

KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD

Társadalmi alakzatok és identitásrégiók Református erőterek és hálózatok

A DUNÁNTÚLI ÉS A DUNAMELLÉKI SZÁRMAZÁSÚ REFORMÁTUS
EGYETEMI TANÁROK ÉLETRAJZI ADATTÁRA ÉS ÉLETÚTLEÍRÁSA

MAGYARORSZÁGI EGYETEMI TANÁROK ÉLETRAJZI ADATTÁRA
1848–1944.

V.

TÁRSADALMI ALAKZATOK ÉS IDENTITÁSRÉGIÓK

REFORMÁTUS ERŐTEREK ÉS HÁLÓZATOK

Sorozatszerkesztő:
Kovács I. Gábor

TÁRSADALMI ALAKZATOK ÉS IDENTITÁSRÉGIÓK

REFORMÁTUS ERŐTEREK ÉS HÁLÓZATOK

A DUNAMELLÉKI ÉS DUNÁNTÚLI SZÁRMAZÁSÚ
REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁROK
ÉLETRAJZI ADATTÁRA ÉS ÉLETÚTLEÍRÁSA

MAGYARORSZÁGI EGYETEMI TANÁROK
ÉLETRAJZI ADATTÁRA 1848–1944
V.

REFORMÁTUS
EGYETEMI TANÁROK

KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD

ELTE EÖTVÖS KIADÓ
2024

Jelen kiadvány az NKFIH K128942-es számú kutatása keretében készült.

A kötet megjelenését támogatta: a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kara,
a Dunántúli Református Egyházkerület, a Dunamelléki Református Egyházkerület
és a Károli Gáspár Református Egyetem.

ISBN 978-963-489-627-2

ISBN 978-963-489-628-9 (pdf)

ISSN 0866-3157

© Kovács I. Gábor és Takács Árpád, 2024

ELTE | EÖTVÖS
KIADÓ

ELTE | TáTK

eltebook.hu

Felelős kiadó: az ELTE Társadalomtudományi Kar dékánja

Projektvezető: Csanádi-Egresi Nóra

Kiadói szerkesztő: Majoros Györgyi és Kiss Ernő Csongor

Tördelő: Bornemissza Ádám és Katona Csaba

Borítótervező: Balázs Andrea

Nyomdai kivitelező: Multiszolg Bt.

TARTALOM

I.

Kovács I. Gábor

**Kiindulópontok a magyarországi polgári korszak dunántúli
és dunamelléki származású református egyetemi tanárainak életrajzi
adattárához és az adattár elemzéséhez**

1. Kutatástörténeti visszapillantás és új célkitűzések	11
2. Az adattár címszavai	19
3. Magyarázatok az adattár címszavaihoz	21

II.

**Kovács I. Gábor – Takács Árpád
ADATTÁR ÉS ÉLETÚTLEÍRÁS**

**Polgári kori református egyetemi tanárok (1848–1944) a nyugati országrészből.
Dunántúli és Dunamelléki Református Egyházkerület**

Rövidítések az adattárban	27
---------------------------------	----

1. A Dunántúli Református Egyházkerület területéről származó református egyetemi tanárok	
Ángyán János (1886–1969) orvos	33
Balogh Jenő (1864–1953) jogász	46
Beöthy Zsolt (1848–1922) irodalomtörténész, író	60
Császár Elemér (1891–1955) fizikus, radiológus	72
Csekey István (1889–1963) jogász	84
Kállay Kálmán (1890–1959) ref. lelkész, teológus, sémi filológus, bibliafordító ...	93
Kerecsényi Dezső (1898–1945) irodalomtörténész	98
Kerkápoly Károly (1824–1891) politikus, közgazdász	105
Magyary-Kossa Gyula (1865–1944) orvos, farmakológus, orvostörténész	114
Mozsonyi Sándor (1889–1976) gyógyszerész	120
Nagy Dezső (1841–1916) gépészmérnök	130
Pápay József (1873–1931) nyelvész, középiskolai tanár	137
Szabó Gyula (1845–1875) mérnök	143
Vargha László (1903–1971) kémikus	149

2. A Dunamelléki Református Egyházkerület területéről származó
református egyetemi tanárok

Csánki Benjamin (1868–1943) ref. lelkész, teológus	157
Császár Elemér (1874–1940) irodalomtörténész	162
Csilléry András (1883–1964) fogorvos	176
Csukás Zoltán (1900–1957) állatorvos	184
Darányi Gyula (1888–1958) orvos	191
Dékány István (1886–1965) filozófus, szociológus	199
Gerenday József (1813–1862) botanikus, orvos	207
Halasy Nagy József (1885–1976) filozófus	214
Helle Károly (1870–1920) jogász	220
Illyefalvi Vitéz Géza (1871–1931) statisztikus	228
Kiss Albert (1874–1937) jogász	236
Kováts Andor (1884–1942) jogász	246
Kovács Sebestyén Aladár (1858–1921) mérnök	253
Kulcsár Ferenc (1901–1986) orvos	263
Marton Géza (1880–1957) jogász	267
Mészöly Gedeon (1880–1960) nyelvész	274
Ottlik László (1895–1945) jogász, politikatudós	283
Schmidt Henrik (1877–1953) nyelvész, germanista	294
Szabó Árpád (1913–2001) klasszika-filológus	298
Szászy István (1899–1976) jogász	306
Szent-Györgyi Albert (1893–1986) biokémikus, orvos	328
Szentpétery Zsigmond (1880–1952) geológus, petrográfus	336
Tóth Károly (1876–1928) jogász	344
Tóth Lajos (1876–1936) jogász	352
Tóth Lajos (1856–1926) orvos	362
Zelovich Kornél (1869–1935) mérnök	367

III.

Kovács I. Gábor

Református identitásrégiók és társadalmi alakzatok

1. Református egyházkerületek és egyházmegyéik az ország nyugati felében.	
Történeti áttekintés: szervezeti és területi változások	
– az ellenreformáció hatása – a reformátusok részaránya	
a <i>Tűrelmi rendelet</i> után – református koncentrációk	377
1.1. A Dunántúli Református Egyházkerület és egyházmegyéi.	
Történeti áttekintés	378
1.2. A Dunamelléki Református Egyházkerület és egyházmegyéi.	
Történeti áttekintés	386
1.3. Református népesedési koncentrációk (református identitásrégiók)	
a „hosszú reformációt” lezáró 18. század végén	399
1.3.1. Dunántúli Egyházkerület	401
1.3.2. Dunamelléki Egyházkerület	402
1.3.3. Mezővárosok/városok, református iskolák és a református	
identitás	408
2. Társadalmi alakzatok az ország nyugati feléből származó református	
egyetemi tanárok ősfáin	415
2.1. Jobbágy eredetű családok útja az egyetemi katedráig	415
2.1.1. A jobbágy eredetűek emelkedésének mintázatai	426
2.1.2. Határesetek	428
2.2. Nemesi eredetű családok útja az egyetemi tanári katedráig –	
egyházmegyék szerint	431
2.2.1. Veszprémi Egyházmegye – Balatonfelvidék	431
2.2.2. Tatai Egyházmegye (Komárom vármegye dunántúli járásai)	434
2.2.3. Komáromi Egyházmegye – Rév-Komárom királyi város	437
2.2.4. Vértessaljai Egyházmegye (Fejér vármegye keleti fele)	440
2.2.5. Tolnai Egyházmegye	442
2.2.6. A Kecskeméti Egyházmegye városai	443
2.2.7. A Solti Egyházmegye mezővárosai	451
2.2.8. Egy középbirtokos nemesi család	453
2.2.9. A legösszetettebb ősfával rendelkező egyetemi tanár	454
2.2.10. A nemesi eredetű professzorok családjainak mobilitási	
mintázatai	455

2.3. Mezővárosi (nem nemes) polgárok	473
2.3.1. Kecskeméti Egyházmegye	473
2.3.2. Solti Egyházmegye	475
2.3.3. A mezővárosi nem nemes eredetű professzorok családjainak mobilitási mintázata	477
2.4. Lelkeszi-tanítói dinasztiák	477
2.5. Alsóbb társadalmi csoportokból származó elsőgenerációk	480
2.6. Atipikus eset (áttért családból származók)	483
 3. A professzori családok református identitásának három lehetséges mutatója	485
3.1. A családok felekezeti homogenitása, a házasságkötések endogámiája	485
3.2. A professzorokat adó családok felekezeti iskolahasználata	489
3.3. A professzorok és apai ági férfi felmenőik egyházi/egyházias szerepvállalása	494
 4. Református tudáselit képződése az ország nyugati felében	500
4.1. Társadalmi alakzatok, intellektualizálódás, mobilitási mintázatok	500
4.2. Református martirológia – identitásrégiók és autonómiák	503
 Fogalommagyarázat	507
 Források	510
 Irodalomjegyzék	527

*Feleségemnek, Anikónak
Gyermekeimnek, Zsófiának és Gergőnek*

I.

KOVÁCS I. GÁBOR

KIINDULÓPONTOK A MAGYARORSZÁGI POLGÁRI KORSZAK DUNÁNTÚLI ÉS DUNAMELLÉKI SZÁRMAZÁSÚ REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁRAINAK ÉLETRAJZI ADATTÁRÁHOZ ÉS AZ ADATTÁR ELEMZÉSÉHEZ

1. KUTATÁSTÖRTÉNETI VISSZAPILLANTÁS ÉS ÚJ CÉLKITŰZÉSEK

Könyvünk immáron ötödik kötete a *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című sorozatunknak. Minden bizonnyal ez az utolsó közreműködéssel készülő kötet. Ezért is érzem szükségesnek, hogy röviden bemutassam, dokumentáljam azt a kutatói utat, ahogyan ehhez a műfajhoz, ennek utolsó változatáig eljutottunk.¹ Ez a több évtizedes út azzal kezdődött, hogy munkahelyem, az ELTE Szociológiai Intézet igazgatója, Huszár Tibor a magyarországi polgári korszakbeli elitek kutatását kezdeményezte. Ez az óvatos útkeresés az előző évszázad nyolcvanas éveinek ideológiai, tudománypolitikai megkötöttségei között, végülis hosszabb távon új irányoknak, lehetőségeknek is utat nyitott a magyar történeti szociológiai/társadalomtörténeti kutatásokban. Az eredeti kutatási elképzelés a két világháború közötti magyarországi országos (nem helyi) elite vonatkozott, amelyet némi elméleti előkészítés után funkcionális részselitenként határoztunk meg. Külön kutatás indult a politikai kormányzó elite, a gazdasági elite, a katonai és az egyházi elite.²

¹ A dolog természetéből következően ehhez az áttekintéshez saját korábbi tanulmányaimat, szövegeinket is felhasználtam. Ezekre a tanulmányokra minden esetben utalni fogok.

² Ennek a vállalkozásnak a történetét, mint résztvevő, emlékeim, valamint kéziratok és publikált tanulmányok, dokumentumok alapján megírtam és publikáltam. Kovács I. GÁBOR (2011a): A magyarországi polgári kori országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In Kovács I. GÁBOR: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan. 33–73.

Jómagam pedig – Némedi Dénessel – az értelmiségi elitet kaptam feladatként. Ezek a funkcionális részelték a társadalmak fokozatos differenciálódásával, a társadalmi alrendszerek kialakulásával párhuzamosan formálódtak ki. Problémát jelentett azonban, hogy míg általános meghatározásként az elithez azokat soroltuk, akik formálisan meghatározott uralmi pozíciókat foglaltak el azon szervezetek és intézmények élén, amelyek fontos szerepet játszottak a társadalmi viszonyok formálásában (pozícióelit), addig az „értelmiségi elitről” mindenkinek a nehezen meghatározható „legkiválóbb értelmiségiek” jutottak az eszébe. Bár kétségtelenül ők is értelmezhetők elitként, Némedi kolléga kezdeményezésére az értelmiségi elitet átfogalmaztuk „tudáselitté”. Széles értelemben fogtuk fel a tudást, amely magába foglalja nemcsak az ismeretek előállítását, hanem a világképet adó tudást és a legitimációk termelését is. Így tudáseliten a tudást termelő, közvetítő, elosztó, ellenőrző intézmények, szervezetek felső pozícióit elfoglaló személyek csoportját értettük.

Ebből kiindulva öt intézményes szférát vettünk figyelembe: 1. egyházi elit (ezt azonban más kolléga vizsgálta.); 2. oktatási elit; 3. tudományos elit; 4. értelmiségi professziók szakmai szervezeteinek elitje; 5. kommunikációs, kulturális és művészeti elit. Az intézményes szerkezet alapos elemzése után meghatározott felső pozíciókat elfoglaló személyeket a két világháború közötti korszak három időmetszetében gyűjtöttem össze: 1927/28, 1937/38, 1942/43. A három mintaévben azonosított összesen 4171 tudáselitpozíciót egyenlőtlen pozícióhalmozással 1552 ember foglalta el. Hamar kiderült, hogy közöttük legnagyobb számban az egyetemi tanárok fordultak elő. A professzorok jelen voltak az oktatás, a tudomány, a kultúra és a művészet irányításában, a minisztériumok melletti tanácsokban, testületekben, a tanárképzés kulcspozícióiban, a tudományos társaságok, a szakmai szervezetek és a kulturális közéleti társaságok vezetői között. A Magyar Tudományos Akadémia tagjainak többsége is egyetemi tanár volt. Az 568 professzor részesedése megközelítette a meghatározott összes elitpozíció kétharmadát. Bár a két világháború közötti időszak mintáeveinek teljes tudáselitjére vonatkozóan folytattunk kiterjedt adatgyűjtést, s készítettünk is ennek alapján tanulmányt,³ meggyőződésünkkel vált, hogy érdemes kiemelten vizsgálni az egyetemi tanárságot. Súlyukat a társadalmi folyamatok alakításában az is növelte, hogy a 19. század utolsó harmadától a polgárosuló Magyarországon fokozatosan nőtt az igazolt szaktudás, a vizsga, a minősítés, a formalizált képesítés szerepe. A tudomány intézményesülésében, specializálódásában meghatározó szerepet játszó egyetem döntő tényezővé vált a tudás termelésében, ellenőrzésében, elosztásában, a tudástőke kezelésében. A tudáshierarchia csúcsán elhelyezkedő egyetemi tanárság a folyamatok kontrollálása révén felügyelhetette a középosztályba kerülés fontos csatornáit is. A professzionalizációs folyamatoknak egyik fő ágense a különböző „tudásokat” végső soron hitelesítő professzori kar lett. A 19.

³ KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között. *Korall*, 2001(3–4). 170–187.

század közepétől folyamatosan növekedett a tekintélye, presztízse, s reputációjának növekedése a kétségtelen problémák ellenére a két világháború között érte el csúcspontját.

Ezeknek a folyamatoknak a felismerése után a tudásselittel kapcsolatos kutatásaink középpontjába az egyetemi tanárok kerültek. Kövér György kolléga hathatós ösztönzésére 2006-ban az általa szerkesztett tanulmánykötetbe Kende Gáborral egy közel százoldalas tanulmányt készítettünk a két világháború közötti mintaévek 568 egyetemi tanárának a rekrutációjáról.⁴ A rendkívül kiterjedt, aprólékos adatgyűjtés alapján 18 mutatót képeztünk, s ezek segítségével igyekeztünk a professzorok apáit valós társadalmi csoportokba sorolni. A csoportok hierarchikus szintek szerinti besorolásánál azt az eredményt kaptuk, hogy az apák mindössze 0,4 százaléka tartozott a felső, 1,6 százaléka az alsó osztályokba. A döntő többséget a középrétegekhez soroltuk. 70,6 százalékuk tartozott a középosztály felső, középső vagy alsó szintjéhez, 26,2 százalék pedig a kispolgársághoz („új” alkalmazott, „rég” tulajdonos kispolgárság, valamint birtokos parasztság).

Ennek a kutatásnak a tapasztalatait több irányban tudtuk tovább vinni. A társadalmi csoportok elvontabb vagy konkrétabb megnevezéseinek, a fokozatok, árnyalatok pontos tartalmának, jelentésének, dimenzióinak a körüljárásával foglalkozva nem kényszerültünk előre elképzelt absztrakt társadalomszerkezeti, statisztikai fogalmaink, előfeltevéseink sémáiba. A nagy keresztmetszetű, sok változóval felépített prozopográfiánk nyitottabbá, szabadabbá tette az értelmezés lehetőségeit. Így tapasztalhattuk meg, hogy a meghatározott társadalmi nagycsoportok sokszor egy vagy több szempontból nem voltak konzisztensek. Az inkonzisztenciákat gyakran különböző történeti eredetű rendi-jogi mintázatú státuszok, régi társadalomszervezeti elemek, felekezeti és etnokulturális hátterek okozhatták. Többek között ennek alaposabb megfigyelése, értelmezése céljából döntöttünk úgy, hogy a továbbiakban nem csupán a két világháború közötti, három időmetszetben szereplő 568 egyetemi tanárral foglalkozunk, hanem összegyűjtjük a teljes polgári korszak valamennyi szabályszerűen kinevezett egyetemi tanárát, s az újabb adatgyűjtést rájuk vonatkozóan folytatjuk. Adataink szerint 1848. április 11. és 1944. október 15. között a magyarországi egyetemekre 1044 egyetemi tanárt neveztek ki. Eldöntöttük azt is, hogy ennek az 1044 egyetemi professzornak a származását a továbbiakban nem csupán az apák adatai, státusza alapján kutatjuk, hanem a történeti dimenziót bővítve a nagyszülők és a dédszülők generációját is felderítjük,⁵ hogy az inkonzisztenciákat okozó különböző történeti eredetű, rendi-jogi mintázatok, státuszok, felekezeti és etnokulturális hátterek láthatóbbá váljanak.

Érzékeltük, hogy ezek az inkonzisztenciák rendre kisebb társadalmi csoportok, társadalmi entitások irányába mutattak. Ezeknek a kisebb alakzatoknak a megnevezésében mindenütt szerepelt valamilyen felekezeti elem, ami az alakzat mintázatán meghatározó

⁴ KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In KÖVÉR GYÖRGY (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, Századvég. 417–506.

⁵ Ebben a munkában sok ötlettel, nagyszerűen működött közre szerzőtársam, Takács Árpád.

tényezőként tűnt fel. Többnyire szerepelt valamilyen etnikai jellemző is. Ha azonban azt észleljük, hogy a rendi társadalomszervezeti örökség struktúraalakító tényezőként formálta a polgári kori társadalomszerveződést is, akkor figyelemmel kell lennünk a rendiség közjogilag szentesített státuszkijelölő dimenzióinak sorrendiségére. Hiszen az egyén pozícióját és a mögötte álló közösség mozgásterét az egész korszakban a rendi-jogi státusz után (nemes – nem nemes) a hierarchikus egyházrendi státusz határozta meg. A római katolikus vallás 1791-ig államvallás volt, s az ebből fakadó különbségek nagyrészt a bevett felekezetek rendszerének akkori bevezetése után is megmaradtak. Az etnikai különbségek az egyházrendies felekezetekhez képest másodlagosak voltak. A közös felekezeti platformon belül helyezkedtek el, mint felekezeti-etnikai tömbök. Ezért amikor úgy döntöttünk, hogy az 1044 polgári kori egyetemi tanár felderített családfáját, összegyűjtött életrajzi adatait, elrendezett életútját adattári kötetekben közöljük, akkor azt is eldöntöttük, hogy a köteteket a felekezeti-művelődési alakzatok szerint szerkesztjük. Arra is gondoltunk, hogy az azonos alakzathoz sorolt tanárok életrajzi szócikkeinek egymás mellé helyezése segít majd abban, hogy történeti alakulásában tudjuk megrajzolni azokat a kisebb-nagyobb felekezeti-művelődési csoportokat is, amelyeket a hagyományos történeti szociológiai mutatók alapján is feltételeztünk.

A felekezeti-művelődési alakzatok közül először az izraelita felekezethez kötődő zsidó és zsidó származású 67 egyetemi tanár adattárát készítettük el.⁶ Ezt még egyszerűen azon az alapon különítettük el, hogy a zsidóság, mint nem keresztény népesség, közjogilag a magyar rendi társadalmon kívül helyezkedett el, s az egyházrendileg is szankcionált diszkrimináció egyértelműen körülhatárolta. A diszkrimináció lebontása 1783-ban II. József Zsidó türelmi rendeletével kezdődött, s az izraelita felekezet 1895-ös recepciójával vált teljessé. Az első, izraelita felekezetét megtartó professzort az 1868-as emancipációs törvény után, 1872-ben az újonnan alapított kolozsvári egyetemre nevezték ki. A katolikus jellegét sokáig védő budapesti univerzitásra azonban csak 1894-ben került az első izraelita egyetemi tanár. A zsidó származásúakkal egyetemi tanári életrajzi adattári sorozatunk IV. kötetében is foglalkoztunk.⁷ Itt az ország nyugati feléből származó, a református felekezetbe betért 11 professzor asszimilációs útját vizsgáltuk.

A keresztény felekezetek közül először a reformátusokkal kezdtünk foglalkozni. 1914-ben a debreceni református kollégium bázisán alapították az állami tudományegyetemet. Az egyetemalapítás centenáriumán az egyetem református hittudományi karának

⁶ KOVÁCS I. GÁBOR (szerk.) (2012): *Diszkrimináció, emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

⁷ KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2022): *Az „összeilleszkedés” változatai. Az akkulturációtól az asszimilációig. A dunamelléki és a dunántúli zsidó származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. IV.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

a professzorait gyűjtöttük össze a sorozat II. kötetébe.⁸ Valamennyiük családfáját már négy dédapáig és 4 dédanyáig igyekeztünk felderíteni. A professzorok kétharmada két-három-négy generációra visszamenően lelkész-tanár-oskolamester volt. Ezt úgy értelmeztük, hogy a református felekezeti-művelődési alakzat hordozója az a református egyházi értelmiség, amely hagyományokkal, iskolázással, hívatástudattal összefűzött, szociológiailag megfogható, sajátos létmódú csoport. Ez a csoport egyébként folyamatosan kiegészült az alsóbb nemességből, a mezővárosi népességből s később a falusi földműves és iparos családokból.

Később a református felekezeti-művelődési alakzat fogalmát a német történeti irodalomban kidolgozott konfesszionalizációs paradigma alapján pontosítottuk, de a III. kötetnek⁹ még nem ez volt az újdonsága. Maradva a reformátusoknál, összeállítottuk abécérendben a magyarországi polgári korszak 183 református egyetemi tanárának a regiszterét nyilvános rendkívüli és rendes egyetemi tanári kinevezéseiknek pontos adataival. Elkészítettük a regiszternek az első kinevezés időrendje szerinti változatát is, amelyből kiderül például, hogy az első magyarországi református egyetemi tanárt, Gerenday Józsefet (1813–1862) csak 1851. június 6-án nevezték ki a pesti tudományegyetem növénytan tanszékére. Ami egyébként általában a protestánsokat illeti, a jozefinista években kineveztek ugyan négy német anyanyelvű evangélikust a budai egyetemre, de az első református, az 1784-ben kinevezett marosvásárhelyi Fogarasi Pap József meghalt mielőtt elfoglalhatta volna az esztétika tanszékét. Mivel a következő 67 évben nem kerülhetett református tanár a Pázmány alapította egyetemre, így Gerenday volt Pesten az első református professzor. Az időrendi összeállítás alapján egyébként elemezni lehetett a református tanárok kinevezésének gyakoriságát a különböző időszakokban. Érdekes összefüggéseket mutatott a református tanárok eltérő aránya az egyes egyetemeken, s ezen belül az egyes időszakokban.¹⁰

A harmadik kötet szerkesztése előtt született meg az a döntés is, hogy az egyes felekezetekhez tartozó egyetemi tanárokat nem abécérendben haladva fogjuk közölni, s nem is intézményenként, hanem igyekszünk megkeresni azt a sajátos rendező szempontot, amelynek segítségével az adott felekezet egyetemi tanárain belül olyan alcsoportokat képezhetünk, amelyek további történeti-szociológiai összefüggések felé mutatnak. A megkezdett református alakzatnál, az évfordulós kitérő után választott rendező szempont a területi, egyházszervezeti tagolás, az egyházkerületek rendszere. Az egyházkerületek hosszú

⁸ KOVÁCS I. GÁBOR (szerk.) (2014): *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

⁹ KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2016): *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III. Református egyetemi tanárok.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

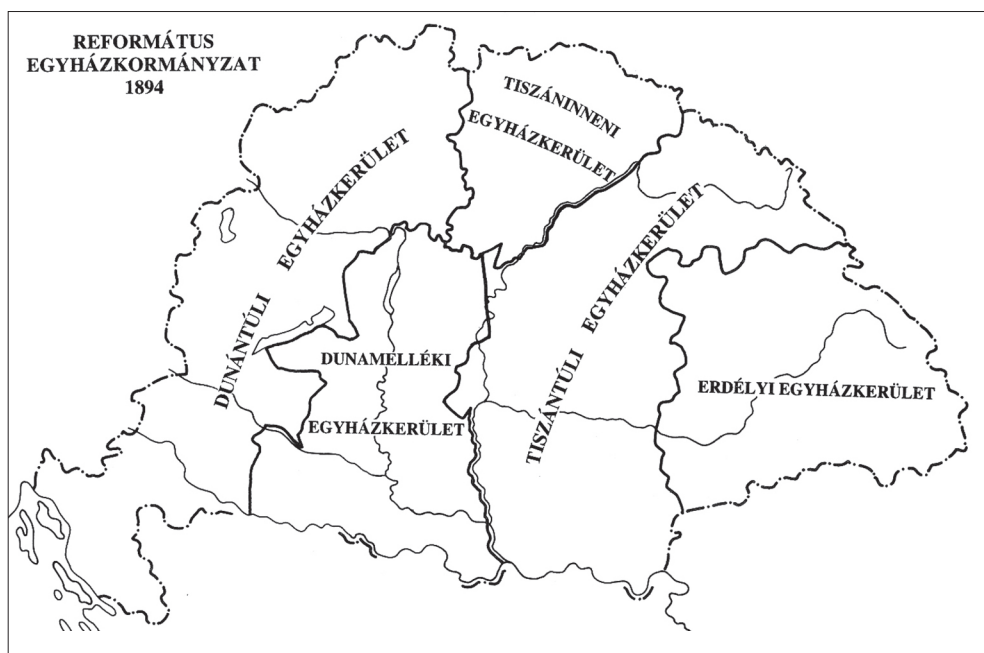
¹⁰ Erről kisebb cikket is írtunk. KOVÁCS I. GÁBOR (2016a): Református egyetemi tanárok Magyarország egyetemein 1784–1944. In ZSENGELLÉR JÓZSEF – KODÁCSY TAMÁS – ABLONCZY TAMÁS (szerk.): *Felelet a Mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 377–386.

történeti fejlődés eredményeként alakultak ki, s kerületenként a református felekezeti-művelődési alakzat eltérő változatai formálódtak ki. A három részre szakadt ország viszonyai között a 16. századtól jelentősen eltérő körülmények között ment végbe a reformáció, majd a reformált egyházak szétválása. A 17. század változó politikai, hatalmi kontextusai eltérően befolyásolták a vallási küzdelmeket, s régióként más-más közege volt a megindult ellenreformációnak. Mások voltak 1711 után III. Károly és Mária Terézia egyházpolitikájának módszerei s a 70 évig tartó ellenreformációs üldözés következményei. Különböző lehetőségei voltak az újraépítkezésnek az 1791-es egyházpolitikai törvények után. A kerületek rendszere az 1734-es II. Carolina Resolutio után rögzült: dunántúli, dunamelléki, tiszáninneni, tiszántúli. A négy egyházkerület, s a külön kormányzott Erdély egyházkerülete autonóm szerveződések voltak. Amikor 1881-ben létrejött az egységes Magyarországi Református Egyház, a felsorolt öt kerület azután is sokat megőrzött autonómiájából. Térképünk a történelmi előzményekre építő 1881-es felosztást mutatja, amely a trianoni feldarabolásig lényegében nem változott. Ezt a beosztást használjuk a református egyetemi tanárok adattári sorozatánál. Az egyházkerületek területéről származó – de nem feltétlenül ott született – professzorok szócikkait szervezzük egy-egy kötetbe.

Ezt a programot a III. kötetben a Tiszáninneni Egyházkerülettel kezdtük. A kötetnek a *Sárospatak erőterében* címet adtuk. A 17. századra ugyanis a sárospataki kollégium Felső-Magyarország református centruma, a tiszáninneni egyházmegyéek iskolarendszerének gyűjtő és elosztó központja lett. A Sárospataki Református Kollégiumnak, mint anyaiskolának és a hatókörébe tartozó mezővárosi gimnáziumoknak, falusi kisiskoláknak a szabályozott kapcsolatrendszerét partikuláris iskolarendszernek hívjuk. A külföldi egyetemekkel eleven kapcsolatban levő kollégium intellektuális, valamint központi szabályozó, szervező erejének, szétsugárzó hatásának és az alulról felfelé mozgó kapillaritásoknak, a tehetségek gyűjtésének finom összeműködése biztosította ennek az eleven hálózatként működő partikuláris iskolarendszernek a hatékonyságát. A sárospataki anyaiskola által szervezett és irányított, de tápláló erőit a kiterjedt hálózatból felszívó partikuláris iskolarendszer éltette a tiszáninneni református egyházközségek bázisán, az egyházkormányzat támogatásával azt a kulturális közösséget, amelyet református felekezeti-művelődési alakzatnak nevezünk.

Most érdemes visszatérnünk a fogalom értelmezéséhez, amelyet a konfesszionalizációs paradigma alapján újragondoltunk.¹¹ Az elmélet szerint – kicsit leegyszerűsítve – a világosan megfogalmazott hitvallások alapján megszerveződő, intézményeiket, iskoláikat,

¹¹ A felekezeti-művelődési alakzat fogalmához vezető utunkat, középpontban a konfesszionalizációs paradigmával, két tanulmányunkban taglaltuk. Kovács I. GÁBOR (2019b): A magyarországi tudáselitiek (1848–1944) és a felekezeti művelődési alakzatok. In KISS RÉKA – LÁNYI GÁBOR (szerk): *HIT 2018. Hagyomány, identitás, történelem*. Reformáció Öröksége Könyvek I. Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye. 135–150. Ez eredetileg előadasként hangzott el a HIT 2018 konferencián 2018. okt. 25-én; Kovács I. GÁBOR (2019a): Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. *Magyar Tudomány*, 180(6). 804–812.

1. térkép

Forrás: BALOGH M. – GERGELY J. 1996: 278.

papképzésüket kifejlesztő, liturgiájukat, nyelvhasználatukat megformáló, hitelveiket intenzíven terjesztő különböző felekezetek mint társadalomszervező erők a magán- és közélet egészét átfogva, híveiket fegyelemre, normákra nevelve, ellenőrizve befolyásolták mindennapi életüket, életvezetésüket, művelődésüket, mentalitásukat. Magyarországon az elhúzódo rivalizáló, offenzív, illetve védekező konfesszionizációk és az újrakonfesszionizáció más tényezők hatásaival kombinálva sajátos felekezeti kultúrákat alakítottak ki, amelyek összefűzték az egyes felekezeti népességeket. A hittani azonosság, a közös egyházi kultúra, a formálódó tradíciók, a közvetített minták és normák, a közösségi fegyelmezés a bölcsőtől a koporsóig alakította a felekezethez tartozók életvezetését, mentalitását. A felekezeti kultúra identitásképző, integráló és közösségformáló, a mindennapi életet strukturáló tényező volt. Így a magyar társadalomtörténet vallási keretezettségű évszázadaiban a felekezetek minden tagja részese volt valamilyen módon és valamilyen mértékben felekezete kultúrájának. Az 1944-ig kinevezett egyetemi professzorok bárhonnan jöttek, vallási keretezettségű és felekezeti tagolt társadalmi térben születtek és éltek. Családjaik generációi századokon keresztül a változó intenzitású, de szinte megszakítatlan konfesszionizációk erőterében követték egymást.

Ugyanakkor – amint azt feltételeztük – a református felekezeti-művelődési alakzatnak a történelmi előzmények és a társadalomalakulás, a konfesszionizációs utak eltérő hangsúlyai miatt is különböző karakterű változatai alakultak ki az egyházkerületekben.

Az egyes társadalmi csoportok más-más ritmusban léptek az intellektualizálódás útjára. A tiszánineni egyházkerületben például a tanulás életstratégiáját követő kisnemesség nagyobb szerepet játszott ebben, mint a többi egyházkerületnél. A 18. század elejétől a 20. század elejéig folyamatosan a pozícióit megőrizni kívánó vagy felemelkedni vágyó kisnemesség fiai léptek nagy számban a tanultak rendjébe. Az ebből a kerületből származó 20 professzor közül 18 volt apai ágon nemes.¹² A mostani kötetünkben feldolgozott Dunántúli és Dunamelléki Egyházkerület református felekezeti-művelődési alakzata sokkal nagyobb változatosságot ígér. Szeretnénk feltárni, hogy milyen rendi státuszok, különleges jogállások, autonómiák, etnokulturális jellemzők, sajátos miliók, kulturális mintázatok fordulnak itt elő, s ezek hogyan formázták meg azokat a református történeti-szociológiai csoportokat, amelyeknek mobilitási energiái szerepet játszottak a polgári kori tudáselit utánpótlásában. Új megfigyelésként fontosnak tartjuk azonosítani, hogy ezek az identitásváltozatok milyen kisebb-nagyobb régiókhoz kötődtek. Erre utal könyvünk címében a társadalmi alakzatok és identitásrégiók összekapcsolása.

Elemezni fogjuk, hogy az egyes csoportoknál, kisebb-nagyobb régióknál milyen körülményektől, történeti helyzetektől függött a tanultak rendjébe való belépés ritmusa, s milyen motivációk mozgatták az ilyen törekvéseket. Fontos kérdés, hogy milyen dinamikája volt a felekezeti-művelődési alakzaton belüli, leggyakrabban többlépcsős, fokozatos intellektualizálódásnak. Hány nemzedék szellemi tőkefelhalmozása fedezte a tudáselitbe való felemelkedést. Kardinális probléma, hogy a dunántúli és a dunamelléki kerületek református felekezeti iskolahálózata a kisiskoláktól a kis- és nagygymináziumokon át az akadémiáig/iskolakollégiumig milyen hatékony erőtereket tudott biztosítani a református felekezeti-művelődési alakzat kondicionálásához és az iskolázás segítségével történő mobilitáshoz. Ezek az erőterek hogyan működtek együtt, hogyan adódtak össze hálózatosan átnyúlva a régiók és a kerületek határain. Hogyan kapcsolódtak ehhez a hálózatos erőterhez a kelet-magyarországi erős sárospataki és debreceni kollégiumok.

¹² A III. kötetben 19 egyetemi tanár szerepel, a huszadik professzor, Putnok Gyula szócikkét következő folyóiratban közöltük: *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon*, 7(1–2).

2. AZ ADATTÁR CÍMSZAVAI

NÉV (NÉVVÁLTOZTATÁS)

hivatás

(Születés helye és időpontja – Elhalálozás helye és időpontja; hol nyugszik.)

APAI ÁG

Apja:

Apai nagyapja:

Apai nagyanyja:

Apai dédapa I.:

Apai dédanya I.:

Apai dédapa II.:

Apai dédanya II.:

Apai dédapa I. apja:

Apai dédapa I. anyja:

Apai dédanya I. apja:

Apai dédanya I. anyja:

Apai dédapa II. apja:

Apai dédapa II. anyja:

Apai dédanya II. apja:

Apai dédanya II. anyja:

Apai dédapa I. apai nagyapja:

Apai dédapa I. apai nagyanyja:

Apai dédapa I. anyai nagyapja:

Apai dédapa I. anyai nagyanyja:

Apai dédanya I. apai nagyapja:

Apai dédanya I. apai nagyanyja:

Apai dédanya I. anyai nagyapja:

Apai dédanya I. anyai nagyanyja:

Apai dédapa II. apai nagyapja:

Apai dédapa II. apai nagyanyja:

Apai dédapa II. anyai nagyapja:

Apai dédapa II. anyai nagyanyja:

Apai dédanya II. apai nagyapja:

Apai dédanya II. apai nagyanyja:

Apai dédanya II. anyai nagyapja:

Apai dédanya II. anyai nagyanyja:

ANYAI ÁG

Anyja:

Anyai nagypja:

Anyai nagyanya:

Anyai dédapa I.:

Anyai dédanya I.:

Anyai dédapa II.:

Anyai dédanya II.:

Anyai dédapa I. apja:

Anyai dédapa I. anyja:

Anyai dédanya I. apja:

Anyai dédanya I. anyja:

Anyai dédapa II. apja:

Anyai dédapa II. anyja:

Anyai dédanya II. apja:

Anyai dédanya II. anyja:

SAJÁT CSALÁD

Testvére(i):

Felesége(i):

Gyermeke(i):

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása:

Középiskola:

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n:

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak:

Oklevél:

Nyelvismeret:

Tudományos fokozatok:

Nyilvános rendkívüli egy. tanár:

Nyilvános rendes egy. tanár:

Egyetemi tisztségek:

Nyugdíj:

MTA-tagság:

Díszdoktor:

Tudományos, művészeti társulat, egyesület:

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.:

Szerkesztőségi tagság:

Közéleti társaság, szerep:

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek:

Allami testületek, tanácsok:

Politikai szerep:

Kitüntetések:

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség:

ÉLETÚT

3. MAGYARÁZATOK AZ ADATTÁR CÍMSZAVAIHOZ

Adattárunk szerkezetének kialakításánál a korábbi adattári köteteink konstrukciójából indultunk ki. Így több korábbi eligazító passzust változatlanul is megismételhetünk. Ugyanakkor alakítottunk is a címszavak rendjén.

A családfa felépítésénél kiemeléssel hívjuk fel a figyelmet először az *Apai ág* majd az *Anyai ág* elemeire. Mindkettőnél a felmenők – az időben visszafelé haladva – a generációk rendjében követik egymást, ahogyan azt a címszavak felsorolásánál jeleztük. Az összes felmenő családtag leírása értelemszerűen a családtag nevével, esetleges névváltoztatásával kezdődik. A név után zárójelben a felekezeti hovatartozás következik, az esetleges vallásváltoztatás lehetőleg helyhez és időponthoz kötésével. Ezt követi a születés helye. A helynevek esetleges változatai mellett mindig szerepelnie kell a történeti Magyarország 1913-as helységnévtárában szereplő megnevezésnek az akkori közigazgatási rendszer szerinti megyebesorolással. (A megyéhez tartozást egy-egy szócikk esetében csak a helységnév első előfordulásánál tüntetjük fel.) Ezután jön a születési időpont év, hó, nap pontossággal. (Bizonytalanság esetén k. = körül kiegészítéssel.) Kötőjel után következik az elhalálozás helye, ideje a születéshez hasonló módon. A házasságkötést – lehetőleg helynévvel, dátummal – mindig a feleségeknél adjuk meg. Férfiak esetében az alapadatokat a társadalmi státusz/foglalkozás rövid megnevezése követi. Ha vannak adataink, akkor lényegre törő tömörséggel ismertetjük az életpályát is. Ebben fontos kitérni az esetleges közép- és felsőfokú iskolázással kapcsolatos adatokra az iskolai intézmények azonosítható megnevezésével. Fontos lehet a politikai aktivitás, az 1848/49-es szerepvállalás, az egyházi, egyháztársadalmi pozíciók, az egyházas szervezetekben való részvétel. Ha a felmenők testvéreit sikerült felderíteni, akkor ezt az apa, anya, nagypapa stb. címszaván belül releváns adataikkal közöljük úgy, hogy a testvéreket születési sorrend szerint megszámozzuk.

A felmenők után következik az egyetemi tanár *saját családja*: testvére(i), felesége(i), gyermeke(i). Ezeknek a soroknak a felépítése hasonló a felmenő családtagokéhoz. Változatlanul nagy figyelmet fordítunk a felekezeti hovatartozásra, hiszen például a feleségnek és szüleinek a felekezete, de még a gyerekek házastársainak a felekezete is mutatója lehet a református felekezeti-művelődési alakzathoz való tartozásnak.

A „saját család” blokkja után jönnek az egyetemi tanár „*személyes adatai*”. Ezt a *valási* hovatartozással nyitjuk. A következő adat a professzor *középfokú iskolázására* vonatkozik. Az életrajzi lexikonok néha kevés figyelmet fordítanak erre, pedig a művelődési mintázatok kialakításában komoly szerepet játszhat ez az időszak.

A felsőfokú iskolázásnál, a tudástőke felhalmozásának következő lépcsőjénél megkülönböztetjük a hazai és a külföldi tanulmányokat. Ezek külön-külön időrendbe vannak szedve, így a felsőfokú képzés időbeli folyamatát a két adatsor egymásra vetítése adhatja meg.

A külföldi tanulmányutaknál, az ösztöndíjaknál igyekeztünk az intézményeket, az időpontokat s a finansziális forrásokat pontosan felderíteni. Ennek az időszaknak, a külföldi tudás- és tapasztalatszerzésnek jelentősége lehet az alakzatok formálódásában is. Nem sikerült ugyan egyenletesen felderíteni, mégis igyekeztünk rögzíteni a hazai és a külföldi mesterek nevét is (ezeket az *Életút* címszónál említjük).

A nyelvismereti adatsor sem lehet teljes, s nem is tudhatunk megbízhatóan különbséget tenni a nyelvismeret fokozatai között, mégis közöljük, amit megtudhattunk, mert ez is jelezheti, hogy egyáltalán ki milyen nyelvű, karakterű kultúrában, tudományosságban mozoghatott a magyaron kívül.

A tudományos fokozatok megszerzése nem kizárólagosan, de 1867 után fokozatosan egyre inkább előfeltétele lett az egyetemi tanári pozíciónak. Az egyetemi doktorálás után a legfontosabb az egyetemi magántanári habilitáció volt. A magántanári habilitációk pontos időpontjánál kétféle dátum fordulhat elő: az egyetemi döntés, illetve a miniszteri megerősítés napja. Mi az utóbbit igyekeztünk kideríteni és rögzíteni. Ennél a címszónál tüntettük fel, ha egy, a tudományban érdemeket szerzett idősebb magántanárt nyilvános rendkívüli, vagy nyilvános rendes tanári címmel tüntettek ki. Ez tehát csak cím volt, ami nem járt egyetemi tanári státusszal. (Erről a különbségről az adott korszakban, de néha mai lexikonokban s a közbeszédben is megfélekeznek.)

Az egyetemi tanári pozícióba kerülésről tudnunk kell, hogy annak formális szentesítője a királyi, illetve a kormányzói kinevezés volt. A pozíció betöltésének kezdőpontjaként ezért mindig ez a dátum szerepel a kinevezésben megadott pontos tanszékmegjelöléssel. Ha a tanszék tárgyköre változott, akkor ehhez mindig új legfelsőbb döntés kellett. A kinevezés, kiválasztás eljárásrendje egyébként azzal kezdődött, hogy az egyetemi testületek bizottságokat küldtek ki a megüresedett tanszékek betöltésével, új tanszékek szervezésével vagy a régiek átalakításával kapcsolatban, majd a bizottság előterjesztése alapján alakították ki álláspontjukat. A bizottságokban, a kari testületben s az egyetemi tanácsban is lehetőség volt a többségi álláspont mellett különvélemény megfogalmazására is. A tanszékek betöltésének két alapváltozata volt. Ha egyértelműen eldönthető volt, hogy az adott területen ki a legmegfelelőbb az országban, akkor meghívhattak egy meghatározott személyt. A másik megoldás a pályázat kiírása volt. Pályázat esetén általában hármas jelölés lehetett. Az első, a második és a harmadik helyen is jelölhettek több olyan pályázót, akit a tanári kar alkalmasnak minősített az adott katedra betöltésére. A professzorok jelölésének joga az egyetemi autonómia sarokpontja volt. Rangsorolt jelölésüket

felküldték a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, aki aztán saját döntését a király, illetve 1920 után a kormányzó elé terjesztette. 1920-tól a kormányzói aláírást megelőzően még a minisztertanácsnak is jóvá kellett hagynia a javaslatot. A miniszter az egyetem által felküldött rangsort általában figyelembe vette, de elvileg lehetősége volt a második vagy a harmadik helyen jelöltek közül is választani. Sőt ritka esetekben a különvéleményekre is támaszkodhatott. Ha egészen rendkívüli módon ezen is túllépett, az mindig komoly konfliktust eredményezett az egyetemi testületekkel. A királynak s a kormányzónak is volt ugyan mérlegelési lehetősége, de ezzel csak egészen kivételes esetben éltek. Miután a királyi, illetve a kormányzói kinevezés megjelent az akkori hivatalos közlönyben, a kinevezett tanárnak egy hónapon belül le kellett tennie az egyetemi tanács előtt a hivatalos egyetemi tanári esküt, s alá kellett írnia az eskü okmányát. Ezzel vált teljessé a kinevezési procedura.

Ennek az egész ügymenetnek a minél pontosabb felderítésére törekedtünk az egyetemi levéltárak, illetve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagai segítségével. A nyilvános rendkívüli és a nyilvános rendes egyetemi tanári státus jogállása egyébként csak a fizetési fokozat szempontjából különbözött, de az egyetemi életben a jogaik azonosak voltak. Alapjában véve a fiatalabb évfáradhoz tartozókat nevezték ki először nyilvános rendkívüli egyetemi tanárnak.

Az egyetemi tisztségekre, a dékáni és a rektori megbízatásra évenként az egyetemi testületek választottak a professzorok közül egyetemenként meghatározott szisztéma (karok sorrendje, tanárok rangidőssége) szerint. A kialakult rendszertől való eltérés oka lehetett betegség vagy más személyes körülmény, esetleg a tanárok közötti konfliktus. A prodekánság és prorektorság alapesetben a rektori, illetve dékáni megbízatás után a következő tanévben volt.

A nyugdíjazás, az egyetemi tanári pálya lezárásának az időpontja sokáig nem volt egyértelműen szabályozva. Korányi Frigyes, a jeles budapesti belgyógyászprofesszor 1908-ban még 81 évesen kérte nyugdíjazását. Ezt követően a minisztérium 70 évben határozta meg a felső korhatárt. Az egyetemi testületek támogatásával a minisztérium ezután még megadhatott egy vagy két jutalomévet, de ez a két világháború közötti időszak nehezebb költségvetési viszonyai között egyre ritkábban fordult elő. Aki a felső nyugdíjkorhatár előtt elhunyt, annál a nyugdíj címszó természetesen hiányzik. 1945 után előfordult az igazolóbizottsági eljárások, a B-listázások s általában az egyetemi tanárok ideológiai káderezése miatt, hogy valakit elbocsátottak, vagy korhatár előtt kényszernyugdíjaztak.

A társulati, társasági, egyesületi tagságokat, amelyek tudományos életbe való pozicionálás, s a network-ök alakulása és dokumentálása szempontjából is fontosak, három csoportra tagoltuk. Külön vettük számba a hazai tudományos, művészeti társulatokat, egyesületeket s ettől elkülönítve a külföldi és nemzetközi tudományos társaságokat. Utóbbi jelezhetette az adott professzor tudományos rangját, nemzetközi presztízsét. Itt tüntettük fel a nemzetközi tudományos konferenciák pozícióit is. Megint más kategóriát jelent a közéleti társaságban való részvétel és a közéleti szerepvállalás.

Az egyházi tisztségeket, az egyházas szervezetekben való tagságot külön címszó alatt soroljuk fel. Ezek a világi pályán mozgó professzorok esetében is fontos mutatói lehetnek a felekezeti-művelődési tömbhöz való kötődés erejének. A tisztségek felsorolásánál a református egyházkormányzati szinteknek megfelelően a gyülekezetektől kezdve az egyházmegyei, majd egyházkerületi szinteken át a zsinati, illetve a konventi funkcióig haladtunk. Mindegyik kategóriánál törekedtünk a tagságok datálására, de ez nem mindig járt sikerrel.

Gondosan gyűjtöttük a hivatalos *állami testületekben*, a minisztériumok mellett létrehozott szakértő *tanácsokban* betöltött tagságokat, amelyek egyrészt tudományos kompetenciákon alapultak, másrészt az államszervezet bizalmát és a professzorok együttműködési készségét bizonyíthatták.

A politikai szerepet azoknál, akik ilyet vállaltak, külön sorban tüntettük fel, akkor is, ha esetleg az életút leírásánál szintén említjük.

Összegyűjtöttük s igyekeztünk datálni a hazai és a külföldi tudományos, közéleti, katonai, állami és civil *kitüntetések, elismerések*.

A jövedelemre, vagyonra, gazdasági érdekeltségre vonatkozó adataink nem tekinthetők teljesnek, de így, töredékesen is fontosnak tartottuk megőrizni ezeket az információkat.

Az életút címszavánál arra törekedtünk, hogy minél részletesebben dokumentáljuk az egész életpályát, beleértve valamennyi betöltött álláshelyet, a párhuzamosan végzett tevékenységeket. Akiket érintett, ott gondot fordítottunk a világháborús részvétel dokumentálására. Ha volt róla adatunk, akkor bemutattuk az egyetemi tanári kinevezéssel kapcsolatos procedúra fontosabb mozzanatait (meghívás, pályázat, rangsorolás stb.) s az esetleges konfliktusokat. Ennél a címszónál alapvetően kronológiai haladtunk, de ezen belül igyekeztünk kisebb-nagyobb tematikai blokkok szerint is építkezni. Gyakran előfordul az adattár egyéb címszavainál már közölt tények ismétlése abból a célból, hogy az életút olvasója a kronológiai fonál mentén haladva megérthesse a pálya egyes szakaszainak viszonyait, s összességében teljes pályaképet kaphasson.

II.
KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD

ADATTÁR ÉS ÉLETÚTLEÍRÁS

POLGÁRI KORI REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁROK
(1848–1944) A NYUGATI ORSZÁGRÉSZBŐL

DUNÁNTÚLI ÉS DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET

RÖVIDÍTÉSEK AZ ADATTÁRBAN

akad.	akadémia
algimn.	algimnázium
áll.	állami
ápr.	április
aug.	augusztus
ÁVO	Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
bapt.	baptista
Biz./biz.	Bizottság/bizottság
bölcsészettud.	bölcsészettudományi
Bp.	Budapest
c./címez.	címzetes
ciszter.	cisztercita
cs.	császári
dec.	december
egy.	egyetem, egyetemi
evang.	evangélikus
febr.	február
felügy. biz.	felügyelőbizottság
fiz. oszt./fiz. o.	fizetési osztály
Fiz.	Fizikai
Földműv./földműv.	Földművelésügyi
főtitk.	főtitkár
Ft/ft	forint
gimn.	gimnázium
gör. kel.	görögkeleti
h.	helyettes
hittud.	hittudományi
ifj.	ifjabb
ig.	igazgató, igazgatósági
isk.	iskolai
izr.	izraelita
jan.	január
júl.	július
jún.	június
k.	körül

kat. hold/kh./khold	katasztrális hold
ker.	kerületi
Kir./kir.	Királyi/királyi
koll.	kollégium
közig.	közigazgatási
k.u.k.	kaiserliche und königliche
l./lev.	levelező
m.	magyar, megye
márc.	március
MÁV	Magyar Államvasutak
ME rendelet	Miniszterelnöki rendelet
MEFESZ	Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
megh.	meghalt
min.	minisztérium, miniszteri
Mo.	Magyarország
MONE	Magyar Orvosok Nemzeti
Egyesülete	
MSZMP Közp. Biz.	Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
Műegy.	Műegyetem
nov.	november
nyug.	nyugalmazott
ogy.	országgyűlési
okl.	oklevél/okleveles
okt.	október
OMGE	Országos Magyar Gazdasági Egyesület
ORLE	Országos Református Lelkészegyesület
Orsz./orsz.	Országos/országos
orv.	orvosi
orvostud.	orvostudományi
oszt./o.	osztály/osztályú
OTI	Országos Társadalombiztosító
Intézet	
P	pengő
piar.	piarista
polg.	polgári

Prot./prot.	Protestáns/protestáns
r./rend.	rendes
ref.	református
róm. kat.	római katolikus
Rt.	Részvénnytársaság
sz. kir./szab. kir. város	szabad királyi város
szakoszt.	szakosztály
sz.	számú
SZDP	Szociáldemokrata Párt
szept.	szeptember
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
Szöv.	Szövetség
Tanárvizsg.	Tanárvizsgáló
Tanítóképzőint.	Tanítóképzőintézeti
Társ./társ.	Társaság/társaság, társulat
tb./tiszt.	tiszteletbeli/tiszteleti
teol.	teológiai
TÉBE	Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete
term. tud./természettud.	természettudományi
that./törvényhat.	törvényhatósági
TMB	Tudományos Minősítő Bizottság
Tud./tud.	tudomány, tudományi,
tudományos	
tud. egy.	tudományegyetem
unit.	unitárius
uo.	ugyanott
v.	valóságos
V.b.t.t.	valóságos belső titkos tanácsos
vál.	választmányi, választott
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
vm.	vármegye

1. A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET TERÜLETÉRŐL SZÁRMAZÓ
REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁROK

ÁNGYÁN JÁNOS

orvos

(Budapest, 1886. április 9. – Pécs, Baranya m., 1969. július 19.;
a pécsi köztemetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A nemességet és a vörösberényi előnevet az apa, Ángyán Béla kapta (1910. szept. 14.).

Apja: Ángyán Béla (ref., Királyszentistván, Veszprém m., 1849. jún. 17. – Balatonfüred, 1920. jan. 1.) Orvos. A középiskolát a veszprémi piarista algimnáziumban kezdte s a pápai kollégiumban fejezte be. 1868 és 1870 között Pápán teológiát is hallgatott. 1876-ban szerzett Budapesten orvosi diplomát, 1877-ben sebészi oklevelet. 1876-tól 1884-ig belklinikai gyakornok, majd tanársegéd volt Wagner János (1811–1889) professzor mellett. 1885-ben lett egyetemi magántanár a hasúri betegségek kór- és gyógytanából. Ettől az évtől a budapesti Rókus kórház orvosa, 1889-től 1910-ig főorvosa. Közben 1888 januárjától 1889 szeptemberéig az I. sz. belkliniká helyettes tanára. 1894-től a fővárosi balparti kórházak igazgatója és címzetes nyilvános rendkívüli egyetemi tanár. A járványok kór-oktanával és a fertőző betegségekkel foglalkozott. A *Budapesti Orvosegylet Évkönyvének* (1887–1891) és a *Budapesti Orvosi Újságnak* alapító szerkesztője (1903–). 1908-tól az állami munkásbiztosítási orvosi tanács elnöke, udvari tanácsos, a Ferenc József-rend középkeresztese, az Országos Kaszinó tagja (1896–1918). 1910-ben nemességet kapott. 1892-ben 1218 Ft, 1912-ben 3581 korona adóval virilis volt Budapesten.

Testvérei: 1. Ángyán Etelka (ref., Királyszentistván, 1846 – Csúz, Komárom m., 1882. dec. 12.) Férje: Németh Antal kir. járásbíróági végrehajtó (Csúz); 2. Ángyán Amália (ref., Királyszentistván –) Férje: Leitner Mátyás (evang., 1828 – Bp., 1884. jan. 29.) Bp. józsefvárosi fakereskedő.

Apai nagyapja: Ángyán Mihály (ref., Mezőtúr, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1802. szept. 29. – Litér, Veszprém m., 1857. júl. 16.) Református lelkész. Apja mellett kezdett tanulni, majd tanulmányait 1820-tól a pápai református kollégiumban folytatta, ahol 1825-ben subscribált. 1826-tól 1828-ig a poéták praeceptora volt a kollégiumban, egy fél évig pedig contrascriba. 1829-től 1832-ig Szönyben rektorkodott. Fél évig Bécsben tartózkodott, majd káplán volt apja mellett (1833–1834). 1834-ben szentelték fel Királyszentistván lelkészének. Itt 1834-től 1854-ig szolgált, végül 1854-től haláláig Litéren (Veszprém m.).

Testvérei: 1. Ángyán József (ref., Szeghalom, Békés m., 1801. máj. 2. –) Tanítását apja kezdte, majd 1817-től a pápai kollégium diákja volt. 1823-ban subscribált.

1823–1824-ben a logicusok és rhetorok praeceptora, a kollégiumnak seniora, 1826-ban praeses/adjunctus lett. 1826 és 1828 között a gyönki református gimnázium tanára volt; 2. Ángyán Dániel (ref., Szeghalom, 1804. febr. 16. –) Apja tanította, 1822-ben pedig a pápai kollégiumban írta alá az iskola törvényeit. Később nótárius lett Kenesén. Felesége: Koczák Julianna (ref.); 3. Ángyán Lajos (ref., Pápa, 1807. szept. 13. –) Apja tanította, majd 1825-ben Pápán az orator osztályba iratkozott be; 4. Ángyán László (ref., Veszprém, 1809. nov. 30. –) A gyönki református gimnáziumban tanult (1827-től); 5. Ángyán Sámuel (ref., Veszprém, 1811. aug. 27. –) A gyönki református gimnáziumban tanult (1828-tól); 6. Ángyán István (ref., Veszprém, 1813. febr. 8. – Veszprém, 1814. okt. 2.); 7. Ángyán Johanna (ref., Veszprém., 1814. jún. 3. – Veszprém, 1815. febr. 5.); 8. Ángyán Antal (ref., Veszprém, 1817. jún. 12. – Veszprém, 1817. jún. 16.); 9. Ángyán János (1808 k. –) 1824-ben Pápán logicus.

Apai nagyanyja: nemes Soós Julianna (ref., Veszprém, 1817. febr. 11. – 1884-ben még élt).

Testvérei: 1. Soós Klára (ref., Veszprém, 1815. ápr. 10. –) Férje: Jeremiás Lajos (ref., Pátka, Fejér m., 1815. ápr. 24. – Pázmánd, 1873. márc. 18.) református lelkész. Pápán tanult, 1842-ben szentelték fel. Szolgált a Veszprém megyei Nagyacsádon (1842–1846, 1852–1867) és Ajkán (1846–1852), valamint a Fejér megyei Pázmádon (1867–1873); 2. Sós Anna (ref., Veszprém, 1819. jún. 6. – meghalt csecsemőként); 3. Sós Anna (ref., Veszprém, 1820. okt. 4. –); 4. Sós Katalin (ref., Veszprém, 1822. okt. 25. –); 5. Soós Lajos (ref., Veszprém, 1824. aug. 3. – 1875-ben még élt) ügyvéd. 1838-tól a pápai ref. kollégium gimnáziumának tanulója. 1840-ben ugyanitt subscribált. Később ügyvéd lett.

Apai dédapa I.: Ángyán János (ref., Vöröserény, Veszprém m., 1768. márc. 1. – Veszprém, 1846. jan. 5.) Református lelkész. Debrecenben járt gimnáziumba, s 1786-tól ugyanott volt tógátus. 1787-ben és 1788-ban Nádudvaron rektorkodott, 1788-ban visszatért a kollégiumba. 1792-ben a syntaxisták praeceptora, 1793–1794-ben helyettes professzor. 1795–1796-ban Hajdúböszörményben rektor. Ezután Jénában tanult (1797–1798). 1798-ban szentelték fel, 1799-től 1807-ig szeghalmi helyettes, majd rendes lelkész a Tiszántúlon. 1807-ben Losoncon (Nógrád m.) professzor, illetve a dunántúli Pápán és Pécselyen (Veszprém m.) helyettes lelkész. 1808-tól 1846-ig a veszprémi gyülekezet lelkészeként szolgált. Egyházmegyei (1815–1846) és egyházkerületi (1815–1841) tanácsbíró, egyházmegyei jegyző (1825–1831), majd főjegyző. Pedagógiai írásai és prédikációi több folyóiratban is megjelentek.

Apai dédanya I.: nemes Lapis Zsuzsanna (ref., Mezőtúr, 1782. okt. 28. –) Házasságkötés: Mezőtúr, 1800. máj. 9.

Testvérei: 1. Lapis Mihály (ref., Mezőtúr, 1781. szept. 29. – Mezőtúr, 1802. jún. 27.) Mezőtúron kezdett tanulni, majd 1796-ban Debrecenben subscribált. A jog második évét a pozsonyi kir. jogakadémián végezte (1801); 2. Lapis Katalin (ref., 1785–1785); 3. Lapis Erzsébet (ref.) Férje: Veres István (ref., Mezőtúr, 1780 – Törökszentmiklós, 1858. szept. 4.) törökszentmiklósi ref. prédikátor, második lelkész (1808–1858). 1796-ban subscribált a debreceni ref. kollégiumban.

Apai dédapa II.: nemes Soós András (meghalt 1875 előtt) Tekintélyes veszprémi polgár, kovácmester. Házassági tanúi: a vármegye jegyzője és Veszprém város főjegyzője. A család ősei 1674-ben kaptak címeres levelet.

Apai dédanya II.: Bajnóczy Terézia (ref., Veszprém, 1794. márc. 13. – Veszprém, 1875. febr. 6.) Házasságkötés: Veszprém, 1812. jan. 14.

Testvére: Bajnóczi Sámuel (ref., Veszprém., 1790. nov. 12. – meghalt 1857 előtt) Veszprémi könyvkötő mester. 1849 júliusában városi tanácsnökká választották. Felesége: Vázsonyi Erzsébet.

Apai dédapa I. apja: Ángyán István (ref., Vörösberény, 1735. ápr. 6. –) Telkes jobbágyság jelentős szőlőtulajdonnal. Valószínűsíthető, hogy valamelyik felmenője mint a veszprémi várőrség török után feleslegessé vált katonája telepedett le Vörösberényben.

Apai dédanya I. apja: nemes Lapis Mihály (ref., Megyaszó, Zemplén m., 1752. okt. 29. – Mezőtúr, 1815. jan. 7.) 1772-ben subscribált a sárospataki református kollégiumban. Pozsonyban is megfordult, ahonnan Mezőtúr város küldöttei nótáriusnak hívták városukba. Ezt a tiszteletet 1780-tól 18 évig töltötte be. 1798-ban tiszteletet letéve esküdt lett. Egy évig főbíró is volt. Nemességét Zemplén megye 1801-ben igazolta.

Apai dédanya I. anyja: Drinóczi Zsuzsanna (ref., 1763 – Mezőtúr, 1801. márc. 15.).

Apai dédanya II. apja: Bajnóczi János (ref., 1747 – Veszprém, 1797. jan. 16.) Veszprém város tanácsnoka.

Apai dédanya II. anyja: Juhász Anna (második feleség volt).

Apai dédanya I. apai nagyapja: Lapis Péter (ref., – Megyaszó, 1775. febr. 13.) Nagyapja 1651-ben szerzett nemességet.

ANYAI ÁG

Anyja: hohenaui Zettner Aranka (róm. kat., Pest, 1862. aug. 29. – Bp., 1940. márc. 14.) Házasságkötés: Kápolna, 1884. jún. 9. A Rózsavölgyi és társa zeneműkereskedő és kiadó cég tulajdonosa. (A vállalkozás cs. és kir. udvari címmel felruházott cég volt.) Kiseb zenei szerzeményei is voltak (például: Kápolnai emlék, Csárdás zongorára). A gyászjelentésen használt hohenaui előnév nem nemesi predikátum, csupán a család alsó-ausztriai eredetére utalhat. Nem voltak nemesek.

Testvérei: 1. Zettner Károly (róm. kat., Pest, Terézváros, 1863. dec. 29. – kisgyerekként meghalt); 2. Zettner Aladár (róm. kat., Pest, Terézváros, 1865. szept. 17. –) Családnevét a belügyminiszter engedélyével 1898. november 29-én Zámorira változtatta. Fővárosi hivatalnok, I. oszt. számtiszt. Felesége: Richter Antónia; 3. Zettner Károly (róm. kat., Pest, Terézváros, 1867. jún. 13. – meghalt kisgyerekként); 4. Zettner Kálmán (róm. kat., Kápolna, 1868. okt. 19. – 1886-ban már nem élt); 5. Zettner Ödön (róm. kat., Kápolna, Heves m., 1870. márc. 11. –) A MÁV Igazgatóság, IV. ügyosztályán MÁV főfelügyelő és hírlapíró. Első felesége 1903-tól: Trubán Mária (róm. kat.),

1921-ben elváltak. Második felesége 1924-től: Fritsch Katalin (róm. kat.). Harmadik felesége: Marián Mária; 6. Zettner Ilona (róm. kat., Kápolna, 1871. dec. 17. –) Férje: dr. Kontur Béla (róm. kat., 1863 – Bp., 1905. máj. 22.) orvos, Békés megyei földbirto-
 tokos; 7. Zettner Szeréna (róm. kat., Kápolna, 1874. jún. 23. –) Férje 1900. okt. 25-től: Vályi Ernő (Szabadka, 1863. okt. 19. – Bp., 1941. márc. 13.) bp.-i közkórházi főorvos, m. kir. egészségügyi főtanácsos; 8. Zettner György (róm. kat., Kápolna, 1876. ápr. 24. – Kápolna, 1876. júl. 29.); 9. Zettner Károly (róm. kat., Kápolna, 1877. okt. 10. –) földhitelintézeti tisztviselő. Felesége 1906-tól: Szépligeti Mária (Bp., 1886. szept. 2. – Bp., 1959. jan. 23.); 10. Zettner Ervin (róm. kat., Kápolna, 1879. szept. 26. – Kápolna, 1879. nov. 12.); 11. Zettner Zoltán (róm. kat., Kápolna, 1881. aug. 20. – Bp., 1886. máj. 20.).

Anyai nagyapja: Zettner Károly (róm. kat., Pest, 1837. szept. 9. – Kápolna, 1889. szept. 13.; Bp.-en temették a családi sírboltba.) Az 1862-es és az 1865-ös anyakönyvi adat szerint: Machinista/gépész, későbbi gyermekei születésekor gőzmalomtulajdonos Kápolnán és pesti háztulajdonos (IX. Ferenc körút 28.). Heves megyei megyebizottsági tag (1871–1889). 1871-es első megválasztásakor az ellenzéki oldalon politizált. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület rendes tagja (-1887-).

Testvérei: 1. Zettner Karolin (róm. kat., Pest, Terézváros, 1832. dec. 12. –) Férje: Wildner Alajos zenetanár és karnagy; 2. Zettner Anna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1834. ápr. 1. –); 3. Zettner Janka (róm. kat., Pest, Terézváros, 1835. máj. 12. –) Férje: Brunner János (róm. kat.) terézvárosi kereskedő ügynök; 4. Zettner Ágoston (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1839. szept. 22. –) Felesége: Praff Vilma; 5. Zettner Rudolf (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1841. dec. 25. –); 6. Zettner Géza (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1845. nov. 4. –); 7. Zettner Emil (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1847. máj. 10. –); 8. Zettner Adél (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1850. nov. 13. –); 9. Zettner Berta (róm. kat., Pest, Szentistvánváros, 1852 – Újpest, 1898. febr. 20.) Férje: Vukits József MÁV felügyelő.

Anyai nagyanyja: Benkert Eleonora (róm. kat., Pest, 1844. júl. 13. – Bp., 1931. júl. 11.).

Testvérei: 1. Benkert Károly (róm. kat., Pest, Terézváros, 1842. nov. 22. – fiatalon meghalt); 2. Benkert György (róm. kat., Pest, Terézváros, 1846. ápr. 5. – Vác, 1909. nov. 4.) Okleveles gazda. Gömör megyében különböző birtokokat bérelt (Alsófalva Ilonhalma pusztája, Rimaszombat Pendeles pusztája). Felesége 1873-tól: Schik Ida (róm. kat., Krasznabéltek, Szatmár m., 1847 – Bp., 1895. nov. 19.); 3. Benkert Aloisia (róm. kat., Pest, Terézváros, 1848. máj. 24. – 1869. júl. 19.); 4. Benkert Sarolta (róm. kat., Pest, Belváros, 1854. nov. 3. – 1927. aug. 14.) Férje: Szabó János (ref.) budapesti ügyvéd.

Anyai dédapa I.: Czettner Károly (róm. kat., Pest, 1809. dec. 15. –) Pesti, terézvárosi Vietor magister/kádár mester. 1832-ben mint Vini questor/borkereskedő szerepel. Pesti polgárjogot szerzett 1837. nov. 20-án.

Testvérei: 1. Czettner Karolina (róm. kat., Pest, 1798. nov. 22. –) Az első feleségtől született. Férje: Volfram Ferenc (róm. kat.). Gyermekei születési anyakönyvei szerint

urasági birtok bérlője Litkén (Nógrád m.), majd Questor/Dardanarius/szatócs Pesten, a Terézvárosban. Később nyugalmazott hadnagyként szerepel; 2. Czettner György (róm. kat., Pest, 1800. ápr. 23. – meghalt kisgyerekként); 3. Czettner Magdolna (róm. kat., Pest, 1801. jún. 17. –); 4. Czettner József (róm. kat., Pest, 1803. márc. 2. –) A pesti polgárjogot 1828. aug. 11-én mint Vietor magister/kádár mester szerezte. Felesége 1829-től: Doleschal Katalin (róm. kat., 1813 – 1862. nov. 9.); 5. Czettner György (róm. kat., Pest, 1804. aug. 23. –); 6. Czettner Anna (róm. kat., Pest, 1806. jún. 17. – meghalt gyerekként); 7. Czettner Johanna (róm. kat., Pest, 1808. ápr. 17. –) Férje: Csernyántzky Lajos (róm. kat.) pesti, terézvárosi kádár mester; 8. Czettner Mária (róm. kat., Pest, 1811. szept. 7. –) Férje: Schrentner János (róm. kat.) Pest, józsefvárosi Hortularius/kertész; 9. Czettner Anna (róm. kat., Pest, 1813. júl. 3. –) Férje: nemes Görög István (róm. kat.) Pest sz. kir. város, majd Sina báró tiszviselője; 10. Czettner Ferenc (róm. kat., Pest, 1815. szept. 30. –) Pesti, terézvárosi Dardanarius/szatócs, majd tőzsér. Felesége: Schäffer Terézia (róm. kat.); 11. Czettner Ede (róm. kat., Pest, 1817. febr. 20. – Bp., 1906. dec. 31.) Pesti Serarius magister/lakatos mester. Negyven évig a székesfővárosi bizottság választott tagja, 22 évig a VI. kerület előjárója, a koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. Felesége 1850-től: Hainz Erzsébet (róm. kat., 1831 – Bp., 1885. jan. 29.).

Anyai dédanya I.: Toner Erzsébet (róm. kat.).

Anyai dédapa II.: Benkert György (róm. kat., Pest, 1816. márc. 27. – Bp., 1888. máj. 26.) 1844. január 29-én mint üveges mester szerzett pesti polgárjogot. Gyermekai 1844-es és 1846-os anyakönyvi bejegyzésében is terézvárosi üveges mester. 1848-ban terézvárosi Cavearius/kávés, 1852-ben pedig már belvárosi kávés. Az 1873-as lakcímtárban mint földbirtokos és pesti, Király utcai háztulajdonos szerepel. 1887-ben vásárolta meg a Király u. 39. alatti kétemeletes sarokházat. 1888-ban mint kávés és Király utca 52. szám alatti lakos 384 forint adóval virilista, fővárosi bizottsági tag. A Király utca 52. szám alatt volt a Terézvárosi Nagy Kávéház, amelyet egyszerűen Benkert Kávéháznak is neveztek. Már az 1845. évi pesti útikönyv is megemlítette híres olasz fagyaltját és tortáját. Később, az 1870-es és 1880-as években itt működött a VI-VII. kerületi Kör, amit Benkert Klubnak is neveztek, s a terézvárosi politikacsinaló polgárság/kispolgárság egyik központja, a képviselőválasztások kampányának bázisa volt. Helyt adott a különböző összejöveteleknek, a terézvárosi polgárság rendezvényeinek.

Testvérei: 1. Benkert Barbara (róm. kat., Pest, Belváros, 1803. dec. 24. –); 2. Benkert Alojzia (róm. kat., Pest, 1806. dec. 9. –); 3. Benkert Anna (róm. kat., Pest, 1810. jan. 17. –) Férje: Horváth Sándor (róm. kat.) Pest szab. kir. városnál az árvák atyja, majd a pesti Rókus kórház gondnoka; 4. Benkert Jozefa (róm. kat., Pest, 1815. márc. 2. – Pest, 1866. szept. 27.) Férje: Klenovics György (róm. kat., Pest, 1812. júl. 19. – Bp., 1886. febr. 9.). Pesti Sacchararius/cukrász mester. 1840-ben cukrászboltot nyitott a Kecskeméti kapunál. 1844. jan. 29-én pesti polgárjogot szerzett. Budapesti háztulajdonos és később fővárosi bizottsági tag.

Anyai dédanya II.: Strassenreiter Eleonora (róm. kat., Pest, Józsefváros, 1822. okt. 20. – Bp., 1909. ápr. 1.) Házasságkötés: 1842.

Testvérei: 1. Strassenreiter Anna Maria (róm. kat., Pest, Józsefváros, 1819. szept. 8. –); 2. Strassenreiter Magdolna (róm. kat., Pest, Józsefváros, 1825. aug. 29. – meghalt kisgyerekként); 3. Strassenreiter Magdolna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1827. ápr. 5. –); 4. Strassenreiter Anna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1829. ápr. 4. – meghalt kisgyerekként); 5. Strassenreiter Anna (róm. kat., Pest, Terézváros, 1830. ápr. 8. –); 6. Strassenreiter Antal (róm. kat., Pest, Terézváros, 1831. máj. 19. –); 7. Strassenreiter József (róm. kat., Pest, Terézváros, 1834. ápr. 2. –).

Anyai dédapa I. apja: Czettner Károly (róm. kat., Pest, 1772. nov. 2. – Pest, 1828. jan. 23.) Pesti, terézvárosi Vietor magister/kádár mester. Pesti polgárjogot szerzett 1798. máj. 19-én.

Testvérei: 1. Czettner Jakab (róm. kat., Pest, 1769. jan. 23. – 1841) Római katolikus parókus, 1809-től a Józsefvárosban. Az esztergomi kerületi szentszék ülnöke volt. 1841-es végrendeletében 24 ezer váltóforintnyi atyai örökségét Antal, Károly és Márton nevű testvéreinek gyermekeire hagyta. Szerzett javainak általános örökösévé egy Pesten létesítendő népszerű római katolikus kölcsönkönyvtárat tett meg, az eretnek gonoszság és a szabadelvűek törekvéseinek ellensúlyozására; 2. Czettner Antal (róm. kat., Pest, 1770. márc. 30. – Pest, 1836. jan. 2.) Pesti Vietor magister/kádár mester. Pesti polgárjogot szerzett 1792. febr. 25-én. Felesége 1796. szept. 18-tól: Jüttner Erzsébet (róm. kat., Pest, 1771. jan. 16. – Pest, 1812. jún. 23.), akinek a városi magisztrátus által készített inventárában egy lipótvárosi és két terézvárosi ház, egy telek és négy szőlőskert (Promontor, Tótfalu) volt; 3. Czettner Márton (róm. kat., Pest, 1774. nov. 11. –) Vietor magister/kádár mester. Pesti polgárjogot szerzett 1799. júl. 13-án; 4. Czettner Pál (róm. kat., Pest, 1777. jan. 24. –); 5. Czettner Ferenc (róm. kat., 1780 –).

Anyai dédapa I. anyja: Schneidt Johanna (róm. kat., 1773 – Pest, 1824. máj. 31.) Házasságkötés: Pest, Terézváros, 1797. máj. 8. Czettner Károly második felesége volt.

Anyai dédapa II. apja: Benkert Ádám (róm. kat.) Pesti caupo/kocsmáros.

Anyai dédapa II. anyja: Wagner Barbara (róm. kat.).

Anyai dédanya II. apja: Strassenreiter Mátyás (róm. kat. – 1854-ben már nem élt) Pesti caupo/fogadás/kocsmáros. 1823-ban mint józsefvárosi háztulajdonos szerzett pesti polgárjogot. Az 1848-as pesti házjegyzék szerint különböző utcákban több ház volt a tulajdonában.

Anyai dédanya II. anyja: Eibel Terézia (róm. kat.).

Anyai dédapa I. apai nagyapja: Czettner Jakab (róm. kat., Chvalatitz/Vötau, Morvaország, ma Bítov, Csehország, 1736 – Pest, 1810. febr. 2.) Pesti Vietor/kádár mester. Morvaországi szülőhelyéről előbb Ráckevére, majd Pestre költözött.

Anyai dédapa I. apai nagyanyja: Pock/Bock Annamária (róm. kat., Pest, 1740. aug. 25. – Pest, 1817. jan. 23.) Házasságkötés: Buda, Felső-Vízváros, 1768. máj. 6.

Anyai dédapa I. apai nagyapjának szülei: Jakob Cetner (róm. kat., Chvalatitz/Vötteau, Morvaország, ma Bítov, Csehország, 1700 k. – 1769 k.) és Anna Mária N. (róm. kat., 1705 k. – 1769 után). A Cetner/Czettner/Zettner család az alsó-ausztriai Hohenau an der March vagy a szintén alsó-ausztriai Hohenau in Reinthal településről költözött a morvaországi Chvalatitzba, ami Vötteau plébániához tartozott. Több nemzedéken át öröklődő foglalkozásuk: Böttcher/bognár/kádár. Nem voltak nemesek.

Anyai dédapa I. apai nagyanyjának szülei: Urban Pok (róm. kat.) pesti lakos és Eva N. (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Ángyán Béla (ref., Bp., 1885. márc. 10. – Pécs, 1959. dec. 30.) Ügyvéd, politikus, zeneszerző. A budapesti evangélikus gimnáziumban tanult, a jogot a budapesti egyetemen végezte. 1904–1905-ben a berlini egyetem jogi karának hallgatója. 1919 januárjában a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének egyik megszervezője. Bethlen István Nemzeti Egyesülés Pártjának egyik alapítója (1919. febr.). A tanácsköztársaság kezdetén néhány hétig börtönben volt. Bécsben az Antibolsevista Comitté tagja, Bethlen István magántitkára. 1922-től a miniszterelnökségi sajtóiroda vezetője. 1927–1931: igazságügyi min. politikai államtitkára, országgyűlési képviselő (1927–1939). Felesége 1912-től: Nagy Edit; 2. Ángyán Géza (ref., Bp., 1890. ápr. 1. – Cap Ferrat, Franciaország, 1936. márc. 9.) Jogász. Két szemesztert a berlioni egyetem jogi karán is hallgatott (1910–1911). Cs. kir. udvari titkár, a Leipnik-Lundenburgi cukorgyárak Rt. és az osztrák Brown-Boveri Művek Rt. ig. tagja, tartalékos huszár főhadnagy. Felesége Skene Erzsébet, lovag Skene Richárd és Seybel Augustza leánya; 3. Ángyán Aranka (róm. kat., Bp., 1891. jún. 13. – 1969-ben még élt) Első férje 1910. szept. 15-től 1919-ig: Iklódy-Szabó János (Veszprém, 1877. okt. 27. – Balatonfüred, 1943. máj. 4.) Bécsben, Lipcsében, Genfben folytatott jogi tanulmányokat. Ezt követően Veszprém vm. tb. főszolgabírája lett. 1910-ben munkapárti, 1920-ban kigazdapárti programmal országgyűlési képviselőnek választották Nagyvázsönyban. M. kir. kincstári főtanácsos. (Elváltak.) Második férje 1943. jún. 12-től: tordai Drasche-Lázár Alfréd (Dorog, 1875. június 15. – Meyerhofen, Ausztria, 1949. aug. 28.) Flamand eredetű nagyiparos családból származó diplomata, politikus, író. 1910-től a miniszterelnökség tisztviselője, 1913-tól az elnöki osztály, 1914-től 1918-ig a sajtóosztály vezetője. 1918 októberétől ő irányította az önálló magyar külügyminisztérium megszervezését. 1919 márciusáig helyettes államtitkár. A trianoni békediktátum egyik aláírója. 1930-tól az IBUSZ Rt. elnöke.

Felesége: Zsedényi Klára (evang., 1894. – Pécs, 1985. szept. 26. [ref. szertartással temeték]) Házasságkötés: 1916. ápr. 15. Apja: Zsedényi (1875-ig Pfannschmidt) Béla (evang., 1862 – Bp., 1953. dec. 6.) min. tanácsos a földműv. min.-ban, h. államtitkár,

a Vaskorona rend kitüntetettje (1910). Anyja: Huzella Margit (róm. kat., Nagyvárad, 1874. dec. 17. –), Huzella Tivadar (róm. kat., Nagyvárad, 1886. jún. 10. – Göd, 1950. júl. 11.) orvos, biológus, bp.-i tud. egyetemi tanár testvére. A feleség testvérei: 1. Zsedényi Gábor (– Bp., 1979. máj. 7.) ortopéd sebész főorvos Bp.-en. Korábban a pécsi egyetem tanársegédje volt. Felesége 1965-től: farkaslaki Hints Mária; 2. Zsedényi Margit (ref., 1904. júl. 24. – Budakalász, 1980. okt. 15.) könyvrestaurátor. Férje: Pándy László (róm. kat., 1898 – Budakalász, 1983. dec. 11.) vegyészmérnök. *Gyermekei*: 1. Ángyán András (Bp., 1922. okt. 8. – USA, 1993. jún. 27.) Orvos, neuropszichiáter, kandidátus. Felesége: Tungly Borbála; 2. Ángyán Klára (1925–) Férje: Fittler Dezső; 3. Ángyán Hanna (1927–) jog- és államtudományi doktor (1952, pécsi tud. egy.). Férje: Krassó Sándor (Pécs, 1929–) jog- és államtudományi doktor (1951), a KSH pécsi szervezeténél dolgozott, író; 4. Ángyán Zsuzsa (1931–).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1895–1903: bp.-i ágostai. evang. gimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1903. jún. 11.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1903–1908.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1911–1912: egyéves állami ösztöndíjjal Berlin (Koch Intézet), Düsseldorf, Strassburg, Párizs, London.

Oklevél: bp.-i tud. egy., orvosi kar, orvos doktor, 1908. szept. 26.

Nyelvismeret: német, angol, francia, latin.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., orvosi kar, vérkeringési szervek betegségei magántanára, 1919. szept. 6.; az orvostud. kandidátusa.

Nyilvános rendes egy. tanár: pécsi tud. egy., orvosi kar, 1923. aug. 25., belgyógyászat.

Egyetemi tisztségek: pécsi tud. egy., orvosi kar, dékán: 1935–1936, rektor: 1943–1944, az 1947–1948-as és az 1948–1949-es tanévre prodekánná választották.

Nyugdíj: 1959.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a pécsi Erzsébet Egyetem Tudományos Szöv. orvosi szakoszt. elnöke (1929–1931); a M. Belorvosok Egyesülete alapító tagja, állandó titkára (1930), elnöke; a M. Klinikák és Kórházak Szövetségének alelnöke; a M. Orvosok Tuberkulózis és a TBC Gyógyintézetek és Gondozók Egyesületének ig. vál. tagja; az Orsz. Orvosszöv. ig. választmányának és a szövetség pécsi fiókjának vál. tagja; a Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesülete elnöke; a Tuberkulózis Elleni Orsz. Szövetség elnöke; az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának tagja és pécsi helyi bizottságának elnöke; a Pécs sz. kir. város Tuberkulózis Ellen Védkező Egyesületének ügyvezető elnöke (1925).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Nemzetek Szövetségében működő l'Union Internationale contre la Tuberculose et les Maladies Respiratoires ig. tanácsában Mo. delegáltja (1931).

Szerkesztőségi tagság: a Wiener Archiv für Innere Medizin kiadó bizottságának tagja.

Közéleti társaság, szerep: Orsz. Kaszinó (1913); az Orsz. Stefánia Szöv. pécsi fiókszöv. társelnöke (1934–); a Pécs-környéki Önkéntes Mentőegyesület vál. tagja (1936-ig); a M. Orvosok Nemzeti Egyesületének vidéki alelnöke; a Csaba Bajtársi Egyesület primus magistere; a pécsi Zenekedvelők Egyesületének elnöke (1930–1936), majd díszelnöke; a Mecsek Egyesület vál. tagja; a pécsi Nemzeti Kaszinó alelnöke; a M. Nemzeti Szöv. Pécs-Baranyai Körének igazgatósági, a M. Vöröskereszt-Egylet pécsi fiókjának vál. tagja; a Volt fasori diákok egyesületének alapító tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a pécsi ref. egyházközség presbitere (1934–); a felsőbaranyai ref. egyházmegye tanácsbírája (1934–); a pécsi egyetemi Bethlen Gábor Kör tanárelnöke.

Állami testületek, tanácsok: a Munkásbiztosítási Orvosi Tanács előadó tagja (1921), jegyzője (1922); a Tuberkulózis Elleni Küzdelem Országos Bizottságának (1925–) és az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottságának (1928–) tagja, az utóbbi helyi bizottságának elnöke (1928–1944); az Országos Természettudományi Tanács (1930–), az Országos Felsőoktatási Tanács (1936–), az Országos Közegészségügyi Tanács (1936–) tagja.

Politikai szerep: a Pécs sz. kir. város that. biz. (1925–1944) és az egészségügyi, valamint az építkezési szakbiz. tagja.

Kitüntetések: Bronz érdemérem, Koronás arany érdemkereszt a hadi ékítménnyel, Vöröskereszt érdemérem, Károly-csapatkereszt, Tóth Lajos-émlékérem (1931); Baranya vármegye tb. tisztii főorvosa (1934); Kiváló orvos (1952); Munka Érdemrend ezüst fokozata (1955).

ÉLETÚT

Ángyán János első tanult felmenője, az apai dédapja 1768-ban jobbágycsaládban született Vörösberényben. A tehetséges ifjú a debreceni református kollégiumban tanult, s a veszprémi gyülekezet tudós lelkésze lett. A nagypapa a pápai ref. kollégiumi tanulmányok után szintén a Dunántúlon volt lelkész. Két évig az apa, Ángyán Béla is tanult teológiát Pápán, de aztán Budapesten orvosi diplomát szerzett. A Rókus-kórház sebész főorvosa, az Állami Munkásbiztosítási Orvosi Tanács elnöke lett, s az udvari tanácsosi címet is megkapta. Olyan törzsökös pesti polgárcsaládból házasodott, amelynek tagjai a tisztas iparos mesterségektől indulva egy-két generáció alatt pesti bérház- és gőzmalomtulajdonosok lettek.

Ángyán János a budapesti evangélikus gimnáziumi érettségi után már szintén orvosi pályára lépett. A budapesti tudományegyetem orvosi karán utolsó éves hallgatóként lett Pertik professzor kórbonctani intézetének díjtalan (1907. máj. 22.–), majd oklevelének megszerzése után díjas gyakornoka (1908. okt. 28.–). Itt sajátította el a kórélettani szemléletet, a bakteriológia és az epidemiológia alapjait. Ezután Jendrassik Ernő tanítványaként a II. sz. Belklinika díjtalan (1909. júl. 22.–), majd díjas (1910. nov. 3.–), végül tanársegédi címmel díjas gyakornoka lett (1912. júl. 25.–). Jendrassik professzor mellett tanulta meg a fizikális diagnosztika sokrétű alkalmazását. Érdeklődését ő irányította Európa legkitűnőbb intézetei felé. Az 1911–1912. tanévben állami ösztöndíjjal tanulmányúton volt Berlinben, Düsseldorfban, Strassburgban, Párizsban és Londonban. Berlinben már 1907 és 1909 között, szabadsága idején a közegészségtani intézetben bakteriológiai és szerológiai kiképzést kapott. Később Ernst Grawitz (1860–1911) westendi kórházi osztályán a hematológiában képezte magát. Strassbourgban Karel Frederik Wenckebachnál (1864–1940) kardiológiát, Párizsban Joseph Babinskinál (1857–1932) neurológiát tanult. Londonban Thomas Lewisonál (1881–1945) az elektrokardiográfiát tanulmányozta. 1913. szept. 1-jétől a II. sz. belklinika II. tanársegéde, 1920. aug. 31-től I. tanársegéde, 1921. szept. 27-től fizetéstelen tanársegéde, 1921. dec. 24-től pedig adjunktusa. Közben 1914. júl. 31-én mint tartalékos főorvos vonult be, s a 3. sz. Hadik huszárezred orvosaként 1915. febr.-ig az orosz harctéren szolgált. 1915 februárjától az év végéig Pflanzner Baltin hadseregcsoportjában mint higiénikus és a repülő laboratórium vezetője a fertőző betegségek elleni védekezés szervezésével foglalkozott Dorna, Kolomea és Mikulicsin állomáshelyeken. 1916 első felében Máramarosszigeten mint higiénikus bakteriológiai és szerológiai vizsgálóállomást állított fel. Az év második felében a cs. és kir. máramarosszigeti járványkórház vezetését is ellátta. 1916-ban megházasodott, Zsedényi Béla miniszteri tanácsos Klára nevű leányát vette feleségül. 1917-ben Szatmárnémetiben szervezte meg a 7. hadsereg kórházának fertőző osztályát, bakteriológiai és klinikai laboratóriumát.

1918 áprilisától leszereléséig Budapesten a XVI. helyőrségi kórház egyik felülvizsgáló osztályának volt vezető orvosa. Így folytathatta évekre megszakadt tudományos munkásságát és működését a Jendrassik-klinikán is, ahol már 1917 októberében beadta habilitációs kérelmét A vérkeringési szervek betegségei tárgyköréből. Személyi minősültségét a kar november 20-i rendkívüli ülésén tárgyalta. Az előterjesztő Jendrassik Ernő megállapította, hogy „Ángyán János dr. igazán nagy szorgalmú, tehetséges, nemes törekvésű fiatal orvos, akit sajnós a háború már negyedik éve távol tart klinikai működésétől, de azért mégis a klinikai irányban halad tovább. [...] Ismerve igen értékes jellemét, ügybuzgalmát, kétségtelen hogy a békés idők visszatérével tudományos tevékenységet nagy buzgósággal fog kifejtetni.” A kar titkos szavazással (24 igen, 3 nem) megadta az engedélyt az eljárás folytatására. A benyújtott 13 tudományos dolgozat elbírálására Jendrassik Ernő és Bálint Rezső professzorokat kérték fel. Alapos előterjesztésüket csak a kar 1919. február 4-ei ülésén tárgyalták. Bálint Rezső a habilitációs dolgozatként megjelölt

munkát tartotta a legértékesebbnek, amelyet a jelölt a londoni University College Hospital Medical School kardiográfiai osztályán készített, igen szép kísérleti berendezéssel, kifogástalan regisztrálással, a tárgy teljes irodalmi ismeretével mutatva be a vagus hatását a szívkamrára. Megemlítette, hogy ezt a dolgozatot máris sokan idézik az irodalomban. Megállapította: „minden dolgozata meggyőző arról, hogy Ángyán dr. a modern szívpatológia kérdéseiben otthonos, hogy e kérdések vizsgálatát szolgáló metodikát tökéletesen uralja s így e tan kísérleti és klinikai továbbvitelére képes”. Jendrassik professzor véleményében kiemelte, hogy a 13 dolgozat közül hat németül is megjelent. Megállapította, hogy a jelölt tudományos törekvéseit főként a szív beidegzésének fízológája és patológája foglalkoztatja. A kar 21 szavazattal 6 ellenében hozzájárult az eljárás folytatásához. 1919. február 24-én került sor a szóbeli kollokviumra, ahol a kérdezők, Bálint és Jendrassik professzorok elfogadták a jelölt válaszait. A március 4-én megtartott próba-előadást a kar egyhangúlag fogadta el, s Ángyán Jánost magántanárnak nyilvánította. Ezt megerősítésre április 28-án terjesztették fel a Közoktatási Népbiztosságnak. A kommun után, augusztus 29-én újra felterjesztették a minisztériumnak, ahol szeptember 6-án megerősítették Ángyán János magántanári minősítését.

1921-ben jelent meg Jendrassik szerkesztésében a *Belorvosi diagnosztika*, amelynek 7 fejezetét Ángyán írta. 1921. február 8-án az igazságügyminiszter a Munkásbiztosítási Orvosi Tanács előadó tagjává, 1922. október 16-án a tanács jegyzőjévé nevezte ki. Jendrassik halála után 1922. február 8-tól 1923. október 9-ig Korányi Sándor felügyeletével helyettesként látta el ezt a tanszékét. Az 1922–1923-as tanévben mint adjunktus Herzog Ferenc IV. sz. belklinikáján működött. Társ szerzője volt a *Belorvostan tankönyve* című kétkötetes munkának (1923). 1923 májusában harmadmagával vett részt a pécsi tudományegyetem orvosi karának belgyógyászati tanszékére kiírt pályázaton. A kiküldött bizottság tekintetbe véve a bakteriológiával s nagyobb részben a vérkeringéssel kapcsolatos publikációit, valamint Herzog Ferenc és a strassbourgi Wenckebach professzorok ajánlását, alkalmasnak találta a tanszék ellátására, de a saját nevelésű pályázóval szemben csak második helyen javasolta. A kar azonban 6:5 szótöbbséggel első helyen ajánlotta, s a kormányzó 1923. aug. 25-én ki is nevezte nyilvános rendes egyetemi tanárnak az V. fizetési osztályba.

Életének tengelyében ezt követően a pécsi egyetem belgyógyászati klinikájának megszervezése állt. A szó igazi értelmében vett közkórházból kemény és szüntelen küzdelemben alakította ki ezt, beleértve a különböző részlegek gondos elhelyezését, a tárgyi feltételeket és a személyi állomány építését. Tekintettel volt a belorvostan differenciálódására, s törekedett arra, hogy a belgyógyászat minden ágában egy-egy tanítványt kiképezzen, illetve bel- és külföldön kiképeztessen. De törekvése volt az is, hogy a belgyógyászatot ezekkel a szakágakkal együtt teljes egységben művelje. Klinikáját a gyógyítás és a megelőző ellátás egysége, a funkcionális integráció jellemezte. Tudományos munkássága különösen a vérkeringési zavarokkal és a tüdőmegbetegedésekkel, kiváltképpen a gümőkórral foglalkozott. 1945 után tevékenységét kiterjesztette

a szilikózisvizsgálatokra is, amelyet a Pécs környéki bányászok körében szervezett meg. Ügyvezető elnöke lett Pécs sz. kir. város Tuberkulózis Ellen Védekező Egyesületének (1925–), rendes tagja a Tuberkulózis Elleni Küzdelem Orsz. Bizottságának (1925–) és az Orvosi Továbbképzés központi bizottságának (1928). Az utóbbi helyi bizottságának elnöke (1928–1944) volt. Kidolgozta a létesítendő mecseki tüdőbeteg-gyógyintézet orvosi tervét (1930) és a Tbc elleni küzdelem országos tervét (1934). Mansfeld Gézától átvette az Egyetemi Gyógyszertár felügyeletét (1946 szeptemberéig). 1939-ben az OTI szanatórium építése kapcsán nemzetközi példák alapján tuberkulózis tanszék felállítását javasolta. Egyik előkészítője volt az 1940. évi VI. törvénynek, amely először nyilvánította a gümőkór elleni küzdelmet állami feladattá. 1941 szeptemberében meghívták az OTI által építendő Tüdőbeteg Szanatórium építési bizottságába.

Kineveztek több – a minisztérium mellett működő – reprezentatív tanácsba. Az Orsz. Természettud. Tanácsnak 1930-ban, az Orsz. Felsőoktatási Tanácsnak és az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak 1936-ban lett a tagja. Alelnöke volt a Magyar Klinikák és Kórházak Szövetségének. 1937-ben sikertelenül pályázott a bp.-i tud. egy. II. sz. belgyógyászati tanszékére. A személyes adatok megfelelő rovatainál láthatjuk, hogy élénk tevékenységet fejtett ki orvostársadalmi, ifjúsági, kulturális és társadalmi egyesületekben s a református egyházban. Mindezt amellet, hogy heti hét óra előadást tartott belorvostanból és hármát belorvosi diagnosztikából. Ezen kívül a pécsi irgalmasrendi kórház belgyógyász főorvosa s a MÁV szaktanácsadója volt.

Volt tanítványai emlékezéseikben arról írnak, hogy elbűvölte őket nyelvtudása s az egész medicinát, az egész kultúrát átfogó műveltsége. Tájékozott volt a szépirodalomban, a zenében és a képzőművészetben is. Meggyőződése volt, hogy egy orvosnak széleskörű műveltséggel kell rendelkeznie. Az *Orvosi Hetilap*ban 1966-ban köszöntőt, 1969-ben és 1979-ben megemlékezést író tanítványainak egyike ezen túl elsősorban azt emelte ki, hogy Ángyán professzor személyiségének legfőbb jellemzője a megrendíthetetlen humanizmus volt: 1943–1944. évi rektorsága idején is ember volt az embertelenségben. Egy másik tanítvány pedig azt írta, hogy a professzor azok közé tartozott, akiket a fasiszmusnak még megperzsennie sem sikerült. Mindhárom emlékező a zsidótörvények érintettje volt, s későbbi magas pozíciójuknak is szerepe lehetett abban, hogy Ángyán Jánost a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületében viselt vidéki alelnöki tisztsége s a Csaba Bajtársi Egyesületbeli primus magistersége ellenére nem érték retorziók, sőt az 1947–1948-as és az 1948–1949-es tanévre soron kívül prodekánná választották. 1948-ban ugyan az egész magyar tudományos életet és a felsőoktatást drasztikusan átalakító Magyar Tudományos Tanács részére készített, a pécsi orvosi kar összes professzorát cinikus hangnemben káderező ismeretlen ezt írta Ángyán Jánosról: „Amennyiben a korhatárt 65 évre szállítják le, ő is nyugdíjba kerül. Pártonkívüli, elvtársaink időnként maguk mellé tudják állítani.” Nyugdíjazására azonban a hagyományos 70 éves professzori korhatárt is túllépve csak 73 éves korában, 1959-ben került sor. Sőt 1951-től a belgyógyászat tanszékvezető egyetemi tanára, a belgyógyászati klinika igazgatója lett. A tudományos

minősítési rendszer szovjet típusú átszervezésekor a Tudományos Minősítő Bizottság 1952. július 14-én először ugyan „eddig munkássága alapján tud. fokozat odaítélésére irányuló kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek”, később azonban mégis megkapta a kandidátusi fokozatot. 1952-ben megkapta a Kiváló Orvos elismerést, 1955-ben pedig a Munka Érdemrend ezüst fokozatát. A nyolcvanadik születésnapja alkalmából írott köszöntőkből az is kiderül, hogy még mindig praktizált, vezette a szakorvosi bizottságot, s változatlanul ellátta államvasúti szaktanácsadói teendőit. Működésének érdemét a méltatók abban látták, hogy tovább plántálta a Jendrassik-iskola legjobb hagyományait, a klasszikus és a modern metodika ötvözését.

BALOGH JENŐ

jogász

(Devecser, Veszprém vm., 1864. május 14. – Budapest, 1953. február 15.;
Bőnyrétalapon [Győr vm.] nyugszik a családi sírhelyen.)

APAI ÁG

Nemesség: Veszprém vármegyei kisnemes család. Az újabb nemzedékek a köveskáli nemesi előnevet használták.

Apja: Balogh Gábor (ref., Köveskál, Zala vm., 1823. ápr. 30. – Győr, 1908. aug. 13.) Hites ügyvéd, uradalmi ügyész, földbirtokos. Köveskálon, majd a pápai ref. kollégiumban tanult (1836. ápr. 9. – 1845. aug. 18., 1841-től tógás diák), a jogot is itt végezte. 1847-ben Pesten tett ügyvédi vizsgát. A Zala megyei főügyész, Barcza Sándor mellett kezdett dolgozni, elsősorban úrbéri és büntetőjogi ügyekben. Az utolsó rendi országgyűlésen Deák Ferenc titkára volt. 1848 nyarán Zalában nemzetőr hadnaggyá választották, s részt vett a Dráva-vonal őrzésében. Novemberben önkéntesként, mint közlegény belépett a megyében alakuló 56-ik honvédszászlóaljba. Őrmester, majd 1849. május 8-tól hadnagy, augusztus 30-tól főhadnagy lett. Aulich, majd Klapka hadtestében szolgált. Részt vett a kápolnai és az isaszegi csatában, Buda ostromában, végül Komárom védelmében. Az 1850-es években birtokán gazdálkodott. Később gr. Esterházy Pál ugod-devecseri uradalmainak és a zirci cisztercita rendnek az uradalmi ügyésze volt Devecserben, 1874-től pedig Győrben. Jelentős földbirtokot is szerzett. 1897-ben 628 kat. holdas birtoka volt Bőny-Rétalap Sós-kútéri pusztáján. Győr vm. törvényhatósági bizottságának tagja (1888: 1938 Ft, 1892: 2021 Ft adóval). A győri ref. egyházközségnek gondnoka volt.

Testvérei: 1. Balogh Lidia (ref., Diszel, Zala m., 1814. okt. 8. –); 2. Balogh Sára (ref., Diszel, 1816. aug. 9. –); 3. Balogh Erzsébet (ref., Köveskál, 1820. dec. 28. –); 4. Balogh Zsuzsanna (ref., Köveskál, 1825. febr. 22. – gyerekként meghalt); 5. Balogh Julianna (ref., Köveskál, 1827. dec. 17. –); 6. Balogh István (ref., Köveskál, 1830. márc. – megh. 1837 előtt); 7. Balogh Zsuzsanna (ref., Köveskál, 1832. szept. 12. –); 8. Balogh József (ref., Köveskál, 1834. dec. 6. – 1845-ben szerepel Zala megye nemesi összeírásában); 9. Balogh István (ref., Köveskál, 1837. nov. 19. – 1845-ben szerepel Zala megye nemesi összeírásában). Féltestvére apja első feleségétől: Balogh László (ref., Diszel, 1809. ápr. 27. – 1845-ben szerepel Zala megye nemesi összeírásában).

Apai nagyapja: nemes Balogh István (ref., Kiskovácsi, Veszprém m., 1777. máj. 17. – Köveskál, 1845. dec. 21.) Kiskovácsi nemesi családból származott. 1804. június 15-i első házasságakor mint a Zala megyei Nemesvita és Németsfalú közötti, a Lesence patak

partján levő Töreki pusztán lakó ifjú legényt jegyezték be a köveskáli református anyakönyvbe. A menyasszony, Pátkai Borbála (1777 – 1813. márc. 21.) ugyanis nemes Király Gábor diszeli molnár gazda özvegye volt, s Diszel, mint filia a köveskáli anyaegyházhoz tartozott. A vőlegény kikérője egy diszeli molnár gazda volt. Maga Balogh István is molnár volt. Már a Lesence patak partján fekvő Töreki pusztára is ilyen minőségben kerülhetett. Az első feleségétől származó egyetlen gyermekének 1809-es születési anyakönyvi bejegyzésében pedig egyértelműen ez szerepel: „nemes Balogh István molnár mester ember”. Megözvegyülve 1813 májusában második házasságát is egy évtizedek óta malmot működtető család, a Györffi nemzetség egyik tagjának hajadon leányával kötötte. Az alispáni dispensációval létrejött házasságban az anyakönyv szerint a vőlegény 33, a menyasszony pedig 18 éves volt. (Valójában azonban 36 és 17 évesek voltak.)

Apai nagyanyja: nemes/nemzetes Györffi Zsófia (ref., Köveskál, 1796. jan. 27. – Köveskál, 1851) Házasságkötés: Köveskál, 1813. máj. 31. Ez az apai nagyapa második házassága volt.

Testvérei: 1. Györffi Dániel (ref., Köveskál, 1797. okt. 6. –); 2. Györffi Rákhel (ref., Köveskál, 1800. nov. 9. – kishyerekként meghalt); 3. Györffi Rákhel (ref., Köveskál, 1802. ápr. 20. –); 4. Györffi Lidia (ref., Köveskál, 1804. nov. 17. –) Férje: Györffi György egytelkes nemes (Köveskál). Fiuk, Györffi Endre (ref., Köveskál, 1825. nov. 15. – Buda, 1849. máj. 31.) 1836-tól 1848-ig tanult a pápai kollégiumban. 1848 májusában pápai diáktársaival Pesten beállt a szerveződő honvédseregbe. Részt vett a szerbek elleni harcban és a téli hadjáratban. A Buda ostromában kapott lött sebében halt meg főhadnagyként; 5. Györffi Sára (ref., Köveskál, 1807. jún. 23. –) Férje: nemes Szigeti Pál; 6. Györffi Pál (ref., Köveskál, 1811. aug. 22. –) Első felesége (Somogyi Zsuzsa [ref., 1813 k. – Köveskál, 1835. febr. 20.]) gyermekszülésben meghalt. Második felesége 1835. jún. 13-tól: Márton Zsófia (ref., Köveskál, 1815. márc. 23. –), Márton Gábor (ref., Henye, Zala m., 1776 – Köveskál, 1848) köveskáli prédikátor (1810–1848) leánya. A prédikátor testvére volt Márton István (ref., Iszkaszentgyörgy, 1760. nov. 23. – Pápa, 1831. szept. 31.), az adászteveli száműzetés után székhelyére visszatért pápai református középiskolát kollégiummá fejlesztő, felvirágoztató professzor; 7. Györffi János (ref., Köveskál, 1818. jan. 2. – Köveskál, 1883. dec.) Ügyvéd. 1829-ben iratkozott be Pápán a novicius syntaxista osztályba. Előtte odahaza, Köveskálon tanult. 1847–1849-ben alszolgabíró, 1867 után járásbíró a tapolcai járásban (1872–1878). Első feleségétől, Pongrácz Juliannától (ref., 1827 k. – Köveskál, 1871. jan. 12.) elvált, hogy elvehesse a fiatalon megözvegyült nemes Kerkápoly Ágnest (ref., Szentgál, 1821. nov. 14. – Köveskál, 1887), akinek az első férje Dobi József (ref., Ószőny, Komárom m. – Tótvázsony, 1853. nov. 13.) balatonhenyei, majd tótvázsonyi református lelkész volt. Kerkápoly Ágnes Kerkápoly Károlynak (ref., Szentgál, 1824. máj. 13. – Bp., 1891. dec. 31.), a budapesti egyetem jogi professzorának és pénzügyminiszternek a testvére volt. Apjuk Kerkápoly János szentgáli közbirtokos.

Apai dédapa I.: nemes Balogh Pál (ref., Kiskovácsi –) Kiskovácsiban lakott.

Apai dédanya I.: Vincze Zsuzsanna (ref.).

Apai dédapa II.: nemes Györffi Pál (ref., Köveskál, 1769. dec. 28. – Köveskál, 1846) Közbirtokos és egy kétkerekű vízimalom résztulajdonosa Köveskálon. Lányának tanúja 1813-ban testvére, Györffi Antal táblabíró.

Testvérei: 1. Györffi Mózes (ref., Köveskál, 1761. jún. 14. – Köveskál, 1807. jún. 24.) Felesége 1783-tól: Német Julianna (ref., Acsád, 1769 – Köveskál, 1805. márc. 31.); 2. Györffi Erzsébet (ref., Köveskál, 1762. okt. 11. –) Férje 1783. júl. 23-tól: Veres Mihály (ref.) agilis; 3. Györffi Julianna (ref., Köveskál, 1764. márc. 16. –); 4. Györffi Antal (ref., Köveskál, 1767. febr. 25. –) Táblabíró, a tapolcai járás esküdtje (1803–1810); 5. Györffi József (ref., Köveskál, 1774. febr. 28. –); 6. Györffi Rákhel (ref., Köveskál, 1777. máj. 2. –); 7. Györffi Ferenc (ref., Köveskál, 1780. aug. 17. –).

Apai dédanya II.: nemes Sebestyén Julianna (ref., Köveskál, 1775. dec. 29. – Köveskál, 1843) Házasságkötés: Köveskál, 1795. febr. 16.

Testvérei: 1. Sebestyén Pál (ref., Köveskál, 1772. júl. 30. –); 2. Sebestyén János (ref., Köveskál, 1773. szept. 21. –); 3. Sebestyén Gábor (ref., Köveskál, 1779. febr. 5. –); 4. Sebestyén Lidia (ref., Köveskál, 1783. dec. 27. –).

Apai dédapa II. apja: nemes Györffi Pál (ref., Köveskál, 1737 –) Nemesi közbirtokos. Nemes Györffi Gáspár öt fiának ágából származó atyafiak – köztük a János ágából származó Pál és testvérei – 1759–1760-ban közös erővel egy kétkerekű malmot építettek a Monoszlóra vezető út mellett. A malom építése a közös fáradságon kívül 230 forintba került. A malomalapítást „Örökös Contractusba” foglalták, amely szerint azt az „öt ágon való férfi atyafiak” közösen működtetik, s hogy a „Familia conserváltassék”, csak férfiágon örökíthető, külső személyeknek nem adható el. Az ügyeket a nemzetségből választott malombíró intézte. Vezette a malombírák könyvét (1770–1889), s évente az atyafiságos gyűléseken számot adott a malom ügyeiről. Szent-György napkor tartották a malomvacsorát, amelyen az összegyűlt család minden tagja megkapta a családi kenyerekből a Györffi-karéjokat. A nemzetség közös vállalkozását 1900-ban adták el 1500 koronáért.

Testvérei: 1. Györffi István (ref., Köveskál, 1740 – Köveskál, 1803. okt. 27.); 2. Györffi János (ref., Köveskál, 1742 – Köveskál, 1802. dec. 29.) Felesége: Beretзки Zsuzsanna (ref., 1737 – Köveskál, 1815. dec. 31.).

Apai dédapa II. anyja: Gál Julianna (ref., Nagypirit, Zala m., 1737. szept. 18. – Köveskál, 1791. aug. 12.) Házasságkötés: Köveskál, 1759. aug.

Apai dédanya II. apja: nemes Sebestyén János (ref., Köveskál, 1750 k. – meghalt 1795 előtt).

Apai dédanya II. anyja: Fekete Lidia (ref.).

Apai dédapa II. apai nagyapja: nemes Györffi János (ref., Köveskál, 1710 k. –).

Testvérei: 1. Györffi Ferenc (ref., Köveskál, 1700 k. –); 2. Györffi György (ref., Köveskál, 1705 k. – Köveskál, 1756); 3. Györffi Ádám (ref., Köveskál, 1705 k. – Köveskál, 1767. máj. 8.); 4. Györffi Mihály (ref., Köveskál, 1712 k. – Köveskál, 1768. dec. 19.).

Apai dédapa II. apai dédapja: nemes Györffi Gáspár (ref., Köveskál, 1678 k. –).

ANYAI ÁG

Anyja: nagyuhri/nagyúri Szentmihályi Etelka (ref., Győr-Újváros, 1835. dec. 23. – Győr, 1914. ápr. 26.) Házasságkötés: Győr, 1858. dec. 16. Keresztapja volt a győri prédikátor, két rokon táblabíró, Nyáry Miklós szolgabíró és dr. Kovács Pál (1808–1886) győri orvos, író, az MTA tagja, a győri ref. egyházközség későbbi főgondnoka.

Féltestvérei az apa első feleségétől, Czéh Zsuzsannától (ref., Győr-Újváros, 1800. szept. 10 – Győr-Újváros, 1831. máj. 11.): 1. Szentmihályi Sándor (ref., Győr-Révfülu, 1825. jan. 23. – 1898. szept. 15.) Győri ügyvéd, földbirtokos (397 kat. hold). Komáromban tanult, majd 1837 őszén beiratkozott a pápai kollégiumba, ahol 1845-re a jogot is elvégezte, s ügyvédi vizsgát tett. Az 1848/49-es szabadságharcban törzskari honvéd hadnagyként vett részt. Később ügyvédi gyakorlatot folytatott Győrben. 1888-ban 1174 forint adóval Győr vm. virilistája, a törvényhatósági bizottság tagja. Felesége: örökös Horváth Etelka (evang., 1827 – Győr, 1901. márc. 26.); 2. Szentmihályi Dániel (ref., Győr-Révfülu, 1828. aug. 6. – Győr-Révfülu, 1828. okt. 27.); 3. Szentmihályi Julianna (ref., Győr-Révfülu, 1829. szept. – Győr-Révfülu, 1829. dec. 17.).

Testvérei: 1. Szentmihályi Antal (ref., Győr-Újváros, 1832. dec. 19. – 1865-ben már nem élt) Győrben tanult, majd 1847-ben a pápai ref. kollégium negyedik gimnáziumi osztályába iratkozott be; 2. Szentmihályi Katalin (ref., Győr-Újváros, 1834. jan. 29. – ref., Nagytagyos, 1920. jan. 14.) Férje 1853. jan. 25-től: Konkoly Thege Dénes (evang., 1817 – Nagy-Tagyos [puszta], Esztergom vm., 1871. aug. 22.) földbirtokos, Nagytagyoson 156 kat. hold; 3. Szentmihályi Lidia (ref., Győr-Újváros, 1838. máj. 27. – 1865-ben már nem élt); 4. Szentmihályi Dénes (ref., Győr, 1840. aug. 31. – Győr, 1865. nov. 7.) Ügyvéd. Felesége: Herbán Irma; 5. Szentmihályi Kálmán (ref., Győr, 1843. júl. 10. – Győr, 1893. máj. 12.) Földbirtokos. Felesége: Szolnok Ilona (róm. kat., 1856 – Győr, 1931. nov. 11.); 6. Szentmihályi Dezső (ref., Győr-Újváros, 1845. nov. 2. – Győr, 1900. aug. 13.) Földbirtokos. 1860-ban harmadikos gimnazista volt a pápai ref. kollégiumban. Felesége 1873-tól: Szollár Erzsébet (evang., Győr, 1853 – Győr, 1906. szept. 30.).

Anyai nagyapja: nemes Szentmihályi Ferenc (ref., Győr-Révfülu, Győr m., 1791. szept. 23. – Győr-Újváros, 1873. aug. 19.) Kereskedő, nemesi birtokos, táblabíró, Győr-Újváros.

Testvérei: 1. Szentmihályi Ferenc (ref., Győr-Szabadhegy, 1790. okt. 2. – kisgyerekként meghalt); 2. Szentmihályi Éva (ref., Győr-Szabadhegy, 1793. júl. 28. – kisgyerekként meghalt); 3. Szentmihályi Éva (ref., Győr-Szabadhegy, 1794. szept. 2. – kisgyerekként meghalt); 4. Szentmihályi Éva (ref., Győr-Szabadhegy, 1796. ápr. 18. –); 5. Szentmihályi Judit (ref., Győr-Szabadhegy, 1802. ápr. 8. –); 6. Szentmihályi Erzsébet (ref., Győr-Szabadhegy, 1804. márc. 18. –); 7. Szentmihályi János (ref., Győr-Révfülu, 1807. okt. 21. –) Pozsonyban járt középiskolába, majd 1824-ben a pápai kollégium bölcsészeti tagozatán subscribált.

Anyai nagyanyja: nemes Laky Mária (ref., Bőny, Győr m., 1808. aug. 17. – Győr-Újváros, 1847. szept. 14.) Házasságkötés: Bőny, 1832. febr. 21. Férjének ez a második házassága volt.

Testvérei: 1. Laky Julianna (ref., Bőny, 1803. máj. 12. – Csep, 1880. jún. 13.) Férje 1826. jan. 24-től: Mitsky Lajos (ref., 1798 – 1880-ban még élt) csepi közbirtokos, megyei főadószedő. Fiuk, Micsky Sándor végigharcolta a szabadságharcot (hadnagy, majd főhadnagy); 2. Laky János (ref., Bőny, 1805. dec. 13. – Bőny, 1806. ápr. 21.).
Anyai nagyapa harmadik felesége: Vincze Ágnes (ref., Ajka, 1826 – Győr, 1888. jan. 24.).

Testvére: Vincze József (ref.), ajkai földbirtokos volt.

Anyai dédapa I.: Szentmihályi János (ref., Győr-Révfa, 1760 k. –) Családjának, a Szentmihályiaknak az őse, György 1662-ben kapta a nemességet sógora, Kónya György családjával együtt.

Anyai dédanya I.: Major Katalin (ref., Győr-Szabadhegy –).

Anyai dédapa II.: nemes Laky Gergely (ref., Bőny, 1762 k. – 1842-ben még szerepel Győr megye nemesi összeírásában). Bőnyi nemesi közbirtokos. 1800-ban esküvői tanúja Laky Zsigmond bőnyi compossessor/közbirtokos, a bőnyi ref. egyház kurátora volt.

Anyai dédanya II.: nemes Iványos Katalin (ref., Bőny, 1765. márc. 21. –) Bőnyi nemesi közbirtokos családból származott. Házasságkötés: Császár, 1800. febr. 18.

Testvérei: 1. Iványos András (ref., Bőny, 1767. márc. 29. – 1809) Felesége: Végh Krisztina; 2. id. Iványos Gergely (ref., Bőny, 1769. ápr. 29. – 1842-ben még szerepel Győr megye nemesi összeírásában.) Táblabíró. Győri és pozsonyi tanulmányok után 1786-ban subscribált a debreceni református kollégiumban. 1789–1791-ben a pozsonyi kir. jogakadémián tanult jogot. A református egyházközség kurátora volt. Első felesége: Niczky Katalin; második felesége 1832. aug. 5-től: Vágý Katalin (ref.), nemes Vágý Pál és Major Erzsébet leánya; 3. Iványos Miklós (Bőny, 1771. febr. 25. – 1820) Rétaalap. Felesége: Körmendy Éva (1784–1859) Lányuknak, Iványos Zsófiának férje 1840. máj. 13-tól nemes Kiss József tárkányi, majd nagyigmándi református lelkész, aki 1822-től 1835-ig tanult Pápán; másik lányuknak, Iványos Évának férje 1846. aug. 9-től nemes Németh Péter (evang.) táblabíró, a bőnyi evang. egyházközség felügyelője; 4. Iványos Imre (Bőny, 1771. febr. 25. – kisgyerekként meghalt); 5. Iványos Imre (Bőny, 1774. márc. 9. –); 6. Iványos János (Bőny, 1776. jan. 18. – Bőny, 1810. márc. 26.); 7. Iványos Ferenc (Bőny, 1778. aug. 3. – Rét-Alap-puszt, Győr m., 1861. febr. 11.) Orvosdoktor. 1796-ban Pápán tanult bölcsészetet, 1797-ben subscribált a debreceni református kollégiumban, 1807-ben iratkozott be a bécsi orvosi karra, s 1815-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. Komáromi orvos, bőnyi közbirtokos. Több megye táblabírája.

Anyai dédapa II. szülei: Laky Antal és Ihász Erzsébet.

Anyai dédanya II. apja: nemes Iványos Miklós (ref., 1730 – Bőny, 1792. márc. 15.) Bőnyi nemesi közbirtokos/compossessor. Szerepel az 1754. évi országos nemesi összeírásban. 1785–1786-ban és 1787–1788-ban a bőnyi ref. egyházközség gondnoka. Szerepe volt

a Türelmi rendelet után a bőnyi anyaegyház megszervezésében. Egyike annak a 12 compossessornak, akik 1785-ben aláírásukkal vállalták a lelkészi jövedelem fedezését. Az Iványos család a 17. század végétől volt Bőny részbirtokosa. Később a bőnyi előnevet használták.

Anyai dédanya II. anyja: nemes Nagy Judit (ref., 1736 – Bőny, 1811. ápr. 30.) Bőnyi nemesi közbirtokos családból származott.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Balogh Etelka Linda (ref., Devecser, 1861. jún. 14. –); 2. Balogh Dénes (ref., Devecser, 1865. okt. 15. – 1896. nov. 14.) Jogot végzett és ügyvédi gyakorlatot folytatott, Győr vármegye tb. tisztí ügyésze volt. Emlékére szülei három 1000-1000 forintos alapítványt tettek a győri ref. egyházközség különböző céljaira. Halála tizedik évfordulóján 1500 koronát adományoztak a templom szószékének a felépítésére.

Feleségei: 1. Schnierer Valéria (róm. kat., 1870 – Bp., 1894. jan. 2.) Házasságkötés: 1890. szept. 27. Apja: Schnierer Aladár (róm. kat., Lajta-Bruck, 1836 – Bp., 1898. dec. 6.) A budapesti jogi kar anyagi és alaki büntetőjogi egyetemi tanára. Anyja: mainthali Meiszel Friderika; 2. nyéki Németh Irma (róm. kat., Pozsony, 1869. aug. 24. – 1956. máj.) Házasságkötés: 1897. ápr. 20. Apja: nyéki Németh Lajos (róm. kat., Pozsony, 1838. júl. 30. – Budapest, 1905. okt. 14.) kir. kúriai bíró, a Szt. István rend vitéze/kiskeresztése. Németh Lajos apja Németh Károly (róm. kat., 1811. ápr. 27. – Pozsony, 1898. máj. 23.) ügyvéd, Pozsony vm. törvényszéki bírójára, Pozsony polgármestere (1848/49, 1860/61), országgyűlési képviselő (1865–1868). Anyja: olgyai Olgyay Erzsébet (róm. kat., Olgya, Pozsony m., 1845 – Budapest, 1897. máj. 10.).

Gyermekei: 1. feleségtől: dr. Balogh Gábor (ref., Bp., 1891. okt. 9. – Bp., 1975. febr. 15.); 2. feleségtől: 1. Balogh Erzsébet (róm. kat., 1899. nov. 3. – Bp., 1980. ápr. 28.), férje 1933 novemberétől pusztafödemesi dr. Csemez Béla (evang., 1885 – Győr, 1937. márc. 19.), a tósziget-csilizközi járás főszolgabírája, Győr-Moson-Pozsony vm. that. és közig. biz. tagja; 2. dr. Balogh Ferenc (ref., Bp., 1907. márc. 2. – Bp., 1998. jún. 28.) agrár-mérnöki, majd jogi diplomát is szerzett. 1930 és 1949 között a bőnyi családi birtokot irányította. Az 1950-es években állami mezőgazdasági cégeknél dolgozott. 1963-tól az Agrárgazdasági Kutatóintézetnél kutató-elemző munkát végzett. Felesége Egresy Judit (1912. ápr. 7. – Bp., 2005. aug. 1.) középiskolai testnevelő tanár, sportoló (1934-ben távolugrásban magyar bajnok).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1872–1874: pápai ref. főgimn., I–II. oszt., magántanuló; 1874–1880: győri róm. kat. (bencés) főgimn., III–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1880. máj.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: győri jogakad., 1880. szept. – 1883. jún.; bp.-i tud. egy., jogi kar, 1883–1884.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: berlini tud. egy., jog, 1885. okt. – 1886. jún.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, jogi doktor, 1885. ápr., uo. államtud. doktor, 1885. jún.

Nyelvismeret: német, francia, angol, latin.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., jogi kar, büntetőjog és büntető eljárás magántanára, 1888.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1900. jan. 31., anyagi és alaki büntetőjog.

Egyetemi tisztségek: bp.-i tud. egy., jogi kar, dékán: 1903–1904.

MTA-tagság: lev. tag: 1901. máj. 10., rend. tag: 1912. máj. 2., ig. tag: 1936. jún. 3. – 1945. ápr. 26., tisz. tag: 1937. ápr. 29., tanácskozó tag: 1949. okt. 31., tisz. tagsága visszaállítva: 1989. máj. 9.; főtitkár (1920. dec. 20. – 1935. nov. 7.), másodelnök (1940. ápr. 26. – 1943. máj. 14.).

Díszdoktor: a debreceni tudományegyetemen a bölcsészettudományok honoris causa doktora, 1929. jún. 11.; a szegedi tudományegyetemen a jogtudományok honoris causa doktora, 1938. okt. 4.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Jogászegylet titkára (1889–), ig. vál. tagja (1900–), majd tisz. tagja (1930–); a M. Társadalomtudományi Társ. ig. vál. tagja (1904–1905); a Magyar Filozófiai Társ. ig. vál. tagja (1908–); a Magyar Pedagógiai Társaság (1922–), a Budapesti Philológiai Társaság (1936–) tagja; a Magyar Statisztikai Társaság rend. tagja (1928–); a Tisza István Tud. Társaság (1921–), a Magyar Néprajzi Társaság (1933–), a nagykovácsi Arany János Társaság (1933–), a Magyar Nyelvtudományi Társaság (1938–) tiszteleti tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a l' Union Internationale de Droit Pénal (UIDP) Magyar Csoportjának tagja (1907–), alelnöke (1909–); a Nemzetek Szövetsége Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága Magyar Nemzeti Bizottságának előadója (1922–).

Szerkesztőségi tagság: a *Jogi Értekezések* I–XI. füzet (1902–1904); a *Büntetőjogi Döntvénytár* (1907. jan. 1.–); az *Akadémiai Értesítő* (1920–1935); az *MTA Emlékbeszédek* (1920–1935) szerkesztője.

Közeleli társaság, szerep: Demokrácia szabadkőműves páholy (1894); a Budapesti Egyetemi Gyorsíró Egylet tb. tagja (1903–); az Orsz. Prot. Patronage Egyesület dunaalmási Kerkapoly-Bodor Szeretetháza intéző biz. tagja (1913–); a győri Kisfaludy Kör tagja (1928).

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a Budapest-Kálvin téri ref. gyülekezet presbitere (1912–1931); a győri ref. egyházközség tb. főgondnoka (1915. okt.-tól); a Dunántúli Ref. Egyházkerület tanácsbírája (1913. aug.-tól), világi főjegyzője (1916. okt.-tól), főgondnoka (1921. ápr. 31. – 1953), az egyházkerület több bizottságának tagja, elnöke (Intéző-, Pénzügyi-, Főiskolai jubileumrendező-, Tanárválasztó Biz., Egyházkerületi Tanács, Időszaki Bíróság); a Magyarországi Ref. Egyház Zsinatának világi alelnöke (1921–), elnöke (1928–1951), 1951-től haláláig újra alelnöke; a Szociálisügyi Biz. tagja, a Tudományügyi- és az Egyeztető Biz. elnöke (1921–); a Magyarországi Ref. Egyház Egyetemes Konventjének hivatalból tagja (1921–), világi elnöke (1931–); az Egyetemes Konventi rendes és rendkívüli bíróság tagja (1921–), elnöke (1935–); a konvent Iskolaügyi-, Külügyi-, Misszióügyi-, Tankönyv- és Közös Protestáns Bizottságának tagja (1921), az Énekeskönyvi-, Külügyi-, Misszióügyi-, Szanáló-, Tankönyv- és Sajtóügyi Biz. elnöke (1935–); a Prot. Irod. Társaság vál. tagja.

Állami testületek, tanácsok: a Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának, majd a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsának szakértő tagja; a Szerzői Jogi állandó szakértő biz. tagja (1921–1932, 1939–1945), elnöke (1933–1939); az Orsz. Természettud. Tanács tagja (1930–).

Politikai szerep: a Vallás- és közoktatásügyi min. politikai államtitkára (1910. nov. 28. – 1913. jan. 3.); a Nemzeti Munkapárt programjával a marosújvári kerület (Alsó-Fehér megye) országgyűlési képviselője (1910. dec. 8. – 1918. nov.); igazságügyminiszter (1913. jan. 4. – 1917. jún. 15.); a Felsőház tagja, mint ref. egyházkerületi főgondnok (1927–1944).

Kitüntetések: III. oszt. Vaskorona-rend (1900); udvari tanácsos (1910); v. belső titkos tanácsos (1913. dec. 31.); az I. oszt. Vaskorona-rend (1916, a Tisza-kormány működésének harmadik évfordulóján); a Legfelső Teljes Elismerés (1916. dec. 30., a koronázási ünnepség előkészítése körül szerzett érdemeiért); a Lipót-rend nagykeresztése (1918); az I. oszt. magyar érdemkereszt (1925); a Signum Laudis, Magyar Királyi Nagy Aranyérem a pápai ref. főiskola 400 éves jubileuma alkalmából a főiskola érdekében kifejtett tevékenységéért (1931); a finn Fehér Rózsa-rend tiszti keresztjének tulajdonosa; Devecser, Kraszna, Liptószentmiklós, Marosvásárhely és Sepsiszentgyörgy városok díszpolgára; Győr, Moson és Pozsony vármegyék törvényhatóságának örökös tagja.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekelttség: az atyjától örökölt 628 kh.-as birtok 1925-ben már egyenlő arányban gyermekei, Balogh Gábor, Balogh Erzsébet és Balogh Ferenc nevében volt.

ÉLETÚT

Balogh Jenő mindkét ágon református nemesi kisbirtokos családból származott. Anyai ágon a nagyapja, apai ágon az apja volt a família első tanult embere. Apja hites ügyvéd, a pápai kollégium neveltje, Deák Ferenc titkára, aki közlegényből a főhadnagyságig jutva vett részt a szabadságharc sok nehéz csatájában. Később magas birtokigazgatási pozíciókba kerülve jelentős vagyont is szerzett. Balogh Jenő 1920-ban kelt, az akadémia számára írott önéletrajzában így ír arról a szellemi környezetről, amelyik gyermekkorától hatással volt rá: „A környezet, amelyben gyermekkorom eltelt – (főleg a szülői ház, kisebb részben Veszprém, Zala és Győr vármegyék intelligens középosztálya) – életfelfogásával, szokásaival elhatározólag folyt be egész világnézetemnek és jövő munkásságomnak, életmódomnak kialakulására. Jellemző vonásai voltak: erős magyar nemzeti érzés, amelyet az 1849-től 1866-ig átélt nehéz esztendőök még megedzettek. Családi körben és közeli ismerősöknél puritán keresztény világfelfogás; visszavonulás minden nagyobb társaságtól; csendes családi élet. Szakadatlan munka vagy komoly foglalkozás. Kötelességérzet, életmód és a könyveknek nagy szeretete tekintetében boldogult jó édes atyám volt utol nem ért mintaképem.” Az elemi iskola tárgyait devecséri otthonukban tanulta. A gimnázium első két osztályát nyolcéves korától mint magántanuló végezte a pápai református kollégiumban. Szüleivel 1874-ben költözött Győrbe, ahol a gimnáziumot a bencéseknél, a jogakadémiát pedig a királyi jogakadémián végezte. Budapesti tanulmányok után bírósági szolgálatba lépett (1884. jún.).

1885 októberétől a következő év júniusáig állami ösztöndíjjal a berlini egyetemen tanult. A budapesti Ítéltáblán, a Főügyészségen volt segédfogalmazó, majd 1887-től fogalmazó lett. 1888-ban a budapesti tudományegyetemen habilitált, a büntetőjog és a bűnvádi eljárásjog magántanára lett. 1888–1889-ben, a szintén pápai diák Kozma Sándor, a modern államügyészséget 1872-ben megszervező főügyész mellett volt fogalmazó. A 25 éves főállamügyészségi fogalmazót, egyetemi magántanárt 1889-ben ajánlották először az MTA levelező tagjává. Az ajánló, a komáromi születésű Tóth Lőrinc (1814–1903) kúriai tanácselnök, aki 1836 óta volt akadémikus, Baloghot mint kitűnő büntetőjogi monográfiák szerzőjét méltatta, akiből a jogirodalom mezején „igen hasznos, termékeny, mélyítéletű, világos és correct előadású munkást várhatni”. Ekkor még nem választották meg, de ebben az évben az Igazságügyminisztériumba került miniszteri titkárként, majd 1891-től szolgálatételre beosztott királyi alügyészként a Törvény-előkészítő osztályra. Ő készítette elő a bűnvádi perrendtartás 1896-os kodifikálását. 1897-től királyi táblai bírói minőségben szolgált. Részt vett a választási bíraskodásról szóló javaslat szerkesztésében. Kezdeményezője, közreműködője volt ekkor s a későbbiekben több fontos büntetőjogi törvény megalkotásának: fiatalkorúak büntetőjoga, a büntetés feltételes felfüggesztése, börtönügyi igazgatási reformok, próbára bocsátás. A bp.-i tud. egy. büntetőjogi tanszékére 1899-ben meghirdetett pályázaton harmadmagával vett részt. A kar első helyen őt jelölte, s a király 1900. január 31-én ki is nevezte. 1901-ben

egyetemi professzortársának, Fayer Lászlónak (1842–1900) az ajánlásával lett az MTA levelező tagja. Fayer professzor sorra vette és méltatta fontosabb munkáit, amelyek közül legbecsesebbnek nevezte a Balogh-, Illés-, Vargha-féle, a bűnvádi eljárásokkal foglalkozó kommentárba írott dolgozatait. Megállapította, hogy „A maga elé tűzött feladatokat nagy tudományos apparátussal és elmeélel oldja meg.” Megemlítette, hogy jelenleg a magyar bűnvádi eljárási jog rendszeres kézikönyvén dolgozik. Ez utóbbi könyv 1901-ben meg is jelent *Magyar bűnvádi eljárási jog. I. rész. Általános tanok* címmel. Az 1903–1904-es tanévre a jogi kar dékánjává választották. Német és francia lapokban számos tanulmánya jelent meg. Tevékenyen működött a nemzetközi büntetőjogi egyesület magyarországi csoportjában. Vezető szerepet játszott a magyarországi patronage egyesületek szervezésében.

1910 márciusában még elhárította, októberben azonban elfogadta Zichy János kultuszminiszter felkérését, s elvállalta a VKM politikai államtitkári tisztét (1910. nov. 28. – 1913. jan. 3.), abban a reményben, hogy megvalósíthatja elképzeléseit az egyetemek reformjáról. (Ugyanakkor biztosították államtitkári állásától történő megválása esetére az egyetemi tanári állásba való visszalépés jogát.) Államtitkári eskütetele, beiktatása 1910. december 1-jén volt. Székfoglaló beszédét azzal a gondolattal indította, hogy a nemzet felvirágzásának legfontosabb tényezője a magyar közoktatás és közművelődés fejlesztése. Konkrét tervei közül elsőként a polgári iskolák reformját említette, hogy a fiatalság a gazdasági pályákhoz is kedvet kapjon. Célul tűzte ki a jogi oktatás reformját s az egyetemek számának a szaporítását. 1911 októberében jogi és államtudományi továbbképző tanfolyamot szervezett, ami olyan sikeres lett, hogy a tanfolyamot állandósították. A büntető perrendtartás tantárgyának kimunkálásáért már egyetemi tanárként is sokat tett: 1906-ban megjelent *A büntető per jog tankönyve* című munkája. Államtitkárként 1911-ben adatta ki azt a VKM rendeletet, amelyik az ország egyetemeinek jogi karain és a jogakadémiákon főkéllégiummá tette a büntető eljárásjogot, ami így alapvizsgatárgy is lett. Sikerült megvalósítania az egyetemek számának a szaporítását is. Balogh Jenőnek jelentős szerepe volt az új tudományegyetemek létrehozásában Debrecenben és Pozsonyban (1912). Sok egyeztető tárgyalást maga folytatott például a Debreceni Református Kollégiummal, a Tiszántúli Református Egyházkerülettel és Debrecen város vezetőivel. Decemberben a marosújvári kerületben (Alsó-Fehér m.) pótválasztáson munkapárti programmal országgyűlési képviselővé választották (1910. dec. 8. – 1918. nov.). 1912-ben Wlassics Gyula ajánlotta az MTA rendes tagjának. Méltatta büntetőjog-irodalmi és törvényelőkészítő működése mellett tanári és akadémiai tevékenységét is. Kiemelte, hogy „a büntetőjogtudománynak ama művelői közé tartozik, kik nemcsak a büntetőjog dogmatikai kifejtésével foglalkoznak, de a kriminálpolitikai és kriminológiai kérdések bűvárlatát is a büntetőjogtudomány feladatának tekintik.” Hangsúlyozta, hogy Balogh Jenő „a büntetendő cselekményt és minden eszközt, mellyel az ellen küzdünk antropológiai és szociológiai szempontból éppúgy elmélyedéssel vizsgálja mint jogi szempontból.” Újabb munkái közül, mint legfontosabbakat

a következőket emelte ki: a társszerzőkkel írt *Bűnvádi perrendtartás magyarázata I–IV.* (1897–1900); *A büntetőperjog tankönyve* (1906); az Olcsó könyvtárban megjelent *Nyomor és a büntettek* (1908); *Fiatalkorúak és a büntetőjog* (1909). Említést tett német és francia nyelven megjelent munkáiról, külföldi elismertségéről és szerkesztői tevékenységéről is. Balogh, mint rendes tag, az akadémiai székfoglalóját 1913 januárjában tartotta meg *A kriminológia hatása a büntetőintézkedésre* címmel.

Lukács László kormányában igazságügymin. lett (1913. jan. 4.), s ezt a tisztet Tisza István miniszterelnök lemondásáig betöltötte (1917. jún. 15.). Tisza legszűkebb bizalmas köréhez tartozott. Kinevezése után az igazságügyminisztérium vezetőivel, tisztviselőivel találkozáskor ezt mondta: „Igen nagy hálával tartozom a Gondviselésnek [...], hogy [...] közel három évtizedre terjedő közszolgálat alatt kegyelmével megtartotta munkakedvem, munkabírásomat.” Felsorolta, hogy a törvényszerkesztés és az igazságügyi közigazgatás terén milyen nagy feladatok sora vár rá. Kifejezte, hogy a legközvetlenebb személyes közreműködéssel óhajt foglalkozni a büntetőtörvénykönyv előkészítésével és a büntetőigazságügyi adminisztráció minden apró részletével. Tervezte a büntetőtörvénykönyv teljes revízióját, a fiatalok ügyeiben a jogszabályok átalakítását. Utóbbi kérdéssel, a fiatalok védelmével kapcsolatban hangsúlyozta, hogy az nemcsak humanitárius, de jelentős szociálpolitikai és nemzeti feladat is. Kijelentette, hogy a törvényszerkesztéssel és az igazságügyi hatóságok vezetésével arra fog törekedni, hogy a hatóságok, a bíróságok működése, a jogegyenlőség, a jogok demokratikus kiterjesztésének korszakában minden polgár javát szolgálja nemzeti és felekezeti különbség nélkül. Terveiből sok mindent sikerült megvalósítani. Miniszterségéhez köthető a fiatalokkal kapcsolatos büntetőjogszabályok reformja, a fiatalok büntetőbíróságának létrehozása és a patronázmozgalom támogatása. Megsokszorozta a javítóintézeti helyek számát, és országosan háttérrel biztosított a reszocializáló társadalmi tevékenységnek. 1909-ben saját jövedelméből Dunaalmáson szeretetházat létesített, amely később a református egyházé lett. Balogh Jenő pályája elején a klasszikus büntetőjogi iskolát támogatta. A gyakorlati problémákkal szembesülve azonban eltávolodott a tisztán dogmatikus iránytól, s a reformeszmék előharcosává vált. Ezekért küzdött a sokszor erős támadások ellenére is. Az ő nevéhez fűződik a háborút megelőző s a háború idejére vonatkozó büntetőjogi törvényalkotások jelentős része. Ő alkotta meg a királyság védelméről szóló törvényt, az 1914. évi sajtótörvényt, s ő volt az, aki büntetőjogi rendelkezéseket magyar törvényekben először ruházott fel visszaható erővel. Minisztersége megszűnte után elhárította Apponyi Albert miniszter ajánlatát az újabb egyetemi tanári kinevezésre, s képviselőként Tisza István haláláig kitarított mellette. Tisza közvetlen munkatársai közül szinte az egyetlen volt, aki a felszított indulatok ellenére bátran el merte kísérrni a meggyilkolt politikust a geszti sírboltig. Az Akadémia 1920. május 9-i ünnepélyes közgyűlésén ő méltatta Tisza emlékét: *Tisza István tiszteleti tag emlékezete*. Később akadémiai főtitkárként fontosnak tartotta Tisza István politikai hagyatékának az ápolását is. Ő bízta meg a debreceni Tisza István tudományegyetem jogászprofesszorát, Kun Józsefet (1875–1946) Tisza István képviselőházi beszédeinek az

összegyűjtésével, s magyarázó jegyzetekkel együtt sajtó alá rendezésével. 1934-ben Tisza István parlament melletti emlékművének a felavatása alkalmából a *Budapesti Szemlében* írt hosszabb emlékezést, amely külön is megjelent.

Minisztersége után Balogh Jenő történelmi tanulmányokkal foglalkozott, illetve 1918–1919-ben három féléven át orvostanhallgató volt, a bűnügyi embertannal összefüggő kérdéseket tanulmányozta. Moravcsik Ernő (1858–1924) és Schaffer Károly (1864–1939) professzorok előadásait hallgatta az elme- és idegbetegségekről. 1919. április 6-án a tanácsköztársaság szervei letartóztatták, vád alá helyezték a háború előkészítése és a hadseregszállítók üldözése miatt. Május 27-ig a gyűjtőfogház magánzárkájában volt, amikor indoklás nélkül szabadlábra helyezték. A jún. 24-i ellenforradalmi puccskísérlet után több politikussal együtt túszként őrizték. A forradalmak után végképpen visszavonult a politikai élettől, s minden energiáját az MTA és a református egyház szolgálatának szentelte. 1920. dec. 20-án egyhangúlag választották meg az MTA főtitkárának. A választásnál figyelembe vették államigazgatási jártasságát s kiterjedt sokoldalú kapcsolatrendszerét. Biztosítania kellett a megrendült anyagi helyzetű Akadémia működőképességét, hiszen az inflációval elveszett az értékpapírokban fekvő vagyon. 1923-tól sikerült jelentős államszegélyhez jutnia. 1928-ban pedig megörökölték a Vigyázó Sándor-féle jelentős hagyatékot. Balogh Jenőnek sziszifuszi munkával sikerült tisztázni a hagyaték körüli nehezen kibogozható jogi ügyeket s a vagyonhelyzetét stabilizálni, felhasználhatóvá tenni a tudományos kutatások támogatására is. Gondoskodott az Akadémia javára folytatott gyűjtésekről s az alapítványok jó működéséről is. A főtitkár emellett lankadatlan szorgalommal végezte a jelentéktelennek látszó, valójában nagyon is fontos apró ügyeket. Szervezte a nagygyűlést, az összes-üléseket és az igazgatósági üléseket. Vitte ezeknek jegyzőkönyveit, kézben tartotta az akadémia levelezését, írta az éves jelentéseket, szerkesztette az *Akadémiai Értesítőt*, az *MTA Emlékbeszédek* sorozatát, s gondja volt a könyvkiadásra is. Megszervezte a centenáriumi ünnepségeket. Az ünnepi ülés 1925. november 3-án volt, azon a napon, amelyen 1825-ben Széchenyi felajánlását megtette. Itt Balogh Jenő fontos előadást is tartott az Akadémia történetéről. Egyébként igyekezett a legtöbb tudományterület helyzetét követni, s ahol lehetősége volt, ott segíteni. Többek között támogatta a népzenei kutatásokat is. Bartók Bélának munkaszobát biztosított az Akadémia épületében, s biztosította a munkafeltételeket. Amikor 1922-ben megalakult a Nemzetek Szövetsége Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottság, az Akadémia nevében vállalta az együttműködést, s ő lett a Magyar Nemzeti Bizottság előadója. A megfeszített munka mellett ugyanakkor a főtitkári fizetést (évi 6000 pengő) soha nem vette fel, s a szolgálati lakás rezsijét is maga fizette. Az akadémia 1926-ban felsőházi tagjává választotta, de ezt elhárította. A Dunántúli Református Egyházkerületnek 1921-től világi vezetője, főgondnoka, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának világi alelnöke (1921–), majd elnöke (1928–1951) volt. Darányi Ignác 1927. évi halála után ő lett egyházának harmadik, rangban legidősebb egyházkerületi főgondnoka, s mint ilyen kapott 1928-ban meghívást a felsőházba (1928–1944). Itt főleg népjóléti, szociális, közoktatási

és külügyi kérdések tárgyalásában vett részt. Egyházi vezetőként számos bizottság tagja, elnöke volt. 1929-ben a debreceni tudományegyetem létrehozását támogató érdemeiért az egyetem tb. doktorává avatta. Az előterjesztés hangsúlyozta, hogy „Balogh Jenőnek minden szavában és tetteiben az a lankadást nem ismerő munkaszeretet, azok a magas ideálok szólnak felénk, melyek a múlt század fénykorának, a magyar reformkornak politikusait, íróit és költőit hevítették”. 1935-ben lemondott az akadémiai főtitkárságról, s szüleitől örökölt, de gyermekei nevén levő bőnyi birtokára vonult vissza.

1937-ben a II. osztály részéről tiszteleti tagságra javasolta négy tiszteleti, egy igazgató és három rendes tag. Az ajánlást fogalmazó Hegedüs Lóránt kiemelte, hogy az Akadémia hagyományai szerint a tiszteleti tagságot háromféle érdem jutalmazásául szokták juttatni: „kiváló tudományos működés, avagy államférfiúi tevékenység, vagy az Akadémia körül szerzett különleges érdem”. Mint írta, „abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy doktor Balogh Jenő tagtársunkban mind a három a legteljesebb mértékben egyesülve van”. 1938. október 4-én a szegedi tudományegyetem avatta a jogtudományok honoris causa doktorává. A felterjesztés indokai között megemlítették azt is, hogy „magánkönyvtárának jelentős részét a szegedi egyetemi szemináriumi könyvtárnak adományozta”. Tagja volt a Magyar Gyűjteményegyetem tanácsának, majd ennek átszervezése után a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának is szakértő tagja lett. Elnöke volt a Szerzői Jogi állandó szakértő bizottságnak. Főrendiházi tagként a zsidótörvények ellen szavazott, s fel is szólalt ellenük. Az MTA 1949-es átszervezésekor tanácskozó taggá minősítették vissza. Református főgondnoki tisztét haláláig ellátta. 1948. október 7-én egyházi részről a zsinat világi elnökeként Révész Imre püspök mellett ő írta alá a Magyarországi Református Egyház és a magyar kormány közti egyezsége. Igazságügyminiszteri nyugdíját a nyugdíjakat B-listázó bizottság elvette. Mint a Konvent volt világi elnöke a Református Lelkeszi Nyugdíjintézetből kapott nyugdíjat. A Farkasréti temetőben vettek tőle búcsút, majd végakaratának megfelelően a Győr megyei Bönyrétalapon, a családi sírhelyen helyezték örök nyugalomra Pöör József bőnyi lelkipásztor szolgálatával. Balogh Jenő, aki családi körben sajátította el a szolgáló lelkületet, a kötelességteljesítő protestáns etikát, haláláig hűséges volt hitéhez, egyházához és nemzetéhez. A Magyar gondolkodók sorozatában Tökéczki László azt írta róla, hogy „Balogh Jenő klasszikusan művelt polgárember volt, a hívő keresztyén és a színvonalas szakember szintézise”. Olyan polgárember volt, aki a változó világban is őrizni tudta a 19. század fénykorának nemzeti ideáljait.

Balogh Jenőt a magyar jogásztársadalom mindig nagyra becsülte. Már ötvenedik születésnapjára 18 kartársra, illetve tanítványra ünnepi tudományos kötetet állított össze, amelyben lényegében mint a legnagyobb élő kodifikátort ünnepezték. A jogtudósok java a Kádár-korszak hallgatása idején is tisztában volt jelentőségével. 1988-ban pedig már Kónyáné Kutrucz Katalin olyan emlékkötetet szerkesztett, amelyben válogatást is közölt Balogh Jenő tudományos munkáiból. 2009-ben Estók József a *Börtönügyi Szemlé*ben Baloghnak nem csupán a börtönüggyel kapcsolatos tevékenységét tekintette át, hanem röviden összefoglalta a bűnügyi tudományok fejlődésében játszott kiemelkedő szerepét

is. Hangsúlyozta, hogy tudományos munkáiban nagy jelentőséget tulajdonított a fiatalok esetében a prevenciónak, s a hangsúlyt a megtorlás helyett a züllés és a bűncselekmények okainak feltárására, elhárítására helyezte. 2015-ben Mezey Barna jogtörténész magvas előszavával az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének kiadványaként az Állam- és Jogtörténeti bibliográfiák sorozatában megjelentették Balogh Jenő szakirodalmi munkásságának jegyzékét. 2016-ban a Jogtörténeti Tanszék tudományos konferencián emlékezett Balogh Jenő személyére és életművére. Az előadások többsége megjelent a *Jogtörténeti Szemlé*ben is. Kerezi Klára azt hangsúlyozta, hogy a századfordulón paradigmaváltás kényszere mutatkozott meg abban a tekintetben, hogy a bűneseteket nemcsak jogi, hanem társadalmi és orvostudományi szempontból is meg kell vizsgálni, s Balogh Jenő ebben a helyzetben kriminológiai gondolkodóként, büntetőjogásként és jogalkotóként egyaránt maradandót alkotott. A reformok egyik elméleti kiindulópontja a bűnelkövetők osztályozása, az individualizáció, az egyéniesítés volt: megrögzött bűntettesek, bűnismétlők, visszaesők, alkalmi bűnözők, javítható, nevelhető fiatalokúak. Mezey Barna azt írja, hogy a kategorizálás tette lehetővé a válaszok közötti differenciálást, az új intézmények bevezetését: próbára bocsátás, dorgálás, javítónevelés, dologház, a büntetés feltételes felfüggesztése, rövid tartamú szabadságvesztés, fiatalokúak esetében a megtorlás helyett a bűncselekmények okainak a feltárása, a preventív gyermekvédelem, nevelés, mentés, megelőzés, pártfogó felügyelet, patronázs. Mezey professzor mindezt így summázza: „Balogh Jenőt a körülmények szerencsés összejátéka mellett imponáló tudományos tevékenysége, praxis iránti érzékenysége valamint társadalmi érzékenysége kétségkívül a legalkalmasabbak közé emelte a nagy kihívások kezelésében, a reformválaszok összefoglalásában [...] használta a büntető statisztikát [...] értekezett a fiatalokúak pszichológiájáról, a nyomor és a kriminalitás kölcsönhatásáról, a társadalmi környezet befolyásáról, a szociális tényezők meghatározó voltáról. Mindezt tapasztalati jogszabályok közé illesztette s mint igazságügyminiszter alapjaiban változtatta meg a magyar büntetőjogot.”

Balogh Jenő tudományos munkásságával, jogalkotói, politikai és akadémiai szerepével többen érdemben foglalkoztak. Nem mondhatjuk el ugyanezt egyházvezetői működéséről. Pedig több mint három évtizedig volt főgondnok a Dunántúli Református Egyházkerületben, 23 évig a Magyarországi Református Egyház Zsinatának világi elnöke, s évtizedekig az Egyetemes Konventnek is elnöke. Nehéz időkben, 1945, sőt 1948 után is, haláláig vezető szerepeket töltött be a Magyarországi Református Egyházban. Zoványi Jenő *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*ának 1977-es 3. javított és bővített kiadásából is hiányzik a neve, mint ahogy egyébként a 20. század első felének többi református főgondnokáé is. (Tisza István kivételével.) Jó lenne, ha a református egyháztörténészek új nemzedéke friss szemlélettel, érdemben áttekintené, feldolgozná Balogh Jenő több évtizedes egyházvezetői szolgálatát is. Esetleg különös figyelemmel arra, hogy miként alakult a 20. század első felében a Magyarországi Református Egyházban a felső szintű világi tisztségviselők szerepe.

BEÖTHY ZSOLT

(1864-IG A KERESZTELÉS SZERINTI ZOLTÁN NEVET HASZNÁLTA)

irodalomtörténész, író

(Buda, 1848. szeptember 4. – Budapest, 1922. április 18.;
a Kerepesi úti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család 1656-ban kapott címeres nemes levelet. A nemességet Bars megyében hirdették ki, majd Szabolcsban (1769), s Szabolcs bizonyítványa alapján Komárom megyében (1838). Előnév: szlováni.

Apja: Beöthy Zsigmond (ref., Komárom, Komárom m., 1819. febr. 17. – Komárom, 1896. jan. 19.) Tanulmányait a komáromi ref. kollégiumban kezdte, majd a középiskolát a komáromi bencés nagygyimnáziumban fejezte be. A bölcsészeti osztályokat és a jog első évét a pozsonyi királyi akadémián (1834–1836) végezte. Jogtudományi doktori oklevelet a pesti egyetemen szerzett, s 1841-ben ügyvédi vizsgát tett. Pozsonyi jurátusság után Komáromban lett vármegyei aljegyző, majd központi szolgabíró. 1848–1849-ben a közoktatásügyi minisztériumban fogalmazó, majd titkár volt. Az önkényuralom idején Komáromban ügyvédkedett. 1861-ben országgyűlési képviselőnek választották. 1862-től bíróként működött: a váltótörvényszék ülnöke (1862–), pesti kir. táblai bíró (1864–), kir. kúriai bíró (1870–), táblai tanácselnök (1883–1888). Népszerű író volt, a gyermekirodalom úttörője. Főrendiházi tag, a Vas-korona-rend vitéze, a Lipót-rend lovagja, Komárom sz. kir. város törvényhat. biz. és közig. biz. tagja. A komáromi református egyházközség gondnoka (1848. febr. 13. – máj. 6., majd 1849 végétől újra), a komáromi egyházmegye gondnoka (1885–), a dunántúli ref. egyházkerület világi aljegyzője (1846–), majd főjegyzője (1861–). A református konvent rendes tagja. Részt vett a debreceni (1881) és az első budapesti (1891–) zsinaton. Kiadta jegyzetekkel *A magyarországi protestáns egyházakra vonatkozó összes országos törvényeket* (1876).

Testvérei: 1. Beöthy Zsófia (ref., Komárom, 1817. dec. 1. – 1878-ban még élt); 2. Beöthy Károly (ref., Komárom, 1820. nov. 2. – Győr, 1864. nov. 21.) Ügyvéd. A gimnáziumot szülővárosában a református kollégiumban, a bölcsészet első évét a pozsonyi királyi akadémián (1836–), a jogot a pesti egyetemen végezte el. Ügyvédi vizsgát tett, és mint gyakorló ügyvéd a fővárosban telepedett le. Az 1848–1849-es szabadságharcban pesti önkéntesként részt vett a szerbek elleni csatározásokban, azután vésztörvényszéki bíró volt. Komáromban kapitulált. 1849 után Győrben ügyvéd, 1861-ben Győr megye alügyésze és a *Győri Közlöny* segédszerkesztője. Felesége:

Angszter Terézia (1833 – Győr, 1891. jún. 8.); 3. Beöthy Teréz (ref., Komárom, 1822 – Komárom, 1823); 4. Beöthy László (ref., Komárom, 1826. máj. 1. – Pest, 1857. máj. 20.) Író, humorista. A gimnáziumot Komáromban végezte, a bölcsészet első évét a pozsonyi királyi akadémián (1843). Tanult a pápai református kollégiumban (1845), s jogi tanulmányait Kecskeméten fejezte be. 1848-ban honvédek állt, végigharcolta a szabadságharcot. Hadbíró főhadnagyként Komáromban kapitulált. 1850-től Pesten az irodalomnak élt. A *Hölgyfutár* munkatársa volt; 5. Beöthy Gáspár (ref., Komárom, 1834 – Lőrinte-pusztá Devecser mellett, 1856. jan. 18.).

Apai nagyapja: Beöthy Gáspár (ref., Léva, Bars m., 1786. jún. 25. – Komárom, 1864. júl. 15.) Apjával együtt Komáromba költözött, ahol főleg gabonakereskedéssel foglalkozott (quaestor/mercator frumenti), s Komárom egyik legtekintélyesebb kereskedője lett. Családja nemességét csak 1836-ban igazolta és hirdettette ki Komárom megyében. A Komárom megyei Szemere községben földbirtoka is volt. Komárom vm. táblabírája.

Testvérei: 1. Beöthy Zsófia (1789. máj. 11. –); 2. Beöthy János (1795. nov. 28. –).

Apai nagyanyja: Kovács Katalin (ref., Győr, 1795. febr. 19. – Bp., 1878. júl. 17.) Házasságkötés: Győr, 1815. jan. 29.

Testvérei: 1. Kovács Terézia (ref., Pápa, Veszprém m., 1786. szept. 27. – Győr, 1879. jan. 2.) Írónő, az Aurora körrel állt kapcsolatban. Férje: Literaty János (ref., – meghalt 1878 előtt), Zichy Miklós gróf tiszttartója volt Palotán, Veszprém megyében. Kovács Terézia férje halála után Pápán lakott rokonai körében. Élete végső részét még életben maradt testvérénél, dr. Kovács Pálnál töltötte Győrött; 2. Kovács Károly (ref., Pápa, Veszprém m., 1789. ápr. 4. – gyerekként meghalt); 3. Kovács Mária (ref., Dég, 1797. febr. 24. –); 4. Kovács Rozália (ref., Dég, 1799. márc. 8. –); 5. Kovács Ferenc (ref., Dég, 1801. márc. 30. –); 6. Kovács Anna (ref., Dég, 1806. máj. 31. –); 7. Kovács Pál (ref., Dég, Veszprém m., 1808. júl. 1. – Győr, 1886. aug. 13.) győri orvos, író. 1816 és 1827 között a pápai református kollégiumban tanult. Közben, 1823–1824-ben német szóra ment Pozsonyba, ahol az evangélikus líceum diákja volt. 1827-ben a pesti orvosi karra iratkozott be, s 1833-ban orvosdoktori oklevelet szerzett. 1834-ben Németországban volt tanulmányúton. 1834-ben Győrben telepedett le, s később Győr megye tiszteletbeli főorvosa lett. Bekapcsolódott az irodalmi életbe, az Aurora kör tagja és a Kisfaludy Társaság egyik alapítója volt. 1833-ban az MTA tagjává választották. A győri szellemi élet központi alakja, fáradhatatlan művelődésszervező volt. A győri református gyülekezetben 1835-től presbiter, majd főgondnok 1842–1866 és 1875–1883 között.

Apai dédapa I.: Beöthy János (ref., Léva, 1763. dec. 3. – Baja, Bács-Bodrog m., 1809. nov. 11.) 1780 körül Léváról Komáromba áttelepedve iparral, majd gabonakereskedéssel foglalkozott. A napóleoni háborúk idején hadiszállító volt bajai ügynökséggel. Üzleti úton Baján érte a halál.

Testvérei: 1. Beöthy István (ref., Léva, 1769–); 2. Beöthy András (ref., Léva, 1774 előtt–); 3. Beöthy András (ref., 1774 előtt–).

Apai dédanya I.: nemes Fülöp Zsófia (ref., Komárom, 1763. febr. 17. – Komárom, 1819. jan. 2.) Házasságkötés: Léva, Bars m., 1786. máj. 29.

Testvérei: 1. Fülöp József (ref., Komárom, 1752. dec. 15. –); 2. Fülöp István (ref., Komárom, 1755. okt. 25. – kisgyerekként meghalt); 3. Fülöp István (ref., Komárom, 1758. febr. 19. – kisgyerekként meghalt); 4. Fülöp Lídia (ref., Komárom, 1760. júl. 29. –); 5. Fülöp Mária (ref., Komárom, 1765. máj. 9. – 1766?); 6. Fülöp István (ref., Komárom, 1768. jún. 27. –).

Apai dédapa II.: Kováts Ferenc (ref., Győr, 1746 k. – Dég, 1819. febr. 9.) Mérnök. Franciaországban folytatott mérnöki tanulmányokat. Műszerekkel, „földabroszokkal” és egy kis könyvtárral – közte a francia felvilágosodás szerzőinek műveivel – tért haza. Először Pápán lett Veszprém megye főmérnöke. 1791-ben a pápai kollégium inspektora volt. 1794-ben gróf Festetich Antal hívására a dégi uradalom jószágigazgatója lett. Szerepe volt a dégi uradalmi központ, a kastély és a park megépítésében. Az útépítéssel kapcsolatos francia szakkönyvet fordított magyarra. Ez volt a téma első magyar nyelvű szakkönyve (1778). Részt vett az irodalmi életben. Franciából készített fordításai és önálló művei is megjelentek.

Apai dédanya II.: Eöry Julianna (ref., Pápa, 1765. aug. 6. –) Olyan, Felsőörről származó nemes családban született, amelyik 1673-ban kapott címeres levelet. A család egyik ága a 18. század elején már Pápán lakott. Vármegyei és ref. gyülekezeti tisztségeket viseltek.

Testvérei: 1. Eöry Mária (ref., Pápa –) Férje 1788. febr. 4-től: Vecsei Ferenc (ref., – Pápa, 1831) táblabíró, pápai ref. főgondnok (1810–1816, 1822–1826); 2. Eöry Zsuzsanna (ref., Pápa, 1769. máj. 9. – kisgyerekként meghalt); 3. Eöry János (ref., Pápa, 1770 – 1778. máj. 24.); 4. Eöry Zsuzsanna (ref., Pápa, 1773. jan. 26. –) Férje 1793. febr. 7-től: Pálfi Imre (ref.) Csöngén lakó nemesi birtokos; 5. Eöry Terézia (ref., Pápa, 1775. máj. 23. –) Férje: nemes Zsoldos János (ref., Köveskál, 1767. máj. 2. – Pápa, 1832) Veszprém megye főorvosa Pápán. Jénában teológiát, Bécsben orvostudományt tanult. Pápán női kórházat alapított; 6. Eöry Pál (ref., Pápa, 1777. júl. 10. – Pápa, 1779. máj. 19.); 7. Eöry Zsófia (ref., Pápa, 1780. febr. 17. –) Férje: Szép Ábrahám (ref., – 1834) ügyvéd volt, Veszprém megye tiszti főügyésze; 8. Eöry Eszter (ref., Pápa, 1783. aug. 22. –); 9. Eöry János (ref., Pápa, 1786. jún. 30. – 1815-ben még élt) A pápai kollégiumban tanult, a jogi tanfolyamot a pozsonyi királyi akadémián végezte.

Apai dédapa I. apja: Beöthy János (ref.) katona a gróf Ujházy Ferdinánd ezredben, nemesi bizonyítványát 1769. dec. 13-án Szabolcs vm.-ben hirdettette ki. (Apja Beöthy István, Bars megye.)

Apai dédanya I. apja: nemes Fülöp István (ref.) Komáromi Gausaparius/szűrszabó (1758), Exomedarius/zubbonyszabó (1755, 1760), Questor/nagykereskedő (1765).

Apai dédanya I. anyja: Kalicza Éva (ref.).

Apai dédanya II. apja: nemes Eöry János (ref., Pápa, 1727. dec. 17. – Pápa, 1807. júl. 16.) Pápai ügyvéd. 1737-től a pápai kollégium diákja volt. 1740-ben a debreceni ref.

kollégiumban subscribált. 1745-től két évig a soproni evangélikus líceumban tanult, valószínűleg jogot is. Pápán egy vagy két évig praeceptorkodott. Felesküldött ügyvéd lett, s Veszprém vármegye táblabírája. 1755-től a pápai ref. egyházközség presbiter, 1761-től kurátora. 1784-ben főkurátorrá választották. Egyike volt azoknak a jogászoknak, akik a pápai reformátusok vallásszabadságáért folytatott jogi küzdelmet vittek azután, hogy 1752-ben betiltották vallásgyakorlatukat. Többször képviselte egyházközségét a kormányhivatalok előtt. 1772-ben a bécsi protestáns ágenssel együtt személyesen nyújtották át Mária Teréziának a felségfolyamodványt, amelyben vallásszabadságuk helyreállítását kérték. A gyülekezet Pápára való visszatérése után ő irányította főgondnokként az egyházi élet újrászervezését. Folyamatosan gyarapította a család vagyonát, birtokait.

Felnőttkort megért testvérei: 1. Eöry Judit (ref., Pápa, 1715. jan. 24. – 1772-ben még élt) Férje 1737-től: nemes Szép Ferenc (ref.) borbélymester Dunaföldváron; 2. Eöry Mózes (ref., Pápa, 1721. szept. 2. – 1770. máj. 7.) Felesége 1764-től: Miklós Zsuzsanna; 3. Eöry Anna (ref., Pápa, 1724. okt. 7. – 1777-ben még élt) Férje: Oroszvári Sándor; 4. Eöry István (ref., Pápa, 1733. szept. 19. – 1791. okt. 15.) Veszprém megyei esküdt, 1785-től pápai ref. presbiter; 5. Eöry Erzsébet (ref., Pápa, 1737. márc. 4. – 1770) Férje: Komáromi Sülye Pál (ref.) álmosdi (Bihar m.) ref. lelkész.

Apai dédanya II. anyja: nemes Torkos Julianna (ref., Pápa, 1746. szept. 19. – 1818-ban még élt) Házasságkötés: Adásztevel, 1764. máj. 22.

Testvérei: 1. Torkos Erzsébet (ref., Pápa, 1743. dec. 14. – gyerekként meghalt); 2. Torkos Jakab (ref., Pápa, 1749. márc. 29. – Pápa, 1813. okt. 31.) Ref. lelkész, püspök. Adászteveli és soproni tanulmányok után 1766-ban és 1769-ben a debreceni kollégiumban subscribált. 1774-től Ácson volt rektorián. 1777 májusában iratkozott be a hollandiai Franeker egyetemére. Először Csöglén (1778–1783), majd Pápán (1783–1813) volt lelkész. A pápai egyházmegye esperese (1790–1795), a dunántúli egyházkerület püspöke (1795–1813). Felesége: nemes Pálfi Katalin; 3. Torkos István (ref., Pápa, 1751. jún. 15. – 1768) Az adászteveli iskolában tanult; 4. Torkos Kata (ref., Pápa, 1753. szept. 13. –) Férje: Torkos József (ref., 1753–1793); 5. Torkos János (ref., Pápa, 1756. máj. 15. – 1793-ban még élt).

Apai dédanya II. apai nagyapja: Eöri Mózes (ref., 1691 k. – Pápa, 1761. júl. 27.) A pápai egyházközség presbiter és a vecsei szék esküdtje volt.

Apai dédanya II. apai nagyanyja: Nemes Judit (ref., – 1757. nov. 1.) Házasságkötés: 1713. nov. 1.

Apai dédanya II. anyai nagyapja: Torkos János (ref., Pápa, 1714. jan. 26. – 1789. aug. 2.) Komárom vármegye 1741-ben igazolta nemességét. A pápai gyülekezet presbiter, vicekurátora és pénztárosa (1747–1768). Családjával 1772-ben tótvázsonyi birtokukra költöztek.

Testvérei: 1. Torkos István (ref., Pápa, 1709. dec. 30. – 1740. febr. 25.) A pápai kollégiumban tanult; 2. Torkos Jakab (ref., Pápa, 1711. jan. 13. – Pápa, 1785. nov.

27.) Református lelkész, püspök. Tanult Pápán (1718–) és Sárospatakon (1727–). Hallgatója volt a zürichi (1733) és az utrechti (1734) egyetemnek. Lelkész volt Pápán (1735–1752), Peremartonban (1752–1758) és Adásztevelen (1759–1775). 1745-től 1785-ig a dunántúli egyházkerület püspöke volt. 1747-ben nehéz körülmények között meglátogatta a kerület egyházközségeinek jelentős részét. Felesége 1736-tól: Cseh (Szombathy) Éva (ref., – Adásztevel, 1776), Komárom megyei birtokos nemes családból származott; 3. Torkos Zsuzsa (ref., Pápa, 1716. szept. 14. – Komárom, 1736. okt. 28.) Férje 1734-től: Pázmándy György komáromi birtokos nemes; 4. Torkos Rebeka (ref., Pápa, 1718. dec. 21. – 1778-ban már nem élt) Férje: Németh András; 5. Torkos Erzsébet (ref., Pápa, 1721. okt. 5. – 1721. nov. 16.); 6. Torkos József (ref., Pápa, 1722. okt. 8. – 1774) Első felesége: Csejte Éva (ref., – 1756. ápr. 6.), Komárom megyei birtokos nemes családból származott. Második felesége: Laki Rákhele (ref., – 1771. ápr. 10.), szintén Komárom megyei birtokos nemes családból származott; 7. Torkos Ádám (ref., Pápa, 1725. dec. 24. – Pápa, 1728. jún. 13.); 8. Torkos Pál (ref., Pápa, 1729. jan. 27. – Pápa, 1734. jan. 27.); 9. Torkos Péter (ref., Pápa, 1733. szept. 20. – Pápa, 1734. jan. 22.).

Apai dédanya II. anyai nagyanyja: Pázmándi Julianna (ref., – meghalt 1770 előtt) Komárom megyei birtokos nemes családból származott. A Pázmándi család 1638-ban kapott címeres nemes levelet.

Apai dédanya II. apai nagyapjának apja: Eöri János (ref.) 1663-ban ő szerezte a felsőőri eredetű család nemességét, amelyet 1674-ben hirdetett ki Veszprém megye. A család egyik ága a 18. század elején már Pápán lakott. 1701-ben a pápai ref. egyházközség ügyeiben járt el.

Apai dédanya II. apai nagyapjának anyja: Nagy Katalin (ref.).

Apai dédanya II. anyai nagyapjának apja: Torkos Jakab (ref., 1679 – Pápa, 1750) Veszprém vármegye főadószedője (1713–1741). Nemesei udvarháza volt Pápán, a felesége révén több faluban birtokos is. 1720-tól pápai presbiter, 1723-tól a kollégium felügyelője. 1711-ben Komárom megye igazolta nemességét. A református Torkos család őse, Torkos Máté, mint a komáromi helyőrség parancsnoka, 1629-ben kapott nemességét II. Ferdinándtól.

Apai dédanya II. anyai nagyapjának anyja: Csuzi Cseh Erzsébet (ref., – Pápa, 1762) Régi ároni famíliából származott. Apja Csuzi Cseh Jakab (Losonc, 1639 – Pápa, 1695) református lelkész, püspök. Tanult Pápán, Sárospatakon, Heidelbergben, a hollandiai Franeker, Groningen és Utrecht egyetemén. Szolgált Kocson, Losoncon, Szőnyben, Pápán, Komáromban és Debrecenben. Losoncról a gályarabságot is megjárta (1674–1675). Az 1681. évi országgyűlésen a protestáns rendek prédikátora. 1693-ban a dunántúli egyházkerület püspökévé választották. Az ő apja, Csuzi Cseh János már 1626-tól lelkész volt Dunaszerdahelyen, Komáromban, Losoncon.

ANYAI ÁG

Anyja: Ferber Karolina (róm. kat., Komárom, 1825. okt. 21. – Komárom, 1889. nov. 25.)
Házasságkötés: Komárom, 1846. máj. 30.

Testvérei: 1. Ferber Alajos (róm. kat., Komárom, 1818. okt. 11. – gyerekként meghalt); 2. Ferber Anna (róm. kat., Komárom, 1819. dec. 18. – Bp., 1902. nov. 27.) Pozsony vármegyében a vöröskői leány-nevelőintézetben tanult. Férje: Komárom volt főbírójának fia, Amtmann János (róm. kat., – meghalt 1889 előtt) sótiszt (mázsáló) Komáromban. 1844-től Vágújhelyen szolgált, később pedig Pesten volt sótiszt. Az 1850-es években a Nógrád megyei adóhivatalban Assistent/segédhivatalnok. Amtmann Jánosnak gazdag könyvtára volt, főként német nyelvű szépirodalmi és történelmi munkákkal; 3. Ferber Terézia (róm. kat., Komárom, 1821. okt. 13. – Királydaróc, 1903. ápr. 29.) Pozsony vármegyében a vöröskői leány-nevelőintézetben tanult. Férje 1842-től: nemes felső-topai Kalicza Zsigmond (ref., 1818 k. – Nagykaroly, 1892 k.) Tanult Pozsonyban, majd 1837-ben a pápai református kollégiumban írta alá az iskola törvényeit. 1843-ban Komárom vm. tiszteletbeli esküdtje, gabonakereskedő és földbirtokos. Gabonakereskedelemmel foglalkozó befolyásos református köznemesi családból származott. Apja, Kalicza János (– megh. 1833) jómódú gabonakereskedő volt, nemesi udvarházzal, birtokkal; 4. Ferber Alojzia (róm. kat., Komárom, 1827. febr. 21. – gyerekként meghalt); 5. Ferber Júlia (róm. kat., Komárom, 1828. dec. 18. – gyerekként meghalt); 6. Szinnyi (1848. júl. 29-ig Ferber) József (róm. kat., Komárom, 1830. márc. 18. – Bp., 1913. aug. 9.) Bibliográfus, könyvtáros, irodalomtörténész, az MTA lev. tagja, királyi tanácsos (1897). Hatévesen árvaságra jutva nagynénje (Ferber Anna Feichtmayer Jánosné), majd nővérei, Anna (Amtmann Jánosné) és Karolina (Beöthy Zsigmondné) családjánál nevelkedett. A bölcsészetet a pesti egyetemen (1854), a jogot a győri kir. jogakadémián végezte. Szüleitől örökölt vagyona 1848-ban 26 519 forint volt. 1848 októberében honvédnek állt, ahol tizedes lett, majd őrmester, hadnagy, végül 1849. aug. 29-től főhadnagy. Beöthy Zsigmond komáromi ügyvédi irodájában volt alkalmazott (1849–1853), majd Pozsonyban működött. 1869-től biztosítási tisztviselő, 1872-től pedig a budapesti Egyetemi könyvtárban dolgozott. A magyar tudományos bibliográfia és biográfia megteremtője. Felesége 1853. aug. 28-tól gancsházi Gancs Klementina, egy pozsony megyei földbirtokos leánya. Fiaik: Szinnyi József (róm. kat., Pozsony, 1857. máj. 26. – Bp., 1943. ápr. 14.) nyelvész, egyetemi nyilvános rendes tanár, az MTA főkönyvtárnoka, felsőházi tag és Szinnyi Ferenc (róm. kat., Bp., 1875. ápr. 2. – Bp., 1947. nov. 9.) irodalomtörténész, az MTA tagja; 7. Ferber Alajos (róm. kat., Komárom, 1832. jan. 1. – kisgyerekként meghalt).

Anyai nagyapja: nemes Ferber Alajos (róm. kat., Komárom, 1792. febr. 3. – 1835. febr. 8.) Szitásmester (1821-ig), korcsmáros és bornagykereskedő. Kibérelte a komáromi vár katonaságának borszolgáltatási jogát. 1831 májusától a révkomáromi dunai

repülő-híd, a Vág-dunai állóhíd, valamint a rév (a hajókkal, kompokkal, csónakokkal és épületekkel együtt) és piaci vám bérlője volt. Németül és magyarul beszélt, a családban inkább magyarul. Vagyona 1815-ben 2000 forint volt, 1829-ben pedig már 65 328 forint.

Testvérei: 1. Ferber János Károly (róm. kat., Komárom, 1782. nov. 2. –); 2. Ferber Anna (róm. kat., Komárom, 1794. febr. 24. – 1845. szept. 2.) Első férje: Lamer/Lammer Ferenc. Második férje: Feichtmayer János (róm. kat.) komáromi polgár, tekintélyes és vagyonos tímármester (Cerdo magister); 3. Ferber Katalin (róm. kat., Komárom, 1784. nov. 24. –) Férje: Kántor József (róm. kat.), 1804-ben civis, Cribrarius/szítás mester; 4. Ferber Terézia (róm. kat., Komárom, 1784. nov. 24. –). *Anyai nagyanyja*: Hikker Julianna (róm. kat., Győrsziget, Győr m., 1797. dec. 30. – Komárom, 1836. máj. 9.) Ő felügyelte, vezette a Ferber család komáromi korcsmáját. Házasságkötés: 1816. febr. 13.

Testvérei: 1. Hikker Katalin (róm. kat., Győrsziget, 1796. szept. 16. –); 2. Hikker István (róm. kat., Győrsziget, 1803. aug. 11. –); 3. Hikker Károly (róm. kat., Győrsziget, 1805. szept. 23. – kisgyerekként meghalt); 4. Hikker Zsuzsanna (róm. kat., Győrsziget, 1808. febr. 19. –) Férje: Kante Ferenc (róm. kat.) uradalmi kertész Kisbén (Komárom m.). *Anyai dédapa I.*: Ferber János (róm. kat., 1756 – Komárom, 1809. ápr. 25.) Komáromi polgár, Cribrifex magister/szítás mester. Apja is szítás mester volt, ő költözött Komáromba. Dédapja a Vas megyei Pinkafő mezőváros bírása volt 1672-ben. Vas megyei nemes család, Komárom megyében nem igazoltatták nemességüket.

Anyai dédanya I.: Kreutzer Teréz (róm. kat.).

Anyai dédapa II.: Hikker Ignác (róm. kat.) Győrszigeti tímár/cerdo.

Anyai dédanya II.: Gold Terézia (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Feleségei: 1. Rákosi (1867-ig Kremszner) Szidi (ref., 1877. ápr. 4-ig róms. kat., valószínűleg a válás megkönnyítése miatt tért át; Ötvös, Somogy m., 1852. máj. 28. – Bp., 1935. okt. 20.) színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja. Házasságkötés: 1872. júl. 21., 1878. jan. 21-én elváltak. Szülei: Rákosi (Kremszner 1867-ig) János (1806–1888) gazdatiszt és Vogel Anna (1818–1907). Testvérei: 1. mindszenti Rákosi Jenő (Acsád, 1842. nov. 12. – Bp., 1929. febr. 8.) író, újságíró, színházigazgató, lapszerkesztő, főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia levelező, a Kisfaludy Társaság rendes, valamint a Petőfi Társaság tiszteletbeli tagja; 2. Rákosi Viktor, írói nevén Sipulusz (Ukk, Zala m., 1860. szept. 20. – Bp., 1923. szept. 15.) író, újságíró, humorista, országgyűlési képviselő; 2. tunyogi Szűcs Gizella. Házasságkötés: Debrecen, 1879. jún. 1., 1881. jún. 1-jén elváltak; 3. boczonádi Szabó Aranka (róm. kat., – Bp., 1937.

dec. 6.) Házasságkötés: 1882. Apja boczonádi Szabó József 1848–1849-es őrnagy, később altábornagyként a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia parancsnoka. Anyja: homoródszentpáli Szentpály Janka.

Gyermekei: 1. feleségtől: 1. Beöthy László (ref., 1873. ápr. 13. – 1931. máj. 7.), hírlapíró, író, színi igazgató, a Király-színház igazgatója 21 éven át, m. kir. kormányfőtanácsos, a Nemzeti Színház, a Magyar-színház, a Király-színház, a Belvárosi-színház, a Blaha Lujza-színház és az Andrássy-úti színház igazgatója. 1. felesége Soldos Sára, 2. felesége Szwierák/Szvierák Gizella (róm. kat., – Bp., 1936. febr. 10.); 2. Beöthy Zsigmond (ref., 1875 – Bp., 1901. júl. 5.), a kolozsvári Nemzeti Színház tagja; 3. feleségtől: 1. Beöthy Sándor (ref., 1882. aug. 21. – 1937-ben még élt), 1914-ben a Kereskedelmi Múzeum levelezője; 2. Beöthy Katalin (róm. kat., 1884. jún. 8. – Bp., 1968. nov. 28.) Férje: Horn Albert (róm. kat., 1883 – 1961. febr. 7.); 3. Beöthy Klára (róm. kat., 1888. febr. 18. – Bp., 1936. febr. 14.) 1. férje 1906-tól: báró bobdai és csávosi Csávossy Béla dr., földművelésügyi min.-i fogalmazó; 2. férje: köpösdí gr. Takács-Tolvay József (Cell-dömölk, 1876. okt. 26. – Bp., 1945. jan. 2.) altábornagy, az Országos Frontharcos Szövetség elnöke, 1935-től a Nemzeti Egység Pártja tagjaként országgyűlési képviselő.; 4. Beöthy József (ref., 1894. júl. – 1914-ben még élt) a Terezianum végzett tanulója, 1914-ben egyéves önkéntes bp.-i 1. sz. honvédhuszárezrednél.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1859–1862: komáromi bencés algimn., I–III. oszt.; 1862–1867: pesti ref. főgimnázium, IV–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1867.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., jogi kar, jog, 1867–1871.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: bécsi egyetem, müncheni egyetem (1870–1871), Olaszország, Németország, Skandinávia (1870 után évente utazott Olaszországba).

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, magyar-német szakos középiskolai tanár, 1875. júl. 29.

Nyelvismeret: német, latin, angol, francia, olasz.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. doktor, 1877; bp.-i tud. egy., magyar irodalomtörténet magántanára, 1878.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1883. jún. 5., esztétika.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1886. máj. 17., esztétika.

Egyetemi tisztségek: bp.-i tud. egy., rektor: 1915–1916, bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, dékán: 1890–1895.

MTA-tagság: lev. tag: 1877. máj. 24., rend. tag: 1884. jún. 5., ig. tag: 1893. máj. 12., másodelnök: 1910. ápr. 28. – 1913. ápr. 24.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Kisfaludy Társ. rend. tagja (1876), másodtitkára (1876–1879), első titkára (1879–1900), elnöke (1900–1921); a Bp.-i Philologiai Társ. alelnöke (1881–1922), a Petőfi Társ. tiszt. tagja (1908), a M. Irodalomtörténeti Társ. elnöke (1911-től) és tiszt. tagja (1919–); a Filozófiai Társ. vál. tagja; a M. Pedagógiai Társ., a M. Néprajzi Társ., az Erdélyi Irodalmi Társ. tiszt. tagja; az Uránia Egyesület alelnöke.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Cseh Kir. Akad. lev. tagja.

Szerkesztőségi tagság: az *Athenaeum* (1873–1874), a *Kisfaludy Társaság Évkönyvei* (1877–1922), az *Ország-Világ* (1880–1882) és a *Budapesti Szemle* (1909–1913) szerk.-je.

Közéleti társaság, szerep: az Orsz. Középisk. Tanáregyesület elnöke (1893–1906).

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a dunántúli ref. egyházkerület tanácsbírája és pápai főiskolájának világi gondnoka; a Protestáns Irodalmi Társaság és az Evangéliumi Reformált Tanáregyesület vál. tagja.

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Biz. elnöke (1890–1920), az Orsz. Közköztartási Tanács tagja (1883–1922), ügyvezető alelnöke (1896–1905).

Politikai szerep: 1903-tól a főrendiház örökös tagja.

Kitüntetések: a Kisfaludy Társ. 100 aranyas jutalma (1879); a Művészetért és Tudományért (Pro litteris et artibus) c. díszjelvény tulajdonosa (1899), a Kisfaludy Társ. Greguss-díja (1919), címz. min. tanácsos (1896), a Lipótvárosi Kaszinó Rákosi Jenő-díja (1921); az MTA 200 aranyas Karácsonyi-díja.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: a Franklin Társulat elnöke.

ÉLETÚT

Beöthy Zsolt mindkét ágon nemesi eredetű, meggazdagodott komáromi kereskedő, vállalkozó családokból származott. Anyai ágon minden felmenője katolikus volt, apai ágon pedig református. Az apai ágon a feleségek a 18. század elejéig visszamenően intellektualizálódott hitvalló református családokból jöttek. A gabonakereskedő elődök után már apja is értelmiségi, magas rangú bíró volt. Az 1848-ban született Beöthy Zsolt a középiskola első három osztályát a komáromi bencés algimnáziumban végezte. Amikor azonban apja 1872-ben Pesten bírói állást kapott, Zsolt fiát az 1859-ben indult pesti református gimnáziumba íratta be, ahol tanára volt többek között Gyulai Pál, Thaly Kálmán és Tolnai Lajos. Diáktársai között pedig ott voltak a pesti és a vidéki református elit fiai is. 1867-es érettségije után a pesti tudományegyetemen a jogra iratkozott be. 1870–1871-ben a bécsi, majd a müncheni egyetemen tanult. 1861-ben nagyobb utazást tett Olaszországban, Németországban és Skandináviában. 1871 augusztusában Kerkápoly Károly pénzügyminisztériumában lett segédfogalmazó, többek között Wekerle Sándorral és Láncki Gyulával együtt. 1872-ben feleségül vette Rákosi Szidit (1852–1935), a Nemzeti Színház fiatal színésznőjét, aki emiatt visszavonult a színpadtól (1878-ban elváltak).

Beöthy Zsolt 1875 nyaráig maradt a minisztériumban, közben azonban pályát készült módosítani. 1875. július 29-én letette a középiskolai tanári vizsgálatot, magyar-német szakos tanári oklevelet kapott. Szeptember 18-án Trefort Ágoston kultuszminiszter ki is nevezte az 1872-ben alapított VI. kerületi, Gyár utcai (később V. ker., Markó utca) állami főreáliskola rendes tanárává.

16 éves korától jelentek meg elbeszélései, elbeszéléskötetei, regényei s elbeszélő költeménye is. A hetvenes évek vége felé fordult érdeklődése a szépirodalomtól az irodalomtörténet és az esztétika felé. 1877-ben bölcsészdoktorátust szerzett, 1878 januárjában pedig habilitált. A magyar irodalomtörténet magántanára lett a budapesti bölcsészkaron. 1877–1878-ban két kötetben jelent meg első nagy hatású irodalomtörténeti munkája: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. A tankönyv vagy tanári kézikönyv révén a középiskolai tanárság szaktekintélye, a hivatalos irodalomszemlélet meghatározója lett. Még csak az első kötet jelent meg, amikor Greguss Ágost (1825–1882), a budapesti egyetem esztétika professzora, az Akadémia rendes tagja 1877 tavaszán Beöthy Zsoltot az Akadémia levelező tagjának ajánlotta. A kézírásos ajánlást azzal indítja, hogy a jelölt a Kisfaludy Társaság belső tagja, aki legújában nemcsak beszély- és regényíróként, hanem műbírálóként és irodalombúvárként is kitüntette magát. Az előbb említett irodalomtörténeti könyve első kötetéről azt írja, hogy az első irodalomtörténeti munka Toldy Ferenc (1850–1875) óta. Ki is egészíti, ki is igazítja Toldy könyvét. Szépen, szabatosan ír, sőt saját stíljé van. „Évek óta részt vesz az Akadémia életében, mint az akadémiai tárgyalások tudósítója a Fővárosi Lapokban, s az Akadémiának se hübb és alaposabb, se kedvesebb tudósítója nincs.” Beöthyt ennek alapján 1877. május 24-én az MTA levelező tagjává választották.

Amikor 1882 decemberében elhunyt Greguss Ágost, az esztétika professzora, az 1935-ös bölcsészkar-történeti kézikönyv fogalmazása szerint „pályázatot hirdetnek, s ennek eredményeképpen az 1883. június 5-i legfelsőbb elhatározás Beöthy Zsolt budapesti főreáliskolai tanárt juttatta a tanszékre nyilvános rendkívüli tanári minőségben.” 1886. május 17-én aztán megkapta a nyilvános rendes tanári kinevezést is. Közben 1884-ben Szász Károly (1929–1905) rendes tag ajánlásával Beöthy az Akadémia rendes tagja lett. Ebben az ajánlásban a jelentős művek közül *A magyar nemzeti irodalom* második és harmadik átdolgozott kiadását és a még sajtó alatt lévő *A szépprózai elbeszélés a régibb magyar irodalomban* című művét említik, amelyet a Kisfaludy Társaság 100 arany pályadíjjal jutalmazott. Ez a kétkötetes könyv valójában csak 1886–1887-ben jelent meg. A Beöthyvel szemben szigorú Németh G. Béla (1925–2008) irodalomtörténész szerint ez a legjobb tudományos munkája, amely úgy mond „máig használható mű”. Bessenyeiig foglalkozik prózánk történetével. Szász Károly ajánlásában szerepel még *A tragikum* című, ekkor még kéziratban lévő monografikus, a tragikum elméletét minden oldalról kifejtő nagy opusz, amely 1885-ös megjelenésekor az esztétikai, irodalomelméleti, világnézeti viták gyújtópontjába került. Az Akadémia utólagosan 200 aranyas Karácsonyidíjjal tüntette ki. Az ajánlás alapján Beöthy 1884. június 5-én lett az Akadémia rendes

tagja. 1893–1895-ben jelent meg két kötetben az ő szerkesztésében, de többek közreműködésével *A magyar irodalom története*. 1896-ban adta ki nagyhatású könyvecskéjét, *A magyar irodalom kistükrét*, amelyet a „volgai lovas” alakjával indított. Hippolyte Taine hatását is mutatja, hogy Beöthy szerint az irodalom az egységes nemzeti lélek leghatározottabb megnyilvánulása. Az egységes magyar lelket nem vérségi alapon határozta meg, hanem történelmileg kialakult szellemi egységnek tartotta. Ennek jelképe a könyvet indító ikonikus alak, a „volgai lovas”, aki a sztyeppéket benépesítő ősoktól eredeztetett néplélek megtestesítője: nyugalom, erő, bátorság, józanság és államalkotó erő. A kistükrő 1930-ig hét kiadásban jelent meg.

Ha tanulmányozzuk Beöthy Zsolt bibliográfiáját, azt látjuk, hogy a következő években sok olyan könyv jelent meg, amelyek úgy jöttek létre, hogy kiválóbb diákjai lejegyezték tematikus egyetemi előadásait (pl. *Az irodalomtörténet elmélete; Eszthetika. A művészi képzelet tana; A stíl; Zrínyi és a Zrínyiász*). 1882-től élete végéig egyetemi tanár volt, aki lendületesen és hatásosan adott elő. Négy évtizedes működése alatt a magyarországi tanárok nemzedékei kerültek ki a keze alól. Különleges nevelői rátermettségénél fogva rendkívüli hatással volt tanítványaira, ezért a magyar irodalmi oktatás még halála után is az ő szellemét viselte. A személyes varázs mellett ehhez hozzájárult 1887–1888-ban a középiskolák VI., VII. és VIII. osztálya számára készült tankönyve, amelynek nem lebecsülendő tudományos értéke is volt. Tanári segédkönyv is volt s a művelt közönségre is hatott. Sipka Sándor, aki nagy gondnal elemezte a könyv tartalmát, a Beöthy életében megjelent 14 kiadás változatait, úgy fogalmazott, hogy az első kiadást követő lelkesedés fél évszázad múltán sem vesztett hőfokából. Beöthy halála után Alexander Bernát (1850–1927) professzor azt írta róla: „Magyar irodalomtörténete a mai napig az ízléses előadásnak, a valós ítéletnek, a részletes tudásnak klasszikus kompendiuma, mely [...] amellel tisztta magyar szellemű és egészen egyéni.”

Beöthynek nagy hatása volt az egész középiskolai képzésre, hiszen 1890-től igazgatója volt a Középiskolai Tanárképző Intézetnek, elnöke az Országos Középiskolai Tanárvisgáló Bizottságnak (1890–1920), ügyvezető alelnöke az Országos Közoktatási Tanácsnak (1896–1905), elnöke az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek (1893–1906). Vezető szerepet játszott a konzervatív irodalmi szerveződésekben, s tagja volt számtalan vidéki irodalmi körnek. Nagy szerepet játszott a színházi életben. Színikritikái és színészportréi fontos emlékei a magyar színjátszásnak. Az Akadémiának 1893-tól igazgató tagja, 1910 és 1913 között másodelnöke volt. Hatvanadik születésnapját országgszerte megünnepezték. A Kisfaludy Társaság a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében tartott ülést a tiszteletére, s emlékkönyvet is kiadtak. Amikor 1922-ben elhunyt, a családon kívül több intézmény adott ki gyászjelentést. Az Akadémia előcsarnokából temették mint a nemzet halottját. A gyászszertartást Ravasz László püspök végezte. Az Akadémia és a Kisfaludy Társaság nevében Berzeviczy Albert, az MTA elnöke búcsúztatta. Az akadémiai emlékbeszédet professzortársa, Négyesy László mondta, aki a *Budapesti Szemlé*-ben így emlékezett meg róla: „A korunkbeli magyar irodalomnak elismert vezére,

a magyar szellemi életnek, sőt az egész nemzeti életnek hosszú idők óta egyik jellemző és oszlopos tagja volt.” Schöpflin Aladár (1872–1950), aki az új irodalmi irányzatoknak is támogatója volt, a *Nyugat*-ban 1922-ben megjelent emlékezésében úgy vélekedett, hogy Beöthy Zsolt „hatásának döntő tényezője volt az is, hogy társadalmi-politikai felfogása és irodalomszemlélete minden fő pontjában összeesett a korában uralkodó politikai és társadalmi csoportok általános életnézetével, ezért el is fogadták közérvényűnek.”

CSÁSZÁR ELEMÉR

fizikus, radiológus

(Gige, Somogy vm., 1891. december 6. – Budapest, 1955. augusztus 7.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Császár István (ref., Magyarsók, Nyitra m., 1854. júl. 26. – Gige, 1921. márc. 26.)
Ref. lelkész. A gimnáziumot a pápai református kollégiumban és a pozsonyi evangélikus líceumban, a hittanszakot a debreceni református kollégiumban végezte. A belsősomogyi egyházmegyében kezdett szolgálni, 1879-ben tett kápláni vizsgát, s 1884-ben szentelték fel. Görgeteg (1884–1886) és Nemeskislud (1886–1890), majd 1890-től haláláig Gige református lelkésze volt.

Testvérei: 1. Császár Hermine (ref., Magyarsók, 1833. okt. 4. –); 2. Császár Johanna (ref., Magyarsók, 1839. febr. 3. –); 3. Császár Krisztina (ref., Magyarsók, 1841. aug. 15. –); 4. Császár Benjámín (ref., Magyarsók, 1843. márc. 26. – 1906. márc. 31.); 5. Császár István (ref., Magyarsók, 1845. dec. 2. – kisgyerekként meghalt); 6. Császár Julianna (ref., Magyarsók, 1848. febr. 7. – 1926. jún. 7.); 7. Császár István (ref., Magyarsók, 1850. febr. 5. – kisgyerekként meghalt).

Apai nagyapja: Császár Ferenc (ref., Mohi, Bars m., 1807 k. – Magyarsók, 1869. júl. 24.)
Iskolatanító. 1820 és 1830 között tanult a losonci református nagygymnáziumban. 1830–1831-ben a Nyitra megyei Vágfarkasdon volt praeceptor. 1831 őszétől ugyancsak Nyitrában, Magyarsókon és társegyházában, Szelőcén lett ideiglenes rektor. 1832-től 1869-ig ugyanitt volt rektor, összesen 38 évig.

Apai nagyanyja: nemes Fekete Julianna (ref., Szelőce, Nyitra m., 1812. nov. 13. –) Házasságkötés: Szelőce, 1833. júl. 6.

Testvérei: 1. Fekete Terézia (ref., Negyed, Nyitra m., 1803. nov. 22. –); 2. nemes Fekete István (ref., 1806 – Magyarsók, 1865. jan. 27.) sóki 'gazda', felesége 1833. febr. 5-től: nemes Fülöp Julianna (ref., 1809–); 3. Fekete Antal (ref., Szelőce, 1809. márc. 27. –); 4. Fekete Julianna (Szelőce, 1811. nov. 24. – meghalt csecsemőként).

Apai dédapa I.: Császár János (ref., Mohi, –) Az 1828-as országos összeírás szerint nyolcadtelkes jobbágygazda Mohiban, hat pozsonyi mérő szántóval, fél kaszás réttel, két kapás szőlővel, egy ökörrel, három lóval és hét birkával.

Apai dédapa II.: nemes Fekete István (ref., Magyarsók, 1776. jan. 8. –) Magyarsóki lakos.

Apai dédanya II.: Vágó Erzsébet (ref.).

Apai dédapa II. szülei: nemes Fekete János (ref.) és Mészáros Erzsébet (ref.), Magyarsók.

ANYAI ÁG

Anyja: Szücs Katalin (ref., Somogyviszló, Somogy m., 1863. szept. 28. – Bp., 1944. dec. 31.) Házasságkötés: Somogyviszló, 1888. okt. 23.

Testvérei: 1. Szücs Julianna (ref., Somogyviszló, 1863. szept. 28. –), Katalin iker-testvére; 2. Szücs Gyula (ref., Somogyviszló, 1868. júl. 17. – 1871. aug. 7.); 3. Szücs Terézia (ref., Somogyviszló, 1871. márc. 16. – 1875. nov. 25.); 4. Szücs Ernő (ref., Somogyviszló, 1875. nov. 30. – Szentlőrinc, Baranya m., 1943. aug. 12.) Szentlőrinci ügyvéd, m. kir. kormányfőtanácsos, a felsőbaranyai ref. egyházmegye főjegyzője, egyházkerületi tanácsbíró, Baranya megye törvényhatósági bizottsági tagja. Felesége 1913-tól: böszörményi Nagy Margit (ref., 1881 – Bp., 1966. okt.); 5. Szücs Jolán (ref., Somogyviszló, 1878. jan. 17. – Bp., 1950. dec. 9.) Férje: Bosznay Kálmán (1870–1918) körjegyző a Somogy megyei Csökölyön (Gige is ehhez a körjegyzőséghez tartozott), akinek a testvére Bosznay István (Csurgó, Somogy m., 1868. okt. 19. – Bp., 1944. nov. 1.) festőművész, az Orsz. M. Képzőművészeti Főiskola tanára (1907–). Apjuk Bosznay István (1839–1914), a csurgói ref. gimnázium tanára volt.

Anyai nagyapja: Szücs Mihály (ref., Nagyigmánd, Komárom m., 1828. dec. 26. – Somogyviszló, 1889. szept. 8.) Református lelkész. Nagyigmándon végezte a középiskola első két nyelvészeti osztályát. 1840-ben iratkozott be a pápai református kollégium gimnáziumába. 1846-ban Nagyigmándon segédtanító volt. 1847-ban Pápan subscribált, elvégezte a hittanszakot. 1850–1853-ban Nagybajomban rektorkodott. 1853-ban a belsősomogyi egyházmegyében, Nagykorpadon segédlelkészként alkalmazták. 1857-ben letette a papi vizsgát, s Rév-Komáromban felszentelték. Somogy megyében szolgált Istvándiban (1859–1860), Rinyakovácsiban (1860–1862), végül 1862-től 1889-es haláláig Somogyviszlón. A belsősomogyi egyházmegyében volt főjegyző (1875–1878), tanácsbíró (1879–1881, 1884–1889) és pénztáros (1883–1888).

Testvérei: 1. Szücs Zsigmond (ref., Nagyigmánd, 1817. jan. 2. –) 1827 és 1834 között Csurgón tanult, ahol praeceptor volt. 1834-ben a debreceni kollégiumban subscribált. 1836-tól az abaúji Szikszón a fiúiskola subrectora; 2. Szücs Mária (ref., Nagyigmánd, 1819. dec. 27. – meghalt csecsemőként); 3. Szücs Mária (ref., Nagyigmánd, 1820. dec. 17. –); 4. Szücs Julianna (ref., Nagyigmánd, 1825. dec. 27. – meghalt csecsemőként); 5. Szücs Julianna (ref., Nagyigmánd, 1827. febr. 11. –).

Anyai nagyanyja: Németh Terézia (ref., Bisse, Baranya vm., 1845. dec. 1. –) Házasságkötés: Somogyviszló, 1863. febr. 9.

Testvére: Németh Dániel (ref., Bisse, 1831. máj. 12. – Bisse, 1833. jún. 9.).

Anyai dédapa I.: Szücs Pál (ref., Nagyigmánd, 1779. júl. 5. – Nagyigmánd, 1836. jún. 5.) Borbély mester/chirurgus volt Nagyigmándon.

Testvére: Szücs Sámuel (ref., Nagyigmánd, 1776. nov. 1. –).

Anyai dédanya I.: Csirke Julianna (ref., Tata, Komárom m., 1794. aug. 19. –). „Borbélynő”.

Anyai dédapa II.: Németh Dániel (ref., Kecskemét, 1782 k. – 1850-ben még élt, 1863-ban már nem) Református lelkész. Kecskeméten kezdett tanulni. 1799-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. Először a baranyai Bogdása, majd 1825-től 1850-ig Bisse lelkésze volt.

Anyai dédanya II.: Inczédi Terézia (ref.) Házasságkötés: Drávacsepely, Baranya vm., 1827. okt. 11.

Anyai dédapa I. apja: Szücs Mihály (ref.) Nagyigmándi borbély/seborvos.

Anyai dédapa I. anyja: Péntek Éva (ref.).

Anyai dédanya I. apja: Csirke Ferenc (ref.) Tata.

Anyai dédanya I. anyja: Major Sára (ref.).

Anyai dédanya II. apja: Inczédy János (ref.) Drávacsepelyi ref. lelkész (1817 körül érkezett a faluba).

Testvére: Inczédy Sámuel (ref.) Tanító. Tanulmányait Kecskeméten kezdte, 1812-től Pápán folytatta. 1820-ban még Kis-Csány (Baranya vm.) iskolamestere, 1826-ban Drávacsepely, 1834-ben pedig már Old (Baranya vm.) rektora volt. Felesége: Tóth Ráchel.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Császár Jenő (ref., Nemeskisfalud, Somogy m., 1889. aug. 30. – Bp., 1973. aug. 6.) 1911-ben szerzett gépészmérnöki oklevelet a bp.-i műszaki egyetemen. A MÁV budapesti északi főműhelyében kezdett dolgozni, majd a ranglétrán fokozatosan emelkedve a Gépészeti Főosztály főmérnöke, felügyelője, főfelügyelője volt. Végül MÁV igazgató lett. Felesége: Bosznay Ilona; 2. Császár Ilonka (ref., – Bp., 1980. máj. 11.); 3. Császár Irma Sarolta (ref., Gige, 1895. szept. 3. –) Férje: dr. granasztói Rihmer János szentlőrinci ügyvéd; 4. Császár Jolán (ref., Gige, 1897. jan. 1. – Bp., 1969. máj. 2.) A Pápai Ref. Nőnevelőintézetben szerzett tanítónői oklevelet. 1921-től a nagybajomi ref. iskolában tanított (még 1943-ban is); 5. Császár Teréz (ref., Gige, 1899. ápr. 13. – Bp., 1975. dec. 7.) Férje 1939-től: kibédi Madaras Béla (ref., 1899 – Bp., 1977. ápr. 23.), gyászjelentésén: nyug. revizor [kibédi Madaras Gábor (ref., 1871 – Bp., 1944. jún. 1.) kúriai bíró és Boér Gizella fia]; 6. Császár Margit (ref., Gige, 1903. júl. 11. – 1980-ban még élt Bp.-en) Nem ment férjhez.

Felesége: Nőtlen volt.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1902–1910: csurgói református főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1910. jún. 24.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: az Eötvös József Collegium tagja, bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1910–1914.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1923 nyarán saját költségén Berlinben; 1927 nyarán egy hónapig állami ösztöndíjjal Freiburgban.

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, matematika-fizika szakos középiskolai tanár, 1915. ápr. 19.

Nyelvismeret: német, francia.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, doktori oklevél, 1920. júl. 16.; bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1924. júl. 6., a sugárzástan magántanára; tudományegyetemi közgazdaságtud. kar, 1930. júl. 23., fizika magántanára; bp.-i műegyetem, mezőgazdasági és állatorvosi kar, 1935. okt. 5., a gazdasági fizika magántanára.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: pécsi tud. egy., orvostud. kar, 1938. júl. 28., fizika.

Nyilvános rendes egy. tanár: pécsi tud. egy., orvostud. kar, 1940. okt. 19., fizika.

Egyetemi tisztségek: pécsi tud. egy., orvostud. kar, dékán: 1942–1943.

MTA-tagság: lev. tag: 1928. máj. 18.; tagsága 1949-ben bírósági ítélet alapján törölve.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Budapesti Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat jegyzője (1925–1940); a Kir. M. Természettudományi Társulat titkára (1927–1940); a Stella Csillagászati Szakoszt. intéző biz. tagja (1943).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: Comité International de la Lumière Magyar Nemzeti Biz. tagja.

Közeleti társaság, szerep: a Csurgói Öregdiákok Szövetségének alapító és választmányi tagja, alelnöke (1929–); az Eötvös Kollégisták Szövetségének tagja.

Kitüntetések: Than Károly-pályadíj (1922).

ÉLETÚT

Császár Elemér dédapja még Bars megyei nyolcadtelkes jobbágy volt. A család első tanult embere apai ágon a nagyapa, aki a losonci református nagygymnáziumban tanult, s iskolatanító lett Nyitra megyében. Az apa Pápán végzett református lelkész volt. Somogy megyében szolgált, ahol többgenerációs papi családból házasodott. Harmincegy évig volt a Kaposvár melletti Gige lelkésze. Hat gyermekük közül a két fiút a közeli Csurgó református gimnáziumában taníttatták. Elemér 1910-ben érettségizett Csurgón. Egyetemi tanulmányait a br. Eötvös József Collegium tagjaként 1910 és 1914 között a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán végezte. 1914–1915-ben a tanárképzőintézeti gyakorló

főgimnázium ösztöndíjas tanárjelöltje volt. A tanári szakvizsgálatot mennyiségtanból és természettanból (fizika) 1915. április 19-én kitűnő eredménnyel tette le. Ezt követően 1915. május 15-től népfőlkelő önkéntes tizedesként katonai szolgálatot teljesített a 44. gyalogezred XIV. őrzászlóaljában. Közben azonban 1915. július 9-től gimnáziumi helyettes tanárrá, majd október 18-tól gimnáziumi rendes tanárrá választotta a Dunántúli Ref. Egyházkerület a Pápai ref. kollégium főgimnáziumába. 1916. július 15-én a m. kir. honvédelmi minisztérium 298738/3. sz. rendelete alapján mint tanárt a katonai szolgálat alól felmentették, s így 1916 őszén elfoglalhatta helyét a pápai gimnáziumban. Gimnáziumi tanárként tette le a bölcsészdoktori szigorlatot summa cum laude minősítéssel (fő tárgya a fizika volt). Gimnáziumi tanári állásáról 1922. június 27-én mondott le, de az utolsó évben 1921. február 1-jétől már szabadságon volt, mert ugyanettől az időponttól ideiglenes minőségben a Pázmány Péter tudományegyetem gyakorlati fizikai intézetében X. fizetési osztályba sorolt tanársegédként működött. 1922-ben elnyerte az egyeten Than Károly-féle pályadíját, s szeptember 1-jétől Rybár István (1886–1971) professzor javaslatára 3 évre adjunktussá választották a gyakorlati fizika tanszékre. 1923-ban saját költségén utazva a berlini Physische-technische Reichsanstaltban végzett kísérleti vizsgálatokat a fekete sugárzásról. 1924 elején kezdeményezte magántanári képesítési eljárását Sugárzástanból. A kari ülés február 18-án elfogadta Fröhlich Izidor (1853–1931) előzetes jelentését, s az érdemleges jelentés elkészítésével Fröhlich és Rybár professzorokat bízta meg. Jelentésük alapján a március 21-i ülés döntésével magántanári kollokviumra és próbaelőadásra bocsátották. Előbbi március 18-án, a próbaelőadást pedig április 2-án sikeresen teljesítette, s a kar a képesítést május 6-án megadta. A miniszter ezt július 6-án erősítette meg. Az adjunktusi ideiglenes állásra a kar 1925-ben, 1928-ban, 1931-ben és 1934-ben is három évre újraválasztotta, de immár a 7. fizetési osztályba. Császár Elemér Rybár professzor támogatásával az elméleti kérdések mellett kísérleti vizsgálatokat is folytatott. 1925-től a tudományegyetemen rendszeresen megtartotta magántanári előadásait a modern fizika különféle fejezeteiből, különösen az atomelméletből és a Röntgen-sugárzásról, különös tekintettel az orvosi alkalmazásra. Mint maga írta, előadásaiban a fizikai és a kémiai, valamint az elméleti és gyakorlati szempontokat igyekezett összekapcsolni. 1925-ben az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat jegyzőjévé, 1927-ben pedig a Kir. Magyar Természettudományi Társulat másodtitkárává választotta. 1926-ban, 1927-ben és 1928-ban azonban eredménytelenül kért a minisztériumtól útisegélyt tudományos célú utazásához. A németországi Röntgen-laboratóriumokat és az uppsalai Siegbahn-féle Röntgen-laboratóriumot szerette volna megtekinteni s az ott folyó vizsgálatokat tanulmányozni. Csak 1928-as akadémikussá választása után, 1929-ben kapott 500 pengő útisegélyt, amelynek segítségével tanulmányozhatta a berlini, stuttgarti, freiburgi és uppsalai Röntgen-intézeteket.

1928-ban az MTA hét fizikus tagjából hat írta alá Császár Elemér ajánlását az MTA levelező tagjává. Első megállapításuk, hogy „tudományos munkássága a legutóbbi kor fizikájának fontos elméletével, a kvantumelmélettel áll kapcsolatban. Elméleti munkái

a fekete sugárzás, a fajhő, a statisztikai mechanika és a termodinamika körébe tartoznak”. Úgy ítélték meg, hogy „a fekete sugárzásra vonatkozó vizsgálataiban az a cél lebegett szeme előtt, hogy a klasszikus folytonossági világnézetet csak olyan mértékben adjuk fel, amennyire a fekete sugárzás tapasztalati törvényei megkívánják”. Ajánlásuk sumája: „Császár Elemér komoly tudós, ki a fizika egyik nagyszabású és még mindig forrongó elméletének kiépítésében tevékeny részt vett. Meglátta a problémákat s nagy elméleti készséggel, éles elmével és kiváló kísérleti ügyességgel megoldotta azokat”. Huszonkét magyar, illetve német nyelvű publikációjának a listáját csatolták az ajánláshoz. Császár tudományos munkásságát az utóbbi évtizedekben csak Makra Zsigmond értékelte bő egyoldalas szócikkében. Azt írta 1991-ben: „eredményeit beárnyékolja az, hogy a kvantumelmélet mellőzésével igyekezett magyarázatot keresni a fénykibocsátás és fényelnyelés elemi folyamataira”. Ezt hozta azzal összefüggésbe – amit Vekerdí László is állított akadémia-történeti tanulmányában –, hogy az 1920-as években a magyar elméleti fizikai gondolkodás ragaszkodva a klasszikus fizikához, nem tudta követni a modern, 20. századi fizika fejlődését. Makra azt hangsúlyozta, hogy Császár kísérleti fizikai és oktatói munkája időtállóbbnak bizonyult elméleti munkásságánál. Tankönyve, *A Röntgen-sugárzás és gyakorlati alkalmazása* (1934) évtizedeken keresztül alapműnek számított. Megemlíti az általa konstruált röntgen-ergométernek nevezett berendezést, amivel pontosan és gyorsan lehetett mérni a röntgensugárzás dózisát. Kiemeli Császár kitűnő népszerűsítő előadásait és népszerűsítő cikkeit a *Természettudományi Közlönyben*, valamint *A sugarak világa* címmel 1937-ben megjelent ismeretterjesztő könyvét.

Az akadémikussá választás után Császár elismertsége egyértelmű lett. Ezzel függ össze az is, hogy volt Eötvös-kollégistaként évente meghívták a kollégiumba mint „fejkopogtatót”. Így hívták azokat az elismert tudósokat, akik a felvételi eljárás keretében beszélgettek a kollégiumba jelentkezőkkel. Ugyanakkor hiába próbálkozott stabil állásba, egyetemi tanári pozícióba jutni. Még egy évtizedig a háromévenként, később az évenként hosszabbított adjunktusi státuszban maradt. 1928-ban a budapesti tudományegyetem nyugdíjba vonuló elméleti fizika professzora, Fröhlich Izidor utódaként maga Fröhlich és a gyakorlati fizika egyetemi tanára, Rybár István is szívesen látta volna Császár Elemért. Végül azonban Tangl Károlynak (1869–1940), a kísérleti fizika tanárának az elképzelése valósult meg, s a modern fizika elkötelezettjét, Ortvay Rudolf szegedi tanárt nevezték ki a megüresedett elméleti fizika tanszékre. Úgy tűnt, hogy így is megnyílik Császár Elemér útja a professzúra felé, csak éppen Szegeden. Miután a szegedi kar a pályázat helyett a meghívás mellett döntött, a kiküldött bizottság elnöke, Fröhlich Pál 1928. december 13-i dátummal készítette el az előterjesztést. A bevezetőben leszögezi, hogy „A tanszék betöltésénél csak olyan jelölt jöhet szóba, aki nemzethűség és hazafias magatartás szempontjából teljesen kifogástalan és megbízható.” Ugyanakkor a szokásrendnek megfelelően a bizottságnak számba kellett vennie valamennyi – akár itthon, akár külföldön élő – számottevő magyar fizikust. Az első helyen és a legrésztetesebben Császár munkásságát mutatta be, minden egyes tanulmányát érdemben

és alaposan elemezte. Közben különös figyelmet szentelt Schrödingerrel való vitája részleteinek. Az előterjesztő úgy ítélte meg, hogy Császár Schrödinger kritikájára adott válaszában Schrödinger kifogásait pontról pontra megcáfolta, s Császár levezetése jóval egyszerűbb. Kevésbé részletező, de érdemi a többi jelölt bemutatása. Ezek a következők: Széll Kálmán kolozsvári gimnáziumi tanár; Bay Zoltán, a Pázmány Péter tudományegyetem elméleti fizika tanszékének tanársegédje, berlini ösztöndíjas; Lánosz Kornél, a frankfurti egyetem magántanára; Wigner Jenő, a charlottenburgi egyetem magántanára; Neumann János, a berlini egyetem magántanára. Wigner és Neumann munkássága egyoldalúan a matematikai fizika még ki nem forrott részéhez kapcsolódik, tudományos munkásságuk igen rövid keletű, egyetlen magyar nyelvű publikációjuk sincs. Lánosz Kornél inkább filozófus mint fizikus. Bay Zoltán még pályája elején áll, s bár munkássága kiterjed a fizika egész területére, saját neve alatt megjelent dolgozata csak egy van. Végeredményben megállapítja: „Császár irodalmi működésének legnagyobb részét önálló és új eredményeket tartalmazó értekezések alkotják, problémái eredetiek és szervesen kapcsolódnak a modern elméleti fizika alapvető kérdéseire; problémáit önálló módszerekkel megoldja, s legtöbb esetben önmaga végzi el az eredmények kísérleti igazolását.” Hangsúlyozta, hogy a figyelembe vett tudósok közül Császárnak van a legrégebbi tudományos múltja. 1924 óta a budapesti egyetem magántanára, s minden félévben igen nagy létszámú hallgatóság előtt tart hézagpótló előadásokat a modern elméleti fizika köréből. Ügyszólván az összes magyar fizikus igen meleg ajánlatával lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Mindezek alapján Császár meghívását javasolta. Ezt a javaslatát a kar 1928. december 20-i ülésén elfogadta, és az egyetem ezt felterjesztette a miniszternek. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter azonban nem fogadta el, s elrendelte a pályázat kiírását. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium végül is csak kilenc hónap múlva, 1929. október 10-én hirdette ki a pályázatot. A kiírás a következő formai követelményeket írta elő: „felhívom a pályázni óhajtókat, hogy tudori fokozatukat, esetleg tanári pályán való eddigi működésüket, illetőleg eddigi alkalmaztatásukat, irodalmi tevékenységüket és egyéb eredményeiket bizonyító, valamint személyi adataikat tartalmazó, a forradalmak és proletárdiktatúra alatti viselkedésüket igazoló okmányokkal, születési anyakönyvi kivonat és életrajz (Curriculum vitae) felszerelt kérvényeket [...] a pályázati hirdetés harmadszori közzétételétől számított hat héten belül nyújtsák be.” A beérkezett négy pályázat elbírálására a kar 1930. február 16-án bizottságot küldött ki, amelynek szintén Fröhlich Pál volt az előadója. A bizottság 1930. június 16-án tárgyalta meg Fröhlich professzor előterjesztését, amelynek újdonsága az volt, hogy Bay Zoltánnak 1927 és 1930 között megjelent, illetve kéziratban levő 12 dolgozatát nagy elismeréssel ismertette. A bizottság első helyen *aequo loco* Bay Zoltánt és Császár Elemért, második helyen Széll Kálmánt, harmadik helyen három szavazattal Kudor Jánost ajánlotta. Két nap múlva, június 18-án a kari ülés meghallgatva a bizottság előterjesztését, élénk vita után titkos szavazással úgy döntött, hogy első helyen (betűrendben): 8 szavazattal Bay Zoltánt; 8 szavazattal Császár Elemért; 5 szavazattal

a dékán pártoló döntése alapján Széll Kálmánt jelöli. A kar június 26-án küldte el előterjesztését a miniszternek. A javaslatához Gelei József dékán kiegészítésként hozzáfűzte, hogy az új hármas jelölés nem áll ellentétben a korábbi meghívással (amikor tudniillik egyértelműen Császár Elemért hívták meg), mert azóta Bay Zoltán friss keletű tudományos munkássága olyan fejlődést mutat s olyan ígéretes, hogy voltaképpen csak Bayt kellene első helyen jelölni. Klebelsberg 1930. szeptember 2-án valóban Bay Zoltánt nevezte ki nyilvános rendkívüli tanárnak a szegedi elméleti fizika tanszékre. (Bay tulajdonképpen ugyanúgy az ő felfedezettje és pártfogoltja volt, mint Szent-Györgyi Albert).

Császár Elemér magántanár, az MTA levelező tagja így változatlanul maradt az ideiglenes háromévenkénti, majd évenkénti döntésekkel meghosszabbított adjunktusi státuszban. A következő években is komoly elméleti munkát végzett. Magyarul, németül és franciául is fontos tanulmányai jelentek meg. 1934-ben adta ki 502 oldalas kézikönyvét *A Röntgensugárzás és gyakorlati alkalmazása* címmel, amely évtizedekig alpműnek számított. Intenzív ismeretterjesztő munkát is folytatott írásban a *Természettudományi Közönyben* s előadások formájában. 1937-ben jelent meg *A sugarak világa* című ismeretterjesztő könyve. Változatlanul részt vett a Természettudományi Társulat munkájában, ahol 1934-ig jegyző volt. Népszerű volt mint a Pázmány Péter tudományegyetem magántanára. Mindazonáltal új utakat, új kitörési pontokat is keresett. Miután meghíusult meghívása a szegedi tanszékre, még 1929 őszén azzal a kéréssel fordult a kir. magyar tudományegyetemi közgazdasági karhoz, hogy a Pázmány Péter egyetemen meglévő magántanári minősítést terjesszék ki a közgazdasági karra. A kar szabályszerűen lefolytatta a habilitációs eljárást. A bírálati jelentéseket 1930. márciusában Grosschmid Lajos (1886–1940) és Doby Géza (1877–1968) készítették el. Sorra vették elméleti tárgyú dolgozatait, amelyekben a kvantumelmélet, az atomszerkezet, a fekete sugárzás, a fajhő, a mechanika és a termodinamika körébe vágó elméletekkel foglalkozik. Ismertették kísérleti tárgyú közleményeit. Hivatkoztak az OMGE lapjában, a *Köztelekben* megjelent cikkére: „Fizikai oktatás a német egyetemi mezőgazdasági karokon és főiskolákon”. Ebből s Császár mellékelt előadási tervezetéből azt a következtetést vonták le, hogy alapos tudományos készségét a mezőgazdaság fejlesztésére is fel tudja használni, hiszen a modern mezőgazdaságban a fizikának is fontos szerepe van. A kar a szóbeli kollokvium és a próbaelőadás elengedésével 1930. május 28-án a Gazdasági fizika tárgykörből egyhangú döntéssel megadta Császár Elemérnek a magántanári képesítést, amelyet a minisztérium megerősített. Amikor 1934-ben a megalakult József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi karának része lett a volt tudományegyetemi közgazdasági kar mezőgazdasági szakosztálya is, 1935-ben minden további eljárás mellőzésével Császár Elemér itt is megkapta a Gazdasági fizika magántanára képesítést.

A műegyetemi magántanári képesítés új továbblépési lehetőség felé nyitott utat Császárnak. Már 1936-ban meghívta a műegyetem mezőgazdasági osztálya a gazdasági fizika szakelőadójának. 1937. december 29-én pedig azt kezdeményezte, hogy

a mezőgazdasági osztály tantervében kötelező tárgyként előadott gazdasági fizika tárgyat ne meghívott szakeladóként tanítsa, hanem mint végleges minőségben kinevezett intézeti tanár. Mellékelte A műegyetemi mezőgazdasági fizikai oktatás irányelvei című tervezetét is. Azzal érvelt, hogy „a mezőgazdasági osztályon külön gazdasági irányú fizikai előadásokat kell tartani, melyek külön embert kívánnak, akinek a mezőgazda hallgatóság fizikai kiképzése nem mellék-, hanem főfoglalkozása.” A mezőgazdasági osztályról Doby Géza professzor támogatta a kérést. Mondván, mióta Császár tartja a fizikai előadásokat (1935-től), azóta a hallgatóság érdeklődése és készsége tetemesen emelkedett, mert az előadások teljesen mezőgazdasági szemszögből, a gyakorlat követelményeihez alkalmazkodtak. A kar és a műegyetemi tanács egyetértett az elgondolással, s a rektor 1938. május 12-én Hóman Bálint miniszternek felterjesztette az egyetem kérését egy intézeti tanári állás finanszírozására. Császár Elemér valószínűleg már nagyon kellemetlennek érezhette helyzetét, hogy 46 évesen, akadémiaként immáron 15 éve egyetemenként meghosszabbítandó ideiglenes állása van. Talán ezzel magyarázható, hogy az intézeti tanári állásért folyamodással párhuzamosan két egyetemi tanári pályázatba is beszállt. 1937-ben ugyanis a műegyetem gépészmérnöki osztályán atomfizikai tanszéket létesítettek, amire a kultuszminisztérium 1937. december 10-én kiírta az egyetemi tanári pályázatot. Az 1938. január 8-i határidőig nyolc folyamodvány érkezett. Bay Zoltán mellett, aki ekkor az Egyesült Izzólámpagyár kutatólaboratóriumának igazgatója volt, Császár Elemér is beadta a pályázatát. A bizottság a karnak első helyen Bay Zoltánt javasolta, aki már kísérletileg is foglalkozott atomszerkezeti problémákkal. Császár Elemért harmadik helyen jelölték. A kar a javaslatot elfogadta, de mielőtt döntésüket felterjesztették volna a minisztériumnak, Császár 1938 júniusában visszavonta pályázatát, s az atomfizikai tanszékre július 28-án Bay Zoltánt nevezte ki gr. Teleki Pál miniszter. A műegyetemi atomfizikai tanszékre vonatkozó, sikerrel nem kecsegtető pályázatot azért is vonhatta vissza Császár, mert a másik, 1937 végén elindított egyetemi tanári pályázata reményteljesen alakult. A pécsi Erzsébet tudományegyetem orvosi karán Rohrer László (1874–1937) halálával megüresedett a fizika tanszék, s a kar 1937. október 22-i döntése alapján a miniszter november 17-én, 1937. december 31-i lejáratával kiírta a pályázatot, amire tizenegyen jelentkeztek. A kar által kiküldött bizottság 1937. május 20-án terjesztette be a karnak javaslatát. Első helyre Császár Elemért jelölték, amit a kar szótöbbséggel elfogadott (14-ből 9 szavazattal). A javaslatot az Orvostudományi Kar dékánja 1938. június 14-én terjesztette fel Teleki Pál miniszternek. (Megjegyzendő, hogy a szintén pályázó, 1923-tól a pécsi egyetemen működő Ernst Jenő [1895–1981], aki címzetes nyilvános rendkívüli tanári minősítéssel tanársegéd volt az orvosi vegytani intézetben, nem kapott jelölést, sőt kicsit később 1939-ben a zsidótörvények miatt elbocsátották.) A kormányzó legfelsőbb elhatározásával a miniszteri előterjesztés alapján 1938. július 28-án Császár Elemért nyilvános rendkívüli tanárnak nevezte ki a pécsi Erzsébet tudományegyetem orvostudományi karán az orvosi fizikai tanszékre. Augusztus 13-án le is tette az egyetemi tanári esküt. A pécsi egyetem a rendkívüli tanári minőséget, tekintettel

a hosszú egyetemi oktatói és kutatói pályájára, méltatlannak ítélte, s már 1939 márciusától ötször-hatszor visszatérően kezdeményezte a miniszternél a rendes tanári kinevezését. Ez végül is 1940. október 19-én a nagy egyetemi átrendeződés keretében a kolozsvári és a szegedi csoportos egyetemi tanári kinevezésekkel egyidőben megtörtént.

Császár Elemér teljes aktivitásával részt vett a pécsi egyetem életében. Első fontos lépése volt, hogy az Orvosi Fizikai Intézetben kialakította az Orvostudományi kar sugárterápiás részlegét. Az orvosi fizikát heti 5 órában adta elő, s négy órában gyakorlatot is tartott. Az 1942–1943-as tanévben az orvostudományi egyetem dékáni tisztét is betöltötte, s így a szokásrend szerint az 1943–1944-es tanévben prodekan volt. Úgy látszik azonban, hogy mégis szeretett volna visszakerülni a fővárosba. Amikor ugyanis 1943 decemberében meghalt a Corvin-koszorús, rendes MTA-tag Pogány Béla (1887–1943), aki a műegyetem gépész- és vegyészmérnöki karán volt a fizika nagytekintélyű professzora, és 1944-ben pályázatot írtak ki a megüresedett tanszékre, akkor Császár Elemér is beadta a pályázatát, aki még mindig a gazdasági fizika meghívott szakelőadója volt a műegyetem Mezőgazdasági és állatorvosi karának a Mezőgazdasági osztályán. Ekkor készült munkásságáról életében az utolsó korrekt áttekintés. A műegyetemi bizottság a beadott 21 tudományos és 19 ismeretterjesztő dolgozatát értékelte. Többek között a következőket írták: „Császár Elemér tudományos kutatásai a fajhőre, a fekete test sugárzására, a kvantum-elmélet általános tételeire és a Röntgen-dozis mérésére vonatkoznak. A fajhővel és a fekete sugárzás elméletével foglalkozó vizsgálataiban abból a feltevésből indul ki, hogy a klasszikustól eltérő diszkontinuus viselkedést csupán olyan atomok mutatnak, amelyeknek energiája kicsi. Egy adott energia-értékétől fölfelé az atomok klasszikusan viselkednek. Ez a hipotézis a fajhő elméletében a Debye-elméletet, a sugárzástanban pedig a Planck-féle formulát módosítja. Idegenszerű feltevését Schrödinger megtámadta azon az alapon, hogy ellentmondásban van a statisztikus mechanika alapelveivel. Császár válaszában nem tudta teljesen lerombolni Schrödinger ellenérveit [...] Császár hipotézise abból a törekvésből fakad, hogy kiegyenlítést létesítsen a klasszikus fizika elgondolásai és a kvantumelmélet között. Ez a törekvés a kvantumelmélet kezdeti időszakában, amidőn a kvantum feltevés még idegenszerű volt, más kutatóknál és felmerült, s mint törekvés nem ítéltető meg szigorúan. Ma már azonban, midőn a kvantummechanikának ellentmondásmentes rendszere felett rendelkezünk, az ilyen törekvés felesleges.” Megemlíti kísérleti munkáit, s hogy újabb munkásságának nagy része Röntgen-dozisméréssel foglalkozik, de műszere az orvosi gyakorlatban bonyolult. Végül az értékelés megállapítja, hogy Császár a kísérleti és az elméleti fizika területein általában járatos. Kiemeli „kitűnő előadói készségét és az egyetemi előadásokban való nagy jártasságát és bő tapasztalatát.” Az elismerések ellenére nem Császár Elemér nyerte el a műegyetemi fizika tanszéket, hanem Gombás Pál (1909–1971), az ifjabb tehetség, aki a kolozsvári tudományegyetem elméleti fizika tanszékéről pályázott.

Császár Elemér számára viszont az igazi megpróbáltatások csak ezután következtek. A világháború kataklizmája után a megalakuló új kormányzat kiterjedt igazolóbizottsági

eljárásokat kezdett. Többek között minden közalkalmazottnak, köztük az egyetemi tanároknak is át kellett esni ezen a procedúrán. Császár professzor 1945. május 23-án töltötte ki az ezzel kapcsolatos előzetes kérdőívet. A feltett 47 kérdésre adott válaszok szerint nem voltak olyan terhelő tények, amelyeket az eljárásról kiadott rendelet szerint szankcionálni kellett volna. A budapesti lakásának házmegbízottja által 1945. június 18-án kitöltött kérdőív sem tartalmazott ilyet. A tanúk között volt azonban Ernst Jenő orvostudományi tanársegéd (későbbi tanszéki utódja), aki többek között neki róta fel az őt ért megpróbáltatásokat. Mansfeld Géza, a gyógyszer-tan professzora Császár vádaskodásának tudta be, hogy Auschwitzba deportálták. Ő másoktól hallott konkrét megnyilatkozásokat is említett, amelyek Császár antiszemita beállítottságát bizonyították. Császár igazolóbizottsági ügye átkerült a pécsi népügyészségre. Az eljárás alatt 1945. augusztus 30-tól 1946. augusztus 30-ig a pécsi egyetemről tanulmányi szabadságon volt. 1946. szeptember 1-jétől már meghívott szakelőadóként tanított az alakuló Agrártudományi Egyetemen. (Tulajdonképpen ott, ahol korábban is ilyen minőségben működött.) 1946 novemberében a VKM-nek az 1946/500 ME rendelet alapján működő létszámcsökkentő bizottsága B-listára tette, elbocsátotta. Közben azonban szolgálati és minősítési táblázatát átküldték a földművelési minisztériumhoz, ugyanis hozzájuk tartozott az új Agrártudományi Egyetem. Így Császár fellebbezését áttették a központi létszámcsökkentő bizottsághoz, ahol a VKM-nek mint illetéktelennek az elbocsátó határozatát megsemmisítették. Az ügyet újratárgyalták, s 1947. március 17-én a tényleges szolgálatban való meghagyás mellett döntöttek. Ennek alapján Bárányos Károly kigazda földművelésügyi miniszter javaslatára a köztársasági elnök 1947. július 16-án Császár Elemért az Agrártudományi Egyetem létszámába nyilvános rendes egyetemi tanárnak kinevezte. A fordulat évében, 1948-ban azonban az Igazságügy-minisztérium utasítására a pécsi Népügyészség vádat emelt ellene. A koronatanú többek között Mansfeld Géza volt, aki az Akadémián is bizottságot tudott alakítani „a nemzetiszocialista téveszmék propagálójának” a kizárására. A többek által koncepciós pernek tartott népbíróági eljárásban 1948-ban Császárt három év börtönre ítélték. (Vannak, akik a börtön után a recski kényszermunkatáborban is megemlítik, de a Bank Barbara által összeállított, hitelesnek tekintett névsorban nincs benne.) 1951 után Tarján Imre (1912–2000) budapesti orvosi fizika professzor – volt tanítvány – támogatásával a Medicor-gyárban kapott lehetőséget szellemi-tudományos munka végzésére. Nem lévén saját családja, testvérei és családjuk temették 1955-ben.

Makra Zsigmond azt írta róla 1991-ben, hogy „Császár Elemért tökéletesen elfelejtették, így pl. azok a kortársai, akik megírták a hazai röntgenfizika és a sugázmérés történetét, nevét sem említik.” Azóta annyi változás történt, hogy 2003-ban Kaposváron a Dózsa György utca 18. számú házon emléktáblát helyezett el Kaposvár önkormányzata és az MTA a természettudományos ismeretterjesztés kiemelkedő egyéniségére emlékezve. Szülőfalujában, Gigén az elemi iskola falán 2006 augusztusában helyezték el emléktábláját. Néhány év óta a Pápai Református Gimnázium, a Pécsi Tudományegyetem

Természettudományi Kara és a Szentágotthai János Szakkollégium, valamint az ELTE Természetföldrajzi Tanszéke és a Középdunántúli Régió Pedagógiai Intézete megrendezi a Császár Elemér Természettudományos csapatversenyt 7–8. osztályosok számára. Viszonylag új hír, hogy Császár Elemér családja a professzor irathagyatékát, benne a szakmai és a családi levelezéssel és a népbíróági per anyagával, átadta a pécsi Egyetemi Levéltárnak. Ennek elemzésével még több, nem egyértelmű ügyet lehet majd tisztázni. Megjegyezzük még, hogy néhány helyen az szerepel, mintha Császár akadémiai tagságát másokéval együtt 1989-ben helyreállították volna, ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert a bírósági elítéltetés miatt nem lehetett automatikusan rehabilitálni.

CSEKEY ISTVÁN

jogász

(Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1889. február 2. – Pécs, Baranya m., 1963. augusztus 17.; a pécsi központi temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A Chekey család 1648. máj. 6-án Rákóczy Györgytől kapta a címeres nemeslevelet, amelyet Gyulafehérváron hirdettek ki. A családi közlés szerint később Bars megyébe költöztek. Kempelen Béla *Magyar nemes családok* című könyvében ezzel a bevezetéssel szerepel a mi Csekey családuk családfája. Nem igazolt azonban a Bars megyei Kiszecsén élő Csekey család leszármazása a nemességszerzőktől. Nem szerepelnek Bars vármegye nemes csalá dai között, s az 1754–1755. évi országos nemesi összeírásban sem. A dunántúli egyházkerület 1774. évi vizitációs jegyzőkönyve az akkor árva eklézsiának számító Kiszecse református lakóit, családtagjaikat és szolgálkat is számba vette, s itt Csekey professzor ükszülei is azonosíthatók, de nem nemesi státuszúak. Az 1828-as összeírás szerint a dédapa negyedtelkes jobbágy volt. Egyéb-ként sem az anyakönyvekben, sem a gyászjelentéseken nem szerepel utalás a Csekey család nemességére. Csekey professzor egész életében soha nem használt nemességre utaló jelzést.

Apja: Csekey István (ref., Zengővárkony, Baranya m., 1860. máj. 28. – Szolnok, 1911. máj. 31.) Református lelkész. A középiskolát a gyönki és a csurgói református gimnáziumban kezdte, a bonyhádi evangélikus iskolában folytatta, s a kecskeméti református kollégiumban fejezte be. A teológiát Budapesten végezte, utána nevelő volt Tisza Kálmán egyik uradalmi főtisztjénél. Káplánkodott Drávaszabolcson, majd 1884 júniusától Cegléden, végül 1887-től Szolnok első parókus ref. lelkésze lett. Nevéhez fűződik az 1896-ban felavatott szolnoki ref. templom építése. 1903–1907 között a kecskeméti ref. egyházmegye főjegyzője volt. Szolnoki állami főgimnáziumi hitoktató.

Testvérei: 1. Csekey Gizella (ref., Dunaföldvár, Tolna m., 1855. ápr. 19. –), férje: Kálmán Dezső (Kölesd, Tolna m., 1846. júl. 15. – Nagypall, Baranya m., 1920) kölesdi ref. lelkész, író, korábban a gyönki gimnázium tanára; 2. Csekey Dezső (ref., Zengővárkony, 1857. ápr. 3. – Zengővárkony, 1949), 1868-ban iratkozott be a gyönki ref. gimnáziumba; 3. Csekey Ilona (ref., Zengővárkony, 1858. okt. 8. –); 4. Csekey Rozália (ref., Zengővárkony, 1861. nov. 5. – 1901); 5. Csekey Krisztina (ref., Zengővárkony, 1864. dec. 20. –), férje Széki Géza (ref., 1856 – Gerjen, Tolna m., 1917. jún. 20.) ref. lelkész Gerjenben (1888–1917).

Apai nagyapja: Csekey István (ref., Kis-Szecse/Felsőszecse, Bars m., 1824. szept. 3. – Zengővárkony, 1901. nov. 14.) Református lelkész, valószínűleg Kecskeméten tanult. 1848–1849-es honv. huszárhadnagy. Első szolgálati helye Dunaföldvár volt, ahol segédlelkészként szolgált 1854 júniusától 1855 októberéig. 1855-től 1901. évi haláláig zengővárkonyi lelkész volt. A tolnai egyházmegye esperese (1877–1897), egyházkerületi tanácsbíró, a gyönki református gimnázium igazgatótanácsi tagja.

Testvérei: 1. Csekey Jónás (ref., 1815 – Felsőszecse, 1893); 2. Csekey Dávid (ref.) 1891-ben ő készítette feleségével, Deák Juliannával az úrasztalát a szecsei templomba; 3. Csekey József; 4. Csekey János.

Apai nagyanyja: Szenthe Krisztina (ref., 1821 – 1901 előtt).

Testvérei: 1. Szenthe Mihály (ref., 1825–1891) Pest m. számvevője, Dunavecseán élt. Felesége: Klimko Zsuzsanna (róm. kat., 1836 – Dunavecse, 1911. júl. 15.); 2. Szenthe Juliánna, férje 1847-től: Meszlényi Viktor (róm. kat., 1817–) nemesi birtokos ifjú (Kossuth Lajos feleségének fivére).

Apai dédapa I.: Csekey István (ref., Felsőszecse, 1780 k. –) Az 1828-as országos összeírás szerint negyedtelkes jobbágy volt Felsőszecsen 13 és fél pozsonyi mérős szántóval, 3 kaszás réttel, 1 tehénnel, 2 borjúval, 4 lóval, 8 birkával, 1 kecskével.

Testvérei: 1. Csekey Mihály (ref.); 2. Csekey András (ref.) Néhány évet tanulhatott valahol, mert 1802-ben mint helybeli nótárius ő jegyezte le a kisszecsei eklézsia rektorának díjlevelét; 3. Csekey János (ref., – Léva, Bars m.) Az ő unokája volt Csekey Dávid (ref., Felsőszecse, 1863 –), aki 1890-től a Bars megyei Alsóvárad ref. lelkésze volt. Ennek a Dávidnak a fiaként született Csekey Sándor (ref., Alsóvárad, 1896. ápr. 22. – Bp., 1956. febr. 11.), aki a budapesti református teológiai akadémia egyháztörténet professzora volt (1928–1956); 4. Csekey József (ref., Felsőszecse, 1794 – Nagykajdacs, Tolna m., 1846. jún. 29.) Református lelkész. 1818 és 1822 között magasabb tanulmányokat végzett a debreceni kollégiumban, de előtte is Debrecenben tanult. 1820-ban Csekey János bölcskei református lelkész volt a gyámja, aki apjának öccse volt. Haláláig Nagykajdacson szolgált.

Apai dédanya I.: Mészáros Katalin (ref.) Házasságkötés: Felsőszecse, Bars m., 1811. jan. 22.

Apai dédapa II.: Szenthe Dániel (ref., Bodmér, Fejér m., 1782. márc. 16. –) 1818-ban Rácalmás (Fejér m.) élt mint ispán. Nemességét 1808-ban Fejér megyében igazolták.

Testvérei: 1. Szenthe Péter (ref.) Ráckevén élt, 1803-ban kapott Fejér megyétől nemesi bizonyáglevelét; 2. Szenthe János (ref., Bodmér, 1771. jún. 5. –); 3. Szenthe Anna (ref., Bodmér, 1772. dec. 1. –); 4. Szenthe Gergely (ref., Bodmér, 1774. márc. 12. –); 5. Szenthe Sára (ref., Bodmér, 1777. jan. 7. –).

Apai dédapa I. apja: Csekey András (ref., Felsőszecse, 1741 – 1819 k.).

Testvére: Csekey János (ref., Felsőszecse, 1751. aug. 3. – Bölcske, Tolna m., 1844. ápr. 21.) Kecskeméti ref. kollégiumi tanulmányok után 1775-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. Mezőtúron volt rektorián, majd 1788-tól 57 évig volt

a bölcskei gyülekezet lelkésze, s közel húsz évig a tolnai egyházmegye esperese (1825–1844).

Apai dédapa I. anyja: Császár Judit (ref.).

Apai dédapa II. apja: Szenthe Péter (ref., Ács, Komárom m., 1736. ápr. 4. –) A Fejér megyei Bodmérén élt. Nemességét Komárom vármegye 1763-ban igazolta. A Szenthe család ősi fészke a Pozsony megyei Leányvár. Innen Komárom megyébe költözve 1699-ben kaptak nemesi bizonyáglevelet. Később a Fejér megyei Bodmérre, illetve Bicskére költöztek. Ez az ág a szenthei előnevet használta. A família nemesi nemzedékrendje egyébként a 16. század végéig vezethető vissza.

Apai dédapa II. anyja: Nagy Éva (ref.).

ANYAI ÁG

Anyja: Pesch Hermina (ref., korábban róm. kat., Bicske, 1863. nov. 23. – Bp., 1943) Házasságkötés: 1888 k. 1886-ban Cegléden népiskolai tanítónő, majd 1902-ig szolnoki községi polgári iskolai rendes tanítónő. 1902 júliusától a szolnoki állami polgári leányiskola rendes tanítónője a X. fiz. oszt.-ban, majd 1913-tól a VIII., 1921-től a VII., 1926-tól a VI. fizetési osztályban. 1923-ban állami polgári iskolai igazgató címet kapott.

Testvérei: 1. Pesch Mária (róm. kat., Bicske, Fejér m., 1860. nov. 28. – Bp., 1893. aug. 8.), férje: Hlatky Gyula MÁV főkalauz; 2. Pesch Károly (róm. kat., Bicske, 1864. júl. 29. –); 3. Pesch Anna (róm. kat., Bicske, 1868. febr. 5. – Bicske, 1868. júl. 26.); 4. Pesch Rozália (róm. kat., 1871 – Veszprém, 1927. jan. 11.), férje: Dettrich Pál 1906-ban Pápán vasúti raktárnok volt; 5. Pesch Emília, férje: Lukáts János.

Anyai nagyapja: Pesch Ferenc (róm. kat., Bicske, 1831 – 1893-ban élt még), szabó/Sartor és gazdálkodó Bicskén.

Testvére: Pesch János (róm. kat., Bicske, 1826. jan. 19. – Pesterzsébet, 1906. dec. 4.), lóvasúti ellenőr Budapesten. Felesége: Pisher Terézia (róm. kat., 1828 – Pesterzsébet, 1909. jún. 14.).

Anyai nagyanyja: Adamovics Katalin (róm. kat., 1831 – 1893-ban élt még) Házasságkötés: Bicske, 1858. jún. 13.

Anyai dédapa I.: Pesch Ferenc (róm. kat.) szabó/Sartor és gazdálkodó Bicskén.

Anyai dédanya I.: Markovics Terézia (róm. kat.).

Anyai dédapa II.: Adamovics Mihály (róm. kat.) szabó/Sartor.

Anyai dédanya II.: Barics Terézia (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Csekey Margit (ref., Szolnok, 1890. márc. 25. – meghalt 1963 előtt);
2. Csekey Ilona (ref., Szolnok, 1892. febr. 10. – 1963-ban még élt) Állami polgári iskolai igazgató. A tanárképzőt Budapesten végezte. Pályáját a kolozsvári áll. tanítóképzőben kezdte. 1919-ben menekültként került a szolnoki áll. polgári leányiskolába. 1933-ban lett igazgató.

Feleségei: 1. Zimmer Emma (ref., Bp., 1902. jún. 28. –) Házasságkötés: Szeged, 1934. dec. 23. Elváltak: Szeged, 1941. dec. 30.; 2. Ruth Adrienne (– 1963-ban még élt) Házasságkötés: Zengővárkony, 1956. máj. 2.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1899–1907: szolnoki állami főgimn.; érettségi uo.: 1907.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1907–1911.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: Strassbourg, 1909. jún. 14. – aug. 21.; állami ösztöndíjjal: Berlin és Heidelberg, 1911. nov. 21-től 10 hónap, Oxford, 1912.

Oklevél: kolozsvári tud. egy., jogi kar, államtudományok doktora, 1911. júl. 24.; jogi doktor, 1913. máj. 24.

Nyelvismeret: német, angol, francia, latin, görög jól; olasz, finn, észt, skandináv nyelvek kevésbé.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1919. febr. 18., magyar közjog magántanára.

Nyilvános rendes egyetemi tanár: szegedi tud. egy., jogi kar, 1931. aug. 24., politika; kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1940. okt. 19., magyar közjog; pécsi tud. egy., jogi kar, 1946. nov. 30., alkotmányjog.

Egyetemi tisztségek: szegedi tud. egy., jogi kar, dékán: 1938–1939; pécsi tud. egy., jogi kar, dékán: 1947–1949.

Nyugdíj: 1951. okt. 8.

Díszdoktor: Tartu-i egyetem, 1932. jún. 29.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Történelmi Társ., a M. Külügyi Társ., az Észt Tudós Társ. örökös tagja; az Észt Irodalmi Társ., a szegedi Dugonics Társ. ig. tagja (1940–); a M. Mickiewicz Társ. (1936–), a M. Statisztikai Társ. (1936–), a La Fontaine Irod. Társ. alapító tagja (1937–), a M. Jogászegylet ig. vál. tagja (1940–), a M. Társadalomtudományi Társ. vál. tagja (1940–); az Alföldkutató Biz. tagja (1931–); az MTA Jogtudományi Biz. meghívott tagja (1943–), tagja (1952–).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Comission permanente estonienne des Congrès Int. des Sciences Administratives en Bruxelles alelnöke; az Internationale Vereinigung

für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre zu Berlin örökös tagja; Association Internationale pour l'Étude du Droit des Minorités, Hága (1931–); az Észttudós Társaság örökös tagja.

Szerkesztőségi tagság: Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Literarum Hungarici Dorpatensis (később Tartuensis) (1924–1930); a *Magyar Jogakadémiai Tanárok Orsz. Egyesülete Hivatalos Közlönye* szerk. biz. tagja (1920–).

Közeleleti társaság, szerep: a Kecskeméti Gyermekvédő Egyesület és a Magyar Társaság vál. tagja (1920–); a Balatoni Társaság elnöki tanácsának a tagja, a Magyar – Finn Társ. elnöke (1937–), a M. – Észttárs. társelnöke (1937–), a Magyar Vöröskereszt Egyesület főmegbízott helyettese; a Turáni Társaság és a Magyar Külügyi Társaság tagja; Ferenc József tud. egy. barátai Egyesület főtitkára; a kecskeméti Katona József Társaság, a nagykőrösi Arany János Irodalmi Társaság és a szolnoki Versey Ferenc Irodalmi Kör tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vál. tagja.

Politikai szerep: Kolozsvár és Szeged szabad kir. város törvényhatósági biz. tagja; a kolozsvári közig. biz. tagja; Jász-Nagykun-Szolnok vm. tb. főjegyzője; 1933-tól 1940. febr.-ig a Magyar Nemzeti Egység Pártja szegedi tagozatának, 1941-től 1944-ig az Erdélyi Párt kolozsvári tagozatának tagja.

Kitüntetés: Észtt Vöröskereszt I. oszt. második fokozat (1932), a csillaggal (1936), Észtt Fehércsillag-rend II. oszt. a csillaggal (1938); észtt Sasrend csillagos II. osztálya, finn Fehérrózsa rend középkeresztje, bolgár Polgári Érdemrend csillagos nagy tiszti keresztje; a japán vöröskereszt Shainsho-díszjelvénye; Magyar Érdemrend középkeresztje (1939), Magyar Vöröskereszt érdemkeresztje; a német, az osztrák és a bolgár háborús emlékérem tulajdonosa; Nemzetvédelmi kereszt a baranyai szerb megszállás alatti magatartásáért.

Állami testületek, tanácsok: a Finnugor Közművelődési kongresszusokat előkészítő biz. magyar osztályának elnöke (1931–); a tartui Magyar Tudományos Intézet igazgatója (1923–).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekelttség: 1945-ös igazolóbizottsági nyilatkozata szerint vagyona 1937-ben 2,5 kat. hold szőlő Zengővárkonyban 3000 P értékben és ingóságok 15 000 P értékben; 1942–1943-ban a kolozsvári Minerva Irodalmi és Nyomdai Rt. ig. tagja.

ÉLETÚT

Csekey István dédapja még telkes jobbágy volt a Bars megyei Felső-Szecsén, de a családfele van református lelkészekkel. Lelkész volt az apja, a nagyapja, a dédapjának és úkapjának a testvére, de a családhoz tartozott Csekey Sándor is (1896–1956), a budapesti

teológiai akadémia egyháztörténet professzora. Csekey István Szolnokon született, ahol apja volt az első református parókus lelkész. Az ottani állami gimnáziumban végezte a középiskolát. 1907-ben a kolozsvári jogi karra iratkozott be. Már hallgatóként többször járt külföldön. 1909-ben a nyári szemeszterben Paul Laband (1838–1918) professzort hallgatta a strassbourgi egyetemen, Heidelbergben pedig Georg Jellinek (1851–1911) előadásait látogatta. Az 1911–1912-es tanévet állami ösztöndíjjal Berlinben, illetve Oxfordban töltötte. 1911. június 24-én lett az államtudományok, 1913. május 24-én pedig a jogtudományok doktora (sub auspiciis regis). Már 1912. szeptember 1-jétől a kecskeméti református jogakadémia helyettes tanára, 1913. szeptember 1-jétől pedig nyilvános rendkívüli tanár a statisztika, a közigazgatási jog és a művelődéstörténet tanszékén. Budapesti magántanári habilitációja után 1919. március 1-jétől az akadémia nyilvános rendes tanára lett. Helyettesként tanította a jogtörténetet (1916–1917), az államszámvitelt (1917–1918) és 1921–1922-ben a statisztika helyett a pénzügytant.

Amikor az 1914-ben indult, református beágyazódású debreceni tudományegyetemen 1915. február végén elhunyt Jászi Viktor, a közjog és politika tanára, akkor a pályázatra Csekey is jelentkezett több református jogakadémiai tanárral együtt. A még habilitáció előtt álló ifjú tudóssal szemben a professzori állást Kun József (1875–1946), a budapesti tudományegyetem magántanára, miniszteri tanácsos nyerte el, akit 1917 augusztusában neveztek ki. 1917-ben Csekey István is elindította a magántanári eljárást. A budapesti jogi kar 1917. június hó 1-jén tartott ülésén az eljárás első fokára bocsátotta, és Nagy Ernő (1853–1921), valamint Kmety Károly (1863–1929) professzorokat kérte fel a folyamodó szakirodalmi dolgozatainak bírálatára. A bírálók kinyomtatott véleményei bő egy év múlva, 1918. október 14-i, illetve október 24-i dátummal készültek el. Mindkét bíráló a benyújtott hét tudományos dolgozat közül kiemelte a tudományos minősítés szempontjából a két legfontosabbat, és ezeket elemezték alaposabban. Az egyik az Akadémia kiadásában 1916-ban megjelent 88 oldalas mű, amely 1916-ban németül is megjelent: *A magyar pragmatica sanctio írott eredetijéről*. A másik, *A magyar trónöröklési jog* című, az Athenaeum kiadásában 562 lapon, oklevél-mellékletekkel és forrásmunkák részletes jegyzékével ellátott mű. Az első dolgozat azért is érdekes, mert Csekey 1914-ben találta meg az Országos Levéltárban a Pragmatica sanctio elveszettnek hitt írott, eredeti példányát, és így a három változatot együttesen tudta nagy körültekintéssel behatóan tanulmányozni. A másik monográfiáról Nagy Ernő azt írja, hogy a szépen fejlődő közjogi irodalomban igen előkelő helyet foglal el. A trónöröklési jogot az Árpád-háztól kezdve vizsgálta, s a megismert adatokon kívül önálló kutatásokat is végzett a hazai és a bécsi, berlini, párizsi, londoni, oxfordi, drezdai, müncheni stb. levéltárakban és könyvtárakban. A bíráló végkövetkeztetése az, hogy „a magyar trónöröklés kérdése ilyen bemélyedő részletességgel, a vonatkozó irodalomnak és adatoknak ilyen teljes figyelembevételével eddig még feldolgozva nem volt. Mindezek alapján folyamodó benyújtott dolgozatai, mint-hogy az egész közjogi szakra kiterjedő ismereteit igazolják és bizonyosságot tesznek arról, hogy a jog tudományos művelésére nemcsak képes, hanem valóban hivatott is,

a magántanári képesítés alapjául elfogadom, a tekintetes Karnak elfogadásra melegen ajánlom.” A jelentéseket a kar 1918. december 11-i rendkívüli ülésén megtárgyalva egyhangúlag úgy döntött, hogy „tekintettel a jelölt közismert tudományos munkásságára, akadémiai tanári működésére, sőt még a mai igen nehéz közlekedési viszonyokra is, a szóbeli kollokvium és a próbaelőadás elengedésével a magyar közjogból egyetemi magántanárrá képesítette.” A habilitációt a minisztérium február 18-án megerősítette. Ennek alapján a jogakadémia igazgatótanácsa Csekey Istvánt 1919. március 1-jétől nyilvános rendes tanárrá nyilvánította.

Csekey helyzetében 1923-tól következett be változás, miután a fiatal észt állam a dorpati/tartui egyetem megerősítésére Magyarországtól is kapott támogatást, olyan formában, hogy a magyar jogakadémiákról kért tanárokat öt évre, akik az első két évben németül oktatnának. Csekey István, aki jól beszélt több nyelvet is, vállalkozott a feladatra, s Klebelsberg miniszter hozzájárulásával elfogadta 1923 júniusában a meghívást a tartui egyetem közigazgatási jogi tanszékére. Ez ideiglenes alkalmazás volt, s ennek idejére a kecskeméti akadémiától fizetés nélküli szabadságot kapott. A miniszter megbízta Csekeyt a tartui egyetemen egy magyar tudományos intézet szervezésével és vezetésével. A megalakult Magyar Tudományos Intézet jelentős könyvajándékot is kapott a kultuszminisztériumtól. Csekey nagy odaadással, hozzáértéssel és sok leleménnyel járult hozzá az észt–magyar s általában a finnugor kapcsolatok ápolásához. Ő volt a finnugor kongresszusokat előkészítő bizottság magyar osztályának elnöke. Az 1924-es és 1936-os tallinni, valamint az 1931-es helsinki kongresszusokon előadást is tartott. A Budapesten ülésezett III. Finnugor Közművelődési Kongresszus alkalmából (1928) tanulmánykötetet jelentetett meg *Északi írások* címmel, amelyben beszámolt „északi testvéreink” társadalmi, műveltségi és állami viszonyairól, valamint régi és jelenlegi kultúrkapcsolatainkról. Számos tanulmányt írt magyar, német és észt nyelven az észt jogrendszer fejlődéséről, egyes intézményeiről. Nemzetiségi és kisebbségvédelmi kérdésekkel is foglalkozott. Amint azt a Csekeyről írott pontos, jól dokumentált pályaképében Jusztinger János megírta, „követendő példaként állította a Trianon által szétaszabdalt magyar nemzet felé a kisebbségi kultúraautonómia biztosításával kapcsolatos észt szabályozást.” Külföldi évei alatt is követte a magyar közjogi intézményekkel kapcsolatos változásokat. Németül és franciául külföldön megjelent tanulmányaiban igyekezett a magyar közjogi megoldások európai ismertségét és elismertségét megteremteni. Jusztinger János megállapítása szerint 1931-es hazatérte után is számos idegen nyelvű tanulmányban számolt be a magyar alkotmányos intézmények történetéről, korabeli állapotáról. Hazatérése után egyébként a tartui egyetem 1932. június 29-én díszdoktori címmel tisztelte meg. Az Észt Tudós Társaság pedig örökös tagság adományozásával ismerte el érdemeit.

Észtországi tartózkodása idején is foglalkozott a magyar közjogtudomány kérdéseivel. 1926-ban a Magyar Jogászegyleti Értekezések sorozatban jelent meg közel százoldalas fontos tanulmánya *Nagy Ernő és a magyar közjogírás új iránya* címmel. Ebben elismeri

kolozsvári mesterének, „a magyar Labandnak” és jogdogmatikai irányzatának újszerű pozitív elemeit a magyar történeti jogi iskola jellegzetességeivel szemben. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy az egyoldalúság a módszerek egyesítésével kerülhető el, csak az egyes metódusok vegyes alkalmazása vezet célra. Csekey szerint történeti alkotmányunk léte megköveteli a történeti módszer kiegészítő alkalmazását is. Kevésbé ismert, hogy Csekey 1931-es sikeres egyetemi tanári pályázata előtt 1925-ben részt vett a pécsi jogi kar közjogi tanszékére s 1929-ben a budapesti jogi kar alkotmány- és jogtörténeti tanszékére kiírt pályázaton is. A pécsi pályázatot a budapesti kari vitában Navratil Ákos (1875–1952) professzor említi. Csekeyt kedves kolozsvári tanítványának nevezve mondja: „ez a nem közönséges tudományos képességekkel bíró ember a pécsi pályázatánál őt egészen méltatlanul ért mellőzés után” legalább a pesti kondícióban nyerjen elégtételt. A Pázmány Péter Tudományegyetemen II. sz. alkotmány- és jogtörténeti tanszékére a miniszter 1928 augusztusában írta ki a pályázatot, amelyre hat pályázat érkezett. Az előkészítő bizottság jelentéséről döntő 1929. március 13-i kari ülésen késhegyig menő vita után titkos szavazással első helyen Eckhardt Ferencet (1885–1957) javasolták, akit a miniszter javaslata alapján ki is neveztek. Csekeyt végül is *equo loco* második helyen jelölték. Csekey később a szegedi egyetemen úgy kapott katedrát, hogy a politika professzorát, Szandtner Pált (1884–1963) a budapesti jogi kar 1928. október 31-én meghívta a politika tanszékére, s december 11-én a kormányzó ki is nevezte. Az üresen álló tanszéket 1931 augusztusáig Polner Ödön (1865–1961) a közjogi tanszék tanára helyettesítette. Az időközben a tanszékre kiírt pályázatra öten jelentkeztek. A kiküldött bizottság első helyen Csekeyt, Krisztics Sándort (1890–1966) és Ruber Józsefet, a második helyen Ottlik Lászlót (1895–1945), a harmadikon Szontágh Vilmost (1865–1962) ajánlotta. A kar titkosan hét szavazattal első helyen csak Csekeyt jelölte. Bethlen István Klebelsbergnél Ottlikot protezsálta, de a miniszteri előterjesztés alapján a kormányzó 1931. augusztus 24-én Csekey Istvánt nevezte ki a szegedi jogi kar politika tanszékére nyilvános rendes tanárnak. Szegedi tanári korszakában több közjogi intézményről írt elemző tanulmányt. Például a rendeletalkotási jogról és a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és reformjáról. 1938-ban Nép, nemzet, nemzetiség címmel heti két órában tartott előadást Trianonról valamennyi hallgató részére. Az 1938–1939. tanévre a kar dékánjává választották.

Amikor 1940-ben Észak-Erdélyt visszacsatolták, s a Ferenc József tudományegyetem visszatérhetett Kolozsvárra, akkor a szegedi tanárok közül Csekey is azok közé tartozott, akiknek felajánlotta a minisztérium a kolozsvári lehetőséget. A nagy egyetemi átszervezés új kinevezéseit 1940. október 19-én írta alá a kormányzó. Csekey a kolozsvári egyetem jogi karának magyar közjogi tanszékét kapta. A különböző jogintézmények feldolgozása után Kolozsváron 1943-ban elkészült Csekey professzor első jelentős tanácskönyve, *Magyarország alkotmánya* című monográfiája. A 260 oldalas mű német nyelven is megjelent. Jusztinger János azt állapította meg, hogy ez „összefoglalása mindannak, amit a történeti jellegű magyar alkotmányról egy tudós írhat.” Csekey úgy gondolta, hogy a Szent Korona tanának alappilléren nyugvó történeti alkotmányunk keretei között

megvalósíthatók a felmerülő társadalmi, gazdasági, jogi feladatok által megkívánt alkotmányos változtatások. Csekey István kolozsvári professzorsága azzal ért véget, hogy 1945. június 9-én kiutasították Kolozsvárról. Magyarországon először a szegedi Egyetemi és Főiskolai Igazoló Bizottság igazolta július 3-án, majd a megismételt procedura után október 5-én a kolozsvári egyetemi, az újvidéki és a kassai kereskedelmi főiskolák tanárait és egyéb alkalmazottait Igazoló Bizottság. 1951-es nyugdíjazási okmányai szerint 1945 decemberétől 1946 végéig Csekey visszakerült a szegedi egyetem állományába. Ő azonban ezt nem fogadta el, s Pécsre költözött, ahol a közjog és pénzügyi jog helyettes előadója volt. Amikor viszont a budapesti egyetem jogi kara egyhangú döntéssel meghívta Pécsről Molnár Kálmánt (1881–1961), akkor a tanszékek átszervezése után, a pécsi alkotmányügyi tanszékre hívták Csekey Istvánt. 1946. november 30-án nevezték ki és december 20-án tette le az esküt. Heti öt órában adta elő a Magyar alkotmányjogot s heti két órában A demokrácia és alkotmánya című tárgyat. 1946 végére készítette el a *Magyar Köztársaság alkotmánya* című jegyzetét. Ebben megállapította történeti alkotmányunk megszűnését. 1948-ban ezt a jegyzetet új kiegészítésekkel jelentette meg. A népköztársaság 1949-es alkotmányának elfogadása után még két évig tanította ezt is. 1951-ben a közel háromszáz oldalas *Magyar alkotmányjog* című jegyzetben foglalta össze a chartalis alkotmányban szabályozott intézményeket. A rövid idő alatt bekövetkező változásokat igyekezett tananyaggá feldolgozni. Utolsó jegyzete 1951-ben jelent meg *Összehasonlító alkotmányjog* címmel. 1951. október 7-vel formailag maga kérte ugyan a nyugdíjazását, de erre felszólították. Ez tehát kényszernyugdíj volt, a hagyományos egyetemi tanári nyugdíjkorhatár előtt nyolc évvel. Amikor 1951-ben szovjet mintára bevezették az új tudományos minősítési rendszert, akkor kérelmére 1952. július 31-i dátummal a következő választ kapta: „A Tudományos Minősítő Bizottság eddigi munkássága alapján a tudományos fokozat odaítélésére vonatkozó kérelmét nem tartotta teljesíthetőnek.”

Csekey István ezután is aktív szellemi életet élt. Intenzíven foglalkozott Baranya helytörténetével, művelődéstörténeti kérdésekkel. A Baranya Megyei Idegenforgalmi Hivatalnál 72 oldalas füzete jelent meg Harkányról. Foglalkozott a magyar közjogi irodalom könyvészetével, de összeállította Baranya és Pécs bibliográfiáját is. Munkálkodott zengővárkonyi szőlőjében, amely nagyapjától, a zengővárkonyi lelkészről származó öröksége volt. 1963-ban, életének 75. évében hunyt el. A református egyház szertartása szerint helyezték örök nyugalomra a pécsi központi temetőben. Pécsi lakóháza falán 100. születésnapján emléktáblát helyezett el a Városszépítő és Védő Egyesület és a Janus Pannonius Tudományegyetem.

KÁLLAY KÁLMÁN

ref. lelkész, teológus, sémi filológus, bibliafordító

(Pozsony, 1890. okt. 11. – Debrecen, 1959. júl. 14.;
a debreceni köztemetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Kállay Ferenc (ref., Miskolc, 1859. jan. 19. – 1918), a m. kir. pozsonyi 13. gyalogezred főfegyvermestere (őrmester, puskaműves). Keresztapja lakatos Mindszentén (ma Miskolc része), keresztanyja szakácsnő.

Apai nagyanyja: Kállay Mária (ref.) Miskolc.

ANYAI ÁG

Anyja: Árvay Julianna (róm. kat., Komárom, 1864. szept. 6. – 1939-ben még élt).

Testvérei: 1. Árvay András (róm. kat., Komárom, 1868. júl. 25. –); 2. Árvay József (róm. kat., Komárom, 1881. ápr. 29. –).

Anyai nagyapja: árvai Árvay András (róm. kat., Keszegfalva, Komárom m., 1840 k. –)

Anyakönyvi bejegyzések szerint operarius diurnus/napszámos Komáromban, 1868-ban a lakhelye: Comarom coemeterium.

Anyai nagyanyja: Závodszy Julianna (róm. kat., Keszegfalva, 1842. febr. 23. –).

Testvérei: 1. Závodszy Mária (róm. kat., Keszegfalva, 1840. ápr. 6. –); 2. Závodszy István (róm. kat., Keszegfalva, 1843. aug. 6. – 1843. aug. 18.); 3. Závodszy János (róm. kat., Keszegfalva, 1846. szept. 29. – 1846. okt. 12.).

Anyai dédapa II.: Závodszy Mihály (róm. kat.) Anyakönyvi bejegyzések szerint: juhász, illetve zsellér Keszegfalván.

Anyai dédanya II.: Tilinger Mária (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Kállay Julianna Zsuzsanna (róm. kat., Pozsony, 1891. nov. 9. –); 2. Kállay Lajos (ref.).

Feleségei: 1. Vadas Anna (ref., Válaszút, Kolozs m., 1884 – Debrecen, 1949. jan. 8.), polg. isk. tanítónő, a bukaresti ref. elemi iskolák igazgató-tanítónője. Házasságkötés: Pozsony, 1916. okt. 12. Apja Vadas Albert (ref., Kolozsvár, 1855 – Válaszút, 1903. dec.

5.) válaszüti (dési egyházmegye) ref. lelkész, nagyapja Vadas József (ref., Györgyfalva, Kolozs vm., 1804. máj. 23. – Kolozsvár, 1871. jún. 14.) kolozsvári ref. lelkész (1839–1867), esperes (1859–1871). Már Vadas József apja és nagyapja is lelkész volt a 18. században. Anyja érsekújvári Ujváry Anna (ref., – Debrecen, 1939. febr. 25.), érsekújvári Ujváry Károly (1823–1896) alsó-ilosvai birtokos, 1848–1849-es nemzetőr százados leánya; 2. (megözvegyülés után) Csánky Eglantine/Erzsébet (ref., Tiszafüred, Heves m., 1900 – Debrecen, 1991), Csánky Benjámin (ref., Füzesgyarmat, Békés m., 1868. jan. 3. – Debrecen, 1943. júl. 5.), debreceni egyetemi hittud. kari nyilvános rendes tanár lánya, Tóth Lajos (ref., Kiskunhalas, Pest m., 1876 – Bp., 1936) debreceni tud. egyetemi jogászprofesszor özvegye. Házasságkötés: 1952.

Gyermekei: 1. Kállay Magdolna (ref., Bukarest, 1918. jan. 2. – 2011), francia-német szakos tanár, könyvtáros, férje: dr. Pelyvás István (ref., 1921–2014), angol-magyar szakos tanár, angol szakfordító, egyetemi angoloktató; 2. Kállay Ferenc (ref., Bp., 1924. márc. 27. – 2002. jún. 14.), okl. vegyészmérnök.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1901–1909: pozsonyi evang. líceum, I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1909.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: pozsonyi evang. teológiai akad., 1909–1911; pápai ref. koll. teológiai akad., 1911–1913.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: utrechti tud. egy., hittud. kar., 1911. nov. 6. – 1914. máj., a Stipendium Bernardium ösztöndíjasaként.

Oklevél: I. lelkészképesítő vizsga, Pápa, 1913. szept.; II. lelkészképesítő vizsga, uo., 1915. szept.

Nyelvismeret: német, angol, holland, francia, olasz, román, szlovák, latin, görög, héber, arámi, arab.

Tudományos fokozatok: pápai ref. teol. akad. magántanára, 1920. jún. 16.; bp.-i tud. egy., bölcsészdoktor (sémi filológia), 1922. jún. 3.; debreceni tud. egy., hittud. kar, teológiai doktor (ószövetségi szakcsoport), 1926. jún. 20.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., hittud. kar, 1928. okt. 6., ószövetségi írásmagyarázat és segédtudományai.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., rektor: 1941–1942, prorektor: 1942–1943; hittud. kar, dékán: 1930–1931, 1934–1935, 1940–1941, 1945–1946, prodékán: 1931–1932, 1935–1936, 1946–1947.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a debreceni Tisza István Tud. Társaság tagja (1923–); a M. Prot. Irodalmi Társaság vál. tagja (1925–); a M. Bibliatanács Ószövetségi Szakbiz. elnöke (1949–).

Szerkesztőségi tagság: a *Hittud. Önképző Társulat Közlönye* felelős szerk.-je (1939–).

Közéleti társaság, szerep: az Orsz. Gyermekvédő Liga hollandiai gyermeküdültetési akció egyik szervezője (1923. jan. – 1925. aug.).

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a debreceni ref. egyházközség presbitere (csapókerti egyházközség); a debreceni egyházmegye tanácsbírája (1939–); a tiszántúli ref. egyházkerület tanácsbírája (1933. nov. 21.–), az egyházkerületi közgyűlés tanügyi képviselője (1934–), a kollégiumi felsőoktatási tanács (1923–) és a kollégiumi igazgatótanács tagja (1923–), az egyházkerületi lelkészképesítő biz. tagja (1929–), a Lelkészképző Int. igazgatója (1930–1942), kollégiumi igazgató (1934–1942); a Magyarországi ref. egyház egyetemes konventjének (1937–1959) és zsinatának (1939–1959) tagja, a zsinati Biblia Biz. tagja (1934–); a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának és a tanács tanulmányi bizottságának tagja (1943–1959); az Orsz. Ref. Lelkészegyesület titkára (1925–).

Állami testületek, tanácsok: az Országos Ösztöndíjtanács tagja (1942–).

Kitüntetések: háborús emlékérem a kardokkal, Magyar Vöröskereszt érdemkeresztje (1925).

ÉLETÚT

Pozsonyban, az etnikailag és felekezetiileg vegyes sz. kir. városban született egy miskolci származású ref. honvédségi puskaműves (őrmester – főfegyvermester) és egy komáromi eredetű róm. kat. anya gyermekeként. Az evangélikus anyakönyvbe jegyezték be, s az evangélikusok elemi iskolájában, majd líceumában tanult. Az utóbbi jó hírnevű középiskolában érettségizett. Itteni ref. hitoktatója, a pozsonyi missziói ref. egyházközséget 1895-ben megszervező Balogh Elemér (Székesfehérvár, 1866 – Pozsony, 1938; 1921-től a szlovenszkoí dunáninnyi ref. egyházkerület püspöke) keltette fel egyháza iránti ragaszkodását és teológiai érdeklődését. Érettségi után, 1909-ben beiratkozott a pozsonyi evangélikus teológiai akadémiára, ahol két év múlva letette az alapvizsgát. Balogh Elemér segítségével megkapta az 1761-ben alapított hollandiai Stipendium Bernardinum ösztöndíját, s három évig így az utrecht egyetemen tanulhatott. Párhuzamosan a pápai ref. teológiai akadémiára is beiratkozott, s vizsgáit ebben a két intézményben teljesítette. (Az I. és II. lelkészképesítő vizsgát Pápan tette le.) Hazatérve Hollandiából, 1914. máj. 29. és aug. 23. között a pozsonyi ref. egyházközségben volt segédlelkész, majd novemberig a Hont megyei Hontfüzesgyarmaton (bari egyházmegye) helyettes lelkész.

1914. nov. 17-től 1921. ápr. 24-ig a külföldi magyarság gondozását végző miniszterelnökségi II. ügyosztály fennhatósága alá tartozó s a ref. egyetemes konvent közvetlen igazgatásával működő külföldi ref. missziókban szolgált. Kinevezése szerint 1914. nov. 17. és 1917. jan. 28. között bukaresti hitoktató segédlelkész, 1917. jan. 28-tól 1918. nov. 1-ig pedig a horvátországi, szlavóniai magyar nyelvszigeten Kórógyi rendes lelkésze volt. 1918. nov. 1. és 1921. ápr. 24. között az újonnan szervezett romániai ref. egyházmegye esperese. Ténylegesen azonban Románia 1916. augusztus 27-i hadüzenete után

menekülnie kellett Bukarestből menyasszonyával, Vadas Annával, a bukaresti magyar elemi iskolák igazgatónőjével. Bolgár diplomáciai vonattal Orosz-, Finn- és Svédországon át került haza. 1916. okt. 12-én kötött házasságot Pozsonyban. Kállay Kálmán ekkortól 1917 októberéig századosi rangban tábori lelkészként katonai szolgálatot teljesített a bécsi és a brünni k.u.k. Militärkommando mellé beosztva. Ezután egy évet töltött Kórógyon, majd 1918. október elején elfoglalta esperesi-tanfelügyelői állását Bukarestben. 1920-ban újra menekülnie kellett.

A pápai ref. teol. akad. magántanárrá habilitálta 1920. jún. 16-án. (Beadott dolgozatának címe: Jeremiás próféta élete és működése a Biblia filológiai és történeti kritikája alapján. Próbaelőadásának címe: Ezékiel és Jeremiás próféták Istenfogalmának egymáshoz való viszonya.) Szeptembertől egy tanéven át, 1921 tavaszáig helyettes tanár volt a pápai teológiai akad. ószövetségi tanszékén. 1921. ápr. 24-től 1923. aug. 31-ig a ref. egyetemes konvent tikára Budapesten. Ezalatt az idő alatt a bp.-i tud. egy. bölcsészkarán doktorált sémi filológiából, mint főtárgyból, s előadásokat tartott a ref. teológiai akadémián bibliai archeológiából és héber nyelvből. Ennek az időszaknak a vége felé újra külföldi megbízást kapott. A háború befejezése óta folyt az Orsz. Gyermekvédő Liga hollandiai gyermeküdületési akciója. A hollandiai intézőbiz. elnöke, báró van Vrandenburg Ravasz László püspöktől kérte egy hollandul jól beszélő magyar lelkész kiküldését az akció segítésére. Kállay Kálmán 1923 januárjától sikeres szervezőmunkát végzett, végigprédikálta a ref. gyülekezeteket, s vetített képes előadásokat tartott Hollandiában és Belgiumban is. Több mint háromezer gyermek elhelyezéséről gondoskodott s adományokat gyűjtött. Időközben 1923 szeptemberétől ugyan a tiszántúli ref. egyházkerület megválasztotta a Lelkészképző Intézete rendes tanárának, de egyszersmind szabadságolták, s így meghosszabbítva kiküldetését 1925 augusztusáig végezhetette rendkívül eredményes hollandiai munkáját.

Hazatérése után a kormányzó a Magyar Vöröskereszt érdemkeresztjével tüntette ki. A M. Prot. Irod. Társaság rendes tagjává választotta, s titkára lett az Orsz. Ref. Lelkészegyesületnek. A lelkészképző tanáráként előlépett a VI. fiz. o.-ba. Még teológus korában megkezdett s minden körülmények között folytatott tudományos munkája újabb eredményeként 1926-ban doktorált a debreceni tud. egy. hittud. karán Az ótestamentumi felfogás a halál utáni életről című dolgozatával. 1928 januárjában Sass Béla halálával megüresedett a debreceni tud. egy. hittud. karán az ószövetségi tanszék. A szóbajóhető jelöltek számbavétele után a kar egyhangúlag Kállay Kálmán meghívása mellett döntött, s 1928 októberében ki is nevezték az ószövetségi írásmagyarázat és segédtudományai tanszékre. 1929–1931-ben megjelent a Csikesz Sándor által kezdeményezett *Bibliai lexikon*, amelyet id. Czeglédi Sándorral és Hamar Istvánnal közösen készítettek. Miután a minisztérium engedélyezte az ókori keleti nyelvek és kultúrák előadását is a karon, az 1929–1930-as tanévtől Kállay Kálmán heti két órában arab grammatikát is tanított. 1934-ben tanulmánya jelent meg *Izráel első három királya a Koránban és a mohamedán legendákban* címmel. A kormányzat anyagi támogatásával a harmincas években rendszeresen részt vett a nemzetközi orientalista kongresszusokon, mind az ószövetségi, mind az iszlamológiával és arab

filológiával foglalkozó szakosztályok munkájában (1931: Leiden, 1935: Róma, 1938: Brüsszel). Az egyetemen számos közfunkciót látott el a következő években. Már 1930–1931-ben dékán volt. Amikor 1932-ben a bölcsészhallgatók Árpád bajtársi egyesületéből kivált a teológiai hallgatók Bocskai bajtársi egyesülete, akkor a kar őt kérte fel „állandó atyai figyelemmel kísérésre”, hogy működésük a „bibliai keresztyén életelveknek és szent elhívásuk méltóságának” megfelelően. Amikor 1940–1941-es dékánága idején a debreceni tud. egyetemen a tanév a zsidó diákok elleni zavargásokkal kezdődött, közölte, hogy ha egy lelkesképzős hallgató ilyet követ el, akkor evangélium- és hitvallásellenes viselkedése miatt kicsapás fenyegeti. Az 1941–1942-es tanévben a rektori tisztet is betöltötte. 1942-ben őt küldte a kar öt éves megbízatással az Orsz. Ösztöndíjtanácsba. Az egyházi életben is több fontos megbízást kapott. Hosszú ideig, 1930 és 1942 között a tiszántúli egyházkerület Lelkesképző Intézetének igazgatója s 1934-től 1942-ig kollégiumi igazgatója volt. (Ez utóbbi a ref. koll.-hoz tartozó összes intézmények igazgatói tiszttét jelentette.) Ebben a minőségében ő mondta az ünnepi beszédet a kollégium fennállásának négyszázadik évfordulóján 1938. október 4-én tartott megemlékezésen. 1933-ban lett egyházkerületi tanácsbíró, 1936-ban az egyetemes konvent s 1939-ben az egyetemes zsinat tagja.

Miután a hittudományi kart leválasztották a tudományegyetemről, 1950. aug. 31-től megszűnt egyetemi tanári státusza, s ekkortól mint a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Teológiai Akadémiájának professzora működött. Tanította az ószövetségi nyelvészetet, a hébert, az ószövetségi bevezetést és az ószövetségi írásmagyarázatot. Nagy súlyt helyezett az *Ószövetség* és az *Újszövetség* kapcsolatának, az ószövetségi jövődöléseknek és a Messiás személyére vonatkozó bibliai tanításoknak az értelmezésére. Teológiai álláspontja az egyházas kálvinizmus irányzatához sorolható, amennyiben szaktudományos munkáiban érvényesítette a vallástudományi teológia történeti kriticismusát. Elfogadta kiindulásként Julius Wellhausen (1844–1918) paradigmáját a mózesi könyvek négy forrásáról s Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye (1848–1920) *Lehrbuch des Religionsgeschichte* című munkájának, a modern vallástudományt megalapozó egyik alpműnek a szemléletét, ugyanakkor a bibliai keresztyénség és a ref. hitvallásos elv alapján állt. (*A tudományos és a hívő teológia védelme*. Debrecen, 1938.) A prófétai iratok mellett fontos kutatási területe volt a zsoltár-irodalom. 1936-ban fontos tanulmányt írt *Kálvin, mint zsoltármagyarázó* címmel. 1940-ben, mikor az egyetemes konventi énekügyi biz. elkezdte az új ref. énekeskönyv előkészítő munkáit, akkor a Szenczi Molnár zsoltárszövegeket Kállay Kálmán nézte át exegetikai szempontból. Az énekeskönyv 1948-as végső formájának kialakításánál is szakértőként működött. Rendkívüli nyelvészeti, történeti, exegetikai tudását a zsoltárok fordításán túl a *Biblia* egész ószövetségi részének új fordításánál is hasznosították. A Károlyi *Biblia* revíziója kapcsán 1940-ben fontos tanulmányt írt *A vizsolyi Biblia ótestamentumi részének exegetikai értéke* címmel. A második világháború után, 1949-től az új protestáns bibliafordításon dolgozó Magyar Bibliatanács Ószövetségi Szakbizottságának elnökeként haláláig szervezte az *Ószövetség* új fordításának munkálatait. (Az új fordítású *Biblia* első változata végül 1975-ben jelent meg.)

KERECSENYI DEZSŐ

irodalomtörténész

(Szentgotthárd, Vas m., 1898. június 19. – Péterhegy, Vas m., 1945. március 24.; Szlovéniában, a péterhegyi temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Kerecsényi György (ref., Körmend, Vas m., 1870. okt. 12. – Körmend, 1942. aug. 13.) Gimnáziumi pedellus. 1896. június 16-tól a három éve alapított szentgotthárdi állami főgimnáziumban „rendes iskolai szolgálta”. 1899-ben minisztériumi rendelettel áthelyezték a győri állami főreáliskolába hasonló beosztásba. 1908-ban saját kérésére visszahelyezték a szentgotthárdi gimnáziumba. Besorolása 1920-tól ugyanitt: „altiszt”. 1930-tól nem szerepel az iskolai almanachban. (Valószínűleg nyugdíjazás miatt.)

Testvérei: 1. Kerecsényi József (ref., Körmend, 1869. jan. 19. – meghalt 1872 előtt); 2. Kerecsényi József (ref., Körmend, 1872. aug. 4. –); 3. Kerecsényi János (ref., Körmend, 1875. jan. 23. – 1942-ben még élt); 4. Kerecsényi Julianna (ref., Körmend, 1877. febr. 17. – Óriszentpéter, 1944. febr. 20.) Férje: Tolnai Sándor; 5. Kerecsényi Zsófia (ref., Körmend, 1879. máj. 11. – 1942-ben még élt) Férje: Maár Kálmán.

Féltestvérei: 1. Kerecsényi Ferenc (ref., Körmend, 1889. okt. 10. – 1942-ben még élt); 2. Kerecsényi Katalin (róm. kat., Körmend, 1892. aug. 6. – 1942-ben még élt) Férje: Bartik Lajos; 3. Kerecsényi Terézia (róm. kat., Körmend, 1897 – Egyházasszándóc, 1985. okt. 21.) Férje: Bazsó Dániel; 4. Kerecsényi Sándor (ref., Körmend – 1942-ben még élt).

Apai nagyapja: Kerecsényi Dániel (ref., Körmend, 1841. márc. –) Gyermekei anyakönyvi bejegyzésében (1870, 1879): földműves Körmenden.

Testvérei: 1. Kerecsényi János (ref., Körmend, 1833. febr. 4. – 1891) Református lelkész. Szülővárosában tanult, majd 1845-ben iratkozott be a pápai kollégium gimnáziumának második nyelvi osztályába. Elvégezve a hittanszakot is, 1856-ig tanult itt. 1856-tól 1859-ig Kocson volt iskolatanító. 1860. augusztus 29-től segédlelkész az őrségi egyházmegyében. 1861. május 23-án szentelték fel. Körmendi lelkész lett, s 1891-es haláláig szolgált itt. Az őrségi egyházmegye pénztárnoka, egyházkerületi tanácsbíró. Felesége: Mozgai Franciska, Mozgai Sámuel (ref., Pázmánd, 1799. nov. 4. – Terestyénszecsőd, 1875. jún. 13.) terestyénszecsődi ref. lelkész (1845–1875), őrségi esperes (1854–1863) lánya. Fiuk, Kerecsényi Zoltán (Körmend, 1867. máj. 26. – Dab, Pest m., 1933. jún. 28.) 1886-tól járt a budapesti teológiára. 1900-tól dabi lelkész, a solti egyházmegye esperese (1920–1933); 2. Kerecsényi Ferenc (ref., Körmend, 1849. ápr. 9. –).

Apai nagyanyja: Tímár Zsófia (ref., Körmend, 1847. aug. 2. – meghalt 1879 és 1888 között).

Testvérei: 1. Tímár Judit (Körmend, 1843. szept. 1. –); 2. Tímár Erzsébet (ref., Körmend, 1852. júl. 16. –); 3. Tímár József (ref., Körmend, 1855. jan. 19. –).

Apai nagyapa második felesége: Gaál Katalin (róm. kat.).

Apai dédapa I.: Kerecsényi Ferenc (ref., 1805 k. –) Gyermekei anyakönyvi bejegyzésében (1838, 1841): földművelő.

Apai dédanya I.: Csöbör Katalin (ref., Körmend, 1811. jan. 15. –) Házasságkötés: Körmend, 1829. febr. 11.

Testvére: Csöbör Judit (ref., Körmend, 1813. ápr. 25. –).

Apai dédapa II.: Tímár György (ref., Körmend, 1820. jan. 6. –) Lánya 1847-es anyakönyvi bejegyzésében: földművelő. Házasságkötésekor, 1842-ben: körmendi polgár, földművelő.

Testvérei: 1. Tímár Judit (ref., Körmend, 1817. okt. 31. –); 2. Tímár János (ref., Körmend, 1823. aug. 26. –).

Apai dédanya II.: Gróf Mária (ref., Körmend, 1820 k. –) Házasságkötés: Körmend, 1842. ápr. 26.

Testvérei: 1. Groff Sámuel (ref., Körmend, 1812. okt. 20. –); 2. Groff János (ref., Körmend, 1813. szept. 20. – 1815. szept. 13.); 3. Groff Zsuzsanna (ref., Körmend, 1815. okt. 5. –); 4. Gróf János (ref., Körmend, 1818. júl. 25. – Körmend, 1894. aug. 10.) Házasságkötésekor, 1839-ben és 1848-ban egyik gyermeke születésekor: csizmadia mester. Halotti anyakönyvi bejegyzésében: elöljáró. Felesége: nemes Vas Katalin (meghalt 1894 előtt). Házasságkötés: Körmend, 1839. jún. 4.; 5. Groff Ferenc (ref., Körmend, 1820. nov. 4. –).

Apai dédanya I. apja: Csöbör Mihály (ref., Körmend, 1785 k.) Körmendi colonus/jobbág.

Apai dédanya I. anyja: Ferenczi Katalin (ref., Körmend, 1785 k. –).

Apai dédapa II. apja: Tímár György (ref.) Körmendi colonus/jobbág.

Apai dédapa II. anyja: Hodosi Katalin (ref.).

Apai dédanya II. apja: Gróf Ferenc (ref., Körmend, 1790. jún. 24. – Körmend, 1845. márc. 3.) Körmendi colonus/jobbág, az anyakönyvekben csizmadia mesterként is szerepel.

Apai dédanya II. anyja: Kerecsényi Mária (ref., Körmend, 1790. jún. 23. – Körmend, 1839. febr. 23.) Körmend. Házasságkötés: Körmend, 1811. jan. 29. Apja: Kerecsényi Sámuel (ref., – 1824), anyja Ágoston Judit (ref., 1765–).

ANYAI ÁG

Anyja: nemes Dienes Mária (ref., Felsőmarác, Vas m., 1875. márc. 17. –).

Testvérei: 1. Dienes Szidónia (ref., Magyarszecsőd, Vas vm., 1861. máj. 11. – Magyarszecsőd, 1865. máj. 25.); 2. Dienes Kornélia Mária (ref., Magyarszecsőd,

1863. júl. 24. –); 3. Dienes Ferenc (ref., Magyarszecsőd, 1864. okt. 13. –); 4. Dienes József (ref., Magyarszecsőd, 1867. márc. 17. – 1941) földműves. Felesége 1897-től: Póczek Katalin (ref.); 5. Dienes Kálmán (ref., Magyarszecsőd, 1868. aug. 26. – 1868. nov. 20.); 6. Dienes Pál (ref., Felsőmarác, 1870. jún. 12. –); 7. Dienes Zsófia (ref., Felsőmarác, 1870. jún. 12. – júl. 23.); 8. Dienes Kálmán (ref., Felsőmarác, 1872. nov. 22. –); 9. Dienes Mária (ref., Felsőmarác, 1875. márc. 17. –); 10. Dienes Zsigmond (ref., Halogy, Vas vm., 1881. jan. 30. – 1882. aug. 22.); 11. Dienes Zsigmond (ref., Halogy, 1883. júl. 19. – 1883. szept. 27.).

Anyai nagyapja: nemes Dienes Antal (ref., Németszecsőd, Vas m., 1837. dec. –) Vas megyei nemesi közbirtokos család, nemességét 1763-ban legfelsőbb helyen igazolta.

Anyai nagyanyja: Babos Zsófia (ref., Körmend, 1839. nov. 29. –).

Anyai dédapa I.: nemes Dienes Pál (ref., Nemesnép, Zala m., 1814. márc. 20. –).

Anyai dédanya I.: nemes Babotsay Katalin (ref., Szatta, Vas m., 1815. márc. 14. –)
A nemes Babotsay család a 16. század végétől jelen volt Vas megyében. Az 1754–1755. évi országos nemesi összeíráskor igazolták nemességüket.

Anyai dédapa II.: Babos József (ref., Körmend, 1816. jan. 3. –) Körmendi földművelő.
A Babos család nemességét 1763-ban igazolta, de a nemességre utaló bejegyzést az anyakönyvekben nem találtunk.

Anyai dédanya II.: Papp Judit (ref., Körmend, 1815. márc. 29. – Körmend, 1878. jan. 13.) Házasságkötés: Körmend, 1835. máj. 19.

Anyai dédapa I. szülei: nemes Dienes Ferenc és Beke Erzsébet.

Anyai dédanya I. szülei: nemes Babotsay János és Bata Mária.

Anyai dédapa II. szülei: Babos József (ref.) és Somogyi Katalin (ref.) Körmend.

Anyai dédanya II. szülei: Pap János (ref.) és Arany Katalin (ref.) Körmend.

SAJÁT CSALÁD

Felesége: Mikola Emília (evang., Péterhegy/Felsőpetróc, Vas m., 1903 – Bp., 1977. febr. 18.; Péterhegyen temették.) Házasságkötés: 1925. júl. 14. Könyvtárban dolgozott. 1945 után a Nemzeti Parasztpárt Sarló könyvesboltját vezette. A magyar–jugoszláv viszony megromlása idején, 1949-ben harminc év börtönre ítélték. Hét évet töltött le. Később újra férjhez ment. Apja: Mikola Ferenc (evang., Péterhegy, 1876 – Péterhegy, 1959) péterhegyi vend földműves, 24 kat. holdon gazdálkodott. Anyja: Kuhar Amália. Apjának testvére Mikola Sándor (evang., Péterhegy, 1871. ápr. 16. – Nagykanizsa, 1945. okt. 1.) fizikus, a Budapest Fasori evangélikus gimnázium tanára (1897–1935), igazgatója (1928–1935), az Orsz. Köznevelési Tanács tagja (1921–1936) és az MTA tagja. 1941-től Péterhegyen élt. 1945 tavaszán a jugoszláv hatóságok a magyarországi vendek mozgalmában vállalt szerepe miatt táborba zárták. Szeptemberben szabadult, de a gyötrelmek következtében meghalt.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1908–1910: Győr, középiskola I–II. oszt.; 1910–1916: szentgotthárdi állami főgimnázium, III–VIII. oszt.; az állami rendelkezések szerint, mivel nyolc évig mindig jeles tanuló volt, s katonai szolgálatra alkalmasnak minősítették, jeles minősítéssel hadiérettségit kapott uo.: 1916. május 12.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: az Eötvös József Collegium tagja, bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1919–1923.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: francia állami ösztöndíjjal Párizsban, a Sorbonne „Faculté de Lettre”-jén tanult 1923–1924-ben.

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, magyar-német szakos középiskolai tanár, 1924. nov.

Nyelvismeret: francia, német, latin.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, magyar irodalomtörténetből doktorált, 1923. jún.; bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, a Humanizmus és reformáció a XVI. századi magyar irodalomban tárgykör magántanára, 1941. jan. 21.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: debreceni tud. egy., bölcsészettud. kar, 1943. aug. 7., magyar irodalomtörténet.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., bölcsészettud. kar, 1944. okt. 17., magyar irodalomtörténet.

MTA-tagság: lev. tag: 1942. máj. 15.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: alapító tagja volt a Mikes Kelemen Akadémiának (1936); az Irodalomtudományi Társaság alakuló ülésén, 1933. május 5-én alelnökké választották; a Magyar Irodalomtörténeti Társaság jegyzője (1939–); 1941 decemberében a Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány tanácsadó testületének tagjává választották; 1939-től a Magyar PEN Club tagja.

Szerkesztőségi tagság: a *Protestáns Szemlének* 1930-tól szerkesztője, 1938-tól 1944-ig felelős szerkesztője.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület tagja.

Kitüntetések: 1941-ben 3000 pengős Baumgarten-díjban részesült.

ÉLETÚT

Kerecsényi Dezső Szentgotthárdon született, de apai felmenői eredetileg a Vas megyei földesúri mezővárosban, Körmenten éltek. Az ellenreformáció után megfogyatkozott, de hitüket eklézsiájuk százéves árvasága idején is megőrző református közösséghez tartoztak. Az anyai felmenők Vas megyei református kisnemesek voltak. A család első tanult

embere, a nagypapa testvére Pápán végzett, s 30 évig volt a körmendiek lelkésze. Az apa iskolái szolga, pedellus, tehát altiszt volt a szentgotthárdi állami gimnáziumban, ahonnan áthelyezték Győrbe. Dezső fia ezért járt a gimnázium első két évét Győrben. Később visszakerültek Szentgotthárdra, s így a fiú ott fejezte be a középiskolát. Végig tandíjmentes volt, és év végén mindig jelentős pénzjutalmat kapott. Mivel a katonai szolgálatra alkalmasnak találták, s végig jeles tanuló volt, 1916. május 12-én hadiérettségét kapott. Mint önkéntes, majd mint tartalékos zászlós a cs. és kir. 83. sz. gyalogezredben szolgált 1919 februárjáig. Rövid időre a szentgotthárdi munkás-betegsegélező pénztárban lett tisztviselő. 1919 őszén beiratkozott a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára. Az Eötvös József Collegiumba is felvették, ahol Horváth János (1878–1961), a régi magyar irodalom tudós kutatója volt a mestere. 1923–1924-ben francia állami ösztöndíjjal Párizsban a Sorbonne Faculté des Lettres diákja volt. Még 1923-ban a budapesti egyetemen bölcsészdoktorátust szerzett. Az Eötvös füzetek sorozatában jelent meg *Elvi kérdések a régi magyar irodalomban* című doktori dolgozata, amely már jelezte az egész pályáján végighúzódo kettős érdeklődését az irodalom történeti és elméleti kérdései iránt. 1924 novemberében magyar-német szakos tanári oklevelet szerzett. A dunántúli református egyházkerület megválasztotta a pápai református gimnázium rendes tanárának. Még pápai tanárként 1925. július 14-én összeházasodott a Vas megyei Péterhegyen született evangélikus Mikola Emíliával.

1928-ban lehetősége nyílt Budapestre kerülni. Ekkor lett a fasori evangélikus fiúgimnázium tanára. Ezt talán segítette, hogy felesége nagybátyja, Mikola Sándor (1861–1945), a legendás, tudós fizikatanár ebben az évben lett ennek a gimnáziumnak az igazgatója. A gondos tanári munka mellett a fővárosban több lehetősége volt tudományos munkát végezni, bekapcsolódni az élő irodalom vérkeringésébe. Cikkei, tanulmányai, kritikái jelentek meg különböző folyóiratokban: *Napkelet*, *Protestáns Szemle*, *Protestáns Tanügyi Szemle*, *Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, *Magyar Szemle*, *Magyar-ságtudomány*, *Nouvelle Revue de Hongrie*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Irodalomtörténet*, *Nyugat*, *Magyar Csillag*. 1930-tól maga is szerkesztője, majd 1938-tól 1944-ig felelős szerkesztője lett a *Protestáns Szemlé*nek. A modernebb Irodalomtudományi Társaság alakuló ülésén 1933-ban alelnökké választották Szerb Antal elnök mellé. 1936-ban alapító tagja volt a Mikes Kelemen Akadémia szabad társulásának. Összekötő szerepet játszott a hagyományos irodalomtörténetírást képviselő Magyar Irodalomtörténeti Társaság felé, ahol szintén tag volt, sőt jegyzővé is választották.

A legkiválóbb tanárok élvonalába emelkedett. 1938. június 30-tól kinevezték a Budapesti Tanárképző Intézet gyakorló gimnáziumának tanárává. Sőt az egyetemmel párhuzamosan működő középiskolai tanárképző intézet felkérte a tanárjelöltek irodalmi előadójának. Jelentős szerepet játszott a középiskolai reform kapcsán a gimnáziumok magyar nyelvi és irodalmi tanterveinek és utasításainak az elkészítésében. A szövegelemző irodalomtanítás egyik úttörő egyénisége volt. Kezdeményezte, hogy az irodalomtanítási tanterv része legyen a kortárs irodalom jeles alakjainak a bemutatása is. Áprily

Lajossal és Vajthó Lászlóval együtt több modern szemléletű tankönyvet szerkesztett a protestáns gimnáziumok és leánygimnáziumok számára.

Irodalomtörténeti és esszéírói munkásságáért 1941-ben Baumgarten-díjban részesült. Sőt ezután a Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány tanácsadó testületének tagjává választották. A Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészkarja felkérte irodalomtörténeti szemináriumok tartására. Közben eredményesen befejeződött ugyanitt a magántanári habilitációs eljárása. 1941. június 21-én a miniszter megerősítette a kar döntését, s így a Humanizmus és reformáció a XVI. századi magyar irodalomban tárgykör magántanára lett. 1942-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának ajánlotta három rendes és négy levelező tag, élén a nagy tekintélyű akadémikus professzorral, Horváth Jánossal. Az akadémiai tagajánlás, amely Horváth János keze nyomát viseli, körültekintően, minden szükséges szempont szerint bemutatja és értékeli Kerecsényi Dezső pályáját, személyes alkatát. Ebből a pályaképből érdemes kiemelnünk néhány fontos gondolatot, hiszen a rövidre szabott élet miatt ezt az ajánlást szinte élete összegzésének is tekinthetjük. Az ajánlás indító megállapítása: „Az irodalomtörténészek fiatal generációjának egyik legszorgalmasabb s egy legtehetségesebb tagja.” Innen származik a megfigyelés, hogy 1923-as doktori disszertációja megmutatta kettős érdeklődését az irodalom történeti és elméleti kérdései iránt. Megmarad mindvégig kutatónak, az irodalmi tények gondos és szerencsés kezű feltárójának, de a jelenségeket a nemzeti és világ-irodalom fejlődésének szerves menetében látja és láttatja. Széleskörű adatismeret, finom megfigyelés teszi értékessé dolgozatait. Fő kutatási területe a 15–16. századi irodalom, a magyarországi humanizmus és reformáció irodalmának története. Erről szólnak kitűnő tanulmányai az *Irodalomtörténet* és a *Magyarságtudomány* című folyóiratokban. (1943-as akadémiai székfoglalója is erről az időszakról szólt.) Nagyon értékes a Franklin kiadónál 1940-ben megjelent, Kölcsey Ferencről írott monografikus esszéje. Az akadémiai ajánlás kiemeli a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetben 1939-ben megjelent írását, amelynek címe: *Magyar irodalom*. „Áttekinti a magyar irodalom teljes életét, finom tapintattal emeli ki a sajátosan magyar vonásokat, mutat reá a nyugati szellem áramlatainak felszívódására.” Megemlíti az ajánlás a *Magyar Szemle* kiadásában megjelent *A magyar próza könyve* című összeállítást, amely nyomon kíséri a magyar irodalom lelkét és prózai stílusát. Mint irodalomkritikusról azt írják, hogy „pártatlan igazságkeresés jellemzi. Megérteni törekszik a szépíró és a tudós lelkét és célját, értékelését viszont a művész és a nemzeti érdek irányítja.” Értékelik tanári működését, ami szintén a magyarság irodalmi nevelését szolgálja.

Kerecsényi Dezső felfelé vezető útján az akadémiai tagság után az egyetemi tanári katedra következett. A debreceni Tisza István tudományegyetem pályázatot írt ki a bölcsészkar magyar irodalomtörténet tanszékeire. Kerecsényin kívül pályázott Németh László, Lajtha László, Juhász Géza és Tóth Béla. A kar első helyen Kerecsényit terjesztette fel, s a kormányzó 1943. augusztus 7-én írta alá a nyilvános rendkívüli tanári kinevezést. Elfoglalta a katedráját, és az egyetem kezdeményezte nyilvános rendes tanári

kinevezését. Ez az újabb kinevezés a zavaros történelmi körülmények között csak 1944. október 17-én jelent meg a *Hivatalos Közlöny*ben. Közben a Kerecsényi házaspár pesti, Lövölde téri lakását bombatalálat érte. Feleségével együtt a ma Szlovéniához tartozó, vend lakosságú Péterhegyen töltötte a következő hónapokat apósa, a huszonnégy holdon gazdálkodó földműves házában. A feszült, bizonytalanságban, zaklatottságban eltelt hónapok megviselték, és 1945. március 24-én Péterhegyen szívrohamban meghalt. A péterhegyi (Petrovác) temetőben nyugszik. Halála után 1946-ban Bóka László, 1947-ben Keresztury Dezső emlékezett meg róla. *A múlt magyar tudósai* című, az Akadémiai Kiadónál megjelenő könyvsorozatban 1988-ban egykori evangélikus gimnáziumbeli tanítványa, Pálmai Kálmán írta meg pontos életrajzát, s értően mutatta be munkásságát. Ezt a forrást mi is felhasználtuk.

KERKÁPOLY KÁROLY

politikus, közgazdász

(Szentgál, Veszprém m., 1824. május 13. – Budapest, 1891. december 31.;
Budapesten a Kerepesi úti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család őse, Kerkápoly István és testvérei (Ferenc, Mihály, Zsuzsanna) 1685. okt. 5-én I. Lipót királytól kaptak címeres nemeslevelet, amelyet Vas megyében hirdettek ki. Az 1754–1755-ös országos nemesi összeíráskor azonban sem Vas, sem Zala megyében nem írtak össze Kerkápoly nevű nemeseket. Pedig a Zala megyei Balatonudvariban a 18. század első negyedében már éltek Kapoli/Ker Kapoli nevű lakosok. Az anyakönyvek sem tisztelték meg őket nemességre utaló jelzésekkel, rövidítésekkel. A Liber Regii szerint a Kerkápolyak csak később, 1777-ben igazolták nemességüket a Vas megyei levéltár dokumentuma alapján. A balatonudvari anyakönyvben ezután kezdtek előfordulni Ns. és Nob. jelzések, s az 1790-es összeíráskor Balatonudvariban néhai János fiát, Ferencet – János és József fiaival –, valamint néhai Istvánnak Ferenc és Mihály nevű fiait nemesként írták össze. Előnév: kövágóörsi.

Apja: Kerkapoly János (ref., Balatonudvari, Zala vm., 1794. dec. 14. – Szentgál, 1828. márc. 7.) Szentgáli nemes közbirtokos.

Testvérei: 1. K.Kapoli Zsuzsanna (ref., Balatonudvari, 1785. júl. 26. – Balatonudvari, 1791. márc. 29.); 2. K.Kapoli Sára (ref., Balatonudvari, 1787. jan. 25. –) Férje 1808. jan. 28-tól: Veres László (ref.); 3. KerKapoli/Kerkápoly István (ref., Balatonudvari, 1789. márc. 26. – Kővágóörs, 1848. márc. 13.) Ügyvéd, vármegyei tisztviselő, országgyűlési képviselő. 1799-ben tízévesen iratták be a pápai kollégium conjugista osztályába. 1806-ban subscribált, s a bölcsészetet és a jog első évét is itt teljesítette. A jog második évét a pozsonyi kir. jogakadémián végezte. A győri akadémián vizsgázott, s Győr vármegyében volt gyakorlaton. 1810-ben a pesti kir. táblán lett jurátus. 1812-ben tett ügyvédi esküt. A szigligeti uradalom ügyésze lett, majd 1828-tól 1834-ig Zala vm. tapolcai járási főszolgabírája volt. 1834-től 1837-ig a vm. viceispánja, 1837-től 1848. évi haláláig első alispánja. Az 1843–1844. évi országgyűlésen Zala vm. követe. Deák Ferenc liberális reformpolitikáját támogatta. Feleségei: 1817. febr. 3.-tól nemes Tóth Zsuzsanna (ref., 1799 – Balatonudvari, 1820. aug. 15.), majd Kelemen Róza (evang., Kővágóörs, 1796. jún. 8. – 1847), a várpalotai uradalom ügyészének lánya. Mind a négy fiuk a pápai kollégiumban tanult, s hárman közülük 1848-ban honvédtisztként harcoltak. A szabadságharcban őrnagyi rangot ért Móríc fiát (1820–1888) Világos után halálra, majd várfogságra ítélték. Később

országgyűlési képviselő volt (1869–1872); 4. Ker.Kapoli Ferenc (ref., Balatonudvari, 1791. nov. 7. –) Felesége: Kerkapoly Zsuzsanna (ref., 1793. jan. 31. –); 5. Kerkapoly József (ref., Balatonudvari, 1797. szept. 9. – szept. 16.); 6. Kerkapoly Zsuzsanna (ref., Balatonudvari, 1798. okt. 17. –) Férje 1817. febr. 12-től: Balás János (ref.), Arácson (Zala m.) éltek.

Apai nagyapja: nemes Kerkapoly János (ref., Balatonudvari, 1760 k. – Balatonudvari, 1808. ápr. 4.) Balatonudvari.

Testvére: Kerkapoly József (ref., Balatonudvari, 1776 –) 1790-ben iratkozott be a pápai kollégium gimnáziumának syntaxista osztályába, 1795-ben 19 évesen pedig a pozsonyi evangélikus líceum felső (prima) osztályába. Beházasodott a bőnyi közbirtokosságot alapító Ivanyos családba. 1814-ben megváltották a közbirtokosság igazgatói tisztebe. Később több éven át számvevő (perceptor) is volt.

Apai nagyanyja: nemes szentkirályszabadjai Cseh Erzsébet (ref., 1764 k. – 1813-ban még élt) Házasságkötés: Szentkirályszabadja, 1784. máj. 2.

Apai dédapa I.: nemes Kerkapolyi Ferenc (ref., Balatonudvari, 1738. márc. 9. – 1792. febr. 10.).

Testvérei: 1. Kapoly János (ref., Balatonudvari, 1730 k. –) Balatonudvari; 2. Kapolyi István (ref., Balatonudvari, 1736. febr. 21. – az 1790. évi nemesi összeíráskor már „néhai” [cond.]) Felesége: Berényi Katalin (ref.) Fiuk, nemes K.Kapoly Ferenc (1770. febr. 17. – 1831. jan. 2.) a balatonudvari eklézsia kurátora volt. Másik fiuk, Kerkapoly Mihály (1777. aug. 10. –); 3. Kapolyi Anna (ref., Balatonudvari, 1743. máj. 2. – 1798. jún. 24.) Férje: nemes Tóth István (ref.) Balatonkisszöllős (Zala vm.); 4. Kerkapoly Zsuzsanna (ref., Balatonudvari, 1747. szept. 8. –) Férje: Fejes István (ref.) Nagypécseley (Zala vm.).

Apai dédanya I.: Sebestyén Judit (ref.).

Apai dédapa II.: nemzetes Cseh Mihály (ref., 1734 k. – Szentkirályszabadja, 1782. nov. 17.) Szentkirályszabadja.

Apai dédapa I. apja: nemes Kapolyi János (ref., 1710 k. –) 1756-ban a balatonudvari ref. eklézsia esküdtje volt.

Apai dédapa I. anyja: Gyöngyösi Sára (ref., 1715 k. –).

ANYAI ÁG

Anyja: nemes Bodor Zsuzsanna (ref., Balatonhenye, Zala vm., 1799. ápr. 6. – Balatonhenye, 1872. dec. 11.) Házasságkötés: Balatonudvari, 1817. jan. 29. Kerkapoly János hirtelen halála után (1828) négy árvával maradt özvegy. A legnagyobb gyerek kilencéves volt, a legkisebb még csecsemő.

Testvérei: 1. Bodor Ferenc (ref., Balatonhenye, 1802. ápr. 20. –); 2. Bodor József (ref., Balatonhenye, 1804. ápr. 7. – Balatonhenye, 1807. jan. 18.); 3. Bodor Sándor (ref., Balatonhenye, 1806. júl. 25. – Balatonhenye, 1830. aug. 22.).

Anyai nagyapja: nemes Bodor Sándor (ref., Balatonhenye, 1770. szept. 30. – Balatonhenye, 1828. máj. 17.).

Testvérei: 1. nemes Bodor Mózes (ref., Balatonhenye, 1773. febr. 4. – 1815. febr. 4.) Felesége 1799. ápr. 1-től: Balassa Erzsébet. Házasságkötés: Tapolcafő; 2. nemes Bodor Zsuzsanna (ref., Balatonhenye, 1775. máj. 15. –); 3. nemes Bodor Julianna (ref., Balatonhenye, 1779. júl. 1. –) Férje: Boda István; 4. nemes Bodor Sámuel (ref., Balatonhenye, 1785. jan. 19. –) Felesége 1807. febr. 4-től: Györfi Lídia Köveskálról, közbirtokos családból származott; 5. nemes Bodor József (ref., Balatonhenye, 1792. máj. 5. –) Felesége: Osváth Erzsébet (ref.).

Anyai nagyanyja: nemes Tóth Zsófia (ref., Szentgál, Veszprém vm., 1777. jan. 3. – Balatonhenye, 1827. márc. 13.) Házasságkötés: Szentgál, 1795. ápr. 14.

Testvérei: 1. Tóth Mózes (ref., Szentgál, 1785. ápr. 15. – gyerekként meghalt); 2. Tóth Mózes (ref., Szentgál, 1790. okt. 6. –); 3. Tóth Lídia (ref., Szentgál, 1793. okt. 23. –).

Anyai dédapa I.: nemes Bodor Mózes (ref., Balatonhenye, 1744. dec. 14. – Balatonhenye, 1817. szept. 27.) Balatonhenye.

Testvérei: 1. Bodor Ferenc (1735 k. – meghalt 1791 előtt) Felesége: Fekete Katalin; 2. Bodor László (1739 k. – Balatonhenye, 1813. márc. 30.) Felesége 1767. ápr. 9-től: Kenessey Sára (1759 k. – Balatonhenye, 1809. ápr. 4.); 3. Bodor Zsófia (ref.) Férje: nemes Balog Ferenc (meghalt 1791 előtt); 4. Bodor István (1745 k. – meghalt 1817 előtt) Felesége 1766. nov. 25-től: nemes Szigeti Sára (1749 k. – Balatonhenye, 1817. ápr. 6.); 5. Bodor Judit (Balatonhenye, 1747. jún. 9. – meghalt kisgyerekként); 6. Bodor Judit (Balatonhenye, 1752. máj. 23. –); 7. Bodor Julianna (Balatonhenye, 1754. máj. 10. –) Férje: Kenessey János.

Anyai dédanya I.: Pető Zsuzsanna (ref., 1747 k. – Balatonhenye, 1813. nov. 11.).

Anyai dédapa II.: nemes Tóth János (ref., Szentgál, 1751. dec. 14. –) Szentgál.

Testvére: Tóth István (ref., Szentgál, 1753. nov. 12. –).

Anyai dédanya II.: nemes Balassa/Balásza Zsófia (ref., 1756 k. –) Házasságkötés: Szentgál, 1776. febr. 19.

Testvérei: 1. Balásza János (Kislőd, 1763. okt. 2. – Kislőd, 1778. márc. 30.); 2. Balásza Sára (ref., Kislőd, 1767. szept. 16. –).

Anyai dédapa I. apja: nemes Bodor István (ref., 1710 k. –) Balatonhenye.

Anyai dédapa II. apja: Tóth István (ref.) Szentgál.

Anyai dédapa II. anyja: Györi Anna (ref.).

Anyai dédanya II. apja: nemes Balassa/Balásza János (ref.) Kislőd.

Anyai dédanya II. anyja: Szalai Katalin (ref.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Kerkápoly Eszter (ref., Szentgál, 1819. ápr. 21. – Köveskál, Zala vm., 1890) Férje: Győrffy Dániel (ref., Köveskál, 1818 – Köveskál, 1890) A pápai kollégiumban tanult, főszolgabíró volt a tapolcai járásban (1867–1872), majd szolgabíró (1872–1876); 2. Kerkápoly Ágnes (ref., Szentgál, 1821. nov. 14. – Köveskál, 1887) 1. férje: Dobi József (ref., Ószőny, Komárom vm., 1813 – Tótvázsony, 1853. nov. 13.) Református lelkész. 1824-től 1835-ig Pápán tanult. 1840-ben szentelték tótvázsonyi lelkész-szé, ahol haláláig szolgált. 2. férje: Győrffy János (ref., Köveskál, 1818. jan. 2. – Köveskál, 1883. dec.) Ügyvéd. 1847–1849-ben alszolgabíró, 1867 után járásbíró a tapolcai járásban. Első feleségétől elválva vette el a fiatalon megözvegyült Kerkápoly Ágnest; 3. Kerkápoly Gábor (ref., Szentgál, 1827. márc. 21. –).

Felesége: jákfai Gömbös Petronella (evang., Kemeneshőgyész, Vas m., 1843. ápr. 28. – Magyargencs, Vas m., 1910. június 23.). Házasságkötés: Kemeneshőgyész, 1885. ápr. 20. Férje halála után magyargencsi kastélyába költözött. Később idegbetegsége miatt öngyilkos lett. Apja: nemes jákfai Gömbös János (Kemeneshőgyész, 1783. júl. 23. – Kemeneshőgyész, 1881. szept. 27.) 'gazdag iparos', hőgyészi birtokos. Anyja: Szabó Katalin (1784 – Jákfa, 1854. máj. 3.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1834-től a pápai ref. gimn. tanulója, 1841-ben subscribált, itt végezte a bölcsészetet.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: a pápai ref. kollégiumban végezte a jogi tagozat első évét, a második évét pedig a pozsonyi kir. akadémián kezdte, de 1844. márc. 3-án eltávozott az akadémiáról (1843–1844).

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: pápai kollégiumi tanársága előtt tanulmányutat tett a berlini egyetemen (1847. máj. 5. – 1848. márc. 24.). Előtte útbajtette a hallei egyetemet is.

Oklevél: ügyvédi oklevél, Pest, 1846.

Nyelvismeret: német, latin, görög.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i tud. egy., jog- és államtudományi kar, politikai tudományok, 1868. nov. 3.

Egyetemi tisztségek: bp.-i tud. egy., jog- és államtudományi kar, dékán: 1880–1881.

MTA-tagság: lev. tag; 1859. dec. 16.

Díszdoktor: a bp.-i tudományegyetem jogi díszdoktora, 1875.

Közéleti társaság, szerep: az Országos Gazdasági Egyesület igazgatóválasztmányi tagja; a Magyar Bortermelők Szövetségének végrehajtó bizottsági tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: az 1881-es debreceni református egyetemes zsinat rendes tagja, s az 1891. dec. 5-én megnyílt első budapesti zsinat után a ref. egyetemes konventnek is tagja volt; a solti egyházmegye gondnoka (1882–), a pesti ref. egyházközség presbitere (1881–1891), a pápai főiskola gondnoka (1885–), a dunántúli egyházkerület tanácsbírája. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja (1889–).

Politikai szerep: 1843–1844-ben országgyűlési követi segéd; 1846-ban Zala vm. tiszteletbeli alügyésze; az 1865–1868-as országgyűlésen az enyingi választókerület képviselője Deák-párti programmal. 1869-ben, 1872-ben és 1875-ben a Zala megyei tapolcai kerület választotta képviselővé. 1878-ban mondott le képviselői mandátumáról. 1868-ban a magyar delegáció hadügyi bizottságának előadója. 1868. dec. 31-től a honvédelmi minisztérium államtitkára gr. Andrássy Gyula miniszter mellett; 1870. máj. 21-től 1873. dec. 19-ig pénzügyminiszter az Andrássy-, a Lónyay- és a Szlavay-kormányban.

Kitüntetések: valóságos belső titkos tanácsos (1874); a csász. és kir. Lipóttrend nagykeresztése (1874).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: Pápai tanársága kezdetén egyemeletes házat építtetett Pápán; 1865-ben a pápai és a gymóti határban 120 holdas birtokán maga gazdálkodott; balatonhenyei birtokán faiskolát és gyümölcsöst létesített; az 1870-es és 1880-as években a Gellérthegyén szerzett jelentős szőlőbirtokot és bortermelelssel is foglalkozott. Pesten két bérházat építtetett. A költségeket pápai birtokai eladásából és bankkölcsönből fedezte. A Pallas Könyvkiadó Rt. ig. tagja, majd elnöke volt. Végrendeletében minden vagyonát valamilyen jótékony célra hagyta.

ÉLETÚT

Kerkápoly Károly mindkét ágon abból a balaton-felvidéki református nemesi kisbirtokos rétegből származott, amelynek tagjai a 18. század utolsó harmadától növekvő számban tanultak a pápai református kollégiumban. Ez az intellektualizálódó csoport a reformkorban intenzíven részt vett a vármegyei közéletben, s pozíciókhoz is jutott. Fiaik 1848–1849-ben a honvédseregben harcoltak, sokszor tiszti rangot szerezve. A hatvanas években s a kiegyezés után komoly tényezői lettek a magyar politikai világnak, és országos szerepekig is eljuthattak. A négyévesen árván maradt Kerkápoly Károlyt anyja a szentgáli elemi után, 1834-ben, tízévesen íratta be a pápai kollégium conjugista osztályába. A gimnázium után itt végezte a hároméves akadémiai tanfolyamot is: két év bölcsészett, egy év jogot. A Pápán tanult Antal Gábor (1843–1914) ácsi lelkész, később dunántúli püspök nekrológiájában azt írta, hogy „A bölcsészeti tanulmányokhoz nagy tehetsége és nagy hajlama volt, miután a hegeli irány alapelveivel Tarczy Lajos vezetése mellett megismerkedett, ezen irányba képezte tovább magát.” Ez a filozofikus, hegeliánus indítás

egész későbbi szellemi életében alapvetően meghatározó maradt. A jogot Pápán Zádor (1848-ig Stettner) Györgytől (1799–1866) tanulta, aki pápai diák volt, de járt a győri királyi jogakadémiára is.

Kerkápoly a jog második évére 1843-ban beiratkozott a pozsonyi királyi jogakadémiára. Megfordult az országgyűlésen is, de 1844 márciusában egészsége változása miatt otthagya Pozsonyt, s mint magántanuló Pápán tette le a vizsgálatot. Joggyakorlatra Zala megyébe ment Barcza Sándor megyei ügyész mellé. Így ismerkedhetett meg Deák Ferencsel. Néhány hónapig Kehidán rendezte Deák könyvtárát. Ez a kapcsolat nagy befolyással volt későbbi pályájára is. 1846-ban letette az ügyvédi vizsgát, s kinevezték Zala megye tiszteletbeli alügyészévé. Ebben az állásban azonban nem sokáig maradt, mert a dunántúli evangéliumi reformált egyházkerület 1847. március 23-án megválasztotta rendes tanárnak a pápai főiskola bölcsészeti tanszékére. Mielőtt elkezdte volna a tanítást, útba ejtve Hallét, Berlinbe ment, ahol május 5-én iratkozott be az egyetemre. Félelmetes vitakészségét itt is megtapasztalhatták. Azonban az 1848-as magyarországi események hírére hazajött. Belépett a veszprémi nemzetőrök közé, de gyenge egészségi állapota miatt nem vett részt a harcokban. Ekkortól mint akadémiai tanár 1865-ig tanította a bölcsészeti tudományokat, s 1860-ig az irodalomtörténetet is. Amikor pedig 1860-ban visszaállították a jogakadémiát, ott ő adta elő a nemzetgazdaságot és a politikai tudományokat. Kerkápolyról, a tanárról volt tanítványa, Antal Gábor a szem- és fültanú hitelességével számolt be: „mély tudományosság, szorgalom és pontosság, bámulatos előadási képesség [...] felfogásánál és gondolkodási képességénél fogva előadásaiban mindig mélyen, egy nyomon, szoros logikai rendben szövődtek a gondolatok, amelynek nyomán követéséhez feszült figyelem és gyakorlott ész kívántatott. És a gondolatfolyam amint az előadás elején megindult, haladt egyenletesen, emelkedett hangulatban, tömör, szabatos kifejezésekben, hosszú, a gondolat viszonylatainak megfelelő tagozatú mondatokban egész az előadás végéig. Mindegyik előadást azon módon ki lehetett volna nyomtatni. [...] Mindvégig magvas gondolatok tudományos műszavakba foglalt szakadatlan láncolata volt.”

Kerkápoly első nagyobb publikációját 1859-ben Pesten adta ki a *Világtörténelem észtanilag előadva* címmel. Ezt hosszabb sorozatnak tervezte, de a történetbölcseleti műnek csak ez a kötete jelent meg Kína és India történetéről. Ezért a művéért ajánlották és választották meg még abban az évben, 1859. december 16-án az Akadémia levelező tagjává. Pápai tanársága idején 1863-ban jelent meg a *Tiszta észtan* című műve két füzetben: *Ismerettan; Gondolattan és eszmetan*. Német szerzők nyomán, de eredeti megállapításokkal írta. Antal Gábor azonban úgy vélte, hogy ezekben a kifejezés erőltetett, mesterkéltséget és „nem éri utól szóbeli előadásainak átlátszóságát, világosságát és egyenletes folytonosságát.” Kéziratban maradt magyar irodalomtörténete, nemzetgazdasági műve és a bölcsészet egész rendszerének a kidolgozása. A közvetlen tanári munka mellett intenzíven részt vett a pápai kollégium anyagi és szellemi ügyeinek intézésében, s véleményének mindig döntő súlya volt. Amikor a Thun-féle oktatási rendszer előírásai miatt

megnőttek az iskola pénzügyi terhei, az ő innovációja volt, hogy a gyülekezetek fizessenek évi középiskolai segélyt, s a rendszert sikeresen meg is szervezte. Az új kollégium építése az 1850-es évek közepén, ahogy az 1981-es iskolatörténet írja, „Kerkápoly Károly ügyes, hozzáértő és energikus irányítása alatt folyt.” Az anyagi nehézségek áthidalására az ő ötlete volt 1856-ban a tíz éven át évente egyenlő részletekben visszafizetendő kamatmentes kölcsönhöz gyűjtőívek szétküldése.

Amikor 1859-ben a protestáns autonómia, majd a pátens elleni harccal megkezdődött a politikai élet megélénkülése, ebbe Kerkápoly is bekapcsolódott, 1860-ban adta ki Pápán a *Protestáns egyházalkotmány, tekintettel történeti fejlődésére* című polémikus írását. Antal Gábor emlékezése szerint 1861-ben a közélet fórumain, Pápa város és Veszprém vármegye gyűléstermeiben csodálták az aktivizálódó Kerkápoly „tudományát, mély belátását, meggyőző rendszeres érvelését, politikai képzettségét, éleslátását”. Már alispánságát vagy képviselőségét emlegették, de közbejött betegsége miatt ez elmaradt. Csak 1865-ben vált meg a pápai kollégiumtól, amikor az enyingi választókerületben megválasztották országgyűlési képviselőnek. A Deák-párt híve, közgazdasági és pénzügypolitikai dolgokban szakértője volt. Véleményét az országgyűlési bizottságokban és a hírlapokban is hatékonyan tudta kifejtetni. A kiegyezés után tagja lett a közös ügyeket tárgyaló magyar delegációnak, ahol Andrássy Gyula felkérte a hadügyi bizottság előadójának. Halász Imre 1911-ben a *Nyugatban*, *Egy letűnt nemzedék* című sorozatában így írt erről: Kerkápoly mint felkért előadó „rávetette magát a katonai ügyek, különösen a katonai közigazgatás tanulmányozására, s néhány hét alatt e téren oly tájékozottságra tett szert, hogy bámulatba ejtette az öreg generálisokat is. Gróf Andrássy különösen megkedvelte ezt a nagyessű és csodálatos munkaerejű embert.” Meg akarta nyerni honvédelmi államtitkárnak. Kerkápoly azonban állítólag kifejezésre juttatta, hogy egy egyetemi tanárságot nem adna tíz államtitkárságért. A történetnek valós alapja lehet, mert Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a király a pesti egyetem politikai tudományok tanszékére 1868. november 23-án nyilvános rendes tanárrá kinevezte Kerkápolyt, anélkül, hogy a szokásos eljárásrend szerint a jogi kar erre vonatkozó javaslatot terjesztett volna fel vagy legalább meghallgatták volna ezzel kapcsolatban. (Itt jegyezzük meg, hogy a magát alapjában véve még mindig felekezeti jellegű katolikus egyetemnek tartó intézmény jogi karán Kerkápoly volt az első kinevezett református professzor.) A történet valószínűségét erősíti, hogy Eckhart Ferenc 1936-os jogi kari története szerint még mielőtt Kerkápoly a tanári esküt letette volna, a király a politikai tudományok tanárát egy hónap múlva, 1868. december 31-én „ezen állomására való visszalépésének fenntartása mellett a honvédelmi minisztériumhoz államtitkárrá kinevezte.” Így Kerkápolyt az egyetemen ugyan helyettesíteni kellett, ő azonban Andrássy elvárásainak megfelelően államtitkárként kitűnő munkát végezve megszervezte a magyar honvédséget. Amikor pedig 1870 májusában az addigi pénzügyminiszter, Lónyay Menyhért közös pénzügyminiszter lett, akkor Andrássy Gyula rábeszélte Kerkápolyt, hogy vállalja el a pénzügyminiszteri tiszteletet. Ezzel Ferenc József király is

egyetértett, s állítólag azt mondta: „Der Kerkápoly ist ein grosser Kopf.” [Kerkápoly egy nagy koponya.] Az új miniszter azonban nem a legszerencsésebb körülmények között vette át a pénzügyek vezetését: a francia–német háború, a sorozatos rossz termések, a bécsi tőzsde Krach, az általános dekonjunktúra, az osztrák miniszériummal és a nemzeti bankkal folytatott sikertelen tárgyalások a monarchia hitelügyi szervezetének megváltoztatásáról. Az ország fizetőképességét 1873 végén csak a Rothschild-csoporttal kötött 153 milliós államkölcsonnel sikerült megmenteni, amelynél a kamat az államjavak egy részének lekötésével több mint 10 százalék lett. A politikai támadások következtében a miniszter lemondott. Búcsúbeszédében 1873. nov. 26-án így fogalmazott: „Én megmondtam előre, hogy meg fogok törni a roppant teher alatt s megtörtem. De teljesítettem kötelességem, amint az Isten tudnom adta. Készségesen magamra vállalom és viselem a felelősség rám eső részét.” A király elismerő felmentés mellett valóságos titkos tanácsosi méltósággal és a Lipót-rend nagykeresztjével tüntette ki.

Bár 1878-ig még a tapolcai kerület képviselője volt, politikai pályája véget ért. Professzortársa és akadémikus kollégája, Kautz Gyula (1829–1909) 1895-ben akadémiai megemlékezését azzal zárta, hogy „amilyen kies és napsugaras volt emelkedése, épp oly felhőborított későbbi pályája.” Ez azonban csak politikai pályájára érvényes, hiszen politikusként is többször nyilatkozott úgy, hogy egész életének legfőbb vágya és ambíciója mindig a pesti egyetemi tanárság volt. 1874 elején foglalta el a pesti katedráját. Államtudományokat, részletesebben politikát, nemzetgazdaságtant és pénzügytant adott elő. Bár szigorú tanár volt, mégis nagy népszerűségnek örvendett, mert lelkesedéssel adta elő tárgyát, s a hallgatók elismerték nagy tudományát, alapos és világos fejtegetéseit. Komolyabb tudományos publikációi viszont tanári pályája idején nem jelentek meg. Csupán *Politikai előadásait*, valamint *Nemzetgazdaságtani és pénzügytani jegyzeteit* adták ki diákjai. Az irodalmi művek azonban csak árnyékai voltak előadásainak.

Kerkápoly szívesen és hozzáértéssel gazdálkodott, kezelte és gyarapította vagyonát. Pápai tanár korában örökségből és megspórolt tanári fizetéséből a pápai és a gimóti határban 120 holdas birtokot vásárolt. Ismerőseivel együtt még cséplőgépet is vettek. Szenvedélyesen kertészkedett. Balatonhenyei birtokán faiskolát és gyömolcsöst telepített. Pápán emeletes házat építtetett. Budapesten a Gellérthegyen terjedelmes szőlői voltak, ahol napestig maga is dolgozott. Nagy gonddal kezelte saját borait. Szervezte a filoxéra elleni védekezést. Egyik alapítója volt az országos mintapincének és a magyar bortermelők szövetkezetének. Mindkettőben egy ideig elnöke is volt a végrehajtó bizottságnak. Az Országos Gazdasági Egyesületben három cikluson keresztül igazgató választmányi tag volt. Nagy vállalkozása volt, hogy Pesten két bérházat is építtetett, részben bankkölcsonból. Buzgó elnöke volt a Pallas irodalmi társaságnak.

Sokáig aggregényként egyedül élt, mert pápai tanár korában hiába kérte meg Gömbös Petronella kisasszonyt. Dúsgazdag apja, a hőgyészi birtokos nem adta hozzá. Később, amikor Kerkápoly miniszter lett, a 90 éves Gömbös János jelzést küldött, hogy már hajlandó lenne hozzáadni. Petronella sem ment férjhez, de csak apja halála után, 1885-ben

kötötték össze az életüket. Korábbi református egyházi tisztségei mellé Kerkápoly ekkor lett a pápai főiskola gondnoka s a dunántúli egyházkerület tanácsbírája.

Kerkápoly Károly az 1891-es esztendő utolsó napján hunyt el önuralommal viselt hosszú szenvedés után. Gyászjelentést adott ki a felesége, az egyetem és a pápai főiskola. A Dunántúli Református Egyházkerület Hivatalos Közlönye, a *Dunántúli Protestáns Lap* 1892. január 3-i száma gyászkeretes címlappal gyászolta a pápai kollégium nagy halottját: „a hazáé és a tudományé, – elsősorban azonban egyházunké és a főiskolánké volt.” Antal Gábor szép és részletes nekrológja – amelyből többször idéztünk – a két következő számban jelent meg, ahol a temetésről is beszámoltak. A gyászszertartáson miniszterek, államtitkárok, tábornokok és képviselők mellett ott volt számos egyetemi tanár, köztük a jogi kar valamennyi professzora. A szertartást Szász Károly püspök végezte. Többek között azt mondta, hogy az elhunyt „Az erős lélek türelmével hordozta a maga keresztyét, mint férfiúhoz és keresztyén bölcshez illik.” Az egyetem nevében a szintén református Vécsey Tamás (1839–1912), a jogi kar dékánja búcsúzott a kollégától. A Kerepesi úti temetőben a Deák-mauzóleumhoz közel helyezték örök nyugalomra.

Szinnyeinél azt olvashatjuk, hogy „Vagyona nagyobb részét jótékonyági intézeteknek hagyta, ezzel kiengesztelve a fukarság vádját, mellyel tagadhatatlan nagyfokú takarékosága miatt életében sokszor illették.” Antal Gábor emelkedettebben fogalmazott: „Munkás, szorgalmas, takarékos életét megkoronázta azzal, hogy minden vagyonát, nemes szívű és angyali jóságú neje beleegyezésével szegény árva gyermekek nevelésére hagyta.” A hagyatékot kezelő alapítvány nevébe a négy árva gyermeket nagy gonddal felnevelő édesanyja, Bodor Zsuzsanna neve is bekerült. A Kerkápoly-Bodor alapítvány hozta létre 1910-ben a dunaalmási Kerkápoly-Bodor szeretetházat. Az alapítvány kamataiból épült 1933-ban a pápai református óvoda, Pápa akkor legkorszerűbb óvodája is.

MAGYARY-KOSSA GYULA (1909-IG KOSSA)

orvos, farmakológus, orvostörténész

(Debrecen, Hajdú m., 1865. január 8. – Keszthely, 1944. június 21.;
a Kerepesi úti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Csallóközi család, amelynek nemességét 1599-ben Rudolf király címeres levéllel újította meg. A magyarai előnév a származási helyre utal. A Magyar-Kossa kettős név: Magyar-Kossa Péter (1676–1720), dunántúli ref. püspöknél mint a fő ág ősnél állandósult a nagysallói előnévvel együtt. A többi ágak a Kossa/Kóssa/Kósa nevet használták. Magyar-Kossa Gyula felmenői a Kóssa néven szerepelnek magyarai előnévvel. A kettős név engedélyezése után Magyar-Kossa Gyula is a nagysallói előnevet használta. A család nemességét Komárom megye 1699-ben hirdette ki.

Apja: magyarai Kóssa Károly Nándor (ref., Csép, Komárom vm., 1837. okt. 22. – Debrecen, 1868. szept. 23.) Gazdatiszt. Komáromi tanulmányok után 1855-ben iratkozott be a német nyelvű magyaróvári cs. kir. gazdasági tanintézetbe. Ezt elvégezve uradalmi ispán lett gr. Károlyi Lajos tótmegyeri (Nyitra vm.) uradalmában. Később intéző/gazdatiszt volt a debreceni cukorgyárban (-1863-). 1867-ben még a Helytartótanács kinevezte az akkor szervezett debreceni orsz. földműves iskola vezetőjévé s gazdasági intézőjévé.

Testvérei: 1. Magyar/M. Kossa Kálmán (ref., Csép, 1838 – Alsójára, Torda-Aranyos vm., 1910. szept. 25.) Felesége 1890-től: Phascher Gizella; 2. Kossa Ilona (rómkat., Komárom, 1840. szept. 12. – Keszthely, 1909. jan. 13.) Nem ment férjhez; 3. Magyar Kóssa Albert (ref., Révkomárom, 1842 – Debrecen, 1888. márc. 4.) Komáromban járt iskolába. Megyei tisztviselő volt, majd önkéntesként részt vett Garibaldi hadjáratában. Később a biztosítási ügy szolgálatában állt Pozsonyban, Miskolcon és Debrecenben. Utóbbi helyen a Magyar-Francia biztosító részvénytársaság debreceni vezérigynökségének vezénylő titkára volt. A lapokban satirikus írásai jelentek meg (*Üstökös, Bolond Miska*). Felesége 1869-től: Schmoll Paulina (rómkat., 1848 – Komárom, 1910. márc. 23.); 4. Magyar Kóssa József (ref., Komárom, 1844 – Kolozsvár, 1888. jún. 2.) A Fonciére biztosító társaság kolozsvári vezérigynökségének titkára Kolozsváron. Felesége 1880-tól: Neurihrer Eugénia (rómkat., Brassó, 1860 – Kolozsvár, 1886. aug. 26.) Neurihrer Sándor brassói kávéháztulajdonos leánya; 5. Kóssa Amália (Komárom, 1845 – csecsemőként meghalt); 6. Kóssa Amália Terézia (rómkat., Komárom, 1847. máj. 13. –) Férje 1873-tól: nemes Dregály Boldizsár (evang., Győr, 1839. márc. 26. – Szombathely, 1896. szept. 29.) M. kir.

államvasútimérnök. Bécsben szerezte mérnöki diplomáját (1857–1862). Apja győri evangélikus lelkész volt.

Apai nagyapja: Tekintetes nemes Kóssa József (ref., Csép, 1807. máj. 4. – 1861. febr. 19.) Csépi közbirtokos. A komáromi ref. kollégiumban tanult. Komárom megyei várnagy, az önkényuralom idején megyei Kerkermeister/porkoláb/börtönőr/Inspector carcerum comitati.

Apai nagyanyja: Langgasszer Borbála (róm. kat., Enns, Felső-Ausztria, 1810 – Komárom, 1860. aug. 17.).

Apai dédapa I.: Kóssa József (ref., Csép, Komárom m., 1781. júl. 29. – 1847. szept. 25.) Csépi közbirtokos. 1843-ban fiaival együtt igazolta nemességét.

Testvérei: 1. Kósa István (ref., Csép, 1770. febr. 6. – meghalt kisgyerekként); 2. Kósa Julianna (ref., Csép, 1775. ápr. 8. –); 3. Kósa István (ref., Csép, 1778. ápr. 5. –).

Apai dédanya I.: Köntös Erzsébet (ref.) Házasságkötés: Csép, 1807. febr. 2. Az anyakönyv szerint „nemes és vitézlő Csepi József úr házánál szolgáló hajadon leány”.

Apai dédapa I. apja: nemes Kósa Gergely (ref.) csepi közbirtokos.

Apai dédapa I. anyja: Molnár Erzsébet.

ANYAI ÁG

Anyja: galántai Tompa Konstantina (róm. kat., Nyitraújlak, Nyitra m., 1838. okt. 19. – Bp., 1919. jún. 2.) Házasságkötés: Vágfarkasd, Nyitra vm., 1860. febr. 19. (Református szertartás szerint.) A református többségű Vágfarkasd is gr. Károlyi Lajos uradalmához tartozott.

Testvérei: 1. Tompa Kornélia Ludovika Mária (róm. kat., Nyitraújlak, 1840. máj. 14. –); 2. Tompa Mária Antonia Apollónia (róm. kat., Nyitraújlak, 1841. ápr. 22. –); 3. Tompa Jenő Zsigmond János (róm. kat., Nyitraújlak, 1842. nov. 1. –); 4. Tompa Ottilia Emilia Izabella (róm. kat., Nyitraújlak, 1843. dec. 2. –); 5. Tompa Szidónia Amália (róm. kat., Nyitraújlak, 1846. júl. 9. –); 6. Tompa Ilona Anna Krisztina (róm. kat., Nyitraújlak, 1847. júl. 25. –); 7. Tompa Ludmilla Mária (róm. kat., Nyitraújlak, 1848. szept. 20. –).

Anyai nagyapja: Tekintetes nemes Tompa János (róm. kat., 1810 k. –) Lányai 1838-as és 1841-es anyakönyvi bejegyzésében: Provisor Dominalis, 1843-ban és 1846-ban uradalmi tisztartó Nyitraújlakon. (Földesura gróf Forgách).

Anyai nagyanyja: nemes Hohenstöck/Hohenstögh/Hohenstöch/Hochensteg Ottilia (róm. kat., Nyitrapereszlény, 1815. máj. 14. – meghalt 1861 előtt).

Testvérei: 1. Hohenstög Edmund Lipót (róm. kat., Nagyszombat, 1811. nov. 15. –); 2. Hohenstög Katalin Antónia (róm. kat., Nagyszombat, 1812. okt. 29. – Nyitraújlak, 1849. márc. 15.) Férje: (1849-ben már néhai) Venczel cs. kir. kapitány; 3. hohenstögi lovag Hohenstoeg Adolf Ottó (róm. kat., Nyitrapereszlény, 1813.

szept. 30. – Szomorlovászi, Nyitra vm., 1873. márc. 9.) Ügyvéd volt Nagytapolcsányban. A gimnáziumot Nagyszombatban végezte, majd a pozsonyi kir. akadémián végzett egy év jogot. Felesége: Csulak Anna; 4. Hohenstog Károly Rajmund (róm. kat., Nyitrapereszlény, 1819. aug. 31. –).

Anyai dédapa II.: Hohenstög Venceslaus (róm. kat.) 1811-ben Spanis Dominalis/uradalmi ispán Nagyszombatban, 1812-ben capitaneus in Reg. Württemberg/kapitány a Württemberg huszárezredben. 1815–1819-ben Nyitrapereszlényben éltek, itt keresztelt gyermekeiknek gr. Batthyány József (1780–1829) és neje voltak a keresztszülei. (Pereszlény uradalmi központ volt már a 18. században is.)

Anyai dédanya II.: nemes Zsarnóczay Apollónia (róm. kat., 1790 k. –) Nyitra megyei család, amelyik 1693-ban kapta a címeres nemes levelet.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Magyary-Kossa Ilona (róm. kat., Tótmegyer, 1861. jan. 21. – 1924) Férje Szilávy János (Újvidék); 2. Magyary-Kossa Miklós (ref., Debrecen, 1863. jan. 1. – Halle an der Saale, Németország, 1922. aug. 5.) A szabadkai községi főgimnáziumban tanult. Közjegyző Titelen (Bács-Bodrog vm.). Felesége 1902. ápr. 30-tól: [Pancsova] Weifert Gizella (Pancsova, 1881. jan. 10. – Titel, 1920. ápr. 10.); 3. Magyary-Kossa Béla (ref., Debrecen, 1866. febr. 3. – Bp., 1939. dec. 2.) A szabadkai községi főgimnáziumban tanult. Őrnagy a m. kir. 1. gyalogezrednél, később tábornok. Felesége: Ott Julianna (Palánka, 1882. febr. 16. – 1916. júl. 16.); 4. Magyary-Kossa Irén (róm. kat., Debrecen, 1868. ápr. 8. –); 5. Magyary-Kossa Károly (ref., Debrecen, 1869. márc. 24. –); 6. Magyary-Kossa Paulina (ref., Debrecen, 1869. márc. 24. –).
Felesége: sassi Sassy Mária (ref., Zilah?, 1881. okt. 11. – Bp., 1943. jún. 27.) Házasságkötés: Bp., 1915. dec. 12. Szülei: Sassy Frigyes honvédezredes és Egri-Dobray Anna (ref.).
Gyermeke: Magyary-Kossa Gyula (Bp., 1916. okt. 17. – Bp., 1992. márc. 2.) főorvos, klinikai tanársegéd Bp.-en, a Medical University Lexington kutató munkatársa az Egyesült Államokban, a CIBA-Geigy vegyészeti iparvállalat tanácsadója Bázelen. Felesége: homoródalmási Lőrinczy Edit (1922. márc. 28. – 2013. szept. 26.), dr. Lőrinczy Gábor (1964-ben még élt) és Székely Jolán (róm. kat., 1894 – Bp., 1964. szept. 23.) leánya.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1876–1883: szabadkai községi főgimnázium, II–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1883.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1883–1887.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1891–1892-ben a bécsi, gráci, prágai, lipcsei, hallei, berlini, jénai, würzburgi és müncheni egyetemeket látogatta meg.

Oklevél: bp.-i tud. egy., orvosi kar, orvos doktor, 1889. jún. 17.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, görög, latin.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1894., a méregtan magántanára; uo., 1921. nov. 28., címzetes nyilvános rendkívüli tanár

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i műegyetem, Mezőgazdasági és Állatorvosi Kar, 1934. júl. 18., gyógyszer- és méregtan.

Nyugdíj: 1935. júl. 1.

MTA-tagság: lev. tag: 1920. máj. 5.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Orvosi Könyvkiadó Társulat ig. tanács tagja; az Orsz. Felsőoktatási Egyesület tagja.

Állami testületek, tanácsok: az Országos Állategészségügyi Tanács tagja (1907–); az Orsz. Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagja (1909–); a Földműv. Min. alá rendelt gyógyszer- és ipari növényforgalmi kirendeltség szaktanácsának tagja (1921–).

Kitüntetések: m. kir. udvari tanácsos (1918. szept. 6.); Magyar ezüst érdemérem (1930); Magyar bronz érdemérem zöld szalagon.

ÉLETÚT

A háromévesen négy kiskorú testvérével együtt árvaságra jutott Kossa Gyula testvéreivel együtt Szabadkán a sz. kir. város községi főgimnáziumában végezte a középiskolát. Mint osztályelső végig ösztöndíjas volt. 1883-ban iratkozott be a budapesti tudományegyetem orvosi karára. 1889-ben avatták doktorrá. Ápr. 1-jétől a bp.-i tudományegyetem orvosi karán a gyógyszer- és méregtan intézetben volt gyakornok Bókay Árpád mellett. Itt főleg a gyógyszer-antagonizmus kérdéseivel foglalkozott. Október 1-jétől ugyanitt II. tanársegéd, 1891. okt. 1-jétől pedig I. tanársegéd. 1891–1892-ben külföldi tanulmányutat tett. Meglátogatta a bécsi, a gráci, a prágai, a lipcsei, a hallei, a berlini, a jénai, a würzburgi és a müncheni egyetemeket. 1893 elején három és fél hónapig az igazságügyi min. ösztöndíjával Than Károly bölcsész-kémiai intézetében kémiai tanulmányokat folytatott. 1893. ápr. 17-től véglegesített státuszba került az Orsz. Bírósági Művegyészeti Int.-ben mint első segéd/adjunktus. Itt elsősorban méregtanal foglalkozott. Ebből a tárgykörből a bp.-i tud. egy. orvosi karán 1894-ben magántanárrá képesítették. Liebermann Leó az Orsz. Kémiai Int. és Központi Vegyészeti Állomás igazgatójának, állatorvosi akadémiai tanárnak a rábeszélésére átment az állatorvosi főiskolára. A főiskola ekkor szervezett, a kórbonctantól különváló gyógyszer- és növénytan tan- székére nevezték ki 1896. jan. 10-től mint nyilvános rendes tanárt. Az 1935-ig főtárgy- ként tanított gyógyszer- és méregtanon kívül 1905-ig tanította az állatorvoslás

történetét s 1913-ig a botanikai ismereteket is. (Később fontos publikációi jelentek meg a gyógynövényekről.) 1900-tól 1909-ig vezette az akadémia könyvtárát is. A gyógyszer-tani kutatást kísérleti alapokra fektette, s számos, méregtani kérdést feldolgozó írása jelent meg magyar, német és francia nyelven. Módszerét, a méz kimutatását ezüst impregnációval a nemzetközi szakirodalom Kossa-reakcióként tartja számon. Intézetével részt vett a párizsi nemzetközi és a drezdai hygiénikus kiállításon, s ezeken kitüntetés nyert. 1898 óta részt vett a Közegészségügyi Tanács gyógyszerkönyvi bizottságának munkálataiban s az új *Magyar Gyógyszerkönyv* szerkesztésében. 1901-ben kiadott *Gyógyszerrendelés* c. tankönyve Németországban is megjelent.

1903-ban mint kormányképviselő vett részt a madridi nemzetközi orvoskongresszus tárgyalásain. 1907-től tagja lett az Orsz. Állategészségügyi Tanácsnak s 1909-től rendkívüli tagja az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak. A földművelésügyi min. felterjesztésére a szakirodalom terén kifejtett eredményes működése elismerésül 1918 szeptemberében udvari tanácsosi címet kapott. Hutyra Ferenc és Preisz Hugó ajánlásával az MTA 1920 májusában levelező tagjává választotta. Akadémiai székfoglalóját 1924 októberében Adatok a magyar gényusz biológiájához címmel tartotta meg. Ebben bizonyította, hogy a magyar orvostudomány nagyjai alkotó módon járultak hozzá az európai orvostudomány fejlesztéséhez. A bp.-i tud. egy. orvosi karának 1919. dec. 16-i ülésén Liebermann és Preisz professzorok kezdeményezték, hogy Magyary-Kossa Gyulát, a kar magántanárát nyilvános rendkívüli tanári címmel tüntessék ki. A kiküldött bizottság a magántanári habilitáció óta megjelent tudományos munkáinak rendkívül alapos elemzését, méltatását adva, az 1920. jún. 15-i kari ülésén melegen ajánlotta a „régén megérdemelt” kitüntetésre való felterjesztést. Ezt a kari, majd az egyetemi tanács is egyhangúlag támogatta. A miniszterközi biz. adminisztratív jellegű fenntartásaival szemben az egyetem sürgetésére a minisztertanács javaslata alapján a kormányzó végül 1921 novemberében Magyary-Kossa Gyulának „az orvosképzés, a tudományos búvárkodás és irodalom terén szerzett érdemeiért a tudományegyetemi rk. tanári címet adományozta”. Tagja lett a földműv. min. alá tartozó gyógyszeres- és ipari növényforgalmi kirendeltség szaktanácsának.

A magyar felsőoktatás intézményrendszerének 1934-es átszervezésekor az Állatorvosi Főiskola a M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtud. Egyetem része lett, mint a Mezőgazdasági és állatorvosi kar állatorvosi osztálya. Magyary-Kossa azok közé a főiskolai tanárok közé tartozott, akiket ekkor egyetemi tanárrá neveztek ki. Elérve a hetven éves kort 1935-ben nyugdíjba ment, de még két évig előadta fő tárgyait a műegyetemen. Energiáit azonban elsősorban orvostörténeti művének befejezésére fordította. A *Magyar Orvosi Emlékek* fejezetei között találunk művelődéstörténetet, társadalomtörténetet, orvosi életrajzot, felsőoktatástörténetet, műszótárt és regesztákat. Új műfajt teremtett az orvostörténet-írásban. Az első két kötet 1929-ben, a harmadik 1931-ben, a negyedik pedig 1940-ben jelent meg az Orvosi Könyvkiadó Társulat kiadásában. A könyvet az MTA is jutalmazta. A hazai orvostörténeti irodalom legkiemelkedőbb alkotásának anyagát egyetemista kora óta gyűjtötte, sokoldalú nyelvismeretére s alapos levéltári

kutatásokra is támaszkodva. Orvostörténeti munkássága nemzetközi elismerést szerzett. A Pázmány Péter Egyetem 300 éves jubileumára németül, *Ungarische Medizinische Erinnerungen* címmel jelent meg könyve, amelyet a minisztérium is támogatott. A könyv komoly nemzetközi elismerést kapott. Klasszikus műveltségének mélységét, sokoldalúságát bizonyítják nyelvészeti írásai is, amelyek a magyar orvosi nyelv történetével foglalkoznak. Utolsó éveiben már ritkán mozdult ki otthonából. Napjait tízezer kötetes szakkönyvtárában, Mozartot és Beethovent zongorázgatva családja körében töltötte. Saját szavai szerint minden elmélkedését arra fordította, ahol a tökéletes béke és zavartalan megnyugvás végtelensége következik.

MOZSONYI SÁNDOR

gyógyszerész

(Kadarkút, Somogy m., 1889. március 15. – Budapest, 1976. szeptember 1.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Az anyakönyvekben kevés nyoma van a Mosonyi/Mozsonyi tanítói-lelkészi család nemességének, de lehetséges, hogy összefüggésben van azzal a Mosonyi/Mozsonyi családdal, amelynek nemességét Veszprém vármegye 1741. évi bizonyítványa alapján 1773-ban Fejér vármegye kihirdette annak alapján, hogy Márton nevű felmenőjük birtokolt Szentkirályszabadján egy kuriális pozíciót a török elleni insurrectio előtt.

Apja: Mozsonyi Sándor (ref., Vásárosbéc, Somogy m., 1853. máj. 21. – Kaposvár, Somogy m., 1940. aug. 24.) Református lelkész. A csurgói ref. gimn. tanulója volt, majd a pápai református kollégiumban folytatta, ahol a teológiai akadémiát végezte (1875). Több helyen volt segédlelkész. 1878-ban szentelték fel. Lelkészként szolgált Magyaregresen (1879–1888) és Kadarkúton (1888–1928). Három évig a csurgói gimnázium igazgatótanácsának elnöke, egyházkerületi tanácsbíró, kir. kormánytanácsos (1928), Somogy vármegye megyebizottsági tagja. 1928 után nyugdíjasként élt Kaposváron. Nagy érdemeket szerzett a Kaposvár-Barcs vasútvonal megvalósításában. Kadarkút község díszpolgára.

Testvérei: 1. Mozsonyi Mária (ref., Kálmánca, Somogy m., 1846. márc. 12. –); 2. Mozsonyi Pál (ref., Vásárosbéc, Somogy m., 1849. dec. 6. –); 3. Mozsonyi Károly (ref., Hedrehely, Somogy m., 1857. márc. 4. – Hedrehely, 1857. márc. 12.); 4. Mozsonyi Júlia (ref., Hedrehely, 1858. júl. 8. –).

Apai nagyapja: Mosonyi Sándor (ref., Rinyaszentkirály, Somogy m., 1822. aug. 30. –) Ref. iskolatanító/rektor. 1839-ig a csurgói ref. gimnáziumban tanult, ezután Pápán subscribált 1839-ben. 1841-ben kiment kétéves rektoriára, de már nem tért vissza a kollégiumba. Rektor volt a belsősomogyi egyházmegyében Nemesdédén (1841–1845), Kálmáncsán (1845–1847) és Vásárosbécen (1847–1854). Később Hedrehelyen éltek, de már nem tanítóként. (Az anyakönyvben földművesként, illetve polgárként szerepel.)

Testvérei: 1. Mosonyi József (ref., Kálmánca, 1813. febr. 1. –); 2. Mosonyi Pál (ref., Kálmánca, 1814. aug. 28. –); 3. Mosonyi János (ref., Somogyaszaló, 1817. dec. 27. –) Ref. iskolatanító/rektor. Csurgón (1826–1834), majd a losonci ref. gimnáziumban (1834–1838) tanult. A Komárom megyei Kamocsára ment praeeptornak (1836–),

majd Nógrádverőcén volt rektor (1838–1839). Ezután két belsősomogyi református egyházközség iskolájában volt rektor: Orci (1842–1846), Somogyviszló (1846–1848); 4. Mosonyi Zsuzsanna (ref., Somogyaszaló, 1819. júl. 7. –).

Apai nagyanyja: Verbai Mária (ref., Szenna, Somogy m., 1825. dec. 12. –).

Testvérei: 1. Verbai Katalin (ref., Csurgó, Somogy m., 1811. okt. 30. –); 2. Verbai Dániel (ref., Istvándi, Somogy m., 1813. ápr. 4. –); 3. Verbai Sámuel (ref., Istvándi, 1815. máj. 3. –); 4. Verbai Julianna (ref., Istvándi, 1817. febr. 26. –); 5. Verbai Erzsébet (ref., Istvándi, 1819. aug. 28. –); 6. Verbai Lídia (ref., Szenna, 1822. febr. 21. –); 7. Verbai István (ref., Szenna, 1828. jún. 30. – Csurgó, 1913. nov. 12.) Református lelkész, tanár. 1838-tól a csurgói ref. gimnáziumban volt grammatista. 1844-től 1847-ig a soproni evangélikus líceumban bölcsészetet tanult és a jog első évét végezte. 1847–1848-ban Pozsonyban a királyi akadémián szintén jogot tanult. Ezután Sopron és Vas megyében úri házaknál nevelősködött. Teológiai magántanuló volt, s 1851-ben Pápán tette le a teológiai vizsgát, 1853-ban szentelték fel. 1852-től 1913-ig volt Csurgón lelkész és tanár.

Apai dédapa I.: Mosonyi Benjámin (ref., Katádfa, Baranya m., 1785. nov. 7. – 1826 k.) Iskolarektor, preoráns. Pápán tanult 1800-tól. 1806-ban a tolnai egyházmegyébe, Őcsénybe ment praeceptornak. Ezután 1811-ig a Baranya megyei Dencsházán, majd a belsősomogyi egyházmegyében volt iskolarektor: Kálmáncsa (1811–1816), Somogyaszaló (1816–1822), Zselickisfalud (1822–), Rinyaszentkirály (– 1824), Nemesdéd (1824–1825), Gige (1825–1826).

Testvérei: 1. Mosonyi Zsuzsanna (ref., Katádfa, 1781. jún. 21. – kisgyermekként meghalt); 2. Mosonyi József (ref., Katádfa, 1783. ápr. 23. –); 3. Mosonyi Zsuzsanna (ref., Lúzsok, Baranya m., 1791. nov. 29. –).

Apai dédanya I.: Király Sára (ref., Beleg, Somogy m., 1793. dec. 11. –).

Testvérei: 1. Király Pál (ref., Viszló, Somogy m., 1780. okt. 12. – Istvándi, Somogy m., 1832. jan. 15.) Református lelkész. 1793-tól Csurgón tanult, majd 1798-ban Debrecenben subscribált. A Tiszántúlra ment rektoriára. 1808-ban szentelték fel. Apját követve Somogyban lett lelkész Belegen (1808–1821) és Istvándiban (1821–1832); 2. Király Ferenc (ref., Beleg, 1789 – Zselickisfalud, Somogy m., 1859) Református lelkész. Csurgón kezdte tanulmányait, majd Debrecenben és Pápán folytatta. 1813-ban rektornak ment Győrbe. Felszentelése (1818) után a Somogy megyei Gyöngyösmelléken szolgált (1817–1821). Később Csurgón volt másodlelkész és professzor, végül Zselickisfaludon lelkész (1825–1859).

Apai dédapa II.: Verbai István (ref., Magyarregres, Somogy m., 1787. szept. 7. – Szenna, 1831. ápr. 10.) Református lelkész. A kecskeméti ref. gimnáziumban tanult, majd 1799-ben a debreceni ref. kollégiumban subscribált. 1809-ben szentelték lelkésszé. 1809-től 1812-ig a csurgói gimnázium első professzora volt, rektor és lelkész. A belsősomogyi egyházmegyében volt adminisztrátor (1812–1813), majd lelkész Istvándiban (1813–1821) és Szennán (1821–1831).

Apai dédanya II.: Bekő Katalin (ref., Terehegy, Baranya m., 1790. nov. 23. –).

Testvérei: 1. Bekő István (ref., Terehegy, 1787. aug. 10. – Debrecen, 1811. aug. 5.) Csurgón kezdett tanulni (1800–1805), majd Debrecenben subscribált 1805-ben. Ötödéves teológus hallgatóként halt meg; 2. Bekő Gábor (ref., Terehegy, 1797. jún. 7. –) Református lelkész. Tanulmányait Csurgón kezdte, majd 1814-ben Debrecenben subscribált. A Bihar megyei Derecskén rektorkodott. A felsőbaranyai egyházmegyében 1828-tól először Bogdásán szolgált, majd Gyüdön 1861-ig. Felesége 1828. nov. 11-től (Bogdása): Szabó Mária (ref.), Szabó Péter harkányi (1830–1861) ref. lelkész leánya. Fiuk, ifj. Bekő Gábor ugyanebben az egyházmegyében 1858-tól Sósvertike lelkésze volt; 3. Bekő Benjámin (ref., Terehegy, 1800. febr. 2. – Terehegy, 1889. márc. 18.) Református lelkész. Csurgón kezdett tanulni, majd 1817-ben a debreceni kollégiumban subscribált. 1828-ban a dunántúli egyházkerületben szentelték fel. A belsősomogyi egyházmegyében szolgált: Galambok (1828–1829), Tótszentgyörgy (1829–1840), Gige (1840–1889); 4. Bekő Lídia (ref., Terehegy, 1812. szept. 18. –).

Apai dédapa I. apja: Mosoni József (ref., 1750 k. –) Református lelkész. A debreceni kollégiumi anyakönyvbe származási helyeként Mezőszentgyörgy szerepel. Mosoni József Mezőtúron tanult, utána Nagykőrösön volt korrektor. 1769 áprilisában subscribált a debreceni kollégiumban. 1771-ben a hajdúsági Bagosra ment rektoriára. 1781-ben a Fejér megyei Sárbogárdon volt lévita. 1781-től 1789-ig a Baranya megyei Katádfán, majd 1790-től 1793 márciusáig Lúzsokon volt lelkész.

Apai dédapa I. anyja: Borza Zsuzsanna (ref.) Valószínűleg tanítói/lelkészi családból származott.

Apai dédanya I. apja: Király Ferenc (ref., Balatonfőkajár, Veszprém m., 1749. jan. 19. – Beleg, Somogy vm., 1818. febr. 16.) Református lelkész. Sárospatakon tanult, 1767-ben Debrecenbe subscribált. Somogyban, Viszlón volt rektorián (1778–1784), majd felszentelés után ugyanott lelkész (1784–1788), később a belegi gyülekezetben szolgált (1788 – 1808. aug.-ig, utána fia, Király Pál vette át a helyét).

Apai dédanya I. anyja: Czégény Sára (ref.) Lehetséges, hogy Tzégény/Czégényi András gyöngyösmelléki ref. lelkész lánya.

Apai dédapa II. apja: Verbai József (ref.) Magyaregres.

Apai dédapa II. anyja: Györék Ilona (ref.) Magyaregres.

Apai dédanya II. apja: Bekő István (ref.) A debreceni anyakönyve szerint „származási helye: Túr”. Református lelkész. Mezőtúron kezdte tanulmányait. 1776-ban subscribált a debreceni református kollégiumban. A Baranya megyei Nagyharsányban volt rektorián. 1783-tól a Baranya megyei Terehegy lelkésze.

Apai dédanya II. anyja: nemes Sipos Lídia (ref.).

Apai dédanya I. apai nagyapja: Király Ferenc (ref.) Balatonfőkajár.

ANYAI ÁG

Anyja: komáromi Körmendy Erzsébet (ref., Kálmánca, Somogy m., 1861. aug. 28. – 1946-ban még élt).

Testvérei: 1. Körmendy Rózsa (ref., Kálmánca, 1863. jan. 13. –); 2. Körmendy Ilona (ref., Kálmánca, 1864. febr. 15. –); 3. Körmendy Gyula (ref., Kálmánca, 1865. okt. 3. – gyerekként meghalt); 4. Körmendy Lajos (ref., Kálmánca, 1867. júl. 4. –); 5. Körmendy Sándor (ref., Hedrehely, 1870. okt. 23. – Bp., 1946. jan. 5.) Budakeszin volt gyógyszerész; 6. Körmendy Margit (ref., Hedrehely, 1872. nov. 1. –) Férje: Izsák Lajos; 7. Körmendy Gyula (ref., Hedrehely, 1874. aug. 18. – gyerekként meghalt); 8. Körmendy Gyula (ref., Hedrehely, 1876. márc. 7. –); 9. Körmendy Ida (ref., Hedrehely, 1877. aug. 14. –); 10. Körmendy Zoltán (ref., Hedrehely, 1879. febr. 12. –); 11. Körmendy Jolán (ref., Hedrehely, 1881. júl. 7. –) Férje: Lengyel Károly; 12. Körmendy Lenke (ref., Hedrehely, 1883. jan. 14. –) Férje: Frick Pál; 13. Körmendy Kálmán (ref., Hedrehely, 1886. júl. 27. –).

Anyai nagyapja: Körmendy Sándor (ref., Nagykorpad, Somogy m., 1829. júl. 7. – Pápa, Veszprém m., 1903. jan. 6.) Református lelkész. Nyolcévesen a gyönki ref. gimnáziumban kezdett tanulni (1837–), majd 1844-től 1848-ig a pápai ref. kollégiumban folytatta. Világi, jogi pályára készülve jogot is tanult. 1848 októberében a somogyi nemzetőrséghez csatlakozott, részt vett a Dráva-vonal védelmében. Később a 60. honvéd zászlóalj hadnagya lett. 18 csatában vett részt. 1849 áprilisától főhadnagy. Görgey seregével Világosnál tette le a fegyvert. Rövid bujdosás után 1850 augusztusában újra beiratkozott a pápai kollégiumba. 1852-ben, illetve 1853-ban letette papi vizsgáit. Segédlelkészség után a belsősomogyi egyházmegyében Kisasszondon (1856–1859), Kálmáncsán (1859–1867) és Hedrehelyen (1867–1902) volt lelkész. Esperes (1878–1888), majd egyházkerületi főjegyző lett. 1861-ben Szigetváron, 1869-ben pedig Kaposváron országgyűlési képviselővé választották. Szerepe volt a csurgói gimnázium főgimnáziummá fejlesztésében.

Testvérei: 1. Körmendy Antal (ref., Kaposmérő, Somogy m., 1810. jún. 6. –) Csurgón tanult, majd 1826-ban Pápán subscribált; 2. Körmendy Julianna (ref., Kaposmérő, 1812. nov. 25. –); 3. Körmendy Imre (ref., Nagykorpad, 1819. ápr. 1. –); 4. Körmendy Sámuel (ref., Nagykorpad, 1821. febr. 22. –); 5. Körmendy Eszter (ref., Nagykorpad, 1823. aug. 10. –).

Anyai nagyanyja: nemes Madarász Erzsébet Karolina (ref., Jákó, Somogy m., 1844. jan. 19. – 1925. márc. 31.) Házasságkötés: Kálmánca, 1860. nov. 19.

Testvérei: a csökölyi anyakönyvben 1. Madarász Emilia (ref., Jákó, Somogy m., 1842. aug. 21. –); 2. Madarász Endre Sándor (ref., Jákó, 1845. nov. 9. –); 3. Madarász Borbála Julianna (ref., Jákó, 1848. jún. 24. –); 4. Madarász Anna (ref., Jákó, 1850. júl. 31. –).

Anyai dédapa I.: Körmendy Sámuel (ref., Veszprém, [Kádárta ref. anyakönyvében:] 1779. máj. 2. – Szenna, 1872. jún. 4.) Református lelkész. Veszprémben kezdett tanulni, majd 1793-ban beiratkozott a pápai ref. gimnáziumba. 1798-ban ugyanitt subscribált. Több helyen volt rektor, 1806–1807-ben Csurgón második professzor. Miután 1807-ben felszentelték lelkészként szolgált a belsősomogyi egyházmegyében: Kaposmérőn (1807–1814), Kálmáncsán (1814–1818), Nagykorpádon (1818–1830), Somogyjádón (1830–1832) és Szennán (1832–1872). Egyházmegyei tanácsbíró volt (1826–1848).

Testvére: Körmendy Rebeka (ref., Veszprém, 1776. okt. 10. –).

Anyai dédanya I.: Naszályi (Szász) Eszter (ref.).

Anyai dédapa II.: nemes kisfaludi Madarász Lajos (ref., Jákó, 1816. márc. 29. –). Jákói közbirtokos. 1848-ban megyei adószedő. A család őse Madarász János (Lajos ükapja) 1718-ban kapott királyi adományt egy kisfaludi kúriára, amely alapján a leszármazottak Somogy és Fejér megyében is kaptak bizonyáságlevelet.

Anyai dédanya II.: nemes Noszlopy Amália (ref., Vrácsik/Újvárfalva, Somogy m., 1816. jún. 3. – Vése, Somogy m., 1850. aug. 2.).

Testvérei: 1. Noszlopy Anna (ref., Újvárfalva, 1809. jún. 8. – Keszthely, 1892. jan. 25.) Férje: nemes Dezső Károly (róm. kat., – megh. 1888 előtt). Sümeg; 2. Noszlopy Jozefa (ref., Újvárfalva, 1811. márc. 10. – 1849); 3. Noszlopy Antal (ref., Újvárfalva, Somogy m., 1813. jan. 10. – megh. 1877 előtt.) Ügyvéd, politikus. 1849-ban nemzetőrként Jellasics ellen harcolt, később hadnagy volt s öccse mellett helyettes kormánybiztos. Felesége: gattájai Gorove Anna (róm. kat., – Bp., 1877. márc. 1.), gattájai Gorove István (róm. kat., Pest, 1819. aug. 20. – Bp., 1881. máj. 31.) politikus, az 1867-es Andrássy-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere, országgyűlési képviselő, az MTA lev. és tiszt. tagjának testvére; 4. Noszlopy Julianna (ref., Újvárfalva, 1814. szept. 3. – 1893) Férje 1854-től: egyházas-nagyberzsényi Berzsényi László (evang., Nikla, 1809. nov. 24. – Nikla, Somogy vm., 1884. dec. 15.), egyházas-berzsényi Berzsényi Dániel (Egyházashetye, 1776. máj. 7. – Nikla, 1836. febr. 24.) költő és dukai Takách Zsuzsanna (1784–1848) fia, niklai birtokos; 5. Noszlopy Pál (ref., Újvárfalva, 1818. okt. 9. – Újvárfalva, 1892. máj. 17.) Felesége: Korenika Katalin; 6. Noszlopy Erzsébet (evang., Újvárfalva, 1819. jan. 4. – Nikla, 1888. nov. 12.) Férje: pálfiszeghi Pálffy Zsigmond (megh. 1888 előtt) kir. táblai bíró; 7. Noszlopy Gáspár (ref., Újvárfalva, 1820. aug. 17. – Pest, 1853. márc. 3.) Ügyvéd, politikus, szolgabíró, kormánybiztos (1849) és 1848–1849-es őrnagy. A szabadságharc leverése után részt vett a Makk-féle ellenállási mozgalomban. A császár elfogását tervezte, ezért halálra ítélték és kivégezték; 8. Noszlopy Viktor (ref., Újvárfalva, 1823. jan. 1. – 1825); 9. Noszlopy Karolina (ref., Újvárfalva, 1825. ápr. 2. –); 10. Noszlopy Titusz (ref., Újvárfalva, 1826. ápr. 20. – 1879. júl. 21.) Kaposváron élt. Felesége: Szabó Terézia; 11. Noszlopy Sándor (ref., Újvárfalva, 1831. febr. 22. – 1832. jún. 8.).

Anyai dédapa I. apja: nemes Körmendy István (ref., 1750/60 k. –) Csapó mester Veszprémben.

Anyai dédapa I. anyja: Rostási Rebeka (ref.).

Anyai dédanya I. apja: Naszályi (Szász) János (ref., Adorjánháza, Veszprém m., 1759. febr. 5. – Várpalota, 1825. ápr. 17.) Ref. lelkész, egyházi és ifjúsági író. Szentkirályszabadján, Szentgálon, Kecskeméten és Debrecenben tanult. Kecskeméten 1775-ben, a debreceni kollégiumban 1780-ban subscribált. Pozsonyban németül tanult. Praeceptor volt Kecskeméten (1779), Debrecenben pedig a poeták praeceptora (1786–1787), majd senior (1788). Tanult Utrechtben is (1789–1790), ahol lelkésszé szentelték. Lelkészként szolgált Szentantalfán (1791–1793), Tótvázsonyban (1793–1807) és Várpalotán (1807–1825). Egyházmegyei (1801–1825) és egyházkerületi (1817–1825) tanácsbíró volt.

Anyai dédanya I. anyja: Asztalos Lídia (ref.).

Anyai dédanya I. apai nagyapja: Naszályi (Szász) János (ref.) Református lévita/iskola rektor. 1736-ban subscribált Debrecenben. Zánkán volt lévita, majd Takácsi, Adorjánháza (1759), Sóly (1769–1774), Kádárta és Felsőörs (1783) református egyházközségeiben volt rektor.

Anyai dédanya I. apai nagyanyja: Csernák Erzsébet (ref.).

Anyai dédapa II. apja: nemes kisfaludi Madarász József (ref.) Jákó. Testvére, kisfaludi Madarász Gedeon (ref., 1779 – Cece, 1855. szept. 10.), akinek a fiai: 1. Madarász László (ref., Nemesgulács, Zala m., 1811. szept. 13. – Goodhopen, USA, 1909. nov. 6.) politikus, ügyvéd. 1826-ban subscribált a pápai kollégiumban, majd a sárospataki kollégiumban tanulta a jogot. Reformkori ellenzéki vezető. 1848-ban a Honvédelmi bizottmány tagja, rendőrminiszter, a debreceni országgyűlésen a radikális tábor vezetője. A szabadságharc végén külföldre menekült. Amerikában szegény farmerként élt; 2. Madarász József (ref., Nemeskisfalud, Somogy m., 1814. aug. 27. – Kispest, 1915. jan. 31.) politikus, ügyvéd. Sárospatakon és a pesti egyetemen tanulta a jogot. A reformkori országgyűlési ifjak mozgalmában vett részt Kossuth híveként. 1848-ban országgyűlési képviselő. Világos után hat évig raboskodott. 1861-től haláláig a sárkeresztúri kerület országgyűlési képviselője volt függetlenségi programmal.

Anyai dédapa II. anyja: nemes Sárközy Katalin (ref.).

Anyai dédanya II. apja: nemes tekintetes Noszlopi Antal (ref., Duka, Veszprém vm., 1771. márc. 1. – Újvárfalva, Somogy vm., 1838. ápr. 13.) Compossessor/közbirtokos Újvárfalván. Az ő apja költözött Somogy megyébe.

Anyai dédanya II. anyja: tekintetes szeniczei Bárány Júlia (ref., 1789. jan. 31. – Újvárfalva, 1869. márc. 23.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Mozsonyi Aranka Gabriella (ref., Magyaregres, 1880. ápr. – Siófok, 1975. jan. 30.) Férje 1897-től: dr. Héjjas Imre (Csurgó, 1869. okt. 22. – Csurgó, 1957. szept. 17.)

Gimnáziumi tanár. Kolozsváron, a Ferenc József Tudományegyetemen tanult természetrajzot és földrajzot, majd két évig ott is dolgozott tanársegédként. 1894-ben meghívták a csurgói református főgimnáziumba, ahol 1933-ig tanított.; 2. Mozsonyi Mária Lenke (ref., Magyarereg, 1882. jan. – Bp., 1964. máj. 19.) Férje: Kelléry Lajos (róm. kat., 1882 – Bp., 1964. máj. 9.) Ganz Villamos-gyári nyugdíjas-t írtak az 1964-es gyászjelentésére; 3. Mozsonyi Erzsébet (ref., Magyarereg, 1884 – Kaposvár, 1942. dec. 3.) 1922-ben a Somogy vm.-i Lorántffy Zsuzsanna Egylet pénztárosa volt, férje Kontskó Andor (meghalt 1939-ben) a Somogy vm.-i kir. pénzügyigazgatóság számvevőségén számfőtanácsos, 1926-ban a belsősomogyi egyházmegye belmissziói bizottság tagja, az egyházmegye világi számvevője.

Felesége: szászernyei Száva Lily/Lili (róm. kat., 1898 – Bp., 1979. okt. 23.) Apja dr. szászernyei Száva Aladár (megh. 1958 előtt) községi orvos, Dég községben (Fejér vm.), 1927-től egészségügyi tanácsos. Anyja süttőfalvi Süttő Gizella (róm. kat., 1870 – Bp., 1958. jan. 8.).

Gyermeke: Mozsonyi Marietta (Bp., 1922 –) Férje: Horváth Géza (róm. kat., 1913 – Bp., 1963. ápr. 27.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1899: fumei kir. gimn.; 1907-ig: késmárki evang. líceum, bonyhádi evang. algimn., csurgói ref. főgimn.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., gyógyszerész, 1909–1910; bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1910–1911, 1918; pozsonyi egy., orvosi kar, 1918–1919.

Oklevél: bp.-i tud. egy., orvosi kar, gyógyszerész oklevél, 1911; pozsonyi egy., orvosi kar, gyógyszerész doktor, 1912. jún.; pozsonyi egy., orvosi kar, orvosdoktor, 1919.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1933. júl. 29., gyógyszerészet, különös tekintettel a gyógyszerészeti közigazgatásra magántanára; a gyógyszerészeti tudományok kandidátusa, 1952.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i tud. egy., orvosi kar, gyógyszerészet, 1940. okt. 19.

Egyetemi tisztségek: bp.-i orvosi egy., gyógyszerertudományi kar, dékán: 1955–1962.

Nyugdíj: 1962.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Gyógyszerészeti Társ. alapító tagja, ill. elnöke; a Gyógyszerészek Baráti Köre és a Magyarországi Gyógyszerész Egyesület tagja; a Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság tagja (1924–), alelnöke (1938–1949); az Országos Közegészségügyi Egyesület Gyógyszerészi szakoszt. elnöke.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Magyar-Észt-Finn gyógyszerésztársaság lev. tagja; a Nemzetközi Gyógyszerész Történeti Társaság magyarországi mandatáriusa.

Szerkesztőségi tagság: a *Jó egészség – egészségügyi és embervédelmi lap* és a *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítőjének* szerk. biz. tagja.

Közéleti társaság, szerep: a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete tagja; a Turul Rákóczi Bajtársi Egyesület helyettes magisztere.

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Közegészségügyi Tanács rend. tagja (1937–), az Orsz. Állategészségügyi Tanács rendkívüli tagja; a Gyógyszerész továbbképzés Központi Biz. alelnöke; a Nemzeti Önállósítási Tanács tagja; az Orsz. Növényvédelmi Tanács tagja (1929–1934).

Kitüntetések: a Magyar Vöröskereszt díszjelvényének és a II. oszt. érdemkeresztjének tulajdonosa; a Munka Érdemrend arany fokozata (1959, 1962); Kiváló Gyógyszerész (1961); a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Jakabházy (1937), Deér (1939) és Kazay (1969) emlékérmé.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: az Alkaloida Gyógyszerészeti Gyár ig. tagja.

ÉLETÚT

Mozsonyi Sándor apai és anyai ágon is olyan dunántúli református lelkészcsaládokból származott, amelyek minden elágazásukban négy-öt nemzedékre visszamenően somogyi vagy Veszprém megyei lelkészek voltak. Az apja 40 évig szolgált Kadarkúton, s a megyei közéletben is szerepet játszó királyi kormánytanácsos volt. A gimnáziumot nyelvtanulás céljából részben Fiumében, Késmárkon és Bonyhádön végezte, s 1907. június 26-án a csurgói református gimnáziumban érettségizett. Gyógyszerésznek készült, s az akkori rend szerint először egy kaposvári kórházban töltötte le gyakornoki éveit. Budapesti gyakornoki vizsgája után 1909-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára, 1910-ben pedig az orvosi karra iratkozott be mint gyógyszerész hallgató. 1911-ben gyógyszerészi oklevelet nyert. Ezután a budapesti Egyetemi Gyógyszertani Intézetben Vámosy Zoltán (1868–1953) professzor irányítása mellett gyógyszerészdoktori tanulmányokat folytatott, s 1912 júniusában gyógyszerészdoktorrá avatták. Az egyetemi évek közötti szünetekben Bécsben és Berlinben folytatott gyógyszerési szaktanulmányokat. 1912 júniusában felvették a budapesti Egyetemi Gyógyszertárba díjtalan, majd díjas gyakornoknak. Később díjtalan, majd 1918 szeptemberéig első tanársegéd volt. Tevékenyen részt vett a katonai kórházakká átmínősített egyetemi klinikák gyógyszerellátásában.

Hat évet töltött az Egyetemi Gyógyszertárban, ahol nemcsak gyakorló gyógyszerési, gyógyszerkereskedelmi, gyógyszergyártási, hanem kémiai laboratóriumi és tudományos munkát is végzett. Részt vett a gyógyszerész- és orvostanhallgatók elméleti és gyakorlati oktatásában. Ekkor dolgozta ki a III. kiadású hivatalos magyar gyógyszerkönyv galenusi részének kommentárját, ami a vizsgára készülő gyógyszerészek által gyakran használt szakmunka volt. Mindeközben orvosi tanulmányokat is végzett a budapesti egyetemen. Első orvosi szigorlatát Budapesten, a másodikat és a harmadikat Pozsonyban tette le,

ahol 1919 nyarán orvosdoktorrá avatták. 1918 szeptemberében ugyanis Fenyvessy Béla (1873–1954) professzor meghívására a pozsonyi királyi Erzsébet tudományegyetemre ment, ahol első tanársegédje lett az Egyetemi Közegészségtani Intézetnek. A Budapesti egyetemre beiratkozott, de a cseh megszállás miatt a mozgásukban akadályozott I. és II. éves felvidéki hallgatóknak kémiai és analitikai előadásokat, valamint laboratóriumi gyakorlatokat is tartott.

Pozsonyból elűzve 1919 őszén Budapestre ment, ahol ismét az Egyetemi Gyógyszer-tárban működött 1919 decemberéig. Ekkor a Népjóléti és munkaügyi minisztériumba hívták meg mint kettős képesítéssel bíró doktort, s a gyógyszerészeti főosztályra nevezték ki miniszteri titkárnak. Csilléry András miniszter a főosztályt két osztályra tagolta, s Mozsonyit a gyógyszerellátási osztály vezetésével bízta meg. Ide tartozott a gyógyszer-termelés, a gyógyszerimport és a kereskedelem. Talpra kellett állítani az ország gyógyszerellátását, megindítani a nyersanyaghiánnyal küzdő hazai gyógyszergyárak termelését, helyreállítani az összekötötést a külföldi gyógyszergyártó cégekkel. El kellett látni a kórházakat, klinikákat, s felügyelni az Országos Egészségügyi Anyagraktárat. Mozsonyi közben 1923-ban letette a tisztiorvosi vizsgát is, s folyamatosan tartotta a kapcsolatot a gyógyszerészek különböző egyesuleteivel, amelyeknek összejöveleteire is eljárt. A Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban teljesített szolgálatot annak megszűnéséig, 1932. június 30-ig. 1924-ben miniszteri osztálytanácsosi címet, 1926-ban ugyanilyen jelleget nyert, s 1928-ban valóságos miniszteri osztálytanácsossá nevezték ki. 1932. július 1-jétől az egészségügyi csoporttal együtt a Belügyminisztériumba rendelték és oda is kinevezték miniszteri osztálytanácsossá. Minisztere képviselőletében különböző hazai és nemzetközi kongresszusokon, közgyűléseken vett részt.

Előadó volt a tisztiorvosi tanfolyamon. 1931-től az egyetemi gyógyszerészhallgatók számára előadta A gyógyszerészetre vonatkozó jogszabályokat és A gyógyszerészet gyakorlatokkal című kötelező tárgyat. Vezette a gyógyszerész doktorjelöltek munkáját. Mindeközben szakirodalmi munkásságra is jutott energiája. 1932 őszén nyújtotta be az orvosi karra habilitációs kérelmét „A gyógyszerészet, különös tekintettel a gyógyszerészi közigazgatásra” című tárgykörből. A kérvényt a mellékletekkel Jakabházy Zsigmond (1867–1945) professzornak adták ki véleményezésre, aki az 1932. november 30-i ülésen adta elő jelentését. Részletesen taglalta a jelölt pályafutását és tudományos munkásságát, 29 dolgozatát (különlenyomatok, kéziratok). Dicsérte kiváló szorgalmát, lelkiismeretes gondos munkásságát, s javasolta a magántanári képesítésre bocsátást. Ezt a titkos szavazáson 16-an támogatták, 3 nem ellenében. A kiküldött bizottság referálását 1933. május 16-án tárgyalta a kar, aminek eredményeként 14 igen szavazattal 1 ellenében a jelöltet kollokviumra bocsátották. Ez június 13-án megtörtént, a kollokviumot elfogadták, s a próbaelőadást június 19-re tűzték ki. Ekkor az előadást a kar megjelent tagjai egyhangúan elfogadták, Mozsonyit a tanártestület tagjává fogadták. Ezt már másnap, június 20-án felterjesztették a miniszternek. A magántanári képesítést a miniszter július 29-én megerősítette.

A habilitáció után megpályázta az Egyetemi Gyógyszertár igazgatói állását. Az orvosi kar a három pályázó közül az első helyen ajánlotta, és 1934. március 20-án a kormányzó ki is nevezte. Az új igazgató nagy aktivitással fogott hozzá az Egyetemi Gyógyszertár fejlesztéséhez és a gyógyszerészképzés reformjához. Meggyőzte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot is, így az hozzájárult a Gyógyszertár önálló jellegének kialakításához. Felvehette az Egyetemi Gyógyszerészeti Intézet és Egyetemi Gyógyszertár nevét, s ennek igazgatójává is Mozsonyit nevezték ki 1935-ben. Racionalizálta és olcsóbbá tette az egyetemi klinikák gyógyszer- és sebészeti kötőzószer-ellátását. Intézményesítette a gyógyszerész-továbbképző tanfolyamokat. Tervezetet készített a magyar gyógyszerészképzés reformjáról. Erről a Felsőoktatásügyi Kongresszuson előadást is tartott. 1937-től tagja lett az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, a Belügyminisztérium legmagasabb közegészségügyi tanácsadó szervének.

A gyógyszerészképzés megtervezett reformjára csak 1940-ben került sor. A VKM 1940. augusztus 8-án adta ki az új rendeletet, amely a gyógyszerészhallgatóknak a középiskola elvégzése után 8 egyetemi szemeszter hallgatását írta elő. Ezzel a Gyógyszerészeti Intézet is tanszéki jelleget nyert, mint a III. és IV. évfolyamon kötelező főtárgy, a Gyógyszerészet előadója. Már a korábbi hónapokban előkészítették ide Mozsonyi nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezését, de arra csak a kolozsvári egyetem újraindításával kapcsolatos nagy egyetemi tanári átrendeződés keretében 1940. október 19-én került sor. Mozsonyinak sikerült megoldania az Intézet új elhelyezését és az oktatás céljaira szolgáló laboratóriumok berendezését. A háború vége felé a klinikák gyógyszerellátása miatt sikerült elkerülnie a nyugatra települést. A háború után az Igazoló Bizottsági eljárás során minden gond nélkül igazolták Mozsonyit. Amikor 1948-ban a magyar tudomány átszervezésén munkálkodó Magyar Tudományos Tanács és a Pártkollégium a teljes egyetemi tanári állományt káderezte, akkor az egyik feljegyzésben többek között a következőket írták róla: „Szintén régi, elég jobboldali volt. Ha kevésbé is mint Issekutzot, időnként mellénk tudtuk állítani (SZDP) [...] Eltávolítása nem szükséges.” Valószínűleg a szakértelmére, szervezőképességére szükség volt. Fontos szerepet játszott 1948 után az új Gyógyszerkönyv szerkesztésében. Amikor 1950-ben a tudományegyetemből kivált a Budapesti Orvostudományi Egyetem, akkor Mozsonyi ennek 1951-től dékánhelyettese volt. Az 1955-ben megalakult önálló Gyógyszerésztudományi Karnak Mozsonyi professzor lett a dékánja egészen 1962-es nyugdíjazásáig. 70. születésnapja (1959) és nyugdíjba vonulása alkalmából is megkapta a Munka érdemrend arany fokozatát. Az életéről részletes áttekintő cikket publikáló Zalai Károly azt írta: „szorgalmasan bejárt volt intézetében rendelkezésre bocsátott dolgozószobájába, s továbbra is vezető egyénisége maradt a gyógyszerészi társadalomnak, egészen 1976. szeptember 1-én bekövetkezett haláláig”. A család gyászjelentésére a Pál Timótheushoz írott második leveléből vett ígét írták: „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem.” A Farkasréti temetőben levő sírjára a Magyar Gyógyszerészeti Társaság fehér márvány síremléket állított.

NAGY DEZSŐ

gépészmérnök

(Székesfehérvár, Fejér vm., 1841. december 6. – Budapest, 1916. március 19.;
a Fejér vármegyei Csabdi község temetőjében családi sírboltban nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család őse Nagy Mihály és fia Mihály többekkel együtt I. Lipót királytól kapott címeres nemes levelet, amelyet 1662-ben Győr megyében, Győr megye bizonyítványa alapján pedig Fejér megyében 1813-ban hirdettek ki. Előnév: öttevényi, de 1848 után gyászjelentéseken nem használták.

Apja: nemes öttevényi Nagy Lajos (ref., Buda, Tabán, 1808. ápr. 2. – Csabdi, Fejér m., 1869. aug. 31.) Uradalmi hites ügyvéd, táblabíró, közbirtokos Csabdi községben. Székesfehérváron kezdett tanulni, majd 1820-ban a pápai ref. kollégium poetica osztályába iratták be. A győri királyi jogakadémián végezte a bölcsészeti tagozatot (1823–1825), a jogot pedig a pozsonyi királyi jogakadémián tanulta (1825–1827). Megszerezve az ügyvédi oklevelet Székesfehérváron élt, s apja nyomdokain haladva 1836-ban már táblabíró és több nemes család uradalmi ügyésze volt. Az 1840-es évek elején tagja és pénztárnoka volt a Fejér megyei Olvasótársaságnak. Az 1850-es évek elején az ő alapítványa is jelentősen hozzájárult a székesfehérvári református népiskola felépítéséhez. Gyermekei 1850 után már Csabdi községben születtek, ahol birtokot szerezve közbirtokos lett. Az 1890-es évek gazdacímtáiraiban örökösei használatában 365 holdas birtok szerepelt.

Testvérei: 1. Nagy Zsófia (róm. kat., Buda, Tabán, 1805. jún. 22. –); 2. Nagy Katalin (róm. kat., Székesfehérvár, 1813. márc. 23. – meghalt csecsemőként); 3. Nagy Katalin (róm. kat., Székesfehérvár, 1814. jún. 14. – Székesfehérvár, 1841. márc. 20.) Férje: Molnár Károly ügyvéd; 4. Nagy Sándor (ref., Székesfehérvár, 1815. aug. 25. –); 5. Nagy Dienes-Károly (ref., Székesfehérvár, 1818. márc. 29. – Székesfehérvár, 1834. aug. 23.); 6. Nagy Elek (ref., Székesfehérvár, 1819. ápr. 7. –).

Apai nagyapja: Nagy Pál (ref., Bőny, 1766. nov. 16. – Székesfehérvár, 1831. aug. 6.) Uradalmi ügyész, Győr és több más megye táblabírája. A soproni evangélikus líceumban tanult, majd 1788 áprilisában a debreceni református kollégiumban subscribált. Budán ügyvédi oklevelet szerzett. Első két gyermeke is itt született. Uradalmi ügyészként működött, s amikor 1813-ban Székesfehérvárra költözött, már Győr megye táblabírája volt. Nemességét ekkor igazoltatta Győr megyével. Fontos szerepe volt a székesfehérvári református egyházközség 1824. évi megalapításában. Kurátora is lett az ekklezsiának. A mezőföldi egyházmegye és a dunamelléki egyházkerület assessora/

tanácsbírája volt. A halotti anyakönyvi bejegyzésében a felejtethetlen hűségű kurátor-nak és patrónusnak nevezik.

Testvérei: 1. Nagy Terézia (ref., Bőny, 1768. febr. 23. –); 2. Nagy Klára (ref., Bőny, 1769. nov. 29. – fiatalon meghalt); 3. Nagy Sándor (ref., Bőny, 1772. júl. 12. – 1828-ban még élt) 1816 és 1818, valamint 1826 és 1828 között ő volt a bőnyi nemesi közbirtokosság igazgatója; 4. Nagy László (ref., Bőny, 1773. dec. 3. – meghalt gyerekként); 5. Nagy Antal (ref., Bőny, 1778. febr. 10. –); 6. Nagy László (ref., Bőny, 1781. márc. 29. – 1835-ben még élt) Bőnyi nemesi közbirtokos, 1833 és 1835 között a bőnyi nemesi közbirtokosság igazgatója. Felesége: nemes Balla Zsuzsanna; 7. Nagy Eszter (ref., Bőny, 1783. júl. 20. –); 8. Nagy Klára (ref., Bőny, 1785. febr. 20. –) Férje 1802. okt. 17-től: Sebestyén János gyönki ref. prédikátor; 9. Nagy Ágnes (ref., Császár, 1786. márc. 6. –).

Apai nagyanyja: Simonits Anna (róm. kat., Székesfehérvár, 1779. aug. 7. –).

Testvérei: 1. Simonits Erzsébet (róm. kat., Székesfehérvár, 1777. dec. 1. – meghalt kisgyerekként); 2. Simonits Ignác (róm. kat., Székesfehérvár, 1782. jan. 19. – meghalt kisgyerekként); 3. Simonits Franciska (róm. kat., Székesfehérvár, 1789. aug. 6. –); 4. Simonits Erzsébet (róm. kat., Székesfehérvár, 1790. dec. 27. – meghalt csecsemőként); 5. Simonits Erzsébet (róm. kat., Székesfehérvár, 1791. dec. 27. –) Férje: Horváth János székesfehérvári gombkötő; 6. Simonits Ignác (róm. kat., Székesfehérvár, 1796. jan. 20. –).

Apai dédapa I.: tekintetes nemes Nagy Sándor (ref., Bőny, 1739. márc. 8. – Bőny, 1814. okt. 3.). Közbirtokos Bőnyben. 1790 és 1798 között a bőnyi református egyházközség gondnoka.

Apai dédanya I.: nemes Sándor Katalin (ref.) Házasságkötésük: 1765 k.

Apai dédapa II.: Simonits Péter (róm. kat.) Nodularius/gombkötő mester Székesfehérváron.

Apai dédanya II.: ... Anna (róm. kat.).

Apai dédapa I. apja: nemes Nagy László (ref.) Bőnyi birtokos.

ANYAI ÁG

Anyja: nemes becsvölgyi Takó Borbála (ref., Bőnyréta, Győr m., 1815. júl. 19. – Sárospatak, 1884. aug. 14.) Házasságkötés: Bőny, Győr m., 1836. febr. 4. Idősebb korában Sárospatakon élt Jenny lányánál, illetve annak férjénél peremartoni Nagy Gusztáv (1844–1900) ref. teológiai tanárnál.

Testvérei: 1. Takó Lajos (ref., Kerékteleki, Veszprém m., 1802. febr. 16. – meghalt gyerekkorában); 2. Takó Krisztina (ref., Bőny, 1804. ápr. 2. – 1820); 3. Takó Miklós (ref., Bőny, 1806. aug. 24. – Kerékteleki, 1865. aug. 7.) Pápai tanulmányok után 1825-ben a pozsonyi kir. jogakadémiára iratkozott be. Felesége 1836. nov. 24-től:

nagyrétei-szempei Molnár Mária/Terézia (1810–1893); 4. Takó Johanna (ref., Bőny, 1810. jún. 5. – 1884) Férje: nemes felsőőri Szarka János, Vas megyei birtokadományos családból származott. Házasságkötés: Bőny, 1834. aug. 25.; 5. Takó István (ref., Bőny, 1812. okt. 4. – Győr, 1873. aug. 20.) Pozsonyban kezdte a gimnáziumot. Pápára 1826-ban iratkozott be a veteranus syntaxis osztályba. A győri kir. jogakadémián kezdte a bölcsészeti tagozatot 1831-ben, de Pápán fejezte be. Felesége: Laky Krisztina (1815 – Bőnyréta, 1850. júl. 30.); 6. Takó Zsófia (ref., Bőny, 1817. okt. 29. – Mezőszentgyörgy, Veszprém m., 1851. jún. 22.) Férje 1843. máj. 29-től: Fodor László (Mezőszentgyörgy, 1818. márc. 18. – Székesfehérvár, 1881. szept. 9.) mezőszentgyörgyi közbirtokos, szolgabíró, volt pápai diák, 1848-as nemzetőr, Eötvös Károly rokona; 7. Takó Lajos (ref., Bőny, 1820. jan. 19. – 1890) 1829-ben iratkozott be a pápai kollégium declinista osztályába, 1834-ben pedig a novitius orator osztályba. Felesége 1845. dec. 29-től: Patonay Antónia (Bőny, 1824 – Bőnyréta, 1851. márc. 28.).

Anyai nagyapja: Takó Sándor (ref., Kerékteleki, Veszprém m., 1775. szept. 18. – Kerékteleki, 1844. nov. 9.) Közbirtokos, táblabíró. A száműzetés éveit után a Pápára visszatért kollégiumban kezdte tanulmányait, ahol 1788-ban subscribált. Majd a pozsonyi evangélikus líceumban végezte a bölcsészeti tagozat két évét és a jog első évét (1791–1794). A jog második évében a pozsonyi királyi jogakadémián tanult. Amikor 1800-ban megházasodott, már Veszprém vármegye esküdtje volt. Első gyermeke még Keréktelekiben született, de aztán Bőnyben lett közbirtokos és táblabíró. 1818 és 1820 között a bőnyi nemesi közbirtokosság választott igazgatója volt. Három fiát taníttatta Pápán, majd a győri, illetve a pozsonyi jogakadémián. Felesége halála után ismét Telekiben élt.

Testvérei: 1. Takó Eszter (ref., Kerékteleki, 1778. jún. 22. – Kerékteleki, 1844. márc. 5.) Férje: nemes Kalmár János (ref.) Kerékteleki; 2. Takó Zsuzsanna (ref., Kerékteleki, 1781. jún. 2. –).

Anyai nagyanyja: szentkirályszabadjai Baditz Lília (ref., Magyarkeresztúr, Sopron m., 1777. ápr. 16. – Bőny, Győr m., 1832. máj. 13.) Házasságkötés: Bőny, 1800. jún. 5.

Testvérei: 1. Baditz József (ref., Győr-Szemere, Győr m., 1766. jún. 1. –); 2. tekintetes nemes Baditz Imre (ref., Magyarkeresztúr, 1767. okt. 29. –) Az adászteveli ref. kisgimnáziumban tanult. Felesége tekintetes nemes Kenessey Katalin (ref., 1777 k. – Magyarkeresztúr, 1839. jan. 18.); 3. Baditz Zsuzsanna (ref., Magyarkeresztúr, 1770. aug. 28. –); 4. Baditz Terézia (ref., Magyarkeresztúr, 1772. jún. 29. –); 5. Baditz Éva (ref., Magyarkeresztúr, 1774. aug. 13. –); 6. Baditz Katalin (ref., Magyarkeresztúr, 1775. nov. 22. –); 7. Baditz Eszter (ref., Magyarkeresztúr, 1783. okt. 6. – Magyarkeresztúr, 1788. nov. 11.) A keresztelesek a magyarkeresztúri római katolikus, illetve a vadosfai evangélikus anyakönyvben találhatók.

Anyai dédapja I.: nemes Takó István (ref.) Kerékteleki compossessor/közbirtokos. A Takó család első ismert őse a 17. század közepén élt Takó Miklós végvári tiszt.

Anyai dédanya I.: Csajági Zsuzsanna (ref.).

Anyai dédapa II.: szentkirályszabadjai Baditz József (ref., Mezőszentgyörgy, Veszprém m., 1731. nov. 9. – Bőny, 1806. szept. 11.) Perillustris ac Generosus Dominus/nemzetes és vitézlő úr mezőszentgyörgyi birtokos.

Anyai dédanya II.: Perillustris domina/nemzetes asszony nemes csepi Pázmándy Katalin (ref., Kömlőd, Komárom m., 1747. febr. 9. – 1797. jan. 19.) Házasságkötés: Kajászó, Fejér m., 1764. márc. 6.

Anyai dédapa II. apja: szentkirályszabadjai Baditz Imre (ref., – Mezőszentgyörgy, 1754. febr. 13.) Kuruc hadnagy (1709).

Anyai dédapa II. anyja: mankóbüki Horváth Erzsébet Éva (ref.) mankóbüki Horváth Zsigmond és Kisfaludy Mária leánya.

Anyai dédanya II. apja: nemes Pázmándy Ádám (ref.) Kömlőd.

Anyai dédapa II. apai nagyapja: szentkirályszabadjai Baditz Péter 1709-ben kapott adományt a Veszprém vármegyei Szentkirályszabadjára. 1708-ban Veszprém vármegye szolgabírája volt. A Baditz család Veszprém megyei birtokos família volt, de később a szomszéd megyékben is elterjedtek.

Anyai dédapa II. apai nagyanyja: szarvaskendi Sibrik Anna Éva. Testvére, Sibrik Miklós (Szarvaskend, Vas vm., 1673 k. – Rodostó, 1735. okt. 7.) II. Rákóczi Ferenc udvarmestere volt.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Nagy Gyula (ref., 1837 – Székesfehérvár, 1842. nov. 17.); 2. Nagy Borbála (ref., Székesfehérvár, 1839. febr. 23. –) Férje: Kaszap Lajos (1822. szept. 2. – Csabdi, 1873. máj. 27.) Gárdonyi közbirtokos családból származott; 3. Nagy Lidia (ref., Székesfehérvár, 1840. szept. 13. – Ajka, 1885. márc. 15.) 1861-től Parragh Lajos (ref., Táp, 1830. jún. 5. – Ajka, 1900. ápr. 11.) ajkai református lelkész felesége. Parragh Lajos Parragh Péter ref. lelkész fia volt, a pápai kollégiumban tanult, 1848–1849-ben honvéd hadnagyként szolgált; 4. Nagy Béla (Székesfehérvár, 1844. jún. 27. – Csabdi, 1861. dec. 29.); 5. Nagy Eszter (ref., Csabdi, 1846. márc. 26. –); 6. Nagy Lajos (ref., Székesfehérvár, 1847. dec. 23. –) Felesége 1888. jún. 24-től: Juhász Ilona; 7. Nagy Anna (ref., Csabdi, 1851. dec. 20. – Sárospatak, 1933). Nagy Gusztáv sárospataki teológiai tanár második felesége 1884-től; 8. Nagy Janka/Jenny (ref., Csabdi, Fejér vm., 1855. febr. 28. – Sárospatak, 1883. ápr. 6.) Férje 1877. okt. 15-től: peremartoni Nagy Gusztáv (Gyöngyös, Tolna vm., 1844. júl. 10. – Erdőbénye, Zemplén vm., 1900. júl. 11.) sárospataki teológiai akadémiai tanár, lelkész, a Sárospataki Református Teológiai Akadémia dogmatika tanára, író. Nagy Janka halála után annak testvére lett a második felesége: Nagy Anna/Nina (ref., Csabdi, 1851. dec. 20. – Sárospatak, 1933) Házasságkötés: Sárospatak, 1884. aug. 1.

Feleségei: 1. fülöpös-daróci Bóné Eleonóra (ref., Gárdony, Fejér m., 1849. szept. 2. – Bp., 1879. jan. 26.) Házasságkötés: 1870. Apja: fülöpös-daróci Bóné József (ref., Gárdony, 1804. dec. 10. – Gárdony, 1892. jan. 16.) ügyvéd, közbirtokos, megyei bizottsági tag. A család őse 1696-ban kapott nemesi levelet, amelyet Veszprém megyében hirdettek ki. Anyja: nemes Csejtei Katalin (ref., 1820 k. – Gárdony, 1873. jan. 22.); 2. Lázár Janka (evang., korábban izr., Nagybjom, Somogy m., 1855 – Csabdi, 1900. szept. 7.), aki egyetemi kollégája, Lázár Pál (1856–1917) műegyetemi tanár megözvegyült nővére volt.

Gyermekei: 1. feleségtől: 1. Nagy Béla (ref., Buda, 1871. nov. 4. – Csabdi, 1902. aug. 21.) MÁV mérnök. 1888-ban érettségizett a budapesti ref. gimnáziumban. 1893-ban a budapesti műegyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet. Felesége 1898-tól: Zirkelbach Anna (róm. kat., Bicske, 1877. júl. 15. –) Zirkelbach Antal (róm. kat.) bicskei vegyeskereskedő és Karle Mária leánya; 2. Nagy Gizella (ref., Pest, 1873. máj. 4. – 1900-ban már nem élt); 3. Nagy Szidónia (ref., Bp., 1875. nov. 14. – Csabdi, 1889. máj. 10.); 2. feleségtől: 1. Nagy Etel; 2. Nagy Vilma. A lányok apja, Weisz Mór (Lázár Janka első férje) meghalt. Nagy Dezső örökbe fogadta a lányokat.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1856–1859: budai kir. főreáliskola.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: budai József műegyetem, 1859–1862.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: zürichi műegyetem, gépészmérnök, 1862–1863., 1863–1864. és 1866–1867. tanévek; VKM ösztöndíj 2 évre (Németország, Anglia), 1868–1870

Oklevél: zürichi műegyetem, gépészmérnök, 1867.

Nyelvismeret: német, francia, angol.

Nyilvános rendes egy. tanár: kir. József műegyetem, gépészmérnöki szakosztály, 1870. szept. 3., gépszerkezettan; uo., 1882. márc. 5., mechanika és elméleti géptan.

Egyetemi tisztségek: kir. József műegyetem, gépészmérnöki szakosztály, dékán: 1877–1881.

Nyugdíj: 1913. szept. 30.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Geológiai Társaság rend. tagja (1884–); a Magyar Anyagvizsgálók Egyesülete alapító tagja és elnöke (1905–1910).

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a Budapest-Kálvin téri ref. egyházköztség presbitere (1894–1916).

Kitüntetések: Ferenc József rend lovagja (1885); udvari tanácsos (1909).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: résztulajdonosa volt a Nagy Lajos örökösei nevében levő 365 holdas birtoknak Csabdi községben.

ÉLETÚT

Nagy Dezső apja Székesfehérváron élő táblabíró, ügyvéd volt, aki több birtokos nemes család uradalmainak ügyeit intézte, s 365 holdas birtokot is szerzett. Az apai és az anyai ági család is nemesi közbirtokos eredetű volt, s a 18. század utolsó negyedétől már két generáció is jogot tanult. Nagy Dezsőt viszont a budai főreáliskolába iratták be. A budai József Műegyetemen felsőbb mennyiségtant, leirati mértant és műszaki természettant hallgatott. 1862-ben az európai hírű zürichi egyetemre iratkozott be, s az 1862–1863. és 1863–1864. tanévekben ennek az egyetemnek a hallgatója volt. 1864 nyarán hazatérve Sopronban helyezkedett el. Laehne Frigyes (1822–1881), aki korábban a soproni evangélikus alreáliskola igazgatója volt, ekkor bővítette magántanintézetét (négy elemi, négy reál, öt gimnáziumi osztály és internátus). Ebben a modern nevelési célkitűzések szerint működő intézményben tanított Nagy Dezső az 1864–1865. és 1865–1866. tanévekben. 1866-ban visszatért még egy tanévre Zürichbe, s 1867-ben ott szerzett gépészmérnöki oklevelet.

1867 novemberétől egy évig a budai műegyetem erőműgéptan tanszékének tanársegédje volt. 1868-ban állami ösztöndíjat kapott, s kétéves tanulmányútra ment Németországba és Angliába (németül, angolul és franciául is tudott). Hazatérve 1870-ben megházasodott, egy Fejér megyei régi nemes birtokos család leányát, a református Bóné Eleonórárt vette feleségül, aki 1879-es korai haláláig három gyermeket szült. Nagy Dezsőt 1870. szeptember 3-án nevezték ki nyilvános rendes tanárnak a komolyabb fejlesztés előtt álló budai műegyetem gépszerkezettan tanszékére. Az egyetemre egy év alatt tizenegy új tanárt neveztek ki, s közöttük Nagy Dezsővel együtt hatan voltak, akik Zürichben tanultak. Ott volt hallgató az 1881-ben elhunyt Horváth Ignác is, akinek a helyére a mechanika és elméleti géptan tanszékre 1882-ben Nagy Dezsőt helyezték át. 1877-től 1881-ig négy éven át a műegyetem gépészmérnöki szakosztályának dékánja volt. 1885-ben szabadalmaztatta innovatív konstrukciójú gőzekéjét, amelynek a prototípusát is elkészítette. Ez tekinthető az első hazai traktornak. Ugyancsak 1885-ben a budapesti országos kiállítás nemzetközi osztályának alelnöke, a gépészeti csoport elnöke és bíráló bizottsági tagja is volt. Itt szerzett érdemei elismeréseként kapta meg a Ferenc József-rend lovagi fokozatát.

Felesége halálával megözvegyülve kollegájának, a zsidó származású Lázár Pálnak (1856–1917), a mezőgazdasági géptan professzorának szintén megözvegyült nővérét, Lázár Jankát vette feleségül, akinek két félárva gyermekét adoptálta. 1894-től haláláig a budapesti Kálvin téri református egyházközség presbitere volt. 1894-ben megszervezte és haláláig vezette a műegyetem műszaki mechanikai laboratóriumának szilárdsági kísérleti állomását, amely az építő- és szerkezeti anyagok minőségi vizsgálatának hivatalos, nyilvános vizsgáló helye volt. A kísérleti állomásnak a hazai építőanyagok vizsgálatára vonatkozó eredményeit hét füzetből álló sorozatban adta ki. 1900-ban részt vett a párizsi anyagvizsgáló kongresszuson. A műegyetem gépészmérnöki szakosztályán

mechanikából tartott előadásait 1905-ben *Dinamika* című könyvében foglalta össze. 1909-ben a minisztertanács javaslatára a királytól megkapta az udvari tanácsosi címet, ami a méltóságos rangcímre is jogosított. (Ez ekkor még nem járt automatikusan az egyetemi professzoroknak, majd csak a két világháború között.) Megromlott egészsége helyreállítására Balogh Jenő (1864–1953), a VKM politikai államtitkára az 1912–1913-as tanévre egy év szabadságot engedélyezett Nagy Dezsőnek, aki 1913. szeptember 30-án nyugdíjba vonult. 1916-ban halt meg, s a csabdi apai birtok temetőjében, családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.

PÁPAY JÓZSEF

nyelvész, középiskolai tanár

(Nagyigmánd, Komárom m., 1873. július 2. – Debrecen, Hajdú m., 1931. június 9.;
a debreceni köztemetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Pápai József (ref., Nagyigmánd, 1836. dec. 5. – Nagyigmánd, 1875. okt. 27.) Földműves gazda, jómódú parasztbirtokos. 39 éves korában tífuszban halt meg.

Testvérei: 1. Pápai Márton (ref., Nagyigmánd, 1842. nov. 13. – Nagyigmánd, 1843. nov. 26.); 2. Pápai Pál (ref., Nagyigmánd, 1843. okt. 7. – meghalt kisgyerekként); 3. Pápai Sándor (ref., Nagyigmánd, 1846. márc. 23. – Nagyigmánd, 1846. márc. 25.); 4. Pápai István (ref., Nagyigmánd, 1847. ápr. 18. – Nagyigmánd, 1847. máj. 1.); 5. Pápai Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1848. okt. 5. – Nagyigmánd, 1848. okt. 5.); 6. Pápai Pál (ref., Nagyigmánd, 1851. okt. 10. – Nagyigmánd, 1851. okt. 19.); 7. Pápai Pál (ref., Nagyigmánd, 1853. aug. 29. – Nagyigmánd, 1853. szept. 12.); 8. Pápai János (ref., Nagyigmánd, 1855. okt. 4. – Nagyigmánd, 1855. okt. 21.); 9. Pápai Pál (ref., Nagyigmánd, 1855. okt. 4. – Nagyigmánd, 1873. nov. 26.); 10. Pápai Julianna (ref., Nagyigmánd, 1859. nov. 30. –).

Apai nagyapja: Pápai József (ref., Nagyigmánd, 1811. jan. 3. –). Az anyakönyvekben 1848 előtt jobbágy, később földműves.

Testvérei: 1. Pápai Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1797. nov. 25. – meghalt kisgyerekként); 2. Pápai Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1801. nov. 22. –); 3. Pápai Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1803. júl. 4. –).

Apai nagyanyja: Bádi Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1815. jan. 5. –). Házasságkötés: Nagyigmánd, 1836. febr. 3.

Testvérei: 1. Bádi János (ref., Nagyigmánd, 1811. ápr. 18. –); 2. Bádi Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1813. nov. 25.); 3. Bádi István (ref., Nagyigmánd, 1818. jan. 14. –); 4. Bádi József (ref., Nagyigmánd, 1821. márc. 17. –); 5. Bádi József (ref., Nagyigmánd, 1822. aug. 26. –).

Apai dédapa I.: Pápai János (ref., Nagyigmánd, 1767. okt. 19. – Nagyigmánd, 1847. szept. 25.) Jobbágygazda, az 1828-as országos összeírás szerint nagyigmándi colonus/ jobbágy, ¼ telekkel, 3 lóval, 27 pozsonyi mérős szántóval (kb. 10 kat. hold).

Apai dédanya I.: Andrási Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1772. júl. 18. – Nagyigmánd, 1843. nov. 4.) Házasságkötés: Nagyigmánd, 1796. febr. 2. Első férje Kovács Pál volt.

Apai dédapa II.: Bádi István (ref.) Az 1828-as országos összeírás szerint nagyigmándi inquilinus/zsellér, aki kézművesként, mint takács (textor) működött, s fél pozsonyi mérőnyi szőlője is volt.

Apai dédanya II.: Mátyási Zsuzsanna (ref.).

Apai dédapa I. szülei: Pápai András (ref.) és Halász Zsuzsanna (ref.) Nagyigmánd.

Apai dédanya I. szülei: András István (ref.) és Rohontzi Judit (ref.) Nagyigmánd.

ANYAI ÁG

Anyja: Somogyi Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1841. szept. 19. – Nagyigmánd, 1891. júl. 19.) Jómódú parasztbirtokos családból származott. Házasságkötés: Nagyigmánd, 1862. febr. 11.

Testvérei: 1. Somogyi János (ref., Nagyigmánd, 1833. ápr. 8. –); 2. Somogyi András (ref., Nagyigmánd, 1834. nov. 27. –); 3. Somogyi Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1836. okt. 13. –); 4. Somogyi István (ref., Nagyigmánd, 1839. dec. 4. –) Földműves. Felesége 1869. jan. 12-től: Kovács Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1847 –) Pápay József 1875-ben megözvegyült anyja, Somogyi Erzsébet az ő szomszédjukban lakott; 5. Somogyi Julianna (ref., Nagyigmánd, 1853. febr. 3. –).

Anyai nagyapja: Somogyi István (ref., Nagyigmánd, 1802. dec. 27. –) Jobbágygazda, majd földműves.

Testvérei: 1. Somogyi József (ref., Nagyigmánd, 1801–1801); 2. Somogyi Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1806. júl. 25. – 1807); 3. Somogyi Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1808. aug. 9. – 1809); 4. Somogyi József (ref., Nagyigmánd, 1811. márc. 18. –); 5. Somogyi Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1815. jan. 28. –); 6. Somogyi Pál (ref., Nagyigmánd, 1817. máj. 4. –) Felesége 1851. dec. 9-től Pápai Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1823–) Babarci István özvegye volt; 7. Somogyi Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1825. márc. 10. –).

Anyai nagyanyja: Soós Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1807. aug. 8. –). Házasságkötés: Nagyigmánd, 1830. febr. 2. A házasságkötés előtt a „kasznár úrnál volt szolgálatban”.

Testvérei: 1. Sós Zsuzsanna (ref., Nagyigmánd, 1809. márc. 30. –); 2. Sós Katalin (ref., Nagyigmánd, 1811. jún. 13. –); 3. Sós János (ref., Nagyigmánd, 1813. okt. 9. –); 4. Sós János (ref., Nagyigmánd, 1815. máj. 25. –); 5. Sós Éva (ref., Nagyigmánd, 1818. jún. 17. –); 6. Sós István (ref., Nagyigmánd, 1820. jún. 30. –); 7. Sós Judit (ref., Nagyigmánd, 1823. aug. 1. –); 8. Sós Judit (ref., Nagyigmánd, 1826. júl. 10. –).

Anyai dédapa I.: (Kis) Somogyi István (ref.) Az 1828-as országos összeírás szerint nagyigmándi colonus/jobbágy, fél telekkel, 4 ökörrel és 4 lóval, 40 ½ pozsonyi mérő szántóval (kb. 15 kat. hold), 1 pozsonyi mérő szőlővel.

Anyai dédanya I.: Szalai Erzsébet (ref.).

Anyai dédapa II.: Sós János (ref.) Nagyigmánd.

Anyai dédanya II.: Visi Judit (ref.) Nagyigmánd.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Pápai Erzsébet (ref., Nagyigmánd, 1863. jan. 8. –); 2. Pápai Julianna (ref., Nagyigmánd, 1864. máj. 24. – meghalt kisgyerekként); 3. Pápai József (ref., Nagyigmánd, 1866. márc. 18. – meghalt csecsemőkorban); 4. Pápai József (ref., Nagyigmánd, 1867. ápr. 28. – meghalt kisgyerekként); 5. Pápai Sándor (ref., Nagyigmánd, 1868. júl. 26. –) A sokgyermekes Pápai családban mindössze Pápay József és Sándor testvére érte meg a felnőttkort; 6. Pápai Julianna (ref., Nagyigmánd, 1870. jún. 23. – meghalt kisgyerekként); 7. Pápai József (ref., Nagyigmánd, 1872. febr. 11. – meghalt csecsemőkorban); 8. Pápai Julianna (ref., Nagyigmánd, 1875. szept. 18. –).

Felesége: Szarka Antónia (ref., Kisigmánd Pusztaszentmihály pusztája, 1880. nov. – 1948) Házasságkötés: 1900. Apja: felsőeőri Szarka Dénes (ref., Kisigmánd Pusztaszentmihály pusztája, 1851. febr. 4. –), földbirtokos, nemesi közbirtokos család (1897-ben 161 kh. földön gazdálkodott, részben tulajdonostársakkal). Anyja: Csejthey Julianna (ref., Kisigmánd, 1856. febr. 25. – Pusztaszentmihály, 1920. júl. 7.) Szintén pusztaszentmihályi nemesi kisbirtokos családból származott.

Gyermekei: 1. dr. Pápay József (1902–1945), felesége K. Kiss Eszter (ref., 1902 – Miskolc, 1974. máj. 25.), középiskolai tanár; 2. Pápay Károly (ref., 1903 – Pusztaszentmihály, 1914. ápr. 27.); 3. dr. Pápay Endre (ref., 1915 – Debrecen, 1978); 4. Pápay Irén (1917 – 2004. dec. 10.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1885–1892: pápai református főgimn., II–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1892.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1892–1896.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: tanulmányút Szibériában, Oroszországban (1897–1899).

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, középiskolai tanár, 1896.

Nyelvismeret: német, francia, olasz, török, finn, csuvas, vogul, osztják.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., bölcsészettud. kar, 1914. aug. 26., magyar és összehasonlító finnugor nyelvészet.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., prorektor: 1914–1915; debreceni tud. egy., bölcsészettud. kar, dékán: 1917–1918.

MTA-tagság: lev. tag: 1908. ápr. 30.; a Nyelvtudományi Biz. tagja.

Díszdoktor: debreceni tud. egy., 1915. dec. 18.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Nyelvtudományi Társ. jegyzője (1907–), vál. tagja; a M. Néprajzi Társ. ig. vál. tagja (1900–); a debreceni Csokonai Kör vál. tagja; a Tisza István Tud. Társ. ig. vál. tagja, a Turáni Társ. rend. tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a helsinki Finn-ugor Társ. lev. tagja (1910–).
Szerkesztőségi tagság: a *Magyar Nyelv* egyik szerkesztője (1907–1908).
Közéleti társaság, szerep: a Kőrösi-Csoma Társaság rend. tagja; a Turáni Társ. rend. tagja.
Kitüntetések: MTA Marczibányi mellékjutalom (1907).

ÉLETÚT

Pápay József 1873-ban született a Komárom megyei Nagyigmádon, ahol a 17. század elejétől folyamatosan működő erős református eklézsia, illetve jól működő református iskola volt Pápáról és a debreceni kollégiumból jött rektorokkal. Pápay József apai és anyai felmenői telkes jobbágyságok voltak, s ő lett a család első tanult embere. Kétévesen árvaságra jutva özvegy anyja nevelte, aki csak a tanítók rábeszélésére szánta rá magát jó képességű 12 éves fia a pápai kollégiumban való taníttatására. Az ifjú végig osztályelső volt, tandíjmentes és évente több alapítvány támogatását elnyerte. Már a gimnáziumban is nagyon érdekelték a nyelvek. 1892-es érettségije után a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára iratkozott be. Hallgatott latin és francia filológiát, magyar irodalmat, esztétikát, de főleg a magyar nyelvtudomány és a finnugor összehasonlító nyelvészet érdekelt. Simonyi Zsigmond (1853–1919) professzor előadásán támadt fel benne a lelkesedés, hogy értelmezze a Reguly Antal (1819–1858) által 1844-ben Szibériában gyűjtött osztják nyelvi anyagot, amely Reguly halála miatt megfejtetlen maradt. Simonyi javaslatára vette maga mellé Szarvas Gábor (1832–1895) nyelvész, akinek a könyvtárát kezelte, és segítette a *Magyar Nyelvőr* szerkesztését. Szarvas halála után 1895–1896-ban Gyulai Pál modern filológia szemináriumának könyvtárosa volt. Befejezte az egyetemet, s teljesítette az egyéves önkéntes katonai szolgálatot. Megszerezte a középiskolai tanári oklevelet. Amikor Zichy Jenő gróf (1837–1906) – aki korábban már két expedíciót vezetett Ázsiába a magyarság eredetének felkutatására – 1897-ben szervezni kezdte harmadik útját, akkor Simonyi Zsigmond és Gyulai Pál javaslatára Pápay Józsefet kérte fel, hogy a nyelvészeti kutatásokat végezze. Pápay 1897 decemberétől 1898 márciusáig Szentpéterváron az orosz nyelvvel foglalkozott, s a régészeti és néprajzi múzeumok anyagát tanulmányozta. 1898 márciusában Helsinkiben neves finn szakemberekkel találkozott. Az expedíció március végén Tbiliszből indult. Pápay Kazanyon át a csebokszári terület csuvasait látogatta meg, és június 4-én indult Szibériába osztjákföldi útjára. Tobolszkban néhány hétig együtt dolgozott a finn Karjalainennel, aki szintén osztják nyelvi tanulmányúton volt. Hat hónapot töltött Obdorszkban, ahonnan kiindulva 200 kilométeres körzetben mozogva gyűjtötte az osztják áldozati, szertartási énekeket, az énekmondók hősénekeit. Éjjel-nappal dolgozott. Csűry Bálint (1886–1941) professzor 1934. évi debreceni emlékbeszédében írja: „Osztják jurtokban dolgozott és lakott, gyékényen aludt, a jurtok fojtó füstjében élt, nyáron szúnyogok milliárdjai, télen a 35–40 fokos hideg ellen kellett küzdenie, fagyasztó hidegben aludnia, jégcsapos bajusszal ébrednie.

[...] A sok szenvedés azonban nem törte meg a lelkét.” Előrehaladt Reguly szövegfeljegyzéseinek megfejtésével, s maga is 100 ívnyi szöveget gyűjtött az énekmondóktól. 1899 márciusában Obdorszkból Berjozov vidékére utazott, ahonnan, mint később rájött, a Reguly féle szövegek származtak.

Pápay 1899 június végéig egy évet töltött az északi osztjások földjén. Az eredmény 100 kézirati ívnyi eredeti énekszöveg, 54 ívnyi meseszöveg, mitológiai, néprajzi, földrajzi feljegyzések, értékes szógyűjtemény, 4 Reguly-ének megfejtése. Útinaplójából megállapítható, hogy körülbelül 1200 kilométeres útvonalon kutatta az obdorszki és berjozovi osztjások területét. 1899. július 9-én ért haza. Nagy elismerés fogadta, tudományos pályája felfelé ívelt. Szüksége volt azonban stabil állásra is, hiszen hosszabb idő óta eljegyzett menyasszonyát, Szarka Antóniát szeretne volna feleségül venni. (Antónia egy Nagyigmánd melletti pusztán élő birtokos nemes család leánya volt.) Az MTA könyvtárának egyik, hosszabb idő óta betegeskedő alkönyvtárnokának álláshelyére 1901. január elsején nevezték ki Pápayt ideiglenes könyvtár tisztnak. 1903. január 1-jétől végleges könyvtár-tisztte, 1908. február 17-én pedig alkönyvtárnokká léptették elő. 1900-ban megesküdtek, és 1902-ben és 1903-ban az első két gyermekük is megszületett.

Pápay a könyvtárban a katalogizálási és más adminisztrációs munkákban is részt vett, de fő törekvése a gyűjtött anyag feldolgozása és a Reguly-szövegekkel való foglalkozás volt. 1900 márciusában nagysikerű előadást tartott szibériai útjáról az akadémián. 1902-ben az akadémia könyvtárában megtalálta Reguly naplóját, s ennek segítségével értelmezve 1906-ban újra kiadta Reguly urali térképét. Még 1905-ben jelent meg a *Budapesti Szemlé*ben művészen megírt útirajza tanulmányi útjáról. 1905-ben jelent meg szép külön kötetben az *Osztják Népköltési Gyűjtemény*. Ebben filológiai pontossággal adta ki az addig megfejtetlen Reguly-féle anyag egyharmadát; négy osztják hősi éneket és két medvééneket. Saját gyűjtéséből is közölt négy istenidéző igét. Második fontos tudományos műve az *Északi-osztják nyelvtanulmányok*, amelyek a *Nyelvtudományi Közleményekben* jelentek meg részletekben (1906–1908). Ezekben már teljes egészében saját gyűjtéseit dolgozta fel. Jöttek az elismerések is. A Magyar Néprajzi Társaság már 1900-ban igazgató választmányi taggá, a Magyar Nyelvtudományi Társaság pedig 1907-ben jegyzőjévé választotta. Tagja lett az MTA nyelvtudományi bizottságának. Az *Osztják Népköltési Gyűjteményt* az Akadémia 1907-ben Marczibányi mellékjutalomban részesítette. Melich János és ifjabb Szinnyi József ajánlásával az MTA levelező tagjává választották. Az ajánlás Pápayt mint „nemzeti tudományunk jeles munkását, az osztják nyelvnek szakavatott bűvárát” említi, és főleg a szibériai felfedező utat és annak eredményeit dicséri. Az elismerésekhez tartozik az is, hogy 1910-ben a helsinki Finn-ugor Társaság is levelező tagsággal tisztelte meg.

A legfontosabb elismerés az volt, hogy egzisztenciális helyzete is megváltozott. A tiszántúli református egyházkerület az egyetemalapításra készülve Debrecen város támogatásával már a 19. század végétől fokozatosan gyarapította a kollégium akadémiai tanszékeinek számát. 1908-ban pedig létrehozta a tanárképzés céljával a Bölcsészeti

Akadémiát. Ennek az Akadémiának a magyar és finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszékére hívta meg a kollégium Pápay Józsefet, a pápai kollégium neveltjét. 1909. március 25-én foglalta el székét. Csűry Bálint emlékbeszédében a következőképpen fogalmaz: „Mikor pedig az ősi, híres református főiskola egyetemmé fejlődött, Pápay József lett az új egyetem egyik dísze és apostoli buzgóságú professzora.” Az új professzorok többségével együtt 1914. augusztus 26-án kapta meg Ferenc József királytól egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezését a tanszékre, amelynek neve nem változott. Ő lett az új egyetem első prorektora és első díszdoktora. Utóbbi elismerést 1915. december 8-án kapta meg. Tagja lett a kollégium igazgató tanácsának. Az 1917–1918-as évre a bölcsészkar dékánjának választották. Idejét nem forgácsolta szét töredékes munkákra, hanem nagy életműve rendszeres feldolgozására, befejezésére törekedett. Érdemei a magyar nyelvhasználat történetében elvülhetetlenek. Emellett azonban Csűry megállapítása szerint az egyetemi tanárnak is ideális típusa volt. Egyesült benne a kiváló tanító és kiváló tudós. Kissné Rusvai Julianna, aki 2005-ös doktori értekezésében mintaszerűen dolgozta fel Pápay debreceni kéziratok hagyatékát, azt is megállapította, hogy irányításával 56 szakdolgozat készült. Lelkes katedrai munkával kiváló tanítványokat nevelt. 1931 tavaszán azonban nagy munkáinak befejezése előtt, néhány napi betegség után meghalt. A kollégium dísztermében ravatalozták fel és a nagytemplomban tartották a gyászistentiszteletet. A sírnál Láng Nándor (1861–1952) professzor búcsúztatta az Akadémia nevében: „Igazi tudós volt, aki egész életét egy határozott tudományos program szolgálatába állította, és ezt a programot fáradtságos kutatásokkal, koncentrált, következetes, soha nem lankadó munkával valósította meg.” Életművével a debreceni egyetem finnugor nyelvészei máig behatóan foglalkoznak. Szülőfalujában, Nagyigmándon az általános iskola 1994-ben Pápay József nevét vette fel, s a nagyközség önkormányzata 2011-ben Pápay József-díjat alapított a 8. évfolyamos kiemelkedő és példamutató tanulók számára.

SZABÓ GYULA

mérnök

(Győr, Győr vm., 1845. január 29. – Eger, Heves vm., 1875. szeptember 10.)

APAI ÁG

Nemesség: A család leszármazása megszakítatlan az 1622-ben nemesi levelet szerzett Zabo de Buch Andrástól és testvérétől, Miklóstól.

Apja: búcsi Szabó Zsigmond (ref., Csép, Komárom m., 1798. ápr. 5. – Dunaföldvár, 1882. jún. 28.) Pozsonyi tanulmányok után 1813–1814-ben a pápai ref. kollégiumban tanult a rhetor osztályban. 1815-ben hadfinak állt a 19. gyalogezredben, majd nemesi testőr lett. Folyamatosan szolgálva 1837-ben főszázados a 19. Schwarzenberg gyalogezredben. 1839-ben megházasodott. Fia és lánya 1840-es, 1842-es székesfehérvári anyakönyvi bejegyzésében: cs. kir. gróf Hessen-Homburg 19-dik számú gyalogezredében kapitány. Fia 1845-ös győri anyakönyvi bejegyzésében: cs. kir. kapitány. 1848. jún. 8-tól őrnagy, a 6. honvédszászlóalj szervezője és parancsnoka Veszprém-ben. Augusztustól alakulatával a szerb felkelők ellen harcol. Okt. 14-től alezredes és dandárnok a bácskai hadtestnél. Nov. 10-től a győri hadmegye parancsnoka lesz Győrben. December végén Répásy Mihály tábornok fővárosban alakuló tartalék hadteste egyik dandárának, 1849. jan. 5-től Görgei tábornok fel-dunai hadteste egyik dandárának a parancsnoka. Később a hadtest (VII.) tábori raktárának vezetője. Márc. 10-én ezredessé és a komáromi vár térparancsnokává nevezik ki, mely beosztását ápr. 12-én vette át, s azt a vár október eleji kapitulációjáig megtartotta. A többi komáromi védővel együtt menlevelet kapott. Fia 1852-es anyakönyvi bejegyzésében: közbirtokos úr Alsó-Dabason. Később Dunaföldváron telepedett le. 1867-től a Tolna megyei Honvédegylet tagja. 1882-es gyászjelentésén: 1848/9-i honvéd ezredes, halotti anyakönyvi bejegyzésében: kegydíjazott cs. kir. őrnagy, nyugalmozott 1848/9. évi honvéd-ezredes.

Testvérei: 1. Szabó Lidia (ref., Csép, 1790. máj. 24. –); 2. Szabó Sándor (ref., Csép, 1791. dec. 14. – 1845-ben még élt); 3. Szabó Zsigmond (ref., Csép, 1794. szept. 20. – Csép, 1795. aug. 2.); 4. Szabó Károly (ref., Csép, 1795. dec. 11. – meghalt kisgyermekként); 5. Szabó Ágnes (ref., Csép, 1799. dec. 5. – meghalt 1829 előtt) Férje 1819. márc. 22-től: Kelemen Mihály (ref., Kamocsa, Komárom m., 1789. okt. 22. – Búcs, 1872. ápr. 4.) csallóközarányosi (1817–1823), majd búcsi (1823–1872) református lelkész, egyházkerületi tanácsbíró. Losoncon tanult, s egy évet a pozsonyi evangélikus líceumba is járt, Debrecenben 1807-ben subscribált. Bécsben is megfordult. Az apja Kamocsán volt lelkész; 6. Szabó Lajos (ref., Csép, 1802. dec. 21. –) 1831-ben uradalmi ügyvéd Csépen; 7. Szabó Károly (ref., Csép, 1805. okt. 23. – 1845-ben még élt);

8. Szabó Terézia (ref., Csép, 1807. jún. 25. –) Férje 1829. aug. 18-tól: meghalt nővére, Ágnes özvegyen maradt férje, Kelemen Mihály (ref.) búcsi református lelkész; 9. Szabó Julianna (ref., Csép, 1809. okt. 18. – 1831. nov. 29.) 1831. nov. 7-től 1831. nov. 29-ig 22 napig volt férje Hetényi István (ref., Ekel, Komárom vm., – Naszály, Komárom vm., 1852. máj. 4.) tárkányi (1825–1839), majd naszályi (1839–1852) református lelkész, akinek a testvére ifj. Hetényi János (ref., 1786–1853) ekeli református lelkész (1814–1853), filozófiai író, az MTA tagja volt. Ő Komáromban és a pozsonyi evang. líceumban tanult, Debrecenben 1802-ben subscribált, s 1814-ben Göttingenben fejezte be tanulmányait. Az apjuk is református lelkész volt Ekelen (1783–1810). Losoncon tanult, majd 1763-ban Debrecenben subscribált; 10. Szabó Pál (ref., Csép, 1811. aug. 31. –); 11. Szabó József (ref., Csép, 1813. febr. 4. – Csép, 1835. jún. 27.). *Apai nagypapa:* nemes búcsi Szabó Zsigmond (ref., Csép, 1768. aug. 3. –) Fia 1813-as pápai iskolai anyakönyvében mint assessor/ülnök szerepel. Csépi közbirtokos, több vármegye táblabírája, és a csépi ref. egyházközség kurátora volt. Feltehetően Komáromban vagy Losoncon tanult.

Testvérei: 1. Szabó József (ref., Csép, 1765. máj. 1. –); 2. Szabó Sámuel (ref., Csép, 1771. febr. 22. –); 3. Szabó Dániel (ref., Csép, 1772. máj. 3. –) Szerepel egy 1798-as nemességigazoláson; 4. Szabó Benjámin (ref., Csép, 1773. okt. 22. –) Szerepel egy 1798-as nemességigazoláson; 5. Szabó Mária (ref., 1776. ápr. 25. –); 6. Szabó Gábor (ref., 1777. márc. 11. –).

Apai nagyanya: nemes Kőrösy Lidia (ref., 1772 k. – Csép, 1847. febr. 28.).

Apai dédapa I.: nemes Szabó Pál (ref.) csépi birtokos.

Apai dédanya I.: Benkovics Mária (ref.).

ANYAI ÁG

Anyja: nemes győrszemerei Matkovich Emilia (evang., Pest, 1811. szept. 5. – Dunaföldvár, 1883. márc. 5.) Házasságkötés: 1839 k.

Testvérei: 1. Matkovich Lidia (evang., Győr, 1800. márc. 22. – meghalt csecsemőként); 2. Matkovich Lidia (evang., Győr, 1801. nov. 19. – Pest, 1832. márc. 11.) Férje 1828-ig: Matkovich Sándor (evang.) Győr vm. főszolgabírája; 3. Matkovich Kálmán (evang., Győr, 1803. aug. 11. –) 1815-től 1817-ig a bécsi hadmérnöki akadémián tanult; 4. Matkovich Apollónia (evang., Győr, 1805. júl. 1. – Albertfalva, 1891. márc. 11.) Férje 1830. máj. 11-től: gróf Beleznay Ferenc nagybirtokos (ref., Pilis, Pest m., 1810. szept. 9. – Pest, 1867. febr. 26.) A bécsi hadmérnök akadémián tanult. 1826–1829-ig az 5. huszárezredben szolgált, mint hadnagy. Miután kilépett, birtokán élt. 1848 nyarán beállt a 10. (debreceni) honvédszászlóaljhoz. A délvidéki harcok során őrmester lett. 1849. jan. 28-án hadnagy, majd főhadnagy alakulatánál a fel-dunai (VII.) hadtestben. Június 23-án áthelyezték a 12. Nádor huszárezred egy alakuló osztályához,

mellyel júliusban a Délvidékre, a Kmety-hadosztályhoz került és alszázados lett. Borosjenőn tette le a fegyvert. Később birtokán gazdálkodott; 5. Matkovich Balázs (evang., Győr, 1806. júl. 21. –) földbirtokos. A bölcséleti tagozatot a pozsonyi evangélikus líceumban végezte (1823–1824), majd a győri kir. jogakadémián jogot tanult 1824–1825-ben; 6. Matkovich Albert (evang., Pest, 1808. márc. 5. – Pest, 1808. jún. 12.); 7. Matkovich Albert/Bertalan (evang., Pest, 1809. szept. 30. – 1855) 1848-as nemzetőr őrnagy, a schwechati csatában a Hajdú-kerületi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj parancsnoka, 1849 júliusában alezredes. Felesége: kisérei Rhédey Anna (Piskolt, Bihar m., 1820. nov. 5. – Miskolc, 1893) Bihar vm. alispánjának, Rhédey Ferencnek a leánya; 8. Matkovich Tivadar (evang., Pest, 1814. febr. 10. – Veszprém, 1898. jún. 19.) földbirtokos, a jog- és bölcsészet tudora, Vas vármegye tisztviselője, kir. fiskális, kir. táblai pótbíró. 1848-ban nemzetőr kapitány. Az enyingi választókerületnek 1869–1875-ig volt szélsőbal, majd 1848-as párti képviselője. A veszprémi evang. egyházmegyének 6 éven át volt felügyelője, a veszprémi evang. gyülekezet örökös tiszteletbeli felügyelője, több vármegye táblabírája. Felesége: nagybócsai Sárközy Hermina (ref., 1820 – Bp., 1886. ápr. 15.) Házasságkötés: 1852; 9. Matkovich Ottilia (evang., 1824 k. – Komárom, 1849. jún. 24.) Férje: ecsedi Csapó Pál (evang., Rév-Komárom, 1822 – Bp., 1878. szept. 21.) 1848 szeptemberében hadnagy a Zrínyi önkéntes zászlóaljban. 1848. okt. 13-tól főhadnagy, dec. 7-től százados az előbbiből alakult 35. honvéd zászlóaljnál. 1849. júl. 16-tól őrnagy, e zászlóalj parancsnoka. A szabadságharc leverése után közlegényként besorozzák a császári hadseregbe. 1867–1868-ban a pesti honvédegylet tagja, 1869-től a pesti ítélő tábla bírása, majd a Pestvidéki törvényszék elnöke. Az ő testvére volt Csapó Etelka (evang., 1829–1845), Petőfi Sándor egyik múzsája, és Csapó Mária (1830–1896) író, szerkesztő, aki Vachot Sándor (1818–1861) felesége volt.

Anyai nagyapa: Matkovich István (evang., Győr, 1771. okt. 16. – Pest, 1849. okt. 21.) A pozsonyi kir. jogakadémián 1791-ben fejezte be tanulmányait. 1795-től ügyvéd volt Győrben. 1799-ben Győr vm. ordinarius fiskalisa. 1808-ban már Pesten tabula regiae assessor, 1811-től fiscalis regius, az 1820-as évektől septemvir, a hétszemélyes főtörvényszék bírása. A dunántúli evangélikus egyházkerület nagytekintélyű felügyelője (1835–1847). Apja nagy vagyonát egyedül ő örökölte, de hosszas pereskedés után csak 1835-ben iktatták be a mezőszentgyörgyi uradalom birtokába. (Ott is temették el.) A szintén Veszprém megyei Litéren is volt birtoka. Utódai a (győr)szemerei előnév mellett megkülönböztetésül a mezőszentgyörgyi előnevet is használták.

Testvérei: 1. Matkovich Zsófia (evang., 1770. szept. 16. – meghalt kisgyermekként); 2. Matkovich Zsófia (evang., 1775. márc. 4. –) 1791. okt. 30-án áttért római katolikusnak; 3. Matkovich Mária Terézia (evang., Győr, 1776. okt. 1. –) 1791 után áttért római katolikusnak; 4. Matkovich Pál (evang., 1782 k. –) Áttért római katolikusnak, a győri káptalan neveltette. 1796-ban iratkozott be a pozsonyi kir. akadémia bölcséleti tagozatára. Ügyvéd lett. Felesége Salamon Rozina.

Anyai nagyanya: Zelenka Lidia (evang., Komárom, 1780. márc. 30. – Lajoskomárom, Veszprém m., 1862. márc. 21.) Házasságkötés: Komárom, 1799. máj. 8.

Testvérei: 1. Zelenka Dániel (evang., Komárom, 1767. szept. 26. – meghalt a család 1796-os nemesítése előtt); 2. Zelenka Dávid (evang., Komárom, 1769. dec. 4. – meghalt a család 1796-os nemesítése előtt); 3. Zelenka Zsuzsanna (evang., Komárom, 1775. ápr. 14. –) Férje: Radivojevich Péter cs. kir. főhadnagy, később őrnagy a herceg Esterházy gyalogos regimentnél.

Anyai dédapa I.: nemes Matkovich Imre (evang., Győr, 1731. dec. 10. – Győr, 1792. okt. 30.) Nagyon gazdag győri gabonakereskedő volt. Rabiátus természete miatt több gyermeke katolizált, hogy az atyai hatalom alól szabaduljon. Végrendeletében úgy rendelkezett, hogy vagyonát osztatlanul a család legérdemesebb tagja örökölje. Hoszszú pereskedés után a legidősebb fiú, az evangélikus vallását megtartó, a septemviri méltóságra emelkedő István örökölte a nagy vagyont. A Matkovich család 1622-ben kapott nemességet. Moson megyei eredetűek voltak, majd Nyitra és Győr megyében is elterjedtek.

Testvére: Matkovich Pál (evang., Győr, 1742. okt. 30. – Kőszeg, 1823. dec. 20.) A pozsonyi evangélikus líceumban tanult (1757–), s itt végezte a bölcseleti és a jogi tanulmányokat is (1760–1763). Győrben lett ügyvéd. 1787-től a dunántúli kerületi tábla elnöke Kőszegen. 1810-től kir. udvari tanácsos. Mint nagy tudományos műveltségű, különösen nagy törvénytudó férfiú, a dunántúli kerületbeli evangélikus eklézsiák világi felügyelője volt 1781-től 1823-as haláláig. Szerepe volt az 1805. évi új egyházkerületi énekeskönyv elkészítésében. Ő alapította meg az evangélikus gyülekezetet Győrszemerén, ahol templomot is épített a saját birtokán. Felesége: Párnitzky Anna.

Anyai dédanya I.: nemes Torkos Erzsébet (evang., Győr, 1742. márc. 14. – Győr, 1791. ápr. 14.) Férjével együtt buzgó evangélikusok voltak.

Testvérei: 1. Torkos Erzsébet (evang., 1744. ápr. 13. –); 2. Torkos Anna Katalin (evang., Győr, 1746. ápr. 30. –).

Anyai dédapa II.: nemes Zelenka János (evang., szül. 1732 k. – Komárom, 1799. máj. 9.) Jómódú komáromi vállalkozó polgár, iparos és kereskedő, fakereskedő. A komáromi anyakönyvekben fia 1767-es születésénél: figulus/fazekas; egy 1768-as bejegyzésben: questor/kereskedő, civis/városi polgár; 1769-ben: questor et figulus/fazekas, civis; 1773-ban: Ratiger/tutajos; 1775-ben: questor; 1780-ban: civis ratiger/tutajos. A komáromi evangélikus egyházközség elöljárója, a gyülekezet „jól-tevője” volt. Nemesi armálisának kelte 1796. ápr. 29.: I. Ferenc magyar király Zelenka János Komárom város polgárának nemességet adományoz, mert a török és francia háborúban segítségére volt az államnak a faszükséglet kielégítésében. (Lánya 1799. május 8-án apja halálos ágya mellett esküdött meg Matkovich Istvánnal, Győr vm. ordinárius fiscaliséval. Zelenka János az esküvő utáni napon, május 9-én meghalt.)

Anyai dédanya II.: Ladiver Zsuzsanna (evang., – 1806 júliusában még élt) Házasságkötés: 1766 k. Előző házasságát 1762-ben kötötte Komáromban Kristóf János foglalkozásos mesterral.

Anyai dédapa I. apja: nemes Matkovics Pál (evang., 1700 körül –) Győr.

Anyai dédapa I. anyja: ... Erzsébet (evang.).

Anyai dédanya I. apja: nemes Torkos Ádám (evang., 1715 körül –) Kiterjedt, tekintélyes győri evangélikus kereskedő család. Külföldet járt evangélikus lelkészek is kerültek ki közülük. Az evangélikus Torkos család őse 1587-ben kapott nemesi levelet. Elsősorban Győr megyében voltak honosak.

Anyai dédanya I. anyja: Tisztapataky Erzsébet (evang., 1720 körül –) Házasságkötés: Győr, 1740. febr. 24. Apja nemzeti Tisztapataky Pál.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Szabó Géza (ref., Székesfehérvár, 1840. aug. 21. – 1882-ben még élt) 1873-ban megyei jegyző, 1882-ben Tolna megyei árvászéki ülnök; 2. Szabó Emma (1882-ben már nem élt); 3. Szabó Emília Klára (ref., Székesfehérvár, 1842. márc. 11. –); 4. Szabó Mária (ref., Székesfehérvár, 1842. márc. 11. –); 5. Szabó Aranka Szeréna (ref., Dunaföldvár, 1850. nov. 15. –); 6. Szabó Zoltán (ref., Alsó-Dabas, 1852. dec. 27. – 1882-ben még élt); 7. Szabó Gizella (1882-ben még élt).

Felesége: tekintetes Török Lujza (róm. kat.).

Gyermekei: 1. Szabó László (ref., Buda/Dunaföldvár, Tolna m., 1872. jan. 27. –); 2. Szabó Ilona (ref., Pécel, 1873. ápr. 11. –); 3. Szabó Kálmán (ref., Bp., 1874. aug. 3. –).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: ?

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1862-ben és 1864-ben iratkozott be a zürichi műegyetemre.

Oklevél: zürichi műegyetem, mérnöki.

Nyelvismeret: német, francia.

Nyilvános rendes egy. tanár: Műegyetem, 1870. okt. 1., út-, vasút-, víz- és hídépítéstan II.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: M. Mérnök és Építészegylet.

Kitüntetések: a keskeny nyomtávú vasutakról írott pályaművét az MTA 1874-ben Lónyay Menyhért-féle díjjal jutalmazta.

ÉLETÚT

Szabó Gyula életútjáról nagyon keveset tudunk. Az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* s a műegyetemtörténet is rosszul tudja még a születési helyét is. Valójában Győrben született. Apja, aki iskolázott csépi (Komárom vm.) nemesi közbirtokos családból származott, pozsonyi és pápai tanulmányok után hadfinak állt, s cs. kir. kapitányságig vitte, majd a honvédseregben vitézül harcolva ezredes lett. Szabó professzor anyai ágon gazdag, győri eredetű evangélikus kereskedő családból származott. Anyai nagyapja az egész jelentős Matkovich vagyont öröklő septemvir volt, a hétszemélyes főtörvényszék bírása. Mindkét család népes volt, apjának 11, anyjának 9 testvére született.

Sajnos nem sikerült kiderítenünk, hogy Szabó Gyula hol végezte a középiskolát. Csak azt tudjuk, hogy először 1862-ben, másodszor 1864-ben iratkozott be a zürichi műegyetemre, amely akkor már Európa egyik legrangosabb műszaki felsőoktatási intézménye volt. (Az ottani beiratkozásból tudtuk meg, hogy nem Dunaföldváron, hanem Győrben született.) A következő biztos adatunk, hogy 1870. október 1-jén kinevezték a műegyetem vasút-, víz- és hídépítéstan II. számú tanszékére rendes tanárnak. Figyelemre méltó, hogy a körületekintően fejlesztett intézménybe 1869 decembere és 1870 októbere között Szabóval együtt öt olyan professzort neveztek ki, akik vele egyidőben voltak a kiváló zürichi műegyetem hallgatói. A műegyetem évkönyvei semmi érdemi adatot nem árulnak el a „vasút- s víz- és hídépítészet rendes tanáráról”.

Három gyermeke közül az első 1872-ben Dunaföldváron (apja lakóhelyén) keresztelték, a másodikat 1873-ban Pécelen (ők maguk akkor ott laktak), a harmadikat 1874-ben Budapesten a Kálvin téren. Azt tudjuk még, hogy 1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia a gróf Lónyay Menyhért-féle díjjal jutalmazta pályamunkáját: *A keskeny nyomú vasutak hivatása közlekedési eszközeink sorában, kiváló tekintettel a magyar Alföldre*. Ugyanebben az évben jelentek meg előadásai könyomatos formában: *Út-vasút építéstan*. Sokat ígérő életpályája azonban 1875. szeptember 10-én véget ért Egerben. Valószínűleg tüdőbaja miatt tartózkodott a hegyvidéki környezetben. Szeptember 12-én temették református szertartás szerint a Fájdalmas Szűzről nevezett sírkertben. A fiatal mérnök-tanár haláláról a *Vasárnapi Újság* az 1875. évi 38. száma utolsó oldalán közölt négysoros nekrológot.

VARGHA LÁSZLÓ

kémikus

(Berhida, Veszprém vm., 1903. jan. 25. – Budapest, 1971. júl. 1.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család őse, Kapitány Varga András, mint végvári katona a címeres levelet 1633. jún. 7-én kapta II. Ferdinándtól. Fia, Balázs a Veszprém megyei Görzsönyben vásárolt nemesi birtokot. A család idővel több ágra szakadt. Vargha László professzor a rétalapi ifjabb ágból származott. Előnév: görzsönyi.

Apja: nemes Vargha Kálmán (ref., Ajka, Veszprém m., 1876. nov. 12. – Bp., 1935. nov. 5.) Református lelkész. Középiskoláit és a theologiai tanfolyamot 1888–1900 között Pápán végezte, ugyanott tette le a papi vizsgálatot is. Lelkész Berhidán (1901–1905), majd a Fejér m.-i Kálozon (1905–1935), a mezőföldi ref. egyházmegye esperese, a pápai ref. főiskola gondnoka, az orsz. ref. egyetemes zsinat r. tagja, a polgári Signum Laudis tulajdonosa, a *Dunántúli Prot. Lap* állandó munkatársa.

Testvérei: 1. Vargha Irén (ref., Csögle, 1878. márc. 6. –) Férje: Ferenczy József jegyző; 2. Vargha Erzsébet (ref., Csögle, 1878. márc. 6. –); 3. Vargha Mária (ref., Csögle, 1880. febr. 19. –) Férje: Kiss Pál; 4. Vargha Róza (ref., Csögle, 1883. jún. 28. –) Férje: Simon István MÁV tisztviselő; 5. Vargha Gizella (ref., Csögle, Veszprém m., 1885. ápr. 3. –).

Apai nagyapja: Vargha Kálmán (ref., Rétalap [keresztelése: Császár], Komárom m., 1851. febr. 11. –) Ref. tanító előbb Veszprém vm.-ben (1876-tól Ajkán, 1878-tól Csöglén), majd a Szatmár m.-i Csengersimán tanítóskodott.

Testvérei: 1. Vargha Róza (evang., Bőny, 1853. márc. 11. –) Férje 1880-tól: Tompos Gábor tapolcafői evangélikus tanító; 2. Varga Gyula (ref., Rétalap. [keresztelése: Császár], Komárom m., 1855. ápr. 25. – 1858); 3. Vargha Zsófia (evang., Bőny, 1859. ápr. 4. –) Férje: Király Ferenc (Ságh).

Apai nagyanyja: Szalay Mária (ref., Köveskál, 1860 k. –).

Apai dédapja I.: nemes nemzeti Vargha József (ref., Rétalap [keresztelése: Császár], 1816. máj. 4. – Bőnyrétalap, 1880) Rétalapi birtokos; 1826-ban iratkozott be a pápai kollégiumba, 1833-ban lett tógátus diák, 1839–1840-ben classicus praeceptor, 1848–1849-es honvéd, a bőnyrétalapi közbirtokosság igazgatója (két lánytestvére ref. lelkészhez ment férjhez). Lánya 1859-es anyakönyvi bejegyzésében: ispán.

Testvérei: 1. Vargha Mária (ref., Rétalap [keresztelése: Bana], 1801. aug. 20. – meghalt kisgyerekként); 2. Vargha Mária (ref., Rétalap [keresztelése: Császár], 1808. máj.

21. –) Férje: Járdánházy Dániel (ref., Nyárad, Veszprém m., 1791. márc. 22. – Csetény, 1851. ápr.) Református lelkész. Apja őriszentpéteri lelkész volt. Apja mellett, majd Sopronban és Pápán tanult. 1824-ben szentelték lelkésszé. Szolgált Pápadereskén (1823–1827), Ajkán (1827–1835) és Csetényben (1835–1851); 3. Vargha Krisztina (ref., Rétalap [keresztelése: Császár], 1809. szept. 19. –) Férjei: Komáromy István ajkai közbirtokos, majd Barcza Gedeon alásónyi közbirtokos; 4. Vargha Zsuzsanna (ref., Rétalap [keresztelése: Császár], 1812. febr. 13. – 1891. máj. 31.) Második felesége volt Tóth Sándor (ref., Komárom, 1797. okt. 12. – Bana, Komárom m., 1858. szept. 6.) ref. lelkésznek, aki Komáromban, Debrecenben és Bécsben tanult. Hároméves bőnyi ideiglenes szolgálat (1826–1829) után banai lelkésznek szentelték fel (1829–1858); 5. Vargha Zsófia (ref., [keresztelése: Császár], 1814. máj. 6. –) Férje: Giczey János bőnyi közbirtokos; 6. Vargha István (ref., Rétalap [keresztelése: Császár], 1820. márc. 9. – 1860) Rétalapi közbirtokos, felesége: Vargha Zsuzsanna (ref., Rétalap, 1825 –).
Apai dédanya I.: sömjéni Németh Eleonóra (evang., 1830 k. –) Bőnyi nemesi közbirtokos családból származott. Házasságkötés: Bőny, 1849. máj. 31.

Apai dédapa I. apja: nemes Vargha József (ref., 1777–1843) Rétalapi közbirtokos.

Apai dédapa I. anyja: nemes szakolczai Péntek Judit (ref., Ács, Komárom m., 1778. okt. 16. – meghalt 1849. máj. 31. előtt) A Péntek család 1767-ben igazolta nemességét Komárom vm.-ben.

Testvérei: négy fiú, akik közül kettő rétalapi közbirtokos volt, másik kettő szomszéd falvakba házasodott, és három lány is volt.

Apai dédapa I. nagyapja: nemes Vargha István (ref., 1726 – Rétalap, 1813. jan. 17.) Bőnyi közbirtokos.

Apai dédapa I. nagyanyja: Róth Borbála (ref.) Rétalapi birtokos családból származott.

ANYAI ÁG

Anyja: felsőeőri Oswald Vilma (evang., Ostffyasszonyfa, Vas m., 1881. máj. 15. – Káloz, Fejér m., 1912. júl. 5.).

Nevelőanyja (megözvegyült apja második felesége): Dávid Mária (ref., 1881 – Cegléd, Pest m., 1933. szept. 14.).

Anyai nagyapja: felsőeőri Oswald Elek (evang., Ostffyasszonyfa, 1843. júl. 8. –) 1881: közbirtokos.

Anyai nagyanyja: Körber Klementina (keresztelési bejegyzésében: Mária Klementina) (evang., Ostffyasszonyfa, 1843. máj. 20. –).

Testvére: Körber Dániel (1841. okt. 15. –).

Anyai dédapa I.: felsőeőri Oswald Imre (evang., Ostffyasszonyfa, 1808. ápr. 13. –) Ostffyasszonyfai birtokos (1834-ben, házasságkötésekor: ostffyasszonyfai és csöngői birtokos), 1816-tól Pápán volt elementárius, 1827-ben ugyanott subscriált.

- Anyai dédanya I.*: Mezriczky Eleonóra (evang., Kővágóörs, Zala m., 1818. szept. 20. –) Házasságkötés: Csönge, 1834. máj. 20. (A Mezriczky család férfitagjai kisebb megyei hivatalokat töltöttek be a reformkorban a tapolcai járásban.).
- Anyai dédapa II.*: „nemzetes” Körber Frigyes (evang., Pozsony, 1816. okt. 7. –) Földmérő, Ostffyasszonyfa, 1841: földmérő, 1843: birtokos. A pozsonyi evangélikus líceumban végezte a bölcsészetet.
- Anyai dédanya II.*: nemes Bíró Mária (evang., Ostffyasszonyfa [Csöngén keresztelték] 1817. jan. 11. –) Házasságkötés: Csönge, 1841. febr. 4.
Testvére: bíró Dániel (evang., Ostffyasszonyfa, 1821. szept. 6. –).
- Anyai dédapa I. apja*: nemzetes Osvald Lajos (evang., Ostffyasszonyfa, 1770 k. –) Vármegyei esküdt.
- Anyai dédapa I. anyja*: nemzetes Kiss Eszter (evang.).
- Anyai dédanya I. apja*: nemes Mezriczky Károly (evang., Kővágóörs, 1766. márc. 15. – Kővágóörs, 1830. dec. 30.) Kővágóörs.
- Anyai dédanya I. anyja*: kislaludi Kisfaludy Zsuzsanna (evang., Ostffyasszonyfa, 1782. febr. 5. – Kővágóörs, 1822. márc. 15.) Házasságkötés: Csönge, 1816. máj. 13.
- Anyai dédapa II. apja*: Körber Vilmos/Johann Wilhelm Körber (evang., 1785 k. –) Pozsonyi polgár és szabó mester/Schneider meister/Kleidermacher.
- Anyai dédapa II. anyja*: Watzelbeck/Waczlewew/Watzlabek Anna Barbara (evang.).
- Anyai dédanya II. apja*: nemes nemzetes Bíró László (evang.) Ostffyasszonyfai birtokos.
- Anyai dédanya II. anyja*: nemes Kotzor Borbála (evang.).
- Anyai dédanya I. anyjának szülei*: kislaludi Kisfaludy Ádám (evang., Kajd, Vas m., 1742. ápr. 28. – Ostffyasszonyfa, 1796. ápr. 28.) és Saáry Judit (evang.).

SAJÁT CSALÁD

- Testvérei*: 1. Vargha Ilona Czeglédy Gyuláné (ref., Berhida, 1904. szept. 11. – 2002. ápr.) Tanítónő; 2. Vargha Béla (ref., Berhida, 1905–1980) Községi jegyző. Felesége: Oswald Zsófia; 3. Vargha Jolán (ref., Káloz, 1907. márc. 19. – 1993. nov. 21.) Tanítónő. Férje: Szabó Dezső (ref., Soponya, Fejér m., 1905. jún. 21. –) kálozi ref. lelkész, esperes, a pápai főiskola gondnoka; 4. Vargha Kálmán (ref., Káloz, 1908. jún. 26. – 1999) Ref. lelkész. Pápán végezte a gimnáziumot és a teológiát is. Egy évig a strassburgi egyetemen is tanult. A hetesi, majd a lepsi gyülekezet lelkésze volt. Felesége: Eötvös Jolán, a pápai ref. tanítóképzőben végzett tanítónő, Eötvös Sándor (ref., Mezőszentgyörgy, 1882. nov. 30. –) mezőszentgyörgyi ref. lelkész, esperes és Bobrovniczky Mária leánya.
- Felesége*: Hatz Mária (róm. kat., Hódegyháza, 1910–2002) Házasságkötés: 1937. Szülei: Hatz Lajos Elek (róm. kat., 1877 – Szeged, 1949. jan. 5.) községi főjegyző (1919-ig Józseffalva, Torontál m.) és Borna Anna (gör. kat., Lipka, Temes m., 1878 – Bp., 1957.

jún. 9.) volt hódegyházi tanítónő. Hatz Mária testvére, Hatz Ella (róm. kat., 1906 – Bp., 1955. okt. 4.) Bruckner Győző (1900–1980) kémia-professzor felesége volt.
Gyermekei: 1. dr. Vargha Helga (Szeged, 1943. jún. 9. –) Vegyész, az MTA doktora. Férje: Süli Mihály (ref., Bp., 1942. – Bp., 2002) vegyészmérnök; 2. Vargha András (ref., Szeged, 1948. dec. 31. –) Építőmérnök. Felesége: Karácsonyi Erzsébet (róm. kat., Bp., 1952 –).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1913–1921: pápai ref. főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1921.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, vegyész, 1921–1926.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: Berlin, a Collegium Hungaricum ösztöndíjasa, 1927–1931.

Nyelvismeret: német, angol.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, bölcsész dr., 1926. okt. 23.; szegedi tud. egy., term. tud. kar, szénhidrátok kémiaja magántanára, 1935. júl. 5.; tudományok kandidátusa, 1952. okt. 18.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: kolozsvári tud. egy., term. tud. kar, 1940. okt. 19., szerves kémia.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., term. tud. kar, 1943. okt. 23., szerves kémia.

MTA-tagság: lev. tag: 1951. dec. 15., rend. tag: 1964. ápr. 24.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Kis-Akadémia tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Deutsche Chemische Gesellschaft tagja.

Szerkesztőségi tagság: a *Carbohydrate Research* című folyóirat szerk. biz. tagja (1963–).

Kitüntetések: Kossuth-díj (1956), Szocialista Munkáért Érdemérem (1960); Munka Érdemrend (1963); Kiváló feltaláló aranyfokozat (1965).

ÉLETÚT

Olyan értelmiségi családban született, amely generációk óta a pápai ref. kollégiumhoz kötődött. Maga is itt járt gimnáziumba, majd a bp.-i tud. egy. bölcsészkarán végezve tanulmányait, ahol Pacsu Jenő (Bp., 1891 – Princeton, 1972), későbbi princetoni professzor tanítványaként doktorált kémiából mint főtárgyból (melléktárgyak: fizika, geológia). 1927. jan. 1-től okt. 1-ig a bp.-i műegy. szerves kémiai tanszékén Zemplén Géza professzor vezetésével cukor- és fehérjekémiai vizsgálatokkal foglalkozott. 1927. okt. 15-től 1931. aug. 1-ig a berlini Collegium Hungaricum ösztöndíjas tagja volt

(1927–1930: Nógrád vármegye ösztöndíjasaként, 1930–1931: mint a műegyetem tanársegéde). Az első két berlini évben az ottani tud. egy. szerves kémiai tanszékén Heinz Ohle professzor mellett a szénhidrátok kémiája, 1929. okt.-tól 1931. aug.-ig pedig a charlottenburgi műegy. szerves kémiai tanszékén Alex Schönberg professzor asszisztenseként a szerves kén- és nitrovegyületek kutatásával foglalkozott. 1931. szept. és 1935. okt. között belföldi ösztöndíjas gyakornok, illetve Rockefeller-ösztöndíjas volt. Az 1931–1932. tanévben a szegedi tud. egy. orvos-kémiai tanszékén Szent-Györgyi Albert professzor vezetése mellett biokémiai munkálatokkal foglalkozott. Kémiai szintézissel igazolta a C-vitamin feltételezett szerkezetét. Az 1932–1933-i szemesztereket a tihanyi biológiai intézetben töltötte, ahol cukor-kémiai kutatásokat végzett. 1933. szept. és 1935. okt. között a szegedi tud. egy. Széki Tibor vezetése alatt álló Szerves Kémiai Intézetében szintén cukorkémiával foglalkozott. Közben 1935 közepén Szegeden habilitált. Rendszeresített állása azonban még nem volt, jöllehet a szénhidrát kémia területén elért eredményei révén neve már a külföldi szakmai körökben is ismert volt. 1935. nov. 15.-től a bp.-i tud. egy. orvoskari élettani intézetének díjas gyakornoka, majd 1936. máj.-tól 1940. okt.-ig díjtan tanársegéde (a kémiai osztály vezetője). Ugyanis 1936. máj. 1-jétől elvállalta a Richter Gedeon Vegyészeti Gyár Rt. szerveskémiai kutatólaboratóriumának megszervezését és vezetését (1940. nov.-ig). Számos új gyógyszerkészítmény szintézisért oldotta meg. 1939. jan. 1-jétől 1940. nov. 1-jéig az Rt. ig. helyettese volt.

1940. okt. 19-én kinevezték a Kolozsvárra visszatérő Ferenc József tud. egy. szerves kémiai tanszékére ny. rendkívüli tanárnak. 1943. márc. 18-án megválasztották a közös vegyész könyvtár igazgatójává. Ugyanezen év októberében nyilvános rendes tanár lett. Itteni működésének kimagasló eredményei a furanszármazékokkal végzett vizsgálatok. Az impériumváltás után Kolozsváron maradt, részt vett a magyar nyelvű Bolyai tud. egy. megszervezésében. A román közoktatásügyi minisztériummal kötött szerződés alapján 1945-től az 1949–1950-es tanév végéig folytatta a Bolyai tud. egy.-en professzori működését. Budapestre visszatérve az újonnan szervezett Gyógyszerkutató Int. osztályvezetője lett. 1951 decemberében az MTA lev. tagjává, majd 1964-ben rend. tagjává választották. A minősítés új rendszerének bevezetése után a Tud. Minősítő Biz.-tól 1952-ben megkapta a tudományok kandidátusa fokozatot. 1957-től haláláig igazgatója volt a Gyógyszerkutató Int.-nek. Gyógyszerkémiai kutatásokkal, a '60-as években rák-kemoterápiával és az antituberkolinok vizsgálatával foglalkozott. Számos állami elismerésben részesült. 1956-ban Kossuth-díjat kapott.

2. A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS
EGYHÁZKERÜLET TERÜLETÉRŐL SZÁRMAZÓ
REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁROK

CSÁNKI BENJAMIN

ref. lelkész, teológus

(Füzesgyarmat, Békés m., 1868. január 3. – Debrecen, 1943. július 5.; a debreceni Nagyerdei Köztemetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Csánki Benjámin (ref., Komádi, Bihar m., 1818. dec. 5. – Füzesgyarmat, 1884. ápr. 1.) A debreceni ref. koll. gimnáziumába járt. Testvéreivel korán árvaságra jutva csak a legidősebb, Benjámin tanult a debreceni kollégiumban. 1834-ben subscribált, 1834-től három évig bölcsészetet, 1836-tól két évig jogot, 1837-től három évig teológiát hallgatott. 1847-től 1884-ig ref. lelkész Füzesgyarmaton (Békés m.), a békésbánáti ref. egyházmegye tanácsbírája.

Testvérei: 1. Csánki Zsuzsanna (ref., Komádi, 1817. ápr. –); 2. Csánki József (ref., Ártánd, Bihar m., 1822. jan. 9. –); 3. Csánki Eszter (ref., Ártánd, Bihar m., 1826. dec. 2. –); 4. Csánki Mihály (ref., Ártánd, 1826. márc. 2. –); 5. Csánki Ésaías (ref., Bojt, Bihar m., 1831. febr. 27. –) Keresztanyja tekintetes Beleznay Terézia kisasszony.

Apai nagyapja: Csánki István (ref., Vác, 1785. márc. 10. – Bojt, 1831. szept. 18.) Valószínűleg kecskeméti tanulmányok után 1807-ben subscribált a debreceni ref. koll.-ban, 1812–1814 között rector Komádiban. Később nótárius volt a Bihar megyei Kötegyánban, Ártándon és Bojton.

Testvérei: 1. Csánki Dávid (ref., Vác, 1794. aug. 9. –); 2. Csánki János (ref., Vác, 1798. ápr. 15. –); 3. Csánki József (ref., Vác, 1802. jan. 21. –).

Apai nagyanyja: T. Nagy Katalin (ref., Komádi, 1798. jan. 9. –) Házasságkötés: Komádi, 1815. ápr. 19.; 1832-től özvegyként élt Komádiban, a debreceni kollégiumi nyilván tartás szerint: plebejus/közrendű.

Apai dédapa I.: Tsánki János (ref.) negyedtelkes váci jobbágy, szőlője 7 kapás (kb. 1–1½ kat. hold szőlőterületnek felel meg).

Apai dédanya I.: Bodonyi Sára (ref.).

Apai dédapa II.: T. Nagy István (ref., Komádi, 1765 – Komádi, 1810. ápr. 6.).

Apai dédanya II.: Bere Ilona (ref., Komádi –).

ANYAI ÁG

Anyja: Bergmann Emília (evang., – meghalt 1877 előtt).

Testvére: Bergmann Amália (evang.) Férje: Csák János vésztői (békésbánáti egyházmegye) ref. lelkész.

Anyai nagyapja: Bergmann József (evang., Szárazd, Tolna m., 1801 – Füzesgyarmat, 1877. jún. 15.) Füzesgyarmati uradalmi tiszt.

Testvérei: 1. Bergmann Zsuzsanna (evang., Szárazd, 1803. jún. 19. –) Férje 1820. jún. 29-től: Petz Lipót (evang., Sopron, 1794. febr. 15. – 1840. ápr. 16.) győri majd soproni evangélikus lelkész, líceumi és teológiai intézeti tanár. Unokájuk, Petz Gedeon (1863–1943) nyelvész, germanista, egyetemi tanár. Petz Gedeon anyai nagyapja pedig Geduly Lajos (1815–1890) evangélikus püspök volt; 2. Bergmann Lajos (evang., Szárazd, 1807. ápr. 4. – Izmény, 1893) Izményi evangélikus lelkész (1832–1893). A sárszentlőrinci evang. kisgimnáziumban kezdett tanulni, majd a soproni evangélikus líceumban fejezte be a középiskolát. Itt végezte a bölcséleti és a teológiai tagozatot is. 1826–1827-ben a bécsi Prot. Teológiai Intézet hallgatója volt; 3. Bergmann Frigyes (evang., Szárazd, 1814. márc. 30. – Györköny, 1881) A Tolna megyei Györköny evangélikus lelkésze (1843–1881). Tanulmányait középiskolától kezdve a teológiáig a soproni evang. líceumban végezte. 1834–1835-ben a bécsi Prot. Teológiai Intézet hallgatója volt.

Anyai dédapa I.: Bergmann Christian Teofil (evang., Sopron 1767. máj. 29. – Szárazd, 1847. okt. 25.) A soproni evang. líceumban és Jénában (1790–1791) tanult, evangélikus lelkész Szárazdon. Lelkeszi pályára lépő fiai (Lajos és Frigyes) soproni teológiai tanulmányaik után Bécsben is tanultak a Protestáns Teológiai Intézetben.

Anyai dédanya I.: Wolmuth Zsuzsanna (evang., Pöttelsdorf/Petőfalva, Sopron vm. –) Testvére evangélikus lelkész volt.

Anyai dédapa I. szülei: Bergmann Christian Ehrenfried (evang.) Üveges mester, aki 1765-ben szerzett polgárjogot Sopronban. Apja a szászországi Zittauban posztókészítő volt.

Felesége egy soproni üveges özvegye volt, 1765. ápr. 14-én kötöttek házasságot.

Anyai dédanya I. apja: Wolmuth Lipót (evang., Petőfalva –).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Csánki Béla (ref.) Felesége: Hivessy Julia; 2. Csánki Emilia (ref., Füzesgyarmat, 1849. okt. –); 3. Csánki Emma (ref., Füzesgyarmat, 1851–) Férje: Papp Lajos; 4. Csánki Ilka (ref.) Férje: Vadon Miklós; 5. Csánki Viktor (ref., Füzesgyarmat, 1855 – Debrecen, 1913. jún. 16.) Kir. tanfelügyelő Háromszék (1895–1897), Jász-Nagykun-Szolnok, majd Hajdú m.-ben, Debrecenben. Felesége: Schmidt Izabella; 6. Csánki Dezső (ref., 1857–1933) Történész, levéltáros, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója

(1919-től), az MTA rend. tagja, másodelnöke, közoktatásügyi államtitkár (1924–1927), felsőházi tag (1927–1931), a M. Történelmi Társulat alelnöke. Felesége 1880-tól: Materny Gizella (evang., Eperjes, 1858. máj. 8. – Bp., 1916. dec.) Fiuk: Csánky Dénes (1885–1972), festőművész, művészettörténész; 7. Csánki Kornélia (ref.) Férje: Jákó Balázs; 8. Csánki Géza (ref.) Felesége: Bayler Emília; 9. Csánki Jenő (ref., Füzesgyarmat, 1864 –) Felesége: Stark Róza; 10. Csánki Zoltán (ref., Füzesgyarmat, kb. 1870 –). *Felesége*: rétalapi Bayler Lujza (ref., 1897 előtt róm. kat., Debrecen, 1872 – Debrecen, 1952. ápr. 13.) Házasságkötésük: 1897. Apja: Bayler István (róm. kat., 1830 – Debrecen, 1883. okt. 22.), debreceni városi tanácsnok fia volt. 1848-ban a debreceni önkéntes nemzeti őrsereg közvitéze, majd őrmester a 68. honvédszászlóaljnál, végül hadnagy az V. hadtestben. 1850-ben besorozták a császári seregbe, 1856-ban tizedesként szerelt le. Debreceni városi hivatalnok volt, előbb utcabiztos, majd katonai beszállásolási biztos. Utóbbihoz kapcsolódó gyászjelentésén használták először a nemesi előnevet „rétalaki” formában. Lánya már rétalapiként használta. Valójában semmilyen forrás nem bizonyítja, hogy nemesek lettek volna. Anyja: Funtek Lujza (házasságkötés: 1856).

Gyermekei: 1. Csánki Benjámín (ref., Tiszafüred, Heves m., 1897. dec. 14. – Amsterdam, 1966. szept. 13.) Kenderesi ref. lelkész (1926-tól), a heves-nagykunsági egyházmegye missziói biz. tagja. Felesége: Tielkemeijer Hermine Petronella (1895. ápr. 13. – 1985. ápr. 5.) Házasságkötés: Ede, Gelderland, Hollandia, 1936. febr. 25.; 2. Csánki István (Tiszafüred, 1898 –) Felesége: Kántor Erzsébet; 3. Csánki Eglantine/Erzsébet (Tiszafüred, 1900 – Debrecen, 1991) 1. férje: dr. Tóth Lajos (ref., Kiskunhalas, 1876 – Bp., 1936), az MTA tagja, a magyar magánjog professzora a debreceni tud. egyetemen (1914–1936), a tiszántúli ref. egyházkerület világi főjegyzője, a ref. zsinat és az egyetemes konvent tagja, 2. férje 1952-től: Kállay Kálmán (1890–1959) debreceni teológiai professor.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1878–1886: debreceni ref. kollégium gimn., I–VIII. oszt.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: debreceni ref. koll. teológiai akad., 1886–1890.

Oklevél: I. lelkészsképesítő vizsga, Debrecen, 1894; II. lelkészsképesítő vizsga, Debrecen, 1896.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, görög, latin, héber, arab, szír.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., hittud. kar, 1914. aug. 26., vallástörténet és rokontudományok; uo. 1918. máj. 10., keresztyén erkölcsstan.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., rektor: 1929–1930, prorektor: 1930–1931; hittud. kar, dékán: 1919–1920, prodékán: 1920–1921, 1921–1922.

Nyugdíj: 1938. jún. 30.

Díszdoktor: pécsi tud. egy., soproni evang. hittud. kar, a teológia tiszteletbeli doktora, 1934.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a debreceni Tisza István Tud. Társ. rend. tagja (1921–), a debreceni Csokonai Kör vál. tagja; a szeghalmi Régészeti és közművelődési egyesület alapítója (1906–).

Közeleti társaság, szerep: a debreceni egy. Diákasztal felügyelő biz. (1914–), majd a diákjóléti egyesített biz. alelnöke (1933–).

Egyházi tisztségek: a debreceni ref. koll. felsőoktatási tanácsának tagja (1914–), a Tiszántúli ref. egyházkerület lelkészsképesítő biz. tagja (1922–).

Politikai szerep: Debrecen sz. kir. város törvényhat. biz. tagja.

ÉLETÚT

Csánki Benjámin apai ágon református, anyai ágon evangélikus lelkészcsaládból származott. Szülei tizenegy gyermeke közül ő volt a tizedik. Szülőfalujában, a közel tízezres és nyolcvan százalékbán református békési nagyközségben, Füzesgyarmaton megkezdett tanulmányai után 12 évig a debreceni ref. kollégiumban tanult. Miután apja meghalt, hetedik gimnazista korától kollégiumi alapítványok támogatták, teológus korában pedig jótéteményes volt. Végzés után, az 1890–1891-es tanévben, mint évfolyamelső esküdt-felügyelő lett és köztanító az elemi iskolában. Tanulmányutakat tett Olaszországban, Németországban és Svájcban. Az I. lelkészsképesítő vizsgát 1894-ben, a II.-at 1896-ban tette le Debrecenben. 1894–1896-ban Kunhegyesen volt segédlelkész. 1896-ban választották meg a heves-nagykunsági egyházmegyében a felerészben református, nyolcezer lelkes nagyközség, Tiszafüred lelkészévé. 1905-ben a békésháti egyházmegyében levő, kilencven százalékbán ref., kilencezer lelkes Szeghalom ref. gyülekezete hívta meg lelkészéül. Tiszafüreden tanulmányt írt a gyülekezet szellemi, erkölcsi, anyagi viszonyairól és jövődjéről. Szeghalmon Régészeti, közművelődési egyesületet (1906) és Ifjúsági Egyesületet (1911) alapított. Két évtizedes lelképásztori működése alatt több templomi beszéde jelent meg. Elemzést írt Állam, egyház, iskola. Teendőink (Debrecen, 1899) s teológiai tanulmányt Az emberi nem küzdelme és Krisztus megkísértése (Debrecen, 1913) címmel. Foglalkozott a bibliafordítás, kiváltképpen a zsoltárfordítás kérdéseivel. Versei is jelentek meg.

1914-ben pályázat útján az akkor induló debreceni tud. egy. hittud. karán a vallástörténet és rokontudományok tanszékre nevezték ki egyetemi tanárnak. (Tekintettel az új alakulásra, a kar pályázatait a megszokottól eltérve neves ref. lelkéshi személyekből alakult biz. bírálta el.) 1916-ban a hittud. kar hét új tanszék szervezését kérte a minisztériumtól. Apponyi Albert kultuszminiszter 1918. ápr. 26-iki előterjesztésében ezek közül Zoványi Jenő azévi hittud. kari dékán és a kar többségének támogatásával

a „keresztyén erkölcsstan” tanszék felállításának megadását kérte a királytól, s egyszerűen Csánki Benjámin kinevezését javasolta. Az előterjesztés hivatkozott a kar egyetértésére s Csánki nagy nyelvismeretére, széleskörű bölcsészeti és teológiai műveltségére. Károly király így 1918. május 10-én – már Zichy Jenő miniszter ellenjegyzésével – Csánkit kinevezte, ill. áthelyezte az új tanszékre. A tanácsköztársaság kikiáltása után, márc. 26-án a hittud. kar ülésén, amikor Ferenczy Gyula professzor a tanácsköztársaság vezetőinek köszöntésére, támogatására vonatkozó javaslatát előadta, a későbbi igazolóbizottsági jegyzőkönyvek szerint egyedül Csánkinak volt ellenvetése, de a határozatot ő is aláírta. Ezért az egyetemi tanács a kar tagjai közül a legenyhébb büntetésben, „rosszallásban” részesítette.

A következő években helyettesként más tanszékeket is ellátott. Ferenczy Gyula kényszernyugdíjazása után helyettesként előadta a gyakorlati teológiát, s egy éven át igazgatta a Homiletikai Szemináriumot is (1922. szept. 1-jétől 1923. márc. 29-ig). Lencz Géza halála után két éven át adta elő a dogmatikát s igazgatta a Rendszeres Teológia Szemináriumot (1932. ápr. 30. – 1934. júl. 18.). Tanított héber nyelvet is. Több cikke jelent meg erkölcsstani kérdésekről, s 1936-ban a Kálvin-évfordulón fontos tanulmányt írt Kálvin predesztináció-tanáról. Az 1929–1930-as tanévre dékánnak, majd rektornak is megválasztották, de az utóbbi tisztelet töltötte be. 1934-ban a pécsi tud. egy. evangélikus hittud. kara a teológia tiszteletbeli doktora címmel tisztelte meg. Elérve a hetvenéves kort, 1938 júniusában nyugdíjba ment, de helyettesként még egy évig előadta a keresztyén erkölcsstant. Veje, Tóth Lajos jogászprofesszor családjával lakott együtt az egyetemi tanári villában. Tóth Lajos 1936-os halála után, 1937-ben kiköltöztek innen, s megvették a Rákóczi út 30. szám alatti házat.

CSÁSZÁR ELEMÉR

irodalomtörténész

(Budapest, 1874. augusztus 27. – Budakeszi, Pest m., 1940. július 6.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Császár (1862-ig Kaiser) Károly (ref., 1870-ig róm. kat., Pest, 1842. jan. 20. – Bp., 1891. ápr. 30.) Főreáliskolai tanár, biztosítási matematikus, matematikai szakíró. Pesten a piaristáknál tanult, majd 1859-ben maga is belépett a rendbe, s tanított a piaristák temesvári, nagybecskereki, selmecbányai, pesti és kolozsvári gimnáziumában. Matematika-fizika szakos tanári (1866) és bölcsészdoktori oklevelet (1868) szerzett. 1870-ben kilépett a piarista rendből, s áttért a református vallásra. 1870-től a pesti egyetemen az alsóbb mennyiségtan magántanára. 1871-től haláláig a pesti IV. kerületi főreáliskolában tanított, s mellette a *Pesti Napló*, majd 1875-től a *Pester Lloyd* belső munkatársa, 1882-től a Magyar-Francia Biztosító Társaság matematikai tanácsosa volt. Több matematikai tankönyvet írt.

Testvérei: 1. Császár Nándor (róm. kat., Pest, 1843. szept. 10. –); 2. Kaiser Ferenc (róm. kat., Pest, 1845. ápr. 2. –); 3. Kaiser Mária (róm. kat., Pest, 1847. ápr. 30. – 1881. ápr.) Férje: Pabst Ferenc (róm. kat.) asztalos Bp. Józsefvárosban; 4. Kaiser Teréz (róm. kat., Pest, 1849. ápr. 4. – Bp., 1885. ápr. 6.) Férje: Kocsy Béla (róm. kat.) cipész Bp. Józsefvárosban; 5. Kaiser Jozefa (róm. kat., Pest, 1851. márc. 22. – Léva, Bars m., 1917) Férje: Czinege (Czimer) Mihály iparos Kiskunfélegyházán; 6. Császár Mátyás (róm. kat., 1853. jan. 27. – Bp., 1920. szept. 20.) Fogházfelügyelő Aranyosmaróton (Bars vm.), később irodatiszt. Felesége: Józsa Hermin (róm. kat.); 7. Császár Ede (róm. kat., 1855. szept. 22. – Bp., 1881. jún. 2.) A fővárosi sz. Rókus-kórház segéde; 8. Kaiser Erzsébet (róm. kat., 1857. okt. 2. – 1908. ápr. 18.) 1. férje: Jeszenszky János (róm. kat.) nyomdász, 2. férje 1903-tól: Bauer Antal Bp.-Józsefvárosi hentes mester.

Apai nagyapja: Kaiser Mátyás (róm. kat., Tata, Komárom m., 1814. febr. 18. – Bp., 1880. szept. 23.) Pesti, józsefvárosi asztalosmester. (Házasságon kívül született, anyja nevét viselte.)

Apai nagyanyja: Polák Erzsébet (róm. kat., Pilisborosjenő, Pest m., 1818. okt. 16. – Bp., 1874) Házasságkötés: Pest, 1841. jan. 10.

Testvérei: 1. Polák Anna (róm. kat., Pilisborosjenő, 1814. febr. 19. – Pilisborosjenő, 1817. ápr. 10.); 2. Polák András (róm. kat., Pilisborosjenő, 1816. nov. 25. – Pilisborosjenő, 1817. febr. 7.); 3. Polák József (róm. kat., Pilisborosjenő, 1821. febr. 19. – Bp., 1909. aug. 6.) Bp. józsefvárosi asztalosmester. Felesége: Poeschat/Böschat Terézia

(róm. kat.); 4. Polák Lipót (róm. kat., Pilisborosjenő, 1823. aug. 3. – Pilisborosjenő, 1823. okt. 26.); 5. Polák András (róm. kat., Pilisborosjenő, 1824. nov. 30. –); 6. Polák Anna (róm. kat., Pilisborosjenő, 1826. dec. 8. –); 7. Polák Mária (róm. kat., Pilisborosjenő, 1829. júl. 3. –); 8. Polák Teréz (róm. kat., Pilisborosjenő, 1831. szept. 16. – Pilisborosjenő, 1832. júl. 8.); 9. Polák Teréz (róm. kat., Pest, 1833. máj. 30. – Bp., 1916. jan. 5.) Férje: Meyer Antal (róm. kat.) Veredarius/postai kézbesítő; 10. Polák Márton (róm. kat., Pest, 1835. szept. 22. – Pest, 1836. febr. 17.).

Apai dédanya I.: Kaiser Jozefa (róm. kat., Zsámbék, Pest m., 1797. márc. 29. –).

Testvérei: 1. Kaiser Mihály (róm. kat., Zsámbék, 1784. szept. 28. –); 2. Kaiser Borbála (róm. kat., Zsámbék, 1786. jan. 30. –); 3. Kaiser Magda (róm. kat., Zsámbék, 1788. aug. 24. –); 4. Kaiser József (róm. kat., Zsámbék, 1791. júl. 6. –); 5. Kaiser Teréz (róm. kat., Zsámbék, 1794. márc. 5. – Zsámbék, 1862. nov. 29.) Férje: Grim Mátyás (róm. kat.) zsámbéki murarius/kőműves; 6. Kaiser János (róm. kat., Zsámbék, 1800. júl. 8. –).

Apai dédanya I. apja: Kaiser József (róm. kat., Zsámbék, 1750. nov. 1. –) Zsámbéki colonus/jobbagy.

Apai dédanya I. anyja: Baader Teréz (róm. kat., Zsámbék, 1763. febr. 8. –).

Apai dédapa II.: Polák András (róm. kat., Pilisborosjenő, 1791. nov. 30. – Pest, 1856. júl. 28.) Pilisborosjenői inquilinus/zsellér, gazdálkodó.

Apai dédanya II.: Maisermann Mária Anna (róm. kat., Pilisborosjenő, 1794. máj. 13. –) Házasságkötés: 1813. febr. 10.

ANYAI ÁG

Anyja: kisfaludi Pikéthy Etelka (róm. kat., Arad, 1849. okt. 10. – Bp., 1928. dec. 9.) Házasságkötés: Illye, Bihar m., 1872. szept. 4. – református szertartás szerint. Lehetőséges, hogy Pikéthy Etelka már a házasság előtt áttért a református vallásra. Mindenesetre első két gyereke pesti Kálvin téri keresztelésén reformátusként jegyezték be az anyakönyvbe (1874, 1876). Sőt, 1876-tól 1885-ig a pesti reformátusok kiadott egyháziadó-listáján a családból ő szerepelt: „Császár Károly tanár neje”. (Csak 1888-tól szerepel a listán „Császár Károly tanár”.) Halotti anyakönyvében is reformátusként szerepel (1928). A gyászjelentésen viszont a halotti szentségek felvétele és a római katolikus szertartás van feltüntetve.

Testvérei: 1. Pikéthy Gusztáv (róm. kat., Pest, 1843. júl. 2. – Nagykanizsa, 1899. júl. 25.) Déli vasúti főtiszt, állomásfőnök (Promontor). Korábban szolgált a kisjenői és az újaradi uradalomban, illetve az illyei fűrészmalomban is. Felesége: Ritter Stefánia (róm. kat., 1847 k. – Györszentmárton, 1915. nov. 3.) zongorista. Fiuk, Pikéthy Tibor (róm. kat., Komárom-Újszőny, 1884 – Vác, 1972) zeneszerző, karnagy, orgonaművész. 1915-től Vácon élt; 2. Pikéthy Árpád (róm. kat., 1847. júl. 10. –) Ellenőr a szegedi pénzügyigazgatóság palánkai, majd óbecteszi pénztárában. Felesége: Markovics Vilma.

Anyai nagyapja: kisfaludi Pikéthy (Pighetti) Károly (róm. kat., Kisfalud/Engelbrunn/Angyalkút, Temes m., 1805. jan. 25. – Bp., 1880. ápr. 15.) Nemesi birtokos Kisfaludon. 1848–1849-es honvéd, majd megyei útmester Illyén.

Testvérei: 1. Pigetty Gusztáv/Pikéty Ágoston (róm. kat., 1804 – Solymosbucsa, Arad m., 1876. nov. 17.) Honvéd tábornok. A gimnázium után 1822-től katonai pályára lépett. 1839-től főszázados a 2. Hannoveri huszárezredben. 1848 májusától részt vett a délvidéki harcokban, majd a tavaszi hadjáratban, a Vág-menti hadjáratban és a Komárom körüli csatákban. Ezt követően megbetegedett. 1849-ben alezredes, majd ezredes. 1849. július 1-jétől tábornok, a Feldunai hadsereg lovasságának főparancsnoka. 1850-ben a császári hadbírószág tíz év várfogságra ítélte, de 1854-ben kegyelemmel szabadult Aradról. Ezután földbérlő volt Orczyfalván (Temes vm.); 2. Pighetti Adolf (róm. kat., Kisfalud, 1807. júl. 9. –); 3. Pighetti Imre (róm. kat., Kisfalud, 1809. ápr. 2. –); 4. Pighetti János (róm. kat., Kisfalud, 1810. jún. 11. –); 5. Pighetti Mihály Antal (róm. kat., Kisfalud, 1812. dec. 16. – Orczyfalva, 1865. máj. 24.) 1848–1849-es honvédtiszt. A nemesi testőrségnél és a 32. gyalogezredben szolgált (1835–1844). Mint nyugalmazott hadnagy élt Lippán (Temes vm.). A szabadságharc idején, 1849. január 1-jétől főhadnagy, májustól százados a 103-as honvéd zászlóaljnál. Borosjenőn tette le a fegyvert. Aradon 12 év várfogságra ítélték, de 1851-ben kegyelemmel szabadult Olmützéből. Kisfaludi birtokán gazdálkodott. 1861-ben Temes vm. pandúrhadnagyává választották; 6. Pighetti József (róm. kat., Kisfalud, 1814. júl. 3. –); 7. Pighetti Paulina (róm. kat., Kisfalud, 1816. jún. 12. – Kisfalud, 1816. szept. 13.); 8. Pighetti Lipót (róm. kat., Kisfalud, 1817. szept. 28. –).

Anyai nagyanyja: Baumgarten Mária bárónő (róm. kat., Sopron, 1817. ápr. 28. – Arad, 1853. aug. 9.) Házasságkötés: Pest, 1843. jan. 7.

Testvérei: 1. Baumgarten Adolf (róm. kat., Kronstadt/Brassó, 1804. dec. 11. –) 1816 és 1824 között a Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult; 2. Baumgarten Cecília (róm. kat., 1807. szept. 19. – Sopron, 1871); 3. Baumgarten Rudolf (róm. kat., 1810. ápr. 7. – 1865. nov. 9.); 4. Baumgarten József (róm. kat., Müllenbach/Malompaták/Szászsebes, 1812. jan. 22. –) Szombathelyen végezte a bölcsészetet, a győri királyi jogakadémián a jogot, s végül három évig teológiát tanult. Lóki (Sopron vm.) plébános lett, alesperes a locsmánderi főesperesség szentmártoni kerületében, Sz. Mária topissai prépostja; 5. Baumgarten Károly (róm. kat., Temesvár, 1813. márc. 19. –) 1824-től 1832-ig a Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult; 6. Baumgarten Pál (róm. kat., 1814. febr. 25. – Bölske, Tolna m., 1872. nov. 23.) Cs. kir. helytartósági tanácsos.

Anyai dédapa I.: Pigetti István (Borosjenő, Arad m., 1777 – Kisfalud, 1847. ápr. 17.)

Francia eredetű cs. kir. dzsidás százados. Temes vm. táblabírája. 1801-ben kapott adománylevelet a kisfaludi birtokra, amelyet apja, Pigetti Mihály még 1782-ben vett meg. 1842-ben az adománylevélre vezették rá a nemességét elismerő kihirdetés záradékát.

Anyai dédanya I.: Bartosságh Borbála (róm. kat., 1785–1845) Házasságkötés: Arad, 1803. febr. 13.

Anyai dédapa II.: báró Baumgarten József (róm. kat., Sopron, 1773 – 1839. márc. 15.) Császári alezredes. 1788 szeptemberétől 1789 szeptemberéig a Bécsi Hadmérnöki akadémián tanult. Részt vett a török elleni, majd a Napóleon elleni hadjáratokban, az asperni csatában (1809) súlyosan megsebesült. A családnak 1675-ös tiroli nemessége és 1722-es magyar bárói rangja volt.

Anyai dédanya II.: báró Hauer Johanna (róm. kat., – Sopron, 1820) Osztrák örökös bárói rang; 1793.

Anyai dédanya II. apja: báró Josephus Hauer (róm. kat., 1741–1797).

Anyai dédanya II. anyja: Maria Josefa von Althamm (róm. kat., 1746–1812) Házasságkötés: Bécs, 1772. febr. 5.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Császár Zsolt (ref., Bp., 1876. febr. 12. – Bp., 1878. máj. 17.); 2. Császár Tibor (ref., Bp., 1877. aug. 12. – Bp., 1878. máj. 19.); 3. Császár Károly (ref., Bp., 1879. ápr. 17. – Bp., 1945. jan. 1.) Orsz. Földhitelintézeti jogtanácsos, cégvezető, majd ügyvezető igazgató, miniszteri tanácsos. Fiuk, Császár Ákos (1924–2017) Kossuthdíjas matematikus, az MTA tagja volt; 4. Császár Ernő (ref., Bp., 1881. jan. 17. – Bp., 1952. jan. 15.) Magyar–latin szakos gimnáziumi tanár, tanügyi főtanácsos, irodalomtörténész, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Philológiai Társaság választmányi tagja. Felesége: Koós Irma (róm. kat., 1881–1957). Leányuk, Császár Edit (róm. kat., Bp., 1910. szept. 4. – Bp., 1992. okt. 4.) színháztörténész, 1932-től Mályusz Elemér (1898–1989) történész, egyetemi tanár, MTA-tag felesége volt.

Felesége: Hajnik Mária (róm. kat., Bp., 1878. jún. 19. – Bp., 1939. ápr. 20.) Házasságkötés: 1902. jún. 30. Apja: Hajnik Imre (róm. kat., Pest, 1840. ápr. 5. – Bp., 1902. aug. 30.) jogtörténész, a bp.-i egyetem tanára, az MTA tagja. Anyja: Heinrich Mária (róm. kat., Bp., 1857. aug. 1. – Bp., 1904. szept. 7.), aki magas rangú bírói családból származott. A Hajnik család nemességének kelte: 1808. okt. 16.

Gyermekei: 1. Császár Erzsébet (róm. kat., Bp., 1903. júl. 8. – 1978) Magyar–francia szakos gimnáziumi tanár. Férje: lékai Hochenburger Emil (róm. kat., 1891–1981) orr-, fül-, gégeszakorvos, audiológus; 2. Császár Margit (róm. kat., 1904. jún. 29. – Szentendre, 1987. okt. 19.) Férje 1928-tól: Rédly Pál (róm. kat., Dunamocs, 1902. dec. 1. – Bp., 1989. dec. 19.) gépészmérnök, tanár, számos gépészeti tankönyv szerzője, aki Rédly Gyula primási uradalmi felügyelő fia volt; 3. Császár Tibor (ref., Bp., 1905. aug. – Bp., 1905. dec. 3.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1883–1891: bp.-i evangélikus főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1891. jún. 4.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1891–1895.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1891 nyarán két hónapos tanulmányút Dalmáciában és a Ión szigeteken; 1894-ben az MTA támogatásával tanulmányút Németországban. Berlinben Erich Schmidt (1853–1913) és Ulrich von Willamowitz-Moellendorf (1848–1931) professzorok előadásait hallgatta. Részben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával műtörténeti tanulmányokat folytatott Olaszországban, Dalmáciában, Görögországban, Svájcban, Észak-Franciaországban, Párizsban, Konsztinápolyban és Egyiptomban, Szerbiában és Montenegróban. Breslauban és Berlinben az egyetemen német nyelvű előadásokat tartott a magyar irodalomról.

Oklevél: bp.-i tud. egy., magyar-latin szakos tanár, 1896. máj. 28.

Nyelvismeret: francia, német, olasz, latin, görög.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, bölcsészdoktor, 1895. jún. 15.; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, a magyar irodalomtörténet (1711–1820) magántanára, 1908. dec. 17.; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, címzetes rendkívüli egyetemi tanár, 1917. jan. 8.; a venia legendit az egyetem kiterjesztette a magyar irodalomtörténet egész körére: 1917. ápr. 26.; a venia legendiről lemondott: 1918. aug. 7.; a venia legendit felújították: 1919. aug. 25.

Nyilvános rendes egy. tanár: pozsonyi tud. egy., bölcsészkar, 1918. márc. 8., magyar irodalomtörténet; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, 1923. máj. 12., magyar irodalomtörténet.

Egyetemi tisztségek: pozsonyi tud. egy., bölcsészkar, dékán: 1922–1923; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, dékán: 1937–1938.

MTA-tagság: lev. tag: 1909. ápr. 29., rend. tag: 1922. máj. 11., ig. és tisz. tag: 1938. máj. 6.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Kisfaludy Társ. tagja (1913), alelnöke (1920–1937), elnöke (1937-től); a Petőfi Társ. tagja, alelnöke (1920-tól), elnöke (1937-től); a Bp.-i Philológiai Társ. másodtitkára (1902–1904), alelnöke (1920-tól), tisz. tagja (1935); az Auróra Kör M. Irod. Társaság elnöke (1924); a M. Pedagógiai Társ. tagja (1934); a Tisza István Tud. Társaság r. tagja (1924); a Magyar Történelmi Társulat ig. választmányi tagja (1903–); a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja (1911); a lévai Reviczky Kör (1918-tól), a nagykőrösi Arany János, az esztergomi Balassa Bálint, a budapesti Gyóni Géza Társaság tagja, a kaposvári Berzsenyi Társaság tb. elnöke, a szolnoki Verseghy-kör tb. elnöke.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: A breslaui Friedrich Wilhelm Egyetem tanácsának tagja; a tokiói Petőfi Társaság tb. tagja.

Szerkesztőségi tagság: Egyetemes Philológiai Közlöny (Láng Nándorral, 1905–1913), *Irodalomtörténeti Közlemények* (1914–1940, Szilády Áronnal 1914–1922), a Kisfaludy

- Társ. Nemzeti Könyvtára (I–IV. Beöthy Zsolttal, Négyesi Lászlóval, 1914), *Magyar Műzsa* (Pekár Gyulával, 1920), Irodalomtörténeti Füzetek (1925–1940), Régi Magyar Könyvtár sorozat (1926–1937), *Koszorú* c. folyóirat (1936–1940).
- Közéleti társaság, szerep:* az Országos Kaszinó tagja (1911–); a Pázmány Péter Tudományegyetem Barátainak Szövetsége tagja, alapító főtitkára.
- Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek:* a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság irod.-i és művészeti szakosztályának rendes tagja.
- Állami testületek, tanácsok:* az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, alelnöke (1918–), elnöke (1920–1923); a Rajztanárvizsgáló Bizottság tagja (1915–); a M. Orsz. Színművészeti Tanács ügyvezető alelnöke, majd elnöke (1920–1922); az Orsz. Irod.-i és Művészeti Tanács tagja (1934–); a Mozgóképvizsgáló Biz. (1921–), a M. Szerzői Jogi Biz. (1921–), az Országos Köznevelési Tanács és az Országos Felsőoktatási Tanács tagja.
- Kitüntetések:* a Petőfi Társ. Tőzsde-nagydíja (1925) és Gyulai-érme; a Kisfaludy Társ. Greguss-érme (1925); Corvin-koszorú (1930).
- Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség:* az Egyetemi Nyomda alelnöke (1929–); az Egyetemi Nyomda igazgatótanácsának tagja (1937–).

ÉLETÚT

Egyik apai dédapja zsámbéki jobbágyparaszta, a másik pilisborosjenői zsellér volt. A nagyapa, aki házasságon kívül született s anyja nevét viselte, már pesti, józsefvárosi asztalosmesterként kereste kenyerét. Az apa az első iskolázott ember a családban. A piaristáknál tanult, s a rendbe is belépve matematika-fizika szakos tanárként különböző vidéki piarista gimnáziumokban tanított. 28 évesen kilépett a rendből, s áttért a református vallásra. A pesti egyetem magántanárrá habilitálta, s a IV. kerületi főreáliskola tanára lett. Két év múlva megházasodott, egy Temes megyei kisebb nemesi birtokos, megyei tisztviselő leányát vette el, akinek a nagyapja magyar és osztrák bárói rangot viselt. A középiskolai tanárság, az egyetemi magántanárság, a matematikai tankönyvek írása mellett az apa vezető lapok belső munkatársa, s egy nagy biztosítótársaság matematikai tanácsosa is volt. Mindez polgári jólétet biztosított a családnak. Mindhárom felnőttkort megért fiú egyetemet végzett. Császár Elemér az evangélikus gimnáziumban tanult és jogásznak készült. 1891. júniusi érettségije után kéthónapos utazást tett Dalmáciában és a Jón-szigeteken. Egyik önéletrajzában azt írta, hogy a műemlékek és Odüsszeusz Ithakájának élménye térítette el a tervezett jogász pályától. Klasszika-filológia szakra iratkozott be a budapesti egyetemre. Emellett azonban művészettörténeti, esztétikai és magyar irodalomtörténeti előadásokat is hallgatott. Gyulai Pál és Beöthy Zsolt professzorok hatására a második félévben szakot változtatott. A magyar lett a főtárgya latin melléktárggyal, de görög tanulmányait is folytatta. Egyetemi hallgatóként kétszer nyert

pályadíjat: 1894-ben *Mikes törökországi leveleinek keletkezése*, 1895-ben pedig *Firenzei prerafaelisták* című dolgozatával. Az előbbi 1895-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények*-ben jelent meg, az utóbbi pedig 1897-ben önálló műként. 1894-ben az MTA támogatásával tanulmányutat tett Dél-Németországban. Tanári vizsgálatait 1893-ban, 1895-ben és 1896-ban dicséretes, illetve kitűnő eredménnyel tette le. 1895. június 15-én summa cum laude doktorált a Mikes-tanulmánnyal. Magyar-latin szakos tanári diplomáját 1896. május 28-án kapta meg. Az 1895–1896-os tanévben a budapesti Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziumában szolgált mint ösztöndíjas rendes tag. A következő, 1896–1897-es tanévben helyettes tanárként kezdett a budapesti VII. kerületi állami főgimnáziumban. 1897. november 30-án kinevezték rendes tanárnak (IX. fizetési osztály) a budapesti I. kerületi főgimnáziumba (1907-től a VIII. fizetési osztályba tartozott). 1902-ben megházasodott, Hajnik Imre budapesti jogtörténész professzor, MTA-tag lányát vette el. Lányai 1903-ban, illetve 1904-ben születtek, fia 1905-ben, de utóbbi néhány hónaposan meghalt. 1909. január 12-től vezető tanár lett a gyakorló főgimnáziumban. (1912. február 18-án lépett a VII. fizetési osztályba.) 1918-as egyetemi tanári kinevezéséig itt volt vezető tanár. 1895-től 1918-ig, 23 évig középiskolai tanár volt, aki tanári és vezető tanári munkáját lelkiismeretesen és magas fokon végezte, s emellett volt energiája mindarra, amit ezután fogunk részletezni a tudományos publikációk írásától, az egyetemi magántanárságon, a folyóirat-szerkesztésen, az akadémiai feladatvállaláson át az egyéb tudományos közéleti szereplésekig.

Császár Elemér tudományos pályájának első szakaszát az 1908–1909-es esztendőkkal zárhatjuk. Ekkor lett a budapesti tudományegyetem magántanára, illetve az MTA levelező tagja. Az egyetem elvégzése után tudományos működése két irányba indult. Első kettő, már említett publikációja is mutatta, hogy az irodalomtörténet és a művészet-történet érdekli. Több tanulmányban foglalkozott Verseghy Ferenc életművével, majd 1903-ban az akadémia adta ki *Verseghy Ferenc élete és művei* című 380 oldalas monográfiáját. Sajtó alá rendezte *Verseghy nyelvtudományi műveit* (1904), *Mikes Kelemen leveleit* (1905), *Ányos Pál verseit* (1907), s *Verseghy összes költeményeit* (1910). De foglalkozott Kisfaludy Sándorral, Faludi Ferencel, a deákos iskolával, Kazinczyval és a nyelvújítással is. 1907-ben a Beöthy Zsolt által szerkesztett *A művészetek története* II. kötetében jelent meg 179 oldalas írása, *A középkori szobrászat és festészet története* címmel. Az 1905–1906-os tanévben indította el habilitációs eljárását a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán, hogy elnyerje a magántanárságot a magyar irodalomtörténet 1711–1820-ig terjedő korszakának tárgykörében. A kar 1905. december 7-i ülésén Beöthy Zsolt előterjesztése alapján személyileg minősültnek nyilvánították (30 szavazatból 29 igennel). Irodalmi munkáinak egyik kijelölt bírálója (Széchy Károly [1848–1906]) elhunyt, s így csak a kar 1908. június 1-jei ülése tárgyalta a bírálók (Riedl Frigyes és Beöthy Zsolt) véleményes jelentését. Az előadók javaslata alapján 21 igen szavazattal (25-ből) további képesítési cselekményekre bocsátották. A magántanári kollokvium 1908. október 9-én, a próbaelőadás pedig október 13-án volt. Mindezeket a kiküldött szakosztály a jelölt kiváló tudományos

készségének elismerése mellett egyhangúlag elfogadta, s Császár Elemért a magyar irodalomtörténetnek 1711 és 1820 közötti korszakából képesített egyetemi magántanárrá minősítette. A dékán az egész eljárás iratanyagával együtt október 22-én terjesztette fel a döntést a miniszternek, Apponyi Albertnek, aki ezt december 3-án megerősítette. A magántanári oklevél december 17-én kelt.

Nem sokkal ezután datálódott magának az akadémia főtitkárának, Heinrich Gusztávnak az a javaslata, amellyel Császár Elemért az MTA I. osztály B. alosztályába levelező tagnak ajánlotta. A magyar irodalomtörténészek doyenje, a nagyvonalú tudományszervező úgy jellemezte Császár Elemért, mint aki „a magyar irodalomtörténetnek egyik legbuzgóbb és leghivatottabb művelője; alapos kutató, kinek dolgozatait helyes ítélet, módszeres feldolgozás és vonzó előadás jellemzi. Nagy előnye, hogy képzett classicus-philológus, és hogy nem csak a külföldi irodalmakban, hanem a képzőművészetek történetében is igen jártas. [...] bizton várható, hogy mint megválasztott tag, kiváló szolgálatokat fog tenni úgy is, mint az irodalomtörténet írásának ezidőszertint egyik legjelesebb munkása, úgy is mint pályaműveink tiszta ítéletű és megbízható bírálója”. Az ajánlás felsorolta Császár négy önálló művét, 17 nagyobb értekezését, a kiadott klasszikusokat, s megemlíttette, hogy „Ezekhez járul számos könyvismertetés és bírálat (Budapesti Szemle, Irodalomtörténeti Közlemények, Századok, Egyetemes Philológiai Közlöny, Magyar Pedagógia, Deutsche Literaturzeitung stb.), melyek szerzőnek sokoldalú képzettségéről és műveltségéről, valamint helyes ítéletéről tanúskodnak”. (Egy későbbi akadémiai ajánlásból tudjuk, hogy Császár ekkori, 1909-es publikációs listája az önálló műveken és nagyobb értekezéseken kívül 90 cikket és 107 bírálatot sorolt fel.) A magántanári habilitáció és az elnyert akadémiai levelező tagság mellett az 1909-es évben középiskolai tanári pályáján is előreléphetett, január 12-én kinevezték a Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának vezető tanárává.

A pálya következő, emelkedő szakasza az 1917. évi egyetemi rendkívüli tanári címig, illetve az 1918-as pozsonyi egyetemi tanári kinevezésig ível. Ebben az időszakban Császár Elemér a gyakorló gimnáziumban példásan ellátta vezető tanári feladatait. Emellett, mint az egyetem magántanára, minden félévben hirdetett és tartott heti kétórás kollégiumot, melyekben a 18. és a 19. század első fele irodalomtörténetének legjelentékenyebb szakaszait rendszeresen feldolgozta. Hallgatóinak száma az első félévben 50 és 70 között volt, majd később 70 és 100 között, az 1917–1918-as tanév első felében pedig 170. Az 1917-es címzetes rendkívüli tanári eljárás anyaga kiemelte, hogy tanítványaival az előadásokon kívül is foglalkozott, s számos tanítványt nevelt. A kari javaslatot megszerkesztő Négyesy László úgy fogalmazott, hogy Császár szakirodalmi munkássága messze túlszárnyalta a fejlődéséhez fűzött reményeket, s ő „a mai irodalomtörténetírói munkásságnak kétségtelenül az egyik központi személyisége”. 1905-től szerkesztette az *Egyetemes Philológiai Közlönyt*, 1913-tól pedig az akadémia folyóiratát, az *Irodalomtörténeti Közleményeket*. 1913-ban a Kisfaludy Társaság tagja lett és beválasztották a társaság nagyszabású vállalkozásának, a Nemzeti Könyvtárnak háromtagú szerkesztőbizottságába, ahol ő végezte

az adminisztratív munkát is. Kidolgozta az akadémia új, nagy magyar irodalomtörténetének tervezetét is. Sűrűn szerepelt az MTA és a Kisfaludy Társaság felolvasó és ünnepi ülésein és bizottságaiban mint értekező, emlékbeszéd író, előadó és bíráló. A saját szerkesztésű folyóiratokon kívül dolgozott többek között a *Budapesti Szemlébe*, az *Irodalomtörténetbe*, a *Magyar Figyelőbe*, a *Századokba*, a *Magyar Nyelvbé*, a *Magyar Könyvszemlébe*, a *Revue de Hongrois*-ba, a *Budapester Rundschau*-ba. A jelentés méltatta jelentős és kiterjedt kritikusi munkásságát is: „Bíráló munkájában is az alaposág, a józan ítélet, a helyes és tisztult ízlés a legjobb magyar kritikusok hagyományain nevelődött szabadelvű, de egyúttal a szükséges mértékig konzervatív felfogás jellemzi”. Négyesy az újabb önálló művek közül első helyen említi a *Kisfaludy Sándor* címűt, amely a Kisfaludy Társaság Költők és Írók című sorozatában 1910-ben megjelent, a művelt nagyközönség számára írt élvezetes olvasmány, de a szakemberre nézve is tanulságos. Hasonló jellegű, de tudományos szempontból nélkülözhetetlenebb az *Ányos Pál* című, eredeti kutatásokon nyugvó, nagy irodalomtörténeti jártassággal megírt mű, amely a Magyar Történeti Életrajzok sorozatban jelent meg 1912-ben. A kari javaslat említi még a *Bessenyei akadémiai törekvései* és *A német költészet hatása a magyarra* című akadémiai értekezéseket, valamint a *Shakespeare és a magyar költészet* című művet, az Egyetemes Irodalomtörténet V. kötetébe, a Magyar Irodalomtörténetbe a XVIII. és a XIX. század irodalmáról írott összefoglalást. Tanulmányai, emlékbeszédei közt számos régi és újabb íróról jelentek meg arcképei, esszéi. Maga Császár Elemér 1917 végi pozsonyi egyetemi tanári pályázatában azt írja, hogy addigi munkáinak összterjedelme kb. 6000 nyomtatott lap, 370 ív. Megemlíti, hogy tudományos munkáin kívül a napilapokban és a *Révai Nagy Lexikon* addigi köteteiben 403 kisebb népszerűsítő dolgozata és 209 kritikája jelent meg. 1915-től tagja volt az Országos Tanárvizsgáló Bizottságnak és a Rajztanárvizsgáló Bizottságnak, s a Képzőművészeti Főiskolán is tanított.

A rendkívüli tanári címmel való kitüntetést a bölcsészkaron az 1915–1916-os tanév végén kezdeményezték. A jelentéstételre kiküldött bizottság tagjai, Beöthy Zsolt elnökletével Simonyi Zsigmond nyelvész, Riedl Frigyes és Négyesy László irodalomtörténiszek, valamint Domanovszky Sándor történész 1916. október 16-i ülésükön az indítványt elfogadták, és Négyesy Lászlót bízták meg a javaslat megszerkesztésével. A javaslat végső konklúziója az volt, hogy „Császár az irodalomtörténeti egyetemi tanszékek várományosai közt jelenleg az első helyet foglalja el”. A bizottság támogató javaslatát titkos szavazáson a kar 40 igennel, 2 nem ellenében támogatta. A legfelsőbb előterjesztést Jankovich Béla miniszter december 22-én továbbította, s a címadományozást Károly király 1917. január 8-án aláírta. Ezt követően Császár Elemér kezdeményezte a bölcsészkarnál magántanári képesítésének a kiterjesztését a magyar irodalom egész körére. Ezt a kar április 26-i ülésén megszavazta, amit júniusban a minisztérium tudomásul vett és megerősített. Ezt követően a minisztérium úgy döntött, hogy az 1912-ben megalapított pozsonyi egyetem 1918-ban elindítandó bölcsészkarán a magyar irodalomtörténet tanszékre pályázatot ír ki. Császár Elemér pályázata 1917. november 7-én kelt, amelyet

munkáltatója, a Tanárképző Intézet igazgatója november 14-én postázott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba. Mivel a pozsonyi bölcsészkar tanács még nem működött, ugyanúgy mint az 1914-ben induló debreceni tudományegyetem professzori állásainak betöltésénél, a minisztérium által összeállított bizottság bírálta el a pályázatokat. Az irodalomtörténeti tanszék esetében Beöthy Zsolt lett a bizottság elnöke. A pályázati anyagban a rendkívüli tanári cím odaítélésekor keletkezett iratokhoz képest csak néhány új elem van. Császár Elemér most megemlíti azt is, hogy nagyközönségnek szánt népszerűsítő előadásokat többször tartott a Szabad Egyetemen és a Szabad Lyceumban is. Másrészt kiemeli, hogy éveken keresztül foglalkozott esztétikai és műtörténeti tanulmányokkal, s ezek kedvéért sok tudományos utat tett Európa és Egyiptom művészeti emlékekben gazdag vidékein, s tanulmányai eredményeit tudományos művekben is értékesítette. Megpendíti, hogy „így kineveztetésem esetén, ha Nagyméltóságod úgy rendelkezne, tarthatnék időnként a pozsonyi tudományegyetemen esztétikai és művészettörténeti előadásokat is”. (Az utazások kapcsán megjegyezhetjük, mozgását megkönnyítette, hogy a latinon és a görögön kívül tökéletesen bírta a német, a francia és az olasz nyelvet s részben az angolt is.)

A pályázati felhívás instrukciója alapján azt is részletesen leírta, hogy az addig állami szolgálatban töltött éveit miként szeretné beszámíttatni egyetemi tanári fizetésének megállapításánál. Ennek kapcsán megtudjuk, hogy a VII. fizetési osztály 1. fokozatába van sorolva, a 4. középiskolai korpótlékkal 6800 korona volt az éves fizetése (tegyük hozzá, lakáspénz nélkül), s ehhez jött a magántanári órái után kb. 700 korona leckepénz, valamint a Képzőművészeti Főiskolán élvezett óradíja, az Országos Tanárvizsgáló Bizottság és az Országos Rajztanárvizsgáló Bizottság vizsgálati díja. Utóbbi három együtt 1500 koronát tett ki, tehát éves jövedelme 9000 korona körül volt. Miután a pozsonyi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére az előterjesztések alapján a király 1918. március 8-án aláírta Császár Elemér nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezését, az új professzor március 17-én Pozsonyban letette az egyetemi tanári esküt. Tekintettel a pozsonyi kinevezésre, augusztus 7-én bejelentette a budapesti bölcsészkar nak, hogy lemond a magántanársággal járó venia legendiról. Az előadásokat össze l megkezdhet te, azonban Pozsony év végi cseh megszállása miatt karácsony után úgymond Pesten rekedt. 1919 februárjában itt kérvényezte a minisztériumtól a családi pótlékot. A pozsonyi tudományegyetem bölcsész kara csak később kezdett a fővárosban működni, s a bizonytalan helyzetben Császár Elemér 1919. augusztus 25-én egyrészt kérte a budapesti egyetemtól a venia legendi felújítását, másrészt három társával együtt azt kezdeményezte, hogy ideiglenes szolgálattételre osszák be budapesti tanárképző intézetbe addig élvezett illetményének megtartásával. Ezt Petz Gedeon, az intézet igazgatója örömmel vette, különös tekintettel arra, hogy Császár a pozsonyi tanárvizsgáló bizottság alelnöke is volt. A beosztás szeptember 19-én megtörtént. Innen tudjuk, hogy Császárnak ekkor évi 8000 korona a fizetése, 2000 korona személyi pótléka (ilyet azok kaptak, akiknek pozsonyi kinevezése után alacsonyabb lett a fizetése, mint korábban), évi 4800 korona háborús segélye, 2250 korona lakáspénze s két

gyermeké után 1600 korona családi pótléka volt. (Mindez természetesen a már erősen inflációs korbanban értendő.) A minisztertanács 1920. február 24-i döntése értelmében a pozsonyi Erzsébet egyetem bölcsészkarja a kolozsvárral együttműködve az 1919–1920-as tanév második félévében kezdte meg ideiglenes működését a budai Pedagogicum épületében. Császár Elemér folytatta munkáját a magyar irodalomtörténeti tanszéken, s ő lett az egyetem mellett működő Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnöke is. Sőt az 1922–1923-as tanévben megválasztották a bölcsészkar dékánjává.

Az akadémiai szférában is előre lépett. 1922 májusában az MTA rendes tagjává választották. Ugyanebben az évben az akadémia irodalomtörténeti bizottságának előadója lett. Még 1920-ban tagjává, egyszersmind alelnökévé választotta a konzervatív irányú Petőfi Társaság. 1920 és 1922 között az újonnan létrehozott Magyar Országos Színművészeti Tanács alelnöke, majd elnöke volt. 1921-től tagja lett a Magyar Szerzői Jogi Bizottságnak, a Mozgóképvizsgáló Bizottságnak és az Országos Köznevelési Tanácsnak. 1922–1923-as dékánja alatt vált lehetővé, hogy az 1921. évi XXII. törvénycikknek megfelelően a szerb megszállás alól felszabaduló Pécsre települjön a Pozsonyból elűldözött Erzsébet tudományegyetem. Közben azonban elhunyt Riedl Frigyes, az 1921-ben Pázmány Péter-ről elnevezett budapesti tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének professzora, s Klebelsberg Kunó kultuszminiszter elfogadta a bölcsészkar javaslatát, hogy a tanszékét pályázat útján töltsék be. Az 1922. június 15-i határidőig hárman pályáztak: Császár Elemér, Dézsi Lajos, a Kolozsvárról menekült Ferenc József tudományegyetem nyilvános rendes tanára és Tolnai Vilmos, az Erzsébet Nőiskola polgári iskolai tanárképző főiskola rendes tanára. A beérkezett pályázatokat a kiküldött kari bizottság a dékán elnöklése alatt 1922. december 6-án tárgyalta. Az ügy előadója Négyesy László professzor volt, aki abból kiindulva, hogy mindhárom pályázó az MTA tagja és elsőfokú előadói gyakorlatuk van, megállapította, hogy valamennyien jelölhetők a szóban forgó tanszékre. Egyenként taglalva a tudományos pályájukat, Császárról azt írta, hogy „napról-napra buzgóbb, sokoldalú, értékes és jelentőségében egyre fokozódó irodalomtörténeti munkásságot fejt ki. Munkaereje és kedve nélkülözhetetlen értéke ma a legelőkelőbb szakterületeknek, az Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak; közreműködésére minden felmerülő irodalomtörténeti és kritikai feladatnál számolni szoktak és mai irodalomtörténet írói munkásságának egyik központi személyisége”. Méltatta nagyobb önálló munkáit, s kiemelte legújabb könyvét, *A magyar regény történetét* (1922). Bevallotta, hogy legméltányosabbnak Császár és Dézsi aequo loco jelölését tartaná, azonban a végső döntés minisztériumra hárításával az egyetem autonómiájának gyakorlásáról mondania le. A két tudós előnyeit felsorolva megállapította, hogy mindketten jó tanítványnevelők, de „Császár többoldalú képzést adhat az ifjúságnak s egyetemünk irodalmi tanszékén a hagyományos kritikai szellemet inkább képviselheti. Ez az utóbbi állandóbb szükségletnek tekinthető”. A bizottság így Császárt jelölte első helyen. A december 18-i kari ülésen a bizottság előterjesztése utáni titkos szavazáson a beadott 36 szavazatból 26-an szavaztak Császár s nyolcan Dézsi első helyére (egy szavazat esett Tolnaira, s egy

szavazólap üres volt). Az egyetemi tanács 1923. február 20-án jóváhagyta a jelölési sorrendet, s a rektor február 28-án a teljes pályázati anyagot felterjesztette a kultuszminiszternek, aki a javaslattal egyetértett, majd a minisztertanács is hozzájárult, s május 12-én a kormányzó aláírta Császár Elemér kinevezését a budapesti királyi magyar Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi karán megüresedett magyar irodalomtörténeti tanszékre az V. fizetési osztályba. Császár még kitöltötte a dékáni megbízatását a Pécsre költöző Erzsébet tudományegyetemen, s csak annak leteltével, 1923. augusztus 30-án írta alá az esküokmányt. Ezután kezdhetette meg nyilvános rendes egyetemi tanári működését a budapesti egyetemen. Később a bölcsészkaron a Magyar Irodalomtörténeti Intézet és az Esztétikai gyűjtemény igazgatója is volt. Négyesy halála után 1932-től több éven át heti három órában ellátta a takarékosági okokból ideiglenesen be nem töltött esztétikai tanszékét. Az 1937–1938-as tanévre a bölcsészkar dékánjává választották.

Császár Elemér az 1940-es haláláig tartó életszakaszban is folytatta fáradhatatlan, sokoldalú munkásságát. Amikor a pálya csúcsán, 1938-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és egyszersmind igazgató tagja lett, az I. Nyelv és Széptudományi osztály tizenöt tagja által aláírt ajánlásban első helyen ezt a széleskörű munkásságot számszerűsítették, sorra véve az 1909-es levelező, illetve az 1921-es rendes tagság erős számaikat is. 1938-ra már 30 önálló művet, 90 értekezést, 290 cikket és 927 bírálatot mutattak ki. Az újabb munkák közül kiemelték *A magyar regény történetét* (1922) és *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig* (1925) című úttörő írásait, amelyekben két műfaj fejlődését írta meg. Méltatták 29 éves akadémiai működését, ahol minden évben tagja volt több bíráló bizottságnak, s gyakran olvasta fel az osztályüléseken egy-egy fontos tanulmányát.

1934-ben tagja lett újabb állami tanácsadó testületeknek, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak, valamint az Országos Felsőoktatási Tanácsnak. Ebben a pályaszakaszban is intenzív szerkesztői munkát végzett. Haláláig folytatta az *Irodalomtörténeti Közlemények* gondozását, de újabbakat is kezdett: Irodalomtörténeti Füzetek (1925–1940), *Koszorú* (1930–1940), Régi Magyar Könyvtár sorozat (1926–1937). Aktív volt az irodalom és a művészetek népszerűsítésében, mint különböző fővárosi és vidéki irodalmi társaságok előadója, szónoka. 1937-től mindkét konzervatív társaság, a Petőfi és a Kisfaludy társaság is elnökévé választotta. Számos elismerésben volt része. Még 1925-ben megkapta a Petőfi Társaság Tőzsde-nagydíját és a Kisfaludy Társaság Greguss-érmét. Amikor 1930 októberében legfelsőbb elhatározással megalapították a magyar irodalom, tudomány és művészet kiváló képviselői, a magyar művelődés fellendítői számára a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú kitüntetését, akkor bekerült a Corvin-koszorú legelső tulajdonosai közé. (A Corvin-láncot ekkor öten, a Corvin-koszorút pedig negyvennégyen kapták meg a tudomány és művészet különböző ágainak képviselői közül. Köztük négy irodalomtörténész.) 1934-ben, 60. születésnapjára az utolsó tíz évben végzett tanítványainak egy csoportja egy-egy dolgozattal, ünnepi kötetrel kedveskedett a mesternek. Néhány nagyobb munkája olasz, francia, német és finn nyelven is megjelent.

Felesége 1939 áprilisában meghalt. Császár Elemér a budakeszi tudószanatóriumban hunyt el 1940 júliusában. Az MTA, az egyetem, a Petőfi és Kisfaludy Társaság is gyászjelentést adott ki. A Farkasréti temetőben búcsúztatták. A bölcsészkar, az MTA és a Kisfaludy Társaság nevében Kornis Gyula mondott gyászbeszédet. Kiemelte az életmű sokoldalúságát, a szempontok gazdagságát, a kutató, adatgyűjtő, feldolgozó és alkotó munka harmóniáját, a művek formai változatosságát: tudományos értekezések, írói arcképek, életrajzok, bírálatok, irodalomtörténeti leletek, adatok, tárgy történeti, hatástörténeti és összehasonlító tanulmányok, nagyszabású összefoglaló művek az irodalomtörténet valamennyi módszerével. Kornis külön méltatta Császár irodalmi-kritikai műveinek frissességét, sokoldalúságát, az élő irodalom jelenségeinek elemzését. Úgy ítélte meg, hogy ebben a kritikai munkásságban a magyar hagyományokon nevelődött, a szükséges mértékig konzervatív felfogás tükröződött. Megemlítette, hogy Császárnak volt bátorsága „már a világháború előtt férfiasan síkraszállni a radikális irodalmi irányzatok túlkapásaival szemben”. Kijelentette, hogy az elhunyt a magyar irodalomtörténeti tudománynak valóban egyik központi személyiségévé emelkedett. Kornisnak ez a gyászbeszéde három helyen is megjelent. (Legelőször a *Budapesti Szemlé*ben.) Szinnyei Ferenc az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1940. évi utolsó számában emlékezett Császár Elemérre, az MTA Irodalomtudományi Bizottsága legszorgalmasabb, buzgó tagjára. Ugyanebben a lapszámban írt róla hosszabban Kéky Lajos, aki átvette az elhunyttól a folyóirat szerkesztését. Nagy elismeréssel méltatta elődjét, akit 1914-ben meghatározó irodalomtörténészek, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes és Beöthy Zsolt ajánlottak az MTA 1893-ban indult tudományos folyóiratának főszerkesztőjéül. Kéky a korábbi méltatásokhoz hasonló elismeréssel tekintette át Császár teljes életművét. A folyóirat 1942. évi 1. füzetében Halasi-Nagy József filozófus, a pécsi egyetem professzora Császár Elemérről írva azt hangsúlyozta, hogy egyéniségének magva a hűség volt a felismert értékekhez. Az értékes hagyományok őrzése, ébrentartása egész lelkének konzervatív vonást kölcsönzött. Lanckadatlan harcra ösztönözte azon áramlatok ellen, amelyek az általa tisztelt értékek megsemmisítésére törekedtek. Az irodalmi élet egyetlen jelenségét sem mulasztotta el mérlegre tenni a híven ápolt értékanyaghoz képest. Szívének legkedvesebb időszaka a török utáni újjáépítkezés, a nemzeti öntudatra ébredés volt a 18. század második felében s a 19. század Arany János haláláig. Ezt azért szerette, mert ekkor alakult ki az a hagyomány, amely neki kedves volt. Ekkor világosodtak meg azok az értékek, amelyek követését és megtartását élete feladatának tartotta. Bár Aranyról keveset írt, az ő világa számára kimeríthetetlen kincsesház volt, amelybe a magyar költészet minden addigi értéke beleömlött. Fő művének *A magyar regény történetét* tekintette. Ezt nagy elmélyedéssel dolgozta át a második kiadás számára. Halasi-Nagy úgy ítélte meg, hogy ez a mű valóban maradandó érték lesz. Befejezésül ezt írta Császárról: „E hűséges lélek hasznos élete nem lobogott el nyomtalanul.”

Az utókor sok tekintetben másképpen ítélkezett. Az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* ezt írta róla: „Rendkívül szorgalmas tudós volt. Ez a termékenység

azonban általában művei színvonalának rovására is ment. A polgári irodalomtörténetírók között is a legkonzervatívabbak közé tartozott, s szellemtelen, lapos pozitivizmusa is megakadályozta a nagyobb irodalmi összefüggések meglátásában, az igazi művészi értékek megértésében”. Ezt a minősítést sűrítette egy mondatba az 1969-es *Magyar Életrajzi Lexikon* is: „A legkonzervatívabb irodalomtörténészek közé tartozott, műveit koncepciótlan pozitivizmus jellemzi”. A 2001-es *Új Magyar Életrajzi Lexikon* címszava szinte ugyanezt a minősítő mondatot tartalmazza. A *Magyar Tudományos Akadémia tagjai* című 2003-ban megjelent lexikon visszafogottabb: „Kiterjedt munkásságát erős konzervativizmus és pozitivizmus jellemzi”. A még 2000-ben, második javított bővített kiadásban megjelent *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szakszerűen tömör: „Munkáit konzervatív akadémizmus, normatív szemlélet jellemzi.”

CSILLÉRY ANDRÁS

fogorvos

(Budapest, 1883. október 22. – Drummonville, Kanada, 1964. szeptember 4.)

APAI ÁG

Nemesség: A család őse, Csilléry Márton 1679. ápr. 8-án kapott nemeslevelet I. Lipóttól, amelyet Ung megyében hirdettek ki. A család leszármazása innen a Komárom (1722), Tolna (1744, 1798), Pest (1768, 1802) és Fejér megyei (1818, 1820, 1828) bizonyosságlevelek szerint megszakítatlan. Előnév: csilléri.

Apja: nemes Csilléry Dávid (ref., Cece, Fejér m., 1847. dec. 18. – Bp., 1927. márc. 4.) 1858-ban a gyönki hatosztályos ref. algimnáziumban kezdte a középiskolát. A bölcsészetet és a jogot a kecskeméti református főiskolán végezte. 1871-ben joggyakornok a budai kir. törvényszéknél. 1874-től budapesti köz- és váltóügyvéd, a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja. Később királyi járásbíró Nagykárolyban (1896–1914), címzetes táblabíró.

Testvérei: 1. Csilléry József (ref., Cece, 1832. dec. 28. – gyerekként meghalt); 2. Csilléry Julianna (ref., Cece, 1834. jan. 10. –) Férje: Hoffmann János; 3. Csilléry József (ref., Cece, 1838. júl. 26. – Székesfehérvár, 1902. dec. 5.) Földbirtokos. Felesége 1862-től Petes Zsófia; 4. Csilléry Eszter (ref., Cece, 1843. máj. 29. –) Férje: némethy Szokolay Dénes (ref.) épületfa kereskedési biztos Budán; 5. Csilléry Viktória (ref., Cece, 1846. aug. 1. –); 6. Csilléry Teréz (ref., Cece, 1851. okt. 6. –); 7. Csilléry Sándor (ref., Cece, 1852. okt. 12. –) Községi jegyző a Fejér megyei Vajtán. A középiskolát a budai kir. kat. gimn.-ban végezte. Megyei virilista, 1888-ban 421 forint, 1892-ben 507 forint adóval. Felesége: Szabó Julianna.

Apai nagyapja: nemes Csilléry József (ref., Cece, 1810 – Cece, 1882. jún.) Nemesi birto-
kos Cecén.

Testvérei: 1. Csilléry Zsuzsanna (ref., Cece, 1809. szept. 24. –); 2. Csilléry Lídia (ref., Cece, 1814. jún. 20.) Férje 1832. jan. 10-től: Szakács Zsigmond bonyhádi nemes; 3. Csilléry Benő/Benjámín (ref., Cece, 1821. nov. 18. – Kecskemét, 1909. aug. 23.) A kecskeméti ref. jogakadémia tanára, igazgató-tanára (1862–1897) volt. Sárbogárdon kezdett tanulni, majd a gimnáziumot a pápai ref. kollégiumban végezte. A bölcsészeti osztályokat és a jogi tanulmányokat 1838 és 1842 között a kecskeméti ref. kollégiumban teljesítette. Pozsonyi táblai jegyzőség után 1845-ben ügyvédi vizsgát tett. 1847-ben Pest megye Pilisi járásában megyei esküdt, 1848-ban Pest megyei tiszti alügyész. A Pest városi nemzetőrséggel táborba szállva részt vett a szabadságharcban. 1850-ben Pesten ügyvédi irodát nyitott. 1851-től 1861-ig Kiskunlacháza város

főjegyzője, 1861-ben Pest vármegye tb. tiszti főügyészeként a kecskeméti törvényszék ülnöke volt. 1862-ben lett a kecskeméti jogakadémia tanára. Itt tanított 1897-ig. A kecskeméti ref. egyházközség tanácsosa, a kecskeméti ref. egyházmegye tanácsbírája és Kecskemét város törvényhatósági bizottságának tagja volt. Felesége: Sántha Konstanca (róm. kat., 1827 – Kecskemét, 1909. nov. 6.); 4. Csilléry László (ref., Cece, 1824. júl. 21. –) Felesége: Sebők Erzsébet (ref., Cece, 1826. febr. 21. –).

Apai nagyanyja: nemes Sebők Zsófia (ref., Cece, 1812. jan. 20. –) Házasságkötés: Cece, 1832. jan. 10.

Testvérei: 1. Sebők Zsuzsanna (ref., Cece, 1810. jan. 11. –); 2. Sebők Erzsébet (ref., Cece, 1826. febr. 21. –) Férje: Csilléry László (Cece, 1824. júl. 21. –).

Apai dédapa I.: Csilléry József (ref.) Cecei közbirtokos. 1802-ben Pest megyében, 1820-ban József fiával együtt Fejér megyében nyert nemesi bizonyáglevelet. 1806-os házasságkötésekor bachavaly előnévvel szerepel az anyakönyvben, ami az Ung megyei eredetre utal: Bachava/Bacsó Ung megyei település.

Testvére: Csilléry János (ref.) Cecei közbirtokos.

A két testvér Váradi János cecei lakos mostohagyermekként kapta 1798-ban Tolna megyétől a nemesi bizonyítványt.

Apai dédanya I.: nemes Pál Zsuzsanna (ref.) Sárbogárdról. Házasságkötés: Cece, 1806. febr.

Apai dédapa II.: nemes Sebő/Sebők István (ref.) A család őse 1636-ban kapott címeres nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. Sebők István apja 1773-ban Fejér megye előtt igazolta leszármazását a nemességszerzőtől. A családból származott Sebők Sámuel szentesi prédikátor és Sebők Sándor Szabolcs megyei fizikus/orvos.

Apai dédanya II.: Nagy Zsuzsanna.

Apai dédapa I. apja: Csilléry János (ref.) 1744-ben Tolna megyében igazolta nemességét a Komárom megyében 1722-ben kiadott bizonyáglevél alapján, amely szerint a nemességszerző Csilléry Márton dédunokája.

Testvére: Csilléry Klára.

Apai dédapa I. apai nagyszülei: Csilléry János és Gyarmathy Erzsébet. Ez a Csilléry János szerezte 1722-ben Komárom megyében a nemesi bizonyáglevelet.

ANYAI ÁG

Anyja: Stadler Gizella (róm. kat., Dunaföldvár, Tolna m., 1858. máj. 29. – 1943-ban még élt).

Testvérei: 1. Stadler Klára (róm. kat., Dunaföldvár, 1852. okt. 8. –); 2. Stadler Ferenc (róm. kat., Dunaföldvár, 1853. okt. 29. – gyerekként meghalt); 3. Stadler Ferenc (róm. kat., Dunaföldvár, 1857. jún. 17. –).

Anyai nagyapja: Stadler Ferenc (róm. kat., Dunaföldvár, 1808. nov. 20. –) A kir. tudományegyetem földvári uradalmában írnok/Cancellista/Scriba.

Testvére: Stadler József (róm. kat., Dunaföldvár, 1811. nov. 14. –) Szabó.

Anyai nagyanyja: Kelemen Katalin (róm. kat., Dunaföldvár, 1820. nov. 30. – Nagykároly, 1901. júl. 30.) Házasságkötés: 1843. nov. 1.

Testvérei: 1. Kelemen Sándor (róm. kat., Dunaföldvár, 1822. okt. 17. –); 2. Kelemen Ferenc (róm. kat., Dunaföldvár, 1824. nov. 30. – gyerekként meghalt); 3. Kelemen Ferenc (róm. kat., Dunaföldvár, 1826. okt. 27. –); 4. Kelemen Erzsébet (róm. kat., Dunaföldvár, 1829. ápr. 11. –); 5. Kelemen János (róm. kat., Dunaföldvár, 1831. júl. 11. –); 6. Kelemen Trézsi (róm. kat., Dunaföldvár, 1837. máj. 4. –).

Anyai dédapa I.: Stadler Ferenc (róm. kat.) Dunaföldvár.

Anyai dédanya I.: Smid Anna (róm. kat.).

Anyai dédapa II.: Kelemen János (ref.) Késes mester Dunaföldváron.

Anyai dédanya II.: Kratsmár/Gratzmár Anna (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Csilléry Ferenc (ref., Bp., 1885. okt. – 1943-ban még élt) 1937-ben dunapataji vezető jegyző. Felesége: Tóth Erzsébet (ref., 1900 – Pécel, 1982. febr. 8.); 2. Csilléry Margit (róm. kat., Bp., 1888. nov. – 1943-ban még élt); 3. Csilléry Gabriella (róm. kat., Bp., 1890. szept. – Bp., 1984. nov. 25.) Férje: Batár József (ref., Pécel, 1885. ápr. – Bp., 1943. júl. 25.), 1930-ban MÁV főintéző, 1943-ban MÁV főfelügyelő, számosztályfőnök.

Felesége: Pállik Margit (róm. kat., 1886–) Házasságkötés: 1909. szept. 7. Apja: Pállik Béla (róm. kat., Nagymihály, 1845. febr. 2. – Bp., 1908. júl. 27.) festőművész, operaénekes. Anyja: Steffkó Terézia (róm. kat., 1851 k. – Bp., 1930. jan. 18.).

Gyermekei: 1. Csilléry Ilona (róm. kat., Bp., 1910. jún. 11. –) A budapesti egyetem anatómia intézetének és a debreceni egyetem kórbonctani intézetének volt a gyakornoka. Később fogorvosi gyakorlatot folytatott; 2. Csilléry Andrea (róm. kat., 1911–); 3. Csilléry Béla (ref., Bp., 1915. okt. 26. – Maidstone, Kent, Nagy-Britannia, 1996. ápr. 17.) Hegedűművész, a Székesfővárosi Zenekar vezető karmestere (1939–1945). Emigrálása után Angliában működött; 4. Csilléry Éva (róm. kat., 1924. ápr. 22. –).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1895–1896: bp.-i kir. kat. főgimn., III. oszt.; 1896–1901: nagykárolyi piarista gimn., IV–VIII. oszt.; 1901; érettségi uo.: 1901.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1901–1908.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: a berlini, a müncheni és a breslauer egyetemen is folytatott tanulmányokat, de nem volt beiratkozott hallgató.

Oklevél: bp.-i tud. egy., orvosi kar, orvosi okl., 1908. jan. 28.; uo., iskolaorvosi és középiskolai egészségügy tanári okl., 1910; fogorvosi szakképesítés.

Nyelvismeret: német, francia.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., orvosi kar, 1940. júl. 8., fogászat.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., orvosi kar, dékán: 1944–1945. tanév első féléve.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: az Orsz. Orvos Szövetség tagja (1925–), elnöke (1927–1934); a Magyar Fogorvosok Egyesülete tb. tagja (1917); a Budapesti Orvosok Szövetsége vál. tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: az Association Professionnelle Internationale des Médecins ig. tanácsának tagja (1927–), majd elnöke.

Szerkesztőségi tagság: a *MONE Orvostársadalmi Szemle* alapító felelős szerk.-je (1923–1928); a *Nagy Budapest* politikai és várospolitikai hetilap főmunkatársa (1938–1944).

Közeleti társaság, szerep: a M. Orvosok Nemzeti Egyesülete alapító (1919–), ügyvezető ig.-ja (1922–1928), alelnöke (1919–1944); Orsz. Kaszinó (1914–); a Budai Polgári Kaszinó alelnöke (1934–); a Budapesti Piarista Diákszövetség tagja.

Egyházi tisztségek, egyházi szervezetek: az óbudai református egyházközség főgondnoka.

Állami testületek, tanácsok: az Országos Testnevelési Tanács tagja, az Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagja (1927. dec.–), a fogászati ügyek miniszteri biztosa (1928–1931), az Országos Népelelmzési Tanács tagja; az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága r. tagja; az Országos Szakorvosképesítő Biz. tagja (1936–).

Politikai szerep: a népegészségügyi minisztérium ideiglenes megbízott vezetője (1919. aug. 7–15.); népegészségügyi miniszter az első és a második Friedrich-kormányban (1919. aug. 15. – nov. 24.); országgyűlési képviselő (1922, 1926–1928, 1932–1945). A budapesti törvényhatósági bizottság választott (1920–), majd örökös tagja (1930–1944). A fővárosi Keresztény Községi Párt ügyvezető alelnöke (1936-ig), elnöke (1936. ápr. 22.–). Pártja 1937-től az Egyesült Keresztény Községi Pártba, 1939-től a Magyar Élet Keresztény Községi Pártba olvadt be.

Kitüntetés: Signum Laudis a kardokkal (1914), Ezüst Signum Laudis a kardokkal (1915), Magyar Vöröskereszt hadiékiérményes II. oszt. díszjelvény (1916), Károly-csapatkereszt, porosz királyi vöröskereszt III. oszt. díszjelvény; az olasz kir. koronarend nagykeresztje csillaggal, a német Sasrend I. oszt. keresztje csillaggal, az orosz cári vöröskereszt nagykeresztje.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: a MONE orvosi műszerüzem és kórházberendezési Rt. ig. tag.-ja (1920–); a Franz Josef Elektrische Untergrundbahnen A. G. ig. tag.-ja; az Országos Nyugdíjintézet elnöke.

ÉLETÚT

Csilléry András apai ágon a Fejér megyei Cece kiterjedt, református nemesi közbirtokos családjából származott. Nagypapjának a testvére, Csilléry Benő a kecskeméti jogakadémia tanára volt, de egyenes ágon az apja az első tanult nemzedék: budapesti ügyvéd, a fővárosi törvényhatósági bizottság tagja, majd 1896-tól járásbíró Nagykárolyban, táblabírói címmel. Az anyai ág római katolikus volt. A dunaföldvári iparosok közül kiemelkedve a nagyapa már írnok a pesti tudományegyetem földvári uradalmában. Csilléry András a budai királyi katolikus gimnáziumban is tanult, de negyedik osztálytól az érettségiig már a nagykárolyi piaristák tanítványa volt. 1901-ben iratkozott be a budapesti orvoskarra. Megfordult a berlini, müncheni és a breslaui egyetemen is, de nem volt ott beiratkozott hallgató. Budapesten szerezte orvosi oklevelét.

1908 januárjában tényleges szolgálatra vonult be a magyar királyi honvédséghez, ahol még abban az évben főorvossá, 1910-ben pedig ezredorvossá nevezték ki. Közben 1909-ben tisztiorvosi, 1911-ben pedig iskolaorvosi és egészségtanári képesítést szerzett. 1909-ben meg is házasodott, s 1910-ben megszületett első gyermekük. 1911-ben mint ezredorvost nyugdíjazták. Magánpraxisba kezdett, s Budapesten fogorvosi rendelőt nyitott. A világháború kitörésekor önként jelentkezett, és a 12., majd a 20. honvéd gyalogezred kötelékében mint ezredesorvos-főnök teljesített frontszolgálatot. Még 1914-ben megkapta a Signum Laudist a kardokkal. Harctéri balesete után, 1915-től berendelték a honvédelmi minisztériumba. Megkapta az ezüst Signum Laudist a kardokkal. A minisztérium egészségügyi osztályán szolgált mint előadó és orvos-személyügyi referens. Az egészségügyi intézetek szervezését irányította. 1918 májusában soron kívül törzsorvossá léptették elő. Már a Károlyi forradalom idején bekapcsolódott a minisztériumban is meglévő ellenforradalmi szervezkedésbe. Ablonczy Balázs, aki új források feltárásával hiteles képet rajzolt Csilléry tevékenységéről, azt írja róla, hogy „minisztériumi illetve hadügyi népbiztossági munkaköre mellett folytatta magánfogorvosi praxisát is: Baross utca 28. szám alatt levő rendelője az ellenforradalmi szervezkedésekbe bevont rendőr- és katonatisztek találkozóhelye lett. [...] Csilléry számára az 1919-es ellenforradalmi működés a Fehér Ház nevű szervezet keretében élete egyik meghatározó sorseseménye maradt.” Jelentős szerepet vállalt a proletárdiktatúra bukása után megalakult Peidl-féle szakszervezeti kormány eltávolításában. Ők hozták fel József főherceget is Budapestre, aki kinevezte az ideiglenesen megbízott Friedrich-féle hivatalnokkormányt, amelyben Csilléry lett 1919. augusztus 7-től 15-ig a népegészségügyi minisztérium ideiglenesen megbízott vezetője. Az augusztus 15-én kinevezett Friedrich-kormányban végig, november 21-ig népegészségügyi miniszter volt.

1919-től nagy aktivitást fejtett ki a magyar orvostársadalom megszervezésében. Egyik megalapítója volt a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének, amelynek 1922–1928-ig ügyvezető igazgatója volt. Ugyanezekben az években alapító felelős szerkesztője volt a *MONE Orvostársadalmi Szemléjének* is. A MONE egyik legfőbb törekvése a keresztény

orvosok pozícióinak erősítése és a zsidó orvosok visszaszorítása volt. (1945 után az új hatalom rendelettel minősítette fasiszta szervezetnek a MONE- t, és az igazoló bizottsági eljárásoknál már az egyszerű tagság alapján súlyos szankciókat szabhattak ki.) Szerepet játszott az orvostársadalom egészének érdekvédelmi szerveződésében is. Igazgatótanácsi tagja volt az Országos Orvosszövetségnek s választmányi tagja a Budapesti Orvosok Szövetségének. 1927 decemberében az országos szövetség kongresszusa egyhangúlag választotta elnökévé. A budapesti törvényhatósági tagok életrajzait összegyűjtő kötetben maga írja erről: „E fontos pozícióban nagy igyekezettel láttam hozzá az orvosi rend nehéz egzisztenciális problémáinak megoldásához. Rövidesen megalapoztam a szövetség orvosi nyugdíjintézetét, külön szakosztályokat hívtam életre az egyes orvoskari érdekcsoportok céltudatos együttműködésének kifejlesztése érdekében. A szövetség programjának homlokterébe állítottam a kuruzslás elleni küzdelmet, a művi vetélések korlátozását, a lakáshygiénét és a népbetegségek elleni küzdelmet.” Mindezek honorálásaképpen a népjóléti miniszter 1927-ben kinevezte Csilléryt az Országos Közegészségügyi Tanács rendkívüli tagjává. Ide tartozik az is, hogy amikor a kormányzat a húszas évek vége felé nagyszabású szociálpolitikai, szociális biztosítási programot alakított ki, Csilléry fontos szerepet játszott az újabb törvények előkészítésében, az ilyen vonatkozású közintézmények szervezetének organizálásában. 1928 novemberében így őt nevezték ki az Országos Társadalombiztosítási Intézet főorvos igazgatójává. Itt mint MONE-alelnöknek (1919–1944) is megvolt az érdekeltsége, hiszen a konkurenciaharcban, a társadalombiztosítási szférában kedvező pozíciókat lehetett biztosítani a keresztény orvosoknak.

Az 1919-ben megkezdett markáns politikai szerepvállalásának is volt folytatása. Ami az országos politikát illeti, az 1920-as nemzetgyűlési időközi választásokon a Fejér megyei sárbogárdi és váli választókerületben is indult, de mindkét helyen kisebbségben maradt. 1922-ben a főváros északi lajstromos választókerületében jutott mandátumhoz a Wolff-párt listavezetőjeként. 1926-ban ugyanez a kerület választotta meg, de amikor 1928-ban az OTI főorvosigazgatója lett, lemondott mandátumáról. 1932-ben mint 1931-ben megválasztott első budai pótképviselő került vissza a parlamentbe. A következő választásokon is a budai választókerületben választották meg, először a Keresztény Gazdasági Párt, 1939-ben pedig a Magyar Élet Pártja programjával. A képviselőházban főleg közgazdasági, közegészségügyi, kórházi és szociálpolitikai kérdésekkel foglalkozott. Különösen a zsidótörvények kapcsán fejtette ki álláspontját, radikálisabb korlátozó intézkedéseket követelve. Csilléry erőteljesen jelen volt a fővárosi helyi politikában is. Húsz évig volt tagja a fővárosi törvényhatósági bizottságnak, 1920-tól választott, 1930-tól pedig örökös tagként. Ügyvezető elnöke volt az eleinte többségi Keresztény Községi Pártnak, Wolff Károly 1936-os halála után pedig elnöke. A Keresztény Községi Párt a fővárosi politikában is zsidóellenes kurzust vitt, ugyanakkor fontos szociális intézkedéseket, városfejlesztési elképzeléseket is támogatott.

A fővárosi közéletben és az országos politikában vállalt szerepei mellett Csilléry mindig szem előtt tartotta fogorvosi szakmai karrierjét is. Fogorvosi szakképesítését még

1908 és 1910 között a budapesti egyetem fogászati klinikáján Árkövy József (1851–1922) professzor mellett szerezte. További kiképzését Berlinben folytatta főleg röntgenológiában. 1913-ban megszervezte és évekig, 1925 végéig vezetője volt az Egyetemek Kórház-Egylete fogászati ambulatoriumának. 1915-ben, amikor a honvédelmi minisztérium egészségügyi osztályán szolgált, az ő kezdeményezésére és tervezése szerint állították fel az állcsontsérültek és -betegség részére a Csobánc utcai honvéd hadikórházat. Hasonló intézeteket szervezett Kolozsváron és Pozsonyban is. A Magyar Fogorvosok Egyesülete 1917-ben tiszteleti tagjává választotta. Az Egyesület az ő kezdeményezésére állította fel 1918-ban a fogorvosképző szakiskoláját. A szakiskola keretében, amelynek két évig vezetője volt, három évig tanította a stomatológiai röntgent. Folytatta magánpraxisát is, s 1921-től 1931-ig Budapesten az OTI jól felszerelt, modernizált Központi Fogászati Rendelőintézetének főorvos-igazgatója volt. 1929 és 1931 között a fogászati ügyek miniszteri biztosi feladatkörét is ellátta, a népjóléti miniszter megbízásából országos hatáskörrel. Ebben a tisztségében szélesebb alapon keltette életre az iskola fogászatot. Minisztersége idején ő rendezte a fogorvosok és fogtechnikusok jogviszonyát.

Csilléryt 1940-ben nevezték ki a debreceni Tisza István Tudományegyetemre a fogászat professzorává, de kapcsolata a debreceniekkel akkor már két évtizedes volt. A debreceni egyetem ugyanis már 1921-ben meghívta a fogászat előadójául. Az orvosi kar dékánja, Verzár Frigyes a tanári testület elhatározása alapján 1921. október 17-én fogalmazta a felkérő levelet: „Orvosi karunkon ezidőszert fogászati klinika még nincsen szervezve. [...] Ezért kérem Nagyméltóságodat, hogy méltóztassék velem azokat a módokat és feltételeket közölni, amelyek mellett a fogászat előadását lehetségesnek tartaná.” Csilléry november 2-i válaszában a meghívást köszönettel elfogadta, de feltételei voltak. Úgy vélte, hogy a fogorvosi kiképzés szükségessé teszi a fogászati tanszék egy speciális felszereléssel bíró klinika keretében történő felállítását. Végül is a költségvetési fedezet hiánya miatt a fogászati klinika ekkor nem kezdhette el működését. A debreceni egyetem 1928-ban újra előadónak hívta Csilléryt, de az OTI-ban viselt főorvosi igazgatói állása miatt ennek nem tehetett eleget. 1934-ben az október 18-i kari ülésen Hüttl Tivadar (1884–1955) sebészprofesszor tette szóvá a stomatológiai tanítás hiányát, s kezdeményezte, hogy ennek pótlására meghívott szakelőadóként Csilléry András stomatológiai kormánybiztost hívják meg. A december 13-i ülésen a dékán jelentette, hogy Csilléry a feladatot azzal a feltétellel vállalná, ha az előadások vasárnap délelőttre esnének. (Megjegyzendő, hogy a vasárnap délelőtti előadó az óbudai református egyházközség gondnoka volt.) Hüttl professzor felajánlotta sebészeti klinikája tantermét, fogászati rendelőjét, a beteganyagot és az orvosi segédszemélyzetet a szakelőadások céljaira. Orsós Ferenc (1879–1962) dékán december 22-én kérte, hogy a minisztérium a második félévre hagyja jóvá a stomatológia szakelőadását. A minisztérium 1935. január 15-én megadta a hozzájárulást. Csilléry 1935. február 1-jétől folyamatosan a debreceni egyetem szakelőadója volt, s megszervezte a Sebészeti Klinika keretében a Stomatológiai Poliklinikát, amelynek vezetője is volt évi 720 pengő tiszteletdíjjal. A poliklinika négyéves

eredményeire hivatkozva a Tisza István Tudományegyetem Tanácsa 1938 decemberében felterjesztette a miniszternek az orvosi kar 9 szavazattal 1 ellenében hozott határozatát a stomatológiai tanszék szervezéséről és Csilléry András fogászati szakelőadó meghívásáról a tanszékre. Csilléry 1938. december 17-én nyilatkozott, hogy a meghívást elfogadja, s kinevezése esetén összes állásairól lemond, „mert élete céljának a tanszék ellátását tekinti”. Nem egyértelmű, hogy a kinevezés mi okból húzódott el, mindenesetre Hóman Bálint kultuszminiszter csak 1940 júliusában készítette el a legfelsőbb elhatározás tervezetét, s Horthy kormányzó 1940. július 8-án írta alá Csilléry András nyilvános rendes tanári kinevezését a debreceni tudományegyetem orvostudományi karának fogászati tanszékére. (Különös módon Hóman kérésére a kormányzó eltekintett a kinevezés közzétételétől a hivatalos lapokban.) Az új professzor lett az „örségváltást” egyre inkább szorgalmazó MONE debreceni elnöke. Az 1944–1945-ös tanévre az orvosi kar dékánjává választották. A háború vége felé nagyon nehéz helyzetbe került, amikor a nyilas kormányzat úgy döntött, hogy az egyetemeket és egyetemistákat, főleg az orvos és mérnök szakosokat ki kell telepíteni Németországba, hogy ott folytassák tanulmányaikat a velük tartó tanárok vezetésével. A folyamat felügyeletére Rajniss Ferenc kultuszminiszter Csilléryt kérte fel kormánybiztosnak, de ő ellenállt. Ablonczy Balázs már említett tanulmányában erről a kérdésről is írt. Eszerint Csilléryt reaktívták mint katonát, s hadbíróssággal is fenyegetve kinevezték kormánybiztosnak az egyetemi tanfolyamok katonai parancsnokának. A források szerint a Halléba telepített egyetemistákat, orvostanhallgatókat Csilléry vehemens tiltakozása óvta meg attól, hogy besorozzák és a frontra vigyék őket. A szovjet megszállási övezetbe került Halléból viszont átvitték a diákokat az amerikai zónába. (Erről a kérdésről Mudrák József debreceni történész is írt egy fontos tanulmányt.) Csilléry nem tért haza, s Magyarországon távollétében ítélte el a nép-bíróság. 1951-ben sikerült Németországból Kanadába kivándorolnia, ahol a québec-i Drumonville-ben telepedett le. Egy kórház laboratóriumában dolgozott. 1956-ban szerepet vállalt a magyar menekültek segítésében. 1964-ben hunyt el.

CSUKÁS ZOLTÁN

állatorvos

(Győr, 1900. szeptember 20. – Freiburg, Németország, 1957. szeptember 16.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Csukás Zoltán dédapjának, Andrásnak a Pest megyei Izsákra települt János nevű nagyapja, az izsáki-kecskeméti ág alapítója 1776-ban kapott Komárom megyétől nemesség-igazolást, amely levezette és igazolta a család leszármazását az 1499-ben nemességet kapott és a Nógrád megyei Nagylócon birtokadományt nyert Bálinttól. A felmenők között szerepeltek olyanok is, akik Bocskai hajdú vitézei voltak. Az előbb említett János nagyapja egyébként 1712-ben III. Károlytól címeres nemes levelet is kapott, amelyet Pozsony megyében hirdettek ki. Előnév: zetényi. A Csukás család tagjai évszázadokig éltek Komárom megyében. Csukás Zoltán nemességét a Belügy-minisztérium 1927-ben igazolta.

Apja: Csukás Endre (ref., Szentes, Csongrád m., 1873. júl. 14. – Somogyjád, Somogy m., 1956) Református lelkész és nemzetgyűlési képviselő. A középiskolát a szentesi városi gimnáziumban, a teológiai akadémiát Pápán és Bp.-en végezte. 1898-ban Kercán (Vas m.) ref. lelkésszé választották, majd Siómaroson (Somogy m.), 1910-től Nagyrákoson (Vas m.), később pedig Drávaszabolcson (Baranya m.) szolgált. 1920-ban az őrszentpéteri választókerület kiskgazdapárti programmal választotta meg képviselőnek. Két testvére kisgyerekként halt meg.

Apai nagyapja: Csukás Benjámin (ref., Izsák, 1833. aug. 5. – Szentes, 1879. máj. 29.) Református lelkész, középiskolai tanár. A középiskolát és a teológiai tanulmányokat is Kecskeméten végezte. 1856. október 1-jén Pesten tette le a papi vizsgát. Mint felszentelt lelkész 1856 szeptemberétől volt a gyönki ref. gimnázium igazgató-tanára. 1862-ben hívták meg a Zolnay Károly (1833–1925; Illyefalvi Vitéz Géza anyjának testvére) által 1859-ben elindított szentesi ref. gimnáziumba a III–IV. osztályok tanárának. Ugyanekkor lett az intézmény megbízott igazgatója, később igazgatója (1865–1869, 1870–1872). 1868-tól városi képviselő, Szentes város iskolaszékének elnöke (1872–), a református egyház főgondnoka (1871–1874), a helyi Deák-párt és az Uri Kaszinó elnöke (1871/1872 – 1877). 1872-től 1877-ig a Bökény-Mindszenti Tiszaszabályozási Társulat igazgatója.

Testvérei: 1. Csukás Elek (ref., Izsák, 1835. júl. 17. –) Az észak-baranyai egyházmegyében, Nyugatszenterzsébet filiájában, Tótkeresztúron/Almáskeresztúron volt

kántortanító. Felesége: Csorba Veres Judit; 2. Csukás Judit (ref., Izsák, 1837. szept. 1. –) Férje: Péter György; 3. Csukás Eleonóra (ref., Izsák, 1840. júl. 3. –).

Apai nagyanyja: Illésy Ida (ref., 1843–1925).

Apai nagyanya nevelőszülei: Oroszi Miklós (ref., 1822 – Szentes, 1892. szept. 21.) Földbirtokos, Szentes polgármestere, országgyűlési képviselő (1865–1868) és Dobossy Hermine (ref., 1816 – Szentes, 1890. dec. 9.).

Apai dédapa I.: nemes Csukás András (ref., Izsák, 1799. júl. 12. –) Kisebb nemesi birtokos. Mint izsáki lakos 1838-ban kapott nemesi bizonyítványt Pest megyétől. Később szentesi birtokos.

Testvérei: 1. Csukás Sára (ref., Izsák, 1789. okt. 21. – meghalt kisgyermekként); 2. Csukás Sára (ref., Izsák, 1792. aug. 5. –); 3. Csukás Erzsébet (ref., Izsák, 1794. szept. 2. –) Férje 1815-től: nemes Balog Pál (ref.); 4. Csukás Ilona (ref., Izsák, 1796. dec. 2. –); 5. Csukás Imre (ref., 1801. okt. 23. –).

Apai dédanya I.: nemes Dömötör Judit (ref., Érsekcsanád, Pest m., 1809. dec. 12. – Szentes, 1881. jan. 9.) Házasságkötés: Baja, Bács-Bodrog vm., 1832. júl. 5. Egyik házassági tanúja Latinovits Benjámin, Bács megye főjegyzője volt.

Testvérei: 1. Dömötör Anna (ref., Szeremle, Pest m., 1807. márc. 2. –); 2. Dömötör Antónia (ref., Baja, 1812. jún. 27. –); 3. Dömötör Terézia Eleonóra (ref., Baja, 1815. nov. 8. –); 4. Dömötör Katalin (ref., Baja, 1817. nov. 16. –); 5. Dömötör Zsuzsanna (ref., Baja, 1820. ápr. 7. –); 6. Dömötör Elek (ref., Baja, 1823. márc. 8. –).

Apai dédapa I. apja: nemes Csukás András (ref., Izsák, 1762. márc. 26. – Izsák, 1835) Szerepel az 1808-as inszurrekciós összeírásban (nemesi felkelés). Izsák 1816-ban lett mezőváros, Csukás András ebben az időszakban volt a város főbírója és a református egyház elöljárója.

Testvérei: 1. Csukás Péter (ref., Izsák, 1761–1835) Felesége: Varga Judit (ref., 1760–1814); 2. Csukás János (ref., Izsák, 1763–1805) Felesége: Potykos Éva; 3. Csukás Mihály (ref., Izsák, 1764–1831) Felesége 1790-től: Juhász Katalin (ref., 1773–1831); 4. Csukás Ferenc (ref., Izsák, 1765–1834) Felesége: Kozma Zsuzsanna; 5. Csukás István (ref., Izsák, 1766. nov. 1. – 1826) Felesége: Harsányi Katalin (ref., 1777. nov. 2. – 1821. ápr. 10.), a hajdúszoboszlói főkapitány lánya.

Apai dédapa I. anyja: Gál Erzsébet (ref., 1768 – 1802) Házasságkötés: Izsák, 1785. jan. 26. Apja Gál Mihály.

Apai dédanya I. apja: nemes Dömötör István (ref., Dunaszentgyörgy, 1780 k. –) A Pest megyei Szeremlén, majd 1809-től Baján élt. Közeli rokona volt nemes Dömötör Pál (ref., Dunaszentgyörgy, 1770 – Baja, 1847. jan. 7.) bajai ügyvéd, aki Kecskeméten tanult, majd elvégezte a debreceni ref. kollégium akadémiái tagozatát. Bács-Bodrog, Baranya, Tolna és Temes vármegye táblabírája, az alsóbaranyai-bácsi ref. egyházmegye algondnoka. Kezdeményező szerepe volt a bajai ref. egyházközség megszervezésében, az 1811-es templomépítésben. Dömötör István több gyermekének volt a keresztaja. A keresztaák között szerepel még Latinovits János Bács megyei esküdt

is. A Dömötör család 1613-ban kapott címeres nemes levelet, amelyet Nyitra megyében hirdettek ki. A 18. század közepén főleg Tolna és Baranya megyében éltek. A Tolna megyei Dunaszentgyörgyről Bács megyébe származott ág nemességét Tolna megye bizonyítványa alapján 1805-ben hirdették ki Bács megyében.

Apai dédanya I. anyja: nemes Balogh Judit (ref., Szeremle, 1780. jan. 19. –) Apja Balog István.

Apai dédapa I. apai nagyapja: nemes Csukás János (ref., 1719 – Izsák, 1788. aug. 10.) Mint izsáki lakos az 1770-es urbáriumban még jobbágyként szerepelt, 1776-ban kapott Komárom megyétől nemesi testimonialist. Ő a zetényi Csukás család izsáki-kecskeméti ágának alapítója.

Apai dédapa I. apai nagyanyja: Fülöp Ilona (ref., 1726 – Izsák, 1792) Házasságkötés: 1759. márc. 7.

ANYAI ÁG

Anyja: Holló (1898-ig Haberditzl) Mária (evang., Sárvár, 1877. szept. 2. – Bp., 1967. jún.) Tanítónő.

Testvére: Holló (1898-ig Haberditzl) Alajos (róm. kat., Sárvár, 1876. máj. 7. –) festőművész, középiskolai tanár.

Anyai nagyapja: Holló (1898-ig Haberditzl) Alajos (róm. kat., 1830 – Győr, 1907. máj. 26.) 1877-ben a sárvári vasútállomáson vasúti felügyelő, később MÁV pályafelügyelő (1899. ápr.-tól a III. rangfokozat 1. osztályából a II. rangfokozat 3. osztályába nevezték ki).

Anyai nagyanyja: Magyar Katalin (evang., Sárvár, 1851. márc. 31. –).

Testvérei: 1. Magyar Mária (evang., Sárvár, 1835–1851); 2. Magyar Lajos (evang., Sárvár, 1836–1837); 3. Magyar Zsuzsanna (evang., Sárvár, 1837–1837); 4. Magyar Emília (evang., Sárvár, 1839–); 5. Magyar Zsuzsanna (evang., 1840–); 6. Magyar Antal (evang., Sárvár, 1842–1842); 7. Magyar József (evang., Sárvár, 1844. jan. 18. – Kerca, 1921. dec. 27.) Hodosi evang. lelkész. A soproni evangélikus líceumban tanult. Felesége: Eősze Rózsa, a veszprémi evang. lelkész, Eősze Dezső testvére; 8. Magyar Antal (evang., Sárvár, 1846–1846); 9. Magyar Ferenc (evang., Sárvár, 1848–) Sartor/szabó/foltozószerelő; 10. Magyar Katalin (evang., Sárvár, 1849–1850); 11. Magyar Sándor (evang., Sárvár, 1854–1854).

Anyai dédapa II.: Magyar Antal (evang., Sárvár, 1804. dec. 12. – Sárvár, 1866. okt. 29.) Sárvári szabómester és polgár.

Anyai dédanya II.: Linck Katalin (evang., Sopron, 1808. dec. 6. – Sárvár, 1879. jún. 19.).

Anyai dédapa II. apja: Magyar Mátyás (evang., 1764 – Sárvár, 1824. ápr. 20.) Sárvári bognármester.

Anyai dédapa II. anyja: Kovács Katalin (evang.) Ostffyasszonyfai származású cselédlány.

Anyai dédanya II. apja: Linckh János (evang.) Soproni Bürger/polgár, földműves; 1802. febr. 3-án szerzett polgárjogot. Apja Linckh János Ábrahám, 1784. szept. 1-től soproni polgár.

Anyai dédanya II. anyja: Schönhoffer Katalin (evang.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Csukás Endre (ref., Kerca, 1899. szept. 10. – Bp., 1970. szept. 24.) M. kir. honvéd alezredes. Felesége: farkasdi Fekete Jolán (evang., 1899 – Szombathely, 1944. okt. 26.), dr. Fekete Imre és Takács Irén leánya; 2. zetényi Csukás Kálmán (ref., Siómaros, 1901. dec. 13. – meghalt a „szovjetország harctéren”, Ilovszkoje, 1943. jan. 18.) M. kir. vezérkari alezredes. Felesége: Mudin Gabriella, Mudin István olimpikon atléta leánya; 3. Csukás Mária (ref., Nagyrákos, 1912. aug. 5. – 1993) Somogyszilben volt tanítónő. Férje: Mihalovics Jenő (1899–1976); 4. Csukás László (ref., Nagyrákos, 1920–1997) Műszaki tisztviselő. Felesége: Mihályi Sarolta.

Feleségei: 1. dukafalvi és kucsini Duka Pálma (róm. kat., – Bp., 1950. júl. 10.) Házasságkötés: 1934 előtt. Szülei: Duka Imre és Hauszherr Antónia (róm. kat., 1863 – Székesfehérvár, 1943. júl. 18.); 2. dr. gügyei Farkas Gizella (evang., 1915 – Bp., 1981. márc. 27.).

Gyermekei: 1. Csukás Zoltán (ref.) Miskolcon élő állatorvos; 2. Csukás Endre (ref.); 3. (a második feleségtől) Csukás Hajnalka (ref.)

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1911–1919: pápai ref. kollégium; érettségi uo.: 1919.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: magyaróvári gazdasági akadémia, 1919–1923; állatorvosi főiskola, 1923–1927.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1936-ban állami ösztöndíjjal fél évig tanulmányúton volt Cambridge-ben, Edinburgh-ban és Readingben; Stockholmban örökléstani és baromfitenyésztési, Londonban és Párizsban állattenyésztési konferencián vett részt.

Oklevél: magyaróvári gazdasági akadémia, 1923; állatorvosi oklevél, 1927.

Nyelvismeret: német, angol.

Tudományos fokozatok: tudományegyetemi közgazdaságtud. kar, mezőgazdasági szakoszt., doktori oklevél, 1931; bp.-i műegyetemen a házasított gazdasági madarak tenyésztése tárgykör magántanára, 1936; a mezőgazdasági tudományok doktora, 1952.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i műegyetem, mezőgazdasági és állatorvosi kar, 1944. jún. 21., állattenyésztéstan.

MTA-tagság: lev. tag: 1954. jún. 19.; az MTA Állattenyésztési Főbizottsága elnöke: 1950–1952, alelnöke: 1952–1957.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Szervasmarhatenyésztők Orsz. Egyesülete szervezője (1931).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Società Italiana per il progresso zootechnica külső tagja; az Európai Állattenyésztők Szövetségének egyik alapítója; 1949-ben a XIV. Nemzetközi Állatorvosi Kongresszus és a párizsi V. Nemzetközi Állattenyésztési Kongresszus előadója, a VIII. Baromfitenyésztési Világkongresszus alelnöke.

Szerkesztőségi tagság: a berlini Landwirtschaftliches Zentralblatt magyarországi referense.

Állami testületek, tanácsok: Országos Állategészségügyi Tanács.

Kitüntetések: Meskó Pál díj; Munka Vörös Zászló Érdemrend (1953); Kossuth-díj ezüst fokozat (1954).

ÉLETÚT

Csukás Zoltán a nemes zetényi Csukás családnak a Komárom megyéből a Pest megyei Izsákra települt ágából származott. Az apja dunántúli református lelkész volt, nagyapja felszentelt lelkészként lett középiskolai tanár. Az evangélikus anyai ágon sárvári iparosokat találunk. Elemi iskoláit lelkész apja szolgálati helyein, Siómaroson és Nagyrákoson végezte, a középiskolát pedig a pápai református gimnáziumban. 1919-es érettségije után a Magyaróvári Gazdasági Akadémiára iratkozott be. A gazdasz-oklevél megszerzése (1923) után az Állatorvosi Főiskolán folytatta tanulmányait, mert leginkább az állattenyésztés kérdései érdekelték. Itt elsősorban Wellmann Oszkártól (1876–1943) tanulta az állattenyésztést és a takarmányozást. Az állatorvosi diploma megszerzése (1927) után a Kir. m. tudományegyetemi közgazdaságtudományi karon Schandl József (1885–1973), az állattenyésztés és tejgazdaság professzora mellett kezdett dolgozni, előbb mint tanársegéd. 1931-ben itt közgazdasági és mezőgazdaságtudományi doktori oklevelet is szerzett. Rész vett a Magyar Szarvasmarhatenyésztők Országos Egyesületének a megszervezésében. 1933-ban adjunktussá nevezték ki. A közgazdasági kar és a műegyetem összevonása, átszervezése után, 1934-től a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi karának Mezőgazdasági Osztályán volt adjunktus az Állattenyésztéstani Intézetben, amelyet Schandl professzor vezetett. 1936-ban ugyanitt habilitált, a házasított madarak tenyésztése tárgykör magántanára lett. Ebben az évben meghívták rendes tanárnak a Magyaróvári Gazdasági Akadémia Állattenyésztési Tanszékének a vezetésére. Már itt volt állományban, amikor az első félévre állami ösztöndíjjal Angliába küldték állattenyésztési biológiai kutatások végzésére. Célul tűzte ki a gazdasági állatok örökléskutatási módszerének tanulmányozását az állatorvosi és mezőgazdasági fakultáson, valamint a főiskolák állatbiológiai intézeteinek és állatkísérleti állomásainak megtekintését, a tejgazdaságtani kutatómódszerek megismerését.

A cambridge-i egyetemen az Animal Nutrition Research Institute, az edinburghi egyetemen az Institute of Animal Genetics, a readingi egyetemen a National Institute for Research in Dairying intézeteiben dolgozott. Felkeresett több biológiai intézetet, amelyekben állatélettani kutatások folytak.

1936-ban megjelent munkája, *A tehén takarmányozása* olvasott szakkönyv lett az állattenyésztők körében, mert a legújabb eredményeket közérthető formában közölte. Tudományos felkészültséggel foglalkozott az állattenyésztéstan korábban elhanyagolt területével, a baromfitenyésztéssel is. 1935-ben jelent meg *A gazdasági baromfiak tenyésztése* című műve. A takarmányozás élettani vonatkozásaival, főleg a baromfiak és a tehén szakszerű táplálásának kérdéseivel foglalkozott. 1938-ban pályázat útján elnyerte a Debrecen-Pallagi Gazdasági akadémia rendes tanári állását. Itt is az állattenyésztési tanszékot vezette. 1940-től, amikor a kolozsvári egyetem megnyitása miatt Debrecenből több természettudományi professzorral együtt Hankó Bélát (1886–1959) is áthelyezték Kolozsvárra, helyette a Tisza István Tudományegyetemen is Csukás Zoltán tanította szakelőadóként az állattant s igazgatta az Állattani Intézetet. Bodó Imre, aki 2001-ben megfogalmazta az MTA-tag Csukás emlékbeszédét, azt írta, hogy Csukás 1944-ig tartó debreceni időszaka nagyon termékeny volt. Elsősorban a táj adta témakörökkel foglalkozott: az alföldi legeltetés, a magyar szürkemarkarha és a podóliai fajtacsoport hasznosítása. Foglalkozott a visszatért Kárpátalja állattenyésztésével, a borzderes fajtával, a csirkék anyagforgalmával és a lótenyésztéssel is. Érdekeltek a tejtermelés kérdései: laktációs görbe, a tej összetétele, a tejellenőrzési módszerek.

A debreceni időszak akkor ért véget, amikor Csukás Zoltánt kinevezték a fővárosba egyetemi tanárnak. Ugyanis 1943 májusában meghalt Wellmann Oszkár, s így szabaddá vált a Műegyetem Mezőgazdasági és Állatorvosi Osztályán az állattenyésztési tanszék. Az utódlás a hosszadalmas pályázati procedura miatt elhúzódott, de a tanári kar egyhangúlag Csukást javasolta, s végül 1944. június 21-i dátummal Horthy kormányzó kinevezte az állattenyésztéstan nyilvános rendes tanárának. A felsőoktatási átszervezések miatt 1945 után a Magyar Agrártudományi Egyetem Állatorvostudományi Kara, majd az Állatorvostudományi Főiskola Állattenyésztéstan Intézetében volt nyilvános rendes tanár/egyetemi tanár/tanszékvezető, de lényegében haláláig ugyanott tanított. Az állatorvostan-hallgatóknak öt féléves tárgy keretében oktatta az állattenyésztést és a takarmányozást. A tanulást segítő 1950-ben adta ki először *Takarmányozást* s 1951-ben *Baromfitenyésztéstan* című tankönyvét. Ezek a könyvek évtizedeken át az állatorvosok és az agráregyetemen végzett gazdák számára is nélkülözhetetlen munkák, használható segédkönyvek voltak. Ennek segítségével végezték a takarmányadagok összeállítását.

A világháború után nagy energiával fogott hozzá az ország szarvasmarhatenyészállománya javításához is. Megújították a törzskönyvezést, és 1947-es dániai tanulmányútjának tapasztalatai alapján intézményesítették a mesterséges megtermékenyítést és az utódellenőrzést. 1949-ben részt vett a XIV. Nemzetközi Állatorvosi Kongresszuson.

Ott hangzott el előadása a tehén karotinellátása és a meddőség közötti összefüggésről. Szintén 1949-ben a párizsi V. Nemzetközi Állattenyésztési Kongresszuson tartott referátumot a jól tejelő szarvasmarhák kiválasztásának szempontjairól. 1950-ben nagyszabású kutatást indított el: Hosszú élettartamú, tartósan termelékeny, egyenletesen termelő és zsírostejű tehéncsaládok kitenyésztése és az utódellenőrzés módszerének tökéletesítése. Ezt a munkát az Állattenyésztési Kutatóintézet keretében végezte, amelynek 1950-es megszervezésében is részt vett. Amint azt Fülöp Éva Mária az *Agrártörténeti életrajzok* című kötetben olvasható részletes pályaképben megírta, a cél a magyar tarka marha tejelő- és hízóképességének javítása volt. A herceghalmi kísérleti gazdaságba az egész országból összegyűjtötték a nagy élettelsítményű, húsz-harminc éves, szilárd szervezetű példányokat.

A szovjet típusú tudományos minősítő rendszer bevezetésekor, 1952-ben megkapta a mezőgazdaságtudomány doktora fokozatot. Az állattenyésztéskutatások szervezeti kereteinek megteremtésében és a kutatások irányításában végzett munkájáért, publikációiért 1954-ben a Kossuth-díj ezüst fokozatával tüntették ki. 1955-ben az MTA levelező tagjává választották. Nemzetközileg is több elismerésben volt része. Számos nemzetközi konferencián képviselte a magyar tudományt, s tapasztalatait megosztotta a hazai szakemberekkel. (Mindebben segítségére volt kivételes nyelvtudása is.) Betegsége miatt gyengülő testi erővel, de erős akarattal, hősies kitartással folytatta a kísérleti munkát az ivadékvizsgálat módszereinek kidolgozására. Betegségén agyműtétekkel igyekeztek segíteni Zürichben és Freiburgban is. Átmeneti javulások után a fellépő tüdőgyulladással már nem tudott megbirkózni. Freiburgban hunyt el, de Budapesten a Farkasréti temetőben búcsúztatták református szertartással.

Nevét 1963-ban vette fel a csornai Mezőgazdasági Szakközépiskola. Emlékére a Magyar Szarvasmarha-tenyésztők Szövetsége 1999-ben Csukás Zoltán-díjat alapított.

DARÁNYI GYULA

orvos

(Budapest, 1888. január 9. – Budapest, 1958. január 12.;
a Pest megyei Tasson, a családi sírkertben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Régi nemesi család, amely az 1754/55. évi országos nemesi összeíráskor Ung megyében igazolta nemességét, s egyik tagjuk Ung megyében 1779-ben kiállított nemesi bizonyítványát Komárom vm. ki is hirdette. A Darányi család másik ágából 1732-ben Kecskemétre házasodott Ferenc volt az apja Gyula (1888–1958) ükapjának, Györgynek (1741–1819). Az ő leszármazottait a reformkorban a debreceni ref. kollégium anyakönyveiben plebejusként jegyezték be. Amikor Ignác (1811–1877) gyermekeivel együtt 1877. jún. 2-án pusztaszentgyörgyi és tetétleni előnévvel nemességet kapott, ott sem esett szó „régí nemesség” megerősítéséről.

Apja: Darányi Béla (ref., Pest, 1850. júl. 22. – Bp., 1924. okt. 1.) Földbirtokos, ménés-uradalmi főigazgató (1895), földművelésügyi minisztériumi osztályvezető, majd államtitkár; OMGE igazgatósági tag, a Lipót-rend lovagja. Testvérével, Darányi Ignáccal közösen Tökön 1436 kat. holdas gazdaságuk volt.

Testvérei: 1. Darányi Borbála (ref., Ócsa, Pest vm., 1847. szept. 24. – 1849); 2. Darányi Ignác (ref., Pest, 1849. jan. 15. – Bp., 1927. ápr. 27.) Jogtudor, ügyvéd, agrárpolitikus, földművelésügyi miniszter (1895. nov. 2. – 1903. dec. 3. és 1906. ápr. 8. – 1910. jan. 17.), az MTA tagja. A Magyar Gazdaszövetség elnöke, a Lipót-rend nagykeresztese. A budapesti ref. egyházközség presbitere (1884–1898, 1900–1927), a gyülekezet algonknoka. A dunántúli ref. egyházkerület ügyésze (1885), tanácsbírája, zsinati tagja, a pápai főiskola világi gondnoka (1892–1902), majd örökös tb. gondnoka. A komáromi egyházmegye gondnoka (1897–1906). A dunamelléki egyházkerület főgondnoka (1902–1927), az egyetemes konvent tagja (1895–1927). Birtokai 1895-ben több mint 4000 kat. holdat tettek ki; 3. Darányi Borbála (ref., 1852. máj. 9. – 1908. márc. 2.) Férje: Hóman Ottó (1843–1903) kolozsvári egyetemi tanár (1871–), majd tankerületi főigazgató (1885–). Az ő fiuk Hóman Bálint (1885–1951) történész, egyetemi tanár, kultuszminiszter, az MTA tagja; 4. Darányi Erzsébet (ref., 1854. ápr. – 1927. máj. 1.) Férje: dunaegyházi Valkay Bertalan (1839–1927) kúriai bíró és tanácselnök. Gyermeük Valkay Erzsébet (1886–), Illés József (1871–1944) egyetemi tanár, jogtörténész felesége volt; 5. Darányi Kálmán (ref., Buda, 1858. szept. 5. – Bp., 1931. nov. 29.) A Magyar Földhitelintézet h. igazgatója (1898–), udvari tanácsos (1917); 6. Darányi Gyula (ref., Buda, 1860. febr. 27. – 1860); 7. Darányi Gyula

(ref., Buda, 1862. márc. 25. – Bp., 1937. okt. 17.) Ügyvéd, az OMGE ügyésze, a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája, a Baár-Madas ref. leánynevelő intézet ig. tanácsának elnöke. Felesége: Than Jolán (róm. kat., 1871 – 1955. szept.), Than Károly (1834–1908) kémikus, egyetemi tanár, MTA-tag leánya. Lányuk Darányi Jolán (róm. kat., 1907 –), akinek a férje gróf Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnök fia, gróf Teleki Géza (róm. kat., 1911. nov. 27. – 1983. jan. 5.) geográfus, geológus, a kolozsvári egyetemen a gazdasági földrajz nyilvános rendes tanára (1940–1944), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1944. dec. 22. – 1945. nov. 15.).

Apai nagyapja: Darányi Ignác (1877-től pusztaszentgyörgyi és tetétleni, ref., Kecskemét, Pest m., 1811. márc. 10. – Bp., 1877. jún. 11.) Ügyvéd, jószágigazgató. A kecskeméti ref. gimnázium után 1828 és 1834 között a debreceni ref. kollégiumban tanult bölcsészetet, jogot és teológiát, majd elvégezte a keszthelyi Georgikont, s ügyvédi oklevelet is szerzett. Kir. táblai jegyző volt, s emellett az OMGE titkári feladatait is ellátta. 1844-től gr. Teleki József gyermekeinek birtokát kezelte mint jószágkormányzó. Az Orsz. Gazdasági Egyesület ig. vál. tagja. A szabadságharc alatt kormánybiztos, nemzetőr kapitány. Budán telepedett le. 1850-től 1866-ig az egyik tiszai ármentesítő társulat h. elnöke. Pest vm. törvényhatósági biz. tagja. A budapesti református egyházközség presbitériumának tagja (1864–1877).

Testvérei: 1. Darányi Ferenc (ref., Kecskemét, 1794. júl. 12. –); 2. Darányi Lajos (ref., Kecskemét, 1796. dec. 9. –) Felesége: Dencsi Erzsébet (ref.); 3. Darányi László (ref., Kecskemét, 1798. dec. 15. – meghalt kisgyermekként); 4. Darányi József (ref., Kecskemét, 1800. jan. 5. –); 5. Darányi Mária (ref., Kecskemét, 1802. ápr. –); 6. Darányi László (ref., Kecskemét, 1804. jan. 2. –) Kecskemét. Felesége: Rác Judit (ref.); 7. Darányi Ignác (ref., Kecskemét, 1806. máj. 7. – meghalt kisgyerekként); 8. Darányi Klára (ref., Kecskemét, 1808. júl. 6. –); 9. Darányi Pál (ref., Kecskemét, 1814. jan. 1. –) Kecskeméti gazdálkodó (Csödör tanya). Felesége: Vecsei Lídia (ref.); 10. Darányi Imre (ref., Kecskemét, 1816. máj. 22. –); 11. Darányi Erzsébet (ref., Kecskemét, 1819. aug. 25. – 1895. máj. 6.).

Apai nagyanyja: bernátfalvi és földvári Földváry Borbála (ref., Tass, 1819. máj. 15. – Bp., 1888. máj. 9.) Házasságkötés: Tass, 1846. dec. 15.

Testvérei: 1. Földváry Cecilia (ref.) Férje: Tóth Dániel; 2. Földváry Zsófia (ref.) Férje: Tóth István; 3. Földváry Róza (ref.) Férje: babádi Madas Károly (ref., Mezőgyán, Bihar m., 1814. szept. 14. – Bp., 1901. jan. 17.), a dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírája, a Pest vm.-i törvényszék h. elnöke, az alsó-dabasi választókerület képviselője, a pesti ref. egyházmegye gondnoka. Részben az ő alapítványából/hagyatékából jött létre 1907-ben a budapesti Baár-Madas felsőbb leányiskola és nevelőintézet s a kecskeméti Madas árvaház; 4. Földváry András (evang.) Felesége: Basó Judit; 5. Földváry Jolán (ref.); 6. Földváry Emma (ref.).

Apai dédapa I.: Darányi György (ref., Kecskemét, 1771. máj. 11. – Kecskemét, 1830. jan. 6.) Kecskemét város főbírája. Az 1792-es házasságkötésekor az anyakönyvbe

földművelőként jegyezték be. Fia iskolázásakor a debreceni ref. kollégium anyakönyve plebejusként tartotta számon.

Apai dédanya I.: nemes Kiss Erzsébet (ref., Kecskemét, 1774. nov. –) Házasságkötés: Kecskemét, 1793. júl. 16. A Kiss család Kecskemét egyik leggazdagabb nemesi famíliája volt. 1802-ben szerezték a balázsfalvi előnevet.

Apai dédapa II.: bernátfalvi Földvály Pál (evang., Domony, Pest vm., 1790. jan. 24. –) Megyei hivatalokat is betöltő Pest megyei birtokos nemes családból származott.

Testvére: Földvály Gábor (evang., Domony, 1787. máj. 11. – Tass, 1854. máj. 6.) Pest megye alispánja, főispáni helytartója, Pest vm. adminisztrátora. Jelentős szerepet játszott a pesti Nemzeti Színház megalapításában. Tassi birtokaik mellett a Földvály család a reformkor végén a Bernáth és a Madarassy famíliákkal osztozva birtokolta a Tass melletti 4100 holdat kitevő Szentgyörgy, Halásztelek és Szalk pusztákat.

Apai dédanya II.: bernátfalvi Bernáth Teréz (ref., Tass, 1796. jún. 26. –).

Apai dédapa I. apja: Darányi György (ref., Kecskemét, 1741. dec. 12. – Kecskemét, 1819. jún. 16.).

Apai dédapa I. anyja: nemes Kun Éva (ref.) Házasságkötés: Kecskemét, 1765. máj. 14.

Apai dédanya I. apja: nemes Kiss István (ref., Kecskemét).

Apai dédapa II. apja: bernátfalvi Földvály Mihály (evang.) 15. századi eredetű nemesi család Pest megyei ágából. Domony.

Apai dédapa II. anyja: Szemere Erzsébet.

Apai dédanya II. apja: nemes Bernáth György (ref., Zemplénkelecsény, Zemplén m., 1763. ápr. 14. – Tass, 1839. febr. 4.) 15. századi Abaúj megyei eredetű nemes család Tasson élő birtokos tagja. A gazdálkodás mellett szolgálatot vállalt világi és egyházi ügyekben is. 30 évig volt a solti ref. egyházmegye segédgondnoka. Tasson ref. iskolát építtetett, ahol 12 szegény gyermeket taníttatott.

Apai dédanya II. anyja: nemes Vladár Terézia (Gatály, Zemplén m., 1770–) Árpád-kori eredetű Turóc megyei birtokos-nemes családból származott.

Apai dédapa I. apai nagyapja: Darányi Ferenc (ref.) Ő költözött Kecskemétre 1732-ben.

Apai dédapa I. apai nagyanyja: Nagy Judit (ref.).

Apai dédapa I. anyai nagyapja: nemes Kun Pál (ref.) A család ősei Kun de Mocsa Benedek és fivére, János 1636-ban régi nemességük megerősítésével új armálist kaptak, amelyet 1637-ben Komárom vm.-ben hirdettek ki.

Apai dédanya II. apai nagyapja: nemes Bernáth Zsigmond (ref.).

Apai dédanya II. apai nagyanyja: egerfarmosi Kandó Anna (ref.).

ANYAI ÁG

Anyja: Nagy Antónia (ref., Tasnád, Szilágy vm., 1866. ápr. 6. – Bp., 1920. okt. 28.) Varrónő. Házasságkötés: Bp. VII. ker., 1903. jún. 24. Ezzel a házasságkötéssel

törvényesítették utólag az addig törvénytelen gyerekek számító Darányi Gyulát (1888–1958) és testvérét, Darányi Kálmánt (1886–1939).

Anyai nagyapja: Nagy Antal (ref.).

Anyai nagyanyja: Tömpe Julianna (ref.).

SAJÁT CSALÁD

Testvére: Darányi Kálmán (ref., Bp., 1886. márc. 22. – Bp., 1939. nov. 1.) Politikus, 1920-tól 1927-ig főispán, 1928. márc. 26-tól 1935. jan. 9-ig miniszterelnökségi államtitkár, majd miniszterelnök (1936. okt. 10. – 1938. máj. 14.). A Nemzeti Egység Pártjának pártvezére (1936–1938), a képviselőház elnöke (1938. dec. 5. – 1939. nov. 1.). A budapesti református egyházközség presbitere volt (1930–1931), a Bp.-Józsefvárosi ref. egyházközség főgondnoka és a református egyetemes konvent tagja (1934–1939). Felesége: szemerei Szemere Márta (1896–1992).

Felesége: ényi Dömötör Eszter (1892 – 1958-ban még élt) Házasságkötés: 1916.

Gyermeke: Darányi Erzsébet (ref., 1917–) Férje: Kowalik József. 1958-ban Varsóban éltek.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1898–1906: bp.-i VI. ker. m. kir. áll. főgimn.; érettségi uo.: 1906. jún. 28.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1907–1912.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: genfi egy., 1909 (nem iratkozott be); müncheni egy., 1910. ápr. 25. – 1910. júl. 16.; kielii egy., orvosi kar, 1910–1911, egy félév; berlini egy., 1911 (nem iratkozott be); Koch Int. (Berlin), 1913–1914; Washington, 1924.

Oklevél: bp.-i tud. egy., orvosi kar, orvosdoktor, 1912. okt. 26.

Nyelvismeret: német, angol, francia.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1924. ápr. 4., szerológia és immunológiai magántanára.

Nyilvános rendes egy. tanár: szegedi tud. egy., orvosi kar, 1928. aug. 7., közegészségtan; bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1931. szept. 8., közegészségtan.

Egyetemi tisztségek: bp.-i tud. egy., orvosi kar, dékán: 1935–1936.

Nyugdíj: 1945-ben az Igazoló Biz. állásvesztésre ítélte. Fellebbezése után felmentették ugyan, 1947-ben azonban a B-listázás során elbocsátották egyetemi tanári állásából.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: az Orsz. Orvosszövetség főtitk.-a (1925–); az Orsz. Közegészségügyi Egyesület elnöke (1936–1944); a Kis Akadémia vezetője (1935–1941).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina (Halle) tagja (1941–1958); a párizsi Union Internationale Contre le Cancer magyar delegátusa; a Société Internationale de Radiobiologie ig. tagja.

Szerkesztőségi tagság: az *Egészség* (1936–1944) és az *Orvosképzés* (1938–1944) társszerk.-je; az *Egészségtudományi Közlemények* főszerk.-je (1942–1944).

Közéleti társaság: Orsz. Kaszinó (1920), Nemzeti Kaszinó (1937).

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Közegészségügyi Tanács (1933–), az Orsz. Közoktatási Tanács és az Orsz. Természettudományi Tanács tagja, az Orvosi Továbbképző Központi Biz. elnöke (1938–1944).

Politikai szerep: Pest vm. és Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja.

Kitüntetés: Humboldt Medaille (1941), hadi kitüntetések: hadiékítményes Signum Laudis, Károly csapatkereszt, II. oszt. Vöröskereszt, porosz vöröskereszt.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: 1925-ben Zsámbékon 249 kat. hold birtok; 1935-ben Tasson 366 kat. hold birtok; 1945-ben a földreform keretében 375 kat. holdat vettek el tőle, majd hamarosan a maradék 96 kat. hold földet is. Tassi kúriáját államosították.

ÉLETÚT

Darányi Gyula családja a 18. század első harmadában telepedett le Kecskeméten. Részben jó házasságokkal, nagyobbbrészt a maguk erejéből emelkedtek fel. A földművelő dédapa már a város főbírója is volt. Az első iskolázott generáció a nagyapáé. Darányi Ignác ügyvéd és Georgikont is végzett jószágigazgató, vezető értelmiségi és sikeres vagyongyarápító volt. Az apa a földművelésügy irányításában államtitkárságig vitte. Gyulának és testvérének, a későbbi miniszterelnök Bélának az anyja varrónő volt. A fiúk már 15 és 17 évesek lettek, amikor szüleik házasságot kötöttek.

Darányi Gyula a Budapest VI. kerületi állami főgimnázium tanulója volt, s 1906-ban kitűnő eredménnyel érettségizett. 1907 októberében iratkozott be a budapesti tudományegyetem orvosi karára. Tanulmányi idejéből egy félévet a müncheni és a kielii orvosi egyetemen s egy félévet a genfi filozófiai fakultáson töltött. Szigorlatait kitüntetéssel tette le Budapesten, s 1912-ben itt avatták orvosdoktorrá. Orvostanhallgatóként hosszabb ideig működött Preisz Hugó (1860–1940) bakteriológiai intézetében. Oklevele megszerzése után a m. kir. állami bakteriológiai és dyphtheria oltóanyagtermelő intézetnél működött mint bakteriológus, majd főbakteriológus és az intézet igazgatóhelyettese. A hazai szérum- és oltóanyagtermelő intézetek s a külföldi gyárak által forgalomba hozott oltóanyagokat ellenőrizte. 1913 őszén egy évi tanulmányi útra indult Berlinbe. A Koch-féle intézetben 3 hónapig hygiénés és bakteriológiás tanfolyamot végzett. 1914. januártól július végéig az Institut für Inf. Krankheitenben dolgozott, s elsajátította a bakteriológiai, szeriológiai metódusokat. A háború kitörésekor hazatért Berlinből, s mint

csapattiszt az 5. honvéd huszárezredben az északi hadseregnél teljesített szolgálatot. Később mint főorvos a honvédség budapesti központi egészségügyi és orvosi laboratóriumában és Liebermann Leó (1852–1926) professzor intézetében dolgozott. 1915 közepén a temesvári katonai parancsnoksághoz osztották be ezredes orvosi rangban, mint tanácsadó higiénikust. Közben két hónapig a helyőrségi kórház laboratóriumát is vezette. Több katonai kitüntetést kapott.

1923-ban a budapesti orvoskaron magántanári képesítését kérte a *Seriologia* című tárgy körből. A kar jelentéstételre Preisz Hugó nyilvános rendes egyetemi tanárt kérte fel, aki a jelentést 1923. június 1-jén terjesztette elő a kari ülésen. A tanártestület ezután titkos szavazással Darányi Gyula személyes minősültségét elismerve 25 igen szavazattal 3 ellenében az eljárás további cselekményére bocsátotta. Preisz Hugót és Herzog Ferenc (1879–1952) belgyógyász professzort kérték fel a jelölt tudományos dolgozatainak megbírálására. A bírálatokat 1923. december 4-én hallgatta meg a tanári kar. Preisz Hugó a beadott 17 mellékletből 10 tanulmányt elemzett részletesebben. Ezek a dolgozatok a fertőző betegségek higiénijával, terápiájával s főleg szerológiával foglalkoztak. Herzog Ferenc 9 dolgozatot mutatott be, s kiemelte, hogy Darányi a háborús viszonyok között is pontos, értékes megfigyeléseket végzett. A jelentések meghallgatása után a tanári kar ismét titkos szavazással, egyhangúlag kollokviumra bocsátotta a jelöltet. December 11-én elfogadták a kollokviumot is, majd 19-én meghallgatták Darányi előadását syphilis serum diagnosztikájáról. Ezután a testület a folyamodót a Serológia magántanárává képesítette. Nem tudni, mi okból, ennek a felterjesztése csak 1924. április 11-én érkezett a minisztériumba, ahol végül április 11-én a miniszter megerősítette a képesítést.

Mint az állami bakteriológiai intézet főbakteriológusa több előadást tartott az orvosegyletben és az állatorvosi egyesületben. 1925-ben az Országos orvosszövetség főtítkárának választották, de erről nemsokára lemondott. 1926-ban ott volt a washingtoni tuberkolózis kongresszuson, ahol angol nyelven előadást is tartott. Az alkalmat felhasználta a párizsi, londoni és amerikai egészségügyi intézetek tanulmányozására. 1927-ben, amikor Rigler Gusztáv (1868–1930), a szegedi egyetem közegészségtan professzora átment a pesti egyetemre, akkor Darányi megpályázta a szegedi Ferenc József tudományegyetem orvoskarán megüresedett közegészségtani tanszéket. 1928. május 26-án a szegedi tanártestület őt jelölte első helyen, és Klebelsberg felterjesztésére Horthy kormányzó augusztus 7-én ki is nevezte. Korábbi bakteriológiai, szerológiai működés után tulajdonképpeni közegészségtani tevékenysége csak ezzel a kinevezéssel kezdődött. Szegedi működése alatt Szegedre és környékére kiterjedő ingyenes egészségügyi vizsgáló állomást létesített a népjóléti minisztérium támogatásával. Szerepe volt a tuberkolózis egyesület és az Alföld-kutató bizottság közegészségtani szakosztályának a megszervezésében. 1929 júliusában állami kiküldetésben a német egyetemek közegészségtani intézeteit tanulmányozta, hogy a tapasztalatokat felhasználja az építendő szegedi közegészségtani intézet tervezésénél. 1930 júliusában a párizsi mikrobiológiai kongresszuson vett részt, ahol francia nyelven előadást is tartott. Szegeden az orvostanhallgatóknak előadta

a közegészségtan és a társadalomegészségtan, a tanárjelölteknek az iskolaegészségtan. A tisztiorvosi tanfolyamon pedig bakteriológiai előadásokat tartott.

1930. augusztus 30-án elhunyt a budapesti egyetem közegészségtan professzora, Rigler Gusztáv, és a tanszék betöltésére 1930. december 30-án kiírták a pályázatot. Erre Darányi Gyula is pályázott, így másodszor nyílt lehetősége, hogy Rigler Gusztáv örökébe lépjen. Rajta kívül csak Tamássy Géza, Debrecen városának tisztiorvosa pályázott. A tanár testület 1931. évi, január 13-án tartott ülésén arra utasította a szabályszerűen kiküldött bizottságot, hogy a megbeszéléseken, tárgyalásokon ne csak a két pályázóval, hanem az összes számba jöhető szakemberrel foglalkozzon, és jelentésében őket is méltatása. A bizottság február 10-én beszámolt arról, hogy sem a debreceni, sem a pécsi közegészségtani professzorokat, sem Johan Bélát (1889–1983), az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatóját nem sikerült megnyerni pályázónak. Darányi Gyula viszont pályázott, s a követelményeknek megfelelt, ezért az ő kinevezését javasolták. A március 10-re halasztott ülésen ezt végül 19 szavazattal 5 ellenében elfogadták. Hangsúlyozták, hogy Darányi rendelkezik az önálló kutatás képességével, szorgalmát és kitartását pedig az is bizonyítja, hogy 8 évvel korábbi magántanári eljárásánál bírálói 9 dolgozattal találkoztak, most pedig hetvenet meghaladó közleményével foglalkozhattak. 1931. április 25-én szoros szavazással (8 igen, 7 nem) az egyetemi tanács is elfogadta a jelölést. Klebelsberg Kunó miniszterségének vége előtt 3 nappal, augusztus 21-én aláírta a felterjesztést a kormányzónak, aki aztán szeptember 8-i dátummal kinevezte Darányit a budapesti közegészségtani tanszékre.

Darányi Gyula a tanszéken nemzetközileg is elismert és megbecsült irodalmi munkásságot fejtett ki. Már 1940-ben 170 tudományos értekezését vették számba. Ezek között német, francia és angol nyelvű dolgozatai is vannak. A minisztériumi iratanyagban szinte minden évben előbukkannak külföldi kongresszusokon, konferenciákon való részvételhez pénzügyi támogatást vagy csak szabadságot kérő levelei. (Frankfurttól, Amszterdamon és Párizson át Washingtonig.) A Keresztény Magyar Közéleti Almanach azt írta róla: „Hatalmas külföldi összeköttetései vannak.” Művei közül kiemelkedik a négykötetes *Közegészségtan* (1939–1942). Fontos ismeretterjesztő könyvei is jelentek meg. A *Hogyan óvjuk meg egészségünket?* öt kiadást ért meg. Az iskola-egészségügy fejlesztésében fontosak voltak *Az iskoláskor egészségügye* (1933) és *Az iskolaorvos kézikönyve* (1942) című munkái.

Tagja volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, az Országos Közoktatási Tanácsnak és az Országos Természettudományi Tanácsnak, elnöke az Orvosi Továbbképző Központi Bizottságnak. 1935–1936-ban a kar dékánja. Ezekben az években részt vett az orvospérez reformjának előkészítésében. Javasolta többek között, hogy a hallgatók a közegészségtan szigorlat előtt töltsenek egy hónapot egészségvédelmi intézetben. 1934-ben intézetében a vércsoportkutatások céljával öröklési és eugénia osztályt létesített. Főként ikerkutatással foglalkozott. Az 1945-ös igazoló bizottsági eljárások során erre alapozva azzal a koholt váddal ítélték nyugdíjazásra, hogy a fajbiológiai ideológia

érdekeit szolgálta. 1946-tól a Szakszervezetek Társadalombiztosítási Központja (SZTK) rendezőintézetében volt orvos. 1952-ben a szovjet típusú tudományos minősítési rendszerre való áttéréskor ő is folyamodott tudományos fokozatért, de elutasították. Budapesten hunyt el, de az apai nagyanyjához kötődő Tass községben a családi sírkertben temették református szertartással.

DÉKÁNY ISTVÁN

filozófus, szociológus

(Kecskemét, Pest m., 1886. április 30. – Cegléd, Pest m., 1965. november 20.;
a ceglédi református Öreg-temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család őse, Dékány András 1652-ben III. Ferdinánd királytól kapott címeres nemeslevelet. Fia, Dékány Péter költözött Déványárról Kecskemétre, 1675-ben kecskeméti birtokos lett. Előnév: kérszigeti.

Apja: Dékány Mihály (ref., Kecskemét, 1826. szept. 25. – Kecskemét, 1904. dec. 12.) A Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület pénztárnoka. Gyulai származású első feleségével az 1860-as évek végén még Cegléden laktak, státusza ekkor az anyakönyvi bejegyzés szerint: „tisztos”. 1872-től nyugdíjazásáig szülővárosában, Kecskeméten a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület pénztárosa.

Testvérei: 1. Dékány László (ref., Kecskemét, 1813. jún. 19. –); 2. Dékány Mária (ref., Kecskemét, 1815. júl. –); 3. Dékány István (ref., Kecskemét, 1819. júl. 18. – Kecskemét, 1893. aug. 31.) Kecskeméten a református kollégiumban tanult, s pesti ügyvéd lett. 1863-tól a kecskeméti református jogakadémia tanára volt. Felesége 1847-től: Hacker Mária; 4. Dékány Imre (ref., Kecskemét, 1821. okt. 21. –); 5. Dékány Sándor (ref., Kecskemét, 1824. márc. 22. –).

Apai nagypapja: Dékány István (ref., Kecskemét, 1789. ápr. 10. –) Gazdálkodó, kecskeméti kisbirtokos.

Testvérei: 1. Dékány Péter (ref., Kecskemét, 1773–1830) Felesége: Tomo Erzsébet (1779–1803); 2. Dékány Zsófia (ref., Kecskemét, 1776–1868) Férje: Nyírádi István (1772–1852); 3. Dékány György (ref., Kecskemét, 1778–1856); 4. Dékány Anna (ref., Kecskemét, 1781. ápr. 25. –); 5. Dékány Judit (ref., Kecskemét, 1782–1861); 6. Dékány Julianna (ref., Kecskemét, 1784–1880).

Apai nagyanyja: Prikkel Mária (ref.) Házasságkötés: 1808 k.

Apai dédapja I.: Dékány István (ref., Kecskemét, 1745 – Kecskemét, 1817) Kecskeméten gazdálkodott, apjától házat, körülbelül 40 kat. hold földet és szőlőt örökölt.

Testvérei: 1. Dékány János (ref., Kecskemét, 1750 –) Felesége 1772-től: Zana Ilona (ref., 1753–1816); 2. Dékány András (ref., Kecskemét, 1753–); 3. Dékány Mihály (ref., Kecskemét, 1754–1800) Felesége 1783-tól: Katona Sára (ref., 1763–1831); 4. Dékány Anna (ref., Kecskemét); 5. Dékány Ferenc (ref., Kecskemét, 1758–1829) Felesége 1783-tól: Zsoldos Zsuzsanna.

Apai dédanya I.: Selley/Sélley Zsófia (ref., 1751–1828) Sélley György lánya. Házasságkötés: 1771. jan. 24.

Apai dédapa II.: nemes Prikkel András (ref.).

Apai dédapa I. apja: Dékány András (ref., 1719 – 1804. márc. 3.) Kecskeméti nemesi birtokos. Jelentős földjei lehettek, mert mind az öt fia legalább 40 kat. holdat örökölt.

Apai dédapa I. anyja: Török Anna Borbála (ref., 1721–1794).

Apai dédapa I. apai nagyapja: Dékány Péter (ref., 1685–1742).

ANYAI ÁG

Anyja: királyfiai Bottló Etelka (róm. kat., Felsőszeli, Pozsony vm., 1855–) Házasságkötés: Kecskemét, 1883. dec. 31. Férjének ez második házassága volt.

Testvérei: 1. Bottló Lajos (róm. kat., Felsőszeli, 1852. aug. 22. –); 2. Bottló Kornél (róm. kat., Felsőszeli, 1854. szept. 14. –); 3. Bottló Barbara (róm. kat., Zobor, Nyitra m., 1857. jún. 11. –); 4. Bottló Amália (róm. kat., Zobordarázs, Nyitra m., 1860. júl. 8. –); 5. Bottló Katalin (róm. kat., Zobordarázs, 1862. okt. 26. –); 6. Bottló Ferenc (róm. kat., Zobordarázs, 1865. szept. 1. –); 7. Bottló Ignác (róm. kat., Zobordarázs, 1868. febr. 1. –); 8. Bottló Anna (róm. kat., 1872 – Cegléd, 1955. júl. 31.) Óvónő.

Anyai nagyapja: királyfiak Botló Jónás (róm. kat., Királyfia, Pozsony m., 1821. febr. 12. –) Erdész/erdőőr. A pozsonyi római katolikus (bencés) gimnáziumban tanult, amit 1837-ben, a III. grammatikai osztály elvégzése után elhagyott. Az 1850-es évek elején Custodis sylvae/erdőőr Felsőszeliben (Pozsony m.) Esterházy Józsefné uradalmában, 1857-től Venator Cameraticus/kamarai vadász a zobori kamarai alapítványi uradalomban Nyitra megyében. Az 1880-as években erdész a ceglédi vallási közalapítványi uradalomban. 1814 és 1834 között nyolc testvére született. Közülük Bottló József (róm. kat., Királyfia, 1814–) a pozsonyi bencéseknel elvégezte a gimnáziumot, majd 1832 és 1836 között a pozsonyi kir. jogakadémián a kétéves bölcsészeti és a kétéves jogi tanfolyamot.

Anyai nagyanyja: Claudius Mária (róm. kat.).

Anyai dédapa I.: Botló Antal (róm. kat.) Pozsony megyei, a csallóközi Királyfián birtokos régi adományos nemes családból származott, s maga is Királyfián volt birtokos.

Anyai dédanya I.: Nogl Rozália (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Féltestvérei: apja első feleségétől, Reinhardt Rózsától/Rózától (róm. kat., Gyula, 1842–1881), aki Reinhardt János gyulai cipész mester lánya volt: 1. Dékány Rózsa (róm. kat., Cegléd, 1869. aug. –) Férje: hubói Hubay Miklós; 2. Dékány Mihály (ref.,

Cegléd, 1870. nov. 8. – Chicago, 1936. nov. 4.) Cukrász, „a bon-bon készítő királya” New Yorkban; 3. Dékány Ferenc (ref., Kecskemét, 1872. aug. 23. –); 4. Dékány Margit Hermina (róm. kat., Kecskemét, 1874. jún. – 1904-ben már nem élt); 5. Dékány Mária (róm. kat., Kecskemét, 1876. okt. – 1968) Férje: dr. Oláh Béla (1876–1957), törvényszéki tanácselnök; 6. Dékány Júlia (róm. kat., Kecskemét, 1878. dec. –); 7. Dékány Anna Flóra (róm. kat., Kecskemét, 1881. ápr. –).

Testvére: Dékány Etelka Anna (1884–1885).

Felesége: Dékány Ida (evang., 1895. jún. 13. – 1981. szept. 11.) Házasságkötés: Kecskemét, 1917. febr. 18. Apja: Dékány Imre (ref.). Anyja: Nemcsik Ida (evang.) Nagykőrös.

Gyermekei: 1. Dékány Endre (ref., 1923 – 1981-ben még élt) Felesége: Felhő Sára; 2. Dékány Éva (– 1981-ben még élt) Férje: dr. szatymazi Zsótér Bertalan (Óbecse, 1906. júl. 6. – Bp., 1980. dec. 20.) Mérnök, olimpikon sportlövő (1936-os berlini olimpia).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1896–1904: kecskeméti állami főreáliskola, I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1904. szept. 10.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1904–1908; bp.-i tud. egy., jogi kar, 1908–1910.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: jénai egy., 1907. máj. 1-től; School of economics and political science, London, 1911.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1909.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, bölcsész doktor, 1910. ápr. 29.; kolozsvári tud. egy., bölcsészettud. kar, történelemelmélet magántanára, 1921. jan. 4.; bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, történetfilozófia magántanára, 1922. aug. 21.; bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, nyilvános rendkívüli tanári cím, 1933. márc. 21.; 1952. júl. 14-én a kandidátusi fokozat iránti kérelmét a Tudományos Minősítő Bizottság elutasította.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1942. jún. 30., társadalomelméleti/szociológiai.

Nyugdíj: 1946. jan. 1. (1945. aug. 11-én az Igazoló biz. állásvesztésre ítélte. Fellebbezés után a Népbíróság igazoló fellebbezési tanácsa 1946. jan. 1-jétől nyugdíjazásra ítélte.). *MTA-tagság:* lev. tag: 1922. máj. 11., tanácskozó tag: 1949. okt. 31., tagsága visszaállítva: 1989. máj. 9.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Filozófiai Társ. főtitk.-a (1926–), majd elnöke; a M. Társadalomtudományi Társ. ügyvez. alelnöke (1933–1937), elnöke

(1937–1940); a Földrajzi Társ. és a M. Pszichológiai Társ. vál. tagja; a M. Közgazdasági Társ. és a M. Történelmi Társ. ig. vál. tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: az Institute International de Sociologie rendes tagja, h. alelnöke (1933–1936); a Fédération Internationale des Sociétés et Instituts de Sociologie 5-ös végrehajtó bizottságának tagja.

Szerkesztőségi tagság: az *Athenaeum* (a Filozófiai Társaság folyóirata) szerkesztője (1927–1931); az Akadémiai Filozófiai Könyvtár és a Pedagógiai Szakkönyvtár szerkesztője (1936–).

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Köznevelési Tanács (1927–) és a Orsz. Tanárvizsgáló Biz. (1933–1944) tagja.

Kitüntetések: tanügyi főtanácsos, c. gimn. ig. (1938. júl.).

ÉLETÚT

Dékány István kiterjedt kismemesi családból származott, amelynek egyik ága a 17. század végén költözött Kecskemétre. Gazdálkodó kisbirtokosok voltak. Egyenes ágon az első tanult ember az apja, aki a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület pénztárnoka volt. István fiát 1896-ban a kecskeméti állami főreáliskolába íratta be, ahol latint csak ötödik osztálytól tanult. (A filosz pályára került ifjú ezt minden önéletrajzában azzal a formulával fedte el, hogy „középiskoláit Kecskeméten végezte”). Végig jeles tanuló volt, ösztöndíjas, önképzőköri elnök, aki minden évben több alapítvány díját kapta meg, s érettségi után Kecskemét város 60 koronás díját is. 1904-ben a budapesti bölcsészkarra iratkozott be, ahol 1908-ban kapott abszolutóriumot. Félévente 14–18 tárgyat vett fel. Történettanári pályára készülve Marczali Henrik volt a mestere. Az 1906–1907. tanév első félévében a jénai egyetem diákja volt. 1908 és 1910 között a budapesti jogi karon hallgatott főleg közgazdasági tárgyakat. Itteni mesterének Földes Bélát (1848–1945), a nemzetgazdaság és pénzügytan professzorát nevezte meg. Tanári oklevele után 1910. április 29-én kapott a budapesti tudományegyetemen summa cum laude bölcsész doktorátust. Filozófia főtárgyból Alexander Bernátnál (1850–1927) vizsgázott. Doktori értekezésének címe: *A természettudományi módszer hatása a modern történelemfilozófiára*. Melléktárgyai a magyar történelem és a földrajz voltak. Az 1910–1911-es évben a londoni School of economic and political sciences hallgatója volt. Tanári pályáját 1911. szeptember 1-jén a Kis-Küküllő megyei Erzsébetváros állami főgimnáziumában helyettes tanárként kezdte. 1913 júliusában, még mindig helyettesként, áthelyezték a nagyszebeni állami főgimnáziumba, ahol 1914-től rendes tanár lett. Közben 1914–1915-ben 18 havi háborús szolgálatot teljesített. Az 1916 őszi román betörés miatt Kecskemétre menekült. 1916 szeptemberétől régi iskolájában, a kecskeméti főreáliskolában tanított. 1917 februárjában Kecskeméten megházasodott. 1917 októberében a kolozsvári tankerület főigazgatója a minisztériumtól azt kérte, hogy a kolozsvári állami leánygimnázium

munkaerőgondjának megoldására Dékány Istvánt helyezték át Kolozsvárra. Megemlítette azt is, hogy nagyszebeni igazgatóként már megtapasztalta, Dékány olyan kitűnő ismeretterjesztő előadásokat rendezett, hogy a gimnázium tornaterme szűknek bizonyult a közönség befogadására. Maga Dékány is kérte az áthelyezését, valószínűleg kolozsvári habilitációja miatt is. Az új álláshelyet 1918. január 1-jén foglalta el, ahol az iskola 1919 júniusi román lefoglalásáig működött. Utána elvállalta a tanítást a református egyházi fenntartással újrászervezett leánygimnáziumban is. 1920 áprilisában azonban a román hatóságok kiutasították. Budapestre költözve először a Barcsay utcai fiúgimnáziumban, majd 1920. szeptember 1-jétől a VI. kerületi állami főreáliskolában teljesített tanári szolgálatot.

Dékány István még Kolozsváron 1918. december 18-án adta be habilitációs kérelmét a Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karára a következő tárgykörre: történelem elmélet, különös tekintettel a történelmi ismeretek elméletre és a társadalom gazdasági művelődés elméletére. A kérvényt még Kolozsváron tárgyalták, s Erdélyi László (1868–1947) véleményes jelentése után megadva a személyes minősültséget, a képesítés folytatására bocsátották. A tudományos dolgozatok bírálatára Erdélyi Lászlót, a művelődéstörténet professzorát és a filozófus Bartók Györgyöt (1882–1970) jelölték. Erdélyi nagyon alapos, részletes jelentése 1919. június 12-i dátummal készült el. Megállapítja, hogy Dékány hazánkban a legújabb történelemelméleti tudomány elsőrangú tekintélye: „Erjedés van itt, és sokat ígérő érlelődése egy új tudománynak.” Sorra veszi Dékány fontosabb publikációit, amelyek közül csak párat említünk. Dékány még egyetemi hallgatóként írta *A történelmi materialismus mint történelem-bölcsészeti kérdés* című dolgozatát, amely 1908-ban a *Magyar Társadalomtudományi Szemlé*ben jelent meg. Az irányzatot egyoldalú történeti felfogásnak tartja, de érdemül ismeri el, hogy az államtörténet kizárólagosságát megtörte. A következő évben *A Ranke-féle történelem-felfogás és történelmi irodalmunk* című tanulmányt a *Magyar Pedagógiában* közölte. Megállapította, hogy a Ranke-irány hiányai érezhetők tankönyveinkben is. Erdélyi hosszabban taglalja már említett doktori értekezését, amelyben Ranke objektív empirizmusával és Comte pozitívizmusával szemben Rickert és Windelband individualizmusának igazságát fogadja el. Erdélyi foglalkozik még Dékánynak a *Századokban* 1913-ban megjelent tanulmányával (*A művelődéstörténelem problémájához*) és a *Bevezetés az interpszichikai megismerés elméletébe. A történelmi megértés* (1919) című önálló kiadványával. Bartók György rövid jelentése csak egy év múlva készült el. Ebben a folyamodó dolgozatait úgy minősíti, mint egy prolegomenát egy nagyszabású történelemfilozófiához. Mindkét bíráló a kollokvium mellőzésével javasolta a próbaelőadásra bocsátást. Erre 1920. december 6-án került sor Budapesten A történetfilozófia mai kortörténeti alapjai címmel. Utána egyhangúlag megadták a magántanári képesítést, amit a kultuszminisztérium 1921. január 4-i dátummal megerősített.

Röviddel ezután a habilitáció után Dékány 1921. szeptember 3-án már a budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi karához fordult habilitációs kérelmével. A venia

legendit a történetfilozófia tárgykörre kérte. 65 irodalmi műve címét adta meg. Kornis Gyulának (1885–1958), a filozófia professzorának az október 1-jén kelt javaslata alapján az október 17-i ülés további képesítési cselekményekre bocsátotta, s Kornis mellett Pauler Ákos (1876–1933) filozófia professzort jelölte a bírálóat elkészítésére. Pauler csak a négy önállóan megjelent művet elemezte, közülük is részletesebben csak a két főművet. A már korábban is említett dolgozatot, az interpszichikai megismerés elméletéről mélyreható és éleselméjű elemzésnek nevezi, de kifogásolja a mű laza kompozícióját. A másik monografikus munka, a *Társadalomalkotó erők. Bevezetés a társadalomelméletbe* már 1920-ban jelent meg. Pauler itt is hiányolja a mű áttekinthető tagolását, s a szociológia fogalmára vonatkozó vizsgálat eredményét sem tartja világosnak, de dicséri a részletek kutatását, „melyek nem egy ponton vetnek új és meglepő fényt a társadalomalkotó tényezőkre, különösen a gazdasági faktorok szerepére.” Kornis Gyula többek között azt emeli ki, hogy míg a történetfilozófia ismeretelméleti-logikai iránya irodalmunkban eléggé elhanyagolt, addig „Dékány ezen a téren úgyszólván egyedül egész kis irodalmat teremtett.” Kornis sok finom értékelése, elismerése mellett figyelemre méltó két összefoglaló mondata: „Dékány István tudományos munkásságát rendkívül sokoldalú és alapos eruditio, a szempontok gazdagsága és eredetisége, nem jelentéktelen szisztematizáló erő jellemzi. Árnyékoldala a gondos kidolgozásnak a nagy irodalmi produkcióval rendszerint együtt járó elhanyagolása a gondolatok kellő kiérlelésének többször érzett hibája, s a stílusnak is ebből folyó homályossága.” Mindkét bíráló azt javasolta, hogy a jelölt a kollokvium mellőzésével próbaelőadásra köteleztessék. 1922. április 22-én Dékány megtartotta próbaelőadását, amit a jelenlevő hét professzor egyhangúlag nagy elismeréssel elfogadott. Mindezek alapján a június 1-jei kari ülés magántanárrá minősítette, amit a miniszter, Klebelsberg Kunó 1922. augusztus 21-én megerősített.

Ugyanebben az évben Pauler és Kornis már február 10-én jegyezte akadémiai tagajánlását, amellyel Dékányt, „a történet- és társadalomfilozófia jeles művelőjét, a II. osztály filozófiai és társadalomtudományi alosztályába levelező tagnak” ajánlották. Az ajánlás kulcsmondatai szóról-szóra megegyeznek a magántanári eljárás során leírt elismerő mondatokkal. Így lett Dékány 1922 májusában az Akadémiának is tagja. 1924 szeptemberében a középiskolai tanári pályán is feljebb lépett, ugyanis a tanárképző intézeti gyakorló gimnázium rendes tanárává nevezték ki. 1926-ban Kornis elnöksége mellett főtitkára lett a Magyar Filozófiai Társaságnak, s 1927-től szerkesztője a társaság folyóiratának, az *Athenaeum*nak. 1928-tól a budapesti bölcsészkaron megbízott előadóként társadalombölcséleti előadások tartásával bízták meg, mert a filozófiai tanszékek keretében ennek ellátása nem volt lehetséges. 1932 májusában Kornis és Négyesy László (1861–1933), az esztétika professzora kezdeményezték nyilvános rendkívüli tanári címmel való kitüntetését. Arra hivatkoztak, megbízott előadói működése mellett, hogy Dékány „tudományos irodalmi munkássága magántanári képesítése óta is rendkívül nagy: minden évben több kisebb-nagyobb munkája jelent meg a társadalomtudomány, társadalomlélektan, a tudományelmélet, a történetelmélet, az etika, a karakterológia

köréből, amelyek mind éles elméjű és szorgalmas kutatás értékes eredményei.” Munkái közül kiemelték *A történettudomány módszertana* címűt, amely 1925-ben jelent meg, és a *Gazdaság- és társadalomtörténet* című művét, amely a Hóman Bálint által 1931-ben szerkesztett *A magyar történetírás új útjai* című kötetben látott napvilágot. Méltányolták a karon kifejtett jelentős tanári munkásságát. A kar a szokott módon bizottságot küldött ki, amelynek előadója Pauler Ákos lett. A bizottság javaslatát a kar 1932 novemberében titkos szavazás során 32 szavazattal 2 nem ellenében elfogadta. Sajnálkoztak, hogy a mostoha viszonyok között nem gondolhattak arra, hogy „az oly égetően szükséges társadalomfilozófiai tanszékre való meghívással juttassák őt méltó munkakörbe.” A miniszter előterjesztésére a kormányzó 1933. március 21. napján kelt legfelsőbb elhatározásával egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet adományozott Dékány Istvánnak. Ez ugyan csak cím volt, de valójában a magántanárság és a nyilvános rendkívüli vagy rendes egyetemi tanárság közötti fokozatnak is tekinthető.

Érdekesen alakult Dékány 1928-tól meglévő megbízott tanári működése. 1932 júniusától több más előadóval a szüneteltetett III. filozófiai tanszék tárgykörébe került át, és a július hó 1-jén tartott ülés határozata szerint 3 órában szociológiai előadások tartására kérték, amikor azonban Karafiáth Jenő miniszternek felterjesztették, már ismét társadalombölcseleti eladásokról volt szó. A harmincas években Dékány már az Akadémia filozófiai bizottságának előadója, az Institut International de Sociologie helyettes alelnöke, az Országos Közoktatási Tanács és az Országos Tanárvizsgálóbizottság tagja volt. 1938 júniusában tanügyi főtanácsosi és gimnáziumigazgató címet kapott, s 1939-től a tanárképző intézet gimnáziumából a Tanárképző Intézet állományába osztották be. A következő lépcső a nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezés volt. A „társadalomelméleti (szociológiai) tanszék megalapításáról 1941-ben született döntés. A betöltésével kapcsolatban a bevett eljárás szerint a kar bizottságot küldött ki, amely meghívást és nem pályázatot javasolt. Ezt a kari ülés elutasította, s amint az eljárást ismertető Szabari Vera a *Szociológiai Szemlében* (2014/3) megírta, új bizottságot küldött ki. Az új bizottság a pályáztatás mellett döntött, amelyből a zsidótörvények értelmében a zsidónak minősülők ki voltak zárva. Hatan nyújtották be pályázatukat: ifj. Bibó István, Dékány István, Mády Zoltán, Mihelics Béla Vid, Schmidt Ferenc és Szabó József. Dékány jelölését Gerevich Tibor (1882–1954) azért bírálta, mert úgymond „karunknak olyan szociológusra van szüksége, aki ne a szociológia filozófiai irányát képviselje.” Szekfű rossz előadónak és tanárnak, „átvevő” és „reprodukáló” típusúnak nevezte Dékányt. A többség szavazatai alapján végül első helyen jelölték Dékányt, másodikon Mihelicset, harmadik helyen Mádit. Hóman Bálint kultuszminiszter előterjesztésére a kormányzó 1942. június 30-án Dékány Istvánt nevezte ki a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi kara társadalomelméleti (szociológiai) tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárnak. Dékánynak a betöltendő katedráról kialakult elképzeléseit legpontosabban a pályázati szövegéből ismerhetjük meg: „Hazánk kulturális rendszeréből nem hiányozhatnak ez a nemzeti életünkre nézve kiválóképp fontos és mégis nálunk feltűnően

elhanyagolt tudományág, melyhez igen sokoldalú, legalábbis történelmi, filozófiai, lélektani, gazdaságtani és földrajzi felkészültség okvetlenül megkívántatik. Eddigi tanulmányaim azt mutatják, hogy kezdettől fogva készültem erre a sokoldalú nézőpontokat egyesítő, és ezért világnézeti, azaz filozófiaiak mutatkozó tudományág művelésére.” Kinevezése után néhány hónappal kezdeményezte az egyetemen egy Társadalomtudományi Intézet felállítását, amelyet az egyetem és Szinyei Merse Jenő miniszter is támogatott, sőt ennek felszerelésére 20 000 pengős ígérvényt kaptak 5000 pengős részletekben. Kiindulása az, hogy „Hazánk a társadalomtan szakszerű művelése terén mintegy 2-3 évtizeddel el van maradva.” Pedig kutatni kell a hazai társadalom legfőbb, különösen fontos társadalmi kérdéseit. „Hazánk, mint már a múlt világháború folyamán, már ma is ontja a megoldásra váró szociális kérdéseket. Ezek gyakorlati keresztülvitele csak akkor lehetséges, ha elméletileg kellőképp előkészítettek a kérdések, és elméletileg alaposan felkészült emberek irányítják a szociális diagnózis nagy körütekintést igénylő munkáját, a szokásos, tüneti kezelést mélyebb oknyomozással tudják korrigálni.”

A háború után az előírt igazolóbizottsági eljárások során Dékány hosszadalmas, részben alaptalanul vádaskodó eljárásnak volt a kárvallottja. Az első kérdőívet 1945. április 25-én töltötte ki. A Bölcsészettudományi Kar igazoló bizottságának folytatólagos meghallgatásai júniusban folytak, amelynek eredményeképpen az augusztus 11-én kelt határozat állásvesztésre ítélte, azzal, hogy a családtagjait illető nyugdíjigénye megmarad. Dékány István az Igazoló Bizottság határozata ellen fellebbezéssel élt a budapesti Népbíróóság Igazoló Fellebbezési tanácsához. A népbíróóság 1945. szeptember 22-én tartott tárgyalásán az igazoló bizottság határozatát megváltoztatva Dékány Istvánt nyugdíjazásra ítélte. „Tényállást teljes terjedelmében felülvizsgálva az igazolás alá vont terhére csak azt a tényt állapította meg, hogy 1944 nyarán az antibolsevista ifjúsági tábor előadássorozatán előadást tartott. A népbíróóság az előadás csatolt szövegéből megállapítja, hogy annak tartalma a magyar nép érdekeit nem sértette ugyan, azonban sértette az érdekeit az a tény, hogy az igazolás alá vont az antibolsevista ifjúsági tábor által rendezett előadássorozaton egyáltalán szerepelt.” Nem fogadta el a védekezést, hogy az előadás szervezői félrevezették az Akadémia épületében megrendezett előadásokkal kapcsolatban. Dékány Istvánt így 1946. január 1-jétől nyugdíjazták. A jogerős határozat alapján a Társadalomelméleti-Szociológiai tanszéket megüresedettnek nyilvánították. Dékány István még hónapokig küzdött, hogy az újságokban megjelenő „háborús bűnösök” listájáról töröljék. 1952-ben folyamodott a Tudományos Minősítő Bizottsághoz az új szovjet típusú tudományos fokozatért, de a TMB munkássága alapján ezt nem tartotta teljesíthetőnek.

Életének nyolcvanadik évében hunyt el Cegléden, ahol református szertartás szerint temették. Gyászjelentésére azt írták, „Legyen meg a te akaratod.”

GERENDAY JÓZSEF

botanikus, orvos

(Dömsöd, Pest m., 1813. április 3. – Pest, 1862. április 8.; a Kerepesi úti temetőben a remetei Sebastiani kripta mellett nyugszik.)

Nemesség: Kempelen Béla Magyar nemes családok című művének IV. kötetében szerepel Lipót király 1658. évi nemességadományozása a Tóth, később Gerenday Tóth család részére, amelyet Szabolcs vármegyében hirdettek ki. Kempelen írásának utolsó mondata: „családi közlés szerint a leszármazása ez:”. Ezután következik a könyvben Gerenday József növénytan professzor családfája az 1710 körül, a Komárom megyei Császáron született dédapától, I–IV. táblán keresztül a Fejér megyei és a Pest megyei Gerendaiakig (298–301). A professzori család leszármazása a nemességet nyert Gerenday családtól azonban nem bizonyított. Nemesi jogállású Gerendaiak sem Komárom vármegye (Császárs), sem Fejér vármegye (Csákvár) nemes családjai között nem szerepelnek. Az 1715. és az 1720. évi országos összeírásokban Gerenda/Gerendai János Csákváron az adózó családfők között van feltüntetve. (Csákvár és Császárs is 1727-től gr. Eszterházy József birtoka volt, és a gesztési uradalomhoz tartozott.) Az 1715. és az 1720. évi összeírásokban nemes Gerendai egyedül a Zemplén megyei Vámosújfalun szerepel (Gerendai Márton nemes taxalista, illetve egy nemes szőlőbirtokos). A 18. században a nemes családok is erős területi mobilitást mutattak, tehát akár rokoni összefüggés is lehetne az északkelet-magyarországi és a közép-magyarországi Gerendaiak között. Az is gyakori volt, hogy a szétköltözés után valamelyik ágán időlegesen feledésbe merült a nemességhez tartozás, de általában egy-két generáció múlva rokoni és hivatalos bizonyáglevellel igyekeztek igazolni a leszármazást. Ilyen igazolási kísérletet azonban Komárom és Fejér vármegyéken kívül Pest megyében sem találunk, ahol a mi családjunk szintén honos volt. Az egyházi anyakönyvek sem utalnak a Gerendai család nemességére. Nem döntő, de a család nevét is rendre „i” végződéssel írták. A Gerendaiak között a 18. századtól voltak református lelkészek, akik élhettek bizonyos nemesi jogokkal, de csak a reformkorban, az egyértelműen honorácior státust elért apa, Gerenday József (gazdatiszt, a Nemzeti Színház pénztárnoka) kezdte a nevet „y” végződéssel írni. A családi emlékezet szerint tett is bizonyos lépéseket, hogy felvegye a kapcsolatot az északkeleti nemes Gerenday családdal, de igazolási eljárásra már nem került sor. A későbbiekben, a család intellektualizálódásával, anyagi erősödésével és az elitbe emelkedésével együtt, már tulajdonképpen nemesi öntudattal élt a szerteágazó família. Névhasználatukban, levelezésükben gyakran különböző nemesi dekorumokat is használtak. Ennek kiteljesedése volt az is, hogy bizonytalan minősítéssel, de bekerültek Kempelen Béla nemesi családjai közé.

APAI ÁG

Apja: Gerenday József (ref., Csákvár, Fejér m., 1780. márc. 1. – Pest, 1850. jan. 16.) Fiának, Ambrusnak 1836-os debreceni ref. kollégiumi anyakönyvi bejegyzése szerint: provisor/Rationalis Dominalis/urasági gazdatiszt. Összes gyermeke 1809-től Dömsödön született. Később Pesten 1837-től a megalakuló Nemzeti Színház számvevője/pénztárnoka/gazdasági vezetője, haláláig főszámvevője, aki bírta a Nemzeti Színházat létrehozó liberális vezéregyéniségek bizalmát, de szerződése szerint vagyonával felelt a reá bízott értékekért. Háza Pest belvárosában, a Sarkantyú utcában volt.

Testvérei: 1. Gerenday Erzsébet (ref., Császáz, Komárom m., 1764. jan. 5. –) Férje: dömsödi Nyerges Péter; 2. Gerenday János (ref., Császáz, 1765. dec. 9. – Császáz, 1766. febr. 14.); 3. Gerenday János (ref., Császáz, 1767. jan. 7. –); 4. Gerenday Mária (ref., Császáz, 1769. aug. 14. –) Férje: Angyal János; 5. Gerenday Pál (ref., Csákvár, 1772. ápr. 6. –) Felesége 1802. okt. 27-től: Nagy Mária; 6. Gerenday István (ref., Csákvár, 1774. máj. 11. –); 7. Gerenday András (ref., Csákvár, 1777. júl. 13. –); 8. Gerenday Zsuzsanna (ref., Csákvár, 1782. máj. 25. –); 9. Gerenday Mihály (ref., Csákvár, 1782 – Medina/Hidja, 1850) Kovácsmester volt a Tolna megyei Bátaapáti-ban, majd Medina pusztáján, Hidján. Felesége: Moóry Zsuzsanna (1780–1854). Két fiuk végezte el a gyönki református gimnázium után a pápai kollégium főiskolai tagozatát (bölcészlet, jog, teológia). Közülük József (1814–1871) 1841-től 1844-ig a gyönki ref. gimnázium tanára volt. Később a dunamelléki egyházkerületben a Tolna megyei Bölcske református lelkésze, a tolnai egyházmegye esperese (1868–1871) volt; 10. Gerenday Zsuzsanna (ref., Csákvár, 1787. febr. 21. –).

Apai nagyapja: Gerendai János (ref., Császáz, 1740 – Csákvár) Az Esterházy-uradalom alkalmazottja Császáron, majd kb. 1770-től már Csákváron.

Testvérei: 1. Gerendai István (ref., Császáz, 1740 előtt –) Mezőtúron, majd 1758-tól a debreceni református kollégiumban tanult; 2. Gerendai András (ref., Császáz, 1742. jan. 27. – 1743); 3. Gerendai András (ref., Császáz, 1744. márc. 30. – Csákvár, 1826. szept. 3.) Felesége: Tóth Erzsébet (ref., 1758 – Csákvár, 1824. jan. 27.) Csákváron éltek; 4. Gerendai Zsuzsanna (ref., Császáz, 1746. júl. 13. –); 5. Gerendai Pál (ref., Császáz, 1749. dec. 29. – 1823) Református lelkész. Karcagi tanulmányok után 1771-től a debreceni ref. kollégium tógátusa, publicus praeceptor. Mint kiváló rézmetsző diáknak, olajnyomatú képe a kollégium múzeumát díszítette. Karcagi rektorkodás (1779–1781) és németországi akadémiajárás (1783–1784: Heidelberg) után a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kunhegyes református lelkésze lett (1785–1823). Felesége: Simon Sára (ref., 1767–1857), kunhegyesi elődjének, Simon Péter lelkésznek (Hajdúhadház, 1729 – Kunhegyes, 1785) a leánya volt. Fiuk, Pál (Kunhegyes, 1796. szept. 14. – Tiszakürt, 1834. máj. 21.) tiszakürti lelkész lett (1826–1834); 6. Gerendai Mihály (ref., Császáz, 1751. jún. 4. –); 7. Gerendai Zsuzsanna (ref., Császáz, 1754. jún. 8. –); 8. Gerendai József (ref., Császáz, 1756. okt. 16. –);

9. Gerendai Ádám (ref., Császáz, 1758. jan. 25. –); 10. Gerendai Éva (ref., Császáz, 1758. jan. 25. –).

Apai nagyanyja: Moóry Anna/Móré Anna (ref., Császáz, 1743. dec. 31. –) Házasságkötés: Császáz, 1763. febr. 9.

Testvére: Móré Erzsébet (ref., Császáz, 1746. nov. 14. –) Férje 1767. febr. 24-től: Várad István (ref.) helybeli rektor és nótárius.

Apai dédapa I.: Gerendai István (ref., Császáz, Komárom m., 1710 – Csákvár, 1788. okt. 31., valamelyik fiánál).

Apai dédanya I.: Gerendai Istvánné (ref., – Csákvár, 1788. máj. 18.).

Apai dédapa II.: nemes Móré János (ref.) Császáron élt, de később Csákvárra költözött. 1765-ben már mint a Fejér megyei Csákvár lakosa kért nemesi igazolást Komárom megyétől.

ANYAI ÁG

Anyja: Várady Johanna (ref., Dömsöd, Pest m., 1786. ápr. 19. – Pest, 1860. dec. 5.) Házasságkötés: 1807.

Testvérei: 1. Várad Mária (ref., Gödöllő, 1782. nov. 18. –); 2. Várad Anna (ref., Dömsöd, 1788. nov. 27. –); 3. Várad István (ref., Dömsöd, 1792. dec. 5. –) Nagykőrösi gimnáziumi tanulmányok után 1810-ben subscribált a debreceni református kollégiumban.

Anyai nagyapa: Várad István (ref., Kesznyéten, Borsod m., 1740 k. – Dömsöd, 1818. okt. 12.) Református lelkész. A nagykőrösi református gimnáziumban tanult, majd 1759-ben a debreceni kollégiumban subscribált (G. Várad). 1772-ben szentelték fel. Gödöllő (1775–1785), majd Dömsöd református lelkésze (1785–1818), a solti egyházmegye esperese (1806–1818) volt.

Testvérei: 1. Várad Mihály (ref., Gödöllő, Pest m., 1747. aug. 20. –); 2. Várad András (ref., Gödöllő, 1749. jan. 30. – kisgyerekként meghalt); 3. Várad Sándor (ref., Gödöllő, 1755. okt. 11. –).

Anyai nagyanya: Monaki Kiss Anna (ref., 1755 – Dömsöd, 1793. ápr. 24.) Házasságkötés: 1772.

Anyai dédapa I.: G. Várad István (ref., Gödöllő, 1710 k. – Gödöllő, 1775. aug. 14.) Református lelkész. 1728-ban subscribált Sárospatakon, s 1732-től praeceptor volt. 1739-ben szentelték fel. A tiszáninneni egyházkerületben a Borsod megyei Kesznyéten református lelkésze volt, amikor 1743 Szent György-napján (ápr. 24.) a dunamelléki kerület szuperintendensének tiltása ellenére elfogadta a gödöllői gyülekezet hívását – amelyet Gödöllő birtokosa, Grassalkovich is támogatott –, s elfoglalta a gödöllői református lelkészi állást. A kerület végül megbékélt vele. Romló egészsége ellenére 1775-ig, haláláig szolgált itt.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Gerenday Johanna (ref., Dömsöd, 1809. jún. 12. – Dömsöd, 1824. márc. 3.); 2. Gerenday Lajos (ref., Dömsöd, 1810. okt. 23. – Bp., 1890. ápr. 27.) Középis-kolát végzett. 1860-ban „számvivő”, később Antal öccsénél fióközlet-vezető. 1890-ben bp.-i háztulajdonos, magánzó, a tolnai református egyházmegye számvetője, világi tanácsbírája. Felesége: Bogner Erzsébet (evang., 1820 – Bp., 1892. okt. 29.); 3. Gerenday Ambrus (ref., Dömsöd, 1815. nov. 24. – Bp., 1867. márc. 2.) Hites ügyvéd, a Nemzeti Casino tagja (1864–), 1855-től haláláig a pesti ref. egyházközség presbiter. A nagykőrösi ref. gimn.-ban tanult, majd a debreceni kollégiumban elvégezte az akadémiai tagozatot (1836/37). 1849-ben kinevezték Pest vm. főügyészének, 1861-től táblabíró. Nagyobb uradalmak ügyésze volt, s Dánoson saját földbirtoka is volt. Felesége: Petrásovich Johanna/Janka (róm. kat., 1830 – Bp., 1883. dec. 31.), Grassalkovich jószágigazgatójának a lánya; 4. Gerenday Eszter (ref., Dömsöd, 1815. nov. 24. – 1864) Férje: Herczeg Antal (ref., Uszod, Pest m., 1804 k. – Érsekcsanád, Pest m., 1861), aki Kunszentmiklóson, majd 1821-től a debreceni ref. kollégiumban tanult, s az uszodi lelkész, Herczeg Sámuel fia volt. Érsekcsanád (Pest m.) ref. lelkésze lett (1838–1861); 5. Gerenday Antal (ref., Dömsöd, 1818. márc. 5. – Piszke, Esztergom vm., 1887. aug. 7.) Kőfaragó, szobrász, sírkőkereskedő, gyártulajdonos, részvénytársaság-alapító. 1847-ben mestere teljes sírkőkészletét és a sírkő-kereskedelemhez való jogát megvásárolta. A Gerenday Antal és Fiai Síremlékműgyár az ország legnagyobb kőfaragó telepe volt. Kiválóságok síremlékein kívül díszítőszobrokat is készítettek. Gerenday Antal 1870-től haláláig presbiter volt a bp.-i ref. egyházközségben (1861-ben 15 ft egyházadóval), s pénzt adományozott a pesti ref. iskola felújítására és a Ráday-könyvtár megvásárlására. A koronás arany érdemkereszt tulajdonosa. Felesége: nemes Borhy Rozália (róm. kat., Gyöngyös, Heves m., 1829. júl. 8. – Bp., 1891. dec. 18.), apja Borhy György Gyöngyös város tanácsnoka, anyja Kozma Rozália. A Borhy család 1693-ban I. Lipóttól kapott címeres nemes levelet. Fiuk, Gerenday Béla (Bp., 1863. okt. 13. – Bp., 1936. szept. 10.) szobrász volt, aki temetői síremlékeken kívül köztéri szobrokat is alkotott.

Felesége: remetei és poganyesti Sebastiani Aloisia (róm. kat., Pest, 1815. szept. 1. – 1874. jan. 15.) Házasságkötés: 1855. Apja remetei Sebastiani József (róm. kat., Buda, 1777 – Pest, 1858. aug. 13.) Mercator/Ferropola/vaskereskedő. 1809-ben szerzett pesti polgárjogot. 1838-ban nemesi armáltist szerzett. Anyja Felber Regina (róm. kat., 1779 – Pest, 1846. jan. 9.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: valószínűleg testvéréhez, Ambrushoz hasonlóan a nagykőrösi református gimnáziumban tanult.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: pesti tud. egy., orvosi kar, 1832-től.

Oklevél: pesti tud. egy., orvos, 1839.

Nyelvismeret: német.

Tudományos fokozatok: pesti tud. egy., orvosdoktor, 1839.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, növénytan, 1851. jún. 6.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: az Orsz. M. Kertészeti Társulat és a Magyarhoni Földtani Társulat alapító tagja; a Kir. Orvosegyesület vál. tagja; a M. Természettud. Társulat alapító (1841) és vál. tagja (1841–1848 és 1851–1861).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Wiener zoologisch-botanischen Gesellschaft tagja (1854–).

ÉLETÚT

Gerenday József nagyapja uradalmi alkalmazott volt Csákváron az Esterházyaknál. Ennek a nagyapának a testvére már lelkésznek tanult Debrecenben, s megjárva Heidelberget is, Kunhegyesen lett lelkész. Lelkészlányt vett el, s lelkészi dinasztiát alapított. Józsefnek az apja (szintén József) is tanult ember volt. Az Esterházyaknál provisor dominalisként, uradalmi tisztartóként működött. A dömsödi lelkész lányát vette feleségül, s később a Pest megyei liberális elit támogatásával a pesti Nemzeti Színháznak lett a pénztárnoka, gazdasági vezetője. A lelkészlány feleség felmenői több generáció óta lelkészek voltak. József, a későbbi professzor a nagykőrösi református nagygimnáziumban tanult, majd Pesten 1832-ben beiratkozott a tudományegyetem orvosi karára. Orvosi oklevelet szerzett, s 1839-ben védte meg doktori disszertációját. Ez egy herpetológiai mű volt a magyar- és dalmátországi kígyókról. A morfológiai leírás mellett foglalkozott méreganyaguk összetételével és a védekezés módjával is. A mű könyvalakban 1839-ben és 1846-ban is megjelent *Magyar- s dalmátországi kígyók* címmel. Gerenday ezt a művet István főhercegnek ajánlotta. Személyes kapcsolata volt a nádori családdal. József nádort, majd később István főherceget is ő vezette be a botanika rejtelmeibe.

A doktori minősítés birtokában 1840-től az egyetem Növénytani és Vegytani tanszékének asszisztense/tanársegédje lett Sadler József (1791–1849) professzor mellett. Sadler volt az egyetem Fűvészkertjének is az igazgatója. A Fűvészkert azonban nagyobbrészt az 1838-as pesti árvíz miatt teljesen tönkrement, s a negyvenes években elgazosodott. Különben is a város növekedése, terjeszkedése miatt alkalmatlan helyen volt, nagyjából a mai Trefort-kert területén. 1847-ben József főherceg támogatásával sikerült 80 ezer

forintért megvásárolni a Festetich család birtokában levő 10 hektáros területet az akkori várostól távolabb. Ez a mai Orczy-kert és környéke, ahol azóta is működik a Fűvészkert. A feladat az új növénykert kialakítása, rendezése volt. Ebben a helyzetben nevezték ki Gerendayt a Fűvészkert aligazgatójának 1848. július 14-én. Komolyan készült a feladatra, s hosszabb európai tanulmányútra indult. Mivel a jól rendezett, nagyobb kertek jó részben uralkodók, arisztokraták tulajdonában voltak, megtekintésükhöz célszerű volt ajánlóleveleket szereznie. István főherceg ajánlólevele 1848. március 1-jén kelt. Útja elején Gerenday hosszabb ideig maradt Bécsben, majd az év nagy részét az európai uralkodói és főúri kertek tanulmányozásával töltötte.

Miután főnöke, Sadler 1849 márciusában meghalt, Gerenday helyettes lett a tanszéken s 1851-ig előadó. Közben jelentős változás következett be a növénytan tanszék elhelyezkedésében is. Thun Leo közoktatásügyi miniszter 1850. október 5-i leiratában utasította a pesti egyetemet, hogy „A természetrajz különböző ágait és a kémiát az orvosi karból ki kell venni és a bölcsészeti karra kell áttenni, e szakok tanárai azonnal belépnek a bölcsészeti kar tantestületébe.” A rendelet alapján először a botanikuskeretet adták át a bölcsészkarnak. Hamarosan Thun javasolta Gerenday végleges kinevezését a tanszék helyettesének. Itt érdemes megemlíteni, hogy a forradalom és szabadságharc utáni purifikációs eljárásokban Gerenday I. osztályú minősítést kapott: „kifogástalan politikai érzületű”. 1851. június 6-án kapta meg tanári kinevezését a bölcsészkarra áthelyezett növénytan tanszékre, a próbaidő utáni megerősítést pedig 1857 májusában. Fontos itt megjegyeznünk, hogy Gerenday volt a Pázmány Péter által alapított egyetemen az első kinevezett és ténylegesen is működő református vallású egyetemi tanár.

Mint a botanikus kert igazgatója, beköltözött a kertbe, a Pollack Mihály tervezte, 1803–1804-ben épült klasszicista igazgatósági épületbe. 1850-ben megözvegyült édesanyját is magához vette. 1855-ben megházasodott. Felesége a római katolikus, remetei poganyesti Sebastiani Aloisia, egy budai születésű s Pesten 1809-ben polgárjogot nyert gazdag vaskereskedő leánya volt. Gerenday József még helyettesként hozzáfogott az elhanyagolt kastélypark botanikus kertet alakításához. Gyűjteményfejlesztési munkájáról Isépy István adott hiteles és méltányos képet a Növénytan szakülésen, amelyet a 200. éve született Gerenday emlékére tartottak. (Az előadás kivonata 2014-ben megjelent a *Botanikai Közleményekben*.) Az 1858-ban készült leltár szerint 2800 taxont számlált a gyűjtemény (taxon: élőlények egy kategóriába sorolt csoportja). Az orvosgyógyszerészeti rész mellett kialakította a rendszertani és a magyar flórát bemutató gyűjteményt. A Gerenday által szervezett hazai gyűjtés eredményeként 350 faj került be. Az arborétum 500 taxont mutatott be. A nagyszabású terv a pálmaház építéséről – bár a tervek elkészültek – nem valósult meg, de a kis üvegházak egyre gazdagabb gyűjteménynek adtak otthont. Egy igazságtalan kortársi beszámoló is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Gombóc Endre (1882–1945), a növénytan tanszék monográfusa így fogalmazott 1914-ben: „Gerenday működése idején teljesen elveszti az egyetem a hazai növénytudományban való vezető szerepét.” Valójában Gerenday dolgozott egy magyar fűvészkönyvön,

s egy részletes növénytan tervezetét és részben kéziratát hagyta hátra. Korai halála miatt ezeket nem tudta befejezni. Számos tudományos társaságnak volt alapító és választmányi tagja. Kevésbé ismert azonban, hogy Xantus Jánossal (1825–1894), Kubinyi Ágoston (1799–1873) nemzeti múzeumi igazgatóval és Szabó József (1822–1894) egyetemi tanárral együtt tervezték egy pesti Állatkert létrehozását. Gerenday nemcsak az 1862 márciusában megalakult állatkerti bizottmány egyik alelnöke volt, hanem a Fűvészkertben több éve „átmeneti szállást” is biztosított a leendő állatkert lakóinak. Összesen 72 darab állat volt már a gondozásában. Isépy István azt írja, hogy „energiájának egy részét a megálmodott állatkert megteremtése köti le. Az új botanikus kert létrehozása, alapvető gyűjteményeinek megszületése azonban egyértelműen az ő nevét dicséri.” 1862. április 8-án váratlanul hunyt el. Református szertartás szerint felesége családjának a Kerepesi temetőben levő impozáns kriptájába temették. A krypta mellett áll fekete obeliszkje, amelyet testvére, Gerenday Antal készített, aki korának legismertebb, sikeres kőfaragója, sírkőkereskedője volt.

HALASY-NAGY JÓZSEF (1932. SZEPT. 12-IG NAGY)

filozófus

(Ercsi, Fejér vm., 1885. május 2. – Hajdúszoboszló, 1976. május 6.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Nagy József (ref., Besnyő/Ercsi pusztája, Fejér vm., 1843. aug. 25. – Bp., 1920. júl. 20.) Béres/faragó/uradalmi bognár Wimpfen gróf uradalmában Ercsi és Baracska különböző pusztáin.

Testvérei: 1. Nagy János (ref., Baracska, 1840. nov. 17. –) Kocsis, később urasági hajdú Ercsi különböző pusztáin. Felesége: Sinka Lidia; 2. Nagy István (ref., Ráckeresztúr, Fejér m., 1846. jan. 23. –) Kocsis/urasági kocsis, később urasági hajdú; 3. Nagy Erzsébet (Baracska, 1848. szept. 13. –); 4. Nagy Márton (ref., Baracska, 1851. aug. 31. –) Kovács mester Ercsi Aggszentpéter pusztáján. Felesége: Tóth Franciska; 5. Nagy Julianna (ref., Baracska, 1854. dec. 1. –) Férje: Kónya Pál béres.

Apai nagyapa: Nagy János (ref., Besnyő, 1819 k. –) Urasági béres Besnyő-pusztán, később Ráckeresztúr Szent Miklós pusztáján és Baracska Kispusztáján.

Apai nagyanya: Kuka Julianna (ref., Baracska, 1823. júl. 24. –) Házasságkötés: Baracska, 1839. szept. 1.

Testvérei: 1. Kuka István (ref., Baracska, 1826. jún. 9. –); 2. Kuka Sándor (ref., Baracska, 1829. jún. 4. –); 3. Kuka Zsuzsanna (ref., Baracska, 1832. febr. 20. –) Férje: Bakos Ferenc urasági béres.

Apai dédapa II.: Kuka Péter (ref.) Baracska. Mindkét lánya béreshez ment feleségül, valószínűleg maga is béres volt.

Apai dédanya II.: Nagy Erzsébet (ref.).

ANYAI ÁG

Anyja: Tóth Lídia (ref., Baracska, 1852. szept. 30. – 1923) Házasságkötés: Ercsi, 1870. dec. 27. (férjének ez a második házassága volt).

Testvérei: 1. Tóth Julianna (ref., Baracska, 1847. febr. 14. –); 2. Tóth József (ref., Baracska, 1850. máj. 11. –); 3. Tóth János (ref., Baracska, 1855. jún. 19. –); 4. Tóth Mária (ref., Baracska, 1857. szept. 13. –); 5. Tóth Lajos (ref., Baracska, 1863. ápr. 3. –); 6. Tóth Gábor (ref., Ercsi, 1865. júl. 9. –); 7. Tóth Julianna (ref., Ercsi, 1867. dec. 1. –).

Anyai nagyapja: Tóth József (ref., 1827 k. –) 1852-ben baracskai földművesként jegyezték be az anyakönyvbe, később csősz volt Ercsi Szentmihály, majd Malonta pusztáján.
Anyai nagyanyja: Molnár Erzsébet (ref., Baracska, 1829. jún. 1. –) Házasságkötés: 1846 k.
Anyai dédapa II.: Molnár András (evang.) 1828-as házasságkötésekor a baracskai református anyakönyv szerint béres.
Anyai dédanya II.: Katona Zsuzsanna (ref., Gárdony, 1807. jún. 19. –) Házasságkötésekor mint szolgálot jegyezték be. Házasságkötés: Baracska, 1828. ápr. 24.
Anyai dédanya II. apja: Katona András (evang.) Gárdonyi lakos volt, 1828-ban már nem élt.
Anyai dédanya II. anyja: Pintér Judit (ref.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Nagy Lidia (Ercsi, 1875. nov. 19. – Ercsi, 1877. jún. 3.); 2. Nagy József (ref., Ercsi, 1880. szept. 5. –); 3. Nagy Lidia (ref., Baracska, 1883. jan. 12. –); 4. Nagy Mária (ref., Ercsi, 1887. aug. 13. –); 5. Nagy (1943-tól Ercsey) Lajos (ref., Ercsi, 1890. máj. 16. –).
Felesége: Gyenizse Antónia (ref., Kiskunhalas, 1884. márc. 26. – 1972. júl. 19., Kiskunhalason temették a ref. öreg temetőben) Házasságkötés: Kiskunhalas, 1908. máj. 23.
Apja: Gyenizse Antal (ref., Kiskunhalas, 1848. nov. 3. –) kiskunhalasi ügyvéd, a ref. egyházközség pénztárnoka. Gyenizse Antal (ref., Kiskunhalas, 1823–) helybeli kisbirtokos parasztköltő fia volt. Anyja: Varga Etelka (ref.).
Gyermekei: 1. Halasy-Nagy József (ref., Kiskunhalas, 1909. márc. 4. – 1972-ben még élt) Felesége: Del Medico Marianne (róm. kat., 1920 – Bp., 1972. okt. 15.) Házasságkötés: 1940; 2. Nagy Edit (Kiskunhalas, 1910. márc. 17. – 1972-ben már nem élt); 3. Halasy-Nagy Endre (ref., Kiskunhalas, 1911. aug. 25. – 1972-ben még élt) Főorvos.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.
Középiskola: 1895–1898 és 1899–1901: bp.-i ref. főgimn., I–III. és V–VI. oszt.; 1898–1899: székesfehérvári ciszter. főgimn., IV. oszt.; 1901–1903: debreceni ref. főgimn., VII–VIII. oszt.; érettségi: Debrecen, 1903.
Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, latin-görög, 1903–1907.
Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: Sorbonne, Párizs; az Oxfordi Filozófiai Kongresszus előadója, 1930.
Oklevél: Központi Tanárvizsg. Biz., latin-görög szakos középiskolai tanári oklevél, 1907. dec. 11.
Nyelvismeret: német, angol, francia, görög, latin.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcész dr., 1907. máj.; bp.-i tud. egy., bölcészkar, A francia filozófia története az újkorban magántanára, 1916. júl. 7.; 1925 októberében erről lemondott; később ezt a magántanárságot újra megkapta a filozófia egész körére bővítve, 1932. máj. 17.; 1952. júl. 14-én a Tudományos Minősítő Bizottság elutasította minősítési kérelmét.

Nyilvános rendes egyetemi tanár: pécsi tud. egy., bölcészkar, 1921. nov. 1., filozófia; szegedi tud. egy., bölcészkar, 1940. okt. 19., filozófia.

Egyetemi tisztségek: pécsi tud. egy., bölcészkar, dékán: 1927–1928, 1935–1937; pécsi tud. egy., rektor: 1923–1924; szegedi tud. egy., bölcészkar, dékán: 1941–1942.

Nyugdíj: 1948. szept. 1. (kényszernyugdíj).

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Filozófiai Társ. alelnöke, tisz. tagja; a M. Pedagógiai Társ. tisz. tagja; a M. Lélektani Társ. választmányi tagja; a Kisfaludy Társ. rendes tagja (1942–); a Dugonics Társ. rendes tagja.

Szerkesztőségi tagság: az *Atheneum* szerkesztője (1922–1923) és a szerkesztőbizottság tagja (1915–1935); a pécsi *Pannónia* szerk. biz. tagja (1935–1940).

Közéleti társaság, szerep: a Külügyi Társ. rendes tagja; a debreceni ref. kollégium volt tanulói Szövetségének alelnöke; a Magyar-Francia Kultúrliga választmányi tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a felsőbaranyai református egyházmegye tanácsbírája.

Állami testületek, tanácsok: az Országos Felsőoktatási Tanács és az Országos Közoktatási Tanács tagja; az Országos Ösztöndíj Tanács tagja, a Filozófia-Pedagógia albizottság előadója; a pécsi és a szegedi Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja.

Politikai szerep: felsőházi tag, 1942–1944; 1947-ben a Polgári Radikális Párt listáján indult a választásokon.

ÉLETÚT

Halasy-Nagy József az eddig megismert egyetemi tanárok között teljesen egyedül áll a származását tekintve. Apai és anyai ágán s minden elágazásban református pusztai, uradalmi cselédek találunk. Ercsi és Baracska különböző pusztáin éltek, leggyakrabban mint urasági béresek és szolgálók. Van közöttük urasági kocsis és csősz is, de az apja jutott legfeljebb, aki faragóbéres/uradalmi bognár volt Wimpfen gróf uradalmában. A törekvő anya nyílteszű 10 éves fiát a budapesti református gimnáziumba adta fel. Az első három év a fővárosban elég keserves volt. Rokonoknál lakott, távol az iskolától, nagyon rossz körülmények között. Negyedik osztályba át is vitték a fehérvári ciszterekhez, aztán a szülők nyakas kálvinistaságuk miatt visszavitték Pestre, ahol javuló bizonyítványokkal végezte az ötödik és a hatodik osztályt. A hetedik-nyolcadik gimnáziumi osztályba már a debreceni híres református kollégiumban járt, mert itt kevesebb pénzbe került az iskoláztatás. Az ifjú itt mindig jeles bizonyítványokat szerzett. Rengeteget

olvasott, s elkezdett franciául is tanulni. Minden évben elnyerte több alapítvány jutalmát, önképzőköri elnök s az ifúsági gyülekezet elöljárója lett. Jeles érettségije után 1903-ban a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára és a tanárképzőbe iratkozott be. Egy évig az Eötvös József Collegiumnak is tagja volt, ami nagyon inspirálóan hatott szellemi fejlődésére, de a költségeket nem bírta a család, s a kollégium tagjainak nem volt szabad tanítványt vállalniuk, hogy teljesen a tudománynak tudjanak élni. 1905. október 15-től a kiskunhalasi ref. gimnáziumban vállalt helyettes tanári munkát, s csak vizsgázni járt Budapestre. 1907 áprilisában letette a tanári szakvizsgát. Májusban doktorált filozófiából. Disszertációjának címe: *A görög atomista fizikusok filozófiájának alapvonalai*. Az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság Beöthy Zsolt elnökletével 1907. december 11-én adta ki latin–görög szakos tanári oklevelét. Az I. alapvizsgálaton és a II. szakvizsgálaton is dicséretesnek minősítették magyar nyelv és irodalomból, latin és görög philológiából. A tanári gyakorlatot viszont nem a tanárképző pesti gyakorló iskolájában végezte, hanem Kiskunhalason.

A tanári oklevél megszerzésétől, 1907. december 1-jétől már rendes tanár volt előbb a IX., majd a VIII. fizetési osztályban egészen 1919 novemberéig. Itt az iskola könyvtárosának is megválasztották, s nagyon sok lehetősége lett a gazdag könyvtárban tudós munkákat olvasni, műveltségét mélyíteni. 1906-ban eljegyezte s 1908-ban feleségül vette a halasi értelmiség jeles tagja, Gyenizse Antal ügyvéd Antónia nevű lányát. Gyors egymásutánban három gyermekük született (1909, 1910, 1911). A halasi lelkész, a tudós Szilády Áron (1837–1922) biztatására kezdett kritikákat, ismertetőket írni különböző folyóiratokba. Filozófiatanára, Alexander Bernát (1850–1927) ösztönzésére komolyabban tanulmányozta a filozófiai irodalmat. Fordításokat készített főleg franciából, s a Filozófiai Írók Tára számára nagyobb műveket is írt. 1914-ben indította el a pesti egyetemen habilitációs eljárását. A kijelölt referálók, Alexander professzor és Pauler Ákos (1876–1933) támogatásával A francia filozófia története az újkorban tárgykörből magántanárrá minősítették, amit a miniszter 1916. július 7-én megerősített. Az eljáráshoz a rendkívül szorgalmas Nagy József már terjedelmes jegyzéket tudott csatolni saját írásaival. A magántanári minősítés birtokában megpályázta a kolozsvári filozófiai katedrát, amely ekkor éppen Paulernek a fővárosba való átpályázása miatt üresedett meg. Az eljárás referálója, Schneller István (1847–1939) equo loco első helyen jelölte Nagy Józsefet és Bartók Györgyöt (1882–1939), a kolozsvári református püspök fiát. Ekkor 1917. június 1-jén Bartókot nevezték ki.

Nagy József egyre nyomasztóbbnak érezte helyzetét Kiskunhalason. Több kísérletet tett, hogy a fővárosba kerüljön, ahol magántanári előadásait kellett tartania, s ahol a körülmények lehetővé tennék szaktudománya intenzívebb művelését. 1918. május 21-én elküldött levelet írt a frissen kinevezett kultuszminiszternek, Zichy Jánosnak, hogy helyezték át valamelyik fővárosi gimnáziumba. A levél azonban nem hozott eredményt. 1919 októberében Imre Sándor (1877–1945) államtitkár felajánlotta neki az akkor főiskolai rangra emelt budapesti állami polgári iskolai tanárnőképző

pedagógia-filozófia tanszékét. A kinevezés a VI. fizetési osztályba sorolt állásra hamarosan, 1919. október 17-i dátummal megjelent a *Budapesti Közlöny*ben. A komplikációt a háború utáni viszonyok miatti igen nehéz pesti lakáshelyzet okozta. Az Országos Központi Lakáshivatal és a kötött pesti lakásgazdálkodás vitás ügyeit rendező lakásbíróság csak 1920 végére oldotta meg a problémát, 3 szobás lakásról szóló döntésével (a három gyermekén kívül a szüleivel együtt költözött). Az igazi előrelépésre akkor nyílt meg a lehetőség, amikor a Pozsonyból elűzött s átmenetileg Budapesten működő Erzsébet tudományegyetem filozófia tanszékéről Kornis Gyulát 1920 októberében kinevezték a budapesti tudományegyetemre. A pécsi letelepedésre készülő Erzsébet tudományegyetem bölcsészeti kara az üres tanszéket meghívással szándékozott betölteni. A két szóba jött budapesti magántanár közül Nagy Józsefre szavazott a kar 6 tagja, míg a másik jelöltet hárman támogatták. A döntéssel Vass János miniszter is egyetértett. Ebben talán szerepet játszott Baranyai Jusztin (1882–1956), a Bernardinum igazgatója, az egyházjog későbbi professzora protezsáló levele is. Baranyai apja ugyanis abban az uradalomban volt főgépész, ahol Nagy Józsefé faragóbéres. A minisztériumi iratanyagban megmaradt levélben arra is hivatkozik, hogy együtt gyerekeskedtek. Fő érve Nagy József mellett a következő: „Mindig abszolút korrekt, feltétlenül nemzeti és keresztény érzésű ember volt. Kálvinista, azonban mentes minden felekezeti elfogultságtól.” A miniszter felterjesztése alapján Horthy kormányzó 1921. november 1-jén aláírta Nagy József nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezését az Erzsébet egyetem filozófia tanszékére.

A pécsi egyetemen Nagy József háromszor is betöltötte a dékáni tiszteket (1927–1928, 1935–1936, 1936–1937), s az egyetem sorsdöntő időszakában, a pécsi letelepedés idején, 1923–1924-ben rektor is volt. Tagja volt a pécsi Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak s több, a kormányzat munkáját segítő tanácsnak. Tudományos produkció szempontjából is termékeny a csaknem kétévtizedes pécsi időszak. Az egyik legsikeresebb műve *A filozófia története* még ez előtt, 1921-ben jelent meg. Ő írta az első magyar monográfiát Taine-ről (1922), s 1923-ban az Ember és Természet sorozatban jelent meg *A mai filozófia főirányai* című könyve. A Kultúra és tudomány sorozatba írta a *Két filozófus: Platon és Kant* [1925] című művét. A Magyar Szemle Kincsestárában adta ki *A filozófia nagy rendszereit* 1929-ben. Nagy siker volt 1933-ban *A filozófia kis tükre*. Talán legjelentősebb alkotása Arisztotelész *Metafizikájának* modern fordítása és kommentárja (1936). Négykötetesre tervezett filozófiatörténetéből csak *Az antik filozófia* jelent meg (1934). A középkori filozófia is elkészült, de kézírata a II. világháború alatt elveszett. Könyveit a világos és könnyed, eleven előadásmód tette a filozófia iránt érdeklődők körében kedvelté. Érdekesen és élvezetesen megírt művek mélyreható elemzésekkel. Nagy nyelvtudása volt, a klasszikus görögön és latinon kívül bírta a német, francia és angol nyelvet. Sokat utazott nemzetközi konferenciákra, tanulmányutakra. Megfordult Párizsban, Berlinben, Londonban, Rómában. A minisztériumi iratok között gyakoriak útisegély-kérelmei. Ezek a tanulmányutak sok tanulsággal jártak, bőségesen kamatoztak.

1940 őszén, amikor a Ferenc József tudományegyetem visszatért Kolozsvárra, jelentősen átszervezték a magyarországi egyetemeket. A pécsi Erzsébet tudományegyetemet ez úgy érintette, hogy „szüneteltették” a bölcsészkart, s tanárait más egyetemeken helyezték el. Halasy-Nagy József (1932-ben vette fel hivatalosan is a Halasy nevet) hosszú emlékirata szerint szívesen ment Szegedre, s jól érezte magát ebben az egyetemi közegben. 1940. október 19-én nevezték ki az újonnan alapított szegedi Horthy Miklós tudományegyetemre. Itt a tanári testület képviselőjeként 1942-ben felsőházi taggá választották. A világháború vége felé Sopronig jutott családjával, majd a pannonhalmi apátságban talált menedékre. Innen hamis váddal a rendőrség vitte el, de aztán szabadon engedték. Az 1945 utáni általános igazoló bizottsági eljárások során megalázták, ok nélkül csak másodjára igazolták. Még taníthatott pár évig, de a Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnöki tisztéből leváltották. 1948-ban pedig Ortutay Gyula kultuszminiszter megüzente, kérje a nyugdíjaztatását, különben újra indítják ellene az igazolási procedúrát. 1948. szeptember 1-jével ment nyugdíjba. A kitelepítéstől félve 1951-ben feleségével Hajdúszoboszlóra költöztek, hogy Debrecenben élő gyermekeikhez közel legyenek. 1952-ben a kandidátusi fokozatért való folyamodását elutasították, ellenben nyugdíját megvonták. Ezt később visszaadták. 1976-ban 91 évesen Hajdúszoboszlón hunyt el.

HELLE KÁROLY

jogász

(Szabadszállás, Pest m., 1870. január 31. – Budapest, 1920. március 5., öngyilkos lett;
Szabadszálláson a családi sírboltba temették.)

APAI ÁG

Apja: Helle János (ref., Gerjen, Tolna m., 1819. febr. 3. – Szabadszállás, 1880. júl. 6.)
Orvos, sebész tudor, szülésmester. 1835 és 1841 között a debreceni ref. kollégiumban
tanult tógátusként bölcsészetet, majd jogot, végül teológiát. 1848-ban Pesten szerezte
orvosi oklevelét. Balassa János (1814–1868) sebész professzor adjunktusa volt. 1849-
től Szabadszállás mezőváros, 1872-től a Kiskun Kerület főorvosa. Ő volt Szabadszál-
lás első egyetemet végzett orvosa. 1871-ben 710 forint adóval a Jászkun kerület
virilistája. Később Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye tiszteletbeli főorvosa és vármegyei
bizottsági tag volt.

Testvére: Helle Ferenc (ref., Dunaszentgyörgy, Tolna m., 1817. júl. 10. – 1894. nov. 1.)
Szintén a debreceni ref. kollégiumban volt tógátus diák, bölcsészetet tanult (1834–1836),
majd 1836-tól a pápai református kollégiumban végezte el a kétéves jogi tanfolyamot.
A szabadságharc idején a feldunai sereg honvéd főhadnagya, 1849 májusban vezérkari
százados, majd a komáromi várban százados, végül a IV. bácskai hadtest törzskarának
tagjaként Guyon tábornokkal menekült török földre. Sumlából 1851-ben visszatérve
Érsekújváron telepedett le mint ügyvéd. 1867 után a város tiszti ügyésze és megyebi-
zottsági tag volt. Felesége: Kőszeghy Mária (ref.). Helle Ferenc leszármazottai a gyász-
jelentéseken a kiséri, illetve jászkiséri előnevet használták.

Apai nagyapja: Helle János (ref., Nagyharsány, Baranya m., 1788. jan. 26. – Alsónyék,
Tolna m., 1862 után) Református lelkész. Kecskeméti tanulmányok után 1804-től
volt tógátus diák a debreceni református kollégiumban. A Tolna megyei Gerjenben
(1815–1821), majd Alsónyéken (1821–1862) szolgált lelkészként. Egyházmegyei
tanácsbíró volt a tolnai egyházmegyében.

Féltestvére az első feleségtől, Illyés Judittól: Helle János (ref., Nagyharsány, 1781.
okt. 19. – 1781. okt. 23.).

Testvérei: 1. Helle Sámuel (ref., Nagyharsány, 1785. szept. 21. – kisgyermekként
meghalt); 2. Helle Sámuel (ref., Nagyharsány, 1790. júl. 31. –); 3. Helle István (ref.,
Nagyharsány, 1792. okt. 14. –) Zsellér, egy kapás szőlővel; 4. Helle Ferenc (ref., Nagy-
harsány, 1794. dec. 26. –) Nyolcadtelkes jobbág, négy kapás szőlővel; 5. Helle
Rebeka (ref., Nagyharsány, 1799. márc. 21. –).

Apai nagyanyja: nemes Tibay Julianna (ref., Dunaszentgyörgy, 1791. máj. 17. –) Dunaszentgyörgyi birtokos nemes családból származott. Házasságkötés: 1816 k.

Testvérei: 1. Tibay Mihály (ref., Dunaszentgyörgy, 1781. dec. 29. – meghalt csecsemő korában); 2. Tibay Mihály (ref., Dunaszentgyörgy, 1784. jan. 13. –) 1827-től Tolna megye alszolgabírója. Felesége: Szeles Terézia; 3. Tibay Zsófia (ref., Dunaszentgyörgy, 1787. jan. 21. –); 4. Tibay István (ref., Dunaszentgyörgy, 1790. febr. 18. –); 5. Tibay Lidia (ref., Dunaszentgyörgy, 1795. okt. 5. –) Férje: Nagy Dániel (ref., Nagydorog, Tolna m., 1797. jan. 23. –) nagydorogi református lelkész, akinek az apja, Nagy Mihály szintén Nagydorogon szolgált lelkészként. Utóbbiak mind a ketten a debreceni ref. kollégiumban voltak tógátusok.

Apai dédapa I.: Helle Sámuel (ref., 1760 k. –) Nagyharsányi nyolcad- vagy negyedtelkes jobbággy. 1828-ban egyik fia nyolcadtelkes volt, másik fia pedig házas zsellér.

Apai dédanya I.: Mórítz Katalin (ref., Nagyharsány, 1766. nov. 24. –) Házasságkötés: Nagyharsány, 1785. jan. 26. Helle Sámuel második felesége volt. (Az első feleség, aki vel 1780. jún. 12-én házasodott össze, 1781. dec. 13-án meghalt.).

Testvérei: 1. Mórítz Eszter (Nagyharsány, 1749. nov. 15. –); 2. Mórítz Máté (ref., Nagyharsány, 1753. márc. 17. –); 3. Mórítz János (ref., Nagyharsány, 1756. jan. 20. –) Nyolcadtelkes jobbággy négy kapás szőlővel; 4. Mórítz István (ref., Nagyharsány, 1768. aug. 17. –) Nyolcadtelkes jobbággy két kapás szőlővel; 5. Mórítz Sámuel (ref., Nagyharsány, 1769. szept. 19. –) Inquilinus/zsellér négy kapás szőlővel; 6. Mórítz Rebeka (ref., Nagyharsány, 1771. febr. 7. –); 7. Mórítz Rebeka (ref., Nagyharsány, 1774. jan. 16. –).

Apai dédapa II.: nemes Tibay Mihály (ref., Dunaszentgyörgy, 1752. jún. 23. –) 1795-ben a dunaszentgyörgyi református egyházközség curátora.

Testvérei: 1. Tibay István (ref.); 2. Tibay János (ref.); 3. Tibay Zsuzsanna (ref., Dunaszentgyörgy, 1743. okt. 29. –); 4. Tibay Judit (ref., Dunaszentgyörgy, 1746. ápr. 12. –).

Apai dédanya II.: nemes Parrag Julianna (ref., Dunaszentgyörgy, 1761. jún. 18. –).

Apai dédanya I. apja: Mórítz István (ref.) Negyed- vagy nyolcadtelkes nagyharsányi jobbággy. Leszármazottai 1828-ban részben negyedtelkesek, részben házas zsellérek voltak.

Apai dédapa II. apja: nemes Tibay Mihály (ref., Tiba, Gömör m. –) Gömör megyei nemes családban született, 1718-ban szerzett nemesi bizonyítványt Gömör megyétől, amelyet átköltözése után 1728-ban Tolna megyében hirdettek ki. Dunaszentgyörgyön élt.

Apai dédapa II. anyja: Szabó Erzsébet (ref.).

Apai dédanya II. apja: nemes Parrag István (ref.) Dunaszentgyörgy. A dunántúli címerleves nemes családnak ez az ága Zala megyéből költözött a török után Tolnába.

A 19. század elején a család több tagja tanult a debreceni református kollégiumban.

Apai dédanya II. anyja: Végh Éva (ref.).

ANYAI ÁG

Anyja: Varga Krisztina (ref., Szabadszállás, 1831. ápr. 24. – 1883-ban még élt) Házasságkötés: Szabadszállás, 1850. jún. 27.

Testvérei: 1. Varga Zsuzsanna (ref., Szabadszállás, 1823. ápr. 2. – Szabadszállás, 1888. máj. 20.) Megözvegyülve második férje 1863-tól: Balogh Imre (ref., Szabadszállás, 1827. dec. 27. – Bp., 1893. aug. 5.) Szabadszállási ügyvéd, városi aljegyző, majd főjegyző, 1867-től a Kiskun kerület kapitánya, 1871-ben 819 forint adóval virilista. 1875-től országgyűlési képviselő, 1884-től Jász-Nagykun-Szolnok vm. főispánja, a dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírója. Az első férj 1841-től Nagy Károly (1817–1855) ügyvéd, a szabadszállási lelkész, Nagy Sámuel fia, a Kiskunság országgyűlési képviselője 1848-ban (Petőfi Sándorral szemben nyert); 2. Varga Pál (ref., Szabadszállás, 1827. júl. 7. –).

Anyai nagyapja: Varga Sándor (ref., Szabadszállás, 1802. dec. 29. – meghalt 1883 előtt) Jómódú törzsökös szabadszállási redemptus család tagjaként volt városi tanácsnok és főbíró is.

Anyai nagyanyja: kisjáczi Szeles Terézia (ref., Szabadszállás, 1805. ápr. 30. – Szabadszállás, 1883. jún. 1.) Házasságkötés: Szabadszállás, 1821. aug. 29.

Féltestvérei apja első feleségétől, Fehér Zsuzsannától: 1. Szeles Zsuzsanna (ref., Szabadszállás, 1784. jún. 25. –) Férje: Lóssy Imre; 2. Szeles Sámuel (ref., Szabadszállás, 1786. febr. 22. –) Református lelkész. A debreceni kollégium gimnáziumi osztályai után 1801-ben subscribált ugyanott. A Pest megyei Ordason, majd Kiskunlacházán (1846-ig) volt lelkész. Több megye táblabírája, a solti egyházmegye esperese (1825–1846); 3. Szeles György (ref., Szabadszállás, 1788. febr. 28. –) Királyi táblai jegyző. Kecskeméti gimnáziumi tanulmányok után 1804-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. 1809-ben a felkelő lovassereg főhadnagya, később a magyar nemesi testőrség, majd a Nádor huszárezred főhadnagya. A királyi kancelláriánál fogalmazó, az udvari kamaránál a visegrádi uradalom kincstári tisztje; 4. Szeles Mária (ref., Szabadszállás, 1797. jan. 24. –) Férje: Dobos József (ref., Óbuda, 1788. máj. 12. – 1848. júl. 13.) Református lelkész. A debreceni református kollégiumban tanult, 1802-ben subscribált. Dabasi, majd 1848-ig dunapataji református lelkész lett. Egyházkerületi aljegyző, a solti egyházmegye alesperese volt. Testvére, Dobos János (ref., Óbuda, 1804. ápr. 17. – Cegléd, 1887. febr. 3.) is Debrecenben tanult és óbudai (1831–1844), később ceglédi (1854–1887) lelkészként, dunamelléki főjegyzőként (1860–1882) szolgált. Apjuk, Dobos István (ref., Debrecen, 1753. nov. 11. – 1831) Óbuda református lelkésze (1787–1831) és a pesti egyházmegye esperese (1828–1831) volt. Anyjuk Földváry Mária.

Testvérei: 1. Szeles Julianna (ref., Szabadszállás, 1807. nov. 2. –); 2. Szeles László (ref., Szabadszállás, 1809. nov. 28. – Szabadszállás, 1889. okt. 9.) Hites ügyvéd, szabadszállási jegyző, megyebizottsági tag. 1871-ben 752 forinttal virilista. A solti

református egyházmegye tanácsbírája. Felesége 1865-től: Sztojkovics Katalin, Martinovics János (1817–1853) szabadszállási gyógyszerész özvegye. Utódok nélkül halt meg. Végrendeletében 17 400 forintot hagyott nemzeti művelődési és jótékonyági célra (Magyar Tudós Társaság, Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház, debreceni és kecskeméti ref. főiskola, pesti ref. gimnázium, szabadszállási ref. egyházközség).

Anyai dédapa I.: Varga Gergely (ref., Szabadszállás, 1775. szept. 23. – meghalt 1846 előtt) Szabadszállási redemptus birtokos családból származott. Debreceni református gimnáziumi évek után ugyanott 1791-ben subscribált, de a következő évben elbocsátották (dimissus).

Testvére: Varga Pál (ref., Szabadszállás, 1763. nov. 24. – Szabadszállás, 1828. aug. 15.) Chirurgus, Szabadszállás bírója. 1782-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. Felesége: Garzó Erzsébet (ref., Szalkszentmárton, 1767 k. –) Egyik fiuk, Varga Mátyás (ref., Szabadszállás, 1795. júl. 5. –) orvos volt. 1812-ben subscribált Debrecenben, s 1822-től 1827-ig a bécsi egyetemen tanult. Másik fiuk, Varga Pál (ref., Szalkszentmárton, 1789. nov. – meghalt 1846 előtt) 1807-ben subscribált a debreceni kollégiumban, majd Szabadszállás nótáriusa lett. Ő volt unokatestvére, Varga Sándor (anyai nagypapa) násznagya annak 1821. évi esküvőjén.

Anyai dédanya I.: Szűri Zsuzsanna (ref.).

Anyai dédapa II.: kisjáczi Szeles György (ref., Kecskemét, 1758. jún. 17. – Szabadszállás, 1813. febr. 28.) Református lelkész. Kecskeméti, majd debreceni gimnáziumi tanulmányok után 1773-ban subscribált a debreceni ref. kollégiumban. 1779-ben Zürichben hallgatott teológiát. Kunszentmiklóson volt diakónus, majd 1782 májusától haláláig szabadszállási prédikátor, egyházmegyei tanácsbíró.

Testvérei: 1. Szeles Anna (ref., Kecskemét, 1757 –) Férje: Illésy ...; 2. Szeles Mihály (ref., Kecskemét, 1761. febr. 14. –) Fejér megyei esküdt; 3. Szeles János (ref., Kecskemét, 1763. febr. 2. –) Felesége: Fehér Anna.

Anyai dédanya II.: Péter Zsuzsanna (ref., Szabadszállás, 1770. márc. 16. –) Szabadszállási jómódú redemptus birtokos családból származott. Házasságkötés: Szabadszállás, 1804. ápr. Dobossy Ferenc mérnökkel kötött házassága után megözvegyülve ez a második házassága volt a szintén megözvegyült Szeles Györggyel.

Anyai dédapa II. apja: kisjáczi Szeles György (ref., Kecskemét, 1730. máj. 3. –) Kecskeméti főbíró. Testvére: Szeles János (ref., – 1758) Kecskeméti szenátor, akinek a felesége Patay Rákhel.

Anyai dédapa II. anyja: Tormásy/Hegedüs Erzsébet (ref., Kecskemét, 1736. aug. 25. –) Vas megyei eredetű nemes családból származott. 1633-ban kaptak címeres nemes levelet. A kecskeméti ág alapítója Erzsébet dédapja, György, akire keresetmódja miatt a Hegedüs név tapadt. Erzsébet apja, Mihály 1745-ben igazolta Pest megyében a Tormássy nemes családból való származását. Ekkor vették vissza a Tormássy nevet.

Testvérei: 1. Tormási Mihály (ref., Kecskemét, 1726 – Kecskemét, 1771) Kecskemét város tanácsnoka. Feleségei: Már Sára és Csete Zsuzsanna. A két feleségtől 12 fia

született.; 2. Tormássi János (ref., Kecskemét, 1744. jan. 13. – Kecskemét, 1814. aug. 12.) Református püspök. Kecskeméten és Debrecenben tanult (1760-ban subscribált). 1768–1769-ben pedig a genfi egyetem hallgatója volt. 1771-től kecskeméti, 1777-től kiskunhalasi lelkészként szolgált. 1790-től a dunamelléki egyházkerület főjegyzője, 1808-tól püspöke. Az 1790–1791. évi országgyűlés református prédikátora volt.

Anyai dédapa II. apai nagyapja: kisjáczi Szeles György (ref., – Kecskemét, 1746) Kecskeméti tanácsnok. A Szeles család a 16. századtól ismert Nyitra megyei birtokos família. A kecskeméti református ág alapítója, Mátyás 1632-ben kapott újíto és korábbi nemeségét megerősítő címeres nemes levelet II. Ferdinánd királytól. Az ő dédunokája, az 1746-ban elhunyt György. A család tagjai több generáción keresztül a kecskeméti nagygyminázium után a debreceni ref. kollégiumban tanultak.

Anyai dédapa II. apai nagyanyja: Mészáros Katalin (ref.) Házasságkötés: 1727 (második feleség volt).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Helle Sándor (ref., Szabadszállás, 1853. márc. 10. – 1920-ban már nem élt) A nagykörsi gimnáziumban tanult. Felesége: Péter Krisztina; 2. Helle Terézia (ref., Szabadszállás, 1856. okt. 31. –) Férje: dr. Szivák Imre (ref., 1849–1912), bp.-i ügyvéd, Jászkun kerületi aljegyző, országgyűlési képviselő; 3. Helle Ilona (ref., Szabadszállás, 1859. márc. 14. –) Férje: Martinovics Péter szabadszállási gyógyszerész; 4. Helle Róza (ref., Szabadszállás, 1864 júl. 15. –) Férje : Ráth József; 5. Helle János (ref., Szabadszállás, 1866 – Dunaharaszti, 1934. febr. 24.) Pest megyei főszolgabíró. Felesége 1892-től: Baky Ida; 6. Helle Erzsébet (ref., Szabadszállás, 1872. nov. 3. – 1945) Férje: Geréby Imre (ref., Peszéradacs, 1869 – 1945. jan. 21.), a biai járásban szolgabíró, majd főszolgabíró, Helle Károly feleségének testvére; 7. Helle Mária (ref., Szabadszállás, 1875. febr. 9. –).

Felesége: öttömösi Geréby Róza (ref., Fülöpszállás, 1871. máj. 29. – Bp., 1950. máj. 2.) Házasságkötés: 1893. A kunadacsi kincstári birtokot bérlő német származású Gremberger család a magyar nemesség adományozásával együtt 1840-ben kapta az öttömösi Geréby nevet. Saját birtokot is szereztek, s kúriákat építettek. Geréby Róza szülei, Geréby Imre és Bankos Katalin 1897-ben Peszéradacson 5716 kh. saját és bérelt földön gazdálkodtak.

Gyermekei: 1. Helle István (ref., Kecskemét, 1893. nov. 9. – Bp., 1940. jún. 6.) M. kir. kereskedelmi és közlekedésügyi min.-i osztálytanácsos, emléklapos tüzérszázados. Felesége: Eberhardt Viktória, Eberhardt József és Gorrieri Viktória leánya; 2. vitéz Helle János (ref., Kecskemét, 1895. márc. 9.–) Vegyész-mérnök Fűzfőn a Nitrokémia Ipartelepek Rt.-nél. Felesége: Sztankovics Olga; 3. Helle Barnabás (ref.) Orvos Bp.-en. Felesége: Guttmann Erzsébet.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1879–1882: késmárki evangélikus líceum/főgimnázium, II–IV. oszt.; 1882–1886: budapesti református főgimnázium; érettségi uo.: 1886.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., állam- és jogtudományi kar, 1886–1890.

Oklevél: jogtudomány doktora, 1891; ügyvédi oklevél, 1893.

Nyelvismeret: német, latin, görög.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., 1912. ápr. 1., váltó- és kereskedelmi jog; bp.-i tud. egy., 1913. jún. 20., római jog, V. fiz. o. (1917. nov. 18.).

Politikai szerep: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. törvényhatósági biz. tagja.

ÉLETÚT

Helle Károly dédapja még negyedtelkes jobbágy volt a Baranya megyei Nagyharsányban. A nagyapa, a család első tanult embere már a debreceni kollégiumban iskolázott lelkész lett, s birtokos nemes családból házasodott. Az apa modern világi pályát választott, a pesti orvosi kart elvégezve Szabadszállás első egyetemet végzett orvosa lett. A helyi birtokos redemptus elitből házasodott. A feleség családjában számos református lelkész volt. A jómódú, művelt család az 1870-ben született Károlyt nyelvtanulás céljából a második gimnáziumi osztálytól három éven át a híres késmárki evangélikus líceumban taníttatta, ahol az alsóbb osztályokban részben németül folyt az oktatás. Ötödik osztálytól kezdve, egészen az érettségig már a református elit kedvelt iskolájában, a budapesti református főgimnáziumban tanult. 1886-os érettségije után a budapesti jogi karra iratkozott be. Későbbi pályája ismeretében érdemes tudnunk, hogy ekkor a római jog egyik tanára a nagytudományú és kiváló előadó Vécsey Tamás (1839–1912), aki egyébként a második kinevezett református tanára volt a karnak. Ő az első hazai romanista, aki magyar vonatkozásokat szőtt a római jogba. Az általa létesített szeminárium is vonzotta az egyetemista ifjúságot. A másik római jogi tanszék professzora: Hoffmann Pál (1830–1907), aki már 1865-től tanított a pesti egyetemen. A jogi kar 1935-ben kiadott történeti áttekintésében Eckhart Ferenc azt írja róla, hogy ő volt „az első a karon, aki a római jogot európai egyetemi színvonalon művelte szóban és írásban”. Vécsey Tamás emlékbeszéde szerint „Úgy adta elő [...] a római jogot, mint tanjogot, a jogászai gondolkodás iskolázóját.” Ezekon a mestereken is iskolázva Helle Károly az egyetem elvégzése után – megszerezve a jogi doktori oklevelet – először közigazgatási gyakornok volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye hivatalában, de valójában a tudományos pálya vonzotta.

Még ügyvédjelölt volt, amikor 1892-ben megpályázta és elnyerte a kecskeméti református jogakadémián a római jogi katedrát. Már a következő évben, 1893-ban – amikor egyébként megszerezte az ügyvédi oklevelet – bevásztották az akadémia

igazgatótanácsába, ahol ő lett a jegyző. A biztos állás birtokában meg is házasodott. A környékről választott feleséget. A fülöpszállási születésű Geréby Rózának a szülei Peszéradacson többezer holdon gazdálkodtak. Helle Károly Kecskeméten a római jog tanáraként egy évig a bölcsészeti erkölcsstant is tanította (1894). Már ekkor fontos publikációi születtek. *A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875–1949* (2019) szerint első itteni írása egy 98 oldalas elemzés az 1894. évi házassági jogról alkotott törvénnyel kapcsolatban. Ennek a jognak az átalakítása akkor nagyon érzékeny társadalmi probléma volt, s egy felekezeti jogakadémiai tanár számára izgalmas kérdés. Székfoglalóját 1894. október 21-én tartotta, s az akadémia évkönyvében jelent meg. Ez már fontos római jogi kérdésről szólt: Vis major a római és a modern forgalmi jogban. 143 oldalas, utolsó kecskeméti könyve is ehhez a problémához kapcsolódott: *Az erőhatalom (vis major) fogalma a római és a mai jogban* (1896). Ezeket a dolgozatokat Siklósi Iván romanista jogász érdemben méltatta a Hamza Gábor által szerkesztett Magyar jogtudósok című sorozat IV. kötetében. Azt írta, hogy „Elmélyült, széles körű forrásbázisra épülő, az akkori legmodernebb szakirodalomra is támaszkodó római jogi fejtegetései még ma is érdeklődésre tarthatnak számot. [...] széles körű jogtörténeti és jogösszehasonlító panorámát nyújt a vis maior problematikájáról. [...] Helle tárgybeli monográfiája még ma is példaértékűnek tekinthető mind a római jogászok, mind a civilisták számára.”

A kecskemétiék nagy bánatára Hellének másodikra, 1896-ban sikerült a rangosabbnak számító debreceni református jogakadémiára átpályáznia. A peres és peren kívüli eljárás, kereskedelmi és váltójog tanszékre meghirdetett pályázat eredményeként a Tiszántúli egyházkerület közgyűlése 1896 májusában őt választotta meg. 1896. november 18-án megtartott székfoglaló értekezésének címe: *A jogegység alapjai a modern kereskedelmi törvénykönyvekben*. A későbbiekben is foglalkozott még a kereskedelmi jog kérdéseivel. Debrecen utáni életszakaszában 1907-ben publikálta *A csekkjogról szóló törvényjavaslat* című tanulmányát. Még Debrecenben írta, de Budapesten publikálta 1902-ben a *Tanulmányok a nemzetközi magánjog köréből* című művét, amelyben a nemzetközi magánjog néhány fontos elméleti és gyakorlati kérdésével foglalkozott, s első ízben vetette össze a nemzetközi megoldásokat. *A Debreceni Református Kollégium története (Adattári rendszerben)* 1915-ben annyit ír még itteni tanárságáról, hogy „Működött mint dékán 1902–03 évben. Tanári hivatalában kiválóan érvényesült szép tehetsége és nagy képzettsége. A kassai királyi jogakadémia rendes tanárának kineveztetvén, búcsút vett a főiskolától 1905. július 1.”

Valószínűleg elsősorban a római jogi tanszék vonzotta, mint eredendően mégiscsak római jogászt. Másrészt a királyi jogakadémia tanárainak nemcsak a fizetésük volt magasabb, hanem a presztízisük is. Több eset bizonyítja, hogy a felekezeti jogakadémiákról a királyi akadémiákra át vezetett az előrelépési lehetőség az egyetemi tanárságig. Helle kassai korszakának első római jogi produktuma a Nagy Ferenc Emlékkönyvbe (1906) írott *Adalékok a római fideicomissumok tanához* című tanulmánya, amelynek két alaptétele a hitbizomány római jogi kérdéskörével kapcsolatos. Az új jogtörténeti

tudományágot, a jogi papirologiát Ludwig Mitteis 1891-ben megjelent nagy jelentőségű műve alapozta meg. Helle Károly hamar felismerte ennek a tudományágnak a jelentőségét. Kassáról 1907-ben publikált erről egy jelentős tanulmányt, *A görög papyrusok és a római jog* címmel. Legjelentősebb, legnagyobb hatású alkotása Siklósi Iván szerint *A római jog forrásainak története, különös tekintettel az ismeretforrásokra* című, amelynek két kötete Budapesten 1909-ben, illetve 1911-ben jelent meg. Siklósi Helle főművét a magyar jogi romanisztikai irodalom magányos óriásának nevezte. Véleménye szerint a „roppant gazdag antik forrásanyagot megmozgató és az akkori legmodernebb szakirodalomra is támaszkodó, gazdag jegyzetapparátussal ellátott munka” „a magyar jogi romanisztika e tekintetben máig felül nem múlt alkotása”. Sajnos azonban befejezetlen.

Helle 1911-ben megpályázta a kolozsvári egyetem jogi karán a megüresedett váltó- és kereskedelmi jogi tanszéket, ahová 1912. április 1-jén kinevezték. Nem sok időt töltött azonban Kolozsváron, mert amikor a budapesti tudományegyetemen végre kiírták a pályázatot a Vécsey Tamás halálával szabaddá vált római jogi tanszékre, a pesti kar első helyen Helle Károlyt jelölte. Ferenc József 1913. június 20-án ki is nevezte. Végre a csúcsra jutva, budapesti professzorként tovább dolgozott a még be nem fejezett művön, *A római jog forrásainak történetén*, ami azonban rejtélyes öngyilkosságával 1920. március 5-én végleg befejezetlenné vált. A család gyászjelentése úgy fogalmazott, hogy „rövid kínos szenvedés után elhunyt az Úrban.” A lapok már akkor is mindenfélét találgattak, de nagy valószínűség szerint súlyos idegbajának lehetett szerepe ebben. Az egyetem előcsarnokából temette Petri Elek református püspök. Az egyetemi tanártársak nevében Balás Károly professzor búcsúzott, aki Kassán is kollégája volt. Szabadszálláson a családi sírboltba temették.

ILLYEFALVI VITÉZ GÉZA

statisztikus

(Losonc, Nógrád vm., 1871. március 16. – Budapest, 1931. augusztus 2.;
a Farkasréti úti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Az Illyefalvi nevet nemesi előnév pozícióban az 1797-ben született s Baranya megyében szolgáló Vitéz József református lelkész kezdte használni gyermekei születési anyakönyvi bejegyzéseiben. Tudatosságra vall, hogy csak fiúgyermekai esetében használta ezt az előnevet, a lányokat csak Vitéz családnévvel jegyezte be. Ilyen előnévű, nemesi jogállású Vitéz családot azonban nem találtunk. (A megoldás magyarázatát talán az jelentheti, hogy a családi hagyomány alapján Vitéz József még tudhatta, hogy nagyapja, a tatari lelkész Erdélyből jött Sárospatakra.) Később az eredeti Vitéz családnévből néha csak a V. betű maradt meg, máskor meg az Illyefalvit hagyták el. Illyefalvi Vitéz Géza testvérei e kettős név előtt az 1930-as években még a háromszéki előnevet is használni kezdték (először a professzor gyászjelentésén), de ennek sem találtuk jogalapját.

Apja: Illyefalvi Vitéz Lajos (ref., Dencsháza, Baranya m., 1829. okt. 1. – Losonc, 1904. dec.) Református lelkész, középiskolai tanár. Hódmezővásárhelyen tanult (1840–1847), majd 1847-ben a debreceni református kollégiumban subscribált. Itt tanult 1847–1848-ban és 1850-től 1853-ig. Az 1853–1854-es tanévben a kecskeméti ref. kollégium teológiai intézetében tanult. 1854. augusztus 7-től Hódmezővásárhelyen volt segédlelkész. Novemberben Debrecenben letette a lelkészi vizsgát. 1855-ben megválasztották a hódmezővásárhelyi református gimnázium tanárává. 1864 októberében a komáromi egyházmegye Nógrád vármegyében fekvő losonci eklézsiája hívta meg második lelkészének. Itt szolgált haláláig. Emellett a gimnázium tanára, hitoktatója is volt.

Testvérei: 1. Vitéz László (ref., Dencsháza, 1828. júl. 31. – 1867-ben még élt); 2. Vitéz Judit (Dencsháza, 1831. júl. 20. –); 3. Vitéz Zsuzsanna (ref., Csarnóta, Baranya m., 1833. okt. 27. –); 4. Vitéz István (ref., Csarnóta, 1834. dec. 4. –); 5. Vitéz Anna (ref., Csarnóta, 1836. jún. 28. –) Férje 1861. dec. 30-tól: Török János (ref., 1831 k. –) hódmezővásárhelyi tanító; 6. Vitéz József (ref., Besence, Baranya m., 1839. aug. 21. –); 7. Vitéz Pál (ref., Túrony, Baranya m., 1841. szept. 12. –); 8. Vitéz Zsuzsanna (ref., Magyarpeterd, Baranya m., 1845. jún. 27. –).

Apai nagyapja: Illyefalvi Vitéz József (ref., Kovácsbida, Baranya m., 1797. ápr. 2. – Magyarpeterd, 1852. márc. 7.) Református lelkész. A nagykőrösi református

gimnáziumban tanult, majd 1816-ban subscribált a debreceni református kollégiumban. Rektorián volt a Baranya megyei Kopácson. Dömsödön volt segédlelkész, majd Baranya megyében a felsőbaranyai egyházmegye egyházközségeiben szolgált: 1828 júliusától Dencsházán, 1833 júniusától 1837 májusáig Csarnótán, 1840 júniusáig Besencén, 1844 júniusáig Turonyban, végül haláláig (1852) Magyarpeterden.

Testvérei: 1. Vitéz Pál (ref., Száva, Baranya m., 1790. máj. 30. –); 2. Vitéz Katalin (ref., Száva, 1792. aug. 12. –); 3. Vitéz András (ref., Kovácshida, 1798. júl. 22. –); 4. Vitéz Zsuzsanna (ref., Kovácshida, 1800. márc. 9. –); 5. Vitéz Sára (ref., Kovácshida, 1806. jan. 25. –).

Apai nagyanyja: Körössy Anna (ref., 1810 k. –).

Feltételezett testvérei: 1. Körössi Zsuzsanna (ref., Kovácshida, Baranya m., 1801. máj. 27. –); 2. Körössi Sándor (ref., Luzsók, Baranya m., 1804. nov. 21. –); 3. Körössi Julianna (ref., 1806 k. –) Osvald Pál (ref.) büdösfai (Baranya m.) ref. lelkész felesége.

Apai dédapa I.: Vitéz András (ref.) Kovácshida.

Valószínű testvérei: 1. Vitéz József (ref., Bogyiszló, 1758. okt. 3. –); 2. Vitéz Erzsébet (ref., Bogyiszló, 1760. febr. 7. –); 3. Vitéz József (ref., Nagydorog, 1761. szept. 18. –); 4. Vitéz József (ref., Nagydorog, 1763. márc. 21. –); 5. Vitéz Ferenc (ref., Érsekcsanád, 1766. szept. 19. – 1769. jan. 29.); 6. Vitéz Éva (ref., Érsekcsanád, 1768. dec. 29. –) Kovács András (ref.) bogdásai (Baranya m.), siklósi (Baranya m.), terehegyi (Baranya m.) református lelkész felesége volt; 7. Vitéz Zsuzsanna (ref., Érsekcsanád, 1770. dec. 13. –); 8. Vitéz Julianna (ref., Érsekcsanád, 1775. június 13. –).

Apai dédanya I.: Kotzor Zsuzsanna (ref.).

Apai dédapa II.: valószínűleg Körössi János Baranya megyei lelkész (Kovácsida, Luzsók községében).

Apai dédanya II.: Bese Katalin (ref.).

Apai dédapa I. apja: Vitéz József (ref., Tata, Komárom vm., 1724. aug. 27. –) Református lelkész, esperes. 1744-ben subscribált Debrecenben. A baseli egyetemen is tanult, 1754-ben jött haza, s a Dunamelléki egyházkerületben, Bogyiszlón lett lelkész 1754-től 1760-ig. 1761-től 1766. áprilisig Nagydorogon, utána Érsekcsanádon volt 1766. május 4-től 1783-ig. Ezután következett Szekszárd, ahol esperes lett 1783–1790-ig. (Akkor még a Dunán át mind a három helység gyülekezete a tolnai esperességhez tartozott.).

Apai dédapa I. anyja: Veszprémi Erzsébet (ref.).

Apai dédapa I. apai nagyapja: Vitéz Ferenc (ref., – Tata, 1727. márc. 22.) 1706-ban jött Erdélyből a sárospataki kollégiumba. 1706-tól Győrben volt rector, 1712-től 1715-ig Szőnyben prédikátor, 1713-ban szentelték fel, 1715-től 1727-es haláláig Tatán volt ref. lelkész.

ANYAI ÁG

Anyja: Gönczy Zolnay Krisztina (ref., Rittberg/Végvár, Temes m., 1835 k. –).

Testvérei: 1. Zolnay Károly (ref., Rittberg, 1833. szept. 29. – Szentés, 1925. febr. 12.) Gimnáziumi tanár. A középiskolát a temesvári piaristáknál kezdte, majd a debreceni református kollégiumban folytatta, ahol a hittanszakot is elvégezte. Praeceptor volt az alsóbb osztályokban, amikor 1859-ben a szentesi ref. egyházközség meghívta indítandó gimnáziuma első tanárának. 1869-től – két év szünettel – 1899-es nyugdíjba vonulásáig igazgatója volt a gimnáziumnak, amelyet 1894-re nyolcosztályossá fejlesztett. Közben 13 évig a polgári leányiskolát is igazgatta. 1899-ben megkapta a Ferenc József-rend nagykeresztjét. Több cikluson át városi és megyei képviselő volt. Tagja volt a szentesi presbitériumnak s főgondnoka a szentesi egyházközségnek. Felesége: Kiss Róza, Kiss Bálint (1772–1853) szentesi ref. lelkész (1799–1853), békésbánati esperes (1836–), MTA-tag (1839–) unokája; 2. Zolnay Antal (ref.) Kecskeméti ügyvéd. Felesége: Mádi/Mády Eszter; 3. Zolnay Kálmán (ref., – 1938-ban még élt Szentesen) Megyei jegyző Szentesen. Felesége: Toncs Emilia; 4. Zolnay Béla (ref., Rittberg, 1862 – Hódmezővásárhely, 1930. aug. 6.) Felesége: Hajnal Anna [apja dr. Hajnal István (ref., Békés, 1837–1904), Békés vm. főorvosa, a békésbánati ref. egyházmegye gondnoka]; 5. Zolnay Mihály (ref., – Békés, 1888) Békési tanító, nagyon fiatalon halt meg.

Anyai nagyapja: Gönczi Zolnay Dániel (ref., Debrecen, 1801. jún. 30. – Rittberg/Végvár, 1888. dec. 18.) Református lelkész. A debreceni református kollégium gimnáziumában tanult, 1817-ben subscribált. 1820–1822-ben elvégezte a hittanszakot, Szeghalmon volt rektorián, 1826-ban visszatért a kollégiumba. Először Gyulán volt segédlelkész (1827–1832), majd Rittberg református lelkésze lett 1832-től 1878-as nyugalomba vonulásáig. Ezután is változatlanul Rittbergen lakott. Az 1886-os egyetemes névtár itt hozza a nevét, mint nyugdíjas besegítő lelkészt. Ő építette a 18. századi telepes község első templomát 1858–1860-ban. Debreceni anyakönyvi bejegyzései szerint, s eleinte még gyulai segédlelkészként is a Gönczi nevet használta. Rittbergi lelkészsége idején egyértelműen áttért a Gönczi Zolnay név használatára. Később csupán a Zolnay nevet használta. Ennek okát nem ismerjük pontosan. Mindenesetre Kempelen Béla *Magyar nemes családok* című művében utalás van egy olyan Zolnay családra, amelyik Zólyom megyéből származott, majd egyik águk Sáros megyébe szakadt, ahonnan a 17. század végi vallásüldözések miatt többek között az Abaúj megyei Göncre menekültek, s ekkor vették fel a Gönczi nevet mint előnevet. Azt lehet vélelmezni, hogy a kétségtelenül használt Gönczi nevet ezért cserélhették később Zolnayra.

Testvérei: 1. Gönczi István (ref., Debrecen, 1804. máj. 7. –); 2. Gönczi József (ref., Debrecen, 1807. márc. 23. –); 3. Gönczi Lajos (ref., Debrecen, 1813. szept. 1. –).

Anyai nagyanyja: Rónyay Krisztina (ref., Öcsöd, 1816. szept. 20. – Békés, Békés m., 1894. ápr. 24.) Testvére: Rónyay Zsigmond (ref., Öcsöd, Békés m., 1813. okt. 15. –)

Kecskeméti ref. gimnáziumi tanulmányok után 1831-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. Ekkor már árva volt, gyámja Nagy Erzsébet, az édesanyja volt.

Anyai dédapa I.: Gönczi Dániel (ref.) Debrecen.

Anyai dédanya I.: Kis Mária (ref.).

Anyai dédapa II.: Rónyay István (ref., 1771 k. – 1831 k.) Református lelkész. A nagykö-rösi református gimnáziumban tanult, 1788-ban subscribált a debreceni református kollégiumban. 1796-ban Gyomán volt rektorán. 1801. márc. 14-én a békés-bánati egyházmegye hódmezővásárhelyi gyűlésén letette a papi vizsgát. Ugyanekkor feles-kették a „szent hivatásra” Kőröstarcsa gyülekezetébe (Békés m.). Körülbelül 1810-től már nem ő a kőröstarcsai lelkész. 1812 márciusában az egyházmegyei gyűlés Szente-sen mint „Öcsödön lakó hivatal nélküli prédikátort” az öcsödi lelkész mellé rendelte káplánnak és tanítónak. 1817 márciusában innen rendelik az elhunyt magyarittebei (Torontál m.) prédikátor helyére rendes lelkésznek. 1830-ban honorarius assessornak/ tiszteletbeli tanácsbírónak választotta az egyházmegye.

Anyai dédanya II.: nemes Nagy Erzsébet (ref.) Házasságkötés: Kőröstarcsa, 1805. febr. 10.

Anyai dédanya II. apja: nemes Nagy Mihály (ref.) Kecskemét.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: Valamennyien használták a háromszéki előnevet. 1. Illyefalvi Vitéz Emese (ref., Hódmezővásárhely, 1862. júl. 15. –) Férje: Ádám József; 2. Illyefalvi Vitéz Piroska (ref., Hódmezővásárhely, 1863. nov. 19. – Karcag, 1944. jún. 11.) Ref. tanítónő. Férje: Szigeti Papp Ferenc (1944-ben még élt); 3. Illyefalvi Vitéz Árpád (ref., Losonc, 1867. jan. 25. – 1867. febr. 7.); 4. Illyefalvi Vitéz Kálmán (ref., Losonc, 1868. júl. 5. – 1931-ben már nem élt) 1887 szeptemberében Bp.-en fejezte be a református teológiát, Bp.-en volt hitoktató. Felesége: Klein Hermina; 5. Illyefalvi Vitéz Béla (ref., Losonc, 1870. jan. 1. – Losonc, 1870. jan. 21.); 6. Illyefalvi Vitéz Aladár Etele (ref., Losonc, 1872. szept. 11. –) Középiskolai tanár. A középiskolát a losonci állami főgimnáziumban (1869-ig ref. és evang. algimn.) végezte. A budapesti tudományegyetemen 1894-ben magyar-latin szakos tanári oklevelet szerzett és doktori fokozatot nyert. Egyetemi szünetidőben a lipthói Pongrácz családnál nevelősködött, 1895–1896-ban a budapesti mintagimnáziumban volt ösztöndíjas gyakornok. Az 1896–1897 és 1897–1898-as tanévekben a gyönki ref. gimnázium tanára volt. Innen a losonci állami gimnáziumba távozott. Felesége: Dobó Ilonka (ref., 1886 – Losonc, 1914. márc. 27.).

Felesége: nemes Kiss Paula (róm. kat., Szentes, 1874. szept. 21. – Bp., 1955. júl. 31.) Apja: Kiss Zsigmond (ref., Szentes, 1830. máj. 30. – Szentes, 1911. dec. 13.) Szentesi ügy-véd, 1848-as tűzér hadnagy, a szentesi takarékpénztár elnöke (1876–1911) és a szentesi egyházközség egyház főgondnoka (1880–1882), kir. tanácsos; az ő nagyapja Kiss Bálint (ref., Vésztő, Békés m., 1772. dec. 9. – Szentes, 1853. márc. 25.) szentesi

református lelkész, esperes, az MTA lev. tagja (1839). Anyja: Tölgyessy Paulina (róm. kat., Pest, 1850. dec. 23. – Szentés, 1929. dec. 26.) Tölgyessy Károly kir. táblabíró leánya.

Gyermekei: Nem voltak.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1881–1889: losonci állami főgimnázium, I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1889. *Felsőfokú tanulmányok Mo.-n:* kecskeméti református jogakadémia, 1889–1890; bp.-i tud. egy., jogi kar, 1890–1893.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, államtudományi doktor, 1894; bp.-i tud. egy., jogi kar, jogtudományi doktor, 1896. okt. 1.; ügyvédi oklevél, Bp., 1897. márc.

Nyelvismeret: német, latin, francia, angol, olasz.

Tudományos fokozatok: kolozsvári tud. egy., jogi kar, magyar közigazgatási jog magántanára, 1903. jún. 8.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., jogi kar, gyakorlati közgazdaságtan és statisztika, 1914. aug. 26.; debreceni tud. egy., jogi kar, közgazdaságtan és pénzügytan, 1921. dec. 24.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., jogi kar, dékán: 1920–1921, megválasztott dékán: az 1931–1932. évre; debreceni tud. egy., rektor: 1926–1927.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Statisztikai Társaság, a Magyar Társadalomtudományi Társaság, a Tisza István Tudományos Társaság, az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Természettudományi Társaság tagja.

Közeleti társaság, szerep: a Sárospataki Irodalmi Kör tagja.

ÉLETÚT

Illyefalvi Vitéz Géza ősei több nemzedékre visszamenően református lelkészek voltak a Dunamelléken, illetve a Tiszántúlon. Anyjának testvérei azonban a szabadságharc után már világi értelmiségi foglalkozásokat választottak: van köztük ügyvéd, megyei jegyző, orvos és egy, a szentesi gimnázium kiépítésében fontos szerepet játszó gimnáziumigazgató is. Az apja is tanárként kezdett, s csak később lett a losonci reformátusok lelkésze. Illyefalvi Vitéz Géza így született 1871-ben a dunántúli református egyházkerület egyik jeles iskolavárosában, Losoncon. A losonci ref. iskola, amely 1730-tól nagygimnázium volt, s 1763-tól teológiai tagozatot is működtetett, 1869-ben egyesült az evangélikus iskolával, sőt a fenntartási nehézségek miatt 1870-ben átvette az állam, s aligimnáziumként működtette. Illyefalvi Vitéz Géza 1881-ben már ebben a nyolcosztályossá fejlesztett

állami főgimnáziumban kezdett tanulni. 1889-ben itt érettségizett jeles eredménnyel. Jogásznak készült, s az első évet a kecskeméti református jogakadémián végezte. Még az 1874. évi 12917. számú VKM rendelet a jogakadémiák tanulmányi rendjét az egyetemi jogi karokéval egyenlővé tette, s a doktorátus és a magántanári habilitáció kivételével egyenjogú tanintézetek lettek. Így Illyefalvi egy év után minden gond nélkül mehetett át a budapesti tudományegyetem jogi karára. Az abszolutórium után 1893. november 1-jétől 1894. szeptember 30-ig a budapesti V. kerületi kir. járásbírószágon volt joggyakornok. 1894-ben egyetemen államtudományi, 1895. október 1-jén pedig jogtudományi doktorátust szerzett. 1894 októberétől 1896. október 1-jéig ügyvédjelölt volt Budapesten. 1896 nyarán a sárospataki ref. jogakadémia pályázatot írt ki többek között a közigazgatási jog és statisztika tanszékre. Illyefalvi is pályázott, s a fenntartó tiszáninneneni egyházkerület októberi közgyűlése a jelöltek közül őt választotta. A sárospataki jogakadémia történetét megíró Finkey Ferenc kir. koronaügyész (egykor az akadémia tanára) azt említette, hogy Illyefalvi mellett szólt jeles vizsgái mellett az is, hogy fiatal jogászokat nagy sikerrel készített elő jogi szigorlatra. Az 1896 októberében oktatómunkáját elkezdő „nagy általános műveltségű buzgó tanár” (Finkey szavai), 1897 márciusában a budapesti bizottság előtt sikerrel tette le ügyvédi vizsgáját is. Az akadémián a tanévek első félévében heti öt órában adta elő a közigazgatási jogot, három órában a statisztika elméletét s két órában a belügyi igazgatást. Heti négy órában még a legújabb kor történetét is tanította. A második félévekben heti öt órában Magyarország és Ausztria statisztikáját s egy órában az európai államok statisztikáját adta le. Tagja volt az államtudományi és a jogtudományi államvizsga bizottságnak.

1902-ben indította el a kolozsvári Ferenc József egyetem jogi karán a habilitációs eljárást, s 1903. június 8-án minisztériumi megerősítéssel a magyar közigazgatási jog magántanára lett. A századforduló után megjelent néhány, Böhm Károly ismeretelméleti tételére épülő társadalomelméleti írása (*Szerves társadalom és államszervezet*, Bp., 1902; *Pozitív társadalomtani elméletek és a valódi pozitivizmus*, Sárospatak, 1904), de sárospataki tanárságának az idejéből elsősorban a statisztikával kapcsolatos vállalkozásai figyelemreméltóak. Az Illyefalvi Vitéz Gézáról 2016-ban részletes pályaképet író Fónai Mihály is két ilyen írását emeli ki s elemzi részletesebben. 1904-ben Budapesten jelent meg a *Magyarország statisztikája vázlatos előadásban* című könyve, amelyet módosításokkal 1910-ben is kiadott. A mű elsősorban az 1900-as népszámlálás eredményeinek a bemutatására, elemzésére vállalkozott. Az 1913. évi harmadik kiadás már az 1910-es népszámlálás anyagával is foglalkozott. A könyv három nagy egysége közül az első, elméleti részből Illyefalvinak a statisztika tudományára vonatkozó felfogását ismerhetjük meg. A második rész módszertani kérdésekkel, a statisztikai észleléssel, a felvétel, összeírás, leírás szabályaival, a feldolgozás és a prezentáció kérdéseivel foglalkozik. A harmadik rész Gyakorlati kérdések címmel a népességi statisztikát, a népmozgalmat, a népesség műveltségi állapotát, a gazdasági statisztikát, valamint az állami és jogi élet statisztikáját mutatja be. Az 1906-ban Sárospatakon megjelent *Születési és termékenységi*

statisztika című művében Illyefalvi az elsők között végzett összehasonlító vizsgálatot gazdag nemzetközi szakirodalmi statisztikai adatbázis felhasználásával. Ennek lényegét Fónai Mihály már említett írásában így fogalmazta meg: „A szerző egy ma használatos kategóriával élve a születések és a termékenység multifaktorális magyarázatára törekszik, a szakirodalmi megállapítások statisztikai adatsorokkal való összevetése mellett.” Az Illyefalvit a történelmi materializmust elutasító elméleti írásai miatt egyébként bíráló Varga Zoltán 1964-es debreceni egyetemtörténetében már hangsúlyozta, hogy „széleskörű világirodalmi anyag felhasználása következtében a maga korában e tárgykörben jelentős új ismeretanyagot nyújtott *Születési és termékenység statisztika* c. terjedelmes tanulmánya.” Itt említjük meg, hogy Illyefalvi nemcsak a német nyelvű szakirodalmat tanulmányozta, hanem sokoldalú nyelvtudása segítségével betekintése volt a francia, az angol, sőt az olasz nyelvű írásokba is.

Amikor az 1912. évi XXXVI. törvénycikk alapján az induló debreceni egyetem professzori állásaira 1914. március 31-i határidővel pályázatot írtak ki, akkor Illyefalvi is benyújtotta pályázatát a közgazdaságtan és statisztika tanszékre. A pályázatokat a budapesti és a kolozsvári egyetem jogi kari tanáraiból alakult bizottság bírálta el. Javaslatuk alapján Illyefalvi kinevezését 1914. aug. 26-án írta alá a király. Jászi Viktor 1915 februári halála után a közigazgatási és pénzügytani tanszéket is ellátta helyettesként: 1915. március 3-tól 1917 januárjáig. Amikor 1918 augusztusában Kovács Gábor professzor a debreceni egyetemről átment a kolozsvári egyetemre, akkor a szabaddá vált közgazdaságtan és pénzügytani tanszék betöltésével foglalkozó bizottság javaslata alapján a kar november 23-án azt kérte a minisztertől, hogy Illyefalvi Gézával töltsék be ezt a tanszéket, s az így megüresedett gyakorlati közgazdaságtan és statisztika tanszékre hirdessenek pályázatot. A miniszter a jelölés szabálytalanságaira hivatkozva 1918. december 7-én ezt elutasította s új jelölőbizottság kiküldését kérte. A kar 1919. január 7-i ülésén arra hivatkozott, hogy itt egy már kinevezett egyetemi tanár áthelyezéséről volt szó, azért tekintettek el a szóba jöhető összes jelölt tudományos működésének számbavételétől. Mindenesetre új bizottságot is alakítottak. A közbejött zaklatott idők miatt azonban az ügy csak 1921 végén nyert megoldást. (A zaklatott idők, a tanácsköztársaság és a román megszállás időszaka közvetlenül is érintették Illyefalvi professzort. A városi direktórium egy észak-tiszántúli túszzedő akció keretében, nem sokkal az április 23-i román megszállás előtt két másik egyetemi tanárral együtt őt is letartóztatta, majd Budapestre szállíttatta. Csak július közepén szabadultak meg.) A megoldást pedig az jelentette, hogy a debreceni kar 1921. június 18-i ülésén a szabályszerűen kiküldött bizottság jelentése alapján egyhangúlag elhatározta, hogy Illyefalvi Vitéz Gézát, a közgazdaságtan és statisztika tanárát hívja meg az üresedésben lévő közgazdaságtan-pénzügytani tanszékre. Vass József kultuszminiszter december 17-én ennek megfelelő előterjesztést tett a kormányzónak, aki a kinevezést 1921. december 24-én aláírta. A kar felterjesztése azt is tartalmazta, hogy a kinevezendő tanár az egyik félévben elméleti közgazdaságtanból, a másik félévben pénzügytánból tartandó főkéllégiumon kívül mindkét félévben a közgazdaságtanból

speciálkollégiumot vagy szemináriumot is köteles tartani, oly módon, hogy heti óráinak száma félévenként legfeljebb nyolc legyen. Megjegyzendő, hogy Illyefalvi a tanszékváltás bonyodalmai közben is saját tanszékén kívül helyettesként ellátta a közgazdaságtan és pénzügytan tanszékét is 1918. szeptember 15-től 1922. január 12-ig (az előírt díjazás mellett). Később korábbi tanszékén, a statisztika és közgazdaságtan tanszéken 1922. február és október között helyettesített.

1923-ban a Jogi kézikönyvek sorozatban tankönyvként jelent meg a *Társadalmi gazdaságtan* című műve, amelyet egyetemi előadásai alapján a hallgatók adtak közre. Ebben a gazdálkodás kialakulásának történeti problémáit és a közgazdasági gondolkodás történetének irányzatait, jelentős képviselőit mutatja be. Az 1925-ben Debrecenben megjelent *Államháztartás* című könyvét Fónai Mihály, kora pénzügytani ismereteinek és szakirodalmának nagyon színvonalas szintéziseként méltatja, olyan kézikönyvként, amelyben szerencsésen hasznosul jogi, statisztikai és pénzügyi ismereteinek komplexitása. Összességében rendkívül körültekintő, precíz, szorgalmas és európai léptékben tájékozott kutatónak minősíti Illyefalvit, akit az 1920–1921-es tanévre dékánná, az 1926–1927-es tanévre pedig rektorrá választottak.

Rectori éve különösen eseménydús volt. A tanév elején tették le az egyetemi klinikai telep zárókövét, végén pedig az egyetem központi épületének alapkövét. Leleplezték a klinikák előtt Tisza István szobrát, s az egyetem fejlesztéséhez adott támogatásuk elismeréseként honoris causa doktorrá fogadták Magoss György debreceni polgármestert, Klebelsberg Kunó kultuszminisztert, Bethlen István miniszterelnököt és Horthy Miklós kormányzót. A feszített tempójú tanév után 1927. június 19-én külföldi tanulmányútjának támogatását kérte a minisztertől. Arra hivatkozott, hogy 31 évi tanársága alatt sem szabadságot, sem utazási ösztöndíjat nem kért. Szünidőben saját költségén folytatta külföldi tanulmányútjait. Az 1927–1928-as tanév második félévére kért szabadságot s 6-7 ezer pengő támogatást. Arra hivatkozott, hogy a háború és a forradalmak utáni nagy társadalmi, gazdasági változások megismerése, feldolgozása, a hazai viszonyokra való alkalmazása hosszabb időt és nagyobb költséget igényel. Elsősorban a kiválóbb német egyetemeket, élénkebb gazdasági gócpontokat szeretne volna felkeresni, s egyszerűsített új közgazdasági elméletét is megismertetni az ottani szakkörökkel. Az iratkezelő pallium szerint a kérelmet a tudománypolitikai osztály vezetőjének, Magyar Zoltánnak szignálta a miniszter, de úgy látszik, hogy a lehetőség nem adatott meg Illyefalvinak. Az irat 1928. január 21-én irattárba került. Szerepe lehet ebben a professzor előrehaladó betegségének is. 1927. december 2-án már azt írta a miniszternek, hogy a december 18. és január 12. közötti időszakot „üdülés céljából valamely magaslati helyen kénytelen vagyok eltölteni”. Az 1931–1932-es tanévre még dékánná választották, 1931. augusztus 2-án azonban Budapesten elhunyt.

KISS ALBERT

jogász

(Kecskemét, Pest m., 1874. november 2. – Kecskemét-Szikra, 1937. július 1.;
a kecskeméti Budai úti református temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Csallóközi eredetű család. 1646-ban III. Ferdinándtól kaptak címeres nemes levelet, amelyet Komárom megyében 1647-ben hirdettek ki. Egyik águk 1680 körül Kecskemétre telepedett, ahol nemességüket Komárom megye 1790. évi bizonyosságlevele alapján 1797-ben hirdették ki. Kiss Pál és Mihály kecskeméti szenátorok 1801-ben megvették a Kincstártól a Temes megyei Blazsova uradalmát, s ezért 1802-ben Ferenc királytól balásfalvi előnevet és címerbővítést nyertek, amelyet Temes megye 1803-ban hirdetett ki. Szerzeményüket még ebben az évben eladták, de a balásfalvi előnevet megtartották.

Apja: balásfalvi Kis József (ref., Kecskemét, 1844. márc. 15. – Bad Gleichenberg, Ausztria, 1895. máj. 24.) Kir. törvényszéki jegyző (Kecskemét), bíró (Szabadka), temesvári kir. ítélőtáblai bíró.

Testvérei: 1. Kiss Gedeon (ref., Kecskemét, 1833. jan. 20. –); 2. Kiss Mihály (ref., Kecskemét, 1834. jan. 21. – Szekszárd, 1895. jún. 1.) M. kir. kataszteri irodatiszt, 1848-as honvéd főhadnagy. Felesége: Katona Etelka; 3. Kiss Judith (ref., Kecskemét, 1836. nov. 6. –); 4. Kiss Sándor (ref., Kecskemét, 1838. júl. 31. – 1858).

Apai nagyapja: balásfalvi Kis Mihály (ref., Kecskemét, 1796. jún. 14. – 1866) A kecskeméti anyakönyvekben „tekintetes nemes”. Volt városi tanácsnok, többször a város főbírája, valamint a kecskeméti ref. egyházközség főgondnoka.

Testvérei: 1. Kis Zsigmond (ref., Kecskemét, 1798. ápr. 14. –) 1815-ben subscribált a debreceni református kollégiumban; 2. Kis István (1800. márc. 26. – 1840. jan. 17.) Ügyvéd, táblabíró. Felesége: nemes Kovács Mária; 3. Kis Károly (ref., Kecskemét, 1806. jan. 27. – Földeák, Csanád m., 1886. máj. 26.) Feleségei: kislaludi Madarász Anna, majd kisjókai Sátor Irén.

Apai nagyanyja: nemes Kalocsa/Kalotsa Terézia (ref., Nagykőrös, 1804. ápr. 7. – 1854) Házasságkötés: 1830.

Testvérei: 1. Kalotsa László (ref., Nagykőrös, 1794. szept. 15. – Nagykőrös, 1854. dec. 6.) Tekintélyes, vagyonos nagykőrösi gazdálkodó polgár. Kassán tanult jogot. Nagykőrös város szenátora (1821–) és főbírája (1836–) volt. Pest vm. táblabírája, a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája. 1848-ban részt vett a Károlyi huszárezred megszervezésében. Felesége: Beretvás Judit (ref., 1800–) Beretvás Péter főbíró leánya;

2. Kalotsa Antal (ref., Nagykőrös, 1798. júl. 7. –) Katonai pályára lépett, főhadnagyként kvietált, s Hont megyébe települt át. Felesége: ethrekarcsai Ethre Anna.; 3. Kalotsa Krisztina (ref., Nagykőrös, 1800. jan. 21. –) Férje: nemes Pálinkás Sámuel kvietált hadnagy; 4. Kalotsa Borbála (ref., Nagykőrös, 1802. dec. 6. –) Férje: nemes Molnár Pál szenátor; 5. Kalotsa Katalin (ref., Nagykőrös, 1806. márc. 22. –) Férje: inárcsi Farkas Ferenc; 6. Kalotsa Mária (ref., Nagykőrös, 1808. márc. 7. –); 7. Kalotsa Dénes (ref., Nagykőrös, 1810. febr. 20. –); 8. Kalotsa Balázs (ref., Nagykőrös, 1812. aug. 28. – meghalt kisgyermekkorában); 9. Kalotsa Menyhárt (ref., Nagykőrös, 1814. ápr. 13. –); 10. Kalotsa Balázs (ref., Nagykőrös, 1819. okt. 14. – Nagykőrös, 1892. febr. 10.) Katonai pályára lépett. 1848-ban a Coburg-huszárezred főhadnagyaként részt vett a szabadságharcban, ahol főszázadosként és századparancsnokként szolgált. Tízévi várfogságra ítélték, 1852-ben kegyelemmel szabadult, ezután nagykőrösi birtokán gazdálkodott. A nagykőrösi református egyházközség presbitere, a helyi takarékpénztári intézet tanácsosa volt. Felesége: vecseszéki Ferentzy Anna (1828 – Nagykőrös, 1891. okt. 8.) Gyermektelenül haltak el, s különböző jótékony célokra félmillió korona értékű vagyont hagytak. (Kiseddóvó alap; egyházi és iskolai alap: nagykőrösi ref. egyházközség, nagykőrösi ref. tanítóképezde, nagykőrösi ref. gimnázium és népiskolák.) Ferentzy Anna testvére Ferentzy Ida, aki Erzsébet királyné udvarhölgye volt. A Ferentzy-lányok apja, Ferentzy Gergely (1795–1879) Pest, majd Csongrád megyei táblabíró volt.

Apai dédapa I.: balásfalvi Kis Mihály (ref., Kecskemét, 1753. febr. 27. – Nagykőrös, 1830. dec. 2.) Nagykőrösi polgár, nemesi birtokos, 1786-tól szenátor, főbírásgot is viselt, s öt évig volt a ref. egyházközség kurátora. A gimnáziumot Kecskeméten, az akadémiai tagozatot az evangélikusok pozsonyi akadémiáján végezte. Két évig Pesten volt patvarista/joggyakornok. Unokatestvérével, Pállal (1759–1825) együtt vásárolta meg a kincstártól 1801-ben a Temes megyei Blazsova uradalmat, amelyre királyi adományt is nyertek. Ezután kapták régi nemességük mellé a balásfalvi előnevet és a címerbővítést. A birtokot hamar eladták, de az előnevet megtartották.

Testvérei: 1. Kis Sándor (ref., 1755–); 2. Kis Zsuzsanna (ref., Kecskemét, 1756. aug. 6. –) Férje: Szabó Márton; 3. Kiss ... (ref., 1757–); 4. Kis József (ref., 1758–) Felesége: literáti Mády Mária; 5. Kis István (ref., 1760–); 6. Kis János (ref., Solt, Pest m., 1763. jan. 29. – 1790).

Apai dédanya I.: nemes kismányai Hangyás Judit (ref., Nyáregyháza, Pest m., 1764–1836) Házasságkötés: 1795. (1794-ben megözvegyülvén ez második házassága volt. Először 1784-ben ment férjhez Szobonya István nagykőrösi nótáriushoz.).

Apai dédapa II.: nemes Kalotsa András (ref., Nagykőrös, 1765. júl. 9. – Nagykőrös, 1829. nov. 7.) Nagykőrösi szenátor, főbíró (1820–1821). A nagykőrösi gimnázium után az evangélikusok pozsonyi akadémiáján is tanult egy évet. 1825-ös végrendeletében a belső birtokokon és a szőlőkön kívül összesen 590 holdnyi külső birtokot sorolt fel. A nagykőrösi Kalotsa-kúriát 1790 körül építtette copf stílusban. Első felesége: inárcsi

Farkas Sámuel és Beretvás Ilona leánya, Farkas Sára (ref., Nagykőrös, 1762 – Nagykőrös, 1792). Ebből a házasságból nem született gyermeke.

Testvérei: 1. Kalotsa Erzsébet (ref., Nagykőrös, 1760–) Férje 1777-től: Mocsy István solti ref. lelkész; 2. Kalotsa István (ref., 1776–1833) Szenátor. A nagykőrösi gimnázium után a pozsonyi királyi akadémián végezte a bölcsészeti tagozatot. Felesége: Beretvás Mária (ref., 1778–); 3. Kalotsa Ambrus (ref., 1779–1845) 1796-tól a debreceni református kollégiumban tanult. Felesége: Molnár Albert főbíró leánya, Judit.

Apai dédanya II. (a dédapa második felesége): dabasi Halász Teréz (ref., Nagykőrös, 1776. jan. 12. – Nagykőrös, 1824. febr. 9.) Házasságkötés: Nagykőrös, 1793. jún. 13. (Kalotsa Andrásnak ez a második házassága volt.)

Testvérei: 1. alsó dabasi Halász József (ref., Nagykőrös, 1777. júl. 15. – Nagykőrös, 1842. febr. 19.) Felesége 1816-tól: Gubody Terézia (ref., 1795–1889) Házasságkötés: 1816; 2. Halász Mária (ref., Nagykőrös, 1779. aug. 4. – meghalt kisgyerekkorában); 3. Halász Zsuzsanna (ref., Nagykőrös, 1781. febr. 5. – meghalt kisgyerekkorában); 4. Halász Mária (ref., Nagykőrös, 1782. márc. 28. – meghalt kisgyerekkorában); 5. Halász Júlia (ref., Nagykőrös, 1784. jún. 9. –) Hajadon maradt.; 6. Halász Mária (ref., Nagykőrös, 1787. máj. 10. – Nagykőrös, 1852. jan. 30.) Férje: nemes Patay Pál (ref., 1778–1854); 7. Halász Zsuzsanna (ref., Nagykőrös, 1789. máj. 8. –) Hajadon maradt.; 8. Halász Ferenc (ref., Nagykőrös, 1793. márc. 8. – 1854) Katona volt, mint hadnagy kvietált, majd gazdálkodott kb. 200 holdas birtokán. Felesége: Beretvás Mária (1799–1851); 9. Halász Zsigmond (ref., Nagykőrös, 1793. márc. 8. – Nagykőrös, 1851. nov. 19.) A bécsi hadmérnöki akadémián tanult (1810–1816). A 2. vadászászlóaljnál szolgált, mint századost nyugdíjazták. 1848. júl. 7-től Pest megye Kecskeméti járásának nemzetőr őrnagya. Augusztusban 1175 főnyi mozgósított zászlóaljával részt vett a délvidéki harcokban. Októberben leköszönt. Felesége: mansfeldi Mende Mária (1820 – Nagykőrös, 1850).

Apai dédapa I. apja: Kis János (ref., Kecskemét, 1722. jún. 3. – Kecskemét, 1777. aug. 25.) Kecskeméti nemesi birtokos, Kecskemét főbírája is volt.

Testvérei: 1. Kis József (ref., 1713 – Kecskemét, 1777) Városi tanácsnok. Felesége: Vincze Klára (1721–1797); 2. Kiss Antal (ref., Kecskemét); 3. Kis Pál (ref., Kecskemét – Kecskemét) Református gondnok.

Apai dédapa I. anyja: nyáregyházi Nyáry Zsuzsanna (ref., 1731. ápr. 19. – Kecskemét, 1794. febr. 16.) Házasságkötés: 1747. máj. 29.

Testvérei: Öt leánytestvére közül kettő ment férjhez. Egyetlen férfitestvére, Nyáry Lajos (ref., Nagykőrös, 1734. nov. 19. – 1803. dec. 6.) Tizenkét ízben volt Nagykőrös főbírája, s egyben a ref. egyházközség főkurátora. Az ő unokája volt Nyáry Pál (1805–1871), Pest vármegye neves alispánja, a szabadságharc Honvédelmi Bizottmányának tagja.

Apai dédanya I. apja: kismányai Hangyás János (ref.) Nyáregyházi compossessor/közbirtokos, akit 1748-ban Nyitra vármegye bizonyítványa alapján jegyezték be Pest megye nemesei közé. A Nyitra vármegyei család 1609-ben kapott armálist.

Apai dédanya I. anyja: nemes Szelle Teréz (ref., 1741 – Nyáregyháza, 1801. febr. 1.) Bars megyei eredetű, 17. századi birtokadományos család (1622, Nemesócsa, Komárom m.), amely az 1754–1755-ös országos nemesi összeíráskor Pozsony és Komárom megyében igazolta nemességét. A Komárom megyeiek Nemesócsán voltak közbirtokosok.

Apai dédapa II. apja: Kalotsa István (ref., Kecskemét, 1734 – Nagykőrös, 1793) Nagykőrös főbírája. Édesanyja, a nagykőrösi származású Cseplész Erzsébet (ref., Nagykőrös – Nagykőrös, 1796) 1736-ban vitte a két éves Istvánt Kecskemétről Nagykőrösre. Apai és anyai ágról és a nagynénéktől is rászállott vagyont tovább gyarapítva többszáz holdas tulajdonhoz jutott a tetétleni pusztán, s más helyeken is. Tekintélye emelkedett a város polgárai között, akik szenátorrá, majd 1775-ben másodbíróvá, 1788-ban és 1792-ben főbíróvá választották.

Apai dédapa II. anyja: nemes Molnár Erzsébet (ref., Nagykőrös, 1741. jún. 19. –) Házasságkötés: 1758, Nagykőrös. (Férje első házassága volt.) A család tagjai már a 17. században Nagykőrös jómódú polgárai voltak. Erzsébet apja, Molnár János a család városba költözés előtti régi nemességét nem tudta bizonyítani, de 1758-ban Mária Teréziától új nemeslevelet kapott.

Apai dédanya II. apja: nemes Halász Péter (ref., Tolcsva, 1748. dec. 9. – Nagykőrös, 1809. aug. 29.) Földbirtokos. Élete végén a tetétleni pusztán az apai örökséget tovább gyarapítva már 1000 holdat meghaladó birtoka volt.

Testvérei: 1. Halász Erzsébet (ref.), akinek a férje 1768-tól Pátkay János vezsenyi prédikátor; 2. Halász Éva (ref.), férje 1775-től a Nyáregyházán lakó Lázár István; 3. Halász Judit (ref.) Férje: Gazdag István.

Féltestvérei, apjuk első feleségétől, Jeney István nagykőrösi szenátor egyetlen leányától, Erzsébettől: 1. Halász János (ref.) Utód nélkül halt meg; 2. Halász Ádám (ref., Nagykőrös, 1734 – Nagykőrös, 1812) 1762-ben a tápiószelei Makovinyi Annát vette feleségül. Dabason, majd Nagykőrösön élt.

Apai dédanya II. anyja: nemes Gombay Mária (ref., 1758. – Nagykőrös, 1806. ápr. 19.) Házasságkötés: 1775.

Apai dédapa I. apai nagyapja: Kis János (ref., 1677 – Kecskemét, 1749) Ő is szenátor volt Kecskeméten és a református egyházközség főgondnoka, pedig csak az ő apja jött Kecskemétre 1680 körül.

Testvérei: 1. Kiss István (ref., Kecskemét) A kecskeméti ref. egyházmegye gondnoka; 2. Kiss Gergely (ref.).

Apai dédapa I. apai nagyanyja: kiséri Péter Zsuzsanna (ref., – 1728).

Apai dédapa I. anyai nagyapja: nyáregyházi Nyáry Mihály (ref., Nyáregyháza, 1693. szept. 12. – Nyáregyháza, 1761 előtt). Ő költözött házassága révén Nyáregyházáról Nagykőrösre. Vagyonát folyamatosan gyarapította, s azokra nádori beleegyezést és adományt szerzett. Hét ízben volt főbírája a városnak, s ezzel együtt főgondnoka a nagykőrösi református egyházközségnek. (Azonos Szentpétery Zsigmond

[1880–1952] professzor anyai dédapa I. apai nagyapjával). A Nyáry család tősgyökeres Pest megyei birtokos família. 1438-ban kaptak donatiót Nyáregyházára. A nemesi és a bárói ág közül itt a nemesi ágról van szó.

Apai dédapa I. anyai nagyanyja: Erdőssy Erzsébet (ref., – Nagykőrös, 1756) Házasságkötés: 1721. aug. 25. Erdőssy Erzsébetnek ez a második házassága volt. (Azonos Szentpétery Zsigmond anyai dédapa I. apai nagyanyjával.) Egyébként az apja és az 1668-ban nemességet szerző nagyapja is szenátor és nagykőrösi főbíró volt.

Apai dédapa II. apai nagyapja: Kalocsa István (ref., Kecskemét – Kecskemét, 1736) 1700-ban subscriált a debreceni kollégiumban. Az egyik nemességszerző, Kalocsa János unokája volt. A Kalotsa-család 1668-ban I. Lipóttól kapott armálíst, amelyet Nógrád, Heves és Külső-Szolnok valamint Pest megyében hirdettek ki.

Apai dédapa II. apai nagyanyja: Cseplész Erzsébet (ref., Nagykőrös, 1694 – Nagykőrös, 1771) Házasságkötés: 1732, Kecskemét. Kalocsa István a második férje volt. Első férje Jeney István (Nagykőrös – Nagykőrös, 1731) Nagykőrös város jegyzője, szenátora, főbírája.

Testvérei: Cseplész Ilona (Nagykőrös – Nagykőrös, 1774) Férje 1718-tól Kalotsa András (ref., Kecskemét, 1696 – Nagykőrös, 1764) Kalocsa István apjának unokatestvére. 1711-ben subscriált a debreceni kollégiumban. Nagykőrös város főbírája.

Apai dédanya II. apai nagyapja: nemes Halász János (ref., 1701 – Nagykőrös, 1766) A Pest megyei család nemeslevelét az ő nagyapja, dabasi Halász Ferenc szerezte 1669-ben. Az 1701-ben született Halász János házasság révén 1731-ben került Nagykőrösre, s így jutott a II. Rákóczi Ferentől elkobzott tetétleni pusztán jelentős birtokhoz, amelyet 1741-ben a Péro-féle lázadás elleni harcban szerzett érdemeire is tekintettel a nádori adomány tovább gyarapított. Örököseire 1400 hold körüli birtokot hagyott. (Azonos a Szentpétery Zsigmond [1880–1952] professzor családfáján szereplő apai dédanya II. apai nagyapjával.).

Apai dédanya II. apai nagyanyja: Kerékjártó Erzsébet (ref., Miskolc, 1702 – Nagykőrös, 1775) Házasságkötés: 1744. Halász János második felesége volt.

Apai dédanya II. anyai nagyapja: Gombay András (ref., 1713 – Nagykőrös, 1774) Bars megyei családjából nagyapja („actualis kapitány”) szerezte a címeres nemes levelet 1711-ben. Gombay András 15 évig Jászkiséren volt nótárius, ahol szép vagyont gyűjtött, amelyet 1760-ban, Nagykőrösön való letelepedésekor 3000 Rhenus forintért adott el. 1762-ben nádori donatiót kapott a Nagykőrösön szerzett telkekre. Később tovább gyarapította vagyonát fundusokkal, malmokkal, szántó- és kaszálóföldekkel, szőlőkkel.

Apai dédanya II. anyai nagyanyja: Uza Mária (ref., – Nagykőrös, 1793) Házasságkötés: Jászkisér, 1764. A 15. századtól ismert Abaúj megyei família gömöri ágából származó, Pest megyébe szakadt uzapanyiti Uza Ferenc leánya.

Apai dédapa I. apai nagyapjának apja: Kiss István (ref., 1656 – Kecskemét, 1710) A nemességszerző Mihály és Bogdán Erzsébet negyedik fia volt. 1680 körül költözött Kecskemétre.

Apai dédapa II. apai nagyanyjának apja: Cseplész János (– Nagykőrös, 1724 és 1728 között) II. Rákóczi Ferenc jobbágy származású ezredes kapitánya, Bottyán János hadtestében szolgált. Aláírta a szatmári békét, és Nagykőrösön telepedett le. Vagyonát folyamatosan gyarapította. Marhakereskedéssel is foglalkozott. 1712-ben kapott nemességet.

Apai dédapa II. apai nagyanyjának anyja: Bósa Anna (ref., 1665 – Nagykőrös, 1746) Férje halála után is sikeresen folytatta a vagyonszerzést.

ANYAI ÁG

Anyja: nemes Kozma Emília (gör. kel., 1845. jan. 12. – Kecskemét, 1923. júl. 12.) Házasságkötés: 1872.

Testvérei: 1. Kozma Erzsébet (gör. kel., 1843 – Kecskemét, 1885. júl. 30.) Férje: Belák Albert; 2. Kozma Döme (gör. kel., Kecskemét, 1839 – Kecskemét, 1908. máj. 25.) Földbirtokos, a kecskeméti görögkeleti egyház gondnoka ; 3. Kozma Eszter (gör. kel.); 4. Kozma János (gör. kel., Kecskemét, 1846 – Kecskemét, 1905. dec. 31.) Földbirtokos, tb. városi rendőrkapitány. Felesége Antal Mária. Fiuk, Kozma Aladár kir. kúriai bíró volt.

Anyai nagyapja: nemes Kozma János (gör. kel., 1799 – Kecskemét, 1855. júl. 29.) Földbirtokos. 1837-ben Hont vármegyétől kapott nemesi bizonyáglevelet.

Testvérei: 1. Kozma Alexandra (gör. kel., Kecskemét, 1802. aug. 26. – Pest, Belváros, 1862. ápr. 14.); 2. Kozma Kalinó (gör. kel., Kecskemét, 1804. jún. 2. –); 3. Kozma Vazul (gör. kel., Kecskemét, 1806. szept. 22. – 1876) Pesti papírkereskedő és könyvkiadó-, könyvnyomda-tulajdonos; 4. Kozma Júlia (gör. kel., Kecskemét, 1809. máj. 23. – Kecskemét, 1862. okt. 4.); 5. Kozma Anna (gör. kel., Kecskemét, 1812. júl. 15. –).

Anyai nagyanyja: Drákó Mária (gör. kel., Jászárokszállás, 1808 – Kecskemét, 1898. júl. 18.) Földbirtokos.

Anyai dédapa I.: nemes Kozma Demeter (gör. kel., 1750 – Kecskemét, 1815. jan. 14.) Kecskeméti görög család.

Anyai dédanya I.: Patsu/Pacsu Zsófia (gör. kel., 1772 – Kecskemét, 1836. szept. 8.) Kecskeméti görög család.

Anyai dédapa II.: Drákó Mihály (gör. kel.) Fűszerkereskedő, Jászárokszállás.

Anyai dédanya II.: Juhász Mária, Jászárokszállás.

Anyai dédapa I. apja: Kozma Eugén (gör. kel.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. dr. Kiss József (ref., Kecskemét, 1875. dec. 17. – 1926) Árvaszéki ülnök; 2. Kiss Emília (ref., 1877. júl. 12. – 1971) Férje: dr. Dömötör Sándor (róm. kat., 1875 – Kecskemét, 1916. jan. 13.) Ügyvéd, szilágycsehi kir. közjegyző, Kecskemét that. város that. biz. tagja, róms. kat. egyháztanácsos, községi iskolaszéki tag, a kecskeméti nemzeti munkapárt elnöke; 3. Kiss Kálmán (ref., 1880. márc. 17. – 1932) Ügyvéd, Kecskemét város that. biz. tagja, a ref. jogakadémia magántanára (1908); 4. vitéz Kiss Endre (Nagykőrös, 1886. január 17. – 1954) Ügyvéd, Kecskemét város főügyésze volt (1925–), majd 1934-ben megválasztották a város polgármesterének. A „Hirös hetet” ő kezdeményezte és rendezte meg először. Az ő polgármesterségéhez fűződik a kecskeméti Baromfikeltető Központ, a Közhűtőház, a borközraktár és a mezőgazdasági (ún. Paraszt-) Főiskola megalapítása. Nevéhez kötődik még Bugac idegenforgalmának jelentős fellendülése is. 1938-ban Kecskemét város főispánjává nevezték ki, 1944-ig töltötte be ezt a posztot. A Sztójay-kormány Közellátási Hivatalának államtitkára volt. A népbíróság súlyos börtönbüntetésre ítélte (ahol valószínűleg agyonverték).

Felesége: Muraközy Jolán (ref., Kecskemét pusztáján, Pusztá Alpáron, Pest m., 1877. nov. 3. – 1957) Apja: Muraközy Imre (ref., 1838. jan. 30. – Kecskemét, 1909. aug. 22.) Gyerekkorában özvegy édesanyja tanyai gazdaságában kezdett dolgozni, gazdálkodni. 1867-től a Kecskeméthez tartozó Szikra pusztán pusztabíró. 1871-ben Lakitelek-Tőserdő közelében 65 hold földet vásárolt. Szőlőket és gyümölcsösöket telepített, zöldségtermesztéssel is foglalkozott. Részt vett a Tisza-szabályozási munkákban, a belvízlevezető-csatorna építésében. 1895-ben már 160 holdas területen működött. A kecskeméti törvényhatósági biz.-nak is tagja volt. Anyja: Lakatos Terézia (ref., Kecskemét –).

Gyermekei: 1. Kiss Miklós (ref., 1903. márc. 30. – Detroit, USA) Gépészmérnök; 2. dr. Kiss Klára (ref., 1907. szept. 21. –) Férje: dr. Tóvölgyi Tibor (ref., 1903 – Bp., 1947. szept. 4.), orvos, egyetemi tanársegéd, dr. Tóvölgyi Elemér (ref., – Bp., 1943. jún. 13.) egyetemi magántanárnak, egészségügyi főtanácsosnak, a m. kir. Operaház orvosának a fia.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1884–1887: nagykőrösi ref. főgimn., I–III. oszt.; 1887–1892: szabadkai áll. főgimn, IV–VIII. oszt.; érettségi: Szabadka, 1892.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1892–1896.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: Graz, 1897; Heidelberg, 1898. jún. 24–; ösztöndíjjal a berlini, lipcsei, müncheni egyetemen, az 1900–1901-es tanév második felében.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, jogi doktor, 1896.

Nyelvismeret: német, latin.

Tudományos fokozatok: kolozsvári tud. egy., jogi kar, a magyar magánjog magántanára, 1903.

Nyilvános rendes egy. tanár: pozsonyi egy., jogi kar, 1914. aug. 26., magyar és osztrák magánjog; szegedi egy., jogi kar, 1921. szept. 22., nemzetközi magánjog; 1922. aug. 12., római jog.

Egyetemi tisztségek: pozsonyi egy., jogi kar, dékán: 1919–1920; szegedi egy., jogi kar, dékán: 1930–1931, rektor: 1934–1935.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Tudományos Társulatok Szövetsége választmányi tagja.

Szerkesztőségi tagság: a *Jogakadémiai Szemle* szerkesztője (1913–1914).

Közéleti társaság, szerep: a Turul Szövetség szenátor-magisztere; a Werbőczy Bajtársi Egyesület tanárelnöke; a Ferenc József Tudományegyetem Barátai Egyesület ügyvezető elnöke.

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Felsőoktatási Tanács és az Orsz. Ösztöndíj Tanács tagja.

Politikai szerep: 1919-ben a megszállt Pozsonyban a keresztényszocialista párt elnöke.

Kitüntetések: II. osztályú Magyar érdemkereszt.

ÉLETÚT

Kiss Albert apai ági felmenői a Duna-Tisza közti nagy mezővárosok, Kecskemét és Nagykőrös református elitjéből származtak. Őt generációra visszamenően vállalkozó, vagyongyarapító nemesek, városi vezetők, főbírók, szenátorok, a református egyház gondnokai voltak. Valamennyit tanultak a nagykőrösi vagy a kecskeméti református gimnáziumban, esetleg a debreceni kollégiumban. Egy-egy lányt néha hozzáadtak egy mezővárosi lelkészhez, de egyébként elég zárt kört alkottak. Az apa már magasan kvalifikált értelmiségiként ítélőtáblai bíróságig vitte. A kiegyezés után kecskeméti görögkeleti, megnemesített görög birtokos kereskedő családból házasodott. Albert fiukat először a nagykőrösi református gimnáziumba írtatták be, de az apa szolgálati helyéhez közelítve harmadik osztály után átvitték a szabadkai állami főgimnáziumba. Ott is érettségizett. Mindenütt kitűnő tanuló volt, s az iskolai évkönyvek tanúsága szerint önképzőkori titkár, gyorsírásbajnok volt, s megnyert több pályázatot, alapítványi díjat. 1892-es érettségije után apja professzióját követve beiratkozott a budapesti tudományegyetem jogi karára. 1896-ban avatták jogi doktorrá. 1897-ben a grázi s 1898-ban egy szemesztert a heidelbergi egyetemen tanult. Később az 1900–1901-es tanév második felében állami ösztöndíjjal tanulmányokat folytatott a berlini, lipcsei és müncheni egyetemen is. 1896-ban a jogi doktorátus megszerzése után ügyvédjelölt lett. Az ügyvédjelölti gyakorlatot Budapesten kezdte, majd Kecskeméten a városi főügyész mellé

beosztott közigazgatási gyakornokként folytatta 1897. október 1-jéig. Ezután 1897–1898-ban teljesítette a középosztályi ifjak szokásos egyéves önkéntes katonai szolgálatát. Görzben, Klagenfurtban, majd Budapesten szolgált. A tiszti vizsga letételével soron kívül a cs. és kir. 69. gyalogezred tartalékos hadnagyává nevezték ki. Pályázat útján a kecskeméti református jogakadémia magyar magánjogi tanszékét fenntartó kecskeméti egyháztanács egyhangúlag a tanszék rendkívüli tanárává választotta 1897. szeptember 1-jétől. A következő év szeptemberétől már az akadémia nyilvános rendes tanára volt. 1902-ben helyettesként tanította a nemzetközi jogot is. 1901-ben az igazgatótanács jegyzője lett, s 1905 és 1907 között igazgatója volt a jogakadémiának. 1900-ban *Szociológia és magánjog* címmel cikket írt a *Huszadik Század*-ba. 1902-ben folytatta le a kolozsvári egyetem jogi kara a habilitációs eljárását két Kecskeméten írt, de Budapesten 1902-ben megjelent publikációja alapján: *Elévülés a polgári törvénykönyv tervezetében* (51 oldal); *Az elévülés a magyar anyagi magánjogban* (244 oldal). A miniszter 1903-ban erősítette meg a magánjog magántanára minősítését.

Egyértelműen növekedett a presztízse és az illetménye is azzal, hogy 1907 júniusában kinevezték a kassai királyi jogakadémián megüresedett magyar magánjogi tanszékre. Kassán két jelentősebb önálló munkája jelent meg: *Dolgozatok a magánjog köréből* (1910); *Magánjogunk alakulása a jogegyenlőségű magyar államban* (1912). 1914-ben elkészítette a kassai királyi állami jogakadémia könyvtárának szakkatalógusát, amiért miniszteri elismerésben részesült. Pályáján az igazi előrelépés az volt, amikor az újonnan alapított pozsonyi Erzsébet tudományegyetemen a magyar és az osztrák magánjog nyilvános rendes tanára lett. Ferenc József 1914. augusztus 26-án írta alá a kinevezését. A kar dékánjává a legnehezebb helyzetben, az 1919–1920-as tanévre választották meg, amikor az impériumváltozás után még működhetett a jogi kar. Mint a pozsonyi keresztényszocialista párt elnöke részt vett a felvidéki magyarság politikai küzdelmeiben. 1920 tavaszán a cseh katonai ügyészség felségsértés és hűtlenség miatt büntetőeljárást indított ellene. Hat hétig az illavai fegyházban volt vizsgálati fogságban. Az eljárást köztársasági elnöki amnesztia-rendelet alapján beszüntették, de Pozsony elhagyására kényszerült. Az 1920–1921-es tanévben az ideiglenesen együtt működő kolozsvári-pozsonyi egyetem jog- és államtudományi karán Budapesten teljesített szolgálatot.

A két menekült egyetem tanári karának alakulását jelentősen befolyásolta, hogy míg az Erzsébet egyetem sorsa, pécsi letelepedése még bizonytalan volt, addig határozottan előrébb haladt a Ferenc József tudományegyetem szegedi befogadása. Kiss Albertet az is befolyásolhatta, hogy Szeged közelebb volt szeretett szülőföldjéhez. Végül a Ferenc József egyetem meghívása után 1921. szeptember 22-én nevezték ki ide a nemzetközi magánjogi tanszékre. Státusza újabb változását az hozta, hogy a jogi kar kolozsvári tanárai közül Kiss Mór (1857–1945), a római jog tanára Kolozsváron vállalt nyugdíjas állást, s egyértelművé tette, hogy nem kíván Magyarországra jönni, így a kar 1921. november 17-én a római jogi tanszékét megüresedettnek nyilvánította, ugyanakkor egyhangúlag Kiss Albert meghívását határozta el erre a tanszékre. A minisztertanács 1922. május

26-án tartott ülésének hozzájárulása alapján Klebelsberg Kunó kultuszminiszter a magas elhatározástervezetét 1922. június 28-án Horthy kormányzó elé terjesztette, aki Kiss Albert kinevezését a Ferenc József tudományegyetem jogi karának római jogi tanszékére az V. fizetési osztályba 1922. július 22-én aláírta. A kar egyébként arra hivatkozott, hogy Kiss Albert monografikus munkáiban a római jog körébe vágó fontos tudományos fejtegetések vannak.

Kiss Albert a szegedi korszakban nem sokat publikált, de oktatói munkáját példásan ellátta. Több tanszéket is helyettesített. Figyelemre méltó javaslatai voltak 1936-ban a jogi oktatás reformjával kapcsolatban. 1930–1931-ben a dékáni, 1934–1935-ben a rektori tisztelet is ellátta. Raktori éve után a magyar érdemrend középkeresztjével tüntették ki. Tagja volt az Országos Ösztöndíj Tanácsnak és az Országos Felsőoktatási Tanácsnak. Az Erzsébet egyetem tanárainak életrajzait közlő kötet cikke szerint: „Tudományos munkássága mellett szerelmese volt a földnek. A Tisza mentén levő homokos birtokát ligetté varázsolta. Szőlőjének bora és gyümölcse messzeföldön híres volt. A magyar paraszt ösztönös megérzésével imádta a földet. Minden keresetét abba fektette.” Itt jegyezzük meg, hogy apósa, Muraközy Imre úttörő volt a szőlőnek, a gyümölcsnek és a zöldségnek az alföldi homokra telepítésében. Kiss Albertet Lakitelek Szikra pusztai gazdaságában érte a halál 1937. július 1-jén. A kecskeméti református temetőben helyezték örök nyugalomra.

KOVÁTS ANDOR

jogász

(Kecskemét, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m., 1884. augusztus 25. –
Debrecen, Hajdú m., 1942. február 5.)

APAI ÁG

Nemesség: Kecskeméti forrásokban nincs nyoma annak, hogy Kováts Andor felmenői nemeselek lettek volna. Személyes dokumentumai között is egyedül a gyászjelentésén szerepel nemesként, ami esetleg összefügghet megözvegyült felesége nemesi leszármazotti identitásával.

Apja: Kovács Pál (ref., Kecskemét, 1855. jan. – Kecskemét, 1915. nov. 22.) A kecskeméti ref. jogakadémia statisztika és magyar közigazgatási jog tanszékének tanára (1883–1912), igazgatója (1891–1905). A középiskolát a református főgimnáziumban, az újverbázi evangélikus algimnáziumban és a soproni evangélikus líceumban végezte. A jogot a kecskeméti református jogakadémián és a budapesti egyetemen tanulta. Pályája Budapesten újságíróként indult 1878-ban. Jogakadémiai tanársága előtt 1881 és 1883 között a *Kecskemét* című függetlenségpárti lap szerkesztője volt. A kecskeméti ref. egyháztanács tagja, a dunamelléki ref. egyházkerület világi aljegyzője, a kecskeméti ref. egyházmegye világi főjegyzője. Kecskemét város törvényhatósági bizottságának, központi választmányának tagja, a Kecskeméti Leszámlító Bank igazgatósági elnöke, a Kecskeméti Sajtószövetség elnöke, a Kecskeméti Munkásgimnázium igazgatója, a Katona József-kör alelnöke, a Kecskeméti Városszépítő Egylet elnöke. 1892-ben 480 ft adóval (dupla beszámítás) Kecskemét város virilistája volt.

Testvérei: 1. Kovács Rozália (ref., Kecskemét, 1849. jan. 27. – 1901. ápr. 12.) Férje: Bóka Péter; 2. Kovács Endre (ref., Kecskemét, 1856. okt. 5. –); 3. Kovács Terézia (ref., Kecskemét, 1860. jan. –) Férje: Bóka Károly postatiszt.

Féltestvérei: 1. Kovács Sándor (1834. nov. 12. –); 2. Kováts László (ref., Kecskemét, 1836. szept. 14. –); 3. Kováts Zsigmond (ref., Kecskemét, 1838. szept. 19. –). A féltestvérek anyja apjuk első felesége, Zabolai Terézia volt.

Apai nagyapja: Kovács Sándor (ref., Kecskemét, 1810. márc. 26. – Kecskemét, 1887. márc. 10.) Jómódú birtokos/gazdálkodó/földbirtokos/kereskedő. Kecskemét város törvényhatósági bizottságának tagja.

Testvérei: 1. Kováts Krisztina (ref., Kecskemét, 1802. aug. –); 2. Kováts Mária (ref., Kecskemét, 1807. aug. 5. –); 3. Kováts Julianna (ref., Kecskemét, 1812. okt. 8. –).

Apai nagyanyja: Zabolai Rozália (ref., Kecskemét, 1820. júl. 19. – Kecskemét, 1891. aug. 28.) Házasságkötés: Kecskemét, 1840. nov. 7. (Az apai nagyapa második házassága volt.).

Testvérei: 1. Zabolai Judit (ref., Kecskemét, 1810. jún. 9. –) Férje: Szarka Mihály (ref., Nagykőrös, 1799–) Fiuk, Szarka Sámuel (ref., Nagykőrös, 1841–) dunapataji református lelkész; 2. Zabolai Terézia (ref., Kecskemét, 1815. febr. 1. – Kecskemét, 1840. júl. 20.) Ő volt az apai nagypapa (Kováts Sándor) első felesége, házasságkötés: Kecskemét, 1832. aug. 16.; 3. Zabolai István (ref., Kecskemét, 1822. dec. 24. –); 4. Zabolai Károly (ref., Kecskemét, 1826. jan. 30. – Kecskemét, 1887. máj. 31.) Szőlőnemesítő. Orvosi tanulmányokat folytatott. A szabadságharc idején 1849-ben a kiskunsági önkéntes gyalogos század hadnagya a Közép-Tiszai hadseregben. 1849 augusztusában Soborsinnál fogságba esett. Besorozták az 57. császári gyalogezredbe, majd a mantuai büntetőszázadba. 1851-ben leszerelt. Részt vett a Noszlopy-féle szervezkedésben, ezért 1852 és 1857 között a josephstadti várbörtönbe zárták. Szabadságának visszanyerése után szőlő- és gyümölcsműveléssel foglalkozott, a saszlát és több nemes fajt ő honosította meg Kecskeméten. Felesége: Szabadi Lidia; 5. Zabolai Sámuel (ref., Kecskemét, 1828. szept. 20. –); 6. Zabolai Eszter (ref., Kecskemét, 1832. jún. 15. –) Férje: Kovács István (ref., Nagykőrös, 1822–) 1853-ban cs. kir. hivatalnok, 1854-től hites ügyvédként működött.

Apai dédapa I.: Kováts János (ref., 1775–) Kecskeméti szabó/borbély.

Apai dédanya I.: Séllyei/Séllei Rákhel (ref., Kecskemét, 1778. nov. 7. –) Házasságkötés: Kecskemét, 1801. jan. 7.

Apai dédapa II.: Zabolai Sámuel (ref., Kecskemét, 1785. szept. 4. – meghalt 1853 előtt) Kecskeméti birtokos.

Apai dédanya II.: Barcsai Judit (ref.).

Apai dédanya I. apja: Séllei György (ref.) Kecskemét.

Apai dédapa II. apja: Zabolai István (ref.).

Apai dédapa II. anyja: Kovács Judit (ref.).

ANYAI ÁG

Anyja: Handtel Ilona (róm. kat., Kecskemét, 1858. szept. 26. – 1927-ben élt még).

Testvérei: 1. Handtel Hermína (róm. kat., Hőgyész, Tolna m., 1843. febr. 9. –); 2. Handtel Amália (róm. kat., Hőgyész, 1844. jún. 21. –) Férje: Mádi János bankigazgató; 3. Havass (1884-ig Handtel) Károly (evang., Hőgyész, Tolna m., 1846. júl. 22. – 1917-ben még élt) Kir. kúriai tanácselnök. Feleségei: Klaringer Berta, Fölsinger Emilia; 4. Havass (1887-ig Handtel) Gusztáv (evang., Harc, Tolna m., 1848. márc. 24. – Bp., 1916. okt. 17.) A MÁV gépgyárának főkönyvelője, m. kir. államvasgyári igazgatósági főfelügyelő. Felesége: Wilfinger Gizella (evang., korábban róms. kat., Pest, 1853. aug. 17. – Bp., 1917. ápr. 12.); 5. dr. Havass (1877. márc. 12-ig Handtel) Rezső (evang., Pozsony, 1852. jan. 17. – Bp., 1927. ápr. 22.) Okleveles középiskolai tanár, geográfus, az Első Magyar Általános Biztosító-Társaság matematikai osztályának

főnöke (1893–), m. kir. udvari tanácsos, Bp. székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja, a Magyar Földrajzi Társaság választmányi tagja, tb. elnöke, a pesti evangélikus magyar egyházközség presbitere. Felesége: rákosi Nászay Erzsébet.

Anyai nagyapja: Handtel Károly (evang., Kisseben, Sáros m., 1815. márc. 29. – Kecskemét, 1888. szept. 7.) Gyógyszerész. 1839-ben Pesten szerzett gyógyszerészi oklevelet. Előbb a Tolna megyei Hógyészen volt gyógyszerész/gyógyszerárús. Mint nemzetőrkapitányt a tolnai nemzetőrség 1848-as szervezéséért börtönbüntetésre ítélték. 1852-ben már Pozsonyban működött mint gyógyszerész. 1855-ben megvette Kecskeméten a „Szentlélekhez” címzett gyógyszertárat, amelyet 1867 májusában adott el. A Magyarországi Gyógyszerész Egyesület egyik alapítója, s Kecskemét város közeletében is nagy szerepet játszott. 1878-ban a fővárosban nyitott gyógyszertárat Klotild elnevezéssel a Lipót körúton. Ezt 1883-ig működtette. Idősebb korában visszatért Kecskemétre. A híres kecskeméti gyümölcskultúra egyik megalapítója, a homokterületek hasznosításának egyik kezdeményezője.

Anyai nagyanyja: Wilfinger Hermina (róm. kat., Pest, 1818. ápr. 14. – Kecskemét, 1888. jan. 24.) Házasságkötés: Pest, 1842. ápr. 11.

Testvérei: 1. Wilfinger Mária (róm. kat., Pest, 1815. ápr. 14. –) Férje: Groh Johann k.u.k. őrnagy; 2. Wilfinger Zsuzsanna (róm. kat., Pest, 1819. aug. 12. – gyerekként meghalt); 3. Wilfinger Zsuzsanna (róm. kat., Pest, 1828. jan. 10. –).

Anyai dédapa I.: Handtel Károly Lipót (evang., Kisseben, 1781. nov. 16. –) Kissebeni polgár.

Testvére: Handtel József Károly (evang., Kisseben, 1774. nov. 27. –) Gyógyszerész. 1802-ben iratkozott be a bécsi egyetemre. Felesége: Szanich Zsuzsanna.

Anyai dédanya I.: Krauss Mária Terézia (evang.).

Anyai dédapa II.: Wilfinger Péter (evang., Vörösvár, Vas m., –) 1809. nov. 23-án mint Tabacea questor/dohánykereskedő szerzett pesti polgárjogot. Az anyakönyvekben mint kereskedő/questor/mercator/fabricator tabacci/dohánykereskedő szerepel.

Anyai dédanya II.: Haas/Haász Zsuzsanna (róm. kat.).

Anyai dédapa I. apja: Handtel Johannes (evang.) Kissebeni polgár.

Anyai dédapa I. anyja: Wiczajn Susanna (evang.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Kováts Jenő (1888-ban már élt); 2. Kováts Ilona (róm. kat., Kecskemét, 1890. dec. 4. – 1927-ben még élt) Férje: dr. Fodor János; 3. Kováts Amália (róm. kat., Kecskemét, 1893. ápr. 22. –); 4. Kováts Gabriella/Ella (róm. kat., Kecskemét, 1894. dec. 17. – Bp., 1971. márc. 14.) Kossuth-díjas pedagógus. Férje: Vlaszaty Ádám (róm. kat., 1880 – Bp., 1948. febr. 17.) MÁV főfelügyelő.

Feleségei: 1. homoki Nagy Júlia. 1929. máj. 1-jén elváltak; 2. sárospataki és kisharsányi Harsányi Emma (– 1956-ban még élt).

Gyermekei: 1. Kováts Katalin (1910 – 1971-ben még élt) Férje: Ósz György csendőrtiszt. 1951-ben kitelepítették őket Bp.-ről; 2. dr. Kováts Andor (ref., Kecskemét, 1917. okt. 13. – 1971-ben még élt) Ludovika Akadémiát végzett honvéd ezredes, a 7. kecskeméti Zrínyi Miklós gyalogezred parancsnoka. Szovjet fogságból hazatérve a bp.-i vezérkarnál szolgált, koncepcióos perben börtönre ítélték. Később jogi diplomát szerzett és jogtanácsosként dolgozott.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1894–1902: kecskeméti ref. főgimn.; érettségi uo.: 1902.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: kecskeméti jogakadémia, 1902–; bp.-i tud. egy., jogi kar, kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1902–1906.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: müncheni egyetem, 1905. máj.–aug.

Oklevél: kecskeméti jogakadémia, jogi abszolutórium; kolozsvári tud. egy., jogi kar, államtudományi doktor, 1906. máj. 12.; jogi doktor, 1907. márc. 16.; bp.-i tud. egy., jog kar, bírói vizsga, 1909. máj. 10.

Nyelvismeret: német, francia, olasz, szerb/horvát.

Tudományos fokozatok: pozsonyi egy., jogi kar, 1917. nov. 22., anyagi büntetőjog magántanára; kiterjesztve a Ferenc József tudományegyetemre is, 1922.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni egy., jogi kar, 1923. aug. 13., büntetőjog és büntető eljárásjog.

Egyetemi tisztségek: debreceni egy., jogi kar, dékán: 1928–1929, 1937–1938.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Tisza István Tud. Társ., Csokonai Kör örökös, a M. Jogászegylet ig. vál. (1939. jún.-tól), a gr. Apponyi Albert Társ. tb. tagja; a Tiszántúli Szépművés Céh társelnöke.

Szerkesztőségi tagság: a *Kecskeméti Újság* politikai napilap főmunkatársa (1913. jan.-tól szept. 30-ig); a Kecskeméti Nemzeti Munkapárt lapjának, a *Kecskeméti Híradónak* felelős szerkesztője (1913. okt.-tól 1914 dec.-ig); a *Jogakadémiai Tanárok Országos Egyesülete Hivatalos Közlönyének* szerkesztője (1921); a Kecskeméti Sajtószövetség titkára.

Közéleti társaság, szerep: a Demokrácia szabadkőműves páholy tagja (1911–); a Kecskeméti Gyerekvédő Egyesület patronage biz. titkára; a Kecskeméti Rabsegélyező Egyesület vál. tagja; az Uránia tud. egyesület kecskeméti munkásgimnáziumának igazgatója; a Kecskeméti Atlétikai Klub alelnöke; a Magyar-Német Társ., a Magyar-Jugoszláv Társ., a Magyar-Bolgár Társ. meghívott, a M. Mickiewicz Társ., a kecskeméti Katona József Társ. vál. rendes tagja; a M. Adria Egyesület vál. tagja; a debreceni

Werbőczy Bajtársi Egy. magistere; a debreceni Rotary Club elnöke; a Társadalmi Egyesületek Szövetsége választott tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a kecskeméti ref. egyháztanács tagja; a kecskeméti Protestáns Egyesület titkára (1915. febr.).

Állami testületek, tanácsok: az Országos Felsőoktatási Tanács tagja (1938. febr.-tól).

Politikai szerep: Debrecen sz. kir. város törvényhat. biz. tagja; 1918 októberében, mint Szerbia cs. és kir. katonai főkormányzóságának biztosa, Belgrád közigazgatását vezette; a Magyar Külügyi Társaság társelnöke.

Kitüntetések: a magyar, osztrák és bolgár háborús emlékérem, a bolgár Szent Sándor rend parancsnoki keresztje.

ÉLETÚT

Kováts Andor apai ágon fokozatosan emelkedő kecskeméti gazdálkodó családból származott. Nagypapja, mint jómódú birtokos/kereskedő, a város törvényhatósági bizottságának is tagja volt. Az apja, Pál már jogot végzett, a kecskeméti jogakadémia tanára, sőt másfél évtizedig igazgatója, s a város politikai elitjének is tényezője volt. Anyai ágon az evangélikus nagyapa a felvidéki németajkú Kisszeben polgárságából származott, s vállalkozó gyógyszerészként telepedett le Kecskeméten. Egyik kezdeményezője volt a homokterületek kertészeti hasznosításának. Az ifjú Andor a helyi református gimnáziumban végezte a középiskolát. Érettségi után ő is jogot tanult a kecskeméti református jogakadémián, és a budapesti tudományegyetemen. Egy szemesztert Münchenben is végzett 1905 májusától augusztus végéig. A jogi abszolutóriumot Kecskeméten szerezte, de a szigorlatait – amit egyetemen kellett letenni – Kolozsváron teljesítette. Ott szerezte 1906-ban az államtudományi, 1907-ben a jogtudományi doktorátusát is. Tanulmányai befejezése után nyolc hónapot töltött ügyvédjelölti joggyakorlaton. 1906 októberében a szolnoki kir. törvényszékhez nevezték ki joggyakornoknak, majd a kecskeméti kir. járásbíróshoz. Később áthelyezték a kecskeméti törvényszékhez. 1909. május 10-én letette a gyakorlati bírói vizsgát. Ezután 1909 júniusában jegyzővé nevezték ki a dévai kir. törvényszékhez. Jogszigorló és ügyvédjelölt korában apjához hasonlóan újságíróskodott. A *Kecskeméti Lapok* című napilap belső munkatársa, majd a *Kecskemét* című hetilapnak 1906-ban egy félévig felelős szerkesztője volt. A későbbiek során, egész életpályáján élénk publicisztikai tevékenységet is folytatott, komoly irodalmi, közéleti, politikai, nemzetközi és tudományos problémákról.

Amikor 1916-ban magántanári habilitációért folyamodott a pozsonyi Erzsébet tudományegyetem jogi karán, akkor legelső önállóan megjelent munkáiként *Az angol és a magyar gyülekezési jog párhuzama* (1906), *Az extinctio a magyar büntető törvénykönyvében* (1912) és a *Bevezető tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanába* (Bp., 1915) című írásait csatolta. A két utóbbi mű egyébként már azután jelent meg, hogy jogakadémiai tanár

lett. Ugyanis a kecskeméti református jogakadémia kormányzótestülete 1910. augusztus 11-én megválasztotta az akadémia büntetőjog-, jogbölcsélet tanszékére nyilvános rendkívüli tanárnak. Ezekben az években ehhez a tanszékhez tartozott a bölcséleti erkölcsstan is. Magántanári folyamodásához csatolt önéletrajzában felsorolja azt is, hogy milyen órákat tartott: „Az első félévben heti 6 órán a jogbölcséletet, 5 órán a büntető jogot, a második félévben heti 4 órán a bölcséleti erkölcsstant s 5 órán a büntető jogot adom elő. Előadom ezen kívül külön megbízás alapján az 1912/1913 tanév óta a második szemeszterben heti 5 órán a büntető perjogot is.” E magas óraszámok miatt csak kevés speciálkollégiumot hirdetett. 1912-ben például A social-demokrata mozgalom címmel hirdetett órát. Az első három évben a kar jegyzője is volt, s 1911-től kezelte a jogakadémia könyvtárát. Az önéletrajz megemlíti azt is, hogy mint a Kecskeméti Gyermekekvédő Egylet patronage-bizottságának titkára, s mint a Rabsegélyező Egylet választmányi tagja részt vett a helyi patronage-munkában. Az Uránia egyesület és a Katona József-kör által fenntartott Kecskeméti Munkásgimnáziumban 1910-től folyamatosan működött. Mint a történelmi tárgyak előadója rendre előadta 12–15 órában Magyarország történetét, a Világtörténelmet, A hadban álló országok történetét, az Alkotmánytant és a Hadijogot. Amikor 1915-ben elhunyt az apja, aki a Munkásgimnázium igazgatója volt, akkor őt kérték fel igazgatónak. 1916-ban megszervezte a munkásegyletemet is. 1915 februárjában megválasztották a Kecskeméti Protestáns Egyesület titkárává, s többször publikált a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokban*. Jogi kérdésekről több tanulmányt jelentetett meg a Vámbéry Ruzstem (1872–1948) által alapított és szerkesztett *Jogtudományi Közönyben*. Ez ugyan nem szerepel az említett önéletrajzban, de 1911-től tagja volt a Demokrácia szabadkőműves páholynak is. (Ami egyébként nem olyan meglepő. Például ebben az időszakban a debreceni református akadémiai és gimnáziumi tanárok, majd egyetemi tanárok közül is többen szabadkőművesek voltak.) Ugyanakkor 1913 októberétől 1914 végéig a kecskeméti Nemzeti Munkapárt hivatalos lapjának, a *Kecskeméti Híradónak* volt felelős szerkesztője. A használt önéletrajz dátumozása szerint 1916 márciusában indította el habilitációs eljárását a frissen alapított pozsonyi egyetem jogi karán. Ehhez mellékelte egyik fő művét, amely 1915-ben Budapesten jelent meg: *Bevezető tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanárához*. Az Erzsébet tudományegyetem az anyagi büntető magánjog magántanárává minősítette, ami azáltal vált hivatalossá, hogy a vallás- és oktatásügyi miniszter 1917. november 22-én ezt megerősítette. Ennek a minősítésnek a megszerzése után 1918. január 1-jétől nevezhették ki akadémiai rendes tanárnak.

Nem tudni, hogyan támadt ez az érdeklődés, de azon kívül, hogy egyetemi hallgató korában beutazta a német birodalmat és Olaszországot, 1903-ban és 1904-ben is hosszabb tanulmányutat tett a Balkánon, Szerbiában, Montenegróban, a még török megszállás alatt lévő Albániában. Az 1910-es években több cikke jelent meg a lapokban Horvátországról, Szerbiáról, Bulgáriáról, Romániáról. Ilyen témájú előadásokat is tartott a Katona József-körben, a Polgári Körben és a Protestáns Egyesületben. 1913-ban

Magyar imperializmus a Nyugat-Balkánon címmel egy füzetet is megjelentetett. Valószínűleg ezen ismeretei alapján küldte a miniszterelnökség 1917 januárjában alezredesi rangú polgári biztosnak a megszállt Belgrádba az osztrák-magyar katonai főkormányzóságra. 1918-ban Belgrád polgármesteri teendőit is ellátta. A proletárdiktatúra idején, 1919 áprilisában 68 jelesebb kecskeméti polgárral együtt túszként tartották fogságban. 1920-ban a jogakadémia helyettes igazgatója, majd 1923-ig igazgatója volt. Ebben a tisztségében kulcsszerepe volt a válságba jutott református felekezeti jogakadémiák átszervezésében. Az országos egyház vette át a fenntartó szerepét, s egyedül a kecskeméti akadémia maradt meg, amelybe beolvasztották a megszűnő sárospataki és máramaroszigeti intézeteket. 1922-ben Kováts Andornak az Erzsébet tudományegyetemen szerzett magántanárságát kiterjesztették a Szegedre települő Ferenc József tudományegyetemre is. 1922-ben Szegeden jelent meg egyik legjelentősebb szakmai munkája: *A büntetőjogi elévülés dogmatikája*.

1923-ban pályázat útján elnyerte a debreceni Tisza István tudományegyetemen a büntetőjog és büntető eljárásjog tanszéket. A kormányzó 1923. augusztus 13-án írta alá Kováts Andor nyilvános rendes tanári kinevezését. Debreceni professzorként is nagyon sokágú tudományos, politikai és közéleti tevékenységet fejtett ki. Cikkeket írt és előadásokat tartott különböző egyesületi fórumokon. Szabó Krisztián, aki Kováts Andor életének és életművének legalaposabb ismerője rendkívül részletes és pontos tájékoztatást adott a professzor életéről és munkásságáról a debreceni jogtanárok működését áttekintő, *Ernyedetlen szorgalommal* című gyűjteményes kötetben. Eszerint Debrecenben jelentősebb munkája a *Büntetőtörvénykezési jogunk a legújabb időkben* (1926). 1929-ben szakvéleményt adhatott az olasz büntetőtörvénykönyv tervezetéről. Foglalkozott a jogi oktatás reformjával. Szorgalmazta egy kisebbségjogi intézet felállítását a debreceni egyetemen. Ez az 1929/1930-as tanévtől már ténylegesen működött, de a minisztérium csak 1936-ban engedélyezte a felállítását. Az ország első Kisebbségjogi Intézetének Kováts Andor volt az igazgatója haláláig. Kárpátalja visszacsatolása után a ruszin diákoknak a mentora lett. Elismeréseinek sorába tartozik, hogy 1938-ban kinevezték az Országos Felsőoktatási Tanács tagjává. A Magyar Jogászegylet pedig 1939-ben az igazgatóválasztmány tagjává választotta. 1941-ben az igazságügyminiszter felkérte, vegyen részt az új magyar büntetőtörvénykönyv kidolgozásában. A Délvidék visszacsatolása után még betegségben legyengülve is volt ereje, hogy magyar hatósági támogatással 1941 augusztusában többhetes tanulmányútra menjen a Bácskába. 1942. február 5-én hunyt el. Az egyetem központi épületének díszudvarán ravatalozták fel. A református gyászszertartás után a debreceni köztemetőben helyezték örök nyugalomra. A kisebbségek képviselőjében egy ruszin joghallgató ruszin nyelven vett tőle búcsút. Debrecen városa 1946-ban díszsírhelyet adományozott Kováts Andor professzornak.

KOVÁCS SEBESTÉNY ALADÁR

mérnök

(Buda, 1858. március 17. – Ventepusztá/Petrivente, Zala vm., 1921. július 6.;
a Kerepesi úti temetőben nyugszik.)

Nemesség: Borovszky Samunak a millenniumi vármegyetörténeti sorozatban megjelent *Hont vármegye és Selmechánya sz. kir. város* című kötetében Reiszig Ede írta a Hont vármegye nemes családjai című fejezetet. Ebben a Kovács Sebestény családról ezt olvassuk: „Annak a Sebestény családnak egyik ága, mely 1555 körül királyi adomány címén Nemeskürtön (Nyitra vármegye) birtokos volt, György, István és Erzsébet 1685-ben az ősi nemesség megerősítése mellett új címerlevelet nyernek, mely ugyanez évben Nyitra vármegye Pöstyénben tartott gyűlésén kihirdettetett. Innen a család szétágazott Pozsony, Bars, Komárom, Fehér és más vármegyékbe. Egyik ága a XVIII. század elején, eddig hitelesen meg nem állapított okból, a Sebestény mellett a Kovács nevet kezdte használni. Ebből az ágból származott János, ki 1797-ben Hont vármegyében, Fegyverneken prédikátor, majd innen Garamvezekénybe (Bars megye) költözik. Idősebbik fia, József, 1833-ban ipolypásztói lelkésznek visszatér Hont vármegyébe. Ő az itt ma élő ágnak megalapítója.” Mi sem tudjuk hitelesen összekötni a mi Kovács Sebestény családjunkat a 16–17. századi nemes Sebestény családdal. A magát Kovács Sebesténynek nevező családot a fentebb említett garamvezekényi lelkész tudjuk visszavezetni, aki 1786-ban Kovács János néven subscribált a debreceni kollégiumban. Ő a Pest megyei Szalkszentmártonban született 1768 és 1771 között. Ebben a négy évben nyolc Kovács János született, de a szűkszavú bejegyzésekben nem találtunk semmi támpontot az azonosításhoz. 1771-ben egy Sebestény János is született itt, de a mi családjunk egyértelműen csak Kovácsként azonosította magát. Az említett első ismert ő 1795-ben Kovács Jánosként jegyezte be magát a Dunántúli Egyházkerület lelkészi anyakönyvébe. Sőt fia, az ipolypásztói lelkész is simán Kovács Józsefként írta be magát ugyanebbe a kerületi anyakönyvbe 1832. június 18-án. A mértékadó 1754–1755. évi országos nemesi összeírásban egyébként valóban szerepel Sebestény nevű család Komárom, Veszprém és Fehér vármegyében is, de Pest megyében nem. (Utóbbiban nemes Kovács sincs.) Veszprém vármegyében viszont két Sebestény-Kovács Jánost és egy Pétert is kimutatnak. A Szalkszentmártonhoz nem túl távoli Fehér megyei Kálóz, Alap, Perkáta, s főleg Cece községekben viszont éltek nemes Sebestények. A nemes családok történetéből elég sok példát ismerünk, ahol a név megkettőződésének a magyarázata valamilyen foglalkozásnév megtapadása (alias/aliter/másként), s később a ragadványnév egyes esetekben az eredeti név helyére is léphetett. Lehetséges, hogy valamilyen erre utaló családi emlékezet éledt fel,

amikor Kováts József Hont megyébe kerülve találkozott a nemes Sebestény család hagyományával. Mindenesetre a magát 1832-ben Kováts Józsefként megnevező ipolypásztói lelkész a pásztói ref. anyakönyvi bejegyzéseit – csak kis idővel később – ezzel a fejléccel indította: „Készült ez az Anyakönyv az 1833-ik Esztendőben Kisaszszony hava 12-ik Napján Sebestényi Kováts József Prédikátorságába.” 1836 januárjában Gyula fia születésekor kis módosítással már „Nemes Kovács Sebestényi József” névvel jegyezte be magát mint apát. Apját, a garamvezekényi lelkészt is meggyőzhette a nemes Sebestény családdal való azonosságról, mert míg Vezekényben a keresztelő lelkész rovatban 1800-tól évtizedekig rendszeren Kováts János név szerepel, addig a saját gyermekei születésénél a szülők rovatban érdekes kiegészítéseket észlelhetünk. A prédikátor apának a keresztelesekkel azonos időben beírott neve – Kovács János – s a két névelem közötti résbe, teljes egyértelműséggel utólag beszorították a Sebestény név kezdőbetűjét: „S.”. A leánygyermekek és a korán elhalt fiúk esetében csak ennyi a betoldás (1801, 1808, 1811, 1820). A felnőtt kort megért József ipolypásztói lelkész (1804) és a Pesten orvosi egyetemre járó, majd praktizáló András/Endre (1814) születési anyakönyvébe viszont a szóközbe beírt „S.” kezdőbetűt később az apa, János keresztnéve fölött Sebestényként folytatták. Érdekes, hogy az egész akció a jelek szerint 1833-ban kezdeményező József a saját ipolypásztói anyakönyvébe utoljára 1840-ben írta be a „Kovács Sebestény” nevet, s 1842-től egyszerűen a „Sebestény József” nevet használta. A másik fiú, Endre, aki 1831-től 1835-ig a debreceni kollégiumban Kováts Andreas volt, a pesti orvostudományi akadémián 1841-ben Kovács Sebestény Andrásként szerzett diplomát, s később Kovács Sebestény Endreként praktizált. Az 1850-es évektől a fokozatosan kiterjedő, lombosodó család minden ága a Kovács Sebestény összetett családnévet használta mindenütt. Ez egyértelműen látható a gyászjelentéseken. Kovács Sebestény Endre Rókus-kórházi főorvos 1867-ben és Kovács Sebestény Endre Hont megyei főorvos 1902-ben a *Királyi Könyvek* tanúsága szerint Kovács-Sebestény néven kapott királyi tanácsosi címet. Ugyanakkor nem leltek nyomát annak, hogy valaha is a család nemességét igazoltatták volna. Egy „Kovács sonst Sebestény” nevű Vas megyei család 1787-ben kapott német nyelvű nemesség igazolást (*Királyi Könyvek*), de ők jelenlegi ismereteink szerint nem hozhatók kapcsolatba a professzori Kovács Sebestény családdal.

APAI ÁG

Apja: Dr. Kovács Sebestény Endre (ref., Garam-Vezekény, Bars m., 1814. szept. 27. – Bp., 1878. máj. 17.) Orvos, sebész és belgyógyász, az MTA lev. tagja (1858). Tizenkétéves koráig szülői felügyelet alatt tanult. Ezután a selmecbányai evang. gimnáziumban, majd a pápai, ill. a losonci ref. kollégiumban tanult. 1831-ben subscribált a debreceni kollégiumban, s itt végezte a bölcsészeti és a jogi tagozatot. 1836-ban

iratkozott be a pesti egyetem orvosi karára, s 1841-ben itt kapott orvosdoktori, ill. 1843-ban sebészdoktori oklevelet. Három évig Balassa János (1814–1868) pesti sebészprofesszor tanársegédje volt. 1849-ben Pest város tanácsa a Rókus közkórház sebészeti osztályának főorvosává választotta. Ezt az állást élete végéig betöltötte. Emellett kiterjedt praxisa volt. Páciensei az egész országból jöttek, korának egyik legkeresettebb orvosa volt. Kezelte Vörösmartyt, Bajzát, Arany Jánost, a Nemzeti Színház tagjait. Évekig odaadón ápolta Deák Ferencet. Utóbbiért kapta meg a királytól – első orvosként – a Szent István-rend kiskeresztjét. A Magyar Természettud. Társaságnak alelnöke (1851–), a Budapesti Kir. Orvosegyletnek elnöke (1862–), az Orsz. Közegészségügyi Tanácsnak alelnöke (1867–), majd elnöke (1869–) volt. Megkapta a III. oszt. Vaskoronarendet, a királyi tanácsosi és a miniszteri tanácsosi címet. 1859-ben a pesti József nádor tér 5. szám alatt háromemeletes bérházat építtetett. A pesti református egyházközség legnagyobb adófizetői közé tartozott. (Csak gr. Degenfeld Imre főgondnok, majd gr. Lónyay Menyhért fizetett többet.) Halála után családja az elhunyt iránti kegyeletből a pesti ref. egyházközségnek 500 forintot adományozott. Özvegye és családja 1879 januárjában 12 600 forint névértékű 5 százalékos záloglevéllel létrehozta a Kovács Sebestény Endre-féle utazási alapítványt, amelyből minden második évben 2400 koronás utazási ösztöndíjat adományozott az orvoskar tanártestülete fiatal budapesti, magyar nemzetiségű egyetemi orvosdoktor részére kétféléves külföldi tanulmányútra.

Testvérei: 1. Kovács S. János (Garamvezekény, Bars m., 1801. dec. 19. – meghalt gyermekként); 2. Kovács Sebestény József (ref., Garamvezekény, 1804. ápr. 24. – Ipolypásztó, 1884. ápr. 21.) Református lelkész. Tanult Losoncon, Selmecbányán, Budán, Komáromban (– 1820). A debreceni ref. kollégiumban subscribált 1820-ban. Püspökladányban volt rektorián (1828–). 1831-ben a Hont megyei Ipolypásztón lett helyettes lelkész, majd 1832-től ugyanott felszentelt lelkész. Itt működött 1884-es haláláig. A szabadságharc idején nemzetőr kapitány, Hont megyei kormánybiztos. Világos után kötél általi halálra ítélték. Orvos öccse, a Haynaut is operáló Kovács Sebestény Endre mentette meg az életét. Volt egyházmegyei tanácsbíró, pénztáros és jegyző, 1863 és 1882 között pedig a drégelypalánki egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte (1863–1881). Második felesége: Farkasdi Zsuzsanna (ref., Apácaszakállas, 1823 – Ipolypásztó, 1904. nov. 30.), akinek az apja nemes Farkasdi István (ref., Alsógörzsöny, 1791–) apácaszakállasi rektor (1812–1836), marcelházai lévita, rektor, jegyző. (Farkasdi Zsuzsanna Mészöly Gedeon professzor [1880–1960] anyai nagypapjának a testvére volt.) Első fiuk, Kovács Sebestény Kálmán (ref., Ipolypásztó, 1856. júl. 31. – Ipolypásztó, 1937. aug. 15.) 1884-től haláláig szintén ipolypásztói lelkész volt. Második fiuk, Sebestény Endre (Ipolypásztó, 1861–1915) sikeres fővárosi sebész működés után főorvosként Ipolyságra települt; 3. Kovács S. Julianna (Garamvezekény, 1808. márc. 24. –) Férje 1826. jún. 7-től (Garamvezekény): nemes Arkai Kancsúr András (1800 k. – Pest, 1849. aug. 29.) Nemesbori (1826–1830), majd Szokolya

(1830–1849) református lelkésze. Pápán tanult. Statáriális eljárással Haynauék az Újépület udvarán végezték ki; 4. Kovács S. János (Garamvezekény, 1811. okt. 4. –); 5. Kovács S. Lajos (Garamvezekény, 1820. szept. 29. – meghalt gyerekként).

Apai nagyapja: nemes Kovács János (ref., Szalkszentmárton, Pest m., 1770 k. – Garamvezekény, 1843. ápr. 19.) Református lelkész. Kecskeméten tanult, majd 1786. ápr. 27-én a debreceni kollégiumban subscribált. Mikepércsen (Hajdú vm.) volt rektorián (1791–1793), 1795 májusa és 1800 márciusa között Alsófegyverneken (Hont vm.), 1800. március 12-től 1843-ig Garamvezekényben szolgált lelkészként.

Apai nagyanyja: Miskolczi Zsuzsanna (ref.).

Apai dédapa I.: Kovács ... (ref.) Szalkszentmárton.

ANYAI ÁG

Anyja: Lumniczer Júlia (evang., 1826 k. – 1890) Házasságkötés: 1849. okt. 22.

Testvérei: 1. dr. Lumniczer Sándor (evang., Kapuvár, 1821. márc. 29. – Bp., 1892. jan. 30.) A bp.-i tud. egy.-en a sebészet nyilvános rendes tanára. A gimnáziumot magántanulóként Kőszegen, illetve a soproni evangélikus gimnáziumban végezte. A bölcsészeti tagozatot a pozsonyi evangélikus líceumban (1867–1839), az orvosi kart a pesti (1839–1843) és a bécsi egyetemen (1843–1844) végezte. Működött Bécsben, Párizsban, Londonban, Zürichben. A szabadságharc idején a honvédség igazgató főorvosa, a hadügymin. egészségügyi osztályának főnöke. 1868-tól a pesti egyetem magántanára, 1880-tól ugyanott a sebészet nyilvános rendes tanára. Az Orsz. Közegyógyászati Tanács elnöke, a Főrendiház tagja, a Bp.-i Kir. Orvosegyesület elnöke, min. tanácsos. Felesége 1858. febr. 24-től: Radnótfáy Nagy Katalin (ref., Kolozsvár, 1834 – Bp., 1893. szept. 5.) Gyermekük, dr. Antal Gézáne Lumniczer Ilona és nővére, Margit, anyjuk, Radnótfáy Katalin emlékére a pesti ref. egyházközségnek 200 forintot adományozott; 2. Lumniczer Mária (evang., 1831 – Bogdanovce, 1895. jún. 15.) Férje: Hideghéthy Antal (róm. kat., 1817 – 1881. okt. 26.) min. tanácsos, a Lipót-rend lovagja; 3. Lumniczer József (evang., Kőszeg, 1832–) 1847-ben iratkozott be a pozsonyi evangélikus líceumba. Felesége: Bíró Evelin.

Anyai nagyapja: Lumniczer József (evang., Pozsony, 1783. febr. – 1868. jan. 26.) Korának neves mezőgazdásza. 1798-ban iratkozott be a pozsonyi evangélikus líceumba. Miután mezőgazdász végzettséget szerzett, az Eszterházy herceg kapuvári uradalmában dolgozott, 1820-ban tisztartó, később praefectus/jószágigazgató/uradalmi igazgató Eszterházában. 1838-tól Pesten élt. Több uradalom gazdasági tanácsadója volt. 1845 és 1857 közt Eltz Imre vukovári uradalmának vezetője. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) alapító tagja. 1851-ben igazgatónak választották.

Testvére: Lumniczer Katalin Erzsébet (evang., Pozsony, 1786. aug. –).

Anyai nagyanyja: Schoepf/Schöpf Zsuzsanna (evang., 1795 – Bp., 1875. jan. 30.) Házasságkötés: 1819. nov. 1.

Testvére: dr. Schoepf/Schöpf Merei Ágoston (evang., Győr, 1804. szept. 24. – Manchester, 1858. márc. 12.) Orvos, sebészdoktor, szemorvos és gyermekgyógyász. A soproni evangélikus líceumban tanult. 1822-től a bécsi, a prágai, a padovai és a paviai egyetemen tanult. 1832-ben Paviában szerzett orvosi és sebészdoktori oklevelet. 1832-től Bécsben, 1834-től Pesten praktizált. 1835-ben az MTA tagjává választották. 1839-ben megalapította a pesti gyermekkórházat. A szabadságharc idején honvédorvos volt. Világos után külföldre menekült, s végül Manchesterben telepedett le.

Anyai dédapa I.: Lumniczer István (evang., Selmezbánya, 1749. ápr. 4. – Pozsony, 1806. jan. 11.) Orvos, botanikus. Tanulmányait a selmezbányai evangélikus gimnáziumban kezdte. Orvosnak tanult Halléban (1772–) és Bécsben (1775–). Végül tanulmányait a nagyszombati egyetem új orvosi karán fejezte be 1776-tól. Miután itt 1777-ben orvosi diplomát szerzett, először Szentgyörgyön praktizált, majd 1791-től Pozsonyban, ahol főorvos lett. Jelentős botanikai munkássága is. Pozsony környékének flórájáról ő publikálta az első könyvet.

Anyai dédanya I.: Habermajer Zsófia.

Anyai dédapa II.: Schoepf/Schöpf Sámuel (Kőszeg, 1743. júl. 13. – 1810) Kereskedő Győrben.

Anyai dédanya II.: Reisch Mária (evang., Kőszeg, 1776. dec. 14. –) Házasságkötés: Kőszeg, 1794. febr. 24.

Anyai dédapa I. apja: Lumnitzer István (evang.) Selmezbánya. Kamarai tisztviselő.

Anyai dédapa II. apja: Schoepf János György (1696. szept. 20. –) Kőszegi hentesmester, a családi hagyomány szerint száz évig élt.

Anyai dédapa II. anyja: Kern Zsuzsanna (Kőszeg, 1717. aug. 24. – 1777. jan. 13.).

Anyai dédanya II. apja: Reisch Keresztély (evang.) Kőszegi polgár, bőrs mester/Ledermeister.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Kovács Sebestény Ilona (evang., Pest, 1850. aug. 8. – Vente-Puszt/Petrivente, Zala vm., 1917. szept. 7.) Férje: érszalacsi Szalacs Farkas (ref., Győr, 1840. okt. 17. – Bp., 1884. okt. 27.) Földbirtokos. Végakaratóban 15 000 forintos alapítványt tett a budapesti ref. gimnázium szükségleteire, de úgy, hogy míg él, az összeg kamatait özvegye élvezze. Az unitárius egyházra 5000 forintot hagyott; 2. Kovács Sebestény Zoltán János (ref., Pest, 1852. márc. 2. –); 3. Kovács Sebestény Endre (ref., Pest, 1854. máj. 25. – Bp., 1928. jan. 6.) Dunántúli földbirtokos, Tolna vm. alispánja, főispánja, a barsi ref. egyházmegye gondnoka, majd a bp.-i egyházközség presbitere (1884–1928), gondnoka (1923–1928). 1871-ben érettségizett a pesti ref. gimnáziumban, majd jogot

végzett. 1892-ben paksi birtoka után 1260 forint adóval Tolna megyei virilista volt. 1895-ben négyemeletes bérházat építtetett Budapesten a Petőfi Sándor és a Párisi utca sarkán. A Szabadelvű Párt tántoríthatatlan híve volt. Tisza István belső baráti köréhez tartozott. 1910-ben részt vett a Nemzeti Munkapárt megalapításában. 1913-ban Tolna vm. főispánjává nevezték ki. Tisza István miniszterelnök 1917-es lemondása után lemondott a főispánságról. Ekkor kapta meg a Lipót-rend középkeresztjét. 1919-ben átadta paksi (gyapapusztai) 1254 holdas birtokát fiának, és Budapestre költözött. Felesége: berzai Takácsy Janka (róm. kat., 1866 – Bp., 1937. dec. 6.), akinek az apja berzai Takácsy Sándor (róm. kat., 1824 – Bp., 1900. ápr. 2.) földbirtokos. Anyja kézdívsárhelyi Vásárhelyi Janka (róm. kat., 1833–1915); 4. Kovács Sebestény Júlia (evang., Pest, 1856 – Bp., 1932. máj. 14.) Férje: Mádi Kovács István (meghalt 1921 előtt) földbirtokos (1430 khold birtok Paks Gyapai pusztáján), pesti háztulajdonos, bankelnök.

Felesége: Dobossy Aranka (ref., Hódmezővásárhely, 1866. febr. 2. – Bp., 1924. jún. 5.) Az 1910-es években a református Nagypénteki Társaság tb. vál. tagja. Apja: Dobosy Lajos (ref., Szentes, 1827 – Hódmezővásárhely, 1908. nov. 24.) Jogász, földbirtokos Hódmezővásárhelyen. 1844–1845-ben az eperjesi evang. líceumban volt német szóra. 1845-ben subscriált a debreceni kollégiumban, ahol elvégezte a bölcsészeti, a jogi és a hittani tagozatot is. Református presbiter, 1888-ban 904 forint adóval virilista Hódmezővásárhelyen. Anyja: Mayer Irma.

Gyermekei: 1. Kovács Sebestény Aladár (ref., Temesvár, 1887. jan. 17. – meghalt 1942 máj. előtt) Felesége: Faragó Alice, kosztolányi Faragó Sándor (róm. kat., 1864 – Hódmezővásárhely, 1942. máj. 14.), Hódmezővásárhely helyettes polgármestere, városi tanácsnok és Balassa Mária leánya; 2. dr. Kovács Sebestény Tibor (ref., 1890 k. – 1939-ben még élt) Földbirtokos (Petrivente/Ventepuszt, Zala m., 206 khold) A Magyar Élet Pártjának nagykanizsai kerületi elnöke. Felesége: Vecsey Sarolta (1890 k. –), akinek apja böröllői, izsagfai és vecsei Vecsey Lajos (ref.) honvédelmi min. számtiszt, anyja bugaci és szentkirályi Szentkirályi Margit (ref., 1869 – Capri, 1938). Testvére Vecsey Ferenc (Bp., 1893. márc. 23. – Róma, 1935. ápr. 6.) hegedűművész; 3. Kovács Sebestény Zoltán (ref., Temesvár, 1893. jan. 24. –) Hódmezővásárhelyi földbirtokos. (1925-ben 357 kat. holddal.) Ő építtette meg a hódmezővásárhelyi határban a szikáncsi mezőgazdasági kisvasutat 1924-ben. Felesége 1919. dec. 10-től: Zamarsky Gertrúd (róm. kat., Friedek, Szilézia, 1896. nov. 12. –) Zamarsky János és Ježišek Emilia leánya.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1867–1875: bp.-i református főgimn.; érettségi uo.: 1875.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: zürichi műegyetem, építőmérnök, 1876–1880; további utak: Svájc, Németország, Franciaország, Hollandia, Olaszország.

Oklevél: zürichi műegyetem, 1880, építőmérnök (a bp.-i műegyetemen 1882-ben honosítja).

Nyelvismeret: német, francia, angol, olasz, holland.

Nyilvános rendes egy. tanár: bp.-i műegyetem, 1897. jún. 15., vízépítéstan.

Egyetemi tisztségek: bp.-i műegyetem mérnöki és építészeti oszt., dékán: 1909/1910–1910/1911, rektor: 1914/1915–1915/1916.

Nyugdíj: 1921. ápr. 1.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Földrajzi Társ. lev. tagja (1898–); a Magyar Mérnök- és Építészegylet alelnöke (1903–), elnöke (1912–1916), a Vízépítéstan Szakoszt. elnöke; a Magyar Hajózási Egyesület igazgatója (1902–), ügyvezető alelnöke (1903–).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: az 1849. évi hágai belvízhajózási kongresszuson szakosztályi alelnök.

Közéleti társaság, szerep: a Temesvári evezősklub elnöke; a Műegyetemi Evezős Klub alapító elnöke (1910. ápr. 23. – 1919); a Magyar Hajózási Egyesület alelnöke.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a békés-bánáti ref. egyházmegye tanácsbírája; nagyobb adománnyal részt vett a temesvári ref. egyházközség megalapításában; a Bp.-Kálvin téri ref. egyházközség presbitere (1901–1921).

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Vízügyi Nagytanács (1898–), az Orsz. Tarifabizottság (1902–), az Orsz. Közlekedési Tanács tagja (1907–) és az Orsz. Középítési Tanács alelnöke (1913–).

Politikai szerep: Budapest főváros képviselőtestületének tagja.

Kitüntetések: műszaki tanácsosi cím (1895); miniszteri osztálytanácsosi cím (1897); a III. oszt. vaskorona rend lovagja (1902); m. kir. udvari tanácsos.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltiség: a vágbalparti ármentesítő társ. miniszteri biztosa (1902–), elnöke (1907–), alelnöke (1912–); a Körös-Tisza-Marosi ármentesítő társ. alelnöke (1903–), elnöke (1912–); a Dunavölgyi víztársulatok szövetségének alelnöke (1912–); 1912-ben 8177 korona adóval budapesti virilista.

ÉLETÚT

Kovács Sebestény Aladár olyan családból származott, amelyik két nemzedék alatt emelkedett a vagyonos elitértelmiségbe. Nagyapja a debreceni kollégium elvégzése után garamvezekényi református lelkész volt, s fiával, Józseffel, az ipolypásztói lelkésszel együtt igyekezett rekonstruálni a família elfelejtett (?) nemesi múltját. Aladár apja, Kovács Sebestény Endre gondos nevelést kapott, s a debreceni kollégiumban folytatott tanulmányok után apja terve ellenére nem jogász lett, hanem a polgáriasabb orvosi pályára lépett. Felesége, a felvidéki polgári gyökerű, német evangélikus Lumnitzer orvosdinasztiából származott. Kovács Sebestény Endre a pesti Rókus kórház sebészeti

osztályának főorvosaként az 1848 utáni évtizedek egyik leghíresebb, legnépszerűbb magyar orvosa lett, kiterjedt praxissal és fontos kapcsolatokkal a magyar vezető elitben. Pesti belvárosi bérházépítkezése bizonyítja vagyoni gyarapodását is. Lányai nemes birtokos ifjak feleségei lettek, s fiai is nemesi birtokos családba házasodtak. Aladárt, az 1858-ban született legkisebb gyermeket, akit Deák Ferenc tartott keresztfív alá, a család erős református öntudatának megfelelően a reformátusság erősödő központi elitiskolájába, a pesti református gimnáziumba iratták be. (Itt idővel a tanulóifjúság segélyegyletének elnöke lett.) 1875-ben érettségizett. Beiratkozott a budapesti műegyetemre, de 1876-ban Európa akkori egyik legjobb műegyetemének, a zürichinek lett a hallgatója. (A zürichi egyetem anyakönyvébe Aladár von Kovács Sebestény néven jegyezte be magát.) 1880. március 1-jén kapta meg mérnöki oklevelét, amelyet Magyarországon 1882-ben honosított. De még előbb igyekezett külföldön gyakorlati ismereteket is szerezni. Részt vett Tettmayer professzornak a cementanyagok szilárdságával foglalkozó kísérleteiben, s 1880-ban a Szent Gotthard vasút vezetőségének alagútépítő munkálataiban is. Tanulmányutat tett Svájcban, Németországban, Franciaországban, Hollandiában és Olaszországban is. Mozgását megkönnyítette, hogy gondos nevelésének és nyelvtelenségének köszönhetően beszélt a német, francia, angol, olasz és holland nyelvet is. Ez segítette ismeretei fejlesztését, s hozzájárult ahhoz, hogy később a magyar vízimérnök tudományt nemzetközi fórumokon is képviselhesse.

1880-ban hazatért és állami szolgálatba lépett. A Közmunka- és Közlekedési Minisztérium díjtalan mérnökgyakornokként beosztotta a fumei kikötői építkezés munkálataihoz. Azonban, ahogy mérnöktársa, Vicián Ede fogalmazott a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében* megjelent részletes, szép nekrológiájában, magyar szíve, lelke igazi ambíciója a Nagy Magyar Alföld árvízvédelme volt. 1881-ben a rendkívüli tiszai árvíz elleni védekezés alkalmával a folyammérnöki szolgálathoz került. Ettől kezdve a Körös-Tisza-Maros közti ártérfejlesztés, a szentesi töltésburkolási munkák, majd a Béga-csatorna tervezései foglalták le. 1889-ben megbízták a temesvári m. kir. folyammérnöki hivatal vezetésével. Tapasztalatok szerzésére beutazta Felső-Olaszországot és Franciaország déli részét. Megírta a *Temes-Béga völgy ármentesítése* című mintaszerű munkáját, ami 1889-ben a *Vízügyi Közlemények* sorozatában jelent meg. Ezt németül is kiadták, s ez alapozta meg külföldi szakmai elismerését. 1892-ben kiküldetésben részt vett a párizsi belhajózási kongresszuson. 1894-ben pedig a hágai kongresszus szakosztályi alelnöknek választotta. Vicián Ede nekrológja szerint a Tisza-vidéki és temesvári éveknek köszönhetette boldog házasságát. Ekkor vette feleségül a debreceni református kollégiumban iskolázott Dobosy Lajos, hódmezővásárhelyi református jogász, földbirtokos leányát, Arankát, s ekkor született három fia is.

1893-ban mint királyi főmérnököt Budapestre rendelték, a földművelésügyi minisztérium vízrajzi osztályán lett főnökhelyettes. Foglalkozott a Tiszán 1895-ben levonuló nagy árvízzel. Nagy előadást tartott a Magyar és Építész Egyletben az árhullámok levonulásáról. Ebben a vitatott kérdésben nagy figyelmet keltő új tantételeket fogalmazott

meg. 1895-ben műszaki tanácsosi címet kapott. A következő évben fontos megbízást kapott, ő volt az ezredéves országos kiállítás vízépítészeti részének csoportbiztosa. Ezt követően valóságos műszaki tanácsossá nevezték ki, s a királytól megkapta a miniszeri osztálytanácsosi címet. Amikor 1897 januárjában elhunyt Klimm Mihály, a műegyetem vízépítészeti tanszékének professzora, akkor először februárban megbízták a tanszék helyettesítésével, majd elég gyors eljárással meghívta az egyetemi tanács a tanszékre, s június 15-én meg is kapta a királytól a nyilvános rendes tanári kinevezést.

A vízépítési tanszéken a következő fejezeteket tanította: alapozás, hajócsatornák, partművek, kikötők, kamarazsilipek, duzzasztóművek, hidrológia, folyamszabályozás, belvízlevezetés, lecsapolás, vízhasznosítás, városi vízvezetékek, városcsatornázás, tengeri építészet. A tanítvány, Vicián Ede mérnök azt írta, hogy tudása az új mérnöknemzedék nevelésében éltető erővé vált. 1909-től két tanéven át betöltötte a műegyetem mérnöki és építészeti osztályának dékáni tisztét. Támogatta az egyetemi sportélet fejlődését. Mint a vízvezetős sport nagy kedvelője már Temesváron is elnöke volt az evezős egyletnek, s amikor 1910 áprilisában az egyetemi hallgatók megalakították a Műegyetemi Evezős Clubot, akkor az MEC alakuló közgyűlésén Kovács Sebestény professzort választották tanárelnöknékné, mint régi ismert versenyevezőst. Az 1922. évi Zelovich Kornél-féle egyetemtörténet úgy fogalmaz, hogy „Tapasztalata, megfontoltsága, szerető gondoskodása s atyai jóindulata megmutatta az utat a helyes klubszellem megteremtéséhez.” Az 1914–1915-ös és az 1915–1916-os nehéz tanévekre őt választották az egyetem rektorává. 1914 őszén Kovács Sebestény Aladár és Söpkéz Sándor építészeti dékán kezdeményezte, hogy a műegyetem épületében, saját költségen hadikórházat létesítsenek. Az 1914. október 19-től 1918. november 29-ig működő hadikórház felszerelési költségeit a rektori rendelkezési alapból fedezték. Az élelmezés javítására, a kórházi költségekre a tanári és tisztviselői kar a háború egész tartamára felajánlotta fizetése két százalékát. A kórház fölötti intézkedéssel a tanács Kovács Sebestény professzort bízta meg, aki az egész háború folyamán önfeláldozó kötelességtudással s nagy szeretettel foglalkozott a kórház ügyeivel. A kórházban körülbelül tízezer sebesült fordult meg, s ebből több mint ötezer itt gyógykezelték. Az 1916–1917-es tanévben Kovács Sebestény Aladár mint prorektor külön gyűjtést indított, hogy a frontról visszatérő ifjúságot nagyobb mértékben lehessen segíteni. (Több mint hetvenezer korona gyűlt össze erre a célra.)

Kovács Sebestény professor nagyon aktív szerepet játszott a tudományos és a társadalmi élet sok területén. Alelnöke, majd elnöke volt a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek, tagja több, a kormányzati munkát segítő Tanácsnak (Orsz. Vízügyi Nagytanács, Orsz. Közlekedési Tanács). Az Országos Középítési Tanácsnak pedig alelnöki tisztét is betöltötte. Meglehetős vagyont örökölt apjától, de azt maga is gyarapította. Vidéki birtoka mellett a fővárosban is virilista és képviselőtestületi tag volt. Tovább ápolva a családi hagyományt buzgó anyagi támogatója volt a református egyháznak. Szerepet játszott a temesvári egyházközség megalapításában, s két évtizeden át presbitere volt a Budapest-Kálvin téri gyülekezetnek. Az utolsó években már betegeskedett, szembaja korlátozta

munkájában. 1921 márciusában, 63 évesen kérte végleges nyugalomba helyezését, s néhány hónap múlva Zala megyei ventepusztai birtokán elhunyt. Budapesten temették a Kerepesi úti temetőben a Kovács Sebestény család sírboltjába. Vicián Ede nekrológjában így írt róla: „Ízig-vérig mérnök és egyúttal nagyműveltségű, elegáns megjelenésű magyar úr volt ő, akinek egész lényét hivatásának tudata hatotta át. Megnyerő egyénisége és előkelő modora mindenütt közkedveletté tették. [...] Sokat dolgozott másokért és segített embertársain anélkül, hogy bárkinek is útjába állt volna. Vagyoni függetlenségén kívül főleg előkelő úri gondolkodása és önzetlen lelke magyarázzák, hogy közéleti szereplése közben az anyagi versengés terét másoknak engedte át.” Egy évvel halála után professzortársa, Zelovich Kornél a műegyetem történetéről készített alapvető művében így írt róla: „Igaz magyar férfit, nemes gondolkodású embert, kiváló professzort és szervező talentumot vesztett benne a műegyetem.”

KULCSÁR FERENC

orvos

(Újvidék, Bács-Bodrog m., 1901. október 8. – Portsmouth, Ohio, USA, 1986. május.)

APAI ÁG

Apja: Kulcsár Ferenc (ref., 1855 k. – Bp., XII. ker., 1946. ápr. 12.) Írnok az újvidéki királyi törvényszéken (1881–1887), majd a ceglédi járásbírószágon (1888–1893). 1894-től Cegléden segéd-telekkönyvvezető, 1901-től Újvidéken a kir. törvényszék járásbírószágon telekkönyvvezető.

Apai nagypapa: Kulcsár Ferenc (ref.).

Apai nagyanya: Kölböl Mária.

ANYAI ÁG

Anyja: Bodnár Emília (ref.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1911–1919: újvidéki kir. kat. főgimn.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1920–1922; debreceni tud. egy., orvosi kar, 1922–1925.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: az 1926–1927-es tanév első felében a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa, bécsi klinikákon volt gyakornok; 1941 novemberében három hétig Svédországban tanulmányozta a modern neurológiai intézetek építését.

Oklevél: debreceni tud. egy., orvosi kar, orvosdoktor, 1925. okt. 30.

Nyelvismeret: német, angol, latin.

Tudományos fokozatok: debreceni tud. egy., orvosi kar, 1935. júl. 25., ideggyógyászati diagnosztika magántanára; bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1940. máj. 7., ideggyógyászati kórjelzéstan magántanára.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: szegedi Horthy Miklós tud. egy., orvosi kar, 1940. okt. 19., ideg és elmekórtan.

Nyilvános rendes egy. tanár: szegedi Horthy Miklós tud. egy., orvosi kar, 1941. szept. 13., ideg- és elmekórtan.

Nyugdíj: 1946-ban B-listázással elbocsátották.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Ideg-Elmeorvosok Egyesülete alelnöke (1943).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: amerikai orvosegyesület; amerikai pszichológus egyesület.

ÉLETÚT

Kulcsár Ferenc családjáról csak keveset tudunk. Apja telekkönyvvezető volt Újvidéken, majd Cegléden, s 1901-től újra Újvidéken. Kulcsár Ferenc 1911-től a helybeli, újvidéki kir. katolikus főgimnáziumban tanult. Végig kitűnő bizonyítványa volt s ezért tandíjmentesként tanulhatott. Rendre jutalmakat kapott a tanévek végén. Ugyanitt érettségizett 1919 júniusában. 1920-ban a budapesti tudományegyetem orvosi karára iratkozott be, de 1922-ben átment a nem sokkal azelőtt indult debreceni egyetemre. Orvosi oklevelét 1925 októberében kapta, de már 1923-tól alkalmazták az egyetem ideg- és elme-gyógyászati klinikáján, ahol 1921-től Benedek László (1887–1945) professzor, a klinika vezetője volt a mestere és pártfogója. 1922 májusában mint díjtalan gyakornok kezdett dolgozni, de már intenzíven részt vett az intézet munkájában. Az 1926–1927-es tanév első felében a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasa volt. Bécsi klinikákon és intézetekben tanulmányozta a legújabb liquorvizsgálatok és az agyhisztológia módszereit, a modern paralysis-terápiát. Közben 1926 novemberében előadást tartott a budapesti ideg- és elme-gyógyászati kongresszuson, ahol bécsi kutatásaira is kitért. 1927 szeptemberétől Debrecenben mint díjtalan gyakornok, tb. tanársegéd és mint osztályvezető tanársegéd a klinika összes osztályán, valamint a szerológiai laboratóriumban teljesített szolgálatot. 1929. február 1-jétől fizetéstelen tanársegédként és díjas gyakornokként alkalmazták.

A már elég sok éve díjas gyakornoki fizetésen tartott, ugyanakkor kitűnően működő tiszteletbeli tanársegéd 1933. szeptember 23-án nyújtotta be Debrecenben a folyamodványát, amelyben magántanári képesítését kérte ideggyógyászati diagnosztika tárgykörben. A tanári testület a dékán támogatásával a személyes minősültséget 1934. május 2-án megadta. Ezután elég sokára, 1935. május 15-én hallgatták meg Benedek és Fornet professzorok bírálataát Kulcsár Ferenc tudományos működéséről, s 12 szavazattal 1 nem ellenében a jelöltet a következő fokozatra, a kollokviumra bocsátották. A kollokviumra 1935. június 11-én került sor, ami után a tanári kar egyhangúlag 13 igen szavazattal engedte tovább a jelöltet. A próbaelőadást június 17-én tartották. A 30 perces előadás címe: A ventriculo- és encephalographia jelentősége az agydaganatok localisatioja szempontjából. A titkos szavazáson a próbaelőadást egyhangúlag elfogadták, a jelöltet magántanárnak minősítették, amit a minisztérium július 25-én megerősített. Ezek után újabb egy évre meghosszabbították Kulcsár Ferenc fizetéstelen tanársegédi, díjas gyakornoki státuszát. Nem sokkal ezután Benedek professzor 1936-ban átpályázott Budapestre

a Pázmány Péter tudományegyetemre, s hamarosan tanítványa is követte mentorát. Kulcsár 1936. december 1-jétől Budapesten lett fizetéstelen tanársegéd, majd 1937. október 1-jétől X. fizetési osztályba sorolt tanársegéd. 1938. január 1-jétől pedig kinevezték a budapesti székesfővárosi Erzsébet szeretetotthonba osztályos főorvosi minőségben a VII. fizetési osztályba. Közben Debrecenben pályázatot hirdettek az üresedésben levő ideg- és elmeorvosi tanszékekre. Erre nyolcan adták be pályázatukat, köztük Kulcsár is. A pályázathoz 53 magyar és német nyelvű munkáját mellékelte. A referáló, döntést előkészítő bizottság véleménye az volt, hogy Kulcsár Ferenc egy klinika vezetésére alkalmas. „Munkásságának heterogén és kiterjedt része tanúsíthatja, hogy tudományának minden ágában jártas, fáradhatatlan, szorgalmas kutató, fejlődésre való készsége vitán felül áll.” Végül azonban 1938 októberében szótöbbséggel Sántha Kálmán és Nyíró Gyula után csak a harmadik helyen jelölték, s a professzúrát Sántha Kálmán (1903–1956) nyerte el.

Kulcsár Ferenc azonban nem csüggedt, s 1939 tavaszán magántanári képesítésért folyamodott a budapesti egyetemen ideggyógyászati körjelzéstan tárgykörben. A kérelmet Benedek professzor referálta 1939. június 13-án: „Dr. Kulcsár Ferencet több mint 15 éve ismerem. Benne lelkes kutatót, fáradhatatlan klinikus orvost ismertem meg, akit kiváló diagnosztikus készség, nagy laboratóriumi jártasság, tudományos ötletgazdagság, nagy irodalmi olvasottság jellemez, mindenkor kitűnő előadónak bizonyult, aki kiváló érzékkel rendelkezik a tanításhoz is.” Az előterjesztés utáni titkos szavazáson 18-2 arányban támogatták a habilitációra bocsátását. A tudományos teljesítményéről is Benedek László készített jelentést. Többek között ezt írta: „Szakmunkássága az ideg- és elmeorvószászati terápiának területén is olyan adatokat szolgáltatott, amelyek számos szakmai munkában, sőt külföldi kézikönyvekben is további összehasonlítások alapjául szolgálnak.” Benedek professzor 10 ilyen új eljárást, diagnosztikai értékkel bíró megállapítást írt le Kulcsár munkásságából. Elemzéséhez hozzátette, hogy „odaadó, melegszívű, együttérző, finoman érzékelő és magát beleélni tudó klinikus ideggyógyász ő.” Ennek alapján 1940. március 12-én a tanári kar egyhangúlag támogatta a kollokvium elengedését. Az 1940. április 20-án tartott próbaelőadást is elfogadták, s Kulcsárt a Pázmány Péter egyetem magántanárának minősítették, amit a miniszter május 7-én megerősített.

A kétségtelenül kiváló és érdemes Kulcsár Ferenc előtt a professzori lehetőséget az nyitotta meg hamarosan, hogy Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása után az oktatási kormányzat szerette volna még az őszi félév elkezdése előtt Kolozsváron újraindítani a Ferenc József tudományegyetemet. Ennek érdekében néhány hét alatt a minisztérium vezetése 24 egyetemi tanár kinevezéséről döntött, amit Horthy kormányzó október 19-én írt alá. Az új kinevezettek között volt Kulcsár Ferenc is, akit először nyilvános rendkívüli tanárnak neveztek ki, majd a következő évben 1941. szeptember 13-án a szegedi Horthy Miklós tudományegyetem orvosi karán az ideg- és elmeorvós nyilvános rendes tanára és az ideg- és elmeorvosi klinika igazgatója lett. Ottani tevékenységéről keveset tudunk. 1941 novemberében 3 hétig Svédországban tanulmányozta

a neurológiai és pszichiátriai intézeteket. Amikor a szovjet/orosz csapatok közeledtek Szegedhez, az volt a központi terv, hogy az egyetemnek Sopronba kell mennie. Kulcsár 1944. október 8-án távozott Szegedről, de csak Budapestig jutott. Itt szolgálattételre jelentkezett, s a minisztérium október 28-án a Pázmány egyetem ideg- és elme-kórtani klinikájára osztotta be. Innentől kezdve nehéz pontos időrendet adni. Van, aki szerint a depresszióba süllyedt Benedek professzorral hagyta el az országot. Az igazoló bizottság távollétében Kulcsárt állásvesztésre ítélte. A *Közlöny*ben megjelent, hogy jelentkezzen Szegeden szolgálattételre. Egy minisztériumi feljegyzés szerint erre a felesége reagált 1945 szeptemberében. Azt írta, hogy férje a család Balaton menti házába ment, s ott rekedt. Később megsérült, betegen fekszik, 6-8 hét halasztást kért. A levél azt is tartalmazza, hogy távolmaradását, demokratikus és szociális gondolkodását és viselkedését a nyilas éra alatt is igazolni tudja. Ügyét november 10-én az igazoló bizottságtól áttették a nép-ügyészségre. Ott megszüntették az eljárást, de aztán 1946. augusztus 31-i hatállyal B-listázták. 1950-től biztosan az Egyesült Államokban működött. 1984-ben hunyt el az Ohio állambeli Portsmouth-ban. Életrajza hiányzik az *Új Magyar Életrajzi Lexikon*ból.

MARTON GÉZA

jogász

(Lovasberény, Fejér m., 1880. március 9. – Budapest, 1957. december 27.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Marton Sándor (ref., Kecskemét, 1841. aug. 21. – Lovasberény, 1903. febr. 6.) Néptanító, kántortanító Lovasberényben, segélyegyleti pénztárnok.

Testvérei: 1. Marton Sándor (ref., Kecskemét, 1838. dec. 11. – meghalt kisgyerekként); 2. Marton Zsuzsanna (ref., Kecskemét, 1850. ápr. 1. –) Férje: Balogh József (ref.) kecskeméti iparos.

Apai nagyapja: Marton Sándor (ref.) Kecskemét.

Apai nagyanyja: Szabó Julianna (ref.) Házasságkötés: Kecskemét, 1838. jan. 18. A megözevgyült Marton Sándor második felesége volt.

Apai dédapa II.: Szabó Mihály (ref., 1765 – Kecskemét, 1837. febr. 11.).

ANYAI ÁG

Anyja: Földváry Emília (ref., Vértesacska, Fejér m., 1840. febr. 18. – 1917) Házasságkötés: Vértesacska, 1867. okt. 24.

Testvérei: 1. Földváry Johanna/Janka (ref., Vértesacska, 1841. okt. 6. –) Férje 1880-tól: Szöllőssy Pál (ref., 1841 – Solt, 1900. ápr. 10.) Ref. segédlelkész tanító; 2. Földváry Karolina (ref., Vértesacska, 1846. ápr. 19. – Vértesacska, 1849. szept. 15.); 3. Földváry Karolina (ref., Vértesacska, 1851. márc. 5. –).

Anyai nagyapja: Földváry József (ref., Rinyakovácsi?, Somogy vm., 1797 k. – Vértesacska, 1861. júl. 17.) Református lelkész. 1814-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. 1830-tól 1861-ig, haláláig a vértesacscai gyülekezetben szolgált.

Testvérei: 1. Földvári István (ref., Szomajom, Somogy vm., 1794. okt. 10. – meghalt kisgyerekként); 2. Földvári/Szűkh Péter (ref., Vásárosbéc, Somogy vm., 1799. júl. 20. – meghalt kisgyerekként).

Féltestvérei: 1. Földvári Péter (ref., Vásárosbéc, Somogy vm., 1801. nov. 9. – meghalt kisgyerekként); 2. Földvári/Szűkh István (ref., Rinyakovácsi, Somogy vm., 1803. ápr. 22. – meghalt kisgyerekként); 3. Földvári Antal (ref., Inke, Somogy vm., 1805. ápr. 23. –) Nagykovácsi tanulmányok után 1822-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban (Szűkh Antal néven). 1842-ben és 1862-ben is tanító-káplán volt

Kunszentmiklóson; 4. Földvári István (ref., Inke, 1806. dec. 29. –); 5. Földvári Zsuzsanna (ref., Inke, 1808. márc. 17. –); 6. Földvári Rozália (ref., Inke, 1811. jan. 23. –); 7. Földvári Katalin (ref., Inke, 1813. febr. 1. –); 8. Földvári Zsófia (ref., Kutas, Somogy vm., 1815. márc. 26. –); 9. Földvári Péter (ref., Kutas, 1817. márc. 21. –) 1826-tól 1833-ig a csurgói ref. gimnáziumban tanult. 1832–1833-ban ugyanitt volt az elemetáriusok praeceptorja; 10. Földvári Sándor (ref., Pettend, Somogy vm., 1820. máj. 2. – Pest, 1864. okt. 2.) Csurgón (1831–1837), majd a nagykőrösi gimnáziumban (1837–1840) tanult. 1840-ben subscribált a pápai kollégiumban. 1843-ban Nagysallóra ment rektornak. Később Pesten volt ügyvéd, kir. táblai hivatalnok.

Anyai nagyanyja: Rákóczi Rebeka (ref., Bodmér, Fejér m., 1821. jan. 11. – 1879-ben még élt) Házasságkötés: Vértesacs, 1839. máj. 31.

Anyai dédapa I.: Földváy/Szükh(h) Péter (ref., Tiszaföldvár, Jász-Nagykun-Szolnok vm., 1762. ápr. 17. – Szentbenedek, 1830. okt. 22.) Református lelkész. Tanulmányait a mezőtúri ref. középiskolában kezdte. Debrecenben 1783-ban subscribált (Petr. Szükh néven), majd ugyanott 1784-ben (Petr. Földvári néven). 1786-ban rektornak ment ki a Dunántúlra a belsősomogyi egyházmegyébe, Darányba (1786–1792), majd Szomajomban volt rektor (1792–1794), Rinyakovácsiban preoráns (1794–1798). 1798-tól felszentelt lelkész, 1830. évi haláláig ugyanabban az egyházmegyében szolgált: Vásárosbéc (1798–1802), Rinyakovácsi (1803–1805), Inke (1805–1813), Kutas (1813–1817), Pettend (1818–1821), Bolhás (1821–1826), Szentbenedek (1826–1830).

Anyai dédanya I.: nemes Nagy Katalin (ref., 1774 k. – Vásárosbéc, 1800. jan. 15.) Házasságkötés: Szomajom, 1793. aug. 27.

Testvére: Nagy Erzsébet (ref.) A szomajomi ref. lelkész felesége volt.

Anyai dédapa I. második felesége: nemes Vetsei Mária (ref.).

Anyai dédapa II.: Rákóczi/Rákórtzi István (ref., Nagykapos, Ung vm., 1781 k. – Vértesacs, 1844. márc. 24.) Református tanító. 1799. július 19-én subscribált a sárospataki ref. kollégiumban. 1805-ben ment praeceptornak a Fejér megyei Sárbogárdra. Ugyanebben a megyében, Bodmérén (-1811–1835), majd Vértesacsán lett református iskolatanító/rektor.

Anyai dédanya II.: Molnár Judit (ref., 1787 – Vértesacs, 1849. szept. 8.) Házasságkötés: 1812 előtt.

Anyai dédapa I. apja: Szükh István (ref.) Tiszaföldvár.

Anyai dédanya I. apja: nemes Nagy József (ref.) Veszprém.

Anyai dédapa II. apja: Rákóczi Péter (ref.) Libertinus Nagykaposon.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Marton Sándor (ref., Lovasberény, 1868. szept. 3. – Kecskemét, 1940. jan. 15.) Pedagógus, irodalomtörténész, okl. lelkész. Kecskeméti ref. főgimnáziumi tanár

(1895–1928), ref. leánygimn.-i igazgató, egyháztanácsos, presbiter, tanügyi főtanácsos, törvényhatósági biz. tag, a városi iskolaszék tanügyi bizottságának elnöke, a Kecskeméti Katona József Kör titkára (1901–1904 k.). Felesége: Szalontai/y Gizella (ref., 1877 – Kecskemét, 1959. nov. 12.); 2. Marton Lajos (ref., Lovasberény, 1870. febr. 5. – Bp., 1935. jún. 19.) Bp.-i ref. főgimnáziumi tanár, okl. lelkész és bp.-i ref. teológiai akadémiai tanár. A gimnáziumot Nagykőrösön, a teológiát Budapesten végezte. A Stipendium Bernardinum ösztöndíjával tanult az utrechti egyetemen (1892–1894), s a marburgi egyetemen is megfordult. A budapesti teológián újszövetségi tudományokból magántanári képesítést, a bp.-i tudományegyetemen pedig klaszika-filológiából középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1898 és 1904 között a bp.-i ref. gimnázium tanára, 1904-től 1933-ig a teológiai akadémia rendes tanára az újszövetségi tanszéken. 1912-től 1915-ig az akadémia igazgatója. Mindvégig a liberális kritikai teológia híve volt. Felesége: Bódai Irma (– 1959-ben élt még).

Felesége: Szigeti-Fejér Margit (ref., Máramarossziget, 1886. ápr. 23. – 1959-ben élt még). Apja: szigeti Fejér Zsigmond (ref., 1839 – Máramarossziget, 1906. aug. 30.). Máramarosszigeti kereskedő (fűszer és gyarmatáru), Máramarossziget vármegye törvényhatósága, Máramarossziget város képviselőtestületének virilis tagja (1888-ban 287 forint adó). Anyja: nagymuzsalyi Horváth Anna.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1890–1898: nagykőrösi ref. főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1898.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1898–1902.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: Párizs, 1904–1905.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, jogi doktor, 1903. jún. 5.; ügyvédi okl., 1907.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, görög, latin, (oroszul is tanult).

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1913. jún. 24., a római jog magántanára.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., jogi kar, 1921. okt. 11., római jog; uo. 1925. jan. 10., kereskedelmi és váltójog; uo., 1927. okt. 8., római jog; bp.-i tud. egy., jogi kar, 1937. jún. 30., római jog.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., jogi kar, dékán: 1927–1928, 1936–1937; bp.-i tud. egy., jogi kar, dékán: 1948–1949.

MTA-tagság: lev. tag: 1939. máj. 12.

Díszdoktor: ELTE honoris causa doktora, 1957. május.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Felsőoktatási Egyesület és a Magyar Jogászegylet tagja.

Közéleti társaság, szerep: Máramarosszigeti Tisza szabadkőműves páholy tagja (1913–1918).

Kitüntetések: Munka Érdemrend (1954); Kossuth-díj (1957. márc. 15.).

ÉLETÚT

Marton Géza apja lovasberényi kántortanító volt. Kecskeméten született, s családjában ő lett az első tanult ember. Az anyai ágon viszont már a dédszülőkől kezdve református lelkészeket és tanítókat találunk. A lovasberényi tanító család mindhárom fiát taníttatta a nagykőrösi református gimnáziumban. A legidősebb középiskolai tanár, a középső teológiai akadémiai professzor lett. A legkisebb fiú, Géza 1898-as érettségije után a budapesti tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Kiváló tanárai voltak. A római jogot Szász-Schwarz Gusztávnál és Vécsey Tamásnál, a civilisztikát Grosschmid Béninél tanulta. 1903. június 6-án avatták a jogtudomány doktorává. 1905-ben az államtudományi szigorlatot is letette. 1902-től 1907-ig ügyvédi gyakorlatot folytatott Budapesten. Közben az 1904–1905. iskolai évben egy félévet a párizsi egyetemen tanult. Elvégezte a Cours du droit Romaint, s itt barátkozott meg Levy-Bruhllel, a kiváló romanistával. Innentől kezdve mindig jó francia kapcsolatai voltak, több fontos dolgozatát franciául jelentette meg. 1907 februárjában letette az ügyvédi vizsgát, de egyre inkább a jogtudomány művelése felé fordult. 1907-ben jelent meg első ismertebb publikációja: *A bűncselekmény kriminológiai fogalma*. A máramarosszigeti református jogakadémia meghívta a római jogi tanszékre, amit 1907 szeptemberében foglalt el, s tíz évet töltött itt. Közben két ízben volt külföldi tanulmányúton. 1908 nyarán a berlini egyetemen, 1910-ben pedig Párizsban, ahol habilitációs munkáját készítette, amely 1911-ben Debrecenben jelent meg *A furtum, mint delictum privatum. Római jogi tanulmány* címmel. A 366 oldalas mű az egyik legterjedelmesebb magyar nyelvű római jogi munka, amely a furtum tanát egy rendszeres monográfia teljességével tárgyalja, felhasználva a német, a francia és az olasz irodalmat is. A budapesti tudományegyetem habilitációs eljárásán Marton Gézát ennek alapján 1913 áprilisában a római jog magántanárának minősítették. Ezt a miniszter június 24-én megerősítette. 1917-ben meghívták a kecskeméti református jogakadémia római jogi tanszékére, amelyet 1918. január 1-jén foglalt el. Itt helyettesként rövid ideig a pénzügytant is tanította, s 1920-ban az akadémia helyettes igazgatójának is megválasztották.

Az 1914-ben indult debreceni tudományegyetem jogi karán 1920-ban üresnek nyilvánították a római jogi tanszéket, miután Kiss Géza (1882–1970) professzort megfosztották állásától a román megszállókkal való együttműködése miatt. A debreceniek a tanszék meghívás útján történő betöltéséről döntöttek 1921. június 18-án. A kiküldött bizottság sorra véve a lehetséges jelölteket, Marton Géza meghívását javasolta. A javaslat legrészletesebben az addigi főművet, a habilitációs dolgozatot elemezte, de kisebb tanulmányait is érdemlegesen méltatták. A július 7-i kari ülésen titkos szavazással egyhangúlag Marton Géza meghívása mellett döntöttek. A kormányzó október 11-én írta alá a kinevezést, s Marton november 2-án Debrecenben tette le az egyetemi tanári esküt. Amint azt az *Ernyedetlen szorgalommal* című kötet pályaképében, a részleteket is pontosan felderítő P. Szabó Béla megírta, Marton a következő félévben vette át a római jog

tanítását, amelyet hat szemeszteren keresztül heti nyolc órában adott elő. Előadásait a Kecskeméten elkezdett, de csak Debrecenben befejezett, később legendássá vált tankönyve alapján folytatta 1922 nyarán. Első debreceni tanéve végén jelentette meg *A római magánjog elemeinek tankönyve. Intitúciók* első kiadását. Zlinszky János professzor a *Magyar jogtudósok* első kötetében megjelent Marton-portréjából tudjuk, hogy ez a tankönyv Debrecenben 1947-ig hat kiadást ért meg, s utána Budapesten 1957 és 1963 között még négyet. Az igényes hallgató kezébe Marton a jog fejlődéstörvényeinek és elméletének gazdag példatárát adta. Kisebb-nagyobb kiegészítések, javítások mindegyik új kiadásban voltak. A második kiadás hozta először például a magyarországi római jogi irodalom ismertetését is.

P. Szabó Bélától ismerjük részletesen Marton két debreceni tanszékváltásának történetét. Bár ő sem tudja, hogy mi lehetett az oka, hogy hat szemeszter után átment a Kereskedelmi és váltójogi tanszékre. Ez utóbbi tanszék 1922 elejétől betöltetlen volt, amelyet Bacsó Jenő helyettesített. Az 1924–1925. tanév elején Marton vette át a helyettesítő szerepet. A kereskedelmi tanszék betöltése ügyében kiküldött bizottság Marton Géza meghívását javasolta, s ő a meghívást elfogadta. A helycserét sikerült a minisztériumon is átvezetni, s Marton 1925. január 10-én megkapta kinevezését a kereskedelmi és váltójogi tanszékre, amelynek előadásait öt féléven keresztül ő tartotta. Mivel azonban a római jogi tanszékre a kar nem talált megfelelő tanerőt, az annak betöltését előkészítő bizottság újra Marton meghívását javasolta. Az új kinevezés a római jogi tanszékre 1927. november 10-én kelt. Marton professzor ettől kezdve minden figyelmét a római jog oktatásának szentelte. Nemcsak csiszolt a római magánjogi tankönyve mindegyik új kiadásán, hanem a modern magánjogi felelősség témájával foglalkozó tanulmányai is mindig tartalmaztak római jogi meglátásokat. Egyébként emellett kivette a részét az általános kari és egyetemi feladatokból is. Tagja volt a Diákjóléti és a Könyvtári Bizottságnak. Kétszer választották dékánná: az 1927–1928. és az 1936–1937. tanévre.

Marton Géza pályáján az újabb fordulatot az hozta, hogy a Pázmány Péter tudományegyetem jogi karán megüresedett az egyik római jogi tanszék. A kar némi bizonytalankodás után úgy döntött, hogy nem pályázat, hanem meghívás útján tölti be a tanszéket. Miután Marton Géza a hozzá intézett bizalmas kérdésre 1936. március 30-án kötelezőleg kijelentette, hogy a meghívást elfogadná, a fővárosi kar 1936. április 1. napján tartott ülésén 11 szóval 2 ellen úgy döntött, hogy az üresedésben levő tanszékre Marton Géza debreceni nyilvános rendes tanárt hívja meg, aki már 29 éve tanítja a római jogot. Az előterjesztés méltatta római jogi tankönyvét, amely egyrészt áttekinthető történeti képet nyújt a római magánjog intézményeiről, másrészt bevezetőül szolgál a modern civilisztika tudományába. Újabb tanulmányainak különös érdeme, „hogy a magánjogi felelősség tanát széleskörű összehasonlító jogi tanulmányok alapján sok irányban tisztázta és előbbre vitte.” Említik számos magyar, német és francia nyelvű tanulmányát. Utalnak megjelenés előtt álló francia nyelvű könyvére, „amely az objektív felelősségre vonatkozó kutatásainak rendszeres feldolgozása és francia kiadónál fog megjelenni.”

Hangsúlyozzák, hogy „Marton Géza férfikora teljes virágában álló erős tanári egyéniség, kitűnő előadó.” „A belföldön működő római jogászok közül mindenképpen kimagaslik, mind tudományos munkásságának értékével, mind pedig erőteljes tanári egyéniségével.” Német és francia nyelven írt tanulmányai alapján a római jogon alapuló civilisztikus jogtudománynak külföldön is elismert reprezentatív szaktudósa. Nagyon érdekes, amit az ajánlás lezárásaként írnak. „Gondos utánjárással meggyőződünk arról is, hogy Dr. Marton Géza egyéniségéhez sem hazafias, sem erkölcsi szempontból semmiféle gyanú vagy kifogás nem férhet. Ő a politikától távol állva, csakis tanári kötelezettségeinek és tudományos buvárlatainak él. Emellett a magyar nemzeti eszme és nemzeti eszményeink meggyőződéses képviselőjeként ismerjük, aki ifjúságunk nevelésére minden tekintetben csak üdvös befolyást fog gyakorolni.” Mindezek ellenére, talán a különvélemények miatt, a kinevezés ügye meglehetősen lassan haladt. Hóman Bálint miniszter a kar egyértelmű javaslata után több mint egy évvel később, az 1937. június 18-án tartott minisztertanácsra vitte be a kinevezés ügyét. A kormányzó június 30-án írta alá Marton Géza kinevezését a Pázmány Péter tudományegyetem római jogi tanszékére.

Marton professzor még debreceni tanárként 1937 áprilisában kért 1000 pengő tanulmányi segílyt. A magánjogi felelősség alapjait kutató és új elméleti rendszerét felépíteni kívánó francia nyelvű munkájához volt szüksége francia és olasz egyetemi könyvtárakban a folyóiratok átnézésére. A hágai összehasonlító-jogi kongresszuson is részt kívánt venni. Itt említi meg, hogy a könyv kiadásának megelőlegezése körülbelül 5000 pengőjébe kerül. Kérelmére 400 pengő útisegélyt utaltak ki számára. A *Les fondements de la responsabilité civile. Revision de la doctrine. Essai d'un système unitaire* című 459 oldalas monográfia végül 1938-ban jelent meg Párizsban. Ez hozta meg a következő évben az akadémiai levelező tagságot. A nyolc jogtudós által aláírt ajánlás sorban méltatja a római magánjog tankönyvet és az 1911-es habilitációs dolgozatot. Megállapítja, hogy „tudományos irodalmi tevékenysége a római jogon túlterjedve a magánjogi elméletnek legnehezebb, legvitatottabb problémakörét ölelte fel, és a kártalanítás elvi alapjai körül végzett nagyértékű kutatásokat.” Mindezeket megkoronázta a nagyszabású francia mű, melyben a kártérítési felelősség körében végzett vizsgálatait egységes rendszerbe foglalta, s a mű a francia irodalomban máris élénk visszhangot keltett.

Marton Géza az 1944–1945. évi ostrom idejét Budapesten töltötte. Az egyetemi jogi kari igazolóbizottság igazolta, sőt beválasztották a kar hallgatóinak, szigorlóinak egyik igazoló bizottságába is. Az 1948–1949. tanévre a kar dékánjává választották. A Magyar Tudományos Akadémia 1948-as pártállami átszervezése akadémiai tagságát nem érintette. 1950-ben elérve a hagyományos egyetemi tanári 70 éves nyugdíjkorhatárt, a minisztertől levélben kérte nyugdíjazását. (Ehhez teljes életrajzát is mellékelte.) A budapesti Jog és Közigazgatási kar 1950. március 22-i ülésén Beer János (1905–1966), az alkotmányjog tanára s egyszersmind a Belügyminisztérium főosztályvezetőjének javaslatára azt az egyhangú határozatot hozták, megkéri a minisztert, hogy Marton Gézát, tudományos érdemeire való tekintettel, tartsák továbbra is aktív szolgálatban. Az Akadémia és a miniszter

is hozzájárult ehhez, s így haláláig, 1957-ig tanszékvezető maradhatott. A kártérítési felelősség problematikájához még jelentek meg publikációi. Zlinszky János az adott körülmények közötti nagy érdemként azt említi, hogy módszert és szemléletet adott sokaknak, s átmentette a római jog oktatását. 1954-ben Munkaérdemrenddel, 1957. március 15-én pedig Kossuth-díjjal tüntették ki. 1957 májusában az ELTE honoris causa doktora lett.

MÉSZÖLY GEDEON

nyelvész

(Tabajd, Fejér m., 1880. június 10. – Budapest, 1960. május 29.;
a sárbogárdi „Mészöly-temetőben” nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család a Somogy vármegyei Mysel (Mészel) nemzetségből származik, amelynek tagjai már a 16. században birtokosok voltak Somogyban. A régi nemességet igazoló iratok elveszvéen, Mészel András szakmári főkapitány unokája, Mészel Jakab 1638-ban III. Ferdinándtól nyert címeres nemes levelet, amelyet Győr megyében hirdettek ki. A Fejér vármegyei Pátkára települt ágból a veszprémi őrsereg Márton nevű vitézének fia, Gergely (Mészöly Gedeon szépapja) testvérevel, Jánossal, valamint János, István és Gergely nevű fiaival 1721. nov. 30-án kapott Mészöly névvel címeres nemes levelet, amelyet Fejér vármegye közgyűlésén hirdettek ki 1722. febr. 23-án. A három fiú (köztük Gergely, az ükapa) Pátkáról Sárbogárdra telepedett, ahol 1600 magyar holdnyi nemesi birtokot 1725-ben kölcsönük fejében először zálogba kaptak 10 évre, majd 1736-ban megvásárolták. A családnak ez a Gergely ága azóta folytonos Sárbogárdon. Hivatalosan 1911-ben kapott egyik tagjuk sárbogárdi előnevet.

Apja: Mészöly Pál (ref., Tabajd, 1839. márc. 4. – Tabajd, 1913. okt. 2.) Református lelkész. A nagykőrösi ref. gimn.-ban tanult, Arany János tanítványa volt, majd 1857-től a budapesti teológiát végezte. Nyelvismerete: görög, latin, olasz, angol, francia. 1862-től segédlelkészként szolgált, majd apja örökébe lépve 1867-től haláláig, 1913-ig tabajdi lelkész volt. A vértessaljai ref. egyházmegyének pénztárnoka, tanácsbírája és főjegyzője volt.

Testvérei: 1. Mészöly Gedeon (ref., Bodmér, Fejér m., 1824. júl. 1. –); 2. Mészöly Apollónia (ref., Bodmér, 1826. aug. 22. – valószínűleg 1858 k. meghalt) Férje: nemes Sohár Pál (ref., Baracska, Fejér vm., 1812. aug. 6. –) Magyaralmás (Fejér m.) községi jegyzője, akinek első felesége volt. A Sohár család nemességét Vas vármegye bizonyáglevelé alapján 1768-ban hirdették ki; 3. Mészöly Julianna (ref., Tabajd, 1829. febr. 10. –); 4. Mészöly Terézia (ref., Tabajd, 1833. ápr. 10. – 1911) Férje: Sohár Pál (ref., Baracska, 1812. aug. 6. –), akinek második felesége volt.

Apai nagyapja: Mészöly András (ref., Sárbogárd, Fejér m., 1793. máj. 18. – Tabajd, 1867. jan. 6.) Református lelkész. A debreceni ref. kollégium gimnáziumának elvégzése után 1808-ban subscribált. 1819-ben ordinálták, s 1822-ben lett ref. lelkész Bodméren, a vértessaljai egyházmegye legkisebb, egyébként nemesi ekléziájában. Ő építette Bodmér első ref. templomát 1827-ben. Ugyanettől az évtől haláláig, 1867-ig már

Tabajdon szolgált. A helység református földesurának (Balogh nemzetség) támogatásával 1724-ben épült kőtemplomot 1832-ben átépítve kibővítette, a parókiát pedig 1843-ban renováltatta.

Testvérei mind Sárbogárdon születtek és reformátusok voltak: 1. Mészöly János (1786 – fiatalon meghalt); 2. Mészöly Mária (1787 – 1802 előtt meghalt); 3. Mészöly Terézia (1789–); 4. Mészöly Antal (1791–) Szolgabíró Bőnyön. Felesége: nemes Domokos Krisztina (ref.); 5. Mészöly Lajos (1795–) Feleségei: Domokos Terézia (ref.), majd Mészöly Judit (ref.) Vejük a kisújszállási születésű, jogvégzett Váry Szabó István (1827–1906) 1848 júniusától 1849 augusztusáig harcolt a honvédseregben, 1849 januárjában már százados volt. Az 1850-es és 1860-as években Kiskunhalas város aljegyzője, jegyzője majd polgármestere (1872–1891 és 1893–1901); 6. Mészöly György (1798. márc. 3. – kisgyerekként meghalt); 7. Mészöly Dénes (1800. jan. 14. –) Debreceni gimnáziumi tanulmányok után 1817-ben írta alá a debreceni ref. kollégium akadémiai tagozatának törvényeit. Felesége: kocsi Horváth Julianna (ref.) A kocsi Horváth családot Komárom vm. bizonyáglevelé alapján 1764-ben vették fel a Fejér megyebeli nemesek sorába; 8. Mészöly György (1801. máj. 30. –); 9. Mészöly Mária (1802–1831); 10. Mészöly Julianna (1804. ápr. 4. – 1894) Férje: nemes Németh Gábor (ref., Sárbogárd, 1792. okt. 11. –) sárbogárdi közbirtokos. Családja a Mészölyökhöz hasonlóan 1723-ban mint pátkai jobbágy manumissióval szerzett nemesi levelet. A Tinordi családtól kölcsön fejében zálogba kapta, majd megvette Bogárd egy részét; 11. Mészöly Gábor (1808. okt. 22. – 1886) Felesége: nemes Tatai Katalin (ref., Sárbogárd, 1811. júl. 10. –) A szentkirályszabadjai eredetű Tatay család a 18. század végén jelent meg Bogárdon mint közbirtokos. Veszprém vármegye bizonyáglevelé alapján 1795-ben és 1797-ben Fejér megyében is kihirdették nemesiségüket. Fiaik közül többen Pápán tanultak, s lelkészek lettek a veszprémi és a vétes-aljai egyházmegyében.

Apai nagyanyja: kőrösi Medgyesi Judit (ref., Nagykőrös, 1797. dec. 16. – Tabajd, 1887. ápr. 17.) Házasságkötés: Nagykőrös, 1823. máj. 27.

Testvérei valamennyien Nagykőrösön születtek: 1. Medgyesi Zsuzsanna (1783–) Férje 1816-tól: Fábián József (ref., Alsóörs, Zala m., 1762. febr. 12. – Tótvázsony, 1825. jan. 29.) tótvázsonyi lelkész, veszprémi esperes; 2. Medgyesi Pál (1785. ápr. 17. – Hajdúböszörmény, 1831) Nagykőrösi tanulmányok után 1801-ben írta alá a debreceni ref. kollégium törvényeit. 1819-ben szerzett orvosi oklevelet, s a Hajdú kerület főorvosa lett; 3. Medgyesi Mária (1786. dec. – Nagykőrös, 1853); 4. Medgyesi József (1789. ápr. 25. – Kiskunlacháza, 1810) Akadémikus rektorként fiatalon halt meg Kiskunlacházán; 5. Medgyesi Katalin (1791. aug. 25. – 1871); 6. Medgyesi Lajos (1794. márc. – 1796); 7. Medgyesi Ferenc (1795. jún. 13. – Nagykőrös, 1846) Ügyvédi oklevelet szerzett, táblai ügyvéd volt Nagykőrösön; 8. Medgyesi Julianna (1800. dec. 17. –); 9. Medgyesi Terézia (1802. okt. 9. –) 1832-től a régi nagykőrösi családból származó Gáll Ferenc (ref., Nagykőrös, 1799 – Nagykőrös, 1855) vasáros felesége volt.

Apai dédapa I.: Mészöly Gergely (ref., Sárbogárd, 1753 – Sárbogárd, 1819. dec. 16.) Sárbogárdi földbirtokos. 1771-től, mint iskolán kívül lakó diák (publicus), bölcsészeti, matematikai és teológiai tárgyakat hallgatott a debreceni ref. kollégiumban.

Testvérei Sárbogárdon születtek: 1. Mészöly István (ref.) Sárbogárdi nemesi birtokosként 1755-ben subscribált a debreceni ref. kollégiumban. Feleségei: Bódis Julianna, majd Sándor Judit; 2. Mészöly Ferenc (ref., Sárbogárd, 1744–) Felesége: Keszei Julianna; 3. Mészöly János (ref.). Felesége: szentkirályszabadjai Szőke Anna; 4. Mészöly Zsigmond (ref., Sárbogárd, 1751–1809) Mint nemes ifjú 1769-ben írta alá a debreceni ref. kollégium törvényeit. Felesége: nemes Panda Lídia (ref.), aki bőnyi nemesi közbirtokos családból származott.

Apai dédanya I.: Hollósy Judit (ref.) A Veszprém, Pozsony és Fejér megyében elterjedt kismemesi családból származott.

Apai dédapa II.: Medgyesi Pál (ref., Debrecen, 1752 – Nagykőrös, 1826. máj. 23.) Nagykőrösi rektor-professzor, majd lelkész. A debreceni ref. kollégiumban tanult, 1771-ben subscribált. 1775-ben a költészeti osztályt vezette, 1777-ben a metafizikát tanította, majd a szeniori tiszteletet töltötte be. 1779. júl. 1-jétől 1781. jún. 30-ig a berni egyetemen hallgatott teológiát. 1781-ben hívták meg a nagykőrösi ref. nagygyminázium rektor-professzorának. 1783-ban letette a lelkészi vizsgát. 1792-ben a nagykőrösi gyülekezet lelkészévé választották. 1818-tól esperes és egyházkerületi tanácsbíró volt. Családja 1642-ben III. Ferdinándtól kapott nemességet, amelyet Szatmár megye közgyűlése hirdetett ki. Szabolcs megye bizonyítványa alapján 1796-ban Pest megyében is kihirdette a nemességet.

Apai dédanya II.: nemes Gonda Katalin (ref., Kecskemét, 1765. febr. 25. – Nagykőrös, 1831. ápr. 13.) Házasságkötés: Nagykőrös, 1782. jan. 22.

Apai dédapa I. apja: Mészöly Gergely (ref., Pátka, Fejér m., 1710 k. – Sárbogárd) Apjával, valamint János és István nevű testvérével költözött Pátkáról Sárbogárdra, miután 1600 magyar holdnyi nemesi birtokot vásároltak itt. A három testvér 1748-ban Bíró Márton veszprémi róm. kat. püspöknek címzett levélben igazolta, hogy a pátkai reformátusoktól elvett úrvacsorai pohárt és tányért szülei adták az egyháznak 1690 körül. Hivatkoztak még élő 81 éves anyjuk tanúságára is. A bogárdi nem nemes reformátusoknak nem volt vallásgyakorlási joguk, csak a nemesek voltak jogosultak magán-vallásgyakorlatra. Erre a célra Mészöly Gergely lévitát tartott, s 60-80 személyes oratóriumot is épített, ahová nem nemesek is jártak, s alkalmanként a sárkeresztúri ref. lelkész is szolgált. Padányi Bíró Márton veszprémi róm. kat. püspök igyekezett ezt a gyakorlatot megtiltani, és a magánoratóriumot időnként bezáratta.

Apai dédapa I. anyja: lengyeltothi Tóthy Zsuzsanna (ref.).

Apai dédapa II. apja: Medgyesi Pál (ref.) Debreceni bíró, 1740-ben írta alá a debreceni kollégium törvényeit.

Apai dédapa II. anyja: dabasi Oláh Mária (ref.).

Apai dédanya II. apja: nemes Gonda István (ref.) Kecskeméti református lelkész.

Apai dédanya II. anyja: nemes Kiss Zsuzsanna (ref.), a később balásfalvi előnevet szerző nagykőrösi Kiss családból. (Azonos Kiss Albert [1874–1937] jogászprofesszor családjával.) Megözvegyülve a szintén özvegy nyáregyházi Nyáry Lajos nagykőrösi főbíró harmadik felesége lett.

Apai dédapa I. nagyapja: Mészöly Gergely (ref.) Pátkán élt, ahol úrvacsorai klenódiuumokat adott, és javított az ottani reformátusoknak. 1721-ben szerzett nemeslevelet. Az 1733. évi Fejér megyei nemességigazoláskor nem csak ezt a címeres levelet mutatta fel, hanem gróf Hochburg János Józsefnek, Pátka földesurának manumissióját is, amely szerint Mészöly Gergely és János pátkai jobbágyok 2000 forintot fizettek földesuruknak szabadon bocsátásukért. Így költözhettek János testvérével és fiaival Sárbogárdra, ahol 1725-ben a Tinordi famíliától nemesi birtokot vettek zálogba, majd 1736-ban ezt meg is vásárolták. Apjuk, Márton a veszprémi őrsereg vitéze volt, aki az őrség elszélesztése után települhetett Pátkára, s jobbágyi állapotba került.

Apai dédapa I. nagyanyja: eöri Szabó Zsuzsanna (ref., 1667 k. – 1748 után halt meg).

ANYAI ÁG

Anyja: görzsönyi Farkasdy Laura (ref., Kápolnásnyék, Fejér m., 1849. ápr. 8. – Tabajd, 1909. szept. 27.).

Testvérei: 1. Farkasdy Dezső (ref., Kápolnásnyék, 1851. jan. 11. – Székesfehérvár, 1921. júl. 31.) Ügyvéd, a vértessaljai ref. egyházmegye tanácsbírája, Székesfehérvár sz. kir. város that. biz. tagja. Felesége: Éhen Gizella (ref., 1859 – Székesfehérvár, 1903. dec. 7.); 2. Farkasdy Ilona (ref., 1855 k. – Aba, 1936. júl. 18.) Férje: baracska Szüts Albert (ref., 1842 – Bp., 1905. máj. 24.), földbirtokos Abán (Fejér m.), a Fejér vm.-i törvényhat. biz. tagja; 3. Farkasdy Margit (ref., Gárdony, Fejér m., 1867. ápr. 15. –) Férje: az iváncsai református lelkész, Tóth Benő fia, Tóth Kálmán (ref., Iváncsa, Fejér m., 1861. máj. 28. –), aki sokáig gárdonyi ref. lelkész volt (1890–1929).

Anyai nagyapja: görzsönyi Farkasdy Károly (ref., Apáczaszakállas, Komárom m., 1817. dec. 25. – Gárdony, Fejér m., 1890. febr. 14.) A modori evangélikus, majd 1831-től a pápai református gimnáziumban tanult. 1834-ben ugyanitt írta alá az iskola törvényeit. 1840-től praeceptor és ellenőr volt, 1843-ban pedig seniorként a pápai diákság vezetője lett. Kilenc hónap házitanítóskodás után 1845-ben szentelték fel nagymarosi (Hont m.) lelkésznek. Szolgált a dunamelléki egyházkerületben Fejér megyében Kápolnásnyéken (1845–1853), Gárdonyban (1853–1854), Seregélyesen (1854–1861), majd évtizedekig újra Gárdonyban (1861–1890). A vértessaljai egyházmegye tanácsbírája és pénztárnoka volt.

Testvérei: 1. Farkasdy Benjámin/Béni/Benő (ref., Apáczaszakállas, Komárom m., 1820. febr. 24. – Komárom, 1885. jún. 2.) 1833-tól tanult Pápán, ahol 1843-ban subscribált. 1843-tól 1845-ig rektorkodott Mezőszentgyörgyön, segédlelkész volt

Nagymegyerén (1848–1851), Perbeten (1851–1852). 1852-től 1873-ig Somorja lelkésze volt. Felesége 1854. jún. 12-től: Rakits Mária (ref., 1831 –); 2. Farkasdy Zsuzsanna (ref., Apácaszakállas, Komárom m., 1823. nov. 7. –) Férje: Kovács Sebestyén József (ref., Garamvezekény, Bars m., 1804 – Ipolypásztó, Hont m., 1884. ápr. 21.) Ipolypásztói lelkész (1831–1889), drégelypalánki esperes (1863–1881), aki Kovács Sebestyén János garamvezekényi lelkész (1800–1843) fia volt. (Farkasdy Zsuzsanna így tehát Kovács Sebestyén Aladár [1858–1921] professzor nagybátyjának volt a felesége.).

Anyai nagyanyja: Rakits Teofánia/Anna/Fanni (ref., Baracska/Pest?, 1826 – Gárdony, 1908. aug. 15.) Házasságkötés: 1848.

Testvérei: 1. Rakits Emilia (ref., Baracska/Pest?, 1823 k. – Székesfehérvár, 1902. szept. 28.) „Földbirtokosnő” (anyakönyvi bejegyzés szerint). Férje: baracscai Szüts Pál (meghalt 1902 előtt) mérnök; 2. Rakits Mária (ref., Baracska/Pest?, 1831 –) Férje 1854-től: Farkasdy Benő (ref., Apácaszakállas, 1820. febr. 28. – Komárom, 1885. jún. 2.), az anyai nagyapa testvére, somorjai ref. lelkész volt.

Anyai dédapa I.: görzsönyi Farkasdy István (ref., Alsógörzsöny, Veszprém m., 1790. dec. 27. –) Iskolamester, lévita. 1803-ban iratkozott be a pápai ref. kollégium gimnáziuma grammatikai osztályába, 1810-ben írta alá az akadémiai tagozat törvényeit. Komárom megyében praeceptor volt Mocsán, iskolamester Apácaszakállason (1817–1836), majd praeorans, lévita, rektor és jegyző Marcelházán (1836–1848). 1844-ben Komárom megyében igazolta nemességét.

Anyai dédanya I.: nemes Nagy Sára (ref., Kisújfalu, Esztergom m., 1797. szept. 24. –).

Anyai dédapa II.: Rakics/Rakits János (róm. kat., Zombor, 1801 k. – megh. 1884 előtt)

1824-ben iratkozott be a győri kir. jogakadémiára. Ügyvéd Barackán/Budapesten[?]

Anyai dédanya II.: Vajna Anna (ref., Bp., 1800 k. – Baracska, 1884. jan. 6.) „Földbirtokos nő”.

Anyai dédapa I. apja: görzsönyi Farkasdy István (ref.) Alsógörzsönyben gazdálkodott.

Testvérei: 1. Farkasdy József; 2. Farkasdy Benedek. A család tagjai az anyakönyvek s a nemesi összeírások tanúsága szerint a 18–19. században nagy számmal fordultak elő kisebb közbirtokosként Alsó- és Felső-Görzsönyben. Görzsöny református nemesi község volt, s egy időben Nemesgörzsönynek is nevezték.

Anyai dédapa I. anyja: Kisvárdai Julianna (ref.) Valószínűleg Kisvárdai József nagyacsádi (1746–1752), polányi (1852–1856), majd mezőszentgyörgyi (1762–1768) ref. lelkész leánya.

Anyai dédanya I. apja: nemes Nagy János (ref., Somlóvecse, Veszprém m., 1753 – Kisújfalu, Esztergom m., 1835. okt. 27.) Református lelkész. Karcagi református gimnáziumi tanulmányok után a debreceni református kollégiumban végezte akadémiai tanulmányait. A Nyitra megyei Vágfarkasdon volt rektorián (1783–). 1788-ban szentelték fel, ekkortól haláláig Kisújfalu lelkésze volt. 1816-tól 1833-ig egyházmegyei tanácsbíró.

Anyai dédanya I. anyja: Baka Klára (ref., Alsó-Fegyvernek, Bars m., 1770. dec. 17. –).

Féltestvérei: 1. Baka András (ref., Nagysalló, 1785. dec. 19. –); 2. Baka Judit (ref., Nagysalló, 1789. aug. 20. –); 3. Baka János (ref., Nagysalló, 1791. jan. 3. –) Losoncon tanult, majd 1806-ban a debreceni kollégiumban subscribált. Több helyen volt magántanító. 1837 és 1858 között a barsi egyházmegyében változó gyülekezetekben segédtanító.

Anyai dédapa II. apja: Rakics Péter (róm. kat.) Városi levéltáros Zomborban.

Anyai dédapa I. apai nagyapja: görzsönyi Farkasdy Benedek (ref.) Szerepel az 1715. évi nemesi összeírásban. A család tagjai a 14. századtól fordulnak elő az okiratokban mint a ma már pusztává lett Farkasd, illetve Görzsöny helység birtokosai. A pontos leszármazás Benedek dédapjától vezethető le, aki szintén Benedek volt, s mint alsófarkasdi és görzsönyi birtokos szerepel az 1666-os nemesi összeírásban. A család 1725-ben szerzett nádori donatiót alsó- és felső-görzsönyi ősi részjóságára. A Farkasdyak később szétágtak Veszprém, Győr, Komárom és Fejér megyében.

Anyai dédanya I. anyai nagyapja: Baka István (ref., Madar, Komárom m., 1740 k. – Nagysalló, 1799) Kecskeméten tanult, majd 1759-ben a debreceni ref. kollégiumban subscribált. Bars megyei lelkész volt 1765-től Nagypeszeken, 1769-től Alsó-Fegyverneken, 1784-től 1799-ig Nagysallón. Egyházmegyei tanácsbíró (1774–1786), barsi alesperes (1788–1794), majd barsi esperes (1795–1799). Apja Baka István madari rektor volt.

Anyai dédanya I. anyai nagyanyja: Tót Klára (ref.) Bicskei Tót István ref. lelkész leánya.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. dr. Mészöly Endre (ref., Tabajd, 1875. aug. 12. – Szolnok, 1961) Járásbíró a magyarláposi (Szolnok-Doboka vm.) járásban, 1908-tól királyi törvényszéki bíró Szolnok-Doboka vármegye székhelyén, Désen. Trianon után járásbíró a Nógrád megyei Szirákon. Felesége: zágoni Jankó Teréz (ref., Tarján, Komárom m., 1893. febr. 4. – Tabajd, 1947); 2. dr. Mészöly Pál (ref., Tabajd, 1877. okt. – Kunszentmiklós, 1933. jún. 4.) Ügyvéd Kunszentmiklóson, jogtanácsos, Pest vm. that. biz. tagja, a kecskeméti ügyvédi kamara vál. tagja, a kunszentmiklósi ref. egyházközség főgondnoka, a solti ref. egyházmegye tanácsbírája. Felesége: ikervári Révy Emília/Emmy (ref.); 3. Mészöly Ida (ref., Tabajd, 1879. márc. – 1909-ben már nem élt); 4. Mészöly Dezső (ref., Tabajd, 1883. febr. 14. – fiatalon meghalt).

Felesége: szentgyörgyvölgyi Magay Berta (ref., Baja, 1888 – Bp., 1983. nov. 7.) Apja: Magay Sándor (ref., – meghalt 1948 előtt) szabadkai kir. törvényszéki bíró, majd bajai, később kunszentmiklósi járásbíró, táblai bírói címmel és jelleggel. Anyja: técsői Téchy Berta (ref.). Házasságkötés: 1916. júl. 16. A Magay család 1573-ban kapott címeres levelet, 1734-ben Fejér megye adott nekik nemesi bizonyítványt.

Gyermekei: 1. Mészöly Gedeon (ref., 1917. máj. 19. – Bp., 1940. febr. 27.) Jogszigorló; 2. Mészöly Dezső (ref., Bp., 1918. aug. 27. – Bp., 2011. okt. 11.) Kossuth-díjas (1999) író, műfordító, irodalomtörténész. A sárospataki ref. gimnáziumi évek után a bp.-i ref. teológiai akadémiát végezte el. A tabajdi ref. egyházközség tiszteletbeli főgondnoka volt. Felesége: torboszlói Bereczky Erzsébet, Bereczky Albert (1893–1966) dunamelléki református püspöknek, zsinati elnöknek a leánya; 3. Mészöly Laura (ref., 1919. nov. 29. – Badacsony, 1976) Festőművész. 1. férje: Szádeczky-Kardoss Géza, a Veszprémi Nehézvegyipari Kutatóintézet osztályvezetője, 2. férje: dr. Kelemen Eduárd.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1890–1898: nagykőrösi ref. gimn., I–VIII. oszt., az I–IV. oszt.-t magántanulónként végezte; érettségi uo.: 1898. jún. 22.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1898–1901 (I–VII. szemeszter); kolozsvári tud. egy., bölcsészettud. kar, 1902. febr.-tól egy félév.

Oklevél: kolozsvári tud. egy., bölcsészettud. kar, középiskolai tanár, 1908.

Nyelvismeret: német, angol, francia, finn, orosz, görög, latin.

Tudományos fokozatok: kolozsvári tud. egy., bölcsészettud. kar, bölcsészdoktor, 1906; nyelvészeti tud.-ok doktora, 1952. okt. 18.

Nyilvános rendes egy. tanár: szegedi tud. egy., bölcsészettud. kar, 1922. aug. 30., uralaltáji nyelvészet; kolozsvári tud. egy., bölcsészettud. kar, 1940. okt. 19., magyar nyelvészet és finnugor összehasonlító nyelvészet; szegedi tud. egy., bölcsészettud. kar, 1947. jan. 12., finnugor nyelvészet.

Egyetemi tisztségek: szegedi tud. egy., bölcsészettud. kar, dékán: 1928–1929, 1949–1950; kolozsvári tud. egy., dékán: 1942–1943.

Nyugdíj: 1958. aug. 31.

MTA-tagság: lev. tag: 1921. máj. 8., tanácskozó tag: 1949. okt. 31., lev. tagsága visszaállítva: 1989. máj. 9.; a Nyelvtud. Biz. segédtagja (1912–), majd rend. tagja (1922–).

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a M. Nyelvtudományi Társ. vál. tagja (1922–); a nagykőrösi Arany János Társ. tagja (1927–); a szegedi Dugonics Társ. tagja (1932–).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a helsinki Finnugor Társ. tagja.

Szerkesztőségi tagság: *Szegedi Füzetek* (1934–1936); *Nép és Nyelv* (1941–1944).

Közéleti társaság, szerep: a kolozsvári Színpartoló Egyesület vál. tagja (1940–).

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: M. Prot. Irod. Társ. (1927–).

Állami testületek, tanácsok: a Szegedi Orsz. Tanárvizsgáló Biz. tagja (1922–), elnöke (1934–); az Orsz. Közoktatási Tanács (1935–), az Orsz. Felsőoktatási Tanács (1936–), az Állami Polgári Isk. Tanárképző Főisk. ig. tanácsa (1937–1939) és az Orsz.

Tanítóképzőintézetek Tanárvizsgáló Biz. (1930–) tagja; a kolozsvári Középiskolai Tanárvizsgáló Biz. (1940–) tagja.

Kitüntetések: MTA Sámuel-díja (1911); M. érdemrend középkeresztje (1940); Munka érdemrend; Munka Vörös Zászló Érdemrend.

ÉLETÚT

A gimnázium alsó négy osztályának tananyagából magántanulóként vizsgázott, apja, a hat nyelvet beszélő tudós tabajdi ref. lelkész irányításával. A felsőbb osztályokat apjához hasonlóan a nagykőrösi ref. gimnáziumban végezte. A bp.-i bölcsészkarra iratkozott be, ahol magyar-latin szakon hét szemesztert végzett, s az utolsó félévre átment Kolozsvárra. 1903. szept. 1-jétől lett a négyosztályos kunszentmiklósi ref. algimnázium helyettes tanára. Itt kezdte írni Tinódi Lantos Sebestyénről a doktori disszertációját, amelyet 1906-ban Kolozsvárott védett meg. 1908-ban ugyanott megszerezte a középiskolai tanári oklevelet is. 1908. szept. 1-jétől rendes tanárként véglegesítették a kunszentmiklósi gimn.-ban. Munkássága egyre inkább nyelvészeti, nyelvtörténeti irányba fordult, kiegészítve néprajzi, művelődéstörténeti kutatásokkal. Magyar nyelvészeti alaktani dolgozatáért megkapta az MTA 80 aranyas Sámuel-díját. 1911-ben és 1912-ben Bécsben és Münchenben kutatta első bibliafordításunk, a *Bécsi* és a *Münchener Codex* kézíratait, forrásait. 1915. szept. 1-jétől mint középiskolai tanár nyugdíjaztatta magát, de már 1914. szept. 1-jétől 1915. aug. 31-ig próbaidős könyvtártisztként dolgozott az MTA Könyvtárában. 1915. szept. 1-jétől 1922. okt. 19-ig nyugdíjasként az MTA Könyvtárának középiskolai tanári fizetést élvező első könyvtártisztje volt (VIII. fiz. o.). A Kézírtattár szakszerű rendezésével és kezelésével bízták meg. Emellett 1919-től az akadémia kiadványtárát is kezelte. (Katonának erős látásromlása miatt nem sorozták be.) Folytatta szó- és szóelemtörténeti kutatásait, s az első bibliafordítás nyelvtörténeti és stilisztikai vizsgálatát. 1916-ban az *Új Nyelvemléktár* első köteteként közölte a latin eredetivel együtt becses nyelvemlékünket, a *Bécsi Codex* néven ismert 15. századi magyar bibliafordítást.

1921-ben az MTA lev. tagjává választották. 1922-ben a Kolozsvárról menekült, Szegedre telepített Ferenc József Tud. Egy. egyhangú szavazással meghívta a megüresedett ural-altáji nyelvészeti tanszékre, ahová nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. Egyúttal a Tanárképző Int.-nek is tanára lett. Adminisztratív problémák miatt a pénzügymin. többszöri kérelem ellenére megakadályozta, hogy korábbi szolgálati éveit figyelembe vegyék fizetése megállapításánál. 1927-ben a Klebelsberg Kunónak írott levelében arról panaszkodik, hogy az anyagi gondok miatt nem tudja nyugodtan folytatni legfontosabb tudományos programját, a Budenz-Szinnyi-Setälä-féle nyelvtörténeti koncepció revízióját. Nyelvtörténeti munkásságának középpontjában egész későbbi pályáján az ómagyar-kori szövegemlékek tanulmányozása állt. Fontos tanulmányokat közölt a szófejtés, szótörténet, történeti alak- és mondattan, szövegten, stilisztika tárgyában. Emellett

irodalomtörténeti tanulmányokat is írt. Fontos szépirodalmi szövegeket rendezett sajtó alá. Művelte a szépirodalmat is: életregényt írt Csokonairól, szatirikus vígjátékát 1927-ben Szegeden adták elő. Fordított szépirodalmi műveket latinból, görögből, franciából, oroszról. 1922-től tagja, 1934-től pedig elnöke volt a szegedi Orsz. Tanárvizsg. Biz.-nak. Kinevezték az Orsz. Közoktatási Tanács (1935–), az Orsz. Felsőoktatási Tanács (1936–), az Áll. Polg. Isk. Tanárképző Főisk. Ig. Tanács (1937–1939) és az Orsz. Tanítóképzőint. Tanárvizsg. Biz. (1938–) tagjává.

1940 októberében kinevezték a Kolozsvárra visszatérő Ferenc József Tud. Egy. bölcsészkarán a magyar nyelvészet és finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszékre, s itt igazgatója lett a finnugor nyelvtud. int.-nek is. Elnöke volt a kolozsvári Középiskolai Tanárvizsg. Biz.-nak s tagja az Erdélyi Tudományos Intézetnek. Az 1942–1943. tanévre a bölcsészkar dékánjává választották. Ekkor jelentek meg alapvető nyelvtörténeti kismonográfiái a *Halotti Beszédről* és az *Ó-Magyar Mária-siralomról*. Az impériumváltozás után is Kolozsváron maradt, s 1947 elejéig a kolozsvári magyar nyelvű Bolyai Egyetem szerződéses tanára volt. 1945. szept. 21-én Magyarországon a kolozsvári egyetemi tanárokat Igazoló Biz. igazolta. 1947. febr. 12-től újra a szegedi tud. egy. professzora, ezúttal a finnugor nyelvészeti tanszéken. 1949-ben az MTA pártállami átszervezésekor visszaminősítették tanácskozó taggá. Az 1949–1950-es tanévben dékán, az 1950–1951-esben prodeán volt. 1952-ben a minősítés új rendszerének kialakításakor a Tud. Minősítő Biz.-tól a tud. doktora fokozatot kapta. Korábbi nyelvtörténeti munkásságát összegző monográfiája 1956-ban jelent meg: *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. Lefordította Puskin *Anyegin* c. versesregényét (1945, 1948), Racine *Phaedráját* (1949) s Homérosz *Odüsszeiáját* a magyar históriás énekek nyelvén és versformájában (1959). 1958. aug. 31-én nyugdíjazták.

OTTLIK LÁSZLÓ

jogász, politikatudós

(Budapest, 1895. október 7. – Budapest, 1945. január?; január 29-én Budán, az ostrom közben az orosz csapatok elvitték katonai kíségtő munkára. Nyoma veszett.)

APAI ÁG

Nemesség: Trencsén megyei Árpád-kori eredetű birtokos nemes család. Az I. András királytól levezetett nemesség elismerésével a család legnevezetesebb tagja – később II. Rákóczi Ferenc brigadérosa és főudvarmestere –, Ottlik György (1656–1723 után) kapta a címeres nemes levelet 1688-ban. Az 1754–1755-ös országos nemesi összeírás-kor a család tagjai Trencsén megyén kívül Abaúj és Szatmár megyében is előfordultak. *Apja:* felsőozoróczi és kohanóczi Ottlik Iván (ref., Gyöngyös, Heves m., 1858. dec. 28. – Bp., 1940. jún. 28.) Agrárpolitikus, a Darányi Ignác-féle agrárpolitika egyik irányítója. 1876-tól Lónyay Menyhért miniszterelnök magántitkára volt. 1880-tól az országos borászati kormánybiztosságnál, későbbi apósa, Miklós Gyula mellett mint kormánybiztosi segéd dolgozott. Később a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztériumban miniszteri fogalmazó, 1889-től miniszteri titkár, 1893-tól osztálytanácsos, 1901-től miniszteri tanácsos, 1908-tól 1918-as nyugdíjazásáig államtitkár volt. Szerkesztette a földmív. minisztérium évi Jelentéseit. 1886-ban bejárta Franciaországot, főképpen a filoxéra által elpusztított szőlőterületek felújítását tanulmányozva. 1893-ban közel fél évig beutazta Észak-Amerikát. Az 1896-ban megindult gazdasági kiegészési tárgyalásokon a magyar kormány egyik képviselője volt. Az Országos Központi Hitelszövetkezet és az Angol-Magyar Bank igazgatósági tagja volt. Főrendiházi tag, a Szent István-rend középkeresztes vitéze, a Ferenc József-rend nagykeresztese, a Lipót-rend és a Vaskorona-rend lovagkeresztese. V.b.t.t., cs. és kir. belső titkos tanácsos és kamarás, az Országos Kaszinó tagja. Az 1900-as években 20 korona egyházadót fizetett évente a budapesti református egyházközségnek.

Testvérei: 1. Ottlik Péter (ref., Gyöngyös, 1858. dec. 28. – Ócsanád, Torontál m., 1927. febr. 17.) Nagybirtokos az Arad megyei Iltyón. 1888-ban 1405 forint adóval virilista Arad megyében. Temes megye gazdasági egyesületének elnöke és Temes megye közgazdasági előadója volt. Felesége: ónodi Veress Ilona. Házasságkötés: Tóhát, Beszterce-Naszód m., 1882. nov. 20.; 2. Ottlik Géza (ref., Buda, 1865. nov. 13. – Bp., 1913. dec. 23.) Belügyminiszteri osztálytanácsos, cs. és kir. kamarás. Első felesége 1890. jan. 10-től: alsó- és felső-fertőalmási Balogh Ilona (ref., – Bp., 1936. jún. 24.), akitől elvált. Második felesége 1909-től: csonti Szabó Erzsébet (róm. kat., Kecskemét, 1876. okt. 17. – Budapest, 1947. okt. 18.) Utóbbtól született fia, Ottlik Géza író (1912–1990).

Apai nagyapja: Ottlik Géza (ref., Pest, 1830. máj. 30. – Őszény/Jezvín, Temes m., 1911. szept. 10.) Földbirtokos, 1848-as nemzetőr. 1872 és 1875 között országgyűlési képviselő (Deák-párti, majd pártonkívüli, végül jobboldali ellenzéki) Trencsén megye Bán választókerületében. Első feleségével, jeszeniczei Jankovich Erzsébettel 1851-ben kötött házasságot. Gyermeük nem született. A 17. század óta evangélikus család első református tagja (rendhagyó módon valószínűleg édesanyja, a református Ónody Teréz után keresztelték reformátusnak.)

Apai nagyanyja: benyói és urbanói Benyovszky Bianka (róm. kat., Pest, 1834. máj. 24. – Őszény, 1918. júl. 9.) Házasságkötés: Derzsénye, Hont m., 1858. jan. 16. (Ottlik Gézának második felesége volt.)

Testvérei: 1. Benyovszky Klementina (róm. kat., 1821 – Pest, 1823. okt. 22.); 2. Benyovszky Gyula (evang., Pest, 1823. márc. 25. – 1871 k.) Földbirtokos, ügyvéd. A pesti evangélikus gimnázium után tanult a selmecbányai evang. líceumban, majd a bölcsészetet az eperjesi evangélikus líceumban végezte. Tanult a bécsi egyetemen és a freibergi Bergakadémián. Jurátus volt a pesti királyi táblán, s 1843-ban tett ügyvédi esküt; 3. Benyovszky Ernesztina (róm. kat., 1826. jún. 28. – Pest, 1845. aug. 17.) Apáca; 4. Benyovszky Olga (róm. kat., Pest, 1829. nov. 2. –); 5. Benyovszky Minóna (evang., 1831. márc. 28. – Bodafalu, 1905. dec. 29.) Férje: kispalugyai és bodafalvi Palugyay Gusztáv (evang., 1831 – Eperjes, 1905. ápr. 14.) törvényszéki elnök, kúriai bíró, Sáros vm. törvényhat. biz. tagja, az eperjesi evang. egyházközség presbitere, a Ferenc József-rend lovagja; 6. Benyovszky Oszkár (evang., 1832. okt. 29. – Csobaj, Nyitra m., 1864. nov. 26.) Földbirtokos, a pesti evangélikus gimnáziumban tanult. Felesége: fertőszalmási Balogh Melánia (Pest, 1837. okt. 29. – Pest, 1861. ápr. 21.) költőnő; 7–8. Benyovszky Eleonóra (róm. kat., Pest 1835. márc. 15. – Pest, 1835. máj. 11.), ikertestvére Stefánia (róm. kat., Pest 1835. márc. 15. – Pest, 1835. ápr. 15.).

Apai dédapa I.: Ottlik Sándor (evang., Felső-Ozor, Trencsén m., 1795. júl. 15. – Felső-Ozor, 1846) Az 1811–1812. és 1812–1813. tanévben a pozsonyi evangélikus líceum akadémiai tagozatán tanult.

Apai dédanya I.: szentmártoni Ónody Terézia (ref., Pest, 1797. jún. 28. – Bp., 1875. ápr. 21.) Házasságkötés: Pest, 1820. febr. 15.

Testvére: Ónody Zsigmond (ref., Pest, 1798. szept. 15. –) Domonyi földbirtokos. Felesége: szentjóni Szabó Erzsébet (ref., – Bp., 1883 k.).

Apai dédapa II.: benyói és urbanói Benyovszky Péter (evang., Dabas, 1785. dec. 4. – Pest, 1855. jan. 16.) Ügyvéd, deméndi (Hont m.) közbirtokos. A sárospataki református kollégiumban tanult, a jogot Kövi professzornál hallgatta. 1804-től jurátus a pesti Királyi Táblán. 1806 végén tett ügyvédi vizsgát. Ügyvéd Pesten (1822-től), királyi táblai ügyvéd (1832–), neves jogtudós. 1818-tól Pest vármegye, később több más vármegye táblabírája is. A báró Podmaniczky s más neves nemességek ügyigazgatója/ügyvédje volt. Aktívan részt vett a reformkor ellenzéki kulturális, közéleti és politikai mozgalmaiban. Tagja volt a Nemzeti Casinónak (1831–). Az 1832–1836-os

országgyűlés után az ellenzékiek ellen indított perekben Lovassy László, Kossuth Lajos és báró Wesselényi Miklós védőügyvédje. (Négy évig nevelősködött családjánál Torkos Károly evangélikus lelkész.).

Testvérei: 1. Benyovszky Franciska (evang., Nagyugróc, Bars m., 1779. febr. 26. – Makó, 1836. máj. 1.) Férje: kisjókai Sátor János; 2. Benyovszky Amália (evang., Szelezsény, 1783 – Sata, Borsod m., 1851. máj. 5.) Férje: kisjókai Ágoston Ferenc; 3. Benyovszky Johanna (evang., Pest, 1789. aug. 5. – Buda, 1789. dec. 7.).

Apai dédanya II.: benefai Bacsák Anna (róm. kat., Alsászh, ma Nagylég része, Pozsony m., 1800. márc. 30. – Pest, 1835. márc. 25.) Házasságkötés: Alsászh/Nagylég, 1820. okt. 16.

Apai dédapa I. apja: Ottlik József (evang., Felső-Ozor, 1767–) Trencsén megyei birtokos, assessor/táblabíró. 1784–1785-ben tanult a pozsonyi evangélikus líceum akadémiai tagozatán. Az ő dédapja volt a család legnevesebb tagja, a címeres levél szerzője, Ottlik György (evang., Ozor, 1656 – 1723 után). György tanult a körmöcbányai és az eperjesi kollégiumban is. Thököly seregében ezredes volt, de császári ezredesként részt vett Buda felszabadításában is. Ezután kapta a címeres nemeslevelet 1688-ban. Salm herceg hatvani uradalmában prefectusként működött. II. Rákóczi Ferenc seregében brigadéros volt, majd a fejedelem főudvarmestere (1704–1711) és az Udvari Gazdasági Tanács alelnöke, majd elnöke. Követte Rákóczit Lengyelországba, de a szatmári békét elfogadva hazatért. Elkészítette önéletírását is.

Apai dédapa I. anyja: szandai Sréter Karolin (evang.), aki Sréter János táblabíró és első felesége, Ghicz Julianna lányaként született 1775 körül. Házasságot kötött 1794. október 12-én Ottlik Józseffel. A Sréterek a 16. század elejétől ismert besztercebányai, polgári eredetű birtokos nemes família. Először 1559-ben Miksa királytól kaptak címeres nemes levelet, amelyet Nyitra megyében hirdettek ki. A család nemességének újraalapítója Sréter Karolin dédapja, Sréter János (evang., 1655–1714) volt, aki jelentős vagyont szerzett a régi birtokok mellé Trencsén, Zólyom és Bereg megyében. Nógrád megyei, szandavári cserebirtokára 1701-ben Lipóttól királyi beleegyező adományt szerzett. Ekkortól használták a szandai előnevet. Sréter János I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem, majd Thököly Imre szolgálatában állt. Utóbbi követeként járt Franciaországban, de részt vett Zrínyi Ilona mellett a munkácsi vár védelmében is. Zólyom vármegye alispánja lett (1694–), majd csatlakozott II. Rákóczi Ferenchez. Volt a bányavárosok főkapitánya, a Zólyom megyei kincstári jószágok igazgatója, kuruc brigadéros, a tüzérség főfelügyelője és Eperjes város védelmének parancsnoka. A Szatmári béke után amnesztiát kapott. Felesége 1689-től az evangélikus birtokos családból származó hajniki Bezegh Éva volt. A család tagjai evangélikusok és a fiúk közül többen a pozsonyi evangélikus líceumban tanultak.

Apai dédanya I. apja: szentmártoni Ónody Zsigmond (ref.) Domonyi birtokos, 1786-tól Pest vm. aljegyzője, 1793-tól 1804-ig főjegyzője, 1790-től táblabírája. Két alkalommal Pest vm.-t követként képviselte az országgyűlésen (1796, 1802). Az Ónody család Pest, Heves és Szabolcs megyében élő birtokos nemes família volt.

Apai dédanya I. anyja: turócdivéki és nagypalugyai Platthy Katalin (ref., 1764–) Házasságkötés: Óbuda, 1796. okt. 1. (Korábban törvényesen elvált Kubinyi Károlytól, aki később húgának, Platthy Karolinnak a férje lett.).

Testvérei: 1. Platthy András (ref., 1765–1827) Borsod vm.-i főszolgabíró. Felesége Csoma Eszter (ref.); 2. Platthy József (ref., 1768–1817) Felesége: Fráter Anna; 3. Platthy Karolina (ref., 1766–) Férje: Kubinyi Károly.

Apai dédapa II. apja: benyói és urbanói Benyovszky Sámuel (evang., 1744 – Buda, 1790. szept. 21.) Királyi ügyész, jogtudós. A testvére volt az anyai dédanya I. anyja, Benyovszky Amália. A Benyovszkyak régi Trencsén megyei család. 1423-ban Zsigmond királytól kaptak adományba Benyót és Urbanót. Erre a birtokra 1566-ban új adományt kaptak. A család grófi és nemesi ága közül itt az utóbbiról van szó.

Apai dédapa II. anyja: tótdíosi Dióssy Anna (Szelezsény, Bars m., 1755. okt. 16. – Buda, 1820. jan. 13.) Házasságkötés: Alsó-Szelezsény, 1779. máj. 19. A Dióssy Nyitra vm.-i birtokadományos nemes család. Eredetileg az előnevet adó helységben voltak birtokosok. Az 1754–1755. évi országos nemesi összeíráskor Nyitra és Bars megyében fordultak elő.

Apai dédanya II. apja: benefai Bacsák István (róm. kat., Nagypaka, Pozsony m., 1761. ápr. 1. – Alsászl/Nagylég, 1813. máj. 25.) A Bacsák család nemesi birtokos Pozsony megyében. Bacsák István apját, Jánost az 1754–1755-ös országos összeíráskor Pozsony megyében vették fel az igazolt nemesek közé. A család őse II. Ferdinándtól kapta a nemes levelet, amelyet Nyitra megyében hirdettek ki 1626-ban. Donatiót István apja 1764-ben kapott Mária Teréziától Benefa helységben. Innen származik a család előneve.

Apai dédanya II. anyja: benyói és urbanói Benyovszky Rozália (róm. kat., Nagypaka, 1775. szept. 29. – 1838. ápr. 11.).

Apai dédanya I. anyai nagyapja: turócdivéki és nagypalugyai Platthy András (ref.) Platthy András nagyapja, Platthy Sándor (ref., 1677–1717) Rákóczi fejedelem tanácsnoka volt, a protestáns rendek egyik vezére, az Udvari Gazdasági Tanács tanácsosa. A Platthyak Liptó és Turóc megyei birtokadományos család voltak, akik 1317-ben Károly Róbertől kaptak Nagypalugyán birtokot. Az 1754–1755. évi országos nemesi összeíráskor Liptó és Trencsén megyén kívül már előfordultak Borsod, Zemplén, Heves és Szabolcs megyében is. A 18. és 19. században gyakran töltöttek be vármegyei tisztségeket.

Apai dédanya I. anyai nagyanyja: péli Nagy Katalin (ref., – meghalt 1774 előtt). A péli Nagy család pedig Bars megyei eredetű birtokadományos família volt. A katonáskodó felmenők a török idők után új adományokat kaptak Bars és Pest megyében. Péli Nagy Kata apja, András a Nógrád megyei Csécsen is birtokos volt.

ANYAI ÁG

Anyja: miklósvári Miklós Róza (ref., Finke [1963-tól Edelény része], Borsod m., 1862. dec. 15. – Bp., 1940. dec. 27.) Házasságkötés: Bp., 1883. okt. 16.

Testvérei: 1. Miklós Gyula (ref., 1855 – Bp., 1923. dec. 10.) Jogvégzett földbirtokos. 1888-ban 1299 forint adóval Borsod megyei virilista. 1887-től 1895-ig Borsod megye edelényi körzetének országgyűlési képviselője (Szabadelvű párti). Később Borsod vm. főispánja (1894–1896). Első felesége: zombori Rónay Jolán, a második pedig báró Harkányi Mária; 2. Miklós Ödön (ref., Finke, 1856. dec. 14. – Passau, 1923. máj. 29.) Okleveles mérnök, földbirtokos. Maga vezette 2000 holdas birtokát. A Magyar Mérnök és Építész Egylet alelnöke, az OMGE választmányi tagja, a Magyar Mezőgazdák Országos Szövetségének igazgatója. 1892-től Borsod megye szirmabesenyoői körzetének szabadelvű párti képviselője. 1893 és 1895 között államtitkár. 1906-tól főrendiházi tag. Részt vett több, a mezőgazdasággal kapcsolatos törvény kidolgozásában. Foglalkozott a vízszabályozás kérdéseivel. Felesége: Tóth Jolán (ref.); 3. Miklós Ilona (ref., Finke, 1859. jan. 24. – Balajt, Borsod vm., 1931. máj. 29.) Férje 1876-tól: kiscsoltói és pelsőczyi Ragályi Béla (ref., 1852 – Balajt, 1921. szept. 8.), földbirtokos Balajton, Borsod vm. árvaszéki elnöke, országgyűlési képviselő, a felsőborsodi ref. egyházmegye gondnoka; 4. Miklós Ferenc (ref., Finke, 1860. okt. 31. – meghalt 1886 előtt); 5. Miklós Aladár (ref., Finke, 1865. jan. 3. – 1903. aug. 14.) cs. kir. huszárszázados; 6. Miklós Irnák (ref., Finke, 1867. júl. 6. – Alacska, 1886. aug. 31.) Joghallgató korában halt meg.

Anyai nagyapja: miklósvári Miklós Gyula (ref., Finke, 1832. nov. 26. – Kecskemét, 1894. máj. 1.) Földbirtokos, szőlész, a filoxéra elleni küzdelem szervezője. Az 1848–1849-es szabadságharcban honvédhuszár hadnagy, majd főhadnagy. 1849 szeptemberében besorozták a cs. kir. 3. huszárezredbe, 1856-ban mint főhadnagy lépett ki a hadseregből. Szőlészettel kezdett foglalkozni. 1861-ben és 1867-től 1874-ig a Borsod megyei szendrői járás főszolgabírója. Az edelényi választókerületben 1875-ben szabadelvű párti, 1878-ban egyesült ellenzéki programmal választották országgyűlési képviselőnek. 1879-től a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi minisztérium borászati osztályának vezetője, borászati kormánybiztos. Megszervezte az Orsz. Központi Mintapincét, a Szőlészeti és Borászati Tanfolyamot, valamint a Borászati Törzskönyvet. A filoxéra elleni küzdelemben Kecskeméten létrehozta a 200 holdas homoki mintaszőlészetet (ma róla elnevezve: Miklós telep). Kir. tanácsos, a Vaskorona-rend lovagja, Kecskemét város díszpolgára, a felső-borsodi ref. egyházmegye tanácsbírája.

Testvérei: 1. Miklós Ferenc (ref., Nekézseny, 1824. márc. 8. – Pusztavirányos, Szabolcs m., 1888. jún. 24.) Az eperjesi evangélikus líceumban végezte a jogot, majd Pesten volt jurátus. 1888-ban 1238 forint adóval Szabolcs megyei virilista. Szabolcs vm. törvényhatósági bizottsági és közigazgatási bizottsági tagja, az alsó szabolcsi és hajdu megyei ref. egyházmegye segédgondnoka. Felesége: markusfalvi Máriássy

Emilia (ref., Finke, 1826. máj. 13. – Virányos, 1887. szept. 10.); 2. Miklós Amália (ref., 1826. máj. 13. – Hangács, Borsod m., 1891. dec. 21.) Első férje: zsarnói Zsarnay László (ref.) földbirtokos, második férje: Fekete József; 3. Miklós Ida (ref., Finke, 1839. dec. 3. –) Férje: losonci Losonczy Mihály (Tizsaszentmárton, 1833 k. – Bp., 1923. aug. 4.) Földművelésügyi miniszteri tanácsos; 4. Miklós Emma Klára (ref., Finke, 1829. márc. 2. – Finke, 1830. dec. 8.); 5. Miklós Etelka Mária (ref., 1834. dec. – Finke, 1836. márc. 16.); 6. Miklós Kálmán Lajos (ref., 1836. júl. – Finke, 1837. jan. 19.).

Anyai nagyanyja: buchentali Dobrowolsky Eugénia (gör. kel., Bobești, Bukovina, 1830. dec. 24. – Balajt, Borsod m., 1901. nov. 8.) Házasságkötés: Andrásfalva, Bukovina, 1855. márc. 6.

Testvére: Dobrowolsky Cassandra (gör. kel.) Férje: Bubert Ignác.

Anyai dédapa I.: miklósvári Miklós Ferenc (ref., Finke, 1796. júl. 6. – Finke, 1858. júl. 4.) Nemesi birtokos. A sárospataki ref. kollégiumban tanult, itt végezte a jogot is. 1820-tól Pesten volt jurátus, Borsod vm. szendrői járásának főszolgabírája (1831-1841). Borsod vm. alispánja (1847-1849). A Miklós család címeres nemes levelét az ő ükapja, János kapta 1659-ben testvéreivel. Ezt Borsod megye hirdette ki 1661-ben.

Testvérei: 1. Miklós Ludmilla (ref., Finke, 1794. nov. 20. –); 2. Miklós László (ref., Finke, 1798. márc. 18. – meghalt kisgyermekként); 3. Miklós László (ref., Finke, 1800. jan. 4. –); 4. Miklós Antal (ref., Finke, 1803. aug. 23. –).

Anyai dédanya I.: kisjókai Ágoston Anna (evang., Hatvan, 1804. ápr. 2. – Finke, 1842. máj. 2.) Házasságkötés: Sáta, Borsod m., 1823. jan. 7.

Testvérei: 1. Ágoston József (ref., Hatvan, 1800. márc. 21. – 1860. márc. 9.) Ügyvéd Pesten. Felesége: Heinrich Franciska; 2. Ágoston Polyxéna (evang., Hatvan, 1802 k. – Hatvan, 1803. márc. 27.); 3. Ágoston Antal (ref., Hatvan, 1805. máj. 4. –); 4. Ágoston István (ref., Hatvan, 1806. dec. 26. –) Felesége: Csizi Zsuzsanna (Miskolc, 1836 – Nekézseny, 1868. máj. 28.); 5. Ágoston Amália (evang., Hatvan, 1810. márc. 2. – meghalt 1867 után) Férje: dr. almási Balogh Pál (ref., Nagybarca, Borsod m., 1794. okt. 20. – 1867. szept. 11.) Orvos, nyelvészeti író, az MTA tagja. 1848 előtt Széchenyi és Kossuth háziiorvosa; 6. Ágoston Franciska (evang., Hatvan, 1812. febr. 7. – 1875. dec. 30.) Férje: váradi Fekete András (ref., Hangács, 1805 – 1880. dec. 28.) Házasságkötés: Hangács, 1835. jún. 9.; 7. Ágoston Zsuzsanna (evang., Hatvan, 1813. ápr. 4. – meghalt 1875 után) Férje: kissárosi Kiss Ferenc (evang., Bécs, 1791. dec. 8. – Buda, Vár, 1859. júl. 25.) régészeti író, numizmatikus, az MTA tagja (1839), Bács vm. táblabírája.

Anyai dédapa II.: Gheorghe Dobrowolski Ritter von Buchenthal (gör. kel.) Bobești (Bukovina) földbirtokos. Bobești falut az ő apja, Theodor Dobrowolski 5600 dukátért vette 1798-ban.

Anyai dédapa I. apja: miklósvári Miklós László (ref., 1764 – Finke, 1820. aug. 7.) Finkei birtokos. Borsod vm. főjegyzője.

Anyai dédapa I. anyja: benedekfalvi Detrik Klára (ref., 1767 – Finke, 1835. ápr. 17.) Árpád-kori eredetű Liptó megyei család. 1570-ben Rudolf királytól új adományt kaptak Detrichfalva, másképp Benedekfalva helységre. 1754–1755-ben már Nyitra és Szepes megyében, később pedig Nógrád és Pest megyében is előfordultak.

Anyai dédanya I. apja: kisjókai Ágoston Ferenc (ref., 1760 k. – Sata, 1844. febr. 30.) Dominalis fiscalis/uradalmi ügyész a herceg Grassalkovich családnál Hatvanban. Később a satai határ egy részének birtokosa. A Platthy család által 1735 körül épített urasági kastélyban laktak. Az Ágoston család II. Lajos idején a Pozsony megyei Kisjóká határában részesült birtokadományban. Innen származik az előnevük.

Anyai dédanya I. anyja: benyói és urbanói Benyovszky Amália (evang.) Az apai dédapa II., Benyovszky Péter testvére volt. Házasságkötés: Léva, Bars m., 1799. febr. 26.

Anyai dédanya I. anyjának szülei: benyói és urbanói Benyovszky Sámuel (evang., 1744–1790) és Dióssy Anna (evang., 1755–1820). 1779. máj. 19-én házasodtak össze. Azonosak az apai dédapa II. (Benyovszky Péter [1785–1855]) szüleivel.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Ottlik Péter (ref., 1885 – Rimini, 1905. júl. 30.) A császári és királyi konzuli akadémia növendéke volt; 2. Ottlik György (ref., Bp., 1889. jún. 23. – Párizs, 1966. júl. 15.) Jogot és államtudományokat tanult Budapesten, Berlinben és Párizsban. 1910-től minisztériumi gyakornok, majd követségi attasé Szófiában és Bernben. 1919-től újságíró: a *Pester Lloyd* külpolitika szerkesztője (1919–1923), a londoni *Times* tudósítója (1920–1939), a *Nouvelle Revue de Hongrie* főszerkesztője (1935–1939), a *Pester Lloyd* főszerkesztője (1937–1944. márc. 21.).

Felesége: kolozsi és csikszentgyörgyi Kolosy Ilona (evang., 1898. ápr. 6. – Bp., 1976. ápr. 14.) Házasságkötés: Bp. II. ker., 1919. nov. 11. Szülei: Kolosy Sándor és Breier Irma (evang.).

Gyermekei: 1. Ottlik Csilla (ref., Bp., 1920. aug. 28. –) 1944. március 4-én a kolozsvári egyetemen művészettörténeti tanulmányai alapján bölcsészdoktori oklevelet kapott. Művészettörténész. Első férje: Fabó Zoltán (1906 – Etiópia, 1962) orvos, sebészeti klinikai tanársegéd. Házasságkötés: Budapest, 1944. okt. 26. 1949-től Etiópiában éltek. 1970-től az Egyesült Államokban a san diegoi állami főiskola művészettörténeti tanszékén tanársegéd. Második férje: Perczel József (róm. kat., 1917. okt. 18. – San Diego, 2006. jún. 27.) Házasságkötés: San Diego, 1971. aug. 17. Perczel József funkcionális pszichológiával foglalkozott, több magyarországi nagyvállalat pszichológusa volt. 1968-tól külföldön élt, az Amerikai Egyesült Államokban a Berkeley, majd a san diegoi egyetemen tanított; 2. Ottlik Lilla (ref., Bp., 1923 v. 1925 –) Férje: nemes dedinai Burián Sándor (1919 – Bp., 1987. dec. 6.).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1905–1913: bp.-i kir. egyetemi katolikus gimnázium; érettségi uo.: 1913. jún. 7.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tudományegyetem, jog- és államtudományi kar, 1913–1914, 1917–1919. A közbeeső években frontszolgálatot teljesített.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1929-ben Angliában (Oxford) és német egyetemeken tanulmányozta a politika- és a társadalomtudomány tanításának legújabb módszereit. Az 1930–1931-es tanév I. félévében Berlinben, II. félévében Bécsben a Collegium Hungaricumban folytatott tanulmányokat állami ösztöndíjjal.

Oklevél: bp.-i tudományegyetem, jog- és államtudományi kar, államtudományi doktor, 1919. ápr. 5.

Nyelvismeret: német, angol, francia.

Tudományos fokozatok: bp.-i tudományegyetem, bölcsészkar, bölcsészdoktor filozófiából, 1925. máj. 30.; bp.-i tudományegyetem, jog- és államtudományi kar, a társadalomtan magántanára, 1927. jún. 28.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tudományegyetem, jog- és államtudományi kar, 1941. febr. 8., politika.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Filozófiai Társaság másodtitkára (1923. nov. 8. –); a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkára (1925. jan. 25. –).

Állami testületek, tanácsok: a Szerzői Jogi Szakértői Bizottság tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja.

Politikai szerep: 1921–1940: a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott mint miniszteri segédtitkár, titkár, min. osztálytanácsos, végül miniszteri tanácsos.

Kitüntetések: ezüst és bronz Signum Laudis a kardokkal; nagyezüst (I. o.) vitézségi érem; Károly csapatkereszt; Sebesültek érme; német birodalmi Sas-rend I. o. (1940. márc. 1.); Magyar Érdemrend Középkereszt (1940. szept. 21.).

ÉLETÚT

Ottlik László apai és anyai ágon is, s minden ágazatban régi birtokos nemes családokból származott. A felmenők már a 18. század közepétől iskolázottak voltak. Többségében a református felekezethez tartoztak, de az Ottlikok eredetileg evangélikus vallásúak, s római katolikus és görögkeleti ágazatok is vannak a családfán. Az apja a Darányi Ignác-féle agrárpolitika egyik irányítója volt, államtitkár és főrendiházi tag. Ottlik László az elemi tanulmányokat családi körben végezte, a középiskolát pedig 1905 és 1913 között végig jeles eredménnyel a budapesti kir. katolikus gimnáziumban.

Érettségi után 1913. szeptember 2-án iratkozott be a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karára. Az első alapvizsgát 1914 júniusában tette le, s a háború kitörésekor mint egyéves önkéntest a budapesti m. kir. 1. honvéd huszárezredbe vették fel. Egy megszakítással 19 hónapon keresztül a harctéren szolgált mint szakaszparancsnok, századparancsnok, ezredsegédtiszt és dandár-parancsőrtiszt. A háború folyamán tartalékos főhadnagyi rangot ért el. Harctéri sebesülése miatt Budapestre került kórházi kezelésre. Folytatva tanulmányait 1917 decemberében letette a második alapvizsgát. 1918. január 24-én a földművelésügyi miniszter ideiglenes díjtalan számgyakornokká nevezte ki, s a leszerelésig szabadságolta. 1918 júniusában ezrede pótszázadához osztották be irodai szolgálatra. Júliusban letette a harmadik alapvizsgát, s a nyári pótszemeszterben befejezte a jog- és államtudományi tanfolyamot. 1918. december 10-én tartalékos főhadnagyi rangban szerelt le számos katonai kitüntetés birtokában. 1919. január 27-én letette az első államtudományi szigorlatot. 1919. március 14-én az akkori vallásügyi minisztériumhoz nevezték ki ideiglenes minőségben segédforgalmazónak. Március 31-én letette a második államtudományi szigorlatot, s április 5-én felavatták az államtudományok doktorává. 1919. szeptember 15-én Huszár Károly VKM miniszter megerősítette segédforgalmazói státusában.

1919. november 11-én megházasodott, kolozsi Kolosy Ilonát vette feleségül. Még abban a hónapban a minisztertanács miniszteri fogalmazói címet és jelleget adományozott Ottlik Lászlónak. Ő viszont 1920. augusztus 5-én lemondott kultuszminisztériumi állásáról, s belépett az Angol-Magyar Bank részvénytársasághoz. Egy év múlva azonban újra állami tisztviselői állást vállalt. 1921. február 24-én Teleki Pál miniszterelnök forgalmazónak nevezte ki a miniszterelnökséghez. Három év múlva, 1924. január 27-én lépett feljebb a ranglétrán, amikor miniszteri segédtitkárrá nevezték ki. Közben intenzíven foglalkozott tudományos munkájával. Szerteágazó politikai, társadalomtudományi tematikájú cikkei jelentek meg elsősorban a liberális-konzervatív *Magyar Szemlé*ben, az *Athenaeum*ban és a *Társadalomtudomány*ban. Jelen volt a tudomány közéletében is: 1923-tól a Magyar Filozófiai Társaság másodtitkára s 1925 januártól a Magyar Társadalomtudományi Társulat titkára volt. Már tanári gyakorlatot is szerzett, mert a kecskeméti református jogakadémián 1923. március 8-án előadói megbízást kapott a jog- és állambölcsészet köréből. (Ezaz előadói megbízása érvényben volt 1941-es egyetemi tanári kinevezéséig.) 1925 februárjában habilitációért folyamodott a Pázmány Péter Tudományegyetem állam- és jogtudományi karán a politika társadalomtan című tárgyköréből. A kar április 29-én Concha Győző (1846–1933) professzor előterjesztésében tárgyalta a folyamodó személyes minőségéről, s 12:3 arányban az eljárás első fokozatára bocsátották. Irodalmi munkásságának bírálatára Concha mellett Illés Józsefet (1871–1944) jelölték ki. A körületekintő alapos elemzések elég sokára, 1927 elejére készültek el, s a kar 1927. március 6-i ülésén tárgyalta róla. Concha professzor a betérjesztett hat tudományos dolgozat közül legrészletesebben az 1922-ben a Franklin kiadó Kultúra és Tudomány sorozatában megjelent könyvet taglalta, amely *A marxizmus*

társadalomelmélete címmel 136 oldalon jelent meg. Alaposan foglalkozott az *Athenaeum* folyóiratban 1924-ben megjelent *A marxizmus tudományos igényei* című tanulmánnyal is. Illés József bírálatának is ezek a súlypontjai. Végso következtetésük, hogy a „pályázó nagy irodalmi készségénél, önálló felfogásánál és írói készségénél fogva a politika tudománykörének hivatott munkása lesz. [...] a tudomány és oktatás terén hasznos tevékenységet fejthet ki.” (Zárójelben jegyezzük meg, hogy Szabadfalvi József *Egy elfelejtett társadalomtudós* címmel nagyon izgalmas portrévázlatot közölt a *Magyar Szemle* Új folyamának XV. évfolyamában, ami megjelent a *Magyar Jogtudósok* III. kötetében is. Meggyőzően bizonyítja, hogy Ottlik a hazai társadalomtudományi gondolkodás számottevő, eredeti alakja.) Folytatva a magántanári eljárás bemutatását, a referátumok alapján a kar március 16-án egyhangúlag támogatta a jelölt kollokviumra bocsátását. Az 1926. április 29-i kari ülés jegyzőkönyve megőrizte a feltett kérdéseket is. Concha professzornak kilenc, Illésnek négy kérdése volt. A próbaelőadásra április 29-én került sor. Az előadás címe: Társadalmi szellem és világnézet. Ezt egyhangú határozattal elfogadták, Ottlikot magántanárrá képeztették, amit a minisztérium 1927. június 28-án megerősített.

A következő évben, 1928-ban Ottlikot minisztériumi álláshelyén miniszteri titkári címmel és jelleggel tüntették ki, 1929-ben pedig kérelmére Klebelsberg 1500 pengő úti segélyt utaltatott ki neki, hogy öt-hat hónapos tanulmányutat tehessen német és angol egyetemeken. 1930-ban az Országos Ösztöndíjtanácsból kért és kapott egyéves ösztöndíjat Bécsbe, illetve Berlinbe. Az első félévben Berlinben államtudományi tanulmányokat folytatott, Stranger és Sombart professzorok előadásait hallgatta. Anyagot gyűjtött *Parlamentarizmus és demokrácia* című munkájához. Bécsben a nemzet-haza-állam-nemzetiség-nemzeti kisebbség problematikájával foglalkozott. Közben pályázott a szegedi egyetem jogi karán meghirdetett politika tanszékre. Itt azonban a kar nagy vita után csak második helyen jelölte, s bár Bethlen miniszterelnök is őt protezsálta, mégis Csekey István nyerte el ezt a tanszéket. Ottlik László folyamatosan végezte tudományos munkáját, de egyelőre csak miniszteriális állásában haladt folyamatosan előre. Előrelépéseinek sora a kor cím- és ranghierarchiájának is jellemző tünete. 1931-ben miniszteri osztálytanácsosi címmel, 1934-ben miniszteri osztálytanácsosi jelleggel ruházták fel. 1937. június 30-án valóságos miniszteri osztálytanácsossá nevezték ki. 1938-ban miniszteri tanácsosi címmel, 1939-ben miniszteri tanácsosi jelleggel ruházták fel. 1939. február 4-én a miniszterelnökség II/A. nemzetiségpolitikai osztályának vezetője lett. Itteni tevékenységének elismeréseként a kormányzó 1940. szeptember 21-én a Magyar Érdemrend középkeresztjével tüntette ki. Nem sokkal a Ferenc József tudományegyetem Kolozsvárra történt 1940 októberi visszatelepülése után, 1941. február 8-án nevezte ki a kormányzó a kolozsvári állam- és jogtudományi kar politika tanszékére nyilvános rendes tanárnak. A miniszteri előterjesztésben korábbi jelentős munkái mellett két újabb politikatudományi művét említik. 1939-ben egy gyűjteményes kötetben jelent meg a 170 oldalas *Politikai rendszerek* című áttekintése. 1940-ben pedig a *Magyar Szemle* kincsestára című sorozat egyik könyvecskéje volt *A politikai rendszerek története*. A folyóiratokban

megjelent fontosabb értekezések felsorolásában harminchat magyar, német, angol és francia nyelvű írás szerepel. 1943-ban már kolozsvári egyetemi előadásainak anyagát tartalmazta a *Bevezetés a politikába* című könyve. Pályája során nagy jelentőséget tulajdonított a régi és az új nacionalizmusok, a nemzeti és kisebbségi problémák kérdéskörének. Szabadfalvi József már említett írásában így fogalmaz Ottlik Lászlóról: „a magyar politika(elmélet)i, szociológiai, állam- és jogtudományi gondolkodás Ottlik személyében egy számottevő teljesítményt produkáló, jeles gondolkodóját veszette el a második világháború végén.” A tragikus végkifejletről Ottlik felesége a következőket írta segítségkérő levelében Teleki Géza kultuszminiszternek 1945. június 19-én: „férjemet, dr Ottlik László kolozsvári ny. r. [nyilvános rendes] tanárt a budai hadműveletek során f. évi január 29-én az ostromló orosz csapatok az ostrom közben katonai kisegítő munkára magukkal vitték, és azóta férjemnek nyoma veszett annak ellenére, hogy felkutatása érdekében [...] a kormányhatóság és családom mindent megtett, így az ország területén ismert táborokat felkutatta és Budán falragaszt jelentetett meg férjem részletes személyleírását és eltűnésének körülményeit leírva [...]”

SCHMIDT HENRIK

nyelvész, germanista

(Újverbász, Bács-Bodrog m., 1877. október 14. – Szeged, Csongrád m., 1953. december 18.; a szegedi belvárosi temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Schmidt Henrik (ref., Újverbász – Újverbász, 1910) Jómódú szállásgazda Bácskában. Fia németországi egyetemi anyakönyvi bejegyzései szerint Beamter/tisztviselő, Gutsverwalter/intéző. Saját birtoka is volt, s a telepés pusztákon a tulajdonosok megbízásából szervezte, irányította a gazdálkodást. Újverbászon, Kula és Cservenka környékén voltak földjei.

Apai nagyapja: Schmidt Henrik (ref.) Földműves, szállásgazda Újverbászon. A protestáns német család II. József 1782-ben indított telepítési akciója keretében a Felső-Rajnavidék Duchroth nevű falujából érkezett Magyarországra.

Apai nagyanyja: Oberländer Magdolna (evang.) Az Oberländer vagyonos újverbászi birtokos család volt, gőz- és vízialommal, valamint nyomdával.

ANYAI ÁG

Anyja: Pheiss Erzsébet (ref.) Újverbász.

Anyai nagyapja: Pheiss Dániel (ref., – 1904) Újverbászi földműves.

Anyai nagyanyja: Frick Erzsébet (ref.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: Két fiú- és egy lánytestvére volt.

Felesége: Hoffmann Frida (evang., Pozsony, 1883. szept. 21. – Szeged, 1964. jan. 24.) Német–magyar szakos tanári diplomával középiskolai tanár. Apja: Hoffmann Frigyes (1853–1938), 1879-től a pozsonyi evangélikus líceum, majd 1886-tól a brassói állami főreáliskola tanára. 1906-tól az Eötvös József Collegium vezető tanára volt, az 1910-as évek elejétől 1917-ig pedig a zeneművészeti főiskolán oktatott. Anyja: Engel Mária (evang., – 1945). Testvére: Hoffmann Mária (evang., Pozsony, 1885. febr. 25. – Bp., 1949) könyvtáros, irodalomtörténész, műfordító, író, akinek 1917-től férje Rédey Tivadar (1885–1953) irodalomtörténész, színháztörténész, kritikus, az MTA tagja volt.

Unokája: Pálffy Miklós (Szeged, 1942. ápr. 1. – Szeged, 2021. jún.) A szegedi tudományegyetem francia tanszékének nyugalmazott tanszékvezető egyetemi tanára.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1887–1894: újvidéki királyi katolikus főgimn., I–VII. oszt.; 1894–1895: szarvasi evangélikus főgimn., VIII. oszt.; érettségi uo.: 1895.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: az Eötvös József Collegium tagja, bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1895–1899.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: lipcsei egy., 1903–1904; berlini egy., 1905–1906; heidelbergi egy., 1906.

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, középiskolai tanár, 1899.

Nyelvismeret: német, latin.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, bölcsész doktor, 1899.

Tyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., bölcsészettud. kar, 1911. aug. 6., német nyelv és irodalom; szegedi Horthy Miklós tud. egy., bölcsészettud. kar, 1940. okt. 19., német nyelv és irodalom.

Egyetemi tisztségek: kolozsvári egy., bölcsészettud. kar, dékán: 1914–1915, 1915–1916; szegedi egy., bölcsészettud. kar, dékán: 1923–1924, 1933–1934, rektor: 1932–1933.

Nyugdíj: 1946. dec. 1.

MTA-tagság: lev. tag: 1923. máj. 1.; 1948. ápr. 23-án kizárták; tagsága visszaállítva: 1991. máj. 9.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Bp. Filológiai Társ. vál. tagja (1915–); a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete bölcsész- és nyelv- és történettudományi szakosztályának választmányi tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a müncheni Schiller Akadémia tagja.

Szerkesztőségi tagság: 1912-től 1932-ig társszerkesztője volt a Német Filológiai Dolgozatok című kiadványsorozatnak; 1933-ban elindította magyar és német változatban a Germanisztikai Füzetek sorozatot.

Közéleti társaság, szerep: a Főiskolai Sportszövetség alelnöke (1922–); az Egyetemi Torna- és Vívóintézeti Bizottság elnöke (1921–).

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Biz. tagja (1913–); az Orsz. Ösztöndíjtanács tagja.

ÉLETÚT

1877-ben született a Bács megyei Újverbász községben, ahová a királyi kamara II. József idején főleg német evangélikusokat, s kisebb részben német reformátusokat telepített. (Schmidt Henrik gyermek- és ifjúkorában egyébként évtizedekig az a Kármán József [Újverbász, 1825 – Újverbász, 1915] volt a verbászi reformátusok lelkésze, aki Fröhlich Pál fizikaprofesszor anyai nagypapjának testvére volt.) Középiskolai tanulmányai és az érettségi után Budapesten az Eötvös József Collegium tagjaként végezte egyetemi tanulmányait, 1899-ben tanári és bölcsész diplomát szerzett. Hat évig Tisza István fiának nevelője volt, e hat év alatt végezte külföldi tanulmányait a lipcsei, a berlini és a heidelbergi egyetemeken. 1907-től a budapesti Kereskedelmi Akadémián, 1910-ben a debreceni ref. főiskolán volt a német nyelv és irodalom tanára. 1911-től a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanára volt, a német (germán) filológiai intézet igazgatója. A magyarországi németek eredetét és művelődési viszonyait vizsgálta szóföldrajzi és településtörténeti alapon. 1906-ban jelent meg *A hangváltozás törvényszerűségéről a középfelnémet nyelvjárások alapján* című munkája a *Nyelvtudományi Közlemények*ben. Tudományos munkásságát irodalmi tanulmányokkal kezdte, elsősorban Goethével foglalkozott, akinek Tassóját és Nausikaa-törredékét magyarázta és méltatta. Azután inkább a nyelvészet felé vonzotta érdeklődése, s a hazai német filológia két jelesével, Petz Gedeon és Bleyer Jakab tagtársaival szervezett munkásságot indítottak a magyarországi német nyelvjárások tudományos kutatása céljából. Tervük az volt, hogy az óriási német nyelvterület dialektológiai térképére ők rajzolják rá hazai munkatársakkal együtt a Magyarországra eső részt. Először szűkebb hazájának, a Bácskában fekvő verbászi rajnai-frank nyelvszigetnek dialektusát dolgozta fel gazdag anyag alapján tudományos módszerességgel, majd pedig az egész Dél-Magyarország nyelvjárásait, melyeknek őshazáját sikerrel állapította meg. Ezzel elnyerte a németországi nyelvjáráskutatók elismerését is. A szervezett munka szépen meg is indult az ifjabb nyelvészek, tanítványaik körében, amely azonban sajnos nagy nehézségekbe ütközött 1920 után, amikor a szepesi és erdélyi szászokat, a bánsági és bácskai svábokat, s a nyugat-magyarországi hieneket elszakították tőlünk.

1921-től a Szegedre telepített Ferenc József Tudományegyetemen folytatta professzori munkáját. A német szakos képzés vezetésén kívül megbízottként a Francia Filológia Intézetet is irányította. 1924-ben létrehozták az indogermán intézetet, ennek 1934-ig volt a vezetője. Ekkor ez beolvadt a Germán Filológiai Intézetté átszervezett német nyelvészeti intézetbe. 1923-ban megválasztották az MTA levelező tagjává. Ugyanebben az évben megírta emlékeit a Tisza családnál töltött éveiről, Tisza István boldog évei címmel. A nehézségek ellenére folytatta a történeti Magyarország német nyelvjárásainak kutatását. Nyelvtörténeti tanulmányaira támaszkodva a településtörténetre és a néprajzra is kiterjedő terepmunkájával megalapozta a dunai svábok összehasonlító nyelvjárásföldrajzát. Az 1920-as évek végén megszervezte a dunai svábok család- és településtörténeti központját (Zentralstelle für donauschwäbische Familienforschung und Siedlungskunde).

Bár a központ a gazdasági nehézségek és a hasonló budapesti egyetemi törekvések miatt nem tudott megerősödni, fontos munkákat jelentetett meg: *Die deutschen Mundarten* (Pécs, 1928), *Haus und Hof der Donauschwaben* (*DeutschUngarische Heimatsblätter*, 1930). 1933-ban elindította a *Germanisztikai Füzetek* sorozatát. Nagy összefoglaló műve a magyarországi német nyelvjáráskutatásról nem születhetett meg, de amint Bernáth Árpád *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998* című egyetemtörténeti kötetben megfogalmazta: „a magyarországi helyzet sajátosságainak megfelelő módszertani alapvetése, a kutatásnak irányt adó feltevései nyelvjárás és származási hely összefüggéseiről, a módszer alkalmazása és a hipotézis bizonyítása néhány településeggyüttes vonatkozásában megtörtént és alapul szolgál minden azóta folyó kutatás számára”. Egyébként ő látta el a szegedi egyetemen a német irodalomtörténet oktatását is. Amikor 1940-ben a Ferenc József Tudományegyetem visszatért eredeti otthonába, Kolozsvárra, ő szívesen maradt Szegeden, az új Horthy Miklós Tudományegyetemen, közel ősei bácskai otthonához. Sok feladatot vállalt. 1941 és 1944 között átvette a néprajzi tanszék irányítását, s 1943–1944-ben még a régészeti tanszék és a Klasszika-filológia Intézet vezetésével is megbízták. Bár a szegedi német szak nem került a német birodalmi propaganda uszályába, 1946-ban, egy évvel a törvényes korhatár előtt nyugdíjazták. A kitlepítéstől Bibó István (1911–1979) mentette meg, aki akkor a belügyminisztérium vezető tisztségviselője volt. 1948. április 23-án kizárták a Magyar Tudományos Akadémiáról is.

SZABÓ ÁRPÁD

klasszika-filológus

(Budapest, 1913. október 16. – Budapest, 2001. szeptember 13.;
a Kerepesi úti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Apja: Szabó Dénes (ref., Bp., 1888. aug. 3. – 1969-ben már nem élt) Házasságkötésekor, s gyermekei születésekor könyvkötő segédként szerepelt az anyakönyvben. Fiai gimnáziumi anyakönyvébe mint könyvkötőt jegyezték be. 1940-ben könyvkötő segédként szerepel. Nem valószínű, hogy önálló iparos lett volna. Az 1920-as évek végén családjával kiköltözött a Budapest melletti Rákoshegyre, ahol 270 négyszögöles telken kétszobás házban éltek. Az ingatlan részleteit még a '30-as években is fizették.

Apai nagyanyja: Szabó Rozália (ref., – 1912-ben már nem élt) Gyermeke valószínűleg törvénytelenként született.

ANYAI ÁG

Anyja: Tarcsi Veronika (ref., Bp., 1893. febr. 3. – Bp., 1969. máj. 11.) Házasságkötés: Budapest-Kálvin tér, 1912. szept. 22. Ekkor állami telefonkezelőként, halálozási anyakönyvben pedig nyugdíjasként szerepelt. Egyetlen gyermeke volt anyjának, aki 38 évesen ment férjhez.

Anyai nagyapja: Tarcsi Károly (ref., Nemes-Ócsa, Komárom m., 1862. nov. 30. – 1912-ben már nem élt) Paraszti sorban élő családból származott. Budapesten mint alkalmazott bérkocsis élt. 28 évesen házasodott meg.

Anyai nagyanyja: Szarka Borbála (róm. kat., Tápiószentmárton, Pest m., 1853. jan. 9. – 1912-ben még élt) Házasságkötés: Budapest, 1890. júl. 17. Szüleinek első gyermeke volt. Valószínűleg cselédként dolgozott Budapesten. 38 évesen ment férjhez a vele egy házban lakó 28 éves bérkocsishoz. Az egyik tanú egy bérkocsis volt, a másik a házfelügyelő, a harmadik egy VIII. kerületi plébános-helyettes. Mindazonáltal reverzálist adott, egyetlen lányát reformátusnak keresztelték.

Testvérei: 1. Szarka András (róm. kat., Tápiószentmárton, 1855. máj. 24. – kisgyerekként meghalt); 2. Szarka János (róm. kat., Tápiószentmárton, 1858. febr. 4. – 1858. márc. 30.); 3. Szarka András (róm. kat., Tápiószentmárton, 1859. jún. 30. – Tápiószentmárton, 1860. jan. 27.); 4. Szarka András (róm. kat., Tápiószentmárton, 1861.

- febr. 2. –); 5. Szarka Mária (róm. kat., Tápiószentmárton, 1864. márc. 17. –); 6. Szarka János (róm. kat., Tápiószentmárton, 1868. jún. 26. –).
- Anyai dédapa I.*: Tarcsi Károly (ref.) Földműves. Nemes-Ócsa. Lehettek nemesek is, mert Nemes-Ócsán és más közeli helységekből (Kolozsón, Apácaszakállas, Nagymegyer) a korábbi anyakönyvekben nagyon sok nemesként bejegyzett Tarcsit találhatunk. A Tarcsi család egyébként 1633-ban kapott címeres nemeslevelet, 1743-ban és 1785-ben pedig bizonyáglevelet.
- Anyai dédanya I.*: Mészáros Júlia (ref.) Nemes-Ócsa.
- Anyai dédapa II.*: Szarka András (róm. kat., Tápiószentmárton, 1819. febr. 25. –) Az 1853 és 1868 közötti anyakönyvi bejegyzésekben plebeiusként szerepel.
- Anyai dédanya II.*: Krajcz Veronika (róm. kat., Tápiószentmárton, 1825. dec. 23. –) Házasságkötés: Tápióbicske, 1851. nov. 17.
- Anyai dédapa II. apja*: Szarka András (róm. kat.) Pellio/szűcs, Tápiószentmárton.
- Anyai dédapa II. anyja*: Foltányi Erzsébet (róm. kat.) Házasságkötés: Tápióbicske, 1818. márc. 29.
- Anyai dédanya II. apja*: Krajcz József (róm. kat.) 1818-as házasságkötésekor tápiószentmártoni plebeius. Gyermekei anyakönyvi bejegyzéseiben is nemtelenként, ill. plebeiusként szerepel.
- Anyai dédanya II. anyja*: Borsos/Hrasko Katalin (róm. kat.) Házasságkötés: Tápióbicske, 1818. nov. 17.

SAJÁT CSALÁD

- Testvére*: Szabó Dénes (ref., Bp., 1918 – meghalt 2001 előtt) A budapesti Lónyay utcai református gimnáziumban tanult 1928-tól 1937-ig. Felesége: Bedő Piroska (ref., 1920 – Bp., 2001. jan. 25.).
- Feleségei*: 1. Otto Eva Elisabeth Ilse. Házasságkötés: 1939. nov. Walter Friedrich Otto (1874–1958) frankfurti, majd königsbergi klasszika-filológus professzornak, Szabó Árpád mesterének a lánya volt; 2. Török Klára (ref., Körmörő, Szatmár m., 1923. nov. 3. – 100 éves korában, 2023 decemberében még interjút adott a Reformátusok Lapjának) Házasságkötés: Körmörő, 1951. 1942-től a debreceni tud. egyetem hallgatója. 1948-ban szerzett magyar-latin szakos tanári oklevelet. 1948 októberében összehasonlító nyelvészetből és szociológiából doktorált. 1945. szept. 1-jétől 1946. aug. 31-ig és 1947. márc. 1-jétől 1948. dec. 17-ig a görög-latin Filológiai szeminárium díjtalan gyakornoka volt Szabó Árpád mellett. Apja: Török József (ref., Debrecen, 1890 – 1963-ban még élt) Református lelkész. 1919 és 1959 között Körmörőn szolgált, a szatmári egyházmegye esperese (1947–1959). Anyja: Antal Rozália (ref., [korábban róm. kat.], Brassó –).

Gyermekei: Első feleségétől annak előző házasságából: Kommerell Gizella (Frankfurt, 1934. jan. 27. –); Első feleségével közös gyermeke: Szabó Árpád Tamás (ref., Debrecen, 1942. máj. 13. –); Második feleségétől: 1. Szabó József (Bp., 1956–); 2. Szabó Veronika (Bp., 1958–); 3. Szabó Piroska (Bp., 1961–).

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1923–1931: bp.-i református főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1931. jún. 26.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, latin-görög szak, 1931–1935.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: frankfurti Johann Wolfgang Goethe egyetem, 1935–1936, az Ösztöndíjtanács csereösztöndíjával.

Oklevél: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, latin-görög szakos középiskolai tanár, 1935.

Nyelvismeret: német, francia, latin, ógörög, angol.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, bölcsészdoktor, 1935. jún. 1.; frankfurti egyetem magántanára, klasszika-filológia, 1939. febr.; történeti tud. kandidátusa, 1952. júl. 14.; irodalomtudományok doktora, 1957. jan. 8.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: debreceni tud. egy., bölcsészkar, 1940. okt. 19., klasszika-filológia (görög).

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., bölcsészkar, 1946. ápr. 30., klasszika-filológia (görög).

Nyugdíj: 1983.

MTA-tagság: lev. tag: 1979. máj. 11., rend. tag: 1990. máj. 21.; a Tudomány- és Technikatörténeti Komplex Bizottság tagja.

Díszdoktor: Goethe Egyetem (Frankfurt am Maine); Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1990.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Bp.-i Filológiai Társaság vál. tagja (1941), a Pharthenon Klasszikus Műveltség Barátainak Egyesülete ig. vál. tagja (1940–); a debreceni Tisza István Tudományos Társaság r. tagja (1941–).

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a frankfurti Deutsche Gesellschaft für Kulturmorphologie (1938–) és a Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Naturwissenschaften (1978–) lev. tagja; a Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences (Stanford, Kalifornia) meghívottja (1973–1974); az athéni Görög Tudományos Akadémia egzakt tudományok osztályának (1976), a turkui Interdisciplinary Academy Finland (1977) társelnöke; a luccai Tudományos Akadémia (1978), a pakisztáni Hamdard Akadémia (1979), a Tarantói Történeti és Régészeti Intézet (1980), a Római Mediterrán Akadémia (1982), a palermói Szicíliai Antik Történeti Intézet (1983) és a berlini Wissenschaftskolleg tagja.

Szerkesztőségi tagság: a *Szabadművelődési Híradó* felelős szerk.-je (1946. jan.–dec.); az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* folyóirat szerk. biz. tagja (1952–); az *Existencia* folyóirat alapító főszerkesztője (1993–2001).

Közéleti társaság, szerep: a Debreceni Székely Társaság r. tagja (1941–).

Állami testületek, tanácsok: az Országos Szabadművelődési Tanács főtitkára (1946. ápr. – 1946. szept. 30.).

Politikai szerep: 1945-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd a Magyar Dolgozók Pártjának is tagja volt. 1952 decemberében pártfegyelmeivel kizárták. 1956. október–novemberben egyik vezetője volt az ELTE bölcsészkarán a Munkástanácsnak/Forradalmi Bizottságnak. Ezért 1957 júniusában elbocsátották professzori állásából.

Kitüntetések: Köztársasági Érdemérem Aranyfokozata (1948); Népköztársasági Érdemérem Aranyfokozata (1949); Akadémiai Díj harmadik fokozata (1964); Ábel Jenő-émlékérme (1970); „A világ népeinek igazai”, jeruzsálemi Yad Vasem Intézet kitüntetése (1970); Munka Érdemrend aranyfokozata (1983); Apáczai Csere János-díj (1992); Széchenyi-díj (1993).

ÉLETÚT

Szabó Árpád kispolgári szintre törekvő budapesti munkáscsaládból származott. Apja törvénytelen születésű könyvkötősegéd volt. Anyja, paraszti sorban élt csallóközi kismemesi háttérből jövő pesti bérkocsis egyetlen kései gyermekeként született. 1912-es házasságkötésekor állami telefonkezelőként dolgozott. Gyermekeiket, Szabó Árpádot és öt évvel fiatalabb öccsét is a budapesti református főgimnáziumba iratták be. (Öccse is elvégezte a gimnáziumot 9 év alatt, de nem érettségizett.) A húszas években a család kiköltözött a századelőn parcellázott, Budapest melletti Rákoshegyre, ahol 270 négyszögöles telken, kétszobás lakásban éltek, ami azonban még a harmincas évek közepén sem volt telekkönnyvileg a nevükön, mert többezer pengős vételárháttralék terhelte.

Szabó Árpád harmadikos gimnazista korától kitűnő bizonyítványt s év végén rendre 50 pengős pénzjutalmat kapott. Kedvenc tanára a görög-latin szakos Nyusztay Antal (1880–1933) volt. 1931-es érettségije után maga is görög-latin szakra iratkozott be a budapesti tudományegyetemre. Ugyanakkor felvették az elitképzőnek tekinthető Br. Eötvös József Collegiumba. Itt nagy hatással volt rá Gombóc Zoltán (1877–1935) nyelvészprofesszor. Tagja volt az állami Középiskolai Tanárképző Intézetnek, ahol szak tárgyaiból, görögből, latinból és franciából 1933-ban tanári alapvizsgát tett. 1934 nyarán az egyetemi tandíjmentesség elnyeréséhez a rákoshelyi községi jegyzőtől szegénységi bizonyítványt kapott. 1935-ben főtárgyaiból, latinból és görögből kitűnő eredménnyel tette le a szakvizsgát. Ugyanebben az évben Horatius és a hellenisztikus irodalomtudomány című dolgozatával egyetemi pályadíjat nyert. Ezt a munkáját Huszti József (1887–1954), a klasszika-filológia professzora elfogadta doktori értekezésnek. Summa cum

laude minősítéssel 1935. június 1-jén doktori oklevelet kapott. A kezdő tudósnek sokat jelentett a befolyásos Huszti professzor pártfogása, hiszen ő a két világháború közötti tudáselit csúcsán a harmadik legtöbb pozíciót birtokolta.

Szabó Árpád 1935 októberében az Ösztöndíjtanácstól egy éves csereösztöndíjat nyert a frankfurti Johann Wolfgang Goethe egyetemre. Tekintettel anyagi helyzetére, Huszti József támogatásával 150 pengő úti segílyt is kiutaltatott neki Szily Kálmán államtitkár. Frankfurtban Szabó Árpád klasszika-filológia tanulmányokat folytatott M. K. Reinhardt és W. F. Otto professzorok vezetésével. Később az Afrika-kutató, antropológiával, vallás- és civilizációtörténettel foglalkozó Leo Frobenius (1873–1938) professzor mellett is dolgozott. Haza érkezve az 1936–1937-es tanévre 800 pengős belföldi kutatási ösztöndíjat kapott. Ő azonban egyrészt azt kérvényezte a minisztériumtól, hogy ezt az összeget márkára átváltva további frankfurti tanulmányaira használhassa fel, másrészt mivel ez az összeg a létminimum fedezésére sem volt elegendő, ezért további 850 pengős ösztöndíj kiutalását kérte 10 hónapos havi részletekben. A kérést Huszti József, mint az Ösztöndíjtanács referense pártolta, hivatkozva Frobenius meleghangú levelére, mondván, hogy dr. Szabó a magyar tudománynak máris szokatlan mértékű elismerést szerzett. Támogatta a kérést Domanovszky Sándor (1877–1955) történész professzor, az Ösztöndíjtanács ügyvezető igazgatója és Bakay Lajos (1880–1959) orvosprofesszor, a tanács elnöke is. A minisztériumi számvevőség véleménye ellenére Szily államtitkár ellenjegyzésével a reményteljes ifjú tudós végül kapott 500 pengő tanulmányi segílyt is. Frankfurtban elsősorban Frobenius tiszteletbeli professzor mellett dolgozott a Forschungsinstitut für Kulturmorphologie munkatársaként. Elsősorban vallástörténettel, néprajzi kérdésekkel, általános művelődéstörténettel foglalkozott. *Vorklassisches Erbe* című értekezésével 1939 februárjában a frankfurti egyetem magántanárává habilitálták, s munkája ugyanebben az évben Lipcsében megjelent.

Nem érezte jól magát azonban a hitleri Németország légkörében, s még a világháború kitörése előtt, 1939 júliusában hazatért. Annak ellenére, hogy csak segélyállás várta az Állástalan Diplomások Országos Bizottsága szervezésében. 1939. szeptember 28-án tett fogadalmat, s a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán Huszti professzor Latin Filológiai Intézetébe osztották be, ahol szemináriumvezető lett. Kérelmére egész külföldi munkásságát 1935. szeptember 15-től állami szolgálatnak számította be a vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1939 novemberében házasságot kötött Otto Eva Elisabeth Ilsevel. 1940. május 28-án megpályázta a debreceni Tisza István Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara klasszika-filológia tanszékét, amelyet Darkó Jenő professzor váratlan halála (1940. január 8.) miatt hirdettek meg a *Budapesti Közlöny* 1940. május 10-i számában.

Az állásra hatan pályáztak, akik közül a tanszék betöltése céljából kiküldött bizottság az R. Kiss István (1881–1957) professzor elnökletével június 21-én tartott ülésén, Huss Richárd (1885–1941) részletes véleményes jelentése alapján Szabó Árpádot jelölte az első helyen. A bizottság javaslatát a kar július 1-jén tartott ülésén 9 igen szavazattal (3 üres

lap mellett) jóváhagyta. A felterjesztést azonban a miniszter augusztus 9-i levelével nem fogadta el. Visszaküldte, s a kartól további vizsgálatot kért, hivatkozva egy Szabóval szembeni német plágiumvádra, amelyet Kerényi Károly (1897–1973) pécsi klasszika-filológia professzor közvetített. A vád alaptalannak bizonyult. A kultuszminiszter javaslatára a kormányzó 1940. október 19-én nyolc új debreceni egyetemi tanárt nevezett ki, egy napon az eredeti székhelyére, Kolozsvárra visszatérő Ferenc József tudományegyetem s az újonnan alapított szegedi Horthy Miklós tudományegyetem tanáraival. Debrecenben visszaállították a Láng Nándor (1871–1952) nyugdíjazása után, 1932-től be nem töltött II. Klasszika-filológia (latin) tanszéket is, amelyre a korábban harmadik helyre javasolt pályázót, Mészáros Edét (1889–1964) nevezték ki. A fiatalabb, 27 éves Szabó Árpád ugyanakkor nyilvános rendkívüli tanár lett az I. Klasszika-filológia (görög) tanszéken. A Görög-latin Philologiai Szeminárium igazgatójává a kari tanácsülés 1941 január végén Mészáros Edét választotta meg, de Szabó Árpád is vezető tanári címet kapott. A fiatal professzor népszerű előadásai mellett (A görög állam, Görög és modern tragédiák) 3 órában görög auktorolvasást s 2 órában szemináriumi gyakorlatot tartott. Időnként latin auktorokat is adott elő. 1941. szeptember 1-jétől az év végéig katonai szolgálatot teljesített. 1942-ben megszületett első gyermeke. A háború alatt jelent meg a *Periklész kora* (1942), valamint a *Demosthenes és Athén* (1943) című könyve. 1944 decemberétől 1945 márciusáig nem tartózkodott Debrecenben.

A háború után az Igazoló Bizottság 1945. június 26-án igazolta. Baloldali kötődésű hallgatói – elsősorban a később világhírűvé vált Lakatos Imre (1922–1974) – hatására belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1946-ban megkapta a nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést. Az egyetem erre még 1944. június 9-én felterjesztette, s ehhez a minisztertanács 1945. augusztus 29-én hozzá is járult. A kinevezést azonban Nagy Ferenc miniszterelnök csak 1946. április 26-án küldte meg Tildy Zoltán köztársasági elnöknek, aki azt április 30-án aláírta. Szabó Árpád ebben az időszakban huzamosabban Budapesten is tartózkodott. Magyar irodalmat tanított a Mária Terézia téri pedagógiai intézetben tanároknak és tanítóknak. Főtitkára volt az Országos Szabadművelődési Tanácsnak. (A tanács elnöke Karácsony Sándor [1891–1952] debreceni pedagógia professzor volt, akivel még 1941-ben ismerkedett meg a Debreceni Nyári Egyetemen.) 1948-ban két könyve jelent meg: *Óperzsa novellák*, *Sokrates és Athén*. Megkapta a Köztársasági Érdemérem arany fokozatát, amelyet 1949-ben Népköztársasági Érdeméremre cseréltek át.

A fordulat éve után, a magyar tudományos élet nagy átszervezésekor, 1948-ban, illetve 1949-ben Debrecenben mindkét klasszika-filológia tanszéket felszámolták. Szabó Árpádot státusában való meghagyás mellett szabadságolták, s 1948 szeptemberében az Eötvös József Collegiumhoz osztották be. Emellett tartott előadásokat a budapesti bölcsészkaron is. A Tudományos Tanács a kiemelt, havi 3000 forintos fizetéssel díjazott és autóhasználatra jogosult tudósok kategóriájába sorolta. Társszerzőkkel együtt több új szemléletű gimnáziumi tankönyvet is írt. 1950. március 1-jétől lett a budapesti

tudományegyetem tanára, 1952. november 15-től már a Nyelv- és Irodalomtudományi Kar Ókori Történeti Intézetében. A tudományos minősítés új, szovjet típusú rendszerének bevezetésekor 1952. július 14-én a Tudományos Minősítő Bizottság csak a történettudományok kandidátusa fokozatot adta meg neki. 1952 végén több pártfegyelmi után kizárták a Magyar Dolgozók Pártjából. 1954-ben jelent meg *Homéros*, 1956-ban pedig *A trójai háború* című könyve. 1956-ban a Humboldt egyetem három évre meghívta a görög tanszékre, de a forradalom miatt nem foglalta el a tanszéket. Októberben a bölcsészkar Munkástanácsának/Forradalmi bizottságának egyik vezetője volt. 1957. január 8-án a Tudományos Minősítő Bizottság, korábbi döntését korrigálva még megadta számára az irodalomtudományok doktora fokozatot, június 19-én azonban fegyelmi vizsgálat után, októberi szerepe miatt az egyetem azonnali hatállyal elbocsátotta. Egy évig állás nélkül volt.

A mindig sokirányú érdeklődésű tudós az állástalanság idején újszerű tanulmányt írt a görög matematikáról. Ez 1957-ben jelent meg az *Acta Antiqua Academiae Scienciarum Hungaricae* című folyóiratban német nyelven, orosz rezümével: *Wie ist die Mathematik zu einer deduktiven Wissenschaft geworden?* Rényi Alfréd (1921–1970), a kitűnő fiatal matematikus professzor felfigyelt erre az írásra, s álláshoz segítette az MTA Matematikai Kutatóintézetében. 1983-ig, nyugdíjazásáig itt dolgozott mint tudományos munkatárs, majd főmunkatárs, végül tanácsadó. A matematikai és természettudományos műveltségünk ókori alapjaira vonatkozó feltevései figyelmet keltettek a szovjet, de a nyugati tudományosságban is. Egymás után hívták meg a világ különböző egyetemei előadás tartására. 1962-ben még számos ilyen meghívást le kellett mondania. Eötvös kollégista tanítványának, az MSZMP Központi Bizottságánál dolgozó Óvári Miklósnak a támogatásával 1963-tól a nyugati meghívásoknak is eleget tudott tenni. Több olasz egyetemen, Németországban és Nagy-Britanniában mint vendégprofesszor tartott előadásokat. Nemzetközi matematikai, tudománytörténeti és filozófiai kongresszusokon adott elő. A sikerek hatására itthon is kapott elismeréseket. 1964-ben az Akadémiai Díj harmadik fokozatával, 1970-ben pedig az Ókortudományi Társaság Ábel Jenő-émlékérmével tüntették ki. A görög matematika kezdeteiről szóló főműve 1969-ben jelent meg: *Anfänge der griechischen Mathematik*. Ennek rövidített magyar változatát 1978-ban adták ki *A görög matematika kibontakozása* címmel. A mű újszerű nézőpontját a *Magyar Tudomány*ba 2002-ben ihletett nekrológot író Kutrovácz Gábor így fogalmazta meg: „A görög matematikai terminológiai nyelvi elemzésén keresztül kimutatta, hogy a matematikai bizonyítás elve és gyakorlata a görög dialektikából, a vitatkozás művészetéből származik. A matematikai érvelések általános jellegét elemezve arra a belátásra jutott, hogy az absztrakt, deduktív, antiempirikus gondolkodási stílus az eleai filozófiai tradícióból ered, ott jelent meg először a logikai tudatosság és a szigorú érvelés (például az indirekt bizonyítás) igénye.” Forradalmi gondolatai nagy vitákat váltottak ki.

Sokoldalú érdeklődése a matematikátörténettől indulva újabb területek felé fordult. Az ókori görög csillagászzal, fizikával, geometriával, trigonometriával, földrajz-

tudománnyal, térképezéssel, a geo- és a heliocentrikus világgéppel is foglalkozott. Az ezekről a területekről Erkká Maulával közösen írott fontos műve 1982-ben az athéni akadémia kiadásában németül jelent meg: *Enklíma: Untersuchungen zur Frühgeschichte der griechischen Astronomie, Geographie und der Sehnentafeln*. Erről a műről Kutrovátz Gábor ezt írta: „Ebben a könyvében a gnómon, vagyis a csillagászati napóra használatának tanulságait vonja le, és kimutatja, hogy az eszközben rejlő lehetőségek korai kialakítása hogyan vezetett annak a görög csillagászati és földrajzi világgépnek a kialakulásához, amelyet későbbi szerzők műveiből ismerhetünk.” Újra sok meghívást kapott, s a hetvenes években már az Egyesült Államokba és Japánba is eljutott. Tekintélyes tudós társaságok és akadémiák választották világszerte tagjukká. (A nemzetközi szerepléseket, elismeréseket leggondosabban Gazda István tudománytörténész vette számba: *Szabó Árpád klasszika-filológus, tudománytörténész életrajzi kronológiája születése 100. évfordulójának tiszteletére*.) 1979-ben a Magyar Tudományos Akadémiának is levelező tagja lett. 1980. február 21-én megtartott székfoglalóját, *A leghosszabb nap* című tudománytörténeti előadását rendkívüli érdeklődés kísérte. Nyugdíjba vonulása alkalmából 1983-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. Már korábban is írt színvonalas ismeretterjesztő műveket (*Aranygyapjú*, 1977), de ezután sorra jelentek meg az antikvitás heroikus világát élményszerűen bemutató könyvei: *Róma jellemei* (1985), *Hellász hősei* (1985), *Szophoklész tragédiái* (1985), *Odüsszeusz kalandjai* (1996).

A rendszerváltás után 1990-ben lett a debreceni Kossuth Lajos tudományegyetem honoris causa doktora, az MTA-nak pedig rendes tagja. (Székfoglaló előadását *Görög humanizmus [Szophoklész]* címmel tartotta). 1991-ben visszakapta egyetemi tanári címét. Ebben az évben indította el alapító főszerkesztőként az *Existentia* című filozófiai folyóiratot. 1992-ben jelent meg Münchenben a *Das geozentrische Weltbild: Astronomie, Geographie und Mathematik der Griechen* című könyve. 1993-ban, 80 évesen Széchenyi-díjat kapott a matematikatörténet terén nemzetközileg is elismert munkásságáért, oktatói és ismeretterjesztő tevékenységéért. Újra előadhatott magyar egyetemen is. 1991–1993 között a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen és a Miskolci Bölcsészegyesületben, 1992 és 1994 között pedig a Károli Gáspár Református Egyetemen adott elő filozófiát. Újra írt középiskolai tankönyveket is. 1994-ben alapító elnöke volt a Magyar Tudománytörténeti Intézetnek. Az intézet gondozta *A görög matematika. Tudománytörténeti visszapillantás* című tanulmánykötetét 1997-ben. 1998-ban jelent meg utolsó nagy munkája: *Antik csillagászati világgép. Árnyék – naptár – földrajz – geometria*. Tudományos munkái, könyvei és tanulmányai német, francia, angol görög, japán, olasz és orosz nyelven is megjelentek. Kutrovátz Gábor nekrológja szerint lebilincselő pedagógus, legendás előadó szellem, herakleitoszi lény volt.

SZÁSZY ISTVÁN

jogász

(Budapest, 1899. december 1. – Budapest, 1976. április 10.;
a leányfalui temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A Szászy család, amelynek férfi tagjai a 18. század elejétől rendre református lelkészek voltak, mint ilyenek éltek bizonyos nemesi jogokkal. Ténylegesen azonban csak az apa, Szászy Béla miniszteri tanácsos kapott nemességet 1916. január 9-én szászi előnévvel. Szászy professzor anyai ágán a Csengeryek nemesként éltek Bihar vármegyében.

Apja: Szászy Béla (ref., Pócsmegyer, Pest vm., 1865. nov. 26. – Bp., 1931. jún. 17.) Jogász, az MTA tagja (lev. tag: 1931. máj. 15.) A középiskolát a váci piarista, illetve a budapesti református gimnáziumban végezte. Utóbbi helyen 1883-ban érettségizett. A budapesti tudományegyetemen jogtudományi doktori oklevelet szerzett (1888). A Kecskeméti Jogakadémián az egyházjog és a jogtörténet r. tanára volt (1889–1892). 1893-tól az igazságügyminisztérium tisztviselője, 1913-tól miniszteri tanácsosi rangban. Megkapta a III. oszt. Vaskoronarendet, a Lipót-rend lovagkeresztjét, 1916-ban pedig a magyar nemességet. 1918. november és 1919. március között, valamint 1919. augusztustól haláláig államtitkár. Nevéhez fűződik az alkotmányosság helyreállításáról szóló 1920. I. törvénycikk kidolgozása, ill. később irányításával dolgozták ki az 1928. évi magánjogi törvénykönyv-tervezetet. A Magyar Jogászegylet elnöke (1928–), a londoni International Law Association alelnöke, a Pénzüntézeti Központ igazgatóságának tagja (1920–1931). A budapesti református egyházközség presbitere (1921, 1924–1931), gondnoka (1927–1931). A pesti ref. egyházmegye tanácsbírája (1907–), időszaki tanácsának és missziói bizottságának, majd az 1920-as években énekügyi bizottságának és számvevőszékének tagja. A Dunamelléki Egyházkerület tanácsbírája (1917–), állandó számvevőszékének, jogügyi, magántanári vizsgáló és lelkészi nyugdíjbizottságának, valamint a Baár-Madas Ref. Leánylíceum igazgatótanácsának tagja, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának világi póttagja (1917–). A királyi kúria előcsarnokából temették.

Testvérei: 1. Szászy István Károly (ref., Pócsmegyer, 1862. júl. 28. – Szentendre, 1927. febr. 23.) Orvos, költő, műfordító, nótaszerző. Oklevelét a budapesti egyetemen szerezte, óbecsei (1894–), majd pócsmegyeri járásorvos, Torontál vm. tiszti orvosa, m. kir. honvéd ezredorvos. Felesége: Péntek Matild (ref., Pest, 1868 – Szentendre, 1941. febr. 22.) Péntek János MÁV főkalauz leánya; 2. Szászy Etelka (ref., Pócsmegyer, 1867.

júl. 28. – 1931-ben még élt) Férje 1887-től: Benkő István (ref., Papolc, Háromszék m., 1854. jan. 24. – Rákospalota, 1920. dec. 2.) Református lelkész, egyházi író. Apja és nagyapja is református kántortanító volt a háromszéki Papolcon. A sepsiszentgyörgyi és a székelyudvarhelyi gimnázium után Budapesten végezte a teológiát. Két tanévet Edinburghban, s egy félévet Bázelen teológiát hallgatott (1880–1882). 1885-től haláláig Rákospalotán szolgált. Egyházkerületi tanácsbíró, zsinati póttag; 3. Szász Margit Vilma (ref., Pócsmegyer, 1873. máj. 16. – Füle, 1928. júl. 8.) Férje: Szalay László (ref., Jut, Somogy m., 1865 – Füle, 1917) Református lelkész. A budapesti teológia elvégzése után 1890-től a mezőföldi egyházmegyében, Fejér megyében a fülei gyülekezetben szolgált. Apja, Szalai Ferenc is ref. lelkész volt Jut községben (1858–); 4. Szász Lajos (ref., Pócsmegyer, 1876. jún. 4. – 1942-ben még élt) 1894-ben érettségizett a budapesti ref. gimnáziumban. 1898-ban szerzett gépészmérnöki oklevelet a bp.-i műegyetemen. A Kassa-Oderbergi Vasútnál volt főmérnök. M. kir. kereskedelmi főtanácsos. Felesége: Hegyeshalmy Eleonóra (ref., Bp., 1887. máj. 1. – Vorden, Hollandia, 1963. márc. 30.) Valószínűleg elváltak, Hegyeshalmy Eleonóra második férje Konkoly-Thege Kálmán (ref.) volt.

Apai nagyapja: Szász István (ref., Somogytúr, Somogy m., 1835. dec. 3. – Pócsmegyer, 1907. okt. 19.) Református lelkész. A pápai ref. kollégiumban végezte a gimnáziumot és a teológiát, s két évet hallgatott a Bécsi Protestáns Teológiai Intézetben is (1855. okt. 12. – 1857. júl. 30.). A pesti skót misszionál volt segédlelkész, majd a Bács megyei Torzsán helyettes lelkész. 1860-ban ordinálták, s 1861 októberétől 46 évig pócsmegyeri lelkész-ként szolgált. 1864-ben egyházi takarékmagtárat alapított, 1875-ben új iskolát épített. A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*ba (1870–1876) publikált Megyeri álnév alatt.

Testvérei: 1. Szász János (ref., Somogytúr, 1834. aug. 27. – Újvidék, 1896. márc. 23.) A pápai ref. kollégiumban tanult, 1849-ben írta alá az iskola törvényeit. 1890-ben szerzett a bp.-i műegyetemen oklevéllel egyenértékű abszolutóriumot. A Bács megyei Brunszvik Béla-féle futaki uradalom mérnöke, földbirtokos volt. Bács-Bodrog vm. törvényhatóságának virilis tagja, az alsó baranya-bácsi ref. egyházmegye világi tanácsbírája. Felesége: Stúr Etelka (a Bács-Bodrog megyei Kucora német evangélikus lelkészének lánya). Gyermeük, Szász Vilma (ref., 1869 – Bp., 1939. márc. 24.) Férje: Toóth Kálmán (ref., Kiskunhalas, 1862. okt. 25. – Kiskunhalas, 1923. júl. 9.) Ügyvéd, Kiskunhalas polgármestere, akinek testvére volt Tóth Lajos (1876–1936) debreceni és Tóth Károly (1876–1928) szegedi jogászprofesszor; 2. Szász József (ref., Nagyszokoly, 1837. márc. 5. – Somogytúr, 1909. ápr. 3.) Református lelkész. 1845-től a pápai ref. kollégiumban tanult. 1858. április 8. és július 31. között a bécsi Protestáns Teológiai Intézet hallgatója volt. 1858-ban ordinálták, s 1861 novemberétől haláláig szolgált Somogytúron. Felesége: Dorsánszky Janka (akinek szülei: Dorsánszki Gábor [ref., Mezőkomárom – 1836. dec. 11.] sárszentmihályi református lelkész és Török Zsuzsanna [ref., Dudar, 1814 – Somogytúr, 1890. ápr. 4.], Török Pál [1788–1845] dudari ref. lelkész lánya); 3. Szász Lajos (ref., Nagyszokoly, 1839. ápr. 2. –).

Apai nagyanyja: Poór Etelka (ref., Torzsa, 1839 – Pócsmegyer, 1909. szept. 5.) Házasságkötés: Torzsa, 1861. aug. 4.

Testvérei: Poór Károly (ref., Torzsa, 1829–) Református lelkész. Előbb a kiskunhalasi ref. gimnáziumba járt, majd Kecskeméten bölcsészetet végzett, s 1848 tavaszán elkezdte a jogot. 1848 nyarán Bács megyében nemzetőr főhadnaggyá választották. Októbertől 1849. januárig élmezési biztos volt a verbászi magyar táborban. Márciusban örmesterként beállt a Bács megyei Védserég 3. zászlóaljába, és részt vett Perczel Mór tábornoknak a Délvidéket felszabadító hadjáratában. Júniustól hadnaggy, s a bácskai (IV.) hadtest vezetőjének segédtszjtje. 1849-ben a pápai kollégiumban subscriált, hogy elkerülje a császári hatóságok figyelmét és a besorozást. 1855-ben Gyöngön volt segédlelkész és segédtanár a gyönki református gimnáziumban. 1856 júliusától 1858 közepéig a Somogy megyei Mocsoládon szolgált a Dunamellékhez tartozó külső-somogyi egyházmegyében; 2. Poór József (ref., Torzsa, 1845 – Újszívác, 1905. jan. 16.) Református lelkész. 1865-ben végzett a pesti teológián. A gyönki német református gyülekezet lelkésze lett Tolna megyében (1872–). A gyönki ref. gimnázium igazgatósági tagja. Később az újszíváci (Bács megye) református németek lelkésze, az alsóbaranya-bácsi református egyházmegye iskolafelügyelője, tanácsbírája, közpénztárnoka.

Apai dédapa I.: Szász István (ref., Sárkeresztúr, Fejér m., 1799. okt. 8. – Nagyszékely, Tolna m., 1864. jún. 27.) Református lelkész. Az apja kezdte tanítani, majd az apa új állomáshelyéhez, a Tabajdhoz közeli Zámolyon tanult anyai nagyapjánál, Nagy István esperesnél. Tanult a Komárom megyei Kocson is, ahol a Debrecenben tanult, Bázelen is megfordult Vecsei Miklós (1753–1820) – később tatai esperes – volt a lelkész. 1813-ban subscriált a debreceni ref. kollégium akadémiái tagozatán. Itt később tanító volt az V. osztályban. Valahol Pesten is tanult, s megfordult Bécsben is, de nem iratkozott be az egyetemre. Először Kocson volt rektor (1822–1825), majd nevelő Szilassy József családjánál. Ezután a dunamelléki egyházkerület külsősomogyi egyházmegyéjében szolgált. Gyöngön volt adminisztrátor (1828–1830), Nagyszékelyen segédlelkész (1830–1831), Somogytúron (1831–1836) és Nagyszakolyban (1836–1850) lelkész. Végül 1850-től haláláig a nagyszékelyi német református gyülekezetben szolgált.

Testvérei: 1. Szász Zsófia (ref., Sárkeresztúr, 1801. jún. 2. –); 2. Szász János (ref., Sárkeresztúr, 1803. jan. 4. –) Nagykörösön tanult, majd 1820-ban a debreceni kollégiumban subscriált; 3. Szász Krisztina (ref., Sárkeresztúr, 1805. márc. 29. –); 4. Szász Julianna (ref., Tabajd, Fejér m., 1809. jún. 4. – meghalt kisgyerekként); 5. Szász Terézia (ref., Tabajd, 1811. márc. 24. –) Férje: Szikszay Pál (ref., Nádasdladány, 1802. jan. 1. – Balatonfőkajár, 1882. júl. 15.) Balatonfőkajári református lelkész; 6. Szász József (ref., Tabajd, 1813. jan. 18. –) 1827-től 1832-ig a debreceni ref. kollégiumban tanult. 1842-ben a Tolna megyei Bölcskén volt segédlelkész; 7. Szász Julianna (ref., Bicske, 1815. jan. 12. –).

Apai dédanya I.: Szikszai Lidia (ref., Fokszabadi/Balatonszabadi, Veszprém m., 1807. aug. 8. – Lepsény, 1860 k.) Házasságkötés: Fokszabadi, 1833. aug. 5.

Testvérei: 1. Szikszai Eszter (ref., Nádasdladány, Fejér m., 1799. márc. 22. – 1845. máj. 19.) Férje 1819. ápr. 15-től: Galgóczy Gábor (ref., Nagykőrös, 1786. aug. 4. – Nagykőrös, 1875. jan. 18.) Ref. lelkész. Apja Debrecenben tanult nagykőrösi tanító volt. Az akadémiai tagozatot Debrecenben végezte (1804–1810). Cegléden iskolamester, majd lelkész volt a Tolna megyei Lápafőn (1818–), Nagyszékelyen, Köröshegyen, Somogytúron, Solton, Tószegen. Tanított Nagykőrösön; 2. Szikszai Rebeka (ref., Nádasdladány, 1800. szept. 7. – Lepsény, 1870) Férje 1825. okt. 13-tól: Maller Dániel (ref., Csákberény, 1797. febr. – Sárszentmihály, 1829. ápr. 20.) Nagykőrösön (1813–), Debrecenben (1816–), majd 1818-tól Pápán tanult. Öt évi rektorkodás után 1825-ben szentelték lelkésszé. Sárszentmihályon szolgált (1825–1829). Apja, id. Maller Pál (ref., 1763–1837) csákberényi lelkész, testvére pedig ifj. Maller Pál (ref., 1800–1878) kálózi református lelkész volt; 3. Szikszay Pál (ref., Nádasdladány, 1802. jan. 1. – Balatonfő-kajár, Veszprém m., 1882. júl. 5.) Ref. lelkész. Gyönkön, majd 1813-tól Pápán tanult. Pápán 1819-ben, Debrecenben 1821-ben subscribált. A tiszántúli Gyomán volt rektorián (1826–1828). A Dunántúlon több helyen volt segédlelkész. 1832-ben szentelték fel kajári lelkésznek. Ötven éven át, 1882-es haláláig szolgált itt. Felesége 1833. febr. 7-től: Szász Terézia (ref., Tabajd, 1811. márc. 24. – 1835) Szász János bicskei ref. lelkész leánya; 4. Szikszai János (ref., Fokszabadi, 1803. okt. 13. – Nagyigmánd, 1849. júl. 12.) Református lelkész. A gimnáziumot Pápán, az akadémiai tagozatot Debrecenben végezte. Bicskén volt rektorián (1828–1830), majd Fokszabadiban káplán (1831–35). Kiskovácsiban (1835–1838), majd Csákberényben (1838–1849) lelkészként szolgált. A Függelenségi Nyilatkozat kihirdetése miatt Haynau statáriálisan agyonlövete. Felesége 1836. máj. 8-tól: Seres Mária, Seres Sándor kápolnásnyéki majd biai ref. lelkész leánya; 5. Szikszai Klára (ref., Fokszabadi, 1805. szept. 20. –) Férje: Váradi Péter (ref., Tapolca, Veszprém m., 1806. – Szabadbattyán, 1876. febr. 5.) Református lelkész. Apja Váradi Márton gazda volt. 1820-tól Pápán tanult, praeceptor volt, Kenesén rektorkodott. Fokszabadi káplánság után Lajoskomáromban (1840–1842), Sáregresen (1842–1845), végül Falu- és Szabadbattyánban (1845–1876) szolgált; 6. Szikszai Zsófia (ref., Fokszabadi, 1809. aug. 7. – 9 napot élt); 7. Szikszai Sámuel (ref., Fokszabadi, 1810. aug. 7. – Fokszabadi, 1813. febr. 19.); 8. Szikszay Károly (ref., Fokszabadi, 1812. szept. 21. – Fokszabadi, 1813. febr. 20.); 9. Szikszai Zsófia (ref., Fokszabadi, 1814. okt. 22. – Lepsény, 1893. jan. 12.) Férje: Horváth Mihály (ref., Nagypirit, Veszprém m., 1808. okt. 27. – Lepsény, 1892. jan. 15.) Ref. lelkész, aki Horváth Mihály földész fia volt. Pápán tanult, Fokszabadiban volt káplán, majd Kiskesziben (1838–1852) és Lepsényben (1852–1892) lelkész, mezőföldi esperes (1861–1882); 9. Szikszay Károly (ref., Fokszabadi, 1817. dec. 30. – Fokszabadi, 1818. jún. 5.).

Apai dédapa II.: Poór Károly (ref., Torzsa, 1798 – Torzsa, 1860) Református lelkész. A kecskeméti ref. kollégiumban végezte a gimnáziumot, majd 1818-tól a debreceni

ref. kollégiumban a bölcsészeti, jogi és a teológiai tagozatot. A Bács megyei Torzsán 1824-től apját követte a lelkészségben (1824–1860). A bácskai német iskolák iskola-vizsgálója volt 15 évig. Ő írta az ezen iskolákban használt földrajz, természettan, illeten tankönyveket.

Testvére: Poór Zsigmond (ref., Torzsa, 1806 k. – 1862-ben még élt) Református lelkész. 1824-ben subscribált Debrecenben, itt végezte a bölcsészetet (1824–1827), a jogot (1826–1828) és a teológiát (1827–1830). 1837-ben ordinálták, ekkortól a Bács megyei Cservenka német reformátusainak lelkésze volt haláláig. Az alsóbaranyai-bácsi egyházmegye tanácsbírája.

Apai dédanya II.: Turóczi Anna (ref., Kiskunhalas, 1810. júl. 28. –) Házasságkötés: Kiskunhalas, 1828. júl. 1.

Testvérei: 1. Turóczi Sára (ref., Kiskunhalas, 1783. okt. 24. – meghalt kisgyermekként); 2. Turóczi Judit (ref., Kiskunhalas, 1786. jan. 8. – meghalt kisgyermekként); 3. Turóczi Sára (ref., Kiskunhalas, 1787. máj. 8. – Kiskunhalas, 1868) Férje: Rajkó István; 4. Turóczi Erzsébet (ref., Kiskunhalas, 1790. júl. 27. – Kiskunhalas, 1879. jan. 25.) Halála után Zseny-unokái emeltettek számára nagy sírkövet Kiskunhalason. Férje: Márffy/Márfi Sándor (ref., – 1872-ben már nem élt); 4. Turóczi Judit (ref., Kiskunhalas, 1791. nov. 14. –) Férje: Madár Péter halasi gazda volt; 5. Turóczi Krisztina (ref., Kiskunhalas, 1792. dec. 20. –) Férje 1809. dec. 4-től: (ifjabb) Latabár János (ref.) Ők a Latabár-színészdzinasztia ősei, az ő fiuk, Latabár Endre (1811–1873) lett színész, színigazgató, s ennek dédunokája Latabár Kálmán (1902–1970), „Latyi”; 6. Turóczi Terézia (ref., Kiskunhalas, 1795 – meghalt kisgyermekként); 7. Turótzy István (ref., Kiskunhalas, 1796. febr. 26. –) Felesége: nemes Keresztesi Deák Katalin (ref., 1809 – Kiskunhalas, 1880. okt. 1.); 8. Turóczi Terézia (ref., Kiskunhalas, 1798. febr. 10. –) Férje 1816. nov. 26-tól: Gál István (ref.); 9. Turóczi Lidia (ref., Kiskunhalas, 1800. ápr. 2. –); 10. Turóczi Rozália (ref., Kiskunhalas, 1802. szept. 7. –); 11. Turóczi Eszter (ref., Kiskunhalas, 1807. júl. 29. –).

Apai dédapa I. apja: Szászy János (ref., Szentantalfa, Zala m., 1765. szept. 6. – Bicske, 1837. jan. 19.) Református lelkész. Sárospatakon tanult, s teológiát hallgatott a jénai egyetemen. Szolgált a vértessaljai református egyházmegyében Sárkeresztúron (1795–1806), Tabajdon (1806–1813), végül Bicskén (1813–1837). 1805-ben az egyházmegye egyik delegáltja az új református énekeskönyvet előkészítő bizottságban.

Testvérei: 1. Szászi Pál (ref., Szentantalfa, 1765. szept. 6., ikertestvér – kisgyerekként meghalt); 2. Szászi József (ref., Fokszabadi, 1767. okt. 16. – csecsemőként meghalt).

Féltestvérei apja második feleségétől, Bagosi Erzsébettől: 1. Szászi József (ref., Fokszabadi, 1770. jún. 16. – Lepsény, 1851. febr. 13.) Ref. lelkész. Sárospatakon tanult, ahol 1796-tól volt a poéták tanítója, esküdt diák, a filozófia, majd a görög nyelv praesese. 1800-ban pedig senior lett. 1803-ban szentelték fel. A Tolna megyei Pálfán, majd 1809-től 1851-ig a Veszprém megyei Lepsényben szolgált, s a mezőföldi egyházmegye tanácsbírája volt (1828–1841). Második felesége: Balogh Katalin, Balogh

Tamás (1755–1817) fehérvárcsurgói lelkész leánya volt; 2. Szászi Mária (ref., Fokszabadi, 1772. márc. 23. –); 3. Szászi Pál (ref., Fokszabadi, 1773. okt. 24. –); 4. Szászi Julianna (ref., Fokszabadi, 1775. márc. 26. – kisgyerekként meghalt); 5. Szászi Erzsébet (ref., Fokszabadi, 1777. dec. 17. –); 6. Szászi Julianna (ref., Fokszabadi, 1779. máj. 3. – csecsemőként meghalt); 7. Szászi Julianna (ref., Fokszabadi, 1780. okt. 8. –).

Apai dédapa I. anyja: Nagy Zsófia (ref., Alcsút, Fejér m., 1776. márc. 28. –) Házasságkötés: Zámoly, 1797. szept. 12.

Testvérei: 1. Nagy István (ref., Alcsút, 1767. márc. 26. – kisgyerekként meghalt); 2. Nagy Julianna (ref., Alcsút, 1769. ápr. 5. –); 3. Z(ámolyi) Nagy István (ref., Alcsút, 1770. szept. 17. – Balatonfüred, 1841. márc. 19.) Református lelkész. Apja, majd Csákváron Veszprémi János esperes mellett készült. Bicskén és a modori evangélikus gimnáziumban is tanult. Debrecenben subscribált 1786-ban. Több évig praeceptor volt, könyvtáros, 1797-ben pedig senior. 1798-ban Jénában tanult. 1800-tól haláláig Balatonfüred lelkésze, veszprémi esperes (1825–1841), egyházkerületi főjegyző (1828–1841). Felesége: Kecskeméti Eszter (ref.) Kecskeméti Szűcs Zsigmond (ref., Csajág, 1737 – Polgárdi, Veszprém m., 1821) polgárdi lelkész (1768–1821), mezőföldi esperes (1796–1821) leánya; 4. Nagy Zsuzsanna (ref., Alcsút, 1773. febr. 19. –); 5. Nagy Erzsébet (ref., Alcsút, 1775. jan. 12. –); 6. Nagy Éva (ref., Alcsút, 1779. márc. 24. –); 7. Nagy Krisztina (ref., Alcsút, 1782. máj. 3. –); 8. Nagy Katalin (ref., Alcsút, 1785. jan. 12. –).

Apai dédanya I. apja: Szikszai János (ref., Nádasdladány, 1773. jún. 19. – Fokszabadi, 1839. szept. 15.) Református lelkész. Sárospatakon végezte felsőbb iskoláit. 1798-ban ordinálták, s nádasdladányi lelkész lett (1798–1802), majd 1802. márc. 17-től élete végéig Fokszabadiban szolgált. A peremartoni egyházmegye jegyzője (1813–1824), majd esperese (1824–1839).

Testvérei: 1. Szikszai István (ref., Nádasdladány, 1776. dec. 24. – Városhidvég, Somogy m., 1820. szept. 18.) Sárospatakon subscribált 1797-ben. Oskolatanítóként szolgált Sárszentmihályon (1800–1802), Fokszabadiban (1802–1815), Soponyán (1815–1820), végül Városhidvégen; 2. Szikszai Ágnes (ref.) Férje 1798. szept. 18-tól: nemes Nagy Pál (ref.) Várpalota; 3. Szikszay Klára (ref., Nádasdladány, 1770. aug. 11. –) Férje: Kutasy István (ref., – 1821. máj. 3.) Városhidvégen.

Apai dédanya I. anyja: nemes Balogh Eszter (ref., Kázmárk, Abaúj m., 1780. febr. 10. – Fokszabadi, 1822. okt. 20.) Házasságkötés: Nádasdladány, 1798. máj. 19.

Testvérei: 1. Balogh Borbála (ref., – Sárospatak, 1792. aug. 8.); 2. Balogh Lídia (ref., Nyírmada, Szabolcs m., 1780 k. – Sárospatak, 1795. dec. 2.).

Apai dédapa II. apja: Poór András (ref., Fülöpszállás, Pest m., 1763. aug. 10. – Torzsa, 1829) Református lelkész. A losonci református nagygimnáziumban tanult, majd 1779-től a debreceni református kollégium akadémiai tagozatán. Kiskunfélegyháza volt rektorián, majd a Bács megyei Torzsán szolgált 1824-ig.

Apai dédapa II. anyja: Varga Zsuzsanna (ref.).

Apai dédanya II. apja: nemes Túrótzy István (ref., Kiskunhalas, 1753. aug. 9. – Kiskunhalas, 1831. jún. 30.) Jómódú halasi redemptus famíliából származott. Szenátor volt 1796-ban, 1807-ben, 1809-ben, 1810-ben, 1828-ban, illetve halasi főbíró 1798-ban és 1800-ban.

Apai dédanya II. anyja: nemes Bankós Erzsébet (ref.).

Apai dédapa I. apai nagyapja: Szászy János (ref., 1736 – Ősi, Veszprém m., 1806. jún. 19.) Református lelkész. 1749-ben subscribált a nagyenyedi református kollégiumban még Szász néven, majd Sárospatakon 1755-ben már Szászi néven. Első állomáshelye a dunántúli egyházkerület veszprémi egyházmegyéjében Szentantalfa (1764–1767). Később a mezőföldi egyházmegyében Fokszabadiban (1767–1784), majd Ősiben (1784–1806) szolgált. A peremartoni egyházmegye assessora/tanácsbírája (1786–).

Apai dédapa I. apai nagyanyja: Vátzi Sára (ref., Tác, Fejér m., 1741. máj. 7. – Fokszabadi, 1769. jan. 17.) Lelkészlány volt. Első férje 1759. máj. 1-től: a kajári ref. lelkész, Tokaji Péter (ref., Enying, 1730 k. – Enying, 1761), akinek az apja Tokaji Pál (ref.) enyingi (1721–1752) ref. lelkész volt.

Testvérei: 1. Vátzi Zsuzsanna (ref., Tác, 1743. okt. 29. –); 2. Vátzi Erzsébet (ref., Tác, 1746. márc. 6. –) Férje 1765. ápr. 22-től: a helybeli, táci Rajkó János esküdt fia, János; 3. ifj. Vátzi K. János (ref., Tác, 1748. márc. 11. – Tác, 1791. okt. 11.) Református lelkész. 1765-ben subscribált Sárospatakon. 1773 szeptemberében iratkozott be a zürichi egyetemre, de apja elhalálozván a táci gyülekezet őt hívta meg, s ezért hazaindult. 1774. október 23-án exmittálták, s október 30-tól haláláig, 1791-ig Tácon szolgált. (Ugyanott, ahol az apja.) Felesége: Posfai Anna; 4. Vátzi Klára (ref., Tác, 1750. ápr. 17. –); 5. Vátzi Éva (ref., Tác, 1752. márc. 23. –); 6. Vátzi Julianna (ref., Tác, 1754. márc. 6. –); 7. Vátzi Rebeka (ref., Tác, 1758. márc. 5. –).

Vátzi Sára halála után a második feleség, aki a gyerekeket felnevelte: Bagosi Erzsébet (ref.) Bagosi Mártonnak, a Komárom megyei Dad református lelkészének a leánya, aki Debrecenben 1723-ban subscribált, majd 1735-től Utrechtben is tanult.

Apai dédapa I. anyai nagyapja: Nagy (zámolyi) István (ref., Tata, Komárom m., 1735. dec. – Zámoly, Fejér m., 1827. jan. 1.) Református lelkész. Debrecenben tanult, s 1757-ben itt is subscribált. 1765-től a Fejér megyei Alcsút lelkésze, a Dunamellék vértessaljai egyházmegyéjében. Az ő lelkészisége idején, 1788-ban építették újjá az alcsúti templomot. 1793-tól az egyházmegye egyik legnépesebb gyülekezetében, Zámolyon szolgált 1827. évi haláláig. Itt is sok építkezés fűződik hozzá. 1807-től az egyházmegye esperese is volt haláláig. Az egyházmegye története szerint „a megújulás korszakának egyik legmegbecsültebb egyénisége volt”.

Apai dédapa I. anyai nagyanyja: Kovács Erzsébet (ref.) Valószínűleg lelkészlány volt.

Apai dédanya I. apai nagyapja: Szikszai János, (ref., Póka, Maros-Torda m., 1724 – Fokszabadi, 1802. ápr. 2.) Református lelkész. 1753-ban subscribált Sárospatakon. Rimaszombatban volt corrector. 1760–1761-ben a hollandiai Franeker egyetemén tanult. 1764. nov. 26-án ordinálták. Nádasdladányban szolgált 1764-től 1798-ig.

Testvérei (a családi feljegyzések és levelek szerint): 1. Szikszai Sámuel, aki Sárospatakon tanult (subscribált 1745–1746-ban), s Szerencsen volt rektorián. Református lelkész lett a veszprémi egyházmegyében Nemesvámos (1760–1764), Alsóörs (1764–1769), Moha (1769–1781), Balatonhenye és a Fehér megyei Csór (1786–1792) egyházközségekben; 2. Szikszai Judit, aki mint Ajtai György felesége a Beszterce-Naszód megyei Nagysajóról 1754-ben és 1759-ben írt levelet a Sárospatakon tanuló két testvérének, Jánosnak és Sámuelnek. A levél szerint Sámuel 1759-ben már készült a távoli (dunántúli?) parókiára; 3. Szikszai Boldizsárnak, mint bátyjának a halálát 1759-es levelében említi Szikszai Judit. Boldizsár vélhetőleg Marosvécsen halt meg, s könyvei is említetnek; 4. Szikszai Zsuzsi az 1759-es levél szerint öt éve élt Judit testvérénél Nagysajón.

Apai dédanya I. apai nagyanyja: Vida Rebeka (ref., Kálóz, Fejér m., 1747. márc. 11. – Fokszabadi, 1829. júl. 1.) Házasságkötés: Nádasdladány, 1765. jan. 8.

Apai dédanya I. anyai nagyapja: szántai Balogh István (ref., 1744 k. – Tarcál, Zemplén m., 1791. nov. 3.) Református lelkész. A sárospataki kollégiumban subscribált 1760-ban. A tiszántúli egyházkerületben a Szabolcs megyei Nagymadán/Nyírmadán szolgált, de az egyházmegyei jegyzőkönyv szerint Patay József kívánságára az abaúji traktus bekebelezte/befogadta, s 1784 januárjában Tarcálra helyezte, ahol 1791-es haláláig szolgált.

Apai dédanya I. anyai nagyanyja: Pápai Sára (ref., Sárospatak, 1745. szept. 14. – Sárospatak, 1795. jan. 11.).

Apai dédapa II. apai nagyapja: Pór András (ref.) Fülöpszállási lakos.

Apai dédanya II apai nagyapja: Túróczi János (ref.) Kiskunhalas.

Apai dédapa I. apai nagyanyjának apja: Vátzi K. János (ref., Lepsény, 1707. nov. 19. – Tác, 1774. márc. 5.) Református lelkész. Pápán volt grammatista 1718-ban, a marosvásárhelyi kollégiumban subscribált 1725-ben. A poéták praeceptora volt, majd a Bethlen család házitanítója. Saját táci anyakönyvi bejegyzése szerint két és fél évet tanult a marburgi egyetemen. 1739. október 28-án érkezett haza Peremartonba. December 22-én exmittálták Tácsra. 1740. március 13-án foglalta el a táci lelkészséget, s itt szolgált 1774. évi haláláig. 1754-től a mezőföldi egyházmegye esperese volt.

Testvére: Vátzi József (ref., Lepsény, 1721. jún. 19. –).

Apai dédapa I. apai nagyanyjának anyja: nemes Kecskeméti Zsuzsanna (ref., Csajág, 1722 – Tác, 1779. ápr. 23.) Házasságkötés: 1740 körül.

Testvére: nemes Kecskeméti Zsigmond (ref., Csajág, 1737. márc. 6. – Polgárdi, 1821. ápr. 20.) Református lelkész. Sárospatakon subscribált 1755-ben. Két évig a költészeti osztály tanítója volt. 1768 januárjában iratkozott be a zürichi egyetemre, de hamarosan hazaindult, mert Polgárdiba hívták lelkésznek, ahol 1768-tól 1821-ig szolgált. 1796-tól 1821-ig a mezőföldi egyházmegye esperese volt.

Apai dédanya I. apai nagyapjának apja: Szikszai Mihály (ref.) Református lelkész. Egy Nagyváradon 1660-ban kiadott *Bibliá*ban fennmaradt, sajátkezű bejegyzése szerint

1709-ben mester volt Magyarón (Maros-Torda m., görgényi egyházmegye), 1711-ben prédikátor Tompán (a szövegkörnyezet szerint valószínűleg Székelytompá, Maros-Torda m., marosi egyházmegye). Kérdéses, hogy azonos-e Szikszai Past. Mihállyal, aki 1716-ban subscribált a Nagyenyedre menekült, majd onnan Marosvásárhelyre települt sárospataki kollégiumban. Ha igen, akkor a metafizika és a szónoklástan tanítója is volt, majd Alsóbölkényben volt lelkész a görgényi egyházmegyében, ahová 1712 és 1722 között kebelezték be.

Testvérei (a családi feljegyzések szerint): 1. Szikszai P. István (ref., Görzsöny, 1677 – Felsőgörzsöny, 1754. febr. 23.) Pápán subscribált 1696-ban, majd a Gyulafehérvárra menekült sárospataki kollégiumban 1697-ben és 1699-ben (Stephanus Pastoni Szikszai). A Dunántúlon lett református lelkész Györszemerén (1709–1713), Felsőőrön (1725–1732) és Görzsönyben (1732–1753); 2. Szikszai P. Pál (ref., – Pápa, 1735) Református lelkész. Pápán subscribált 1711-ben, Szönyben volt rektorián. 1717-ben írta alá az akadémiai törvényeket a Nagyenyedre, majd Marosvásárhelyre menekült sárospataki kollégiumban. Itt a görög nyelv tanítója is volt, s Zilahon volt rektorián. 1725. márc. 1-jétől 1726. aug. 15-ig teológiát hallgatott a bázeli egyetemen. 1727 és 1731 között adászteveli lelkész, 1731-től 1735-ös haláláig pedig pápai első lelkész volt.

Egy 18. századi felsőgörzsönyi ref. lakos visszaemlékezése szerint a három testvér (Szikszai Mihály, István és Pál) közül a Görzsönyben húsz éven át szolgált István apja a korábban szintén Görzsönyben szolgált (id.) Szikszai P. István volt. Ez esetben Szikszai Mihály apja is ez az id. Szikszai István volt. (Lásd az apai ág végén.).

Apai dédanya I. apai nagyanyjának apja: Vida István (ref., 1710 k. – Polgárdi, 1792. ápr. 12.) Református lelkész. 1728-ban Debrecenben subscribált (Steph. Vida Polgari), 1737-ben exmittálták. A Tolna megyei Simontornyán (1737–1741), majd a Fejér megyei Kálózson (1742–1785) szolgált.

Apai dédanya I. apai nagyanyjának anyja: Molnár Anna (ref., – 1799. ápr. 16.).

Apai dédanya I. anyai nagyanyjának apja: Pápai Zsigmond (ref.) Sárospatak.

Apai dédapa I. apai nagyanyjának apai nagyapja: Vátzi (K.) Mihály (ref., 1668 k. – 1730 k.) Református lelkész. 1683-ban Pápán subscribált, majd 1693-ban a sárospataki kollégiumban. Veszprémbe ment rektoriára. 1704-től lelkészként szolgált a dunántúli egyházkerület mezőföldi egyházmegyéjében: Szilas (1704–1707), Lepsény (1707–1727), Papkeszi (1727–1728), Csopak (1728–1730).

Apai dédapa I. apai nagyanyjának anyai nagyapja: nemes Kecskeméti Zsigmond (ref., 1692 – Tác, 1739. nov. 18.) Református lelkész. 1712-ben subscribált Sárospatakon, Győrben volt rektorián (1719–1720). 1721-től lelkészként szolgált a dunántúli egyházkerület mezőföldi egyházmegyéjében: Csajág (1721–1738), Tác (1738–1739).

Apai dédapa I. apai nagyanyjának anyai nagyanyja: Tóth Erzsébet (ref.).

Apai dédanya I. apai nagyapjának apai nagyapja: id. Szikszai P. István (ref., 1652 k. – 1711) 1668-ban subscribált a sárospataki kollégiumban, ahol a poesis praeceptora volt. Miskolcra ment rektoriára. 1677 körül szolgálhatott Görzsönyben (István fia ekkor

született), s utolsó szolgálati helye is ez volt 1709-től 1711-ig. A feleségét a váradi bibliai bejegyzés szerint fia, Szikszai Mihály (székelytompai) prédikátor temettette 1711. dec. 13-án. A szolgálatot Csabai András vásárhelyi prédikátor végezte.

ANYAI ÁG

Anyja: Heinrich Viola (ref., Bp., 1876. aug. 8. – 1948 márciusában még élt) Házasságkötés: 1899. Fiatalasszony korában részt vett az 1893-ban alapított, kiterjedt jótékonysági munkát végző, gyógyintézetet és diakonissza intézetet fenntartó Lorántffy Zsuzsanna Egylet munkájában. 1927-ben Ravasz Lászlóné elnöksége mellett az Egylet alelnökévé, 1929 májusától pedig elnökévé választották. Ezt a tiszteletet az egylet 1948. április 1-jei feloszlataáig betöltötte.

Testvérei: 1. Heinrich Antal (evang., Bp., 1877. máj. 3. – 1943-ban még élt) Budapesti ügyvéd, kormányfőtanácsos. A jogot a budapesti, a berlini és a hallei egyetemen végezte. A bírói pályán indult, de házassága után ügyvédi irodát nyitott, amelyik 1943-ig működött. 1906-ban alkotmánypárti, 1910-ben munkapárti országgyűlési képviselővé választották. Felesége 1905. június 19-től: Chorin Irén, akinek az apja Chorin Ferenc (róm. kat., Arad, 1842. máj. 11. – Bp., 1925. jan. 20.) ügyvéd, a Salgótarjáni Köszénbánya és a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. elnöke, országgyűlési képviselő, örökös főrendiházi tag (1903), a Gyáriparosok Országos Szövetségének alapító elnöke (1902); 2. Heinrich Gyula (evang., Bp., 1878. aug. 28. – Bp., 1965. márc. 6.) Magasrangú bankhivatalnok, nyugdíjas portásként halt meg. Felesége 1915-től: Wellim Emilia (róm. kat., Újpest, 1893. ápr. 29. –), Wellim Lajos (róm. kat., Bécs –) könyvvezető, majd gyárigazgató és Folget Ida (róm. kat.) leánya; 3. Heinrich Margit (ref., Bp., 1880. márc. 3. – Bp., 1929. jan. 13.) Férje: Solyom (1884-ig Steinitzer) Andor (róm. kat., Arad, 1866 – Bp., 1936. ápr. 23.), a győri kir. ítélőtábla elnöke, Győr város that. biz. tagja; 4. Heinrich Olga Gizella (ref., Bp., 1882. jún. 9. –).

Anyai nagyapja: Heinrich Gusztáv (evang., Pest, 1845. márc. 17. – Bp., 1922. nov. 7.) Irodalomtörténész, germanista, egyetemi tanár, az MTA tagja (lev. tag: 1880, rend. tag: 1892), 1905–1920 között főtitkára, a Főrendiház örökös tagja (1910–). A középiskolát Pesten az evangélikusoknál (I–III. oszt.), a piaristáknál (IV–V. oszt.) és a kir. katolikus gimnáziumban (VI–VIII. oszt.) végezte. Egyetemi tanulmányait Lipcsében (1863–1864), Bécsben (1865–1866) és Pesten (1866–1867) folytatta. Német nyelv és irodalomból, történelemből és földrajzból szerzett tanári diplomát. Tanárként működött a pesti evangélikus gimnáziumban (1867–1873), majd a gyakorló gimnáziumban (1873–1875). 1871-ben magántanár lett a pesti egyetemen. 1875-től ugyanott a német filológia nyilvános rendkívüli tanára, 1878–1905 között pedig nyilvános rendes tanára. Fontos folyóiratokat és könyvsorozatokat szerkesztett. Iskolateremtő mester, befolyásos tudomány- és kultúraszervező volt.

Testvérei: 1. Heinrich Ede Gyula (róm. kat., Pest, Terézváros, 1844. febr. 18. –) A szülők házasságkötése előtt született, de az apa elismerésével törvényesítették; 2. Heinrich Alajos (evang., Pest, 1855. jan. 25. – 1912. máj. 13.) A bp.-i VII. ker.-i áll. főgimn. tanára, a bp.-i tud. egy.-en az ókori föld- és néprajz magántanára (1878); 3. Heinrich Károly (evang., Pest, 1856. okt. 22. – Bp., 1917. okt. 14.) 1875-ben érettségizett a bp.-i ref. gimnáziumban. A bp.-i kereskedelmi akadémia tanára volt 1881-től 1910-ig.

Anyai nagyanysja: Csengery Olga (ref., Pest, 1858. nov. 15. – Bp., 1916. szept. 4.) Házasságkötés: 1875.

Testvérei: 1. Csengery Zoltán (ref., Pest, 1850. márc. 28. – 1880-ban már nem élt); 2. Csengery Vilma (ref., Pest, 1853. aug. 19. – Pest, 1854. máj. 20.); 3. Csengery Loránt (ref., Pest, 1856. máj. 29. – Bp., 1924. nov. 10.) A Magyar Földhitelintézet h. igazgatója volt; 4. Csengery Jolánta (ref., Pest, 1857. júl. 8. – 1880-ban már nem élt); 5. Csengery Leona (ref., Pest, 1860. febr. 26. – Bp., 1947. dec. 4.) Férje: Vámosy Károly (ref., Máramarosziget, 1848 – Bp., 1912. nov. 21.) Ügyvéd. 1868-ban érettségizett a budapesti református gimnáziumban (bátyja, Vámosy Mihály [1827–1912] itt volt tanár, majd 1867-től igazgató). A m. kir. kúria ügyvédi tanácsának tagja volt. 1888-ban 1438 forint adóval budapesti virilista, a főváros törvényhatósági bizottságának tagja, m. kir. udvari tanácsos, a budapesti ref. egyházközség presbitere (1897–), 1902-től gondnoka. (1903-tól évi 40 forint egyházadót fizetett.) Olga lányuk férje Vámbéry Ruzstem (ref., Pest, 1872. febr. 29. – New York, 1948. okt. 24.), ügyvéd, egyetemi magántanár (1903), címzetes nyilvános rendkívüli egyetemi tanár (1917). 1919. jan. 22-től a budapesti jogi karon a kriminológia tanára, februártól a jogi kar dékánja. 1920 novemberében az egyetem állásától megfosztotta, venia legendijét megvonta; 6. Csengery Etelka (ref., Pest, 1862. márc. 20. – Bp., 1945. jan. 6.) Férje: báró Wlassics Gyula (róm. kat., Zalaegerszeg, 1852. márc. 17. – Bp., 1937. márc. 30.) Jogász, bírósági és minisztériumi pálya után egyetemi tanár (1890–1900 és 1903–1906), vallás- és közoktatásügyi miniszter (1895–1903), a Közigazgatási Bíróság elnöke (1906–1932), a főrendiház, majd a felsőház elnöke (1927–1935). Kultúrpolitikus, az MTA tagja, másodelnöke.

Anyai dédapa I.: Heinrich János (evang., Heinzendorf, Szilézia, 1811 – Bp., 1893. dec. 2.)

Első, még házasság előtt született gyermekének 1844-es anyakönyve szerint strázsamesster/őrmester volt a Kudelka gyalogezrednél Pesten. Az 1845-ös anyakönyvben vasúti tisztviselőként szerepel, az evangélikus gimnázium anyakönyveiben 1854-től német nemzetiségű vasúti hivatalnok, 1856-tól hivatalnok a gőzhajózásnál. Fiai németországi egyetemi tanulmányai elején 1863-ban Donaudampschiffahrtsbeamter/a Dunagőzhajózási Társaság hivatalnoka, 1873 és 1876 között Beamter/hivatalnok. 1893-as gyászjelentésén nyug. Duna-gőzhajózási hivatalnokként szerepel. Mint volt katonai altiszt, a jogszabályok és a szokásrend szerint később alacsonyabb beosztású hivatalnok lehetett, aki alsóbbrendű irodai kezelési vagy felvigyázói szolgálatot látott el.

Anyai dédanya I.: Fleischer Erzsébet (róm. kat., Pest, 1812. júl. 12. – Bp., 1904. jan. 29.)
Házasságkötés: 1844. febr.

Testvérei: 1. Fleischer Magdolna (róm. kat., Pest, 1814. jún. 2. –); 2. Fleischer Franciska (róm. kat., Pest, 1820. márc. 1. –).

Anyai dédapa II.: Csengery Antal (ref., Nagyvárad/Váradolaszi, 1822. jún. 2. – Bp., 1880. júl. 13.) Jogász, reformpolitikus, publicista, közgazdasági és történetíró, országgyűlési képviselő, az MTA tagja (lev. tag: 1847, rend. tag: 1858, ig. tag: 1870), másodelnöke (1871–1880). A nagyvárad kir. jogakadémián végezte a bölcsészeti tagozatot (1838–1839), majd a debreceni református kollégiumban tanult bölcsészetet, jogot és egyháztörténetet (1840–1841). Beöthy Ödön bihari alispán mellett vármegyei gyakornok, majd írnok az 1843–1844-es pozsonyi országgyűlésen. Újságíróként a centralistákhoz csatlakozott. 1845 és 1848 között a *Pesti Hírlap* főszerkesztője. 1849-ben belügymin.-i tanácsos. A *Budapesti Szemle* alapító szerkesztője (1857–1869). Az „irodalmi Deák-párt” befolyásos tagja. 1861-től országgyűlési képviselő. Fontos szerepet játszott a kiegyezés előkészítésében, majd az 1875-ös pártfúzióban. Meghatározó szerepe volt a kulturális és a tudományos életben. A Földhitelintézet igazgatója, Bp. székesfőváros that. biz. tagja.

Testvére: Csengery Imre (ref., Nagyvárad/Váradolaszi, 1820 k. – Nagyvárad, 1885. szept. 30.) 1834–1835-ben bölcsészetet tanult a nagyvárad kir. akadémián. 1848-ban, 1861-ben és 1867-ben Bihar vármegye főjegyzője. 1861-ben és 1865-ben a hosszúpályi kerület országgyűlési képviselője, m. kir. honvédelmi minisztériumi miniszteri tanácsos. Nem házasodott meg.

Anyai dédanya II.: König Róza (róm. kat., Komárom, 1822. márc. 8. – ref., Bp., 1904. máj. 10.) [1822-ben római katolikusnak keresztelték. 1851. évi házasságakor a pesti ref. anyakönyvben reformátusként kezelték. 1904-ben református szertartás szerint temették.] Első férje 1841. nov. 1-től (Komárom, róms. kat. anyakönyv) 1851-ig: Egressy Béni (1814 – 1851. júl. 17.), aki bár református lelkész fia volt, reverzalista adott. Házasságkötés Csengery Antallal: 1851. szept. 23. Rendkívül művelt hölgy volt. Az 1850-es években, hogy családja anyagi gondjain segítsen, sok francia és német színművet fordított a Nemzeti Színház számára, melyeket az 1850-es és 1860-as években színre vittek. Andersen meséit is fordította.

Anyai dédanya I. apja: Fleischer József (róm. kat.) Pesti, józsefvárosi Hortularius/kertész.
Anyai dédanya I. anyja: Radosch/Radass/Radás Erzsébet (róm. kat.).

Anyai dédapa II. apja: nemes Csengery Antal (ref., Álmosd, Bihar m., 1788. nov. 19. –) Váradolaszi ügyvéd. A középiskolát a debreceni református kollégiumban végezte. Ugyanott 1803-ban subscribált. Nagyvárad Váradolaszi városrészében élt mint ügyvéd. Fiai debreceni, illetve nagyvárad kir. iskolájának anyakönyvében rá vonatkozóan a következő bejegyzések szerepelnek 1834 és 1840 között: advocatus/ügyvéd; assessor/ülnök; assessor comit. et fiscalis/megyei ülnök és tiszti ügyész; officialis dominalis/uradalmi tiszt.

Testvérei: 1. Csengery Sándor (ref., Álmosd, 1783. ápr. 19. –) 1801-ben írta alá a debreceni kollégium akadémiai tagozatának törvényeit, de előtte is a debreceni gimnáziumba járt; 2. Csengery Antal (ref., Álmosd, 1787. máj. 21. – csecsemőként meghalt); 3. Csengery Lajos (ref., Álmosd, 1793. márc. 4. –) 1808-ban subscribált a debreceni kollégiumban, de előtte is Debrecenben tanult. Később Álmosdon élt. Fia, István (ref., Álmosd, 1820–) szintén a debreceni kollégiumban végezte a gimnáziumot, a bölcseleti és a jogi tagozatot.

Féltestvére: Csengery Károly (ref., Álmosd, 1802. szept. 20. –).

Anyai dédanya II. apja: König Károly (róm. kat., Komárom, 1790. nov. 2. –) Komáromi civis, mercator, sókereskedő. Gazdag polgári kereskedő volt, aki Komárom 1849-es ostroma alatt egész vagyonát elvesztette. 1851-ben vejéhez, Csengery Antalhoz költözött Pestre.

Anyai dédanya II. anyja: Nesztler Katalin (róm. kat., Esztergom, –) Házasságkötés: Komárom, 1814. szept. 25.

Anyai dédapa II. apai nagyapja: nemes Csengery Mózes (ref., Álmosd, 1756. jan. 5. –) Apja, Csengery Gergely szerepel az 1754–1755-ös országos nemesi összeírásban. Kétségtelenül nemes család, de nem deríthető ki, hogy a nemesített Csengery családok közül melyiknek a leszármazottja.

Anyai dédapa II. apai nagyanyja: Szombati Klára (ref.) Nemes Csengery Mózes első felesége. (Második felesége Erdei Klára.).

Anyai dédanya II. apai nagyapja: König József Tádé (róm. kat.) Komáromi polgár, kereskedő/mercator.

Anyai dédanya II. apai nagyanyja: Taschl Anna (róm. kat.).

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Szász Olga (ref., Bp., 1901 – Leányfalu, 1989. júl. 9.) Férje: toporczy és görögí Görgey István (Kohány, Sáros m., 1886. aug. 4. – Bp., 1945. márc. 14.) okleveles vegyészmérnök, miniszteri osztálytanácsos, 1922-től három cikluson át 1936-ig Egységspárti nemzetgyűlési, ill. országgyűlési képviselő; 2. Szász Edit (ref., Bp., 1903 k. – 1909-ben még élt).

Felesége: csíktusnádi Betegh Rozália (róm. kat., 1912 – Leányfalu, 2004. jan. 2.) Házasságkötés: 1931. A férjével Egyiptomban töltött évekről (1938–1941) *Számmum kerekedik* címmel könyve jelent meg 1941-ben a Singer és Wolfner kiadónál. Apja: Betegh Sándor (róm. kat., Mezőszengyel, Torda-Aranyos m., 1871. szept. 30. – Mezőszengyel, 1918. szept. 5.) földbirtokos (testvérével közösen 1600 kh. Mezőszengyelen). Anyja: pozsonyi Eckhardt Mária (róm. kat., Makó, 1887. okt. 25. – Marosvásárhely, 1970. márc. 10.), akinek a testvére Eckhardt Tibor (róm. kat., Makó, 1888. okt. 26. – New

York, N.Y., USA, 1972. szept. 3.), a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt elnöke (1932–1940), országgyűlési képviselő.

Gyermeke: Szász Mária (1934. dec. 28. – 1989-ben még élt) Férje 1955. júl. 7-től: Hertelendy Andor (Pacs, 1927. máj. 25. – 1992-ben még élt) mérnök, akit az ÁVO 1948-ban műegyetemistaként a kistarcsai internáló táborba, majd a recski munkatáborba zárt. Öt év múlva, 1953-ban szabadult. 1956-ban feleségével emigráltak Svájcba. 1959-ben a zürichi műegyetemen szerzett mérnöki diplomát. 1992-ben ment nyugdíjba.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1909–1917: bp.-i tanárképzőintézeti főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1917. márc. 3.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1918. jan. 12.-től egy félév, 1919. dec. 6-tól 1921. szept.-ig újabb négy félév; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, 1919. ápr. 12-től egy félév.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1922–1923. és 1923–1924. tanév, francia állami ösztöndíjjal: párizsi École Libre des Sciences Politiques, diplomáciai szakosztály, valamint a Sorbonne jogi fakultásán is előadásokat hallgatott; 1927. május–június: az Alexander Humboldt Stiftung ösztöndíjával: berlini egyetem, jogi tanulmányok; 1927. július: a holland állam ösztöndíjával: a hágai Nemzetközi Jogi Akadémia előadásait hallgatta.

Oklevél: Keleti Kereskedelmi Akadémia képesítő oklevele, 1920. nov. 30.; bp.-i tud. egy., jogi kar, abszolutórium, 1921. szept. 13.; uo., jogi doktor, 1922. febr. 11.; párizsi École Libre des Sciences Politiques, diplomáciai szakosztályának oklevele, 1924. júl. 2.; külügyi fogalmazói vizsga, 1925. szept.; egységes ügyvédi és bírói vizsga, 1926. nov. 8.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, arab, román, orosz.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., jogi kar, a magánjog nemzetközi vonatkozásai magántanára, 1931. jún. 27.; uo., címzetes nyilvános rendkívüli tanár, 1940. júl. 8.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1940. okt. 19., magyar magánjog; bp.-i tud. egy., jogi kar, 1945. nov. 1., összehasonlító magánjog és nemzetközi magánjog; uo., 1947. jún. 25., magyar magánjog I.

Nyugdíj: 1950. dec. 15.

MTA-tagság: lev. tag: 1945. máj. 30., ig. tag: 1946. júl. 24. – 1949. nov. 29.; a Jogtudományi Bizottság, majd az Állam- és Jogtudományi Bizottság, valamint a Munkatudományi Bizottság tagja.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Jogászegylet Jogösszehasonlító Szakosztályának titkára.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: az Interparlamentális Unió és a Nemzetközi Parlamenti Kereskedelmi Konferencia magyar csoportjának főtírkára (1936–); az International Law Association magyarországi tagozatának titkára; a British Institute of International and Comparative Law tagja; a kairói Société Fouad Ier d’  conomie politique, de Statistique et de L  gislation tagja; a hágai állandó Választott Bíróság tagja (1947–1953); az Institut de Droit International levelező (1963–), majd rendes tagja (1965–), a munkajog nemzetközi vonatkozásainak szabályozásával foglalkozó bizottság elnöke (1967–).

Szerkesztőségi tagság: a *Magyar Jogi Szemle* szerk. biz. tagja (1936–1942).

Közéleti társaság, szerep: Országos Kaszinó (1930).

Egyházi tisztségek, egyházias szervezetek: a Budapest-Kálvin téri ref. egyházközség presbitere (1932–1954); a budapesti ref. egyházmegye világi jegyzője és jogügyi bizottságának tagja (1932–); a Dunamelléki ref. egyházkerület világi jegyzője, közigazgatási bizottságának tagja (1935–).

Kitüntetések: Károly csapatkereszt; Magyar háborús emlékérem; német háborús becs  let  rem; Legfelsőbb Elismerés/Signum Laudis (1935. jan. 30.); Magyar   rdemrend lovagkeresztje (1937).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: a Magyar- finn Kereskedelmi Társaság igazgatósági tagja (1944).

  LET  T

Sz  s  y István apai   gi ősei 5–6–7–8 generációra visszamenően, a 18. század elejétől nyolc ágazatban (Sz  s  y, Szikszai, Poór, Nagy, Vida, Váczi, Balogh, Kecskeméti) rendre református lelkészek voltak. Apja az első, aki ebből a klasszikus lelkészdinasztiából jogi pályára lépett. 1916-ban magyar nemességet is kapott, s később az igazságügyi   llamtitk  rs  g  ig és az MTA-tags  g  ig emelkedett. Az anyai   gi nagyapa Heinrich Gusztáv (1845–1922) egyetemi tanár, az MTA főtitkára befolyásos tudomány- és kultúraszervező volt. A dédapának, Csengery Antalnak (1822–1880) a kiegyezés korában volt fontos szerepe a politikai és a kulturális életben. Sz  s  y István anyjának unokatestvére volt Heinlein István (1874–1945) egyetemi tanár, ak  demikus és Mauritz Béla (1881–1971) szintén ak  demikus és professzor, akinek az ötödik legtöbb tudáselit-pozíciója volt a két világháború között. De az anyai rokonsághoz tartozott Wlassics Gyula (1852–1937) egyetemi tanár, VKM miniszter és felsőházi elnök is.

Sz  s  y István a fővárosi kormányzati elit preferált k  z  piskol  j  ba, a budapesti tan  rk  pz  iint  zet gyakorló f  gimn  zium  ba járt. Itt is érettségizett a világháború alatt 1917 márciusában.   nk  nt jelentkezett katonai szolgálatra. A kiképzés k  zben 1918. január 12-  n beiratkozott a budapesti tudományegyetem jogi karára. Februártól azonban már mint zászlós kint volt az orosz, majd az olasz fronton. A padovai fegyvers  net

napján, 1918. november 3-án olasz fogságba esett, ahonnan 1919 március végén tért haza. Nem a tanácsköztársaság által leginkább átszervezett és átpolitizált jogi karra iratkozott be, hanem 1919. április 12-től a bölcsészkaron hallgatott egy félévet. 1919 decemberétől négy féléven át már joghallgató. Közben 1920. november 30-án megszerezte a Keleti Kereskedelmi Akadémia képesítő oklevelét is. A jogi karon 1921. szeptember 13-án kapta meg a végbizonyítványát. Mindhárom alapvizsgáját és a szigorlatot kitüntetéssel tette le. 1922. február 11-én jogi doktorra promoveálták. Szeptemberig ügyvédjelölti gyakorlatot folytatott. Az 1922–1923-as és az 1923–1924-es tanéveket a francia kormány ösztöndíjával Párizsban töltötte, ahol a Faculté de Droit-nak és az Ecole Libre des Sciences Politiques diplomáciai szakosztályának előadásait látogatta. Utóbbi intézményben 1924. július 2-án egyhangú kitüntetéssel szerezte meg a mention très bien-nel ellátott oklevelet.

A két franciaországi ösztöndíjas év között az igazságügyi miniszter 1923. augusztus 6-án törvényszéki jegyzőnek nevezte ki (IX. fizetési osztály, az igazságügy területén ez volt a diplomás jogászok kezdő beosztása). Franciaországból végleg hazatérve 1924. november 1-jétől 1926. május 1-jéig a külügyminisztérium nemzetközi közjogi osztályán teljesített szolgálatot mint gyakorlatra oda beosztott törvényszéki jegyző, majd 1926 március 29-től mint bírósági titkár (VII. fiz. o.). Közben 1925 szeptemberében letette a külügyi fogalmazói vizsgát. 1926. májusában került át az igazságügyminisztérium nemzetközi jogi osztályára, ahol 1937 végéig szolgált. Miután 1926. november 8-án kitüntetéssel letette az egységes bírói és ügyvédi vizsgát, a kormányzó 1927. március 12-én kinevezte a törvényszéki bírói fokozatba. (Ez a VII. fizetési osztálynak felelt meg.)

Mint minisztériumi tisztviselő gyakorlati jogi munkát végzett, de emellett elmélyülten foglalkozott tudományos problémákkal is. 1927 májusában az Alexander von Humboldt Stiftung ösztöndíjával a berlini egyetemen folytatott jogi tanulmányokat. Júliusban pedig a holland kormány ösztöndíjával Hágában hallgatta a Nemzetközi Jogi Akadémia előadásait. 1930-ban részt vett a szerzett jogok védelméről, az International Law Association által rendezett new yorki konferencián. Itt angol nyelvű előadást tartott, ami nemzetközileg is ismertté tette a nevét. A családi háttér támogatását is élvező, de alapvetően a tehetség és a szorgalom révén emelkedő pályán a következő lépcső a magántanári habilitáció megszerzése volt.

1930 elején nyújtotta be a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karához a magántanári képesítési kérelmét. A kar március 26-i ülésén Kolosváry Bálint (1875–1954), a magyar magánjogi tanszék professzora terjesztette elő a magyar magánjog nemzetközi magánjogi részére vonatkozó habilitációs kérést. A személyes minőség kérdésében Szász a 13 érvényes szavazatból 12 igent kapott. A dékán javaslatára szakmai bírálónak Kolosváry Bálintot és Szladits Károlyt (1871–1956), a magyar és az osztrák magánjogi tanszék professzorát kérték fel. A szeptember 1-jén, illetve 2-án elkészült s nyomtatásban előre kiosztott bírálatok alapján a kari ülés október 29-én döntött a továbbiakról. A benyújtott publikációk közül mindkét bíráló részletesebben Szásznak

a TÉBE kiadóvállalatnál 1929-ben megjelent *A szerződő felek jogszabályválasztó joga a nemzetközi kötelmi jogban* című, 397 oldalas könyvével foglalkozott. A habilitáció tárgyhöz kevésbé kapcsolódónak ítélték *Az államok közötti utódlás elmélete* címmel 1928-ban a Grill kiadónál megjelent 719 oldalas művét. Szladits professzor, aki Szászynak közvetlen mestere volt, összefoglalásul arra az eredményre jutott, hogy „a szerző fent ismertetett két könyvében teljesen kiforrott nemzetközi magánjogászként lép elénk: meglepően széleskörű szakirodalmi olvasottsággal, kiterjedt összehasonlító jogi ismeretekkel s a nemzetközi magánjog egész problémakörére kiterjedő áttekintéssel. [...] Ritka az a tudományos buzgalom, amellyel a szerző gyors egymásutánban két vastkos kötetet bocsátott közre, amelyek mindegyike tudományszakának legnehezebb kérdéseivel birkózik meg.” Kolosváry professzor szintén részletes és igen alapos bírálatában kisebb kritikai elemek és ellenvetések is előfordultak, de ő is elismerően nyilatkozott, s támogatta a magántanári eljárás következő lépésére, a szóbeli kollokviumra bocsátást. A kar titkos szavazással ezt 10 igennel (két nem mellett) elfogadta. A szóbeli kollokviumon 1931. február 20-án a jelöltnek Szladits és Kolosváry professzorok két-két kérdésére adott válaszait egyhangúlag fogadták el. Szintén egyhangú határozattal fogadta el a rendkívüli kari ülés március 19-én Szászy István próbaelőadását: *A nemzetközi magánjog helye a nemzetközi jogrendszerben*. A kar ezzel Szászyt magántanárrá képesítette, s ezt a Valás- és Közoktatásügyi minisztériumnak felterjesztette. A minisztérium megerősítő határozata 1931. június 27-én Szászy Istvánt a Magánjog nemzetközi vonatkozásai tárgykör magántanárává avatta a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Szászy ebből a tárgykörből fél évente tartott heti 3 vagy 4 órában előadásokat. 1932-ben például *A gazdasági élet nemzetközi jogi vonatkozásai* címmel.

Szászy István a magántanárrá képesítés évében, 1931-ben kötött házasságot csikusi-nádi Betegh Rozáliával, egy erdélyi földbirtokos leányával. (Anyósának a testvére volt Eckhardt Tibor [1888–1972] országgyűlési képviselő.) Mint házas ember – az apai mintát követve – a református egyházban is vállalhatott tisztségeket. 1932-től 1954-ig volt a budapesti Kálvin téri református egyházközség presbitere, s ugyanettől az évtől az akkor alakult Budapesti egyházmegye világi jegyzője és Jogügyi bizottságának tagja. 1935-től a Dunamelléki Református Egyházkerületnek is világi jegyzője s Közigazgatási bizottságának tagja volt.

Magyarországon sorra jelentek meg a nemzetközi magánjogi és közjogi kérdésekkel foglalkozó dolgozatai, valamint publicisztikái is aktuális kérdésekről a napilapokban. Ugyanakkor nagy figyelmet keltettek külföldön is német, francia és angol nyelvű tanulmányai. (A korán elsajátított magasszintű német, francia és angol nyelvtudásán kívül később olaszul, arabul, románul s végül oroszul is tanult). 1934-ben angol nyelvű előadást tartott a nemzetközi jogi kérdésekkel foglalkozó, nagy tekintélyű Grotius Society-ben. Összehasonlító jogi módszerrel vizsgálta az angol és az amerikai joggyakorlatot az akarati autonómia érvényesülése szempontjából. Ezt követően meghívták Hágába a Nemzetközi Jogi Akadémiára (Academie de Droit International), ahol francia nyelvű

előadássorozatot tartott a jogszabályok időbeli összeütközéseiről. Amint azt a tanítványa, Karlócai János megírta Szászy István 1976-os halála után a *Magyar Jogban* megjelent emlékezésében, a kristálytiszt logikájú előadás elismeréseként, később rendkívüli módon még két ízben hívták meg a patinás intézménybe előadássorozatot tartani.

Minisztériumi szolgálati helyén is komoly feladatokat kapott. 1934-ben ő tárgyalta le a brit kormánnyal azt a polgári jogsegély egyezményt, amelyet 1936-ban cikkelyeztek be. Hivatali munkájának megbecsüléseként 1935-ben Kormányzói teljes elismerésben (Signum Laudis), 1937-ben pedig a Magyar Érdemrend lovagkeresztje kitüntetésben részesült. 1936. június 19-én miniszteri titkárnak nevezték ki. 1936. június 30-án pedig miniszteri osztálytanácsosi címet és jelleget kapott. A kitűzött életcél azonban a tudományos pálya, az egyetemi tanárság volt. Amikor 1936 novemberében meghalt Tóth Lajos (1876–1936), a debreceni tudományegyetem magánjog professzora, akkor másokkal együtt Szászy István is megpályázta a meghirdetett magyar és osztrák magánjogi tanszéket. Ezt azonban ekkor a veterán, 62 éves Zachár Gyula (1875–1964) nyerte el. Az ő kinevezésével egy napon, 1937. június 30-án Szászyt a kormányzó az igazságügyi minisztériumba kirendelt ítélőtáblai bírónak nevezte ki. (Ez az állami fizetési osztályok szerinti VI. osztálynak felelt meg.)

Pályája 1937 végén izgalmas fordulatot vett. Miután Egyiptom a montreux-i egyezményvel 1937. október 15-én független lett, Magyarország visszanyerte képviseleti jogát az egyiptomi Nemzetközi Vegyes Bíróságban, amelyet a világháború és a trianoni szerződés folytán elvesztett. A magyar kormány kijelölése és a kormányzó engedélye után Egyiptom kormánya 1938. január 1-jei hatállyal Szászy Istvánt, mint nemzetközi híru jogtudóst kinevezte a Nemzetközi Vegyes Bíróság tagjává. (A diplomata státuszban levő bírót az egyiptomi kormány fizette. Szászy később az egyetemi tanári besorolása körüli vitában azt írta, hogy fizetése évi 1500 font volt, amihez különböző megbízásokból még cirka 600 font jött, s ez így a Magyar Nemzeti Bank árfolyama szerint is 40-50 ezer pengő évi jövedelmet tett ki.) Ennek a konzuli bíraskodásnak a joghatósága a külföldiek és egyiptomi állampolgárok közötti jogvitákra és a külföldiek egymás közötti pereire terjedt ki. A kiküldetés révén a bíróság gyakorlatából fakadóan lehetősége nyílt újabb gyakorlati és elméleti kérdésekkel foglalkozni. Ilyen volt a törvények visszaható hatályának, valamint a muszlim és a nem muszlim személyek interperszonális kollízióinak problémája. Részt vett az új egyiptomi Polgári törvénykönyv tervezetének a kidolgozásában is. Ugyanakkor folytatta, befejezte korábban elkezdett tudományos munkáit is. Már Kairóban keltezett előszóval 1938-ban jelent meg az MTA Jogtudományi Bizottságának sorozatában a *Nemzetközi magánjog* című könyve. A halálának 25 évfordulóján részletes pályaképet közlő Burián László azt írta, hogy „Ez a monográfia a nemzetközi magánjog elméletének és gyakorlatának addigi legteljesebb magyar összefoglalása tudományos rendszerezése”. A mű francia nyelvű változata 1940-ben Párizsban jelent meg.

Közben az egyetemi tanári pálya lehetősége is megnyílt Szászy előtt. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után ugyanis a magyar kormányzat úgy döntött, hogy

sürgősen újjászervezi a kolozsvári magyar egyetemet, hogy az oktatást már ősszel meg lehessen kezdeni. A kultuszminiszter teljes felhatalmazást kapott a professzorok kiválasztására. Rendhagyó módon eltekinthettek az egyetemi autonómiák kijelölő procedúrájától. A Hóman Bálint és Szily Kálmán államtitkár által összeállított listára Szász István is felkerült. A többiekkel egy napon, október 19-én nevezte ki a kormányzó a kolozsvári székhelyére visszatérő Ferenc József tudományegyetem Jog- és államtudományi karára a magyar magánjogi tanszék nyilvános rendes tanárának. Az egyetemet október 24-én megnyitották. Szász professzor társaival együtt még október 23-án letette az esküt, de az egyiptomi Vegyes Bíróság elnökének táviratait mellékelve az 1940–1941-es tanév mindkét félévére fizetés nélküli szabadságot kért. Egyiptomba utazott, hogy ottani ügyeit s elbocsátását az egyiptomi kormánynál elintézhesse.

1941 tavaszán a háborús viszonyok miatt kalandos körülmények között hagyta el Egyiptomot családjával együtt. Május 1-jén szolgálattételre jelentkezett Kolozsváron. Ebben az évben jelent meg a mestere, Szladits Károly által szerkesztett *Magyar magánjog* című kötetben két általa írt fejezet: a *Magyar nemzetközi magánjog* és a *Magyar időközi magánjog*. Kolozsvári egyetemi előadásait 1943-ban a budapesti Grill Károly Könyvkiadó adta ki: *A kötelmi jog általános tanai*. A háborús helyzetre tekintettel 1944-ben a kormány már április 12-én elrendelte a tanítás beszüntetését és a tanév bezárását. Augusztus végén pedig a kolozsvári egyetem kitelepítéséről intézkedett. Szeptember 15-én a kolozsvári Rectori Tanács mégis úgy döntött, hogy az egyetem maradjon helyben. A tanárok döntő része (80 százaléka) azonban ekkorra, a várható román-szovjet megszállás elől elmenekült. Szász is elhagyta családjával Kolozsvárt, de csak december 15-én kérte a minisztériumtól, hogy a budapesti tudományegyetemen Nizsalovszky Endre magánjogi szemináriumába osszák be szolgálattételre. 1945 márciusában a román Groza-kormány megalakulása után remény volt arra, hogy a Kolozsváron maradt magyar egyetem konszolidálódhat. Teleki Géza kultuszminiszter kérésére, más professzorokkal együtt Szász is visszatért Kolozsvárra, de a családja Budapesten maradt. Miután az igazoló bizottság március 28-án igazolta, heti 5 órában magyar, 5 órában osztrák s további 5 órában polgári perjogot adott elő. Már a harmincas években is foglalkozott a szovjet-orosz jogrendszer jellegzetességeivel, most orosz nyelvtudását tökéletesítve megírta *A Szovjetunió magánjogának alapelvei* című 150 oldalas munkát, amely Kolozsváron jelent meg.

Időközben azonban bizonytalanná vált, hogy a magyar állampolgárságú egyetemi tanárokat hogyan alkalmazhatja a Kolozsvári Magyar Egyetem. Ugyanakkor Szászt nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia választotta levelező tagjává májusban, hanem a debreceni tudományegyetem jogi kara is meghívta (egyhangúlag) az 1944-ben nyugdíjazott Zachár Gyula helyére a magánjogi tanszékre. A budapesti jogi kar szintén szerte volna megnyerni magának. Miután a magyarországi igazoló bizottság is igazolta 1945. augusztus 31-én, a budapesti jogi kar szeptember 26-i ülésén 9 igen szavazattal 3 ellenében meghívta a magyar közigazgatástudományi és pénzügyi tanszék átszervezése

útján létesítendő összehasonlító magánjogi és nemzetközi magánjogi tanszékre. Ez a tanszék így nyilvánvalóan Szászy profiljára volt szabva. Az átszervezést és meghívást felterjesztették a minisztériumba. A miniszterelnök azonban 1945. november 1-jével Szászy Istvánt az összehasonlító magánjog és nemzetközi jog tanszékére nevezte ki nyilvános rendes tanárnak. A kari ülés november 16-án helyesbítést kért a minisztériumtól, az eredeti felterjesztésnek megfelelően. Újabb változás következett 1947-ben. Kolosváry Bálint nyugalomba vonulása után a kar 1947. február 19-i ülésén egyhangúlag, 14 szavazattal úgy döntött, hogy a megüresedett I. számú magánjogi tanszékre Szászyt hívja meg. Az Egyetemi Tanács március 22-i rendes ülésén ezt 9 igen szavazattal támogatta. Míután az illetékes létszámcsökkentő bizottság is (B-listázás) 1947. május 19-én a közszolgálatban megtartandónak nyilvánította Szászyt, június 25-én megkapta a kinevezését a budapesti tudományegyetem I. magánjogi tanszékére.

Szászy István 1945 után úgy alkalmazkodott a megváltozott társadalmi és politikai helyzethez, hogy ez ne járjon alapvető elveinek és nézeteinek a feladásával. A koalíciós időszakban a magánjog és a nemzetközi magánjog elismert tudósának számított. A Magyar Tudományos Akadémián 1946. március 11-én tartotta meg székfoglaló előadását. Ugyanebben az évben, július 24-én az Akadémia igazgató tagja lett. 1947-ben a hágai Nemzetközi Bíróság tagjává választották. (Ezt 1953-ig töltötte be.) 1947. november 21-től december 8-ig Belgiumban és Franciaországban járt, előadásokat tartott a párizsi egyetemen és az Association Henri Capitant liege-i kongresszusán. Erről az egyetemen 1947. december 15-én tett jelentést. Egyetemi előadásain nagy gondot fordított a külföldi joganyag rendszeres ismertetésére. Ezt a széleskörű jogösszehasonlító módszert tükrözi 1947-ben megjelent munkája: *A Magyar Magánjog általános része különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre*. Amint az előszóban megfogalmazta, arra törekedett, hogy az osztrák és a német jogmintákon túl a magyar magánjogot az angol-szász és a latin, valamint az orosz és a muzulmán népek jogi irodalmának eredményeivel is gazdagítsa. 1948-ban tanítványai lejegyzésében, a MEFESZ Jogász kör kiadásában jelent meg *A magyar magánjog alapintézményei* című egyetemi előadásainak az anyaga. A legnagyobb vállalkozása azonban ebben az életszakaszban a *Magyar Nemzetközi Magánjog törvénytervezet és indoklás*, amelyet szintén 1948-ban adott ki. Az igazságügyminiszter, Ries István (1885–1950) felkérésére készült feszes szöveg 129 paragrafusban a teljes nemzetközi magánjogot szabályozta, oly módon, hogy minden olyan elvi kérdést igyekezett eldönteni, amely a magyar és a külföldi gyakorlatban felmerült és törvényhozási rendezést kívánt. A pártállami rendszer kezdődő kiépítése miatt ez a tervezet lekerült a napirendről.

A tudományos élet és az egyetemi szféra fokozatos átalakítása miatt Szászy helyzete is kezdett bizonytalanra válni. Az átépítés levezénylésére hívatott s 1949 tavaszán működni kezdő Magyar Tudományos Tanács első átfogó intézkedése a tudósok és kutatók anyagi helyzetének javításával foglalkozott. A létrehozott kedvezményezett kategóriák közül az első kettőbe (I. szakmájában nemzetközi hírnevű tudós, II. magyar

viszonylatban kiemelkedő tudós) 1949 márciusában már egyetlen jogtudóst sem soroltak be, s ez a tudományterület általános leértékelését jelezte. Az egyetemi tanárok átrostálásával, kényszernyugdíjazásával a Magyar Tudományos Tanács Pártkollégiuma augusztustól kezdett foglalkozni. A jogi kari tanárok káderezését a frissen a budapesti egyetemi tanári pozícióba került, kommunista elkötelezettségű Beér János (1905–1966) és Szabó Imre (1912–1991) készítették elő. Az eltávolítandó professzorok listájára szeptemberig nem került fel Szászy. Az akadémia átalakítását előkészítő első szeptemberi listán viszont már a tanácskozó taggá leminősítendőők között volt. Végül azonban megmaradt levelező tagsága. Amikor ugyanis a pártfórumok által előkészített átszervezés akadémiai legitimitációját biztosítandó, az Alapszabályok módosításának előkészítésére októberben 20 tagú akadémiai vegyesbizottságot hoztak létre, akkor Szászy nemcsak ennek lett a tagja, hanem az ennek kebelében október 19-én megalakított jogászbizottságnak is. Az alapszöveget kidolgozó Beér János társaságában, Nizsalovszky Endre jogászprofesszor elnökelével működő jogászbizottság korrekcióit végül nem vették figyelembe, meg sem tárgyalták. Szászy valószínűleg emiatt sem vett részt az új Szervezeti Szabályzatot jóváhagyó október 29-i igazgatótanácsi ülésen, s az akadémiának a végső döntést meghozó, a kizárásokat és a tanácskozó taggá történő leminősítéseket jóváhagyó 1949. október 31-i összes ülésén sem. Az államosított MTA november 29-i első közgyűlésén viszont már ott volt. Egyetemi előadásait az 1949–1950-es tanévben is megtartotta, sőt 1949. november 15-től a tanév végéig a nemzetközi jog előadásával is megbízták. 1950. szeptember 14-én viszont a budapesti jogi kar ülésén a dékán bejelentette, hogy Szászy István nyugdíjazását kérte. (A kényszernyugdíjazás esetleg összefügghet azzal, hogy a hágai Nemzetközi Bíróság az emberi jogok megsértését állapította meg Magyarországon.) Október 21-én szolgálata alól azonnali hatállyal felmentették, rendelkezési állományba helyezték. 1950. december 15-én (51 évesen) nyugdíjazták.

Leányfalura visszavonulva szerény nyugdíját szakfordítói munkákkal egészítette ki. A tudományos élet számos, korábban kiszorított szereplőjének rehabilitációja keretében – amely az 1956-os forradalomban részt vettek kezdődő szankcionálásával párhuzamosan folyt – az egyetemen 1957. március 29-én megtartott rehabilitációs tárgyalásán reaktiválták. Bár ez nem jelentette a professzori állásba való visszahelyezést, de megnyitotta az utat a tudományos életbe való visszatéréshez. 1958-ban még csak egy a nemzetközi perjog problémáival foglalkozó magyar tanulmánygyűjteményt ismertetett a *Revue Internationale de Droit Comparé* folyóiratban. 1959-ben már hosszabb tanulmánya jelent meg a nemzetközi kereskedelemben jelentkező, külföldi választott bírósági határozatok elismeréséről. A hatvanas évek lassú politikai nyitása, a magyar gazdaság óvatos útkeresése, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődése is igényelte Szászy szakértelmét. S amint a Kádár-korszakbeli munkásságát átfogóan leíró Burián László (1954–), a nemzetközi magánjog professzora megfogalmazta, maga Szászy is felismerte, hogy publikációs tevékenységét akkor folytathatja, ha világnézetét és tudományos meggyőződését fel nem adva a terminológia szintjén alkalmazkodik a rendszer elvárásaihoz. Így jelenhetett

meg 1962-ben az Akadémiai Kiadónál *Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga* című kötete, amely nyolc európai szocialista ország felfogását és gyakorlatát mindenre kiterjedő részletességgel mutatta be. Ez a mű 1964-ben angol nyelven is megjelent. Ehhez hasonlóan szakmai világsiker lett a *Nemzetközi Polgári Eljárásjog* című könyve is, amelyet 1963-as hazai kiadása után 1967-ben egy holland kiadó angolul is megjelentetett. Az Institut de Droit International 1963-ban levelező, 1965-ben pedig rendes tagjává választotta a nemzetközi tudományos nyilvánosságba visszatért magyar jogtudóst. (Az intézetnek az egész világon mindössze 54 tagja volt.) A hágai Nemzetközi Jogi Akadémia újra meghívta, s a nemzetközi magánjog szocialista országokbeli jellemzőiről tartott előadássorozatot.

Szászy kezdeményezte a nemzetközi magánjog, munkajog és polgári eljárásjog kodifikálását, s maga is részt vett az 1969-es tervezet elkészítésében. A nemzetközi munkajogról írott kézikönyve 1968-ban Leydenben angolul, majd a következő évben a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál magyarul jelent meg. A fejlődő országokban megvalósuló beruházások kapcsán előforduló jogszabálykollíziókról 1970-ben angolul adott ki könyvet. Folytatta még Egyiptomban elkezdett tanulmányait az arab világ, a közel- és közép-keleti országok jogrendszereiben található kollíziókról. Az 1973-ban, illetve 1974-ben magyarul és angolul megjelent *Jogszabályösszeütközések* című utolsó nagy műve – amint azt egykori asszisztense, Boytha György (1929–2010), a szerzői jog későbbi nemzetközi hírű szakembere megfogalmazta nekrológiájában – felölelte a szocialista, a nyugati és a fejlődő országokban a polgári jog, a munkajog, a polgári eljárásjog, az állam- és államigazgatási jog, a pénzügyi jog, a büntetőjog és a büntető eljárásjog nemzetközi vonatkozásait, valamint a különböző társadalmi-gazdasági berendezkedésű államok sajátos jogfejlődésével összefüggő kérdéseket. 1973-ban újra előadássorozatot tartott a hágai Nemzetközi Jogi Akadémián, ezúttal a fejlődő országok interperszonális kollízióiról. Utolsó külföldi útján, a Bari egyetemen rendezett konferencián a fejlődő országok nemzetközi magánjogi jogegyesítési problémáival foglalkozott.

Az alkotóereje teljében levő 77 éves tudóst 1976. március 23-án, amikor a Magyar Jogász Szövetségbe indult előadni, Bakáts téri otthona közelében egy autó elütötte, s április 10-én a kórházban elhunyt. Április 20-án a Farkasréti temetőben búcsúztatták, s másnap a leányfalui temetőben helyezték örök nyugalomra. A tisztelt és szeretett kollégáról valamennyi jogi szaklap megemlékezett. Mint enciklopédikus életművet alkotó, a jog fejlődését világméretben követő, összegző tudóst méltatták, aki megalapozta és nemzetközi hírűvé tette a huszadik századi magyar nemzetközi magánjogtudományt. Hozzátehetjük, hogy tehetsége, szorgalma, teljesítménye kiteljesedése volt egy sokáigzatú magyar református értelmiségi (lelkészi) családi hálózat sokgenerációs intellektuális tökefelhalmozásának, kifinomult kultúrájának s tovább éltetője az elődök szolgáló habitusának, kötelességteljesítő protestáns hivatásetikájának.

SZENT-GYÖRGYI ALBERT (1937-IG SZENTGYÖRGYI)

biokémikus, orvos

(Budapest, 1893. szeptember 16. –
Woods Hole, Massachusetts, USA, 1986. október 22.)

APAI ÁG

Nemesség: A családi hagyomány szerint Szentgyörgyi Sámuel református prédikátor 1608-ban kapott nemességet az erdélyi fejedelemtől. A Szentgyörgyi család, részben mint lelkészi dinasztia is, kétségtelenül folyamatosan nemesi jogokkal élt. A nagyrápolti előnevet és címet a régi nemesség megerősítése mellett Szentgyörgyi Imre udvari tanácsos 1838-ban kapta.

Apja: Szentgyörgyi Miklós (ref., Marosvásárhely, 1865 – Budapest, 1916. dec. 17.) A budapesti tudományegyetemen szerzett jogi diplomát. 1890-től 1895-ig a pénzügyminisztérium budapesti pénzügyigazgatóságán volt pénzügyi fogalmazó. 1896-tól a Nógrád megyei Buják és Terény közötti Kiskérpusztán gazdálkodott. A pusztát közgazgatásilag Terény községhez, de a bujáki többezer holdas uradalomhoz tartozott. Az uradalom tulajdonosa eredetileg Esterházy Pál, 1884-től pedig a gróf Károlyi család, később Pappenheim Szigfridné, Károlyi Erzsébet volt. Az 1421 katasztrális holdas (kb. 800 hektár) kiskéri pusztát pedig 1894-től Lázár Imre nevére volt bekebelezve. Egyetlen korabeli gazdacímtárban sem szerepel a birtok tulajdonosaként vagy bérlőjeként Szentgyörgyi Miklós vagy felesége, bár erre a tulajdonlásra többen utalnak, s Szentgyörgyi Miklós több korabeli nyilvántartásban (iskolai anyakönyv, pesti ref. egyházközség adózói, Budapesti lakcímtár) földbirtokosként szerepelt. Szent-Györgyi Albert is rendre így említette apját. Biztos adat arra van, hogy az uradalom jószágigazgatója volt s tény, hogy Kiskérpusztán lakva gazdálkodott, közvetlenül irányította a birtokot. 1906-tól újra Budapesten élt mint földbirtokos/háztulajdonos/magánzó. A város három különböző kerületében volt házingatlana vagy résztulajdona. Igazgatósági tagja volt a Magyar Közetítő Bank Részvénytársaságnak.

Testvére: Szentgyörgyi Imre (ref., Marosvásárhely, 1866. júl. 23. – Bp., 1943. jún. 13.) Budapesten végezte a jogi egyetemet. Bírói pályára lépve kir. albíró, majd törvényszéki bíró, törvényszéki tanácselnök volt. 1918-ban a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék bírója, később kúriai bíró. A Budapesti Korcsolyázó Egylet első elnöke, s a Magyar Korcsolya Szövetség elnöke volt. 1895-ben a Nemzetközi Korcsolyázó Szövetség elnökségébe is beválasztották. Az 1907-ben megalakult Magyar Teniszsport Szövetség egyik alelnöke lett, s a Budapesti Teniszsport Szövetségnek is igazgatója volt. Felesége 1911. ápr. 11-től: Kronberger Lili (ref. [1922. jún. 22. előtt izr.],

Bp., 1890. nov. 12. – Bp., 1974. máj. 21.), aki Magyarország első műkorcsolya-világbajnoka volt (1908). Még háromszor nyert világbajnokságot (1909, 1910, 1911). Házassága után befejezte sportpályafutását. Apja: Kronberger Miksa (1857–1902) jó módú budai zsidó fakereskedő.

Apai nagyapja: Szentgyörgyi Imre (ref., Bécs, 1827. febr. 11. – Bp., 1901. márc. 18.) Kúriai tanácselnök. Bécsi jogi tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban egészítette ki a hazai jog ismeretével. A latinon, görögön és németen kívül franciául és angolul is tudott. Hivatali pályára lépett: 1846-ban erdélyi királyi kincstári gyakornok Nagyszebenben, 1848-ban udvari kamarai fogalmazó gyakornok. Az első felelős magyar kormány megalakulása után a kereskedelmi minisztériumban lett segédfogalmazó. A szabadságharc alatt őrmester a Württemberg-huszárezrednél, majd hadnagy és ezredsegédtiszt Komáromban a vár feladásáig. 1851-től a bírói pályán működött. A soproni kerületi cs. kir. főtörvényszéken törvényszéki segéd, segédtitkár, majd 1858-tól megyei törvényszéki tanácsos Zala megyében. 1861-től az erdélyi királyi táblánál ideiglenes ítélmester Kolozsváron. 1863-tól táblai ülnök. 1865-től a marosvásárhelyi ítéltábla elnöke. 1869-től a királyi Kúria legfőbb ítélszéki bírása Pesten. 1886 és 1889 között igazságügyi államtitkár is volt. 1889-től 1896-os nyugdíjazásáig kúriai tanácselnökként működött. A Szent István- és a Lipót-rend vitéze, a II. oszt. Vaskorona-rend tulajdonosa. Tagja volt a budapesti református egyházközség presbitériumának (1884–1897), főgondnoka a marosvásárhelyi református egyháznak. (Felesége 1867. évi korai halála után nem házasodott meg.).

Testvérei: 1. Szentgyörgyi Gyula (ref., Bécs, 1829. aug. 26. – Merán, Tirol, 1907. dec. 5.) Jogot végzett. 1859-ben a szegedi cs. kir. Megyeibíróság tanácsának titkára, később a cs. kir. közös számvevőszék osztályfőnöke, valóságos belső titkos tanácsos, a Szent István- és a Lipót-rend középkeresztése. Felesége 1858-tól: Kovács Jenny; 2. Szentgyörgyi Béla/Albert (ref., Bécs, 1831. jan. 23. – Bp., 1920. jan. 13.) A cs. kir. szabadalmazott déli vasúti társaság mérnöke, később a volt magyar nyugati vasút műszaki igazgatója. Felesége 1887-től: báró Thavonat Johanna. Ők voltak Szentgyörgyi Albert keresztszülei; 3. Szentgyörgyi Ottó (ref., Bécs, 1833. máj. 8. – Bécs, 1834. máj. 29.); 4. Szentgyörgyi Ottó (ref., Kolozsvár, 1835. okt. 16. – Bp., 1900. febr. 21.) A Magyar Földhitelintézet főpénztárnoka. A lipótmezei elmeógyógyintézetben halt meg; 5. Szentgyörgyi Elek (ref., Kolozsvár, 1837. okt. 9. – Bp., 1908. jan. 12.) M. kir. államvasúti felügyelő, majd főfelügyelő. A román kir. koronarend és a svéd kir. Vasa-rend lovagkeresztése. Felesége 1873-tól (Rieger) Zsigmondy Vilma (apja Zsigmondy Pál [1818–1893]); 6. Szentgyörgyi Sámuel (ref., Bécs, 1839. nov. 27. – Bp., 1875. aug. 2.) Magyar kir. bányatiszt. 1858-tól a bécsi egyetem jogi karának hallgatója volt; 7. Szentgyörgyi Emma (róm. kat., Bécs, 1846. ápr. 16. – Bécs, 1927. júl. 23.).

Apai nagyanyja: homoród-oklándi Csiky Mária (róm. kat., Kolozsvár, 1840. okt. 23. – Marosvásárhely, 1867. ápr. 26.) Házasságkötés: Kolozsvár, 1864. (Válása utáni, második házassága volt.).

Testvérei: 1. Csiky Miklós (unit.) 22 évesen halt meg; 2. Csiky Teréz (róm. kat., – Kolozsvár, 1894. dec. 27.).

Apai dédapa I.: nagyrápolti Szentgyörgyi Imre (ref., Kispetri, Kolozs m., 1784 – Bécs, 1862. ápr. 18.) Erdélyi kancelláriai udvari tanácsos. 1801-től a zilahi református nagy-gimnáziumban tanult. A kolozsvári református kollégium akadémiai tagozatának törvényeit 1804-ben írta alá. Itt később osztálytanító is volt. 1809-ben ünnepi orációt tartott nevelési eszményeiről. Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár személyi titkárként maga mellé vette, s 1811-ben magával vitte Bécsbe, ahol a kancelláriai írnoktól az udvari tanácsosig a ranglétra minden lépcsőfokát bejárta. 1835-ben nevezték ki udvari tanácsosnak. 1838-ban a nagyrápolti előnév és címer adományozásában részesült. 1848 után egyébként hét úrbéri telek állományáért kapott kárpótlást, amelyek a Hunyad megyei Nagyrápolt és a Közép-Szolnok megyei Zsákfalva határában voltak. Fiatalkori eszményeitől eltávolodva ellenezte az erdélyi reformellenzék politikáját, s nyíltan nem vállalt szolidaritást a forradalom ügyével sem. (Fia azonban az első felelős kormány hivatalnokává lett, majd harcolt a szabadságharcban is.) Mint királyi kancelláriai hivatalnoknak szerepe volt a Magyarország és Erdély unióját előkészítő munkában, s 1848-ban mint „királyi személynök” ő írta alá és nyújtotta be az országgyűlésnek kihirdetésre a Magyarország és Erdély uniójáról szóló törvényt. A szabadságharc után is a restaurált bécsi kancellárián dolgozott nyugdíjazásáig. Az erdélyi református egyházkerület főgondnoka volt. 1852-ben a kolozsvári református kollégiumnak adományozta nagy gonddal gyűjtött válogatott könyvtárát. A zilahi református kollégium javára pályadíj-alapítványt tett.

Testvérei: 1. Szentgyörgyi Krisztina/Kriska (ref., Kispetri, 1781–) Férje: Szabó János; 2. Szentgyörgyi Zsuzsanna (ref., Kispetri, 1792. okt. 20. –) Férje: Nagy János; 3. Szentgyörgyi György (ref., Kispetri, 1797. máj. 1. – Kispetri, 1856. jan. 29.) 1817-ben subscribált a kolozsvári ref. kollégiumban. 1829 és 1856 között Kispetri ref. lelkesze volt. Nem házasodott meg. Ő temette el édesanyjukat.

Apai dédanya I.: Kirchlehner Borbála (róm. kat., Bécs, 1803. febr. 16. – Bécs, 1895. jan. 11.) Házasságkötés: Bécs, 1826. máj. 11. 1870 után 840 forint özvegyi nyugdíjat kapott a magyar államtól.

Apai dédapa II.: homoród-oklándi Csiky Sámuel (unit., 1811 – Kolozsvár, 1882. nov. 11.) Orvos. 1833-ban iratkozott be a bécsi egyetem orvosi karára. Orvosi oklevelet a pesti egyetem orvosi karán szerzett 1836-ban. Kolozsváron praktizált. Kolozs vm. törvényhatósága választmányának virilisz tagja, birtokos. A bécsi egyetem anyakönyve szerint apja Gutsbesitzer/földbirtokos.

Testvére: Csiky József (unit., 1804–1868).

Apai dédanya II.: Stemmer/Stämmer Júlia (róm. kat., 1822 – Radnót, Kis-Küküllő vm., 1860. szept. 14.).

Testvére: Stemmer Anna (róm. kat., 1827 – Szeged, 1911. nov. 20.) Férje: Borberek Császár Gyula kir. tanácsos, pénzügyigazgató.

Apai dédapa I. apja: nemes Szentgyörgyi János (ref.) Kispetriben élő kisebb nemesi birtokos, aki mindkét fiát taníttatta.

Testvérei: 1. Szentgyörgyi Sámuel (ref.) 1770-ben subscribált egy ilyen nevű diák a kolozsvári ref. kollégiumban; 2. Szentgyörgyi József (ref.); 3. Szentgyörgyi Julianna (ref.); 4. Szentgyörgyi István (ref.); 5. Szentgyörgyi Lajos (ref.); 6. Szentgyörgyi Teréz (ref.); 7. Szentgyörgyi Anna (ref.); 8. Szentgyörgyi Gábor (ref.); 9. Szentgyörgyi Dániel (ref.).

Apai dédapa I. anyja: nemes Jakab Anna (ref., 1762 – Kispetri, 1844. ápr. 24.).

Apai dédanya I. apja: Johann Michael Kirchlehner (róm. kat., 1768 k. – Bécs, 1846. márc. 24.) Bürgerliche Ledermeister/polgári bőrműves mester és háztulajdonos, később bőrgyáros.

Apai dédanya I. anyja: Theresia Barbara Catharina Nonner (róm. kat., 1770. márc. – Bécs, 1835. jan. 18.).

Apai dédanya I. anyai nagyszülei: Joseph Anton Nonner (róm. kat., 1714 – Bécs, 1771. jún. 3.) és Theresa Barbara Nonner (róm. kat., 1714 k. – Bécs, 1738. nov. 18.).

Apai dédapa I. apai nagyapja: nemes Szentgyörgyi István (ref.).

Apai dédapa I. apai nagyanyja: nemes Kolumbán Anna (ref.) Utóbbi családból több református lelkész származott.

ANYAI ÁG

Anyja: Lenhossék Jozefa/Józsa (róm. kat., Buda-Krisztinaváros, 1869. jún. 26. – Szeged, 1936. júl. 19.) Házasságkötés: 1890. márc. 14.

Féltestvére anyjuk első házasságából: Wallon Dezső (róm. kat., 1860. szept. 25. – Bp., 1916. nov. 28.) M. kir. közigazgatási bírósági ítéldbíró, egyetemi magántanár. M. kir. udvari tanácsos, a Ferenc József-rend középkeresztese. (A Szentgyörgyi család gyászjelentésein rendszerint testvérként szerepel.) Felesége: Együd Mária.

Testvérei: 1. Lenhossék Mihály (róm. kat., Pest, 1863. aug. 28. – Bp., 1937. jún. 26.) Orvos, anatómus, a bázeli és a tübingeni egyetemek nyilvános rendkívüli tanára, majd 1899 és 1933 között a budapesti egyetemen az anatómia nyilvános rendes tanára és az anatómiai-tájonctani intézet igazgatója volt. Főleg az idegrendszer és a csillók vizsgálatával foglalkozott, de antropológiai kutatásai is voltak. Az MTA tagja (lev. tag: 1897, rend. tag: 1903, ig. tag: 1933, tiszt. tag: 1934) s másodelnöke (1934–1937) volt. A Corvin-koszorú kitüntetettje (1930), m. kir. udvari tanácsos, a Ferenc József-rend középkeresztese. Felesége 1921. ápr. 2-től: Droppa Ilona (evang., 1900. jan. 3. –) Droppa Vilmos Károly és Szvoboda Anna leánya. Az evang. Droppa családból számos evang. lelkész és tanító került ki; 2. Lenhossék Emma (róm. kat., Buda, 1864. aug. 27. –); 3. Lenhossék Jenny/Johanna (róm. kat., Buda, 1865. szept. 4. – Bp., 1941. ápr. 12.) Férje 1884. aug. 9-től: burghauseni dr. Axmann Béla (róm. kat., Eger, 1857. dec. 14. – Bp.,

1932. júl. 11.) fővárosi hatósági orvos (1884), műtőorvos (1888), gyászjelentésén: m. kir. eü. főtanácsos, a m. kir. áll. vasgyárak nyug. igazgató főorvosa, a Ferenc József-rend lovagja – Axmann András egri érseki kasznár fia.

Anyai nagyapja: Lenhossék József (róm. kat., Buda, 1818. márc. 20. – Bp., 1888. dec. 2.) Orvos, egyetemi tanár. Gimnáziumi tanulmányait Budán és a magyar nyelv elsajátítása végett Vácon folytatta. A bölcsészeti és az orvosi kart a pesti egyetemen végezte. 1841-ben orvosi, 1842-ben szemész- és szülézmesteri, 1843-ban sebészdoktori oklevelet szerzett. 1841–1842-ben a bécsi orvosi kar hallgatója volt. 1854-től a kolozsvári orvos-sebészeti intézetben volt a tájbonctan tanára, 1859-től pedig haláláig a pesti egyetemen a leíró és tájbonctan nyilvános rendes tanára. 1864-től az MTA tagja, a Vaskorona-rend lovagja.

Testvérei: 1. Lenhossék Amália (róm. kat., Pest, 1817. júl. 27. – Bécs, 1894. márc. 7.) Férje: báró (Freiherr von) Sommaruga Lipót (róm. kat., Bécs, 1817. febr. 28. – 1887. jún. 17.) cs. kir. kapitány (1865); 2. Lenhossék György (róm. kat., 1819 – Pest, 1865. szept. 5.) Hites köz- és váltóügyvéd és váltójegyző. Felesége: patthy és vasvári Károlyi Szidónia (róm. kat., 1826 – Bp., 1893. máj. 21.) Gyermeük, Lenhossék Georgina (róm. kat., 1851 – Bp., 1894. aug. 30.) 1871-től Pauler Tivadar (1816–1886) egyetemi tanár, kultusz- és igazságügyminiszter fiának, Pauler Gyula (1841–1903) országos főlevéltárnoknak lett a felesége. Fiuk, Pauler Ákos (1876–1933) a filozófia budapesti egyetemi tanára, a Corvin-koszorú kitüntetettje volt (1930). A Paulerek mindhárom nemzedéke az MTA tagja volt; 3. Lenhossék Johanna (róm. kat., 1821 – Buda, Krisztinaváros, 1872. dec. 8.); 4. Lenhossék Stefánia (róm. kat., 1827 – Bécs, 1895. márc. 11.) Férje 1849-től: Krászonyi József (róm. kat., 1802 – Bp., 1874. ápr. 16.) Cs. kir. helytartósági tanácsos, úrbéri főtörvényszéki ülnök, Pest sz. kir. város kinevezett polgármestere (1856–1860), a cs. kir. Vaskorona-rend és a Ferenc József-rend keresztese; 5. Lenhossék Lujza (róm. kat., 1829 – Bp., 1886. nov. 8.) Férje: Kárffy Titusz (róm. kat., 1822 – Bp., 1895. márc. 26.) helytartósági tanácsos, majd m. kir. vallás- és közoktatásügyi min. osztálytanácsos, a Szent István-rend kiskeresztese; 6. Lenhossék Adolf (róm. kat., 1830 – Bp., 1900. febr. 19.) M. kir. főmérnök.

Anyai nagyanyja: Bossány/Bosán/Bosány Emma (róm. kat. [1858. febr. 25-ig izr.], Ungvár, Ung m., 1833. jan. 9. – Budapest, 1918. márc. 15.) Házasságkötés: Pest, 1861. aug. 10. (Megözvegyülve ez második házassága volt. Wallon Dezső cs. kir. ezredessel kötött első házassága előtt katolizált.) Wallon Dezső meghalt 1860. szeptember előtt.

Testvérei: 1. Bosány Klára. Férje: Bräuer Ferenc (róm. kat., 1799 – Pest, 1871. ápr. 16.); 2. Bosány Berta, Gönczi Edéné.

Anyai dédapa I.: Lenhossék (1793-ig Linoschegg) Mihály Ignác (róm. kat., Pozsony, 1773. máj. 11. – Buda, 1840. febr. 12.) Orvos, egyetemi tanár. Szülei a pozsonyi jezsuitákhoz adták, ahol eleinte inasi teendőket végzett. A jezsuiták, felismerve képességeit, lehetővé tették neki a gimnázium elvégzését. Az orvosi kart Bécsben és Pesten végezte, 1799-ben avatták doktorrá. Esztergom vármegye főorvosává választották. 1808-ban

lett a pesti egyetemen az élettan és a bonctan tanára. Még ebben az évben magyar nemességet kapott. 1819-ben a bécsi egyetem professzorának hívták meg. 1825-től Magyarország protomedikusa (országos főorvos), helytartósági tanácsos, a pesti egyetem orvostudományi igazgatója lett. Fontos szerepe volt a magyarországi himlő elleni védőoltás meghonosításában.

Anyai dédanya I.: Nisnyánszky Ludovika/Louise (evang., Pest, 1790. jún. 19. – Buda, 1865. márc. 19.) Házasságkötés: 1817. (Második feleség volt. Az első feleségtől, a 42 évesen elhunyt Pichler Klárától [róm. kat., 1774–1816] nem született gyerek.).

Testvérei: 1. Nisnyánszky Johanna (evang., Pest, 1792. júl. – Buda, 1864. júl. 10.) Férje 1819-től: Procopius György (evang., Szokolca, Trencsén vm., 1788. márc. – Buda, 1865. márc. 1.), akinek az apja 1810-ben pictor/szobafestő volt Szokolcán. A pozsonyi királyi jogakadémián tanult. Apósa 1821. évi halála után ő lett az utódja a budai Helytartótanács mellett működő evangélikus vallásügyi ágensi hivatalban. Gyászjelentése szerint egyik igazgatója volt a pest-budai Lánchíd Társaságnak s választmányi tagja a budai Sparkasse-nek; 2. Nisnyánszky Lajos (evang., Alsó Tab/Tát/Sáp? [praedium Nógrád megyében?], 1793 –) 1811-ben iratkozott be a pozsonyi evangélikus líceumba, ahol 2 évig tanult; 3. Nisnyánszky Mária (evang., – Miskolc 1872. szept. 16) Férje: csikszentmindszenti Mártonffy Dénes helytartósági tanácsos, aki a kiegyezés után 840 ft nyugdíjat kapott a magyar kormányzattól; 4. Nisnyánszky Jozefa (evang., 1797 – Buda, 1885. aug. 3.) Férje: Tessedik Pál (evang.); 5. Nisnyánszky Dávid (evang., 1805 – 1875. okt. 8.) M. kir. regnicolaris főpénztárnok.

Anyai dédapa II.: Boschan/Bosány Henrik (izr., Miskolc, Borsod m., 1806/1808 k. – Bp., 1885 k.) 1824-ben a bécsi egyetemen a bölcsészet második évfolyamára jelentkezett be. 1855-ben Ungvár kamarai mezőváros sebészorvosa volt, később megyei orvos. 1880-tól 1885-ig Budapesten élt. A bécsi egyetemi anyakönyv szerint apja Pächter/haszonbérlo.

Anyai dédanya II.: Schlesinger Antonia (izr.).

Anyai dédapa I. szülei: Linoschegg/Linoschek Ferenc (róm. kat.) Pozsonyi asztalosmester és Zallinger Magdolna (róm. kat.).

Anyai dédanya I. apja: Nisnyánszky György (evang., Szodo, Bars vm., 1749 – Buda, 1821. jan.) 1768-ban iratkozott be a pozsonyi evangélikus líceum bölcsészeti tagozatára. Ügyvédi képesítést is szerzett. Az Árva megyei kamarai uradalom képviselője volt. 1782-ben lett a magyarországi evangélikusok agense/ügyvivője a Helytartótanács és a kir. kamara mellett. Ezt a hivatalt 1821. évi haláláig betöltötte. Jelentős szerepe volt az 1787. júl. 19-i udvari dekrétum gyors kieszközlésében, amely szabad vallásgyakorlatot biztosított a pesti evangélikusoknak. Feleségül vette a magyarországi evangélikusok Udvari Kancellária melletti bécsi agensének, Drozdik Jánosnak a leányát. A Nisnyánszky család egyébként Árva vármegyei armális nemes família volt. Nemességüket 1699-ben kapták. A 17. század végétől Árva uradalmi tisztartói voltak, s megyei szolgabírák. A 18. század közepén származtak át Nyitra megyébe.

Anyai dédanya I. anyja: Drozdik Johanna (evang.) Apja mint protestáns vallásügyi udvari agens bizalmi embere volt a Ráday családnak is, Johanna pedig ifj. Ráday Gedeon (1745–1801) feleségének, Fáy Zsuzsannának volt a társalkodónője.

Anyai dédanya I. anyai nagyapja: Drozdik János (evang., Puhó, Trencsén vm., 1727 – 1790. nov. 21.) 1751-ben tanult a wittenbergi egyetemen. 1760 tájától haláláig a magyarországi evangélikusok vallásügyi agense/ügyvivője volt Bécsben az Udvari Kancellária mellett. Turóc megyei armális nemesi családból származott, de ükapja még morva nemes volt. Nemességüket az 1754–1755. évi országos összeírással igazolták.

Testvére: Drozdik Sámuel (evang., Puhó, 1724. márc. 8. – Békéscsaba, 1785. máj. 22.) Tanult a szulyói artikuláris gyülekezetben, Modor, Győr és Sopron evangélikus iskoláiban, Wittenbergben (1746–1747) és Jénában (1747–1750). Lelkész volt a Trencsén megyei Ozoron (1753–), majd második, illetve első lelkész Békéscsabán (1773–1785).

Anyai dédanya I. anyai nagyapjának apja: Drozdik György (evang., – Trencsén, 1762. aug. 7.) Puhói polgár, posztókészítő mester.

Anyai dédanya I anyai nagyapjának anyja: Brodsky Zsuzsanna (evang., – Puhó, 1728) Brodsky Miklós és Tessedik Anna voltak a szülei.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Szent-Györgyi Pál (ref., Bp., 1891. ápr. 18. – 1969) Hegedűművész, koncertmester. Testvéréhez, Alberthez hasonlóan ő is a Lónyay utcai ref. gimnázium diákja volt, majd jogot tanult. 1913-ban jogi diplomát szerzett. A berlini zeneakadémiát is elvégezte. Végigharcolta az első világháborút. A Károlyi-kormány idején Esztergomban volt főispáni titkár, majd az *Esztergomi Népszava* szerkesztője. A tanácsköztársaság bukása után börtönbe került, s kiszabadulva Bécsbe emigrált. Hágában telepedett le. 1923. szeptember 26-án feleségül vette Hilda Schüddekopfot (1902 – 1985. szept. 21.). 1927 körül elváltak. 1925-től a dortmundi operaház, majd 1936-tól Stuttgartban a rádió szimfonikus zenekarának koncertmestere volt. Stuttgartban egy helyi német családból házasodott újra. 1943-tól Bécsben szintén a rádió szimfonikus zenekarának a koncertmestere volt. 1946-ban visszatért Magyarországra, s a Zeneakadémián kapott állást. Bátyja nyugatra távozása után eltávolították innen, s az Operaház zenekarának hegedűse lett. 1956 után először Kelet-, majd Nyugat-Berlinben élt; 2. Szent-Györgyi László (ref., Bp., 1900. márc. 6. – Dutchess, USA, 1980. júl.) 1928. november 19-én feleségül vette Szirmay László magántisztviselő lányát, Szirmay Máriát (Érszakácsi, Szilágy vm., 1902. aug. 18. – Dutchess, 1980). 1930 körül kívándoroltak a kanadai Quebec-be. 1942-ben érkeztek New York-ba, ahol László először divatfotósként dolgozott, majd feleségével New York állam Dutchess megyéjében egy motelt működtettek. 1964-ben ment nyugdíjba.

Feleségei: 1. Demény Kornélia (róm. kat., Bp., 1898. okt. 26. – Tucson, Arizona, USA, 1961) Házasságkötés: Bp., 1917. szept. 19. Válás: Szeged, 1941. dec. 18. 1938 őszétől az USA-ban élt. Apja: Demény Károly (róm. kat., Temesvár, 1859. máj. 28. – Bp., 1932. szept. 5.) Jogász, a M. Kir. Posta bp.-i postakerület igazgatója (1895–1919), a M. Kir. Posta vezérigazgatója (1919 – 1928. máj. 1.), államtitkár. Haláláig mint államtitkár a Horthy-rendszer sportpolitikájának egyik irányítójaként működött. Anyja: Mendelényi Mária (róm. kat., Gödöllő –); 2. Borbíró (1931-ig Vojnits) Márta (róm. kat., Szabadka, 1910. febr. 21. – Woods Hole, Massachusetts, USA, 1963 júl. 12.) Házasságkötés: Szeged, 1941. okt. 18. Első házasságában (Baja, 1931. szept. 7-től) Miskolczy Dezső (róm. kat., Baja, 1894 – Bp., 1978) szegedi orvosprofesszor, ideg- és elmegyógyász felesége volt. Házasságukat 1940. október 21-én bontották fel. Borbíró Márta Szent-Györgyinek titkárnője és munkatársa is volt. Apja: Borbíró (1931-ig Vojnich/Vojnits) Ferenc (róm. kat., Szabadka, 1879. febr. 27. – Lignoier, Pennsylvania, USA, 1962), Szabadka főjegyzője (1908–1915), Baja város polgármestere (1915–1918, 1921–1937), Kassa főispánja (1939). 1951-ben kitelepítették Nagyrábéra (Hortobágy), majd Keszthelyre. 1956-ban Amerikába emigrált. Anyja: Bereck Piroska (róm. kat., – 1953); 3. June Susan Wichterman. Házasságkötés: 1965, Falmouth, USA. Szent-Györgyi pennsylvaniai egyetemi professzor-kollégájának a lánya volt. Az ötven éves korkülönbség és kulturális szakadék áthidalhatatlannak bizonyult, 1968-ban elváltak; 4. Marcia Houston (1940–) Rajztanár, festőművész. Házasságkötés: 1976. Szent-Györgyi adoptálta Marcia lányát is. Végrendeletében a róla gondoskodó negyedik feleségére hagyta minden földi vagyonát.

Gyermeke: Szentgyörgyi Kornélia (Nelly) (róm. kat., Bp., 1918. okt. 3. – Massachusetts, USA, 1969. szept. 21.) 1937-ben Cambridge-ben tanult kémiát, majd 1938 ősze és 1940 között Londonban és Svájcban végzett egyetemi tanulmányokat. Első férje 1944 és 1946 között: Libik György (ref., Rózsahegy, Liptó vm., 1919. okt. 18. – Bp., 1995. jan. 23.) gépészmérnök és síelő. Apja székely származású ref. gépészmérnök volt, anyja pedig felvidéki zsidó családban született. Magyarország német megszállása után egyik bátor magyar munkatársa volt a zsidómentő Wallenbergnek. 1956-ban Nagy Imrét támogatta, s ő fogalmazta a Semlegességi nyilatkozatot. Sikerült Svédországba szöknie, ahonnan 1989-ben a rendszerváltás előtt tért haza. Második férje: Geoffrey Pollit (Eastburne, Sussex, Anglia, 1918. jún. 2. – 2007. nov. 29.), akivel 1947. jún. 1-jén Cape Townban házasodott össze. 1961-ig Dél-Afrikában éltek. Ekkor családjával, férjével és gyerekeivel apjához költöztek Woods Hallba. Megözvegyült férje és az unokák Szent-Györgyi 1976-os negyedik házassága után elköltöztek.¹³

¹³ Szent-Györgyi Albert életútjának könyvtárnyi irodalma van. Ennek feldolgozását nem láttuk szükségesnek.

SZENTPÉTERY ZSIGMOND

geológus, petrográfus

(Nagykőrös, Pest m., 1880. július 17. – Budapest, 1952. április 17.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Zemplén vármegyei eredetű család, ott hirdették ki 1648-ban a II. Ferdinánd király által 1630-ban adományozott armálist. A nemességszerző, Királyhelmeceen lakó dédunokái közül Mihály 1741-ben Jászkisérre, János 1751-ben Nagykőrösre költözött. Utóbbi alapította meg a család nagykőrösi mellékágát. Eredetükre utalva a királyhelmecei előnevet használták.

Apja: királyhelmecei Szentpétery Károly (ref., Nagykőrös, 1836. jan. 28. – Nagykőrös, 1915. aug. 17.). Nagykőrös város mérnöke, 1877-től főmérnöke, városi képviselő, számos városi és vármegyei testület tagja, ref. presbiter, a helybeli függetlenségi párt elnöke, díszelnöke.

Testvérei: 1. Szentpétery Sándor (ref., Nagykőrös, 1830. márc. 15. –) Nagykőrösi tanulmányok után 1847–1848-ban a debreceni kollégiumban tanult jótéteményesként. A szabadságharcban a 69. honvéd gyalogezredben főhadnagy. Jogi pályára lépett, ügyvédi oklevelet szerzett. 1861-ben Nagykőrös város aljegyzője, 1865-ben rendőrkapitánya, 1868-tól 1880-ig városi ügyész. Felesége: Kiss Sára; 2. Szentpétery Gyula (ref., Nagykőrös, 1832. júl. 8. – Pest) A szabadságharcban a 101. honvéd zászlóalj főhadnagya. Világos után közlegényként tíz évre besorozták. 1869-ben városi tanácsnok Nagykőrösön, később a helyi takarékpénztár igazgatója. Felesége: Pesti Rozália; 3. Szentpétery Júlia (ref., Nagykőrös, 1833. márc. 6. – korán meghalt); 4. Szentpétery Miklós (ref., Nagykőrös, 1834. dec. 10. – korán meghalt).

Apai nagyapja: Szentpétery Sándor (ref., Nagykőrös, 1800. febr. 26. – Nagykőrös, 1867. júl. 9.) Ügyvéd. A nagykőrösi ref. gimnáziumban, majd 1818-tól a debreceni református kollégiumban nontógátusként jogot és teológiát tanult. Ügyvédi oklevelet szerzett. Anyakönyvi bejegyzésekben: *Esk. Procorator* (1829, 1830), hites ügyvéd (1836). 1848-ban a városi tanács újjászervezésekor ő lett Nagykőrös első főpolgármestere, s egészen 1850-ig viselte ezt a tiszteletet. Közben 1848-ban a városi nemzetőrségnek is ő volt a kapitánya. 1861-ben Pest vármegye táblabírájává nevezték ki.

Testvérei: 1. Szentpétery Julianna (ref., Nagykőrös, 1795. nov. 3. –) Férje: Márton Miklós; 2. Szentpétery Zsuzsanna (ref., Nagykőrös –) 3. Szentpétery Mária (ref., Nagykőrös, 1802. júl. 17. –) Férje: nemes Gál István (ref.) Nagykőrös; 4. Szentpétery János (ref., Nagykőrös, 1805. jún. 12. – korán meghalt).

Apai nagyanyja: alsómesteri Tóth Zsófia (ref., Alsó-Dabas, 1805. máj. 16. – 1867-ben még élt). Házasságkötés: Alsó-Dabas, Pest m., 1829. jún. 14.

Testvérei: 1. Tóth Ferenc (ref., Alsó-Dabas, 1800. szept. 18. –); 2. Tóth György (ref., Alsó-Dabas, 1802. okt. 25. –).

Apai dédapa I.: Szent-Pétery Mihály (ref., Nagykőrös, 1764. aug. 6. –).

Apai dédanya I.: Bang Anna (ref., Nagykőrös, 1763. okt. 20. –) Házasságkötés: Nagykőrös, 1795. jan. 20. Második felesége volt a megözvegyült Szent-Péteri Mihálynak.

Apai dédapa II.: alsómesteri Tóth István (ref.) Alsó-Dabas. Nemesi birtokos (Perillustris ac Generosus Dominus).

Apai dédanya II.: dabasi Halász Erzsébet (ref.) Alsó-Dabas. Házasságkötés: Alsó-Dabas, 1792. jan. 16. Megözvegyülve, ez második házassága volt.

Apai dédapa I. apja: Szent-Pétery János (ref.) A nemességszerző János fiának unokája. 1751-ben ő jött Királyhelmeccről Nagykőrösre.

Apai dédapa I. anyja: nemes Domokos Anna (ref., Nagykőrös, 1730. febr. 27. – 1767) Házasságkötés: 1751. jan. 19. Apja nemes Domokos András volt. A család Komárom megyéből származott, ahol 1790-ben hirdették ki a nemességüket.

Apai dédanya II. apja: dabasi Halász Ádám (ref., Nagykőrös, 1734 – Nagykőrös, 1812) Dabason, Nagykőrösön és Tetétlenen is voltak birtokai. Nagykőrösön is élt.

Testvére apja első feleségétől, Jeney István nagykőrösi szenátor egyetlen leányától, Erzsébettől: Halász János (ref.).

Féltestvérei apja második feleségétől, Kerékjártó Erzsébettől (Miskolc, 1702 – Nagykőrös, 1775): 1. nemes Halász Péter (ref., Tolcsva, 1748. dec. 9. – Nagykőrös, 1809. aug. 29.) Földbirtokos. Élete végén a Tetétleni pusztán az apai örökséget tovább gyarapítva már 1000 holdat meghaladó birtoka volt; 2. Halász Erzsébet (ref.) Férje 1768-tól: Pátkay János vezsenyi (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) prédikátor; 3. Halász Éva (ref.) Férje 1775-től: a Nyáregyházán lakó Lázár István; 4. Halász Judit (ref.) Férje: Gazdag István.

Apai dédanya II. anyja: nemes Makovinyi Anna (ref., Tápiószele) Házasságkötés: 1762.

Apai dédanya II. apai nagyapja: nemes Halász János (ref., 1701 – Nagykőrös, 1766) A Pest megyei család nemeslevelét az ő nagyapja, dabasi Halász Ferenc szerezte 1669-ben. Az 1701-ben született Halász János házasság révén 1731-ben került Nagykőrösre, s így jutott a II. Rákóczi Ferentől elkobzott tetétleni pusztán jelentős birtokhoz, amelyet 1741-ben a Péro-féle lázadás elleni harcban szerzett érdemeire is tekintettel a nádori adomány tovább gyarapított. Örököseire 1400 hold körüli birtokot hagyott. (Ő azonos a Kiss Albert [1874–1937] professzor családfáján szereplő apai dédanya II. apai nagyapjával).

Apai dédanya II. apai nagyanyja: Jeney Erzsébet (ref., Nagykőrös – Nagykőrös, 1743) Házasságkötés: 1731. Halász János első felesége volt. Szüleinek egyetlen felnőtt kort megélt gyermekeként jelentős vagyont örökölt.

Apai dédanya II. anyai nagyapja: nemes Makovinyi István (ref., Tápiószele).

Apai dédanya II. apai nagyanyjának apja: nemes Jeney István (ref., – Nagykőrös, 1731) Valószínűleg azonos azzal a Jeney Istvánnal, aki 1691-ben írta alá a debreceni ref. kollégium törvényeit. 1702-ben Nagykőrös hites jegyzője lett, majd szenátora, 1721-ben főbírája. Vagyonát fokozatosan gyarapította. 1726-ban donatiót kapott Pótharaszttára, 1728-ban pedig részese volt a II. Rákóczi Ferentől elkönfiskált Tetétleni pusztá megszerzésének.

Apai dédanya II. apai nagyanyjának anyja: Cseplész Erzsébet (ref., 1694–1771) Cseplész János kuruc ezredes lánya volt. Cseplész János aláírta a szatmári egyezséget, s Nagykőrösön letelepedve 1712-ben nemeslevelet kapott. Rövid idő alatt jelentős vagyont szerzett, amely nagyrészt lányára, Erzsébetre szállt.

Apai dédanya II. apai nagyanyjának anyai nagyapja: Cseplész János (– Nagykőrös, 1724 és 1728 között) II. Rákóczi Ferenc jobbágy származású ezredes kapitánya, Bottyán János hadtestében szolgált. Aláírta a szatmári békét és Nagykőrösön telepedett le. Vagyonát folyamatosan gyarapította. Marhakereskedéssel is foglalkozott. 1712-ben kapott nemességet.

Apai dédanya II. apai nagyanyjának anyai nagyanyja: Bósa Anna (ref., 1665 – Nagykőrös, 1746) Férje halála után is sikeresen folytatta a vagyonszerzést.

ANYAI ÁG

Anyja: nyáregyházi Nyáry Mária (ref., 1850. márc. 30. – Nagykőrös, 1886. dec. 30.) Házasságkötés: 1869. máj. 29.

Anyai nagyapja: nyáregyházi Nyáry Zsigmond (ref., Nagykőrös, 1785. máj. 2. –) Tösgyökeres Pest megyei birtokos nemes család, a leszármazás a 15. századtól megszakítatlan.

Testvérei: 1. Nyáry Kata (ref., 1782. júl. 1. –); 2. Nyáry Erzsébet (ref., 1783. szept. 11. –) Férje: Csajághy József; 3. Nyáry Sándor (ref., 1786 – korán meghalt); 4. Nyáry Pál (ref., 1791. okt. 3. – korán meghalt); 5. Nyáry Terézia (ref., 1795. szept. 1. –) Férje: Búzás Pál; 6. Nyáry Pál (ref., 1797. szept. 3. – korán meghalt); 7. Nyáry Sára (ref.) Férjei: Légrády Pál és Koszta László; 8. Nyáry Pál (ref., Nyáregyháza, 1805. febr. 27. – Pest, 1871. ápr. 21.) Politikus. A középiskolát a nagykőrösi református nagygyimnáziumban, a bölceleti tagozatot nontógátusként a debreceni kollégiumban (1820–1822) végezte. Pesten jogot tanult, ügyvédi vizsgát tett, s Pest megye szolgálatába lépett. 1838-ban főjegyzővé, 1845-ben másodalispánná választották. A megyei szabadelvű ellenzék egyik vezére volt. 1848-ban első alispán és a népképviselői országgyűlés képviselője, szeptembertől az Orsz. Honvédelmi Bizottmány tagja, alelnöke. Világos után halálra, majd 20 év várfogságra ítélték. Hat évi raboskodás után szabadult. Birtokát visszakapta s gazdálkodott. 1861-ben, 1865-ben és 1869-ben is képviselőnek választották.

Anyai nagyanyja: Szabó Borbála (ref.) Házasságkötés: Nagykőrös, 1848. nov. 16. Megözevgyült férjének második felesége volt.

Anyai dédapa I.: nyáregyházi Nyáry Pál (ref., Nagykőrös, 1759. nov. 19. – meghalt 1818 előtt) Hét fiú- és egy lánytestvére volt.

Anyai dédanya I.: Beretvás Erzsébet (ref., Nagykőrös, 1764. márc. 9. –) Házasságkötés: 1781. máj. 8. A Beretvás család 1667-ben kapott címeres nemeslevelet. Ezután költözött a család őse Nagykőrösre.

Anyai dédapa II.: Szabó Mihály (ref.).

Anyai dédapa I. apja: Nyáry Lajos (ref., Nagykőrös, 1734. nov. 19. – Nagykőrös, 1803. dec. 6.) Nagykőrösnek szenátora, s 1772-től tizenkét ízben főbírája, a nagykőrösi református egyházközség főkurátora volt. Négy lánytestvére volt.

Anyai dédapa I. anyja: Baracska Szüts Kata (ref., 1740 – 1763. febr. 29.) Házasságkötés: 1758. jún. 29. (Nyáry Lajosnak első felesége halála után még négy felesége volt.)

Anyai dédanya I. apja: Beretvás Mihály (ref., Nagykőrös, 1734. jan. 7. – Nagykőrös, 1819. jan. 5.) Kilencen voltak testvérek.

Anyai dédanya I. anyja: Szelei Szabó Sára (ref.).

Anyai dédapa I. apai nagyapja: nyáregyházi Nyáry Mihály (ref., Nyáregyháza, 1693. szept. 12. – Nyáregyháza, 1761 előtt). Ő költözött házassága révén Nyáregyházáról Nagykőrösre. Vagyonát folyamatosan gyarapította, s azokra nádori beleegyezést és adományt szerzett. Hét ízben volt főbírája a városnak, s ezzel együtt főgondnoka a nagykőrösi református egyházközségnek. A Nyáry család tősgyökeres Pest megyei birtokos család. 1438-ban kaptak donatiót Nyáregyházára. A nemesi és a bárói ág közül itt a nemesi ágról van szó. (Szerepel Kiss Albert professzor [1874–1937] családfáján is, mint az apai dédapa I. anyai nagyapja.)

Anyai dédapa I. apai nagyanyja: Erdőssy Erzsébet (ref., – Nagykőrös, 1756) Házasságkötés: 1721. aug. 25. (Erdőssy Erzsébetnek ez a második házassága volt.)

Anyai dédanya I. apai nagyapja: Beretvás János (ref., Nagykőrös, 1680 k. – Nagykőrös, 1768. márc. 24.) Nagykőrösi főbíró. Több kőrösi telket szerzett meg, s donatiót eszközölt ki Pótharasztyára (1726) és Tetétlenre (1732). A nemességet az ő nagyapja, Beretvás István szerezte, aki egy varjasi jobbágy fiaként a 17. század közepén házasodott be Nagykőrösre. Földesurától 1667-ben 200 tallérért libertáló/felszabadító levelet kapott, s még ugyanebben az évben támogatásával nemesi armálist is szerzett. Fokozatosan vagyonosodva, mint tekintélyes polgárt 1675-ben és 1683-ban már Nagykőrös főbírójává választották.

Anyai dédapa I. apai nagyapjának apja: Nyáry Zsigmond (ref.) Nyáregyháza.

Anyai dédapa I. apai nagyanyjának apja: Erdősi Mihály nagykőrösi szenátor és többszörös főbíró. Azonos nevű apja 1668-ban szerezte a nemesi armálist.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Szentpétery Karolina (ref., Nagykőrös, 1870. szept. 21. –) Férje: Gemperle Vilmos (róm. kat., Újhartyán –) nagykőrösi, pótharaszti haszonbérllő, birtokos; 2. Szentpétery Zoltán (ref., Nagykőrös, 1871. nov. 29. –) Bp.-i ügyvéd. Felesége: Ratter Teréz; 3. Szentpétery Károly (ref., Nagykőrös, 1873. máj. –) Magánhivatalnok. Felesége: Wágner Emma; 4. Szentpétery Géza (ref., Nagykőrös, 1875. júl. 22. –) Községi főjegyző. Felesége: Kőnig Heléna (róm. kat., 90 évesen halt meg Alsónyáregyházán); 5. Szentpétery Árpád (ref., Nagykőrös, 1879. ápr. – 1881); 6. Szentpétery Ida (ref., Nagykőrös, 1885. jún. 15. – korán meghalt).

Felesége: Cserkői Papp Etelka (Resicabánya, 1887. nov. 1. – Bp., 1962. dec. 18.) Házasságkötés: 1907. Apja: Cs. Papp József (ref., Makó, 1858. aug. 10. – Kolozsvár, 1917. okt. 15.) állami felső leányiskolai tanár, kolozsvári egyetemi magántanár, az olasz nyelvet és irodalmat adta elő. Anyja: Fáber Viktória (1862 – 1935. máj. 13.).

Gyermekei: 1. Szentpétery Etelka (ref., 1909 k. –); 2. Szentpétery Gábor (ref., Kolozsvár, 1918. okt. 20. – Bp., 1982. aug. 12.) Felesége 1957-től: Szöllösy Erzsébet; 3. Szentpétery Mária (ref., Szeged, 1921 után –) Férje: dr. Sztójanovits Mihály.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1890–1898: nagykőrösi ref. gimn., I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1898. jún. 22.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: kolozsvári tudományegyetem, matematikai és természettudományi kar, 1898. szept. 1. – 1902. jún. 16.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: müncheni bajor kir. tudományegyetem, 1905. jan.–júl.

Oklevél: kolozsvári tudományegyetem, középiskolai természetrajz-földrajz szakos középiskolai tanár, 1904. szept. 28.

Nyelvismeret: német, angol.

Tudományos fokozatok: kolozsvári tudományegyetem, matematikai és természettudományi kar, bölcsészdoktor, 1904. jún. 4.; kolozsvári tud. egy., paleovulkáni eruptívus kőzetek magántanára, 1911. dec. 11.; magántanári jogosítvány az egész köztanra kiterjesztve, 1916. ápr. 18.; címzetes nyilvános rendkívüli tanár, 1918. aug. 8.

Nyilvános rendkívüli egy. tanár: szegedi tudományegyetem, matematikai és természettudományi kar, 1923. febr. 6., ásvány- és földtan.

Nyilvános rendes egy. tanár: szegedi tudományegyetem, matematikai és természettudományi kar, 1924. ápr. 11., ásvány- és földtan; kolozsvári Ferenc József tud. egy., matematikai és természettudományi kar, 1940. okt. 18., ásvány- és földtan.

Egyetemi tisztségek: szegedi tudományegyetem, matematikai és természettudományi kar, dékán: 1927–1928, 1928–1929, 1936–1937; kolozsvári tudományegyetem, rektor: 1941–1942.

MTA-tagság: lev. tag: 1929. máj. 10., rend. tag: 1946. júl. 24., tanácskozó tag: 1949. okt. 31., rend. tagsága visszaállítva: 1989. máj. 9.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: az Erdélyi Múzeum Egylet Természettud. Szakoszt. választmányi tagja; a Magyarhoni Földtani Társulat tiszteleti, majd alapító tagja; a Magyar Földrajzi Társ. rendes tagja; az Egyetem Barátai Egyesület Természettud. Szakoszt. elnöke; Magyar Természettudományi Társulat; a Szegedi Alföldkutató Biz. Ásvány- és Földtani Szakoszt. elnöke; az Erdélyrészi Kárpát-Egylet, az Orsz. Talajtani Társ., a Nagykovácsi Arany János Irodalmi Társ., a Mikes Irodalmi Társ., a Szegedi Alföldkutató Biz., a Magyar Felsőoktatási Egyesület tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: bécsi Alpenländische Geologische Verein; berlini Mineralogische Gesellschaft; jénai Deutsche Mineralogische Gesellschaft; bécsi Geologische Gesellschaft.

Szerkesztőségi tagság: az *Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae. Sectio Scientiarum Naturalium* társszerkesztője; *Acta Chemica, Mineralogica et Physica*

Közeleti társaság, szerep: Erdélyrészi Gyorsírók Társasága; a Kolozsvári Athletikai Club választmányi tagja; az Egyetemi Internátus és Diákasztal felügyelő biz. alelnöke; az Egyetemi Horthy-kollégium és a Mensa Academica felügy. biz. elnöke.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a szegedi ref. egyházközség presbitere és iskolaszékének tagja.

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Középiskolai Tanárvizsgáló Biz. (1922–), a Szegedi Természettud. Kutató Biz., az Orsz. Természettudományi Tanács (1933–), az Orsz. Ösztöndíjtanács r. tagja (1930–1940).

ÉLETÚT

Szentpétery Zsigmond mindkét ágon és minden ágazaton nagykovácsi vagy környékbeli (Dabas, Nyáregyháza) kisebb-nagyobb birtokos nemes családból származott. Voltak közöttük, akik 15. századi birtokadományos család utódai voltak (Nyáry), de a jobbágyságból manumissióval szabadulók is (Beretvás). Közös bennük az, hogy valamennyien éltek a Nagykovácsi mezőváros sajátos helyzetéből adódó vállalkozói típusú vagyongyarapodás lehetőségével. A város vezetőrétegéhez tartoztak, s már a 18. század végén elindultak az intellektuális pályák felé is. A nagyszülők nemzedéke már iskolázódott. A nagyapák nemzedéke jogot tanult, Szentpétery Zsigmond apja pedig városi mérnök volt Nagykovácsin. Az 1880-ban született Zsigmond helyben a nagykovácsi református főgimnáziumban végezte a középiskolát, és érettségi után 1898-ban a kolozsvári egyetem

matematikai és természettudományi karára iratkozott be. A korszakban gyakran előforduló módon hamarabb szerzett doktori oklevelet, mint tanári diplomát. 1904. június 4-én lett doktor ásványtanból és kőzettanból mint főtárgyakból, valamint földtanból és földrajzból mint melléktárgyakból. 1904. szeptember 28-án pedig középiskolai tanári oklevelet kapott természetrajzból és földrajzból. Korán munkakapcsolatba került az egyetemmel, mert az Erdélyi Nemzeti Múzeum ásványtárának segédőre volt 1901 szeptemberétől, és a múzeum szorosan kapcsolódott az egyetemi Ásvány- és Földtani Intézethez. 1902. szeptember 1-jétől pedig a természettudományi kar ehhez az intézethez választotta meg tanársegédnek. 1904. október 3-án önkéntes katonai szolgálatának megkezdése miatt ez a fizetés nélküli kapcsolat megszűnt. Ezt a három évet egyébként kőzettani kutatásokkal töltötte. Szádeczky-Kardoss Gyula (1860–1935) professzor intézetében a bartoslehotai telérfőzetekről írt dolgozatával 1903-ban egyetemi pályadíjat nyert. A Túr hasadék és környéke másodkori eruptív kőzeteiről készített munkáját előadta a magyar orvosok és természetvizsgálók kolozsvári vándorgyűlésén 1904-ben. Ugyanabban az évben készült el tanári szakdolgozata a Túr-Koppándi hasadék eruptív kőzeteiről. A katonai szolgálat alól felmentve, fél évre a müncheni bajor királyi tudományegyetemre iratkozott be. Szaktárgyakat hallgatott, s az egyetem kőzettani intézetében végzett tudományos vizsgálatokat.

Amikor 1905 szeptemberében hazajött, a matematikai és természettudományi kar ismét megválasztotta az Ásvány- és Földtani Intézetbe a X. Fizetési osztályba sorolt tanársegédnek, majd 1909. február 15-től ugyanitt adjunktus lett a IX. fizetési osztályban. Közben 1907-ben megnősült. Cserkői Papp Etelkát vette feleségül, akinek az apja állami felsőleányiskolai tanár, egyetemi magántanár volt, és olasz nyelvet és irodalmat adott elő a kolozsvári egyetemen. Az életrajz, ahonnan az eddigi adatok származnak, 1910 szeptemberében készült, amikor Szentpétery magántanári habilitációért folyamodott a kolozsvári egyetemen. A kérelemhez hat dolgozatát csatolta, amelyek magyarul s részben németül nyomtatásban megjelentek s a paleovulkáni eruptívus kőzetekkel foglalkoztak. A habilitáció sikeres volt, 1911. december 11-én a paleovulkáni eruptívus kőzetek magántanára lett Kolozsváron. Ezt követően 1913. március 3-tól ismét megválasztották az Ásvány- és Földtani Intézet II. oszt. adjunktusának, immár a VIII. fizetési osztályba lépett elő. Szorgalmasan és eredményesen működött az intézetben, s újabb publikációi jelentek meg, így magántanári tárgykörét kiterjesztették a kőzetan egészére, amit a miniszter 1916. április 18-án megerősített. Újabb előrelépést jelentett, hogy Szádeczky professzor kezdeményezését a kar is támogatta, és így 1918. augusztus 8-án Károly király aláírásával nyilvános rendkívüli tanári címet kapott, ami már majdnem egyetemi tanárság volt. Ezután következett azonban a nagy megrázkódtatás. A román csapatok 1918 karácsonyán bevonultak Kolozsvárra, majd 1919. május 12-én megszállták az egyetemet s átvették annak irányítását. A tanárok nagyobb része Budapestre menekült. Az egyetem a fővárosban részben a szintén ide menekült pozsonyi egyetemmel kooperálva kezdett működni, majd Szegedre költözött. Szádeczky-Kardoss Gyula

azonban nehéz döntést hozott: nem adja fel életprogramját, az erdélyi föld kutatását. Ezért Kolozsváron maradt, így azonban a Szegedre települt Ferenc József egyetem Ásvány- és Földtani Intézetének nem lett professzora. Ebben a helyzetben a kultusz-kormányzat várankozó álláspontra helyezkedve Szentpétery Zsigmondot mint helyettes tanárt bízta meg az intézet igazgatásával. Ő 1922. augusztus 2-án kelt folyamodásával kérte rendes tanári kinevezését. Hivatkozott arra, hogy már több mint húsz éve hűséges tagja az intézetnek, s azóta részt vesz a tanításban is. A minisztérium kinevezte a szegedi országos tanárvizsgáló bizottság tagjává, s megbízta az ásványtani tanárképzői gyakorlatok tartásával is. Már működött az intézeti könyvtár, s gyarapodott az ásványtár gyűjteménye is. Szentpétery hivatkozott irodalmi működésére, ami az ásvány-földtani tudományok minden ágára kiterjedt. A kari ülés öt szavazattal egy ellenében a pályázat alapján Szentpétery Zsigmond kinevezését támogatta, aki 37 tudományos munkáját csatolta. Klebelsberg előterjesztésére Horthy kormányzó 1923. február 6-án nevezte ki Szentpéteryt nyilvános rendkívüli tanárnak a szegedi ásvány- és földtani tanszékre. Ortway Rudolf dékán 1923 decemberében kezdeményezte Szentpétery nyilvános rendes tanárrá történő kinevezését, amit a kar egyhangúlag támogatott. A miniszternek felküldött kérelemhez Szentpétery 6 új dolgozatát is mellékelte. A kormányzó 1924. április 11-én írta alá a nyilvános rendes tanári kinevezést.

Szentpétery a húszas és harmincas években is többször kért a minisztériumtól útisegélyt, hogy külföldi kutatásait elvégezhesse. 1927-ben például 480 pengőt kapott két hónapos utazására. Az volt a célja, hogy a bécsi és a müncheni egyetemek világhírű ásvány- és földtani intézeteiben folyó tudományos munkát, az ott konstruált legmodernebb műszereket megismerje. Az útról részletesen beszámolt Klebelsbergnek. Állami ösztöndíjakkal támogatott tanulmányi és kutatóútjain bejárta Magyarországot, de különösen Erdély sok hegyvidékét, valamint Ausztria, Németország, Olaszország és a Balkán közzettanilag érdekes területeit. Idehaza kedvenc kutatási területe volt a Bükk-hegység és a Börzsöny. 1929-ben az a megtiszteltetés érte, hogy két rendes és három levelező tag ajánlásával az MTA levelező tagjának ajánlották, bemutatva munkássága fő irányait. A közgyűlés meg is választotta. Több hazai és külföldi tudományos társaság választotta tagjává. Többek közt az Országos Ösztöndíjtanács (1930–) és a Természettudományi Tanács (1933–) tagja lett. Észak-Erdély visszacsatolása után azok közé a professzorok közé tartozott, akik visszatérhettek ifjúságuk színhelyére, a kolozsvári egyetemre. Másokkal együtt 1940. október 18-án nevezték ki Kolozsvárra. Szegedi háromszori dékánása után az 1941–1942. tanévben rektor volt. 1944 végén újra menekülnie kellett Kolozsvárról. 1944-től élete végéig, 1952-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Ásványtárának munkatársaként működött. 1946-ban még az Akadémia rendes tagjává választották, de az 1949-es pártállami átalakítás során tanácskozó taggá minősítették. Rendes tagságát 1989-ben állították helyre.

TÓTH KÁROLY

jogász

(Kiskunhalas, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m., 1876. szeptember 28. –
Budapest, 1928. április 21.; a kiskunhalasi temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család 1627-ben II. Ferdinánd királytól kapta címeres levelét, amelyet 1628-ban Zemplén vm. közgyűlése hirdetett ki. Később Bereg megyébe, Debrecen városába, majd Biharba is átszármaztak. Biharból egyik águk a 18. század közepén Karcagra, majd Kiskunhalasra települt. A család előneve tarpai és margittai.

Apja: Toóth (1848 után Tóth) János (ref., Kiskunhalas, 1826. szept. 20. – Kiskunhalas, 1910. júl. 19.) Hites mérnök, földbirtokos. A kiskunhalasi református gimnáziumban és a kecskeméti református kollégiumban végzett középiskolai és akadémiai tanulmányok után a pesti egyetem bölcsészkarán működő *Institutum Geometricum*-ban szerzett mérnöki oklevelet 1850-ben. Közben az 1848–1849-iki szabadságharcban az akadémiai légióban, majd a bácsi mozgó csapat 2-ik zászlóaljánál szolgált mint százados. Kiskunhalas város mérnöke volt, de 1856-os házassága után a mérnöki munka mellett egyre inkább a gazdálkodás felé fordult. Később egy többezer holdas haszonbérletbe vett állami birtokon is folytatott virágzó gazdálkodást. A régi Jász-Kun-kerület törvényhatósági bizottságának és állandó választmányának tagja volt (1871-ben 289 forint adóval). Majd Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának, valamint Kiskunhalas város képviselőtestületének virilis tagja volt (1888-ban 1052 forint adóval). Főgondnoka volt a kiskunhalasi ref. egyházközségnek.

Testvérei: 1. Toóth Eszter (ref., Kiskunhalas, 1823. jún. 20. –); 2. Toóth Antal (ref., Kiskunhalas, 1825. febr. 10. –).

Féltestvérei apja első feleségétől: 1. Toóth Zsuzsanna (Kiskunhalas, 1803. febr. 17. –); 2. Toóth Ambrus (Kiskunhalas, 1804. okt. 17. –); 3. Toóth Eszter (Kiskunhalas, 1806. júl. 12. – gyerekként meghalt); 4. Toóth Krisztina (Kiskunhalas, 1809. ápr. 15. –) Férje 1830. dec. 28-tól: nemes Nagy József (ref.) Kecskemét; 5. Toóth Károly (Kiskunhalas, 1811. nov. 24. – meghalt gyerekként); 6. Toóth Lajos (Kiskunhalas, 1813. szept. 25. – meghalt kisgyermekként); 7. Toóth Gábor (Kiskunhalas, 1815. okt. 9. –); 8. Toóth Lajos (Kiskunhalas, 1817. febr. 24. –).

Apai nagyapja: Toóth János (ref., Karcag, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1774. febr. 5. – Kiskunhalas, 1826. szept. 6.) Kiskunhalasi jegyző/nótárius. Karcagon, majd a debreceni református kollégiumban tanult, 1789-ben utóbbi helyen subscribált. 1796-tól 1814-ig Kiskunhalas jegyzője volt. 1803-ban ügyvédi vizsgát tett. 1814-ben a halasi

református egyházközség főgondnokává választották. Kiskun megye esküdtje, törvényszéki ítéldbírája lett. Elkészítette *Halas Krónikáját*.

Testvére: Tóth Kata (ref., Karcag, 1772. júl. 18. –).

Első felesége: Motsi Mária (ref., Solt, 1782. nov. 24. – Kiskunhalas, 1820. aug. 16.)
Házasságkötés: Solt, 1800. szept. 24. Apja Motsi István (ref., Nagykőrös, 1745–) református lelkész. Nagykőrösön tanult, 1761-ben Debrecenben subscribált. 1771 és 1774 között a Stipendium Bernardium ösztöndíjával az utrechti egyetemen tanult. 1774-től volt Solton lelkész. Anyja nemes Kalocsa Erzsébet (ref., Nagykőrös, 1760–), aki a vagyonos nagykőrösi szenátor és főbíró, nemes Kalocsa István (ref., 1734–1793) legelső gyermeke volt. Leszármazottai 1855-ben nyerték meg az öröklési pert a főbíró végrendeletével szemben. Apai nagyapja, Motsi István (ref., Tata, 1707 – Nagykőrös, 1770) szintén Debrecenben tanult, 1725-ben subscribált, s 1739–1740-ben Utrechtben tanult. 1740-től nagykőrösi második lelkész, majd 1757-től első lelkész volt. 1760-tól esperes. A vőlegény násznagya a halasi prédikátor (1807-től püspök) Tormássy János (ref., Kecskemét, 1744 – Kiskunhalas, 1814. aug. 12.) volt, a menyasszonyé pedig nagybátyja (apjának testvére), Motsi János (ref., Nagykőrös, 1754 –) kunszentmiklósi lelkész.

Apai nagyanyja: nemes Nagy Erzsébet (ref.). Házasságkötés: 1821–1822 k. Férjének második felesége volt.

Apai dédapa I.: Toóth János (ref., Érabrány, Bihar m., 1733–). Hadik András ezredében részt vett az osztrák örökösödési háborúban, Berlin megsarcolásában (1757). Obsitosként Karcagon telepedett le.

Apai dédanya I.: Fazekas Mária (ref.). Házasságkötés: Karcag, 1769. nov. 29. Anyja: özv. Latzka Jánosné (nemes Latzka János minden bizonnyal második férje volt Fazekas Mária anyjának).

ANYAI ÁG

Anyja: Zseny Krisztina (ref., Kiskunhalas, 1840. aug. 18. – Kiskunhalas, 1890. dec. 13.)
Házasságkötés: Kiskunhalas, 1856. febr. 26. Helyi redemptus földbirtokos család leánya. Esküvői tanúja 1856-ban Zseni József birtokos volt (apja testvére).

Testvérei: 1. Zseni Eszter (ref., Kiskunhalas, 1825. szept. 17. – 1897 és 1903 között)
Első férje 1843. jan. 24-től: nemes Péter István (meghalt 1850 májusa előtt). Az egyik legvagyonosabb, legtekintélyesebb, főbírókat adó redemptus halasi famíliából származott. Esküvői tanúja tekintetes Péter Zsigmond nyug. Kis-Kun megyei kaptány volt. Második férje 1850. máj. 4-től: Szabó Menyhért (ref., Kiskunhalas, 1811. ápr. 20. – Pest, 1868. ápr. 23.) 1848-ban Kiskunhalas város ügyvédje, 1850-ben váltótörvényszéki jegyző, 1862. okt.-tól a pesti kir. tábla valóságos ülnöke, 1863-ban m. kir. ítéltáblai bíró; 2. Zseni Móríc/Mór (ref., Kiskunhalas, 1827. júl. 17. – Kiskunhalas,

1903. ápr. 12.) Halasi, majd kecskeméti ref. gimnáziumi tanulmányok után 1844-től 1846-ig jogot tanult az eperjesi evangélikus kollégiumban. Halasi földbirtokos, 1888-ig szárazmalom-tulajdonos is volt Kiskunhalason. Felesége 1850. máj. 4-től: nemes Fúró Viktória (róm. kat., később ref., Baja, 1832. szept. 23. – Kiskunhalas, 1902. nov. 28.) Fúró Sámuel (ref.) bajai nemes úr és Alföldy Viktória (róm. kat.) leánya; 3–4. halva született ikrek (ref., Kiskunhalas, 1830. szept. 9. – szept. 9.); 5. Zseny Judit (ref., Kiskunhalas, 1831. aug. 9. – Kiskunhalas, 1897. máj. 14.) Férje: nemes Török Elek (ref., Kiskunhalas, 1824. nov. 25. – Kiskunhalas, 1910. márc. 29.) 1870-ben albíró, később kir. járásbíró Halason. Egy officialis dominalis/uradalmi intéző fia. Kisújszállási tanulmányok után 1840-től 1843-ig a debreceni kollégiumban tanult; 6–7. halva született ikrek (ref., Kiskunhalas, 1833. nov. 26. – nov. 26.); 8. Zseni Zsigmond (ref., Kiskunhalas, 1836. szept. 20. – fiatalon halt meg); 9. Zseni Károly (ref., Kiskunhalas, 1838. ápr. 20. – fiatalon halt meg); 10. Zseny Róza (ref., Kiskunhalas, 1844. dec. 9. – Kiskunhalas, 1910. máj. 2.) Férje: barátosi Bibó György (ref., Kiskunhalas, 1830. aug. 6. – Kiskunhalas, 1913. aug. 9.) hites ügyvéd, birtokos, 1848/49-es honvédszár főhadnagy. A Bibó ősi református, redemptus nagygazda család. A házaspár gyermeke volt Bibó Ida (1867–1935), aki Szász Károly (1865–1950) író, politikus, MTA-tag, országgyűlési elnök felesége lett.

Anyai nagyapja: Zseni István (ref., Kiskunhalas, 1795. nov. 16. – Kiskunhalas, 1872. jún. 9.) Kiskunhalasi birtokos. 1816-tól a pozsonyi kir. akadémián végezte a jog két évét. 1831-től a városi kistanács tagja, 1840-ben választott polgár, 1871-ben a jászkun kerület virilisei között szerepel 521 forint adóval (a kiskunhalasi virilisek között hatodik a rangsorban).

Testvére: Zseni József (ref., Kiskunhalas, 1801. márc. 29. –). 1819-től a pozsonyi kir. akadémián végezte a jog két évét.

Anyai nagyanyja: Márfi/Márfy Judit (ref., 1807 – Kiskunhalas, 1878. okt. 21.).

Anyai dédapa I.: Zseni István (ref., Kiskunhalas, 1762. jan. 11. – Kiskunhalas, 1828. szept. 6.). Városi szenátor. Valószínűleg tanult a pozsonyi kir. akadémián is.

Testvére: Zseni János (ref., Kiskunhalas, 1759. jún. 13. –) Lányát a dancsházi prédikátor vette feleségül.

Anyai dédanya I.: Keresztúri Mária (ref., Kiskunhalas, 1773. okt. 22. – Kiskunhalas, 1831. máj. 13.).

Anyai dédapa II.: Márfy/Márfi Sándor (ref., – 1872-ben már nem élt).

Anyai dédanya II.: nemes Turóczi Erzsébet (ref., Kiskunhalas, 1790. júl. 27. – Kiskunhalas, 1879. jan. 25.) Halála után Zseny-unokái emeltettek számára nagy sírkövet Kiskunhalason.

Testvérei: 1. Turóczi Sára (ref., Kiskunhalas, 1783. okt. 24. – meghalt kisgyermekként); 2. Turóczi Judit (ref., Kiskunhalas, 1786. jan. 8. – meghalt kisgyermekként); 3. Turóczi Sára (ref., Kiskunhalas, 1787. máj. 8. – Kiskunhalas, 1868) Férje: Rajkó István; 4. Turóczi Judit (ref., Kiskunhalas, 1791. nov. 14. –) Férje: Madár Péter halasi

gazda; 5. Turóczi Krisztina (ref., Kiskunhalas, 1792. dec. 20. –) Férje 1809. dec. 4-tól: (ifjabb) Latabár János (ref.) Ők a Latabár-színészdinasztia ősei, az ő fiuk, Latabár Endre (1811–1873) lett színész, színigazgató, s ennek dédunokája Latabár Kálmán (1902–1970), „Latyi”; 6. Turóczi Terézia (ref., Kiskunhalas, 1795 – meghalt kisgyermekként); 7. Túrótzy István (ref., Kiskunhalas, 1796. febr. 26. –) Felesége: nemes Keresztési Deák Katalin (ref., 1809 – Kiskunhalas, 1880. okt. 1.); 8. Turóczi Terézia (ref., Kiskunhalas, 1798. febr. 10. –) Férje 1816. nov. 26-tól: Gál István (ref.); 9. Turóczi Lidia (ref., Kiskunhalas, 1800. ápr. 2. –); 10. Turóczi Rozália (ref., Kiskunhalas, 1802. szept. 7. –); 11. Turóczi Eszter (ref., Kiskunhalas, 1807. júl. 29. –); 12. Turóczi Anna (ref., Kiskunhalas, 1810. júl. 28. –) Férje 1828. júl. 1-től: Poór Károly (ref., Torzsa, 1798 – Torzsa, 1860) A torzsai német reformátusok lelkésze (1824–1860).

Anyai dédapa I. apja: Zseni János (ref.) Redemptus birtokos Kiskunhalason.

Anyai dédanya I. apja: Keresztúri Péter (ref.) Kiskunhalas. Az anyakönyv szerint: gazda ember.

Anyai dédanya II. apja: nemes, nemzetes Túrótzy István (ref., Kiskunhalas, 1753. aug. 9. – Kiskunhalas, 1831. jún. 30.) 1796-tól kiskunhalasi szenátor. 1798-ban, s utána még hétszer választották meg főbírónak.

Anyai dédanya II. anyja: nemes Bankós Erzsébet (ref.).

Anyai dédanya II. apai nagyapja: Turóczy János (ref.) Kiskunhalas.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Tóth Irma (Kiskunhalas, 1858. nov. 3. – 1936-ban még élt) Férje: medveczei Medveczky Károly (róm. kat., 1853 – Bp., 1886. júl. 19.), m. kir. mérnök; 2. Tóth Kálmán (ref., Kiskunhalas, 1862. okt. 25. – Kiskunhalas, 1923. júl. 19.) Kiskunhalas polgármestere, majd bp.-i ügyvéd. Felesége: Szászy Vilma (ref., 1869 – Bp., 1939. márc. 24.), Szászy István (1899–1976) egyetemi tanár apai nagyapja testvérének, Szászy Jánosnak (ref., Somogytúr, 1834. aug. 27. – Újvidék, 1898. márc. 23.), a Bács megyei futaki uradalom mérnökének és Stur Etelkának a leánya; 3. Tóth Gizella (Kiskunhalas, 1865. okt. 1. – 1936-ban még élt) Férje: Molnár Hugó (ref., Feketehegy, Bács m., 1858 – Bp., 1926. jún. 2.) A budapesti teológián végzett 1880-ban. 1887-től az újvidéki református egyházközségnek harminc éven át volt lelképásztora, történetének írója, a Ferenc József-rend lovagkeresztjének tulajdonosa, Újvidék szabad királyi város törvényhatósági bizottságának tagja, a halasi takarékpénztár elnöke; 4. Tóth János (Kiskunhalas, 1867. nov. 30. – meghalt 1910 előtt) A kiskunhalasi városi Kaszinó, a takarékpénztár és a gőzmalom egyik alapítója; 5. Tóth Lajos (ref., Kiskunhalas, 1876. szept. 28. – Bp., 1936. nov. 25.) Jogász, egyetemi tanár a debreceni egyetemen, az MTA tagja. (Tóth Károly ikertestvére.); 6. Tóth Géza (Kiskunhalas, 1878.

aug. 1. – Mágocs, Baranya m., 1925. jún. 6.) Belügyminisztériumi helyettes államtitkár, a Ferenc József-rend lovagkeresztjének tulajdonosa, Bács-Bodrog vármegye törvényhatóságának tagja. Felesége: Brückner Puskás Margit (– 1936-ban még élt); 7. Tóth László (Kiskunhalas, 1885. máj. 10. – meghalt 1890 előtt).

Felesége: Nőtlen.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1887–1895: kiskunhalasi református főgimnázium, I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1895.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1895–1899.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: az 1910–1911-es tanév második felében a közoktatásügyi minisztérium 1000 koronás utazási ösztöndíjával tanulmányutat tett Franciaországban és Németországban.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1904. ápr. 19., sub auspiciis regis/királygyűrüsként avatták jogi doktorrá.

Nyelvismeret: német, francia.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1912, polgári perjog magántanára.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., jog- és államtud. kar, magyar polgári törvénykezési jog, 1913. máj. 20.

Egyetemi tisztségek: Ferenc József tud. egy., jog- és államtud. kar, dékán: 1921–1922 ; szegedi tud. egy., rektor: 1926–1927.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Társadalomtudományi Társaság alapító és választmányi tagja (1925–); a Széphalom Kör alapító tagja (1926); a M. Kir. Ferenc József Tud. Egy. Barátainak Egyesülete választmányi tagja (1922. jún.); a debreceni Tisza István Tudományos Társaság tagja; a Szegedi Képzőművészeti Egyesület elnöke.

Szerkesztőségi tagság: a *Széphalom*, szegedi irodalmi és művészeti szemle alapítója, szerk. biz. tagja (1927–).

Közeleti társaság, szerep: a Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Szövetsége alapító tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a szegedi ref. egyházközség presbitere.

Állami testületek, tanácsok: a marosvásárhelyi egységes bírói és ügyvédi vizsgáló bizottság tagja (1916–1918).

Politikai szerep: Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági biz. tagja; Kiskunhalas város képviselőtestületének virilis tagja; felsőházi tag (1927. jan. 25-től) a szegedi egyetem részéről.

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: a többezer holdas családi gazdaság (részben saját, részben állami haszonbérlet) kezelője.

ÉLETÚT

Tóth Károly ikertestvérével, Tóth Lajos jogászprofesszorral együtt olyan református armális nemes családból származott, ahol a dédapa a 18. század közepén még katonászkodott, de a nagypapa debreceni kollégiumi tanulmányok után már a tanultak rendjébe emelkedett. A kiskun kerületi Halas mezővárosban hivatalt vállalva vagyonosodott, s beházasodva egy halasi redemptus famíliába tekintélyes birtokos is lett. Az apa már diplomát szerzett s mérnökként működött, de az egyik jeles halasi birtokos családból házasodva már inkább a mezőgazdálkodást űzte. Jelentős birtokot s többezer holdas jól működő állami haszonbérleti uradalmat igazgatott. Hét gyermeke közül mind az öt fiút taníttatta. Károly ikertestvérével, Lajossal együtt a középiskola mind a nyolc évét a helyi, halasi református gimnáziumban végezte, kitűnő eredménnyel. 1895-ös érettségijük után a budapesti tudományegyetem állam- és jogtudományi karára iratkoztak be. Károly itt Budapest jubiláris ösztöndíját is élvezte. Az abszolutórium után a kor közeposztályi ifjainak szokása szerint egyéves önkéntes katonai szolgálatra vonult be, amelyet honvédhuszároknál töltött. 1901-ben tartalékos hadnagy lett. Nagy alaposággal készült doktori szigorlataira, amelyeket összes korábbi egyetemi vizsgálóihoz hasonlóan kitűnően teljesített. Így 1904. április 19-én sub auspiciis regis avatták jogi doktorrá (ikertestvérével együtt). Különös módon ezen az évfolyamon még két másik királygyűrűs doktort is avattak. (Aki később szintén egyetemi tanárok lettek.) A szenzációs eseményről már a következő héten részletesen beszámolt a korszak nevezetes képes hetilapja, a *Vasárnapi Újság*, amely közölte az ikrek szinte egyforma fényképét is. Az eseményen a királyt Berzeviczy Albert kultuszminiszter képviselte. A jelöltek rövidítve előadták doktori disszertációjukat. Tóth Károly a nemzeti önkormányzat kérdéséről értekezett. Ez lett első önállóan megjelent munkája, amelyet még 1904-ben *Önkormányzat* címmel publikált. Az avatásnál Heinrich Gusztáv rektor s a karakteresen református Balogh Jenő, a jogi kar dékánja működött közre.

Tóth Károlyt az avatás után a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszékhez nevezték ki aljegyzőnek. Itt készítette 1905-ben *A váltó fogalma* címmel második publikációját. 1905 februárjában változatlanul aljegyzői minőségben áthelyezték a budapesti büntetőtörvényszékhez. Az év végén a debreceni református jogakadémiára választották meg Helle Károly utóadaként a perrendtartás, váltó és kereskedelmi jog tanszékére. (Ikertestvére, Lajos már 1904. szeptember 1-től a debreceni jogakadémia magyar és osztrák magánjogi tanszékén működött, sőt az 1905–1906. tanévben az akadémia dékánja volt.) A tanszék 1906. február 1-jén foglalta el. Székfoglaló értekezését 1906. november 3-án tartotta meg Magánjogi védelem a kereskedelmi jogban címmel. Ez az Akadémia évkönyvében jelent meg 1907-ben. Az 1908–1909. tanévre megválasztották az akadémia dékánjává. Az 1910–1911. tanév második felében a közoktatásügyi minisztérium ezer koronás utazási ösztöndíjával Német- és Franciaországban folytatott tanulmányokat. Tóth Károly testvérével s más fiatalabb tanárokkal együtt aktívan részt vett a kollégium

közügyeinek intézésében. 1910-ben az akadémiai szakok képviselőjeként hat évre őt választották a főiskolai gazdasági tanács tagjává. Ebben az évben jelent meg két nagy kötetben a *Polgári törvénykezési jog. (Alapismeretek)* című munkája, amelyet később Moór Gyula (1888–1950) jogfilozófus professzor a *Társadalomtudomány* folyóiratban 1928-ban megjelent nekrológiájában Tóth Károly egyik fő művének nevezett. (A könyv 1923-ban egy kötetbe összevonva második kiadásban is megjelent.) Azt írta, hogy Tóth eredetiségével jellegzetes képviselője volt a magyar jogtudománynak. A polgári perjog művelésénél a legelvontabb, legelméletibb kérdések érdekelték. Mindig a nagy összefüggésekre, a végső nagy alapkérdésekre figyelt. Moór szerint ugyancsak szaktudományának a legalapvetőbb kérdéseivel foglalkoztak Tóth Károly *A kereseti jog terminológiai fogalmáról* (1912) és az *Adalékok a polgári törvénykezési jog fogalmához* (1914) című tanulmányai. Ezekben a tanulmányokban a leggyakorlatibb jognak, a perjognak az irányelvein és alapprincípiumain elmélkedett elmélyülten.

Tóth Károly 1912-ben a budapesti tudományegyetem jogi karán habilitált, a polgári perjog tárgykör magántanára lett. 1913. május 20-án nevezte ki Ferenc József a kolozsvári egyetemre a polgári törvénykezési jog nyilvános rendes tanárának. Zolnai Béla szellem-történeti ihletésű nekrológia szerint nem asszimilálódott erdélyivé, de Erdélyben látta az idealizmus, a hagyományokhoz ragaszkodás, a századok megszentelte eszmények, a törhetetlen hazafiság szimbólumát. Tóth Károly Kolozsváron tagja lett annak a leginkább nőtlen tanárokból álló körnek, tudós asztaltársaságnak, amely irányította az egyetem társadalmi, tudománypolitikai életét. Zolnai szerint Kolozsváron ébredt politikai tehetségének tudatára. A román „megszállás, az egyetem elkobzása, az utolsó avatás, a menekülés: nemcsak érzelmességét gazdagította, [...] hanem lelkébe szuggerálja az Egyetemért való küldetés hitét is. Attól kezdve a misszió tudata sarkallja minden energiáját: az Alma Mater megmentése, pusztákon átvezetése az új hazába.” A Ferenc József egyetemnek budapesti állomásán már ő a közügyek intézője. Ő vetette fel harcos elhatározással a debreceni elhelyezés tervét, de a felismert igazság ellen nem tusakodott többé: máról holnapra Szeged mellé állott, és az ő állásfoglalása is siettetett a kedvező megoldást. Az egyetem ötvenéves jubileumán, a szegedi letelepedés idején 1921–1922-ben ő a jogi kar dékánja. 1926–1927-re rektorra választották. 1926. október 4-én fényes ünnepség keretében, a kormányzó, Bethlen István miniszterelnök, Klebelsberg közoktatásügyi miniszter és a szegedi vezetők jelenlétében tették le az egyetem alapkövét. Tóth Károly emelkedett, érzelmes, optimista rektori megnyitójában azt mondta, hogy a tűzhelyét, otthonát, mindenét vesztett egyetem új frigyre lép Szeged városával. „Mi az új tűzhelyen is nevelni fogjuk a haza ifjúságát hitben, tudományban, hazafiságban.” A hozzá közel álló Moór Gyula azt írta róla, hogy „Tösgyökeres magyar lelke a nemzeti, vallási és családi hagyományok áhítatos tiszteletével volt tele, anélkül, hogy a maradiság anakronizmusának még csak az árnyalata is vegyült volna hozzá. [...] megértéssel fogadott minden újat, ami az emberi haladás hajóját előbbre vinni látszott. [...] fogékony volt a nyugati és a modern eszmék iránt is, nem merő külföldieskedésből, hanem mert ezeket beilleszthetőek tartotta a magyar lélek páratlanul

gazdag eszmevilágába.” Ilyen eszmeiségűnek képzelte el a *Széphalom* című folyóiratot is, amelynek nemcsak megálmodója, hanem életre segítője is volt. 1926 júniusi első felhívásában azt hangsúlyozta, hogy a *Széphalom* a haladó magyarság önmagára eszmélését kívánja előmozdítani. Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életrekeltése, az ó és az új magyarság szintézise lebegett előtte célként. A 12 alapító közül ő adta a legnagyobb összeget a folyóirat elindításához. Egyetemi tanár kollégáit is megnyerte, hogy segítsék a Szeged és a környező alföldi városok kulturális közösséggé szerveződését támogató fórumot.

Nagy tervekkel s hallatlan energiákkal volt tele. Fontos ügyeket felvállalva küzdött a megyegyűléseken is, mint Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja. Friss energiákat vitt a Felsőoktatási Egyesület életébe. Amikor 1927-ben a Ferenc József tudományegyetem képviselőjeként megválasztották a Felsőház tagjává, akkor minden ülésen jelen volt, s taktikusan harcolt a magyar tudomány és oktatás ügyeiben. 1928 áprilisában Budapesten fontos tanácskozásra sietett, amikor villamosbaleset érte, aminek következtében a Rókus kórházban elhunyt.

Házastársa nem lévén a Tóth család adott ki gyászjelentést és a szegedi jogi kar tanácsa az egész egyetem tanári testületével együtt. Utóbbiak ezt írták: emlékéit, amelyet fényes tettekkel írt be az egyetem történetébe, örökké megőrizzük. Budapesten a Kerepesi temető halottas házában ravatalozták fel, majd szülővárosában a református temetőben helyezték örök nyugalomra. A *Széphalom* folyóirat *Tóth Károly emlékezete* címmel adta ki a *Széphalom-könyvtár* 11. kötetét, amelyben Klebelsberg Kunó, Juhász Gyula, Oláh Gábor és Somogyi Szilveszter szegedi polgármester, valamint az egyetemi kollégák közül Zolnai Béla, Moór Gyula, Kolosváry Bálint, Issekutz Béla és Menyhárt Gáspár írásai jelentek meg. Zolnai Béla szép szellemtörténeti ihletésű portrét rajzolt a Duna-Tisza közén megformálódott népies és nemzeti, református, úri életformáról és kultúr-ideálról s Tóth Károly szeretetre méltó személyiségéről. Moór Gyula az 1925-ben megalakult Magyar Társadalomtudományi Társaság folyóiratában, a *Társadalomtudományban* is megemlékezett a tudós Tóth Károlyról, aki a folyóiratnak szerkesztőbizottsági tagja is volt.

TÓTH LAJOS

jogász

(Kiskunhalas, Pest m., 1876. szeptember 28. – Budapest, 1936. november 25.;
a debreceni köztemetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A család 1627-ben II. Ferdinánd királytól kapta címeres levelét, amelyet 1628-ban Zemplén vm. közgyűlése hirdetett ki. Később Bereg megyébe, Debrecen városába, majd Biharba is átszármaztak. Biharból egyik águk a 18. század közepén Karcagra, majd Kiskunhalasra települt. A család előneve tarpai és margittai.

Apja: Toóth (1848 után Tóth) János (ref., Kiskunhalas, 1826. szept. 20. – Kiskunhalas, 1910. júl. 19.) Hites mérnök, földbirtokos. A kiskunhalasi református gimnáziumban és a kecskeméti református kollégiumban végzett középiskolai és akadémiai tanulmányok után a pesti egyetem bölcsészkarán működő Institutum Geometricumban szerzett mérnöki oklevelet 1850-ben. Közben az 1848–1849-iki szabadságharcban az akadémiai légióban, majd a bácsi mozgó csapat 2-ik zászlóaljánál szolgált mint százados. Kiskunhalas város mérnöke volt, de 1856-os házassága után a mérnöki munka mellett egyre inkább a gazdálkodás felé fordult. Később egy többezer holdas haszonbérletbe vett állami birtokon is folytatott virágzó gazdálkodást. A régi Jász-Kun-kerület törvényhatósági bizottságának és állandó választmányának tagja volt (1871-ben 289 forint adóval). Majd Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának, valamint Kiskunhalas város képviselőtestületének virilis tagja volt (1888-ban 1052 forint adóval). Főgondnoka volt a kiskunhalasi ref. egyházközségnek.

Testvérei: 1. Toóth Eszter (ref., Kiskunhalas, 1823. jún. 20. –); 2. Toóth Antal (ref., Kiskunhalas, 1825. febr. 10. –).

Féltestvérei apja első feleségétől: 1. Toóth Zsuzsanna (Kiskunhalas, 1803. febr. 17. –); 2. Toóth Ambrus (Kiskunhalas, 1804. okt. 17. –); 3. Toóth Eszter (Kiskunhalas, 1806. júl. 12. – kisgyermekként meghalt); 4. Toóth Krisztina (Kiskunhalas, 1809. ápr. 15. –) Férje 1830. dec. 28-tól: nemes Nagy József (ref.) Kecskemét; 5. Toóth Károly (Kiskunhalas, 1811. nov. 24. – meghalt kisgyermekként); 6. Toóth Lajos (Kiskunhalas, 1813. szept. 25. – meghalt kisgyermekként); 7. Toóth Gábor (Kiskunhalas, 1815. okt. 9. –); 8. Toóth Lajos (Kiskunhalas, 1817. febr. 24. –).

Apai nagyapja: Toóth János (ref., Karcag, Jász-Nagykun-Szolnok m., 1774. febr. 5. – Kiskunhalas, 1826. szept. 6.) Kiskunhalasi jegyző/nótárius. Karcagon, majd a debreceni református kollégiumban tanult, 1789-ben utóbbi helyen subscribált. 1796-tól 1814-ig Kiskunhalas jegyzője volt. 1803-ban ügyvédi vizsgát tett. 1814-ben a halasi

református egyházközség főgondnokává választották. Kiskun megye esküdtje, törvényszéki ítéldbírája lett. Elkészítette Halas Krónikáját.

Testvére: Tóth Kata (ref., Karcag, 1772. júl. 18. –).

Első felesége: Motsi Mária (ref., Solt, 1782. nov. 24. – Kiskunhalas, 1820. aug. 16.) Házasságkötés: Solt, 1800. szept. 24. Apja Motsi István (ref., Nagykőrös, 1745–) református lelkész. Nagykőrösön tanult, 1761-ben Debrecenben subscribált. 1771 és 1774 között a Stipendium Bernardium ösztöndíjával az utrechti egyetemen tanult. 1774-től volt Solton lelkész. Anyja nemes Kalocsa Erzsébet (ref., Nagykőrös, 1760–), aki a vagyonos nagykőrösi szenátor és főbíró, nemes Kalocsa István (ref., 1734–1793) legelső gyermeke volt. Leszármazottai 1855-ben nyerték meg az öröklési pert a főbíró végrendeletével szemben. Apai nagyapja, Motsi István (ref., Tata, 1707 – Nagykőrös, 1770) szintén Debrecenben tanult, 1725-ben subscribált, s 1739–1740-ben Utrechtben tanult. 1740-től nagykőrösi második lelkész, majd 1757-től első lelkész volt. 1760-tól esperes. A vőlegény násznagya a halasi prédikátor (1807-től püspök) Tormássy János (ref., Kecskemét, 1744 – Kiskunhalas, 1814. aug. 12.) volt, a menyasszonyé pedig nagybátyja (apjának testvére), Motsi János (ref., Nagykőrös, 1754 –) kunszentmiklósi lelkész.

Apai nagyanyja: nemes Nagy Erzsébet (ref.). Házasságkötés: 1821–1822 k. Férjének második felesége volt.

Apai dédapa I.: Toóth János (ref., Érabrány, Bihar m., 1733–). Hadik András ezredében részt vett az osztrák örökösödési háborúban, Berlin megsarcolásában (1757). Obsitosként Karcagon telepedett le.

Apai dédanya I.: Fazekas Mária (ref.). Házasságkötés: Karcag, 1769. nov. 29. Anyja: özv. Latzka Jánosné (nemes Latzka János minden bizonnyal második férje volt Fazekas Mária anyjának).

ANYAI ÁG

Anyja: Zseny Krisztina (ref., Kiskunhalas, 1840. aug. 18. – Kiskunhalas, 1890. dec. 13.) Házasságkötés: Kiskunhalas, 1856. febr. 26. Helyi redemptus földbirtokos család leánya. Esküvői tanúja 1856-ban Zseni József birtokos volt (apja testvére).

Testvérei: 1. Zseni Eszter (ref., Kiskunhalas, 1825. szept. 17. – 1897 és 1903 között) Első férje 1843. jan. 24-től: nemes Péter István (meghalt 1850 májusa előtt). Az egyik legvagyonosabb, legtekintélyesebb, főbírókat adó redemptus halasi famíliából származott. Esküvői tanúja tekintetes Péter Zsigmond nyug. Kis-Kun megyei kaptány volt. Második férje 1850. máj. 4-től: Szabó Menyhért (ref., Kiskunhalas, 1811. ápr. 20. – Pest, 1868. ápr. 23.) 1848-ban Kiskunhalas város ügyvédje, 1850-ben váltótörvényszéki jegyző, 1862. okt.-tól a pesti kir. tábla valóságos ülnöke, 1863-ban m. kir. ítéltáblai bíró; 2. Zseni Móríc/Mór (ref., Kiskunhalas, 1827. júl. 17. – Kiskunhalas,

1903. ápr. 12.) Halasi, majd kecskeméti ref. gimnáziumi tanulmányok után 1844-től 1846-ig jogot tanult az eperjesi evangélikus kollégiumban. Halasi földbirtokos, 1888-ig szárazmalom-tulajdonos is volt Kiskunhalason. Felesége 1850. máj. 4-től: nemes Fúró Viktória (róm. kat., később ref., Baja, 1832. szept. 23. – Kiskunhalas, 1902. nov. 28.) Fúró Sámuel (ref.) bajai nemes úr és Alföldy Viktória (róm. kat.) leánya; 3–4. halva született ikrek (ref., Kiskunhalas, 1830. szept. 9. – szept. 9.); 5. Zseny Judit (ref., Kiskunhalas, 1831. aug. 9. – Kiskunhalas, 1897. máj. 14.) Férje: nemes Török Elek (ref., Kiskunhalas, 1824. nov. 25. – Kiskunhalas, 1910. márc. 29.) 1870-ben albíró, később kir. járásbíró Halason. Egy officialis dominalis/uradalmi intéző fia. Kisújszállási tanulmányok után 1840-től 1843-ig a debreceni kollégiumban tanult; 6–7. halva született ikrek (ref., Kiskunhalas, 1833. nov. 26. – nov. 26.); 8. Zseni Zsigmond (ref., Kiskunhalas, 1836. szept. 20. – fiatalon halt meg); 9. Zseni Károly (ref., Kiskunhalas, 1838. ápr. 20. – fiatalon halt meg); 10. Zseny Róza (ref., Kiskunhalas, 1844. dec. 9. – Kiskunhalas, 1910. máj. 2.) Férje: barátosi Bibó György (ref., Kiskunhalas, 1830. aug. 6. – Kiskunhalas, 1913. aug. 9.) hites ügyvéd, birtokos, 1848/49-es honvédszár főhadnagy. A Bibó ősi református, redemptus nagygazda család. A házaspár gyermeke volt Bibó Ida (1867–1935), aki Szász Károly (1865–1950) író, politikus, MTA-tag, országgyűlési elnök felesége lett.

Anyai nagyapja: Zseni István (ref., Kiskunhalas, 1795. nov. 16. – Kiskunhalas, 1872. jún. 9.) Kiskunhalasi birtokos. 1816-tól a pozsonyi kir. akadémián végezte a jog két évét. 1831-től a városi kistanács tagja, 1840-ben választott polgár, 1871-ben a jászkun kerület virilisei között szerepel 521 forint adóval (a kiskunhalasi virilisek között hatodik a rangsorban).

Testvére: Zseni József (ref., Kiskunhalas, 1801. márc. 29. –). 1819-től a pozsonyi kir. akadémián végezte a jog két évét.

Anyai nagyanyja: Márfi/Márfy Judit (ref., 1807 – Kiskunhalas, 1878. okt. 21.).

Anyai dédapa I.: Zseni István (ref., Kiskunhalas, 1762. jan. 11. – Kiskunhalas, 1828. szept. 6.). Városi szenátor. Valószínűleg tanult a pozsonyi kir. akadémián is.

Testvére: Zseni János (ref., Kiskunhalas, 1759. jún. 13. –) Lányát a dancsházi prédikátor vette feleségül.

Anyai dédanya I.: Keresztúri Mária (ref., Kiskunhalas, 1773. okt. 22. – Kiskunhalas, 1831. máj. 13.).

Anyai dédapa II.: Márfy/Márfi Sándor (ref., – 1872-ben már nem élt).

Anyai dédanya II.: nemes Turóczi Erzsébet (ref., Kiskunhalas, 1790. júl. 27. – Kiskunhalas, 1879. jan. 25.) Halála után Zseny-unokái emeltettek számára nagy sírkövet Kiskunhalason.

Testvérei: 1. Turóczi Sára (ref., Kiskunhalas, 1783. okt. 24. – meghalt kisgyermekként); 2. Turóczi Judit (ref., Kiskunhalas, 1786. jan. 8. – meghalt kisgyermekként); 3. Turóczi Sára (ref., Kiskunhalas, 1787. máj. 8. – Kiskunhalas, 1868) Férje: Rajkó István; 4. Turóczi Judit (ref., Kiskunhalas, 1791. nov. 14. –) Férje: Madár Péter halasi

gazda; 5. Turóczi Krisztina (ref., Kiskunhalas, 1792. dec. 20. –) Férje 1809. dec. 4-tól: (ifjabb) Latabár János (ref.) Ők a Latabár-színészdinasztia ősei, az ő fiuk, Latabár Endre (1811–1873) lett színész, színigazgató, s ennek dédunokája Latabár Kálmán (1902–1970), „Latyi”; 6. Turóczi Terézia (ref., Kiskunhalas, 1795 – meghalt kisgyermekként); 7. Túrótzy István (ref., Kiskunhalas, 1796. febr. 26. –) Felesége: nemes Keresztési Deák Katalin (ref., 1809 – Kiskunhalas, 1880. okt. 1.); 8. Turóczi Terézia (ref., Kiskunhalas, 1798. febr. 10. –) Férje 1816. nov. 26-tól: Gál István (ref.); 9. Turóczi Lidia (ref., Kiskunhalas, 1800. ápr. 2. –); 10. Turóczi Rozália (ref., Kiskunhalas, 1802. szept. 7. –); 11. Turóczi Eszter (ref., Kiskunhalas, 1807. júl. 29. –); 12. Turóczi Anna (ref., Kiskunhalas, 1810. júl. 28. –) Férje 1828. júl. 1-től: Poór Károly (ref., Torzsa, 1798 – Torzsa, 1860) A torzsai német reformátusok lelkésze (1824–1860).

Anyai dédapa I. apja: Zseni János (ref.) Redemptus birtokos Kiskunhalason.

Anyai dédanya I. apja: Keresztúri Péter (ref.) Kiskunhalas. Az anyakönyv szerint: gazda ember.

Anyai dédanya II. apja: nemes, nemzetes Túrótzy István (ref., Kiskunhalas, 1753. aug. 9. – Kiskunhalas, 1831. jún. 30.) 1796-tól kiskunhalasi szenátor. 1798-ban, s utána még hétszer választották meg főbírónak.

Anyai dédanya II. anyja: nemes Bankós Erzsébet (ref.).

Anyai dédanya II. apai nagyapja: Turótzai János (ref.) Kiskunhalas.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Tóth Irma (Kiskunhalas, 1858. nov. 3. – 1936-ban még élt) Férje: medveczei Medveczky Károly (róm. kat., 1853 – Bp., 1886. júl. 19.), m. kir. mérnök; 2. Tóth Kálmán (ref., Kiskunhalas, 1862. okt. 25. – Kiskunhalas, 1923. júl. 19.) Kiskunhalas polgármestere, majd bp.-i ügyvéd. Felesége: Szászy Vilma (ref., 1869 – Bp., 1939. márc. 24.), Szászy István (1899–1976) egyetemi tanár apai nagyapja testvérének, Szászy Jánosnak (ref., Somogytúr, 1834. aug. 27. – Újvidék, 1898. márc. 23.), a Bács megyei futaki uradalom mérnökének és Stur Etelkának a leánya; 3. Tóth Gizella (Kiskunhalas, 1865. okt. 1. – 1936-ban még élt) Férje: Molnár Hugó (ref., Feketehegy, Bács m., 1858 – Bp., 1926. jún. 2.) A budapesti teológián végzett 1880-ban. 1887-től az újvidéki református egyházközségnek harminc éven át volt lelképásztora, történetének írója, a Ferenc József-rend lovagkeresztjének tulajdonosa, Újvidék szabad királyi város törvényhatósági bizottságának tagja, a halasi takarékpénztár elnöke; 4. Tóth János (Kiskunhalas, 1867. nov. 30. – meghalt 1910 előtt) A kiskunhalasi városi Kaszinó, a takarékpénztár és a gőzmalom egyik alapítója; 5. Tóth Károly (ref., Kiskunhalas, 1876. szept. 28. – Bp., 1928. ápr. 21.) Jogász, egyetemi tanár a kolozsvári, majd a szegedi egyetemen. (Tóth Lajos ikertestvére.); 6. Tóth Géza (Kiskunhalas,

1878. aug. 1. – Mágocs, Baranya m., 1925. jún. 6.) Belügyminisztériumi helyettes államtitkár, a Ferenc József-rend lovagkeresztjének tulajdonosa, Bács-Bodrog vármegye törvényhatóságának tagja. Felesége: Brückner Puskás Margit (– 1936-ban még élt); 7. Tóth László (Kiskunhalas, 1885. máj. 10. – meghalt 1890 előtt).

Felesége: Csánki Eglantin/Erzsébet (ref., Tiszafüred, 1900 – Debrecen, 1991) Házasságkötés: Debrecen, 1922. ápr. 3. Apja: Csánki Benjámin (ref., Füzesgyarmat, 1868. jan. 3. – Debrecen, 1943. júl. 5.) Református lelkész, egyetemi tanár a debreceni hittudományi karon. Anyja: rétalapi Bayler Lujza (ref., 1897-ig róm. kat., Debrecen, 1872 – Debrecen, 1952. ápr. 13.) Az após (Csánki Benjámin) testvére, Csánki Dezső (1857–1933) történész, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, az MTA tagja, másodelnöke, közoktatásügyi államtitkár (1924–1927). Második férje 1952-től: Kállay Kálmán (1890. okt. 11. – 1959. júl. 14.) debreceni teológiai professzor.

Gyermekei: 1. Tóth János (ref., Debrecen, 1923. jan. 16. – Strassburg, 1984. júl. 2.) Jog- és államtudományi doktor, a debreceni egyetemen tanult. A kecskeméti ref. jogakadémián 1946–1947-ben a politika helyettes tanára, majd a budapesti tudományegyetemen a nemzetközi jogi tanszéken tanársegéd. Politikai okokból eltávolították. 1956-ban a Nemzeti Forradalmi Bizottság jogi szolgálatának vezetője. 1957-ben nyugatra menekült, s Genfben telepedett le. A Nemzetközi Jogászbizottság jogtanácsosa (1959–1969), a genfi egyetem nemzetközi jogi tanszékén kutatásvezető, majd az Emberi jogok előadó tanára. 1972-től a genfi kantonális közigazgatási bíróság bírása. Alapítója és első elnöke (1969–1972) volt az Európai Magyar Protestáns Szabadegyetemnek. A Genfi Magyar Református Egyház presbitere, a Johannita-rend lovagja; 2. Tóth Eglantine (ref., Debrecen, 1927–).

SZEMÉLYES ADATOK

VALLÁSA: REFORMÁTUS.

Középiskola: 1887–1895: kiskunhalasi református főgimnázium, I–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1895.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1895–1899.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: mint a debreceni ref. jogakadémia tanára, az 1906–1907-es tanév második felében a közoktatásügyi minisztérium 1000 koronás ösztöndíjával volt németországi tanulmányúton a berlini és a lipcsei egyetemen.

Oklevél: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1904. ápr. 19., sub auspiciis regis avatták jogi doktorrá.

Nyelvismeret: német.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., jogi kar, 1910. ápr. 20., magántanár, magyar magánjog.

Nyilvános rendes egy. tanár: debreceni tud. egy., jogi kar, 1914. aug. 26., magyar és osztrák magánjog.

Egyetemi tisztségek: debreceni tud. egy., rektor: 1934–1935; uo., jogi kar, dékán: 1921–1922, 1931–1932.

MTA-tagság: lev. tag: 1933. máj. 19.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Tisza István Tudományos Társaság egyik alapítója, első főtítkára (1921–), elnöke (1929–); a Debreceni Csokonai Kör örökös tagja.

Közéleti társaság, szerep: a Werbőczy Bajtársi Egyesület magisztere; a debreceni Casino választmányi tagja; a debreceni Vadásztársulat tagja.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: a Tiszántúli ref. egyházkerület aljegyzője (1918–), főjegyzője (1922–), világi tanácsbírája (1928–); a Ref. Orsz. Zsinat póttagja (1917–), rendes tagja (1928–); a Konvent rendes tagja (1931–), egyik jegyzője, rendes és rendkívüli bírósága és a két protestáns egyház körüli ügyeit intéző bizottsága tagja, az egyetemes tanügyi bizottság tagja, a jogi oktatási ügyek előadója.

Állami testületek, tanácsok: Országos Ösztöndíjtanács (1932–).

Politikai szerep: felsőházi póttag (1927–), tag (1930–) az egyetem részéről; a Pest megyei törvényhatósági bizottság tagja; a debreceni Egységes Párt elnöke (1930–); Debrecen sz. kir. város törvényhat. biz. és a kisgyűlés tagja, takarékosági bizottságának elnöke.

Kitüntetések: Magyar érdemrend középkeresztje (1935).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: Károly testvére 1928-as halála után a többezer holdas családi gazdaság (részben saját, részben állami haszonbérlet) kezelője.

ÉLETÚT

Tóth Lajos olyan református armális nemes családból származott, ahol a dédapa a 18. század közepén még katonáskodott, de a nagyapa debreceni kollégiumi tanulmányok után már a tanultak rendjébe emelkedett. A kiskun kerületi Halas mezővárosban hivatalt vállalva vagyonosodott, s beházasodva egy halasi redemptus famíliába tekintélyes birtokos is lett. Az apa már diplomát szerzett, s mérnökként működött, de az egyik jeles halasi birtokos családból házasodva már inkább a mezőgazdálkodást űzte. Jelentős birtokot s többezer holdas jól működő állami haszonbérleti uradalmat igazgatott. Hét gyermeke közül mind az öt fiút taníttatta. Lajos és ikertestvére, Károly a helyi, halasi református gimnáziumban tanultak, s ott is érettségiztek 1895-ben. Ezután jogi tanulmányokat végeztek a budapesti tudományegyetemen. Lajos itt a Röck Szilárd alapítvány támogatását is élvezte. Professzorai közül legnagyobb hatással Grosschmid Béni (1873–1902), a magánjog és Concha Győző (1846–1933), az alkotmány- és közigazgatási politika tanára volt rá. Az abszolutórium 1899-es megszerzése után egyéves önkéntes katonai szolgálatot teljesített Budapesten a tűzéreknel, s tartalékos tűzér hadapród, majd

hadnagy lett. A következő éveket mint ügyvédjelölt töltötte a fővárosban. Nagy alapos-sággal készült doktori szigorlataira, amelyeket – csakúgy, mint az alapvizsgákat – kitűnően teljesített. Így 1904. április 19-én sub auspiciis regis avatták jogi doktorrá (ikertest-vérével egyszerre). A doktorrá avatásra készült államjogi értekezését, amelynek címe *Közjogi és politikai tanulmány a budgetjogról*, a kedves professzorhoz, Concha Győzőhöz írta. Ez volt az egyetlen tanulmánya, amely nem magánjogi problémáról szólt.

Érdeklődése a másik példakép, Grosschmid Béni *Fejezetek kötelmi jogunk köréből* című nagyszabású művének hatására egyre inkább a magánjog felé fordult. Így a fenn-tartó tiszántúli egyházkerület 1904. május 25–27-i közgyűlésén egyhangúlag úgy dön-töttek, hogy a debreceni református kollégium jogakadémiájára a nyugdíjba vonuló Karsa István (1847–1917) helyére az első helyen jelölt Tóth Lajost hívják meg a magyar és az osztrák magánjogi tanszékre. Mint a nemzeti múlt és a református egyház jelentő-ségét megbecsülő tudós nagy tisztességnak tekintette, hogy ebben a történelmi levegővel telített intézményben munkálkodhat (másfél év múlva ikertestvére ugyanitt lett tanár). Az állást 1904. szeptember 1-jén foglalhatta el, s 1905. január 7-én tartotta székfoglaló értekezését. *A vérség oltalma* című, az örökségi jog intézményéről szóló előadás az aka-démia 1904–1905. évi Évkönyvében jelent meg. A dolgozat Grosschmid Béni kívül a 19. századi nagy magyar magánjogásznak, a történelmi jogi irányzat képviselőjének, Frank Ignácnak (1788–1850) a hatását is mutatja. Az 1905–1906-os tanévre a jogaka-démia dékánjává választották. Az 1906–1907-es tanév második félévére pedig szabad-ságot kapott, mert a közoktatásügyi minisztériumtól nyert ezerkoronás ösztöndíjjal németországi tanulmányútra indult. Az élő nyelvek közül a németet kiválóan elsajátí-totta, s így főleg a német jogtudományi irodalmat ismerte és használta későbbi munká-iban is. 1908-ban jelent meg Debrecenben első terjedelmesebb (298 oldal) munkája *A növedékjog* címmel. Ez a munka elsősorban az örökjogi növedékjog elméleti hátterét igyekezett tisztázni. A már említett Frank Ignácon és Grosschmid Béni kívül itt a német Windscheid és Strohal elméletének alapos taglalása után fejtette ki a maga állás-pontját. E műve alapján habilitálta magántanárává 1910. április 20-án a budapesti tudo-mányegyetem. 1910–1911-ben ő töltötte be a kollégium akadémiai igazgatótanári tisz-tét. Ezt a fiatal tanár számára nagy megtiszteltetésnek számító pozíciót a debreceni kollé-giumban szokásos módon tudományos előadással foglalta el, amelynek címe *Az öröklési jog fogalma* volt. Az akadémia 1910–1911. évi Évkönyvében jelent meg. Szentpéteri Kun Béla (1874–1950), aki mint közvetlen jogtanár kolléga a legrészletesebb pályaképet adta 1938-as emlékezésében, azt írja erről a kis dolgozatról, hogy ebben már teljes fegyver-zettel jelentkezik Tóth Lajos analízáló hajlandósága és képessége, s bizonyítja, hogy a jog a maga célját egyetlen jogviszonnyal nem érheti el, csak a jogviszonyok egész szövedé-kével. A Grosschmid-emlékkönyvben 1912-ben megjelent *Előkészítő viszony* című dol-gozatában ezt a problémát analizálta részletesebben.

A jogakadémia utolsó, 1913–1914-es tanévére újra Tóth Lajost választották dékánná. Szentpéteri Kun Béla emlékezete szerint egyébként Tóth Lajos volt az irányító szelleme

annak a főleg jogakadémiai tanárokból álló társaságnak, amely sok jó kollégiumi közügyet készített elő a baráti megbeszéléseken. A résztvevő megfigyelő emlékezete szerint agilitása mellett alkalmassá tette erre a szerepre, hogy benne „a fényes tehetség, az alapos tudás, a jellem homálytalansága, a gondolkodásmód előkelősége párosult a modor kifogástalan úriságával s a viselkedés szeretetreméltóságával”. Barátaival számos kezdeményezést indítottak el a jogakadémia tanulmányi rendjének reformjától, az internátus építésén és a tanárok anyagi helyzetének javításán át a bölcsészeti akadémiai tagozat elindításáig. Ezt a kezdeményező, tervező, szervező szerepet később egyetemi tanárként is vállalta. Ugyanis az 1912. évi XXXVI. törvénycikk alapján 1914 szeptemberében megnyílt a debreceni tudományegyetem. Az új állami egyetem formális értelemben nem volt a református kollégium jogutóda, de a tiszántúli egyházkerületnek és Debrecen városának anyagi támogatásával, megegyezéssel egyértelműen a kollégium bázisán jött létre. A professzori állásokra 1914. március 31-i határidővel írták ki a pályázatot. Ezeket a két működő egyetem, a budapesti és a kolozsvári jogi karainak egyetemi tanáraiból alakult bizottság bírálta el. A jogakadémia kilenc tanára közül heten adták be a pályázatukat, s 1914. augusztus 26-án hatan kaptak királyi kinevezést. Köztük Tóth Lajos is, aki ekkor már a háborús mozgósítás miatt, mint népfelkelő főhadnagy zászlóaljsegéd-tisztként a szerb határon teljesített szolgálatot. Miután azonban kinevezték az új egyetem magyar és osztrák magánjog tanszékére, felmentették a katonai szolgálat alól, s letehetette az egyetemi tanári esküt.

Első egyetemi tanári évében, 1914-ben jelent meg Debrecenben nagyszabású tervének, a magánjog rendszeres feldolgozásának első két kötete: *Magyar magánjog. Általános tanok, bevezető tételek I–II.* Ugyanebben az évben kiadott még egy könyvet *Vélemény a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetéhez* címmel. Sok munkát vállalt a tudományos munkán kívül az új egyetem belső életének megindításában, szervezésében, az egyetem fejlesztésében, az egyetemi tanulmányi rend alakításában, a jogi oktatás reformjának kidolgozásában. Jutott ideje a református egyházi önkormányzat munkájában való részvételre is. Első lépésként 1917-ben az egyház törvényhozó zsinatának póttagjává, majd 1918-ban a tiszántúli egyházkerület világi aljegyzőjévé választották. A forradalmi időszak után Debrecen román megszállása idején az egyetem prorektorává választották az 1919–1920-as tanévre. Ebben a nehéz időszakban a betegeskedő (betegét jelentő) Kenézy Gyula (1860–1931) orvosprofesszor helyett ő vitte az egyetem adminisztrációját. Kényes feladat volt az egyetemi polgároknak a forradalmak és a megszállás időszakában tanúsított magatartását vizsgáló igazolási eljárások irányítása. Ezt a munkát a prorektor elnöklétével végezte az egyetemi tanács. Tóth Lajos vállalta a turbulens egyetemi ifjúság mozgalmainak mederben tartását, oly módon is, hogy elvállalta 1921-től a jogi karon működő Werbőczy Bajtársi Egyesület magiszteri tisztét. Miután Kun József (1875–1946) magyar közjogi professzor kezdeményezésére 1921. június 5-én a debreceni egyetemet az alapításban kulcsszerepet játszó Tisza Istvánról nevezték el, az év őszén Pokoly Józsefnek (1866–1933), az egyháztörténet professzorának a javaslatára Tisza István lett

a névadója a Debrecen és a Tiszántúl tudósainak fórumaként 1921-ben megalakult tudományos társaságnak is. A társaságban Pokoly elnöksége mellett Tóth Lajos lett a főtítkár. Később, 1929-től ő volt a társaság elnöke. (Egyébként kora ifjúságától Tisza István volt a politikai ideálja.) 1922-ben az egyházi tisztségekben is feljebb lépett. A tiszántúli egyházkerületnek immáron világi főjegyzője lett. A kerület paritásos világi vezetésében ez a második legmagasabb pozíció volt, s nagyon sok kerületi ügy intézésével járt. Az 1922-es esztendőben családi életében is változás következett be. Április 3-án feleségül vette a 22 éves Csánky Erzsébetet/Eglantine-t, aki Csánky Benjámint (1868–1943) debreceni hittudományi professzornak a lánya volt. (1923-ban született János fiuk, 1927-ben Erzsébet/Eglantine lányuk.) Itt jegyezzük meg, hogy Csánky Erzsébet odaadó segítése volt tudós férjének könyvei kiadásában, a művek leírásában, nyomdai javításában, mutatózásában. 1922-ben, illetve 1923-ban jelent meg új kiadásban, megbővítve, teljes kidolgozásban a nagy vállalkozásnak, a Magyar magánjognak 1914-ben első kiadásban már megjelent *Általános tanok* című része két vaskos kötetben. A következő években intenzíven dolgozott további köteteken, s csak rövidebb tanulmányai jelentek meg a *Magyar Jogi Szemlében*.

Változatlanul sok közéleti szerepet vállalt. A református egyházban az 1928-ban kezdődő új zsinati ciklusban újabb feladatokat kapott. A tiszántúli egyházkerületben tanácsbíró lett, ami egyházi igazságszolgáltatási munkát jelentett. Rendes tagja lett az országos zsinatnak, majd 1931-ben a legfelső ügyintéző egyetemes konventnek, ahol jegyzővé s két bizottság tagjává választották. Elsősorban bírósági ügyekben vett részt. Szentpéteri Kun Béla megállapítása szerint Tóth Lajos, mint törzsökös református család tagja, odaadó egyházi munkáját nem csak azért végezte, mert a református egyházban fontos emberi, nemzeti, társadalmi intézményt látott, hanem azért, mert mélyen hívő lélek volt a szó evangéliumi értelmében. Ugyanakkor nem tartozott ahhoz a kegyességi irányhoz, amely a 20. századi ébredési, belmissziói mozgalomra volt jellemző. A családi birtokok révén tagja volt a Pest megyei törvényhatósági bizottságnak. (Ikertestvére, a szegedi jogászprofesszor Tóth Károly 1928-as tragikus halála után rá hárult a család többezer holdas virágzó Pest megyei és bácskai gazdaságának az irányítása.) Később Debrecen sz. kir. város törvényhatósági bizottságának és kisgyűlésének is tagja lett. A válság idején elnökként irányította a város anyagi helyzetét elemző takarékosági bizottságot. Az 1927-ben megalakuló felsőház egyetemi képviselői közé az egyetem tanári kara Pokoly József mellé Tóth Lajost póttagnak választotta, aki aztán Pokoly nyugdíjazása után, 1930 őszétől haláláig a Felsőház rendes tagja volt. Bár a politikai pártmozgalmak nem nagyon érdekelték, 1930-ban a debreceni Egységes Párt egyik elnökének is megválasztották.

Nagy tudományos tervének, a *Magyar magánjognak* újabb eleme készült el 1930-ban *Dologi jog* címmel, majd 1932-ben az *Öröklési jog*. A terjedelmes kötetek Debrecenben jelentek meg, s a kiadás költségeit nagyrészt saját erőből fedezte. Tudományos teljesítményének elismerése volt, amikor a Magyar Tudományos Akadémia 1933. évi májusi közgyűlésén levelező taggá választotta. A magánjog művelőinek legjobbjai közé

számították. November 6-án tartotta székfoglalóját *Az abszolút és relatív magánjogi viszonyok* címmel. Maga pályája csúcspontjának azt érezte, amikor az 1934–1935-ös tanévre az egyetem rektorává választották. Évnyitó rektori beszédében *A magánjogi kodifikáció történetéről, szükségességéről* értekezett. Betegséggel küzdve is lelkiismeretesen és eredményesen végezte az egyetem irányítását. E munkájának elismeréseként a kormányzó 1935-ben a *Magyar érdemrend* középkeresztjével tüntette ki. Élete utolsó évében is nagy tudományos vállalkozásán dolgozott, de a *Magyar magánjog* ötödik, befejező részének, a *Kötelmi jog*nak csak az általános részével készült el. Ezt, korábbi munkáit is felhasználva professzortársa, Marton Géza (1880–1957), valamint tudós tanítványai, Nizsalovszky Endre (1894–1976) professzor és Visky Károly (1908–1984) rendezték sajtó alá. Az MTA Jogtudományi Bizottsága sorozatának 8. köteteként jelent meg 1938-ban.

TÓTH LAJOS

orvos

(Kiskőrös, Pest m., 1856. június 11. – Budapest, 1926. december 14.;
a Kerepesi úti temetőben a főváros által adományozott díszsírhelyen nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: A törei Tóth család nemességét II. Ferdinánd királytól nyerte 1632-ben.

Az armálist 1634-ben Esztergom vármegyében hirdették ki. Tóth István, az ükapa, mint kecskeméti lakos 1756-ban a kancelláriánál igazoltatta e nemesi családtól való leszármazását. A 19. század végétől a törei és tótmegyeri kettős előnevet is használták.

Apja: törei és tótmegyeri Tóth Lajos (ref., Kecskemét, Pest m., 1819. júl. 4. – Bp., 1908. nov. 26.) Valószínűleg a kecskeméti kollégiumban végezte a középiskolát és a jogot is. Az önkényuralom éveiben 1855-től cs. kir. szolgabíró volt Kiskőrösön. A provizórium bevezetése után 1862-től Pest vármegye főügyésze Pesten. A kiegyezés után ügyvédként élt ugyanitt. Az önkényuralom idején betöltött szolgabírói állása után az 1868/XVII. törvénycikk alapján évi 656 forint nyugdíjat kapott a magyar államtól. A pesti református egyházközség tanácsosa volt (1888-tól).

Testvérei: 1. Tóth László (ref., Kecskemét, 1817. okt. 2. –); 2. Tóth Károly (ref., Kecskemét, 1822. ápr. 5. –); 3. Tóth Antal (ref., Kecskemét, 1824. okt. 22. – 1894. dec. 6.); 4. Tóth István (ref., Kecskemét – Kecskemét, 1904. máj. 19.) Református elemi iskolai tanító Száva (Baranya vm.) községben; 5. Tóth Ignác (ref., 1825/1830 k. – 1909-ben még élt) Ügyvéd; 6. Tóth Julianna (ref., Kecskemét, 1826. júl. 19. – Kecskemét, 1909. máj. 16.) Férje: Bódis János (ref., – 1896) kecskeméti szabó mester; 7. Tóth Mária (ref., 1831 – 1909-ben még élt) Férje 1857. júl. 20-tól: Gera József (ref., Makó, 1830 – Monor, 1908. aug. 2.) makói városi írnok, majd jegyző Szentbenedeken (Pest m.), végül jegyző Monoron. Apja kézműves volt. Egy évig (1847–1848) a debreceni kollégiumban is tanult.

Apai nagyapja: nemes Tóth István (ref., Kecskemét, 1788. okt. 13. – Kecskemét, 1871. nov. 18.) 1816-os házasságkötésekor Kecskeméten földművelőként jegyezték be. Nemessége 1848-ban királyi megerősítést nyert. Lánya 1857-es házassági anyakönyvi bejegyzésében: gazdálkodó. Anyakönyvben csak fia szolgabíróságától kezdve tüntették fel a Tóth család nemességét.

Testvérei: 1. Tóth Pál (ref., Kecskemét, 1782. márc. 30. –); 2. Tóth Julianna (ref., Kecskemét, 1783. júl. 11. –); 3. Tóth Sándor (ref., Kecskemét, 1785. febr. 7. –).

Apai nagyanyja: nemes Töltzéki Zsuzsanna (ref., Kecskemét, 1792. febr. 6. –) Házasságkötés: Kecskemét, 1816. nov. 22.

Testvérei: 1. Tölczéki Mária (ref., Kecskemét, 1789. dec. 2. – Vajszló, Baranya m., 1812. jan. 27.) Férje 1808-tól: nemes Dobosy Mihály (ref., Szentes, 1780. jún. 14. – Szentes, 1853. máj. 13.) református lelkész. Hódmezővásárhelyen, majd a debreceni ref. kollégiumban tanult. Egy évet Göttingában töltött. Kecskeméten Vég Veressmari Sámuel szuperintendens káplánja volt, majd 1808-tól vajszlói prédikátor lett, 1813-tól szentesi lelkész; 2. Tölczéki Sándor (ref., Kecskemét, 1794. ápr. 10. –); 3. Tölczéki Terézia (ref., Kecskemét, 1796. ápr. 3. – kisgyerekként meghalt); 4. Tölczéki Terézia (ref., Kecskemét, 1801. ápr. 16. –).

Apai dédapa I.: Tóth Pál (ref., Kecskemét, 1755. márc. 26. –).

Apai dédanya I.: halasi Gózon Julianna (ref., Kecskemét, 1761. aug. 6. –) Házasságkötés: Dunapataj, 1781. máj. 15.

Testvére: Gózon Lidia (ref., Dunapataj, 1764. okt. 27. –) Férje 1781. máj. 15-től: nemes Pap Antal (ref.) Kecskemét.

Apai dédapa II.: nemes Tölczéki János (ref.) Kecskeméti szabó mester. Tölczéki, másképp Pap János kecskeméti lakos Borsod vármegye bizonyítványa alapján felvétellett Pest vármegye nemesei sorába és kihirdettetett 1794. évben. Valószínűleg a Borsod megyei Sajóecsegről származtak.

Apai dédanya II.: Pap Zsuzsanna (ref., Kecskemét, 1763. aug. 3. –) Házasságkötés: Kecskemét, 1787. jún. 12. (Ebben az anyakönyvben szabados leányként szerepel.).

Apai dédapa I. apja: Tóth István (ref.) 1756-ban a kancellária igazolta nemes szülőktől való származását.

Apai dédapa I. anyja: nagybócsai Sárközy Zsuzsanna (ref., Kecskemét, 1730. máj. 9. –) A család őse 1628-ban kapott címeres levelet II. Ferdinándtól, amelyet Hont megyében hirdettek ki. A család egyik ága a 17. század végén Kecskemétre származott.

Apai dédanya I. apja: Gózon István (ref., Kiskunhalas, 1721. dec. 29. – Dunapataj, 1790. jún. 2.) 1740-ben subscribált a debreceni református kollégiumban. Kecskeméten volt rektorián, majd külföldön járt. 1752-től 1761-ig mint tanár működött a kecskeméti nagygyimnáziumban. 1764-től 1790-ig Dunapataj református lelkésze, 1782-től a dunamelléki egyházkerület jegyzője.

Apai dédanya II. apja: Pap István (ref.) Kecskeméti szabados.

Apai dédapa I. anyai nagyapja: Sárközi Sámuel (ref.) Kecskemét.

Apai dédanya I. apai nagyapja: Gózon János (ref.) Kiskunhalas.

ANYAI ÁG

Anyja: Wraubeck/Wraubek-Serré Anna (róm. kat., Prága, Csehország, 1816 – Bp., 1893. ápr. 27.).

Anyai nagyapja: Wraubeck/Wraubek ... A családi emlékezet szerint Konstantin orosz nagyherceg és trónörökös főudvarmestere volt.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. tőrei és tóthmegyeri Tóth Erzsébet (róm. kat., Kiskőrös, 1858. dec. 23. – Bp., 1927. júl. 31.) Férje: Esty János (1853 – 1906. szept.) magyar földhitelintézeti osztályfőnök; 2. Tóth Franciska/Fanny (róm. kat., Kiskőrös, 1858. dec. 23. – 1908-ban még élt).

Felesége: Dietzl Anna (róm. kat., Budafok –) Dietzl József (róm. kat., 1822 – Bp., 1897. jún. 18.) bornagykereskedő, cs. és kir. udvari szállító és Mergenthaler Anna leánya. Dietzl József 1849-ben alapította pincészetét és bornagykereskedelmi cégét, amelyhez később pezsgőgyár is tartozott.

A feleség testvére volt: Dietzl Teréz (róm. kat., 1865 – Bp., 1944. nov. 9.), akinek a férje szentmiklósi Szabó Dénes (1856. máj. 4. – 1918. jan. 17.) kolozsvári egyetemi tanár, orvos professzor volt. Szabó Dénes apja, Szabó József (1822–1894) a budapesti tudományegyetem tanára volt (mineralógus). Dietzl Teréz és Szabó Dénes veje volt Kuncz Ödön (1884–1965) jogász, közgazdász, egyetemi tanár, az MTA tagja.

Gyermekei: 1. Tóth Zoltán (ref., Bp., 1886. aug. 14. –) M. kir. kereskedelemügyi min. osztálytanácsos; 2. dr. Tóth Lajos (ref.) Maár Zoltán alattányi (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) birtokos fogadta örökbe. Neve Maár-Tóth Zoltánra változott, s megörökölte gyámatyja 300 holdas birtokát, Alattyánban élt.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1872–1874: bp.-i piarista gimn., VI–VIII. oszt.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1874–1879.

Oklevél: bp.-i tud. egy., orvos, 1879.

Nyelvismeret: német.

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., orvosi kar, 1886, magántanár, általános gyógyszer-tan.

Nyilvános rendes egy. tanár: kolozsvári tud. egy., orvosi kar, 1890. okt. 23., gyógyszer-tan.

Díszdoktor: a Ferenc József m. kir. tudományegyetem, a debreceni tud. egy. és a bp.-i tudományegyetem közgazdaságtudományi kar honoris causa doktora.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései központi választmányának elnöke.

Szerkesztőségi tagság: az Orvosi Könyvkiadó Társ. elnöke.

Állami testületek, tanácsok: az Orsz. Közegészségügyi Tanács tagja és jegyzője; az Igazságügyi Orvosi Tanács tagja; a Gyógyszerész Gyakornokokat Vizsgáló Bizottság és az Orvosi Továbbképzés Központi Bizottsága elnöke; az Igazságügyi Orvosi Tanács tagja.

Politikai szerep: a VKM adminisztratív államtitkára (1924. máj. 5. –).

Kitüntetések: Balassa-díj (1884); a Szent István rend kiskeresztje; a Lipót-rend és a Vaskorona-rend lovagja, II. oszt. polgári érdemkereszt, legfelsőbb dicsérő elismerés, II. oszt. porosz vörös sasrend.

ÉLETÚT

Tóth Lajos apai ágon kecskeméti nemes gazdálkodó családból származott. Az apai ág elágazásai is kecskeméti nemesek voltak, egy kiskunhalasi ágától eltekintve. Egy-egy református lelkész is előfordult közöttük, de egyenes ágon az apa volt az első tanult ember a családban. Jogot tanult, az önkényuralom és provizórium idején szolgabíró, illetve megyei főügyész volt, s Konstantin orosz nagyherceg főudvarmesterének prágai születésű leányát vette feleségül. Az ifjú Tóth Lajos a gimnázium utolsó három osztályát Pesten a piaristáknál végezte, majd 1874-ben a budapesti tudományegyetem orvosi karára iratkozott be. 1879-ben itt szerzett orvosi oklevelet. Először az élettani intézetben, majd 1880-tól fél évig a szemészeti klinikán volt gyakornok. 1881 februárjától a gyógyszer-tani intézet tanársegéde volt. 1884-ben tartalékos ezredorvos és Pest vármegye tiszti főorvosa. 1886 októberében általános gyógyszer-tanból magántanári képesítést szerzett. Ebben az évben Balogh Kálmán (1835–1888) budapesti gyógyszer-tan professzorral együtt adták ki az *Orvosi Műszótár* című könyvet. Tóth Lajos ezen kívül nagy jelentőségű dolgozatokat írt a morfinhoz való hozzászokás és a kloroform bőr alá fecskendezéséről, elsőnek állapítva meg, hogy egészen kis, nem narkotikus hatású kloroform-adagok is okoznak ismételt adagolás mellett súlyos zsíros degenerációkat. Balogh Kálmán 1888 júliusi halála után 1888 szeptemberétől a dékán Tóth Lajost bízta meg helyettesként a gyógyszer-tani intézet vezetésével. A nem régen habilitált Tóth egyébként ekkor már a közoktatásügyi minisztériumban is működött, mint miniszteri segédfoglalmazó. A tanszék betöltésével kapcsolatban a kari jelölő bizottság ugyan Tóth Lajost is jelölte, végül mégis a kolozsvári gyógyszer-tan professzort, Bókay Árpádot nevezte ki a király 1890. február 22-én a budapesti tanszékre. A megüresedett kolozsvári gyógyszer-tan tanszékre viszont Tóth Lajost nevezték ki 1890. október 23-án. Azonban a tanszékét nem foglalta el, mert továbbra is a kultuszminisztériumba osztották be szolgálattételre, ahol őt, mint kiszemelt utódját a betegeskedő Markusovszky Lajos (1815–1893) nem nélkülözhetette. Markusovszky 1867 óta foglalkozott a minisztériumban az orvosi ügyekkel, 1888-tól pedig az egész felsőoktatási ügyosztályt is vezette. Nevéhez fűződik a modern magyar orvosképzés megteremtése, s a kolozsvári egyetem felállítása.

Markusovszky 1892-es nyugdíjazása után valóban Tóth Lajos vette át az orvosi karok ügyeit, 1896-tól pedig az egész felsőoktatási ügyosztály vezetését. 1905-ben miniszteri tanácsos, 1918-ban államtitkár lett. 1920-tól 1924-ig helyettes államtitkár, 1924-től 1926-os haláláig újra államtitkár volt. A felsőoktatási, főleg orvosi ügyek irányításában

egy emberöltőnyi korszak fűződik a nevéhez. A budapesti orvosi kar 1936-os monográfiájában olyan szépen és emelkedetten fogalmaz vele kapcsolatban Győry Tibor orvostörténész, hogy érdemes hosszabban idéznünk. Markusovszky örökségét, az egyetemi ügyek intézésében való részvételt szép, de nagy tudást és szakadatlan fáradságot igénylő örökségnek nevezi. Tóth Lajos „Fáradhatatlan áldozatos munkaerejével, mely saját magát mindig és maradéktalanul a kötelesség teljesítésének rendelte alá, hatalmas szervező talentumával, mely nemcsak a budapesti egyetem orvosi karának további felvirágoztatását, egy új nagy klinikai telep létesítésével és hiánytalan felszerelésével, a kutató munkálkodás erkölcsi és anyagi támogatásával, hanem új egyetemek felállítással szerzett magának soha el nem múló érdemeket és soha el nem felejthető nevet hazánk kultúrájának történetében. [...] a kép azonban nem volna teljes, ha nem említénénk meg Tóth Lajos kristálytisztá jellemét, meg nem alkuvó gerinccességét, el nem téríthető igazságérzetét, mely minden ügyet mindenkor személyi vagy egyéb melléktekintetek távoltartásával oldott meg. Három és fél évtizeden át állott Tóth Lajos a részére kijelölt őrhelyen [...] végigszolgálva miniszterek egész sorát, akik túlnyomórészt reá bízta a kezdeményezéseket és kivitelüket is.” Még azt érdemes hozzáfűznünk, hogy Tóth Lajos legnagyobb eredménynek a kolozsvári egyetemi építkezéseket, a klinikák megépítését tartotta.

Amikor 1926 decemberében elhunyt, nemcsak a család és a budapesti egyetem, hanem a Ferenc József tudományegyetem, a minisztérium tisztviselői kara s számos orvosi szervezet adott ki gyászjelentést. A tudományegyetem előcsarnokából temették, ahol nemcsak a magyarországi egyetemek rektorai, dékánjai voltak jelen, hanem a történelmi Magyarország volt közoktatásügyi miniszterei is: Apponyi Albert, Zichy János, Berzeviczy Albert. A református szertartást végző Ravasz László püspök textusa Dániel könyvéből (Dán 12,3): Az értelmesek, akik sokakat igazságra visznek, fénylenek mint a csillagok. Klebelsberg Kunó búcsúztatójában a magyar művelődés nagy halottjának, az alkotó nagy hivatalnokok prototípusának nevezte. A temetésről és Tóth Lajos életéről Grósz Emil professzor két gyászkeretes oldalon számolt be az *Orvosi Hetilap*-ban. Külön kiemelte a pesti klinikai telep megépítését, modern felszerelését, a kolozsvári egyetem felvirágoztatását, az elszántságot a debreceni és a pozsonyi egyetem alapításánál. Fontosnak tartotta a tanári kar színvonalának emelését, a tanulmányi és szigorlati szabályzatok gondozását. Tóth Lajost egyháza hű fiának, tősgyökeres önfeláldozó magyarnak nevezte, aki hazájáért élt és halt. Az *Orvosképzés* című folyóirat különszámában 1928-ban a gyászbeszédeken kívül újabb szép megemlékezések jelentek meg.

ZELOVICH KORNÉL

mérnök

(Dömös, Esztergom m., 1869. március 11. – Budapest, 1935. április 10.;
a Farkasréti temetőben nyugszik.)

APAI ÁG

Nemesség: Zelovich Ferenc feleségével, Illés Judittal együtt 1718-ban kapott nemeslevelet Nyitra megyében. 1756-ban Pest megyében hirdették ki a család nemességét Nyitra megye bizonyítványa alapján.

Apja: nemes Zelovich Gábor (ref., Kunszentmiklós, 1826. szept. 3. –) Református tanító. A gimnáziumot a kunszentmiklósi református kisgimnáziumban és a nagykőrösi református nagygimnáziumban végezte. 1847–1848-ban egy évig jótéteményesként a bölcséleti tagozaton tanult a debreceni református kollégiumban. Református tanító lett Pest megyében Pomázon (1864-ig), Pécelen (1865–1868), Dömösön (1868–1872) és Kisorosziban (1873–1887).

Testvérei: 1. Zelovich Mária (ref., Kunszentmiklós, 1814. jan. 21. –); 2. Zelovich Sándor (ref., Kunszentmiklós, 1821. jún. 1. – Kunszentmiklós, 1879. dec. 18.) Halotti bejegyzése szerint „vak ember”. Felesége 1858-tól: Betz Mária (meghalt 1879 előtt); 3. Zelovich ... (Kunszentmiklós, 1823. júl. 21. – 1823. júl. 21., halva született fiú); 4. Zelovich András (ref., Kunszentmiklós, 1824. jún. 14. – Kunszentmiklós, 1888. dec. 24.) 1857-es anyakönyvben: kézi munkás, 1888-as halotti bejegyzésében: harangozó. Felesége 1850. ápr. 2-től: Nagy Sára; 5. Zelovich János (ref., Kunszentmiklós, 1830. dec. 8. – 1909. aug. 2.) Az anyakönyvben 1860-ban kézi munkás, 1866-ban bér munkás. Felesége: Pusztai Terézia.

Apai nagyapja: nemes Zelovits András (ref., Alsódabas, Pest m., 1784. szept. 1. – 1847-ben már nem élt) 1810-ig a Pest megyei Gyónon lakott, majd Kunszentmiklósról házasodott.

Testvérei: 1. Zelovits Katalin (ref., Alsó-Dabas, 1777. jan. 26. –) Férje 1796. jan. 20-tól: nemes Lestár Mihály, Gyón, Alsó-Dabas; 2. Zelovits József (ref., Alsó-Dabas, 1779. jún. 2. –) Felesége: Tar Anna; 3. Zelovits Zsuzsanna (ref., Alsó-Dabas, 1790. márc. 23. –).

Apai nagyanyja: Berényi Mária (ref.) A kunszentmiklósi Bona Péter örökbefogadott lánya volt. Házasságkötés: Kunszentmiklós, 1810. nov. 28.

Apai dédapa I.: nemes Zelovits Mihály (ref.) Alsódabasi közbirtokos. Fia 1784-es anyakönyvi bejegyzésében „Generosus Dominus”/nemzetes úr. Szerepel az 1854–1855. évi országos nemesi összeírásban.

Apai dédanya I.: Ballabás Judit (ref., Szabadszállás, 1753. jan. 25. –).

Apai dédapa I. apja: nemes Zelovits Ferenc (ref.) Az ő apja, Zelovits Ferenc kapta Nyitra megyében 1718-ban feleségével, Illés Katalinnal a nemesi armálist. Ennek alapján hirdették ki Pest megyében 1756-ban a Zelovits família nemességét.

Apai dédanya I. apja: Ballabás András (ref.) Szabadszállás. A család nem szerepel sem a redemptusok, sem a nemesek listáján.

ANYAI ÁG

Anyja: nemes Burián/Burján Cecilia (ref., Kunszentmiklós, 1840. nov. 25. –).

Testvérei: 1. piriti Burján Terézia (ref., Kunszentmiklós, 1835. máj. 19. – Arad, 1903. aug. 12.) Férje: marosjárai Rozsnyay Mátyás (ref., Szabadszállás, 1833. máj. 14. – Arad, 1897. aug. 5.) Gyógyszerész. Apja Rozsnyay Mátyás szabadszállási főbíró, anyja Wirtzfeld Eszter. A kecskeméti ref. kollégiumban tanult, majd gyógyszerész pályára lépett. Pesten és 1853-tól 1855-ig a bécsi egyetemen tanult. Először a szabadszállási gyógyszertár kezelője volt, majd az 1860-as években a Tolna megyei Zombán lett gyógyszerész. Végül 1874-től haláláig mint aradi gyógyszerész működött. Itt a városi törvényhatósági bizottságnak is tagja volt; 2. Burján Borbála (ref., Kunszentmiklós, 1838. nov. 7. – 1879-ben már nem élt); 3. Burján Franciska (ref., Kunszentmiklós, 1842. jan. 4. – Arad, 1915. szept. 26.); 4. Burján Etelka (ref., Kunszentmiklós, 1848. febr. 9. – 1879-ben már nem élt); 5. Burján Róza (ref., – 1903-ban még élt); 6. Burján Vilma (ref., Kunszentmiklós, 1850. máj. 3. – 1903-ban még élt) Férje: Poór Endre (1903-ban még élt) 1879-től megkapta sógorának, Rozsnyay Mátyásnak a zombai gyógyszertárát; 7. dr. Burján Lajos János (ref., Kunszentmiklós, 1854. jan. 24. – 1903-ban még élt) Felesége: Hoffmann Iréne.

Anyai nagyapja: nemes Burián/Burján János (ref., Kunszentmiklós, 1813. jan. 29. – Kunszentmiklós, 1867. máj. 26.) Földbirtokos, városi tanácsnok, a kunszentmiklói ref. egyházközség főgondnoka.

Testvére: Burján Mária (ref., Kunszentmiklós, 1810. szept. 3. –).

Anyai nagyanyja: Rosnyai/Rozsnyay Erzsébet (ref., Szabadszállás, 1813 – Arad, 1879. nov. 17.) Házasságkötés: Szabadszállás, 1832. okt. 25.

Testvérei: 1. Rozsnyai János (ref., Szabadszállás, 1805. nov. 4. – meghalt kisgyerekként); 2. Rozsnyai János (ref., Szabadszállás, 1815. aug. 19. –); 3. Rozsnyai Sándor (ref., Szabadszállás, 1817. dec. 10. –); 4. Rozsnyai Pál (ref., Szabadszállás, 1824. jan. 17. – Szabadszállás, 1893. jún. 11.) 1848–1849-es honvéd-husár főhadnagy. 1845-től tizedes volt a 12. Nádor huszárezrednél, Csehországban. 1848 szeptemberében társaival megszökött, jelentkezett a honvédseregbe. 1849 nyarától volt főhadnagy a 13. Hunyadi huszárezred bácskai hadtesténél. Borosjenőn tette le a fegyvert.

1850-ben besorozták a császári seregbe, s 1854-ben szerelték le. 36 holdas szabadszállási birtokán gazdálkodott. Szabadszállás főbírója is volt.

Anyai dédapa I.: Burján Gergely (ref.) Földbirtokos. Árva vm. bizonyítványa alapján 1809-ben hirdette ki Pest megye a család nemességét.

Anyai dédanya I.: Szüri Zsuzsanna (ref., Szabadszállás, 1790. okt. –) Házasságkötés: Kunszentmiklós, 1807. nov. 9.

Anyai dédapa II.: Rosnyai János (ref.) Földbirtokos, a Pest megyei Szabadszálláson szenátor.

Anyai dédanya II.: Tóth Erzsébet (ref.) Házasságkötés: Kiskunlacháza, 1805. jan. 16.

Anyai dédanya I. apja: Szüri János (ref.) Szabadszállás. A Szüri család több tagja is szerepel a Jászkunság 1850. évi nemesi összeírásában, főleg a kiskunhalasiak között.

Anyai dédanya II. apja: Tóth István (ref.) Kiskunlacháza.

SAJÁT CSALÁD

Testvérei: 1. Zelovich Károly (ref.); 2. Zelovich Gábor (ref., Pomáz, 1864. júl. 17. –) Felesége: Lehotzky Gizella (róm. kat.); 3. Zelovich Kornél Ferenc (ref., Pécel, 1865. aug. 21. – gyerekként halt meg); 4. Zelovich Gizella (ref., Pilismarót, 1868. márc. 8. –); 5. Zelovich Béla (ref., Kisoroszi, 1873. máj. 4. –).

Feleségei: 1. csolnakossi Cholnoky Erzsébet (róm. kat., Veszprém, 1876. jan. 1. – Bp., 1919. ápr. 19.) Apja: Cholnoky László (1835–1901) veszprémi ügyvéd, anyja: zombatfalvai Zombath Krisztina. Testvére: Cholnoky Jenő (1870–1950) földrajztudós, egyetemi tanár, az MTA tagja; 2. csolnakossi Cholnoky Mária (róm. kat., Veszprém, 1891. febr. 10. – Bp., 1980. márc. 22.) Szülei: Cholnoky Ferenc (Veszprém, 1853. ápr. 9. – Veszprém, 1941. jan. 3.) orvos és Bohuniczky Irén.

Gyermekei: 1. feleségtől: 1. Zelovich László (ref., Bp., 1895. szept. 22. –) Mérnök, közgazdasági doktor, a műegyetem közgazdasági karán a vámpolitika magántanára. 1924-től a külügyminisztérium szolgálatában állt. 1930–1931-ben a Rockefeller-alapítvány ösztöndíjasa volt az Egyesült Államokban. 1936 után a Magyar Nemzeti Banknál volt közgazdasági és pénzügyi előadó; 2. Zelovich Magda. Férje: Csengery Árpád (Bp., 1897. nov. 27. –) A műegyetemen szerzett mérnöki oklevelet. 1920–1923 között a geodéziai és vízepítéstani tanszék tanársegéde. 1923-ban apósával építési, tervezői és kivitelező céget alapított (vízierőtelepek, sportpályák, bérházak, köz- és gyárépületek tervezése és kivitelezése); 2. feleségtől: Zelovich Judit (róm. kat., Bp., 1919 után –) Férje: Benedek Pál (– Bp., 1980. márc. 2.) Okleveles mérnök.

SZEMÉLYES ADATOK

Vallása: református.

Középiskola: 1879–1884: váci róm. kat. (piarista) főgimn., I–V. oszt.; 1884–1887: bp.-i ref. főgimn., VI–VIII. oszt.; érettségi uo.: 1887.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: m. kir. József műegyetem, 1887–1891.

Oklevél: bp.-i műegyetem, mérnöki oklevél, 1891.

Nyelvismeret: német, angol, francia.

Tudományos fokozatok: m. kir. József műegyetem, hidak szerelése, megvizsgálása és átalkítása magántanára, 1902. dec. 16.

Nyilvános rendes egy. tanár: m. kir. József műegyetem, 1914. febr. 27., közlekedésügy és vasútépítéstan.

Egyetemi tisztségek: m. kir. József műegyetem, közgazdasági osztály, dékán: 1914–1917 és 1930–1933; mérnöki és építészmérnöki kar, dékán: 1934–1935; m. kir. József műegyetem, rektor: 1921–1923.

MTA-tagság: lev. tag: 1921. máj. 8., rend. tag: 1928. máj. 18.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: a Magyar Mérnök és Építész Egylet tagja (1900–), könyvtárosa (1901–1905), főtitkára (1905–1908), alelnöke; a Felsőoktatás(ügy)i Egyesület és a M. Kir. Természettudományi Társulat tagja.

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: a Collegio Nazionale degli Ingegneri Ferroviari Italiani lev. tagja.

Szerkesztőségi tagság: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjének* és *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet évkönyvének* (1906–1908) szerkesztője; évtizedekig szerkesztette *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének* út-, vasút- és hidépítéstan rovatát.

Közéleti társaság, szerep: a Műegyetem Barátainak Szövetsége alapítója; a Szabad Lyceum vál. tagja; a Mozdonyvezetők Szövetsége tb. tagja; A Magyar Szent Korona Országai Vasutas Szövetségének elnöke; a Vasúti és Hajózási Club vál. tagja (1915–).

Állami testületek, tanácsok: Orsz. Közlekedési Biz.; az Orsz. Középítési Tanács (1915–) és az Orsz. Ösztöndíjtanács tagja, a mérnöki albiz. elnöke; Szerzői Jogi Szakértő Biz.; a Hajózási és Kikötőügyi Tanács tagja; a Felsőoktatási Egyesület állandó előadója.

Politikai szerep: Budapest székesfőváros törvényhat. biz. tagja (1921–1923); a felsőház tagja (1932–1935).

Kitüntetés: a Magyar Mérnök és Építész Egylet Hollán Ernő-díja (1907); a III. oszt. Vas-korona-rend lovagja (1910); a Vöröskereszt II. osztályú hadiékítményes díszjelvénye (1916); az Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének Kovács József Aranyérme; MTA Chorin Ferenc Emlékérem (1931); II. oszt. Magyar Érdemkereszt (1932).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekelttség: a M. Kir. Államvasutak igazgatóságában kormányképviselő; vejével, Csengery Árpád mérnökkel építési, tervezői és kivitelezői céget alapított 1923-ban.

ÉLETÚT

Zelovich Kornél apai és anyai ágon is olyan kisnemesi családból származott, amelynek az ősei a 18. század közepén a Felvidékről, Nyitra, illetve Árva megyéből költöztek Pest megye délkeleti mezővárosaiba. Itt mint nemesi közbirtokosok házasodtak össze a helyi (szabadszállási, alsó-dabasi, kunszentmiklósi) református kisnemesekkel. Úgy tűnik, hogy idővel az apai ág elszegényedett, de a leendő egyetemi tanár apját taníttatni tudták a helyi kunszentmiklósi református kisgimnáziumban, majd a nagykőrösi nagygimnáziumban. Sőt jótéteményesként egy évet a debreceni kollégiumban is tanult a bölcséleti tagozaton. Befejezett tanulmányok híján tanító lett Pest megye különböző református gyülekezeteinek népiskoláiban. Őt fiúgyermeke közül az utolsó előtti, a tehetséges Kornélt taníttatták. A kisoroszi tanítói lakból indulva a gimnázium első öt évét a közeli Vác piarista gimnáziumában végezte. A befejező három évet, tandíjmentesként már a budapesti református gimnáziumban. Az itteni érettségi után a műegyetemre iratkozott be 1887-ben. Az egyetemen a karlsruhei és zürichi tanulmányokat folytatott Kherndl Antal (1842–1919), a víz-, híd-, út- és vasútépítési tanszék professzora állt hozzá legközelebb. 1891-ben megszerezte mérnöki oklevelét. Mint rendes középosztályi ifjú, elvégezte egyéves önkéntes katonai szolgálatát is, s 1892-ben tartalékos tüzérhadnaggyá nevezték ki. Ezt követően 1892 és 1894 között Kherndl professzor tanszékén működött tanársegédként. Azonban mint kevésbé tehető családjának gyermeke, nem vállalhatta, hogy hosszabb időt töltsön a rosszul fizetett, bizonytalan egyetemi asszisztenciában, s 1894-ben a MÁV szolgálatába lépett, ahol 1898-ig államvasúti segédmérnök volt. 1898. május 1-jén államszolgálatba lépett, s 1904 októberéig a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség vasúti és hajózási biztosaként volt a VIII. állami fizetési osztályban. Majd 1908. március 1-jéig ugyanott már VII. fizetési osztályba sorolt vasúti és hajózási főfelügyelő lett. 1908 februárjában a kereskedelmi miniszter m. kir. államvasúti üzletvezetővé léptette elő (MÁV Bp. balparti üzletvezetőség) évi 9000 korona fizetéssel, 2000 korona lakáspénzzel és 800 korona működési pótlékkal. 1910-ben MÁV igazgatóhelyettesé minősítették át, s működési pótlékát 1200 koronára emelték. 1912 áprilisában előléptették évi tízezer koronás fizetésre.

Ezekben az években intenzíven részt vett a mérnöki professzió közéletében. Nemcsak tagja volt a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek, hanem könyvtárosa (1901–1905), főtítkára (1905–1908), majd alelnöke is. Szerkesztője lett az egylet *Heti Értesítőjének* és *Évkönyveinek* (1906–1908). Szerkesztette az egylet *Közlönyének* út-, vasút- és hídépítéstan rovatát is. Gyakorlati és közéleti tevékenysége mellett folyamatosan végzett tudományos munkát is. Az I. Országos Magyar Mérnök Kongresszuson adta elő 1896-ban *A középítési vasszerkezetekről* című tanulmányát. 1903-ban publikálta *A vasúti hidak méretezése, forgalomba helyezése és időszakos vizsgálata* című dolgozatát. (A kereskedelemügyi minisztérium ennek alapján adta ki a vasúti hidakban megengedhető igénybevételre vonatkozó szabályrendeletét.) Ennek a tanulmánynak az első változatát nyújtotta be

1902-ben, amikor a műegyetemen habilitációért folyamodott. Bírálói az út- és vasútépítéstan professzorai, Liphay Sándor (1847–1905) és Kherndl Antal voltak. Támogató jelentésüket 1902 áprilisában készítették el, s mindketten a kollokvium elengedését javasolták. A műegyetemi tanács a habilitációt megadta, és december 2-i felterjesztésüket Wlassics Gyula kultuszminister 16-án megerősítette. Ennek alapján Zelovich a vasszerkezetek szereléséről, a forgalomban levő vashidak megvizsgálásáról, esetleges megerősítéséről mindkét félévben heti kétórás előadást tartott a műegyetemen. Az 1907-ben megjelent, *A vasúti vashidakban megengedhető igénybevétel* című tanulmányáért a Mérnök és Építész Egylet a Hollán-díjjal jutalmazta. Meghatározó munkája *A vasúti felépítmény* című kézikönyv, amely először 1909-ben jelent meg a Közlekedési szakkönyvtár sorozatban. Ez a kimagasló vasútépítéstan mű továbbfejlesztve megjelent 1918-ban és 1927-ben is.

Újszerű megközelítés volt, ahogyan a vasúti üzemvezetés gazdaságosságának kérdésével kezdett foglalkozni. Alapvető jelentőségű volt, ahogyan az 1912-ben megjelent, *A nagyvasutak gazdaságos üzeme* című tanulmányában az üzemgazdaságosság kérdéséről írt. Rohringer Sándor (1868–1945) a Zelovichról elmondott akadémiai emlékbeszédében úgy fogalmazott, hogy még a nagy német vasúttechnikusokat is megelőzve kezdett foglalkozni azzal, hogy miképpen lehet a vasúti üzem gazdaságosságának helyes mértékét megállapítani. Ő az első, aki az üzemi hányaddal szemben az utaskilométert és az árutonnakilométert tette a vasúti gazdaságosság mértékének alapjává. Az 1964-ben megjelent, *Műszaki nagyjaink* című összeállításban azt olvashatjuk, hogy szakított a régi felfogással, amely a technikusok szerepét csak a műszaki kérdések megoldásában látta. Amikor 1914. február 27-én Ferenc József kinevezte a műegyetemre a közlekedésügy és vasútépítéstan tanszék nyilvános rendes tanárának, akkor a tanszéket úgy tervezte meg, hogy az ne csupán vasúttechnikai, hanem gazdaságttechnikai tanszék is legyen. Szorgalmazta, hogy a hallgatók a technikai képzésen kívül jelentős mértékben közgazdasági oktatásban is részesüljenek. Ezt a Műegyetem Tanácsa is támogatta, s Ferenc József még Zelovich professzori kinevezése előtt, 1914. február 14-én jóváhagyta a műegyetem közgazdasági osztályának a felállítását. Így a megalakult közgazdasági osztály első dékánjának már Zelovich professzort választhatták meg, aki három évig töltötte be ezt a tiszteletet. Az új osztály tanrendje egyelőre két féléves volt, s a hallgatók a mérnöki oklevél mellé a közgazdasági mérnöki címet is megszerezhettk. Zelovich működésének további szakaszában a vasútüzem gazdaságosságával, a nagyvárosok helyi közlekedésével és műszak-történeti kérdésekkel foglalkozott. 1918-ban jelent meg 177 oldalon *A vasúti üzem* című alapvető műve. 1921-ben Szily Kálmán tiszteleti tag és Rados Gusztáv ajánlásával az Akadémia levelező tagjává választották. Székfoglaló előadását *A vasútüzem gazdaságosságának mértéke és a vasút helyzete a közlekedésben* címmel tartotta, s ezt az Akadémia emlékéremmel és jutalomdíjjal tüntette ki. A *Magyar műszaki alkotók* kötetben ezt az előadást a magyar közlekedéstudomány egyik alapvető műveként említik.

Mielőtt továbblépnénk Zelovich pályáján, tanulságos még kitérnünk az egyetemi tanárok illetményének problémáira, amelyek általában terjedelmes helyet foglalnak el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Egyetemi és Főiskolai ügyosztályának iratanyagában. Az egyik döntő kérdés az volt, hogy az egyetemi tanári kinevezés előtti, különböző intézményeknél eltöltött szolgálati éveket beszámították-e, illetve milyen arányban számították be, s így hogyan vehették figyelembe az ötödéves korpótlékok megadásánál. Ennek szigorú szabályai voltak, s ha valaki a kinevezés előtt például elmulasztotta kérni a beszámítást, később többnyire hiába folyamodott annak figyelembevételért. Ugyanakkor az kedvező volt, hogy ha valakinek egyetemi tanári kinevezésekor alacsonyabb lett az illetménye, mint előző állásában volt, akkor az eltérés mértékéig személyi pótlékot kaphatott. Ez történt Zelovich egyetemi tanári kinevezése után is, akit a VI. állami fizetési osztályba neveztek ki, ami kevesebb volt, mint 10 ezer koronás MÁV igazgatóhelyettesi évi illetménye. A 3600 koronás különbözetet azonban személyi pótlékként megkapta. A problémát az jelentette, hogy egy újabb szabályozás szerint a VI. fizetési osztályból az V. osztályba csak három ötödéves korpótlék, tehát 15 év újabb szolgálati idő után léphetett volna elő. Zelovich ezért 1916 júniusában kérvényezte korábbi állami és államvasúti szolgálati idejének beszámítását is. Ennek kapcsán csak a VKM iratanyagában több mint 60 oldalnyi irat keletkezett. A probléma megoldásához kellett a pénzügyminisztérium, a minisztertanács és a király személye körüli minisztérium közreműködése. Végül egy év múlva 1917. szeptember 10-én született meg a legfelsőbb elhatározás, amely Károly király és Apponyi Albert VKM miniszter aláírásával úgymond „kegyelemből megengedte”, hogy Zelovich 1894 és 1898 között „államvasúti segédmérnöki minőségben eltöltött 3 évi, 9 havi s 23 napi szolgálati ideje 4:1 arányban 11 hó, 13 napnak a műegyetemi nyilvános rendes tanári korpótlékok szempontjából beszámíttassék”. A többi állás beszámítását 3:1, 2:1, illetve 1:1 arányban engedélyezték. Összesen 10 év jött így össze, aminek alapján az I. és a II. korpótlékát azonnal, a III. korpótlékát 1918. májustól megkaphatta. Végül 1918 szeptemberében Károly király kinevezte az V. fizetési osztályba.

Zelovich Kornélnak egyébként pályája kezdetétől erős történeti érdeklődése is volt, aminek középpontjában egyrészt Széchenyi István építő tevékenysége állt, másrészt a vasút története és a magyarországi műszaki oktatás története. Még 1899-ben a Lánchíd forgalomba helyezésének 50. évfordulójára jelent meg *A budapesti Lánchíd* című tanulmánya. A Magyar Tudományos Akadémia 1916-ban bízta meg a Széchenyi-lánchíd történetének megírásával. 1921-ben jelent meg *Széchenyi mérnöki alkotásai* című munkája, 1925-ben pedig az Akadémia kiadásában *Széchenyi és a magyar közlekedésügy*. Széchenyiről, mint Magyarország legnagyobb építőmesteréről német nyelvű cikket is publikált (1931). Zelovich professzor volt a műegyetem rektora 1921 és 1923 között, s az 1922-es évre esett a magyar technikai felsőoktatás egyetemi szintre emelésének 50. évfordulója, a Műegyetem 50 éves fennállásának ünnepe. A méltó ünneplés és megemlékezés nagy részben a kitűnő szervezőkészségű rektornak volt köszönhető. Erre az alkalomra

készítette el Zelovich eredeti források alapján *A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felső oktatás története* című 371 oldalas, sok képpel illusztrált monográfiáját, amely áttekintést ad az egész hazai technikai felsőoktatás történetéről. Szintén a húszas években jelentek meg ismeretterjesztő vasúttörténeti munkái. Az Akadémia kiadásában 1926-ban jelent meg *A Magyar Tudományos Akadémia hatása a technikai tudományok fejlődésére* című mű, amely kapcsolódott az Akadémia centenáriumi ünnepségeihez.

Fontos megemlíteni, hogy Zelovich Kornél kapcsolatokat ápolott a közlekedéstudomány sokféle nemzetközi fórumával. A minisztériumi iratok alapján az látszik, hogy Klebelsberg közoktatásügyi miniszter is támogatta ezt a kapcsolattartást. 1924-től Zelovich szinte minden évben kapott a minisztériumtól utazási/tanulmányi támogatást, hogy a nemzetközi tudós tanácskozásokon részt vehessen. 1924-ben négymillió kétszázötvenezer koronát (50 dollár) kapott, hogy Berlinben a német mérnökök vasúttechnikai ülésén ott lehessen. 1925-ben 630 járadék márkát adott a minisztérium a Münchenben tartott közlekedéstudományi héten való részvételre. 1926-ban a bázeli világenergia konferenciára utazhatott 10 millió korona (700 aranykorona) támogatással. Itt többek között a vasutak elektrifikálásának kérdésével is foglalkoztak. 1928-ban a londoni energia-gazdasági kongresszusra küldték ki 1200 pengő támogatással. 1929-ben 500 pengőt kapott, hogy részt vehessen Liverpoolban a híres lokomotív verseny 100 éves évfordulóján rendezett kiállításon.

1928-ban megválasztották az Akadémia rendes tagjává. Két tekintélyes igazgató tag, valamint egy rendes és egy levelező tag voltak az ajánlói. A levelező tagság óta megjelent fontosabb publikációinak a taglálása után azt emelték ki, hogy „Zelovich Kornél közéleti munkásságának egyik elvitathatatlan nagy érdeme abban áll, hogy ékes szóval és művészi írással igyekezett megértetni, hogy minő helyet foglal el a technika az egyetemes nemzeti kultúrában.” Megemlítették azt is, hogy az Akadémia rendes tagjai között aktuálisan senki sincs, aki a mérnöki tudománynak művelője volna. A rendes taggá választása utáni években Zelovich munkássága elsősorban a vasúti üzem gazdaságosságára és a nagyvárosok helyi közlekedésének kérdéseire terjed ki. *A Matematikai és Természettudományi Értesítő*ben 1929-ben jelent meg *A vasúti üzem gazdaságosságának kérdése* című tanulmánya, s ugyanebben az évben *A vasút helyzete a közlekedésben*. 1931-ben a *Városi Szemlé*ben közölte A nagyvárosok közlekedése című írását, amelyben a közúti vasút jogosultságát bizonyítja. Ezt a dolgozatát az Akadémia Chorin Ferenc- emlékéremmel és jutalomdíjjal tüntette ki. Leginkább Budapest közlekedésének fejlesztése érdekelte. Akadémiai rendes tagsági székfoglalója a *Budapest közlekedése* című értekezése volt, amelyben a főváros távolsági, környéki és helyi közlekedésével foglalkozott. Igyekezett körültekintően meghatározni Nagy-Budapest gyorsvasúti hálózatának fontosabb útvonalait. Az Országos Középítési Tanács az ő előterjesztése alapján tárgyalta a fővárosi pályaudvarok, a gyorsvasút ügyét és egyéb vasúti kérdéseket. Alapos előterjesztései, meggyőző érvei alapján hozott a tanács ezekben az ügyekben fontos határozatokat.

Zelovich mint tanár is általános elismertségnek örvendett. A II. József által alapított technikai felsőoktatási intézmény, az Institutum Geometricum fennállásának 150 éves évfordulóján, 1932-ben a kormányzó a II. osztályú magyar érdemkereszttel tüntette ki. Tanártársai is tisztelték. Az 1930–1933. évekre a közgazdasági osztály dékánjává, majd 1932-ben a Műegyetem képviselőjéül felsőházi taggá választották. A felsőházban elsősorban közoktatási kérdésekben szólalt fel. De szerepet játszott a műegyetem átalakításában, a M. kir. József Nádor Műegyetem 1934-es megszervezésében is. Ő dolgozta ki a tanulmányi, a tandíj- és a fegyelmi szabályzatot is. Az átszervezett Műegyetem mérnöki és építész-mérnöki kara az 1934–1935. tanévre dékánjává választotta. Mindenkit megdöbbentett, amikor az ereje teljében levő tudós mérnök, közéleti férfiú, szeretetre méltó tanár 1935 áprilisában váratlanul elhunyt. A családon és az egyetemen kívül több intézmény adott ki gyászjelentést. A József Nádor Műegyetem előcsarnokából temették. Az egyetemi kollégák, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar kir. Természettudományi Társulat és az Országos Középítési Tanács nevében Hüttl Dezső (1870–1945) professzor búcsúztatta a vidám, kedves, közvetlen, melegszívű, őszinte embert, aki fátylóját a magyar hazafiság és a tudomány oltárán gyújtotta meg. A református szertartás gyászbeszédét Ravasz László püspök tartotta. Péter apostol második levele (2 Pét 1,16) alapján azt mondta, hogy „Minden igazi élet olyan, mint az égő szövétnek, elfogyasztja önmagát, hogy szolgáljon másoknak. Zelovich Kornél élete is ilyen láng volt. [...] Nem kímélte magát, öröme telt abban, hogy egy szolgálatban ellobog.” Életprogramja azok közé tartozott, akik „át akarják alakítani a kietlen, elhagyott magyar parlagot a művelődésnek, jólétnek és legmagasabb erkölcsi és szellemi értékeknek a hazájává.” Zelovich Kornél azoknak a nagy magyar építőknak, műveltséghősöknek az önkéntes katonája volt, akik „egy új nemzeti élet anyagi, technikai és lelki előfeltételeit akarták megteremteni.” A püspök végül azzal fejezte be: „Minden ember, aki szeretett, dolgozott és szolgált, üzenet egy örökkévaló világból, apró bizonyágtétel arról az örökkévaló világosságról, amelynek nincs napáldozata.”

III. KOVÁCS I. GÁBOR

REFORMÁTUS IDENTITÁSRÉGIÓK ÉS TÁRSADALMI ALAKZATOK

1. REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLETEK ÉS EGYHÁZMEGYÉIK AZ ORSZÁG NYUGATI FELÉBEN

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS: SZERVEZETI ÉS TERÜLETI
VÁLTOZÁSOK – AZ ELLENREFORMÁCIÓ HATÁSA –
A REFORMÁTUSOK RÉSZARÁNYA A TÜRELMI RENDELET UTÁN
– REFORMÁTUS KONCENTRÁCIÓK

Könyvünk bevezető tanulmányában már előre bocsátottuk, hogy a református felekezeti-művelődési alakzathoz sorolható egyetemi tanáraink szócikkeinek (életrajzi adattár és élet-útleírás) elrendezésénél a területi, egyházszervezeti tagolódásból, tehát a hosszú történeti fejlődés eredményeként kialakult egyházkerületi rendszerből indulunk ki. Az egyházkerületek nagyobb területi egységek, amelyek élén a lelkészek által megválasztott püspök áll. Mivel azonban a püspöki cím használata ellen a római katolikusok tiltakoztak, a protestánsok ezért egy időben a *superintendens* megnevezést használták helyette, s ennek megfelelően az egyházkerületet *superintendenciaként* is emlegették. Az egyházkerületet alkotó kisebb területi egységek az egyházmegyék, amelyeknek vezetője a szintén a lelkészek által választott *esperes*. A régiségben *seniornak* is mondták, s ehhez kapcsolódva az egyházmegyét *seniorátusnak*. Az egyházmegyét a reformátusok gyakran *tractusnak*, a nyelvújítás korában pedig *egyházvidéknek* is nevezték. Az egyházmegyék ugyan elnevezésként használták a vármegyék neveit is, határaik azonban többnyire eltértek a politikai megyék és járások

határaitól. A továbbiakban a leggyakrabban az egyházkerület és az egyházmegye megnevezést fogjuk használni, s ennek a struktúrának a polgári korszakra kialakult formáját vesszük alapul, amelyet 1881-ben az egységes Magyarországi Református Egyház létrejöttékor a debreceni „alkotmányozó” zsinaton rögzítettek. Az öt egyházkerület földrajzi elhelyezkedését *1. térképünk* ábrázolja. Ezek közül most az ország nyugati felében lévő két egyházkerületből származó professzorokkal foglalkozunk. Ezt a két egyházkerületet a Dunántúli, illetve a Dunamelléki Református Egyházkerületnek nevezték. A származás azonban itt nem feltétlenül jelenti azt, hogy egyetemi tanáraink az adott kerületben is születtek. Inkább családjuk eredetére kell itt gondolnunk.

Az egyházkerületek történeti alakulásának, a református egyház térszerveződésének a bemutatásánál alapvetően Zoványi Jenő egyháztörténeti lexikonának szócikkeiből indulunk ki, hiszen ez a nagyszabású mű az összes magyarországi egyházigazgatási egységről közöl önálló szócikket.¹ Jó segítséget jelentett Kósa László elegáns és pontos összegző áttekintése is.² Természetesen igyekeztünk figyelembe venni a magyar református egyház-történet-írás körében keletkezett egyházkerület- és egyházmegye-történeteket is.³

1.1. A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ÉS EGYHÁZMEGYÉI. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az 1881-es *1. térképpel* kapcsolatban szükséges megjegyeznünk, hogy az egy szempontból csaloéka. Ugyanis az országos egyház megalkotásakor abból az intencióból indultak ki, hogy az ország egész területének legyen egyházszervezeti gazdája. Ezért 1881-ben nemcsak olyan terítóriumukat tagoltak be az egyes területekhez, amelyek történetileg nem voltak annak alkotóelemei, hanem olyanokat is, amelyeknek a területén 1881-ben sem voltak református

¹ ZOVÁNYI JENŐ (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. 3. jav. és bőv. kiadás (szerk.: Ladányi Sándor). Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya.

² KÓSA LÁSZLÓ (2016): A magyar református egyház területi szerveződése. In Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény I.* Nyíregyháza – Szerencs, Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium.

³ A Dunántúli Református Egyházkerület egészére vonatkozóan lenyűgözően alapos és részletes adattári feldolgozás készült. A pápai református egyháztörténeti műhely a könyvészeti és a levéltári források gondos elemzése alapján a kerület prédikátorait és rektorait számba vevő adattári kötetekben közölte azt is, amit a kerület kormányzatáról és területi beosztásáról, az egyházközségek hovatartozásának változásairól tudni lehet. (KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT [szerk.] [2009a]: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I., 1526–1760*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 53–113; KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT [szerk.] [2018b]: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai 1761–1849, III/1–2*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 59–114.)

egyházközségek.⁴ A térkép szerint a Szent István korona országainak nyugati sávja Árva megyétől dél felé Horvátországon át Fiuméig a Dunántúli Egyházkerülethez tartozott. Ugyanakkor ezen belül az északi, szlovák többségű megyékben, ahol a reformációnak ere-
dendően az evangélikus ága terjedt el, a kezdődő népmozgások ellenére még 1881-ben is csak szórványosan fordultak elő reformátusok: Árva: 27 fő; Turóc: 34; Liptó: 45; Trencsén: 145; Zólyom: 168.⁵ Települési szinten kisebb református néptömrülés sem fordult elő, csupán Trencsén megyében az illavai börtön kapcsán. A kerületnek a déli részén, Zala és Somogy megyéktől délnyugatra, a horvátországi megyéken át Fiuméig sem voltak olyan települések, amelyekben észrevehető magyar református lakosság lett volna. Csak a 19. század második felében, főleg a kiegyezés után jöttek létre református szórványok Horvátországnak ezen a részén. A kitelepülő reformátusok követésére 1868-tól kezdődően a magyar református egyházszervezet néhány missziói, majd anyaegyházat alapított leányegyházakkal és szórványgondozással Pozsega, Belovár-Kőrös és Verőce megyében. Ezek az alapítások a Dunántúli kerület Belső-somogyi Egyházmegyéjéhez tartoztak.

A Dunántúli Református Egyházkerület eredeti törzsterülete azonban a fentebb említett északi szlovák evangélikus régió és a déli, Dráván túli horvátországi területek között, Magyarország nyugati sávjában helyezkedett el. Két reformáció korabeli egyházkerület egyesülésével alakult ki az 1734. évi második Carolina Resolutio után. Ez a királyi rendelkezés az 1681-től kiadott ellenreformációs vallásügyi törvények sorába illeszkedett, de megengedte az evangélikus és a református felekezetnek 4-4 szuperintendens választását egyházkerületeik élére. Így alakult ki a magyar reformátusok négy egyházkerületi rendszere: dunántúli, dunamelléki, tiszáninneni, tiszántúli.⁶ Az 1736-ban létrejött Dunántúli Egyházkerület felvidéki előzménye a reformáció idején az esztergomi érsekség déli területein alakult ki, mint a magyar ajkú protestánsok szerveződése. Az ágostai és helvét irányzat elválásával 1592-től formálódott ki ugyanitt a Samarjai Református Egyházkerület, amelyet a későbbiekben neveztek csallóköz-mátyusföldinek, komárominak, végül felsődunamellékinak is. Ez a kerület Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád és Esztergom vármegyék területének egészén vagy egy részén öt, majd hat senioratusra/egyházmegyére tagolódott. 1650-ben még 146 virágzó anyaegyháza volt.⁷

⁴ A térképen látható egyházmegyék határait egyébként először az 1734-es II. *Carolina Resolutio* jelölte ki, de már a *Tűrelmi rendelet* után több esperességnek megnövekedett a területe, mert hozzájuk csatoltak olyan területeket is, ahol csak 1781 után jöttek létre református egyházközségek. Vö. HEGYI ÁDÁM ALEX (2020): Közigazgatási, földesúri és egyházi iratok a hazai 18. századi református egyháztörténet-írás szolgálatában. In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 229. (Reformáció öröksége 2.)

⁵ *A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. I. kötet*. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1882. 202–213.

⁶ Erdély ekkor még külön kormányzat alá tartozott, egyébként azonban az erdélyi volt az ötödik magyar református egyházkerület.

⁷ THURY ETELE (1908): *A Dunántúli Református Egyházkerület története I.* Pápa, Pápai Főiskolai Nyomda. 456–460.

Döntő körülmény azonban, hogy az egész samarjai kerület a királyi Magyarország területére esett, ráadásul Bécs közelségébe, s itt indult meg a legkorábban az ellenreformáció. Ez kezdődött a 17. század első évtizedeiben a legnagyobb birtokosok katolizálásával, s folytatódott később az erőszakos akciókkal. Csak utalunk a protestáns hagyományban „gyásztizednek” nevezett üldözésre, amelynek idején 1674-ben 700 protestáns papot és tanítót idéztek a pozsonyi rendkívüli bíróság elé. Halálos ítélettel fenyegetve hivatalukról való lemondásra, az ország elhagyására, illetve katolizálásra igyekeztek kényszeríteni őket, s az ellenállókat gályarabságra adták.⁸ A protestantizmus törvényi korlátozását, lényegében a korábbi törvényekben biztosított vallásszabadság megszűnését jelentette az 1681. és az 1687. évi vallásügyi törvények 1691-es értelmezése az *Explanatio Leopoldinával*. Ez a nyilvános vallásgyakorlatnak az artikuláris helyekre történő korlátozását a felszabadított Magyarország egész területére kiterjesztette, és a király önkényétől, illetve a földesúri kegyuraságtól tette függővé. A Rákóczi-féle szabadságharc időlegesen felfüggesztette a református közösségek vallásgyakorlati jogának megvonását, de 1711 után folytatódtak a korlátozó eljárások. A Felsődunamelléki Egyházkerület 146 anyaegyházából 1732-re csak 72 maradt.⁹ A korlátozásokat tovább szigorító 1731-es *Carolina Resolutio* után pedig újabb lendületet vett a református anyaegyházak vallásgyakorlási jogának megvonása, templomaik elvétele, lerombolása, papjaik, tanítóik s a református nótáriusok elűzése.¹⁰ A római katolikus egyháziak, a katolikus földesurak és uradalmi tisztjeik, valamint a megyei hatóságok változó összeállításban, sokszor erőszakos retorziókat is alkalmazó módszerekkel szinte letarolták a Felsődunamelléki/Samarjai Református Egyházkerületet. Három egyházmegyéje teljesen megszűnt. A Nyitra megye déli részén működött Komjáti Egyházmegye kb. 30 virágzó egyházából egy maradt. De a Samarjai/Csallóközi/Mosoni Egyházmegyének Pozsony és Moson megyében fekvő 46 anyaegyházából és a Drégelypalánki/Nógrádi Egyházmegyének 21 anyaegyházából is csak néhány. A Barsi Egyházmegyében hét Hont vármegyei anyaegyház maradt, de Bars vármegyei csak egy. Az 1774-es vizitációs egyházleírásokat elemző történészek is azt állapították meg, hogy Bars vármegyében a lévai uradalom tulajdonosa, a herceg Esterházy család és az esztergomi érsek vármegyei segédlettel az 1710-es évek elején és 1733-ban „szinte teljesen felszámolta a reformátusok vallásgyakorlatát,

⁸ PÉTER KATALIN (1995): A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. In: Uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 200–210. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.)

⁹ HUDI JÓZSEF – KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (2011): Az 1747. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv. In: Köblös József (szerk.): „*Processus visitationis*”. *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 39.

¹⁰ BARÁT BÉLA LEVENTE (2015): Az I. Carolina resolútiótól a Türelmi Rendeletig: A királyi Magyarország protestáns egyházi életét meghatározó 18. századi uralkodói rendeletek áttekintése. *Confessio*, 39(3–4). 90–96,

vallási intézményeit”.¹¹ A feldunai részen a Komáromi Egyházmegyében maradt meg viszonylag a legtöbb működő anyaegyház. Ennek az a magyarázata, hogy a 16 eklézsia nagyobbik fele 9 nemesi község volt, nemesi közbirtokossághoz kötődött, s földesúri jogon szembe tudtak szállni az ellenreformációs erőkkal.¹² Ez a rendi különbség fontos szempont lesz egyetemi tanáraink kibocsátó identitásrégióinak számbavételénél is.

Fontos megjegyeznünk, hogy az 1774-es egyházleírások szerint a lelkész nélküli egyházak jelentős részénél az árvaság ellenére megmaradt a református identitás. Ezt a püspöki vizitációkor felvett névsorok is bizonyítják, s azok az adatok szintén, amelyek szerint nagyobb távolságokra is elmentek istentiszteletre a működő egyházakba, s többször erőfeszítéseket tettek vallásgyakorlási joguk visszaszerzésére. Fontos bizonyíték, hogy az árva egyházak jelentős része a *Tűrelmi rendelet* után feléledt, templomot épített, lelkészt és tanítót szerzett. Ezeknek az egyházaknak a népessége a II. József-féle népszámlálás idején reformátusnak vallotta magát. Ezt az is bizonyítja, hogy Thirring Gusztáv megyei szinten kiszámolt 1787-es felekezeti arányai igen közel esnek az 1869-es népszámlálás megyei százaléakaihoz, amelyek dokumentáltan az egyes települések azonosítható felekezeti adataiból adódtak össze.¹³ Eszerint Nyitra megyében, ahol a megye déli részén négyötöd faluban maradtak meg a reformátusok, 1–2 százalék volt a megyei református részarány. Bars megyének 1787-ben és 1869-ben is 10–11 százaléka volt református, de a megye lévai járásában ez az arány 1869-ben 38 százalék. Ezen belül a hajdani fontos református központban, Léván is maradt még 19százalék. Hont megyében ez az arány 6 százalék, Komárom megyének a Dunától északra fekvő két járásában együtt 28 százalék. Ezen belül azonban a csallóközi járásban 36,4 százalék, ami, mint említettük, a református nemesi falvak viszonylag nagy számának volt köszönhető. Komárom városában a több mint egy évszázados árvaság ellenére 1869-ben 30 százalék volt a református részarány. Ezzel együtt valószínű, hogy ahol 30–50–70 éves árvaság és jogfosztottság volt, ez valamilyen nyomot hagyott a közösségek identitásán.

Az 1736-ban megalakult Dunántúli Református Egyházkerületnek a felvidéki, Samarjai/Felsődunamelléki Egyházkerület mellett a másik előzménye a mai, geográfiai értelemben Dunántúlnak nevezett területen, a Duna jobb partján jött létre, Pest, Fejér, Tolna és Baranya megyéktől nyugatra. Ennek az eredetileg is dunántúlinak nevezett kerületnek a keletkezése is a reformáció korára nyúlik vissza. Mielőtt ezt taglalnánk, szükséges hangsúlyoznunk, hogy az ellenreformációs fáziskülönbségek miatt érdemes különbséget tennünk ennek a kerületnek a nyugati és a keleti sávja között. A nyugati vármegyék, Moson,

¹¹ HUDI JÓZSEF – JAKAB RÉKA (2002): A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. In: Hudi József – Jakab Réka – Koncz Pál – Köblös József – Kránitz Zsolt – Mezei Zsolt. (szerk.): *Dunántúli Egyházleírások a XVIII. századból*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 25.

¹² Uo. 24.

¹³ THIRRING GUSZTÁV (1938): *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 43–50; SEBŐK LÁSZLÓ (összeáll.) (2005): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest, Teleki László Intézet – KSH Levéltár.

Sopron, Vas, Zala nagyobb része mindvégig a királyi Magyarországhoz tartoztak, az ettől keletre eső részek, Győr, Komárom, Veszprém és Somogy megyék viszont 1686-ig részben a török hódoltságához, részben az ütközőzónához, a várövezethez. A Dunántúl reformációjának kiinduló bázisa Sopron és környéke volt. Így alakult meg a Sopron-Vas Vármegyei Protestáns Egyházkerület. A lutheránus és a helvét irány 1595-ös szétválása után az utóbbiból kialakuló négy magyar nyelvű református egyházmegye lett a magja az újabb csatlakozásokkal létrejövő Dunántúli Református Egyházkerületnek. A 17. század első harmadától azonban a főurak rekatolizációjával meginduló, majd egyre erőszakosabb ellenreformációs nyomás fokozatosan felmorzsolta a Vas vármegyei egyházmegyeik többségét. 1633-ban a korábban legnépesebb németújvári is megszűnt, s a körmendibe olvadt, amely mint Őrségi Egyházmegye élt még egy ideig. Ezeknek a folyamatoknak az eredménye, hogy a megszakítás nélkül Habsburg uralom alatt álló területeken mind az 1787-es, mind az 1869-es népszámlálások szerint a megyei református felekezeti részarány rendkívül alacsony. Moson és Sopron megyében nem maradt református falu, s a megyei arányok 0,1 százalék alá kerültek. Vas megyére vonatkozóan 1697–98-ban készült egy figyelemre méltó népszámlálás.¹⁴ Eszerint 1697-ben Vas vármegye népességének 51,67 százaléka volt már római katolikus, s a protestánsok részaránya még 46,97 százalék. (Többségében evangélikusok.) A protestánsok visszaszorítása azonban itt nem állt meg. A Rákóczi-szabadságharc alatt is zavartalanul folyt, majd 1711 után újabb lendületet véve folytatódott a *Tűrelmi rendelet*ig. Így a Vas megyei reformátusok részaránya a megye összalakosságán belül 1787-re már csak 4 százalék körüli lett. 1869-ben 3 százalékot mutattak ki. A tíz járás közül hétben lényegében nem maradt református. A felsőőri járásban egy faluban (Felsőőr), a muraszombati járás 114 falujából ötben (Velemér környéke), a körmendi járásban Körmend környékén 10 faluban, a szentgotthárdi járásban Őriszentpéter körzetében 11 településen éltek reformátusok. A 634 Vas megyei faluból tehát 27-ben maradt református közösség. A *Tűrelmi rendelet* utáni évtizedben, a Körmend és Őriszentpéter környékén újraéledt anyaegyházak 1808-ban szerveződtek meg mint Őrségi Egyházmegye. A szentgotthárdi járásban (Őriszentpéter körzete) 1869-ben 8 százalék volt a reformátusok aránya, s Vas megyei viszonylatban 14 százalékkal a legmagasabb a körmendi járásban.

Zala megye nagy része is az egyházkerület nyugati sávjában helyezkedett el. Itt is radikálisan lecsökkent a református közösségek száma. Az 1869-es népszámlálás szerint tíz járásból hatban egyáltalán nem maradtak reformátusok. A kanizsai járásból egy faluban, a novai járásban, Barabásszeg környékén négy faluban, a lendvai járásban Szentgyörgyvölgy körül hét településen éltek reformátusok. A *Tűrelmi rendelet* után megéledve, három-négy anyaegyház köré szervezve 1808-tól ezek a közösségek is az Őrségi Egyházmegyéhez csatlakoztak. Az 1869-es népszámlálás szerint a novai, illetve a lendvai járásban

¹⁴ Kazó István vasvári prépost készítette királyi és püspöki felhatalmazással a protestánsokra is kiterjedően. Ennek a canonica visitationának a 801 oldalas folio nagyságú jelentését Házi Jenő dolgozta fel szakszerűen. Házi Jenő (1957): Az első népszámlálás Vas megyében az 1697/8 években. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1(1). 4–25.

5–7 százaléknyi református élt anya- vagy leányegyházban. Teljesen más volt a helyzet a történeti Zala megyének a Balaton fölé benyúló keskeny sávjában, a tapolcai járáshoz tartozó falvakban. A Balatonhenye, Köveskál, Monoszló vonaltól enyhén északkeleti irányban, Alsóörs és Felsőörs községekkel bezáróan 22 települést találhatunk, s ebből tizenötben volt a 19. században református anyaegyház, kettőben társegyház s egy leányegyház. Nagy részükben folyamatos volt a nyilvános vallásgyakorlat. A református kisértő megmaradásának magyarázata egyrészt az, hogy Zala megyének ebbe a legkeletibb nyúlványába csak a 18. században jutott el a Habsburg államhatalom, másrészt ezeknek a falvaknak a többsége nemesi község volt, s meg tudta védeni vallásgyakorlási jogát.

A dunántúli egyházkerület keleti sávjában levő egyházmegyék már mind olyan vármegyék területén szerveződtek, amelyek a 16–17. században nem tartoztak folyamatosan és egyértelműen a Magyar Királyság joghatósága alá. Komárom vármegye Duna-jobbparti része, Veszprém, Fejér, Somogy vármegyék részben a hódoltságához, részben az ütközőzónához számítottak. Ezeket a vármegyéket kevésbé érte el az ellenreformáció első szakasza. Ennek is köszönhető, hogy bár a 18. századi üldözések itt is érintették a reformátusságot, mégis ebben a négy vármegyében a II. József-féle *Tűrelmi rendelet* után végzett népszámlálás jelentősebb arányban talált reformátusokat, mint a nyugati vármegyékben. A Duna mindkét oldalán fekvő, együtt kezelt Komárom és Esztergom vármegyéknek Thirring számítása szerint 1787-ben 26 százaléka volt református, Veszprém vármegyének 24, Fejér vármegyének 35, Somogy vármegyének pedig 31 százaléka. Az 1869. évi népszámlálás felekezeti adatait általában úgy értékeli a társadalomtörténet, hogy 1787-hez képest nem következett be jelentősebb eltolódás.¹⁵ Ezért utalhatunk a részletezőbb 1869-es népszámlálás járási adataira is. A Komárom vármegye Duna-jobbparti részén fekvő Tatai Egyházmegyére ugyanis így adekvátabb számokat kaphatunk. Tudni kell azt is, hogy a tizenötéves háború itt olyan nagy pusztításokat eredményezett a települési rendszerben, hogy a 17. század első felében a terület újratelepítésére volt szükség. A jelek szerint a telepítési politikának itt még nem volt tudatosan meghatározó szempontja a felekezeti struktúra átalakítása. Sőt a Felvidékről jöttek reformátusok is. A nemességigazolások és az anyakönyvek szerint meglehetősen számban érkeztek onnan református nemesek is.¹⁶ Komárom vármegye Duna-jobbparti részének keletre eső tatai járásában 1869-ben 21,4 százalék volt a reformátusok aránya, a nyugati gesztesi járásban pedig 44,1 százalék. A gesztesi járás ezzel a 44 százalékkal a reformátusok egyik figyelemre méltó koncentrációja a Dunántúlon. A családfák elemzésénél ezzel majd számolnunk kell. A két járást együtt kezelve egyébként 32,9 százalékos református részarányt kapunk. A Tatai Egyházmegye területén tehát egyharmados volt a református jelenlét. Magának Tata mezővárosnak bő egyharmada (36 százalék) volt református.

¹⁵ KÖVÉR GYÖRGY (1998): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó. 128–129.

¹⁶ ALAPI GYULA (1911a): *Komáromvármegye nemes családjai*. Komárom, Spitzer Sándor könyvnyomdája.

Dél felé haladva, Veszprém vármegyének 1869-ben 22,5 százaléka volt református. Ebben a vármegyében a 18. századtól három református egyházmegye volt. A Pápai Egyházmegye nagy területen nyugat felé is kiterjedve a reformáció kezdetétől folyamatosan létezett. Maga Pápa városa a városok közül a legelső egyike, ahol a hitújítás otthonra talált. A pápai volt az egész egyházkerületnek a legfontosabb gyülekezete, amelyik számos püspököt és esperest is adott. A város református lakossága és a földesura 1630-ig békében élt. Amikor azonban az ellenreformáció elkötelezett hívei, az Esterházy család tagjai lettek a város földesurai, akkor az erőszakos térítések, a reformátusok elűldözése révén a 17. század utolsó harmadára a katolikusok kétharmados többségbe kerültek. A református kisebbség állhatatosságának, s ugyanakkor rugalmasságának és Pápa végvár jellegének köszönhetően még az 1674-gyel kezdődő „gyászévtized” katalizmái között sem bomlott fel az eklézsia.¹⁷ A Pápai Egyházmegye később Veszprém megye nyugati részében a pápai és a devecseri járás református egyházait fogta össze, de a keletebbre eső zirci járásból is volt néhány anyaegháza. Az 1869-es népszámlálás szerint a pápai járásban 22,2 százalék volt a reformátusok részaránya, a devecseriben 11,8, a zirci járásban pedig 11 százalék. Ezek az arányok nem magasak, mégis az egyházmegyének jelentős súlyt adott, hogy itt volt a kerület legjelentősebb iskolaközpontja, a pápai kollégium. Veszprém vármegye másik fontos egyházmegyéje a veszprémi volt, amelyik szintén a kezdetektől létezett. A vármegye délkeleti részén, a veszprémi járásban fekvő egyházain kívül hozzá tartozott Zala vármegyéből a Balaton-felvidék, amelynek már említett keleti felében számos református közösség élt. 1869-ben a veszprémi járásban 31,1 százalék volt a reformátusok aránya. Ha ezt a járást együtt kezeljük a Zalához tartozó Balatonfelvidék keleti református régiójával, akkor megkapjuk azt az eredményt, hogy a Veszprémi Egyházmegyében – leszámítva a Balaton-felvidék nyugati felét – 35 százalékos volt a református jelenlét 1869-ben. Egy ideig a veszprémi egyházmegye részei voltak az egyébként szintén Veszprém vármegyéhez tartozó enyingi járás református gyülekezetei is. Ez a járás a Balaton nyugati végétől délkeleti irányban terült el. Ennek a református egyházai azonban 1732-től a Peremartoni, más néven Mezőföldi Egyházmegyébe mentek át. Ennek a Mezőföldi/Peremartoni Egyházmegyének az enyingi járás mellett a másik összetevőjét a Fejér megyei székesfehérvári járásnak a Sárvíztől nyugatra eső református egyházai adták. A Mezőföldi/Peremartoni Egyházmegyét alkotó járások közül az enyingiben a református részarány 51 százalék, a székesfehérvári járás egészében pedig 54,5 százalék. Végül is az egész Dunántúli Egyházkerületben a Mezőföldi/Peremartoni Egyházmegye területén éltek a legnagyobb arányban, több mint 50 százalékból reformátusok.

Somogy vármegyéből a keleti járások (tabi teljesen, igali és lengyeltóti részben) református egyházai több tolnai eklézsiával 1629-ben a Dunamelléki Egyházkerülethez csatlakoztak Külsősomogyi Egyházmegye elnevezéssel. 1732-ben viszont három Somogy

¹⁷ SZAKÁLY FERENC (1994): Pápa a török korban. In: Kubinyi Ferenc – Hermann István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből 1. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa, Pápa Város Önkormányzata. 125–200: 161–170.

vármegyei egyházmegye kivált a Dunamellékhez tartozó Felsőbaranyai Egyházmegye-ből, s 1743-ban Belsősomogyi Egyházmegye néven csatlakoztak a Dunántúli Egyházkerülethez. A Belsősomogyi egyházmegyéhez Somogy vármegye öt nyugati járásának református egyházai tartoztak. A marcali, nagyatádi, kaposvári, csurgói és szigetvári járások összesített területén, tehát a Belsősomogyi Egyházmegyében a népességnek 1869-ben 24,7 százaléka volt református. A járások közül a három délkeletiben jelentősebb volt a reformátusok részaránya: nagyatádi járás 37 százalékos; szigetvári 32,5 százalékos; kaposvári 27,9 százalékos. A vármegye délnyugati sarkában fekvő csurgói járásban ez már csak 14,4 százalékos. A vármegye északnyugati, marcali járásában pedig mindössze 5,8 százalékos volt a református részarány. Itt csak három anyaegyház élt 1869-ben. Az egyik az 1774-es vizitációkor már árva volt, s csak a *Tűrelmi rendelet* után éledt fel, a másik kettőben pedig nemesi közbirtokosok éltek. Mindez arra utal, hogy itt a 18. század ellenreformációja is működhetett, s csak a nemesi községek tudták megvédeni vallásgyakorlatukat. A Külsősomogyi Egyházmegyét nagyrészt alkotó tabi járással határos két északibb járásban, az igaliban és a lengyeltótiban 10,4, illetve 11,2 százalékos reformátust írtak össze. Ezekben a járásokban mindössze négy-öt anyaegyház volt, amelyek megoszlottak a Külső- és a Belsősomogyi Egyházmegyék között. A reformátusok alacsony számarányára a marcali, a lengyeltóti és az igali járásokban az ellenreformációs akciókon kívül más magyarázat is lehetséges. Nem kizárt, hogy ezen a területen az andocsi jezsuita misszió működése tarthatta életben a római katolikus vallásgyakorlatot.¹⁸

A Dunántúli Egyházkerületnek a Dunától délre eső öt egyházmegyéjével kapcsolatban hangsúlyoztuk, hogy ezek nagyjából a hódoltságban vagy a várzónában helyezkedtek el, s így a 17. századi ellenreformációs nyomások kevésbé érintették. Nem szoltunk azonban még arról, hogy mi történt 1711 után, amikor a katolizáló Habsburg államhatalom a teljes súlyával megjelent ezeken a vidékeken is. A protestáns egyháztörténetírás biblikus formulával a II. József uralkodásáig tartó 70 évet a protestánsok „babiloni fogságának” nevezte. Említettük, hogy nyilvános vallásgyakorlatuk korlátozásához a jogi alapot az 1691-es *Explanatio Leopoldina* teremtette meg. Az öt református egyházmegye területén ennek alapján folyt a rekatolizáció 1731-ig. Majd a 1731-es *Carolina Resolutio* adott még nagyobb lendületet a református közösségek korlátozásának. Ennek menetét, módszereit, fogásait, erőszakosságait, sokszor törvénytelenégeit jól írják le Torkos Jakab püspök 1747-es részleges canonica visitációjának dokumentumai, és főleg az 1774-es szinte teljes visitatio eredményeként született szisztematikus egyházleírások. Ezeket pedáns szakszerűséggel közzétették, és kitűnően elemezték a Pápai Református Gyűjtemények egyháztörténeti műhelyének munkatársai.¹⁹

¹⁸ MOLNÁR ANTAL (2018): *Magyar hódoltság – horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* (Akadémiai doktori értekezés). Budapest, MTA BTK. 112.

¹⁹ KÖBLÖS JÓZSEF (szerk.) (2011): „*Processus visitationis*”. *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. (Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 11.); HUDI J. – JAKAB R. 2002.

Megállapítják, hogy „Bars után a pápai és a veszprémi egyházmegye szenvedte a legnagyobb károkat, de jelentős volt a peremartoni, somogyi és tatai egyházmegye vesztesége is”.²⁰ Az utóbb említett Tatai Egyházmegye veszteségeit Pályi Zsófia Kata állította időrendbe. Eszerint „az egykor homogén református falvakból vallásilag kevert lakosságú települések jöttek létre, az egykor működő harmincöt (1677) gyülekezet száma előbb huszonötre (1713–1729), majd tizennégyre csökkent (1774)”.²¹ Maga Padányi Bíró Márton (1696–1762) veszprémi püspök 17 éves püspöksége alatt (1745–1762) 40 helyen szüntette meg a vallásgyakorlatot, és 43 templomot foglalt el.²² Az 1774-es összeírás szerint a kerületben 171 virágzó, működő eklézsia volt, 136-ban lelkésszel, 35-ben lévitával. 88 egyházban volt tanító, 15-ben csak nótárius. A megszűnt, árva eklézsiák száma 137 volt.²³ A működő és az árva gyülekezetek együttes száma tehát 308. 112 év múlva, 1884-ben – közel egyetemi tanáraink 1880. évi születési átlagához – az Egyetemes Név-tár adatai szerint a Dunántúli Református Egyházkerületben 288 anyaegyház volt.²⁴ Ha ebből levonjuk az új alapításokat, viszont tekintetbe vesszük a leányegházakat is, akkor azt feltételezhetjük, hogy az elárvult egyházak többsége létszámában ugyan megfogyatkozott, mégis bizonyos mértékben regenerálódott a *Tűrelmi rendeletet* követő évtizedekben. Összességében azt is feltételezhetjük, hogy a professzorok szülei, nagy- és dédszülei nagyjából ugyanabban a református egyházi hálózatban mozogtak. „Csak” annyi gondunk lesz (volt), hogy az árvaegházakban születők, élők születési, házassági és halotti anyakönyvi bejegyzéseit a közeli, el nem árvult egyházak vagy a helybeli/közeli római katolikusok anyakönyveiben kereshetjük/kereshettük.

1.2. A DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ÉS EGYHÁZMEGYÉI. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A Dunamelléki Egyházkerületnél először szintén az 1881-ben a debreceni „alkotmányozó” zsinaton létrejött kereteket vesszük szemügyre, amelyet *1. térképünkön* láthatunk. Eszerint ez a kerület az ország közepén a Duna két oldalán feküdt, a Dunakanyartól dél felé fokozatosan szélesedve. A Dunától keletre eső terület keleti határa alapján véve a Tisza folyó volt, le egészen a titeli Tisza-torkolatig. A folyón túl már a Tiszántúli Református Egyházkerület kezdődött. A határ a Tisza folyót csak a Dunamellékhez tartozó Szolnoknak a tiszántúli külterületével, illetve másik irányban a Tiszántúli Egyházkerülethez tartozó Szegeddel és református szórványaival lépte át.

²⁰ HUDI J. – JAKAB R. 2002: 25.

²¹ PÁLYI ZSÓFIA KATA (2012): *A Pályi család prédikátori öröksége. Egy református lelkészcsalád nemzedékeinek története*. Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. 102.

²² *Magyar Katolikus Lexikon I.* 1993: 842.

²³ HUDI J. – JAKAB R. 2002: 20, 27.

²⁴ *Egyetemes névtár* 1887: 76–141.

A kerületnek ez a keleti fele néhány hevesi és a nógrádi egyházak kivételével a Duna és a Tisza között terült el. Az 1913. évi vármegyerendszer szerint ide tartozott a nagy kiterjedésű Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye egésze, s északkeleten Jász-Nagykun-Szolnok vármegye a Nagykunság nélkül. Ezeken a területeken a református gyülekezetek gyökerei a reformáció kezdetéig, a török hódoltság időszakáig nyúlnak vissza. Délebbre, a Duna újvidéki vonaláig elterülő Bács-Bodrog vármegye gyülekezetei más jellegűek voltak. Ez a vidék a török elleni felszabadító háborúban csaknem teljesen pusztasággá vált, s a 18. század második felétől települt újra, részben az alföldi népesség migrációjával. Másrészt kamarai telepítéssel német községek jöttek létre, köztük evangélikus és református közösségekkel is.

A Dunamelléki Református Egyházkerület dunántúli része a Duna vonalától nyugat felé, a Dunántúli Egyházkerület határáig terjedt. Dél felé a természetes határa a Dráva lett volna (Magyarország határa), de a térkép szerint a déldunántúli, baranyai egyházmegyék egyházszervezeti gazdái voltak a Dráván túli, szlavóniai, horvátországi Verőce és Szerém megyének is egészen Zimonyig, a Száva torkolatáig. Ezen a szlavóniai területen volt még néhány, etnikai magyarok lakta árpádkori település, amelyeknek a református egyházai, hasonlóan a délbaranyai régió egyházaihoz egyidősek voltak a reformációval (Kórógy, Szentlászló). Az egyházszervezeti gondoskodás azonban azt is jelentette, hogy missziói egyházakkal, szórványgondozással igyekeztek követni a déldunántúli reformátusok horvátországi migrációját. A Dunamelléki Egyházkerület hagyományos dunántúli térénümához – ha délről indulunk – hozzátartozott a történeti Baranya vármegye egésze. Észak felé haladva ezt követte Tolna vármegye csaknem teljes területe és Somogy vármegye északkeleti része. (A tabi és igali járás s részben a lengyeltóti járás.) Ez utóbbi terület egyházai, néhány Tolna vármegyei eklézsiával együtt 1629-ben Külsősomogyi Egyházmegyévé szerveződve csatlakoztak a Dunamellékhez. Fejér megye nagyobbik része s Pest vármegyének a Dunántúlra eső egyházai is a Dunamellékhez tartoztak.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a Dunamelléki Református Egyházkerület egésze a 16. századi reformációs kezdetektől a török kiűzéséig a török hódoltsághoz tartozott. Gyülekezetei döntő többsége a reformáció korában hódoltsági területen jött létre. Ha az egyházszervezet történeti alakulását kutatjuk, azt tapasztaljuk, hogy a dunántúlihoz hasonlóan ez az egyházkerület is két korábbi kerület egyesülésével jött létre. Ezt az egyesítést azonban nem közvetlenül az 1734-es *Carolina Resolutio* kényszerítette ki, de az unió létrejöttében itt is szerepet játszott az egyik korábbi kerület, a Baranyai Református Egyházkerület megroppanása az ellenreformációs csapások alatt. A Baranyai kerület a reformáció hajnalán a dunántúli részen alakult meg. Első püspöke 1554-től Szegedi Kis István (1505–1572), Baranyában, a Duna–Dráva-szögben levő Laskó lelkésze volt. Sztáray Mihály (1500 k. – 1575) laskói protestáns püspök munkáját folytatta, aki Baranyában és Szlavóniában 120 protestáns egyházat alapított. Szegedi Kis István azonban már a helvét irány híve volt. Kerületéhez három

egyházmegye tartozott. A Baranya megye keleti részén szerveződött Alsóbaranyai Egyházmegye és a Baranya nyugati felén kialakult Felsőbaranyai Egyházmegye, valamint a Somogy megye területén lévő Szigetvári Egyházmegye.²⁵

Szegedi Kis István később, 1563-ban Ráckevén lett lelkész, s megválasztották az Alsódunamelléki Egyházkerület püspökének is.²⁶ Ettől kezdve a Baranyai és az Alsódunamelléki Egyházkerület közös püspöki kormányzás alá került, lényegében egyesült. Később, 1608-ban azonban szétváltak. Itt meg kell jegyeznünk, hogy nem mindenki ért egyet ezzel a Zoványi Jenőtől származó verzióval, amelyik 1563 és 1608 között a két egyházkerület közös kormányzását feltételezi. Zoványi működése előtt erre az időszakra nézve is két külön püspöknévsort használtak.²⁷ Földváry egyházkerület-történetében sem szerepel ez a közös kormányzás.²⁸ Újabban Szakály Ferenc is amellett érvelt, hogy a kérdéses időszakban nem bizonyítható az egyesülés. Azt a Hercegszöllősi kánonokat aláírók névsora sem hitelesítheti.²⁹

1608 után mindenesetre az Alsódunamelléki kerülethez a következő egyházmegyék tartoztak. A Duna–Tisza-közének keleti felében, a Tisza mentén levő egyházmegyét ceglédinek, később kecskemétinek nevezték. A nyugati oldalon a Duna mentén terült el a Solti Egyházmegye, amelyet ráckeveiként, illetve patajiként is említenek. Pesttől keletre félkörben, fel Nógrád megyéig a Pesti Egyházmegye szerveződött, amelyet Pesteleji és Cserháti Egyházmegyének is mondtak. A dunántúli területen is volt a kerületnek két egyházmegyéje. Nagyjából a Tolna vármegye területén lévő egyházak hozták létre a Tolnai Egyházmegyét. Ettől északra Fejér vármegye nagyobb részén és Pest vármegye dunántúli településein (korábban Pilis vármegye) alakult meg az Óbudai vagy Budai Egyházmegye, amelyet Fejér megyeinek, meg erdőaljinak is neveztek, végül azonban a Vértessaljai Egyházmegye elnevezés rögzült. Az egyházmegye kitűnő monográfusa, Balázs László azt állapította meg, hogy ez a református egyházszerkezeti egység a római katolikus veszprémi püspökség fehérvári és budai főesperességének a területén szerveződött meg. Feltételezése szerint első esperese, Szováti Gáspár budai lelkész, kedves barátjának, Szegedi Kis Istvánnak a hatására döntött a reformáció református ága mellett.³⁰ A Vértessaljai egyházmegyét nyugatról a dunántúli kerület Mezőföldi/Peremartoni Egyházmegyéje határolta, északról pedig a régi Komáromi (később Tatai) Egyházmegye.

²⁵ Az Alsóbaranyai Egyházmegyét veresmarti és mohácsi néven is említik, a felsőbaranyait pedig pécsi vagy ormánsági névvel is. A Szigetvári Egyházmegye a belsősomogyiba olvadt, s 1743-tól a Dunántúli Egyházkerülethez tartozott.

²⁶ Ezt az egyházkerületet nevezték ráckeveinek, patajinak és pestinek is.

²⁷ *Egyetemes névtár* 1887: 3.

²⁸ FÖLDVÁRY LÁSZLÓ (1898): *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez 1518–1780. I–II.* Budapest, Werbőczy Könyvnyomda Rt. 1. kötet, 63–112.

²⁹ SZAKÁLY FERENC (2001): A hódolt megye története. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Pest megye monográfiája I/2.* Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány. 322–543.

³⁰ BALÁZS LÁSZLÓ (1986): *A Vértessaljai Református Egyházmegye története.* Budapest, Vértessaljai Református Egyházmegye. 29–38.

Az Alsódunamelléki Református Egyházkerület egyházmegyéinek a felsorolásánál emlékezhetünk arra, hogy 1629-ben a Külsősomogyi Egyházmegye lelkészei átkérték magukat a dunántúli kerületből az alsódunamellékbe. Végül fontos fejlemény volt, hogy a Baranyai Egyházkerület 1714-ben két egyházmegyéjével, az alsó- és a felsőbaranyaival valóban csatlakozott az Alsódunamelléki Egyházkerülethez. Miután 1736-ban a Felsődunamelléki/Samarjai egyházkerület megszűnt, mert része lett a Dunántúli Református Egyházkerületnek, az Alsódunamelléki kerület elhagyta az addig megkülönböztetésként használt „alsó” jelzőt. Azóta egyértelműen a Dunamelléki Református Egyházkerület nevet használja. Trianonig lényegében egyházmegyék szerinti felosztása, s egyházmegyéi területe sem változott lényegesen, ha eltekintünk attól, hogy egy-két egyházat átsoroltak az egyik egyházmegyéből egy másikba. Az egyedüli fontosabb változás az volt, hogy a 18. században Bács-Bodrog vármegyébe telepített német reformátusoknak, illetve az Alföldről érkező református magyaroknak a *Türelmi rendelet* után megalakult egyházait 1786-ban átmenetileg a Kecskeméti Egyházmegyébe, majd 1802-től az alsóbaranyaiba tagolták be. A dualizmus idején pedig a Szlavóniában, Verőce és Szerém megyében szervezett új egyházak is az Alsóbaranyai Református Egyházmegyéhez tartoztak. Így az egyházmegye elnevezése is változott két lépésben Alsóbaranya-Bács-Szlavóniaira. Itt jegyezzük meg, hogy a Bács megyei német reformátusok és lelkészeik figyelemre méltó módon jelentek meg egyetemi tanáraink családfáin.

Miután az egyházkerület földrajzi kiterjedésének, egyházmegyékre tagolódásának sokszor bonyolult történeti változásait kicsit egyszerűsítve áttekintettük, most arra a történeti problémára keresünk választ, hogy miként érintette ezeket a – teljes egészében a török hódoltság területén keletkezett – egyházközségeket a török kiűzése után a Habsburgok magyar királyi hatalmának kiterjesztése ezekre a területekre. Ezt részben már a Dunántúli Református Egyházkerület viszonyainak, egyes régióinak áttekintésénél is érintettük. A hódoltsági protestánsok irányában az első jelzés az volt, hogy az itteni prédikátorokat, tanítókat is beidéztek már 1674-ben a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé. A török hatóság ugyan nem engedélyezte Pozsonyba menetelüket, mégis több hódoltsági lelkész megjelent a bíróság előtt, s volt, akit gályarabságra hurcoltak, és ott is halt meg. A következő lépést a már emlegetett 1691-es *Explanatio Leopoldina* jelentette, amely az 1681. és 1687. évi vallásügyi törvények, az artikuláris megszorítások hatályát a királyi Magyarország korábban uralt 11 vármegyéjéről kiterjesztette az egész felszabadított Magyarországra. Ennek a valláspolitikának a célja a protestantizmus teljes felszámolása volt.³¹ Világosan jelezte ezt, ami rögtön Buda 1686-os visszafoglalása után a Baranyai Egyházkerületben történt. A Buda–Eszék-hadiútvonalon a hadak járása, a seregek ellátása, a rablások, gyilkolások a hadiút teljes hosszában pusztították a lakosságot és a településrendszert. Napi járóföldekre nem maradtak lakott települések. A háború a lakosság pusztulásával,

³¹ MÁLYUSZ ELEMÉR (2006): *A Türelmi Rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kiadó. 17–18.

elmenekülésével járt Tolnában és Baranyában is. A felszabadító hatalom pedig azonnal hozzáfogott az eretnek ariánusok³² és a reformátusok térítéséhez. I. Lipót király 1687. augusztus 7-én Radanay (Radonjic) Mátyást, a császári seregben szolgált „buzgó papot és jeles katonát” nevezte ki a felszabadult Pécs püspökének és Baranya főispánjának. Radanay már 1689-ben a császári vértess lovasság bevetésével 28 Pécs környéki unitárius és református falu népét kényszerítette katolizálásra papjaik elűzésével és templomaik elfoglalásával.³³ A következő években is rettenetes fenyegető leveleket írt a veresmarti és a Siklós környéki lelkészeknek: „bárki, akár Prédikáns, akár más kálvinista ember az egész Magyarországon ha igaz keresztyénné nem lesz, mindenétől megfosztatik és pálcával bocsáttatik ki Magyarországból.”³⁴ Pécs püspöki városban, ahol addig az unitáriusok voltak többségben, az előljáróság már 1692-ben fogadalmat tett – amit évenként megújított –, hogy nem tűrnek meg csak római katolikusokat a városban.³⁵ Az utolsó baranyai református püspököt, Gyimóti István veresmarti lelkészt egy kamarai tisztartó 1705-ben bebörtönözte, majd elüldözte. Ekkor roppant meg a Baranyai Egyházkerület szervezete, s valószínűleg emiatt is egyesültek a Dunamellékivel.

Az összes hódoltsági megye közül Baranyában süllyedt a legalacsonyabbra a reformátusok aránya. Az 1787. évi népszámlálásnál Thirring adatai szerint 18,1 százalék volt a részesedésük.³⁶ Ennek magyarázatául gondolhatunk a rekatolizáció korai, gyors és kíméletlen indítására is, de igazából nem ez a legsúlyosabb magyarázó elem. Ugyanis Tolna vármegyében, lényegében a Tolnai Egyházmegyében ugyanilyen alacsony lett a reformátusok aránya: 1787-ben Thirring számítása szerint 18,5 százalék, 1869-ben pedig 17,6 százalék. A csökkenés legfontosabb közös oka itt a rekatolizációs telepítéspolitika. A felszabadító háborúk és a Rákóczi-kori rácdúlások eredményeként ugyanis mindkét megyében falvak tömege pusztult el, sőt a megmaradt települések lakossága is csökkent. A földesurakon múlt, hogy milyen vallású jobbágyokat telepítenek az elnéptelenedett pusztafalvakba, s kiket fogadnak be a pusztatelkekre. Azt pedig, hogy kik lehettek birtokosok a fegyver által visszafoglalt területen, az udvar a Neoquistica Commisió keresztül szabályozta. Baranyában nagy területek kerültek a királyi kamara birtokigazgatása alá. A katolikus egyház visszakapta a megye egyharmadát jelentő birtokait. Nagy uradalmakat kaptak

³² Kevéssé közzismert, hogy Baranya bizonyos területein, sőt Pécsen is az ariánusoknak/unitáriusoknak virágzó gyülekezetei voltak, sőt pécsi központtal működő püspöksége. (Vö. BENDA KÁLMÁN [1990]: Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában. *Baranya*, 4[1–2]. 87–97; VARGA SZABOLCS [2008]: Etnikum, felekezetiesség a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16–17. században. In: Kupa László [szerk.]: *Vallás és etnikum Közép-Európában*. Pécs, B&D Studio. 44–57.) Nem kizárt, hogy a Baranyai ref. egyházkerület elmaradása 1608-ban az Alsódunamelléktől valami módon összefüggésben volt ezzel a jelenséggel.

³³ GÖZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS (2009): Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. *Századok*, 143(5). 1139.

³⁴ FÖLDVÁRY L. 1898: II. 36–37.

³⁵ ÓDOR IMRE (2005): A hódoltság utáni Pécs „harcias hitvédő” püspökének megpróbáltatása: Radanay Mátyás Ignác (1687–1703). In: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet. 115–116.

³⁶ Az 1869-es népszámlálás pedig 16,6 százalékot mutatott.

a felszabadító háború külföldi hadvezérei, valamint két magyar arisztokrata család, a katalizált Batthyány és az Esterházy famíliák.³⁷ Baranyában gyakorlatilag nem voltak protestáns kegyurak, s ez meghatározta a telepítéspolitikai felekezeti irányultságát. Ez jelentette a felekezeti struktúra ellenreformációs átalakításának legnagyobb lehetőségét mind Baranyában, mind Tolnában. A telepített népesség legnagyobb része katolikus német volt. A számítások szerint 1787-ben a német földről betelepített német katolikusok és a hazai bevándorlók, valamint szaporulatuk tette ki a baranyai katolikusoknak legalább a 70 százalékát.³⁸ 1869-ben Baranyának abban a négy járásában a legalacsonyabb a reformátusok százalékaránya (0,08, 3,3, 6,9, 7,1), amelyek egykor leginkább a hadak útjában voltak, s ahol a betelepítéssel magas lett a német anyanyelvűek aránya.³⁹

Baranya megye két nyugati járásában viszont, amelyek távolabb esve a fő hadiúttól kevesebb pusztítást szenvedtek, csak néhány kisebb faluban laktak német telepesek. Az elzártabb településrendszerű, aprófalvas Ormánságot is felölelő siklói járásban 1869-ben még 59 százalék volt a reformátusok részaránya, a Szentlőrinci járásban pedig 32 százalék. A két járás református településein kívül csak két pécsi és egy szigetvári járásbeli falu tartozott a Felsőbaranyai Egyházmegyéhez. Az egyházmegye törzsterületét alkotó siklói és szentlőrinci járások területén élőknek összesítve 46 százaléka volt református. Szatmári Judit tanulmányából tudjuk, hogy az egyházmegye körülbelül 90 református vagy református többségű falujából a *Türelmi rendelet* előtt 1780-ban csak 28 helyen működhetett anyaegyház, s 50 helyen leányegyházak voltak, saját lelkész nélkül. A *Türelmi rendelet*tel megnyíló szabadabb lehetőséggel azonban olyan sok közösség élt, hogy 1783-ra harminchatra, 1788-ra pedig negyvenötre emelkedett az anyaegyházak száma. Az 1848-as egyházkerületi címtár szerint pedig már 63 anyaegyháza és 29 leányegyháza volt a Felsőbaranyai Egyházmegyének.⁴⁰ A másik baranyai traktus, az Alsóbaranyai Egyházmegye területén három járás volt. A pécsváradi és a mohácsi járásban csak 6,9, illetve 7,1 százaléknyi református maradt. Ebben is a vidék pusztulása s katolikus németekkel való betelepítése, valamint a görögkeleti szerbek térfoglalása játszott szerepet. A Baranyavári járásban,

³⁷ TIMÁR GYÖRGY (2003): A pécsi egyházmegye birtokainak restaurálása 1703-ban. In: Lengvári István – Vonyó József: *Népek együttélése Dél-Pannóniában*. Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. 573–585. BÁN PÉTER (1990): A földbirtok szerkezete Baranya vármegyében a XVIII. század végén. *Baranya*, 3(2). 40–43.

³⁸ KOVÁCS I. GÁBOR (2011b): *Elítelt és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan. 240–241.

³⁹ Ez alól a magyarázat alól bizonyos mértékig csak a pécsi járás a kivétel. Pécs környékén ugyanis, a Mecsek belsejében akár 60–70 nagyjából magyar, kisebb részben horvát falu kontinuos módon megmaradt katolikusnak. Ezek jobbára licenciátusok voltak laikus vezetőkkel a pécsi jezsuita misszió vonzáskörzetében. Püspöki helynök révén tartották a kapcsolatot a Nagyszombatba menekült püspökséggel. Lásd Molnár Antal (2003): *A katolikus egyház a bódolt Dunántúlon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 32–36. (METEM Könyvek 44.); MOLNÁR A. 2018: 112.

⁴⁰ SZATMÁRI JUDIT (2021): A türelmi rendelet hatásai: filiák alakulása – materré válása. A mai szórványok 200 évvel ezelőtt – a felsőbaranyai és a külsősomogyi tractusban. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, identitás, történelem 2020*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 172–173. (Reformáció öröksége 6.)

a magyarországi reformáció egyik bölcsőjében valamivel több, 18,6 százaléknyi református élt. Itt, a 16. században már virágzó eklézsiák egy részében a református hívek aránya még 1869-ben is 80 százalék fölött volt: Csuzs, Daróc, Kopács, Laskó.

Tolna megyében a Baranya megyeihez hasonló megyei református átlag (1869: 17,6 százalék) mögött nem volt olyan masszívan reformátusnak maradt régió mint Baranyában a két nyugati járás. A német telepesek aránya egyharmad körül volt, mint Baranyában, de a telepesek között itt előfordultak evangélikusok és reformátusok is. A délnyugati völgyeségi járásban volt a legalacsonyabb a reformátusok jelenléte (10 százalék alatt), ugyanakkor a teljes népesség háromnegyede a katolikus németiséghez tartozott. Egy faluban, Mórágyn viszont német etnikumú reformátusok is éltek. Tolna megye két keleti dunamenti járásában élő református gyülekezeteknek is sok nehézsége volt a *Türelmi rendelet* előtt, mégis ott találhatjuk a vármegye legtöbb folyamatosan működő kálvinista ekléziáját. A déli központi (szekszárdi) járásban ezek a vizek által elzártabb Sárközben találhatók: Öcsény, Decs, Sárpilis, Alsónyék karakteres református közösségek voltak. Ebben a járásban 1869-ben 19 százalék volt a reformátusok aránya. Ide tartozott Szekszárd is, ahol az első világháborúig tartotta magát a sajátos karakterű, erős református identitású városrész, a Fölsőváros.⁴¹ Az északabbra fekvő dunamenti járásban, a dunaföldvárban 30 százalékot ért el a református jelenlét. Több erős kálvinista közösség élt itt: Bölcske, Madocsa, Nagydorog, Kajdacs, Dunaszentgyörgy, Gerjen, Fadd.⁴²

Tolna vármegyének két északnyugati járása, a dombóvári és a simontornyai a református egyházszervezet szerint már nem a Tolnai egyházmegyéhez tartozott, hanem a Tolnától északnyugatra fekvő, már többször említett Külsősomogyi Egyházmegyéhez. A dombóvári járásban 10 százaléknál kevesebb volt a református, bár a németek aránya nem volt kiugró. Lehetséges, hogy ezt az alacsony református részarányt is az andocsi jezsuita misszió, működése okozta, amely a környék sok településén a hódoltság idején is ébren tartotta a katolikus kultuszt.⁴³ Tolna megye északi, nagyobbik felének a közepén elhelyezkedő simontornyai járásban viszont igen magas, 40 százalék körüli a német telepesek aránya, de evangélikusok és reformátusok is voltak közöttük. Nagyszékelyen közel kétezer német református alkotta a gyülekezetet, s ennek védettségében fenn tudott maradni a kisebb magyar eklézsia is. Gyönkön nagyszámú német evangélikus és református telepes élt együtt a református magyarokkal. Ennek a két községnek köszönhető, hogy a járásban 20 százalék körül volt a reformátusok aránya 1869-ben. Az 1806-ban Nagyszékelyen indult, majd 1812-ben Gyönkre költöző, nagygymnáziummá erősödő református iskola fontos szerepet töltött be a Dél-Dunántúl református

⁴¹ TÓTH ZOLTÁN (1989): *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 60–72.

⁴² A reformáció korában ezen a tájon működött Tolnán, a virágzó kereskedővárosban a híres és nagyhatású iskola, amelyik a várossal együtt a 15 éves háború pusztításának áldozata lett.

⁴³ MOLNÁR A. 2018: 112.

iskolázásában, művelődésében. A gyönki eklézsiát egyébként Magyar-Kossa Péter, a Felsődunamelléki Egyházkerület szuperintendense alapította 1705-ben mint a település földesura. Az iskolának is a Magyar-Kossa család volt a patrónusa.

A Külsősomogyi Egyházmegyének 12 anyaegyháza működött Somogy vármegye tabi járásában, ahol a lakosság egyharmada volt református. Az egyházmegye része volt ugyanebben a vármegyében az igali és a lengyeltóti járás is, amelyekben azonban mindössze 3-3 református eklézsia volt, s a járási református részarány csak 10 százalék körül mozgott. Ez minden bizonnyal szintén a már említett andocsi jezsuita misszió hatásával magyarázható.⁴⁴ Szatmári Judit tanulmányából egyébként ismerhetjük azt is, hogy miként gyarapodott ebben az egyházmegyében az anyaegyházak száma a *Tűrelmi rendelet* után. Eszerint 1783-ban a külsősomogyi traktusnak 14 anyaegyháza és 26 filiája volt, 1788-ban 26 anya és 15 leányegyháza. 1848-ban pedig már 29-re emelkedett az anyaegyházak száma. A Külsősomogyi egyházmegyét tehát az 1869-es népszámláláskor egyrészt Somogy vármegyéből a Tabi járás 12 anyaegyháza, az igali és a lengyeltóti járás 3-3 anyaegyháza alkotta, másrészt Tolna vármegyéből a simontornyai járás 6 és a dombóvári járás 5 eklézsiája.

A Tolnai Egyházmegyétől északra fekvő Vértesaljai Egyházmegye a Dunamelléki Református Egyházkerületnek az utolsó, Dunántúlon található egyházmegyéje. Az egyházmegyének a történeti Pilis vármegyébe eső, budakörnyéki területe a budai ostrom, a harcok miatt elpusztult. Itt a kormányzat élt a felekezeti struktúra ellenreformációs átalakítását célzó telepítési politikával. A biai és a pomázi járásban később csak a német katolikusok 40–50 százalékot tettek ki. Néhány eklézsia (Bia, Páty, Tök, Tinynye) a túlélését a református földesúrnak, illetve a közbirtokosoknak köszönhette. A Vértesaljai egyházmegye anyaegyházainak döntő része Fejér megye székesfehérvári, váli és sárbogárdi járásaiban volt. A fehérvári járásban az 1869-es népszámlálás szerint 54 százalék volt a reformátusok aránya,⁴⁵ a váli járásban 33 százalék, a sárbogárdiban pedig 30 százalék. Ha a három járást együtt kezeljük, akkor 36,5 százalékra becsülhetjük a reformátusok részarányát a Vértesaljai Egyházmegyében. Ennek az egyházmegyének a Dunántúli Egyházkerülethez tartozó szomszédjáról, a Mezőföldi/Peremartoni Egyházmegyéről korábban azt állapítottuk meg, hogy annak a területén 50 százalék körüli volt a református részarány. Nagyvonalú becsléssel, de megalapozottan állapíthatjuk meg, hogy a két szomszédos egyházmegye együtt az egyik legerősebb református régiónak tekinthető. Ezt egyetemi tanáraink családfái is bizonyítani fogják.

Egyébként a mindkét egyházmegyének helyet adó Fejér megye reformátusainak számarányát Thirring az 1787. évi népszámlálás alapján 35 százalékban határozta meg. Tudjuk azonban, sok korabeli forrás alapján, hogy a török kiűzése idején még, ahogy a terület történetét jól ismerő Balázs László fogalmazott: „Fejér megye lakossága – a rácoktól

⁴⁴ MOLNÁR A. 2018: 112.

⁴⁵ A járásnak a Sárvíztől keletre eső területén ez 56 százalék volt.

eltekinve – majdnem egészen református vallású”.⁴⁶ Sztana Kovács Adrien gondosan számba vette Fejér megye vallási és etnikai viszonyaira vonatkozó világi, valamint katolikus és református egyházi forrásokat is. Ő szintén a török kiűzése utáni protestáns többségből indul ki. Lényegében egyetértően említi a jeles osztrák etnográfusnak a Magyar Kamara hivatalnokai által 1722-ben készített összeállítását, amely szerint Fejér megyében még ekkor is kétharmados volt a protestáns többség.⁴⁷ Az 1770-es évekre vonatkozóan már olyan katolikus, protestáns és világi adatsorokat talált, amelyek egybehangzóan és egyértelműen mutatják a római katolikus többség kialakulását. Az első ábrája szerint akkor a reformátusok aránya a megye összlakosságában 33,64 százalék volt.⁴⁸ Ez közel áll Thirring 1787-re vonatkozó népszámlálási 35 százalékához. A kérdés most már az, hogy miképpen lett a „majdnem egészen református”-ból, meg a kétharmadból 70–80, illetve 50–60 év alatt egyharmad. Balázs László a Vértessaljáról szóló monográfiájában tömören leírta valamennyi gyülekezet történetének fontos mozzanatait. Ebből kigyűjtethetők a katolikus többség kialakításának máshonnan is ismert bevett technikái: a prédikátor elűzése; vallásilag vegyes településről a reformátusok elűzése; a templom és az egyházi javak elvétele, esetleg katonai erővel; engedély nélküli templomépítés vagy javítás miatt a templom lebontása; 2-3 római katolikus családra hivatkozva plébánost visznek a faluba, akit a reformátusoknak is fizetni kell; főleg német, esetleg szlovák katolikusok betelepítése; a reformátusok nyilvános vallásgyakorlatának eltiltása.⁴⁹ Az esetek jó részét még az egyházkerület 1842-es évkönyvében is felemlítik az egyházközségek felsorolásánál.⁵⁰ A megye déli, pusztás részén, amely a hadak vonulása nyomán elnéptelenedett, a beköltözőknek 1721 után nem engedték meg új gyülekezet alapítását. Így ez a rész filiákkal/leányegyházakkal megrakott terület lett, ahonnan a prédikátorokat kitiltották, s a református nemesek magánoratórumaiból is kizárták a közrendűeket.

Ezek után viszont azt a kérdést is feltehetjük, hogyan volt lehetséges mégis az egyharmadnyi reformátusság megmaradása? A megye északi, falus településein a Neoquistica Commissio szigorú eljárásai ellenére jónéhány református nemes nyerte vissza birtokát, s viszonylag sok községben a református nemesi közbirtokosság volt a tulajdonos. A református jobbágyság az ő szárnyaik alá menekülhetett. Másrészt eleinte olyan nagy hiány volt munkaerőben, hogy sokszor a katolikus földesurak, sőt katolikus egyházi birtokosok is szerződésben engedték meg a kálvinista telepeseeknek

⁴⁶ BALÁZS L. 1986: 64.

⁴⁷ CZOERNIG, CARL (1857): *Ethnographie der Österreichischen monarchie III.* Wien, Kaiserlich Königl. Hof- und Staatsdruckerei. 7.; SZTANA KOVÁCS ADRIENN (2014): Fejér megye nemzetiségei és vallásfelekezetei az egyházi és világi források tükrében. In Hermann István (szerk.): *Padányi Bíró Márton püspök emlékezete.* Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. 202. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 33.)

⁴⁸ SZTANA KOVÁCS A. 2014: 214, 225.

⁴⁹ BALÁZS L. 1986: 229–278.

⁵⁰ *Egyházi Almanak* 1842: 92–102.

a prédikátor tartását. A déli pusztás rész népes filiái pedig a *Türelmi rendelet* után erős anyaegyházakká alakultak (Baracska, Sárbogárd).

A Dunamelléki Egyházkerületnek most már csak a Dunától keletre eső egyházmegyéiben kell áttekintenünk, hogy miként érintette a hódoltságban keletkezett egyházközségeket a török kiűzése után a Magyar Királyság hatalmának, ellenreformációs törekvéseinek kiterjesztése erre a területre is. Először kiindulásként Zoványi Jenő *Protestáns egyháztörténeti lexikon*ából idézzük az egyházmegyék anyaegyházainak számát. Eszerint a Pesti egyházmegyének a 17. század közepén 29 anyaegyháza volt, 1754-ben pedig csak 15. A Kecskeméti Egyházmegyének, amelyet akkor még ceglédinek neveztek, a 17. században 24–30, a 18. században pedig 15 anyaegyháza volt. A Solti Egyházmegyében a 17. század közepére Zoványi 26 anyaegyházat említ, s Földváry László térképén is ennyit lehet megszámolni. A 18. század közepére Zoványinak nincs adata, de Földváry 1754-re vonatkozó térképéről 18 eklézsia olvasható le. Az apróbb ide-oda csatolásoktól most eltekinthetünk. A fogyatkozás tendenciája egyértelmű. Ez legdrasztikusabb a Pesti egyházmegyében, ahol sok kisebb település is volt, s a Buda körüli harcok is nagyobb pusztításokat okoztak. A legkisebb a fogyás a Solti egyházmegyében, ahol erősebb volt a nagyobb eklézsiák hálózata.⁵¹

Megpróbáljuk az eddigiekhez hasonlóan a megyei és járási népszámlálási adatokat is felhasználni, hogy legalább közelítőleg meg tudjuk becsülni az egyes egyházmegyék területén a reformátusok részarányának alakulását, koncentrálódásuk erősségét. Ehhez csak az 1869. évi népszámlálás – járás és község szinten is közölt – vallási adatait tudjuk használni.⁵² Kiszámoltuk Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye mind a 14 járásában a reformátusok számarányát.⁵³ Elég széles a szórás a 10 százaléktól a 66 százalékig. Mindenesetre mind a három dobogós helyezéssű járás települései a Solti Egyházmegyében vannak. A dunavecsei járásban 66,8 százalék, a kunszentmiklósi 58,9 százalék, s még a ráckevei járásban is 40,6 százalék a reformátusok aránya. Az egyházmegye néhány gyülekezete a kalocsai, illetve a nagykörsői járás területére esett, de ezek is elég szorosan kapcsolódtak a Solti egyházmegye törzsterületéhez. Így megállapíthatjuk, hogy a Duna bal partján Kiskunlacházától Dunavecscén, Solton és Dunapatajon át Foktőig egy összefüggő református dominanciájú terület maradt, 56 százalékos részaránnyal.

A Duna–Tisza közéneke keleti felében a Tisza mentén helyezkedett el a Kecskeméti (korábban Ceglédi) Egyházmegye. Láttuk, hogy itt a 17. századhoz képest jelentősen csökkent az anyaegyházak száma. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a területnek az egri római katolikus püspökséghez tartozó részén már a hódoltság idején laikus vezetőikkel működtek a licenciátusok, majd a plébániahálózat újrászervezése is megkezdődött. Molnár Antal sok adattal meggyőzően bizonyította, hogy az egyébként Kassára

⁵¹ ZOVÁNYI J. 1977: 303, 470, 548; FÖLDVÁRY L. 1898: I. 319–322, II. 261–264.

⁵² Nem tudjuk értelmezni Thirring 1787-es népszámlálási számait, mivel a teljes Jászkun kerületre vonatkoznak.

⁵³ Ebben a szabad királyi és a rendezett tanácsú városok nincsenek benne.

menekült egri püspökök vikáriusaik révén, együttműködve a gyöngyösi jezsuitákkal és ferencesekkel, valamint a jászberényi ferencesekkel intézményesen voltak jelen a hódoltságban. A hitélet szervezése mellett tizedet szedtek, sőt igyekeztek az egyházi birtokokat is kormányozni.⁵⁴ Erőfeszítéseik eredményesek voltak, Heves megye nagy részén és a Jászságban is, ahol még a kálvinisták két jászsági gyülekezetét, a jászberényit és a jászkisérit is megkísérelték felszámolni. A Duna–Tisza köze döntően a váci püspökséghez tartozott. A püspöki helynőkök irányításával a katolikus misszió itt is mélyen bejutott a hódoltságba.⁵⁵ Amikor 1702-ben a kamara eladta a Jászkunságot a Német Lovagrendnek, akkor ezt többek között az ellenreformáció megerősítésének a szándéka is motiválta. A 18. században végig folyamatos volt a pusztává vált kiskunsági területekre a katolikus jászok és palócok beáramlása, betelepítése, akik eleinte többségében önálló telepeket alkottak, s csak később szivárogtak be a régi református településekre.⁵⁶ A szokásos ellenreformációs katolizáló eljárások és technikák itteni alkalmazásán kívül az előbbi körülményeknek és folyamatoknak az eredményeként a Kecskeméti Református Egyházmegye területén 1869-re csak körülbelül 30 százalék lett a reformátusok aránya. (Eltérően a Solti Egyházmegye 50 százalékon felüli református részarányától.)

Kiemelkedett azonban az egyházmegye átlagából egy erősen református identitású városcsoport. Cegléden, Nagykörösön a reformációtól kezdve, s a Duna–Dráva-szögölből és az Ormánságból a 17. század elején betelepült Kiskunhalason sokáig szinte teljes egészében reformátusok alkották a törzslakosságot. Olyannyira, hogy 1660-ban a nagykörösi városi tanács a katolikusokat ki is tiltotta a városból. Jó pozíciói voltak a kálvinistáknak Kecskeméten is, ahol azonban több tekintetben más volt a helyzet. Ez kétfelekezetű város volt, ahol a két nagy felekezet vezetői mindvégig azon munkálkodtak, hogy a felekezeti békességet megőrizzék.⁵⁷ A 16. században, amíg a katolikusok többségben voltak, először közösen használták a régi templomot, majd 1664-ben templomegyezséget kötöttek, s a reformátusok a katolikus templom mellett fatemplomot építhettek. 1599-ben befogadták a tizenötéves háború viharaiban megpróbált Tolna mezőváros menekült református iskoláját is, amelyik a megelőző évtizedekben a hódoltsági magyar művelődés kiemelkedő központja volt, s a helvét reformációt hirdető tanítványok seregét bocsátotta ki.⁵⁸ A 16–18. századi kecskeméti reformátusságról alapos monográfiát író

⁵⁴ MOLNÁR ANTAL (2005): *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 66–73. (METEM könyvek 49.); MOLNÁR A. 2018: 116; MIHALIK BÉLA VILMOS (2014): *Katolikus megújulás a Jászságban (1687–1740)*. In: Hermann Antal (szerk.): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. 95–106. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 33.)

⁵⁵ MOLNÁR A. 2018: 107.

⁵⁶ TÁLASI ISTVÁN (1977): *Kiskunság*. Budapest, Gondolat. 45–50.

⁵⁷ SZÉKELY GÁBOR (2022): *Reformátusok Kecskeméten a 16–18. században. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 74, 89.

⁵⁸ KATHONA GÉZA (1974): *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Humanizmus és reformáció* 4. Budapest, Akadémiai Kiadó. 30–31.

Székely Gábor azt írja, bizonyosan állítható, hogy a több hullámban történt beköltözések révén is a 17. századra többségbe kerültek a reformátusok.⁵⁹ 1680 után a szultáni engedélyt is megszerezve megépítették új templomukat. Iskolájuk középfokúvá, majd a 18. század második felére önálló kollégiummá alakult. Kecskemét a dunamelléki református művelődés központja lett, annak ellenére, hogy a 18. század második felére lélekszámban alatta maradtak a katolikusoknak. Az 1771-es városi összeírás szerint az összes népességnek már csak egyharmada a református, de a gazdák között ez az arány még 40 százalék körüli volt.⁶⁰ Végeredményben a reformátusok Kecskeméten megőrizték gazdasági és kulturális vezető szerepüket. A város irányításában egyenlő jogokat élveztek. A felekezeti béke érdekében sokáig érvényben maradt a paritás a tisztségviselők megválasztásánál is.⁶¹ A hódoltság idején Cegléd, Nagykörsös és Kecskemét számára bizonyos védettséget jelentett, hogy a szultáni kincstárhoz tartoztak, s bár kétfelé adóztak, de a közvetlen földesúri fennhatóságtól megszabadultak. Belső ügyeiket maguk intézték a mezővárosi autonómia keretében. A maguk választotta tanács egyszersmind a református közösség presbitériuma is volt. (Kecskeméten a tanács paritásos alapon állt össze.) Az autonómia sajátos módon összefonódott a kálvinizmus puritánságot hirdető vallási ideológiájával. A hódoltság megszűnése után Nagykörsösön és Kecskeméten nagy küzdelemben sikerült megőrizni az átlagos mezővárosnál szélesebb körű autonómiát. Az 1745-ös redempció után Kiskunhalason szintén megszilárdult a református gazdáknek a kun hagyományra is épülő autonómiája.

Másképpen alakult Cegléd sorsa. A visszatért földesurak, a klarisszák, majd a vallásalapítványi uradalom az autonómia megszüntetésével közvetlen földesúri fennhatóságuk alá vonták a települést. Urbáriumot és úriszéket vezettek be, s a jobbágyság dologi formái közé kényszerítették a ceglédieket. A tősgyökeres református gazdáktól elvették földjeiket. 1743-ban a Felvidékről katolikus jobbágyokat hoztak. A 18. század közepén megtörték a reformátusok hatalmát. 1753-ban elvették templomukat és parókiájukat.⁶² A Helytartótanács még ugyanebben az évben azt is elrendelte, hogy a ceglédi reformátusok az iskolájukban a grammatikánál magasabb tudományok tanítását, vallásgyakorlatuk elvesztésének terhe alatt, hagyják abba.⁶³ Ettől kezdve minden újabb próbálkozás ellenére csak tengődött a ceglédi református iskola, amely képzett vezetőket adhatott volna, s rangot, vonzerőt a városnak. Ceglédhez képest két évtizeddel később Halason és Nagykörsösön is beiktatták a plébánosokat. Halason az 1745-ös redempció után vált lehetővé a katolikusok betelepülése, eleinte a külső területekre. 1769-ben nyílt meg

⁵⁹ SZÉKELY G. 2022: 143.

⁶⁰ IVANYOSI-SZABÓ TIBOR (1987): Kecskemét társadalma 1770 táján. *Levéltári Közlemények*, 58(1–2). 112–115.

⁶¹ SZÉKELY G. 2022: 280.

⁶² FÖLDVÁRY L. 1898: II. 261–268.

⁶³ S. SZABÓ JÓZSEF (1936): *A ceglédi református iskola története 1545–1936*. Cegléd, Turi és Benedek könyvnyomdája. 66.

a kétosztályos katolikus kisiskola, s 1773-tól a templom. Nagykőrösön a váci püspök kezdeményezésére vizsgálta meg Pest megye hatósága, hogy hány katolikus lakos van. A vizsgálati jegyzőkönyv négy katolikus lakost mutatott ki, mégis egyéb körülményekre hivatkozva sor került a plébánia megalapítására. Mindkét helyen döntő volt azonban, hogy megmaradt a városok autonómiája, öngazgatása, amelyet változatlanul a református gazdák és a képzett református városi vezetők irányítottak. Paritásos alapon Kecskeméten is részt vehettek a város vezetésében. Mindhárom városban virágzó református középiskola volt, sőt Nagykőrösön teológiai tagozat is működött. Kecskeméten pedig 1831-től az egyházkerület kollégium típusú iskolájában bölcsészeti, jogi és hittani szakból álló egész főiskolai tagozat jött létre.

Mindezt azért taglaltuk kicsit részletesebben, hogy egy lehetséges magyarázatot találjunk arra, miért volt képes a Nagykőrös–Kecskemét–Kiskunhalas református identitásrégió számos egyetemi professzor generációkon át tartó kinevelésére, s mikor dőlt el, hogy a magyar református művelődésben egykor magas színvonalat képviselő színreformátus Cegléd nem tudott ilyeneket kibocsátani. 1869-ben egyébként a negyvenezres lélekszámú Kecskemétnek 28,5 százaléka volt református, a huszonkétezres Ceglédnek 53,6 százaléka, a tizenháromezres Kiskunhalasnak 62,6 százaléka, s a húszezres Nagykőrösnek 77,3 százaléka. Ha együtt számoljuk a négy várost, akkor azt mondhatjuk, hogy ennek a kilencvenhat ezres népességnek 49,1 százaléka, csaknem fele volt református, ami közel olyan református koncentráció, mint a Solti Egyházmegye meghatározó magja.

Végül a Pesti Egyházmegye területén is nézzük meg, hogy 1869-re milyen lett a reformátusok részaránya. Mint említettük, a Pesti Egyházmegye eklézsiái Pesttől keletre, félkörben helyezkedtek el, északról, Váctól indulva Veresegyházán, Fóton, Gödöllőn, Rákospalotán, Pécelen, Rákoscsabán át Monorig és Alsónémediig. (Keletre a Galga-vidék már katolikus volt.) A Szentendrei sziget falvaiban szintén reformátusok éltek. A Buda felszabadítása körüli harcok itt is nagy pusztítással jártak. Utána pedig a „csendesnek” is mondott 18. századi ellenreformáció idején az itteni református anyaegházak felétől vonták meg a nyilvános vallásgyakorlás jogát. Ezért is írhatta Dienes Dénes azt, hogy az államhatalom a teljes állami adminisztrációval következetesen a protestáns vallásgyakorlat ellehetetlenítésére törekedett, s végül is a protestantizmus többet veszített a 18. században mint a brutális gyászévtized idején.⁶⁴ A gyülekezetek többsége ugyan a *Türeلمي rendelet* után újrászerveződött, de ezzel együtt is 1869-ben a Pesti Református Egyházmegye területén (Buda és Pest nélkül) csak 16 százalék volt a református lakosok aránya. Az ide tartozó járások közül csak a pesti közép járásban (alsó-dabasi járás) érte el arányuk a 25 százalékot, a pesti felső járásban (monori járás) pedig a 20 százalékot.

Buda és Pest szabad királyi városokban, ahol a hódoltság idején voltak református gyülekezetek, a török kiűzése után az akatolikusok nem telepedhettek le. Amikor

⁶⁴ DIENES DÉNES (2020): Tartható-e még a vértelen ellenreformáció fogalma? In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 18–19. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)

azonban 1791-ben a protestáns felekezetek bevett vallássá váltak, lassan megindulhatott itt is a számuk növekedése, s a három Duna-parti városban az 1813 évi 1,1 százalékról 1869-re 5,2 százalékra nőtt a reformátusok aránya. 1910-re pedig ez az arány 9,9 százalékra emelkedett, ami 70 971 reformátust jelentett.⁶⁵ A Budapesten lakó reformátusok száma már 1900-ban meghaladta a hagyományos református központban, Debrecenben élőkét. A fővárosban sorra jöttek létre a fontos, meghatározó református intézmények. 1860-tól már itt volt a Dunamelléki Egyházkerület központja, majd az országos egyházigazgatás is. A szaporodó egyházközségek 1932-ben alakították meg az önálló Budapesti Egyházmegyét. A 19. század végétől az itt induló belmissziói mozgalommal a magyarországi református vallásosság új modellje formálódott ki, s a református identitás mintázata is jelentősen változott.⁶⁶ Annak következtében, hogy Budapest az ország centrumává vált, s a reformátusságnak is meghatározó központja lett, az ország hagyományos református régióiban gyökerező családoknak a tudáselitbe, az egyetemi tanárok közé emelkedő fiai növekvő számban már Budapesten születtek. A dunamelléki származású 27 egyetemi tanár közül 8 Budapesten született. (Ha a zsidó származású reformátusokat is figyelembe vesszük, akkor 35-ből 14.)

1.3. REFORMÁTUS NÉPESEDÉSI KONCENTRÁCIÓK (REFORMÁTUS IDENTITÁSRÉGIÓK) A „HOSSZÚ REFORMÁCIÓT” LEZÁRÓ 18. SZÁZAD VÉGEN

A Dunántúli és a Dunamelléki Egyházkerületek történetének áttekintése után összefoglalóan felsoroljuk azokat a kisebb-nagyobb vallásföldrajzi régiókat, amelyekben a reformáció–ellenreformáció közel háromévszázados mozgalmas változásai után viszonylag nagyobb arányban maradt meg a református népesség. Ennek a hosszú konfesszionalizációs folyamatnak a második felét az ellenreformáció régi fogalma helyett újabban „második konfesszionalizációnak”⁶⁷ meg elhúzódó kései konfesszionalizációnak is

⁶⁵ NAGY ÁRON (2006): Budapest vallásföldrajza (1813–1949; 2001). In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 85.

⁶⁶ KOVÁCS I. GÁBOR (2007): Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, 2006 (Könyvismertetés). *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 8(27). 205–213.

⁶⁷ A fogalmat használó Siptár Dániel ennek jelentését Baranya megye „második konfesszionalizációjáról” írott dolgozata 3. lábjegyzetében a következőképpen fogalmazza meg: „»Második konfesszionalizáción« azt a felekezetiesedési folyamatot értem, amely a felekezetképződéstől időben és térben eltávolodva zajlik le, vagyis a már kialakult felekezetektől való elszakadást, másikkal csatlakozást, adott régió felekezeti térképének átstrukturálódását jelölhetjük vele.” SIPTÁR DÁNIEL (2014): A szerzetesség és a töröktől való visszafoglalást követő „második konfesszionalizáció” Baranya megyében. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 15(57). 71.

nevezik.⁶⁸ Legújabbán Tóth Zsombor, munkacsoportjának komplex kutatási programja keretében, az új nemzetközi tudományos megközelítéseket is figyelembe véve, a teljes három évszázados folyamatot (1500–1800) összefoglalóan, mint korszakalakzatot „hosszú reformációként” azonosítja.⁶⁹ Ennek zárószakasza II. József *Tűrelmi rendeletével* kezdődött, s folytatódott annak érvényesítésével az 1791. évi vallásügyi országgyűlési törvényben. Ennek a záró szakasznak a felekezeti megoszlását az 1787-es, II. József-féle népszámlálás adatainak értelmezésével tudjuk megközelíteni.⁷⁰ Itt azonban csak a megyei, illetve a szabad királyi városi vallási adatok voltak megragadhatók. Másrészt a református egyházigazgatási egységek nem estek egybe a vármegyei határokkal. Ezért ahhoz a megoldáshoz folyamodtunk, hogy a legközelebb eső, 1869-es országos népszámlálás részletezőbb vallási adatait is figyelembe vettük, abból kiindulva, hogy a két népszámlálás megyei és városi adatai sok tekintetben hasonlóak.⁷¹ Becsléseinkhez tehát használtuk az 1869-es járási és esetenként a községi adatokat is. A reformátusok viszonylag magasabb koncentrációit az egyházkerületeken belüli egyházmegyék rendjében haladva soroljuk fel. (Ezeket *református identitásrégióknak* is nevezhetjük.) Az egyes református egyházmegyei koncentrációk alatt pedig azoknak a nevét tüntetjük fel a két kerületből származó professzorok közül, akiknek a családfája egyértelműen kapcsolódott az adott területi koncentrációhoz apai vagy anyai ágon, mindkettőn vagy az egyes ágon részlegesen. Értelemszerűen a professzorok egyes ágaikkal vagy azok karakteres

⁶⁸ Forgó András ezt így magyarázza: „Ennél a folyamatnál abból indulunk ki, hogy a konfesszionalizáció, a felekezetszerveződés időhatára nálunk későbbi, mint tőlünk nyugatra, s a Magyar Királyság területén a 18. század majdnem egészében véve a kései konfesszionalizáció korának tekinthető, a trienti típusú katolikus egyházszervezet felépítésével.” FORGÓ ANDRÁS (2014): A kései konfesszionalizáció magyarországi jellegzetességeiről. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 15(57). 92–93.

⁶⁹ TÓTH ZSOMBOR (2019): Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I.: Konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500–1800): Módszertani megjegyzések egy folyamatban levő kutatáshoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123(6). 719–739; TÓTH ZSOMBOR (2020a): Vértelen ellenreformáció: persecutio incruenta? Egy lehetséges értelmezés a hosszú reformáció kontextusában. In: Csorba Dávid (szerk.) (2020): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 21–34. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.); TÓTH ZSOMBOR (2020b): Hosszú reformáció, konfesszionális pluralitás és felekezet(köz)iség. In: Móri Tünde – Tasi Réka (szerk.): *Interkonfesszionális pluralitás és irodalom a kora újkorban*. Budapest, Reciti. 11–50; TÓTH ZSOMBOR (2023): *A hosszú reformáció jegyében. Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyászévtizedtől 1800-ig*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet. (Humanizmus és reformáció 41.)

⁷⁰ THIRRING G. 1938.

⁷¹ Csak néhány megyében volt kisebb eltérés. Általában 1-2 százalékot csökkent a reformátusok részaránya. Jelentősebben csak Somogy megye felekezeti adatai tértek el. Ott a két népszámlálás között a reformátusok részaránya 8 százalékkal csökkent, a katolikusoké pedig 4,6 százalékkal nőtt. A somogyi reformátusok részarányának radikális csökkenésére még sehol sem találtam magyarázatot. (A felvetődött esetleges horvátországi kivándorlásukat még senki sem vizsgálta érdemben.) A megyékben is, de főleg a városoknál az izraelita felekezetűek számának és arányának időközbeni jelentősebb növekedése is eltéríthetett a korábbi megoszlásoktól. Ezt a hatást úgy tudjuk kiszűrni, ha a keresztyén felekezetek közötti arányokra is vetünk egy pillantást. Egyébként egy korábbi dolgozatomban már készítettem egy táblázatot a tíz, geográfiailag dunántúli vármegye felekezeti adatainak változásáról 1720 és 1869 között. (Kovács I. G. 2011b: 235–236)

részleteivel több koncentrációhoz is kapcsolódhattak. A területi koncentrációk és a hozzájuk kötődő professzorok felsorolása után közöljük majd a két egyházkerület térképét, amelyeken az egyházmegyei tagolódás feltüntetése mellett láthatóvá tesszük, elhelyezzük a most felsorolandó identitásrégiókat is.

1.3.1. DUNÁNTÚLI EGYHÁZKERÜLET

1. A Barsi Egyházmegye részét képező lévai járás lakosságának 38 százaléka, Léva városának pedig 18 százaléka volt református.

Az egyházmegyének ebből a kistrégiójából származott:

Beöthy Zsolt (1848–1922) irodalomtörténész apai családja

Császár Elemér (1891–1955) fizikus apai családja

Csekey István (1889–1973) jogász apai családja

2. A Komáromi Egyházmegye részét képező Komárom vármegyei csallóközi járás lakosságának 36 százaléka, a járás délkeleti sarkában fekvő Komárom városának pedig 30 százaléka volt református.

Beöthy Zsolt apai családja itt emelkedett fel

Szabó Árpád (1913–2001) klasszika-filológus; anyja innen származott

3. A Tatai egyházmegye részét képező gesztesi járásban (hozzászámítva a szomszédos Győr vármegye pusztai járásának néhány, a Tatai Egyházmegyéhez tartozó községét is) 44 százalékos volt a református részarány. A tatai járásban levő Tata városának 36 százaléka volt református.

Az egyházmegyének a gesztesi járás területére eső részéből származott:

Császár Elemér fizikus; anyai ágon

Balogh Jenő (1864–1953) jogász; anyai ágon

Magyary-Kossa Gyula (1865–1944) orvos; apai ágon

Nagy Dezső (1841–1916) mérnök; apai és anyai ágon is

Pápay József (1873–1931) nyelvész; apai és anyai ágon is

Szabó Gyula (1845–1875) mérnök; apai ágon

Vargha László (1903–1971) kémikus; apai ágon

4. A Veszprémi Egyházmegyéből – ha a veszprémi járás területéhez csak a Balaton-felvidék keleti felét adjuk hozzá, akkor számításunk szerint ezen a területen a lakosság 35 százaléka volt református.

Ebből az egyházmegyéből származott:

Ángyán János (1886–1969) orvos; apai ágon

Balogh Jenő (1864–1953) jogász; apai ágon részben

Kerkápoly Károly (1824–1891) jogász; apai és anyai ágon is

5. A Mezőföldi Egyházmegyében – amelyet a székesfehérvári járásnak a Sárvíztől nyugatra eső része és Veszprém vármegye enyingi járása alkotott – közel 50 százalék volt a református lakosok részaránya.

Ebből az egyházmegyéből származott:

Csikész Sándor (1886–1940) teológus; apai ágon

Balogh Jenő apai ágon részben

Szászi István (1899–1976) jogász; apai ágon részben

6. A Belsősomogyi Egyházmegye területéből a nagyatádi járásban 37 százalék, a szigetvári járásban 33 százalék, a kaposvári járásban pedig 28 százalék volt a reformátusok aránya.

Mozsonyi Sándor (1889–1976) gyógyszerész; apai és anyai ágon is nagyjából részben innen származott

7. A Pápai Egyházmegye területén levő pápai járásban 22 százalék volt a reformátusok részaránya. (Pápa város keresztény lakosságának 1869-ben 15,3 százaléka volt református.)

Beöthy Zsolt irodalomtörténész; apai ágon részben innen származott (Eöry-Szabó és Torkos család)

8. A Pápai Egyházmegyéből 1808-ban önállósuló Őrségi egyházmegye területén levő Körmenői járás (1869-ben 14 százalékos református részarány) székhelyén, Körmenőn, 1869-ben a keresztény lakosok 21,7 százaléka volt református.

Kerecsényi Dezső (1898–1945) irodalomtörténész; apai és anyai ágon is innen származott

1.3.2. DUNAMELLÉKI EGYHÁZKERÜLET

1. A Felsőbaranyai Egyházmegyet legnagyobb részt alkotó két járás közül a siklósi járásban 59,5 százalék, a szentlőrinci járásban pedig 32,3 százalék volt a reformátusok részaránya.

Az egyházmegyének ebből a részéből származott:

Helle Károly (1870–1920) jogász; apai ágon

Illyefalvi Vitéz Géza (1871–1931) statisztikus; apai ágon

2. Alsóbaranya–Bács–Szlavónia Egyházmegye. Az egyházmegye Bács megyei részén az ismert történelmi okokból 1869-ben mindössze 3,9 százalék volt a reformátusok részaránya. Ehhez képest az 1869-es járási beosztás szerinti két telecskai járásban (később topolyai és kulai járás) közel 20 százalékos református részarányt tett ki a magyar és a német reformátusok együttes aránya, amit így relatív református identitásrégióknak is tekinthetünk.

Schmidt Henrik (1877–1953) nyelvész; apai és anyai ágon is innen származott

Szászi István apai ágon részben

3. A Tolnai Egyházmegye részét képező dunaföldvári járás lakosságának 30 százaléka volt református. (A Fejér megyében levő református falu, Cece is a Tolnai Egyházmegyéhez tartozott, s Tolna vármegye dunaföldvári járásának határánál feküdt.)

Az egyházmegyének ebből a részéből származott:

Helle Károly apai ágon részben

Csilléry András (1883–1964) fogorvos; apai ágon

Csikész Sándor anyai ágon

4. A Külsősomogyi Egyházmegye részét képező tabi járásban 35 százalék volt a reformátusok részaránya.

Szászi István (1899–1976) jogász; apai ágon részben innen származott

5. A Vértessaljai Egyházmegyét alkotó járások közül a váli járásban 33 százalék, a sárbo-gárdi járásban 30, a székesfehérvári járásnak a Sárvíztől keletre eső részén 56 százalék a reformátusok aránya. Összesítve a Vértessaljai Egyházmegyének ezen a három össze-függő területén élő lakosok 36,5 százaléka volt református.

Ebből az egyházmegyéből származott:

Halasy Nagy József (1885–1976) filozófus; apai és anyai ágon is

Gerenday József (1813–1862) botanikus; apai ágon

Szászi István apai ágon részben

Marton Géza (1880–1960) jogász; anyai ágon

Mészöly Gedeon (1880–1960) nyelvész; apai ágon

6. A Solti Egyházmegye területén a reformátusok aránya 56 százalék volt.

Ebből az egyházmegyéből származott:

Csukás Zoltán (1900–1957) állatorvos; apai ágon

Kovács Sebestyén Aladár (1858–1921) mérnök; apai ágon

Zelovich Kornél (1869–1935) mérnök; apai és anyai ágon

7. A Kecskeméti Egyházmegye egészét tekintve a lakosságnak körülbelül 30–35 száza-léka volt református. Ezen belül a négy jelentősebb város felekezeti megoszlása úgy alakult, hogy Kecskemétnek 28,5 százaléka, Ceglédnek 53,6 százaléka, Kiskunhalas-nak 62,6 százaléka, Nagykőrösnek pedig 77,3 százaléka volt református az 1869-es népszámlálás szerint.

Ebből az egyházmegyéből származott:

Darányi Gyula (1888–1958) orvos; apai ágon

Dékány István (1886–1965) szociológus; apai ágon

Kiss Albert (1874–1937) jogász; apai ágon

Kovács Andor (1884–1942) jogász; apai ágon

Marton Géza (1880–1957) jogász; apai ágon

Szentpétery Zsigmond (1880–1952) geológus; apai és anyai ágon is

Tóth Károly (1876–1928) jogász; apai és anyai ágon is

Tóth Lajos (1876–1936) jogász; apai és anyai ágon is

Tóth Lajos (1856–1926) orvos; apai ágon

8. A Pesti Egyházmegye területén levő járások közül a pesti közepső/alsódabasi járásban a reformátusok részaránya elérte a 25 százalékot.

Az egyházmegyének ebből a részéből származott:

Zelovich Kornél apai ágon részben

Csánki Benjámin (1868–1943) teológus; apai ágon a Pesti Egyházmegyéből származott, de nem az alsódabasi járásból, hanem Vácról

Azokat a hosszú reformáció zárószakaszában, a 18–19. század végén kimutatható nagyobb református lakossági koncentrációkat, amelyeket fentebb felsoroltunk, református identitásrégióknak tekintjük. Hiszen ezeken a kisebb-nagyobb területeken a legalább évszázados próbatétel ellenére, az átlagosnál több volt a református felekezethez tartozását megőrző, vállaló, református identitású ember. Az ilyen értelemben felfogott egyszerű identitásrégió azonban természetesen nem azonos a felekezeti/felekezeti színezetű kultúrrégió fogalmával, amely ehhez képest komplexebb fogalom.⁷²

Áttekintve az egyes identitásrégióknál említett egyetemi tanárok listáját, megállapíthatjuk, hogy a két egyházkerület negyvenegy egyetemi tanára közül harmincötön apai ágon, Szabó Árpád pedig anyai ágon⁷³ azoknak a református identitásrégióknak valamelyikéből származtak, amelyeket a népszámlálások felekezeti adatainak a segítségével határoztunk meg. Így mindössze öt olyan professzorunk van, akinek a származása nem köthető a Dunántúli vagy a Dunamelléki Egyházkerület reformátusok által viszonylag sűrűbben lakott kisrégióinak egyikéhez sem. Ezeket az eseteket sorra véve azt látjuk, hogy közülük az irodalmár Császár Elemérnek apai és anyai ága is katolikus, s csak az apja tért át 28 évesen reformátusnak. A középnemesi, felekezeti vegyes Ottlik család református ágából származó Ottlik László családfájának részletei az ország igen sok régiójához köthetők. Ugyanez a helyzet a legösszetettebb Szent-Györgyi családfával is. Kállay Kálmán egyébként református apjának az eredetét pedig azért nem ismerjük,

⁷² A felekezeti kultúrrégiót mint ötletet magam is megpendítettem a református Tiszáninnenre és az evangélikus szepesi német régióra vonatkozóan. Vö. Kovács I. GÁBOR (2016b): A református felekezeti-művelődési alakzat formáló tényezői, sajátosságai a tiszáninnen egyházkerületben és a sárospataki református kollégium erőteréből jövő református egyetemi tanárok származása, családja, iskolázása adattárunk alapján. In: Kovács I. Gábor – Takács Árpád: *Sárospatak erőterében. A tiszáninnen származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III. Református egyetemi tanárok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 297–355; Kovács I. GÁBOR (2018): Felekezeti-művelődési alakzatok, ősfák, mobilitási pályák, történeti-szociológiai mintázatok. Protopográfiai elemzés az MTA 1920 és 1944 közötti protestáns tagjainak családjairól. In: Kovács I. Gábor – Takács Árpád: *Az MTA tagjai a két világháború közötti magyar tudáskultúrában I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 405. A fogalmat azonban tudományos komplexitással az egész országra vonatkozóan Ugrai János dolgozta ki reformkori kontextusban. Vö. UGRAI JÁNOS (2022): Protestáns kultúrrégiók a 19. század első felében. Az akadémiai csúcselit kollektív biográfiai elemzésének néhány társadalomföldrajzi tanulsága. *Tér és Társadalom*, (36)1. 40–58.

⁷³ Szabó Árpád apai ágát nem tudtuk felderíteni, mert az apát törvénytelen gyerekként anyakönyvezték.

mert törvénytelen gyerekként anyakönyvezték. Végül Kulcsár Ferenc családfáját csak nagyon töredékesen tudtuk feltárni.

Az egyházmegyénként azonosított identitásrégiókat két térképen mutatjuk be, amelyek a Dunántúli, illetve a Dunamelléki Egyházkerületek egyházmegyéit ábrázolják. A Dunántúli Egyházkerület térképét a Pápai Református Gyűjtemények kutatói által szerkesztett kiadványból, a *Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból* című kötetből vettük át a szerzők engedélyével.⁷⁴ A térkép az egyházkerület 1774. évi egyházmegyei beosztását mutatja az 1774. évi canonica visitatio alapján (*2. térkép*). Az egyházmegyek rendjét alapjában véve az 1881-es egyetemes zsinat is megerősítette, s az Trianonig lényegesen nem változott. Erre a térképre rajzoltuk be az 1787-es és az 1869-es népszámlálások megyei és járási szintű adatainak felhasználásával körülhatárolt, sűrűbb református lakosságú kisebb régiókat. Ezeknél az identitásrégióknál a százalékos arányok alapján a szürke színezés árnyalataival három fokozatot különböztetünk meg:

1. Egyharmadosnál nagyobb, 40–50 százalékos részaránynál a legsötétebb szürkét használjuk.
2. Egyharmad körüli, 28–35 százalékos református részaránynál a közepesen sötét szürkét.
3. Egyharmados részaránynál kevesebb, de valamilyen szempontból viszonylagosan mégis figyelemre méltó, 20–25 százalék körüli részaránynál használjuk a szürke legvilágosabb árnyalatát.

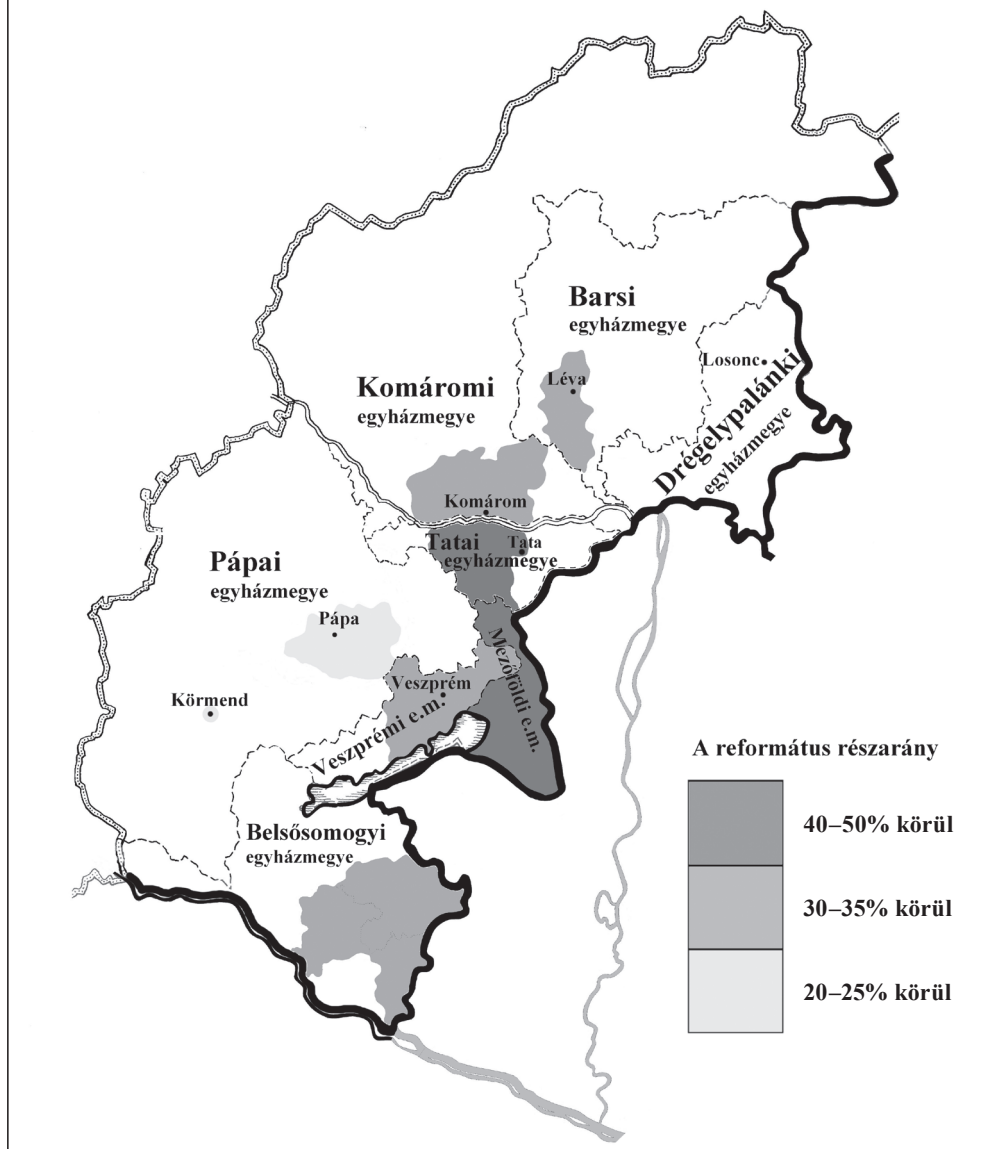
Sajnos a Dunamelléki Egyházkerülethez nem találtunk a korszaknak megfelelő professzionális térképet az egyházmegyékről. Földváry József 1898-ban megjelent egyházkerület-történetében található, egy 1754-es összeírás alapján készült térképet használtunk fel.⁷⁵ Az egyházmegyek határainak a meghúzása itt nagyvonalúan sematikus ugyan, de a jelzett egyházmegyékben mégis jól értelmezhetően el tudtuk helyezni a statisztikák segítségével azonosított identitásrégiókat (*3. térkép*). Az 1754-es határokhoz képest a későbbiekben a legnagyobb eltérés, hogy a Tolnai Egyházmegyének a Dunán át a Duna–Tisza közén fekvő három egyházát 1825-ben átcsatolták a Solti egyházmegyéhez. Számításaink során ezt a három ekléziát mi is a solti egyházmegyénél vettük figyelembe. Ezen kívül még a Solti és a Kecskeméti Egyházmegye között is volt átcsatolás. Egyébként hasonlóan a Dunántúli Egyházkerületnél alkalmazott megoldáshoz, az identitásrégióknak nevezett területek szürke árnyalatainál ebben a kerületben is három fokozatot alkalmazunk. A fokozatok mintáját mindkét térképünkön (*2. és 3. térkép*) feltüntettük.

⁷⁴ HUDI JÓZSEF – JAKAB RÉKA – KONCZ PÁL – KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT – MEZEI ZSOLT (szerk.) (2002): *Dunántúli Egyházleírások a XVIII. századból*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa.

⁷⁵ FÖLDVÁRY L. 1898: II. 282–287.

A Dunántúli Református Egyházkerület egyházmegyéi 1774-ben

és a református identitásrégiók az 1787. és/illetve az 1869. évi népszámlálások alapján

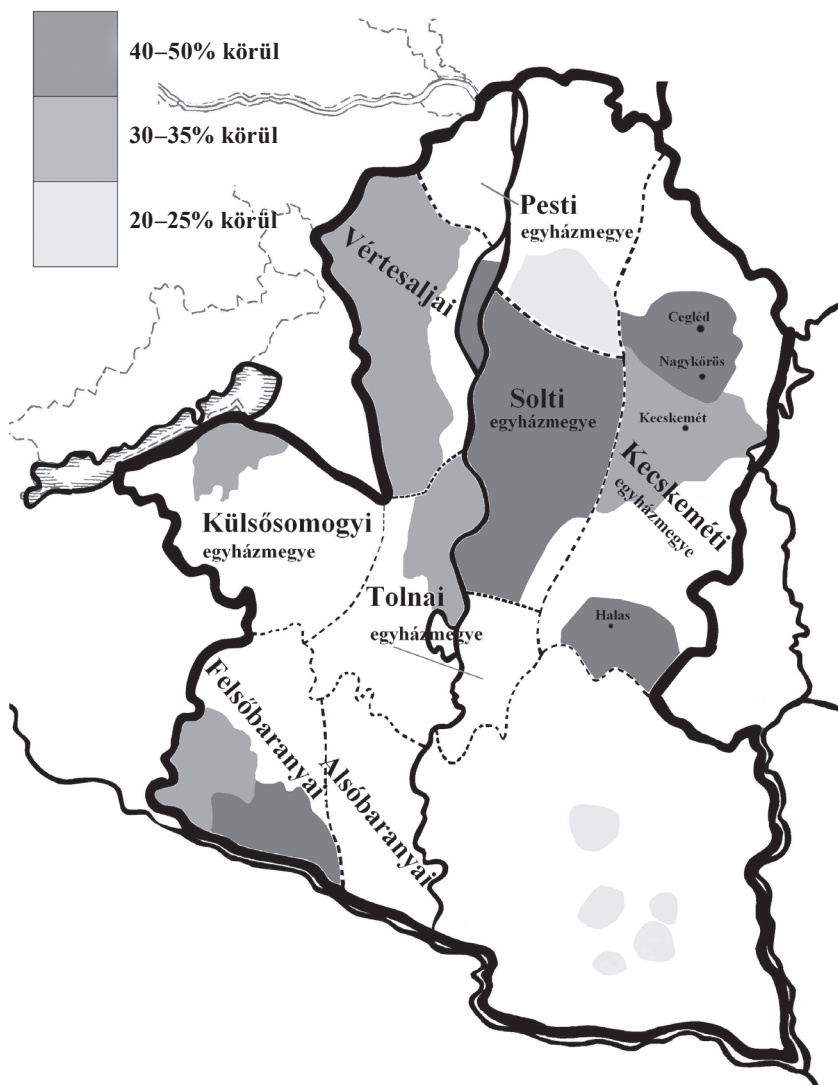
2. térkép

Forrás: HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002, a kötet térképmellékleteinek felhasználásával készült.

A reformátusok részaránya a szerző (Kovács I. Gábor) számításain alapul.

A Dunamelléki Református Egyházkerület egyházmegyéi 1754-ben és a református identitásrégiók az 1787. és/illetve az 1869. évi népszámlálások alapján

A református részarány

3. térkép

Forrás: FÖLDVÁRY L. 1898: I. A kötet sematikus térképeinek alapján készült. A reformátusok részaránya a szerző (Kovács I. Gábor) számításain alapul.

1.3.3. MEZŐVÁROSOK/VÁROSOK, REFORMÁTUS ISKOLÁK ÉS AZ IDENTITÁS

A Dunántúli Egyházkerületnél áttekintettük azt is, hogyan alakult a városok – javarészt mezővárosok – reformátusságának a helyzete. Kiinduló ötletünk Szakály Ferentől származik, aki a kor névhasználati szokásai alapján vette számba, hogy a 16. század ismert szerzetesi, papi, reformátori pályán működő értelmiségije milyen arányban viseltek egy-egy mezővárosra utaló nevet.⁷⁶ Ennek mintájára gyűjtöttük ki az egyházkerület 1760 előtti prédikátorairól és rektorairól összeállított adattárból, hogy hányan viselték közülük a kerület egyes településeinek nevét.⁷⁷ A lista ugyan nem teljes, de az eredmény, amelyet a gyakoriság sorrendjében közlünk, figyelemre méltó. A nevek után zárójelben két számot tüntettünk fel. Az első szám azt mutatja, hogy az 1760 előtti adatokat tartalmazó kötetben hányszor fordul elő az adott név, a második szám pedig azt jelzi, hogy közülük hány prédikátornak/rektornak a tanulása, működése esett döntően az 1700 előtti időszakra. A gyakoribb kerületi településre utaló nevek tehát a következők:

Komáromi (64 – 32), Pápai (36 – 18), Körmendi (31 – 18), Veszprémi (22 – 5), Újvári (25 – 21),⁷⁸ Szenci (19 – 18), Somorjai (14 – 14), Győri (18 – 16), Tatai (12 – 4), Szombati (11 – 7),⁷⁹ Sellyei (10 – 10), Barsi (10 – 10), Lévai (10 – 6), Losonci (10 – 6), Szőnyi (10 – 3), Ürményi (9 – 8), Halász (9 – 8), Csuzi (9 – 6), Kocsi (8 – 4), Komjáti (5 – 4).

A nevek Komárom városa és a falunak számító Kocs kivételével mezővárosokra mutatnak. Értelmezésünk szerint az első számok kivétel nélkül azt mutatják, hogy ezeken a településeken, ahonnan ilyen sokan lettek 1760 előtt tanult református szolgálattevők, prédikátorok, rektorok, ott erős identitású hívek által alkotott eklézsia működött. (A számosság értelemszerűen függött a település nagyságától is.) Ha a második szám egyezik, vagy alig különbözik az elsőől, az viszont azt jelenti, hogy arról a településről a 18. században már nem választották a református értelmiségi hívatásokat, mert meggyengült a közösség vagy meg is szűnt. A felsődunamelléki kerületben, amelyet Moson, Pozsony, Nyitra és Bars megyében már a 17. század közepső harmadától rendkívüli intenzitással támadott az ellenreformáció, sorra semmisültek meg Szenc, Vágsellye, Ürmény, Halászi

⁷⁶ SZAKÁLY FERENC (1995): *Mezőváros és reformáció*. Budapest, Balassi Kiadó. 27–28. (Humanizmus és reformáció 23.)

⁷⁷ KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (2009b): „Schola Papensis olim satis illustris fuit...” A pápai református kollégium tagolódása és oktatási színvonala a XVII. században. *Acta Papensia*, (1–4). 1–266.

⁷⁸ A 25 esetből 5 biztosan Érsekújvár, 1 pedig biztosan nem az. A biztosan érsekújváriak mind 17. századiak.

⁷⁹ A 10 esetből 1 Muraszombat, 5 Rimaszombat, 2 Szombathely, a vélhetőleg 3 Nagyszombatiból kettő 17. századi.

és Komjáti korábban virágzó egyházai.⁸⁰ Bars és Somorja eklézsiái a 18. század elejétől már árvaegyházak voltak.⁸¹

Egyébként azokon a településeken, ahonnan a számba vett iskolázott reformátusok, prédikátorok és rektorok minden valószínűség szerint származtak, majdnem kivétel nélkül mindenütt volt valamilyen, a triviális alsófokú iskola szintjét meghaladó iskola, ahol a kis- vagy nagygymnáziumi tananyagot, illetve annak kisebb-nagyobb részét tanították. A Felsődunamelléki Egyházkerület 1619-es, Sókön tartott zsinatának végzései között szerepel, hogy a komjáti, nagyszombati, barsi, lévai, komáromi, érsekújvári, halászi és somorjai iskolákban milyen különböző gimnáziumi tanelemeket kell oktatni.⁸² A tanított tárgyak alapján a nagyszombati, az érsekújvári és a komáromi voltak a magasabb színvonalú iskolák. Az 1654-es farkasdi egyházkerületi zsinat előkészítő irata szerint változatlanul ugyanazok az intézmények voltak a legjobbak.⁸³ Lorántffy Zsuzsanna ugyanekkor írott adománylevelében ezeken kívül még a tatai iskola is említődik.⁸⁴ Később Debreceni Ember Pál (1661–1710) a 17–18. század fordulóján írott magyar református egyház történeti munkájában, mint volt losonci lelkész (1695–1701), fontos adatokat közölt a Felsődunamelléki Egyházkerület iskoláiról, s itt újabb településnevek említődnek. „Bármely nagyobb jó renddel bíró városban a rektor mellett szoktak alkalmazni bizonyos számban nagyobb diákokat is [...] ők segítenek a tanítónak a többi fiatalabb kisiskolás nevelésében. [...] Ilyen iskolákat hoztak létre és alapítottak nagy számban az egyházkerület mezővárosaiban, városaiban és nagyobb falvaiban is a régiek virágzóbb korszakában. Így egész biztos, hogy ilyen iskolák voltak Szenc, Somorja, Óvár, Sellye, Érsekújvár mezővárosokban stb., és a nagyobb falvakban, Szőnyön, Kocson stb. De itt-ott megvannak ma is ezek az iskolák eléggé jól felszerelve, mint Losonc, Léva, Tata stb. mezővárosokban. A városokban mindenekelőtt Komáromban és Nagyszombatban szinte a kollégiumokkal egyenlő iskolák virágoztak egykor.”⁸⁵

Az 1736-ban létrejövő Dunántúli Egyházkerület ekkor még külön szervezett Duna-jobbparti területén is voltak olyan települések, amelyeknek a nevét szép számmal viselték a prédikatori és a tanítói rend tagjai: Pápa, Körmend, Veszprém, Győr. Ezek mind végvárnak is számító települések voltak, s mindegyikben jelentős iskolák működtek. A pápai iskola változó oktatási színvonalát, tagolódását, hatókörét a különböző időszakokban

⁸⁰ Az 1869-es népszámlálás például ezek közül Szencen 4, Vágsellyén 2, Ürményben 3 s Halászipiban és Komjátiban már egyetlenegy református lelket sem talált.

⁸¹ A *Tűrelmi rendelet* után megelégedtek, de Somorján például már csak a népesség 10 százalékát tették ki.

⁸² THURY E. 1908: I. 368, 375.

⁸³ Uo. 466.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ DEBRECENI EMBER PÁL (2009): *A magyarországi és erdélyi református egyház története* (Ford.: Botos Péter). Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. 396–397.

legalaposabban és meggyőzően Köblös József és Kránitz Zsolt tisztázták.⁸⁶ A pápai kollégium színvonala eszerint a 18. század végéig nem érte el a debreceni és a sárospataki kollégiumok szintjét. A pápai iskola elvégzése néhány rövidebb időszakot kivéve csak a rektori állásokhoz volt elegendő. A lelkeszi álláshoz Debrecenben vagy Sárospatakon (esetleg külföldön) is kellett tanulni. Mindamellett Pápa igyekezett összetartani a Dunántúl református iskoláit, s valamiképpen az anyaiskolai szerepet is betölteni.

Körmend mezővárosáról azt kell tudni, hogy a 17. század elejétől fontos református központ volt, amelynek iskolájában jól képzett, néha külföldet járt oskolamester is tanított. Itt az 1680-as években szűnt meg a református iskola, amikor a város földesurai, a Batthyányak, a protestánsok szabad vallásgyakorlatát is megszüntették. A körmendi hajdúk már nem hivatkozhattak a végvári katonák bécsi békében is biztosított vallásszabadságára.⁸⁷

A török hódoltság megszűnésével Veszprém püspöki városban a település földesurai, a püspökök, fokozatosan számolták fel a város végvári szabadságait. 1710-ben elűzték innen a református püspököt. 1717-ben elvették a templomot, a parókiát és az iskolát. Betiltották a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát, és a betelepedésüket is.⁸⁸ A veszprémi atyafiak még évtizedek múlva, az 1774-es püspöki vizitáció alkalmával is fájdalommal nyilatkoztak: „Volt szép oskolánk is, melyben 25-30 öregdiákok is voltanak, kik az apróbb oskolásokat is tanították és közelebb levő ekklesiákban mestereknek kiadattak”.⁸⁹

Pápan az Esterházy földesuraság már 1664-ben elfoglaltatta a reformátusok templomát, parochiális házait és az oskolát, amelyek helyett azonban még másikat tudtak építeni. 1718-ban azonban – csaknem egyidőben a veszprémivel – a végvári jelleg megszűnése miatt a király megtiltotta a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlatát. Ennek végrehajtására azonban a szakadatlan kérelmezések miatt csak 1752-ben került sor. Ismét elvették a templomukat, az iskolát s papjaikat, tanáraikat a diákokkal együtt kitiltották a városból.⁹⁰ Nem sokkal ez előtt, 1749-ben került sor a győri reformátusok, illetve néhány évvel később

⁸⁶ KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (2005): „Mindenkor az országban harmadiknak tartatott...”? A pápai református kollégium tagolódása a XVIII. század közepéig. *Acta Papensia*, (1–2). 1–204; Forrásközlések 8.); KÖBLÖS JÓZSEF (szerk.) (2006b): A pápai református kollégium vázlatos története a kezdetektől az anyaiskolává válásáig (1585–1797). In: Köblös József (szerk.): *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények; KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2009a): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I.*, 1526–1760. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények; Köblös J. – Kránitz Zs. 2009b.

⁸⁷ TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (1989): Iskola és reformáció Körmenden a 16–18. században. In: Benda Kálmán – Beliczay Angéla – K. Fogarasi Zsuzsa – Nagy Edit – Szabó András (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Soros Alapítvány Bizottság. 10–19.

⁸⁸ KÖBLÖS J. (szerk.) (2011): 230.

⁸⁹ HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002: 513.

⁹⁰ TÓTH ENDRE (1941): *A pápai református egyház története*. Pápa, Főiskolai Könyvnyomda. 72–172; A pápaiak 1718-ban kezdődő jogi küzdelmének történeti dokumentumait Köblös József közölte: KÖBLÖS JÓZSEF (2005): *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 8.)

a tataiak nyilvános vallásgyakorlatának az eltiltására. Léváról pedig még 1739-ben verték ki a prédikátort és a tanítót, s 1741-ben templomukat is földig rombolták.

Ha időrendbe sorakoztatjuk az egyesített Dunántúli Református Egyházkerület területén működött, az alsó foknál magasabb színvonalú iskolák ellehetetlenítését, bezárását, eltiltását, akkor a következő sorozatot kapjuk:

Érsekújvár és Nagyszombat, Szenc, Vágsellye, Ürmény, Halászi 1650 és 1660 között; Komárom 1672; Komjáti 1674; Körmend 1686;

Somorja és Bars 1710 körül; Veszprém 1717;

Léva 1740; Győr 1749; Pápa 1752; Tata 1759;

Két-három fontosabb túlélő iskola maradt. Egyrészt a pápai kollégiumot sokkal alacsonyabb színvonalon, négyosztályos kisgimnáziumként folytató iskola a közeli artikuláris helyen, Adásztevelen. Másrészt a losonci nagygyimnázium az egyházkerület északkeleti peremén. A harmadik Kocs község eklézsiájának elemi szintet talán meghaladó iskolája.⁹¹

Nyilvánvaló, hogy a maradék iskolák nem lehettek képesek biztosítani az egész egyesített kerület tanítói utánpótlását és a leendő lelkészek alapképzését. A pápai iskola elűzése, lefokozása mindenképpen nagy csapás volt ebből a szempontból. Az ellenreformáció világi és egyházi aktorai, a királyi kormányzat, a vármegyei tisztikar, a földesurak és urasági tisztjeik, valamint a püspökök, káptalanok és szerzetesrendek semmit sem hallhattak még a hálózatelméletről, de praktikusán tudták, hogy célirányos támadással elsősorban a városokból/mezővárosokból, forgalmi csomópontokból, a központi helyekről kell kiszorítani a protestánsokat. A kapcsolathálók csomópontjait, a sok kapcsolattal rendelkező kommunikációs gócpontokat kell kikapcsolni. Ezért törekedtek azoknak az értelmiségképző, az egyházi szolgálattevők képesítését adó iskoláknak az ellehetetlenítésére, amelyek multiplikatív módon kulcsszerepet játszhattak a gyülekezeti tagok református identitásának az ébrentartásában, erősítésében s az újabb nemzedékek identitásának a kialakításában.

A hálózatelmélet jó okkal juthat eszünkbe, mert a magyarországi reformáció, indulásától kezdve, hálózatszerűen terjedt és működött. S bár idővel felekezetiileg strukturálódott, működésében megjelentek hierarchikus elemek is, adminisztratív szervezettsége azonban a 18. században nem lépett túl az egyházkerületeken, és sok tekintetben azon

⁹¹ Ebben a tekintetben bizonytalanságban vagyunk, mert bár az 1774-es egyházlátogatáskor „virágzónak” mondják a koci ekléziát, a Dunántúli Egyházkerület prédikátori és rektori adattárában 1737 és 1770 között nem szerepel Kocson rektor. Ennek azonban forráshiány is lehet a magyarázata (KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. 2009b: 197; KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. 2018b: II/1: 254–256). Egy 1767-ből publikált tatai feljegyzés viszont a tatai iskola újra engedélyezése érdekében többek között azzal érvel, hogy a tatai iskolába járható fiaknak csak egy kis része tud Kocsra járni iskolába. Lásd FÖLDVÁRY LÁSZLÓ (1903): A tatai ev. ref. templom és iskola ügye a 18. században. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár II.* Budapest. 183–184.

belül hálózatszerűen is működött.⁹² A többi egyházkerülethez pedig a *Carolina Resolutiók* tiltásai miatt is inkább hálózatosan kapcsolódtak. A magyar református felekezeti-művelődési alakzatot tekinthetjük egy jellemzően inkább gyenge kötésekkel egybefűzött, s talán ezért is rugalmas országos kapcsolatháló-alakzatnak is. Ha majd a korszak egyház- és művelődéstörténetileg képzett, nagy forrásismerettel rendelkező kutatói hálózat-elméleti iskolázottsággal is elemzik a 18. századi magyar református felekezeti és művelődési alakzatot, akkor talán pontosabb választ kapunk arra is, hogy a dunántúli reformátusság hogyan élte túl a fontos központjait ért célirányos támadást, s hogyan tudott a *Tűrelmi rendelet* után viszonylag gyorsan talpra állni.⁹³

Mindenesetre néhány magyarázó elemet most is megemlítünk. Egyetemi tanáraink családtörténeteinel több esetben tapasztaltuk, hogy a lelkészgyerekek a kisgimnáziumi, sőt néha a nagygimnáziumi anyagot is az apjuk mellett tanulták. Közelebbi falvak tudósabb lelkészeinél is folytattak tanulmányokat. Kicsit későbbi időszakra vonatkozóan hasonlókat figyelt meg Hudi József is: „Általános gyakorlatnak nevezhető, hogy a tanítók, prédikátorok maguk tanították gyermeküket. Így akár syntaxistaként kezdhették [...] gimnáziumi tanulmányaikat. A módosabb köznemesek házitanítók alkalmazásával készítették fel gyermekeiket.”⁹⁴ A Dunántúli Egyházkerület bizonyos területeiről a 18. század második felétől megszaporodott a soproni, győri, és pozsonyi evangélikus iskolák református látogatása is. (Legalábbis a nemesi ifjak köréből.) Komáromban 1672-ben megszűnt ugyan a főiskola, de a vallásgyakorlat eltiltása ellenére az iskola elemi szinten később is működhetett. A komáromi hagyomány szerint a Debrecenből rendszeresen jövő rektorok, valamint a Kecskemétről és Nagykőrösről érkező praeceptorok titokban magasabb ismereteket is tanítottak. Ilyen, a komáromihoz hasonló módon lappangó iskolák máshol is lehettek. Az 1774-es vizitáció idejéből Hudi József két nemesi községet említ (Nemesdéd, Szentkirályszabadja), ahol a latin

⁹² A magyarországi református egyház 18. századi igazgatásáról újabban Hegyi Ádám Alex adott kitűnő áttekintést (Hegyi Á. A. 2020: 229–233).

⁹³ Fontos megjegyezni, hogy történetek már lépések ebbe az irányba. Gondolunk itt a sárospataki partikulahálózatra vonatkozó fontos adatközlésre és elemzésre (DIENES DÉNES [szerk.] [2001]: *Megkí-vántatik a rectorban, hogy legyen kevelység nélkül való... A Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773–1826*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos gyűjteményei. [Acta Patacina IX.]; UGRAI JÁNOS [2010]: A Sárospataki Református Kollégium dunántúli partikula kapcsolatai a XVIII–XIX. század fordulóján. *Acta Papensia*, [1–2]. 101–113), valamint a pápai kutatók 1732 és 1847 között több időmetszetben elkészített imponáló térképeire a rektornak ment pápai diákokról, az iskola változó vonzókörzetéről (gimnáziumi tanulók, teológusok, illetve joghallgatók) és a nemesi községek-ből jött tanulókról (KÖBLÖS J. [szerk.] 2006b: 119–142, Térképek). Ugyanakkor fontos program lenne közölni a Dunamelléki Egyházkerület iskoláinak gimnáziumi diáknévsorait is. Sőt a Tiszántúli és a Tiszáninneni Egyházkerületekben is érdemes lenne a kitűnő debreceni és sárospataki közlések után továbblépni – ahol lehetséges – a kisebb intézmények diáknévsoraival is.

⁹⁴ HUDI JÓZSEF (2006): A kollégium vázlatos története az anyaiskolává válástól korszakunk végéig (1797–1861). In: Köblös József (szerk.): *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 65.

grammatika oktatása virágzott.⁹⁵ Bizonyíthatóan nagyobbreszt Debrecenből vagy Sárospatakról jött rektorokkal.⁹⁶ Változatlanul éltek, sőt erősödtek a kapcsolatok a többi egyházkerület iskoláival. Gimnáziumi tanulmányok céljából a dunántúli gyerekek elmentek a közelebbi dunamelléki iskolákba, sőt a Tiszántúlra is (Kunszentmiklós, Nagykőrös, Kecskemét, illetve Mezőtúr, Hódmezővásárhely, Szentes, Karcag). Az így is szövődő kapcsolati hálókat erősítette, hogy Sárospatak és Debrecen kollégiumaiból a korábbiaknál is gyakrabban jöttek a Dunántúlra lelkészek, rektorok az alacsonyabb szintű iskolákból pedig tanítók (Miskolcra és Rimaszombatból is). Tiszáninnen tapasztalatból tudjuk, hogy a Sárospatakról kimenő hároméves akadémikus rektorok sok helyen a partikulákban az elemi iskola működtetése mellett részben némi fizetségért latiniskolai ismereteket is tanítottak. Sőt a mostani kötetünkben bemutatott jobbágy származású egyetemi tanár, Helle Károly életútját ismertetve, találtunk olyan adatot a baranyai Nagyharsányban, hogy 1786-ban a Debrecenből jött akadémikus rektor az elementáriusokon kívül öt grammatistát, négy syntaxistát és huszonegy declinistát is tanított. Helle Károly nagyapja ilyen előismeretek után mehetett a kecskeméti gimnáziumba, majd 16 évesen már Debrecenben subscribálhatott.

Ennek a kiterjedt hálózatépítésnek, a térkapcsolatoknak a szisztematikus feltárása, a kapcsolattartás módozatainak, működésmódjának, a kommunikációs láncoknak a megismerése sok újat is hozhat. A Dunántúli Egyházkerület reformátussága mindenestre nem roppant össze, mert egyrészt a maradéknak az identitását a próbatételek megerősítették, másrészt azért sem, mert a dunántúliak integráns részét alkották a magyar református felekezeti alakzatnak, beleszövődve annak országos kapcsolathálózatába.

Ami a Dunamellék városait és iskoláit illeti, Pécs püspöki városból, Pest és Buda szabad királyi városokból a töröktől való visszavétel után eleve kitiltották a protestánsokat. A török hódoltság idején megerősödött autonómiájú mezővárosok viszont nagyobbreszt meg tudták őrizni, sőt képesek voltak fejleszteni iskoláikat. A legalább középfokú iskolát tartó mezővárosok közül, mint már említettük, csak Ceglédet érte retorzió, ahol 1753-ban vallásgyakorlatuk elvesztésének terhe alatt megtiltotta a Helytartótanács, hogy korábban virágzó iskolájukban grammatikánál magasabb tudományokat tanítsanak. A Duna–Tisza közén a többi mezőváros iskolája, amelyek a debreceni kollégium partikulái voltak, a 18. század második felétől jelentősen erősödtek (Kecskemét, Nagykőrös, Kunszentmiklós, Kiskunhalas). Nagykőrösön és Kecskeméten teológiát is tanítottak. Sőt Kecskeméten 1831-től kollégium típusú főiskolai tagozat jött létre, jogi oktatással

⁹⁵ Uo. 65, 185.

⁹⁶ Kicsit később, az 1797-től induló pápai Felvételi könyv alapján közel húsz nemesi község, illetve város említődik, ahol a latin nyelvi alapokat tanították. Hudi J. 2006: 64–65.

együtt.⁹⁷ A 19. században a kerület Dunától nyugatra eső részén 1806-ban Nagyszékeslyen alapítottak gimnáziumot, amely 1811-ben Gyönkre költözött, s a Dunántúl közeli területeinek igényeit is kiszolgálta.⁹⁸

Visszatérve a Dunántúli Egyházkerülethez, II. József rendelete után itt is erősödött a református felsőbb iskolázás. A pápaiak kérvényére Veszprém vármegye időhúzása miatt maga a király írta rá: „A pápaiaknak a vallás magángyakorlatát az iskolákkal együtt engedélyezem.” Az Adásztevelről ősi fészkeire visszatérő iskola Márton István professzorságával 1790-től fejlődésnek indult, s a dunántúli reformátusság központi iskolájává vált, bölcséleti alapozást is nyújtó teológiai tagozattal.⁹⁹ 1801-ben a négy egyházkerület a sárospataki és a debreceni kollégiummal egyenrangú „anyaiskolának” ismerte el. „1797-ben az egyházkerület vállalta a kollégium fenntartását, s a debreceni, pataki kollégium átengedte beiskolázási körzetének megfelelő részét, így ennek következtében újjászerveződhetett a pápai kollégium partikula-hálózata [...]. A kerületi iskolák rektorokat csak Pápáról kérhettek.”¹⁰⁰ Márton István, majd a reformkorban Tarczy Lajos és Bocsor István professzorok vezetésével a pápai kollégium virágkorát élte. 1834-ben elkezdődött a jogi oktatás is. A kollégium vonzáskörzete az egész egyházkerületre kiterjedt. Sőt azon túl is, a földrajzi értelemben vett egész Dunántúlra, tehát a Dunamelléki Egyházkerület Dunántúlra eső egyházmegyéire is.¹⁰¹

Közben az egyházkerület területén az 1790-es években két új gimnázium is indult. Komáromban a város tehetős református polgárságának anyagi támogatásával 1796-ra felépült az új iskola. Azt ugyan kétszeri próbálkozással sem sikerült elérniük, hogy a gazdag eklézsia által fenntartott, jól felszerelt intézmény átvehesse a pápaiaktól a kerületi iskolai rangot, de az északdunántúli és a csallóközi reformátusoknak elérhető közelségbe került a tanulási lehetőség.¹⁰² Néhány évvel korábban, 1792-ben gróf Festetics György (1755–1819) nagyvonalú támogatásával és alapítványával Csurgón hoztak létre református grammatikai iskolát, amely 1800-tól Lyceum névvel tulajdonképpen nagygimnáziummá fejlődött. Ez az iskola fontos szerepet töltött be az egyházkerületnek

⁹⁷ BAJKÓ MÁTYÁS (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 184–185; SZAPPANOS KÁROLY (1931): *A kecskeméti református egyház és iskolái története 1564–1931*. Kecskemét; SOÓS TAMÁS (1964): *Iskolánk története*. In: Dömötör László (szerk.): *400 éves a Kecskeméti Katona József Gimnázium. A volt Református Kollégium*. Kecskemét, Felelős kiadója Mester Barnabás. 3–52.

⁹⁸ KÁLMÁN DEZSŐ (1905): *A gyönki ev. ref. gymnasium története 1806–1900*. Szekszárd, Molnár Mór Könyvnyomdai Intézete.

⁹⁹ TÓTH ENDRE (1931): *Mándi Márton István élete*. Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.

¹⁰⁰ HUDI J. 2006: 62–63.

¹⁰¹ KÖBLÖS J. (szerk.) 2006b: 132, 136, 142.

¹⁰² SZENDREY IMRE (1994): *A Rév-Komáromi Ev. Ref. Főiskola története (1606–1898)*. *Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle*, (1). 15–30.

a Balatontól délnyugatra eső régiójában. Az addig eléggé ellátatlan Belsősomogyi Egyházmegye református ifjúságához vitte közelebb a tanulási lehetőséget.¹⁰³

Fontos, hogy a 17. század óta meglévő losonci iskola, amelyet Kármán András 1731-től nagygymnáziummá fejlesztett, folyamatosan működve segítette a felvidéki reformátusság színvonalas oktatását, beleértve a volt Felsődunamelléki Egyházkerület eklézsiáit is. 1791-től teológiai, 1834-től pedig jogi oktatást is végzett.¹⁰⁴ Így végeredményben a 18. század végétől 1848-ig a Dunántúli és a Dunamelléki Egyházkerület egész területét lefedték a felsorolt iskolák vonzáskörzetei. Ez segítette a református identitás ápolásában kulcsszerepet játszó református értelmiség, köztük az egyházi szolgálattevők képzését is.

2. TÁRSADALMI ALAKZATOK AZ ORSZÁG NYUGATI FELÉBŐL SZÁRMAZÓ REFORMÁTUS EGYETEMI TANÁROK ÖSFÁIN

2.1. JOBBÁGY EREDETŰ CSALÁDOK ÚTJA AZ EGYETEMI KATEDRÁIG

A magyarországi polgári korszak tudáselitjének származásával kapcsolatban első megközelítésben azt vizsgáltuk, hogy ennek az elitnek a két meghatározó csoportja, az egyetemi professzorok és a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közvetlenül milyen környezetből jöttek. A földrajzi térben hol születtek? Milyen etnokulturális és milyen vallási közegből származtak? Mi volt szüleik társadalmi státusza, foglalkozása, vagyoni helyzete? Hol helyezkedtek el a társadalmi hierarchiában? A felnevelő családnak milyen volt a miliője, tanultsága, műveltsége, mobilitási energiája.¹⁰⁵ Megtapasztaltuk azonban, hogy az elit utánpótlását adó kisebb-nagyobb társadalmi entitások teljesebb értelmezéséhez csak akkor juthatunk közelebb, ha a kutatás horizontját kitágítva, a történeti dimenziót erősítve a megelőző nemzedékekkel is foglalkozunk. Így végül is azt a munkaformát alakítottuk ki, hogy apai és anyai ágon is – amennyire a források engedik

¹⁰³ HÉJAS PÁL (2018): A csurgói evang. reform. főgimnázium rövid története. Csurgó, 1895. In: Köblös József – Kránitz Zsolt (szerk.): *A csurgói református gimnázium diákjai 1792–1867*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 11–185. (Csurgói Könyvtár 25.)

¹⁰⁴ SCHERER LAJOS (1940): *A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története*. Losonc, A Losonci M. Kir. Áll. Kármán József Gimnázium Barátai Körének kiadása; BAJKÓ M. 1976.

¹⁰⁵ KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2011): A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács I. Gábor: *Eliték és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan. 99–198.

– négy-négy dédszülőig derítjük fel az egyetemi tanárok és az akadémikusok családi adatait. Mindenképpen törekedünk arra, hogy az apai vonalon megtaláljuk azt a láncszemet, amikor a család első tagja belépett a tanultak rendjébe. Ezeknek a családoknak az intellektualizálódása az iskolázás-művelődés mezőjében ment végbe, ami szinte a 19. század végéig felekezeti közeget, felekezeti intézményrendszert jelentett. Tehát ez a lépésváltás egyértelműen a felekezeti művelődéshez, a felekezeti iskolahálózathoz kötődött. Ez is fontos oka volt annak, hogy a polgári kori tudáselitet adó családok társadalomtörténeti elemzéséhez kiinduló rendezőelvnek a felekezeti-művelődési alakzat fogalmát választottuk. A koraújkori magyarországi konfesszionizációk sajátos felekezeti kultúrákat alakítottak ki, amelyek meghatározták az egyes felekezetekhez tartozók életvezetését, mentalitását is. A magyar társadalomtörténet vallási keretezettségű századaiban a felekezeti kultúra identitásképző, integráló, a mindennapi életet strukturáló tényező volt.¹⁰⁶ A tudáselit tagok családtörténeteit ezért felekezeti-művelődési alakzatok szerint csoportosítva kezdtük elemezni. Azt szeretnénk volna megtudni, hogy az egyes felekezeti alakzatoknál milyen történeti-szociológiai mintázatú társadalmi entitások voltak a hordozói, megtestesítői a tudáselit utánpótlásának.

Most először azt vizsgáljuk meg, hogy a református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozó s a Dunamelléki és a Dunántúli Egyházkerület területéről származó polgári kori egyetemi tanárok közül kik voltak apai vonalon rendi állásuk szerint jobbágy eredetűek. Korábban a Tiszáninneni Egyházkerület területéről származó 19 egyetemi tanár családfáját készítettük el, s közöttük nem találtunk egyértelműen jobbágy jogállású családot. Közülük tizenötnek a családja bizonyosan nemes volt. Ez a magas arány a kisnemesség iskoláztatási rétegstratégiája mellett azzal is magyarázható, hogy a régió reformátusságán belül az országos átlagot messze meghaladóan nagy volt a nemesség aránya.¹⁰⁷ Merőben más a Dunamelléki Egyházkerületből származóként számba vett 34 egyetemi tanár társadalomtörténeti háttere. Itt is elég sok a felmenők között a nemesi rendi állású, de ezeknek jelentős része városi, mezővárosi – később részletesebben elemzendő módon és mértékben –, sajátosan polgári karakterű nemesi família. Másrészt ebben a központi régióban több mint egyötöd (8 fő) a református vallású, de izraelita felmenőktől származó egyetemi professzor.¹⁰⁸ Harmadrészt a dunamellékiek között van három olyan egyetemi tanár, akinek a dédapja nyolcad-, negyed- vagy féltelkes jobbágy volt, s egy olyan professzor, akinek a dédapja béres vagy uradalmi cseléd. A 18

¹⁰⁶ Kovács I. G. 2019a.

¹⁰⁷ Kovács I. G. 2016b: 345–348.

¹⁰⁸ A zsidó származású református professzorokkal külön kötetben foglalkoztunk, tüzetesen vizsgálva az akkulturáció és az asszimiláció folyamatait. KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2022): *Az „összeilleszkedés” változatai. Az akkulturációtól az asszimilációig. A dunamelléki és dunántúli származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. IV. Református egyetemi tanárok. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 123–140.*

dunántúli professzor közül három volt zsidó származású. Egynegyedük (5 fő), illetve – a zsidó származásúak nélkül számítva – egyharmaduk volt jobbágy eredetű. Tehát viszonylag magas a dunántúli egyházkerület területéről származó egyetemi professzorok között a jobbágy eredetűek aránya.

A két egyházkerületből a család első tanult embere születési évének időrendje szerint haladva összesen nyolc jobbágy eredetű, a református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozó professzor családjánál tekintjük át röviden azt a többlépcsős mobilitási pályát, ahogyan a későbbi jobbágyi helyzetből eljutottak a polgári társadalom egyetemi katedrájáiig.

ÁNGYÁN JÁNOS (*Budapest, 1886. ápr. 9. – Pécs, 1969. júl. 19.*) 1923-tól 1959-ig volt a pécsi egyetem orvoskarának belgyógyász professzora. Részletes ősfáját már korábban közzeltük.¹⁰⁹ Az 1735-ben született apai ükapa jelentős szőlőterületen is gazdálkodva telkes jobbágyként élt a Veszprém megyei Vörösberényben. 1768-ban született János fiát minden bizonnyal a debreceni kollégiumban és Bázelen is tanult Bíró László fedezhette fel, aki 1771 és 1784 között volt a berényi reformátusok prédikátora.¹¹⁰ Vörösberény a debreceni kollégium partikulájának számított, s ekkor már viszonylag állandóbb iskolarektorai is voltak.¹¹¹ Az iskola jó működését mutatja, hogy nemcsak a mi Ángyán Jánosunk subscribált a vörösberényiek közül 1786-ban Debrecenben, hanem 1788-ban a vele egy évben született szintén jobbágyivadék Tóth Ferenc is, aki seniorsága után megjárta Göttingent, s később pápai professzor, majd dunántúli püspök lett.¹¹² Visszatérve az Ángyán család első tanult emberének életútjához, ő Debrecenben praeceptor és helyettes professzor volt, s nádudvari és hajdúböszörményi rektoria után Jénába is kijutott.¹¹³ Hazatérve, mint szeghalmi lelkész, diáktársának testvérét, a nemesi származású, Sárospatakon tanult mezőtúri nótáriusnak a leányát vette feleségül. Később, 1805-től 1846-ig a veszprémi gyülekezet tudós lelkészeként működött. A most tárgyalt nyolc jobbágy családból származó egyetemi tanár felmenői közül ő lépett legkorábban – még mint dédapa – az intellektualizálódás útjára. Ebben a korán megkezdett, rendi határt átlépő folyamatban szerepet játszhatott az is, hogy az Ángyánok nem voltak ugyan nemesek, de valószínűsíthető, hogy a török után szétszélesztett veszprémi végvári magyar katonaságból telepedtek le a szőlőhegyéről, bortermeléséről nevezetes közeli Berényben.¹¹⁴ Az is a család további, biztos intellektualizálódását segítette, hogy ez a dédapa tanult nemesi családból házasodott, majd Veszprém városi miliőben éltek. Mind a hét, felnőttkort

¹⁰⁹ KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2020): Ángyán Jánosnak, a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán a belgyógyászat nyilvános rendes tanárának atipikus családfája és életútleírása. *Per Aspera ad Astra*, 7(2). 123–140.

¹¹⁰ KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. (szerk.) 2018b: II/1. 497.

¹¹¹ KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. (szerk.) 2018b: II/1. 433.

¹¹² KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. (szerk.) 2018b: II/1. 995.

¹¹³ KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. (szerk.) 2018b: II/1. 448.

¹¹⁴ BOROS ISTVÁN – MADARÁSZ LAJOS (2002): *Veszprém vármegye összeírásai, 1696, 1715, 1720*. Veszprém. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 17.)

megélt fiát taníttatni tudta a viszonylag közeli pápai kollégiumban vagy az olcsóbb gyönki református gimnáziumban. A nagyapa Pápán tanult, ahol praeceptor és contrascriba volt. Folytatva apja hivatását, a Veszprém megyei Királyszentistván lelkésze lett (Veszprémi Egyházmegye). Ő is nemesi, tekintélyes veszprémi családból házasodott. Ángyán professzor apai felmenőinek az élete Ángyán ükapjától kezdve idáig a Veszprémi Egyházmegyéhez kötődött. Két papi generáció után a harmadik nemzedék is teológiát kezdett tanulni Pápán, de aztán modernebb, polgáriasabb pályára lépett. Professzorunk 1849-ben született apja, Ángyán Béla 1876-ban orvosi diplomát szerzett, s főorvos, kórházigazgató lett, egyetemi magántanárrá habilitálták, egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet és udvari tanácsosságot kapott. A jobbágyi státuszból induló Ángyán család a szellemi és kapcsolati tőkefelhalmozással, többlépcsős emelkedéssel 1910-ben vörösberenyi előnévvel a magyar nemességet is megszerezte a stabil vagyoni háttér mellé. Az apa, a divatos és keresett pesti orvos ugyanis nemcsak jól keresett, hanem jól is házasodott. Német eredetű, tisztos iparos mesterségektől induló, pesti polgárjogot szerzett, kávéház-, bérház- és gőzmalomtulajdonos, művelt, polgárias kultúrájú – egyébként római katolikus – családba házasodott. Ángyán János, a leendő belgyógyász professzor ebből a háttérből – felszerelkezve műveltséggel és vagyonnal – indulhatott a tudáselit csúcsa felé.

CSÁNKI BENJÁMIN (*Füzesgyarmat, Békés m., 1868. jan. 3. – Debrecen, 1943. júl. 5.*) debreceni teológiai professzor családtörténetével is foglalkoztunk korábban a debreceni hittudományi karról készített kötetünkben.¹¹⁵ Akkor azonban csak a nagyszülőkgig tudtuk felderíteni az apai vonalat. Ma már tudjuk, hogy a dédapa a Pesti Egyházmegyéhez tartozó (kis)váci református gyülekezet tagja, negyedtelkes jobbágy volt, jelentős szőlőterülettel.¹¹⁶ Erre az anyagi erőre is támaszkodva tudta 1785-ben született fiát a debreceni református kollégiumban taníttatni. Ez a fiú, a család első tanult embere a Bihar megyei Komádiba került rektoriára. Itt házasodott meg, egy közrendű, de nem jobbágyállapotú lányt vett el. Később nótárius lett a szintén bihari Kötegyánban, Ártádon, végül Bojton, ahol 1831-ben 46 évesen meghalt. Az özvegy feleség mint gyám íratta be a legidősebb fiukat a debreceni kollégiumba. Professzorunk apja debreceni iskolázása után a Békés-Bánáti Egyházmegyében a gazdag füzesgyarmati gyülekezet lelkésze lett (1847–1884). Feleségül vette a füzesgyarmati uradalmi tiszt, a német eredetű, evangélikus Bergman József leányát. A feleség dédapja egy szászországi üvegesmester volt, aki Sopronban telepedett le, s kiindulópontja lett egy sokfelé ágazó, magas műveltségű evangélikus lelkész-dinasztiának, amelyből evangélikus püspök és nyelvészprofesszor is származott. Az uradalmi tiszt apja és testvére is evangélikus lelkész volt, több lánya pedig református lelkészhez ment férjhez. A jobbágyunokának ez a házassága kétségtelenül hozzájárult a Csánki család további intellektualizálódásához. A házasságból tizenegy gyermek

¹¹⁵ Kovács I. G. (szerk.) 2014: II. 42–45.

¹¹⁶ Vác gazdasági életében nagy szerepe volt a bortermelésnek. A 6600 holdas határ csaknem egyharmada volt szőlő.

született. A fiúk rendre a debreceni kollégiumban végezték a középiskolát. A tizedik gyermek, Csánki Benjámint a debreceni hittudományi kar professzora. Testvére, Csánki Dezső (1857–1933), a hatodik gyermek szintén a tudáselitbe emelkedett: történész, levéltáros, az Országos Levéltár főigazgatója, az MTA tagja, másodelnöke volt.

HELLE KÁROLY (*Szabadszállás, Pest vm., 1870. jan. 31. – Bp., 1920. márc. 5.*), aki a római jog professzora volt a Budapesti Tudományegyetemen, a Dunamelléki Egyházkerületből származott. Dédapja nagyharsányi negyedtelkes jobbágy volt. A Baranya megyei Nagyharsány komoly szerepet játszott már a 16. századi reformációban is. Annak ellenére, hogy a Pécs–Eszéki országút mellett elterülve a török hadjáratok és a felszabadító háborúk útjába esett, s a kuruckori rádjárások is megtépázták, a 18. században – elhelyezkedésének immár az előnyeit élvezve – fejlődő település volt jelentős szőlőkultúrával. Részben török előtti, török kori kontinuum, részben bevándorló, összességében magyar etnikumú, s csaknem tisztán református népességgel. Iskolája a debreceni kollégium partikulája volt. A 18. század végén a Debrecenből jött, egymást váltó akadémikus rektorok latiniskolát is működtettek. 1786-ból például, a Helle család első tanult tagjának a születése előtről, a nagyharsányi iskolában az elementáriusokon kívül öt grammatista, négy syntaxista és huszonegy declinista tanulóval van adat.¹¹⁷ Ezzel is magyarázható, hogy az egyébként nem nagyon vagyonos Helle Sámuel s felesége, a szintén negyedtelkes jobbágy családból származó Móricz Katalin, taníttathatták hat gyermekük közül az 1788-ban születettet, a legidősebbet, akire az akadémikus rektorok valószínűleg felfigyeltek. Ezt a Helle Jánost először a Dunamellék akkor legjobb iskolájába, Kecskemétre küldték, majd 1804-ben, tizenhat évesen már az „ország iskolájában”, Debrecenben subscribálhatott. Mint általában a jobban tanuló korabeli jobbágyfiúk, a szent hivatalt választhatta, s lelkész lett a tolnai egyházmegyében. Először a színreformátus és nemesi közbirtokosok által tulajdonolt Duna-menti Gerjenben szolgált (1815–1821). Megtette a társadalmi emelkedéshez a tanulás utáni következő lépést is, s a szomszédos szintén közbirtokosok lakta Dunaszentgyörgy egyik nemesi családjából házasodott. A szentgyörgyiek kurátorának a lányát vette feleségül. A feleség, Tibay Julianna, egyik férfitestvére is tanult ember, Tolna megye alszolgabírája volt. Egy leánytestvére pedig szintén lelkészhez, a közeli Nagydorog papjához ment férjhez, akinek már az apja is nagydorogi prédikátor volt. Helle János később, több mint negyven évig (1821–1862), a tisztán református sárréti Alsónyéken szolgált. Mindkét fiát taníttatta. Az idősebb Ferenc Debrecenben tanult bölcsészetet és jogot is, de Pápan fejezte be a jogi tanfolyamot, s ügyvédi gyakorlatot kezdett. Az 1819-ben született fiatalabb fiú, Helle János, az apja bejáratott útján indult el. Subscribálás után hat évig tanult a debreceni kollégiumban, s nemcsak a bölcsészetet és a jogot, hanem elvégezte a hittanszakot is.

¹¹⁷ SZITA LÁSZLÓ (2001): *Nagyharsány. Száz magyar falu*. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. 111–122.

Ezután azonban, modernebb professziót választva, új útra lépett. Orvosnak tanult a pesti egyetemen, ahol Balassa János (1814–1868) sebészprofesszor mellett dolgozott, s 1848-ban orvosi diplomát szerzett. A kiskunsági Szabadszállás mezőváros első, egyetemet végzett orvosa lett. Kitűnő, jóhírű orvos volt, s házassága is rendkívül sűrű, jelentős helyi és távolabbra is vezető kapcsolati hálózathoz segítette. A feleség testvérének a férje városi főjegyző, a Kiskunkerület kapitánya, országgyűlési képviselő, Jász-Nagykun-Szolnok megye főispánja volt. A feleség apja és nagyapja jómódú, törzsökös szabadszállási redemptus családból származott, s városi vezetők voltak. A feleség anyjának, Szeles Teréziának a testvérei és féltestvérei mind tanult emberek voltak, illetve tanult emberekhez mentek férjhez: lelkész, ügyvéd, táblai jegyző, orvos. Szeles Terézia apja külföldön is tanult lelkész, a nagyapja kecskeméti főbíró volt. Ennek a családi hálózatnak a miliője hagyományaival, felhalmozott kultúrájával, közéleti tapasztalataival intellektuálisan inspiráló lehetett, s mintákat adhatott a világban való boldoguláshoz is. A házaspárnak mind a nyolc gyermeke tanult, illetve a lányok tanult emberekhez mentek férjhez. A Felsőbaranyai Egyházmegyéből, Nagyharsányról induló mobilitás meghatározó közege volt a Tolnai Egyházmegye Duna-parti református nemesi települései után a Solti Egyházmegyéhez tartozó, erősen református kiskun mezőváros, Szabadszállás. Helle Károly, szüleinek a hatodik gyereke, a középiskola első éveit a német nyelv biztos elsajátítása kedvéért a jóhírű késmárki evangélikus gimnáziumban végezte. Az utolsó négyet már Budapesten, a református elit képzésében egyre fontosabb szerepet játszó református főgimnáziumban. 1890-ben megszerezve a jogi diplomát, s 1892-ben biztos álláshoz jutva a kecskeméti református jogakadémián, 1893-ban a Szabadszállással szomszédos, szintén református kiskun mezővárosból, Fülöpszállásról házasodott. Az 1840-ben magyar nemességet és öttömösi Geréby nevet szerzett, német származású (Gremesperger) református családból vette feleségül a 22 éves Geréby Rózát. Ezzel már az erős vagyoni háttér is meglett, mert a feleség szülei 5716 kat. holdon, saját és bérelt földön gazdálkodtak.¹¹⁸ Helle Károly fokozatosan előrelépve 1913-tól a budapesti egyetem római jogi tanszékének nyilvános rendes tanára lett.

Császár Elemér (*Gige, Somogy vm., 1891. dec. 6. – Budapest, 1955. aug. 7.*) fizikus, radiológus professzor a Dunántúli Egyházkerületből származott. A Nyitra megyei Magyarókon 1854-ben született apjának az indulását megismerhettük az egyházkerület lelkészi anyakönyveit közlő kötetből.¹¹⁹ Az 1807 körül a Bars megyei Mohiban született nagyapa, Császár Ferenc alapadatait közli a pápai református egyháztörténeti műhely már idézett kitűnő, jól elrendezett forrásközlése.¹²⁰ Ezeket egészítettük ki

¹¹⁸ *A Magyar Korona országainak...* 1897: 236–237.

¹¹⁹ KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.

¹²⁰ KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. 2018b: II/2. 1174.

az elérhető anyakönyvek és gyászjelentések adataival.¹²¹ Hiába tudtuk meg azonban a dédapa nevét és lakhelyét (Császár János, Mohi), mégsem találtunk anyakönyvi bizonyosságot, mert az 1786 óta vezetett mohi anyakönyvnek nyoma veszett, amikor az atomerőmű építése miatt a valamikor döntően református magyarok lakta Mohi község is eltűnt a föld színéről. Az 1774-es vizitációs könyvben szerepel ugyan a mohi lakosok teljes névsora, a generációs ugrás miatt mégsem tudtuk azonosításra használni.¹²² Nem segített a csiffári római katolikus anyakönyv sem, ahová 1786 előtt a mohi reformátusok keresztelését, esketését, temetését a plébánosok jegyezték. Végül azonban az 1828-as országos vagyonösszeírásban azonosítani tudtuk Császár János dédapját, aki nyolcadtelkes jobbágygazda volt 6 pozsonyi mérős szántóval, félkaszás réttel, két kapás szőlővel, egy ökörrrel, három lóval és hét birkával. Ő volt az, aki 1820 és 1830 között a Dunántúli Egyházkerület Drégelypalánki egyházmegyéjéhez tartozó Losonc református nagygymnáziumában taníttatta Ferenc fiát. Minden bizonnyal a három évtizedig (1797–1830) Mohiban szolgáló Jenei György tiszteletes támogatásával. (Jenei György Rimaszombatban kezdett tanulni, majd Debrecenben subscriált. Itt senior is volt, s egy évet tanult Marburgban és kettőt Bernben.¹²³) Császár Ferenc a losonci tanulmányok után Nyitra megyében először Vágfarkasdon praeceptor, majd 1831-től haláláig, 1869-ig rektor volt Magyarsókon és társegyházközségében, Szelőcén. A tanító úr, a család első tanult embere 1833-ban helyben házasodott, egy szelőcei nemes gazda (már várandós) leányát vette el. Négy fiuk közül kettő érte meg a felnőtt kort. A legfiatalabb gyerek, az 1854-ben született Császár István tanult a pápai kollégiumban és a pozsonyi evangélikus líceumban is. A hittanszakot a debreceni kollégiumban végezte. Lelkészként a belső-somogyi egyházmegyében szolgált, legtovább 1890-től 1921-es haláláig Gigen. Ő már papi családba házasodott. Felesége a Pápán tanult somogyviszlói lelkész, egyházmegyei főjegyző, Szűcs Mihály leánya volt. Egyébként Szűcs elsőgenerációs értelmiségi, bár apja és nagyapja is – nagyigmándi borbélyok/sebmesterek lévén – úton voltak a tanult állapot felé. A belsősomogyi egyházmegyei Gige tiszteletesének fia, a Barsi Egyházmegyéhez tartozó színreformátus Mohi jobbágyának dedunokája már modern professziót választott. Császár Elemér a csurgói református gimnázium után az Eötvös Kollégium tagjaként a budapesti bölcsészkaron matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett, s 1938-ban a pécsi egyetem orvostudományi karára nevezték ki a fizika nyilvános rendkívüli tanáranak.

CSEKEY ISTVÁN (*Szolnok, 1889. febr. 2. – Pécs, 1963. aug. 17.*) jogászprofesszor különös úton került a jobbágy eredetűek közé. Famíliájának ugyanis elég pontos családfája jelent meg Kempelen Béla nemességtörténeti könyvsorozatában. A szócikk bevezetése szerint a Chekeyek őse 1648-ban Rákóczi Györgytől kapott nemeslevelet, amelyet

¹²¹ FamilySearch.org és az OSZK gyászjelentés-gyűjteménye: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>

¹²² HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002: 117–122.

¹²³ KÖBLÖS J. – KRÁNITZ Zs. 2018b: II/1. 643.

Gyulafehérváron hirdettek ki. A bevezető utolsó mondata a következő: „Családi közlés szerint a család később Bars megyébe költözött, s a leszármazása ez.” A családfa és a címer leírása után azonban Kempelen még hozzátette: „A család Bars megyei ágának sem leszármazása, sem pedig a címere előttünk igazolva nem lett.”¹²⁴ Kempelen utal arra is, hogy a Csekeyek nem szerepelnek Bars vármegye nemes családjai között. Hozzátehetjük, hogy az 1754–55-ös országos nemesi összeírásban sem. A dunántúli egyházkerület 1774. évi vizitációs jegyzőkönyve név szerint is számba vette az akkor árva eklézsiának számító Kis- és Nagyszecse református lakóit, családtagjaikat, s itt Csekey professzor ükszülei is azonosíthatóak, de nem nemesi státuszúak.¹²⁵ Az 1828-as összeírásban megtaláltuk a dédapát, mint negyedtelkes jobbágyot 13 és fél pozsonyi mérős szántóval, háromkaszás réttel, egy tehénnel, két borjúval, négy lóval, nyolc birkával és egy kecskével. Az egyenesen Csekey professzorhoz vezető vonalon ennek a dédapának a fia, tehát a professzor nagyapja az első tanult ember. Volt azonban már korábban is iskolázott a családban. A dédapa apjának testvére, Csekei János, aki 1751-ben, már az eklézsia árvasága idején született, kecskeméti református kollégiumi tanulmányok után 1775-ben subscribált a debreceni kollégiumban. Ő 1788-tól 1844-ig, ötvenhét évig volt a tekintélyes bölcskei egyház lelki tanítója, s 1825-től 1844-ig a Tolnai Egyházmegye esperese. Ezenkívül a dédapa egyik testvére, Csekei József (1794–1846) is Debrecenben tanult (1822-ig). A kollégium anyakönyvében a bölcskei lelkész van gyámjaként bejegyezve. Később is segíthette az unokaöccsét, aki így kerülhetett lelkésznek a Tolnai Egyházmegyébe, a Bölcskéhez közeli Nagykajdacsra. A nagybácsinak valószínűleg már a debreceni iskola választásában is szerepe lehetett, hiszen egyébként az árvaság után újrászervezett nagyszecsei anyaegyház és a lévitákkal, praeorans rektorokkal működő kisszecsei filia a sárospataki kollégiummal állt szoros kapcsolatban, Patak partikulájának számított. A kisszecsei filia Sárospatakról jövő rektorainak, praeorans rektorainak díjle vele fent is maradt a pataki kollégium 1773-tól 1826-ig vezetett protokollumában.¹²⁶

Visszatérve az apai fővonal első tanult emberéhez: az 1824-ben a Barsi Egyházmegyéhez tartozó, s a 40 százalékban reformátusok lakta lévai járásban fekvő, színreformátus Kisszecsén született nagyapa, Csekei István is a Tolnai Egyházmegyében telepedett le. Valószínűleg az 1836-ban főiskolai rangra emelkedett s a Dunamelléki

¹²⁴ KEMPELEN BÉLA (1911–1932): *Magyar nemes családok I–XI*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata. III. 86.

¹²⁵ Maga Csekey professzor egyébként csak a berlini és a strasbourgi egyetemi anyakönyvben használt a nemességre utaló „von” jelzést.

¹²⁶ DIENES D. (szerk.) 2001: 133–134. A díjlevél dátumozása bizonytalan, de eredetileg valószínűleg 1802 körül született. Ugyanis a bíró házában a curátorok, presbiterek és két Csekei nevű esküdt jelenlétében, Csekei András helybeli nótárius által leírt salláriumot jóváhagyta a Sárospatakon tanult nagyszecsei lelkész, Ónodi György, úgy is mint a Barsi Egyházmegye esperese. Ő viszont 1799-től 1805-ig volt szecsei lelkész, s 1800-tól 1805. októberi haláláig barsi esperes. KÖBLÖS J. – KRÁNYI ZS. (szerk.) 2018b: II/1. 821. Tényszerűen is megállapítható, hogy 1784-től 1833-ig egy-két kivétellel valóban Sárospatakról jöttek a nagyszecsei lelkészek és a kisszecsei filia lévitái, praeorans rektorai.

Egyházkerület anyaiskolájává lett kecskeméti református kollégiumban végezte a felsőbb tanulmányokat. Előbb Dunaföldváron volt segédlelkész, majd 1855-ös ordinációjától kezdve haláláig, 1901-ig Zengővárkony lelkésze, s 1877-től 1897-ig a Tolnai Egyházmegye esperese is.¹²⁷ Parókiára kerülve meg is házasodott. Egy régi nemes családból származó ispán lányát vette el. Hat gyermekük született. A lányok lelkészekhez mentek férjhez. A két fiú egyike, professzorunk apja, Csekey István (1860–1911) gyönki, csurgói, bonyhádi és kecskeméti tanulás után Budapesten végezte a teológiát. Nevelősködött, majd 1887-től Szolnok első parókus református lelkésze lett. Nevéhez fűződik az 1896-ban felavatott szolnoki református templom építése. Szolnokon hamar családot is alapított. A helybeli községi polgári iskola tanítónőjével házasodott össze, aki eredetileg római katolikus volt, s bicskei sváb családból származott, ahol a felmenők több generáción át olyan szabómesterek, akik emellett gazdálkodtak is. Egyetlen fiúk, a nyolc nyelven beszélő, Kolozsváron, Strasbourgban, Berlinben és Oxfordban tanult Csekey István az észtsországi tartui egyetem, majd a szegedi, kolozsvári és a pécsi egyetem jogászprofesszora volt.

CSIKESZ SÁNDOR (*Drávafok, Somogy vm., 1886. jan. 8. – Debrecen, 1940. febr. 18.*) debreceni teológiai professzor családfájának egy korábbi változatát már közöltük.¹²⁸ Azóta azonban több részletet tártunk fel, s volt javítanivaló is. Ma már tudjuk, hogy az apai dédapa jobbágy volt a Veszprém megyei (Szilas)Balháson, a Mezőföldi Egyházmegyében, amelynek a területén 50 százalékban reformátusok éltek. Az 1828-as összeírás szerint 22 pozsonyi mérős földterülettel, két lóval és ötkapás szőlővel rendelkezett. 1825-ben született József fia négy gimnáziumi és egy akadémiai osztályt végzett a pápai kollégiumban.¹²⁹ (Közben egy évig a gyönki nagygyimnáziumban is tanult.) Kántortanító lett, s a Dunántúli Egyházkerület Mezőföldi Egyházmegyéjében működött Balatonkenesén, Csajágon, Sáregresen, Dégen, de legtovább Simontornyán (1863–1894). Első rektori állásában, Csajágon, helyből házasodott. Tizenkét gyermekük született, hét fiú és öt lány. A fiúk közül négyen kezdtek tanulni a gyönki gimnáziumban. Egyikük asztalosmester, egy másikuk cipész lett, ketten azonban apjuk hivatását folytatták, mint

¹²⁷ Kortársa, másodunokatestvére, a szintén Kiszecsén született Csekei Dávid a Bars megyei Alsóvárad lelkésze volt. Az ő fia, Csekei Sándor (Alsóvárad, 1896. ápr. 22.-Bp., 1956. febr. 11.) a budapesti református teológiai akadémia egyháztörténet professzora (1928–1956).

¹²⁸ Kovács I. G. (szerk.) 2014: II. 45–52.

¹²⁹ Az iskolaválasztás azért volt először meglepő, mert Szilasbalhás is szerepel abban a protokollumban, ahová a sárospataki kollégium partikuláiban szolgáló akadémiai rektorok díjlevelét bejegyezték (DIENES D. [szerk.] 2001: 101–102). Az iskolarektor fizetési tabelláját 1801-ben Szalai Péter írta alá, aki Sárospatakon tanult, s megjárva több svájci egyetemet 33 évig (1778–1811) volt balhási lelkész. Kiderült azonban, hogy 1811-es halála után a rektorok már kivétel nélkül, s egy kivételével a lelkészek is a pápai kollégiumból jöttek. KÖBLÖS J. – KRÁNYI Zs. (szerk.) 2018b: II/1. 396–397. Az adásztelevi száműzetésből Pápára visszatérő kollégiumot újjászervező, anyaiskolai rangra emelő Mándi Márton István (1760–1831) ugyanis elérte, hogy a dunántúli kerület 1806-ban elrendelje, miszerint az összes dunántúli rektoriákat csak Pápáról tölthetik be. Így ezután a szilasbalhási eklézsia és iskola, s a balhási diákok is egyértelműen Páphoz kötődtek. TÓTH E. 1931: 78–81.

kántortanítók. Endre sokáig Szigetszentmiklóson szolgált, a Solti Egyházmegye tanítótestületének elnöke és zsinati képviselő volt. Az 1860-ban született Sándor, professzorunk apja, a Felsőbaranyai Egyházmegyében működött Drávafokon, Kiscsányban, Drávapalkonyán és Szaporcán. Egy kántortanító lányát vette feleségül a Drávafokhoz közeli Magyarmecskéről. Az após elsőgenerációs kisértelmiségi volt. A Tolna megyei sárközi Decs bognármesterének fiaként született 1833-ban, s néhány gimnáziumi osztályt végzett Pápán. Negyvenhárom évig tanított Magyarmecskén. Csikesz Sándor professzor tehát két generáció óta lassan intellektualizálódó kántortanító családból származott. Fiútestvére és lánytestvérének férje is kántortanító volt. Ő maga elvégezve a budapesti református teológiát, s külföldön is tanulmányokat folytatva, a tehetségére és rendkívüli aktivitására felfigyelő Baltazár Dezső (1871–1936) tiszántúli püspök támogatásával lett a debreceni hittudományi kar nyitányos professzora.

A most következő két professzornak is jobbágyok voltak az ősei. Mégis más az ő esetük, mint azoknak, akiknek a felmenői, nagyapja vagy dédapja közvetlenül léptek át a tanulás segítségével a jobbágyállapotból a „tisztesek”, az értelmiségiek világába. Bár az apa az egyik esetben itt is kisbirtokos földműves volt, a másik esetben iskolai pedellus/altiszt, ezek a kispolgárinak tekinthető élethelyzetek nem voltak rendi jogilag olyan kötöttek (alávettettek), mint a jobbágyállapot. A lépés azért volt mégis jelentős, mert a fiak az apai család alsó társadalmi helyzetéből viszonylag rövid idő után egyenesen az elitbe emelkedtek. Ez a rövid út intenzív szocializálódást, akkulturációt, illeszkedési munkát igényelt.

PÁPAY JÓZSEF (*Nagyigmánd, Komárom vm., 1873. júl. 2. – Debrecen, 1931. jún. 9.*) az MTA könyvtárnoka, majd a debreceni egyetemen a magyar és az összehasonlító finn-ugor nyelvészet professzora. Szülőhelye, Nagyigmánd a tatai egyházmegyének ahhoz a nyugati feléhez (gesztesi járás) tartozott, ahol 1869-ben 44 százalék volt a reformátusok aránya. Nagyigmándon a 17. század elejétől folyamatosan működő erős református eklézsia volt. A lelkészek itt a 18. század közepétől általában folyamatosan, több évtizedig szolgáltak. A református iskolában a Pápáról jött tanítókat a főiskola száműzetése után debreceni akadémiai rektorok váltották, akik folyamatosan működtek ebben a stabil, erős partikuláris iskolában, amíg aztán az 1830-as évektől újra Pápa adta a rektorokat. A gróf Esterházy család gesztesi uradalmához tartozó Nagyigmándon a 19. században végig többségben maradtak a reformátusok. A település református jobbágyai, akik a forgalmas Komárom–Veszprém-útvonal adta fuvarozási lehetőségekkel is jól éltek, általában módosak voltak. A kedvező körülmények ellenére a számba vett jobbágyszármazású professzorok között Pápay József volt az egyetlen, aki úgy lett elsőgenerációs értelmiségi, hogy a felmenők között senkinek sem volt a helyi kisiskolán túlmenő tanultsága. Ténylegesen ő maga volt családjának első tanult embere. Az egyik apai dédapa, aki 1767-ben született, az 1828-as összeírás szerint colonus/jobbágy volt negyedtelekkel, 27 pozsonyi mérős szántóval és három lóval. A másik apai dédapa inquilinus/zsellér kategóriában számontartott kézművesként, mint textor/takács

működött, de szőlője is volt. Az apai nagyapa és még az apa is a jobbágyi állapotba született, de az utóbbi már jómódú parasztbirtokos lett. 1862-ben házasodott, a tehető helybéli Somogyi gazdacsalád Erzsébet lányát vette el. Ezen az ágon a nagyapa és a dédapa is féltelkes jobbágy volt. Az utóbbinak 40 pozsonyi mérős szántója, négy ökre és négy lova volt. A Pápai–Somogyi-házaspárnak a 13 éves házasság alatt kilenc gyermeke született, de csak kettő érte meg a felnőttkort.¹³⁰ Amikor az apa 1875-ben tifuszban meghalt, a későbbi professzor még csak két éves, Sándor nevű bátyja pedig hét éves volt. Az özvegy nem ment újra férjhez. Egyedül, illetve a nagycsalád támogatásával nevelte fel gyermekeit. A tehetséges Józsefet tizenkétéves korában a szokott módon vitték a kerület iskolájába, a pápai kollégiumba. A tehetséghez szorgalom is társulván végig jeles tanuló, osztályelső volt. Év végén mindig megkapta több, a diákokat segítő alapítvány díját. (1890-ben három alapítványtól összesen 95 forint jutalmat kapott.) Budapesten szerzett középiskolai tanári oklevelet. Korai házasságával nem lépett ki felnevelő falusi környezetéből, de mégis illeszkedett a képzettségével már elért magyar középiskolai szint világához. A Kisigmánd Szentmihályi-pusztáján 161 holdon gazdálkodó nemes felsőöri Szarka Dénes és nemes Csejthey Julianna leányát vette feleségül.

KERECSENYI DEZSŐ (*Szentgotthárd, Vas vm., 1898. jún. 19. – Péterhegy, Vas m., 1945. márc. 24.*) a debreceni tudományegyetem rövidéletű magyar irodalomtörténet professzora Szentgotthárdon született, de apai családjának minden ágazata Körmenden, a Vas megyei földesúri mezővárosban élt. A város a 16. század végére protestánsná lett, virágzó iskolával. A birtokos Batthyányiak katolizálása után az ellenreformációs nyomás alá helyezett protestánsok, miután 1688-ban nyilvános vallásgyakorlási jogukat is megvonták, fogyatkozásnak indultak. S bár 1688-tól közel száz évig a reformátusoké árva eklézsia volt, a nehéz időket felerészen így is átvészelték. A 19. század első felében a három-négyezres lakosság 20-25 százaléka volt református.¹³¹ A város nyolc posta- és kereskedőút kereszteződésénél feküdt, uradalmi központ is volt, s a reformkorban elsőrendű regionális központnak számított. Földműves lakóit ekkoriban a református anyakönyvek rendre polgárnak nevezték (körmendi polgár, földműves/földművelő). Jogállásuk szerint azonban – amint ez az 1828-as országos összeírásban is látható – colonusnak vagy inquilinusnak számítottak. Kerecsényi Dezső apai felmenői az ükszülőkhig felderítve mind ezekbe a kategóriákba tartozó reformátusok. A négy apai ükapa közül három colonus/telkes jobbágy s egy inquilinus/zsellér volt. Ugyanakkor a hajdú kiváltság emléke, a mezővárosi lét és valamifajta polgártudat sajátos karaktert adhatott ennek a rendi állás szerint jobbágy-nak számító népességnek. A család első tanult embere az apai nagyapa legidősebb testvére, Kerecsényi János (1833–1891), aki 11 évig tanult a pápai református kollégiumban. Lelkész lett, s három évtizedig szolgált éppen Körmenden. Lelkész családból házasodott, az Őrségi Egyházmegye esperesének a lányát vette el. Zoltán fiúk Budapesten végezte

¹³⁰ Az apai nagyszülők 11 gyermeke közül is csak az apa és egyik húga nem halt meg csecsemőként vagy kisgyerekként.

¹³¹ A zsidóság nagyszámú betelepődése miatt is, ez az arány 1869-re 18–20 százalékra csökkent.

a teológiát, s a Solti Egyházmegyében, a Pest megyei Dab lelkésze (1900-1933), a Solti Egyházmegye esperese lett (1920–1933). A professzor nagypapa viszont ősei földműves foglalkozását folytatta. Körmendi földművelő polgár családjából házasodott. Tíz gyermekük közül az első életben maradt, Kerecsényi Dezső apja egy Vas megyei, az Őrségi Egyházmegye területéről származó református kisnemesi családból választott feleséget. (Az anyai vonal négy ágazatából háromnak volt nemessége.) 1896-tól iskolai szolga, majd altiszt volt a szentgotthárdi állami főgimnáziumban. 1899-ben a minisztérium áthelyezte a győri állami főreáliskolába, de 1908-tól saját kérésére visszakerült a szentgotthárdi iskolába. Korábban a tudáselit származásával foglalkozva számszerűsítve is kimutattuk, hogy a tanulatlan, de felfelé mobil családokból viszonylag milyen figyelemre méltó arány került kétlépcsős emelkedéssel úgy az elitbe, hogy a közbeeső első lépcsőt a közszolgálati altiszt szint jelentette.¹³² A Kerecsényi család esetében különösen kedvező volt erre a lehetőség, hiszen az apa egy középfokú oktatási intézményben volt altiszt s egyetlen gyermekük ugyanebben az iskolában tanult. Egyébként végig jeles eredménnyel, minden év végén jutalmakkal elhalmozva.

2.1.1. A JOBBÁGY EREDETŰEK EMELKEDÉSÉNEK MINTÁZATAI

Végigkövetve a nyolc jobbágyszármazású református egyetemi tanár családjának útját az ük- vagy dédszülőktől a leendő professzorok születéséig, kísérletet tehetünk ezeknek az utaknak az elemzésére. Tudjuk persze, hogy nyolc-tíz családtörténet alapján nem lehet eljutni átfogó statisztikai elemzésekig, de az eseteleírások lehetőséget adnak néhány összefüggés megfigyelésére. Mindenképpen láthatjuk a generációk folytonosságával kiformalódott endogám konfesszionális közösséget és a magyar etnikumhoz tartozást. De láthatjuk mindkét vonatkozásban az endogámia lazulását is az apák nemzedékétől kezdve. (Ángyán professzor orvos apja német eredetű római katolikus családból házasodott. Ugyanígy Csekey professzor apja is, de az ő felesége áttért reformátusnak. Csánki Benjámin professzor anyja német háttérű evangélikus családból származott.) Ha a korábbi generációkat nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy bár elsősorban a prédikátorok, tanítók, tanult emberek voltak a hordozói, formálói a református felekezeti-művelődési alakzatnak, de a falvak, mezővárosok református jobbágy népe is tudatosan ragaszkodott ehhez a konfesszionális-kulturális közösséghez. Különben nem történhetett volna meg, hogy a Bars megyei Kiszecsén honos Csekei jobbágycsaládból már az 1733-ban kezdődő árvaság idején, majd az ötven éves árva eklézsiái időszak után sorra mennek az ifjak a távoli Debrecen református kollégiumába tanulni. Ugyanez a helyzet a szintén Bars megyei Mohi jobbágyaival, akik közül az ötven éves árvaság után Császár Elemér nagypapa elindult a viszonylag közelebbi losonci református gimnáziumba. S mindez

¹³² KOVÁCS I. G. – KENDE G. 2011: 136–139.

történt a felső dunamelléki térségben, amelynek protestantizmusát valósággal letarolta az ellenreformáció. De Csánki professzor nagyapja is a hatvan évig árván volt váci református közösségből ment Debrecenbe. Kerecsényi Dezső pedig a 95 évig árva (1688–1783) körmendi reformátusok közül származott. A nyolc jobbágyszármazású professzor közül négynek az első tanult felmenője olyan településről származott, ahol hosszú ideig be volt tiltva a reformátusok nyilvános vallásgyakorlata. Lelkész és tanító nélkül éltek, ezért nevezték árvának, de mégis eklézsiának, mert az összetartozás tudata nem veszett el. Nagy veszteségekkel ugyan, de a jobbágyság közösségei is túl tudták élni az intézményektől való megfosztottság évtizedeit.

A tanulás révén való felemelkedés lehetőségét azonban a református iskola intézménye adhatta meg. Az a sajátos partikuláris iskolarendszer, amely az anyaiskolának nevezett kollégiumok és a hozzájuk tartozó partikulák, a hálózatba fűzött kisebb gimnáziumok, valamint a mezővárosi és falusi kisiskolák szabályozott összeműködését jelentette. Az anyaiskolából jövő akadémikus rektorok révén adott esetben a kisebb iskolák is működhettek latin iskolaként, előképzőként, ahonnan, mintegy kapilláris rendszeren keresztül, a tehetséges és igyekvő ifjak eljuthattak az anyaiskolák magasabb képzéséig, s esetleg külföldi egyetemekre is.¹³³ A legkésőbb induló Kerecsényi Dezső kivételével valamennyi professzorunk ennek a rendszernek köszönhetette, hogy hajdani jobbágyvadász őseit, a tehetségüket és szorgalmukat felismerő lelkészek, tanítók, akadémikus rektorok elindították az intellektualizálódás útján. Ez az út a társadalmi helyváltoztatás útja is. A későrendi társadalomban hosszan elnyúló folyamat volt a beleszületés, az örökletesség rendjével szemben az érdemelv, a tanultság szerepének a növekedése. A belépés az iskolázásba egyre inkább biztosítéka lett a társadalmi ranglétrán való emelkedésnek. Képzettségi alapon fokozatos státuszemelkedéssel a rendi határvonal fölé lehetett kerülni. Ennek leghagyományosabb útja a papi pályán keresztül vezetett. A protestáns lelkészek sajátos jogállása személyes szabadságot és adómentességet jelentett, s az adózó jobbágyság fiainak vonzó volt ebbe a rétegbe emelkedni. A nyolc családtörténet közül hat esetben a tanulás révén történő státuszemelkedés még a későrendi viszonyok között indult. Három jobbágyfiúnak sikerült a papi pályára lépni (Ángyán dédapja, Helle és Csekey nagyapja). Ketten tanítóként indultak (Császár és Csikesz nagyapja), egy pedig nótáriusként (Csánki). A következő generációban polgári viszonyok között már Császár és Csánki apja is lelkész lesz. Csikesznek viszont még az apja is tanító, csak maga Csikesz Sándor, a későbbi professzor szerez lelkészi képesítést. Végeredményben mind a hat jobbágy eredetű családnak az intellektualizálódását az induláskor egyházas értelmiségi, lelkészi-tanítói mintázat jellemezte. Megkülönböztetve őket a nemességből jövő inkább jogász-tisztviselői mintázatú tanult csoportoktól.

Érdemes még számba venni az első tanult jobbágyfiúk házassági stratégiáját. Ez egyértelműen a társadalmi emelkedés stabilizálását, s újabb lehetőségek megnyitását szolgálta.

¹³³ DANKÓ I. 1988; DIENES D. (szerk.) 2001: 141–142; KOVÁCS I. G. 2016b: 303–308.

Ángyán dédapja, Helle és Csekey nagyapja, akik lelkészek lettek, tanult nemes családból házasodtak. Császár Elemér nagyapja, aki Losoncon tanult, s falusi rektor volt, nem képzett, de kisnemesi familiából házasodott. Csánki nagyapja, aki csaknem teljes debreceni kollégiumi képzés után rektorián volt Komádiban, már nem tért vissza a kollégiumba, hanem megházasodott. Egy helybeli tanulatlan közrendű, de nem jobbágyállapotú földműves családból választott házastársat, s korai haláláig nótáriusként működött bihari falvakban. Az apa viszont már polgáriás háttérű, tanult uradalmi tiszt családba nősült. Egyedül Csikesz apjának az apósa volt hozzá hasonlóan falusi kántortanító. A következő generációkban néhány család túllépett az egyházas értelmiségi pályákon. Kicsit később és kisebb arányban mint a nemességből, polgárságból jövők, de elindultak a modernebb professziók felé. Ángyán Jánosnak és Helle Károly professzornak is jól képzett orvos az apja. Mind a ketten kulturált, közéleti tapasztalattal, jelentős vagyonnal rendelkező szerteágazó családi hálózatba kapcsolódtak be. Ugyanez a mintázat jellemzi a legtöbb esetben maguknak a professzoroknak a házasságát is. Ha a testvéreket, a tágabb családot is tekintetbe vesszük, szintén a többlépcsős emelkedést, a fokozatos szellemi és kapcsolati tőkefelhalmozást figyelhetjük meg. A református jobbágycsaládokból indult értelmiségiek három-négy generáció alatt beleilleszkedtek a különböző irányokból, különböző ritmusban érkezett tudáselitek felsőközéposztályi világába.

Pápay József és Kerecsényi Dezső viszont már a polgári korszakban születtek s elsőgenerációs értelmiségiek lévén még egyetlen intellektualizált nemzedéknek a fedezete sem állt mögöttük. Mégis sok tekintetben belesimulhattak a magyar tudáseliteknek a hagyományokat továbbvivő, ugyanakkor mindig változó, megújuló szövetébe. A nyolcéves középiskola, az egyetem, az egyéves önkéntes katonai szolgálat, a többnyire évekig tartó tanársegédi, adjunktusi élethelyzet általában bejáratott szocializációs mechanizmusokkal segítette ezt a belesimulást. A jobbágy eredetű professzoroknak nem volt ugyan meghatározó súlyuk, de nem jelentéktelen részarányát képezték a dunamelléki és a dunántúli egyházkerület területéről származó református egyetemi tanároknak. A 19,5 százaléknyi (ha a határeseteket – Schmidt Henrik és Gerenday József –, valamint a katolikus jobbágyságból kiemelkedő Császár Elemér irodalmárt is ide számítanánk, akkor 26,8 százaléknyi) jobbágy eredetű professzor többgenerációs vagy elsőgenerációs református értelmiségi mintázataival mindenképpen formáló tényezője volt a polgári kori magyar egyetemi tanárság arculatának.

2.1.2. HATÁRESETEK

A jobbágyeredetűek sorában kell szólnunk SCHMIDT HENRIK (*Újverbász, Bács-Bodrog vm., 1877. október 14. – Szeged, 1953. december 18.*) germanista nyelvész-professzor esetéről is, akit leginkább Pápay és Kerecsényi professzorokhoz hasonlóan olyan jobbágyeredetűnek tekinthetünk, aki polgári viszonyok között lett elsőgenerációs értelmiségi.

Mégis két szempontból is kicsit eltérő típusnak látszik. Egyrészt a történelmi előzmények okán. A család a Szabadkától kb. 70 kilométerre délre fekvő Újverbászon élt. Ide 1784-ben II. József akciójával az észak-rajnai kerületből toborozták a telepeseket. A kisebb részben református, nagyobb részben evangélikus németek messze földön híresek voltak szorgalmukról, belterjes gazdálkodásukról. A szervezést végző királyi kamara, vallásszabadságot, házat, kertet, elegendő földet, rétet, tenyészállatokat és 10 éves adómentességet ígért a telepéseknek, akiket végül is az úrbériség keretei közé illesztettek. Urbáriumot kaptak, s a sok kedvezménnyel együtt is jobbágnak számítottak,¹³⁴ de a szabadmencelűek néhány jellemzőjével.

Fényes Elek 1850 körül gazdag német faluként említi Újverbászt, amelynek lakosai vagyonosak, tájékozottak és művelődnek.¹³⁵ Schmidt professzornak a déd- vagy az ükszülei lehettek ott a honfoglalók között, de csak a nagyszülőkről rendelkezünk információkkal, amelyeket az egyik unokától kaptunk. Eszerint nagyszülők, akiknek az élete a rendi keretek között indult, mindkét ágon földművesek voltak. Sajátos színekkel, de ők is jobbágnak számítottak. Bár Schmidt nagyapáról az is elhangzott, hogy „szállásgazda” volt, ami körülbelül azt jelentette, hogy a telepés pusztában a tulajdonosok megbízásából szervezte, irányította a gazdálkodást. Az unoka szerint az apa is jómódú szállásgazda volt. Amikor Schmidt Henriket az újvidéki gimnáziumból nyolcadikos korában, 1894-ben magyar szóra (!) adták a szarvasi evangélikus gimnáziumba, akkor ott az anyakönyvbe egyszerűen azt írták, hogy apja foglalkozása földműves, s lakhelye a Szerém megyei Kuzmin. Ami a szállásgazda státus mellett lehetséges. Amikor azonban Schmidt Henrik Tisza István fiának nevelőjeként a lipcsei, a berlini és a heidelbergi egyetemre beiratkozott, akkor az apja foglalkozása rovatba vagy azt írta, hogy Beamter/tisztviselő, vagy azt, hogy Gutsverwalter/intéző. Ezt minden bizonnyal enyhe csúsztatásnak tekinthetjük, amit persze meg lehet magyarázni. Nyilvánvaló azonban, hogy a szállásgazda fogalmát nem fedi se a Beamter, se a Gutsverwalter kategóriája. De a szállásgazda státusa mégiscsak tekinthető egy lépcsőnek az intellektualizálódás felé. Schmidt professzor 1877-ben értelemszerűen már nem jobbágy családba született, hanem egy vállalkozó típusú, vagyonos famíliába. Apai nagyanyja abból az Oberländer családból származott, amelynek gőz- és vízimalma s jelentős birtoka volt. Azt is fontos hangsúlyoznunk, hogy az újverbászi református németek és a velük egyszerre Bács megyébe telepített német reformátusok gyülekezetei a magyar reformátusságban karakteres színt képviseltek.

A jobbágyeredetű professzorok családjainak bemutatását egy bizonytalan esettel, a Gerenday családdal zárjuk. GERENDAY JÓZSEF (*Dömsöd, Pest vm., 1813. április 3. – Pest, 1862. április 8.*) botanikus, orvos, az első magyarországi református egyetemi tanár ebből a családból származott. Családfája szerepel Kempelen Béla *Magyar nemes családok*

¹³⁴ BOROVSZKY SAMU (é. n.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye*. Budapest, Országos Monográfia Társaság.

¹³⁵ FÉNYES ELEK (1851): *Magyarország geographiai szótára I–IV*. Pest, Kozma Vazul. IV. 291.

című alapvető művének IV. kötetében.¹³⁶ A család közlése alapján készült családfa azonban, amely az 1710-ben a Komárom megyei Császáron született Gerenday Istvánnal indul, nem mutat semmilyen közvetlen kapcsolatot az emlegetett Gerenday Tót családdal, amelyiknek az 1568-ban kapott nemességét Szabolcs megyében hirdették ki. A kapcsolat persze nem zárható ki, de ha a családnak a Komárom és Fejér megyébe szakadt ága ezt soha nem igazolta, akkor ők itt nem számítottak, nemesnek, nem élhettek, nemesi jogokkal. Nemesnek kizárólag csak azok számítottak a magyar rendiségben, akiket a lakóhelyük szerint illetékes nemesi vármegye elismert nemesnek. Márpedig a kutatók által nagyon alaposan feldolgozott Komárom és Fejér, sőt a későbbi dömsödi majd pesti lakóhelynél illetékes Pest megyénél sem találjuk nyomát az elismerésnek.¹³⁷

A Csekey család esetében is találkoztunk Kempelen Béla könyvében olyan családfával, ahol nem volt bizonyítva a leszármazás a nemességet szerzett Csekeytől. Ott az 1828-as összeírás alapján egyértelműen tudtuk bizonyítani a jobbágyi állapotot. A Gerendayaknál viszont sem a nemesi, sem a jobbágyi jogállás nem bizonyítható kétséget kizáróan. Az Esterházy uradalom két településén, Császáron és Csákváron élő két apai dédapa közül Móré János 1765-ben Fejér megyében igazolta nemességét. Az 1710 körül született Gerenday István viszont nem. Egyébként tekintélyes ember lehetett, mert például az 1760-as években a császári református anyakönyvben feljegyzett 58 esküvő egynegyedénél ő volt a násznagy (kijáró/közbenjáró). Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy az 1715. évi és az 1720. évi országos összeírás Csákváron egy Gerendayt és egy Mórét még az adózó családfők között vett számba, mint házas zselléreket. Akár úkapák is lehetnének, de ezt sem tudjuk bizonyítani. Az 1767. évi úrbéri tabellán viszont már nem szerepel egy Gerenday sem. (Móré ekkor már nemesnek számított.) Lehetséges, hogy a jobbágytelekhez nem kötődő, s az uradalom két falujában is megfordult Gerenday dédapa szabadosként valamilyen alsóbb beosztású uradalmi alkalmazott volt. Ugyanúgy, mint később a fia, a professzor nagyapja. Ennek a nagyapának, Gerendai Jánosnak két testvérét is taníttatta a család. A legidősebb, az 1740 előtt született István Mezőtúron kezdett tanulni, majd 1758-ban a debreceni kollégiumban subscribált. Az 1749-ben született Pált a dédapa a debreceni kollégium partikulájába, Karcagra íratta be. 1771-től volt a debreceni kollégium tógátusa. Karcagi rektorkodás után Heidelberget is megjárta. Kunhegyesen lett lelkész, s elődjének leányát feleségül véve lelkészi dinasztiát alapított.

A következő nemzedékben az apa, Gerenday József is egyértelműen tanult ember volt: provisor/ Rationalis Dominalis/urasági gazdatiszt.¹³⁸ A jelentős dömsödi eklézsia

¹³⁶ KEMPELEN B. (1911–1932): IV. 298–301.

¹³⁷ Az sem bizonyítja a nemesi jogállást, hogy Kőszeghy Pest megyei kötetében szerepel Gerenday professzor testvére, Gerenday Ambrus, mint akit 1849-ben Pest megyében főügyésznek neveztek ki (Kőszeghy Sándor [1899]: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest, Hungaria könyvnyomda. 112.). Lásd még: Alapi Gy. 1911a; Schneider Miklós (1935): *Fejérmegyei nemes családok. Kihirdetett és bizonyáglevellet nyert családok*. Székesfehérvár, Csatáry G. Jenő könyvnyomdája.

¹³⁸ Nagy valószínűséggel a kecskeméti vagy a nagykőrösi református nagygyimnáziumban tanult.

esperes lelkészének, Várady Istvánnak a lányát vette el. A leszármazottak Várady Johannát nemesként emlegették, pedig műveltségét, kifinomult modorát, legfeljebb lelki nemességének, s a többgenerációs lelkészcsaládban való szocializációjának köszönhetette. Gerenday József jó közéleti kapcsolatokkal rendelkezett, s a Pest megyei liberális vezéregyéniségek bizalmát élvezve 1837-től haláláig a Nemzeti Színház megbecsült pénztárnoka, gazdasági vezetője volt. A házaspár már mindhárom fiát taníttatta, akik szép pályát futottak be, s az orvosi kart elvégző ifjabb József egyetemi tanár lett. Felesége egy olyan pesti polgár, gazdag vaskereskedő leánya volt, aki 1838-ban családjával együtt valóban nemességet is szerzett.

Végigtekintve a Gerenday család emelkedésén, vélhetnénk, hogy egy birtok nélküli armális nemes família többgenerációs mobilitását írtuk le. Erősebb azonban az a benyomásunk, hogy egy nem nemes család fokozatos intellektualizálódását láttuk, amely család képzettsége révén a „tisztes” kategóriába emelkedve mint honorácior lett elfogadott partnere a liberális nemesi elitnek. Később pedig, főleg a kiegyezés után, mivel anyagi ereje is megengedte a felsőközéposztályi életmódot és életstílust, teljesen a nemesi eredetű elit tagjainak tekintették magukat.

2.2. NEMESI EREDETŰ CSALÁDOK ÚTJA AZ EGYETEMI TANÁRI KATEDRÁIG – EGYHÁZMEGYÉK SZERINT

2.2.1. VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE – BALATONFELVIDÉK

KERKÁPOLY KÁROLY (*Szentgál, Veszprém vm., 1827. május 13. – Budapest, 1891. december 31.*), a pesti tudományegyetem jogi karának első református professzora,¹³⁹ Balatonfelvidéki református nemesi, kisbirtokos családból származott. A család őse 1685-ben I. Lipót királytól kapott címeres nemeslevelet, melyet Vas megyében hirdettek ki. Talán a Vas megyei ellenreformációs nyomás miatt a 18. század első negyedében a Balatonfelvidéken, Zala megye keleti csücskében, Balatonudvariban tűnt fel a Kerkápoly család. Ez a vidék reformátusok lakta terület volt, s a veszprémi református egyházmegyéhez tartozott. Már professzorunk ükapja is a balatonudvari eklésia esküdteje volt, a dédapa testvérének a fia pedig a kurátori tiszttel töltötte be. A család Zala megyében csak 1777-ben igazolta nemességét a Vas megyei levéltár dokumentuma alapján. A felmenők és testvéreik is rendre a veszprémi egyházmegye területéről származó református kisnemes családokból házasodtak. A család első tanult embere a nagypapa testvére, aki a pápai kollégium diákja volt, s 1795-ben a pozsonyi evangélikus líceum legfelső osztályát is

¹³⁹ Ő lett Magyarországon a harmadik kinevezett református egyetemi tanár (1868. nov. 23.) Gerenday József volt az első (1851. jún. 6.), Vámbéry Ármin pedig a második (1868. ápr. 4.).

elvégezte. Beházasodva a bőnyi¹⁴⁰ közbirtokosságot alapító Ivanyos családba, 1814-ben megválasztották a közbirtokosság igazgatójának. Ekkortájt a református nemesi kisbirtokos réteg fiai már növekvő számban tanultak a Pápára visszatért, megerősödött kollégiumban. Az apa testvérét, Kerkápoly Istvánt (1789–1848), tízévesen íratják be a kollégiumba. A bölcsészetet és a jog első évét is itt végezte, a jog második évét pedig a pozsonyi királyi akadémián. Pesti jurátusság után 1812-ben tett ügyvédi vizsgát. Uradalmi ügyész lett, majd megyei hivatalokat töltött be. Járási főszolgabíró, később haláláig alispán volt. Mind a négy fia a pápai kollégiumban tanult.

Kerkápoly Károly apja a balatonhenyei református kisnemesi Bodor családból házasodott. A Bodor család minden felmenő ágazata henyei vagy szentgáli kisbirtokos nemes volt. Az apa korai halála miatt az özvegy anyja maga nevelte fel a négy árvát. Lányait Pápán tanult nemes férfiakhoz adta férjhez (főszolgabíró, református lelkész, ügyvéd). Tehetséges Károly fiát is Pápán taníttatta. Itt végezte a gimnáziumot, a bölcsészetet és a jog első évét, s tanult Pozsonyban is. Ügyvédi vizsgát tett, de hamarosan a pápai főiskola tanára lett. Vonzódott a politikához is. 1865-ben országgyűlési képviselővé választották, majd amint azt az életútleírásban részleteztük, honvédelmi államtitkár, s pénzügyminiszter volt. Közben 1868-ban kinevezték a pesti tudományegyetem jogi karára a politikai tudományok egyetemi tanárává. A Kerkápoly család története jól mutatja a kisnemes ifjak egy részének gyors intellektualizálódását, akik aztán már a reformkorban intenzíven bekapcsolódtak a vármegyei közéletbe, s az országos politikába is.

BALOGH JENŐ (*Devecser, Veszprém vm., 1864. május 14. – Budapest, 1953. február 15.*), az egy nemzedékkel későbbi jogászprofesszor, apai családja a Veszprém megyei, a Mezőföldi Egyházmegyéhez tartozó Kiskovácsiból származott. A felmenői tehetős, nemesi jogállású molnármesterek voltak. A nagyapa is molnár volt, amikor egy diszeli (Zala megye) molnárgazda özvegyét vette feleségül. Majd maga is megözvegyülve beházasodott a református többségű mezővároska, a Veszprémi Egyházmegyéhez tartozó Balaton-felvidéki Köveskál (Zala megye) nevezetes nemzetségebe. A köveskáli Győrffiek nemesi közbirtokosok voltak, akik 1760-ban nemzetségi vízimalmot építettek, és 140 évig közösen működtették. A Győrffy dédapának már az 1767-ben született testvére is tanult ember volt, a tapolcai járás esküdtje és táblabíró. A házasságkötésnél ő volt a nagymama, Győrffy Zsófia tanúja. Győrffy nagymama leánytestvérei nemesekhez mentek férjhez. A fiúk közül az egyik a köveskáli prédikátor lányát vette el. Nem lényegtelen összefüggés, hogy a prédikátor testvére volt Márton István (1760–1831) pápai professzornak, aki felvirágoztatta a száműzetés után a pápai székhelyére visszatérő kollégiumot. Mindenesetre a nagymama legfiatalabb testvére már Pápán tanult, ügyvéd lett, alszolgabíró, majd a polgári korszakban járásbíró. Ezek után nem meglepő, hogy a nemes molnármester és Győrffy Zsófia legélesebb eszű fiukat, Balogh Gábort (a professzor leendő apját), beíratják a pápai kollégiumba, ahol a jogot is elvégezte, s Pesten

¹⁴⁰ Bőny Győr vármegye keleti szélén feküdt, de a Tatai református egyházmegyéhez tartozott.

letette az ügyvédi vizsgát. A Zala megyei főügyész mellett kezdett dolgozni, s Deák Ferencnek titkára volt az utolsó rendi országgyűlésen. 1848-ban közlegényként belépett a honvédseregbe, s nagy és nehéz csatákban edződve főhadnagy lett. Világos után birtokán gazdálkodott, majd gróf Esterházy Pál ugod-devecseri uradalmainak és a zirci cisztercita rendnek volt az uradalmi ügyésze Devecserben. Később 1874-től Győrben, ahol a győri református egyháznak volt a gondnoka. Szép birtokot is szerzett, 628 holdas birtoka volt Bőny-Rétalap Sósútéri pusztáján. Fontos itt is megemlíteni, hogy Bőny Győr vármegyének a komáromi megyehatárhoz közeli pusztai járásában feküdt, mégis történetileg a Tatai református egyházmegyéhez tartozott, mint ahogy ekkor a győri eklézsia is ennek az egyházmegyének a része volt. Ez azért fontos, mert a Tatai Egyházmegyében is erős koncentrációja volt a reformátusságnak, s négy nemes egyetemi tanárunk származott ebből a református identitásrégióból. Másrészt Balogh Jenő anyai származása révén össze is kötötte a Balaton-felvidéki veszprémi egyházmegyei református kistérséget a Tatai Egyházmegyével.¹⁴¹ Balogh Jenő anyjának, a református nagybíró Szentmihályi Etelkának a családjá 1662-ben kapta a nemességét. Már a dédapa is Győr-Révfaluban született, s az anyai nagyapa is itt élt mint nemesi birtokos, táblabíró és kereskedő. Az anyai dédapja, Laky Gergely, és az anyai dédanyja, Ivanyos Katalin, viszont bőnyi nemesi közbirtokos családból származtak. Az Ivanyos család őse, Ivanyos (I.) Miklós mosonyi mezővárosi polgár a marhakereskedelemből származó vagyont is felhasználva teremtette meg a közbirtokosság alapvagyonát, 1630 és 1660 között zálogba véve, felvásárolva a Bőny környéki nemesi részbirtokokat, pusztákat. Unokája (II.) Miklós a családi vagyont tovább gyarapította, s a megye „bene possessionatus” nemesei közé emelkedett. 1681-ben a protestáns rendek képviseletében részt vett a soproni országgyűlésen is. 1712-ben ő hozta létre a bőnyi compossessoratust/közbirtokosságot.¹⁴²

Balogh Jenő professzor anyai ágán tehát jellemzően birtokos nemes családokat találunk, akik már a 18. században tanult emberek voltak. Házassági kapcsolatokat részben hasonlókkal, részben viszonylag gyakran lelkészi családokkal létesítettek. Az egész családot erős református identitás jellemezte. Az egyik anyai ükapa, az 1730 körül született Ivanyos (III.) Miklós a *Türeلمي rendelet* után kulcsszerepet játszott a bőnyi református anyaegyház 1785. évi megszervezésében, s több éven át gondnoka is volt a gyülekezetnek. 11 compossessor társával vállalta a lelkészi jövedelem fedezését.¹⁴³ A lelkésznek és a tanítónak jelentős földterületet is elkülönítettek a közbirtokosság közös tulajdonából. Balogh Jenő apjának életútja példa arra is, hogy tehetséggel, szorgalommal s főleg tanulással, munkával a polgári viszonyok között egy nemesi eredetű molnár fia feljebb léphetett a társadalmi ranglétrán. Házasságot is tudott kötni birtokos nemes családok leszármazottjával.

¹⁴¹ Emlékeztetünk rá, hogy a szintén Balaton-felvidéki Kerkápoly Károly professzor apai nagyapjának tanult testvére is Bőnybe házasodott a 19. század elején s a közbirtokosság egyik vezetője lett.

¹⁴² DOMINKOVITS PÉTER (1988): A bőnyi nemesi közbirtokosság igazgatása a XIX. század első felében (1814–1846). In: Dávid Lajos (szerk.): *Arrabona* 24/25. Győr, Xantus János Múzeum. 91–93.

¹⁴³ DÉCSI BÁLINT – SZÉKI ALADÁR (1890): *A bőnyi ev. ref. egyház története*. Győr, kiadta Széki Aladár.

2.2.2. TATAI EGYHÁZMEGYE (KOMÁROM VÁRMEGYE DUNÁNTÚLI JÁRÁSAI)

NAGY DEZSŐ (*Székesfehérvár, 1841. december 6. – Budapest, 1916. március 19.*) a Műegyetem első református vallású professzora. 1870. szeptember 3-án nevezték ki a gépszerkezettan tanszékre.¹⁴⁴ Székesfehérváron a Mezőföldi Egyházmegyében született, de közvetlen apai és anyai felmenői a Tatai Egyházmegyébe valók. Apai ükajja és dédapja is bőnyi közbirtokos volt. Az ükapa a közbirtokosságot létrehozó Ivanyos család egyik leányágának az alapítója. A dédapa és a nagyapa is Bőnyben született 1739-ben, illetve 1766-ban. Mivel az utóbbi fiataltsága idején a pápai kollégium nem működhetett, a soproni evangélikus lyceumban tanult, de aztán a debreceni kollégiumban folytatta a tanulmányait. Ennek a nagyapának a testvérei közül ketten is több éven át a bőnyi közbirtokosság igazgatói voltak. Egyik lánytestvérét a gyönki református prédikátor vette el. A nagyapa egyébként Pesten ügyvédi oklevelet szerzett, s uradalmi ügyészként működött, mint rajta kívül többen is a most tárgyalt családok tagjai közül. A házassága viszont nem átlagos, tulajdonképpen rejtélyes. Még Pesten feleségül vette a 13 évvel fiatalabb, 24 éves római katolikus Simonits Annát, aki egy székesfehérvári Nodularius/gombkötő mester lánya volt. Első lányuk és fiuk, Nagy Lajos még Budán, a Tabánban születtek. A család 1813-ban költözött a feleség szülővárosába, Székesfehérvárra. Nagy Lajos, az apa, a gimnázium felsőbb osztályait Pápán végezte, a bölcsészeti tagozatot a győri kir. jogakadémián, a jogot pedig a pozsonyi királyi jogakadémián. Apjához hasonlóan több nemes család uradalmi ügyésze lett, s a Fejér megyei Csabdi községben birtokot is szerzett. A Nagy családot a katolikus – minden bizonnyal szerelmi – házasság ellenére is erős református identitás jellemezte. A dédapa a bőnyi eklézsiaának az alapítás után a második gondnoka volt. A nagyapa Székesfehérváron fontos szerepet játszott a református egyházköztség 1824-es megalapításában, s kurátora is lett az eklézsiaának. Assessora/tanácsbírája volt a Mezőföldi Egyházmegyének és az egyházkerületnek. Az apa jelentős alapítvánnyal járult hozzá az 1850-es években a székesfehérvári református népiskola felépítéséhez.¹⁴⁵

Nagy Dezső professzor anyja nemes Takó Borbála volt. Annak a Takó Miklós végvári tisztnek a leszármazottja, akinek Ilona lánya felesége volt a bőnyi közbirtokosságot alapító Ivanyos (II.) Miklósnak. Az ük- és dédszülők ezen az ágon mind birtokos nemesek: szarvaskendi Sibrik, csepi Pázmándy, szentkirályszabadjai Baditz, mankóbüki Horváth. Valamennyien reformátusok voltak, s már a 18. század első felétől tanult emberek. A Takó család Keréztelekiben, Veszprém megye északkeleti csücskében volt birtokos, de lakhelyük a református egyházszervezet szerint a Tatai Egyházmegye közeli anyaegyházaihoz kötődött, mint szórvány. A Takó család fiai többnyire Pápán tanultak, de

¹⁴⁴ Az abszolút listán ő a negyedik református vallású egyetemi tanár Magyarországon.

¹⁴⁵ SURÁNYI ISTVÁN (2004): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1693–1867 között. *Neveléstörténet. A székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, 1(1). 62–80.

csakúgy, mint az apai ági Nagy família gyermekei, a magasabb iskolákat a közeli győri királyi akadémián s Pozsonyban az evangélikus lyceumban vagy a királyi jogakadémián végezték. Az anyai nagyapa, Takó Sándor, ilyen tanulmányok után mint bőnyi közbirtokos több éven át betöltötte a bőnyi nemesi közbirtokosság választott igazgatói tisztét is. A család nyitottságát, modernizációs hajlandóságát nemcsak a királyi akadémiák látogatása jelzi, hanem az is, hogy későbbi professzor fiukat 1853-ban nem gimnáziumba, hanem a budai főreáliskolába iratták, majd a budai, illetve a zürichi műegyetemre. A lánytestvérek viszont hagyományos módon református lelkészhez és sárospataki teológiai tanárhoz mentek férjhez. Maga Nagy Dezső professzor egyébként 22 évig volt a Budapest–Kálvin téri református egyházközség presbitere.¹⁴⁶

SZABÓ GYULA (*Győr, 1845. január 29. – Eger, 1875. szeptember 10.*) a Műegyetem út-, vasút-, víz- és hídépítéstan tanszékének fiatalon elhunyt professzora volt. Apai családjá, az 1622-ben nemességet szerzett búcsi Szabó família, nemzedékek óta a Komárom vármegyei Csép pusztai faluban élt, amelynek földesurai református közbirtokosok voltak. A tatai református egyházmegyéhez tartozó anyaegyházat csak 1788-ban szervezték meg. Addig a csepi közbirtokosok a környező református falvak eklézsiáihoz kapcsolódtak. Az apai nagyapa, az 1768-ban született, Komáromban és Losoncon tanult búcsi Szabó Zsigmond, több vármegye táblabírája, később kurátora is volt az egyházközségnek. Feleségétől, nemes Kőrösy Lidiától 12 gyermekük született, akik közül többen nem érték meg a felnőtt kort. Három lány olyan lelkészhez ment férjhez, akinek már az apja is prédikátor volt. Ezek a lelkészek Losoncon, Komáromban és Pozsonyban, majd Debrecenben diákoskodtak. A Szabó fiúk közül ketten tanultak, s egyikük uradalmi ügyvéd lett. A másik fiú, az apa, szintén Szabó Zsigmond, Pozsonyban tanult, majd egy évet végzett a pápai kollégium rhetor osztályában. 1815-ben azonban 17 évesen hadfinak állt. Két évtized múlva a 19. gyalogezred kapitánya lett. 1839-ben mint kapitány egy nagyon neves és gazdag evangélikus családból házasodott. A feleségének a nagyapja, tehát Szabó professzor dédapja, a Moson megyéből származó nemes Matkovich Imre, nagyon gazdag győri evangélikus gabonakereskedő volt. Vagyonát az evangélikus valláshoz egyedül hű gyermeke, Matkovich István örökölte. Ő a pozsonyi királyi jogakadémián tanult, ügyvéd lett, majd állami hivatalnok, s az 1820-as években már septemvir, a hétszemélyes főtörvényszék bírása. Még győri vármegyei ügyész korában vette feleségül a komáromi evangélikusok előjárójának, a fazekasból vállalkozóvá, gazdag fakereskedővé vált Zelenka Jánosnak a leányát. A házasságból 10 gyermek született, s hét érte meg a felnőttkort. A fiúk, valamint a lányok férjei többségében jogászok voltak, de két hadmérnök is kikerült közülük. A fiúk és a vők közül öten harcoltak tiszti rangban az 1848/49-es szabadságharcban.¹⁴⁷ Szabó professzor apja 1848 júniusában mint őrnagy

¹⁴⁶ DÉRI BALÁZS (1983): A Budapest Kálvin téri Református Egyházközség lelkészei, segédlelkészei, gondnokokai, presbiterei. In: *Kálvin téri tanulmányok. Tanulmányok a Budapest Kálvin téri Református Gyülekezet történetéhez.* Budapest, Ráday Kollégium Sokszorosító Műhelye. 144.

¹⁴⁷ A professzori családok ilyen szerepvállalását majd szisztematikusan is áttekintjük.

Veszprémben szervezte a 6. honvédszászlóaljat, amelynek parancsnoka volt. Végigharcolta a szabadságharcot. 1849 márciusától ezredesként a komáromi vár térparancsnoka volt a kapitulációig.

MAGYARY-KOSSA GYULA (*Debrecen, 1865. január 8. – Keszthely, 1944. június 21.*) orvos, farmakológus családjának felderíthető nemzedékei, az üknagyapától kezdve, szintén a Komárom megyei s a tatai református egyházmegyéhez tartozó Csép pusztai település nemesi közbirtokosságából származtak. A csallóközi eredetű család nemessége egyébként régi. Már 1599-ben is csak megújították régi nemességüket. A család kiemelkedő tagja volt Magyar Kossa Péter (1676–1720) dunántúli református püspök. Profeszszorunk dédapjáról, Kossa Józsefről nem találtunk tanultságára vonatkozó adatot. 1807-ben házasodott, s a feleségéről azt írja a csépi anyakönyv, hogy „nemes és vitézlő Csepi József úr házánál szolgáló hajadon leány”. Ezek szerint az ő fiúk, az apai nagyapa volt az első többé-kevésbé iskolázott ember a családban. A komáromi református kollégiumban tanult valamennyit, de ez nem lehetett sok, mert a vármegye szolgálatában az egyik legalacsonyabb tiszteet töltötte be. Várnagynak mondták, de az önkényuralom idején viselt elnevezése kifejezőbb: Kerkermeister/porkoláb/börtönőr. Inkább altiszti szintnek tekinthető. Felesége, az apai nagyanya, a római katolikus Langasszer Borbála, felső-ausztriai születésű volt. Négy fiuk közül három Komáromban tanult valamennyit, valószínűleg a bencés gimnáziumban. A két fiatalabb egy francia biztosítótársaság vezérügynökségének titkára lett Debrecenben, illetve Kolozsváron. Az idősebb, Kossa Károly Nándor – az apa – 1855-ben iratkozott be az akkor német nyelvű magyaróvári cs. kir. gazdasági tanintézetbe. Ennek elvégzése után Nyitra megyében lett uradalmi ispán, a tótmegyeri uradalomban. Ez régóta bejáratott, bevált pálya volt a lassan intellektualizálódó első generációk számára. Korábban azonban, inkább az idősebb kollégák mellett dolgozva, tapasztalati, gyakorlati alapon tanulták a gazdálkodást. A gazdasági tanintézet elvégzése új, modernizációs lépés volt a professzionalizáció irányába.¹⁴⁸ Kossa Károly ebben a nyitrai gazdatiszti körben házasodott 1860-ban. Feleségnek egy magyar nemesi származású, római katolikus Provisor Dominalis leányát választotta. A feleség, Tompa Konstantina anyja viszont tanultabb, jogot végzett német, katolikus gazdatiszti családból származott. Talán innen jövő inspirációra vagy a debreceni biztosítási vezérügynökségen titkárkodó öccse tanácsára Kossa Károly Debrecenbe költözött, s 1863-ban már a cukorgyár intézője volt. 1867-ben pedig a Helytartótanács az alakuló debreceni országos földműves iskola vezetőjévé nevezte ki. Korai, 1868-as halála után az özvegy hat gyermekével (köztük az utószülött ikrekkel) Szabadkára költözött. Három fia az szabadkai községi gimnáziumban tanult kitűnő eredménnyel. Így kerülhetett Kossa Gyula a budapesti orvosi karra. Egyik testvére titeli közjegyző, a másik gyalogsági tábornok lett. Egyébként ez az első családfánk, ahol a teljes anyai ág katolikus, s nagyobb részt német etnikumú.

¹⁴⁸ KISS ZSUZSANNA (2022b): Gazdatisztek egy átalakuló társadalomban. In: Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád (szerk.): *A város örök: Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Budapest, Korall. 267–281.

VARGHA LÁSZLÓ (*Berhida, Veszprém vm., 1903. január 25. – Budapest, 1971. július 1.*) kémikus Veszprém megyében született, de Berhida a Mezőföldi Egyházmegyéhez tartozott. Apja, Vargha Kálmán lelkész, a Veszprém megyei Ajkán, a Pápai Egyházmegyében született. Azért soroltuk mégis a Tatai Egyházmegyéhez kötődő nemesek közé, mert apai ágon, míg a hivatáshoz kapcsolódó mobilitás ki nem mozdította a családot, addig az ükszüllőkig felmenően mindenki a bőnyi, bőnyrétalapi nemesi közbirtokossághoz tartozott. Nemcsak a rétalapi Varghák,¹⁴⁹ hanem a Szalay, a szakolczai Péntek és az evangélikus Németh familia is. Adataink szerint úgy tűnik, hogy a nemes Vargha család más bőnyi családokhoz képest viszonylag később indult el az intellektualizálódás útján. Első tanult tagnak az 1816-ban született dédapát látjuk, aki 14 évig volt pápai diák, de aztán nem mozdult ki Bőnyből, tanultságát csak a bőnyrétalapi közbirtokosság igazgatójaként hasznosította. Fiútestvére nem tanult. Négy lánytestvére közül kettő közbirtokoshoz ment férjhez (egyikük helyben). A másik két lány férje református lelkész lett. A következő nemzedék az első, amelyik valóban értelmiségi foglalkozást választott. Az 1851-ben született nagypapa tanító lett. Fia, Vargha Kálmán, aki a kémiaprofesszor apja, tizenkét évig tanult Pápan, majd lelkész lett Berhidán és Kálózon (1905–1935) a Mezőföldi Egyházmegyében. Egy kivételével az ő gyermekei is ebben a hagyományos falusi, református értelmiségi körben mozogtak. A lányok tanítónők lettek, férjük lelkész. Az egyik fiú falusi jegyző volt. Egy másik, 12 éves pápai diákoskodás s egyéves strasbourgi stipendium után református lelkész, lelkészlány feleséggel, aki szintén tanítónő volt. A lelkészfeleségek tanítónői pályája persze célszerű finom modernizációnak is tekinthető, mégis a család intellektualizálódásának ez a komótos ritmusa és típusa a lelkészi és tanítónői pályával olyan, mint egy régi kisnemesi vagy akár jobbagycsaládé. Ráadásul valamennyien a Mezőföldi Egyházmegye határai között maradtak. A legidősebb fiú, a leendő professzor merész lépése, a nyolcévi pápai gimnáziumi tanulás után a vegyész pályaválasztása talán az anyai ág kései dinamizáló hatásának is köszönhető. Ők ugyan szintén közbirtokosok voltak, de ostffyasszonyfai (Vas megye) evangélikusok, akik közé beházasodott egy reformkorvégi földmérő is. A földmérő apja pozsonyi polgár volt, aki Schneidermeisterként/szabómesterként működött.

2.2.3. KOMÁROMI EGYHÁZMEGYE – RÉV-KOMÁROM KIRÁLYI VÁROS

BEÖTHY ZSOLT (*Buda, 1848. szeptember 4. – Budapest, 1922. április 18.*), az esztétika professzora, hosszú évtizedekig meghatározó hatással volt az egész középiskolai képzésre, és kiváltképpen az irodalmi oktatás szellemére, de a művelt közönség gondolkodására is. Mindkét ágon nemesi eredetű, meggazdagodott komáromi vállalkozó, kereskedő családból származott. A református szlováni Beöthy család 1656-ban kapott nemességet.

¹⁴⁹ A rétalapi Vargha család a nagyon kiterjedt görzsönyi Vargha familia egyik ifjabb ága volt.

Közülük az első ismert név az ükapa, aki a gróf Újházi Ferenc ezredben volt katona az 1740-es években. Léván, a Bars megyei mezővárosban telepedett le. A városka a herceg Esterházy féle uradalom központja volt sok iparossal, marha- és gabonakereskedőkkel. Az ellenreformáció első nagy rohama előtt itt volt a Bars megyei reformátusok központja, jól működő iskolával. 1739-ben azonban a második hullámban a viceispán az uradalmi tisztekkel együtt kiűzte a tanítót és a prédikátort, lerombolták a templomot, s megszüntették a reformátusok nyilvános vallásgyakorlatát. Utóbbinak a visszaállításáért eredménytelenül folyamodott a közösség. Az 1774-es egyházkerületi összeíráskor tüzetes listát állítottak össze a Helvetica confessión levő családokról. Ezen a listán szerepel az ükanya, Böjri Jánosné, négy fiával és egy szolgálával.¹⁵⁰ Itt a legidősebb fiú, János – a későbbi dédapa –, 1786-ban egy komáromi nemes szűrszabó, zubbonyszabó, később Quaeator leányát vette feleségül, s áttelepült a nagyobb lehetőségeket kínáló Komárom magyar királyi városba. Iparral majd gabonakereskedéssel foglalkozott. A napóleoni háborúk idején már hadiszállító volt, akinek bajai ügynöksége vásárolta fel a bácskai gabonát. Fia, Gáspár – a nagyapa –, már Komárom egyik legtekintélyesebb kereskedője volt. Igazoltatta családjá régi nemességét, és földbirtokot is vásárolt. Valószínűleg Komáromban tanult. Valamennyi tanultságának kellett lennie, különben nem lehetett volna Komárom vármegye táblabírája. Mindenesetre őt tekinthetjük a Beöthy vonal első tanult emberének, aki beházasodott egy négy-öt generációval korábban, a 17. század kezdetétől intellektualizálódó családba. Választottjának, Kovács Katalinnak – az apai nagyanyának – az egyik testvére, Kovács Pál, a pápai kollégiumban, Pozsonyban és Németországban tanult győri orvos volt. Tagja az Auróra Körnek, a Kisfaludy Társaságnak és a Magyar Tudományos Akadémiának. A győri református gyülekezet presbitere, majd főgondnoka volt. Lánytestvérük, Kovács Teréz írónő, aki az Auróra körrel volt kapcsolatban. Apjuk, Kovács Ferenc dédapa, Franciaországban tanult mérnök volt, aki a francia felvilágosodás szerzőinek műveivel és műszerekkel felszerelkezve tért haza, s Veszprém megye főmérnöke lett Pápán. Francia szakkönyvet és szépirodalmat fordított. A pápai kollégium inspektora volt, majd a Festetichek dégi uradalmának jószágigazgatója. Felesége, Eöry Julianna – az egyik dédanya –, egy nagyon jelentős, régi református nemesi értelmiségi család sarja volt.¹⁵¹ Férfi testvérei mind tanult emberek: megyei főorvos, megyei tiszt ügyész, jogász. Apjuk Eöry János pápai ügyvéd, aki Pápán, Debrecenben, Sopronban tanult. A pápai református egyház főkurátora volt. Egyik vezetője a pápai reformátusok küzdelmének, amelyet 1752 után vallásgyakorlási jogukért vívtak. A siker után főgondnokként ő irányította a pápai egyházi élet újrászervezését. Az ő házassága is kiemelkedő református értelmiségi családokat

¹⁵⁰ Nincs feltüntetve, hogy nemes lenne, pedig a listán szereplő 149 családfő közül 30-nál szerepel ez a státusz, s közöttük özvegyasszonyok is vannak. HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002: 96.

¹⁵¹ Az Eöry család történetét Köblös József tárta fel, aki kiterjedt forrásbázis körütekintő felhasználásával a családfájukat is elkészítette. Döntően az ő adataira támaszkodtunk. KÖBLÖS JÓZSEF (2010a): „Idvez légy, Kedves Druszám”. A pápai Eöry Szabó és Eöry családok XVIII. században. *Acta Papensia*, 10(1–2). 1–64.

hozott a családfába. Az ükanyának, Torkos Juliannának, az egyik testvére, ifj. Torkos Jakab, soproni, debreceni és franekeri tanulmányok után lett pápai lelkész, esperes, majd püspök. Apjuk testvére, idősebb Torkos Jakab, pápai, sárospataki, zürichi és utrechti tanulás után 1745-től 1785-ig volt püspöke a Dunántúli Egyházkerületnek.¹⁵² Ha továbbmegyünk, visszafelé a Torkos család vonalán, találkozunk a Komárom megyei birtokos nemes Pázmándy famíliával és a sok generáció óta lelkészi Csuzi Cseh családdal. Utóbbi az egyik legrégebbi ároni familia volt.

Az apai nagyapa, Beöthy Gáspár és a győri Kovács Katalin házasságában a polgári vagyon, a vállalkozói rátermettség, merészség, illetve a szellemi tőke, a generációkon átnyúló tanultság, intellektuális kifinomultság, a modernizálódó református nemesi hagyomány találkozott szerencsés módon. Ezt az összetettséget tovább gazdagította az apa házassága. Beöthy Zsigmond egy dinamikusan feltörekvő, a magyar kultúrát gyorsan elsajátító, asszimilálódó katolikus német vállalkozó családba házasodott. Beöthy Zsolt anyai családja lényegében teljes egészében katolikus volt, és eredetileg német nyelvű. A Ferber család 1672-ben Vas megyében kapott nemességet, s a dédapa dédapja Pinkafő mezőváros bírja volt. Az ükapa a 18. század első felében költözött Komáromba. Ő, a dédapa és eredetileg a nagyapa is szításmester volt. A nagyapa, aki 1792-ben született, győrszigeti tímár családból házasodott, és Komáromban egyre nagyobb szabású vállalkozásokba kezdett. Nincs adatunk iskolai tanulmányairól, de Sasfi Csaba alapos monográfiájából tudjuk, hogy ekkoriban a városi iparos és kereskedő polgárok gyerekeit néhány évig akkor is járatták középiskolába, ha egyébként nem a teljes gimnáziumi végzettségre és felsőfokú intézményben való továbbtanulásra törekedtek.¹⁵³ Ennek a „polgáriskolai” funkciónak az igénybevételeivel Beöthy Zsolt anyai nagyapjánál már mindenképpen számolnunk kell. A kezdő vállalkozása a korcsma volt, amelyet idővel a nagymama, a tímár-lány felügyelt. Következett a komáromi várbeli katonaság borszolgalattási jogának bérlete. Aztán jött a révkomáromi dunai repülőhíd, majd a Vág-dunai állóhíd és a rév, valamint a piaci vám bérlete. Vagyona az 1815. évi kétezer forintról 1829-re hatvanötezer forintra nőtt.¹⁵⁴ Fia, a magasan képzett, szorgalmas irodalomtörténész Szinnyei József néven az MTA tagja és királyi tanácsos lett. Az 1820-as években született lányai a vöröskői leánynevelő intézetben tanultak. Mindhárman gazdag kereskedő, földbirtokos családból származó tanult ifjúhoz mentek férjhez. A legfiatalabb, Ferber Karolina 1846-ban a jelentős vagyonnal is rendelkező nemes Beöthy Zsigmond vármegyei aljegyző felesége lett. Az ő fiúk Beöthy Zsolt irodalomtörténész, író, az esztétika professzora.

¹⁵² A református Torkos család történetét is Köblös József dolgozta fel részletes családfával együtt. Alapjában véve az ő adatait használtuk. KÖBLÖS JÓZSEF (2010b): „Tiszteletes tudós, kegyességgel ’s bölcsességgel tündöklő Áronok”. A pápai Torkos család története és szerepe a dunántúli reformátusság életében. *Acta Papensia*, 10(3–4), 227–292.

¹⁵³ SASFI CSABA (2013): *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest, Korall Társadalomtörténeti Monográfiák. 214.

¹⁵⁴ SZÉNÁSSY ZOLTÁN (2005): Szinnyei főhadnagy a naplóíró. In: Szénássy Zoltán: *Rév-Komárom, Komárom*. Komárom, KT Kiadó. 213.

2.2.4. VÉRTESALJAI EGYHÁZMEGYE (FEJÉR VÁRMEGYE KELETI FELE)

MÉSZÖLY GEDEONT (*Tabajd, Fejér vm., 1880. június 10. – Budapest, 1960. május 29.*) 1922-ben nevezték ki a Kolozsvárról Szegedre telepített Ferenc József Tudományegyetem ural-altáji nyelvészeti tanszékére. A 15. századtól kezdve több adat van a birtokos nemes Mészel családról, s a 17. században szerzett újabb nemesi armálisról. A közvetlen felmenők a veszprémi őrsereg Márton nevű vitézének fiai voltak. Ők a török kiűzése után a Fejér megyei Pátkán, gróf Hochburg jószágán telepedtek le, s itt kétségtelenül jobbágyi állapotba kerültek. Nem tudjuk, milyen gazdasági tevékenységet folytattak, de a két testvér, Gergely és János 2000 forintot fizetett Pátka földesurának, amiért megkapták az elbocsátó levelet, a manumissiót. 1721 novemberében címeres nemeslevelet is nyertek, s 1722 februárjában Fejér megyében kihirdették nemességüket.¹⁵⁵ Sokezer forintot kölcsönöztek a Tinordi családnak, akik a Neoquistica Commissio keretében peres eljárással igyekeztek visszaszerezni tinordi és bogárdi birtokaikat. A Mészöly család a kölcsönök fejében 1725-ben 1600 magyar holdnyi nemesi birtokot kapott 10 évre zálogba Bogárd pusztán, majd ezt 1736-ban megvásárolták. Ezt az eljárást azért írtuk le viszonylag részletebben, mert majd a nagykőrösi, kecskeméti nemesi származású egyetemi tanáraink családfáján is több ilyen esettel fogunk találkozni, amikor a családok manumittáló levéllel, alku keretében váltak szabadosokká, s így szerezhettek nemesi armálist.¹⁵⁶

A manumittáló, nemességet és nemesi birtokot szerző két testvér közül Gergely volt Mészöly Gedeon professzor szépapja. Az ükapa, szintén Gergely, az 1740-es években konfliktusba került Padányi Bíró Márton veszprémi püspökkel, mert lévitát tartott, s a szaporodó református lakosság számára 60–80 személyes oratóriumot épített. A nem nemes bogárdiaknak azonban nem volt nyilvános vallásgyakorlási joguk, ezért a püspök az oratóriumot bezáratta. A Mészölyök azonban újat építettek. Az 1753-ban már Sárbogárdon születő dédapa – ismét Gergely – két bátyjával együtt a debreceni kollégiumban az akadémiai tagozaton tanult. A két báty subscriált, Gergely pedig iskolán kívüli publicus diák volt, aki bölcsészeti, matematikai és teológiai tárgyakat hallgatott. Ők voltak ennek a Mészöly vonalnak az első tanult emberei. Intellektualizálódtak, de nem praktikus céllal. Környékbeli birtokos nemes családokból házasodtak (Baracs-káról, Kajászószentpéterről), illetve egyikük a bőnyi közbirtokos Panda famíliából. A *Türelmi rendelet* után az ő idejünkben, 1783-ban lett Bogárd anyaegyház, s ekkor építették első templomukat is. A dédszülőknek tizenkét gyermekük született. Többen gyerekként meghaltak, de a Mészölyök többi ágazatán is elég sok gyerek volt, s a birtok egyre több felé

¹⁵⁵ SCHNEIDER MIKLÓS (1937): *Fejérmegyei nemességvizsgálatok*. Székesfehérvár, Pannónia Nyomdavállalat. 6–7, 12.

¹⁵⁶ A nemesítéseknek ezzel a módjával Rácz István foglalkozott alaposabban fontos monográfiájában. RÁ CZ ISTVÁN (1988): *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 42–57. A könyv függelékében több manumittáló levelet is olvashatunk. Uo. 220–224.

osztódott. Ez azzal járt, hogy a következő generációban Mészöly András (1793–1867), elvégezve tanulmányait Debrecenben, ordináltatta magát, s lelkészi pályára lépett. A Vértessaljai egyházmegye kicsiny nemesi községében, Bodmérén kezdte, ahol templomot is épített. Feleségül vette a nagykőrösi lelkész, esperes nemes Medgyesi Pál lányát, a debreceni bíró unokáját. Feleségének az egyik lánytestvére a veszprémi espereshez ment férjhez, de a másik egy sikeres nagykőrösi vásárushoz. A fiútestvérek világi professziókat választottak. Az egyik táblai ügyvéd volt, a másik a Hajdú kerület főorvosa. Mészöly tiszteletes néhány év múlva az egyházmegye egyik nagyobb ekléziájába (1000 lelkes), Tabajdra került. A falu földesurai egy református középbirtokos család tagjai voltak. A nemesi közbirtokos községekben általában azt szerették, ha a lelkészük is nemes családból való. Fontos megemlítenünk, hogy Mészöly András nagytiszteletű úrnak a felnőttkort megért fiútestvérei Debrecenben tanultak, s egyikük, aki szolgabíró volt, bőnyi közbirtokos családba házasodott. A lányok környékbeli közbirtokosokhoz mentek férjhez. Egyiküknek a férje olyan sárbogárdi közbirtokos volt, akinek a családja a Mészölyökkel együtt, mint pátkai jobbágy manumissio után szerzett címeres levelet. A következő generációból a legfiatalabb, Mészöly Pál – az apa –, nagykőrösi gimnáziumi tanulmányok után Budapesten végezte el a teológiát. A hat nyelven beszélő ifjú lelkész 1867-től az apja utóda lett, s 1913-as haláláig a nyugalmas tabajdi parókián maradt. Főjegyzője volt a Vértessaljai Egyházmegyének. Lánytestvérei nemesi származású községi jegyzőkhöz mentek férjhez.

Mészöly Gedeon anyai ágán is nemeseket találunk. A görzsönyi Farkasdy család a 14. században még a Veszprém megyei Görzsöny és Farkasd helységek birtokosa volt. A szépapa és az ükapa még a református többségű Görzsönyben éltek, a Pápai Egyházmegyében, de kisebb közbirtokosként. Nemesi jogállású lelkészek lányaival házasodtak, magasabb iskolákat azonban még nem végeztek. Az 1790-ben született dédapa volt az első tanult ember a terebélyesedő családban. Pápán végezte a gimnáziumot és az akadémiai tagozatot. A Komárom megyei, csallóközi Apácaszakállason lett iskolamester, ahol nemések is laktak. Később a szintén Komárom megyei és szintén a Komáromi Egyházmegyéhez tartozó Marcelházán lévita, rektor és jegyző volt. Az egyházmegyéhez tartozó Kisújfalu lelkészének a lányát vette el. Az anyai nagypapa a modori evangélikus gimnáziumban és Pápán tanult, s a Vértessaljai Egyházmegye több gyülekezetében volt lelkész: Kápolnásnyék, Gárdony, Seregélyes. Testvére és lánytestvéreinek férje is lelkész volt. Így amikor Mészöly Pál tabajdi lelkész és Farkasdy Laura az 1870-es évek elején összeházasodtak, akkor messze kerülve a birtokos nemesi ősöktől, ez már két többgenerációs klasszikus lelkészcsalád találkozása volt. Gedeon fiuk folytatva lelkész apja nyelvtudói kedvteléseit, nyelvész lett, testvérei viszont újítottak. Egyikük törvényszéki bíró, másikuk ügyvéd és jogtanácsos lett.

2.2.5. TOLNAI EGYHÁZMEGYE

CSILLÉRY ANDRÁS (*Budapest, 1883. október 22. – Drumonville, Kanada, 1964. szeptember 4.*) apai ági felmenői a Fejér megyei Cecén éltek. A Sárbogárdhoz közel fekvő református többségű település azonban nem a Vértesaljai, hanem a tolnai református egyház-megyéhez tartozott. A falut közbirtokosok tulajdonolták. Az 1818-as nemesi összeírás 193 nemes férfit és fiút talált itt, akik persze nem tartoztak valamennyien a közbirtokosok családjaihoz.¹⁵⁷ Az összeírtak között három Csilléry nevű közbirtokos családfő és további öt férfi/fiú volt. A család őse 1679-ben kapott nemeslevelet, amelyet Ung megyében hirdettek ki.¹⁵⁸ A család későbbi nemességigazolásai jelzik a Csilléryek migrációjának az irányát. Eszerint először, a török kiűzése után a felvidéki armális nemese- ket erősen vonzó Komárom megyébe költözhetnek, mert itt már 1722-ben bizonyág- levet kaptak. Következett Tolna és Fejér megye. Miközben a Fejér megyei Cecén lettek közbirtokosok, már 1768-ban Pest megyében s 1804-ben a Jászkun kerület közgyűlésén is publikálták nemesi bizonyáglevelüket.¹⁵⁹ Feltehető, hogy valamilyen kereskedelmi tevékenységet is folytattak, s a zavartalan vámmentes közlekedés miatt hirdettették ki a szomszédos megyékben is nemességüket. Cecén hasonló közbirtokos famíliákkal háza- sodtak. A család első iskolázott tagja a nagypapa testvére, az 1821-ben született Csilléry Benő/Benjamin volt. A gimnáziumi osztályokat a pápai kollégiumban végezte, a bölcsé- szeti és a jogi tanulmányokat (1838–1842) pedig a kecskeméti református kollégiumban. Ügyvédi vizsgát is tett, s 1851-től Kiskunlacháza főjegyzői tisztét töltötte be. 1862-ben lett a kecskeméti jogakadémia tanára, ahol 1897-ig tanított. A kecskeméti református egyházmegyének tanácsbírója volt. A következő nemzedékből ketten az ő nyomdokain indulva szintén jogi pályára léptek. Az apa egyik testvére községi jegyző lett a Fejér megyei Vajtán. Maga az apa 1858-ban a közeli, Tolna megyei Gyöngyös református algim- náziumában kezdte a középiskolát, majd a bölcsészetet és a jogot Kecskeméten végezte. 1874-től Budapesten mint ügyvéd működött. A nyolcvanas évek elején házasodott római katolikus családból. Ezen az ágon a dédapa még iparos volt, a nagypapa pedig írnok a pesti tudományegyetem dunaföldvári uradalmában. Feltehetően az anyai család hatá- sára a leendő professzort a fővárosban a rangos királyi katolikus gimnáziumba iratták be. Amikor pedig az apa Nagykárolyban lett járásbíró (1896–), akkor a fiúk az ottani piarista gimnáziumban tanultak. András orvosi egyetemre ment, testvére dunapataji jegyző lett. Lánytestvérük férje MÁV-hivatalnok, számosztályfőnök volt. A család intel- lektualizálódása viszonylag későn indult, és lassan haladt.

¹⁵⁷ SCHNEIDER MIKLÓS (1934b): *Fejér megye nemesi összeírásai (1818–1821, 1828)*. Székesfehérvár, Pan- nónia Nyomdavállalat. 23–28.

¹⁵⁸ Az egyik családtag házasságkötésekor a bachavaly előnevet is beíratta az anyakönyvbe, ami Bacsava/ később Bacsó Ung megyei településre utal.

¹⁵⁹ SCHNEIDER M. 1935: 45–46; ALAPI Gy. 1911a: 27, 196; KÓSZEGHY S. 1899: 408.

2.2.6. A KECSKEMÉTI EGYHÁZMEGYE VÁROSAI

A Kecskeméti Egyházmegye városaiból összesen hét nemesi eredetű református egyetemi tanár családja származott: négyen magából Kecskemét városából, egy Nagykőrösről, ketten pedig Kiskunhalasról. Kecskeméten ugyan a 19. századra már csak a népesség szűk harmada volt református, de a reformáció kezdetétől paritásos alapon vettek részt a város önkormányzatának irányításában. A kecskemétiakkal kezdve, s ábécérendben haladva, az első DARÁNYI GYULA (*Budapest, 1888. január 9. – Budapest, 1958. január 12.*), akit 1928-ban neveztek ki a szegedi tudományegyetem orvosi karára a közegészség-tan professzorává. Bár nem bizonyítható a professzor származási kapcsolata a nemességüket Ung megyében, illetve Komárom megyében igazoló Darányiakkal, Darányi Gyulát mégis tekinthetjük nemesi/újnemesi eredetűnek, mert nagyapja, Darányi Ignác, 1877-ben pusztaszentgyörgyi és tetétleni előnévvel nemességet kapott, Pest vármegye nemesei közé iktatta, s ezt kihirdette. A szépapa, Darányi Ferenc, egyébként 1732-ben költözött Kecskemétre. A város nemcsak megengedte, de ösztönözte is a bevándorlást. A beköltözők a magisztrátus döntése szerint a szabad földeken, s az elpusztult falvak helyén keletkezett pusztákon kaphattak házhelyet, szántót, kaszálót és erdőt.¹⁶⁰ A Darányi család a maga erejéből, szorgalommal, okos gazdálkodással s jó házasságokkal is emelkedett. A dédapát, Darányi Györgyöt 1792-es házasságkötésekor az anyakönyvbe földművelőként jegyezték be (később a debreceni kollégium anyakönyvébe plebejusként), de feleséget a később balázsfalvi előnevet és nagy uradalmat szerző gazdag nemes Kiss családból kapott. A Kecskemétre beköltözött Darányiak összes házasságukat nemes családokkal kötötték. Ez arra látszik utalni, hogy voltaképpen mégiscsak nemesnek számítottak. Rácz István azt állapította meg, hogy Nagykőrösön és Kecskeméten a városlakó nemesek párvalasztását a társadalmi zártság jellemezte, s rendkívül ritkán fordult elő, hogy nemesek parasztpolgárokkal házasodtak volna össze.¹⁶¹ Darányi György tagja lett a már kisnemesek dominálta mezővárosi tanácsnak s főbírónak is megválasztották. (Valamennyit tanulnia kellett a helyi gimnáziumban.)

Fiai közül az 1811-ben született Ignác végzett magasabb iskolákat, s egyben ő tekinthető az első tanult embernek a Darányi vonalon. A kecskeméti református gimnázium elvégzése után hat évig tanult a debreceni kollégiumban bölcsészetet, jogot és teológiát. A gazdálkodás, földművelés magasabb szintű végzése céljából professzionális képzést szerzett a keszthelyi Georgikonban. Ügyvédi oklevele is volt, s az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben, a nagyobb birtokosok szakmai és érdekvédelmi szerveződésében ellátta a titkári feladatokat. 1844-től jószágkormányzóként kezelte gróf Teleki József gyermekeinek birtokait. 1846-ban házasodott. A Pest megyei többezer holdas birtokos nemes Földváry családból házasodott. Apósának testvére volt Földváry Gábor, Pest megye alispánja, de

¹⁶⁰ NOVÁK LÁSZLÓ (1986): *A három város*. Budapest, Gondolat. 98–103.

¹⁶¹ RÁ CZ I. 1988: 152.

rokonságba került több olyan Pest megyei birtokos nemes családdal is, akik politikai és református egyházvezetői szerepet is betöltöttek. A szabadságharc idején kormánybiztos volt, utána pedig mint nagy tekintélyű professzionális gazdasznak a tiszai ármentesítő társulatokban voltak vezető szerepei. A következő – az apai – nemzedékben minden férfi magasan képzett, vezető értelmiségi. Ez érvényes a lányok férjeire is. Az apa, Darányi Béla földművelésügyi miniszteriumi államtitkár, az OMGE igazgatósági tagja volt. Testvérei és azok házastársai között öt egyetemi tanárt s három MTA-tagot találunk. Kimagaslik közülük az apa testvére, Darányi Ignác, aki a dualista kor legnagyobb hatású földművelésügyi minisztere volt. Birtokai 1895-ben 4000 holdat tettek ki. A református egyházban számos fontos tisztséget töltött be, a pesti egyházközség presbitere, egyházmegyei gondnok, egyházkerületi főgondnok, a zsinat és az egyetemes konvent tagja. Az anyai ág mindezzel szemben nagyon egyszerű volt. Darányi professzornak és testvérének, Darányi Kálmán miniszterelnöknek az édesanyja varrónő volt. A fiúk már 15 és 17 évesek voltak, amikor házasságkötéssel törvényesítették az addig törvénytelen gyerekeknek számító ifjakat.

DÉKÁNY ISTVÁN (*Kecskemét, 1886. április 30. – Cegléd, 1865. november 20.*) az első magyar szociológia tanszék professzora, kiterjedt kisnemesi családból származott. Déványai ősük eredetileg Nyáry Zsigmond jobbágya volt, de több társához hasonlóan 1650-ben 400 magyar forint lefizetése mellett manumittáló levéllel felszabadították, libertálták. Sőt, a személyes szabadságoláson túl a telket is a kezére adták. Az armálist, a címeres nemeslevelet ezt követően 1652-ben kapta meg a család. Az ilyen módon, a telek használati jogával nemességet nyert armalistát „inscriptionalistának” nevezték.¹⁶² A megnemesített, inscriptionalista Dékány András fia vagy unokája 1675-ben költözött be Kecskemétre. Kecskemétnek mint viszonylag biztonságosabb szultáni (khász) városnak a hódoltság idején is megvoltak az előnyei, de később is vonzerőt jelentett a városi autonómia által biztosított szabadabb életvitel. A Dékányok következő három nemzedéke Kecskeméten nemes családokkal házasodott, de tulajdonképpen gazdálkodó kisbirtokosok voltak, akik, élve a szabad adásvétel lehetőségeivel, igyekeztek vagyonukat szaporítani. A végrendeletek szerint az ükapa például mind az öt fiára körülbelül 40 hold földet hagyott. Az 1789-ben született nagyapa az első, aki a városi nemesek szokása szerint, s talán a vagyonosztódás miatt is, két fiát taníttatta a helyi református kollégiumban. Mindketten értelmiségi pályára álltak. Dékány István (1819–1893) ügyvédi képesítést szerzett, s Pesten praktizált. 1863-ban hazament Kecskemétre, s élete végéig a kecskeméti református jogakadémián volt a közjog és a büntetőjog tanára. Testvére, Dékány Mihály – szociológus professzorunk apja –, valószínűleg csak a gimnáziumot végezte el. Nyugdíjazásáig a magánszférában mint a Kecskeméti Takarékpénztár Egyesület pénztárnoka működött. Első felesége egy gyulai cipésmester római katolikus leánya volt. Hét gyermekük született. Egyik lányának a férje törvényszéki tanácselnök volt. Mihály nevű fiuk pedig cukrász lett, s New Yorkban a „bon-bon készítő királyaként”

¹⁶² RÁCZ I. 1988: 44–45, 219.

ünnepezték. Első feleségének halála után id. Dékány Mihály 57 évesen újra megházasodott. A feleség, Bottló Etelka apja egy Pozsony megyei katolikus, kisebb birtokos nemes családból származó, három gimnáziumi osztályt végzett erdőőr, kamarai vadász, erdész volt. Ebből a második házasságból született Dékány István szociológus, akit praktikusán a kecskeméti állami főreálba íratnak be, bár a humaniorák érdekelték. Végül is azonban hasznára vált a természettudományos alapképzés és a hatékony francia nyelvtanulás.

KISS ALBERT (*Kecskemét, 1874. november 2. – Kecskemét-Szikra, 1937. július 1.*) Kecskemét egyik legtekintélyesebb, legvagyonosabb családjából származott. A csallóközi família 1646-ban Komárom megyében szerzett nemességet, s egyik águk 1680 körül telepedett le Kecskeméten. Nemességüket itt csak 1790 körül igazolták Komárom megye bizonyítványával. A családfa adatai azonban azt mutatják, hogy Kecskeméten a kezdetektől kizárólag nemes családokkal házasodtak. Házasságaik azt bizonyítják, hogy a kecskeméti és a nagykőrösi nemesi társadalmat elválasztó falak fűzték össze, s szinte minden jobb módú nemes család rokonságba került egymással.¹⁶³ A Kecskemét városába kerülő Kis család második nemzedékéből a szépapa már szenátor, sőt a református egyház főgondnoka. Testvére pedig a kecskeméti református egyházmegye gondnoka volt. Joggal gyanakodhatunk valaminő Komárom megyei református háttérre, s talán iskolázottságra is.¹⁶⁴ A következő nemzedékben az 1722-ben született ükapa, Kis János is volt főbíró. Egyik testvére városi tanácsnok, a másik református gondnok. Felesége Nyáry Zsuzsanna lett 1747-ben. Ez a család tősgyökeres Pest megyei birtokos família volt. 1438-ban kaptak donációt Nyáregyházára. Nagykőrösre Zsuzsanna apja második házassága révén költözött 1721-ben. Vagyonát ügyesen gyarapította, s szerzeményeire nádori adományt szerzett. (Így lettek a megszerzett telkek nemesi fundusokká.) Hétszer választották a város főbírájává s egyben az egyház főgondnokává. Fiát, Zsuzsanna testvérét, Kis János (ükapa) sógorát tizenkétszer választották főbíróvá és főkurátorrá. (Az ő unokája volt Nyáry Pál, Pest megye reformkori főispánja.)

A Kis család következő generációjában Kis Mihály – a dédapa – a Nyitra megyei eredetű, Nyáregyházára költözött birtokos nemes Hangyás család Nagykőrösön megözvegyült lányát vette feleségül 1795-ben. Ez a dédapa, aki hatszor volt főbíró és főkurátor, unokatestvérével a kincstártól 1801-ben megvásárolta a Temes megyei Blazsova uradalmat, melyre királyi adományt nyert, s egyben balázsfalvi előnevet. Erről a dédapáról, aki 1753 és 1830 között élt, a nekrológiából pontosan megtudjuk, hogy milyen iskolákat végzett: „tanulását kezdte a helybeli Oskolába és végezte Posonyban az ágostai vallást tartók Oskolájába. Ahonnét Pestre jöven, az akkori időkhöz képest mint Patvarista két Esztendőket töltött.” Megtudjuk, hogy hat évig volt a Nemes Magyar Test Őrző

¹⁶³ BENKÓ IMRE (1908): *Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt*. Nagykőrös, Az első nagykőrösi Ottinger E. könyvnyomda. 203; RÁCZ I. 1988: 153–154.

¹⁶⁴ Kis nevének után nyomozni azonban elég reménytelen vállalkozás. A nemességszerzésben társ Bogdán Erzsébet családneve esetleg segíthet. Komárom megyében az adott időben volt ilyen nevű lelkész. KÖBLÖS J. – KRÁNITZ ZS. 2009a: 347.

Seregnél, majd „Édes Attyáról maradt Gazdálkodások folytatására hazajött 1777-ik Esztendőben.”¹⁶⁵ Két következtetést is levonhatunk ebből a nekrológból. Elég általánosnak látszik, hogy a vagyonosabb városlakó nemesek iskoláztatták fiaikat. (Valószínűleg azok is tanultak, akiknél ezt forrásokkal egyelőre nem tudjuk bizonyítani.) Tehát nemcsak a vagyonból kiszoruló, szegényebb nemesek tanultak, akiknél ez megélhetési kérdés volt. A vagyonosabb városlakó nemesek szokásrendjéhez hozzátartozott az iskolázás valamilyen szintje. Akik a város vezetésében részt akartak venni, a városi tisztségek betöltéséhez szükségük volt az iskolai műveltségre, jogi ismeretekre. Ugyanakkor nem törekedtek értelmiségi professziók életvitelszerű folytatására.¹⁶⁶ Az apai nagyapa balásfalvi Kis Mihály (1796–1866) sem lépett ki a kecskeméti gazdálkodó polgár szerepköréből. Ugyanúgy, mint apai egyenesági felmenői, betöltötte a hagyományos városvezetői tisztségeket. Volt tanácsnok, főbíró, egyházi főgondnok, s folytatta atyái gazdálkodását, amibe beletartozott a pénz forgatása, a kereskedelmi ügyletek, bérletek s a vagyon gyarapítása is.

Az utóbbi segítője lehetett a szerencsés házasság is. A nagyapának ez is sikerült. A nagykőrösi Kalotsa Teréziát vette el. A vagyonos Kalotsa család kecskeméti eredetű volt, ahová a Rákóczi-szabadságharc idején került vissza az 1668-ban megnemesített família. Tagjai már 1700-ban és 1711-ben subscribáltak a debreceni kollégiumban, tehát tógátusok voltak, akik az akadémiai tagozatot látogatták. Cseplész János lányaival házasodtak. Cseplész Rákóczi jobbagyszármazású kapitánya volt, aki a szatmári egyezség aláírása után 1712-ben kapott nemességet. Marhakereskedéssel is foglalkozva vagyonát folyamatosan gyarapította. A Kalotsa család Nagykőrösre kerülve olyan vagyonos nemesi családokkal került rokonságba mint a Beretvás, a Molnár, a dabasi Halász, s utóbbiak révén a Gombay. Visszatérve a nagyapához, Kis Mihályhoz, az ő apósa, nemes Kalotsa András, Nagykőrösön szenátor és főbíró volt. 1825-ös végrendeletében a belső birtokokon és szőlőkön kívül 590 holdnyi külső birtokot sorolt fel. A Kalotsa családnak 1700-tól kezdve minden generációjában volt tanult ember. Új fejlemény a családfán, hogy Kis Mihály nagyapának és feleségének a testvérei között volt, aki jogot végzett, ügyvéd és Pest megyei táblabíró lett. A következő lépésként az apa, Kiss József (1844–1895) már életpályaszerűen lett jogász. Az állami bírósági apparátusban királyi ítéltáblai bíróságig emelkedett. Feleségválasztása is eltávolodott a családi hagyományoktól. Felesége, Kozma Emília, kecskeméti volt, de görögkeleti vallású. Apja nemesített görög földbirtokos és kereskedőcsaládból származott. A házaspár gyermekei közül nemcsak Kiss Albert lett jogász, hanem minden fiútestvére, s lánytestvéreinek férje is. Az egyik testvér – Endre –, aki ügyvéd volt, a családi hagyományhoz visszahajolva Kecskemét polgármestere lett, s nagy szerepet játszott a város gazdasági életének modernizációjában, kertészeti kultúrájának fejlesztésében.

TÓTH LAJOS (*Kiskőrös, 1856. június 11. – Budapest, 1926. december 14.*) is kecskeméti családból származott. Orvosi végzettséggel 1890-től a kolozsvári egyetem orvosi karára

¹⁶⁵ RÁCZ I. 1988: 271.

¹⁶⁶ RÁCZ I. 1988: 160–162.

kinevezett gyógyszer-tan-professzor volt. Egész további életét azonban a Vallás és Közoktatásiügyi Minisztérium magasrangú hivatalnokaként a magyar felsőoktatás ügyeinek intézésével, irányításával töltötte. Apai családja nemességét 1634-ben Esztergom megyében hirdették ki, de ükapja, Tóth István 1756-ban már kecskeméti lakosként igazolta nemesi származását. Az igazolásra valószínűleg azért is volt szüksége, mert a nemes nagybócsai Sárközy család lányát vette feleségül, s mint tudjuk, a Kecskeméten lakó nemesek, ha földművesként, kisebb gazdálkodóként is éltek, többnyire csak nemesekkel házasodtak. A Sárközy család egyébként később nagyobb vagyonra, tekintélyre tett szert, ami a törei Tóth családról nem állítható. A dédapa felesége az a Gózon Julianna lett, akinek a halasi származású apja a debreceni kollégiumi évek után kilenc évig (1752–1761) a kecskeméti gimnáziumban volt tanár. Sőt a házasság idején (1781) már a jelentős dunapataji eklézsia lelkésze, a Dunamelléki Egyházkerület jegyzője volt. A következő nemzedékben a nagyapa, Tóth István – akit gazdálkodóként és földművelőként jegyezték az anyakönyvbe – 1816-ban nemes Töltzéki János kecskeméti szabómester lányát, Zsuzsannát vette feleségül. A Töltzéki család Borsod megye bizonyítványa alapján 1794-ben vétetett fel Pest megye nemesi sorába. Mint látjuk, a Kecskemétre beköltöző kisebb vagyonú nemesség bár polgárként élt, a 18–19. század fordulóján fontosnak tartotta nemessége igazolását. Töltzéki Zsuzsanna egyik lánytestvére, a Debrecenben és Göttingenben tanult helybeli segédlelkészhez ment férjhez, aki később szentesi lelkész lett. A lelkészek megjelenése a családfán fontos mutató, hiszen a legvagyonosabb kecskeméti és nagykőrösi nemesi családoknál nem nagyon látunk ilyet. Az apa testvérei között már két tanult fiú is volt. Az egyik ügyvéd lett, a másik Baranyában falusi tanító. A lányok közül az egyiknek a férje makói városi írnok volt, a másiké kecskeméti szabómester. Maga az apa is jogász lett, aki az önkényuralom idején hivatalt vállalt. Cs. kir. szolgabíró volt Kiskőrösön, majd a provizórium alatt Pest megye főügyésze. Később ügyvédként élt Pesten, s a pesti református egyház tanácsosa volt. A család intellektualizálódása egyértelműen csak az apa generációjánál következett be. Korábban csak egy-két lelkészi házassági kapcsolat mutatható ki. Tóth Lajos professzor anyai ágáról nagyon keveset tudunk. A családi emlékezet szerint anyai nagyapja egy orosz trónörökös nagyherceg főudvarmestere volt.

SZENTPÉTERY ZSIGMOND (*Nagykőrös, 1880. július 17. – Budapest, 1952. április 17.*) nagykőrösi református birtokos nemes családból származott apai és anyai ágon is. A kecskeméti és a nagykőrösi nemesi társadalom összeházasodásai miatt több felmenője egyezik a kecskeméti születésű Kiss Albert professzoréval. A családfán szereplő famíliák többsége betelepült volt Nagykőrösön. Maga a Szentpétery család viszonylag későn, csak a 18. század közepén érkezett. Egyébként Zemplén vármegyei eredetűek, ott hirdették ki 1648-ban a nemességüket. Az armális nemes család Királyhelmeccről előbb az erősen református Jászkisérre költözött.¹⁶⁷ 1751-ben érkeztek Nagykőrösre. Szentpétery János,

¹⁶⁷ A reformátusságnak azért van itt is jelentősége, mert a családi hagyomány szerint a vallási üldözés miatt jöttek el Zemplénből.

az ükapa, 1751 januárjában Nagykőrösön házasodott össze Domokos Annával, akinek a családja 1690-ben Komárom megyében kapott címeres levelet, de 1710-ben már birtokot és házhelyet is szereztek Kőrösön. A családban csak lányok voltak, tehát Domokos Anna is örökölt valamennyi vagyont. A következő nemzedékben a dédapa feleségéről keveset tudunk, de a család emelkedése folytatódhatott, mert az 1800-ban született nagyapa, Szentpétery Sándor, a nagykőrösi gimnázium után a debreceni kollégiumban nontógátusként jogot és teológiát tanult. Ügyvédi oklevelet szerzett, s szerencsés házasságot is kötött. Az Alsó-Dabason élő birtokos nemes (Perillustris ac Generosus Dominus) alsómesteri Tóth István leányát, Zsófiát vette el. Zsófia anyja az 1669-ben nemességet szerző dabasi Halász családból származott, amelynek egyik ága, a nemességszerző unokája, az 1701-ben született Halász János költözött Nagykőrösre. Az ő apósa Jeney István, aki 1691-ben írta alá a debreceni kollégium törvényeit, Nagykőrös hites jegyzője, nótáriusa lett, majd később szenátor és főbíró. Ő is, meg feleségének apja, Cseplész János is nagy vagyongyarapítók voltak. Donatiókat kaptak a II. Rákóczi Ferenctől elkönfiskált hatalmas Tetétleni pusztán s más pusztákon is. A Halász család két újabb nemzedéke sok leleménnyel, katonai érdemekkel, nádori adománnyal 1400 holdra növelte a família birtokát. Visszatérve Szentpétery nagyapához, nem tudjuk, hogy ebből a vagyonból mi jutott el a későbbi nemzedékekhez, de az ügyvédi oklevelet szerzett Szentpétery Sándor tehetséges is volt, s 1848-ban a városi tanács újjászervezésekor őt választották meg Nagykőrös első polgármesterévé. Fia, Szentpétery Károly – professzorunk apja – már professzionális polgári foglalkozást választott, mérnök lett. Maradt azonban szülővárosában, Nagykőrös város mérnöke, majd főmérnöke volt. A család különböző régi ágain 1700-tól változó dinamikával folyó intellektualizálódás teljessé vált, s testvérei szintén értelmiségiek lettek. Az egyik testvér ügyvédként a város aljegyzője, rendőrkapitánya, ügyésze volt. A másik testvér mint városi tanácsnok a helyi takarékpénztár igazgatójaként működött. Így végül is a professzionális szakmákat még otthonos, patriarchális miliőben gyakorolták.

Röviden szólunk kell még az anyai ágról is. Szentpétery Károly városi főmérnök úr 1869-ben Nyáry Máriával kötött házasságot. A Kiss Albert családfáján is szereplő Nyáry família tősgyökeres Pest megyei birtokos nemes nemzetség volt a 15. század óta. Házasság révén 1721-ben kerültek Nagykőrösre. A családnak ezen az elágazásán szereplő, becsatlakozó családok közül kettőt érdemes kiemelni. Az egyik a Beretvás família, amelynek őse a 17. század közepén a Baranya megyei Varjasról még módos jobbágyként házasodott Nagykőrösre, majd 1667-ben földesurától 200 tallérért manumittáló/libertáló levelet kapott. A földesúr támogatásával a Beretvás család még abban az évben nemesi armálist is szerzett.¹⁶⁸ Idővel ez a nemzetség vagyonát tovább gyarapítva Nagykőrös egyik legmódosabb, legtekintélyesebb és legbefolyásosabb családja lett. A másik,

¹⁶⁸ Benkó I. 1908: 44–45. Baranyából egyébként már a 16. században intenzív bevándorlás volt a Duna–Tisza-köz városaiba, így Nagykőrösre is.

figyelmünkre érdemes család a baracskai Szűts, amelyik Fejér megye déli pusztás részén keletkezett, közbirtokosok és birtokos nemesek lakta Baracska egyik legvirágzóbb református birtokos családja volt. Egész Pest megyében elterjedtek, s szerepelnek a Vértessaljai egyházmegyéből származó egyetemi tanárok családfáin is. Figyelemre méltó, hogy a nagykőrösi városi főmérnök és a birtokos nemes Nyáry családból származó felesége házasságából származó fiúk közül nemcsak a kolozsvári egyetemen természettudományi szakos középiskolai tanári oklevelet szerző Szentpétery Zsigmond lépett értelmiségi pályára. Testvérei is különböző szinteken, de betagozódtak, belesimultak a formálódó polgári középosztályba: az egyik fiú pesti ügyvéd, a másik magánhivatalnok, a harmadik községi jegyző lett.

TÓTH KÁROLY (*Kiskunhalas, 1876. szeptember 28. – Budapest, 1928. április 21.*) és TÓTH LAJOS (*Kiskunhalas, 1876. szeptember 28. – Budapest, 1936. november 25.*) jogászprofesszorok ikertestvérek voltak, s ebből következően a családfájuk lényegében azonos.¹⁶⁹ A Tóth-ikrek Kiskunhalason születtek. A város a török hódítás, a hadjáratok pusztításai, a pusztásodások után a Kiskunságban megmaradt öt település egyike, az Alsó-Kiskunság törzshelye volt. A település s a régi kiváltságos lakosság egy része túlélte a nehéz időket, de a lakosság több menetben felülrétegződött. Már a 16. század első felétől a Dunántúl hadjáratok által legjobban pusztított területeiről, főleg Baranyából, sok család költözött a Kiskunságba. Halasra 1626 körül a Duna–Dráva-szögből, főleg az Ormánságból reformátusok telepedtek. Ismert, hogy a török kiűzése után a Kamara az egész Jászkunságot eladta a Német Lovagrendnek. Az ezt követő második felülrétegződésből, a katolikus jászok és palócok betelepítéséből Halas sokáig kimaradt. Amikor 1745-ben lehetővé vált a redemptio, az önmegváltás a jobbágyságba kényszerítésből s a régi kiváltságok visszaszerzése, akkor Halas még csaknem teljesen református közösség volt. Akik saját erőikkel részt tudtak venni a megváltásban, azok voltak a redemptusok, akik tőkeföldet kaptak. Minden jog és hozzáférés a közösségi vagyonhoz ehhez a tőkeföldhöz volt kötve. A redemptusokhoz képest minden más társadalmi kategória hátrányosabb helyzetben volt. A törzsökös redemptusok számára adva volt egy szabadabb, részben polgári életvitel lehetősége.¹⁷⁰ Közülük kerültek ki a város vezetői, a tanács tagjai, a szenátorok és főbírók.

Mindennek azért van most számunkra jelentősége, mert a Tóth professzorok anyai ága teljes egészében ebből a törzsökös redemptus rétegből származott. Először azonban mégis a beköltöző apai ágat kell bemutatnunk. A Toóth család 1627-ben kapott címeres levelet, amelyet Zemplénben hirdettek ki. Előnevük – tarpai és margittai – jelzi a família egyik ágának vándorlási irányát. A dédapa, aki 1733 körül Biharban született, Hadik

¹⁶⁹ Csak a személyes adatok (testvére, felesége, gyermekei) térhetnek el.

¹⁷⁰ Ennek a történelmi áttekintésnek a forrásai: NAGY SZEDER ISTVÁN (1924–1926): *Adatok Kiskun-Halas város történetéhez I–II.* Kiskunhalas, Hungária Könyvnyomda.; TÁLAS I. 1977; Ö. KOVÁCS JÓZSEF – SZAKÁL AURÉL (2001): *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. században.* Kiskunhalas, Tóth Zoltán polgármester.

András ezredében szolgált, s obsitosként Karcagra házasodott nemesi családba. Fia, szintén Toóth János - a nagyapa -, helyben, a karcagi gimnáziumban tanult, majd Debrecenben, ahol 1789-ben írta alá az iskola törvényeit. 1796-ban már Kiskunhalason volt a város nótáriusa. Ez redemptus földdel s a hozzá tartozó jogosítványokkal is járt. Az eddig tárgyalt családtörténetekben már többször találkoztunk olyan esetekkel, hogy a jegyzői hivatal kiindulópontja lehetett nagyobb vagyongyarapításnak is. Ez Tóth János nótárius uram esetében is megvalósult. Első felesége a Debrecenben és Utrechtben tanult Motsi István solti lelkész leánya volt. (Motsi Máriának a nagyapja is Hollandiát járt nagykőrösi lelkész és esperes volt.) A második feleség, akitől a professzorok apja született, nemes lány volt. Az apa a nagyapa által megkezdett értelmiségi pályát folytatta. Tanult a nagykőrösi gimnáziumban, majd a kecskeméti akadémiai tagozaton. Merész újítása volt a mérnöki professzió választása. A pesti bölcsészkaron működő Institutum Geometricumban szerzett oklevelet. Szentpétery professzor apjához hasonlóan azonban ő is hazai pályán működött. Halas város mérnöke lett, sőt házassága után a mérnöki tevékenység mellett egyre inkább a gazdálkodás felé fordult. Megyei és városi virilista volt, s főgondnoka a kiskunhalasi református egyháznak. Harmincéves volt, amikor megházasodott. Az egyik legmódosabb s a tanulás iránt erősen elkötelezett redemptus földbirtokos család lányát vette el. Az 1840-ben született Zseni Krisztina tizedik gyermeke volt a halasi virilisek rangsorában hatodik Zseni Istvánnak.¹⁷¹ Figyelemre méltó, hogy nemcsak az 1795-ben született Zseni István és József testvére végezte a jogi tanulmányokat a pozsonyi királyi jogakadémián, hanem valószínűleg már az 1762-ben született dédapa is. Zseni Krisztina Mór nevű testvére halasi földbirtokos és szárazmalmom tulajdonos lett,¹⁷² s a helyi, majd a kecskeméti gimnáziumi és bölcsészeti tanulmányok után Eperjesen végezte a jog két évét. A lánytestvérek mind módos redemptus birtokos családok fiaihoz mentek férjhez. Ezeknek az ifjaknak a többsége is végzett magasabb tanulmányokat. Egyikük férje járásbíró volt Halason, egy másiknak, a párja pedig barátosi Bibó György helyi ügyvéd és birtokos volt. Mindez együtt azt bizonyítja, hogy hasonlóan a Kecskeméten megfigyeltekhez, a halasi módosabb birtokos (redemptus) családok is intellektualizálódtak, s szokásrendjükbe már a 18. század végétől beépült a magasabb iskolai műveltség megszerzése. Az anyai ágon előforduló Márffy, Keresztúri és Turóczi családok is rangos halasi redemptus famíliák voltak. Az egyik ükapát, az 1753-ban született Turóczi Istvánt például kétszer választották meg főbírónak. A professzor-ikrek mindkét lánytestvére értelmiségihez ment férjhez (kir. mérnök, illetve szabadkai lelkész). A fiútestvérek mind jogot végeztek, s ezt professzionálisan hasznosították, de városuk világától ugyanúgy nem szakadtak el, mint Szentpétery Zsigmond nagykőrösi testvérei.

¹⁷¹ Érdekes örökléstanilag, hogy a tíz gyerek között két ikerpár is volt.

¹⁷² A szárazmalmoknak mint fontos vagyonelemeknek megnőtt a jelentősége, mert a korábbi nagyállattartó, legeltető gazdálkodás fokozatos visszaszorulásával egyre fontosabb lett a szántóföldi gazdálkodás, a gabonatermelés.

2.2.7. A SOLTI EGYHÁZMEGYE MEZŐVÁROSAI

Két nemesi származású egyetemi tanár származott a Solti egyházmegyéből. Zelovich Kornél közeli felmenői apai és anyai ágon is Kunszentmiklóshoz kötődtek. Ennek a településnek a református egyháza a 18. század elejétől a polgári korszak végéig a Solti egyházmegyéhez tartozott. Csukás professzor pedig a zetényi Csukás család izsáki-kecskeméti ágának alapítójaként izsáki eredetűnek tekinthető. Ez a település az izsáki református anyaegyház 1652-es megalakulásától szintén ehhez az egyházmegyéhez tartozott, s csak 1825-ben került át a Kecskeméti Egyházmegyébe. A gyökerekből kiindulva, s tekintettel a családfán szereplő rokonságra is, Csukás professzort szintén a Solti Egyházmegyében mutatjuk be, s az ábécérend szerint vele kezdünk.

CSUKÁS ZOLTÁN (*Győr, 1900. szeptember 20. – Freiburg, 1957. szeptember 16.*) a később született egyetemi tanárok egyike a kötetünkben tárgyaltak között. Családfája azonban a legrégebbiekhez tartozik. Professzorunk szépapja, Csukás János izsáki lakos részére Komárom megye által 1776-ban kiállított bizonyítvány az 1499-ben nemességet nyert őstől kezdve igazolta a megszakítatlan leszármazást. A Komárom megyében sok generáción át élt Csukások közül ez a Pest megyei Izsákra települt János volt a zetényi Csukás nemzetség izsáki-kecskeméti ágának alapítója. Érdekesség, hogy az 1719-ben született Jánost az 1770-es izsáki urbárium még jobbágyként tartotta számon. Ez a szépapa már Izsákon házasodott meg. Fia, az 1762-ben született Csukás András, a professzor ükapja, már szerepelt a nemesi összeírásokban. Módos és tekintélyes nemesi gazda lehetett, mert 1816 táján, amikor Izsák elnyerte a mezővárosi rangot, már főbíró volt, és a református egyház elöljárója. A reformátusok egyébként, miután a 17. századtól használt körtemplomot 1747-ben vissza kellett adni a megnövekedett számú katolikusoknak, először vályogból építettek templomot, majd 1795-ben elkészült a ma is használt kőtemplomuk. Az ükapa öt testvére közül a legkisebb fiú a hajdúszoboszlói főkapitány lányát vette el. A következő nemzedékben a dédapa, szintén András izsáki nemesi közbirtokos a Solti egyházmegyéből az Érsekcsanádon született, nemes Dömötör Juditot vette feleségül, akinek az apja akkor már Baján élt. Az esküvő is Baján volt. Dömötör Judit (dédanya) apjának testvére az első bizonyosan tanult ember a családfán. Bajai ügyvéd, több megye táblabírája volt, aki Kecskeméten és a debreceni kollégium akadémiái tagozatán tanult. Kezdeményezője volt a bajai református egyház megszervezésének, s a bajai református templom építésének. A dédszüllők, Csukás András és felesége, nemes Dömötör Judit, már mindkét fiukat taníttatták. Innentől kezdve minden férfi értelmiségi a családban. A fiatalabb fiú a Felsőbaranyai Egyházmegyében egy filiában volt kántortanító. Az idősebb, Csukás Benjámin, a nagyapa, a középiskolát és a teológiát is Kecskeméten végezte. Papi vizsga után mint felszentelt lelkész a Tolna megyei Gyöngyös református gimnáziumának lett 1856-ban igazgató-tanára. 1859-től az akkor kiépülő szentesi hatosztályos gimnáziumban lett tanár, később igazgató. Szentes közéletének meghatározó alakja volt: a református egyház főgondnoka, városi képviselő, az Úri Kaszinó elnöke stb.

Egy földbirtokosnak, Szentes polgármesterének, országgyűlési képviselőnek a lányát vette feleségül. Csak egy gyermekük maradt életben, aki a szentesi gimnázium után a lelkeszi pályát választotta, amelyre Pápán és a budapesti teológián készült. Nagyrészt az Őrségi és a Belsősomogyi Egyházmegye gyülekezeteiben szolgált. 1920-ben kisgazdapárti programmal képviselővé választották. Felesége sárvári származású evangélikus tanítónő volt, akinek a felmenői nagyrészt evangélikus iparosok (bognár, szabó) voltak, de nagyanyjának egyik testvére evangélikus lelkész volt. Csukás professzor testvérei közül kettő magas rangú katonatiszt lett, egy műszaki tisztviselő és egy tanítónő.

ZELOVICH KORNÉL (*Dömös, Esztergom vm., 1869. március 11. – Budapest, 1935. április 10.*) 1914-ben kapta meg egyetemi tanári kinevezését a Műegyetem közlekedésügy és vasútépítéstan tanszékére. Családjának apai és anyai ága is nemesként a Felvidékről került az Alföldre. A családfákon is szereplő ükapa apja 1718-ban kapott Nyitra megyében nemesi armálist feleségével, Illés Katalinnal együtt. Ennek alapján kapott Pest megyétől az Alsódabason letelepülő dédapa, Zelovics Mihály mint birtokos (Generosi Domini) nemesi bizonylatot. Fia, Zelovits András, már a Pest megyei Gyónon lakott, majd Kunszentmiklósról, a hódoltság idején is lakott nagykunsági településre házasodott. Bona Péter örökbefogadott lányát vette el. Első fiuk halotti anyakönyvi bejegyzése szerint „vak ember” volt. A második fiút az anyakönyv 33 éves korában kézi munkásként, halálakor pedig harangozóként említi. A negyedik fiú is kézi munkásként, majd bérmunkásként szerepel. Ez azt jelzi, hogy a család nem emelkedett, hanem inkább lefelé süllyedt. A harmadik fiút, az 1826-ban született Zelovich Gábort viszont taníttatták. Ő az első tanult ember az apai ágon. Helyben, a kunszentmiklósi kisgimnáziumban kezdett, majd a nagykörsői nagygimnáziumban folytatta. Végül jótéteményesként 1847–48-ban egy évet a debreceni kollégium bölcsészeti tagozatán is tanult. Ez a végzettség egy tanítói állás betöltésére volt elegendő. Így is nehezen tudott elhelyezkedni, s már túl volt a harmincötödik évén, amikor megházasodott. Pest megyében tanítószkodott Pomázon, Pécelen, Dömösön és a legtovább Kisorosziban (1873–1887). Az inkább lefelé csúszó kunszentmiklósi nemesi családból származó Zelovich Gábor pomázi tanító 1863 körül vette feleségül a kunszentmiklósi birtokos nemes Burian János városi tanácsnoknak, a helyi református egyház főgondnokának Cecília nevű, 23 év körüli lányát. A Burian család is a Felvidékről jött le valamikor a Kiskunságba. Cecília nagyapjának a nemességét Árva megye bizonyítványa alapján 1809-ben hirdette ki Pest vármegye. A használt előnév szerint valószínűleg Nemesdedináról (*Dedina nobilium*) származhattak. A Kiskunságban térhettek át a református vallásra, mert Dedina majdnem színgatólikus falucska volt. Elsősorban a Jász-kun területben levő, tisztán református Szabadszállás családjaival házasodtak. Az anyai dédapa, Rosnyai János, birtokos és szenátor volt Szabadszálláson. Egyik fia, a Nádor huszárezreddel Csehországból hazaszököő Rozsnyai Pál honvédhuszár főhadnagy később 36 holdas birtokán gazdálkodott, és Szabadszállás főbírája is volt. Szüri János ükapa szintén szabadszállási volt. Családja szerepel a Jászkunság 1850. évi nemesi összeírásában. Az anyai ág, a Burián család emelkedésében jelentős szerepe volt Cecília

sógorának, Rozsnyai Mátyásnak, aki a kecskeméti ref. kollégium után Pesten és Bécsben gyógyszerésznek tanult, s ennek a szabad, polgárias professziónak elismert képviselője lett. Talán szerepe lehetett abban is, hogy unokaöccse, Zelovich Kornél, a pesti református főgimnáziumi érettségije után mérnöki pályára indult.

2.2.8. EGY KÖZÉPBIRTOKOS NEMES CSALÁD

OTTLIK LÁSZLÓ (*Budapest, 1895. október 7. – Budapest, 1945. január ?*) 1941 februárjában kapott kinevezést a kolozsvári tudományegyetem jog- és államtudományi karára a politika tanszékre. Az Ottlik professzor ősfájának apai és anyai ágán előforduló valamennyi család középbirtokos nemes família volt. Többnyire középkori birtokadományosok, akik a Felvidékről származtak. Az Ottlik család a Trencsén megyei Felső-Ozorban volt honos, s a reformációtól kezdve evangélikus. (Református águk egy 1820-ban kötött vegyesházasság révén keletkezett.) Az Ottlik család első nevezetesebb tagja az 1656-ban született György, aki az eperjesi és a körmöcbányai evangélikus iskolákban tanult, képzett ember volt. Thököly seregében ezredes, II. Rákóczi Ferencnél brigadéros, majd a fejedelem főudvarmestere s az Udvari Gazdasági Tanács elnöke volt. Az ősfán apai ükanyaként szereplő szandai Sréter Karolin dédapja a sokoldalúan művelt evangélikus Sréter János (1655–1714) is fontos szerepet játszott Thököly és II. Rákóczi Ferenc mozgalmában. Követként járt Franciaországban, volt a bányavárosok főkapitánya, a tűzértség főfelügyelője. A másik apai ükanya, túrócvidéki és nagypalugyai Platthy Katalin dédapja, a református Platthy András is Rákóczi híve, tanácsnoka, a protestáns rendek egyik vezére, az Udvari Gazdasági Tanács tanácsosa volt. Az ősfá apai ágán szerepel a kiterjedt felvidéki Benyovszky család nemesi ágazata is. Nagyobbrészt ők is evangélikusok voltak, de a katolikus benefai Bacsák családdal történt összeházasodások miatt katolikus Benyovszky lányok is vannak a felmenők között. Ezeknél a középbirtokos nemes családnál a 18. század végétől előfordultak vallásilag vegyes házasságok, bár ezek egy része a protestantizmuson belül maradt.

Egyébként a Rákóczi mozgalmában szerepelt családok is elfogadták a szatmári egyezséget. Részt vettek a megyék politikai életében, ahol fontos vezető szerepeket töltöttek be. Tanultak a pozsonyi evangélikus líceumban, Eperjesen és más felvidéki evangélikus iskolákban. Az egyik apai dédapa, az evangélikus Benyovszky Péter Sárospatakon is diákoskodott, Kövy professzornál hallgatta a jogot. Többen szereztek jogi végzettséget, sőt ügyvédi oklevelet. Aktívan részt vettek a reformkor ellenzéki kulturális, közéleti és politikai mozgalmaiban. A kiegyezés után országos politikai szerepeket is vittek. Ottlik Géza, az apai nagyapa és a református miklósvári Miklós Gyula, az anyai nagyapa is országgyűlési képviselő volt. Utóbbi a szabadságharcban honvédhuszár főhadnagyként harcolt. 1861-ben és 1867 után főszolgabíró volt. 1879-től mint szakpolitikus a Földművelésügyi Minisztérium borászati osztályának vezetője, borászati kormánybiztos, a filoxéra elleni küzdelem

vezéralakja volt. A borászati kormánybiztosságon kezdte hivatalnoki pályáját professzorunk apja, Ottlik Iván is, aki főnöke, Miklós Gyula lányát, Miklós Rózát vette feleségül. Ottlik Iván mint képzett, szorgalmas s jó hátterű hivatalnok fokozatosan az államtitkárságig emelkedett a köztisztviselői ranglétrán. A Darányi Ignác-féle sikeres agrárpolitika egyik irányítója lett. Az ősfának ebben a generációjában jelen voltak a közhivatalt betöltők, a független értelmiségi professziókat folytatók, s a politikai szerepet vállalók is. Miklós Róza mindkét fiútestvére s lánytestvérenek a férje is országgyűlési képviselő volt. Az ősfán szereplő középbirtokos nemesi családok a 17. század végétől intellektualizáltak tekinthetők, a jogi képzettség dominanciájával. A Miklós család minden generációjában voltak olyanok, akik a református egyházban vezető tisztségeket töltöttek be.

2.2.9. A LEGÖSSZETETTEBB ŐSFÁVAL RENDELKEZŐ EGYETEMI TANÁR

SZENT-GYÖRGYI ALBERT (*Budapest, 1893. szeptember 16. – Woods Hole, Massachusetts, USA, 1986. október 22.*) Nobel-díjas professzor ősfája a kötetünkben szereplők közül a legösszetettebb, legváltozatosabb, etnikai, vallási, területi és társadalmi származás szempontjából is. Az apai ág fővonala erdélyi magyar református kisenemesi, talán lelkészi eredetet mutat. Űkapja a Kolozs megyei Kispetriben élő kisebb nemesi birtokos. A családi hagyomány szerint leszármazottja volt Szentgyörgyi Sámuel református prédikátornak, aki az erdélyi fejedelemtől 1608-ban nemességet kapott. A dédapa a zilahi református nagygymináziumban és a kolozsvári református kollégium akadémiai tagozatán tanult. Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár titkáráként került Bécsbe, ahol a kancelláriai írnokságtól az udvari tanácsossáig emelkedett. Negyvenévesen a római katolikus német Barbara Kirchlehnert vette feleségül, aki egy bécsi bürgerliche Ledermeister lánya volt. Fiuk, Imre, professzorunk nagyapja Bécsben és a kolozsvári református kollégiumban folytatott jogi tanulmányokat. Nagyszébenben lett erdélyi királyi kincstári gyakornok. A szabadságharc alatt honvédtisztként szolgált, majd bírói pályára lépve az igazságügyi államtitkári, illetve a kúriai tanácselnöki beosztásig emelkedett. 1864-ben Kolozsváron vette feleségül az elvált, római katolikus Csiky Máriát. A menyasszony apja, homoród-oklándi Csiky Sámuel Bécsben és Pesten tanult, de Kolozsváron praktizáló unitárius vallású orvos volt, anyja pedig Kis-Küküllő megyei német katolikus lány, Stämmer Júlia. A következő generációban Szentgyörgyi Miklós, az apa, aki a pénzügyminisztériumi fogalmazói pályát odahagyva inkább egy Nógrád megyei 1400 holdas birtokon gazdálkodott, 1890-ben, még miniszteriális hivatalnokként vette feleségül Lenhossék Jozefát, Lenhossék József pesti orvoskari professzor lányát, az európai hírnű Lenhossék Mihály anatómus professzor testvérét. Lenhossék József professzor felesége (Szent-Györgyi nagyanyja) 1861-től az a Bosány Emma lett, aki előző házassága előtt 1858-ben tért át izraelita felekezetről katolikusként. Bosány Emma apja izraelita orvos, nagyapja pedig haszonbérő volt. Lenhossék József orvosprofesszornak az apja,

Lenhossék (1793-ig Linoschegg) Mihály is orvosprofesszor volt a pesti, majd a bécsi egyetemen, de az ő apja még pozsonyi német, római katolikus asztalosmester. Lenhossék Mihály professzor, Magyarország országos főorvosa így elsőgenerációs értelmiségi, akit a pozsonyi jezsuiták segítettek a tanuláshoz. 1808-ban magyar nemességet is kapott. 1817-ben vette feleségül az evangélikus Nisnyánszky Ludovikát, egy 1699-ben nemességet szerzett Árva megyei eredetű szlovák család leányát. Ez az evangélikus família már néhány generációval korábban intellektualizálódott. Ludovika apja, Nisnyánszky György – Szent-Györgyi professzor egyik anyai ükapja – ügyvédi képesítést is szerzett. Képviselője volt az Árva megyei kamarai uradalomnak, s 1782-től ágense/ügyvivője a magyarországi evangélikusoknak a Helytartótanács és a királyi kamara mellett. Ez a Nisnyánszky feleségül vette a Wittenbergben is tanult Drozdik Jánosnak a lányát. Drozdik a magyarországi evangélikusok ágense volt Bécsben az Udvari Kancellária mellett. Drozdik János apja a Trencsén megyei Puho polgára, posztókészítő mester, ükapja pedig még morva nemes. Kétségtelenül láthattuk, hogy Szent-Györgyi professzor ősfája sok tekintetben valóban rendkívül összetett, változatos.

2.2.10. A NEMESI EREDETŰ PROFESSZOROK CSALÁDJAINAK MOBILITÁSI MINTÁZATAI

Először azt szükséges áttekintenünk, hogy a két egyházkerületből származó egyetemi tanárok közül hányan számítottak apai ágon nemesnek. Korábbi munkáinkhoz hasonlóan ennek megállapításánál itt is a sokféle forrás felhasználásán alapuló egyedi filológizálás módszerét követtük.¹⁷³ Alapvetően fontos volt annak figyelembevétele, hogy a rendiségben az számított nemesnek, az élhetett a nemesi jogokkal, akinek ezt a státusát az adott nemesi vármegye elismerte, igazolta, kihirdette. A hiteles nemeslevélen, a felmenők nemesi jogokkal való élésének bizonyításán kívül szükség volt a leszármazás igazolására is.¹⁷⁴ Ezért nem tekintettük nemesnek a Csekey, a Gerenday, az Illyefalvi Vitéz és a Kovács Sebestyén családot.¹⁷⁵ Ezen túlmenően a nemesség megszerzésének időpontja alapján különbséget teszünk a „régí” és az „új nemesség” között. Az elhatárolásnál a német nemességtörténeti irodalomnak abból a megfontolásából, megfigyeléséből indulunk ki, hogy legalább három nemzedéknyi időre van szükség ahhoz, hogy részben a connubium/ az összeházasodások, részben más szocializációs mechanizmusok révén az újonnan nemesítettek belesimuljanak a nemesség rendjébe.¹⁷⁶ Bár ez mozgó időhatárt is jelenthetne, a mi családjaink esetében ez a határ 1790 táján húzható meg. A 41 egyetemi tanári család

¹⁷³ KOVÁCS I. G. – KENDE G. 2011: 152.

¹⁷⁴ RÁCZ I. 1988: 58–67.

¹⁷⁵ Érveinket a róluk szóló szócikkek legelején, a „Nemesség” rovatnál mind a négy család esetében leírtuk.

¹⁷⁶ PRERADOVICH, NIKOLAUS VON (1955): *Führungschichten in Österreich und Preussen (1804–1918)*. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag.

között így két „új nemes” famíliát találtunk. Helyzetük egyértelmű, mert mindketten az 1910-es években kaptak nemességet. Ángyán János orvosprofesszor apja, a jobbágyeredetű Ángyán Béla a Rókus kórház főorvosa, egyetemi magántanár, udvari tanácsos 1910-ben, Szászi István jogászprofesszor apja, a sokgenerációs lelkészdinasztiából származó Szászi Béla, az igazságügyi minisztérium Lipót-rend lovagkeresztjével kitüntetett miniszteri tanácsosa pedig 1916-ban kapott Ferenc József királytól nemességet és nemesi előnevet. Így végeredményben 20 régi nemes családot tudtunk azonosítani, ami a 41 professzori családnak majdnem felét jelenti (48,8 százalék).

Összehasonlításként visszaautalunk egy régebbi tanulmányunkra, amelyben sokoldalúan elemeztük a két világháború közötti tudáselit részeként a korszak 568 fős egyetemi tanárságát. A felekezetenkénti vizsgálat azt mutatta, hogy míg a 342 katolikus professzor apái közül 20,8 százalék (71 fő), a 89 evangélikus közül 23,6 százalék (21 fő) számított régi nemesnek, addig a 114 református egyetemi tanár apáinak 57,9 százaléka (66 fő) volt régi nemes.¹⁷⁷ Valószínű, hogy a mostani, a dédapákig visszamenő, az anyakönyvi bejegyzések elemzésére is erősen alapozó, két egyházkerületre kiterjedő vizsgálatunk szigorúbb volt a családok nemességének a megállapításánál, mégis az így kiszámított 48,8 százalékos régi nemesi arány nem esik nagyon messze az apák adatai alapján korábban megállapított országos 57,9 százaléktól. Ugyanakkor egyértelmű, hogy a polgári kori magyar tudáselit egyetemi tanári szegmensének református felekezetű tagjai között legalább kétszer nagyobb arányban vannak régi nemes családokból származók, mint a katolikus vagy az evangélikus felekezetű professzorok között.

Érdeemes azonban megvizsgálni a reformátusok esetében az esetleges területi, egyházkerületi eltéréseket is. Kezdsnek külön választva a Dunántúli és a Dunamelléki Református Egyházkerület területéről származókat, nagyon hasonló eredményt kapunk: a dunántúliaknál 15 családból 7 (46,7 százalék), a dunamellékieknél 26 családból 13 (50 százalék) volt régi nemes. Összehasonlítási alapként egyelőre csak a két világháború közötti református MTA-tagok egyházkerületenkénti nemes–nem nemes megoszlását használhatjuk. Eszerint nemcsak a Dunántúl és a Dunamellék, hanem a Tiszántúl esetében is hasonló, 50 százalék körüli volt a régi nemes famíliák aránya. Erőteljesen különbözött azonban ettől az Erdélyi Református Egyházkerületből és a Tiszáninneni Egyházkerületből származó református akadémikusok nemességi aránya: az erdélyieknél ez 90,9 százalék volt, de a tiszáninneniekénél is magas: 72,7 százalék.¹⁷⁸ A tiszáninneni magas arányt megerősíti a *Sárospatak erőterében* című könyvünk is, amelyben azt állapítottuk meg a családfák elemzésével, hogy a Tiszáninneni Egyházkerületből származó

¹⁷⁷ Kovács I. G. – KENDE G. 2011: 155.

¹⁷⁸ KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2018): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 326.

19 egyetemi tanár közül apai ágon 17-en (89 százalék) voltak régi nemesek.¹⁷⁹ Ha a mostani módszertanunk szerint vizsgáljuk meg a 19 családfát, akkor megállapíthatjuk, hogy közülük 14-en e szigorúbb elbírálás szerint is biztosan régi nemesek voltak, s ez még mindig 74 százalékot jelent, ami majdnem teljesen egybeesik a két világháború közötti tiszáninneri akadémikusok régi nemesi arányszámával. A polgári kori magyar tudáselit csúcsát elfoglaló egyetemi tanárok és akadémikusok református szegmensének az utánpótlásában szerepet játszó nemesi eredetű családok tehát leginkább az erdélyi és a tiszáninneri származásúak között domináltak, de 50 százalék körüli részarányral meghatározó szerepük volt a másik három egyházkerület területéről jövő elittagok között is.

Magyarázatra szorul, hogy miért volt magasabb az Erdélyből, valamint a Tiszáninnenről származó református tudáselit tagok között a nemesek aránya, mint a másik három egyházkerületből jövők között. Az erdélyi magas arányszám egyértelműen összefüggött a kiterjedt székely nemesség intézményével. Ez nem volt azonos a magyarországi országos nemességgel, de nem is tekinthető területiális nemességnek. Nemesi jogait az ország egész területén elismerték, azokat mindenütt gyakorolhatták, ahová költöztek.¹⁸⁰ A Tiszáninneri Egyházkerületről pedig azt kell tudnunk, hogy a hozzá tartozó megyék (Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont, Zemplén, Ung) sajátos kontaktrégiót alkottak a királyi Magyarország, az erdélyi fejedelemség és a török hódoltság találkozásánál. Az ütközőzóna adottságaiból következett, hogy magas volt a katonai érdemeikért megnevesítettek száma. Ráadásul az is jellemző volt, hogy itt a Habsburg királyok és az erdélyi fejedelmek is adományoztak nemesi armálisokat. Míg országos átlagban a teljes népesség 4–5 százaléka volt nemes, addig például Borsodban a II. József-féle népszámlálás szerint a felnőtt férfiak 15 százaléka tartozott a nemességhez. Sőt Abaúj és Gömör megyében is magasban az országos átlag felett volt a nemesség részaránya.¹⁸¹ További megválaszolandó kérdés, hogy miért volt a másik három egyházkerületből származó református professzorok, akadémikusok családjai között is 50 százalék körüli a nemesek aránya, s miért volt ez a nemesi részarány kétszerese annak, amit a tudáselit katolikus szegmensnél megállapíthattunk.

A három egyházkerület közül, maradv a könyvünkben tárgyalt két kerületnél, s kezdve a Dunántúllal, emlékeztetünk arra, amit az északkelet-magyarországi ütközőzóna kapcsán a katonai érdemeikért megnevesítettek nagy számáról mondtunk. Tudjuk, hogy a hódoltság idején hasonló ütközőzóna húzódott a Dunántúlon, éppen a Dunántúli Református Egyházkerület keleti határánál, a Drávától a Balaton vidékén át fel a Dunáig. Az ütközőzóna végvárainak katonasága között pedig a 16. századtól

¹⁷⁹ KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2016): *Sárospatak erőterében. A tiszáninneri származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III. Református egyetemi tanárok.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 345.

¹⁸⁰ ÁNYOS LAJOS (1939): A székely nemesség igazolásának jelenlegi módja. *Turul* 53. 88–90.

¹⁸¹ PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (2000): Kisnemesi társadalom és kultúra. In: Uő (főszerk.): *Magyar Néprajz, VIII. Társadalom.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 139.

mindig túlsúlyban voltak a protestánsok. A végvári katonaságnak kezdettől fogva jelentős szerepe volt a magyar reformációban. Így a 17. századi nemesítésekben is meghatározó számban voltak érintve a reformátusok, akik a végváriak szélnek eresztése, letelepítése után is nagy számban maradtak az egykori várzóna környékén, létrehozva számos református többségű nemesi községet. Ebben a nemességben tehát az általános népességi megoszláshoz képest eleve magasabb volt a református felekezetűek aránya. Ráadásul, amikor a 17. század utolsó harmadától erőteljesebben megindult a rekatolizáció, akkor a református kisnemesség, a kurialista községek és a nemesi közbirtokosságok is eredményesebben tudták megvédeni vallásgyakorlási jogukat, mint a kegyúri jognak s a vármegyei és az állami intézményes erőszaknak jobban kiszolgáltatott jobbágyságok. A református nemesi többségű községeknek ezt a nagyobb védekezőképességét az 1774. évi dunántúli püspöki vizitáció alapján összeállított táblázat is bizonyítja. Eszerint a talpon maradt, virágzó református eklézsiák 28 százalékaiban kisbirtokos nemesi közösségek éltek.¹⁸² Másrészt a Duna két oldalán fekvő Komárom vármegye nemességére vonatkozóan, Fényes Elekre hivatkozva Dominkovits Péter azt állapította meg, hogy az 1840-es években a megye nemes családjainak 62 százaléka református felekezetű volt.¹⁸³ Egyébként ha megnézzük a Dunántúli Református Egyházkerületről készített térképünket, akkor világosan látszik, hogy nagyjából az egykori várzóna vonalán maradtak meg azok a foltok, amelyeket református identitásrégióknak neveztünk (2. térkép). A Balatontól északra a Dunáig, sőt egy kicsit azon túl is ezek a kisebb-nagyobb református régiók már szinte összefüggő sávot képeztek. A Dunántúli Egyházkerületnek ez az a sávja, ahonnan azok a polgári kori református egyetemi tanárok származnak, akiknek az apai családja kétségtelenül nemesi jogállású volt. Balogh Jenő, Beöthy Zsolt, Kerkápoly Károly, Magyarai-Kossa Gyula, Nagy Dezső, Szabó Gyula és Vargha László tartoznak ide egyértelműen. Rajtuk kívül az egyébként a Dunamelléki Egyházkerületből, Sárbogárdról származó Mészöly Gedeon családjával itt is fogunk foglalkozni, mert részben ehhez a típushoz tartozik, s ehhez a regionális hálózathoz is kapcsolódik.

Az mindenesetre egyértelmű, hogy a nemeslevelet – egy bizonytalan eset kivételével – valamennyien a 17. században szerezték. Tehát abban az évszázadban, amikor nagyon sok nemesítést katonai érdemekért adtak. Az is bizonyos, hogy a megszerzett nemességet hat esetben a várzónához tartozó vármegyékben hirdették ki először: Bars, Komárom, Győr, Veszprém, Fejér. Egyedül a Kerkápolyaknak a többiekhez képest egy nemzedéknyivel később, 1685-ben történt nemesítése kötődött Vas megyéhez. Harminc évvel később azonban már ez a család is a Balaton-felvidék református dominanciájú keleti felére, a Veszprémi Egyházmegyébe húzódott. (A migrációnak feltehetőleg vallási oka is volt.) Több esetben a nemességszerző ősök végvári szolgálata forrásokkal egyértelműen bizonyítható. A csallóközi Kossa család nemessége régibb keletű volt, de

¹⁸² HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002: 24.

¹⁸³ DOMINKOVITS PÉTER (1995): Adatok Komárom vármegye nemesi társadalmához és annak térbeli kapcsolataihoz. *Limes*, 8(1–2). 114; Fényes E. 1848:20)

Rudolf király 1599-ben megújította a nemességüket. Címeres levelet adományozott Kossa Albertnek, az érsekújvári vár helyőrségében szolgáló vitéznek. A címeren egy vasba öltözött vitéz jobbában kardot tart, amelynek hegyére turbános török fej van tűzve. A nemességet először 1600-ban Bars megyében hirdették ki, majd 1699-ben és 1727-ben Komárom megyében. Kossa Albert leszármazottja, Magyar-Kossa Péter, a Felsődunamelléki/Samarjai Református Egyházkerület püspöke volt (1711–1720). Tőle származnak a família dunántúli ágai, így a mi professzorunknak a Komárom megyei Csépen honos családja is. A szlováni Beöthy család, előneve szerint, Túróc megyei eredetű lehetett, de 1656-ban a lévai végvárhoz köthető Dániel nemességét Bars megyében hirdették ki, s fia is ebben a megyében telepedett le. Az unoka, János, szintén katona volt, s a gróf Ujházi Ferdinánd ezredben szolgált. Családja Léván lakott, s innen indult később a família polgáriás-vállalkozói korszaka, amely Komáromban teljesedett ki. Az egyik apai ági dédanya pedig abból a református Torkos családból származott, amelynek őse Torkos Máté, a komáromi helyőrség parancsnokaként kapott nemességet 1629-ben II. Ferdinándtól. Vargha László kémia professzor családjának részletes történetét az egyik tudós leszármazott derítette fel és dokumentálta.¹⁸⁴ Eszerint a család őse az a Kapitány Vargha András, aki Ónod várában vitézkedett, s mint katona kapott 1633-ban II. Ferdinánd királytól nemeslevelet, amelyet ugyanebben az évben a Borsod megyei Ónod városában hirdettek ki. Az Ónodon szolgáló vitéz azonban valószínűleg Veszprém megyei származású lehetett. Fia, Vargha Balázs, ugyanis az ottani Felső- és Alsó-Görzsönyben kezdett jelentős nemesi birtokokat vásárolni. A família később ágakra szakadt, s ezek közül több is beházasodott a Bőny–Örkény–Alap Győr megyei közbirtokosságba vagy a rétalapi közbirtokosságba.

A Mészöly családról már korábban említettük, hogy a török kiűzése után a bogárdi pusztán (Fejér megye) jelentős birtokot szerző testvérpár manumissióval és földesúri segédlettel szerzett 1721-ben nemeslevelet. Tudjuk azonban, hogy erre azért volt szükségük, mert a nemességet igazoló korábbi iratok elvesztek. Felmenőjük, Mészel Jakab, a szakmári főkapitánynak, Mészel Andrásnak az unokája ugyanis már 1638-ban címeres levelet nyert III. Ferdinándtól, amelyet Győr megyében hirdettek ki. Egyébként az 1721-ben újabb nemeslevelet szerző testvérpár közvetlen felmenője is végvári katona volt. Ugyanis a vespéremi őrsereg vitézének, Mártonnak a fiai voltak.¹⁸⁵ Mészöly Gedeon professzor pedig anyai ágon leszármazottja volt az előbb említett görzsönyi Vargha családnak is, akik Veszprém megyei törzsterületükről ágaztak szét Győr, Komárom és Fejér megyébe. A Mészölyök egyes ágazatai rokoni kapcsolatba kerültek a bőnyi közbirtokosokkal is, többek között az egyik ottani leányágat tovább vivő Panda famíliával.¹⁸⁶

¹⁸⁴ (G.) VARGHA ZOLTÁN (1913): *A görzsönyi Vargha család története címerrajzzal és hat leszármazási táblával*. Budapest, Bíró és Schwarcz ny.

¹⁸⁵ SCHNEIDER M. 1937: 6–7, 12.

¹⁸⁶ A Fejér megyei Mészöly családdal egyébként a dunamelléki nemesek taglalásánál is foglalkozunk majd, mert kapcsolatrendszerük ott is szerteágazó volt.

Ez az a pont, ahol szükséges legalább röviden újra foglalkoznunk a nemesi családoknak azzal a különleges hálózatával, amit a bőnyi nemesi közbirtokosságnak nevezett szövetség jelentett. Mindenesetre a most tárgyalt nyolc nemesi család közül csak a Komárom megyei Csép közbirtokosságában honos bucsi Szabó család esetében nem találtunk egyértelmű kapcsolódást a bőnyi nemesekhez. A bőnyi nemesi közbirtokosság igazgatásáról Dominkovits Péter közölt tanulmányt.¹⁸⁷ Ugyanő később a Komárom vármegyei nemesi társadalom térbeli kapcsolatairól írva is foglalkozott a bőnyi közbirtokosokkal, kiindulva abból, hogy itt lakott a Komárom megyében s ugyanakkor Győr megyében is birtokkal rendelkező nemesek zöme.¹⁸⁸ 1800-ban 31 birtokos és 8 birtoktalan nemes lakott Bőny, Örkény, illetve Alap területén. Döntő többségében reformátusok, kisebb részben evangélikusok voltak. Bőny Győr megye keleti, Komárom vármegyével határos pusztai járásában s a Tatai Egyházmegyében feküdt. Ezt a területet a tizenöt éves háború nagymértékben elpusztította. A későbbi közbirtokosság alapvagyonát a háborút követő években, 1630 és 1660 között Ivanyos (I.) Miklós mosoni mezővárosi polgár teremtette meg, aki a marhakereskedelemből származó jövedelméből zálogba vette, illetve megvásárolta a Bőny környéki nemesi részbirtokokat. Fia hamar meghalt, de unokája (II.) Miklós házassággal, vásárlással, cserével tovább gyarapította a vagyont. 1653-ban kötött házasságot Takó Miklós végvári tiszt Ilona lányával. A megye „bene possessionatus” nemesei közé tartozott, s a protestáns rendek képviselőjeként részt vett az 1681. évi soproni országgyűlésen is. 1702-ben birtokait megosztotta tíz gyermekével. Három fia azonban utódok nélkül halt meg, így a vagyon az egy fiúra és a hat leányágra szállt. Az oszthatatlan és a fel nem osztott vagyonrészek közös kezelésére 1712-ben jött létre a közbirtokosság (compossessoratus), ami a feudális tulajdonközösség egyik szervezett formája volt. A leányágak közé tartozott a Nagy család ága is, amelynek két tagja is működött a közbirtokosság megválasztott igazgatójaként. Ebből az ágból származott az eddig még itt nem említett Nagy Dezső gépészmérnök professzorunk családja. Sőt itt kettős kapcsolódásról is beszélhetünk, mert Nagy Dezső édesanyja, Takó Borbála (1815–1884) is annak a Takó Miklós végvári tisztnak volt a leszármazottja, akinek a lányát Ivanyos (II.) Miklós 1653-ban feleségül vette. Mielőtt sorra vennénk, hogy a nyolc családfákon milyen kapcsolódásokat találunk a bőnyi közbirtokosság családjaihoz s szervezetéhez, megállapíthatjuk, hogy az eddig tárgyalt hat család (Kossa, Beöthy, Mészöly, Varga, Nagy, s most ide véve a Csépen lakó közbirtokos Szabókat is), amelyek többségükben tényleg végvári vitézekről származtak, nem birtoktalan armális nemesek voltak, s nem is kurialisták, hanem birtokosok. (Bizonyos megszorítással ez még a kicsit más úton járó s csak a reformkorban birtokot szerző Beöthyekre is vonatkozik.)

A Kerkápoly és a Balogh család eredetéről nem tudunk eleget, de ők viszont bizonyosan nem voltak birtokosok. A Kerkápolyak – beleértve az anyai ág Bodor és Tóth

¹⁸⁷ DOMINKOVITS P. 1988.

¹⁸⁸ DOMINKOVITS P. 1995.

famíliáját is – valószínűleg kurialisták voltak. A családban lennie kellett valamelyest intellektuális hagyománynak, hiszen az 1685-ben Vas megyében nemességet szerzett István 1700-ban szolgabírói tiszteletet is betöltött. A 18. század első harmadában Balatonudvariba települt ágán viszont két nemzedéken át nincs nyoma iskolázásnak, bár a család vezető szerepet töltött be a helyi eklézsiában. Professzorunk 1760 körül született nagyapjának öccse, József, azonban már tanult ember, aki 1814-től választott igazgatója, majd tíz évig perceptora/számvevője volt a bőnyi nemesi közbirtokosságnak, ami nagyon fontos pozíció volt, s kapcsolatokat is hozott a birtokos nemességgel. A következő nemzedékben az apa testvére, Kerkápoly István már királyi jogakadémiát végzett, ügyvédként uradalmi ügyész majd főszolgabíró, alispán s 1843-ban országgyűlési képviselő lett. Az apa pedig a tehetős balatonhenyei kurialista Bodor családból házasodott, akik rokonságban voltak a bőnyi közbirtokosságot alapító Ivanyos família egyik leányágával, a Kenesseyvel. Az 1824-ben született Kerkápoly Károlyt tágabb családjában már intellektualizálódó csoport vette körül, akik a vármegyei közéletben is szerepet játszottak, s kapcsolatban voltak a birtokos nemességgel is.

A másik Balaton-felvidéki kishemes famíliánál, Balogh Jenő professzor családjánál csak az apai nemzedéknél kezdődött az intellektualizálódás. Ennél a családnál a molnár szaktudás és a malomtulajdon adta az egzisztenciateremtő mobilitás alapját. Balogh nagyapa, az özvegy nemes molnár 1813-ban beházasodott a köveskáli közbirtokos Győrffy családba, akik több generáció óta jól menő nemzetségi vízimalmot működtettek. Győrffy nagymamának pedig már a nagybátyja és az 1818-ban született testvére is Pápán tanult. A mintát követve a nemes molnármester és az ambiciózus Győrffy lány legidősebb fiukat, Gábort (1823–1908), kitaníttatták a pápai kollégiumban, ahol a jogot is elvégezte. A kitűnően képzett ifjú Deák Ferenc titkára volt az 1847–48-as országgyűlésen. Vitézül harcolt a szabadságharcban, s Világos után a magángazdaságban működött. Több nagy uradalomnak volt az ügyésze, ami igen jól jövedelmezett, s kiterjedt kapcsolatrendszer megalapozására is lehetőséget adott. Egy Győr-Újvárosi művelt református kereskedő, egyben nemesi földbirtokos lányát vehette feleségül. A feleség családja, a nagyuhri Szentmihályi família, amelynek nemességét 1662-ben Komárom megyében hirdették ki, nagyon közeli rokonságban volt az alistáli Lakyakkal, akik a bőnyi közbirtokossági törzsvagyont megalapozó Ivanyos család egyik leányágába házasodtak be. Végül Balogh professzor apja is a bőnyi közbirtokosságban szerzett 628 holdas birtokot. Így alakult ki, hogy mind a két Balaton-felvidékről, a Veszprémi Egyházmegyéből származó professzor kishemesi famíliája megtalálta a kapcsolatot a bőnyi református birtokosnemesi koncentrációval. (Közben a Kerkápoly és a Balogh család között is kialakult a rokoni összeköttetés.)

Visszatérve a hat birtokos nemes famíliához, érdemes még leltárszerűen számba vennünk, hogy a közülük származó hat polgári kori református egyetemi tanár általunk összeállított családfáján milyen már említett s még nem említett református birtokos nemes családok szerepelnek. Ábécérend szerint ezek a következők: Baditz; fülpös-daróczi

Bóné; Csajághy; Cseh-Szombathy; Csejtey; Eöry; Farkasdy; Giczey; kocsi Horváth; mankóbüki Horváth; Ivanyos; Kenessey; Konkoly-Thege; Magyary-Kossa; Laky; Mészöly; ötötvényi Nagy; Micsky; Panda; Patonay; Pázmándy; Péntek; bucsi Szabó; felsőöri Szarka; Szentmihályi; baracskai Szűcs; Takó; Torkos; görzönyi Vargha; Vecsei. Ezek a családok kivétel nélkül Komárom, Veszprém és Fejér megyében, illetve Győr megye keleti felében voltak honosak. Nyilván ezen az egyébként nem teljesen véletlen mintavételen túl is voltak református birtokos nemesek a Dunántúli Református Egyházkerületben, de ez a „református regionális nemességnek” tekinthető metszet is jelzi, hogy milyen fontos szerepet játszott ez a maradék református birtokosnemesi réteg a református eklézsiák és az egyházszervezet életében. Annak ellenére, hogy alig volt köztük olyan, akiket a „bene possessionatus” csoporthoz sorolhatnánk. A birtokosztódások miatt is inkább a középbirtokosság alsó határához estek közelebb, de ellátták gyülekezeteik patrónusi, kurátori tisztét, s hozzájárultak az eklézsiák fenntartásához.

A 18. század második harmadától már taníttatták fiaik egy részét, s a század végére ez teljesen általánossá vált. Amíg be nem tiltották, s amikortól újra működött a pápai kollégium, többnyire ezt részesítették előnyben, de látogatták a sárospataki, s még inkább a legtekintélyesebb, debreceni kollégiumot is. A század végére általánossá vált köreikben az intellektualizálódás, anélkül, hogy a tanulással a megyei közéleten túlmenően feltétlenül professzionális céljaik lettek volna. A pápai kollégium szünetelése idején, majd a 18–19. század fordulójától ez a regionális református nemesség szívesen látogatta a közeli evangélikus líceumokat is Sopronban és Pozsonyban. Sőt, akik a komolyabb ügyvédi működést, nagybirtokok magasabb igazgatási pozícióit, magasabb államigazgatási státuszok elérését vették célba, azok a 18–19. század fordulójától immár nem zárkóztak el a királyi (katolikus) győri és pozsonyi akadémiák látogatásától sem. Ebben nyilván szerepet játszott az is, hogy a *Tűrelmi rendelet* s még inkább az 1791. évi egyházpolitikai törvények új lehetőségeket nyitottak a protestánsok előtt is. Ugyanakkor a nagyobb gyerekszámú családokban a vagyonosztódás átalakította a házassági szokásokat. Az armális nemesség körében a 17–18. században is gyakori volt a prédikátorcsaládokkal való összeházasodás, sőt a lelkési pálya választása is. A 18–19. század fordulójától kezdve azonban a birtokos nemesség nagyobb létszámú családjaiban is megfigyelhető a házassági kapcsolatok gyakoribbá válása a lelkési famíliákkal. Főleg a kisebb birtokosok lányai mentek férjhez egyre nagyobb számban leginkább a nemesi jogállású lelkészekhez.

A reformkor utolsó évtizedében s kiváltképpen az önkényuralom időszakától kezdve megváltozott a tanulás célja. Már nem csupán a hivatalviselő nemesség képzéséről volt szó. Jellemző lett a professzionális értelmiségi pályák felé fordulás. Már Kerkápoly Károly is tudatosan jogtudósi/nemzetgazdászati/politikatudományi tanári/tudósi pályára készült. Magyari-Kossa Gyula 1837-ben született apja professzionális gazdászati kiképzést szerzett a magyaróvári gazdasági intézetben. Nagy Dezső, aki 1841-ben született, tudatosan választott közép szinten reáliskolát, hogy műegyetemen mérnöki képesítést szerezhessen. Az 1845-ös születésű Szabó Gyula Európa egyik legjobb műszaki intézményében,

a zürichi egyetemen készült a mérnöki hivatásra. (Anyjának két testvére is a bécsi hadmérnöki akadémián tanult.) A bőnyrétalapi birtokos Varga családban, ahol már a reformkorban megszáporodtak a lelkészi vők, az 1851-ben született nagypapa természetes módon lépett a tanítói, majd az 1876-os születésű apa a lelkészi pályára. Végül a későbbi professzor Vargha László ugyanilyen tudatosan választotta a vegyészetet a budapesti bölcsészkaron. Balogh Jenő anyai ágán Ivanyos Ferenc már 1815-ben orvosdoktori oklevelet szerzett a bécsi orvoskaron, s Komáromba költözve szabadfoglalkozású értelmiségiként orvosi praxist folytatott. Maga az 1864-es születésű Balogh Jenő pedig céltudatosan törekedett a jogtudományi egyetemi tanári pályára, s minisztériumi státusaiban is professzionális jogtudós maradt. A Mészöly családnak már a 18. század utolsó negyedétől egészen különleges vonzódása volt a humán tudományok széles spektrumához.

A dunántúliakkal kapcsolatban szólnunk kell még röviden az egyetemi tanárt adó birtokos nemes családok kereskedő/vállalkozó típusáról. Emlékezhetünk rá, hogy a bőnyi közbirtokosság törzsvagyonát a 17. században megalapozó Ivanyos (I.) Miklós is marhakereskedelemből tőzsérként szerzett vagyonát használta fel jó érzékkel a tizenötéves háború által elpusztított Győr megyei pusztai járás földterületeinek a megszerzésére. A Komárom megyei csépi birtokos családból származó Szabó Gyula professzor anyai ágának őse, 1622-es nemesítéssel, a Moson megyei eredetű Matkovich Imre gazdag győri evangélikus gabonakereskedő volt. A Matkovich-ágon szerepel 1587-es nemeslevéllel a győri evangélikus kereskedő és birtokos Torkos család és a komáromi iparos/fakereskedő Zelenka família is. Utóbbiak, mint hadiszállítók, 1796-ban kaptak nemesi armálist. Balogh Jenő anyai ágán az 1662-ben nemességet szerzett református Szentmihályiak, akik Győr-Újvárosban éltek, szintén nemesi birtokosok és kereskedők, valószínűleg gabonakereskedők voltak.

Ennek a vállalkozói típusnak legizgalmasabb példája a Dunántúli Egyházkerületben a Beöthy család, amelyik két generáció alatt – főleg a napóleoni háborúk idején – a dinamikusan fejlődő Komárom királyi város egyik legtekintélyesebb gabonakereskedője lett. Csak ezután igazoltatták régi nemességüket, vásároltak hozzá földbirtokot, s alakították ki hozzá a család birtokos nemesi életformáját. Az újabb apai nemzedék így lépett be a reformkor vége felé a hivatalviselő nemesség körébe, s ezen az úton indult maga Beöthy Zsolt is. Míg közbe nem szólt az anyai ágazatok őseinek szellemi sugallata: a korán intellektualizálódott Kovács család irodalmi köre Győrből, az Eöryek Pápáról, a Torkos família református püspökei, a Csuzi-Cseh család nagyjai s a Ferberekből lett irodalmár Szinnyeiek. A jogász, közhivatalnoki pályán induló Beöthy Zsoltot ezek a sugallatok terelték más irányba. Így lett középiskolai tanár, az esztétika professzora, író és kritikus, színházi ember, nemzedékek irodalomszemléletét meghatározó professzionális irodalmár. Anélkül, hogy társadalmi, politikai felfogása, irodalomszemlélete gyökeresen eltávolodott volna társadalmi csoportja mentalitásvilágától.

A nemesi eredetű dunántúli professzorok családjairól írottakat azzal zárhatjuk le, hogy természetesen a fővonaluk szerint jobbágyi, illetve lelkészi eredetűek családfáin is

találhatunk kismemesi ágazatokat. A körmendi származású, apai vonalon jobbágyszeredetű Kerecsényi Dezső anyai ágán három, az Őrségi Egyházmegyében honos nemesi családot találunk: Dienes, Babos, Babotsay. Ágyán professzor családfáján láthatjuk a veszprémi Soós és a mezőtúri Lapis nemes famíliákat. A Mozsonyi lelkészdinasztia családfáján ott van az 1848–49-ben szerepet játszó, a Somogy megyei Jákóról származó Madarász és a Vrácsikon/Újvárfalván honos Noszlopi famíliák mellett a veszprémi nemes csapómester, Körmendi József is.

A Dunántúli Református Egyházkerületből származó nemes professzori családok után szemlénket a dunamellékiekkel folytatjuk. A Dunamelléki Református Egyházkerületből 26 református egyetemi tanár származott, s közülük 13 volt apai ágon régi nemesi eredetű. A nemes–nem nemes arány tehát lényegében ugyanolyan volt, mint a dunántúli kerületben. Szembetűnő különbség azonban, hogy míg ott a számba vett nemes famíliák többsége falvakban, nemesi községekben, közbirtokosságokban élt, addig a Dunamelléken, a hódoltság területén inkább kisebb-nagyobb mezővárosokban, amelyek több-kevesebb autonómiával rendelkeztek: Kecskemét, Nagykőrös, Kiskunhalas, Kunszentmiklós, Izsák. (A Dunamelléki Egyházkerület dunántúli részén, a Sárbogárdon compossessoratusban élő Mészölyök és a Cecén honos Csilléryek viszont ebben a tekintetben inkább a Dunántúli Egyházkerület egyetemi tanárt adó nemes családjainak típusához sorolhatók.) A két kerület között azonban erős hasonlóság volt abban, hogy a többség mindenütt a 17. században szerezte nemesi levelét. Tehát abban a században, amelyben a közvélekedés szerint jobbra katonai érdemekért adták az armálist. Egyedül az Ottlik famíliának volt Árpád-kori eredetű nemessége. A nemeslevelet azonban ők is 1688-ban kapták a Buda visszavételéért folytatott harcokban való részvételért. Ezen kívül csupán a Csukás család nemessége régebbi a 17. századnál (1499), de a nemeslevelük nekik is 1712-es keltezésű. Rácz István összeállítása szerint 1848 előtt Kecskeméten 120 nemes család fordult elő, s közülük 90 család, tehát 75 százalék a 17. században szerezte a nemességet.¹⁸⁹ A mi adataink tehát illeszkednek ehhez a trendhez.

Érdeemes megnéznünk azt is, hogy hol, melyik megyében hirdették ki a mi családjaink nemesítéseit. Az 1630. évi 30. tc. ugyanis előírta, hogy az armálist „abban a vármegyében kell kihirdetni, a mellyikben tudniillik azoknak a megnyerője köztudomás szerint lakik”.¹⁹⁰ Figyelembe véve az apai ágak fontosabb elágazásait is, nyugatról kelet felé haladva a következő megyék szerepelnek itt: Fejér, Komárom, Komárom, Bars, Esztergom, Hont, Pest, Borsod, Zemplén, Zemplén, Ung, Ung. (Tehát van három olyan megye is köztük, amelyik kétszer is előfordul.) Ezek a megyék egy kis kihagyással szépen kirajzolják annak az ütközőzónának a vonalát, amely a hódoltság és a magyar királyság között húzódott. Ebből kiindulva máris a katonáskodó elemek nemesítésére gondolhatunk. S bár nem teljesen alaptalanul jut ez eszünkbe, mégis érdemes másik szempontra is figyelni,

¹⁸⁹ RÁ CZ I. 1988: 52.

¹⁹⁰ Idézi RÁ CZ I. 1988: 50.

amire Rácz István hívta fel a figyelmet. Eszerint a 17. század nemcsak a végváriak, a katonáskodó elemek nemesiarmális-szerzésének az időszaka, hanem jóval tömegesebben a módosabb jobbágyság pénz vagy más díjazás ellenében történő földesúri felszabadításának/libertálásának nagy korszaka is. A jobbágyság földesúrával alkut kötött, s ezt az úgynevezett manumittáló levélben rögzítették. A libertálást gyakran követte a jobbágyság nemesítése. A nemesítési eljárás során, amelyet többnyire a földesúr is segített, az egyezséget bizonyító igazolásként szolgált a manumittáló levél. Ezzel a jobbágyság elnyerte a szabad költözködési jogot és a földesúri adózás alóli felmentést. Az ilyen típusú nemesítéssel ugyan nem járt földtulajdon, de a nemeslevél, az armális megerősítette a földesúri manumissiót, s megadta a teljes személyes szabadság gyakorlásának a jogát. Ebben az eljárásban a földesúri pénzsűke hatása és a jobbágyság fölfelé törekvése szerencsésen találkozott össze, s mindezt serkentette a politikai és birtokjogi bizonytalanság is.¹⁹¹ Ezért nem véletlen, amit Varga János megállapított, hogy ez a fajta armális nemesítés legnagyobb mértékben a hódoltság határán, a kettős adózás alá tartozó területeken bontakozott ki a 17. században.¹⁹² A dunamelléki mezővárosokban élt armális nemeseink nemességét kihirdető megyék által leírt ív tehát ezt a kettős adózással sújtott területet is kirajzolja.

Ezeknek a 17. században armális nemességet nyert atyafiaknak vagy utódaiknak egy része költözött le a 17. század utolsó negyedétől az Alföldre, a Duna–Tisza közének szabadabb levegőjű mezővárosaiba. Majdnem mindegyik család beköltözésének ideje leolvasható a családfákról. A kecskeméti Dékány család azon ágának őse, amelyikből Dékány István társadalomtudós professzor származott, szintén manumittáló levél segítségével szerezte nemesi armálisát 1652-ben. A felszabadító levelet 1650-ben, a közeli Dévaványán (Külső-Szolnok vármegye) Dékány András szerezte földesurától, Nyáry Zsigmondtól 400 magyar forintért. Dékány fia 25 év múlva költözött Kecskemétre. Egyébként tudunk olyan esetekről is, amikor a már Nagykőrösön vagy Kecskeméten lakó családok szereztek a manumittálás módszerével armális nemességet. Beretvás István volt varjasi jobbágyság már mint nagykőrösi lakos 1668-ban 200 tallért fizetett a földesúri manumissióért, s 30 tallért a nemeslevél kiállításáért a kancelláriának. Rácz István számítása szerint ez összesen 38 ökor ára volt. A kecskeméti Kalocsa János 250 aranyért kapott 1676-ban manumittáló levelet.¹⁹³ Ezek az összegek azt bizonyítják, hogy valóban csak a legmódosabb jobbágyság élhetett ezzel a fajta lehetőséggel. A Beretvás család egyébként a 18. században már Nagykőrös egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb családja volt. A nagykőrösi születésű Szentpétery Zsigmond professzornak is egy Beretvás lány volt az anyai dédanyja. A Kalocsa család pedig Kecskemét egyik meghatározó családjává lett. Kiss Albert professzor családfáján egy Kalocsa lány az apai nagymama.

¹⁹¹ RÁ CZ I. 1988: 42–57.

¹⁹² VARGA JÁNOS (1969): *Jobbágyságrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest. 231.

¹⁹³ RÁ CZ I. 1988: 48, 221.

Mi csábította ezeket a kétségtelenül sikeres és feltörekvő megnemésített családokat vagy még jobbágyokat már a 17. század utolsó negyedétől a Duna–Tisza közére, Kecskemétre, Nagykőrösre, Kiskunhalasra, Kunszentmiklóssra, Izsákra, illetve a 18. századtól kezdve a Duna másik oldalára, a Fejér megyei pusztákra is? Legelsősorban a földbőség, a földfoglalási lehetőség. A végén kezdve, láttuk, hogy 1730 táján hogyan szereztek Fejér megyében, a bogárdi pusztán 1600 holdas birtokot a Mészölyök, s kicsit később ettől délre a cecei közbirtokosságban az Ung megyéből, Komárom vármegyén keresztül érkező Csilléryek. A Duna–Tisza közén a településrendszer a hódoltság idején óriási károkat szenvedett. A három városon (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd) kívül csak öt kiskunsági lakott hely maradt: Lacháza, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás és Halas. A megsemmisült, lakatlan falvak helyén hatalmas puszták keletkeztek, amelyeket a maradék települések birtokba vettek, vagy béreltek a török és a magyar földesuraktól. Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét, amely településeket közeli fekvésük és hasonlóságaik alapján „háromvárosnak” is nevezték, a hódoltság idején a szultáni kincstárhoz tartozó úgynevezett hász városok voltak. Kétféle adóztak, de a közvetlen földesúri fennhatóságtól megszabadultak. Belső ügyeiket maguk intézték. A török hatóságokkal, a magyar földesurakkal, a vármegyével a mezővárosi autonómia keretében választott tanács, a magisztrátus tartotta a kapcsolatot. A többé-kevésbé autonóm város, a *communitas* cenzuális jogviszonyban egy összegben fizette a járandóságokat. A bevándorlást ösztönözték. A tanács adta a házhelyet, szántót, kaszálót, erdőt, de a magisztrátus döntése szerint a szabad földeken a földfoglalási jog is érvényesült. A mezővárosi polgárok szabadon költözködhettek, földjükön önállóan gazdálkodhattak. Ingó és ingatlan vagyonukat szabadon használták, adhatták-vehették, átörökölhették, végrendelkezhettek. Gyarapíthatták vagyonukat. Jövedelemre tehettek szert a kor legrentábilisabb agrártermeléséből, a pusztákon folytatott nagyállattartásból, a kupeckedésből, marhakereskedelemből, tűzsérkedésből. Kicsit leegyszerűsítve mindez hosszabb távon a polgárius életvitel lehetőségét jelentette, a polgárius szabad birtoklás irányába mutatott.

Ezek között az általános keretek között azonban a városok társadalma tagolt volt. Ivanyosi-Szabó Tibor, aki a források és viszonyok alapos ismeretében nagyon sokat foglalkozott Kecskemét és Nagykőrös történetével, az 1689-es nagykőrösi összeírást elemezve a kivetett adók alapján a következő csoportokat különböztette meg: nincstelenek (24%); törpebirtokosok (38%); kisgazdák (20%); középgazdák (12%); nagygazdák (5,5%).¹⁹⁴ Ezek a kategóriák egyébként közel állnak a Majlát Jolán és Márkus István úttörő tanulmányában használt csoportosításhoz. Ők a közép- és a nagygazdák együttesére a *civisgazdák* fogalmat használták.¹⁹⁵ A *civisgazdák* közül kerültek ki a 17. században a magisztrátus tagjai, az esküdtek, szenátorok, főbírók. Ez a választott tanács volt

¹⁹⁴ IVANYOSI-SZABÓ TIBOR (1986): Nagykőrös társadalma az 1689-es összeírások tükrében. *Századok*, 120(3). 718.

¹⁹⁵ MAJLÁTH JOLÁN – MÁRKUS ISTVÁN (1943): Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. *Századok*, 77(1–3). 307–370.

felruházva a bíraskodáson, a városigazgatáson, a külső képviseleten túl a statutumalkotás és az új lakosok befogadásának jogával is. A 18. században azonban a legnagyobb, legtekintélyesebb gazdák közül már egyre inkább a beköltözött nemesi családok tanultabb tagjai domináltak a magisztrátusokban. Az 1740-es évektől a főbírók már mindig jogvégzett, megyei viszonylatban is elismert nemesek voltak. A négy Kecskemétről és az egy Nagykőrösről származó, nemesi hátterű professzor közül hárman ilyen kiemelkedő birtokos nemes családnak voltak a tagjai: Kiss Albert és Darányi Gyula Kecskemétről, Szentpétery Zsigmond Nagykőrösről. Dékány István és az orvos Tóth Lajos nemesi jogállású, de kisebb vagyonú kecskeméti civisgazda-középgazda családból származtak. Itt még emlékeztetnünk kell arra, hogy a felekezeti vegyes Kecskeméten az arányok változásai ellenére a városi vezetők választásánál következetesen érvényesítették a reformátusok és a katolikusok közötti paritást és az alternáció elvét. A csaknem tisztán református Nagykőrösön viszont – s a 18. század közepéig Cegléden is – a városi tanács egybeesett a református egyház presbitériumával. Így a tanács lényegében a vallási életet is ellenőrizte. Nagykőrösön, ahol a Kecskemétinél nagyobb volt a nemesek aránya, a tanács választásánál a nemesek és a nem nemesek közötti paritásra vigyáztak.

Kiss Albertnek az apai ág egyenes vonalán már az 1677-ben született szépapja is gondnoka volt a kecskeméti református egyháznak. Az 1722-ben született ükapa, a dédapa, majd az 1796-os születésű nagyapa szintén többszörösen főbírók voltak Kecskeméten, s főgondnokai is a reformátusoknak. A szépapa feleségétől kezdve ismerjük a házastársakat is. Valamennyien vagyonos nemes családokból származtak. Ez leolvasható a családfáról is, de az előző fejezetben is részletesen foglalkoztunk ezzel: kíséri Péter család; nyáregyházi Nyáriak; kismányai Hangyás família; dabasi Halászok; Kalocsay család. Ezek a családok nemcsak nemesek és nagy vagyonszerzők voltak, hanem új birtokaikra nádori vagy királyi donatiót is tudtak szerezni, s nagyjából Pest vármegyében a politikacsináló befolyásos megyei birtokos nemességhez tartoztak. A Kecskemétre egy nemzedékkel később érkező Darányi családot a Kiss famíliához hasonló házassági és vagyongyűjtő stratégia jellemezte. Kapcsolatba kerültek az előbb részletezett balázsfalvi Kisseken kívül a bernátfalvi Bernáth és a Pest megyében megyei hivatalokat is betöltő birtokos nemes Földváry családdal is. A Földváry család kapcsán érdemes megemlíteni azt, amit Dümmerth Dezső finoman kimunkált dolgozatában dokumentált. Az Árpád-kori eredetű köznemesi család tagja, Földváry György (1579–1635) Pest megyei szolgabíró, somoskői várnagy a hódoltságba került birtokok birtokjogát szívósan őrizve szisztematikusan gyűjtötte a család férfi és női ágainak, a rokonságnak az örökségét bizonyító dokumentumokat, s a birtokelemeket közbirtokosságra szervezte. Utódai így a 19. században már több ezer holdat tulajdonolhattak.¹⁹⁶ Az 1811-ben születő Darányi Ignác ügyvéd, a keszthelyi Georgikonban kiképzett gazdasz, professzionista

¹⁹⁶ DÜMMERTH DEZSŐ (1982): A Tetétleni-Földváry familia sorsa és birtoklása az Árpád-kortól a XIX. század küszöbéig. *Levéltári Közlemények*, (2). 207–260.

jószágigazgató 1846-ban ebbe a többezer holdas, vármegyei politikát vivő birtokos nemes családba házasodott. A zempléni Királyhelmecekről Jászkisér érintésével nem jelentéktelen vagyonnal 1751-ben Nagykőrösre települő Szent-Péteryek is előnyös házasságot kötöttek, s családi kapcsolatba kerültek az alsó-dabasi birtokos nemesekkel, az alsómesteri Tóth és a dabasi Halász famíliákkal. Így juthattak többek között olyan vagyonelemekhez, amelyek a még II. Rákóczi Ferencről elkönfiskált tetétleni pusztán voltak. Szentpétery professzor anyai ágon a már emlegetett nyáregyházi Nyáry, Pest megyei birtokos családból származott. Ezen az ágon szerepel még a korábban emlegetett Beretvás család is, amelyik szintén a nemes nagykőrösi civisgazdák közé tartozott. Kiss Albert, Darányi Gyula és Szentpétery Zsigmond professzorok családjai, a családfákon szereplő elágazásokkal együtt végeredményben Kecskemét és Nagykőrös mezővárosok vezető, meghatározó famíliáinak számítottak. A 18. század közepétől többszörösen a városok főbírói voltak, egyszersmind főgondnokai a református eklézsiának. Legkésebb a 18. század közepétől fiaikat az egyébként színvonalas helyi iskolákon túl is taníttatták Debrecenben, sőt a pozsonyi evangélikus vagy királyi akadémiákon. Olyan jogi képzettségre tehettek szert, amire a városok vezetésében, ügyeinek intézésében s a megyében is forgolódva szükségük is volt.

A kecskeméti születésű Dékány István szociológus és az orvos Tóth Lajos családja is nemes volt, s civisgazdának is számítottak, de nem tartoztak a várost vezető nagygazda elithez. Ők Ivanyos-Szabó Tibor, illetve a Majlát–Márkus-szerzőpáros kategóriái szerint inkább közepgazdának tekinthetők. A Dévaványáról 1675 körül Kecskemétre költöző Dékány Péter unokájának - a professzor dédapjának – még körülbelül 200 kat. hold földje volt, de öt fia már csak 40-40 holdat örökölt. Az Esztergom vármegyei törei Tóth család csak 1756-ban igazoltatta nemességét, amikor az ükapa a nagybócsai Sárközy családból házasodott. A Tóth családból néhány lány már a 18. században református lelkészhez ment férjhez, de a férfiak csak a reformkorban kezdtek el tanulni. Az apa volt az első, aki a kecskeméti kollégiumot a joggal együtt elvégezte, s az önkényuralom idején szolgabíró lett. Két testvére is tanult, az egyik falusi református elemi iskolai tanító lett, a másik ügyvéd. Ehhez hasonlóan a Dékány családból is a reformkori apai nemzedék az első tanult generáció. Az apa a helyi takarékpénztárban lett a „tisztas” kategóriában számon tartott pénztárnok, testvére pedig a kecskeméti teljes tanulmányok után a kecskeméti református jogakadémia tanára. Érdemes ezeket a pályákat összevetni a város vezető családjaiból származó apai generációk pályáival. Kiss Albert apja professzionális jogi pályát befutva kir. ítélőtáblai bíró lett Temesváron, de egyik testvére csak magyar kir. kataszteri irodatiszt Szekszárdon. Szentpétery Zsigmond apja modern polgári foglalkozást választott, mérnöknek tanult, s Nagykőrös város főmérnöke volt. Két testvére is jogot végzett, s az egyik rendőrkapitány, majd városi ügyész Nagykőrösön, a másik ugyanott a helyi takarékpénztár igazgatója. Darányi Gyula apja, Darányi Béla (1850–1924) földbirtokos és agrárpolitikus volt, ménésuradalmi főigazgató, osztályvezető, majd államtitkár a földművelésügyi minisztériumban. Testvére Darányi

Ignác (1849–1927) ügyvéd és agrárpolitikus, a dualista kor nagyhatású, sikeres földművelési minisztere. Többi testvérük és sógoraik között számos egyetemi tanár és akadémikus volt. Kis túlzással összefoglalóan azt mondhatjuk, függetlenül attól, hogy az egyes családokban melyik generációban kezdődött az intellektualizálódás – a 18. század közepén vagy a reformkorban – a 19. század második felére végbement bizonyos kiegyenlítődség. A Kecskemét és Nagykőrös mezővárosok nemesi jogállású polgárságából származó professzorok apáinak nemzedéke alapján véve már mindegyik családban professzionálisan képzett értelmiségi volt. Valamennyien a formálódó polgári kori középosztályhoz tartoztak, még ha annak különböző hierarchikus szintjein helyezkedtek is el.¹⁹⁷ Talán csak a Darányiak jutottak feljebb. Legalábbis földbirtokaik nagysága miatt őket inkább már a középosztály fölé, a felső osztályokhoz sorolhatjuk.

A Kecskemét és Nagykőrös mezővárosokból származó öt nemesi eredetű professzoron kívül még két hasonló beágyazódású egyetemi tanár, két jogász jött a Kecskeméti egyházmegye területéről. Tóth Károly és Tóth Lajos ikrek voltak, s a török időköt túlélte öt kiskun település egyikén, Halason az Alsó-Kiskunság törzshelyén születtek. Ez a kiváltságos kun település is sok kárt szenvedett a török időkben, de dunántúli, főleg baranyai református magyarokkal újratelepült. A maradvány lakosság megőrizte és áthagyományozta egykori önkormányzatának és kiváltságainak tudatát. Így amikor a török után a királyi Kamara eladta az egész Jászkunságot a Német Lovagrendnek, akik jobbagyosra igyekeztek kényszeríteni a halasiakat is, akkor együtt küzdöttek a régi szabadságokért. Az 1745-ös redempció, az önmegváltás után, akik hozzájárultak a megváltáshoz, azok mint redemptusok tőkeföldet kaptak. Minden kiváltság és jog a város önkormányzatában ehhez volt kötve. A Tóth-ikrek apai ágán a nagyapa egy beköltözött tanult nemes ember volt, akit apja, Hadik András ezredének obsitosa Debrecenben taníttatott, s mint jogilag is képzett ember Halas jegyzője lett. Rátermett, művelt, ügyvédi vizsgát tett tekintélyes ember volt, akinek vagyona is szépen gyarapodott. A református egyház főgondnokának is megválasztották. Fia, aki mérnöki pályát választott, a pesti Institutum Geometricumban tanult, de visszatért Halasra a város mérnökének. Házassága után azonban egyre inkább a gazdálkodás érdekelte. Később körülbelül 300 kat. holdas birtoka lett. Egy törzsökös halasi vagyonos redemptus családból házasodott. A Zseni család a város vezető, meghatározó családjai közé tartozott. Viszonylag korán intellektualizálódtak. Már a dédapa generációjából volt, aki túljutott a helyi iskolán és a kecskeméti gimnáziumon, s megfordult a pozsonyi evangélikus líceumban is. A 18. század végén született anyai nagyapa és testvérei pedig már a pozsonyi királyi akadémián tanultak jogot. Az ikrek 1840-ben született anyja tizedik gyerek volt. Idősebb fiútestvérei és a lányok férjei közül is többen folytattak jogi tanulmányokat. Lett közülük ügyvéd, ítéltáblai bírós, királyi járásbíró. Az eperjesi líceumot is megjárta Zseni Mór pedig gazdálkodott (közel 1000 holdon), s szárazmalom-tulajdonos is volt.

¹⁹⁷ Kovács I. G. – Kende G. 2011: 173–192.

Mindannyian ugyanúgy a polgári korszak formálódó középosztályának voltak a tagjai, mint az egyetemi tanárt adó kecskeméti és nagykőrösi nagyobb vagy kisebb vagyonú nemes családok újabb generációi. Hozzájuk hasonlóan a középosztály különböző hierarchikus szintjeire tagolódtak be. Ugyanakkor éppen a Tóth-ikrek példája emlékeztet arra, hogy az alakuló középosztályon belül nemcsak hierarchikus szintek, s nem is csak az ismertebb, nagyobb világnézeti beágyazódások szerint voltak különbségek (törések), hanem finomabb hangsúlyeltolódásokat, sajátos táji karaktereket is felfedezhetünk. Tóth Károlyról tudjuk, hogy szegedi professzorként is maga irányította a család saját, illetve bérelt, közel háromezer holdas virágzó kiskunsági és bácskai gazdaságát. (1927-es halála után ikertestvére, Tóth Lajos professzor vette át az irányítást.) Tóth Károly szegedi professzortársa, Zolnai Béla szellemtörténeti ihletésű nekrológiájában ír a Duna–Tisza közén megformálódott népies és nemzeti, református úri életformáról és a földhöz való sajátos viszonyról: „A magyar realizmus földje ez, ahol a föld a legnagyobb érték... Népies és nemzeti: A Duna–Tisza közén egyetlen életforma és kulturideál.”¹⁹⁸ Moór Gyula pedig így fogalmaz kollégájáról: „Tősgyökeres magyar lelke nemzeti, vallási és családi hagyományok áhítatos tiszteletével volt tele, anélkül, hogy a maradiság anakronizmusának még csak az árnyalata is vegyült volna hozzá.”¹⁹⁹ A földhöz való viszonyulásban figyelemre méltó hasonlóságot láthatunk a szintén Duna–Tisza-közi birtokos nemes családból származó kecskeméti Kiss Albert jogászprofesszornál is: „Szerelmese volt a földnek. A Tisza mentén fekvő homokos birtokát ligetté varázsolta. A magyar paraszt ösztönös megérzésével imádta a földet, minden keresetét abba fektette.”²⁰⁰ Szilágyi Zsolt a két világháború közötti kecskeméti elitről állapította meg, hogy értékrendjében a földtulajdon, a földhöz való kötődés meghatározó szerepet játszott.²⁰¹ Nem tudjuk most ezt a gondolatot alaposabban elemezve végigvinni, mindenesetre ez a lokális, tájhoz kötött mentális karakter bizonyosan létezett.

A Duna–Tisza közéről, nemesi családokból jövő professzorok sorát a Kecskeméti Egyházmegye után a Duna mentén fekvő Solti Egyházmegyével folytatjuk. Az egyházmegye egészét tekintve itt 56 százalék volt a reformátusok aránya, tehát nagyon jelentős identitásrégióknak számított. Három-négy-ötvezres mezővárosok sorát találjuk itt, amelyek 65 és 90 százalék közötti erőteljes református részarányal éltek túl az ellenreformáció időszakát. Ezek a kisebb és gyengébb önkormányzatokkal bíró települések azonban meg sem közelítették a „három város” vagy akár Kiskunhalas vonzerejét. Mindazonáltal itt is van két olyan nemes családból származott egyetemi tanár, akinek a családjai a 18.

¹⁹⁸ ZOLNAI BÉLA (1928): Homokra épülő Parnasszus. In: Klebelsberg Kunó – Juhász Gyula – Oláh Gábor – Zolnai Béla – Moór Gyula – Koosváry Bálint – Issekutz Béla – Menyhárt Gáspár – Somogyi Szilveszter: *Tóth Károly emlékezete*. Szeged. 7. (Széphalom Könyvtár 9.)

¹⁹⁹ MOÓR GYULA (1928): Tóth Károly (1876–1928). *Társadalomtudomány*, 1928(3–4). 250.

²⁰⁰ SZABÓ PÁL (1940): *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. II. Személyi rész: irodalmi munkásság életrajzi adatokkal*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. 478.

²⁰¹ SZILÁGYI ZSOLT (2017): *Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939*. Budapest, L'Harmattan. 41–43.

század közepén költöztek le a Felvidékről. Az Izsákra érkező Csukás család 1712-ben kapott armálist Pozsony megyében, de 1776-ban Komárom megye igazolta 1499-től levezetett nemeségüket. Az ükapa 1816-ban, amikor Izsák megkapta a mezővárosi rangot, már a városka főbírája és a református egyház elöljárója volt. A dédapa tanult bajai nemes családból házasodott, s ettől kezdve már minden generáció értelmiségi lett. A nagyapa Kecskeméten végezte a középiskolát és a teológiát is. Gyöngön majd a szentesi református gimnáziumban is professzionálisan tanárként működött. Szentesen a gimnázium igazgatója volt s a város közéletében is fontos szerepet játszott. Fia a lelkes pályát választotta. Budapesten és Pápán tanult, s dunántúli gyülekezetekben működött. Polgáris jellegű, részben német gyökerű dunántúli evangélikus családból házasodott. Talán megengedhető feltételezés, ha azt gondoljuk, hogy ez is szerepet játszott fiuk pályaválasztásában, hiszen az állatorvosi professzió nem tekinthető hagyományos foglalkozásnak.²⁰²

Zelovich Kornél műegyetemi tanár szépapja is a Felvidéken, Nyitra megyében szerzett 1718-ban nemességet. A dédapa 1756-ban közbirtokosként telepedett le a Pest megyei Alsó-Dabason. A nagyapa már Gyónról házasodott a kétharmad részben református kiskun mezővárosba, Kunszentmiklóstra. Az anyakönyvi adatok alapján úgy látszik, hogy elszegényedtek, ugyanis egyik fiuk harangozó volt, két másik pedig „kézi munkás”. A negyedik fiút, a professzor apját azonban a helyi református nagygyimnáziumban,²⁰³ majd Nagykőrösön taníttatták. Egy évet 1847–48-ban jótéteményesként a debreceni kollégium bölcsészeti tagozatán is tanult. Már 22 éves volt ekkor. Pest megyei református gyülekezetek iskoláiban lett tanító. Elég későn nősült, de szerencsés házasságot kötött. Burián Jánosnak, egy kunszentmiklósi nemes városi tanácsnoknak, a református egyház főgondnokának 23 éves lányát vette feleségül. A Burián család, amelyik egyébként szintén a Felvidékről, Árvából költözött az Alföldre, szoros rokonságban volt a szabadszállási főbírói családdal. Ez utóbbiak közül Rozsnyai Mátyás korának egyik híres és sikeres gyógyszerésze volt. Mindez közvetve segíthette Zelovich Kornél műegyetemi pályára kerülését is.

A Dunamelléki Református Egyházkerületből még két további nemesi eredetű professzor származott, mindketten a Duna nyugati oldaláról. A Mészöly családot már említettük, a másik a Csilléry famíliának a Fejér és Tolna megyei ága. Utóbbiak is a 17. században szereztek nemességet, s Ung megyéből indulva Komárom megyén keresztül már mint közbirtokosok érkeztek a 18. század közepén a kétharmadrészt református magyarokkal újratelepülő Fejér megyei faluba, Cecére. Környékbeli közbirtokosokkal

²⁰² Valamiféle összefüggést mindenképpen jelez az a tény, hogy amikor 1934-ben a budapesti műegyetem átalakításával kapcsolatban az állatorvosi főiskoláról nyolc tanárt neveztek ki műegyetemi professzornak, akkor a nyolcból öt evangélikus volt. KOVÁCS I. GÁBOR (2020): *Evangélikus egyetemi tanárok a pesti/budapesti egyetemeken 1945 előtt* (Kézirat). 32–33.

²⁰³ ILLYÉS BÁLINT (é. n.): *A kunszentmiklósi gimnázium három évszázada 1679–1979*. Budapest, Szegedi Nyomda.

házasodtak. Az első tanult ember a családból a nagypapa 1821-ben született testvére, aki ügyvéd, lacházi főjegyző majd 1861-től 35 évig kecskeméti jogakadémiai tanár volt. Az apa és testvére is a közeli gyönki református algimnáziumban kezdett tanulni. Később az egyházkerület kecskeméti jogakadémiáján jogi tanulmányokat folytattak. Az apa ügyvéd majd királyi járásbíró lett, öccse községi jegyző. Maga Csilléry András orvosi egyetemet végzett. Testvére, sógora és gyermekei között találunk újabb községi jegyzőt, MÁV-főintézőt, orvosnőt és hegedűművészt. A kötetünkben feldolgozott családfák alapján úgy látjuk, hogy ha egy család a 19. század közepéig intellektualizálódott, akkor a későbbi generációk tagjai tanulmányaik fokozata s képességeik és ambícióik ereje szerint már valamennyien a polgári korszak hierarchikusan elrendezhető középosztályának valamelyik szintjére kerültek.

Végezetül érdemes röviden összefoglalnunk, hogy milyen jellemzői voltak azoknak a Dunántúli Református Egyházkerületben és a Dunamelléki Református Egyházkerületben hajdan élt református nemes családoknak, amelyek Magyarország polgári korszakában (1848–1944) egyetemi tanárokat adtak az egyetemes magyar kultúrának. Legelőször azt emelhetjük ki, hogy az egyes kerületekből származó egyetemi professzoroknak a fele (7 + 13) született nemes családban. Ez az összesen húsz nemes család, egykét kivételtől eltekintve, a 17. században szerezte a nemességét. A Dunántúli Egyházkerület egyetemi tanárt adó 7 nemes családja lényegében ebben a kerületben, a királyi Magyarország és a török hódoltság ütközőzónájában volt honos. Ennek a várzónának a vármegyéiben hirdették ki a nemességüket, amelyet legtöbbjük katonai érdemekért, a végvári harcokban való vitézkedésért kapott. A kerületnek abban a keleti sávjában, a református identitásrégiókban éltek, ahol a „hosszú reformáció” végére, a 18–19. század fordulójára megmaradt egyharmadosnak a reformátusok részaránya. Többségükben kisebb birtokos nemesnek számítottak, de voltak köztük kurialisták is. A családfák elemzése azt mutatta, hogy lényegében valamennyien rokonságban álltak egymással valamilyen szinten, s természetesen más környékbeli nemesekkel is. A rokonsági szövevény, a kapcsolati háló leginkább a bőnyi nemesi közbirtokosság körül sűrűsödött. Egy Komárom, Veszprém, Fejér és Győr vármegyére kiterjedő református regionális nemesség körvonalai is felsejlenek. Ez a csoport fontos szerepet játszott a református eklézsiák megmaradásában és az egyházszervezet működtetésében. A 18. század közepétől kezdték fiaikat taníttatni, s a 19 századra ez általánossá vált, de az intellektualizálódás a hivatalviselő nemesség szükségleteinek megfelelően jogászközpontú volt. A professzionális értelmiségi pályák felé csak a reformkor vége felé nyitottak. Ebben szerepe volt a fokozatos vagyonosztódásnak, vagyonvesztésnek is, aminek pályaválasztási kényszer is lehetett a következménye. Mindez a házassági stratégiákat is befolyásolta. Az armális nemesség után átmenetileg a kisebb birtokos nemesség körében is gyakoribbá váltak például a házassági kapcsolatok a lelkészi famíliákkal.

Ha a Dunántúli Egyházkerületiekkel összehasonlítjuk a Dunamelléki Egyházkerület területéről egyetemi tanárt adó nemes családokat, akkor a legszembetűnőbb különbség

az, hogy míg a dunántúliak, egy kivételével, kisebb településeken, kuriális falvakban, nemesi községekben, közbirtokosságokban éltek, addig a dunamellékiek – leszámítva a Dunától nyugatra élő két családot – többségében jelentős, komoly autonómiával bíró mezővárosok lakói voltak. Hasonlóság viszont, hogy a családok nemességüket szintén a 17. században kapták. Mindamellett a dunamellékiek nemesítése nagyobb részben nem katonai érdemekért történt, hanem a földesurak és a jobbágyaik anyagi alapú alkujából kiinduló libertálással kezdődött. A dunamelléki nemes professzorok családjainak legtöbbje nem az Alföldön volt honos. Nemességüket Fejér és Komárom megyétől Zemplénig és Ungig az ütközőzónához tartozó megyékben, a kettős adózással érintett sávban hirdették ki. Döntő többségük bevándorló volt, akiket a földbőség, a földszerzési lehetőség és a mezővárosi autonómia által biztosított nagyobb szabadságok vonzották a Duna–Tisza közére. A reménybeli szabadságok között kétségtelen szerepet játszott a reformátusság szabadabb megélésének lehetősége is. Kecskemét kétvallású város volt, de végig toleráns miliővel, megegyezésekkel. A Kecskeméti Egyházmegye többi nagylétszámú mezővárosa, Nagykőrös, Cegléd, Kiskunhalas s a Solti egyházmegye Duna-menti néhányezres mezővárosainak sora mind 50 százalékot messze felülmúló református részaránnyukkal a „hosszú reformáció” végén, a 18–19. század fordulóján szintén református identitásrégióknak számítottak. Sokáig több helyen a városi tanács és az egyházak presbitériuma egybeesett. A családfákon szereplő református nemesek a főbírói pozíción kívül gyakran töltötték be az eklésia főgondnoki tisztségét is. A legvagyonosabb s legtanultabb református nemes családok a 18. századtól meghatározó szerepet töltöttek be a mezővárosok irányításában, vezetésében. Rokonsági kapcsolataik is kialakultak a megyei nemességgel, s bekapcsolódtak a vármegyék politikai életébe is. Mindezzel szorosan összefügg, hogy a 18. század második harmadától kezdve egyre intenzívebben intellektualizálódtak. Értelemszerűen elsősorban az igazgatáshoz, irányításhoz szükséges jogi képzettséget szereztek. A reformkortól már más értelmiségi professziók irányába is elindultak, de a lokalitáshoz kötődő sajátos, bensőséges mentalitásuk gyakran visszahajlította pályájukat a szülőföldre.

2.3. MEZŐVÁROSI (NEM NEMES) POLGÁROK

2.3.1. KECSKEMÉTI EGYHÁZMEGYE

KOVÁTS ANDOR (*Kecskemét, 1884. augusztus 25. – Debrecen, 1942. február 5.*) 1923-tól volt a büntetőjog és eljárásjog professzora a debreceni egyetemen. Családja apai ágának felderíthető története teljes egészében Kecskemét városához köthető, s minden családtagja református volt. Kováts János dédapa 1778-ban Kecskeméten született, református feleségének az apja Séllei György volt, a másik dédapa, Zabolai Sámuel felesége pedig

a szintén református Barcsai Judit. Zabolai dédapa 1785-ben született, s kecskeméti birtokos, gazdálkodó volt. Kováts János dédapa az anyakönyvekben szabóként és borbélyként is szerepel. 1810-ben született fiát, Kováts Sándort viszont az anyakönyvekben birtokosként, gazdálkodóként s 1856-ban kereskedőként is említik. Gyászjelentésén a földbirtokos megnevezés szerepel. Bizonyos, hogy jómódú családról van szó, hiszen 475 forint adóval városi virilista, s mint ilyen a városi törvényhatósági bizottságnak is tagja. Kováts Sándor – az apai nagyapa – kétszer is a Zabolai birtokos gazdálkodó családból házasodott, mivel az első felesége fiatalon meghalt. A többi Zabolai lány egyike egy nagykőrösi születésű ügyvédhez ment férjhez, a másiknak pedig a fia lett dunapataji lelkész. Férfitestvérük orvosi tanulmányok után, a szabadságharc idején hadnagyként szolgált. Később fontos szerepe volt a kecskeméti szőlő- és gyümölcsstermesztés fejlesztésében. A Kovács család intellektualizálódása azonban érdemben azzal vett lendületet, hogy Kovács Sándor az 1855-ben született Pál nevű fiát gondosan iskoláztatta. A helyi református gimnáziumban tanult, de egy-egy évet végzett a délvidéki Újverbász evangélikus algimnáziumában s a soproni evangélikus líceumban is. Mindkettő a német nyelvtudás megerősítését szolgálta. Kovács Pál – az apa – ezután a kecskeméti jogakadémián kezdte tanulni a jogot, amit a budapesti egyetemen fejezett be. Néhány év újságírói működés után megválasztották a kecskeméti református jogakadémia tanárává, amelynek később igazgatója is lett. A Dunamelléki Egyházkerület világi aljegyzője s a Kecskeméti Egyházmegye főjegyzője volt, s Kecskemét város közéletének és szellemi életének egyik meghatározó alakja. 1892-ben 480 forint adóval (duplán számítva) Kecskemét törvényhatósági jogú város virilistája lett.

A kisszebeni születésű, evangélikus vallású jeles gyógyszerész, Handtel Károly leányát, az anyja után római katolikus Handtel Ilonát választotta feleségül. Handtel nagyapa 1855-ben vett gyógyszerterát Kecskeméten. Apja kisszebeni polgár volt, nagybátyja Bécsben tanult gyógyszerész. Feleségének az apja a Vas megyei Vörösváron született német evangélikus, aki 1809-ben Pesten mint dohánykereskedő szerzett polgárjogot. Handtel Károly egyébként szerepet játszott Kecskemét közéletében is. Egyik megalapítója volt a kecskeméti gyümölcskultúrának, s kezdeményezője a homokterületek hasznosításának. Ennek az anyai családnak, polgáriasi miliőjével, fontos szerepe volt a leendő professzor szellemi szemhatárának tágításában.

MARTON GÉZA (*Lovasberény, Fejér vm., 1880. március 9. – Budapest, 1957. december 27.*) apja lovasberényi református kántortanító volt. Az apai nagyszülőknek csak a nevét ismerjük, s tudjuk, hogy reformátusok voltak, és Kecskeméten éltek. Az apa lánytestvéréről tudjuk még azt, hogy férje egy kecskeméti iparos. A Marton családból minden bizonnyal a professzor apja, a kántortanító az első tanult ember. A helybeli, kecskeméti református gimnáziumban tanult. Anyai ágon viszont már mindkét dédapa iskolázott volt. Egyikük, Rákóczi István, az Ung megyei református többségű mezővároskában, Nagykaposon született 1781 körül, libertinus/szabados jogállású szülőktől. 1799-ben subscribált a sárospataki kollégiumban, s 1805-ben ment ki praeproptornak a Vértessaljai

Egyházmegyébe, a Fejér megyei Bogárdra,²⁰⁴ és lett később az egyházmegyében bodméri, majd vértessacsi tanító. A másik dédapa Szükh Péter néven született Tiszaöldváron 1762-ben. A középiskolát a közeli mezőtúri református gimnáziumban végezte, s 1783-ban subscribált Debrecenben.²⁰⁵ 1786-ban a Belsősomogyi egyházmegyébe ment rektornak, később preorans, majd felszentelt lelkész volt. 1830-as haláláig az egyházmegye nyolc anyaegyházában fordult meg. Fiai Nagykőrösön, Csurgón, Pápan és Debrecenben tanultak. Közülük egy lelkész lett, kettő tanító, egy pedig ügyvéd. Az anyai ág intellektualizálódása így a lelkészcsaládokban leggyakrabban előforduló mintázat szerint folytatódott. Földvári József, aki közülük lelkész lett, Debrecenben tanult, s átkerült a Vértessaljai Egyházmegyébe. Harminc évig szolgált lelkészként a vértessacsi ekléziában. Már elmúlt negyvenéves, amikor feleségül vette az acsai gyülekezetbe került Rákóczi István iskolatanító 18 éves lányát, Rákóczi Rebekát. Négy lányuk közül három érte meg a felnőttkort. A legidősebb lányuk, Földvály Emília már 27 éves volt, amikor a Vértessacsi szomszédos Lovasberény fél évvel fiatalabb kántortanítója, Marton Sándor – az elsőgenerációs értelmiségi –, feleségül vette a már harmadik generációs papkisasszonyt. (Ez a házassági minta nagyon gyakran előfordult.) Egy év múlva megszületett Sándor fiuk, aki teológiai és tanári végzettséggel kecskeméti református leánygimnáziumi igazgató-tanár és irodalomtörténész lett. A második fiú, Lajos, tanári oklevéllel és teológiai magántanári képesítéssel a budapesti teológiai akadémia újszövetségi professzora volt. A tíz évvel később született Marton Géza pedig a római jog nemzetközileg is elismert debreceni, majd budapesti professzora lett.

2.3.2. SOLTI EGYHÁZMEGYE

KOVÁCS SEBESTYÉN ALADÁR (*Buda, 1858. március 17. – Petrivente, Zala vm., 1921. július 6.*), aki a budapesti református gimnázium elvégzése után a zürichi műegyetemen szerzett építőmérnöki oklevelet, 1897-ben lett a budapesti műegyetemen a vízépítéstan professzora. Apai családjában az első tanult ember a nagypapa, Kovács János volt, aki a Pest megyei református mezővároskában, Szalkszentmártonban született 1770 körül. A Duna-menti településnek ekkor kb. 2000 lakója volt, több mint 90 százalékban reformátusok, akik a Solti Egyházmegyéhez tartoztak. A városka vezetősége lényegében megegyezett a református egyház presbitériumával.²⁰⁶ A dédapa itt volt kovács- vagy csizmadiamester, esetleg gazda. A nagypapa ebből az erősen református közegeből indulva

²⁰⁴ UGRAI JÁNOS (2023): *Sárospataki tógátusok 1783–1876. A Sárospataki Református Kollégiumba beiratkozó és onnan távozó tógátusdiákok névsorai*. Sárospatak, Hernád Kiadó. 31, 350.

²⁰⁵ Innentől kezdve sokáig felváltva használta a Szükh és Földvály nevet.

²⁰⁶ MAJSZAI KÁROLY (1987): A szalkszentmártoni református templom története és hatása a település életére. Bánszky Pál – Sztrinka István (szerk.): *Cumania 10*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága. 251–282.

lépett a felemelkedést jelentő tanulás útjára. Ehhez mindenképpen tehetősebb mezővárosi családra volt szükség. Először a közeli kecskeméti református gimnáziumban tanult, majd 1786-ban a debreceni kollégiumban subscribált. A rektoriát is teljesítő teljes képzés után a Dunántúli Egyházkerületben 1795-ben szentelték lelkésszé.²⁰⁷ Hont megyében, majd 43 évig a Barsi Egyházmegyében, Garamvezekényben szolgált, s népes, sok generációs lelkészi dinasztiát alapított. (Ipolypásztón egy évszázadig az ő leszármazottai lelkészkedtek). András fia – a későbbi apa, Kovács Sebestyén Endre – azonban selmecbányai, pápai és losonci tanulmányok után apja tervei szerint a debreceni kollégiumban már jogásznak készült. Végül azonban az ifjú ritkább s polgáriasabb foglalkozást választott. A pesti egyetem orvosi karán végzett és sebészdoktori oklevelet is szerzett. Tanársegédje volt a híres evangélikus sebészprofesszornak, Balassa Jánosnak, majd 1849-től a pesti Rókus Közkórház sebészeti osztályának főorvosává választották. Ezután házasságot kötött. Művelt, evangélikus vallású polgári családból választott párt. Feleségének, Lumniczer Júliának már a dédapja is tanult ember volt mint selmecbányai kamarai tisztviselő. Nagyapja pedig Halléban és Bécsben orvosnak tanult. Végül a nagyszombati egyetem új orvosi karán szerzett diplomát, s Pozsony főorvosa lett. Az egyik anyai ági nagymama testvére pedig Schöpf Mérei Ágoston, az első magyar gyermekgyógyászok egyike, aki a szabadságharc idején honvédorvos volt. Lumniczer Júlia apja a magas műveltség mellett vagyonos is volt, mert mint korának neves mezőgazdásza, Esterházy herceg jószágigazgatója volt Eszterházában, majd a hatalmas vukovári uradalom vezetője.²⁰⁸ Júlia testvére, Sándor, pedig szintén jeles orvos volt, fiatalon a szabadságharc idején a honvédség igazgató főorvosa, a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának főnöke, később a sebészet professzora a pesti orvoskaron. Az apa, Kovács Sebestyén Endre már az 1850-es években az ország egyik legkeresettebb orvosa lett, kiterjedt praxissal a fővárosi és az országos elit köréből is. Elnöke volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, s több magas kitüntetést kapott a királytól. Jövedelmét, földbirtokvásárlásba s egy József nádor téri háromemeletes bérház építésébe fektette. Ő is, fiai is hűségesen adakoztak a református egyház és különböző jótékony alapítványok javára, egyházi tisztségeket is vállaltak, de a családnak ez az ága messzire került a lelkészi pályától. Kovács Sebestyén Aladár igazi polgári foglalkozást választott, építőmérnök volt. Testvére jogot végzett, Tolna megyében lett alispán, majd főispán, s 1000 holdon felüli birtoka volt. Két lánytestvérük is ezerholdas birtokoshoz ment férjhez. A kötetünkben bemutatott egyetemi tanárok családjai közül a Kovács Sebestyén família az egyetlen, ahol az intellektualizálódás eredményeként az egész család úgy vagyonosodott meg, hogy városi bérházak mellett jelentős földbirtokot is szereztek.²⁰⁹

²⁰⁷ A pápai kollégium több évtizedes kiesése miatt a kerület rászorult a Debrecenben végzett lelkészekre.

²⁰⁸ Aki az ezt megelőző családtörténeteinket olvasta, már tudja, hogy az ilyen státuszok mindig jelentős vagyonfelhalmozást tettek lehetővé.

²⁰⁹ Néhány más esetben is előfordult egyetemi tanári családoknál a nagyobb földbirtok, de az többnyire nem az intellektuális teljesítmény eredménye volt, hanem örökség.

2.3.3. A MEZŐVÁROSI NEM NEMES EREDETŰ PROFESSZOROK CSALÁDJAINAK MOBILITÁSI MINTÁZATA

A három mezővárosi nem nemes polgár családjának mobilitási mintáját a mezővárosi nemesek közül azoknak a családoknak a mintázatával érdemes összevetni, amelyek két fontos vonatkozásban hasonlóak. Egyrészt ugyanabban vagy legalábbis hasonló nagyságú városban éltek. Másrészt vagyoni helyzetükben nincs közöttük erőteljes nagyságrendi különbség. A vagyonosabb kecskeméti polgárcsaládból származó Kováts Andor famíliájának mobilitását így össze lehet hasonlítani a kecskeméti Kiss és Darányi, valamint a nagykőrösi Szentpétery család pályájával. Ez esetben azt tudjuk megállapítani, hogy a vagyonosabbak kategóriájában a nem nemes mezővárosi polgárcsaládok intellektualizálódása egy-két nemzedékkel később kezdődik, mint a nemesi családoké. A kétségtelenül kevésbé módos kecskeméti Marton családot a kecskeméti Dékány s talán az orvos Tóth Lajos-féle nemes famíliával tudjuk összevetni. Az egy nemzedéknyi különbséget itt is megtaláljuk. A kisebb mezővárosból, Szalkszentmártonból származó Kovács Sebestyén családjának pályáját pedig minden bizonytalanság ellenére párhuzamba lehet állítani az izsáki Csukás vagy a cecei Csilléry nemes famíliákkal. Itt viszont azt találjuk, hogy ezen a települési szinten – ebben a néhány esetben – nem volt különbség a nemes és nem nemes feltörekvő családok intellektualizálódásának ritmusában.

2.4. LELKÉSZI-TANÍTÓI DINASZTIÁK

Ebben a kategóriában azokat a családokat vettük sorra, amelyekben több generáción keresztül öröklődött a lelkési-tanítói foglalkozás, s ugyanakkor nem találtuk meg azt a családtagot, aki elsőként lépett be a tanultak rendjébe. Ezeket a családokat viszont nagyon nehéz egyházmegyékhez kötni, mert nemcsak az egymást váltó generációk működtek más-más egyházmegyében, hanem sokszor egyetlen lelkész is megfordulhatott több traktusban.

ILLYEFALVI VITÉZ GÉZA (*Losonc, Nógrád vm., 1871. március 16. – Budapest, 1931. augusztus 2.*) szépapja, Vitéz Ferenc, Debrecenben 1697 márciusában subscribált Szombati Ferenc néven, majd 1698. január 20-án a Gyulafehérvárra menekült sárospataki kollégiumban Franciscus Vitéz De R. Szombath néven. Az anyakönyv másolatában az „Erdélyből jöttek Sárospatakra 1704 után” cím alatt szerepel Franciscus Vitéz, aki Győrbe ment rektoriára. A Dunántúli prédikátorok és rektorok adattára szerint Győr után Szőnyben volt lelkész (1712–1715), majd Tatán (1715–1727). A tatai anyakönyvben meg is találtuk halotti bejegyzését (1727. márc. 22.), s fiának, Vitéz Józsefnek, a születését is. Ez a József, az ükapa, a nagykőrösi gimnáziumból került Debrecenbe, ahol 1744-ben subscribált. 1755 októberében kezdett Baselben teológiát tanulni. Később az akkor még a Tolnai Egyházmegyéhez tartozó Bogyiszló, Nagydorog és Érsekcsanád jelentős

gyülekezeteiben volt lelkész. Végül Szekszárdon szolgált mint az egyházmegye esperese (1783–1790). Az apai dédapa Baranya megyében valószínűleg Száván és Kovácshidán működött. A nagypapa nagykőrösi és debreceni tanulmányok után a Felsőbaranyai Egyházmegye kisebb gyülekezeteiben szolgált (Dencsháza, Csarnóta, Besence, Turony, Magyarpeterd).

Ő kezdte használni a Vitéz mellett az Illyefalvi nevet mint nemesi előnevet. Fia, Illyefalvi Vitéz Lajos – professzorunk apja –, még Dencsházán született, s a tiszántúli Hódmezővásárhely református gimnáziumában tanult. Felsőbb tanulmányait Debrecenben folytatta, de a teológia utolsó évét Kecskeméten végezte, ahol 1836-tól működött a Dunamelléki Egyházkerület főiskolája. Pályáját 1855-ben a hódmezővásárhelyi református gimnázium tanáraként kezdte. Annak rendje és módja szerint lelkészlányt vett feleségül. Apósa, Gönczy Zolnay Dániel, 46 évig volt a Temes megyei telepes község, Rittberg, református magyarjainak a lelkésze. Az anyós is lelkészlány volt a Békés-bánati Egyházmegyéből. Vitéz Lajost 1864-ben meghívták a Dunántúli Egyházkerület Drégelypalánki Egyházmegyéjének losonci gyülekezetébe, ahol élete végéig szolgált, s hitoktatója volt a helybeli gimnáziumnak. Illyefalvi Vitéz Géza a gyakorlati közgazdaságtan és statisztika későbbi debreceni professzora is itt született. Egyik testvére Budapesten végezte a teológiát, a másik testvére pedig tanár lett. Ő maga is lelkészi család leszármazottját, Kiss Bálint tudós szentesi esperes (MTA-tag) unokáját vette feleségül.

MOZSONYI SÁNDOR (*Kadarkút, Somogy vm., 1889. március 15. – Budapest, 1976. szeptember 1.*) gyógyszerészi és orvosi diplomát szerezve lett 1940-ben a gyógyszerészet nyilvános rendes tanára a budapesti orvosi karon. Családjának apai ágán ő volt az első, aki nem lelkész és nem is tanítói foglalkozást választott. Apai ágon négy ükapja közül három lelkész volt, s négy ükanyja közül három lelkészlány. Mosonyi dédapa iskolarektor és praeorans, Verbai dédapa pedig lelkész volt s mindkettőjük felesége lelkészcsaládban született. Három dédszülőnek a testvérei s azok gyermekei között is volt prédikátor. Az ük-, déd- és nagyszülők családjai egyforma gyakorisággal tanultak Pápán, Csurgón és Debrecenben. A csurgói iskola a Belsősomogyi Egyházmegye lelkészeinél, tanítóinál volt gyakori. Ezen az egyházmegyén kívül még főleg a Felsőbaranyai Egyházmegyében szolgáltak. A baranyaiak tanultak Nagykőrösön, Mezőtúron és Sárospatakon is. Egyébként a tanító és a lelkészcsaládok gyermekei nem mindig tudtak feljebb lépni. Az apai nagypapa például praeorans apja után már csak iskolatanító lett.

A leendő professzor apja viszont amellet, hogy negyven évig volt a belsősomogyi Kadarkút lelkésze, a csurgói gimnázium igazgatótanácsának elnöke, egyházkerületi tanácsbíró, megyebizottsági tag és kormánytanácsos is volt. Egy belsősomogyi lelkész családjából házasodott. Az apósnek jogi végzettsége is volt, esperes, majd egyházkerületi főjegyző volt, s két cikluson át országgyűlési képviselő. Szerepe volt a csurgói gimnázium főgimnáziummá fejlesztésében. Az ő apja is lelkész volt, aki egyébként veszprémi nemes csapómester fiaként született. Ezen az anyai ágon a feleségek ismert kisnemesi családokból származtak. Egyrészt a Somogy megyei Jákón honos kisfaludi Madarász közbirtokos

családból,²¹⁰ másrészt a szintén Somogy megyében, Vrácsikon (Újvárfalva) lakó Noszlopy közbirtokos családból.²¹¹ Egy másik anyai dédanya pedig annak a tudós Naszályi (Szász) János lelkésznek a lánya, aki senior volt Debrecenben, de tanult Pozsonyban és Utrechtben is, s ismert egyházi és ifjúsági íróként is működött. Összességében sokféle közéleti tapasztalat, társadalomismeret, intellektuális erő és szervező-készség kumulálódott a család két ágából.

SZÁSZI ISTVÁN (*Budapest, 1899. december 1. – Budapest, 1976. április 10.*) az összehasonlító magánjog és a nemzetközi magánjog tudós professzora apai ágon klasszikus református „ároni házból” származott. Apai ágon lelkész volt a nagyapa, mindkét dédapa, három ükapa, négy szépapa, három szépszüllőnek az apja, háromnak a nagyapja. Utóbbi három még a 17. században született, s részben akkor is lettek lelkészek. A Szásziak apai ágán tehát 16 felmenő volt református lelkész. Ha hozzászámítjuk az apai ágon szereplő testvéreket, a testvérek házastársait s utóbbiak apját, akkor összesen 51 lelkészt számolhatunk meg. A Szászi, Szikszai, Poór, zámolyi Nagy, Vida, Váczi, Balogh és Kecskeméti családok egyenként is prédikatori dinasztiáknak tekinthetők.

E prédikatori szövevény sűrűségének érzékeltetésére nézzünk meg részletesebben két generációt. Induljunk el az apai nagyapától, Szászi Istvántól (1835–1907), aki 46 évig volt pócsmegyeri lelkész. Idősebb testvére mérnök lett, de lelkészlányt vett feleségül. Fiaitallabb testvére somogytúri lelkész, s az ő feleségének az apja is prédikátor, anyósa pedig lelkészlány. Szászi István feleségének, Poór Etelkának az idősebb testvére Somogyban lelkész, a fiatalabb testvér a Bács megyei Újszivác református németjeinek prédikátora. De Etelkának az apja, apjának a testvére és nagyapja is lelkész volt. Folytassuk a sort az eggyel korábbi nemzedékkel, a szintén Szászi István (1799–1864) apai dédapával. A Külsősomogyi Egyházmegye több gyülekezetében szolgált. Fiútestvére Tolna megyében volt segédlelkész, lánytestvérenek pedig a balatonfőkajári prédikátor, Szikszay Pál volt a férje. Szászi dédapa felesége is papkisasszony volt, a foksabadi parókián nevelkedett. A dédapának mind a négy lánytestvérét lelkész vette feleségül. Kettőnek az apja is lelkész volt, kettő viszont elsőgenerációs gazdagyerekként indult. Utóbbi két eset azt példázza, hogy a lelkészkisasszonyoknak fontos szerepe volt az elsőgenerációs lelkészek életvitelének hasonításában, illesztésében. Amit most két nemzedék esetében bemutattunk, az körülbelül ezzel a gyakorisággal folytatható a korábbi nemzedékeknél is mindaddig, míg forrásaink lassan el nem apadnak, s már nem tudunk követni minden kapcsolatot.

Ebből a bemutatott klasszikus sokgenerációs prédikatori házból – református egyházi nyelvezet szerint „ároni házból” – született 1865-ben Szászi professzor apja, Szászi Béla. Ő az idők változásának jeleként nem a híres történeti patinájú református kollégiumokban tanult, hanem az apja pócsmegyeri parókiájához legközelebb eső iskolavárosban

²¹⁰ A családból legismertebb az 1848-as honvédelmi bizottmányi tag, Madarász László (1779–1855) radikális politikus és testvére, Madarász József országgyűlési képviselő.

²¹¹ Ebből a családból legismertebb az 1849-es kormánybiztos Noszlopy Gáspár (1820–1853), akit a Makkféle összeesküvésben való részvétele miatt kivégeztek.

Vácon, a piaristáknál kezdte a gimnáziumot. Szintén az új szokásrend szerint az egyre inkább a református elit preferált iskolájának szerepét betöltő budapesti református gimnáziumban érettségizett. Megfigyelhető, hogy az utóbbi iskolában ezekben az években az izraelita vallású tanulók aránya közelítette az 50 százalékot. Szászi Béla 11 zsidó osztálytársából kilencen lettek orvosok. Az ároni családból jövő Szászi Béla esetében azonban újítás volt a jogi pálya választása is. Az oklevél megszerzése után néhány évig a kecskeméti református jogakadémián volt tanár, de aztán 1893-tól az igazságügyi minisztérium tisztviselője lett. Fokozatosan emelkedett a ranglétrán a miniszteri tanácsosi rangig, majd az államtitkársáig, fontos törvények kidolgozásáig, magas kitüntetésekig, a magyar nemesség megszerzéséig, a Magyar Jogászegylet elnökségéig és a londoni International Law Association alelnökségéig.

Tehetségén kívül mindebben segítette a házassága, s a házassága által is bővülő kapcsolatrendszere. Felesége, Heinrich Viola, Heinrich Gusztáv irodalomtörténésznek, az MTA tagjának, befolyásos tudományszervező főtitkárának a lánya volt. Viola anyja, Csengery Olga, pedig Csengery Antal akadémiai másodelnöknek, a *Budapesti Szemle* politikacsínálói főszerkesztőjének, országgyűlési képviselőnek volt a leánya. Sógorságok révén a családhoz tartozott Wlassics Gyula egyetemi tanár, VKM miniszter, a felsőház elnöke, Mauritz Béla és Heinlein István egyetemi tanárok, és Chorin Ferenc, a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. elnöke és a Gyáripárosok Országos Szövetsége alapító elnöke. A család bihari nemesi eredetű Csengery vonaláról erőteljes reformkori politikai hagyomány, a centralistákhoz kötődő szerepek származtak. Ennek az intellektuális hagyománynak és a sűrű szövésű tudományos, közéleti és politikai kapcsolatrendszernek fontos szerepe volt Szászi István professzor jogi pályára állásában, a tudományos és a politikai életben való sikeres mozgásában is. Fontos még rögzítenünk, hogy főleg Szászi Béla, de kisebb mértékben Szászi professzor is, folytatva a családi hagyományt, fontos pozíciókat vállaltak a református egyház vezetésében.

2.5. ALSÓBB TÁRSADALMI CSOPORTOKBÓL SZÁRMAZÓ ELSŐGENERÁCIÓK

A most következő csoportot annak alapján határoltuk körül, hogy mindannyian elsőgenerációsok, akik családjukból elsőként léptek be a tanultak, az iskolázottak világába. Az iskolázottság általában biztosítéka volt a társadalmi ranglétrán való emelkedésnek is. Amint azt a jobbágyi eredetű professzorok esetében bemutattuk, a későrendi társadalomban a tanultság révén a rendi határvonal fölé lehetett kerülni. Az akkor indult családoknál viszont a professzúráig általában még néhány nemzedékre, a tudástőke felhalmozására, társadalmi illeszkedésre volt szükség. Találkoztunk azonban a jobbágy eredetűek között olyan elsőgenerációsokkal is, akik már a polgári korszakban születve, nemcsak diplomát szereztek, hanem egyenesen az egyetemi tanári tudáselitbe

emelkedtek. Pápay József birtokos paraszcsaládból, Kerecsényi Dezső pedig közszolgálati altiszti famíliából jutott az egyetemi katedrára. A most bemutatandó esetekben nem tudunk jobbágyi eredetet feltárni, de összeköti a négy mobilitási pályát, hogy mindannyian a polgári korszak alsóbb, valamelyik nem tulajdonosi és nem önálló társadalmi csoportjából indultak.

A születési évek rendjében haladva először HALASY NAGY JÓZSEFET (1885–1976), eredeti nevén Nagy Józsefet mutatjuk be. Ősei mindkét ágon a Fejér megyei Baracska pusztáin, illetve Baracskán éltek mint református vallású urasági béresek, kocsisok és szolgálok. Az apa már feljebb lépett, faragó béres/uradalmi bognár volt a grófi uradalomban. Jó eszű fiukat az ügyeket intéző, törekvő anya íratta be Budapesten a református gimnáziumba.²¹² Rossz körülmények között, az iskolától távol lakva nehezen indult. Negyedik osztályban szülei átvitték a közeli, olcsóbb Székesfehérvárra a ciszterekhez. Azonban a szülők nyakas kálvinistasága miatt – ahogyan a professzor öregkori emlékezésében írta – visszavitték a pesti református iskolába. Végül a hetedik-nyolcadik gimnáziumi osztályt a debreceni református kollégiumban végezte, ahol olcsóbban s a coetusban nyugodtabban tanulhatott, olvashatott. Valósággal megtáltosodott, önképzőkori elnök és az ifjúsági gyülekezet elöljárója lett. Budapesten latin-görög szakos tanári oklevelet szerzett, s az Eötvös Kollégiumban is megfordult. Pályája nehezen indult. Sokáig a kiskunhalasi református gimnáziumban tanárkodott. Itt házasodott meg, parasztpolgári hátterű, jeles halasi értelmiségi családból. Öt nyelven beszélt, klasszikus filozófiai műveket fordított. 1921-ben nevezték ki a Trianon után Pozsonyból Pécsre telepített Erzsébet Tudományegyetem filozófiaprofesszorának. A két világháború közötti időszak legelismertebb, legsikeresebb filozófiai írója volt. Érdekesen és élvezetesen megírt műveket alkotott mélyreható elemzésekkel.

KÁLLAY KÁLMÁN (1890–1959) teológus apjáról már említettük, hogy törvénytelen gyerekként jegyezték be a miskolci református anyakönyvbe. A törekvő ifjú azonban puszkaműves lett, s a m. kir. pozsonyi 13. gyalogezred főfegyvermestere, tulajdonképpen katonai altiszt őrmesteri rangban. Egy komáromi római katolikus napszámos leányát vette feleségül. Fiukat Pozsonyban az evangélikusok elemi iskolájában, majd líceumában taníttatták. Itteni református hitoktatója, a pozsonyi református egyházközséget megszervező Balogh Elemér hatására az ifjú a pozsonyi evangélikus teológián kezdett tanulni. Hároméves ösztöndíjjal az utrechti egyetemen folytatta tanulmányait, s a pápai református teológián fejezte be. Végzés után külföldi református missziókban szolgált. Bukaresti hitoktató segédlelkész, majd a romániai református egyházmegye esperese volt. A bukaresti magyar elemi iskolák igazgatónőjét vette feleségül, akinek nemcsak az apja volt református lelkész, hanem a 18. századi dédapáig mindenki. Mint azt már említettük, az alacsonyabb sorból jövő lelkészek, beilleszkedésüket is segítő, rendre régi lelkészcsaládokba házasodtak. Kállay Kálmán a budapesti bölcsészszakra sémii filológiából

²¹² Az eset hasonlít a rácegresi pusztáról induló Illyés Gyuláéra.

doktorált. Általános elismerést szerezve 3 évet működött Hollandiában mint a háború utáni gyermekküldetés mindenese. Közben minden körülmények között folytatta tudományos munkáját is. Hazatérve ótestamentumi témából doktorált a debreceni hittudományi karon. 1928-ban nevezték ki itt professzornak az ószövetségi tanszékre. Tizenkét élő, illetve holt nyelvet ismert: német, angol, holland, francia, olasz, román, szlovák, latin, görög, héber, arámi, arab. Rendszeresen részt vett nemzetközi orientalista kongresszusokon az ószövetségi, iszlamológiai és az arab filológiával foglalkozó szakosztályokban. Rendkívüli nyelvészeti, történeti és exegetikai tudásával a református énekeskönyv zsol-társzövegeinek fordítását és a Károlyi Biblia ószövetségi könyveinek revízióját segítette.

KULCSÁR FERENC (1901–1986), az ideg- és elmekórtan professzorának családfáját csak nagyon töredékesen tudtuk felderíteni. Apja 1881-től 13 évig írnok volt az újvidéki királyi törvényszéken, majd a ceglédi járásbírószágon. 1894-től Cegléden segédtelekkönyvvezető, majd 1901-től, 46 évesen (fia születésekor), Újvidéken lett telekkönyvvezető 1918-ig. A korabeli törvényekből, szabályzatokból tudjuk, hogy a törvényszéki írnok és a segédtelekkönyvvezető iskolai végzettsége előírás szerint 4 középiskolai osztály volt. Fizetése a legalsó tisztviselői kategóriából, a XI. fizetési osztály 3. fokozatából indult, s a X. fizetési osztály 1. fokozatáig emelkedhetett. Ez volt a köztisztviselői besorolás legalsó szintje, amit a középosztály alsó fokának tekinthetünk. Ez közel esett az „új” alkalmazott kispolgárság szintjéhez. Az ehhez a réteghez tartozók tehát elindultak az intellektualizálódás útján, de a kulturális tőke felhalmozásának még csak az elején voltak. Ugyanakkor ez az alsó társadalmi csoport gyakran meglepő mobilitási energiákat mutatott.²¹³ Kulcsár professzor végig kitűnő bizonyítvánnyal, tandíjmentesként rendre jutalmakkal végezte az újvidéki gimnáziumi osztályokat. Tanult a budapesti és a debreceni orvoskaron is, s később mindkét egyetemnek a magántanára lett ideggyógyászati diagnosztikából. Számos diagnosztikai eljárása, eredménye került be már pályája elején a különböző külföldi kézikönyvekbe. 1941-ben az újonnan alapított szegedi Horthy Miklós Tudományegyetemre kapott professzori kinevezést. 1950-től az USA-ban működött.

SZABÓ ÁRPÁD (1913–2001) klasszika-filológus apja 1888-ban törvénytelen gyerekként született Budapesten, s könyvkötősegéd lett. 1912-ben házasodott meg. Felesége, Szabó Árpád anyja, egy Komárom megyei paraszti sorban élő családból származó budapesti alkalmazott bérkocsis és egy a Tápió-mentéről a fővárosba szegődött cseléd lány gyermeke lett, aki a házasságkötéskor 19 éves volt, és állami telefonkezelőként dolgozott. Ő volt az, aki szívós kitartással igyekezett családját kispolgári szintre emelni. Mindkét fiukat a Lónyay utcai református gimnáziumba írták be. Szabó Árpád kitűnő tanuló volt, s érettségi után a budapesti tudományegyetem görög-latin szakára iratkozott be. Tagja volt az elitképzőnek számító Eötvös Kollégiumnak is. Szegénységi bizonyítvánnyal tandíjmentes volt. Kimagasló teljesítménye alapján, s tanára, a befolyásos Huszti József

²¹³ KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In KÖVÉR GYÖRGY (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, Századvég. 458, 494, 497.

professzor pártfogása révén, élvezte az állami tudománypolitika támogatását. Ösztöndíjjal több évig a frankfurti egyetemen tanult és dolgozott, ahol szokatlanul nagy elismerésben volt része, s magántanárrá is habilitálták. 1940-ben, 27 évesen, kinevezték a debreceni egyetem klasszika-filológia tanszékének professzorává. Több fordulat után, 1956-os szerepe miatt, budapesti egyetemi állásából 1957-ben elbocsátották. Újszerű tanulmányai a görög matematikáról, feltevései matematikai és természettudományos műveltségünk ókori alapjairól azonban nagy figyelmet keltettek a nemzetközi tudományosságban. Művei minden nagy világnyelven megjelentek. Nemzetközi matematikai, tudománytörténeti és filozófiai kongresszusok sikeres előadója volt. A humán tudományok világában évtizedekig a nemzetközileg legelismertebb magyar tudós volt.

Áttekintve négy elsőgenerációs professzorunk útját, az első, amit megállapíthatunk, hogy itt – egyébként értelemszerűen – nyoma sincs a többgenerációs tudástőke felhalmozásnak, a kapcsolati tőkék gyűjtögetésének. Mindegyik családban azonban már az előző nemzedékben megfigyelhető a felemelkedés törekvése. Halasy Nagy József apja a kocsisok nemzedékei után már bognár az uradalomban, iparos, akinek önálló műhelye van. Kállay Kálmán törvénytelen gyerekként született apjának is szakmája lett: puskaműves volt. Nem önálló, de fegyvermester, őrmester úr, altiszt, útban a kispolgári lét irányába. Kulcsár Ferenc apja a kezdő őrnyi státszából felküzdötte magát a segédtelek-könyvvezetőségen át a telekkönyvvezető beosztásig. Ehhez le kellett tennie a telekkönyvvezetői különvizsgát, s ezzel a négy középiskolai végzettségéből az elérhető legmagasabb köztisztviselői beosztást hozta ki, mivel így a IX. osztályba is besorolhatták.²¹⁴ Szabó Árpád apja könyvkötősegéd volt, tehát nem önálló iparos, de családja igyekezett feljebb jutni. Kiköltöztek a századelőn parcellázott Pest melletti Rákoshegyre, ahol 270 négy-szögletes telken önálló kétszobás lakásban élhettek. Nagy erőfeszítéssel fizették a ház vételárának részleteit, de mindkét fiukat a jó nevű pesti református gimnáziumba járat-ták. Régi társadalomtörténeti tapasztalatunk, hogy a felfelé indult családok mobilitási energiái nemzedékeken átívelve is kitartanak.²¹⁵ Ezen túlmenően még egy nagyon lényeges azonosság mondható el a kategória mind a négy tagjáról: valamennyien rendkívüli tehetséggel voltak megáldva.

2.6. ATIPIKUS ESET (ÁTTÉRT CSALÁDBÓL SZÁRMAZÓ)

A református tudáselit tagjairól korábbi köteteinkben azt állapíthattuk meg, hogy általában több generációra visszamenően abból a református felekezeti-művelődési alakzataból emelkedtek ki, amelyet felekezetiileg endogám házasságok fűztek össze, s az alakzat integritását a református felekezeti iskolahálózat szinte kizárólagos használata is védte.

²¹⁴ KOVÁCS I. G. – KENDE G. 2006: 494.

²¹⁵ Ezt az összefüggést egzakt módon kimutattuk az alulról jövő altiszt kategóriák dinamikus további státuszemelkedésében. KOVÁCS I. G. – KENDE G. 2006: 440–457.

Harmadik jellegzetesség az etnikai magyarok majdnem száz százalékat megközelítő aránya volt. Az ország közepén fekvő, gyorsan modernizálódó fővárost is magába foglaló Dunamelléki Református Egyházkerület területéről származó református professzorok közül viszont sokan mindhárom vonatkozásban eltérőek, atipikusak voltak. A zsidó származásúakat az őket összefűző problémák, az akkulturáció, az asszimiláció, az összeilleszkedés sajátos kérdései miatt külön kötetben részletesebben tárgyaltuk.²¹⁶ Ezek után is maradtak azonban atipikus esetek. Schmidt Henrik csupán etnikailag volt atipikus, lévén német eredetű. A most tárgyalandó Császár Elemér irodalomtörténész azonban mindhárom vonatkozásban atipikusnak tekinthető: családja minden ágon római katolikus, katolikus iskolákba jártak, s a felmenők etnikailag svábok, németek, franciák és szlovákok voltak. Apai ősei zsámbéki sváb jobbágyok és pilisborosjenői szlovák zselérek. A zsámbéki születésű apai dédanya házasságon kívül Tatán szülte 1814-ben az apai nagyapát. Kaiser Mátyás, a törvénytelen gyerek, a nagyapa, Pestre kerülve a Józsefvárosban lett asztalosmester. Lényegében törvénytelen születése mozdította a pesti migráció irányába, majd ez nyitotta meg a család számára a társadalmi mobilitásnak is a lehetőségét. 1841-ben vette feleségül a pilisborosjenői tizenegygyerekes szlovák zsellércsalád negyedik gyermekét. Kilenc gyerekük született. A fiúk iparosok lettek, a lányok iparoshoz mentek férjhez, többnyire Pesten. Az első gyermeket, a jó eszű Kaiser Károlyt azonban a pesti piaristáknál taníttatták. 17 évesen belépett a rendbe, matematika-fizika szakos tanár lett vidéki piarista gimnáziumokban. Nevét Császárra magyarosította, a pesti egyetemen bölcsészdoktorátust és magántanári minősítést szerzett. 1870-ben kilépett a rendből és áttért a református felekezetre. Motivációját nem ismerjük pontosan, de tény, hogy másfél év múlva feleségül vette a katolikusból szintén reformátusra váltó Pikéty Etelkát, aki egy francia eredetű cs. kir. dzsidás százados unokája s az osztrák katonacsaládból származó Baumgarten bárónő leánya volt. A reformátussá lett házaspár mindhárom fia egyetemet végzett, és szép pályát futott be. A legidősebb, Császár Elemér sokat és eredményesen dolgozó irodalomtörténész egyetemi tanár lett. Fontos folyóiratok szerkesztője, művészeti társulatok és állami tudományos tanácsok vezetője volt. Az Akadémián az igazgató majd a tiszteleti tagságig emelkedett, s megkapta a rangos kitüntetést, a Corvin-koszorút. Évtizedekig a magyar irodalomtörténet tudományának központi személyisége volt. Református vonatkozásban csak annyit tudunk kideríteni, hogy különösebb aktivitás nélkül, de tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. Felesége s így leányai is katolikusok voltak.

²¹⁶ Kovács I. G. – Takács Á. 2022.

3. A PROFESSZORI CSALÁDOK REFORMÁTUS IDENTITÁSÁNAK HÁROM LEHETSÉGES MUTATÓJA

3.1. A CSALÁDOK FELEKEZETI HOMOGENITÁSA, A HÁZASSÁGKÖTÉSEK ENDOGÁMIÁJA

Emlékeztetünk rá, hogy a két egyházkerületből származó 41 polgári kori református egyetemi tanár közül harminchatnak a származását egyértelműen olyan területekhez tudtuk kötni, amelyeknek a népességében a „hosszú reformáció” végén – a 18–19. század fordulóján – az átlagnál magasabb arányban voltak jelen a reformátusok. Ezeket az erőteljesebb református népességkoncentrációkat református identitásrégióknak neveztük. Most azt fogjuk megvizsgálni három mutató segítségével, hogy a 41 református egyetemi tanári családnak hogyan alakult az identitása az egymást követő generációk során. Először azt nézzük meg az ősfák adatainak elemzésével, hogy a családok egyenesági felmenőinek felekezeti homogenitása hogyan változott. Jellemző-e rájuk a konfesszionális endogámia. Külön vizsgáljuk az apai majd az anyai ágat, amelyeket generációnként, családi státusokként vettünk számba: apa/anya, apai/anyai nagyszülők, dédszülők, ükszülők, szépszülők. A nagyszülőkig csaknem teljes az adattárunk, a dédszülők esetében pedig 70 százalék körüli a felderítettség. Az ük- és a szépszülőknél már hiányosabbak az adataink. Természetesen minden családi státusznál csak a megtalált és felekezetiileg azonosított esetekkel számolunk.

A Dunántúli Református Egyházkerületből származó 15 professzor ősfáin az apai ágon 12 professzornál tisztán csak reformátusok vannak. A három kivétel közül Vargha László ősfáján egy evangélikus is van, ugyanis az egyik dédapa egy bonyi közbirtokos társának evangélikus lányát vette el 1849-ben. A legrégebbi vegyesházasságot Nagy Dezső professzor református ügyvéd nagyapja kötötte 1804-ben egy katolikus gombkötőmester lányával. Ez egy rejtélyes szerelmi házasság volt. A harmadik eset Magyary-Kossa Gyula nagyapjához köthető, aki Komárom megyei várnagyként 1836 körül egy ausztriai származású római katolikus lányt vett feleségül. Végül is a 15 dunántúli ősfá apai ágán az azonosított 148 felmenő közül 143 volt református (96,6 százalék), 1 pedig evangélikus. Így az összes protestáns 144 fő (97,3 százalék). A római katolikusok száma mindössze 4 (2,7 százalék) (lásd *1. táblázat*). Megállapíthatjuk tehát, hogy egyértelműen a református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozó endogám blokkal van dolgunk. Az endogámiának ez a magas foka csak a professzorok szüleinek generációjával kezd lazulni. Ennek a generációnak, tehát az apáknak a többsége a 19. század második felében kötött házasságot. A házasságok révén létrejövő 15 anyai ágon már csupán 9 olyan sor van, amelyiken tisztán csak reformátusok szerepelnek (anyák és felmenőik). Négy

anya ugyanis római katolikus, kettő pedig evangélikus volt. Az apák által megkötött 6 vegyesházasság lett a kiindulópontja az egész anyai ág heterogenitásának. A nem református anyáknak ugyanis a felmenői sem reformátusok. Az anyai ágakon található összesen 159 azonosított családtagból így végeredményben csak 91 fő (57,2 százalék) református, illetve a 28 fő evangélikussal (17,6 százalék) együtt 119 protestáns (74,8 százalék). 40 fő, kereken 25 százalék, pedig római katolikus.

1. táblázat. Az egyetemi tanárok ősfáin szereplő azonosított felmenők (férfiak és nők) felekezeti összetétele

Ősfa ágai	Felekezet	Dunántúl 15 ősfa		Dunamellék 26 ősfa		Dunántúl + Dunamellék 41 ősfa	
		Fő	%	Fő	%	Fő	%
Apai ág	Ref.	143	96,6	240	93,3	383	94,3
	Evang.	1	0,7	8	3,1	9	2,2
	Róm. kat.	4	2,7	9	3,5	13	3,2
	Unit.	–	–	1	0,4	1	0,2
	Összesen	148	100,0	258	100,0	406	100,0
	Ebből prot.	144	97,3	248	96,1	392	96,6
Anyai ág	Ref.	91	57,2	128	58,4	219	57,9
	Evang.	28	17,6	43	19,6	71	18,8
	Róm. kat.	40	25,0	36	16,4	76	20,1
	G.keleti	–	–	10	4,6	10	2,6
	Izr.	–	–	2	0,9	2	0,5
	Összesen	159	100,0	219	100,0	378	100,0
	Ebből prot.	119	74,8	171	78,1	290	76,7
Apai + anyai ág	Ref.	234	76,2	368	77,1	602	76,8
	Evang.	29	9,4	51	10,7	80	10,2
	Róm. kat.	44	14,3	45	9,4	89	11,3
	Unit.	–	–	1	0,2	1	0,1
	G.keleti	–	–	10	2,1	10	1,3
	Izr.	–	–	2	0,4	2	0,3
	Összesen	307	100,0	477	100,0	784	100,0
	Ebből prot.	263	85,7	419	87,8	682	87,0

A Dunamelléki Református Egyházkerületből származó polgári kori református egyetemi tanárok ősfáinak konfesszionális endogámiája hasonló a dunántúliak mutatóihoz. A 26 ősfa apai ágain 23 esetben csak reformátusok vannak. A három kivétel egyike Császár Elemér irodalomtörténész ősfája, ugyanis a professzor apja és anyja együtt tértek át a katolikus vallásról a reformátusra, s így minden felmenőjük római katolikus volt. A középnemesi birtokos Ottlik famíliának minden generációja vegyes felekezetű.

Szent-Györgyi Albertnek már a dédapja Bécsben élt, ahol római katolikus bécsi polgárlányt vett feleségül. Így végül is a 26 dunamelléki ősfia apai ágain az azonosított 258 felmenő közül 240 volt református (93%), 8 evangélikus (3,1%), az összes protestáns tehát 248 fő (96,1%). A római katolikusok száma 9 (3,5%), s 1 unitárius is volt (0,4%) (*1. táblázat*). A reformátusok endogámiája tehát itt is majdnem olyan erős volt, mint a dunántúliaknál. Az apáknak a 19. század második felében házasodó generációja azonban itt is több vegyesházasságot kötött. A 26 apa közül 17 református házastársat választott, 5 római katolikus, 1 görög keletit, 3 pedig evangélikust. Ezeknek az anyáknak a felmenői sem reformátusok, hanem katolikusok, görög keletiek és evangélikusok voltak. Sőt Császár Elemér reformátusnak áttért, de eredetileg katolikus anyjának az ősei is értelemszerűen katolikusok. A dunamelléki tanárok anyai ágán az azonosított felmenőknek 58,4 százaléka volt református s 78,1 százaléka protestáns (*1. táblázat*). A dunamelléki anyai ági százalékos arányok tehát ugyanúgy hasonlítanak a dunántúli anyai ágak arányaihoz, mint ahogy az apai ágak felekezeti arányai is hasonlítottak egymásra. Ez azt jelenti, hogy mindkét egyházkerületben a döntően református identitásrégiókból származó, egyetemi tanárt adó református családoknál elég szigorú és következetes konfesszionális endogámia volt jellemző körülbelül a 19. század közepéig. A dunántúli és a dunamelléki apai ágakon megszámoltuk az 1850 előtt kötött házasságokat. A rendhagyó Otlík és Szent-Györgyi ősfákkal együtt a 165 házasság között mindössze hat vegyesházasságot találtunk (3,6%).

Az endogámia csak az apáknak a 19. század második felében kötött házasságainál lazult meg mindkét egyházkerületben. Ez világosan látszik, ha generációnként mutatjuk az apai ági férfi felmenők felekezeti párválasztását. A *2. táblázat* szerint a szépapák nemzedékének 22 azonosított házasságát 100 százalékban református menyasszonnyal kötötték. Az ükapáknál ez az arány 98 százalék. Az 50 feleségből a reformátusok mellett csak egy evangélikus volt. A dédapák szintén 50 azonosított házasságából egy-egy feleség volt evangélikus, illetve római katolikus, tehát a reformátusok aránya 96 százalék. A 38 nagyapai házasságból is csak egyet kötöttek evangélikus s kettőt római katolikus nővel. A református feleségek aránya így még mindig 92,1 százalék. A nagy változás az apák és az anyák generációjának házasságainál kezdődött. Ezekből csak ötöt kötöttek meg 1850 előtt, a többi már a század második felében. Az összesen 41 esetből huszonhat menyasszony volt református (63,4%), 5 evangélikus, 9 római katolikus, s 1 görög keleti (görög etnikumú). A negyvenegy frigyből tehát 15 vegyesházasság volt (36,6%). Ebből azonban az 5 evangélikussal (12%) kötött házasság a protestáns körön belül maradt. A házasságok 22 százalékát kötötték katolikus, 12,2 százalékát evangélikus, 2,4 százalékát pedig görögkeleti nővel. (A 9 katolikus házasság közül csak a Beöthy Zsolt apjáié volt 1850 előtti.) Az endogámia további bomlását, a felekezeti kötődések lazulását mutatják maguknak a professzoroknak a házasságai. Egy feleséget nem tudtunk azonosítani, 3 professzor pedig nem házasodott meg (a fizikus Császár, Csikesz és Tóth Károly). A 37 megkötött és ismert professzori házasságban 18 református (48,6 százalék), 6

evangélikus (16,2 százalék) és 13 római katolikus (35,1 százalék) feleség volt. A házasságok egyharmadát tehát katolikus féllal kötötték, s kétharmad maradt protestáns körben.²¹⁷

2. táblázat. A református férfiak párválasztása generációnként, felekezetek szerint a professzorok apai ágán (a két egyházkerület együtt)

	Generációk											
	Szépapák		Ükapák		Dédapák		Nagyapák		Apák		Professzorok	
Feleség felekezete	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Református	22	100,0	49	98,0	48	96,0	35	92,1	26	63,4	18	48,6
Evangélikus	–		1	2,0	1	2,0	1	2,6	5	12,2	6	16,2
Róm. katolikus	–		–		1	2,0	2	5,3	9	22,0	13	35,1
Görögkeleti	–		–		–		–		1	2,4	–	
Összesen	22	100,0	50	100,0	50	100,0	38	100,0	41	100,0	37	100,0
Protestáns (ref. + evang.)	22	100,0	50	100,0	49	98,0	36	94,7	31	75,6	24	64,9

A vegyesházasságoknak a gyakoribbá válását a demográfusok általában a laicizálódással, az urbanizációval, a belső migrációval, a hagyományos felekezeti tömbök felbomlásával magyarázzák.²¹⁸ Ehhez még hozzátehetnénk a vallásügyi törvények változását is. Ha nem is szüntették meg teljesen a domináns római katolikusság kivételezett helyzetét, de a bevett felekezetek rendszerével közelítették egymáshoz a különböző keresztény válások megítélését. Fontos volt a vegyesházasságra vonatkozó, a katolikusokat előnyben részesítő jogszabályok megváltoztatása is. A katolikus és a protestáns értelmiségiek együttélése az egyetemi szférában szintén hozott bizonyos közeledést. A protestáns tanárok száma ugyan nagyon lassan, de növekedett a fővárosi felsőoktatási intézményekben is. Mind a 13, katolikus feleséget választó tanár egyetemi karrierje budapesti intézményekhez kötődött. A házasságok egy részében kollegiális kapcsolatok is szerepet játszottak. Még a sokgenerációs, több évszázados lelkészi dinasztiából származó három professzornak (Szász István, Mozsonyi Sándor, Illyefalvi Vitéz Géza) is római katolikus felesége lett. A jogász Balogh Jenő, a köteleességteljesítő protestáns etika megtestesült példája, egyházának odaadó munkása, aki számtalan egyházi tisztséget töltött be a Kálvin téri presbitárségtől az egyházkerületi gondnokságon át a zsinat világi elnökségéig, mégis mind az első, mind a második felesége római katolikus lett (egyetemi tanár kollégának, illetve kúriai bírónak a lánya). Welker Árpád kifejezetten

²¹⁷ Ez utóbbit azért is fontos hangsúlyoznunk, mert még a református lelkészeknél is megengedett volt az evangélikus féllal kötött házasság. Ugyanakkor a katolikus feleség az egyházi törvények szerint a lelkész palástvesztésével, lelkészi jellegének a megvonásával járt.

²¹⁸ SZÉL TIVADAR (1933): A vegyes házasság. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1933(10). 705–707.

a reformátusokkal foglalkozva, alapos adatfeltárással és gondos elemzéssel azt állapította meg, hogy Magyarországon konfesszionálisan heterogén városi környezetben a 19. század utolsó negyedében 15 és 25 százalék között mozgott a vegyesházasságok aránya. Sőt, becslése szerint az erősen kisebbségben levő budapesti reformátusok körében ez a kétharmados arányt is elérhette.²¹⁹ Ehhez képest a református egyetemi tanárok körében kimutatható egyharmados katolikus vegyesházasságot úgy is értékelhetjük, hogy az átlag városi, budapesti népességhez képest jobban ragaszkodtak az endogámiához.

3.2. A PROFESSZOROKAT ADÓ CSALÁDOK FELEKEZETI ISKOLAHASZNÁLATA

A második mutatónk a családok identitásának alakulására vonatkozóan az iskolahasználat generációk szerinti változása. Egész pontosan itt azt vizsgáljuk, hogy a családok tanult tagjai milyen hazai középfokú vagy akadémiai szintű intézményekben folytatták tanulmányaikat. mennyire kötődtek ezek a tanulmányok a református felekezeti iskolákhoz. A magyar társadalomtörténet vallási keretezettségű évszázadaiban a felekezeti iskolahálózat mint mélystruktúra nemcsak az ott tanulók identitását befolyásolta, alakította, hanem rajtuk keresztül meghatározó szerepe volt az egész református felekezeti-művelődési alakzat fenntartásában, folytatólagos konstruálásában. Az ismeretek, a felekezeti viselkedésminták és normák közvetítésével a felekezeti identitásképzés meghatározó intézménye volt a református iskola is. Az ősfákon szereplő felmenők iskolázását, a használt intézményeket generációnként vettük számba, s itt is külön néztük az apai és az anyai ágot.

Részletesebben az apai ágot mutatjuk be a 3. táblázatban. Vannak adataink a dédszülők előtti két nemzedékre is (ük- és szépszülők). Ezek mind református intézményekre vonatkoznak, de meglehetősen szórtak, esetlegesek, statisztikailag nem elemezhetők. Érdemben először a dédszülői generációval, a dédapákkal van értelme foglalkoznunk. Apai és anyai ágon is jó esetben mindenkinek két-két, összesen négy dédapja volt. Maradva az apai ágnál, a Dunántúli Református Egyházkerületből származó 15 egyetemi tanárnak 30 apai ági dédapjának kellene lennie, a Dunamelléki Református Egyházkerületből származó 26 professzornak pedig 52 apai dédapjának. A két kerületből tehát összesen 82 apai dédapánk is lehetne. Van azonban két olyan törvénytelen születés, ami miatt 4 dédapa eleve ismeretlen. Forráshiány miatt nincs adatunk apai ágon további dédapákról.²²⁰ Végeredményben a 82 elméleti lehetőségből, illetve a valóban létezett

²¹⁹ WELKER ÁRPÁD (2006): Vegyes házasságok és vallásváltások a Kálvin téri gyülekezetben a 19. században. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1.* Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 149–171.

²²⁰ Egy apai dédszülőjét sem ismerjük 5 professzornak: Kovács Sebestyén Aladár, Kulcsár Ferenc, Schmidt Henrik, Szabó Árpád, Kállay Kálmán. Utóbbi kettőnél a törvénytelen születés miatt hiányzik az adat.

78-ből 50 dédapát ismerünk, ami a létezett 78-nak a 64 százaléka. Az 50 ismert dédapára vonatkozóan 20 iskolahasználatot találtunk, amelyek lényegében a 18. század második felét érintik. Közülük 19 református (95%), 1 pedig evangélikus (5%). Ezen belül a Dunántúli Egyházkerületből származók mindössze 5 iskolahasználattal vannak jelen. Hárman tanultak Pápán, ketten Debrecenben. Az alacsony számot az magyarázza, hogy közülük hatan jobbágyszármazásúak, egy törvénytelen születésű, a néhány kuriális nemes család pedig még nem zárkózott fel a tanulás révén felemelkedni kívánó kiskisnemesek szokásrendjéhez. A Dunamelléki Egyházkerületből származóknak az apai dédapáknál 15 azonosított iskolahasználat van, amiből 7 Debrecenre vonatkozik, 2 Sárospatakra, s 1-1 Nagykőrösre, Kecskemétre, Zilahra és Kolozsvárra. (Utóbbi két iskolában Szent-Györgyi dédapja tanult.) Az egy evangélikus intézmény a pozsonyi evangélikus líceum, ahol Ottlik professzor evangélikus dédapja tanult.

3. táblázat. A professzori családok apai ágának iskolahasználat a intézményfenntartók felekezete szerint az egyes generációknál (a két egyházkerület összesített adatai)

GENERÁCIÓ	Dédapák		Nagyapák		Apák		Professzorok	
Történeti időszak	18. század második fele		18. század végétől 19. század közepéig		1830–1880		a dualizmus időszaka	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Református iskola	19	95,0	31	93,9	44	78,6	29	55,8
Evangélikus iskola	1	5,0	1	3,0	4	7,1	6	11,5
Római katolikus iskola	-	-	1	3,0	8	14,3	8	15,4
Állami iskola	-	-	-	-	-	-	9	17,3
Összes iskolahasználat	20	100,0	33	100,0	56	100,0	52	100,0
Protestáns iskolák	20	100,0	32	97,0	48	85,7	35	67,3
A generáció férfitagjainak száma	50	-	38	-	41	-	41	-

A következő nemzedék, a nagyapáké, egy-két esettől eltekintve a 18. század végétől körülbelül a 19. század közepéig látogathatta a középfokú iskolákat, illetve az akadémiai tagozatokat.²²¹ A Dunántúlon a 14 azonosított apai nagyapánál 10 református iskolahasználatot és egy evangélikust találtunk. Nagy Dezső nagyapja, a Bönyben birtokos Nagy Pál, a többi nagyapánál kicsit korábbi születésű volt (1766), így az ő tanulóiidejében a dunántúli reformátusok pápai kollégiuma éppen el volt tiltva a működéstől, ezért

²²¹ Ezt egyébként két különböző intézménybe való külön beiratkozásként is kezelhetnénk, akkor is, ha ugyanannak a kollégium, illetve líceum típusú intézménynek a tagozatairól volt szó. Különösen indokolt lenne ez, ha a bölcséleti tagozaton túli jogi vagy teológiai tagozatról volt szó. Ezt azonban most nem dolgoztuk ki.

a soproni evangélikus líceumban kezdett tanulni, s csak később subscribált a debreceni kollégiumban. A többi nagyapa közül egyébként négyen már Pápán tanultak, ketten-ketten Komáromban, illetve Losoncon, valamint egy nagyapa már az új alapítású csurgói református iskola diákja volt. Így tehát a 11 iskolahasználatból 10 esett református intézményre (91%), s ebből kilencen már dunántúli református iskolát látogathattak.

A Dunamelléki Református Egyházkerületből származó 26 egyetemi tanár 24 azonosítható apai nagyapái közül 22-en látogattak közép és magasabb iskolákat. Ebből 21 református intézmény volt (95%). Egyedül Ottlik László professzor nagyapja – az Ottlik família első református tagja – járt királyi katolikus iskolába. A dunamelléki kerületnek sokáig nem volt saját jelentős iskolája, ezért még mindig vezet az ország legnagyobb református kollégiuma, a debreceni (9 fő), de már jelentősek a dunamelléki intézmények is: Kecskemét (6 fő), Nagykőrös (2 fő). Pápán és Kolozsváron is tanul egy-egy diák, valamint a tiszántúli Karcagon is kettő. Ha összesítjük a két egyházkerületből származó egyetemi tanárok apai nagyapáinak adatait, akkor azt kapjuk, hogy 38 nagyapa 33 iskolahasználatából 31 esett református intézményre (94,0%), 1 evangélikusra (3%), s szintén 1 római katolikusra (3%). A családok református tagjai tehát a 19. század közepéig ragaszkodtak a református tanintézményekhez, pedig elvileg az 1806. évi *II. Ratio Educationis* már lehetővé tette az átjárást a felekezeti iskolahálózatok között. (Korábban se elvileg, se gyakorlatilag nem volt erre törvényes lehetőség.)

Az átjárás lehetősége 1850 után a Thun Leo-féle oktatási kormányzat által szabályozott egységesített rendszerben ténylegesen megnőtt. Ez már az apák nemzedékének iskolaválasztási lehetőségét jobban kinyitotta. Néhány viszonylag korábban, illetve később született apát nem számítva a döntő többségük iskolázásának kezdete az 1830 és 1880 közötti félszázadra tehető. A 15 dunántúli apa 25 iskolában fordult meg, ami már eleve jelzi, hogy volt, aki iskolát is válthatott. A csúcsot Csekey István apja tartja, aki a zengővárkonyi lelkész fiaként született, s a gyönki református gimnázium után tanult a csurgói református és a bonyhádi evangélikus iskolában is, s végül Kecskeméten, a református kollégiumban fejezte be a gimnáziumot. A 25 iskola közül 17 volt református (68%), 3 evangélikus (12,0%) és 5 római katolikus (20%). Az 5 katolikus intézmény közül az első kettő a győri és a pozsonyi királyi akadémia. Nagy Dezső professzor apja (akinek szerelmi házasság okán katolikus anyja volt), a pápai református gimnázium után a győri királyi akadémián végezte a bölcsészeti tagozatot, majd a pozsonyi királyi akadémián a jogi tagozatot. Beöthy Zsolt komáromi születésű apja pedig a komáromi református kisgimnázium után a helyi bencés nagygimnáziumban fejezte be a középiskolát. Az igazán újszerű a negyedik eset. Ángyán professzor 1849-ben született apja a királyszentistváni református lelkész fia volt. A középiskolát a szülőfalujától mindössze 8 kilométerre fekvő Veszprém piarista algimnáziumában kezdte, s csak azután iratkozott be a nyilván több költséggel járó pápai kollégiumba. A 17 dunántúli református iskolahasználatból 9 az ekkor már egyértelműen vezető Pápára esett, 2-2 Komáromra, Gyönkre és Csurgóra, s 1-1 a távolabbi Kecskemétre és Debrecenre.

A Dunamelléki Református Egyházkerületből származó 26 professzor apáinak 31 iskolahasználatát tudtuk azonosítani. Ebből 27 református intézményt jelentett (87,1%). A 27 református iskolahasználatból a leggyakoribb a kerület iskolájának számító Kecskemét 9 esettel, amelyet Nagykőrös követett 5-tel. Az „ország iskolája”, Debrecen, is tartja magát négy esettel. Két-két adattal szerepel Kiskunhalas, Pápa és a feltörekvő fővárosi református gimnázium. Egyszer fordul elő Kunszentmiklós, illetve a tiszántúli Szentés és Hódmezővásárhely. A 3 katolikus eset (9,7%) közül az első az irodalomtörténész Császár apjára vonatkozik, akit még áttérése előtt józsefvárosi asztalos nagyapja íratott be a pesti piarista gimnáziumba. Ez az apa maga is a piarista rend tagja lett mint gimnáziumi tanár. Csak később, házassága előtt tért át a református vallásra. Ottlik László apját családi hagyomány és előkelőség okán iratták be a budai királyi katolikus intézménybe. Végül megemlíti az új, egyre szaporodó változatot, a lakóhely és az iskola közelségén alapuló választást. A nyolc generációs lelkészi családból származó Szász István apját a pócsmegyeri lelkész nagyapja a váci hatosztályos piarista gimnáziumba íratatta, mert Pócsmegyer a Szentendrei sziget közepén feküdt, s a Duna balpartján Vácon volt a legközelebbi középiskola. Az egy evangélikus középiskolát Kovács Sebestyén Aladár apjánál találjuk, aki a garamvezekényi református lelkész fia volt. Őt 12 éves koráig ott-hon tanították, majd német szóra a selmecbányai evangélikus gimnáziumba íratják be. Csak később jött a bejáratott szokásrend szerint a losonci és a pápai református kollégium, végül a debreceni kollégium akadémiai tagozata. Ha a dunántúli és a dunamelléki apák iskolahasználatát együtt kezeljük, akkor azt az összefoglaló eredményt kapjuk, hogy a 41 apánál 56 iskolahasználatot tudtunk azonosítani. Ebből 44 református intézményre vonatkozott (78,6%), 4 evangélikusra (7,1%), 8 pedig római katolikusra (14,3%). Ez az eredmény azt mutatja, hogy az apák iskolaválasztásának időszakában, 1830 és 1880 között a szokásrend átalakulóban volt, de drámai változások még nem következtek be.

Maguknak az egyetemi tanároknak az iskolahasználatánál viszont már elég radikális átrendeződés történt. Az ő iskolai pályafutásuk egy-két lefelé vagy felfelé kilógó esettől eltekintve a dualizmus időszakára esett. Az iskolarendszer egységes állami szabályozással és támogatással rendezettebb, átláthatóbb és átjárhatóbb lett. A középiskolai piac változatosabbá és nyitottabbá alakult. Tulajdonképpen most jött igazán létre mint piac. Megjelentek a színvonalas állami intézmények is, s a felekezeti iskolák szintén befogadóbbak lettek a más vallásúakkal szemben. Új iskolák nyíltak a kisebb településeken is. Már az előző nemzedéknél említettünk egy-két ilyen esetet, de most gyakoribbá vált, hogy a felekezeti kötődésű iskolaválasztást felülírta a más felekezeti vagy állami, de kisebb költséggel járó helyi vagy közelebbi iskola melletti döntés. Mindez szerepet játszott az iskolaválasztási szokások átalakulásában. A Dunántúli Egyházkerületből származó 15 későbbi professzor közül Szabó Gyulánál nem tudtuk megállapítani, hogy hol tanult. A többi professzor 19 iskolát használt, amelyből csak 9 volt református (47,4%). Ezen belül Pápa vezetett, ahová 5-en jártak, s ezt Csurgó követte 2-vel. A pesti és a kecskeméti református gimnáziumot 1-1 diák választotta. A 3 evangélikus intézménybe (15,8%) 1-1

beiratkozó volt. A pozsonyi és a késmárki iskolába a német szó miatt is, a pesti evangélikusba pedig növekvő jó híre miatt mentek. Két bencés katolikus iskola is szerepel 1-1 beiratkozással (10,5%): a győri és a komáromi gimnázium. Mindkettőt mint helyben lévő intézményt választották (Balogh Jenő és Beöthy Zsolt). A legnagyobb konkurenciát azok az új állami középiskolák jelentették, amelyeket diákjaink lakóhelyein nyitottak. Csekey Istvánnak Szolnokon, Kerecsényi Dezsőnek Szentgotthárdon, Magyary-Kossa Gyulának pedig Szabadkán helyben nem is volt más lehetősége, mint az állami iskola. Nagy Dezső már 1853-ban a budai királyi főreáliskolában tanult. Ismeretlen okból Mozsonyi Sándor, Kadarkút református lelkészének fia, a fiumei állami gimnáziumban kezdte a középiskolát. Az 5 állami iskolahasználat a dunántúliaknál 26,5 százalékat jelentette az összes választásnak.

A Dunamelléki Egyházkerületből származó 26 leendő professzornál 33 iskolahasználatot tudtunk azonosítani. Ebből húsz a református intézmények száma (60,6%). A sort a református elit jó hírű iskolájává vált budapesti református gimnázium vezeti 6 iskolahasználattal. Ezt követik a nagykőrösi (5), a kecskeméti (3) és a debreceni (3), majd a kiskunhalasi (2) és a pápai (1) református gimnáziumok. A három evangélikus iskola (9,1%) 1-1 beiratkozással szerepel. Helle Károly Késmárkra német szóra, Schmidt Henrik Szarvasra tulajdonképpen magyar szóra ment tanulni. A pesti evangélikus gimnáziumba a piarista tanárból reformátussá lett Császár íratta be később irodalomtörténeti pályát választó Elemér fiát. A 6 katolikus gimnázium látogatói közül (18,2%) hárman a budai királyi katolikus intézményt választották. Az Ottlik családnál ez családi hagyomány volt. Csillérynél és az orvos Tóth Lajosnál pedig felfelé illeszkedés, de talán szerepet játszott az is, hogy mindkét gyerek anyja római katolikus volt. Az újvidéki királyi katolikus gimnáziumba járt a helybeli Kulcsár Ferenc, s a közeli születésű Schmidt Henrik. Zelovich Kornél esete pedig ugyanaz, mint a Szászy István apjáé volt. Zelovich apja a Szentendrei szigeten, Kisorosziban volt kántortanító, s ehhez is legközelebb a Dunántúlpárti Vác piarista gimnáziuma volt. A négy állami intézményből (12,1%) kettő a fővárosban volt. Darányi Gyula egy VI. kerületi friss alapítású intézményben tanult. Szászy Istvánt apja, a magas beosztású igazságügy-minisztériumi jogász az 1872-ben alapított Tanárképző Intézeti Gyakorló Főgimnáziumba (Mintagimnázium), a budapesti kormányzati és politikai elit kedvelt iskolájába íratta be.²²² Kiss Albertet a nagykőrösi református gimnáziumi kezdés után átvitték köztisztviselő apja állomáshelyének közelébe a szabadkai állami gimnáziumba. A losonci születésű Illyefalvi Vitéz Géza az egyetlen helybeli iskolában tanult, amelyet azonban addigra a fenntartási nehézségek miatt a reformátusoktól átvett az állam. (Az iskola református hitoktatója egyébként Vitéz Géza apja, a losonci református lelkész volt.)

²²² BERTÉNYI IVÁN IFJ. (2010): Az elit gimnáziumai vagy a gimnáziumok elitje? A budapesti piarista és a Mintagimnázium diákságának vizsgálata (1879/80–1896/97). In: Forgó András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat.

Ha a két egyházkerületből származó egyetemi tanárok iskolahasználatát együtt kezeljük, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a 41 professzor összesen 52 iskolában tanult. Ezek közül 29 református intézmény volt (55,8%), 6 evangélikus (11,5%), 8 római katolikus (17,4%). Az új intézménytípust, az állami iskolát 9 diák használta (15,4%). Amikor azt számoltuk meg, hogy a 41 professzor közül hányan jártak összesen református iskolába, illetve református iskolába is, 27 ilyen esetet találtunk, ami a 41-nek 66 százaléka. Ez a kétharmad egy kicsit kedvezőbb eredmény a reformátusokra nézve, de összességében mégiscsak jelentős változás következett be, amelyet az iskolai piac létrejötte tett lehetővé. A választási lehetőségek megszorodása s a felekezeti szempontból semlegesnek tűnő állami intézménytípus megjelenése megkönnyítette a döntés optimalizálását anyagi s általában a széles értelemben vett ráfordítás szempontjából. Mindenesetre kétségtelen, hogy valóban lazulni kezdtek azok a felekezeti kötődések, amelyek az előző generációk idején házassági partnerszelekciós mechanizmussal és az iskolaválasztási szokásrenddel is védtek a református felekezeti-művelődési alakzat koherenciáját.

Az iskolahálózat bővülése tehát a fenntartók tekintetében átrendezte a professzori generáció iskolaválasztását. Ugyanakkor azonban, bár a kínálat az iskolák típusai szerint is sokszínűbb lett,²²³ azt látjuk, hogy a később egyetemi tanári karriert befutó embereink iskolázásában ezek az új típusok csekély szerepet játszottak. Mindössze ketten jártak reáliskolába. Az egyik a mérnöki pályára készülő Nagy Dezső, aki az elsők között, az 1850-es években volt a budai cs. kir. főreáliskola tanulója. A másik az egyébként a humaniorák iránt érdeklődő Dékány István, akit 1896-ban apja, a kecskeméti takarékpénztár tisztségviselője a kecskeméti főreálba íratott be. Csikesz Sándornak a baranyai kántortanító fiának pedig a közeli siklósi polgári volt az első középiskolája, s csak négy év múlva vitték át a kecskeméti ref. gimnáziumba. A 41 professzor közül tehát 38-an a klasszikus gimnáziumok növendékei voltak. Ez a hagyományos szokásrend erején kívül a hosszú távú aspirációk által is meghatározott döntésnek tűnik. Aki egyetemre készült, annak összességében a gimnázium, a gimnáziumi tananyag, a gimnáziumi érettségi biztosította a legkedvezőbb felkészülési lehetőséget, függetlenül attól, hogy milyen értelmiségi professzióra törekedett.

3.3. A PROFESSZOROK ÉS APAI ÁGI FÉRFI FELMENŐIK EGYHÁZI/EGYHÁZIAS SZEREPVÁLLALÁSA

A református identitás alakulására vonatkozóan a harmadik mutatónak az egyházi szerepvállalások számbavételét használjuk. Már a *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* című könyvsorozatunknak a második kötetében felvettük az adattár

²²³ SASFI CSABA (2014): Reprodukció és mobilitás. Korall, 15(56). 96–117.

címzavai közé az „Egyházi tisztségek” sort.²²⁴ A tiszáninnen szarmazású tanárokkal foglalkozó, *Sárospatak erőterében* című kötetünköt kezdve pedig a személyes adatok blokkjában az „Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek” címsót használjuk.²²⁵ Az utóbbi kötetben megpróbáltuk a professzorok születési kohorszai szerint elemezni az egyházi szerepvállalások adatait.²²⁶ Most nemcsak maguknak az egyetemi tanároknak az egyházi/ egyházas szerepvállalásaival foglalkozunk, hanem átnéztük a megelőző generációkra vonatkozóan megtalált adatokat is. Részletesebben csak az apák és az egyetemi tanárok egyházi szerepeit, pozícióit elemezzük, de röviden megemlíjük a nagyapák és a dédapák erre vonatkozó adatait is. A dunántúliakkal kezdjük, s abc-rendben haladunk.

Ángyán János jobbágyeredetű orvosprofesszornak a nagyapja és az dédapja is lelkész volt, s ő maga a pécsi gyülekezetnek presbitere, a Felsőbaranyai Egyházmegyének pedig tanácsbírója volt.

Balogh Jenő apja gondnoka volt a győri refrmátus egyháznak. A jogászprofesszor nagy szorgalommal és lelkiismeretességgel végzett egyházi szerepvállalásai pedig a Budapest-Kálvin téri presbiterségtől a Dunántúli Egyházkerület tanácsbírói, főjegyzői és főgondnoki tisztén át a Református Egyház Zsinatának világi elnökségéig és Egyetemes Konventjének világi elnökségéig terjedtek, sok-sok bizottság tagságával és elnökségével.

Beöthy Zsolt apja a komáromi egyház gondnoka, az egyházmegye főgondnoka, az egyházkerület aljegyzője majd főjegyzője volt, tagja a Konventnek, a debreceni és az első budapesti zsinatnak. Egyik apai dédanyai ágán számos pápai egyházi vezetőt, sőt püspököt is találunk. Maga Beöthy Zsolt az egyházkerület tanácsbírói és a pápai főiskola világi főgondnoki tisztét is betöltötte. Választmányi tagja volt a Protestáns Irodalmi Társaságnak és a Református Tanáregyesületnek.

A jobbágyeredetű *Császár Elemér* fizikus apja lelkész, nagyapja református tanító volt. Maga Császár professzor tanári szakvizsgája letétele után 1915-től a pápai kollégium tanára volt 1922-ig, amikor tanársegédi álláshoz jutott a budapesti tudományegyetemen.

A szintén jobbágyeredetű *Csekey* jogászprofesszornak az apja és a nagyapja lelkész volt, ő maga pedig választmányi tagja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak.

Csikesz Sándor teológusnak a dédapja még negyedtelkes jobbágy volt, nagyapja és apja pedig református kántortanító. Utóbbi az egyházmegyei iskolalátogatói és az egyházmegyei tanítóegyesület alelnöki tisztét is betöltötte. Csikesz Sándor teológiai professzorsága előtt és alatt is rendkívüli aktivitást fejtett ki az egyházi életben és a lelkészi közéletben. Titkára, főtitkára majd alelnöke volt az Országos Lelkész Egyesületnek, főtitkára az Országos Református Presbiteri Szövetségnek, egyházkerületi tanácsbíró s tagja több Egyetemes Konventi bizottságnak.

Kállay Kálmán teológia professzor egy törvénytelen születésű pozsonyi őrmester fia volt. Számos tisztséget töltött be az egyházban a debreceni presbiterségtől az egyházmegyei

²²⁴ Kovács I. G. (szerk.) 2014.

²²⁵ Kovács I. G. – Takács Á. 2016.

²²⁶ Uo. 349–352.

és egyházkerületi tanácsbírói tiszten át a zsinati és konventi tagságig. Igazgatója volt a Lelkészképző Intézetnek s tagja a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának.

A jobbágyeredetű *Kerecsényi Dezső* apja állami iskolai altiszt/pedellus volt, de nagyapjának testvére körmendi lelkész, egyházkerületi tanácsbíró, egy lelkészi dinasztia alapítója. Maga Kerecsényi Dezső 1924-től 1928-ig a Dunántúli Református Egyházkerület pápai gimnáziumának volt a tanára. Tagja a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesületnek. 1930-tól szerkesztője, 1938-tól 1944-ig felelős szerkesztője a *Protestáns Szemlének*. Cikkei jelentek meg a *Protestáns Tanügyi Szemlé*ben is.

Kerkápoly Károly dédapja kurátora volt a balatonudvari eklézsiának. Kerkápoly professzor a budapesti református egyház presbiterségén kívül a Solti Egyházmegye gondnoka, a Dunántúli Egyházkerület tanácsbírója, zsinati és konventi tag volt, a pápai főiskola gondnoka, s a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja.

Magyari-Kossa Gyulánál és felmenőinél nem találtunk semmilyen egyházi jellegű szerepvállalást.

Mozsonyi Sándor apai ágán az ükszüllőig menően minden férfifelmenő lelkész volt. Apja egyházkerületi tanácsbíró, és a csurgói gimnázium igazgatótanácsának elnöke.

Nagy Dezső műegyetemi tanár nagyapja fontos szerepet játszott a Székesfehérvári Egyházközség megalapításában. Kurátor is volt itt, s tanácsbírója a Mezőföldi Egyházmegyének és az Egyházkerületnek. Az apa az 1850-es években jelentős alapítvánnyal segítette a székesfehérvári református népiskola felépítését. Nagy Dezső professzor 1894-től haláláig presbitere volt a Budapest-Kálvin téri gyülekezetnek.

Pápay József jobbágyeredetű paraszbirtokos családban született. Kétéves volt, amikor apja meghalt. A pápai kollégium tandíjmentes tanulója lett. 1908-tól a Tiszántúli Református Egyházkerület Bölcsészeti Akadémiájának tanára, majd az 1914-ben induló debreceni egyetem professzora.

Szabó Gyula műegyetemi tanár családfáját sikerült rekonstruálnunk, amiből kiderült, hogy nagyapja csépi közbirtokos és a csépi református egyházközség kurátora volt. A fiatalon elhunyt professzorról azonban nagyon keveset tudunk.

Vargha László vegyészprofesszor a pápai református kollégiumban tanult, mint minden felmenője generációk óta. Nagyapja református tanító, apja lelkész volt.

Végigtekintve a szemlézett 15 dunántúli eredetű egyetemi tanár viszonyain, azt tudjuk megállapítani, hogy Magyari-Kossa Gyuláé az egyetlen olyan eset, ahol sem a felmenőknél, sem a professzornál nem találtunk semmilyen egyházas jellegű szerepvállalást. Ha ezt a református identitás valamelyes fogatkozásának tekintjük, esetleg magyarázhatjuk azzal, hogy már Kossa Gyula nagyapja ausztriai születésű, német nyelvű római katolikus feleséget választott 1835 körül. Talán ennek is köszönhető viszont, hogy fiuk, a 18 éves Kossa Károly 1855-ben beiratkozhatott professzionális gazdatiszti képzésre az akkor német tannyelvű magyaróvári cs. kir. gazdasági tanintézetbe. Ennek elvégzése után Nyitra megyei gazdatisztként kötött házasságot egy római katolikus magyar gazdatiszt apától és egy württenbergi eredetű német gazdatiszti családban született római katolikus

anyától származó leánnyal. Kossa Gyula hároméves volt, amikor református apja meghalt, s a 6 árvalal (köztük az utószülött ikrekkel) a római katolikus anya Szabadkára költözött, s Kossa Gyula itt tanult a katolikus jellegű községi főgimnáziumban. Kossa professzor esete mellett vannak olyanok is, ahol érthető, hogy az apának nem lehetett egyházas szerepvállalása: Kállay, Kerecsényi, Pápay. A lelkészdinasztiából származó Mozsonyi Sándornak sem volt azonban saját egyházas szerepvállalása. Vagy legalábbis nem találtunk ilyet. Gyászjelentése ugyanakkor erős református identitásra utal.

A Dunamelléki Református Egyházkerületből származó egyetemi tanárokat is betűrendben vesszük sorra, hogy röviden szemlézzük az apák és a professzorok egyházi szerepvállalásait.

A jobbágyeredetű *Csánki Benjámin* apja református lelkész, ő maga pedig debreceni hittudományi kari tanár volt.

Az irodalomtörténész *Császár Elemér*ről már többször leírtuk, hogy szülei lényegében a házasság lehetőségéért tértek át a római katolikus felekezetről. Mindenesetre Császár professzor tagja volt a magyar Protestáns Irodalmi Társulatnak.

Csilléry András nagyapjának testvére a kecskeméti református jogakadémia igazgatótanára volt 35 évig. Csilléry professzor a Budapest-Kálvin téri egyházközség presbitere és az óbudai gyülekezet főgondnoka volt.

Csukás Zoltán nagyapja lelkészként a szentesi ref. gimnázium tanáraként, igazgatójaként működött, s a szentesi református egyház főgondnoki tisztét is betöltötte. Apja Dunántúlon lelkészkedett.

Darányi Gyula nagyapja a pesti egyházközség presbitere, apjának testvére a komáromi egyházmegye gondnoka, a dunamelléki egyházkerület főgondnoka, az egyetemes konvent tagja, maga Darányi Gyula professzor pedig a Budapest-Kálvin téri gyülekezet presbitere volt (1932–54, 1957–58).

Dékány István professzornál csak annyi egyházi szerepvállalást találtunk, hogy apjának testvére a kecskeméti református jogakadémia tanára volt. 28 éves középiskolai tanári pályáján is mindig állami iskolákban tanított.

Gerenday József apjának és nagyapjának egy-egy testvére lelkészként szolgált. Két testvére pedig a pesti református egyház presbitere volt.

Halasi Nagy József felmenői pusztai urasági béresek voltak, apja pedig uradalmi bogárnár. A professzor emlékezése szerint erős református öntudatuk, elkötelezettségük volt („nyakas kálvinisták”). A nagyobb költségek ellenére ezért vitték vissza a székesfehérvári ciszterektől a pesti református gimnáziumba. Maga Nagy István 14 évig a kiskunhalasi református gimnáziumban tanított. Pécsi egyetemi tanárként pedig a Felsőbaranyai Református Egyházmegye tanácsbírójává választották.

A jobbágyeredetű családból származó *Helle János* nagyapja lelkész volt, és egyházmegyei tanácsbíró Tolnában. Anyai ágon is voltak lelkészek a családban. Helle professzorról azt jegyeztük fel, hogy 1892-től a kecskeméti, 1896-tól 1905-ig pedig a debreceni református jogakadémia tanára volt.

Illyefalvi Vitéz Géza szépapijától kezdve lelkészdinasztiából származott, s 1896-tól a debreceni egyetem 1914-es indításáig a sárospataki református jogakadémián tanított.

Kiss Albert a kecskeméti református jogakadémia tanára volt (1897–1907). Nagyapja és szépapja főgondnoki tisztséget viselt a kecskeméti egyházban.

Kováts Andor apja a kecskeméti református jogakadémia tanára (1883–1912), igazgatója volt (1891–1905), a kecskeméti egyháztanács tagja, s a kecskeméti egyházmegye világi főjegyzője, a Dunamelléki Egyházkerület aljegyzője. Maga Kováts Andor is tanára volt a kecskeméti református jogakadémiának, tagja a kecskeméti egyháztanácsnak, valamint titkára a kecskeméti Protestáns Egyesületnek.

Kovács Sebestyén Aladár nagyapja és apjának testvére lelkészek voltak, apja pedig a pesti református egyház legnagyobb adófizetői közé tartozott. Kovács professzor nagyobb adománnyal támogatta a temesvári református egyházközség megalapítását. A Békés-bánati Egyházmegye pedig tanácsbírójává választotta. Később Budapesten a Kálvin-téri egyházközség presbitere lett 1901-től haláláig.

Kulcsár Ferenc egy újvidéki járásbírói telekkönyvvezető fia volt. Egyházi szerepvállalásáról nem tudunk.

Marton Géza apja református kántortanító, anyai nagyapja és dédapja lelkész volt. Marton professzor a máramarossszigeti református jogakadémián (1907–), majd a kecskeméti református jogakadémián (1917–) tanított.

Mészöly Gedeon apja, nagyapja és számos felmenője lelkészként szolgált. Mészöly professzor pályája elején a kunszentmiklósi református gimnáziumban tanított (1908–1915). Tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak.

Ottlik Lászlónak az anyai nagyapja a felsőborsodi egyházmegye tanácsbírája volt. A későbbi Ottlik professzor 1923-tól 1941-es professzori kinevezéséig mint előadó szerepelt a kecskeméti református jogakadémia állományában. Választmányi tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak.

Schmidt Henrik jómódú bácskai szállásgazda fia. Felnőtt életében két ide tartozó vonatkozást találtunk. Miután a budapesti tudományegyetemen, Eötvös kollégiumi tagság mellett 1899-ben középiskolai tanári oklevelet szerzett, hat évig Tisza István fiának nevelője volt. Ha ez formailag nem is egyházi szerepvállalás, mégis bizonyítja, hogy református identitása szilárdságához nem férhetett kétség. 1910-ben a debreceni kollégium Bölcsészeti Akadémiájának német nyelv és irodalom tanára.

Szabó Árpád egy könyvkötőseged fia, pályája legvégén, 1992 és 1994 között az újonnan alapított Károli Gáspár Református Egyetemen adott elő filozófiát.

Szászy István több ágon százados lelkési dinasztiákból származott. Jogász apja a budapesti református egyházközség presbitere (1924–1931), gondnoka (1927–1931), a Pesti Egyházmegye és a Dunamelléki Egyházkerület tanácsbírája, a zsinat világi póttagja volt. Szászy professzor is presbitere lett a Budapest-Kálvin téri református egyházközségnek (1932–1954), emellett az egyházmegye és az egyházkerület világi jegyzőjének is megválasztották.

Szent-Györgyi Albert dédapja az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka volt. A kolozsvári kollégiumnak adományozta nagy gonddal gyűjtött könyvtárát, s a zilahi református kollégium javára pályadíj-alapítványt tett. A nagyapa pedig a budapesti egyházközség presbitere s a marosvásárhelyi református egyház főgondnoka volt. Az apával és Szent-Györgyi professzorral kapcsolatban egyházas szerepvállalást nem találunk. (Csak azt tudjuk, hogy Szent-Györgyi Albert nyolc évig a budapesti Lónyay utcai református gimnáziumban tanult.)

Szentpétery Zsigmond apja nagykőrösi városi főmérnök a helyi református egyház presbitere volt. Maga Szentpétery szegedi professzorként szintén presbiteri tiszteletet töltött be a szegedi református egyházban, s az iskolaszéknek is tagja volt.

Tóth Károlynak és *ikertestvérének*, a jogász *Tóth Lajosnak* az apja és a nagyapja is főgondnoka volt a halasi református egyháznak. *Tóth Károly* 1906-tól 1913-as kolozsvári egyetemi tanári kinevezéséig a debreceni református jogakadémia tanáraként működött. Később szegedi professzorként a szegedi református egyház presbiterének választották.

Testvére, Lajos 1904-től 1914-es debreceni egyetemi tanári kinevezéséig volt a debreceni református jogakadémia tanára. A Tiszántúli Református Egyházkerület aljegyzőjévé (1918), főjegyzőjévé (1922) világi tanácsbírójává (1928) választotta. Az Országos Zsinatnak póttagja (1917), majd rendes tagja (1928), s a konventnek is rendes tagja (1931) és egyik jegyzője volt.

Az orvos *Tóth Lajos* apja fővárosi ügyvédként a Kálvin téri egyházközség tanácsosa volt (1888–). *Tóth* professzornál, a felsőoktatásügyet is sokáig irányító minisztériumi tisztviselőnél egyházas szerepvállalást nem találtunk, de a temetési szertartást végző *Ravasz László* püspök beszédes textussal búcsúztatta (Dániel, 12,3). A nagy számú nekrológ egyikében *Grósz Emil* szemészprofesszor azt hangsúlyozta, hogy *Tóth Lajos* egyházának hű fia és tösgyökeres önfeláldozó magyar volt.

Zelovich Kornélnál, akinek az apja református kántortanító volt, nem találtunk egyházas szerepet.

Áttekintve a vázolt dunamelléki adatokat, viszonylatokat, azt láthatjuk, hogy ebben a kerületben egyedül *Kulcsár Ferencnél* nem találtunk sem a felmenőinél, sem a professzornál egyházas szerepet. Az igazság azonban az, hogy *Kulcsár Ferencnél* vagy *Szabó Árpádnál* a kor viszonyai és a szülők társadalmi státusza alapján fel sem tételezhető, hogy valamilyen egyházi tisztség nyomára akadhatunk. Az is véletlenszerű volt, hogy *Halasi Nagy József* professzor öregkori emlékezésében fennmaradt pusztai szüleinek erős felekezeti elköteleződése („nyakas kálvinisták”), ami az iskolaválasztás kapcsán mutatkozott meg. Ha csak magukat a professzorokat nézzük, akkor ebből a kerületből négyen vannak, akiknél – maguknak a professzoroknak az életpályáján – nem találtunk egyházi tisztséget, egyházi munkaadót, egyházas szervezeti tagságot: *Csukás, Dékány, Szent-Györgyi és Zelovich*. A dunántúli kerület két esetével együtt (*Magyary-Kossa, Mozsonyi*) tehát összesen hat olyan

professzor volt, ahol hiányzik ez az „egyháziassági mutató”.²²⁷ Ez a hat professzor a két kerület 41 egyetemi tanárának a 14,6 százalékát jelenti. Tehát professzoraink 85,4 százaléka rendelkezett valamilyen formában ezzel az identitásjelző mutatóval. Természetesen tudjuk, hogy az identitás meglehetősen bonyolult jelenség. Mindenesetre ez a 85,4 százalék valamelyest ellenpontozza a házastárs- és iskolaválasztás adatai alapján talán túlságosan is lefelé hajló százalékos arányokat. Azt is jelezheti ez a magas arányszám, hogy a hosszú reformáció lezárulásával, a multikonfesszionális társadalom stabilizálódása, viszonylagos nyugalomba jutása után az eltérő iskola választása, sőt még a vegyesházasság is összeférhet az eredeti egyéni konfesszionális identitással. Bár minden bizonnyal annak új konstrukcióját, új típusát alakíthatja ki. Érdemes megjegyeznünk, hogy a professzoroknak természetes módon református egyházi szertartás szerinti temetésük volt, sok esetben püspöki szolgálattévővel. Azokat is így búcsúztatták, akik a Rákosi- vagy a Kádár-rendszer idején távoztak az élők sorából. Külön elemzést érdemelnének a gyászjelentéseken jegyzett szentírási textusok.

4. REFORMÁTUS TUDÁSELIT-KÉPZŐDÉS AZ ORSZÁG NYUGATI FELÉBEN

4.1. TÁRSADALMI ALAKZATOK, INTELLEKTUALIZÁLÓDÁS, MOBILITÁSI MINTÁZATOK

Kötetünkben folytattuk a polgári korszakban (1848–1944) Magyarországon kinevezett 1044 egyetemi tanár prozopográfiai vizsgálatát. Felekezeti-művelődési alakzatok szerint haladva ez a negyedik olyan kötetünk, amelyben a korszakban egyetemi katedrára került 183 református egyetemi professzor egy-egy csoportjával foglalkozunk. Első ilyen kötetünkben az intézményi szempont szerint indulva a jubiláló debreceni hittudományi kar tanárainak az adatait dolgoztuk fel. Ezután tértünk át a területi, egyházszervezet szerinti tagolásra. A Tiszáninnen Református Egyházkerület területéről származó református professzorok életrajzi adattárának elkészítése után most a történeti Magyarország nyugati felében elhelyezkedő Dunántúli Református Egyházkerülethez és a Dunamelléki Református Egyházkerülethez kötődő egyetemi tanárok adatait gyűjtöttük össze és elemeztük. Az innen származó 52 református professzornak²²⁸ több mint egyötöd része, 11 fő, zsidó

²²⁷ Természetesen nem zárhatjuk ki, hogy ezekben az esetekben talán a mi felderítésünk volt elégtelen.

²²⁸ Előző kötetünkben (KOVÁCS I. G. – TAKÁCS Á. 2022: 8) még 54 főt említettünk, de azóta a családfák további mélyebb kutatása közben kiderült, hogy két professzor családjának a gyökerei a Tiszántúli Egyházkerülethez vezetnek.)

eredetű. Ez a magas arány egyértelműen csak az országnak erre a nyugati felére volt jellemző. A tanárok vagy a szüleik jutottak el az akkulturáció útján a felekezetváltásig. Ennek a problémának, a református felekezeti-művelődési alakzathoz való illeszkedés kérdésének egy külön kötetet szenteltünk. Így jelen kötetünkben a maradék 41 polgári kori professzor életrajzi adattárát közöltük, akik közül 15-nek a családja a Dunántúli Egyházkerületből származott, 26-nak pedig a Dunamelléki Egyházkerületből.

Ősfájukat a dédszülőkig igyekeztünk rekonstruálni. Végül is 26 esetben a dédszülőknél egy-két generációval tovább is mentünk. 11 professzor családjánál a 8 lehetséges dédszülőből 4–6 dédszülőt tudtunk felderíteni. Két ősfánál az apák törvénytelen születése miatt csak az anyai ágat tisztázhattuk. Két délvidéki születésű professzornál csupán a nagyszülőket, illetve a szülőket ismerjük. A diáknévsorok s egyéb életrajzi források alapján jó találati aránnyal tudtuk megállapítani főleg az apai ági férfi felmenők iskolázási adatait, a végzettség fokát s a tanulmányok helyét. Sokféle forrás kombinálásával sikerült a felmenők többségénél életpályájuk fő állomásainak, társadalmi állásuknak a meghatározása is. Arra törekedtünk, hogy a családoknak a későrendi korszakban meghatározható, jellegzetes társadalmi alakzatait körülhatároljuk, s leírjuk ezeknek az alakzatoknak a megfigyelhető mobilitási mintázatait és intellektualizálódásuk sajátos ritmusát.

A jobbágyeredetűek csoportjánál bemutattuk, hogy milyen folyamat volt az örökleteség rendjével szemben az érdemelv, a tanultság szerepének növekedése, s ennek eredményeként képzettségi alapon fokozatos státuszemelkedéssel hogyan lehetett a rendi határvonal fölé kerülni. Leírtuk, hogy a református partikuláris iskolarendszer kapilláris csatornái hogyan indíthatták el a tehetségesebb jobbágygyerekeket az intellektualizálódás útján, ami egyházas értelmiségi, lelkészi-tanítói mintázattal indult, de egy-két generáció alatt elvezethetett a modern professzionális pályákhoz. A társadalmi emelkedés stabilizálásában fontos szerepe volt a házassági stratégiának, a beházasodásnak a régebbi lelkészcsaládokba és a kisnemesi famíliákba. Különösen a Dunántúli Egyházkerületből származó egyetemi tanárok között volt meglepően sok jobbágyeredetű. A 15 professzorból 6-an tartoztak ide. Volt közöttük még a 18. században, illetve a 19. század első felében és a második felében intellektualizálódó család is.

A következő, lényegesen népesebb intellektualizálódó társadalmi alakzat a nemesség köréből származott. Gondos és alapos felderítésünk szerint mindkét egyházkerületből a professzori családok fele, összesen 20 família volt régi nemes. Tehát 1790 előtt szereztek nemességüket, néhány kivételtől eltekintve főleg a 17. században. A dunántúli, illetve a dunamelléki nemesi famíliáink azonban különböző karakterjegyeket mutattak. A Dunántúli Egyházkerület esetében abból indultunk ki, hogy a török időkben az egyházkerület keleti határánál húzódott a Magyar Királyság és a török hódoltság közötti ütközőzóna, a várövezet. A Drávától a Balaton vidékén át a Dunáig, sőt azon túl hullámzottak a végvári harcok, magyar részről jobbra protestáns végvári katonasággal. A kerületből származó 7 nemes professzori család gyökerei ebben a várövezetben voltak, s bizonyíthatóan a végvári küzdelemben való vitézkedésért kapták a nemességet, amelyet

a várzóna megyéiben hirdettek ki. Többségükben kisebb birtokos nemesnek számítottak. Rokonsági háló fűzte össze őket még a két kurialista családdal is. A rokonsági szövetség a 17–18. század fordulójától formálódó bőnyi nemesi közbirtokosság körül sűrűsödött. Egy Komárom, Veszprém, Fejér és Győr vármegyére kiterjedő református regionális nemesség körvonalai látszanak. A 18. század közepső harmadától kezdték fiaikat taníttatni, s a század végére általánossá vált körükben az intellektualizálódás. A 18. század fordulójától a megyei közéleten túl magasabb pozíciókra s ügyvédi oklevélre is törekedve a református és evangélikus iskolák után már a győri és a pozsonyi királyi katolikus akadémiákat is látogatták. A reformkor végétől pedig a jogász súlypontú tanulás felől egyre inkább az egyéb professzionális értelmiségi pályák felé fordultak. Mindezekben szerepet játszott, hogy a családok elágazásainak, létszámának növekedésével, ugyanakkor a birtokok osztódásával párhuzamosan egyre inkább egzisztenciálisan is rákényszerültek a megélhetést biztosító értelmiségi professziókra. Ebbe egyébként beleértendő a lelkészi pálya is.

A Dunamelléki Egyházkerület 26 professzori családjából 13 volt nemesi família. A másik kerület nemeseitől legnyilvánvalóbban abban különböztek, hogy míg azok a Magyar Királyság területén kisebb falvakban, nemesi községekben, közbirtokosságokban éltek, addig a dunamellékiek a visszavívó háborúig a török hódoltságban a Duna–Tisza közén autonómiával bíró, népes mezővárosok lakói voltak. Fontos különbség, hogy míg a dunántúliak jobbra honos népességnek számítottak, a dunamellékiek viszont szinte mind a Magyar Királyság és a hódoltság határterületeiről költöztek be Kecskemétre, Nagykőrösre. Nemességüket félkörívben a királyság szélső megyéiben, a kettős adóztatású területeken hirdették ki. Nemesítésük gyakran a földesúr és a jobbágy anyagi alapú alkujából következő libertálással/felszabadítással kezdődött. Vállalkozó szelleműek, merészek voltak, akiket a bizonytalanságok ellenére vonzott az alföldi földbőség, a földszerzési lehetőség, a mezővárosok szabadabb világa s a református hitük megélésének nagyobb lehetősége. Ezek a beköltöző nemesek a 18. század közepére meghatározó vezetői lettek a mezővárosi önkormányzatnak és a református eklézsiának. Jó házasságokat kötöttek, s közülük többen nagybirtokok tulajdonosai lettek. Intellektualizálódásuk ritmusa azonban lényegében megegyezett a dunántúliakéval. A hódoltság után betagozódtak a vármegyei nemességbe. A mezővárosi nem nemes polgár családok vagyonosabbjai sok tekintetben hasonlóak voltak nemes társaikhoz, de végeredményben intellektualizálódásuk egy-két nemzedékkel később indult.

A lelkészi-tanítói dinasztiák nagy része összeszövődött a kismemesi mintázatú családokkal. A jobbágyeredetűek pedig majdnem kivétel nélkül a papi-tanítói pályán keresztül érkeztek a tanultak rendjébe, s össze is házasodtak a régebbi papi familiákkal. Kialakultak sokgenerációs prédikatori házak, gyakran évszázadokon átívelő ároni családok. A mi professzori családjaink között is találunk ilyeneket, amelyeknek a legvégén azonban a 20. században statisztika, gyógyszerész és jogász egyetemi tanárt láthatunk.

Nagyon fontos, figyelmünkre méltó alakzat az elsőgenerációsok csoportja. Hét esetben egészen pontosan arról van szó, hogy a család legelső tanult embere egyenesen egyetemi tanár, tehát a tudáselit tagja lett, annak ellenére, hogy még egyetlen intellektualizált nemzedék tudás- és kapcsolati tőkéjének a fedezete sem állt mögötte. Ez a rövid út intenzív szocializálódást, akkulturációt, intelligens illeszkedési munkát s nyilván rendkívüli tehetséget igényelt. Ebben a csoportban a szülők között volt két jobbágyeredetű parasztcsalád, egy uradalmi béresek közül kiemelkedő uradalmi faragó béres/bognár, egy törvénytelen születésű katonai altiszt/fegyvermester, egy törvénytelen születésű könyvkötősegéd, egy parasztcsaládból jövő iskolai pedellus/altiszt és egy négy középiskolát végzett kistisztviselő. Mindegyik családban ott munkáltak már a felfelé törekvők mobilitási energiái. A fiak beilleszkedését a középosztályba, majd az elitbe segítették a középiskolai évek, az egyéves önkéntes katonai szolgálat, a rendes egyetemi évek és az évekig tartó tanársegédi, adjunktusi időszak bejáratott szocializációs mechanizmusai is. Belesimulhattak a sokféle eredetű magyar középosztályba. A hét elsőgenerációs a 41 professzornak a 17 százaléka volt. Ha kiszűrjük az elsőgenerációsok és a 26,8 százaléknyi jobbágyeredetűek átfedéseit, akkor 15 olyan professzort számolhatunk össze, akiknek a családja a középosztályokon kívülről indult. Az alsóbb társadalmi rétegekből származók aránya tehát meghaladja az egyharmadot: 36,6 százalék. Izgalmas kérdés, hogy vajon az 1044 egyetemi tanárnak hány százaléka volt ilyen értelemben alulról/kívülről jövő, s hozzájuk képest alul- vagy felülreprezentált volt-e a református professzorok között ez a típus.

4.2. REFORMÁTUS MARTIROLÓGIA – IDENTITÁSRÉGIÓK ÉS AUTONÓMIÁK

Bitskey István 2007-ben *Az identitás formái a kora újkori Kárpát-medencében* című tanulmányában a kollektív identitástudat öt, irodalmilag is megragadható formája között vette számba a mezővárosok magyar református öntudatát: „A magyar mezővárosi közösségek öntudata a helvét reformáció kontextusában nyert új kifejezési formákat [...]. Az etnikai-nyelvi adottság és a konfesszionális kötődés összetartozásának felismerése hívta életre ezt a magyar református identitástudatot.” Itt említette „a református hit és a magyar nemzettudat összefonódását” is.²²⁹ Később 2013. évi akadémiai székfoglalójában, a véres ellenreformáció, a gyászévtized/persecutio decennalis utáni helyzetre utalva azt írta, hogy a hit mártírtárról szóló beszéd politikai dimenzióba ment át, nemzeti jelleget öltve a kálvinista martirológiai tradícióban a haza, a patria mártírja jelent meg,²³⁰ s ez lett a Habsburg-ellenes mozgalmak eszmei alapja. Tóth Zsombor is azt fogalmazta meg, hogy a gyászévtized, a véres persecutio történeti tapasztalata

²²⁹ BITSKEY I. 2007: 27.

²³⁰ BITSKEY I. 2013: 27.

és az üldözöttség tana, a mártíromság és a tanúságtétel döntő szerepet játszott a kora újkori protestáns identitás megalkotásában.²³¹ Egyébként ő is úgy látja, hogy a vallási üldözés intenzitása csökkent, formája változott, de megmaradt 1791-ig, a *Türelmi rendelet* rendelkezéseinek törvénybe iktatásáig.²³² Azt is hangsúlyozza, hogy a református martirológiai irodalomban egyszerre voltak jelen a vallási és a politikai szabadságok. Szőnyi Nagy István műve, az első magyar martirológia mind az ecclesia, mind a patria iránti hűséget tanúságtételként értékelte, s így a kora újkori magyar patriotizmus egyik kézikönyvének is tekinthető.²³³ A 19. század második fele történeti irodalmának egy része ezért is értékelte úgy, hogy a 16–17. századi reformáció és a vallási küzdelmek, a rendi szabadságért folytatott jogi, politikai, katonai harcok előképei voltak a 19. századi függetlenségi törekvéseknek.²³⁴ Ha ez eszmetörténetileg vitatható is, érzelmi párhuzamosságnak, valamilyen folytonosságnak lennie kellett. Különben nem értenénk, hogy a pápai, debreceni, sárospataki kollégiumok érettebb diáksága miért fogott olyan nagy számban fegyvert 1848-ban. Hozhatjuk érvként adattárunk 41 tanárának családját is. A családfákról, az életrajzokból kigyűjtöttük azokat, akikről hitelesen tudható, hogy fegyverrel, tiszti rangban vettek részt a szabadságharcban. A Dunántúli Egyházkerület 15 professzori családjából 8 famíliánál találtunk ilyen családtagokat, összesen 22 főt. A Dunamelléki Egyházkerület 26 egyetemi tanári családjából 13 adott harcost a szabadságharcnak, összesen 26 főt. Ha a két kerület adatait összeadjuk, akkor azt látjuk, hogy 41-ből 21 család 48 fiatalembere, férfia vett részt a szabadságharcban.

Amikor bemutattuk a két egyházkerület kialakulását, területi beosztásának részleteit, akkor írtunk az ebben szerepet játszó üldözésekről, hátratételekről, amelyek eredményeként a teljes egészében a Magyar Királyság területéhez tartozó dunántúli kerület nyugati feléből szinte eltűntek a reformátusok. A hódoltság területén fekvő dunamelléki kerület reformátusai annyiban jártak jobban, hogy ott később kezdődtek az üldözések. Elfogadtuk azt az újabb megközelítést, amely szerint a 18. század végét tekinthetjük a hosszú reformáció végének, mert ekkor megszűnve az üldözések, viszonylagos nyugalomba jutott az ellenőrzött multikonfesszionális állam. Úgy gondoltuk, hogy célszerű körütekintő statisztikai műveletekkel ellenőrizni, hogy ekkorra hol milyen arányban maradtak meg a reformátusok. Azokat a kisebb-nagyobb régiókat, ahol nagyobb számban éltek túl a reformátusok a nehéz időket, református identitásrégióknak neveztük, s két térképen ábrázoltuk is. Az eredmény a Dunántúli Egyházkerületnél impresszíven adja ki

²³¹ TÓTH Zs. 2019: 725.

²³² A Dunántúli Egyházkerület egészére nézve egyébként ennek a folyamatos persecutionnak a tényeit időrendbe szedve legszisztematikusabban Szabó Előd alapos egyházkerület történetéből ismerhetjük meg. SZABÓ ELŐD (2020): „Jól vagyon, mert az Istennek így tettél”. *A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig*. Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület.

²³³ TÓTH Zs. 2019: 30.

²³⁴ FAZAKAS GERGELY TAMÁS (2015): A gályarabok emlékezete és a református egyháztörténet-írás a 19. század második felében. In: Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály – Száraz Orsolya (szerk.): *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*. Debrecen, Egyetemi Kiadó. 180–181.

a valamikori hódoltsággal határos várzóna vonalát. A Dunamelléki Egyházkerületnél pedig a főleg a Duna–Tisza közén a népesebb mezővárosok régióit. Az eloszlás okai nyilván sokfélék. Mindenesetre van egy szempont, amelyik fontosnak látszik. Tudniillik az, hogy milyen társadalmi autonómiák voltak, amelyek legalább viszonylagos védelmet tudtak adni a reformátusoknak. A Dunántúlon a várzóna vonalán, környékén telepedett le a református vallású volt végvári katonaság. Sőt ezen kívül is nagy számban voltak itt nemesi községek, kuriális községek, nemesi közbirtokosságok. Az 1747. évi Torkos Jakab-féle egyházlátogatás és az 1774. évi vizitáció eredményei is igazolják, hogy ezeknek a bizonyos autonómiával rendelkező közösségeknek nagyobb esélyük volt megvédeni vallásgyakorlatukat, templomaikat.²³⁵ Sőt még a jobbágyközségek esetében sem volt mindegy, hogy milyen szervezett és ellenálló volt a közösség vezetése. Az 1747. évi vizitáció elemzésében olvashatjuk, hogy sok esetben az üldöztetés „megedzette a közösségeket, növelte belső kohéziójukat, erősítette vallási identitásukat”.²³⁶ Példa lehet erre a nagyszecsei leányegyház, amelynek 1733-ban vették el a templomát, de még 1774-ben is drámai erővel mondták jegyzőkönyvbe: „Sok és keserves kínzásokat szenvedtek előjáróik a templom elvételekor.” 1784-ben pedig már anyaegyházat szerveztek. Mohi község oratóriumát is 1733-ban vette el a viceispán, s a vallásgyakorlatot is megszüntették. 1774-ben pontosan jegyzőkönyvbe mondták a három jobbágy nevét, akiket akkor „keményen megkötöztetvén, megverették és a kistapolcsányi tömlőben sokáig sanyargatták”, majd a verebélyi tömlőben „hanyatfekve békóban kínozták”. 1784-ben ők is újraszervezték anyaegyházukat. Mindössze néhány mondatos a szenvedéstörténet, a mártírium és a tanúságtétel, de ugyanolyan a szerkezete, mint a kéziratos mártírológiai irodalomnak.²³⁷ Ezekre az esetekre egyébként úgy találtunk rá, hogy Csekey István és Császár Elemér (a fizikus) professzorok felmenői után kutattunk.²³⁸ Figyelemre méltó információ ezután az, hogy ezekből az 50 évig árva egyházakból elindult jobbágyfiúk – a professzorok felmenői – lelkészi-tanító pályára mentek. A 8 jobbágyeredetű professzor közül négyen származtak árva egyházakból.

A mártírium (próbatétel, tanúságtétel) lelki erőt adó dinamikájának meggyőző példája a komáromi református közösség életereje is. A gyászévztized nyitányaként 1672. szeptember 1-jén a protestáns többségű Komárom városának főterén máglya lobbant. Száki János ekeli református lelkészt, esperest, a Somorjai egyházkerület püspökének fiát hamis vádak alapján, háromszori szörnyű kínzások után elevenen megégették. A reformátusok templomát elvették, papjaikat elűzték, vagyonukat elkobozták. Lényegében egy

²³⁵ Köblös J. (szerk.) 2011; HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002.

²³⁶ Köblös J. (szerk.) 2011: 45.

²³⁷ HUDI J. ET AL. (szerk.) 2002: 170, 118.

²³⁸ A keményen megkötözött megveretett egyik mohi atyafi Császár Gergely, aki lehet, hogy Császár professzor szépapja volt.

évszázadra megszűnt nyilvános vallásgyakorlatuk. Árvagyház lettek.²³⁹ Mégis a II. József-féle népszámlálás idején a város lakosságának egyharmada reformátusnak vallotta magát. Virágzó egyházi életet teremtettek.

A református identitásrégiók létrejöttében, megmaradásában a próbatétel - tanúságtétel erőt adó mechanizmusai mellett fontos tényezők voltak a különböző társadalmi autonómiák védművei is. Az utóbbiak közül a dunamelléki mezővárosi autonómiáknak talán nagyobb szerepük volt mint a dunántúli nemesi községek, közbirtokosságok autonómiájának. Mindenesetre a református felekezeti-művelődési alakzat polgári korszakbeli tudós egyetemi tanárai a kialakult identitásrégiók vallásos televényéből emelkedtek ki az egymást folytató nemzedékek megújító, építkező kultúrmunkájával. A professzorok kötődéseit az identitásrégiókhoz az egyházmegyék rendjében gondosan dokumentáltuk.

²³⁹ THURY ETELE (1998): *A Dunántúli Református Egyházkerület története I. k. 1523–1674*. Pozsony, Kalligram Kiadó. 16–20.

FOGALOMMAGYARÁZAT

(Elsősorban a református egyház és a református iskolák működésével kapcsolatban)

agens – Ügyvivő; a 18. század második felében a protestáns egyházak ügyeik előmozdítására ügyvivőt tartottak Pozsonyban a Helytartótanács, s Bécsben a Kir. Kancelária mellett.

akadémikus rektor – Azok az iskolatanítók/rektorok, akik akadémiai tanulmányaik befejezése után a jobbmódú partikulákban gyűjtötték össze a külföldi tanulmányaikat segítő jövedelmet.

akatolikus – minden nem római katolikus keresztény

alumnus – Közköltségen tanuló diák, aki ingyen étkezést és szállást kapott.

anyaegyház – lelkészt és tanítót önállóan alkalmazni képes gyülekezet → *mater eklézsia*

armális – nemesi levél

artikuláris hely/eklézsia – Becikkelyezett templom, amely az 1681. 6. törvénycikkben szerepel. Itt engedélyezett volt a protestánsok nyilvános vallásgyakorlata.

ároni család – Az őszövétségi Áron nemzetségére utalva, a protestánsoknál bevett elnevezése azoknak a családoknak, amelyeknek tagjai több nemzedéken át lelkészi vagy tanítói állást töltöttek be, s rendszerint lelkészcsaládokból választottak házastársat.

árva eklézsia – Így nevezték a 18. században a protestáns gyakorlatban azokat az egyházakat, amelyekben a vértelenként is emlegetett ellenreformáció során (1711–1783) megvonták a közösségtől a szabad nyilvános vallásgyakorlás jogát. Templomukat elvették, gyakran lerombolták, sem prédikátort, sem levitát, sem tanítót nem tarthattak.

assesor – ülnök, egyházmegyei tanácsos/tanácsbíró

canonica visitatio – Egyházlátogatás, amelyet a püspök végez.

coetus – a kollégiumok diákközössége

compossessor – Közbirtokos nemes; egy település vagy uradalom földjeit közösen birtokolták (résztulajdonosok).

conrector – segédtanító a particulában

contrascriba – A kollégium típusú iskolákban a diákonkormányzat vezetőjének, a seniornak, a választott általános helyettese, aki elsősorban a gazdálkodás felügyelésében segített.

egyházkerület – A protestáns egyházak legnagyobb egyházkormányzati területi egysége, amelyet több egyházmegye alkot, s a választott püspök/szuperintendens vezet.

egyházmegye – A protestánsoknál egyházközségek területileg összefüggő együttese, az egyházkerület részét képező kisebb egyházkormányzati egység, amelyet a választott senior/esperes vezet. → *seniorátus* → *traktus*

ekklészia – Egyházközség, a legkisebb egyházkormányzati egység, amelynek vezetője a lelkész/lelki tanító és a választott világi kurátor/gondnok, valamint a 18. századtól a presbitérium/egyháztanács.

esperes – az egyházmegye választott vezető lelkipásztora → *senior* (2.)

exercitium – a szabad nyilvános vallásgyakorlat joga

filia – lelkész, tanítót önállóan alkalmazni nem tudó, valamelyik közeli anyaegyházhoz tartozó leányegyház

konvent – Az egyetemes konvent az 1881-ben megalakult Magyarországi Református Egyházat egyetemesen érdeklő ügyek elintézésére hívatott testület. A zsinati ülések között képviseli a magyar református egyházat. Végrehajtja a zsinat határozatait. Tagjai a püspökök, főgondnokok, valamint az egyházkerületi közgyűlések által megválasztott tagok. Irányítja a konventi irodát.

kurátor – gondnok, az egyházközség választott világi vezetője

kuriális nemes – Egytelkes nemes, akinek egy teleknyi szabad nemesi földje van, de nem rendelkezik jobbággyokkal; többnyire kuriális falvakban éltek.

leányegyház – lásd *filia*

legáció – a református kollégium tógátus diákjainak ünnepi adománygyűjtéssel összekötött szolgálata a gyülekezetekben

lelki tanító – a gyülekezet lelkésze

lévita – Leányegyházak tanítója; lelkésszé fel nem szentelt személy, aki az istentiszteletet is elvégezhetette, de a sákramentumokat nem szolgáltathatta ki. → *praeorans rektor*

licenciatus – paphiány esetén bizonyos egyházi feladatokat ellátó, többnyire nős világi személy a római katolikus egyházban

magisztrátus – tanács, városok, mezővárosok választott vezető testülete

manumissio – A földesúr manumittáló levéllel alku, egyezség keretében anyagi ellenszolgáltatás fejében a jobbágyot a személyi függésből felszabadította, szabadossá tette, libertálta, aki így szabad költözködési jogot s a földesúri adózás alól felmentést nyert, sőt nemeslevelet is szerezhetett.

martirium – vértanúság

mater eklészia – anyaegyház, lelkészt és tanítót önállóan alkalmazni képes gyülekezet

mester/iskolamester – kisebb alsófokú iskola tanítója

nontogatus – A kollégium felső tagozatainak tanuló diák, aki azonban nem írta alá az iskola törvényeit, nem viselt tógát, és nem lakott bent a kollégiumban.

notarius – Jegyző, íródeák; a községek, illetve a mezővárosi önkormányzatok írásbeli ügyeit intézte.

oratórium – imaház, imaterem, kápolna

ordinarius – törvényesen felszentelt, beiktatott, lelkészi hivatalát teljes jogkörrel folytató prédikátor

ordinatio – felszentelés, lelkészavatás

partikula – Olyan alsóbb iskola, amelynek a tanárai az anyaiskolának tekintett kollégium diákjai közül kerültek ki.

peregrináció – a kollégiumok akadémiai szintjét elvégzett diákok külföldi egyetemjárása

praecorans rektor – előimádkozó tanító, előkönyörgő; leányegyházakban működve bizonyos lelkészi feladatokat is ellátott (istentisztelet), de a sákramentumokat nem szolgáltathatta ki → *lévita*

presbiter – A reformátusoknál az egyházközségekben az egyháztagok által választott önkormányzati testület tagja. Először olyan helyeken alakítottak presbitériumot, ahol a világi hatóság nem református volt. A 17. századtól először a Dunántúli Egyházkerületben terjedt el a presbitérium, amit egyháztanácsnak is neveztek.

praeceptor – Segédtanító, diáktanító, a nagyobb diákok közül való tanár/segédtanár/osztálytanító, aki a kollégiumban a kisebb diákok tanításában vett részt, vagy a kollégiumban tanulmányait megszakítva egy partikuláris iskolában segédtanítói állást vállalt.

publicus praeceptor – köztanító, osztálytanító

rector – valamelyik partikuláris iskola vezető tanára

rectoria – Rectoriára mentek, 2–3–4 évre, a református kollégiumok diákjai az akadémiai szint végzése után, a papi hivatal betöltése előtt valamelyik református iskolába.

senior (1.) – A református kollégium típusú iskolákban a diákönkormányzat választott vezetője, akit a legkiemelkedőbb végzős diákok közül választottak.

(2.) – az egyházmegye választott vezetője → Később *esperes*nek hívták.

senioratus – Egyházmegye, egyházközségek területileg összefüggő együttese; az egyházkerületnél kisebb egyházkormányzati egység, annak része. → *egyházmegye* → *traktus*

subscribál – A hazai protestáns iskolázásban az a diák, aki subscribált, aláírta, hogy az iskolai közösség törvényeit magára nézve kötelezőnek ismeri el. Ezzel az aktussal *tógátus* lett. Ez azt jelentette, hogy megkezdte bölcsészeti, tehát felsőfokú/akadémiai tanulmányait, amelyet jogi és teológiai tanulmányokkal folytathatott, s esetleg egyetemi képzéssel fejezhetett be.

szuperintendencia – Egyházkerület; a legnagyobb egyházkormányzati egység; több egyházmegye, seniorátus alkotja; élén a választott *szuperintendens*/püspök áll.

szuperintendens – a *szuperintendencia* egyházkerület választott vezetője (püspök)

tógátus – A református kollégium diákja, aki a gimnáziumi osztályokat befejezve aláírta a kollégium törvényeit (*subscribált*), s tovább tanult az akadémiai tagozatokon (bölcsészeti, jog, teológia); bent lakott a kollégiumban, s reverendaszerű tógát viselt.

tractus – az *egyházmegye* megnevezése a 16–18. században → *senioratus*

viceispán – alispán

zsinat – Országos zsinat, az 1881. évi debreceni alkotmányozó zsinaton létrehívott egységes Magyarországi Református Egyház törvényhozó és legfőbb intézkedő gyűlése. Tagjai az egyházkerületek püspökei és világi főgondnokai, valamint az egyházkerületeknek az egyházközségek által a presbitériumok szavazataival választott zsinati képviselői.

FORRÁSOK

Egyik forrástípusnál sem törekedtünk teljességre. Csak azokat a forrásokat, kiadványokat soroltuk fel, amelyeket könyvünk elkészítésénél felhasználtunk.

I. Online adatbázisok a családfák és élettörténetek elkészítéséhez

Anyakönyvi adatok: FamilySearch.org

Budapesti Czim- és Lakásjegyzék (1880–1928)

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_budapesti_czim_es_lakasjegyzek/

Budapesti Hírlap (1853–1859), *Budapesti Közlöny* (1867–1944)

<https://www.arcanum.com/hu/adt/hianylistak/budapesti-hirlap-1853-1859-budapesti-kozlony-1867-1944/>

Gyászjelentések: OSZK Gyászjelentés-gyűjteménye

<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>

Hivatalos Közlöny (1893–1944). Kiadja a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

<https://adt.arcanum.com/hu/collection/HivatalosKozlony/>

Hungaricana Iskolai értesítők helységnév szerint

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_helysegnev_szerint/

Királyi Könyvek

<https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>

Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT): Értesítők, évkönyvek

Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT): Névterek

II. Levéltári források

Akadémiai Levéltár

I. fondcsoport, RAL: 366/1873; 288/1874; 256/1880

I. fondcsoport, K 1231:5. Akadémikusok életrajzi adatai levelekben

Magyar Tudományos Tanács

VII. Tudományos Minőítő Bizottság

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

Budapesti Ref. Gimnázium iratai – Osztálynaplók 1863–1928

Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára

Az Állam- és Jogtudományi Kar Dékáni Hivatala

7/a. Kari tanácsulési jegyzőkönyvek 1900–1953

7/e. Doktori szigorlati jegyzőkönyvek 1880–1920

- Bölcsészettudományi Kar Dékáni Hivatala
 8/a. Kari tanácsülési jegyzőkönyvek 1889–1944
 8/b. Iktatott iratok 1910–1951
 8/e. Nem iktatott iratok
 2–3. kötet: Professzorok életrajzi adatai 1874–1947
- Evangelikus Országos Levéltár
 Pesti Evangelikus Gimnázium Levéltára
 Anyakönyvek 1860/61–1900
- MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
 VIII.1.a. Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debreceni M. kir. Tisza István Tudományegyetem, 1914–1944, Debreceni Tudományegyetem, 1945–1952) Rektori Hivatalának iratai, 1914–1950
 a. Egyetemi Tanács jegyzőkönyvei, 1914–1950
 b. Rektori Hivatal iratai, 1914–1950
- VIII. 7. A Debreceni Tudományegyetem (Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1914–1944) Jog- és Államtudományi Karának iratai, 1914–1949
 a. Kari jegyzőkönyvek, 1914–1949
 b. Dékáni Hivatal iratai, 1914–1949
- VIII. 8. A Kossuth Lajos Tudományegyetem (Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1914–1944, Debreceni Tudományegyetem, 1945–1952) Bölcsészettudományi Karának iratai, 1914–1969
 a. Kari jegyzőkönyvek, 1932–1950
 b. Dékáni Hivatal iratai, 1914–1950
- VIII. 9. A Debreceni Tudományegyetem (Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem, 1914–1944) Orvostudományi Karának iratai 1918–1951
 b. Dékáni Hivatal iratai 1918–1951
- MNL OL, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
 K 500 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára. Egyetemek, főiskolák és középiskolák (1916–1918)
 K 636 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára, Egyetemi Ügyosztály. Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek (1919–1945)
 XIX-I-1-h Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára, Felsőoktatási és tudományos főosztály (1945–1951)
 K 20 Király személye körüli min. Eln. 1867–1918; Nemességadományozás

III. Helységnévtárak

A Magyar Korona Országainak Helységnévtára (1873). Orsz. M. Kir. Statistikai Hivatal, Budapest.

- A Magyar Korona Országainak Helységnévtára* (1892). Orsz. M. Kir. Statistikai Hivatal, Budapest.
- A Magyar Korona Országainak Helységnévtára* (1895). Orsz. M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest.
- A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára* (1913). M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lexicon universorum Regni Hungariae Locorum populosorum... 1773. Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása.* 1920. Budapest.
- Magyarország helységnévtára* (1863). A különféle kormányzati ágak szerinti beosztás kimutatásával mint az 1863. év elején fennállott. B.-R.-A.-P. Emich Gusztáv, Pest.

- FÉNYES ELEK (1851): *Magyarország geographiai szótára I–IV.* Pest, Kozma Vazul.
- GYALAY MIHÁLY (1989): *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon.* Budapest.
- LELKES GYÖRGY (1992): *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Balassi Kiadó, Budapest.
- LELKES GYÖRGY (2011): *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Argumentum – KSH Könyvtár, Budapest.
- SZASZKÓNÉ SIN ARANKA (szerk.) (1987): *Fejér megye 1773–1808.* Budapest, Magyarország történeti helységnévtára. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.
- SZASZKÓNÉ SIN ARANKA (szerk.) (1994): *Veszprém megye 1773–1808.* Budapest, Magyarország történeti helységnévtára. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.

IV. Nemességgel kapcsolatos kiadványok

- ALAPI GYULA (1911a): *Komáromvármegye nemes családai.* Komárom, Spitzer Sándor könyvnyomdája.
- BALOGH GYULA (1894): *Vasvármegye nemes családjai.* Szombathely, Bertalanffy József Könyvnyomdája.
- BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET (1982): *Nemesek a Jászkun területben. Levéltári Szemle,* (2–3), 367–375.
- BENKÓ IMRE (1908): *Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt.* Nagykőrös, Az első nagykőrösi Ottinger E. könyvnyomda.
- BOROVSKY SAMU (1893): *Név- és tárgymutató a Turul 1883–1892. évfolyamaihoz.* Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.
- BOTKA JÁNOS (1991): *A Jászkunság utolsó nemesi összeírása (1850).* In: Botka János (szerk.): *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve* 6. Szolnok. 351–366.
- Erdélyi királyi könyvek 1–9. kötet. 1581–1610.* Arcanum CD ROM.

- Erdélyi királyi könyvek 10–19. kötet. 1614–1635.* Bethlen Gábor oklevelei. Arcanum CD-ROM.
- Erdélyi királyi könyvek 20–29. kötet. 1630–1656.* Rákóczi György oklevelei. Arcanum CD-ROM.
- FEKETE NAGY ANTAL (1940): *Név- és tárgymutató a Turul 1893–1936. évfolyamaihoz.* Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.
- GERŐ JÓZSEF (1938): *A magyar királyi belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937.* Budapest.
- GERŐ JÓZSEF (1940): *A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly király által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címeresek jegyzéke.* Budapest.
- GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (1990–1999): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I–V.* Budapest, Natúra Kiadó – Heraldika Kiadó.
- HERNÁDI LÁSZLÓ MIHÁLY (2000): *A Magyar Családtörténeti Szemle repertórium.* Tarsoly Kiadó, Budapest.
- ILLÉSY JÁNOS (1902): *Az 1754–1755. évi országos nemesi összeírás.* Budapest, Athenaeum.
- ILLÉSY JÁNOS – PETTKO BÉLA (1895): *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címer, előnév és honosság adományozásának 1527–1867.* Budapest, a m. kir. Orsz. Levéltár felügyelete alatt.
- KEMPELEN BÉLA (1911–1932): *Magyar nemes családok I–XI.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- KÖSZEGHY SÁNDOR (1899): *Nemes családok Pestvármegyében.* Budapest, Hungaria könyvnyomda.
- Magyar Családtörténeti Szemle* (genealogiai és heraldikai szaklap). Szerkeszti Baán Kálmán. 1935–1944.
- NAGY IVÁN (1857–1868): *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII.* Pest, Ráth Mór.
- Nemes családok, első kötet (1905). Magyar nemzetségi zsebkönyv. Második rész.* Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság.
- PÁLMAY JÓZSEF (2000): *Háromszék vármegye nemes családjai I–II.* Sepsiszentgyörgy, Charta Kiadó Kft.
- REISZIG EDE (1908): Győr vármegye nemes családai. In: Borovszky Samu (szerk.): *Győr vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest, Országos Monografia Társaság. 420–452.
- SCHNEIDER MIKLÓS (1934A): *Fejér megye nemesi összeírásai. 1754, 1808.* Székesfehérvár, Pannónia Nyomdavállalat.
- SCHNEIDER MIKLÓS (1934B): *Fejér megye nemesi összeírásai (1818–1821, 1828).* Székesfehérvár, Pannónia Nyomdavállalat.
- SCHNEIDER MIKLÓS (1935): *Fejérmegyei nemes családok. Kihirdetett és bizonyáglevellet nyert családok.* Székesfehérvár, Csátáry G. Jenő könyvnyomdája.

- SCHNEIDER MIKLÓS (1937): *Fejérmegyei nemességvizsgálatok*. Székesfehérvár, Pannónia Nyomdavidálat.
- SCHNEIDER MIKLÓS (1943): *Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása*. Szombathely. Szerzői kiadás.
- SZAPPANOS KÁROLY (1944): *Kecskemét régi nemes családjai*. Kecskemét. Szerzői kiadás.
- SZLUHA MÁRTON (1998): *Vas vármegye nemes családjai*. Budapest, Heraldikai Kiadó.
- SZLUHA MÁRTON (2003-2005): *Nyitra vármegye nemes családjai I–II*. Budapest, Heraldikai Kiadó.
- Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 1883–2022.
- ZOMBORY GÉZA (1938): Kecskemét város földesurai és nemes családjai I–XVI. *Magyar Családtörténeti Szemle* 1938(2–3), 33–44; (4–5), 102–117; (5–6), 157–165; (8–9), 215–216; 1939(1), 19–24; 1939(2), 59–64; (3), 93–97; (4), 127–132; (5–6), 170–173; (7–8), 229–231; 1940(1), 16–17; (2), 39–40; (3), 66–67; (4), 93.; (5), 113–115; (6), 143–144.

V. Diáknévsorok

- A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsész- és történettudományi karára beiratkozott hallgatók adatbázisa a félévenkénti beiratkozások alapján készült ún. „származási ívek” felhasználásával. 1872–1918. Kézirat. Lucian Nastasă és mások gyűjtése alapján.
- A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Matematikai és természettudományi karára beiratkozott hallgatók adatbázisa a félévenkénti beiratkozások alapján készült ún. „származási ívek” felhasználásával. 1872–1918. Kézirat. Lucian Nastasă és mások gyűjtése alapján.
- BALOGH BÉLA (2001): *A máramarosszigeti református liceum diáksága 1682–1851*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára.
- BARTHOS KÁLMÁN (1909): *A budapesti református főgimnázium első félszázada*. Budapest.
- BURA LÁSZLÓ (1994): *Szatmári diákok 1610–1852*. Szeged, Fontes Rerum Scholasticarum V.
- DUROVICS ALEX – KERESZTES VERONIKA (2018): *A pozsonyi evangélikus liceum felsőfokú hallgatói 1714–1851*. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 15. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár.
- DUROVICS ALEX (2020): *Evangélikus liceumok felsőfokú hallgatói 1771–1850*. Késmárk, Lőcse, Selmecbánya, Sopron, Szarvas. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 21. Budapest, MTA Egyetemtörténeti Albizottság
- DUROVICS ALEX – KÓNYA PÉTER (2015): *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850*. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 11. Budapest, MTA, ELTE Egyetemtörténeti Albizottság.

- ÉCSY Ö. ISTVÁN (szerk.) (1931): *Csurgói diákalbum*. Csurgó, A Diákszövetség vezetősége és tagjainak névsora. 178–200. Budapest – Csurgó, Csurgói Ref. Csokonai Vitéz Mihály Reálgimnázium Öregdiákjainak Szövetsége.
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN (1985): *Az 1738/39. évi diákösszeírás*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.
- FALLER GUSZTÁV (1871): *A Selmeczi M. Kir. Bányász- és Erdész-Akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve 1770–1870*. Selmeczbánya, Joerges Ágoston.
- HITSCHMANN, H. HUGO (1865): *Verzeichniss der Lehrer und Studierenden der erzherzoglichen landwirtschaftlichen Bildungsanstalt und der k. k. höheren landwirtschaftlichen Lehranstalt zu Ungarisch-Altenburg*. Druck und Verlag von Alexander Czéh.
- HÖGYES ENDRE (1896): A m. kir. tudomány-egyetem orvosi karánál felavatottak évenkénti létszáma 1770/71–1894/95. In: Högyes Endre (szerk.): *Emlékkönyv a budapesti királyi magyar Tudományegyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről*. Budapest, Athenaeum. 224–302.
- HÖRCSIK RICHÁRD (1998): *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium.
- JAKÓ ZSIGMOND – JUHÁSZ ISTVÁN (1979): *A nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- JUHÁSZ RÉKA IBOLYA (2017): *A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1719–1852*. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 13. Budapest, MTA, ELTE Egyetem-történeti Kutatócsoport.
- KÁLMÁN DEZSŐ (1905): *A győnkői ev. ref. gymnasium története 1806–1900*. Szekszárd, Molnár Mór Könyvnyomdai Intézete.
- KARÁDI VICTOR – NASTASĂ, LUCIAN (2004): *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty (1872–1918)*. Budapest – Cluj, Ethnocultural Diversity Research Center.
- KÖBLÖS JÓZSEF (szerk.) (2006a): *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 9. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2018a): *A csurgói református gimnázium diákjai 1792–1867*. Pápa, Csurgói Könyvtár 25.
- M. NOVÁK VERONIKA (2007): *A Pozsonyi Jogakadémia hallgatósága 1777–1849*. Felsőoktatási kiadványok. Új sorozat 5. Budapest, MTA, ELTE Egyetem-történeti Kutatócsoport.
- Névjegyzéke mindazoknak, akik a M. Kir. József Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, abszolutoriumot, vagy oklevélhonosítást nyertek* (1929). Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat.
- ŐSZ SÁNDOR ELŐD (2006): *A Szászvárosi Református Kollégium diáksága 1669–1848*. Kolozsvár Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek

- PAP LÁSZLÓ – BUCSAY MIHÁLY (szerk.) (1955): A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: Pap László – Bucsay Mihály (szerk.): *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. 203–239.
- PATONAY JENŐ (összeáll.) (1937): Intézetünk igazgatói, nevesebb tanárai és tanítványai. In: Horváth Jenő (1937): *A 250 éves budapesti királyi egyetemi katolikus gimnázium*. Budapest, Sárkány Nyomda Rt. 209–297.
- PEREPATITS ISTVÁN (1908): Érettségi vizsgálatot tett tanulók névjegyzéke. In: Uő: *A budapesti magyar kir. állami főgimnázium félszázados fennállásának (1858–1908) története*. Budapest. 115–190.
- SZABADI ISTVÁN (szerk.) (2013): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I.* A kollégiumi levéltár repertórium – Diáknévsor 1588–1792 – Iskolán kívüli lakók névsora. II. Diáknévsor 1792–1850 – Classificatio Generalis (osztályzati sorjegyzékek) 1820–1850. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület.
- SZÖGI LÁSZLÓ (2016): *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852*. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 12. Pécs – Budapest, Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványa.
- SZÖGI LÁSZLÓ (2019): *A rozsnyói felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1776–1852*. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár.
- SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA (2019): *A nagyváradai felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1740–1852*. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 18. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár.
- TONK SÁNDOR (bev., közzét.) (1994): *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*. Szeged, Fontes Rerum Scholasticarum VI.
- TÖRÖK ISTVÁN (1906): A kolozsvári collegium tanulóinak névsora. In: *A kolozsvári ev. ref. collegium értesítője az 1905/1906. tanévről. Függelék*. Kolozsvár. 1–94.
- UGRAI JÁNOS (2023): *Sárospataki tógátusok 1783–1876. A Sárospataki Református Kollégiumba beiratkozó és onnan távozó tógátusdiákok névsorai*. Sárospatak, Hernád Kiadó.
- VARGA JÚLIA (2006): *A nagyváradai jogakadémia (1780–1848) és a püspöki szeminárium (1741–1848) hallgatósága*. Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 4. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. <https://leveltar.dretgy.hu/digitalis-archivum/adattarak/losonci-diak-es-tanarnevsor/>

VI. Peregrinációs névsorok

- A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. évi működése*. Közzéteszi a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest, 1926. Kir. M. Egyetemi Nyomda.
- A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1925/26. tanévben*. Közzéteszi a M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Budapest, 1927. Kir. M. Egyetemi Nyomda.

- A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1927/28 – 1941/42. tanévben.* Közzéteszi az Országos Ösztöndíjtanács. Budapest, 1930–1944. (Évente jelent meg.) Kir. M. Egyetemi Nyomda.
- BOZZAY RÉKA – LADÁNYI SÁNDOR (2007): *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- GÖMÖRI GYÖRGY (2005): *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1526–1789.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 14. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- HEGYI ÁDÁM – SZÖGI LÁSZLÓ (2016): *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 23. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA (2004): *Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben 1526–1789.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- Külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az 1926–27. tanévben.* Közzéteszi az Országos Ösztöndíjtanács. Budapest, 1929. Kir. M. Egyetemi Nyomda.
- MÉSZÁROS ANDOR – SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA (2014): *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemein és akadémiáin 1789–1919.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 21. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- OFFNER, ROBERT – VON KILLYEN, HANSGEORG (2013): *A bécsi orvos-sebészeti József Akadémia (Josephinum) magyarországi növendékei 1775–1874.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 18. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- PATYI GÁBOR (2004): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 10. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- PATYI GÁBOR – SIMON ZSOLT – SZABÓ MIKLÓS – SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA (2015): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1867–1890.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 22. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- SÁRKÖZI GABRIELLA (2013): *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1789–1919.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 19. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- SZÖGI LÁSZLÓ (2001): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5. Budapest, ELTE Levéltára.
- SZÖGI LÁSZLÓ (2011): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700.* Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17. Budapest, ELTE Levéltára.

- SZÖGI LÁSZLÓ (2013): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 20. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- SZÖGI LÁSZLÓ – KISS JÓZSEF MIHÁLY (2003): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1849–1867*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 7. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- SZÖGI LÁSZLÓ – VARGA JÚLIA (2018): *Magyarországi diákok francia, belga, román, szerb és orosz egyetemeken 1526–1919*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 24. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.
- TAR ATTILA (2004): *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára.

VII. Egyetem/felsőoktatástörténeti kiadványok

- BENKE JÓZSEF (2000): *Egyetemünk története*. Pécs, Alexandra Kiadó.
- BISZTRAY GYULA – SZABÓ T. ATTILA – TAMÁS LAJOS (szerk.) (1941): *Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. K. Ferenc József Tudományegyetem története*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.
- BREZNAY BÉLA – MANN JAKAB (1896): *A felső oktatásügy Magyarországon*. Az 1896-iki ezredéves kiállítás alkalmára. Budapest, Hornyánszky Nyomda.
- DIÓSZEGI ISTVÁN (szerk.) (1989): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története 1635–1985*. Budapest.
- ECKHART FERENC (1936): *A Jog- és Államtudományi Kar története 1667–1935. A kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története II*. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda.
- Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia Fennállásának századik évfordulójára 1831–1931* (1932). Kecskemét, Egyetemes Ref. Jogakadémia.
- FALLER GUSZTÁV (szerk.) (1871): *A selmeczi M. K. Bányász- és Erdész- Akadémia évszázados fennállásának Emlékkönyve 1770–1870*. Selmecz, Joerges Ágoston.
- FEDELES TAMÁS – LENGVÁRI ISTVÁN – POHÁNKA ÉVA – POLYÁK PETRA (2011): *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- GAÁL GYÖRGY (2012): *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Scientia Kiadó.
- GYÖRÝ TIBOR (1936): *Az Orvostudományi Kar története 1770–1935. A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története III*. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda.
- HOLLÓ FERENC (szerk.) (1987): *200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás 1787–1987*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

- HOMICSKÓ ÁRPÁD – NÁNÁSI LÁSZLÓ – STIPTA ISTVÁN – TÖRŐ CSABA (2019): *A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875–1949*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem.
- KAPUSZ NÁNDOR – PETROVICS ALICE – VÁSÁRHELYI FERENCNÉ (2008): *Kilencvenéves a debreceni orvosképzés*. Debrecen, Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum.
- KORNIS GYULA (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Magyar Pedagógiai Társaság. Budapest.
- KOTLÁN SÁNDOR (1941): *A magyar állatorvosképzés története 1787–1937*. Budapest, Pátria.
- KURUCZ GYÖRGY – FEHÉR GYÖRGY – ZSIDI VILMOS (1996): *Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*. Keszthely, Pannon Agrártudományi Egyetem.
- LENGVÁRI ISTVÁN (szerk.) (2015): *Pécsi Egyetemi Almanach 1. 1367–1950*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- MAGYARY ZOLTÁN (szerk.) (1927): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MÁRKI SÁNDOR (1922) *A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem története 1872–1922*. Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó.
- MUDRÁK JÓZSEF (2012): *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának története (1914–1949)*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- OROSZ ISTVÁN – IFJ. BARTA JÁNOS (2012): *A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- PAP LÁSZLÓ – BUCSAY MIHÁLY (szerk.) (1955): *A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955*. Budapest, Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya.
- P. SZABÓ BÉLA (2011): *Tanulságos évtizedek. A Debreceni Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara (1914–1949)*. Debrecen.
- PRISZTER SZANISZLÓ (szerk.) (1991): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Karának története 1635–1985*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- SINKOVICS ISTVÁN (szerk.) (1985): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–1985*. Budapest.
- SZABÓ PÁL (1940): *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, Szerzői kiadás.
- SZABÓ TIBOR – ZALLÁR ANDOR (1992): *A Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem története I. Orvostudományi Kar 1921–1944*. Szeged, Szent-Györgyi Albert Tudományegyetem.
- SZENTIRMAI LÁSZLÓ – RÁCZNÉ MOJZES KATALIN (szerk.) (1999): *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene 1921–1998*. Szeged, József Attila Tudományegyetem.
- SZENTPÉTERY IMRE (1935): *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935. A kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története I*. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda.

- TENK ANTAL (2018): *Dicső múltunk II. A magyaróvári agrárfelsőoktatás második száz éve. A nagy átalakulások évszázada (1918–2018)*. Mosonmagyaróvár, Universitas Győr-Nonprofit Kft.
- VARGA ZOLTÁN (1967): *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944*. Debrecen.
- VÖRÖS ANTAL (1968): *Óvár, Óvár ... A Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola 150 éve*. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.
- ZELOVICH KORNÉL (1922): *A M. Kir. József-Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Budapest, Pátria Nyomda.

VIII. Egyetemi almanachok, évkönyvek

- A Budapesti Kir. Magyar Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar almanachja (1931) az 1920/21–1930/31. évre*. Budapest.
- A Debreceni M. Kir. (1921-től Tisza István) Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja. Debrecen, 1914/1915–1917/1918; 1920/1921–1941/1942 (1917/18-ig az Évkönyv és Almanach külön jelent meg, 1920/21-től közös kötetben.) (A közbeeső két tanév évkönyve kéziratban maradt.)
- A Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem Évkönyve 1940/41–1943/44*. Szeged, 1941–1944.
- A Magyar Királyi Ferencz József-Tudományegyetem Almanachja 1921–22. tanévtől 1939–40-ig*. Szeged.
- A Pécsi M. kir. Erzsébet Tudományegyetem almanachja az 1929/30 (1930), 1936/37 (1938), 1937/38 (1939), 1938/39 (1939), 1939/40 (1940), 1940/41 (1941), 1941/42 (1942), 1942/43 (1943) tanévre, Pécs.
- Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről. Szeged, 1929; 1927/28–1928/29. évi működéséről. Szeged, 1930; 1929/30. évi működéséről. Szeged, 1932; 1930/31. évi működéséről. Szeged, 1933; 1931/32. évi működéséről. Szeged, 1934; 1932/33. évi működéséről. Szeged, 1934; 1933/34. évi működéséről. Szeged, 1935; 1934/35. évi működéséről. Szeged, 1936; 1935/36. évi működéséről. Szeged, 1939.
- Beszámoló a Szegedi M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem 1940–41. tanévi működéséről*. Szeged, 1943.
- Beszámoló a Szegedi Tudományegyetem 1944–45. tanévi működéséről*. Szeged, 1947.
- Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Személyzete 1861/62–1871/72*. Buda. 1862–1872
- Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja 1872/73*. Buda. 1873
- Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja 1873/74–1917/18*. Budapest. 1874–1918; 1921/22. Budapest, 1922; 1924/25–1942/43. Budapest, 1925–1943; 1943/44, 1944/45, 1945/46; Budapest, 1947; 1946/47–1947/48. Budapest, 1947–1948

Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudomány-Egyetem Almanachja 1872–73-tól – 1918–19. Kolozsvár, 1873–1919. (Évente jelent meg.)
 Magyar Kir. Erzsébet Tudományegyetem almanachja
 1914/15 (1915), 1915/16 (1916), 1916/17 (1917), 1917/18 (1918), Pozsony.
Magyar Királyi József Nádor Mérnöki és Gazdaságtudományi Egyetem évkönyve 1934/35–1944/45. Budapest.

IX. Magyar Tudományos Akadémiával kapcsolatos kiadványok

Az MTA elhunyt tagjai fölött tartott Emlékezésedek. 1. kötet (1882–1883) – 24. kötet (1943–1947). Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1882–1947.
 FEKETE GÉZÁNÉ (összeáll.) (1975): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
 FRATER JÁNOSNÉ (1974): *A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai 1854–1949.* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai 80. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
 KÓNYA SÁNDOR (1994): „...*Magyar Akadémia állíttassék fel...*”. *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990.* A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei, Új sorozat 32. (107). Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.
Magyar Tudományos Akadémiai Almanach polgári és csillagászati naptárral 1861–1943. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1861–1943. (Nem jelent meg: 1862, 1919, 1920)
 Markó László – Burucs Kornélia – Balogh Margit – Hay Diana (2001–2007): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai I–III.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár.
MTA Tagajánlások 1882–1949. (1946-ban nem jelent meg)
 PACH ZSIGMOND PÁL – VÖRÖS ANTAL (szerk.) (1975): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

X. Egykorú országgyűlési almanachok

FABRO HENRIK – ÚJLAKI JÓZSEF (1905, 1906): *Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905–1910, 1906–1911.* Budapest.
 HAEFFLER ISTVÁN (1935): *Országgyűlési Almanach az 1935–1940. évi országgyűlésről.* Budapest, Magyar Távirati Iroda Rt.
 HAEFFLER ISTVÁN (1940): *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről.* Budapest, M.T.I. Rt. nyomdája.
 KUN ANDOR – LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA (1927): *Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932.* Budapest, Légrády Nyomda és Könyvkiadó Rt.
 LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA (1922): *Nemzetgyűlési Almanach.* Budapest, Patak Ottó kiadása.

- LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA (1931): *Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936*. Budapest, Globus Nyomdai Műintézet Rt.
- STURM ALBERT (szerk.) (1888, 1892, 1897, 1901): *Országgyűlési Almanach 1887–1892, 1892–1897, 1897–1901, 1901–1906*. Budapest, Budapesti Tudósító kiadása.
- TOTH ADALBERT (1973): *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. Südost-europäische Arbeiten 70. R. Oldenburg Verlag, München
- VÉGVÁRI FERENC – ZIMMER FERENC (1910): *Sturm fele Országgyűlési Almanach 1910–1915*. Budapest.

XI. Tiszti címtárak, archontológiák

- BÖLÖNY JÓZSEF (1987): *Magyarország kormányai 1848–1987*. Harmadik, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859*. Vierter Theil Königreich Ungarn. Wien, 1859.
- ILLYEFALVI LAJOS – PALLÓS JENŐ (é. n.): *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai 1687–1848*. Budapest, Budapest Főváros Levéltára.
- Magyarország és a hozzácsatolt részek tiszti névtára az 1863-dik évre*. Buda. 1863.
- Magyarország és a hozzákapcsolt részek tiszti névtára 1845-ik évre – 1848-dik évre*. Budán a Magyar Királyi Tudományegyetem betűivel. (Évente jelent meg.)
- Magyarország tiszti cím és névtára 1–51. évf.* Budapest. 1873–1944. M. kir. Központi Statisztikai Hivatal
- MOLNÁR ANDRÁS (szerk.) (2000): *Zala megye archontológiája 1138–2000*. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár.
- Schematismus incltyi Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum cum Schematismo Litterario eiusque indice subnexo pro anno 1806–1844*. Buda, Typis et Sumptibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae.

XII. Egyházi névtárak

- A magyarországi és temes-bánáti helv. hitvallású egyházak, lelkészek, tanintézetek, tanárok és tanítók névkönyve az 1855. évre*. Pesten, 1855.
- Egyetemes névtár* (1877) = Tóth Sámuel (1887): *A Magyarországi ev. ref. Egyház Egyetemes névtára az 1886. évre*. Budapest, Hornyánszky Viktor.
- HEGEDÜS JÁNOS (szerk.) (1911): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1911. évre*. Nagybecskerek.
- HEGEDÜS JÁNOS (szerk.) (1912): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912. évre*. Nagybecskerek.
- HEGEDÜS JÁNOS (szerk.) (1914): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1913–15. évekre*. Nagybecskerek.

KISS GYULA (szerk.) (1941): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941.* Budapest.

KISS JÓZSEF (szerk.) (1930): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1930–1932. évekre.* Budapest.

KISS JÓZSEF (szerk.) (1935): *A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1935.* Budapest.

BÁTHORY GÁBOR (szerk.) (1848): *Egyházi névtár az 1848 évre.* A helv. vallástételt követő dunamelléki egyházkerület megbízásából. Kecskemét.

Egyházi Almanak (1820) = TÓTH DÁNIEL (szerk.) (1820): *Egyházi Almanak a helvétziai vallástételt tartó túl a Dunai főtiszteletű superintendia megbízásából az 1820-dik esztendőre.* Pest.

Egyházi Almanak (1832) = TÓTH DÁNIEL (szerk.) (1832): *Egyházi Almanak a helvétziai vallástételt tartó túl a Dunai főtiszteletű superintendia megbízásából az 1833-dik esztendőre.* Pozsony.

Egyházi Almanak (1835) = POLGÁR MIHÁLY (szerk.) (1835): *Egyházi Almanak az MDCCCXXXVI-dik évben.* A helv. val. tételt tartó Dunamelléki Egyházkerület részéről. Pest.

Egyházi Almanak (1842) = POLGÁR MIHÁLY (szerk.) (1842): *Egyházi Almanak az MDCCCXLII-dik évben.* A helv. val. tételt tartó Dunamelléki Egyházkerület részéről. Kecskemét.

UGRAI JÁNOS (2017): *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület lelkészei a kezdetektől a Millenniumig.* Adattár. Sárospatak – Tiszaújváros. <https://patakarchiv.hu/portal/download/a-tizsaninnyi-reformatus-egyhazkerulet-lelkeszei-a-kezdetektol-a-millenniumig/>

Ezekon kívül még a következő évekre jelentek meg: a Dunamelléki Református Egyházkerület almanachjai: 1855, 1856, 1859, 1862, 1867, 1869, 1871, 1873, 1875, 1877, 1879, 1881, 1883, 1893, 1899, 1903, 1905, 1908, 1926.

Ezekon kívül a következő évekre jelentek meg a Dunántúli Református Egyházkerület almanachjai: 1850, 1851, 1854, 1857, 1858, 1863, 1865, 1866, 1869, 1873–1875, 1878–1880, 1882, 1884–1910, 1926, 1928, 1931.

XIII. Statisztikai kiadványok, források

A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. I. kötet. Budapest, Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, 1882.

A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Gazdacímtár, 1897.

- BOROS ISTVÁN – MADARÁSZ LAJOS (2002): *Veszprém vármegye összeírásai, 1696, 1715, 1720*. Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 17. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár.
- DÁNYI DEZSŐ – DÁVID ZOLTÁN (1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat.
- FÉNYES ELEK (1848): *Komárom vármegye. A Magyar-Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben. I. köt.* Pest, kiadja Fényes Elek.
- HÁZI JENŐ (1957): Az első népszámlálás Vas megyében az 1697/8 években. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1(1). 4–25.
- JEKELFALUSSY JÓZSEF (szerk.) (1892): *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt.
- MÁTÉ J. LAJOS (1888): *Magyar Almanach. A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzéke a vagyoni állapot feltüntetésével. A főrendi és képviselőházi tagok névsora, valamint az ország nevezetesebb férfiainak életleírása és családi leszármazása*. Budapest, Pallas Rt. nyomdája.
- MÁTÉ J. LAJOS (1892): *Magyar Almanach főrendiházi tagok, országgyűlési képviselők és az országos virilisták címkönyve az 1892. évre*. Budapest, Grill Károly Bizománya.
- SEBŐK LÁSZLÓ (összeáll.) (2005): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest, Teleki László Intézet – KSH Levéltár.
- THIRRING GUSZTÁV (1938): *Magyarország népessége II. Józsefkorában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

XIV. Életrajzi lexikonok, életrajzi gyűjtemények

- BENKE JÓZSEF (1998): *Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem.
- BODÓ SÁNDOR – VIGA GYULA (2002): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok I.* Budapest, Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó.
- BONA GÁBOR (1987, 1988, 1998): *Az 1848-49-es szabadságharc tisztikara*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>
- BOT GYÖRGY – KAPUSZ NÁNDOR (1998): *Nyolcvanéves a debreceni orvoseképzés (Intézetek és klinikák története, professzorainak életrajza 1918–1998)*. Debrecen, DOTE. *Cédulatár (P–Zs)*. Budapest, 2004. <http://gulyaspal.mtak.hu>
- Magyar Katolikus Lexikon I–XVI. kötet* (1993–2010). Főszerk.: Diós István. Budapest, Szent István Társulat.
- FÜR LAJOS – PINTÉR JÁNOS (szerk.) (1987–1989): *Magyar agrártörténeti életrajzok I–III*. Budapest, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár.
- GRÁBICS FRIGYES – HORVÁTH SÁNDOR DOMOKOS – KOCZKA FERENC (1999): *Győri életrajzi lexikon*. Győr, Városi Könyvtár.

- GULYÁS PÁL (1939–2002): *Magyar írók élete és munkái I–XIX*. Budapest, Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete (1939–1944); Argumentum Kiadó (1990–2002).
- GYÖRGY ENDRE (1930): *Amíg városatyá lettem. A főváros főtisztviselőinek és a törvényhatósági bizottság tagjainak önéletrajzgyűjteménye*. Budapest, Bíró Miklós Nyomdai Műintézet Rt.
- HAMZA GÁBOR (szerk.) (1999–2001): *Magyar jogtudósok I–II*. Budapest, Magyar Felsőoktatási Könyvek Kiadó.
- HAMZA GÁBOR (szerk.) (2006): *Magyar jogtudósok III*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- HAMZA GÁBOR (szerk.) – Siklósi Iván (társszerk.) (2014, 2015): *Magyar jogtudósok IV, V*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- HÁZI JENŐ (1982): *Soproni polgárcsaládok: 1535–1848. 1–2*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KAJTÁR ISTVÁN (szerk.) (2008): *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete 1923–2008*. Pécs, Antológia.
- KAPRONCZAY KÁROLY (2004): *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Keresztény Magyar Közéleti Almanach I–IV*. (1940–1944). Budapest, Hortobágyi Jenő.
- KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2009a): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I., 1526–1760*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2018b): *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai 1761–1849, II/1–2*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2012): „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai* (1943). Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- LENGVÁRI ISTVÁN (szerk.) (2015): *Pécsi Egyetemi Almanach I. 1367–1950*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem.
- MARKÓ LÁSZLÓ (főszerk.) (2001–2007): *Új magyar életrajzi lexikon*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- MARKÓ LÁSZLÓ – BURUCS KORNÉLIA – BALOGH MARGIT – HAY DIANA (2001–2007): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai I–III*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár.
- NAGY FERENC (1992): *Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig*. Budapest, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár.

- PÁLMÁNY BÉLA (szerk.) (2002): *Az 1848-1849 évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, Magyar Országgyűlés.
- PÁLMÁNY BÉLA (2011): *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. I–II*. Budapest, Argumentum Kiadó – Országgyűlési Hivatal.
- PÁLMÁNY BÉLA (2019): *A magyar rendi országgyűlések történeti almanachja, 1790–1812. 1–2. kötet*. Budapest, Országház Könyvkiadó.
- PÉTER LÁSZLÓ (főszerk.) (2000): *Új magyar irodalmi lexikon I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA – SZABÓ TAMÁS – SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA (1992): *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft.
- P. SZABÓ BÉLA – MADAI SÁNDOR (szerk.) (2002): *A Debreceni Tudományegyetem jogász rektorai (1915–1947)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézet – Licium-Art.
- P. SZABÓ BÉLA – MADAI SÁNDOR (szerk.) (2004): *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914–1949), I*. Debrecen, Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.
- P. SZABÓ BÉLA – MADAI SÁNDOR – MEGYASZAI GEORGINA (szerk.) (2006): *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914–1949), II*. Debrecen, Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.
- ROMVÁRY FERENC (szerk.) (2010): *Pécs Lexikon I–II*. Pécs, Pécs Lexikon Kulturális Non-profit Kft.
- SZABÓ JÓZSEF (1926): *A debreceni ref. koll. tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925*. Debrecen, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda-vállalata.
- SZABÓ PÁL (1940): *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. II. Személyi rész: irodalmi munkásság életrajzi adatokkal*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt.
- SENTIRMAY LÁSZLÓ – IVÁNYI SZABÓ ÉVA – RÁCSNÉ MOJZES KATALIN (szerk.) (1996): *Szegedi egyetemi almanach 1921–1995. I*. Szeged, JATE.
- SZIKLAY JÁNOS (1941): *Dunántúli kultúrmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban*. Budapest, Dunántúli Közművelődési Egyesület.
- SZINNYEI JÓZSEF (1891–1914): *Magyar írók élete és munkái I–XIV. kötet*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadó Hivatala.
- SZY, TIBOR (szerk.) (1966): *Hungarians in America. A biographical directory of professionals of Hungarian origin in the Americas*. New York, The Kossuth Foundation.
- TAYLOR, STEPHEN (1937): *Who's who in Central and East-Europe 1935/36*. 2. Edition. Zürich, The Central European Times Publishing Co. Ltd.
- TÓTH ARNOLD (FŐSZERK.) (2022): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II*. Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest.
- VAJAY SZABOLCS (1987): *A Johannita Rend lovagjai (1854–1987)*. (Ordinis Sancti Joannis in Hungaria Thesaurus ac Corpus).

IRODALOMJEGYZÉK

- ALAPI GYULA (1911b): A Szlováni Beöthyek. *Levéltárosok Lapja*, 1914. 04. 04. 63–68.
- ÁNYOS LAJOS (1939): A székely nemesség igazolásának jelenlegi módja. *Turul* 53. 88–92.
- BAGI GÁBOR (2013): „Ügyvédek, lelkészek, orvosok...”. A Jászkun kerület legtöbb adót fizető lakosai 1871-ben. In: *Jászsági Évkönyv 2013*. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány. 60–72.
- BAJKÓ MÁTYÁS (1976): *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALÁZS LÁSZLÓ (1986): *A Vértessaljai Református Egyházmegye története*. Budapest, Vértessaljai Református Egyházmegye.
- BARÁT BÉLA LEVENTE (2015): Az I. Carolina resolútiótól a Türelmi Rendeletig: A királyi Magyarország protestáns egyházi életét meghatározó 18. századi uralkodói rendeletek áttekintése. *Confessio*, 39(3–4). 90–96.
- BARCZA JÓZSEF (szerk.) (1988): *A Debreceni Református Kollégium története*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.
- BÁN PÉTER (1990): A földbirtok szerkezete Baranya vármegyében a XVIII. század végén. *Baranya*, 3(2). 35–46.
- BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET (1991): A Jászkun Kerület társadalma és önkormányzati igazgatása 1745–1848. In: Ivanyosi Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun Megyei Levéltári Füzetek I.* Gyula. 7–92.
- BECK GERGELY (1935): *A belsősomogyi református egyházmegye története*. Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Ref. Gimn.
- BELUSZKY PÁL (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest – Pécs, Dialog Campus Kiadó.
- BENDA KÁLMÁN (1990): Unitáriusok a hódoltság-kori Dél-Baranyában. *Baranya*, 4(1–2). 87–97.
- BERTÉNYI IVÁN IFJ. (2010): Az elit gimnáziumai vagy a gimnáziumok elitje? A budapesti piarista és a Mintagimnázium diákságának vizsgálata (1879/80–1896/97). In: Forgó András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon*. Budapest, Szent István Társulat.
- BITSKEY ISTVÁN (2007): Az identitástudat formái a kora újkori Kárpát-medencében. In: Bitskey István – Fazakas Gergely Tamás (szerk.): *Humanizmus, religio, identitástudat: Tanulmányok a kora újkori Magyarország művelődéstörténetéről*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 11–23. (Studia Litteraria XLV.)
- BITSKEY ISTVÁN (2013): *Felekezeti és identitástudat Magyarország kora újkori irodalmában*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

- BONA GÁBOR (2009): Pápai diákok a 48-as honvédsereg tisztikarában (Életrajzi adattár). *Acta Papensia*, 9(1–4). 267–381.
- BOROS ISTVÁN – MADARÁSZ LAJOS (2002): *Veszprém vármegye összeírásai, 1696, 1715, 1720*. Veszprém. (Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 17.)
- BOROVSKY SAMU (é. n.): *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye*. Budapest, Országos Monográfia Társaság.
- BUCSAY MIHÁLY (1985): *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest, Gondolat.
- CsÁJI PÁL (1958): A magyarországi református eklézsiák és prédikátorok első hivatalos összeírása 1725–1729. *Egyháztörténet*, (1). 34–74.
- CSERJÉSI KÁROLY (1938): Köveskáli Levelesláda I–IV. A köveskáli Györffy-malom. *Magyar Családtörténeti Szemle*, 4. 123–127.
- CZOERNIG, CARL (1857): *Ethnographie der Österreichischen monarchie III*. Wien, Kaiserlich Königlich Hof- und Staatsdruckerei.
- DANKÓ IMRE (1988): A kollégium partikularendszere. In: Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. Budapest, Ref. Sajtóosztály. 776–810.
- DÁNYI DEZSŐ – DÁVID ZOLTÁN (1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat.
- DEBRECENI EMBER PÁL (2009): *A magyarországi és erdélyi református egyház története* (Ford.: Botos Péter). Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei.
- DÉCSI BÁLINT – SZÉKI ALADÁR (1890): *A bönyi ev. ref. egyház története*. Győr, kiadta Széki Aladár.
- DÉRI BALÁZS (1983): A Budapest Kálvin téri Református Egyházközség lelkészei, segédlelkészei, gondnokai, presbiterei. In: *Kálvin téri tanulmányok. Tanulmányok a Budapest Kálvin téri Református Gyülekezet történetéhez*. Budapest, Ráday Kollégium Sokszorosító Műhelye. 135–150.
- DIENES DÉNES (szerk.) (2001): *Megkívántatik a rectorban, hogy legyen kevélység nélkül való... A Sárospataki Református Kollégium partikulái 1773–1826*. Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos gyűjteményei. (Acta Patacina IX.)
- DIENES DÉNES (2020): Tartható-e még a vértelen ellenreformáció fogalma? In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 13–20. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)
- DOMINKOVITS PÉTER (1988): A bönyi nemesi közbirtokosság igazgatása a XIX. század első felében (1814–1846). In: Dávid Lajos (szerk.): *Arrabona 24/25*. Győr, Xantus János Múzeum. 91–115.
- DOMINKOVITS PÉTER (1995): Adatok Komárom vármegye nemesi társadalmához és annak térbeli kapcsolataihoz. *Limes*, 8(1–2). 113–129.
- DÜMMERTH DEZSŐ (1982): A Tetétleni-Földváry família sorsa és birtoklása az Árpád-kortól a XIX. század küszöbéig. *Levéltári Közlemények*, (2). 207–260.

- FAZAKAS GERGELY TAMÁS (2015): A gályarabok emlékezete és a református egyháztörténet-írás a 19. század második felében. In: Fazakas Gergely Tamás – Imre Mihály – Száraz Orsolya (szerk.): *Mártírium és emlékezet. Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*. Debrecen, Egyetemi Kiadó. 179–196.
- FAZEKAS ISTVÁN (1994): Adalékok a fraknoi uradalom és a kismartoni grófság rekatolizációjához. In: Benda Kálmán – Szabó András (szerk.): *A Ráday Gyűjtemények Évkönyve VII.* Budapest, Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Nyomda. 126–145.
- FÉNYES ELEK (1848): *Komárom vármegye. A Magyar-Bírodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben I. köt.* Pest, kiadja Fényes Elek.
- FORGÓ ANDRÁS (2014): A kései konfesszionalizáció magyarországi jellegzetességeiről. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 15(57). 92–109.
- FÖLDVÁRY LÁSZLÓ (1898): *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez 1518–1780. I–II.* Budapest, Werbőczy Könyvnyomda Rt.
- FÖLDVÁRY LÁSZLÓ (1903): A tatai ev. ref. templom és iskola ügye a 18. században. In: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár II.* Budapest. 176–184.
- GAZDA ISTVÁN (2015): Szabó Árpád klasszika-filológus, tudománytörténész életrajzi kronológiája születése 100. évfordulójának tiszteletére. *Gerundium*, 6(1–2). 146–154.
- GÖZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS (2009): Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. *Századok*, 143(5). 1123–1162.
- GYÁNI GÁBOR – KÖVÉR GYÖRGY (1998): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HÁZI JENŐ (1957): Az első népszámlálás Vas megyében az 1697/8 években. *Történeti Statisztikai Közlemények*, 1(1). 4–25.
- HEGYI ÁDÁM ALEX (2020): Közigazgatási, földesúri és egyházi iratok a hazai 18. századi református egyháztörténet-írás szolgálatában. In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 227–256. (Reformáció öröksége 2.)
- HERGER CSABÁNÉ (2001): A rekatolizáció eszköztára Magyarországon a 16–18. században. *Századok*, 135(4). 871–887.
- HÉJAS PÁL (2018): A csurgói evang. reform. főgimnázium rövid története. Csurgó, 1895. In: Köblös József – Kránitz Zsolt (szerk.): *A csurgói református gimnázium diákjai 1792–1867*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 11–185. (Csurgói Könyvtár 25.)
- HOMICSKO ÁRPÁD ET AL. (2019): *A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875–1949*. Budapest, KGRE Állam- és Jogtudományi Kar.
- HUDI JÓZSEF (2006): A kollégium vázlatos története az anyaiskolává válástól korszakunk végéig (1797–1861). In: Köblös József (szerk.): *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 58–142.

- HUDI JÓZSEF – JAKAB RÉKA (2002): A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. In: Hudi József – Jakab Réka – Koncz Pál – Köblös József – Kránitz Zsolt – Mezei Zsolt. (szerk.): *Dunántúli Egyházleírások a XVIII. századból*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 7–28.
- HUDI JÓZSEF – KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (2011): Az 1747. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv. In: Köblös József (szerk.): „*Processus visitationis*”. *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. 31–84.
- HUDI JÓZSEF – JAKAB RÉKA – KONCZ PÁL – KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT – MEZEI ZSOLT (szerk.) (2002): *Dunántúli Egyházleírások a XVIII. századból*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa.
- ILLYÉS BÁLINT (é. n.): *A kunszentmiklósi gimnázium három évszázada 1679–1979*. Budapest, Szegedi Nyomda.
- IMRE MIHÁLY (2012): Utószó: Recepció kutatástörténeti specimen. *Studia Litteraria*, 51(3–4). 281–305.
- IMRE MIHÁLY (2020): Sion Siralma – egy vers több szerző? A 18. századi hitvédelem és martirologia változatai. In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 103–140. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)
- IVANYOSI-SZABÓ TIBOR (1986): Nagykőrös társadalma az 1689-es összeírások tükrében. *Századok*, 120(3). 706–755.
- IVANYOSI-SZABÓ TIBOR (1987): Kecskemét társadalma 1770 táján. *Levéltári Közlemények*, 58(1–2). 105–139.
- IVANYOSI-SZABÓ TIBOR (2010): A mezővárosi autonómia formálódása Kecskeméten a XVI–XVIII. században. *Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve*, 25. 5–140.
- KATHONA GÉZA (1974): *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Humanizmus és reformáció 4.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KIS BÁLINT (1992): *A Békés-bánati református egyházmegye története (1836)*. Dél-Alföldi Évszázadok 5. Békéscsaba – Szeged, Csongrád Megyei Levéltár.
- KISS ZSUZSANNA (2022a): Eredmények és kudarcok a gazdatisztek jogállásukért és érdekképviselésük szabályozásáért folytatott küzdelmében. *Aetas*, 37(1). 62–73.
- KISS ZSUZSANNA (2022b): Gazdatisztek egy átalakuló társadalomban. In: Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád (szerk.): *A város örök: Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Budapest, Korall. 267–281.
- KOCSIS KÁROLY (1999): A Kárpát-medence változó vallási térszerkezete. *Földrajzi Közlemények*, 47(1–2). 11–18.
- KÓSA LÁSZLÓ (2001): „*Hét szilvafa árnyékában*”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.

- KÓSA LÁSZLÓ (szerk.) (2006): *Reformátusok Budapesten 1–2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest.
- KÓSA LÁSZLÓ (2016): A magyar református egyház területi szerveződése. In Gál András – Frisnyák Sándor – Kókai Sándor (szerk.): *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény I*. Nyíregyháza – Szerencs, Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium.
- KOVÁCS ADRIENN (2010): Fejér megye vallási, etnikai viszonyai 18. századi országos források tükrében. *Honismeret*, (1). 44–54.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2007): *Kósa László (szerk.): Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, 2006 (Könyvismertetés). *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 8(27). 205–213.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2011a): A magyarországi polgári kori országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In KOVÁCS I. GÁBOR: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan. 33–73.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2011b): *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- kultúratörténeti tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2016a): Református egyetemi tanárok Magyarország egyetemlein 1784–1944. In: Zsengellér József – Kodácsy Tamás – Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a Mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 377–386.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2016b): A református felekezeti-művelődési alakzat formáló tényezői, sajátosságai a tiszáninneni egyházkerületben és a sárospataki református kollégium erőteréből jövő református egyetemi tanárok származása, családja, iskolázása adatárunk alapján. In: Kovács I. Gábor – Takács Árpád: *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848-1944. III. Református egyetemi tanárok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 297–355.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2018): Felekezeti-művelődési alakzatok, ősfák, mobilitási pályák, történeti-szociológiai mintázatok. Prozopográfiai elemzés az MTA 1920 és 1944 közötti protestáns tagjainak családjairól. In: Kovács I. Gábor – Takács Árpád: *Az MTA tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 305–434.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2019a): Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. *Magyar Tudomány*, 180(6). 804–812.

- KOVÁCS I. GÁBOR (2019b): A magyarországi tudáselitek (1848–1944) és a felekezeti művelődési alakzatok. In Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, identitás, történelem*. Reformáció Öröksége Könyvek I. Budapest, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye. 135–150.
- KOVÁCS I. GÁBOR (2020): *Evangelikus egyetemi tanárok a pesti/budapesti egyetemeken 1945 előtt* (Kézirat).
- KOVÁCS I. GÁBOR (szerk.) (2012): *Diszkrimináció, emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KOVÁCS I. GÁBOR (szerk.) (2014): *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adataira és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. II.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása 1860 és 1920 között. *Korall*, 2001(3–4). 170–187.
- KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In KÖVÉR GYÖRGY (szerk.): *Zsombékok. Közép- osztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, Századvég. 417–506.
- KOVÁCS I. GÁBOR – KENDE GÁBOR (2011): A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok*, Budapest, L'Harmattan. 99–198.
- KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2016): *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. III. Református egyetemi tanárok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2018): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzathoz tartozók ősfái*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2020): Ángyán Jánosnak, a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán a belgyógyászat nyilvános rendes tanárának atipikus családfája és életútleírása. *Per Aspera ad Astra*, 7(2). 123–140.
- KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2022): *Az „összeilleszkedés” változatai. Az akkultu- rációtól az asszimilációig. A dunamelléki és dunántúli származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. IV. Református egyetemi tanárok*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

- KÖBLÖS JÓZSEF (2005): *A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért a XVIII. század elején*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 8.)
- KÖBLÖS JÓZSEF (szerk.) (2006b): A pápai református kollégium vázlatos története a kezdetektől az anyaiskolává válásáig (1585–1797). In: Köblös József (szerk.): *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KÖBLÖS JÓZSEF (2010a): „Idvez légy, Kedves Druszám”. A pápai Eöry Szabó és Eöry családok a XVIII. században. *Acta Papensia*, 10(1–2). 1–64.
- KÖBLÖS JÓZSEF (2010b): „Tiszteletes tudós, kegyességgel ’s bölcsességgel tündöklő Áronok”. A pápai Torkos család története és szerepe a dunántúli reformátusság életében. *Acta Papensia*, 10(3–4). 227–292.
- KÖBLÖS JÓZSEF (szerk.) (2011): „*Processus visitationis*”. *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények. (Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 11.)
- KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (2005): „Mindenkor az országban harmadiknak tartatott...”? A pápai református kollégium tagolódása a XVIII. század közepéig. *Acta Papensia*, (1–2). 1–204.
- KÖBLÖS JÓZSEF – KRÁNITZ ZSOLT (2009b): „Schola Papensis olim satis illustris fuit...” A pápai református kollégium tagolódása és oktatási színvonala a XVII. században. *Acta Papensia*, (1–4). 1–266.
- KÖVÉR GYÖRGY (1998): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris Kiadó. 11–165.
- KRÁNITZ ZSOLT (szerk.) (2012): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*” *A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952*. Pápa, Pápai Református Gyűjtemények.
- KÚR GÉZA (1936): *A Komáromi Református Egyházmegye*. Komárom. Újabb bővített kiadását sajtó alá rendezte Koncsol László. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- S. LACZKOVITS EMŐKE (1983): A köveskáli felső és alsó református temető XVIII. és XIX. századi sírjelei. In: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16. Veszprém, A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság Kiadványa. 287–300.
- S. LACZKOVITS EMŐKE (2001): *Köveskál*. Budapest, Száz Magyar Falu.
- MAJLÁTH JOLÁN – MÁRKUS ISTVÁN (1943): Nagykőrös beilleszkedése a magyar rendi társadalomba a XVIII. században. *Századok*, 77(1–3). 307–370.
- MAJSAI KÁROLY (1987): A szalkszentmártoni református templom története és hatása a település életére. Bánszky Pál – Sztrinka István (szerk.): *Cumania 10*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Igazgatósága. 251–282.
- MÁLYUSZ ELEMÉR (2006): *A Türelmi Rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor Kiadó.

- MÉSZÁROS ISTVÁN (1981): *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MÉSZÁROS ISTVÁN (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996–1948. Általánosan képző középiskolák*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MIHALIK BÉLA VILMOS (2014): Katolikus megújulás a Jászságban (1687–1740). In: Hermann Antal (szerk.): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök emlékezete*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. 95–106. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 33.)
- MIHALIK BÉLA VILMOS (2020): Az 1681. évi vallásügyi cikkelyek alkalmazása a gyakorlatban. A Draskovich-Erdődy és a Csáky-féle királyi vallásügyi bizottságok működése. In: Csorba Dávid (szerk.) (2020): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 55–68. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)
- MOLNÁR ANTAL (2002): *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon (1572–1647)*. Budapest, Balassi Kiadó. (Humanizmus és reformáció 26.)
- MOLNÁR ANTAL (2003): *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. (METEM Könyvek 44.)
- MOLNÁR ANTAL (2004): *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. (METEM könyvek 45.)
- MOLNÁR ANTAL (2005): *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. (METEM könyvek 49.)
- MOLNÁR ANTAL (2018): *Magyar hódoltság – horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* (Akadémiai doktori értekezés). Budapest, MTA BTK.
- MOÓR GYULA (1928): Tóth Károly (1876–1928). *Társadalomtudomány*, 1928(3–4). 248–250.
- NAGY ÁRON (2006): Budapest vallásföldrajza (1813–1949; 2001). In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 65–105.
- NAGY SZEDER ISTVÁN (1924–1926): *Adatok Kiskun-Halas város történetéhez I–II*. Kiskunhalas, Hungária Könyvnyomda.
- NAGY SZEDER ISTVÁN (1936): *Kiskunhalas város egyházainak, iskoláinak és közművelődésének története*. Kiskunhalas, Kiskun-Halas Helyi Értesítője Kiadása.
- NOVÁK LÁSZLÓ (1982): Cegléd mezőváros a XVIII. században és a XIX. század első felében. *Studia Comitatus*, 11. 121–188.
- NOVÁK LÁSZLÓ (1986): *A három város*. Budapest, Gondolat.
- ORTVAY TIVADAR (1884): *Száz év egy hazai főiskola történetéből. A pozsonyi királyi akadémiának 1784-től 1884-ig való fennállása alkalmából*. Budapest, Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda.

- ÓDOR IMRE (2005): A hódoltság utáni Pécs „harcias hitvédő” püspökének megpróbáltatása: Radanay Mátyás Ignác (1687–1703). In: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet. 92–116.
- Ö. KOVÁCS JÓZSEF – SZAKÁL AURÉL (2001): *Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18–19. században*. Kiskunhalas, Tóth Zoltán polgármester.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (2000): Kisnemesi társadalom és kultúra. In: Uő (főszerk.): *Magyar Néprajz, VIII. Társadalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 138–172.
- PATAKI LÁSZLÓ (1992): *Az Őrségi Református Egyházmegye története*. Budapest, Szabad Tér Kiadó.
- PAYR SÁNDOR (1905): *A Perlakyak négyszázados ároni háza*. Egyháztörténeti monográfia. A Luther-Társaság LII. Kiadványa. Budapest, Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája.
- PÁLMÁNY BÉLA (1995): Szempontok a magyarországi mezővárosok típusaihoz az úrbérrendezéstől a jobbágyszabadság befejezéséig (1767–1870). In: Mikó Zsuzsa (szerk.): *Mezőváros – kisváros. Rendi társadalom – Polgári társadalom 4*. Debrecen, Csokonai Kiadó. 5–47.
- PÁLMÁNY BÉLA (1997): A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815). In: Ódor Imre et al. (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Debrecen, Rendi társadalom – polgári társadalom 9*. Debrecen, A Hajnal István Kör és a KLTE Történelmi Intézete Segédtudományi Tanszékének kiadványa. 37–96.
- PÁLYI ZSÓFIA KATA (2012): *A Pályi család prédikátori öröksége. Egy református lelkészcsalád nemzedékeinek története*. Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei.
- PEHM JÓZSEF (1934): *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*. Zalaegerszeg, Zrínyi Nyomdaipar Rt. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából 2.)
- Péter család* (2000). *A nemesi Kiséri Péter család Kiskunhalason*. Kiskunhalas, Thorma János Múzeum – Halasi Múzeum Alapítvány.
- PÉTER KATALIN (1995): A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. In: Uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Budapest, Ráday Gyűjtemény. 200–210. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.)
- PRERADOVICH, NIKOLAUS VON (1955): *Führungschichten in Österreich und Preussen (1804–1918)*. Wiesbaden, Franz Steiner Verlag.
- P. SZABÓ BÉLA (2014): Marton Géza (1880–1957). In: P. Szabó Béla (szerk.): *Ernyedetlen szorgalommal*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara. 345–365.
- PUNTIGÁM JÓZSEF – PUNTIGÁM TÜNDE: (2003): *A losonci református temető*. Komárom – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.

- RÁCZ ISTVÁN (1988): *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SASFI CSABA (2013): *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budapest, Korall Társadalomtörténeti Monográfiák.
- SASFI CSABA (2014): Reprodukció és mobilitás. *Korall*, 15(56). 96–117.
- SCHERER LAJOS (1940): *A 350 éves losonci gimnázium vázlatos története*. Losonc, A Losonci M. Kir. Áll. Kármán József Gimnázium Barátai Körének kiadása.
- SEBŐK LÁSZLÓ (ÖSSZEÁLL.) (2005): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest, Teleki László Intézet – KSH Levéltár.
- SIPTÁR DÁNIEL (2014): A szerzetesség és a töröktől való visszafoglalást követő „második konfesszionizáció” Baranya megyében. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 15(57). 70–91.
- SOÓS TAMÁS (1964): Iskolánk története. In: Dömötör László (szerk.): *400 éves a Kecskeméti Katona József Gimnázium. A volt Református Kollégium*. Kecskemét, Felelős kiadója Mester Barnabás. 3–52.
- SURÁNYI ISTVÁN (2004): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1693–1867 között. *Neveléstörténet. A székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata*, 1(1). 62–80.
- SZABÓ ATTILA (2004): A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között. In: Szabó Attila (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XIX*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. 85–140.
- SZABÓ ELŐD (2004): *Örömben és bánatban csendesen. Tanulmányok a 350 éves Tatai Egyházmegyéből*. Pápa, Pápai Református Teológiai Akadémia.
- SZABÓ ELŐD (2020): „Jól vagyon, mert az Istennek így tetzett”. *A Dunántúli Református Egyházkerület története a kezdetektől a türelmi rendeletig*. Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület.
- SZABÓ ISTVÁN (1941): Nemesség és parasztság Werbőczy után. In: Eckhardt Sándor (szerk.): *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Budapest, Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarástudományi Intézete. 44–80.
- S. SZABÓ JÓZSEF (1936): *A ceglédi református iskola története 1545–1936*. Cegléd, Turi és Benedek könyvnyomdája.
- SZAKÁLY FERENC (1981): *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZAKÁLY FERENC (1994): Pápa a török korban. In: Kubinyi Ferenc – Hermann István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből 1. A kezdetektől 1970-ig*. Pápa, Pápa Város Önkormányzata. 125–200.
- SZAKÁLY FERENC (1995): *Mezőváros és reformáció*. Budapest, Balassi Kiadó. (Humanizmus és reformáció 23.)
- SZAKÁLY FERENC (1997): *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 21.)

- SZAKÁLY FERENC (2001): A hódolt megye története. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Pest megye monográfiája II/2*. Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány. 322–543.
- SZAPPANOS KÁROLY (1931): *A kecskeméti református egyház és iskolái története 1564–1931*. Kecskemét.
- SZATMÁRI JUDIT (2020): A Dunamelléki Egyházkerület 18. századi forrásai. In: Csorba Dávid (szerk.): *Vértelen ellenreformáció*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 271–279. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)
- SZATMÁRI JUDIT (2021): A türelmi rendelet hatásai: filiák alakulása – materre válása. A mai szórványok 200 évvel ezelőtt – a felsőbaranyai és a külsősomogyi tractusban. In: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): *Hagyomány, identitás, történelem 2020*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 169–188. (Reformáció öröksége 6.)
- SZÁSZ LAJOS (2011): Egy több évszázados református „ároni ház”: a Dávidházy család története. *Egyháztörténeti Szemle*, 12(1). 3–47.
- SZÉL TIVADAR (1933): A vegyes házasság. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1933(10). 705–718.
- SZENDREY IMRE (1994): A Rév-Komáromi Ev. Ref. Főiskola története (1606–1898). *Limes. Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle*, (1). 15–30.
- SZÉKELY GÁBOR (2022): *Reformátusok Kecskeméten a 16–18. században. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- SZÉNÁSSY ZOLTÁN (2005): Szinnyei főhadnagy a naplóíró. In: Szénássy Zoltán: *Rév-Komárom, Komárom*. Komárom, KT Kiadó.
- SZILÁGYI ZSOLT (2017): *Föld és hatalom. Mezővárosi elit Kecskeméten 1920–1939*. Budapest, L'Harmattan.
- SZITA LÁSZLÓ (2001): *Nagyharsány. Száz magyar falu*. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht.
- SZTANA KOVÁCS ADRIENN (2014): Fejér megye nemzetiségei és vallásfelekezetei az egyházi és világi források tükrében. In: Hermann István (szerk.): *Padányi Bíró Márton püspök emlékezete*. Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. 194–225. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 33.)
- TABA ISTVÁN (1941): *Baranya megye népessége a XVIII. század végén*. Pécs, Baranya Vármegye közönsége.
- TÁLASI ISTVÁN (1977): *Kiskunság*. Budapest, Gondolat.
- THIRRING GUSZTÁV (1935): Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle*, 13(5). 369–381.
- THIRRING GUSZTÁV (1938): *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- THURY ETELE (1889a): *A rév-komáromi ev. ref. egyház története a XVI–XVII. században*. (Klly. a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapokból). Budapest, Deutsch M.-féle Műintézet.
- THURY ETELE (1889b): Adatok a veszprémi ev. reformált egyházmegye történetéhez. *Protestáns Szemle*, (1). 110–131.

- THURY ETELE (1908): *A Dunántúli Református Egyházkerület története I. Pápa, Pápai Főiskolai Nyomda.*
- THURY ETELE (1998): *A Dunántúli Református Egyházkerület története I. k. 1523–1674, II. k. 1674–1734.* Pozsony, Kalligram Kiadó.
- TÍMÁR GYÖRGY (2003): A pécsi egyházmegye birtokainak restaurálása 1703-ban. In: Lengvári István – Vonyó József: *Népek együttélése Dél-Pannóniában.* Pécs, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány. 573–585.
- TÓTH ÁRPÁD (2015): Nemesség, polgárság és honorácior értelmiség határán: városi tisztviselők a késő rendi társadalom korszakában. *Századok*, 149(5). 1093–1111.
- TÓTH DEZSŐ (1942): *A hevesnagykunsági református egyházmegye múltja. Az egyházi élet hétköznapijai I–II.* Debrecen, Hevesnagykunsági Református Egyházmegye.
- TÓTH ENDRE (1927): *A pápai református egyházmegye története I. rész: Gyülekezetek és lelkészek.* Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.
- TÓTH ENDRE (1931): *Mándi Márton István élete.* Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.
- TÓTH ENDRE (1940): *A belső-somogyi református egyházmegye Mária Terézia korában.* Kaposvár, felelős kiadója dr. Tóth Endre. Csurgói Könyvtár XV.
- TÓTH ENDRE (1941): *A pápai református egyház története.* Pápa, Főiskolai Könyvnyomda.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (1989): Iskola és reformáció Körmenten a 16–18. században. In: Benda Kálmán – Beliczay Angéla – K. Fogarasi Zsuzsa – Nagy Edit – Szabó András (szerk.): *Ráday Gyűjtemény Évkönyve VI.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia – Soros Alapítvány Bizottság. 10–19.
- TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (2007): *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon.* (Szerk.: Horváth Zita, Tóth Péter.) Budapest, Balassi Kiadó.
- TÓTH TAMÁS (2014): *A Kalocsa-Bácsi főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784).* Budapest–Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. (METEM könyvek 45.)
- TÓTH ZOLTÁN (1989): *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- TÓTH ZSOMBOR (2012): Kálvinizmus és politikai (ön)reprezentáció a kora újkorban: Megjegyzések a magyar patriotizmus esztörténetéhez (előtanulmány). *Studia Litteraria*, 51(3–4). 6–36.
- TÓTH ZSOMBOR (2019): Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I.: Konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500–1800): Módszertani megjegyzések egy folyamatban levő kutatáshoz. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123(6). 719–739.
- TÓTH ZSOMBOR (2020a): Vértelen ellenreformáció: persecutio incruenta? Egy lehetséges értelmezés a hosszú reformáció kontextusában. In: Csorba Dávid (szerk.) (2020): *Vértelen ellenreformáció.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem. 21–34. (Reformáció Öröksége Könyvek 2.)

- TÓTH ZSOMBOR (2020b): Hosszú reformáció, konfesszionális pluralitás és felekezet(köz)iség. In: Móré Tünde – Tasi Réka (szerk.): *Interkonfesszionális és irodalom a kora újkorban*. Budapest, Reciti. 11–50.
- TÓTH ZSOMBOR (2023): *A hosszú reformáció jegyében. Vallási perzekúció és tanúságtétel a református irodalmi hagyományban a gyásztízévtizedtől 1800-ig*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet. (Humanizmus és reformáció 41.)
- TRÓCSÁNYI ZSOLT (SZERK.) (1981): *A pápai kollégium története*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- UGRAI JÁNOS (2010): A Sárospataki Református Kollégium dunántúli partikula kapcsolatai a XVIII–XIX. század fordulóján. *Acta Papensia*, (1–2). 101–113.
- UGRAI JÁNOS (2014): Tógából a szószékre – Prozopográfiai megfontolások egy prestatistikus korszakra vonatkozó vizsgálathoz. *Publicationes Universitatis Miskolcensis*, (18)2. 175–185.
- UGRAI JÁNOS (2022): Protestáns kultúrrégiók a 19. század első felében. Az akadémiai csúcseleit kollektív biográfiai elemzésének néhány társadalomföldrajzi tanulsága. *Tér és Társadalom*, (36)1. 40–58.
- VARGA JÁNOS (1969): *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556–1767*. Budapest.
- VARGA SZABOLCS (2008): Etnikum, felekezetiesség a Dél-Dunántúlon és Szlavóniában a 16–17. században. In: Kupa László (szerk.): *Vallás és etnikum Közép-Európában*. Pécs, B&D Studio. 44–57.
- (G.) VARGHA ZOLTÁN (1913): *A görzsönyi Vargha család története* címerrajzzal és hat leszármazási táblákkal. Budapest, Bíró és Schwarcz ny.
- (G.) VARGHA ZOLTÁN (1916): *A Márton család (zsarolyáni és mándi, illetve zsarolyáni)*. Budapest, Franklin.
- (G.) VARGHA ZOLTÁN (1943): A Bibó család története. *Különlenyomat a Magyar Családtörténeti Szemle 1943. évfolyamának II., III. és IV. számaiból*. Veszprém, Egyházmegyei Kny.
- VÖLGYESI ORSOLYA (2008): A „reformkor nemzedéke” a Beöthy családban. In: Gyáni Gábor – Lácza Magdolna (szerk.): *Generációk a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2007. évi konferenciájának kötete*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Gazdaság és Társadalomtudományi Kar. 419–433.
- VÖRÖS KÁROLY (1975): A modern értelmiség kezdetei Magyarországon. *Valóság*, (10). 1–20.
- WELKER ÁRPÁD (2006): Vegyes házasságok és vallásváltások a Kálvin téri gyülekezetben a 19. században. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1*. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék. 149–171.
- ZLINSZKY JÁNOS (1981): Marton Géza a civilista. *Jogtudományi Közöny*, 1981. január. 47–51.

- ZLINSZKY JÁNOS (1999): Marton Géza (1880–1957) In: Hamza Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok I.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 98–104.
- ZOLNAI BÉLA (1928): Homokra épülő Parnasszus. In: Klebelsberg Kunó – Juhász Gyula – Oláh Gábor – Zolnai Béla – Moór Gyula – Koosváry Bálint – Issekutz Béla – Menyhárt Gáspár – Somogyi Szilveszter: *Tóth Károly emlékezete.* Szeged. 8–14. (Széphalom Könyvtár 9.)
- ZOVÁNYI JENŐ (1898): *Magyarországi superintendentiák a XVI. században.* Budapest. Klny. a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Egyháztörténeti Monográfiák c. kiadványából.
- ZOVÁNYI JENŐ (1977): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. jav. és bőv. kiadás (szerk.: Ladányi Sándor). Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának sajtóosztálya.

TÖRTÉNETI ELITKUTATÁSOK – HISTORICAL ELITE RESEARCH

13

AZ ELTE TÁTK TÖRTÉNETI SZOCIOLÓGIA TANSZÉK
ÉS A PROZOPOGRÁFIAI ÉS CSALÁDTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
SOROZATA

SOROZATSZERKESZTŐ: KOVÁCS I. GÁBOR

A sorozatban megjelent kötetek:

(1990): *Elit-bibliográfia. 2. kötet. Külföldi szakirodalom (1959–1989)*. Budapest.

(1991): *Elit-bibliográfia. 1/a kötet. Klasszikus teoretikusok (magyar és angol nyelvű tárgymutatóval)*. Budapest.

(1992): *Elit-bibliográfia. 1/b kötet. Neo-elitista irányzatok (magyar és angol nyelvű tárgymutatóval)*. Budapest.

VIDA ISTVÁN – VÖRÖS VINCE (1991): *A Független Kisgazdapárt képviselői 1944–1949. (Életrajzi lexikon)*. Budapest.

GERGELY JENŐ (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon (1919–1945)*. Budapest.

HORVÁTH BARNA (1993): *Forradalom és alkotmány (önéletrajz)*. Fordította: Nagy Endre, jegyzetekkel ellátta: Zsidai Ágnes. Budapest.

LENGYEL GYÖRGY (1993): *A multipozicionális gazdasági elit Magyarországon a két világháború között*. Budapest.

KOVÁCS I. GÁBOR (szerk.) (2012): *Diszkrimináció, emancipáció – asszimiláció, diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Összeállította: Kovács I. Gábor, Kiss Zsuzsanna, Takács Árpád. Budapest.

KOVÁCS I. GÁBOR (szerk.) (2014): *Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II.* Összeállította: Kovács I. Gábor, Takács Árpád. Budapest.

KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2016): *Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. III.* Budapest.

KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2018): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben. I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfái*. Budapest.

KOVÁCS I. GÁBOR – TAKÁCS ÁRPÁD (2022): *Az „összeilleszkedés” változatai. Az akkultu-rációtól az asszimilációig. A dunamelléki és dunántúli zsidó származású református egye-temi tanárok életrajzi adattára és életútleírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. IV. Budapest.*

A *Történeti elitkutatások – Historical Elite Research* könyvsorozat 2012-ben indult új folyamának kötetei a polgári kori magyar tudáselit meghatározó csoportja, az egyetemi tanárok családfáját, életrajzi adattárát és életútleírását tartalmazzák elemző tanulmány kíséretében. Az 1848 és 1944 között működött 1044 professzor egységes séma szerint készített szócikkait felekezeti-művelődési alakzatok szerint haladva közöljük.

Az első kötetben a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok adatait dolgoztuk fel. A második kötettől a református felekezeti-művelődési alakzathoz tartozó 183 professzorral foglalkozunk. Először az 1914-ben indult Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karának tanárait mutattuk be. A harmadik kötettől a református egyház történetileg kialakult területi szervezeti egységeinek, az egyházkerületeknek a rendjében haladunk. Azt feltételeztük, hogy a református felekezeti-művelődési alakzatnak kerületenként eltérő változatai alakultak ki, s a változatok a kerületek területéről származó professzoroknak a nyolc dédszülőig feltárt családtörténeteiben is megragadhatók.

A Tiszáninneri Egyházkerület után a Dunántúli és a Dunamelléki Egyházkerületekből származó tanárokkal folytattuk. A negyedik kötetben kiemeltük közülük a 11 zsidó származásút. Azt vizsgáltuk, hogy családjaik az akkulturáció útján hogyan jutottak el a felekezetváltásig, az asszimilációig. A mostani, ötödik kötetünkben szereplő 41 tanárnál azt kutatjuk, hogy a későrendi helyzetükből hány nemzedék alatt s milyen mobilitási pályákon keresztül intellektualizálódtak a családok. Leírjuk, hogy a református iskolák erőterei hogyan támogatták ezeket a folyamatokat. Azt is igyekszünk felderíteni, hogy a kerületeken belül megkülönböztethetők-e kisebb identitásrégiók, illetve ezeket milyen hálózatok fűzték össze. Természetesen megismerkedünk az egyetemi tanári szocializáció folyamatával, valamint tanáraink tudományos eredményeivel, s adott esetben 1945 utáni sorsával is.

ISBN 978-963-489-627-2

9 789634 896272

ELTE

EÖTVÖS
KIADÓ

Az ELTE hivatalos könyvkiadója